משה כץ
בוך

משה כץ בוך

זאַמלונג פון אויטאָביאָגראַפישע סקיצן,
דערינערונגען, עסייען וועגן ליטעראַטור,
געשיכטע; פּאָרטרעטן און פּאָלעמיק.

רעדאַקטירט און מיט א פֿאָרוואָרט

פון

פ. נאָוויק

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

אַרויסגעגעבן פון משה כץ בוך־קאָמיטעט • ניו־יאָרק, 1963

MOISHE KATZ BOOK

Autobiographic notes, recollections, essays, literary criticism by Moishe Katz (1885-1960), edited and with an introduction by Paul Novick.

Published by the Moishe Katz Book Committee: Paul Novick, chairman, Chaim Suller, secretary. Members: Ber Green, I. Freed, A. Jenofsky, Esther Katz, G. Sandler, R. Youkelson.

Copyright 1963

by

MOISHE KATZ BOOK COMMITTEE

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

משה כץ בוך קאָמיטעט :

פּ. נאָוויק, פּאָרזיצער ; חיים סולער, סעקרעטאָר.

מיטגלידער : בער גרין, א. דזשענאווסקי, ר. יוקלסאָן,
אסתר כץ, גדליה סאָנדלער, י. פריד.

י. לייזעראָוויטש, טעכנישער מיטאַרבעטער.

משה כץ בוך

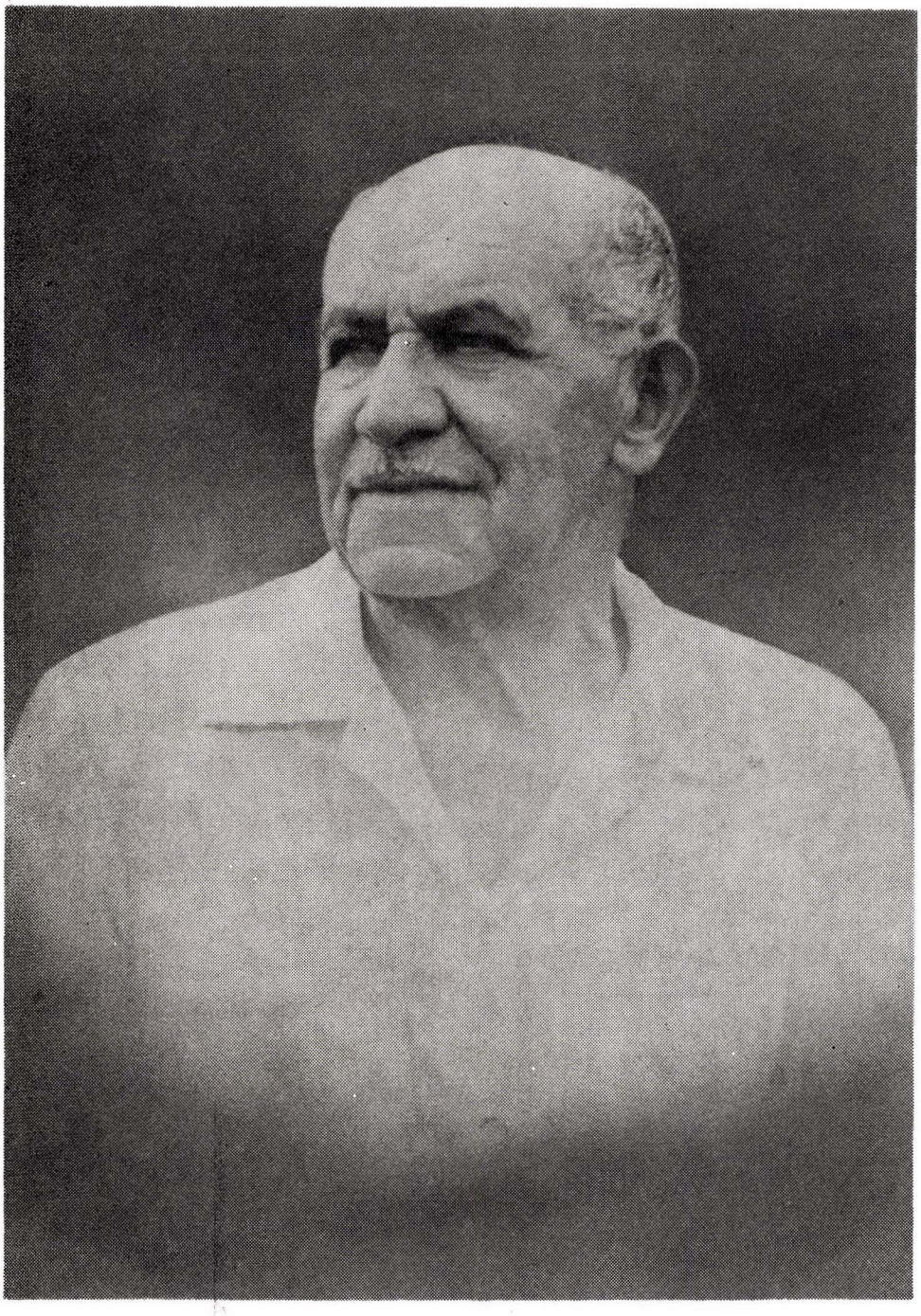

משה כץ

1960—1885

אינהאַלט:

זייט

פ. נאָוויק: משה כץ — דער מענטש, דער טוער, דער שרייבער ——— 9
די לעבנס־געשיכטע פון משה כץ ——— 22
פאַמיליע־בילד ——— 26

1. אויטאָביאָגראַפיע, דערינערונגען, באַגעגנישן

די סאַמע ערשטע איינדרוקן ——— 27
די ערשטע טריט ——— 30
דער זין פון שרייבן ——— 33
מיין שרייבערישער וועג ——— 35
ביי פּרצן, מענדעלען און שלום־עליכמען ——— 40
אונדזער אלגין ——— 46
רו זיך אָפּ, חבר ——— 48
אלגינס שילדערונג פון אַן ארבעטער־אינטעליגענט — 48
אלגין דער לערער ——— 50
געזעגענונג מיט קלמן מרמר ——— 52
איך האָב אויסגעקליבן אמעריקע ——— 55

2. צוריקבליק און המשך, קולטור־פראָבלעמען, שול און געשיכטע

אונדזער המשך אין אמעריקע ——— 59
דער דריי־הונדערט־יאָריקער ייִדישער בייטראָג צו אמעריקע ——— 62
בורזשואזע און פראָלעטאַרישע איינפלוסן אין דער אמעריקאַנער יידישער ליטעראַטור ——— 68
אונדזערע קולטור־פראָבלעמען אין אמעריקע — 73
אונדזער קולטור־ירושה ——— 76
דער קולטור־קאַמף אין יידישן לעבן: 1900־1950 — 82
ייִדיש און ענגליש ——— 85
דער אויפטו פון דער „מאַרגן־פרייהייט" ——— 87

זייט

פּראָבלעמען פון שול און דערציאונג ——— 90
שול און געזעלשאַפטלעכקייט ——— 91
דערציאונג און קלאַסנקאַמף ——— 93
דער לימוד פון יידישער געשיכטע ——— 96
פאַקטאָרן און מעטאָדן אין דער יידישער געשיכטע — 99
וועגן אַ יום־טוב פאַר אונדזערע קינדער ——— 101
לערע און פּראָבלעמען פון יידישער געשיכטע —— 104

3. ליטעראַטור־קריטיק, ליטעראַטור־פאָרשונג, פּאַרטיזאַנען

מענדעלע מוכר ספרים און זיין צייט ——— 115
מענדעלעס ירושה ——— 117
פּרצעס ראָלע אין דער יידישער ליטעראַטור ——— 120
פּרצעס בילדער און סקיצן ——— 124
די „פּאָלקסטימלעכע געשיכטן" ——— 125
י. ל. פּרץ דער דיכטער ——— 126
בריוו און רעדעס פון י. ל. פּרץ ——— 129
שלום־עליכם און זיין לעבנס־ווערק ——— 133
מאָטל פּייסי דעם חזנס און זיין אמעריקאַנער יחוס — 138
שלום־עליכם אין דער יידישער דראַמאַטורגיע —— 141
שלום־עליכם אלס קינדער־שרייבער ——— 143
שלום־עליכם אויף ענגליש ——— 145
שלום אש און זיין ארט אין דער יידישער ליטעראַטור — 147
שלום אשס „נאָזאַרין" ——— 151
אברהם רייזען דער פּאָלקס־דיכטער ——— 153
מאָריס ווינטשעווסקי ——— 155
לעאָן קאָברין ——— 158
אלגינס געקליבענע ווערק ——— 161
„אמעריקע" ——— 163
„סאָוועטנפאַרבאַנד" ——— 165
„מאַקסים גאָרקי" ——— 167

זייט

צווי ווערק פון קלמן מרמר — — — — — — — — 170
„יעקב גאַרדין" — — — — — — — — — — — — 172
דוד בערגעלסאָן, זיין סטיל, זיינע שילדערונגען — — 176
בערגעלסאָן און זיין „שטעטל" — — — — — — 178
די „קיעווער גרופּע" — — — — — — — — — 185
די לידער פון פּרץ מאַרקיש — — — — — — — 192
די „משפּחה מאַשבער" — — — — — — — — — 194
ש. האַלקינס געזאַמלטע שריפטן — — — — — — 198
משה נאַדירס ווערק און אומווערק — — — — — — 201
א. ראַבאָי — — — — — — — — — — — — 210
זישע ווינפּער — — — — — — — — — — — 213
ה. לייוויק לידער — — — — — — — — — — 217
משה לייב האַלפּערן — — — — — — — — — — 222
לאַמעד שאַפּירא — — — — — — — — — — — 226
יונה ראַזענפּעלד — — — — — — — — — — 228
י. מ. ווייסענבערג — — — — — — — — — — 231
יאָסל קאַטלער — — — — — — — — — — — 235
דער דיכטער ל. מילער — — — — — — — — 239
דער דיכטער אהרן קורץ — — — — — — — — 243
דער דיכטער און פּראָזאַאיקער מ. א. סול — — — — 247
י. א. ראַנטש — לידער און פּראָזע — — — — — 253
כאַווער־פּאַווערס ראַמאַנען — — — — — — 257
א. ביקס עסייען און היסטאָרישע ראַמאַנען — — — 261
ב. לאַפּינס ווערק — — — — — — — — — — 265
א ראַמאַן — א געשעעניש אין דער יידישער ליטעראַטור — — — — — — — — — — — — 267

זייט

4. פּערזענלעכקייטן, זייערע פּעריאָדן, פּאָלעמיק

אייגשטיין — דער געלערנטער און דער מענטש — — 273
אייגשטיין — דער ייד — — — — — — — — — — 279
דר. חיים זשיטלאָווסקיס לעבנס־ווערק — — — — — 284
די געזעגענונג — — — — — — — — — — — — 292
ח. נ. ביאַליק און די קולטור־ירושה — — — — — — 293
מיכאָלס און דער מאָסקווער יידישער מלוכה־טעאַטער — — — — — — — — — — — — 298
יידן און די אָקטאָבער־רעוואָלוציע — — — — — — 303
50 יאָר נאָך דער רעוואָלוציע פון 1905 — — — — — 306
די פּיגור פון דר. חיים ווייצמאַן — — — — — — 309
דער רעדאַקטאָר פון „פּריינד" — — — — — — — 311
שכנא עפּשטיין — — — — — — — — — — — 314
אברהם ליעסין — — — — — — — — — — — 317
ראובן זאַלצמאַן — — — — — — — — — — — 319
פרענק קוירקס אַלבאָם — — — — — — — — — 322
באַגעגענישן מיט אב. קאַהאַנען — — — — — — — 324
אב. קאַהאַנס אָנפּאַלן אויף שלום אַשן — — — — — 329
אַ בלבול אויף יידיש און אויף יידישע שרייבער — — 331
אַ פּעלשונג פון דער געשיכטע און דער ראָלע פון יידיש — — — — — — — — — — — — 334
וועג דער „טאָ:" איז געגרינדעט געוואָרן — — — — 340
טאָלסטאָי און זיין „קריג און פּרידן" — — — — — 347
ביישטייערער, וואָס האָבן מעגלעך געמאַכט אַרויסצוגעבן דעם משה כץ בוך — — — — — — — — 353

משה כץ – דער מענטש, דער טוער, דער שרייבער

1.

קודם דער מענטש.

אין זיין שילדערונג, ווי אַזוי ער איז געוואָרן אַ שרייבער, דערציילט משה כץ, אין זיין אויטאָביאָגראַפיש בוך „אַ דור וואָס האָט פאַרלוירן די מורא", אַזאַ מעשה:

אין דער רוסישער שול, וואו ער האָט געלערנט, אין ניקאָלאַיעוו, האָט דער לערער, אָנהויב לערן־יאָר, געגעבן די שילער די אויפגאָב אָנצושרייבן אַ „סאָטשיניעניע", ווי אַזוי זיי האָבן פאַרבראַכט דעם זומער. האָבן די מערסטע שילער דערציילט נישט־געשטויגענע מעשהס, ווי זיי איז ממש אויסגעגאַנגען דאָס חיות צו דערלעבן דעם מאָמענט, ווען זיי וועלן שוין זיין צוריק אין שול. משה כץ האָט אָבער אָנגעשריבן גאָר עפּעס אַנדערש.

„איך, ווידער" — דערציילט משה — „האָב אָנגעשריבן אַ גאַנצן העפט, אין וועלכן כ'האָב מיט גרויס אַפּעטיט באַשריבן, ווי כ'האָב אויסגענוצט די זומערדיקע חדשים צו כאַפּן פיש אין טייך, צו יאָגן טויבן, צו שפּילן זיך און אַפילו שלאָגן זיך מיט יינגלעך, צו לייענען אינטערעסאַנטע ביכלעך, און האָב געענדיקט דערמיט, וואָס אָט האָט זיך די גוטע צייט געענדיקט און מען מוז זיך שוין אָפּרייסן פון די אַלע אינטערעסאַנטע זאַכן און צוריקקערן זיך אין שול".

דער לערער — זאָגט משה — האָט אים געגעבן אַ „3" פאַר דער „פלייסיקייט" צום לערנען, אַ „4" פאַר דער ריינקייט פונעם העפט און אַ „5" פאַר זאָגן דעם אמת...

אַ כאַראַקטעריסטישע מעשה! זי גיט אונדז אין אַ געוויסן זין דעם שליסל צו דער פּערזאָן משה כץ.

אַז ער איז געווען אַ שטיפער, האָט זיך אַרומגעיאָגט מיט טויבן, פלעגט זיך ממיתן מיט יינגלעך, האָב איך געהערט פון זיין מאַמען. אַ קלוגע געווען, אַ חכמה (כאַכאָמע). אַפּנים אַז פון איר האָט משה געירשנט זיין הומאָר און דעם שמייכל אין די אויגן. געטראָפן האָב איך זי אין קאַיראָ, אין 1932, אויף מיין וועג צום דעמאָלטיקן ארץ־ישראל. דער טאַטע, דער שניידער, וועלכער האָט זיך מיט דער פאַמיליע געהאַט אַריבערגעקליבן קיין קאַיראָ, אַן ערך אין 1907, האָט שוין נישט געלעבט. דער מאַמען האָב איך נאָך געטראָפן, צוזאַמען מיט משפּחה־מיטגלידער.

אַוודאי האָט שוין אין די שפּעטערדיקע יאָרן נישט געפּאַסט יאָגן זיך נאָך טויבן — און גיי, יאָג זיך נאָך טויבן אין ניו־יאָרק! אָבער אַרויספאָרן כאַפּן פיש — יע. און פאָרן אויף אַ בייסיקל (וועליסאָפּעד) אויך. מאַלע וואָס! משה האָט ליב געהאַט אַריינקוקן אין די „פאָניס", די מענטשעלעך, אָדער „קאָמיקס". מייסטנס האָט ער געשפּיגן קלעק, געהאַט פון וואָס חוזק צו מאַכן. אָבער אַז ער האָט אין דעם באַרג שאָלעכץ דערביוועט אַ יאָדערע, האָט ער געשעפּט נחת ביים איבערדערציילן די גרויסע וואונדוירים...

זיין גאַמע, זיין לעבנס־טאָן, האָט געהאַט אַ שלל מיט ניואַנסן און קאָלירן. דערפאַר איז געווען אַזוי אינטערעסאַנט צו שמועסן מיט אים, צו הערן אים רעדן. חוץ זיין נאַטירלעכן הומאָר האָט ער פאַרמאָגט אַ געוואַלטיקע, ניט־געזעטיקטע, יוגנטלעכע נייגעריקייט — צו וויסן זאַכן און צו דערציילן וועגן זאַכן. אים האָבן אינטערעסירט אַלערליי מענטשלעכע קלייניקייטן — און אַוודאי גרויסיקייטן, דער עיקר גרויסיקייטן, פאַרשטייט זיך.

זיין זון, ליבער, (וועלכער וואוינט אין ניו־יאָרק) דערציילט: „מיינע חברים פלעגן קיינמאָל ניט פילן, אַז ער איז, ווי מען זאָגט, אַ מענטש פון אַן אַנדער דור. מען פלעגט רעדן מיט אים ווי מיט אַ גלייכן. ער האָט געהאַט אַ ים פאַקטן, אָבער שטענדיק האָט אים אינטערעסירט דער עיקר פון אַ זאַך"... „ער האָט ליב געהאַט צו פאַרברענגען מיט מענטשן (מיט יינגערע אָדער עלטערע — אים האָט עס ניט געאַרט), אַבי זיי האָבן געקאָנט זען אַ ביסל ווייטער פון זייער נאָז". („יידישע קולטור", אויגוסט־סעפּטעמבער, 1960).

זיין טאָכטער, מירל, (וועלכע וואוינט אין מאָסקווע) שילדערט וואָס משהס בריוו האָבן פאַר איר באַטייט: „דאָס זיינען געווען שמועסן פון אַן עלטערן חבר מיט אַ יינגערן. אין די דאָזיקע בריוו האָט ער זיך פולקום אַנטפּלעקט, מיט זיין פאַרשטאַנד, מיט זיין גוטמוטיקייט, אָפּטימיזם און פינקלדיקן הומאָר. איך פלעג אָפט באַווייזן פּאַפּאַס בריוו מיינע פריינט און זיי האָבן אויך ליב באַקומען מיין פאָטער און מיט אומגעדולד געוואַרט אויף דער מעגלעכקייט צו באַקענען זיך מיט אים" (דאָרט).

ליבער כץ שרייבט דאָרט (באַלד נאָכדעם ווי משה איז געשטאָרבן), אַז זיינע (ליבערס) צוויי קינדערלעך, מירעלע און מיכל, „האָבן פאַרלאָרן דעם בעסטן 'פּרעס אַגענט'." און הערן משהן דערציילן מיט אַזוי פיל לעבנס־פרייד מעשהס וועגן זיינע צוויי אייניקלעך איז געווען אַ חיות. אין אַ בריוו צו אסתרן, אין אָקטאָבער 1953, ווען מירעלע איז געווען גאָר אַ פּיצל, שרייבט ער: „ליבער זעגט זי ביי דער פּיאַנאָ, זי קלאַפּט מיט די הענטלעך, קוקט זיך אַרום צי מ'הערט, מיינט אַז די קלאַנגען קומען פון הענטל און פאָכעט מיט איין הענטל אין דער לופט".

משה איז געווען פאַרליבט אין לעבן, אין מענטשן — אין גוטע מענטשן, פאַרשטייט זיך. ער איז געווען ברייט באַקאַנט און באַליבט ביי זיינע פריינט פאַר זיין הומאָר. אַ הומאַניסטישער הומאָר איז דאָס געווען, אַ הומאָר — אַ געווער אין קאַמף פאַר הומאַניזם. דער הומאָר זיינער האָט דורכגעוועבט כמעט אַלץ, וואָס ער האָט געשריבן, זיינע רעדעס, זיינע שמועסן. דאָס איז געווען חכמה — אָנגעזעטיקט מיט אָן אַ שיעור דערפאַרונגען, באַגעגענישן.

משה איז געווען אַ פּערזענלעכקייט — פּליוס אַ פּעריאָד, אָדער פּעריאָדן פון גרויסע געשעענישן, וועלכע האָבן זיך איינגעקריצט אין אַ יוגנטלעך־נייגעריקן, פאָרשנדיקן מוח. ער איז געווען אַ מענטש פון ברייטן פאַרמעסט — אין אַ גרויסער, אויסערגעוויינטלעכער צייט.

די ערשטע שורות פון איינעם פון די ערשטע קאַפּיטלען פונעם אויבנדערמאַנטן בוך לייענען זיך אַזוי: „מיינע קינדער־יאָרן האָבן זיך געענדיקט אין 19טן יאָרהונדערט און מיין מער אָדער ווייניקער באַוואוסטזיניקער לעבן האָט זיך אָנגעהויבן אויפן שוועל פון 20טן יאָרהונדערט". אין רוסלאַנד האָט זיך דעמאָלט אָנגעהויבן דער ערב פון 1905. און באַלד, אין 1903, אין אַפּריל, איז אין קעשענאָו פּאָרגעקומען דער פּאָגראָם, וואָס האָט געמאַכט אַזאַ רושם איבער דער וועלט און אַוודאי אין רוסלאַנד גופא, באַזונדער צווישן דער יידישער באַפעלקערונג, און אַוודאי אין כמעט שכנותדיקן ניקאָלאַיעוו, וואו דער גאָר יונגער משה איז באַלד געוואָרן אַן אָנפירער פון אַ גרופּע, וואָס האָט זיך פּראָקלאַמירט ווי די „זעלבסטשוץ" פון דער יידישער באַפעלקערונג, האָט פאַנאַנדערגעשיקט בריוו צו נאַטשאַלסטוט, צו די באַלעבאָטים פון שטאָט. לויט דער אַנוויזונג פון שמואל וויצמאַן (יינגער ברודער פון דר. חיים ווייצמאַן) האָט זיך דער 19־20 יאָריקער בחור, משה, אַוועקגעלאָזט קיין פינסק קריגן געווער.

משה וואָלט געזאָגט, אויף זיין שטייגער, אַז ער האָט שכל געהאַט צוצוקלייבן זיך די ריכטיקע טאַטע־מאַמע. דער טאַטע זיינער, אַ שניידער בן שניידער, איז נאָך אין 1900 צוזאַמען מיט אים אַרעסטירט געוואָרן אויף עטלעכע וואָכן (אין ניקאָלאַיעוו) פאַר געהערן צו אַ ציוניסטישער גרופּע. שפּעטער, איינעם פּעריאָד פון דער זעלבסטשוץ, ביים פאָרן קריגן געווער, ברענגען געווער, האָט דער פאָטער געוואוסט פון אַלע זיינע „געשעפטן", — ווי משה דערציילט אין זיין אויבנדערמאַנטן בוך. אויף אַזוי פיל איז דער פאָטער אַרײַנגעטאָן געוואָרן אין די „געשעפטן", אַז ער האָט איינמאָל אומגערן אויסגעשאָסן פון אַ רעוואָלווער און פאַרוואונדעט משהן אין האַנט...

דער פאָטער האָט משהן אין אַ געוויסן זין צוגעגרייט צו זיין ראָל אַלס שרייבער און טויער. משה דערציילט, אַז זיין פאָטער איז געווען אַ „ליידנשאַפטלעכער לייענער" — און אַט דאָס איז דאָך משה געווען — און אַז עס פלעגט צו זיי אין הויז אַרײַנקומען „כמעט אַלץ וואָס פלעגט דערשיינען אין יידיש" — מענדעלעס ווערק, שלום עליכמס, די ראָמאַנען, וואָס פלעגן אַרויסגיין אין אַמעריקע, איבערגעזעצט פון א. טענענבוימען, שלום עליכמס „פאָלקס־ביבליאָטעק", פּרצעס „יידישע ביבליאָטעק", ספּעקטאָרס „הויז־פרײַנד", דאָס וואָכנבלאָט „דער יוד". און וועג דער „פּריינד", די ערשטע יידישע טעגלעכע צייטונג אין רוסלאַנד, האָט אַנגעהויבן דערשיינען, איז ער אויך אָנגעקומען צו זיי אין הויז אַריין (זע דאָס קאַפּיטל: „מיין שרייבערישער וועג").

שרייבן האָט משה אָנגעהויבן גאָר פרי, ווי ער דערציילט, אָבער דאָ איז דער שרייבער משה כץ באַלד געקומען אין צוזאַמענשטויס מיטן טויער משה כץ און געזיגט האָט דעמאָלט דער טויער — דאָס בחורל, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט קריגן געווער. און אַזוי אין משך פון אַ גאַנץ לעבן: משה דער שרייבער און משה דער טויער. אין דער אמתן אָבער איז דאָ קיין צוזאַמענשטויס ניט געווען; פאַרקערט, איינס האָט זיך אַרײַנגעוועבט אינעם אַנדערן. דערפאַר האָט משהס שרייבן געהאָט דעם טעם פון לעבן, פון געזעלשאַפט־לעכקייט, באַוועגונג, דעם טעם פון לעבנסוויכטיקע, היסטאָרישע פּעריאָדן.

2.

אַ גרויס לעבן — אין אַ גרויסער צייט. דאָס איז געווען דאָס לעבן פון משה כצן.

משה כץ האָט זיין לעצטן און גרעסטן בוך אַ נאָמען געגעבן: „אַ דור וואָס האָט פאַרלוירן די מורא". ער שרייבט דאָרט וועגן „דעם פייערדיקן יאָר 1905, וועלן אויף דער סצענע האָט בוכשטעבלעך פון אונטער דער ערד אַרויס־געשפּרונגען אַ דור, וואָס האָט אָפּגעווארפן די מורא און וואָס האָט זיך געפילט פייאיק דרייסט צו דערלאַנגען מיט דער האָנט צום הימל". ער איז געווען און פאַרבליבן איינער פון דעם דור, אַ וואַרטזאַגער פון דעם דור. אָבער דאָ האָנדלט זיך מער ווי וועגן דעם פּעריאָד פון „1905". געוויס איז דאָס געווען אַ ברויזנדיקער פּעריאָד, אָט די דערהויבנדיקע עטלעכע יאָר פון 1904 ביז 1906, וואָס אַלע זיינען זיי געגאַנגען אונטערן צייכן: „1905". ס'איז אָבער געווען נאָך און נאָך: דער פּעריאָד פון דער אָנקומענדיקער רעאַקציע, באַלד נאָך „1905", דער פּעריאָד פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, און פון דער סאָציאַליסטישער בויאונג, און פונעם „אויבערריים" צווישן די צוויי וועלט־מלחמהס, און פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, און פון געטאָ און אַשוויענטשים, און פון דער מפּלה פון היטלערן, און פונעם זיג פון סאָציאַליזם אין אַ ריי לענדער אין אייראָפּע, דערנאָך אין כינע, פונעם געבורט פון מדינת־ישראל און — דער לעצטער היסטאָרישער פּעריאָד אין משהס לעבן — דער אויפברויז אין אַזיע, אַפריקע, לאַטיין־אַמעריקע. אַ גרויסע, גרויסע צייט אין דער גע־שיכטע פון דער מענטשהייט האָט פון אַנהויב־אַן געפּורעמט דאָס גרויסע לעבן פון משה כצן דעם פאַלקס־קעמפער, דעם סאָציאַליסט, דעם קולטור־בויער, דעם קריגערישן הומאַניסט, דעם ליידנשאַפטלעכן ליבהאָבער פון לעבן.

דאָס איז אויך געווען דער פּעריאָד וועמען ס'איז צוזאַמען מיטן אויפשוואונג פון דער יידישער ארבעטער־באַוועגונג פאַרגעקומען דער אויפשוואונג פון דער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור. אויך דאָס האָט געהאָלפן פורעמען משה כצן — און איז אין אַ באַשטימטער מאָס געפורעמט געוואָרן פון אים.

מיר טרעפן אים אין אומאַן, אָדעס, פינסק, זשיטאָמיר, ווילנע, וואַרשע, לאָדזש, תל־אביב, קאַירא, ניו־יאָרק, קיעוו, וויידער ניו־יאָרק, מאָסקווע, וויידער ניו־יאָרק, וויידער מאָסקווע, וואו זיין לעבן האָט זיך פאַרענדיקט. דאָ רעדט זיך ניט וועגן שטעטל, וואָס משה כץ האָט באַזוכט — דאָס צעטל וואָלט געוואָרן צו לאַנג — נאָר שטעט וואו ער האָט געלעבט, געארבעט, „פאַרבראַכט" אין טורמע פאַר זיינע טעטיקייטן ערב, בשעת און נאָך „1905". ער האָט אינגעזאָפּט אין זיך דעם שטיגער און די געשיכטע און די ליטעראַטורן פון לענדער און קאָנטינענטן, דער עיקר די יידישע און רוסישע ליטעראַטורן, צום גרויסן טייל די אַמעריקאַנער ליטעראַטור. ער איז אין די אוניווערזיטעטן פון לעבן צוגעגרייט געוואָרן צום אָרט, וואָס ער האָט פאַרנומען אין דער פּראָגרעסיווער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט.

זיינע באַגעגענישן זיינען געווען אַזוי פאַרשיידנאַרטיק, ווי פילוזיטיק עס איז געווען זיין טעטיקייט, זיין זשאַנער אַלס שרייבער. אין דער גאַלעריע אין זיין אויטאָביאָגראַפיש בוך טרעפן מיר דעם מיטהעלפער פונעם גלח גאַפּאָן, שאַ־

יעוויטש; דעם מאָנאַך איליאָדאָר. מיר טרעפן די פירער פון דער ס.ס. פּאַרטיי (פונעם רוסישן נאָמען: „סיאָניסטי־סאָציאַליסטי", ציוניסטן־סאָציאַליסטן) — דעם שפּעטערדיקן קאָמוניסט משה ליטוואַקאָוו, די שפּעטערדיקע ציוניסטן אַב. גאָלדבערג און אַנדערע, דעם ערשטן פּרעזידענט פון ישראל, דר. חיים ווייצמאַן, דעם פּרעזידענט פון ירושלימער אוני־ווערזיטעט, דר. י. ל. מאַגנעס און נאָך און נאָך. דאָ, אין דעם אַלבאָם־בוך, גייט־דורך אַ קאָלירפולע גאַלערייע פון שרייבער, מיט וועמען משה כץ איז געקומען אין לע־בעדיקן קאָנטאַקט — פּרץ, מענדעלע, שלום עליכם, יידישע שרייבער אָן אַ צאָל, פּערזענלעכקייטן פון פאַרשיידענע לאַ־גערן. נאָך און נאָך הונדערטער אַרטיקלען, וואָס האָבן אין דעם בוך ניט געקאָנט אַריין, אָדער — אַנדערע — וואָס זיינען ניט אָפּגעזוכט געוואָרן, וואָלטן די גאַלערייע אומגע־הויער אויסגעברייט.

משה כץ האָט געזאָגט (זע קאַפּיטל: „בריוו און רעדעס פון י. ל. פּרץ"), אַז עס האָט געדאַרפט זיין „עפּעס אַ גע־זעץ, וואָס פאַרפליכטעט גרויסע שרייבער און קינסטלער אָנצוהויבן שרייבן זייערע ביאָגראַפיעס באַצייטנס, ווען זיי האָבן נאָך גענוג כוח און גענוג יאָרן פאַר זיך, אויב ניט צו פאַרענדיקן די אַרבעט איז ווייניקסטנס צו דערפירן זי ווייט גענוג". ווען עס וואָלט געווען אַזאַ געזעץ און ווען משה כץ וואָלט אים אָפּגעהיט, וואָלט זיך באַקומען ביי אים אַן אויטאָביאָגראַפיע — אַן אומגעהויער קאָלירפולע, פון אַ הויכן קולטור־געזעלשאַפטלעכן ווערט. זי וואָלט אין אַ באַ־דייטנדיקער מאָס אָפּגעשפּיגלט די היסטאָריש־וויכטיקע פּע־ריאָדן פון דעם גרויסן דור אין אַ גרויסער צייט.

משה כץ האָט באַוויזן אָנצושרייבן דאָס אויטאָביאָ־גראַפישע בוך „אַ דור וואָס האָט פאַרלוירן די מורא", ריכטי־קער — אַ סעריע אַרטיקלען אין דער „מאָרגן־פרייהייט", אין 1955, אין פאַרבינדונג מיטן דעמאָלטיקן פופציקסטן יובילייי זינט 1905, אינגאַנצן געווידמעט דעם פּעריאָד. אָבער נעמען און אַוועקזעצן זיך שרייבן די אייגענע ביאָגראַפיע — דאָס איז געווען ניט אין משהס טבע. ער איז געווען צופיל פאַרבונדן מיטן טאָג־טעגלעכן לעבן און געהאַט דעם דראַנג, דעם דורשט צו רעאַגירן אויף די טאָג־טעגלעכע פראַגן. שרייבן ביכער בכלל איז ניט געווען אין זיין טבע. „ווער האָט צייט פאַר שרייבן ביכער", זאָגט ער צום סוף פון זיין בוך וועגן דעם 1905־פּעריאָד, „ווען דאָס לעבן איז אַזוי אינטערעסאַנט און נעמט־אָפּ אַזוי פיל צייט?" אין דעם צוזאַמענשטויס האָט דאָס לעבן, ווי משה כץ האָט עס פאַר־שטאַנען, און ווי ער האָט עס אַזוי ליידנשאַפטלעך געליבט, גענומען די אויבערהאַנט.

ווען משה האָט שוין געפּועלט ביי זיך אָנצוהויבן שרייבן זיין ביאָגראַפיע (זע די קאַפּיטלעך דאָ אין דעם בוך: „די סאַמע ערשטע איינדרוקן", „די ערשטע טריט"), איז שוין ליידער אַפּנים געווען צו־שפּעט... נאָר אפשר איז בעסער געווען אַזוי. אַניט וואָלט זיך באַקומען עמיץ אַנדערש און ניט משה כץ. ער איז געווען צו־שטאַרק צוגעבונדן צו געשעע־נישן און צו מענטשן. אַלץ וואָס איז מענטשלעך איז מיר נאָענט, וואָלט געקאָנט זיין זיין מאָטאָ. ער האָט ליב געהאַט דעם מענטשן, דאָס פאָלק — און געהאַסט די שונאים פון פאָלק. ניט קיין וואַסער־מיט־מילך ליבע איז דאָס ביי אים געווען. ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן איז ער פאַרבליבן דער אָנפירער

דער פאָטער — אברהם כץ

די מוטער — רייזל כץ

פון דער זעלבסטשוץ־גרופע, ווי אין ניקאַלאַיעוו אין 1903־1905: קאַמף פֿאַרן לעבן פון פֿאָלק. אין דעם קאַמף האָט ער געקאָנט זיין האַרט, בייסיק. און ער האָט געקאָנט זיין האַרציק־סענסיטיוו. זעט דאָ אין דעם בוך זיינע שטימונג־פולע עסייען וועגן דעם טויט פון אָלגינען, וועגן קלמן מרמרן און דר. חיים זשיטלאָווסקין.

משה כץ איז געווען אַ פילזויטיקער, קאָלירפולער, פון פֿאָלק באַליבטער, קעמפנדיקער, קריגעריש ער שרייבער, רעד־נער, לעקטאָר און טוער. אָבער קודם כל דער מענטש. ער איז געווען היימיש מיט מענטשן, נאָענט, גוט־ברודעריש. ניט נאָר זיינע קאָלעגן אין רעדאַקציע, צווישן געזעלשאַפט־לעכע טוער, נאָר גרויסע מאַסן מענטשן האָבן אים געקענט און אָנגערופֿן ביים ערשטן נאָמען: משה. ער האָט זיך גע־פילט צווישן מענטשן ווי אַ פיש אין וואַסער, געהאַט נחת פון אויפנעמען געסט און גיין צוגאַסט, האָט זיך געווערטלט, געאַמפּערט, געווען „פֿאַרקאַכט" אין געשעענישן, אַנטוויקלונ־גען, אין פֿאָליטיק, ליטעראַטור, געזעלשאַפטלעכקייט. און איבער אַלץ און אַלע מאָל איז ער געווען אַ קעמפער. ער האָט פֿאַרמאָגט דעם סטיל און די טראַדיציע פון פֿרינציפֿן־געטרייַע יידישע פרייהייט־קעמפער אין משך פון דורות.

3.

משה כץ איז געווען אַ שרייבער פון פיל זשאַנערן, אַ רע־דאַקטאָר פון צייטונגען, זשורנאַלן, אַ ליטעראַטור־קריטיקער און ליטעראַטור־פֿאָרשער. ער איז אָבער אין דער זעלביקער צייט, אָדער — אין געוויסע פֿעריאָדן — קודם כל, געווען געזעלשאַפטלעכער טוער, אַ סאָציאַליסטישער טוער, אַ קעמ־פער פֿאַר סאָציאַליזם.

זיין קרוין־אַרבעט אויף דעם געביט איז געווען זיין ראָל ווי אַ מיטגרינדער פון דער „פרייהייט" („מאָרגן־פריי־הייט") אין 1922 און ווי איר לאַנגיאָריקער בויער — ניט נאָר אַלס שרייבער. אָבער מיר האָבן שוין געזען ווי אַזוי ער האָט אָנגעהויבן צו 19־20 יאָר — ווי אַ טוער אין דער זעלבסטשוץ. און אינעם בוך „אַ דור וואָס האָט פֿאַרלוירן די מורא" דערציילט ער וועגן זיין ראָל אַלס טוער פון דער פֿאַרטיי ס.ס. (שפּעטער, אין קיעוו, נאָך 1917, „פֿאַראיי־ניקטע"), אַלס טוער פון פֿראָפעסיאָנעלע פֿאַראיינען (יוניאָנס), אָנפירער פון סטרייקן. משה כץ — דער סעקרעטאַר פון באַלאָגאָלעס־פֿאַראיין אין אָדעס, פֿאָרשטייער פון דאָרטיקן קצבים־פֿאַראיין אין צענטראָלן ראָט פון די אָדעסער פֿראָפּ־פֿאַראיינען, טוער צווישן די אַרבעטער אין די שוועבעלעך־פֿאַבריקן אין פּינסק.

וועגן דעם פֿעריאָד זיינעם אין די ס.ס. און אין די „פֿאַראיניקטע" שרייבט משה כץ, אין יאָר 1955, אין זיין אויטאָביאָגראַפיש בוך:

„זיכער זוך איך ניט צו באַהאַלטן און דאַרף זיך ניט פֿאַרענטפֿערן דערפֿאַר, וואָס איך האָב דעמאָלט, מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק, בייַ מיינע ערשטע געזעלשאַפטלעך־פֿאָליטישע שריט, געהערט צו דער דאָזיקער פֿאַרטיי, וועל־כע איז בייַ איר אַלגעמיין־סאָציאָליסטישער פֿראַקטיק געווען אידעאָלאָגיש אַ נאָציאָנאָליסטיש־קליינבירגערלעך־סאָציא־ליסטישע גרופּירונג אין יידישן לעבן. 'מען קאָן קיין וואַרט פון ליד ניט אַרויסוואַרפן': זי איז געווען, און איך, צוזאַמען מיט אַ סך אַזעלכע ווי איך, בין געווען אין איר און דורך איר האָב איך געזוכט אַן ענטפער אויף פֿראַגעס, וואָס האָבן געמאַטערט מיך און אַזעלכע ווי איך, ביז מיר האָבן זיך אַרויסגעשלאָגן אויפן ברייטן וועג פון דעם קעמפּנדיקן מאַרק־סיזם".

וואָס מען זאָל ניט זאָגן וועגן דער „אַלגעמיין־סאָציא־ליסטישער פֿראַקטיק" — פון אַן אידעאָלאָגיש „נאָציאָנאַליס־טיש־קליינבירגערלעך־סאָציאַליסטישער גרופּירונג", איז אָבער ריכטיק, ווי משה כץ זאָגט דאָרט וויטער, אַז „די געשיכטע פון די אַמאָליקע ס.ס." — און פון „בונד", מעג מען צוגעבן — „איז אַ טייל פון דער געשיכטע פון דער יידישער גע־זעלשאַפטלעכקייט, פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג, וואָס האָט זיך אַנטוויקלט דורך פֿרואוון און טעותן און איז אַ טייל פון דער געשיכטע פון דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד. ס'איז אמת אַז צוליב איר אידעאָלאָגיע, וואָס האָט טיילוויים געשטאַמט פון אַ ציוניסטישן, קליינבירגערלעכן קוואַל, האָט די דאָזיקע פֿאַרטיי געמוזט פֿאַרקריכן און אָפּט פֿאַרפירן אי־רע נאָכפֿאָלגער אויף פֿאַלשע וועגן, — אָבער אויך דאָס איז אַ טייל פון געשיכטע".

עס פֿאַרשטייט זיך, אַז אונטער דער ווירקונג פון די אַכזריותדיקע אַנטי־יידישע פֿאַרפֿאָלגונגען אין צאַרישן רוס־לאַנד און באַזונדער אונטער דער ווירקונג פון קעשענאָווער פֿאָגראָמ, האָט די ברענענדיקע שטרעבונג צו אַ לייזונג פון דער יידישער פראַגע — אַ בראַכטיקטע שטרעבונג — גע־מוזט פֿאַרנעמען גאָר אַ וויכטיק אָרט ביי משהן און ביי אַ סך פון זיין דור. משה כץ ברענגט אין זיין אויטאָביאָגראַ־פיש בוך אַן אויסצוג פון אַ טאָגבוך, וואָס ער האָט געפירט אין דער יוגנט (ער ציטירט עס אינעם בוך פון זכרון):

„אויב מען זאָל מיר ברענגען טויזנט באַוויזן, אַז דאָס יידישע פֿאָלק איז היסטאָריש פֿאַרמשפט צום אונטערגאַנג און איך זאָל ניט קאָנען ענטפערן אויף קיין איינעם פון די דאָזיקע באַווייזן, וועל איך פונדעסטוועגן פֿאָרט בלייבן אי־בערציגט, אַז ס'איז פֿאַראַן אַ טויזנט און ערשטער באַווייז, אַז מיין פֿאָלק קאָן ניט, וועט ניט און דאַרף ניט אונטערגיין".

ס'איז קלאָר, אַז דאָס איז געווען אַ מין ווידערשטאַנד צו די „לייזונגען" פון יענע, וואָס האָבן דעם אינטערנאַציאָנא־ליזם פֿאַרשטאַנען אויף אַ ניהיליסטישן שטייגער, האָבן זיך ניט אומגעקוקט אויף דער נאַציאָנאַלער פראַגע, האָבן זי פֿאַר־איינפאַכט, אָדער אינגאַנצן געלייקנט. דאָס דעמאָלטיקע בלאַנ־דזשען פון געוויסע סאָציאָליסטישע פירער אין דער נא־ציאָנאַלער פראַגע האָט דאָ פיל מיטגעהאָלפן, פֿאַרשטייט זיך. דערפֿאַר דער וועג צו די ס.ס. — ווי צום „בונד" — וואָס האָט פֿאַרפירט „אויף פֿאַלשע וועגן", ווי משה כץ זאָגט. ערשט נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, אונטער לע־נינען, איז פֿאַר משה כצן און פיל פון זיין דור קלאָר געווארן די נאַציאָנאַלע פראַגע און זיי „האָבן זיך אַרויסגעשלאָגן אויפן ברייטן וועג פון דעם קעמפּנדיקן מאַרקסיזם".

עס דאַרף דאָ פֿאַרצייכנט ווערן, אַז די יידישע אַרבע־טער־באַוועגונג, כאָטש זי „האָט זיך אַנטוויקלט דורך פֿרואוון און טעותן", איז אָבער ניט געווען אינגאַנצן אָפּגעזונ־דערט פון דער אַלגעמיינער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, — פונקט ווי צווישן דער ניט־יידישער אַרבעטער־מאַסע זיינען די טוער פון די יידישע פֿאַרטייען, באַזונדער אין מאָמענטן פון געפֿאָר, באַטראַכט געווארן ווי רעוואָלוציאָנערע טוער בכלל און מ'האָט זיי אַרויסגעוויזן יעדע מעגלעכע הילף. אַזוי דערציילט משה כץ אין זיין אויטאָביאָגראַפיש בוך ווי אַזוי ער האָט זיך בשעת דעם פֿאָגראָם אין אומאַן, נאָך די אָק־

משה כץ אין 1903

(פאָטאָגראַפירט אין אומאַן, אוקראַינע)

טאָבער־טעג פון 1905, געראַטעוועט פון דער פּאָליציי און די פּאָגראָמשטשיקעס: צוויי קריסטלעכע פרויען האָבן דער־קענט אין אים דעם „אָראַטאָר" פון די אָקטאָבער־טעג און אַריינגעפירט אים אינעם הויז פון אַ רוסישן אַרבעטער, וועל־כער האָט משה כצן אויסבאַהאַלטן ביי זיך. אין דעם זעלביקן בוך דערציילט משה כץ ווי די אַרבעטער פון די דעמאָלט באַ־רימטע שיפבוי־זאַוואָדן אין ניקאָלאַיעוו האָבן געמשפּט און פאַרמשפּט צום טויט פּאָגראָמשטשיקעס — און די אורטיילן דורכגעפירט. דורך דער שילדערונג טרעט אַרויס משה כץ דער אינטערנאַציאָנאַליסט, וועלכער האָט געזען אין די רו־סישע און אוקראַינישע אַרבעטער פון די שיפבוי־זאַוואָדן באַשיצער אויך פון די יידישע מאַסן. עס איז קלאָר, אַז דער אינטערנאַציאָנאַליסטישער צוגאַנג איז ביי משה כצן געווען אַ סך מער אויסגעשפּראָכן אין 1955, ווען ער האָט זיינע דערינערונגען געשריבן און האָט ווי בכיוון אונטער־שטראָכן דעם היסטאָרישן עפּיזאָד — דעם פּראָלעטאַרישן משפּט איבער פּאָגראָמשטשיקעס אויף „מאָרסקאַיאַ פּלאָש־טשאַד" אין ניקאָלאַיעוו אין סוף 1905.

דער וועג פון אַ טוער אין די ס.ס. האָט משה כצן אַריינ־געפירט אין דער יידישער פּרעסע — אין דעם ווילנער „נייער וועג" און אַנדערע פּאַרטיי־אויסגאַבן, דערנאָך אינעם בירגערלעכן „פריינד" אין וואַרשע, שפּעטער אַלס מיטרע־דאַקטאָר פון „טאָג" אין ניו־יאָרק און דערנאָך, אין קיעוו, אין 1917־1918, אַלס רעדאַקטאָר פון דער טעגלעכער צייטונג פון די „פאַראייניקטע" (ס.ס. און „סיימיסטן"), „נייע צייט". באַלד זעען מיר אים אַלס רעדאַקטאָר אין מלוכהשן פאַרלאַג אין קיעוו, רעדאַקטאָר פון אַ קינדער־זשורנאַל „שרעטעלעך", פון אַ טערמינאָלאָגישן ווערטער־בוך. דאָ האָט דער טוער ביי משה כצן געשפּילט אַזאַ ראָל ווי דער שרייבער, צייטנ־ווייז מער ווי דער שרייבער. און אַזוי און נאָכמער ווען משה כץ האָט זיך ערשט רעכט געשטעלט אויפן „ברייטן וועג" — אין די קאַרגע 38 יאָר אין דער „מאָרגן־פרייהייט".

משה כץ איז געווען איינער פון די גרינדער פון „איקאָר" אין די פאַראייניקטע שטאַטן — אין 1925 — און אַן אָנ־געזעענער טוער אין דער איקאָר־באַוועגונג אַלע יאָרן פון איר עקזיסטענץ. ווען ער איז אין 1926 אַריבערגעפאָרן קיין מאָסקווע, איז ער אין דער דאָרטיקער דעמאָלטיקער גע־זעלשאַפט „געזערד", ווי אין מלוכה־קאָמיטעט „קאָמערד", געווען דער פאָרשטייער פון „איקאָר" אין אַמעריקע און איז אין 1930 דעלעגירט געוואָרן קיין בירא בידזשאַן אויף ، לענגערן באַזוך. אין יענער צייט איז משה כץ אויך געווען אויף אַ באַזוך ביים טייך אנגארא, אין צפון־מערב סיביר, וואו ס'איז שוין דעמאָלט געפּלאַנעוועט געוואָרן די גרויסע עלעק־טראָ־סטאַנציע, וואָס ווערט ערשט איצט דאָרט געבויט און פאַרענדיקט, ביי בראטסק. צווישן די פאַרבליבענע פּאַפּירן זיינע געפינט זיך אַ גרויסער טאָגבוך (אין רוסיש) פון יענער רייזע ביי דער אנגארא, אָנגעוואָרפענע, אָפּגעריסענע באַמער־קונגען פון טאָג־טעגלעכע ענינים.

זייענדיק אַקטיוו אין דער אַרבעט פון „געזערד" און „קאָמערד", ווי בכלל אין דער אַרבעט פאַר געזונט מאַכן דאָס לעבן פון די סאָוועטישע יידן, האָט משה כץ געהאַט די מעגלעכקייט ווי געהעריק צו שילדערן די ראָל פון די „יעוו־סעקעס" — וועלכע זיינען פון געוויסע עלעמענטן אינעם יידישן לעבן באַשולדיקט געוואָרן אין אַלערליי „זינד". משה כצס עסיי דאָ אין דעם בוך: „יידן אין דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע" איז אַ וויכטיקער בייטראָג צום היסטאָרישן אמת וועגן דער ראָל פון די „יעווסעקעס", באַזירט אויף אייגענע, ערשט־האַנטיקע דערפאַרונגען.

פאַר שול־טוער, לערער, וועלן די עסייען דאָ אין דעם בוך אונטערן אַלגעמיינעם נאָמען: „פּראָבלעמען פון שול און דערציאונג" זיין אַ וויכטיקער בייטראָג אויף פאַנאַנדערקלייבן זיך אין אַ צאָל ערנסטע פּראָבלעמען. און אויך דאָ האָט משה כץ גערעדט ניט „פון אויסנווייניק". ער איז געווען אַ שול־טוער. באַלד ווי ער איז געקומען קיין אַמעריקע, אין 1913, איז ער געוואָרן אַ קעמפער פאַר דער יידיש־וועלט־לעכער שול. ער איז געווען אַ מיטגליד פונעם קולטור־ראַט פון יידישן פאָלקס־אָרדן, מיטגליד פונעם ראַט פון די שולן ביים אָרדן, מיטאַרבעטער פונעם אָרגאַן פון די שולן, „היים און דערציאונג".

אין דעם ציקל שול־פּראָבלעמען, געשריבן אין די מיטן־דרייסיקער יאָרן, האָט משה כץ באַרירט דעם ענין געשיכטע. באַלד טרעפן מיר — אין 1938־1939 — אַ לענגערע סעריע אָפּהאַנדלונגען אין דעמאָלטיקן ניו־יאָרקער מאַרקסיסטישן חודש־זשורנאַל „האַמער", וועגן יידישער געשיכטע. אין משך פון זעכצן חדשים האָט זיך די סעריע עסייען געצויגן. זיי האָבן ליידער ניט געקאָנט אַריין דאָ אין דעם בוך: זיי וואָלטן אַרויסגעשטופּט צענדליקער אַנדערע פאַרשיידנאַרטיקע אַר־בעטן. עס ווערט דאָ אין דעם בוך געגעבן איין קאַפּיטל (זע: „לערע און פּראָבלעמען פון יידישער געשיכטע"). ס'איז גע־וואונטשן, אַז די סעריע וועגן יידישער געשיכטע זאָל אַרויס אין אַ באַזונדער בוך, צוגענגלעך פאַרן ברייטן לייענער, פאַר שול־טוער, לערער, ספּעציעל ווען אין דער — גאַנץ אָרעמער — ליטעראַטור וועגן יידישער געשיכטע איז זייער ווייניק פאַראַן וועגן מאַרקסיסטישן צוגאַנג צו יידישער געשיכטע.

אויך דאָ איז משה כץ געווען ניט סתם אַ פאָרשער — אַ געשיכטע־פאָרשער. זיין אַרבעט איז דאָ געווען אַן אַרויס־וואוקס פון זיין ראָל אַלס טוער, אַלס געזעלשאַפטלעכער, מאַרקסיסטישער קעמפער.

אין אַ באַשטימטער מאָס איז משה כץ געווען אַ נאָוואַטאָר פון דער יידישער שפּראַך. שוין אין „טאָג", וועלכן ער האָט געהאָלפן גרינדן אין האַרבסט 1914, האָט ער מיטגעווירקט עס זאָלן אָפּגעשאַפט ווערן געוויסע אַרכייאישע פאָרמען פון אויסלייג, אין וועלכע דער „פאָרווערטס" און די אַנדערע אַמעריקאַנער יידישע צייטונגען האָבן זיך געהאַלטן, ווי, למשל, „דיא", „זיא" און אַנדערע ווערטער מיט שטומע אַלפן, דעם „דיעזען" און אַנדערע דייטשמעריזמען. אין דער קיע־ווער „נייע צייט" האָט ער געהאָלפן איינפירן די נייע פאָנע־טישע אָרטאָגראַפיע, צום ערשטן מאָל אין דער יידישער פּרעסע, אַרויסוואַרפנדיק די שטומע אַיענס (ע) און אַז.וו. זיין ראָל אויפן געביט פון דער יידישער שפּראַך האָט ער ווייטער אַנטוויקלט ביים רעדאַקטירן דעם טערמינאָלאָגישן ווערטערבוך אין קיעוו. כאָטש דאָס ווערק איז אין בירגער־קריג פאַרלאָרן געגאַנגען, איז אָבער די אַרבעט פון די שפּראַך־פאָרשער צו דערשלאָגן זיך אויף יידיש די געהעריקע פאַך־און מלאכה־טערמינען ניט געגאַנגען אינגאַנצן לאיבוד.

משה כץ האָט גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אינעם „פּראָ־לעטפּען", אין די דרייסיקער יאָרן, נאָכדעם ווי ער איז, אין 1933, צוריקגעקומען פון סאָוועטן־פאַרבאַנד אויף דער איינלאַדונג פון דער „מאָרגן־פרייהייט". ווען דער „פּראָ־לעטפּען" איז — אין די מלחמה־יאָרן — אָפּ־געשטאָרבן, האָט משה כץ שפּעטער אַ סך מי אַריינ־געלייגט אויפצובויען, אין 1950, דעם שרייבער־פאַראיין ביים איקוף. ער איז געווען דער ערשטער פּרעזידענט פון דעם פאַראיין און די גאַנצע צייט, ביזן סאַמע סוף פון זיין לעבן, ניט־געקוקט אויף זיין שוואַכן געזונט, אַן אָנפירער און טרייב־קראַפט אין דעם פאַראיין. ער האָט אין 1954 געהאָלפן אָנהייבן אַרויסגעבן דעם זשורנאַל פונעם פאַראיין, די פערטל־יאָר שריפט „זאַמלונגען", געווען אַן אָנפירנדיקער, אַקטיווער מיטרעדאַקטאָר אירער.

משה כץ האָט געהאָלפן גרינדן דעם איקוף און איז ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן געווען אַ מיטגליד פונעם פּרעזידיום פון איקוף און פון דער רעדאַקציע פונעם איקוף־זשורנאַל „יידישע קולטור". וועגן דער ראָלע זיינער דאָ, פון אַן אַקטיוון איקוף־בויער, פון אַ פּאַרטייטשער פון די צילן פונעם איקוף, וועט דער לייענער זיך דערוויסן פון אַ ריי פון די עסייען, וואָס זיינען פאַרעפנטלעכעט דאָ אין בוך: „אונדזערע קולטור־פּראָבלעמען אין אַמעריקע", „דער קולטור־קאַמף אינעם יידישן לעבן" און אַנדערע. איקוף־טוער, וואָס זיינען וואַכזאַם צו דער ראָלע פונעם איקוף, ווי אַ באַוועגונג פאַר פּראָגרעסיווער יידישער קולטור, אין גייסט פון דעם מאַניפעסט אין פּאַריז, אין 1937, אויפן גרינ־דונג־קאָנגרעס פון דער איקוף־באַוועגונג, וועלן אין די עסייען געפינען אַ ריכט־שנור פאַר זייער אַרבעט. ווידער זעען מיר דאָ ניט סתם אַן עסייאיסט, אַ שרייבער איבער קולטור־פּראָבלעמען, נאָר אַ בויער, אַ קעמפער פאַר אַ קולטור, וואָס זאָל דינען דעם פאָלק און שטימען מיט די טראַדיציעס פון די פּראָגרעסיווע טיילן פונעם יידישן פאָלק.

כסדר איז משה כץ געווען דער מאַרקסיסטישער טוער, דער געזעלשאַפטלעכער קעמפער. אַלס אַזעלכער איז די קרוין־אַרבעט זיינע געווען — אין און אַרום דער „מאָרגן־פרייהייט".

ווער עס ווייס עפּעס וועגן דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע אין היינטיקן יאָרהונדערט, דער ווייס, אַז משה כץ איז געווען אַ זשורנאַליסט און פּובליציסט „פּאַר עקסעלאַנס" — איינער פון די גלענצנדיקסטע, פרוכטבאַר־סטע און קאָלירפולסטע אין דער גאַנצער יידישער פּרעסע, אומעטום. אָבער אין דער „מאָרגן־פרייהייט" — ווי טייל־ווייז פריער אין אַנדערע צייטונגען — איז ער בשום אופן ניט געווען נאָר אַ שרייבער, ווי פאַרשיידנאַרטיק און פילזיי־טיק זיין ראָל דאָ איז ניט געווען (וועגן דעם ווייטער). ער איז געווען אַ טוער און אַ בויער. דאָס אַרבעטן אין און פאַר דער „מאָרגן־פרייהייט" איז געווען גאָר אַ וויכטיקער טייל פון זיין גאַנג אויפן „ברייטן וועג פון דעם קעמפנדיקן מאַרק־סיזם".

משה כץ איז אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן געווען געפערלעך קראַנק, אָבער דאָס האָט ניט אָפּגעשטעלט דעם שטראָם פון זיינע אַרטיקלען וועגן צייט־פראַגן, פעליעטאָנען, וויסנשאַפטלעכע קאָמענטאַרן, ליטעראַריש־קריטישע אַרטיק־לען אין דער „מאָרגן־פרייהייט" — ממש ביז זיין לעצטן אָטעם־צוג. זאָל דאָ דערלויבט זיין צו ברענגען עטוואָס פון אַ ריי בריוו זיינע, וועלכע האָבן זיך גראָד אָפּגעהיט ביי מיר.

דעם 18טן נאָוועמבער 1957 שרייבט ער, אַז דער דאָק־טאָר האָט אים געגעבן אַ „שטאַרקע מעדיצין קעגן ספּאַזמעס פון האַרצן" און דערביי לאָזט ער וויסן, אַז ער וועט „שטי־לערהייט אַריינכאַפּן אַ ביסל אַרבעט און זען, אַז ס'זאָל דער 'מאָרגן־פרייהייט' גאָרניט פעלן". דעם 22טן מערץ, 1958, לאָזט ער וויסן (פון מיאַמי ביטש), אַז ער שיקט אַרויס די ערשטע „פּאָסילקע" מאַטעריאַלן פאַר דער צייטונג, כאָטש ער פילט זיך „נאָך ניט פויגלדיק". נאָר עס גייט צום בעסערן, זאָגט ער, שלאָפט ביינאַכט גאַנצע דריי־פיר שעה מיטאַמאָל, שלינגט ווייניקער פּילן און פירט אויס: „איך האַלט אַלץ, אַז אין אַ 50 יאָר אַרום וועל איך די צרות פאַרגעסן".

אין די לעצטע פּאָר יאָר האָט ער זיך באַגרענעצט כמעט נאָר מיט שרייבן פאַר דער צייטונג. פון צייט צו צייט האָט ער זיך נאָך באַטייליקט אין זיצונגען אין דער רעדאַקציע. אָבער יאָרן לאַנג איז ער — אַ זייער פּאָפּולערער רעדנער, לעקטאָר — אַרויסגעטראָטן ווי איינער פון די אַקטיווסטע בויער פון דער צייטונג, אין ניו־יאָרק און אין פיל שטעט איבערן לאַנד, האָט געהאָלפן שאַפן פאָנדן, האָט מיט אַלע מיטלען געקעמפט פאַר איר עקזיסטענץ. אין מאָמענטן פון קריזיס האָט ער מלחמה־געהאַלטן פאַר דער צייטונג. ער איז געווען אַ קריגער, האָט ניט געשאַנעוועט די שונאים פון דער „מאָרגן־פרייהייט" און פון דער פּראָגרעסיווער באַוועגונג בכלל — און ער איז געווען צופרידן פון דעם האַס, וואָס ער האָט זיך ביי זיי פאַרדינט.

4.

עס ליגן פאַר מיר, ווען די שורות ווערן געשריבן, צענד־ליקער און צענדליקער אַרטיקלען וואָס האָבן דאָ אין דעם בוך ניט געקאָנט אַריין — מייסטנס דערפאַר, ווייל זיי באַ־האַנדלען מאָמענט־פראַגן. איך וועל רעגיסטרירן נאָר די קעפּלעך פון אַ צאָל זייערע, ווי זיי קומען צו דער האַנט:

„אונדזערע קעסט־קינדער בונטעווען זיך" (קאסטיאָ,

פראַנקאָ, סינגמען רהי), „דער שטורעם איבער די פאַרמשפּטע פליער אין כינע", „וואָס קומט־פאָר אין מאפאם", „דאָלעסעס געווינסן אויף דער מאנילער קאָנפערענץ", „די גרעסטע אַמעריקאַנער טראַגעדיע" (וועגן די ראָזענבערגס), „די סאָוועטיש־יוגאָסלאַווישע קאָנפערענץ", „וואָס באַדייט דער רעזולטאַט פון די וואַלן אין ענגלאַנד", „די וואָך פון היסטאָריש אַנטוויקלונגען אויף דער אינטערנאַציאָנאַלער אַרענע", „די שארפסטע קעגנערשאפט צו דייטשערווידערבאָוואפענונג", „די אַראַבישע פליכטלינגען ביי די ישראל־גרענעצן", „וואָס ליגט הינטערן טומל וועגן 'עקאָנאָמיע' אין קאָנגרעס", „די פראַבלעמען וואָס שטייען פאַרן איקוף", „די כלומרשטע פריינט וואָס זיינען ערגער פון שונאים", „הינטער די קוליסן פון דער סאָן־פראַנציסקאָ קאָנפערענץ" (אַ בריוו פון סאָן־פראַנציסקאָ), „בן־גוריונס ענטפער וועגן יידיש אין ישראל", „בעווינס געפערלעכע אימפעריאַליסטישע שפּיל", „די באַפרייאונג פון די מאָסקווער דאָקטורים", „דזשאָרדוש וואַשינגטאָנס חלום און ווירקלעכקייט", „די שטאָט פון מאָרגן" (טעאַטער־רעצענזיע), „טוביה און זיינע טעכטער" (טעאַטער־רעצענזיע), „די בלוטיקע שפּיל אין 'פרייען' וויעטנאם", „די וועלט וועלט געשטעלט אין געפאָר פון אונטערגאַנג" (וועגן אַ באַריכט פון דער אַטאָם־קאָמיסיע אין וואַשינגטאָן), „די יו־ען מיט צען יאָר צוריק און היינט", „צוליב וואָס האָט טשוירטשיל אויסגעזאָגט פון חדר ?", „וואָס איז געווארן פון דער זשענעווער קאָנפערענץ", „די שטים פון דער אמתער אַמעריקע", „טאָלסטאָיס נבואה וועגן היטלערן".

נאָך און נאָך אַרטיקלען, מייסטנס וועגן אויסלענדישע פראַגן. משה כץ איז דורך זיין לעבנס־וועג ווי צוגעגרייט געווארן צו שרייבן אויף אויסלענדישע טעמעס. ער איז געווען אַ וועלט־מענטש! אין דער „מאָרגן־פרייהייט" האָט ער אַ געוויסע צייט געטראָגן דעם טיטול: „אויסלענדישער רעדאַקטאָר". ער איז געווען דער שליח פון דער צייטונג אין סאָן־פראַנציסקאָ אין 1945, וועלן די יו־ען (יונאַיטעד נעישאַנס, פאַראייניקטע פעלקער) איז געגרינדעט געוואָרן. ער האָט אַבער אויך געשריבן אַ סך וועגן אַמעריקע, וועגן יידישע ענינים, וועגן ישראל.

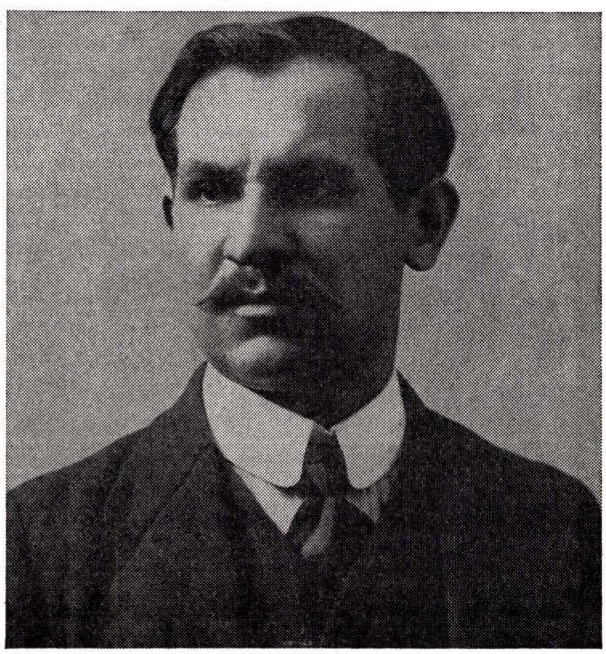

משה כץ אין 1912

(פאָטאָגראַפירט אין ווארשע)

אין 1952 האָט משה געמאַכט אַ רייזע אין ישראל און האָט פאַרעפנטלעכט אין דער „מאָרגן־פרייהייט" אַ לענגערע סעריע אַרטיקלען וועגן דעם לאַנד. ליידער האָט די סעריע דאָ אין דעם אַלבאָם־בוך ניט געקאָנט אַריין. דער ענין ישראל האָט אים שטאָרק אינטערעסירט, פאַרשטייט זיך, באַזונדער נאָך וויל ער האָט אין דעם לאַנד, אין ארץ־ישראל, געוואוינט אַ געוויסע צייט אין 1909.

זיינע פובליציסטישע אַרטיקלען האָבן אים ניט געקאָנט אָפּרייסן פון ליטעראַרישע טעמעס, פון שרייבן אַלערלייַ רעצענזיעס — וועגן קונסט־אַלבאָמען, וועגן טעאַטער, וועגן יידישער געשיכטע. און ווייטער: פעליעטאָנען, טאָג־טעג־לעכע „קאָלומס" וועגן אַלץ און אַלעמען. אַ שטיק צייט — פרעסע־איבערזיכטן. און ערשט די טעגלעכע אָפּטיילונג וועגן וויסנשאַפט און טעכניק!

אין משך פון אַ סך יאָרן האָט משה כץ אָנגעפירט מיט דער דאָזיקער אָפּטיילונג, אונטערן נאָמען: א. זאַמלער, שרייבנדיק טאָג־טעגלעך וועגן נייע דערפינדונגען, פאָר־טייטשנדיק פאַרשיידענע אַנטוויקלונגען אויפן געביט פון וויסנשאַפט און טעכניק. דאָ האָט אים געהאָלפן ניט נאָר זיין „אָנגעזאָפּטקייט" מיט אַלערלייַ ענינים, מיט וויסן, זיין יוגנט־לעכע נייגעריקייט, נאָר צוזאַמען דערמיט זיין באַהערשן די קונסט פון פאָפולאַריזירן „שווערע" ענינים, מאַכנדיק זיי פאַרשטענדלעך און צוציענדיק אפילו פאַרן דורכשניטלעכן לייענער. אָט אַזוי פלעגט ער צוזאַמען מיט אַן אַרטיקל וועגן אינטערנאַציאָנאַלע פראַבלעמען, וועגן יידישע און אַמעריקאַנער פראַגן, וועגן ליטעראַטור, אונטערטראָגן אַ פעליעטאָן („טאָג־איין, טאָג־אויס"), אַ „וויסקאָלום", ווי דאָס האָט בייַ אים גהייסן — וויסנשאַפט־קאָלום — אַדער אַ גאַנץ פעקל „וויסקאָלומס" אויף עטלעכע טעג, אויף אַ וואָך.

משה כץ און זיינע מיטהעלפער: מ.א.כ., א. זאַמלער, פּ. רייזאָנד און אַנדערע פסעודאָנימען האָבן פאַרגעשטעלט מיט זיך אַן אינסטיטוציע אין דער „מאָרגן־פרייהייט", ווי משה כץ אַליין, מיט זיין פערזענלעכקייט און יאָרנלאַנגער דער־פאָרונג אויפן געביט פון געדרוקטן וואָרט איז דאָס געווען — אַן אינסטיטוציע.

משה כץ איז געווען געלייענט געוואָרן צוליב דער אַיינ־פאַכקייט און קלאָרקייט פון זיין לשון, באַווירצט מיט זיין כאַראַקטעריסטישן הומאָר. דער סטיל זיינער איז געווען אַ פשוטער, אַ געלאַסענער, אַן פליטערלעך. ער איז געווען אַ שרייבער — אַ שמועסער. דאָס שרייבן איז געווען אַ מין פאַרזעצונג פון זיין מינדלעכן שמועסן מיט מענטשן, פון רעדן פאָר אַן עולם — און אַזוי פאַרקערט. ער אַליין זאָגט אינעם אָנהייב פון אַן עסיי: „דער זין פון שרייבן" (פאָר־עפנטלעכט דאָ אין דעם בוך): „שרייבן קומט מיר אַן 'גרינג', אומגעפער ווי רעדן, — און איך מיין דערביי ניט ווי 'האַלטן אַ רעדע', נאָר פשוט ווי רעדן. אין דעם ליגט אפשר דער 'סוד' פון מיין באַציאונג צום ענין שרייבן". אַלערליי לאַנג־יאָריקע פאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע דערפאַרונגען, אָנגעקלי־בענע רעזערוון פון אינפאָרמאַציע און קענטעניש, סתם טשי־קאָוואָסטן, פלעגן אָנפילן די אַרטיקלען זיינע, ווי די שמועסן

משה און אסתר כץ אין 1914
(פֿאָטאָגראַפֿירט אין ניו־יאָרק)

און רעדעס, מיט צוציענדיקן, קערנדיקן און אויפקלערנדיקן אינהאַלט. און ווידער זיין הומאָר — און זיין בייסנדיקער סאַרקאַזם, וועלן דאָס האָט זיך געפֿאַדערט.

„איך האָב קיינמאָל ניט געדאַכט" — זאָגט משה כץ אין זיין עסיי „מיין שרייבערישער וועג" — „אַז שרייבן וועלן ליטעראַטור איז וויכטיקער, אַדער אינטערעסאַנטער, ווי צו שרייבן, לאָמיר זאָגן, וועלן אַ יוניאָן־פֿראָגע, אַדער וועלן אַ פֿאָליטישער פֿראָבלעם, — 'שיינע ליטעראַטור' און זשורנאַליזם אין אַלע זייערע פֿאָרמען זיינען ניט מער ווי פֿאַרשיידענע טיילן פון דעם זעלביקן געביט פון שריפטלעכן וואָרט: אַ רעפֿאָרטאַזש וועלן אַ מיטינג אַדער גאַסן־פֿאַסירונג, וועלן ער איז גוט אָנגעשריבן, קאָן אָפט זיין ליטעראַרישער און ווערטפֿולער איידער אַ דערציילונג, אַ ליד, אַדער אַ גאַנצער ראָמאַן".

און נאָך זאָגט ער דאָרטן:

„איך האָב, אויף וויפל איך וויס, קיינמאָל ניט געשריבן אויף קיין טעמע, וואָס האָט מיך ניט אינטערעסירט און איך האָב זיך באָמיט צו שרייבן וועלן זאָכן, וועלן וועלכע איך דענק אַז איך האָב עפּעס צו זאָגן"... „די הויפּט־זאַך, וואָס מיך אינטערעסירט אין אַלץ וואָס איך שרייב, — אַ פֿאָליטישן אַרטיקל, אַדער אַ ליטעראַרישן, אַ פּעליעטאָן, אַדער אַ וויסנשאַפֿט־קאָלום, וועלן וואָס דאָס זאָל ניט זיין, איז אַז ער זאָל ענטפֿערן אויף אַ וועלכער־עס־איז באַדערפּעניש פון מיין לייענער, דעם יידישן פּאָלקס־מענטש און אַרבעטער, אַז דאָס וואָס איך שרייב זאָל ניט נאָר זיין אין די אינטערעסן פון מיין לייענער, נאָר זאָל אים טאָקע זיין אינטערעסאַנט און אים פֿאַראינטערעסירן נאָכצוטראַכטן וועלן דעם ענין".

אין דעם זין איז משה כץ געווען „אַ שרייבערס שרייבער" — אַ מוסטער נאָכצופֿאָלגן. ער האָט ניט געוואוסט פון שרייבערישער גאווה. קיין אַרבעט פֿאַר דער „מאָרגן־פֿרייהייט" איז אַלץ וויכטיק. אים איז געווען אַבסאָלוט פֿרעמד דער אָנשטעל פון אַ „שראַבער", אַדער „שרייביסט", ווי דאָס האָט ביי אים געהייסן, דאָס קנייטשן מיטן שטערן, דאָס גרייטן זיך אָן אויפֿהער, דאָס באַלדיקע „אויסגעשעפּט" ווערן. דער צוגאַנג צום געביט פון שרייבן, ווי נאָר־וואָס אויסגעדריקט דורך אים, האָט געשפּילט אַ ראָל. גאָר אַ גרויסע ראָל האָט אַבער געשפּילט דער פֿאַקט, וואָס דאָס שרייבן איז אים באמת אָנגעקומען גרינג. געמוטען און אַוועקגעזעצט זיך און אָנגעשריבן!

י. ב. ביילין האָט צו משה כצס אַ יובילייי־פּייערונג — און משה כצס יובילייען זיינען געפּייערט געוואָרן אין גרויסע זאַלן אין ניו־יאָרק און אַנדערע שטעט — דערציילט אין דער „מאָרגן־פֿרייהייט" אָזאַ געשיכטע: דער אַרבעטער־רינג האָט אין 1913 אַרויסגעגעבן אַ וויסנשאַפֿטלעך זאַמלבוך „די וועלט און די מענטשהייט", אונטער דער רעדאַקציע פון מ. טערמאן. דר. נ. סירקין האָט דאָ געזאָלט צושטעלן אַן אַרטיקל (אַ לעקציע) וועגן קולטור־געשיכטע, האָט זיך געגרייט חדשים אויף דעם, האָט אָבער די אַרבעט ניט צוגעשטעלט. מ. טערמאן האָט די אַרבעט פֿאַרגעלייגט משה כצן און — אויף מאָרגן האָט ער זי אים געבראַכט (איז אַריין אינעם זאַמלבוך אונטערן נאָמען: „ווילדקייט, באַרבאַריי און קולטור", פֿאַרנעמט קאַרגע 30 זייטן). מ. טערמאן האָט זיינע אויגן ניט געגלויבט! נאָר אַזוי איז עס געווען: כץ, וועלכער האָט „גראָד" געגעבן לעקציעס אויף דעם געביט, ווי אויף אַנדערע געביטן, האָט זיך אַוועקגעזעצט און אין משך פון אַ גאַנצער נאַכט די אַרבעט געמאַכט...

דאָ האָט מען שוין געקאָנט זען דעם ווירטואָז און פּאָפּולאַריזאַטאָר. אָן שום האַוואַיעס איז געמאַכט געוואָרן אַ גרינטלעכע אַרבעט, וואָס איז ראַוי געווען אַריינצוגיין אין אַ זאַמלבוך וועגן וויסנשאַפֿטלעכע ענינים (איך האָב דעם זאַמלבוך פֿאַר זיך וועלן די שורות ווערן געשריבן). כאָטש אָנערקענען דאָרף מען, אַז דער צו־שטאָרקער אימפּעט פון שרייבן און פֿאַרלאָזן זיך כסדר אויפֿן אָנגעזאַמלטן רעזערוו ביי זיך אין מוח, האָט ניט אַלע מאָל געבראַכט די געווינטשטע רעזולטאַטן. צייטנווייז האָט זיך געפּאַדערט מער ישוב־הדעת, מער פיילן און שלייפן. משה כץ האָט אָבער כסדר „געלייגט קלאַפּטער" אינעם שטראָם פון לעבן, פון געשעענישן. אייַדער זיין פּען איז פֿאַרטיק געוואָרן מיט אין טעמע, האָט שוין דער מוח געאַרבעט אויף אַן אָנדער טעמע. אים האָט כסדר „געביסן די פינגער" — דער צייכן פון אַ שרייבער פון גרויסן פֿאַרנעם, וואָס איז אין דער זעלביקער צייט אַן אַקטיוער געזעלשאַפֿטלעכער טוער און אַ מענטש מיט אַ געוואַלטיקער נייגעריקייט. וועלן עס האָט זיך געמאַכט אַמאָל ניט קיין געלונגענע אַרבעט, איז דאָס זאָל ניט זיין, איז אַז ער זאָל ענטפֿערן אויף אַ וועלכער־עס־איז באַדערפּעניש פון מיין לייענער, דעם יידישן פּאָלקס־מענטש און אַרבעטער, אַז דאָס וואָס איך שרייב זאָל ניט נאָר זיין אין די אינטערעסן פון מיין לייענער, נאָר זאָל אים טאָקע זיין אינטערעסאַנט און אים פֿאַראינטערעסירן נאָכצוטראַכטן וועלן דעם ענין".

אין דעם זין איז משה כץ געווען „אַ שרייבערס שרייבער" — אַ מוסטער נאָכצופֿאָלגן. ער האָט ניט געוואוסט פון שרייבערישער גאווה. קיין אַרבעט פֿאַר דער „מאָרגן־פֿרייהייט" איז אַלץ וויכטיק. אים איז געווען אַבסאָלוט פֿרעמד דער אָנשטעל פון אַ „שראַבער", אַדער „שרייביסט", ווי דאָס האָט ביי אים געהייסן, דאָס קנייטשן מיטן שטערן, דאָס גרייטן זיך אָן אויפֿהער, דאָס באַלדיקע „אויסגעשעפּט" ווערן. דער צוגאַנג צום געביט פון שרייבן, ווי נאָר־וואָס אויסגעדריקט דורך אים, האָט געשפּילט אַ ראָל. גאָר אַ גרויסע ראָל האָט אַבער געשפּילט דער פֿאַקט, וואָס דאָס שרייבן איז אים באמת אָנגעקומען גרינג. געמוטען און אַוועקגעזעצט זיך און אָנגעשריבן!

י. ב. ביילין האָט צו משה כצס אַ יובילייי־פּייערונג — און משה כצס יובילייען זיינען געפּייערט געוואָרן אין גרויסע זאַלן אין ניו־יאָרק און אַנדערע שטעט — דערציילט אין דער „מאָרגן־פֿרייהייט" אָזאַ געשיכטע: דער אַרבעטער־רינג האָט אין 1913 אַרויסגעגעבן אַ וויסנשאַפֿטלעך זאַמלבוך „די וועלט און די מענטשהייט", אונטער דער רעדאַקציע פון מ. טערמאן. דר. נ. סירקין האָט דאָ געזאָלט צושטעלן אַן אַרטיקל (אַ לעקציע) וועגן קולטור־געשיכטע, האָט זיך גרייט חדשים אויף דעם, האָט אָבער די אַרבעט ניט צוגעשטעלט. מ. טערמאן האָט די אַרבעט פֿאַרגעלייגט משה כצן און — אויף מאָרגן האָט ער זי אים געבראַכט (איז אַריין אינעם זאַמלבוך אונטערן נאָמען: „ווילדקייט, באַרבאַריי און קולטור", פֿאַרנעמט קאַרגע 30 זייטן). מ. טערמאן האָט זיינע אויגן ניט געגלויבט! נאָר אַזוי איז עס געווען: כץ, וועלכער האָט „גראָד" געגעבן לעקציעס אויף דעם געביט, ווי אויף אַנדערע געביטן, האָט זיך אַוועקגעזעצט און אין משך פון אַ גאַנצער נאַכט די אַרבעט געמאַכט...

דאָ האָט מען שוין געקאָנט זען דעם ווירטואָז און פּאָפּולאַריזאַטאָר. אָן שום האַוואַיעס איז געמאַכט געוואָרן אַ גרינטלעכע אַרבעט, וואָס איז ראַוי געווען אַריינצוגיין אין אַ זאַמלבוך וועגן וויסנשאַפֿטלעכע ענינים (איך האָב דעם זאַמלבוך פֿאַר זיך וועלן די שורות ווערן געשריבן). כאָטש אָנערקענען דאָרף מען, אַז דער צו־שטאָרקער אימפּעט פון שרייבן און פֿאַרלאָזן זיך כסדר אויפֿן אָנגעזאַמלטן רעזערוו ביי זיך אין מוח, האָט ניט אַלע מאָל געבראַכט די געווינטשטע רעזולטאַטן. צייטנווייז האָט זיך געפּאַדערט מער ישוב־הדעת, מער פיילן און שלייפן. משה כץ האָט אָבער כסדר „געלייגט קלאַפּטער" אינעם שטראָם פון לעבן, פון געשעענישן. אייַדער זיין פּען איז פֿאַרטיק געוואָרן מיט אין טעמע, האָט שוין דער מוח געאַרבעט אויף אַן אָנדער טעמע. אים האָט כסדר „געביסן די פינגער" — דער צייכן פון אַ שרייבער פון גרויסן פֿאַרנעם, וואָס איז אין דער זעלביקער צייט אַן אַקטיוער געזעלשאַפֿטלעכער טוער און אַ מענטש מיט אַ געוואַלטיקער נייגעריקייט. וועלן עס האָט זיך געמאַכט אַמאָל ניט קיין געלונגענע אַרבעט, איז דאָס זאָל ניט געווען „בראַק פון דער פֿראָדוקציע", לויט אַן אויסדרוק אין רעדאַקציע, פון אַ הויכער פֿראָדוקציע, אויף פיל געביטן. אָדער, לויט אַן אַנדער אויסדרוק: „אַלץ פֿאַסירט אין אַ טאָג אַרבעט". אָבער אַ טאָג איז דאָס געווען גאָר אַ פֿרוכטבאַרער און אַ לאַנגער, אַ טאָג וואָס האָט זיך געצויגן העכער 55 יאָר אויפן „שרייבערישן וועג". און כסדר אין דינסט פון פֿאַלק — „עס זאָל ענטפֿערן אויף אַ וועלכער עס איז באַדערפּעניש פון מיין לייענער, דעם יידישן פּאָלקס־מענטש און אַרבעטער".

5.

די לעצטע אַרבעט וואָס איז אַרויס פון דער פּען פון משה כצן איז געווען זיין רעצענזיע איבערן בוך פון ש. האַלקינס (דאָס איז, פאַרשטייט זיך, געווען אַ גורל־זאַך: דער טויט האָט געמאַכט אַ שטריך איבער זיינע פּלענער צו שרייבן פון סאָוועטן־פאַרבאַנד (דעם האַלקין־אַרטיקל האָט ער איבער־געלאָזט אין דער „מאַרגן־פרייהייט" פאַרן אָפּפאַרן קיין מאָסקווע אין מאַי 1960). אָבער סימבאָליש איז דאָס אפשר.

משה כץ איז געווען אַ ליטעראַטור־קריטיקער און לי־טעראַטור־פאָרשער פון הויכן ראַנג. אפשר וואָלט בעסער געווען, ווען ער וואָלט זיך „ספּעציאַליזירט" אויף דעם געביט און אפשר ניט. מיט אַ „ספּעציאַליסט" פּאַסירט אַמאָל, אַז אין זיינע אַרבעטן כאַפּט זיך אַריין טוכלעקייט און אַמאָל אויך בטלנות. ביי משה כצן איז אויך די ליטעראַטור־קריטיק און ליטעראַטור־פאָרשונג באַלעבט געוואָרן מיטן קוואַל פון לעבעדיקן לעבן. מיט אַ סך פון די שרייבער, וועגן וועמענס ווערק ער האָט געשריבן, איז ער געקומען אין פערזענלעכן, לעבעדיקן קאָנטאַקט. און דאָס שליסט־איין אונדזערע קלאַ־סיקער: מענדעלע, פּרץ, שלום־עליכם. אַ ריי שרייבער — און טאַקע אויך ש. האַלקינען — האָט ער אַרויפגעפירט אויף דער שרייבערשער אַרענע, ווי דער רעדאַקטאָר פון זייערע ערשטע געזאַמלטע שאָפונגען. אָבער וועג מ'זאָגט: „קוואַל פון לעבעדיקן לעבן", באַדייט עס — דער עיקר — די שייכות צווישן ליטעראַטור און לעבן, די באַדייטונג פון דעם אָדער יענעם ווערק אינעם לעבן פון די פאַלקס־מאַסן. משה כץ איז געווען אַ מאַרקסיסטישער ליטעראַטור־קריטיקער, אַ קעמפער פאַר דער ליטעראַטור, אין וועלכער דאָס פאַלק נויטיקט זיך. אין אַ באַשטימטער מאָס איז ער אויך געווען אַ דערציער, האָט געהאָט השפּעה אויף יונגע שרייבער, אין אַמעריקע ווי אין סאָוועטן־פאַרבאַנד, האָט דערמוטיקט יונגע שרייבער, וואָס פיל פון זיי האָבן זיך „געקלעפט" צו אים, ווי צו אַן עלטערן חבר, ווי צו אַ גוטן ברודער, האָט זיי געשטעלט פאָדערונגען.

משה כץ איז אויך אויפן ליטעראַטור־געביט געווען אַ מענטש מיט אַ סך דערפאָרונגען. ווען ער גיט זיינע אָפּשאַ־צונגען וועגן יונה ראָזענפעלדן, וועגן י. מ. וויסענבערגן (דאָ אין דעם בוך), זעט איר ניט נאָר די שרייבער, נאָר אויך זייער סביבה. משה פירט אייך אַריין אין נאָמבערגס „סאַלאָן" אין ווילנע, אין האָטעל „דאגמאר", וואו איר טרעפט די צוויי שרייבער, וועלכע האָבן זיך נאָר־וואָס באַווייזן אין דער יידי־שער ליטעראַטור, ווי איר טרעפט דאָרט יצחק קאַצענעלסאָ־נען, א. וויטערן און נאָמבערגן אַליין. ווען ער רעדט וועגן דער „קיעווער גרופּע", דערשיינען פאָר אייך דוד בערגעל־סאָן, דוד האָפשטיין, איציק פעפער און אַנדערע, סיי ווי שרייבער און סיי ווי לעבעדיקע מענטשן. דאָס גיט צו קערנ־דיקן אינהאַלט זיינע אָפּשאַצונגען פון די שרייבער און זייערע ווערק.

רעדנדיק טאַקע וועגן דער קיעווער גרופּע, לאָמיר דאָ ברענגען אַזעלכע שורות פון משה כצן וועגן בערגעלסאָנען:

„להיפוך צו ס'רוב פון אונדזערע אַנדערע גרויסע שרייי־בער, וואָס זיינען געווען וואַרט־מאַלער, איז בערגעלסאָן גע־וען אַ וואַרט־סקולפּטאָר. זיינע העלדן און זיינע סיטואַציעס פלעגט ער ניט אַרויסברענגען מיטאַמאָל אין בלענדיקע פאַרבן און בילדער, נאָר ער פלעגט זיי לאַנגזאַם ווי אויס־דרעלעווען, אויסהאַקן און אויספּאָלירן פון שטיין, שאָפּנדיק זיי פון אייניציקע קלייניע, אַמאָל כמעט אומבאַמערקטע שטריכן און ליניעס".

אין געציילטע שורהס — אַ טרעפלעכע אָפּשאַצונג!

משה כץ, ווי אַ מאַרקסיסטישער קריטיקער, גיט אונדז דעם פּעריאָד, ווען בערגעלסאָן האָט געשאָפן. איר זעט דעם אונטערשייד צווישן בערגעלסאָנס „שטעטל" און דעם „שטעטל" ביי אַשן, דעם „שטעטל" ביי וויסענבערגן — ניט נאָר אין זייער צוגאַנג, אין זייערע טאַלאַנטן, נאָר אין פאַרבינדונג מיטן פּעריאָד זייערן, מיט זייער וועלט־אָנשויאונג, קלאַסן־כאַ־ראַקטער.

אין זיינע אָפּשאַצונגען וועגן שלום־עליכמען, מיט וועג־מען ער איז פערזענלעך אַ סך געקומען אין קאָנטאַקט און וועגן וועמענס שאָפונגען ער האָט אַ סך געשריבן, גיט אונדז משה כץ דעם זייער פאַרפיינערטן, דינעם און פאַרטיפטן אונ־טערשייד צווישן וועלט־אָנשויאונג און וועלט־באַציאונג ביים גרויסן ייִדישן קלאַסיקער. כץ כאַראַקטעריזירט שלום עליכמס „טיפיש־קליינבירגערלעכע" וועלט־אָנשויאונג: „ער (שלום עליכם) האָט זיך באַצויגן מיט אומצוטרוי צום גביר, אָבער ער האָט גאָרניט געהאַט קעגן, — פאַרקערט, ער האָט גע־בענקט נאָך — דעם גבירישן שטאַט. ער האָט מורא געהאַט פאַר סאָציאַליזם, פאַר רעוואָלוציע, אָבער ער האָט סימפּא־טיזירט מיט די רעוואָלוציאָנערן, ווייל זיי זיינען אָרעמע מענטשן. ער האָט מורא געהאַט פאַר 'גוים', אָבער ער האָט געהאַט די טיפסטע סימפּאַטיע אפילו מיט 'גויאישע' אָרע־מע לייט... ער האָט זיך אויסגעלאַכט פון כלי־קודש, אָבער צום רב, ר' יוזיפל, האָט ער געהאַט די טיפסטע אַכטונג. דאָס איז געווען שלום־עליכמס וועלט־אָנשויאונג, אַן אידעאַלאָגיע צוזאַמענגעשטעלט פון ווידערשפרוכן. אַנדערש איז ער ge־וען אין זיין וועלט־באַציאונג. דאָ האָבן זיך אַלע ווידער־

משה און אסתר כץ און זייער טעכטערל מירעלע, צוזאַמען מיטן פאָטער אברהם און משהס שוועסטער דינה (שטייט לעבן אים). פאָטאָגראַפירט אין ניו־יאָרק אין 1921.

משה כץ — קיעוו, 1917.

שפרוכן אויסגעגלייכט אין זיין איביקן אָפּטימיזם, אין זיין פייאיקייט צו באַגעגענען יעדע צרה, יעדן קלאַפּ מיט אַ געלעכטער" (זע: „שלום עליכם אלס קינדער־שרייבער").

פון די אַרבעטן וואָס זיינען אַריין דאָ אין דעם בוך, וואָלט זיך געוואָלט אויסטיילן די אַרבעט איבער משה נאַדירן, וועמען משה כץ האָט גוט געקענט פערזענלעך, ווי ער האָט גוט געקענט זיין שאַפן. אפשר האָבן מיר אַ טעות, אָבער מיר וויסן ניט פון אַזאַ אַל־אַרומנעמענדיקער אָפּשאַצונג פון דעם דאָזיקן אויסטערלישן טאַלאַנט, משה נאַדירן, ווי די וואָס משה כץ האָט געגעבן.

כץ רעדט וועגן פייערווערק ביי משה נאַדירן: „דאָס שפּיל פון פאַרשיידנקאָלירטע פייערן, דאָס רייסן זיך אין הימל, דאָס אויסבילדן די פאַרשיידנסטע אומדערוואַרטסטע פיגורן און פאַרמאַציעס, דאָס שיסן העט אַרויף און פאַלן גאַנץ אַראָפּ, דאָס כסדרדיקע מיניען זיך פון קאָלירן און די אַלגעמיינע אַטמאָספער פון יום־טובדיקייט, ספּעקטאַקלדיקייט, אומדערוואַרטקייט, וואָס דאָס פייערווערק אין דער פולער שפּיל בילדט אַרום זיך". דאָס — פון איין זייט. פון דער אַנדערער זייט — „עכטער פייער און ווערק". און כץ שילדערט וואָס נאַדיר האָט געמאַכט פון ווערטער און פאַרוואָס:

„אָפּט איז זיין גאַנצע שפּיל מיט ווערטער, — אַלטע ווערטער צעשניטענע אויף העלפּט, געפּערטלטע, צעריסענע און צוריק־אויפגעשטעלטע קאַפּויער, און נייע ווערטער, וואָס שטעלן אָן אַ לאַנגע נאָז די אַלטע קאַנאַניזירטע מיושבדיקע ווערטער, די יוסטע באַלעבאַטים־ווערטער — אָפּט און מערסטנס האָט זיין גאַנצע בלענדנדיקע שפּיל מיט ווערטער אַ זייער ערנסטן ציל: צעהאַלבן, צעפּערטלען אַלטע פאַר־שימלטע באַגריפן, וואָס ווערן פאַרדעקט און קאַנאַניזירט דורך אַלטע מיושבדיקע ווערטער".

די אַרבעט „משה נאַדירס וועגן אומוועגן", אין וועלכער די פאַרשיידענע משה נאַדירס ווערן אַרויסגעפירט, איז — ווידעראַמאָל, אויב מיר האָבן קיין טעות ניט — די אייניציקע פון איר מין אין דער יידישער ליטעראַטור־קריטיק.

משה כץ האָט זיך אַ סך אָפּגעגעבן מיט די „יונגע", וואָס האָבן זיך באַוויזן אין אַמעריקע עטלעכע יאָר נאָך „1905". זיין סאַמע ערשטע אַרבעט אין אַמעריקע, אין 1913, איז געווען אַן אָפּשאַצונג אין חודש־זשורנאַל „צוקונפט" וועגן איינעם פון די זאַמלביכער פון די „יונגע" — „שריפטן". צווישן די פאָפּירן, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט, געפינט זיך אַ נאָטיץ־ביכל מיט דאָטעס און קורצע כאַראַקטעריסטיקעס פון דוד איגנאַטאָוו, ראובן אייזלאַנד, משה לייב האַלפּערן, משה וואַרשע, מ. י. חיימאָוויטש, קאָליע טעפּער, זישאָ לאַנדוי, מאַני לייב, יוסף ראַלניק, א. ראַבאַי, י. י. שוואַרץ, ה. לייוויק, ל. מילער. ניט וועגן אַלעמען האָט ער אָפּנים געשריבן. דאָ אין דעם בוך האָבן מיר זיין זייער טרעפּלעכע אָפּשאַצונג פון ה. לייוויקן, אַ ברייטע אָפּשאַצונג פון ל. מילערן, אַן אָפּ־שאַצונג פון א. ראַבאַיִן. עס איז גוט באַוואוסט — און דאָס האָט שוין מ. אַלגין אונטערגעשטראָכן פיל מאָל — אַז וועג מ׳רעדט וועגן די „יונגע" דאַרף מען ניט צוגיין צו אַלעמען מיט אַיין מאָס. א. ראַבאַיִן דאַרף מען ניט אַריינרעכענען ל. מילערן אויך ניט. און האַלפּערן און לייוויק זיינען קאָפּיטלען פאַר זיך אַליין. אויך משה נאַדירן. אָבער פיל פון די „יונגע", וועלכע האָבן ניט געוואָלט וויסן פון „וועלט־אַנשויאונג", האָבן יע געהאַט אַ וועלט־אַנשויאונג — קענען סאָציאַלן צוגאַנג אין דער ליטעראַטור, רעוואָלט קענן וויס־טשעווסקין, עדעלשטאַטן. און עס איז אפשר ניטאָ קיין בע־סערע כאַראַקטעריסטיק פון דעם צוגאַנג, ווי די שילדערונג, וואָס משה כץ גיט פון דעם גייסטיקן פירער פון אַ טייל פון די יונגע, קאָליע טעפּער. אָבער דאָ מוזן מיר שוין אָפּ־שיקן דעם לייענער צו משה כצס בוך „אַ דור וואָס האָט פאַר־לוירן די מורא", וואו די פּיגור פון ק. טעפּערן וועט ארויס־געפירט (זייטן 144־151).

אינעם נאָטיץ־ביכעלע וועט נאָר אַנגעגעבן, אַז קאָליע טעפּער איז אין אַמעריקע „אַריבער צום עקסטרעמען אינ־דיווידואַליזם". צוזאַמען מיט מאַני לייב און זישאָ לאַנדוי האָט ער בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה רעדאַקטירט אַ זאַמלבוך „ליטעראַטור און לעבן", — „קעגן קלאַסן־ליטע־ראַטור, קעגן דעם 'ליטעראַט פון וואַרשע'" (י. ל. פּרץ)... משה כץ זאָגט אין זיין נאָטיץ וועגן זישאָ לאַנדוי, רעדנדיק וועגן דעם דאָזיקן זאַמלבוך: „אין נאָמען פון ריינעם עסטע־טיזם באַקעמפט סאָצ. טענדענצן פון ליט., נויגונג צום פּא־ראַדאָקס, צום פאַרקערט". און כץ ציטירט פון ערגעץ די שורות: „מיר די וואויילע, יונגע און מוטיקע אַוואַנטוריסטן, מיר מעגן טרעטן מיט אונדזערע פלינקע פיס יעדע לאָגיק און קולטור און באַגיין זיך מיט די אַלע שטאַנדפונקטן, מיי־נונגען און איבערצייגונגען, סיי פרעמדע, סיי אייגענע, ווי מיט קינדערישע שפּילצייג".

כץ רופט עס: „עסטעטישער ניהיליזם" און דאָ ציטירט ער ווידער פון ערגעץ: „ריינע ליריק, קליינע פריידן פון לעבן צו וועלכע (מען) אַנטלויפט פון שווערער מעלאַנכא־ליע פון מאָדערנעם מענטשן. באַרייכערט איר פאַנטיק מיט נייע וואָרט־בילדונגען, נייע ווערטער, נייע ריטמען (?)".

איבערגייענדיק צו מאַני לייבן, שרייבט כץ אין זיין נאָטיץ־ביכל: „פאַרשטייער פון מאָדערנער ליריק, אַריינגע־בראַכט אין פאָעזיע אייגענעם טאָן, פאָרם, טיפן פערזענלעכן געפיל, פאַנטאַסטיק, שטימונג־מאָלער, פארחלומטקייט, בענק־שאפט נאָך אויסליזונג־באַפרייאונג פון שווערן לעבנס־יאָך. הויפּט־מאָטיוון: איינזאַמקייט, פאַרלאָזנקייט, האָפענונגסלא־זיקייט, — אָפּט פאַרטיפּטע סענטימענטאַלקייט. יידישע און סלאַווישע מאָטיוון, ראָמאַנטיק. קינדער־מעשהלע 'אינגל צינגל כוואָס'."

דאָ האָט איר אין געציילטע שורות קאָמפּאָקטע כאַראַק־טעריסטיקעס פון די אַמאָליקע „יונגע" און פון זייער ארט אין דער יידישער ליטעראַטור. זייער אַרויסטריט קעגן דעם

„ליטעראַט פון ווארשע", י. ל. פרץ, האָט נאָר געקאָנט ווירקן, אַז משה כץ — ווי אַנדערע מיט אים — זאָל אויפֿהויבן העכער די פאָן פון דעם „ליטעראַט", מיט וועמען ער איז פֿערזונלעך געקומען אין קאָנטאַקט אין וואַרשע אין 1910־1912 און מיט וועמענס „יום־טוב בלעטלעך" ער האָט זיך באַקענט נאָך אַלס יינגל אינעם הויז פון זיין פֿאָטער אין ניקאָלאַיעוו, ערב זיין (משהס) אַרײַנטריט אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג, מיט וועלכער דאָס שאָפן פון פּרצן איז געווען אין אַ באַשטימטן פֿעריאָד פֿאַרבונדן.

כץ האָט אַ סך געשריבן וועגן פּרצן — און עטוואָס דערפון וועט דער לייענער געפינען דאָ אין דעם בוך. האָבנדיק געלערנט פון פּרצעס „טיש", אָדער פון נאָמבערגס „סאָלאָן", — אָדער ווייל דאָס איז געלעגן אין דעם כאַראַקטער פון דעם מענטשן משה כץ, דעם אַקטיוון, קעמפנדיקן געזעלשאַפטלעכן טוער, דעם גוטן ברודער און ניגערישן שמועסער — האָט ער, משה כץ, געהאַט, ווי שוין געזאָגט, אַ באַשטימטע דערציערישע ווירקונג אויף יונגע שרייבער, אין אַמעריקע, ווי טיילווייז אין סאָוועטנפֿאַרבאַנד. צו דער אַרבעט איז ער אויך באַרופן געוואָרן דורך זיין ראָל אַלס רעדאַקטאָר פון דער טעגלעכער „נייער צייט" אין קיעוו, נאָך 1917, אַלס רעדאַקטאָר דאָרטן פון דעם קינדער־זשורנאַל „שרעטעלעך" און מיטאַרבעטער אין מלוכה־פֿאַרלאַג, מיט־גרינדער פון דער קיעווער קולטור־ליגע; אַלס רעדאַקטאָר, אין מאָסקווע, אין סוף 20ער און אַנהייב 30ער יאָרן פונעם פֿאַרלאַג „שול און בוך", רעדאַקטאָר פונעם יידישן אָפּטייל פון מלוכה־פֿאַרלאַג פון די נאַציאָנאַליטעטן פון סאָוועטן־פֿאַרבאַנד. די ערשטע שאָפונגען פון די דעמאָלט יונגע סאָוועטיש־יידישע שרייבער ש. האַלקין, רחל בוימוואָל און אייניקע אַנדערע זיינען דורכגעגאַנגען דורך זיין האַנט. ער איז געווען אַן אָנווייזער און אַ חבר. ער האָט ליב געהאַט אַרויסצופירן אַ נייעם טאַלאַנט, דערמוטיקן, ניט ווי אַ „רבי", נאָר ווי אַן עלטערער ברודער. די ראָל האָט זיך באַזונדער אַרויסגעזען אין זיין אַרבעט אין „פֿראָלעטפּען" און דעם פֿראָלעטפּען־זשורנאַל „סיגנאַל", נאָכדעם ווי משה כץ האָט זיך אומגעקערט צוריק קיין אַמעריקע, אין 1933, אויף דער אייגלאַדונג פון דער „מאָרגן־פֿרייהייט", ווי שפּעטער אין שרייבער־פֿאַראיין בײַם איקוף.

יונגע פֿראָגרעסיווע יידישע שרייבער האָבן זיך „געקלעפּט" צו משהן. ווייט ניט וועגן אַלע האָט ער געשריבן געגנוג אויף אָפּקלייבן עפּעס פֿאַר דעם בוך. וועגן אַזעלכע שרייבער און דיכטער ווי בער גרין, שלום שטערן, מאָרטין בירנבוים, שרה פּעל־יעלין, ש. דייקסעל, סעם ליפּצין, משה שיפּריס, דוד סעלצער, חיים שוואַרץ, ש. בודין, פּעסי באָך, שרה באַרקאַן, און פיל אַנדערע האָט ער געשריבן, אָבער עס וואָלט געווען ניט יושרדיק, סיי צו די שרייבער און דיכטער און סיי צו משה כצן אַליין, ווען אַ קורצע געלעגנהייט־רעצענזיע וועגן דעם אָדער יענעם זאָל אין דעם בוך אַרײַנגענומען ווערן. קיין וויפּל ניט איז געהעריקע אָפּשאַצונג וואָלט זיך ניט באַקומען. אַגב, האָט משה כץ געהאַט אין דער „מאָרגן־פֿרייהייט" אַ „קאָנקורענץ" אין די 30ער יאָרן — מ. אַלגין, וועלכער האָט געשפּילט זיין ראָל, אַ גרויסע ראָל, ווי אַ דערציער פון שרייבער, דער עיקר ווי אַ לערער, האָט כסדר פֿאַרעפנטלעכט זיינע אָפּהאַנדלונגען איבער פּראָגרעסיווע יידישע שרייבער און זייער שאַפן. בנוגע משהס ראָל ווי אַ דערציער און דערמוטיקער פון יונגע שרייבער, בכלל פון זיינע קאָלעגן, דאַרף מען מער אינזינען האָבן די „תורה שבעל פּה", ווי די „תורה שבכתב" (דאָס איז, אוודאי, ריכטיק בנוגע די מייסטע, אָדער אַלע, דערציער און דערמוטיקער).

„האָסט אָנגעשריבן אַ גוטע זאַך", פלעגט משהס גוטמאָרגן אָפּט זיין. „האָסט געהאַט אַ פיינעם אַרטיקל", פלעגט ער זאָגן דעם אָדער יענעם קאָלעגע ביים אַריינקומען אין רעדאַקציע. און באַלד פלעגט אָפּט אַוועק אַ שמועס וועגן דעם אַרטיקל, אָדער וועגן דעם ענין וואָס דער אַרטיקל האָט באַהאַנדלט. משה כץ פלעגט זיך אָפֿרופן. ער האָט זיך ניט סתם אינטערעסירט — ער האָט זיך פֿאַראינטערעסירט, אויף אַן אַקטיוון שטייגער. און דאָס לויבן און דערמוטיקן איז אָפּט געגאַנגען האַנט־אין־האַנט מיט פּאָדערונגען, מיט קריטישע באַמערקונגען.

צווישן זיינע בריוו צו אסתר כץ, אין 1952 און 1953, נאָכדעם ווי זי האָט אַרויסגעגעבן איר בוך קינדער־לידער „מאַרעקס חלום", זיינען דאָ כאַראַקטעריסטישע שורות פון אַ דערציער און דערמוטיקער. דעם 17טן אָקטאָבער, 1952, באַמערקט ער דאָס פֿאָלגנדיקע וועגן איר באַגעגעניש אין שרייבער־פֿאַראיין אין לאָס אַנדזשעלעס: „מענטשן האָבן שוין אַזאַ טבע, אַז ס׳פֿאַרשאַפט זיי פֿאַרגעניגן צו לויבן עמעצן (באַזונדערס ווען ער פֿאַרדינט עס) אין די אויגן און אַ ביסל באַרעדן הינטער די אויגן..." דעם 4טן נאָוועמבער שרייבט ער איר: „דאָס וואָס זיי לויבן דיך איז גוט, געווויס איז פֿאַראַן וואָס צו לויבן — אָבער האָבן זיי אויך געהאָט קריטישע אויגן, אַ שאַרפֿע פֿעדער, אַ פֿיין אויער פֿאַר מוזיק, אַ פֿיין אויער פֿאַר לשון, אַ פֿיין אויער פֿאַר אַרכיטעקטוראַ, אַ פֿיין אויער פֿאַר פֿאַרבן, אַ פֿיין אויער פֿאַר מענטשן, אַ פֿיין אויער פֿאַר אַלע זאַכן, אַ פֿיין אויער פֿאַר אַלע זאַכן, אַ פֿיין אויער פֿאַר אַלע זאַכן..."

משה און אסתר כץ, זייער טעכטערל מירעלע און זון ליבער, אין ניו־יאָרק אין 1922.

משה כץ — ניו־יאָרק, 1926.

טישע באַמערקונגען? דו האָסט וועגן דעם ניט דערמאָנט. אָבער לאָמיך דיר זאָגן, אַז גראָד צו קריטישע באַמערקונגען איז זייער נויטיק און וויכטיק צוצוהערן זיך, ווי ׳אומבאַגרינדעט׳, אָדער פאַרשטעלט, אָדער אומלאָגיש, צי ווי אַנדערש זיי זאָלן ניט זיין, וואָרעם אָן זיי באַקומט מען אַן אײַנזייטיק בילד און פון לויבן אַליין קאָן מען ניט וואַקסן".

וויכטיקע באַמערקונגען וואָס שרייבער — און ניט נאָר שרייבער — מעגן נעמען אין אַכט...

משה כץ, אַ בקי אין דער יידישער און רוסישער ליטעראַטור, טיילווייז אין דער אַמעריקאַנער ליטעראַטור, אין דער וועלט־ליטעראַטור, איז געווען אַ ליטעראַטור־קריטיקער און ליטעראַטור־בויער מיט אַ סאָציאַלער מיסיע, ווי ער איז דאָס געווען אַלס זשורנאַליסט, פובליציסט, טוער. וויל ער איז געשטאַנען אינעם קאָך פון געשעענישן, איז ער געווען אַ קאָנסטרוקטיווער, שאַפנדיקער בויער פון דער פראָגרעסיווער יידישער ליטעראַטור. ער איז אויך דאָ געווען אַ פאַרטייטשער, אַ דערקלערער, אָן אויספלאָנטערער. און דאָ איז ניט געווען קיין שום „אָראָפרעדן" צו אימיצן, פון אויבן אַראָפּ, נאָר אַ באַציאונג פון אַ חבר און אַ קאָלעגע. אָבער אַזוי ווי ער איז אויך אויף דעם געביט געווען אַ קעמפער, אַ קריגער, האָט ער צייטנווייז שארף פאָלעמיזירט מיט קעגנער, זיך געשלאָגן פאַר דער ליטעראַטור וואָס זאָל דינען דעם פאָלק.

6.

איבער אַלץ און דורך אַלץ איז משה כץ זיין גאַנץ לעבן געבליבן דער מיטגליד און אַנפירער פון דער ניקאָלאַיעווער זעלבסטשוץ — צו פאַרהיטן און פאַרזיכערן דאָס לעבן פון פאָלק, פון יידישן פאָלק, גייענדיק האָנט אין האָנט מיט די מאַסן פון אַלע פעלקער.

איבער אַלץ און דורך אַלץ איז משה כץ געווען אַ קעמפער פאַר סאָציאַליזם — פאַר אַ געזעלשאַפט פון ברויט און קולטור און יושר און שיינקייט און פעלקער־פריינטשאַפט.

איך האָב אים דערזען צום ערשטן מאָל דעם ערשטן מאַי 1914, ווען ער איז אַרויסגעטראָטן ווי אַ רעדנער פון זיין דעמאָלטיקער, „סאָציאַליסטיש־טעריטאָריאַליסטישער", גרופּירונג אויף דער מאַי־דעמאָנסטראַציע אויף יוניאָן־סקווער, אין ניו־יאָרק (עס זיינען נאָך אין יענער צייט קיין מיקראָפאָנען ניט געווען, און דער סקווער האָט חוץ דער צענט־ראַלער פּלאַטפאָרמע, געהאַט קלענערע פּלאַטפאָרמעס, וואו רעדנער זיינען אַרויסגעטראָטן). עס געדענקט זיך מער ווי משה כץ האָט געראַדט — אויף זיין פּשוטן שטייגער, אָן אַראַטאָרישע פּליטערלעך. אָבער שוין דאָס אַרויסטרעטן אויפן היסטאָרישן יוניאָן־סקווער דעם ערשטן מאַי האָט באַדייט עפּעס גאַנץ וויכטיקס. די דעמאָלטיקע אַמעריקאַנער סאָציאַליסטישע פּאַרטיי, פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט איבער דער דעמאָנסטראַציע דאָמינירט און די פּאַרטיי האָט נאָך געהאַט אין זיך אַ סך פון דעם גייסט פון יודזשין דעבסן.

אין דער אַמעריקע פון יודזשין דעבס, פון דער אַרבעטער און מאַרקסיסטישער באַוועגונג, אין דער אַמעריקע וואָס איז אָנגעזאַפּט מיט די טראַדיציעס פון דזשעפערסאָן און לינקאָלן, האָט זיך משה כץ איינגעוואָרצלט. אין זיין עסיי „איך האָב אויסגעקליבן אַמעריקע" (פאַרעפנטלעכט דאָ אין דעם בוך) זאָגט ער:

„איך בין קיין אַמעריקע ניט געקומען שאַרן גאָלד. איך האָב עס דעמאָלט ניט געדאַרפט און דאָרף עס איצט ניט"... „פאַרקערט, איך האָב אַליין געבראַכט קיין אַמעריקע אַ רייכטום. איך האָב געבראַכט אַהער מיינע יונגע יאָרן, מיינע כוחות, מיין וויסן, מיין גלויבן, מיינע האָפענונגען, מיין גרייטקייט צו שטעלן זיך פון ערשטן טאָג אָן אַקסל צו אַקסל מיט מיינע אַמעריקאַנער מיטמענטשן, כדי צו בויען די שיינע אַמעריקע און מאַכן פון איר נאָך אַ שענערע און נאָך אַ בעסערע אַמעריקע".

דעם ווייט־גרעסטן טייל פון זיין געזעלשאַפטלעך לעבן האָט משה כץ געווירקט, אויף זיין אַקטיוון שטייגער, אין אַמעריקע. ער האָט זיך אַרײַנגעלעבט אין דער אַמעריקאַנער און אַמעריקאַניש־יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, אין דער אַמעריקאַנער מאַרקסיסטישער באַוועגונג. ער האָט אָבער, ווי מיר האָבן געזען, אָנגעהויבן זיין קאַמף פאַר סאָציאַליזם אין רוסלאַנד, אין פּעריאָד פון 1905. ווען דער צאַריזם איז צעשמעטערט געוואָרן, אין 1917, האָט משה כץ פאַרלאָזט דעם „טאָג" אין ניו־יאָרק, וואו ער איז געווען מיטרעדאַקטאָר, און איז אָוועק צוריק קיין רוסלאַנד. דאָרט איז ער געווען, אין קיעוו און מאָסקווע, בשעת און נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע. ער האָט זיך געטראָפן מיט די טוער פון דער יונגער סאָוועטישער מלוכה און האָט אויך געהאַט די געלעגנהייט צו האָבן אַ שמועס מיט לענינען פאַרן אָפּפאַרן צוריק צו דער פאַמיליע אין אַמעריקע, אין זומער 1920. דאָ אין אַמעריקע האָט ער אָנגעשריבן די ערשטע ביאָגראַפיע פון לענינען אויף יידיש, אַרויסגעגעבן דורך דער יידישער סאָציאַליסטישער פעדעראַציע, וועלכע איז געווען אַ טייל פון דער אַמעריקאַנער סאָציאַליסטישער פאַרטיי (פאַרלאָג „מאַרקס ליטעראַטור געזעלשאַפט", ניו־יאָרק 1920, מיט אַ פאָרווארט פון דר. יצחק אייזיק הורוויטש, 160 זייטן). נאָכדעם ווי

משה כץ האָט זיך פעסט געשטעלט אין די רייען פון דער מאַרקסיסטישער באַוועגונג, אין 1921, און נאָכן גרינדן די „פרייהייט" („מאַרגן־פרייהייט") אין 1922 און העלפֿן דורכ־פירן די צייטונג דורך איר ערשטן שווערן פֿעריאָד פון ראַנג־לענישן פֿאַר עקזיסטענץ, איז משה כץ מיט זיין פֿאַמיליע אין 1926 אַריבערגעפֿאָרן אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד און געווען דאָרט ביז 1933. ווידער איז ער אין אַמעריקע, וואו ער קניפּט באַלד אָן די איבערגעריסענע פֿעדעם — כאָטש ער האָט די פֿאַרבינדונגען מיט אַמעריקע אַנגעהאַלטן, זייענדיק אין מאָסק־וע דער פֿאַרשטייער פון אַמעריקאַנער „איקאָר" און אויף אַנדערע אופנים — וואַרפט זיך אַריין אינעם שטראָם פון די ברויזנדיקע קאַמפֿן פון די דרייסיקער יאָרן, די רוזוועלט־יאָרן. עס קומען די יאָרן פון דער ביטערער צווייטער וועלט־מלחמה און משה כץ דערפֿילט דאָ מיט ברען און מיט האַרץ, מיט זיין פֿילפֿאָכן טאַלאַנט ווי אַ שרייבער, רעדנער און לעקטאָר, זיין אויפגאָב ווי אָן אויסגעהאַלטענער אַנטי־פֿאַשיס־טישער פֿאַטריאָט פונעם לאַנד. עס קומען נאָכדעם די קאַמפֿן אין די מעקאַרטי־יאָרן אין אַמעריקע און דער טיילווייזער זיג איבערן מעקאַרטיזם. דער פֿאַרשטייער פונעם דור, וואָס האָט נאָך מיט פּופּציק יאָר פריער פֿאַרלוירן די מורא, דערפֿילט ערנהאָפט זיין געזעלשאַפֿטלעכע ראָל. ביים סאָמע פֿאַרנאַכט פון זיין לעבן, אין מאַי 1960, פֿאָרט ער אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד צו זען ווי דער סאָציאַליזם בויט זיך דאָרטן — און דערביי באַזוכן זיין טאָכטער אין מאָסקווע — און ווידער הייבט ער אָן אַנקניפּן איבערגעריסענע פֿעדעם. אים האָט זיך שטאַרק געוואָלט ווידער פֿאָרן זען די געגנט ביים טייך אנגארא, וואו ער איז געווען אין 1930, זען ווי עס ווערט פֿאַרענדיקט די עלעקטראָ־סטאַנציע ביי בראטסק, אינע פון די סאָמע גרע־סטע אין דער וועלט.

דער טויט איז שוין געשטאַנען הינטער דער פֿלייצע. משה איז אָפּגעפֿאָרן פון אַמעריקע אַ געפערלעך קראַנקער

משה אסתר כץ און זייערע קינדער מירל און ליבער, אין מאָסקווע, אין 1928.

אויפן האַרצן. אָבער זיין יוגנטלעכע, סאָציאַל־אָנגעלאָדענע נייגעריקייט איז געווען אומגעזעטיקט. אין זיין אַרטיקל „די לעצטע טעג פון משה כצן", אין דער „מאָרגן־פרייהייט" פון 26טן יוני, 1960 — דער משה כץ־געדענק־נומער באַלד נאָך זיין טויט דעם 3טן יוני אין מאָסקווע — האָט דער סאָוועטיש־יידישער שרייבער נחום אויסלענדער איבערגעגעבן:

„ער (משה כץ) איז געווען אַזוי זיכער, אַז ער וועט זיין אימשטאַנד אָנצושרייבן וועגן דעם (וועגן דער עלעקטרישער הידראָסטאַנציע ביי בראטסק), אַז ער האָט שוין אפילו אָנ־געמערקט דעם כאַראַקטער פונעם אַרטיקל"... „זיין חשק צו זען אַלץ, וואָס איז פאַר די דריטהאַלבן צענדליק יאָר אויס־געוואַקסן אינעם סאָוועטישן לאַנד, איז געווען אין לשער. דאָס איז געווען אָן אומגעזעטיקטע וויסנגיריקייט".

דער דאָזיקער הינטערגרונט — דאָס איינוואַרצלען זיך אין אַמעריקע און דאָס געדענקען דעם פֿעריאָד פון 1905 און די „אומגעזעטיקטע וויסנגיריקייט" צו דער סאָציאַליסטי־שער בויאונג אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד — האָט אים אַרויסגע־רוקט אויף אַ נאַטירלעכן, אָרגאַנישן שטייגער ווי איינעם פון די מוסטערהאָפֿטע קעמפֿער פֿאַר אַמעריקאַניש־סאָוועטי־שער פריינטשאַפֿט, ווי אָן אויסגעהאַלטענעם קעמפֿער פֿאַר אַ געזיכערטן שלום.

דער „דור וואָס האָט פֿאַרלוירן די מורא" איז געווען אַ דור, וואָס האָט געהאָלפֿן מאַכן געשיכטע. דער שרייבער פון דעם דור איז כסדר געשטאַנען אויף דער הויך פונעם היסטאָרישן מאָמענט. דער לייענער וועט דאָ אין דעם בוך גאָר אָפט דערשפּירן דעם אָטעם פון דער געשיכטע. געשיכטע פון אַמעריקע און פון די יידן אין אַמעריקע — אין די עסייען „אונדזער המשך אין אַמעריקע" און אַנדערע; געשיכטע פון דער רוסישער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג און דער רוסי־שער ליטעראַטור — אין דער עסיי „דר. חיים זשיטלאָווסקיס לעבנסוועג". אין אַלערליי אַרבעטן דערזעט איר דעם הינטער־גרונט, דעם פּעריאָד. אויף דער הויך פונעם היסטאָרישן מאָמענט איז משה כץ, דער שרייבער פון געשיכטע און וואָס האָט צוזאַמען מיט זיין דור געהאָלפֿן מאַכן געשיכטע, גע־שטאַנען. און ערב דעם זון־אונטערגאַנג פון זיין לעבן האָט ער זיך געווידמעט דעם געבאָט פונעם מאָמענט — קאַמף כאַר שלום. מיט דער הילף פון זיין גאַנצן רייכן שרייבע־רישן אַרסענאַל, מיט דער הילף פון דער גאַנצער פאַרשיידנ־אַרטיקער טעטיקייט זיינער, האָט ער דעם קאַמף געפירט.

„געווען איז עס, דאָכט זיך, נעכטן". אַזוי הייסט אַיינס פון די לעצטע קאַפּיטלעך פון משהס אויטאָביאָגראַפּיש בוך. משה האָט לעבעדיק געהאַלטן דעם נעכטן, כדי צו וויסן וואָס צו טאָן היינט און ווי צוצוגרייטן דעם מאָרגן — דעם מאָרגן פון סאָציאַליזם. גרויסע מאַסן יידישע אַרבעטער און פאָלקס־מענטשן וועלן געדענקען, געדענקען, דעם נעכטן מיט משה כצן, דעם נעכטן פון צענדליקער יאָרן. דורך פּרייד און לייד איז משה געווען מיטן פאָלק, באַליבט ביים פאָלק, איבערגעגעבן צו די אינטערעסן פון פאָלק. אַן אויסגעהאַל־טענער אינטערנאַציאָנאַליסט, אַ קעמפֿער פאַר די רעכט פון פעלקער, פאַר פעלקער־פריינטשאפט, — האָט ער דערפאַר טאָקע געטריי פאָרטיידיקט די אינטערעסן פון יידישן פאָלק.

ווי אַזעלכן וועלן אים גרויסע מאַסן פון פאָלק געדענקען.

פ. נאָוויק

ניו־יאָרק, יוני 1962.

די לעבנס־געשיכטע פון משה כץ

משה כץ איז געבוירן געוואָרן דעם 24טן סעפטעמבער, 1885, אין דאָקשיץ, מינסקער גובערניע. ער איז דערצויגן געוואָרן אין ניקאָלאַיעוו, אוקראַינע, וואוהין זיין פאָטער, אַ שניידער, איז אַריבערגעפאָרן, וועו משה איז אַלט געווען צוויי יאָר. ביז 9 יאָר האָט ער געלערנט אין חדר און ביי אַ לערער; דערנאָך אין אַ פאָלקס־שול.

אַדאָנק דער אָנפירונג פון זיין פאָטער, אַ ליבהאָבער פון דער יידישער ליטעראַטור, האָט משה ייִנגלווייז געלייענט פיל יידישע ווערק. אין 1903 האָט ער געענדיקט די גימנאַזיע אַלס עקסטערן (לערנענדיק זיך אַליין). צוזאַמען מיט זיין פאָטער איז ער געזעסן אַ קורצע צייט אין ניקאָלאַיעווער אַרעסט־הויז פאַר געהערן צו אַן אומלעגאַלן ציוניסטישן בילדונגס־פאַראיין. נאָכן קעשענאָווער פאָגראָם איז ער געוואָרן אַ מיטגליד פון די ערשטע ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע גרופּעס אין דרום־רוסלאַנד, אַן ארגאַניזאַטאָר און אָנפירער פון יידישע זעלבסטשוץ־גרופּן קעגן פאָגראָמס־באַנדעס פונעם צאַרישן רעזשים. אין מאַי 1905 איז ער אַרעסטירט געוואָרן אין אומאַן ביים פירן געווער פאַר דער יידישער זעלבסטשוץ.

אין 1906 — ארגאַניזאַטאָר פון די אַדעסער טרעגערס־אַרבעטער. טעטיק אַלס טוער פון דער ס.ס. פאַרטיי אין אָדעס, ווילנע, פּינסק, זשיטאָמיר, לאָדזש. רעדאַקציע־סעקרעטאָר פון ס.ס. אָרגאַן „נייער וועג" אין ווילנע. פאַר זיין רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט איז ער געווען פאַרשפּאַרט אין די טורמעס פון ניקאָלאַיעוו, אומאַן, ווילנע, וואַרשע, זשיטאָמיר, מינסק, סאָסנאָוויץ און אַנדערע שטעט.

אין 1908־1910 האָט ער געוואוינט אין עגיפּטן (מיט זיינע עלטערן) און ארץ־ישראל, און ער האָט זיך דאַן באַטייליקט אין דעם וואָכנבלאַט „די צייט" (קאַיראָ, 1907־1908, 24 נומערן העקטאָגראַפירט).

זיין פּובליציסטישע טעטיקייט האָט משה כץ אָנגעהויבן אַלס מיטאַרבעטער פון יידישע צייטונגען אין ווילנע, וואַרשע, קאַיראָ. זיינע ערשטע אַרטיקלען (וועגן אוגאַנדיזם און יידישע עקסטערנעס) האָט ער אָפּגעדרוקט אין דעם יידישרוסישן וואָכנבלאַט „בודושטשנאָסט" אין 1904. אין 1906־1907 איז ער געווען מיטאַרבעטער פון די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע אַרגאַנען אין ווילנע, „נייער וועג", „אונזער ווערט", „דאָס וואָרט", „פראָפעסיאָנעלע באַוועגונג".

די פאַקטן און דאַטן ביז דער גרינדונג פון דער „פרייהייט" אין 1922 — גענומען פון זלמן רייזענס „לעקסיקאָן פון דער יידישער פרעסע און ליטעראַטור". זיי זיינען צוגעשטעלט געוואָרן פון משה כצן גופא, וי דאָס האָבן געטאָן (דורך קלמן מרמרן) כמעט אַלע יידישע שרייבער אין אַמעריקע, וואָס זיינען אין „לעקסיקאָן" אַריין.—רעד.

אין די יאָרן 1910־1912 האָט ער מיטגעאַרבעט אין דער טעגלעכער צייטונג „פרייַנד" אין וואַרשע, (פריער אַרויסגעגאַנגען אין פּעטערבורג). כדי אויסצומיידן פאַרשיקונג, איז ער דאַן אַוועק קיין אַמעריקע. אָנגעקומען אָנהייב 1913, האָט ער באַלד רעדאַקטירט דר. חיים זשיטלאָווסקיס „דאָס נייע לעבן", וועו דר. זשיטלאָווסקי איז אָפּגעפאָרן אויף אַ רייזע. געווען קאָרעספּאָנדענט פון דעם פּעטערבורגער „נאָווי וואָסכאָד" און פון „קיעווסקאיא מיסל", אויך פון דער ווילנער „יידישע וועלט" און אַנדערע.

אין 1914 איז ער געוואָרן געהילף־רעדאַקטאָר פון „טאָג", בעת דער גרינדונג פון דער צייטונג. אין 1915־1917 איז ער אויך געווען רעדאַקטאָר פון וואָכנבלאַט „אונזער וואָרט" אין ניו־יאָרק. אין יוני 1917 איז ער צוריקגעפאָרן קיין רוסלאַנד, וואו ער האָט רעדאַקטירט די יידישע טעגלעכע צייטונג אין קיעוו „די נייע צייט", אַרגאַן פון די „פאַריניקטע". געווען אַ גרינדער פון דער יידישער קולטור־ליגע אין אוקראַינע. אין 1919 — פאַרוואַלטער פון יידישן אָפּטייל פון דעם קיעווער מלוכה־פאַרלאָג און רעדאַקטאָר פון קינדער־זשורנאַל „שרעטעלעך". מיטאַרבעטער פון אַ ריי יידישע אויסגאַבן אין קיעוו. צוריקקומענדיק קיין אַמעריקע אין 1920, איז ער געווען אַ געוויסע צייט מיטאַרבעטער אין „פאָרווערטס", האָט פאַרעפנטלעכט אַ ריי אַרטיקלען וועגן סאָוועטן־פאַראַנד (דער „פאָרווערטס" האָט דאַמאָלט געדרוקט פּראָ־סאָוועטישע אַרטיקלען). אין 1921 — ליטעראַרישער רעדאַקטאָר פון דער וועכנטלעכער „פרייַער אַרבעטער שטימע" אין ניו־יאָרק, שפּעטער רעדאַקטאָר פון דער סאָציאַליסטישער וועכנטלעכער „נייע וועלט".

אין 1922 — אייניער פון די גרינדער און שאַפער פון דער „פרייהייט" („מאָרגן־פרייהייט"). סיי ווי אַן אַקטיוואָר, פרוכטבאַרער און אָנגעזעענער שרייבער און סיי ווי אַ טוער האָט ער געהאָלפן דער צייטונג דורכמאַכן דעם שווערן וועג אירן די ערשטע יאָרן, וועו איר עקזיסטענץ איז אָפט באַדראָט געוואָרן.

אין 1926 איז משה כץ אָפּגעפאָרן אין סאָוועטן־פאַראַנד, וואו ער האָט געוואוינט ביז 1933. אין די יאָרן איז ער געווען אַ געוויסע צייט אַ מיטאַרבעטער אין מאָסקווער „עמעס", דערנאָך רעדאַקטאָר פונעם מלוכה־פאַרלאָג „שול און בוך" און שפּעטער רעדאַקטאָר פון יידישן אָפּטייל פונעם מלוכה־פאַרלאָג פון די פעלקער פון סאָוועטן־פאַראַנד. ער איז געווען אַן אָנפירנדיקער טוער צווישן די סאָוועטישע יידישע שרייבער, האָט רעדאַקטירט די ערשטע שאַפונגען פון ש. האַלקין און אַנדערע.

אין מאָסקווע איז כץ געווען דער פאַרשטייער פון „אי־קאָר" אין ניו־יאָרק, מיטגעאַרבעט אין „גזערד" און „קאָמ־ערד", האָט פאַרבראַכט אַ שטיקל צייט אין בירא־בידזשאַן

משה כץ אין 1940.

(פאטאגראפירט אין ניו־יארק).

און בכלל אויפן ווייטן מזרח, האט באזוכט די געגנט פון טייך אנגארא, צפון סאוועטן־פארבאנד, וואו ס׳איז שוין דעמאלט געפלאנעוועט געווארן די איצטיקע גרויסע עלעקטראָ־סטאנ־ציע.

אין 1933 איז משה כץ, אויף דער איינלאדונג פון דער רעדאקציע „מארגן־פרייהייט", צוריקגעקומען קיין אמעריקע. ביזן לעצטן טאג אין לאנד, איידער ער איז אפגעפארן אויף א באזוך אין סאוועטן־פארבאנד, אין מאי 1960, האט ער פארנומען זיין ארט ווי איינער פון די אנגעזעענסטע מיטאר־בעטער און שאפער פון דער צייטונג און ווי א טוער אין יידישן פאלקס־ארדן, אין איקוף, אין איקאר־אמבידזשאן, אין די קינדער־שולן, אין די ארבעטער־קלובן.

משה כץ איז געווען איינער פון די גרינדער פון איקאר, אין 1925, איינער פון די גרינדער פון איקוף אין 1937 און ביזן לעצטן טאג פון זיין לעבן מיטגליד פון איקוף־פרעזידיום, א מיטגליד פון רעדאקציע פון איקוף־זשורנאל „יידישע קולטור". ער האט אקטיוו מיטגעהאלפן גרינדן דעם שרייבער־פארייַן ביים איקוף, אין 1950, און איז געווען דער ערשטער פרעזידענט פון דער ארגאניזאציע, אקטיווער מיט־רעדאקטאר פון דער פערטל־יאר זשורנאל פון דעם פאר־איין, „זאמלונגען", וואס ער האט געהאלפן גרינדן אין 1954. ער האט אין דער „מארגן־פרייהייט" און אין פיל יידישע צייטשריפטן פארעפנטלעכט פובליציסטישע ארטיקלען, פעליע־טאנען, אפשאצונגען איבער ביכער און טעאטער, פארשיידע־נע ליטעראַרישע אפהאנדלונגען און עסייען, אויך אונטער די

משה און אסתר כץ אין 1940 אין ניו־יארק.

פען־נעמען: פ. ריילאנד, מ. אבראמאוויטש, מ. אוויטש, ש. אבראמסאן, מ. א. כ., א. מצרי, א. מ־רי, א דילעטאנט, א זאמלער און אנדערע.

אין בוך פארם זיינען דערשינען: „די יידישע גמינע" (וואַרשע 1911), קיפלינגס „פילאזאפיע", הערבערטס „די עוואלוציע" (פארלאג „די היים", ניו־יארק 1920), „ב. לעניגס ביאגראפיע" (פארלאג „די נייע וועלט", ניו־יארק, 1920), א בוך „יצחק לייבוש פרץ", ניו־יארק, 1940; „אונדזער שלום־עליכם", 1941; „א דור וואס האט פארלוירן די מורא" (בלעט־לעך זכרונות פון ארום 1905, ארויסגעגעבן פון משה כץ יובילייי־קאמיטעט אין ניו־יארק אין 1956).

צווישן די בראשורן, וואס זיינען ארויס פון משה כצס פען זיינען — זינט די 30ער יארן — דערשינען: „קיראווס מארד" (1934); „שטורעם איבער פאלעסטינע" (1936); „דער 1טער מאי" (1937); „דער סאוועטן־פארבאנד און פינלאנד" (1940).

משה כץ איז אויך געווען דער איבערזעצער פון לידער פון הייַנע, פון ריכארד דעמעל אין אברהם רייזענס „אייר־ראפאעישע ליטעראטור", איבערזעצער פון „מינכענהאוזענס געשיכטעס", פון א פאליטיש און טערמינאלאגיש ווערטער־ביכל. ער האט אויך רעדאגירט א גרויס טערמינאלאגיש ווערטערבוך פאר דער געזעלשאפט „ארט" אין קיעוו (די וויכטיקע קאלעקטיווע ארבעט איז לייַדער פארלוירן גע־גאנגען בשעת דעם בירגער־קריג אין אוקראַינע, אין 1918־1920).

א געוואלדיק פראדוקטיווער שרייבער, א שרייבער מיט טיפן וויסן, האט ער אין משך פון יארן אנגעשריבן הונדער־טער וואגיקע אפהאנדלונגען, כארקטעריסטיקעס און אפ־שאצונגען וועגן א גרויסער צאל יידישער און ניט־יידישע

שרייבער און ביכער, האָט באַרייכערט די יידישע ליטע־ראַטור און פאַרנומען אַן אָנגעזעענ אָרט ווי אַ מאַרקסיסטישער ליטעראַטור־קריטיקער און וועגווייזער אין ליטעראַטור ענינים. זיין פּאָליטישער וועג האָט גענפירט פון ציוניזם־סאָציאַליזם („ס.ס.“ פאַראייניקטע), ביזן וויסנשאַפטלעכן סאָציאַליזם. ער איז געווען אין משך פון פיל יאָרן אַן אַקטיווער טוער אין די קאָמוניסטישע רייען פון אַמעריקע.

אַן אומדערמידלעכער בויער פון דער יידישער פּראָגרע־סיוער קולטור, לעקטאָר און לערער, שרייבער און געזעל־שאַפטלעכער טוער, בויער פון פיל פאַרשיידענע קולטור־אָרגאַניזאַציעס, איז ער געווען באַליבט צווישן בריייטע מאַסן יידישע אַרבעטער און פּאָלקס־מענטשן אין אַמעריקע און אין אויסלאַנד, אַ דערציער פון צוויי דורות קולטור־טוער און שרייבער.

משה כץ איז צוזאַמען מיט זיין פרוי, אסתר, אָפּגע־פאָרן אויף אַ באַזוך צו זייער טאָכטער אין סאָוועטן־פאַר־באַנד דעם 26טן מאַי, 1960. מיטוואָך דעם 1טן יוני, איז משה כץ קראַנק געוואָרן. פרייטיק, דעם 3טן יוני, 12:30 בייטאָג, איז ער אין אַ מאָסקווער שפּיטאָל געשטאָרבן. אין דער לוויה האָבן זיך באַטייליקט פאָרשטייער פון סאָוועטישן שרייבער־פאַראיין, סאָוועטיש־יידישע שרייבער, געזעלשאַפטלעכע טוער.

דעם 26טן יוני (1960) איז דערשינען אַ ספּעציעלער משה כץ געדענק־נומער „מאָרגן־פרייהייט“. דעם 29טן יוני איז אין ניו־יאָרק, אין מאַנהעטן צענטער, פאָרגעקומען אַ משה כץ געדענק־אָוונט, מיט אָרום טויזנט באַטייליקטע.

דאָס אש פון משה כצן איז געבראַכט געוואָרן קיין ניו־יאָרק, באַערדיקט געוואָרן אויפן בית־עלמין פון (געווענעם) יידישן פּאָלקס־אָרדן („ניו מאָנטעפיאָרע“).

דעם 3טן יוני 1962 איז אויף דעם מאָנטעפיאָרע בית־עלמין, אין דער אָנוועזנהייט פון אַ גרויסן עולם, אויפגעדעקט געוואָרן אַ דענקמאָל פאַר משה כצן.

משה און אסתר כץ און זייער זון ליבער אין 1940, ניו־יאָרק.

1. אויטאָביאָגראַפיע
דערינערונגען
באַגעגעניש

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਮਾ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਕਾਮਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਾਮਾ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਕਾਮਾ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਣਦ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਣਦ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਣਦ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਸੁਰਜੀਤ

די סאַמע ערשטע איינדרוקן

דער ערשטער אייַנדרוק, וואָס איז מיר פאַרבליבן אין זכרון פון מיין פּריסטער יוגנט, איז געווען אַ געזאַנג, אַ לידל. מאָלט אייך, דער זינגער איז געווען ניט אַזאַ גוואַלדיקער: אַ יינגל פון אַ יאָר צוועלף, אייזיק האָט ער געהייסן, אייזיק קאצאָוויטש. ער איז געווען אַ לערן־יינגל ביי מיין זיידן, פון פאָטערס צד, יצחק אייזיק, אַ שניידער. פאַרנעמען זיך מיט מיר איז מסתמא געווען איינע פון זיינע וויכטיקסטע פליכטן אַלס אַ לערן־יינגל. און דאָס לידל איז אויך געווען ניט פון די גוואַלדיקע. עס איז מיר פאַרבליבן אויף שטענדיק אין זכרון:

פייגעלע, פייגעלע,
פּי־פּי־פּי,
וואו איז דער טאַטע?
געפאָרן אין רו.
וואָס ט׳ער ברענגען?
אַ פעסעלע ביר.
וואו ט׳מען שטעלן?
הינטערן טיר.
וער וועט טרינקען?
איך מיט דיר.

אָבער אין מיינע אויגן און אויערן האָט דאָס לידעלע דעמאָלט געהאַט אַלע טויזנט חנען. און איך בין ניט מיד געווארן צו בעטן אייזיקן, ער זאָל עס מיט מיר איבערזינגען נאָכאַמאָל און וויידראַמאָל. ווי איך פאַרשטיי איצט איז דערצו געווען אַ ספּעציעלע אורזאַך, הגם איך האָב וועגן איר דעמאָלט געוויס ניט געטראַכט: מיין טאַטע איז טאַקע געווען אַוועקגעפאָרן און איך האָב מסתמא געבענקט נאָך אים.

אַלט האָב איך דעמאָלט געמוזט זיין אַרום צוויי יאָר. זיכער ניט מער, ווייל ווען איך בין קוים אַלט געווארן צוויי יאָר האָט שוין מיין מוטער, מיט מיר, מיטן זיידן און מיט אייזיקן פאַר־לאָזן דאָס שטעטל, דאָקשיץ (מינסקער גובערניע), וואו איך בין געבוירן געווארן און געקומען צום טאַטן קיין ניקאָלאַיעוו (כערסאָנער גובערניע) אין אוקראַינע, וואו ער האָט דעמאָלט געאַרבעט אַלס אַ שניידער־געזעל.

די דריי מאַנוסקריפטן: „די סאַמע ערשטע אייַנדרוקן", „די ערשטע שריט" און „דער זין פון שרייבן", זיינען געפונען געווארן אין משה כצס אַרכיוו — נאָך אין ערגעץ ניט קיין געדרוקטע. אַפּנים, אַז משה כץ האָט זיך פאַרמאַסטן אויף אַ סעריע דערינערונגען, אַדער אויף אַן אויטאָביאָגראַפיע, אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן, ווען ער האָט גראָד יאָ געגומען זאַמלען אויסשניטן פון געוויסע אַרטיקלען, כאָטש אין דער אַגגעהויבענער עסיי „דער זין פון שרייבן" דערקלערט ער, אַז קיין חשק צו אַזאַ ענין, וי זאַמלען אַרטיקלען, האָט ער ניט. די דאָזיקע עסיי (דעם נאָמען „דער זין פון שרייבן", האָבן מיר איר געגעבן), ווי עס קוקט אויס — אַן איבערגעהאַקטע ביים סאַמע אָנהייב, האָט ער אַפּנים פאַרטראַכט בשעת עס איז, אין 1955, געפייערט געווארן זיין 70סטער געבוירנטאָג און זיין 50סטער יובילייַ אַלס שרייבער.—רעד.

יעדנפאַלס, אין דער צייט, וועו אייזיק (וועלכער איז שפּעטער געווארן מיין פעטער וועו ער האָט חתונה געהאַט פאַר מיין פאָטערס אייַנציקער שוועסטער, שיינע חיה), האָט מיר געזונגען וועגן דעם „פייגעלע", האָט געמוזט זיין ווינטער, וייל איך בין געזעסן אויפן וואַרעמען אויוון, פון וועלכן ס׳האָט געשמעקט מיט הייסן ליים און מיט וואַרעמען ברויט. אין שטוב איז געווען טונקל, און דאָס לידל האָט וואַרשיינלעך געהאַט עפּעס צו טאָן מיט אונדזער קומענדיקער רייזע. וואַרום צי פון ערשטן מאָל, צי פון אַ צוויי־טן, געדענק איך, ווי אייזיק האָט מיט מיר געלערנט שפּראַך:

— אין דאָקשיץ — האָט ער מיר דערקלערט, — זאָגט מען יע, אין ריגע זאָגט מען יאָ און אין מיקאָלאַיעוו (ניקאָלאַיעוו) זאָגט מען יאָ...

און איך האָב געלאַכט פון דעם, וואָס מען זאָגט אין מיקאָלאַיעוו „יאָ" און געבעטן אייזיקן צו דערציילן עס מיר נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל.

הגם איך בין נאָך געווען זייער קליין, איידער כ׳האָב פאַרלאָזן מיין געבורט־שטעטל, איז מיר פון דאָרטן פאַרבליבן אַ גאַנצער פּאַק זכרונות, — מ׳קאָן זאָגן, זכרונות וועגן אַ גאַנצן לעבנס־שטייגער, און אַז דאָס זיינען באמת געווען איבערגעלעבטע איינדרוקן, און ניט שפּעטער געהערטע, האָב איך מיט אַ סך יאָרן שפּעטער געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו איבערצייגן, וועו איך בין אין 1911 אַרויסגעשיקט געווארן מיטן עטאַפּ פון וואַרשע „נאַ ראַדינו", אין מיין געבורט־שטאָט, הייסט עס, צו וועלכער מיין פאַספּאָרט איז געווען צוגעשריבן, און האָב דאָרטן געהאַט אַ מעגלעכקייט דורכצוקאָנטראָלירן מיינע פריסטע קינדערשע איינדרוקן.

ביי מיר אין זכרון איז, למשל, פאַרבליבן דער באַזוך פון אברהם דעם רופא אין מיין זיידנס שטוב, ניט צו מיר, נאָר טאַקע צום זיידן, אַרויסצונעמען ביי אים אַ צאָן. ס׳איז געווען ביינאַכט, אין שטוב האָט געברענט אַ לעמפּל, ס׳האָט געמוזט זיין ערב יום כיפּור, ווייל אין מיין וויגל, וואו איך בין געזעסן, איז געלעגן אַ ווייסער געבונדענער האָן, מיט אַ צונטער־רויטן קאַם און האָט זיך עפּעס געבייזערט אויף מיר יעדעס מאָל, וועו כ׳האָב אים, מסתמא ניט זייער איידל, אָנגערירט. און עס שטייט נאָך ביז איצט פאַר מיינע אויגן דאָס בילד, ווי דער זיידע זיצט אויף אַ שטול, דעם קאָפּ פאַרוואָרפן מיט אַ בריט צעעפּנט מויל, צוויי מענער (אייַנער האָט געהייסן ברוך וועלקע, זיינער אַ פּילימעניק) האַלטן אים ביי די פּלייצעס, אברהם דער רופא פאָרקעט זיך עפּעס ביים זיידן אין מויל און דער זיידע שרייט מיט באַנומענע קולות. אָבער מיך שרעקט עס ניט און, דעם אמת מוז איך איצט אויסזאָגן, עס אַרט מיך, ווי ס׳שיינט, אויך ניט. צי דערפאַר, וייל איך האָב דעמאָלט נאָך ניט פאַרשטאַנען ווי מיטצופילן יענעמס וויטיק, צי אפשר וייל איך בין צוליב עפּעס געווען אומצופרידן מיטן זיידן, — אָבער יעדנפאַלס האָב איך ניט אויפגעהערט שפּילן זיך מיטן האָן און האָב ניט געטראָגן קיין האַרץ אויף אברהם דעם רופא פאַר מאַכן דעם זיידן צו שרייַן.

אַ צווייטן „מעדיצינישן סעאנס" פון יענער צייט דערמאָן איך זיך פון מיין באָבעס הויז. מיין באָבע, גישע כאַשע (מיין מאַמעס מוטער) האָט געהאַט איר באַזונדער שטיבל, אין וועלכן זי האָט געפירט אַ מיידלשן חדר (איר מאַן, דער זיידע לאָזער, אַ מלמד, איז שוין דעמאָלט אויך געווען אין ניקאָלאַיעוו, און די צייט, אַרום 1887, איז מסתמא געווען די צייט פון דער גרויסער „פעלקער־וואַנדערונג" פון די אַרעמע וווייסרוסישע שטעטלעך אין די שטעט פון דער „רייכער" אוקראַינע).

זינט איך געדענק מיין באָבען, איז זי געווען אַ שוואַכע פרוי, האָט כסדר געהוסט און געליטן פון קאָפּווייטיקן. און צו מיינע פריסטע אייגדרוקן געהערט אַ סצענע, ווי עמעצער — איך גענק שוין ניט צי אַ מאַן, אָדער אַ פרוי, יעדנפאַלס ניט אברהם דער רופא — איז איר געקומען העלפן פּטור ווערן פון איר קאָפּווייטיק. דער מיטל איז געווען זייער אַ פשוטער: מען האָט צעלאָזן אַ שטיק וואַקס, מען האָט געהאַלטן איבער דער באָבעס קאָפּ אַ גרויסע שיסל מיט וואַסער און מען האָט אין דעם וואַסער אַרייניגעגאָסן די צעלאָזענע וואַקס. די פאַרקילטע וואַקס האָט אַנגענומען דעם אויסזען פון פאַרשיידענע פיגורלעך. ווייס איך ניט צי דער מיטל האָט געהאָלפן דער באָבען קעגן איר קאָפּווייטיק, אָבער מיר האָט ער זיכער געהאָלפן באַקומען אַ פּאַק מיט שפּילצייג: מיט די וואַקסענע פיגורלעך האָב איך זיך דערנאָך אַרומגעשפּילט און איך גלויב, אַז דאָס זיינען געווען די ערשטע צאַצקעס, וואָס האָבן ביי מיר אַרויסגערופן אַן אמתן פאַרגעניגן, אַנדערש וואָלטן זיי ניט געמאַכט אויף מיר אַזאַ איינדרוק, אַז זיי זאָלן זיך צוזאַמען מיט דער גאַנצער סצענע פון אויסגיסן די וואַקס, אויף שטענדיק אייגקריצן אין מיין זכרון. וואָס איז נוגע דער שייכות צווישן דעם צעשמאָלצענעם וואַקס און דער באָבעס קאָפּווייטיקן, האָב איך זיך — ניט דער־מאָלט, פאַרשטייט זיך, נאָר אַ סך שפּעטער — דערוואוסט, אַז דאָס איז געווען אַ מאַגישער מיטל, וואָס איז אין פאַרשיידענע טיילן פון דער וועלט באַנוצט געוואָרן אין משך פון טויזנטער יאָרן: דער „הייליקער", וואָס גיסט אויס די וואַקס, „שטודירט" די פיגורלעך וואָס באַקומען זיך אין וואַסער, און לויט דעם אויסזען פון די פיגורלעך באַשליסט ער ווער עס איז שולדיק אין דעם קאָפּווייטיק: אַ מענטש, צי אַ חיה, און אפילו וואָס פאַר אַ מענטש (וועלכער שכן אָדער שכנה) און וואָס פאַר אַ חיה...

אַן אַנדער מין שפּילצייג, וואָס איך האָב געפונען ביי מיין באָבען, איז געווען „צייכנס". דאָס זיינען געווען גלאַטע קיילעך־דיקע שטיינדלעך, וועלכע האָבן זיך משמעות פריער געדאַרפט וויקן אין איינער אָדער עטלעכע שיסלען מיט פאַרב, וואָס זיינען געשטאַנען ביי דער באָבען אונטער דער בעט. צוליב וואָס זי האָט זיי געדאַרפט, וווייס איך ניט, אפשר פאַר די מיידלעך פון איר חדר. איך, יעדנפאַלס, האָב דערשמעקט, וואו די „צייכנס" וווייקן זיך, בין פאַרקראָכן אונטער דער בעט, האָב זיך, דאַרף מען זיך אָנשטויסן, אַליין גאָנץ פיין אויסגעווייקט אין די פאַרשיידענע פאַרבן, און דער רעזולטאַט פון דעם איז געווען, אַז לאַנגע, לאַנגע יאָרן נאָך דעם, פלעגט ביי מיר דאָס בילד פון אַ געפאַרבטן קיילעך־דיקן שטיינדל שטענדיק זיין פאַרבונדן מיט דעם איינדרוק פון אַן ענערגישן אַרומוואָשן. איך שטעל זיך פאָר, אַז סיי מיין באָבע, סיי מיין מאַמע האָבן נאָך יענעם וויזיט מיינעם אונטער דער בעט געדאַרפט מיך זייער אַ לאַנגע צייט און זייער ענערגיש וואָשן, ביז איך האָב צוריק באַקומען מיין נאַטירלעכן קאָליר.

אַן אַנדער סאָרט וואָשן פון יענער צייט, וואָס איז פאַר־בונדן מיט בלויז אַנגענעמע און אפילו זיסע אייגדרוקן, איז געווען דאָס וואָשן וועש אין טייכל. די מאַמע פלעגט מיך נעמען צום טייכל, הינטער דעם גאָרטן פון דעם „זשאַנדאָר", און איך פלעג זיך שפּילן אויפן ברעג, בעת זי פלעגט רייבן און אויסקלאָפן די וועש אויף אַ שטיין. דאָס וויכטיקסטע פאַר מיר פלעגט זיך אָבער אַנהייבן נאָכדעם ווי זי פלעגט ענדיקן וואָשן. זי פלעגט מיך אויפן וועג אַהיים אַרייגפירן צו ליבע פרומע דער בעקערין און דאָרטן קויפן מיר אַ „צוקערקע", עפּעס אַזאַ לאַנגן זיסן שטעקן, איינגעוויקלט אין רויטן און גרינעם פּאַפּיר און מיט איינגעשניטענע פרעזנן ביי ביידע עקן.

די דאָזיקע צוקערקע און די בעקערין, ביי וועלכער איך פלעג זי באַקומען, האָט זיך מיר אַזוי איינגעקריצט אין זכרון, אַז ווען איך בין אין 26 יאָר אַרום, אין יאָר 1911, געבראַכט געוואָרן — אַן מיין ווילן — אין מיין געבורט־שטעטל, בין איך אַ בעלן געווען צו פרעגן צי עס לעבט נאָך ליבע פרומע די בעקערין.

— אוודאי לעבט זי, וואָסי דען? — האָט מען מיך געפרעגט.

— גאָרניט, גלאַט אַזוי, איך וואָלט זי געוואָלט זען.

מען האָט מיר אַנגעוויזן אויפן געסל, אויף וועלכן זי האָט געוואוינט, — ס׳איז געווען דאָס דאָזיקע געסל, איבער וועלכן די מאַמע פלעגט מיך אַמאָל פירן פון טייך. איך בין אַוועק צום טייכל (וואָס האָט שוין פאַר דער צייט באַוויזן אויסצוטריקענען, איבערלאָזנדיק נאָך זיך בלויז עטלעכע שטיינער און אַ בריקל), האָב זיך אויסגעקערט מיטן רוקן צום טייכל און כמעט מיט פאַרמאַכטע אויגן דערגאַנגען צו אַן אַלט שטיבל, וואָס איז שוין געווען אויף אַ העלפט איינגעזונקען אין דער ערד. כ׳האָב געעפנט די טיר אין אַ פינצטערן „פירעש" (פירהויז), פון וועלכן ס׳האָט זיך אַ טראָג געטאָן אַ ריח פון בהמהשע, אָדער ציגענע מיסט, האָב אין־בערגעשפּאַנט אַ בלאָטקע און בין אַריין אין אַ בעקעריי מיט פרישע געבעקס אויסגעלייגט אויף אַ טיש.

— צאָ פּאַניע פּאָטשעבויע? — האָט מיך געפרעגט — איך ווייס ניט פאַרוואָס, אויף פּויליש — אַ דיקע שוואַרצע מיידל מיט הויך־פאַרקאָשערטע אַרבל, אַנגעמענדיק מיך, ווי עס זעט אויס, פאַר אַ קריסט.

— איך וואָלט וועלן זען ליבע פרומען די בעקערין, — האָב איך געענטפערט.

— באָבע, מען רופט דיך! — האָט דאָס מיידל אַ רוף געטאָן און באַלד האָט זיך פון הינטערן אויוון באַוויזן אַ בריי־טע, דיקע, נידעריקע יידענע, וואָס האָט מיך נייגעריק אָנ־געקוקט.

— וואָס דאַרפט איר מיך?

— איך האָב געוואָלט אַ קוק טאָן אויף אייך. מיין נאָ־מען איז משה כץ.

— משה? — האָט זי איבערגעפרעגט, — כץ? זייט איר ניט רייזל גישע כאַשעס זון?

— דער זעלביקער.

— מיישקע? קריינעלעך — האָט זי אַ פּאָטש געטאָן מיט די הענט — זעט נאָר, קיין עין הרע, ווי ער איז עס אויסגע־וואַקסן!...

און זי איז געווען פולשטענדיק געראָטן: צווישן דעם עלטער פון 2 יאָר ביז מיין 28סטן יאָר בין איך טאַקע אַ היפּש ביסל אויסגעוואַקסן...

אַוועקגייענדיק פון ליבע פרומען, האָב איך ביי זיך אין געדאַנק פאַרצייכנט דעם מערקווירדיקן פאַקט, וואָס אין קליינעם שטעטל געדענקט מען אַלץ זייער לאַנג און מען פאַרגעסט כמעט גאָרניט. אָט האָט מיך די פרוי ניט געזען כמעט 26 יאָר, איך בין אַוועק פון שטעטל נאָך אַלס אַ קליין קינד, אָבער זי האָט געדענקט מיין נאָמען און דעם נאָמען פון מיין מאַמען און פון מיין באָבען און מסתמא פון אַלע מיינע קרובים, וואָס האָבן געלעבט אין שטעטל. כ׳האָב שוין געהאַלטן אין אויסבויען אַ גאַנצע טעאַריע וועגן דעם, אָבער דערווייל האָב איך זיך עכאָפט, אַז אָט בין איך דאָך אויס־געוואַקסן אין אַ גרויסער שטאָט און האָב פונדעסטוועגן ניט פאַרגעסן דעם נאָמען פון דער בעקערין, צו וועלכער די מאַמע פלעגט מיך קיندווייז אַרײַנפירן קויפן אַ צוקערקע מיט פרענזלעך...

יאָ, ס׳איז אַ מאָדנע זאַך דער זכרון: זייער וויכטיקע זאַכן, וואָס זיינען פאַרגעקומען אָט ערשט, דאַכט זיך, נעכטן, פאַרגעסן זיך לייכט. אָבער די ערשטע איינדרוקן פון דער קינדהייט און יוגנט, וויכטיקע ניט פאַר זיך אַליין, נאָר בלויז דערפאַר, ווייל זיי האָבן פאַסירט, פאַרבלייבן אין זכרון אויף אייביק.

צו מיינע ערשטע איינדרוקן געהערט אויך אַ חתונה, וואָס איז פאַרגעקומען אין הויז פון פעטער הירשל בונים (באמת איז ער מיר גאָרניט קיין פעטער, נאָר עפעס אַן אָנדער קרוב, ווייל מיין פאָטער איז געווען אַן אייניקיקער זון ביים זיידן און האָט ניט געהאַט קיין ברידער). דעם פעטער הירשל בונימס הויז, געדענקט זיך מיר, איז געווען אַ סך גרעסער, ווי מיין זיידעס אָדער באָבעס, עס האָט זיך געפונען עפעס ווי אין מיטן מאַרק. די מאַמע האָט מיך געבראַכט צו דער חתונה אַן איינגעוויקלטן (מסתמא איז געווען קאַלט, אָדער ס׳איז געגאַנגען אַ רעגן) און האָט מיך איבער־געלאָזט אַזוי אַן איינגעוויקלטן עפעס אויף אַ בעטל אין אַ טונקעלן צימער. איך האָב ניט אָפגעלייגט דעם ענין אין לאַנגען באַנק און געמאַכט דעם ריכטיקן גוואַלד (אויף דעם בין איך קינדווייז געווען אַ מייסטער). האָט שוין די מאַמע געמוזט אַרײַנקומען צוריק אין צימער, אויסוויקלען מיך פון די זאַכן און אַרײַנפירן אין דעם צימער וואו מ׳האָט שוין מסתמא אָפגעפראָווט די חתונה, ווייל דער הויפט־איינדרוק, וואָס איז ביי מיר פאַרבליבן איז געווען, ווי אַ דיקער ייד — איך האָב געוואוסט, אַז זיין נאָמען איז „יאַנקעלע מיט די צימבאַלעס״ — שטייט אויף די קני און שפילט מיט עפעס אַ שטעקל אויף צימבאַלעס (אַ מין סאַילאָפאָן, נאָר מיט מעטאַ־לענע ברעטלעך).

מיט אַ סך יאָרן שפעטער, שוין זייענדיק אין ניו־יאָרק, האָב איך זיך צופעליק געטראָפן מיט אַ גרופּע אַלטע דאָק־שיצער לאַנדסלייט, וואָס האָבן געקענט אַלע מיינע דאָרטיקע קרובים, און ווען כ׳האָב ביי זיי געפרעגט, האָט איינער פון זיי, וואָס איז אַליין געווען אויף דער חתונה, באַשטעטיקט: יאָ, טאַקע געווען אַ חתונה ביי הירשל בונימען אין הויז און יאַנקעלע מיט די צימבאַלעס איז געווען דער קלעזמער...

אָבער מסתמא האָב איך — און אַנדערע קינדער פון מיין און העכערן עלטער — געזען אויף דער חתונה נאָך עפעס, אַ חוץ יאַנקעלען מיט די צימבאַלעס. וואָרום מיר געדענקט זיך זייער גוט, ווי איך מיט אַ כאָפּטע קינדער האָבן אויסגעפוצט דעם וויסן קהלשן באָק (וואָס האָט זיך שטענדיק אויפגעהאַלטן אַרום הויז פון מיין זיידן, אַ כהן) מיט פאַרשיידענע שמאַטקעס און פאַפּיר־פרענזן און האָבן אים געפירט אויפן שול־הויף. דער באָק, אַן אַלטער שול־הויף באַזוכער, האָט זיך געדולדיק געלאָזן פירן ביז וואַנען מיר האָבן אים, מסתמא, מיט עפעס דערעסן. האָט ער עט־לעכע פון אונדז אַ בוצקע געטאָן מיט די הערנער (איך, יעדנ־פאַלס, האָב זיך גוט אָנגעווויינט נאָכדעם) און איז אַנטלאָפן.

און ווי קליין איך בין געווען האָב איך זיך דעמאָלט, ווי עס זעט אויס, שוין גאָנץ אַקטיוו באַטייליקט אין דעם קינדערשן „געגנ״־לעבן. אַזוי געדענק איך מאָטען, אַ יונגן מאַן, מיט אַ גוטמוטיקן רויטן פנים און געלע האָר. ער פלעגט פירן ליים אין אַ וועגעלע און איז אַליין געווען אויסגעשמירט אין ליים. און מיר, קליינוואַרג, זיינען אים נאָכגעגאַנגען מיט זיין וועגעלע, האָבן אונטערגעטאַנצט און געזונגען עפעס אַ מין רייץ־לידל:

מאָטע, מאָטע,
טאַנץ אין בלאָטע...

ס׳איז געווען זייער פריילעך נאָכצולויפן מאָטען און צו רייצן זיך מיט אים. אָבער אין דער שפיל האָב איך זיך אָנגעלעבט מיין ערשטן שונא. דער שונא איז געווען דער זעלביקער ברוך וועלקע, וועגן וועלכן איך האָב פריער דער־מאָנט, ווי ער האָט געהאַלטן דעם זיידן פאַרן קאָפּ, בעת דער רופא האָט ביי אים גערעזן אַ צאָן. אינמיטן מיין געשריי „מאָטע, מאָטע, טאַנץ אין בלאָטע״, איז אָנגעקומען ברוך וועלקע און האָט מיך אַ סטראָשע געטאָן ניט מער און ניט ווייניקער, אַז ער וועט מיר אָפּשניידן דעם... פּופּיק. פאַר־וואָס דאָס האָט מיך אַזוי דערשראָקן, ווייס איך ניט, נאָר איך האָב זיך געלאָזן לויפן אַהיים האַלטנדיק מיין העמדל מיט ביידע הענטלעך און בין אַרײַנגעלאָפן אין שטוב מיט אַזעלכע גוואַלדן, אַז די מאַמע האָט מיך קוים באַרואיקט. און פון יענעם מאָל אָן, געדענק איך, פלעג איך מאַכן גוואַלדן און זוכן צו באַהאַלטן זיך יעדעס מאָל ווען ברוך וועלקע פלעגט אַריינקומען צו אונדז אין שטוב. איך האָב געפילט אַן אמתן האָס צו אים, דעם ערשטן שטאַרקן האָס אין מיין לעבן.

ניט געקוקט אויף מיין דעמאָלטדיקער טיפער יונגשאַפט האָב איך שוין באַוויזן צו פאַרזוכן אויך דעם טעם פון „ליבע און אייפערזוכט״. געווען איז עס אַזוי: מיין מוטערס אַ שכנה פלעגט אַריינקומען צו אונדז אין הויז מיט איר קינד, אַ מיידעלע קלענער פון מיר, וואָס האָט שטאַרק אויסגענומען אין מיינע אויגן און איך האָב זיך איר געפרעגט, האָט איינער פון זיי, וואָס איז אַליין געווען אויף דער חתונה, באַשטעטיקט: יאָ, טאַקע געווען אַ חתונה ביי הירשל בונימען אין הויז און יאַנקעלע מיט די צימבאַלעס איז געווען דער קלעזמער...

אָבער מסתמא האָב איך — און אַנדערע קינדער פון מיין און העכערן עלטער — געזען אויף דער חתונה נאָך עפעס, אַ חוץ יאַנקעלען מיט די צימבאַלעס. וואָרום מיר געדענקט זיך זייער גוט, ווי איך מיט אַ כאָפּטע קינדער האָבן אויסגעפוצט דעם וויסן קהלשן באָק (וואָס האָט זיך שטענדיק אויפגעהאַלטן אַרום הויז פון מיין זיידן, אַ כהן)

פולן באַוואוסטזיין פון מיין גערעכטיקייט און פון מיין זיג און האָב בלויז איבערגעחזרט:

— איך ניט פאַגן, איך ניט פאַגן! וואָס געמיינט האָט עס מסתמא: איך וועל ניט שווייגן, אָדער עפּעס אַנדערש...

און מיט לאַנגע יאָרן שפּעטער, בעת מיין דערמאָנטן באַזוך אין מיין געבורט־שטעטל, האָב איך דאָרטן געטראָפן אויך געליע די שוסטערקע. זי האָט זיך צוזאַמען מיט מיר דערמאָנט וועגן יענער קינדערשער סצענע און האָט מיר מיט טרויער דערציילט, אַז איר יינגעלע איז געשטאָרבן, ווען ער איז אַלט געווען אַ יאָר פיר.

— ווער ווייסט, — האָט זי געזאָגט, — ווען ער וואָלט איצט געלעבט, וואָלט ער געווען אַזוי גרויס ווי דו...

און מיר האָט זיך דערנאָך געדאַכט, אַז געוואָלט האָט זי זאָגן:

— ווער ווייסט, אויב דו וואָלסט אים דעמאָלט ניט אַראָפּגעוואָרפן פון טרעפּל, וואָלט ער אפשר נאָך ביז איצט געלעבט...

⁂

דער ערשטער ווינטער פון מיין זכרון האָט זיך געענ־דיקט און מיין מאַמע האָט זיך גענומען גרייטן אין וועג אַריין: צו פאַרלאָזן דאָס שטעטל און פאָרן קיין ניקאָלאַיעוו, צו מיין טאַטן. און געגרייט האָבן זיך, ווי עס ווייזט אויס, ניט נאָר די מאַמע, נאָר אויך דער זיידע יצחק, וואָס האָט געוואָלט פאָרן צו זיין זון, און די באָבע, וואָס איז געפאָרן צו איר מאַן, דעם זיידן לאָזערן, וועלכער האָט שוין דעמאָלט געהאַט אַ קינדער־חדר אין ניקאָלאַיעוו.

פון די צוגרייטונגען צו דער רייזע, פון אויסקערן די שטיבער און די היימען, פון די געזעגענישן מיט די קרובים און די שכנים, איז מיר גאָרניט פאַרבליבן אין זכרון, — מסתמא האָט עס מיך ווייניק געאַרט און כ׳בין וואַרשיינלעך געווען באַהערשט פון דעם פאַרלאַנג וואָס גיכער צו זען דעם טאַטן. איך געדענק בלויז, אַז אין שטוב האָט מען עפּעס אַ סך גערעדט וועגן „קלאַפּן אַ דעפּעש" דעם טאַטן, מסתמא וועגן דעם ווען מיר פאָרן אַרויס. ביי מיר איז יעדנפאַלס געשאַפן געוואָרן דער איינדרוק, אַז פון דעם קלאַפּן אַ דעפּעש הענגט אָפּ די שנעלקייט פון אונדזער פאָרן. די פראַגע איז נאָר געווען: וואָס איז עס אַזוינס אַ דעפּעש? און איך האָב ענדלעך באַשלאָסן: אַ דעפּעש מוז זיין די גרויסע מעשענע פאַן, אין וועלכער מען קאָכט איינגעמאַכטס און וועלכע איז געהאָנגען אויף דער וואַנט. האָב איך ניט געמאַכט קיין שהיות און אַליין גענומען „קלאַפּן אַ דעפּעש": מיט אַ שטעקן אין דער מעשענער פאַן... צי האָט עס דערנעענטערט אונד־זער אַרויספאָר ווייס איך ניט, אָבער די „דעפּעש" איז מיר אַ לאַנגע צייט געשטאַנען פאַר די אויגן און געקלונגען אין די אויערן...

און דערנאָך איז געקומען אַ וואָגן מיט אַ בויד, מען האָט דאָרטן אָנגעלייגט פּעק און פּעקלעך; איך בין, נאַטירלעך, דער ערשטער אַרויף אויף די פּעקלעך, וואַרטנדיק ביז די מאַמע, די באָבע און דער זיידע וועלן שוין אַמאָל ענדיקן געזעגענען זיך, און מיר זיינען אַרויסגעפאָרן. דער איינצי־קער קלאָרער איינדרוק פון דער רייזע איז מיר פאַרבליבן פון שפּעטער, ווען מיר זיינען שוין, ווי ס׳ווייזט אויס, געזעסן אין באַן־וואַגאָן. כ׳האָב זיך עפּעס ווי אויפגעכאַפּט פון שלאָף און דערזען, אַז כ׳געפין זיך אין עפּעס אַ מאָדענער „שטוב", מיט אַ סך בענק, מיט אַ סך פּעק און פּעקלעך און מענטשן, מיט אַ שאַרפן ריח און רויך, וואָס טראָגט זיך איבער דער שטוב, און פאַרביי אַ פענצטערל פון שטוב זע איך האַלטן כסדר אין ווייזן זיך, אָנבויגן זיך און אַנטלויפן עפּעס אַזעל־כע שטעקנס: אָט קומט אָן אַ שטעקן, גיט זיך אַ בויג אויף צוריק, ווערט ניט, און אויף זיין אָרט איילט שוין אַ נייער שטעקן... וואָס דאָס זיינען געווען פאַר שטעקנס האָב איך זיך ניט געקאָנט פאָרשטעלן ביז איך האָב שוין אַלס יינגל פון אַ יאָר 16 געמאַכט מיין ערשטע זעלבסטשטענדיקע באַן־רייזע און האָב באַמערקט, אַז די „שטעקנס" זיינען די טעלע־גראַף־סלופּן, וואָס לויפן פאַרביי דעם וואַגאָן...

די ערשטע טריט

צווישן די רייפע יאָרן פון צוויי און דעם טיפן עלטער פון זעקס יאָר זיינען מיינע זכרונות גאַנץ שיטער און שוואַך פאַרבונדן צווישן זיך. דאָס סאַמע וויכטיקסטע אין דער צייט איז, וואָס איך נעם אַליין שטעלן טריט און טרעט אַריין אין פּערזענלעכע באַציאונגען מיט דער אויסערלעכער וועלט.

איך דערמאָן זיך ניט, ווי איך בין מיט מיין מוטער אָנ־געקומען קיין ניקאָלאַיעוו און ווי דער טאַטע האָט אונדז באַ־געגנט. מסתמא האָט יענער מאָמענט ניט געשפּילט אַזאַ גוואַלדיקע ראָלע אין מיינע אויגן. אָבער איך דערמאָן זיך יאָ דאָס ערשטע הויז וואו מיר האָבן דאָרטן געוואוינט. דאָס איז געווען אַ וואוינונג, פון וועלכער דער איינציקער איינ־דרוק איז מיר געבליבן, אַז דאָרטן איז, דאַכט זיך, שטענדיק געווען פינצטער און אַז איך האָב זיך דערפאַר געפילט אַ סך בעסער אויסערן הויז, אין גרויסן הויף. דאָס הויז מיטן הויף האָבן געהערט צו איינעם קופּערמאַן און האָט זיך געפונען אויף דער ריבנע (פישמאַרק) גאַס. אין פאָדערשטן טייל פון הויף איז שטענדיק געווען פול מיט וועגענער און פערד, פאַר וועלכע כ׳האָב אַ ביסל מורא געהאַט. דער צענטער פון דעם הינטערשטן טייל פון הויף, וואו אונדזער וואוינונג האָט זיך געפונען איז געווען פאַרנומען מיט אַ „פּאָמאָיקע"—אַ גרוב פאַר דעם שמוציקן וואַסער און פליסיקן אָפּפאַל, פון וועלכער ס׳האָט זיך שטענדיק געטראָגן אַזאַ ריח, אַז אפילו איך, וואָס האָב זיך נאָך דעמאָלט זייער ווייניק פאַנאַנדערגעקליבן אין אַזעלכע קלייניקייטן, פלעג אויסמיידן צו געפינען זיך נאָ־ענט פון דאָרטן.

אַ דאַנק דער דאָזיקער „פּאָמאָיקע" איז מיר דעמאָלט באַ־שערט געווען צו ווערן אַ שטיקל העלד. פּאַסירט האָט עס אַזוי. מיין שוועסטערל, מאַשע, וואָס איז שוין געבוירן געוואָרן אין ניקאָלאַיעוו, אין דעם הויז און וואָס האָט דעמאָלט געמוזט זיין אַרום אַ יאָר אַלט, ווייל זי איז נאָך ניט אַרומגעגאַנגען, נאָר האָט אַרומגעפּויזעט אויף דער ערד, איז איינמאָל, שפּילנ־דיק זיך אונטער מיין פיר־יאָריקער אויפזיכט אין הויף, פאַר־קראָכן צו דער „פּאָמאָיקע". ווען איך האָב עס באַמערקט, איז זי שוין געווען האַלב־אַריינגעפאַלן אין דער שמוציקער גרוב, נאָר האָט זיך פאַרהאַלטן מיטן העמדל, צי מיט די הענטלעך אָן אַ ברעטל. איך בין צוגעלאָפן, האָב זי אָנגעכאַפּט און גע־נומען שרייען מיט באַנומענע קולות. מענטשן זיינען באַלד אָנגעלאָפן און זי אַרויסגעשלעפּט פון געפאַר. צי האָט מיך עמעצער אויפן אָרט געלויבט פאַר מיין „העלדישקייט" גע־

דענק איך ניט. פיל מער געדענקט זיך מיר ווי די מאַמע האָט פאַרגאָסן טרערן איבער מיין שוועסטערל און ווי אַלע האָבן זיך אַרומגעכאַפּט מיטן קינד, ווי זי וואָלט עס אויפגעטאָן ווער ווייסט וואָס. ערשט אַ לאַנגע צייט שפּעטער, אפשר אין אַ טאָג, אפשר אין אַ חודש אַרום האָט מען זיך געכאַפּט צו לויבן מיך פאַר ראַטעווען זי.

אפשר האָט עס ביי מיר געשאַפן אַ געוויסע אומצופרידנ־קייט מיט מיין קליין שוועסטערל, אָדער אפשר האָט עס דער־מיט ניט געהאַט קיין שום שייכות, נאָר יעדנפאַלס האָב איך אין אַ קורצער צייט אַרום אָפּגעטאָן אַ שטיקל אַרבעט, פאַר וועלכער מען האָט שוין מיך דווקא ניט געלויבט, נאָר אָפּגע־שמיסן מיך אַזוי, אַז איך זאָל עס אויף אַ לאַנגער צייט געדענקען.

געטראָפן האָט עס נאָכדעם ווי די מאַמע האָט מיך איינמאָל מיטגענומען צום שוחט קוילענען אַ הון. איך האָב זיך זייער אויפמערקזאַם צוגעקוקט צו דעם, ווי דער שוחט האָט געקוי־לעט די הינער, וואָס מיין מאַמע און אַנדערע פרויען האָבן צו אים געבראַכט, און האָב ווי עס שיינט באַשלאָסן, אַז דאָס איז זייער אַ אינטערעסאַנטע שפּיל. און צי אין דעם זעלביקן טאָג, צי אין אַ שטיקל צייט אַרום, האָט מיך די מאַמע, אָדער עמעצער אַנדערש געפּאַקט דערביי, ווי איך האָב געפּרואווט דורכפירן אַ שטיקל שחיטה איבער מיין שוועסטערלס העלדזל, מיט אַ טעמפּן מעסער, נאַטירלעך. מיין שוועסטערל האָט עס קיין אי־בעריקן שאָדן ניט פאַרשאַפט, אָבער דעם חלק, וואָס איך האָב געכאַפּט פאַר מיין פּראָבע צו אימיטירן דעם שוחט, האָב איך אַ לאַנגע צייט געדענקט. איך געדענק ניט, אַז איך זאָל געווען האָבן וועלכע עס איז געוויסנביסן. איך געדענק אָבער יאָ, אַז איך בין נאָכדעם געווען זייער אין כעס אויף דער מאַמען, אויפן טאַטן, אויף מיין שוועסטערל, אויף אַלעמען. באמת: פאַרוואָס מעג דער שוחט יאָ קוילענען און איך ניט?

איך גלויב, אַז מיין כעס איז דעמאָלט געווען אַזאַ שטאַרקער, אַז מיין באָבע, וואָס האָט דעמאָלט געוואוינט אין אַ קעלער־שטוב אויף קופּעטשעסקע גאַס, האָט מיך צוגענומען צו זיך אויף עט־לעכע טעג, און פון דעמאָלט אָן פלעג איך נאָך יעדער שטיקל אַרבעט, וואָס איך פלעג אָפּטאָן, אָדער נאָך יעדער שטראָף, וואָס כ׳פלעג באַקומען, אַריבערוואַנדערן אויף אַ שטיקל צייט צו דער באָבען.

איינע אַזאַ איבערוואַנדערונג איז לאַנג געווען שאַרף איינ־געקריצט אין מיין זכרון. ס׳איז געווען אַ פאַרנאַכט, איך האָב שוין מסתמא עפּעס ווידער אָפּגעטאָן אין הויז און וואַרשיינלעך אַריינגעכאַפּט אַ פּאָר פּעטש אויך, — נאָר יעדנפאַלס, איך בין געווען זייער שטאַרק אומצופרידן מיט דער גוואַלדיקער אומ־גערעכטיקייט, וואָס מען ווייזט מיר אַרויס, און האָב באַשלאָסן צו מאַכן אַליין, ניט וואַרטנדיק אויף קיינעם, מיין נסיעה צו דער באָבען, וואָס האָט געוואוינט מסתמא אַ צענדליק קוואַרטאַלן פון אונדז. ס׳איז שוין געווען ביינאַכט, די גאַסן זיינען געווען פינצטער, איך בין געגאַנגען צו דער באָבען און שטיל געכלי־פּעט קעגן דער שלעכטער וועלט, פון וועלכער מיר קומט אויס צו ליידן, ווען כ׳האָב פּלוצלונג דערזען, ווי די פייערלעשער קאָמאַנדע מיט די רויטע לייטערס און מיט פעסלעך וואַסער איז דורכגעלאָפן די גאַס. באַלד האָבן זיך באַוויזן נאָך מענטשן, וואָס זיינען געלאָפן אין דער זעלביקער ריכטונג און איך האָב אַוועקגעמאַרשירט נאָך זיי. אַ פּאָר גאַסן ווייטער איז געווען אַ שרפה, — די ערשטע שרפה, וואָס איך האָב געזען אין מיין לעבן. ס׳איז געווען זייער אינטערעסאַנט צו זען, ווי די נאַכט אַרום ווערט פאַרוואַנדלט אין עפּעס אַ רויטן טאָג, און ס׳איז געווען זייער פריילעך. צוליב דער שטופּעניש און דעם טומל פון די מענטשן, האָב איך זיך אַרויפגעדראַפּעט אויף עפּעס אַ וואָגן און האָב געשעפּט נחת פון דער שרפה.

ווי לאַנג איך האָב פאַרבראַכט אין אַזאַ גליקלעכן צושטאַנד ווייס איך ניט. איך ווייס נאָר, אַז עמעצער האָט מיך פּלוצלונג זייער ניט איידל אַראָפּגעכאַפּט פון דעם וואָגן, אַרויפגעוואַל־גערט מיך ווי אַ קאַץ אויף דער פּלייצע און אַוועקגעטראָגן אַהיים, וואו די מאַמע איז מיך באַפאַלן מיט אַ געוויין און מיט קושן און דער טאַטע האָט אויף מיר נאָר געקוקט אַזוי, אַז מיינע הייזלעך זיינען פון זיך אַליין שיער ניט אַראָפּגעפאַלן פון מיר. אַרויסגעשטעלט האָט זיך, אַז עמעצער אַ שכן האָט געזען, ווי איך בין געגאַנגען אין דער ריכטונג פון דער שרפה; אַז די משפּחה מיט די שכנים האָבן זיך אַוועקגעלאָזן מיך זוכן און די מאַמע האָט, ניט געפינענדיק מיך, שוין באַשלאָסן, אַז איך בין ניט אַנדערש ווי אומגעקומען אין דער שרפה, — כאָטש וואָס האָב איך געקאָנט טאָן אין דער שרפה? — און ערשט שפּעטער האָט מיך אונדזערער עפּעס אַ ווייטער קרוב, אַ לאַנגער דראָנג מיטן נאָמען נתן, וועלכער איז אויך געקומען קוקן אויף דער שרפה, צופעליק באַמערקט אויפן וואָגן און מיך ניט איידל אַוועקגעטראָגן אַהיים. די מאַמע האָט אָנגעדאַנקט נתנען אַ פולן קאָפּ פאַר ראַטעווען איר תכשיט, — אָבער צי בין איך אים געווען דאַנקבאַר פאַר זיין ניט־געבעטענער „רעטונג"? איך בין זיך מודה, אַז ניין. און ניט נאָר ניין, נאָר אפילו פּונקט פאַרקערט, ווען איך וואָלט געקאָנט וואָלט איך אים ווער ווייסט וואָס אָפּגעטאָן דערפאַר, — נאָר וואָס האָב איך געקאָנט טאָן?

אַ דריטן מאָל האָט מען מיך שוין אַליין משלח געווען צו מיין באָבען פאַר אַן אמתער בלוט־פאַרגיסונג, אין וועלכער איך האָב צום ערשטן מאָל, גלויב איך, דערפילט שפּורן פון מאָראַ־לישער באַשולדיקונג.

געווען איז עס אַזוי. אין אונדזער הויף, אין וועלכן עס פלעגן איינשטיין אַ סך פערד און וועגענער, זיינען, נאַטירלעך, געווען אויך אַ סך טויבן. דער „דוואָרניק" פון הויף האָט די בעסערע פון זיי געכאַפּט און געהאַלטן אין אַ טויבנשלאַג און האָט סוף־כל־סוף שוין געהאַט, ווי עס שיינט, אַזוי פיל טויבן, אַז ער האָט, איך ווייס ניט פאַר וועלכע פאַרדינסטן מיינע, גע־שענקט מיר אַ האַלבן צענדליק טויבן, וועלכע כ׳האָב געהאַלטן אין אַ שטייג אין פאָרנט פון אונדזער הויז. איך פלעג די טויבן געבן עסן און טרינקען, אויפפּאַסן אויף זיי און האָב זיי באמת ליב באַקומען, באַזונדערס איינע אַ פּעך־שוואַרצע טייבעלע, וועלכע האָט ביי מיר געהאַט דעם נאָמען „גאַלאָטשקאַ".

איינמאָל איז דעם דוואָרניקס יינגל, — אַ ביסל אַ גרע־סערער פון מיר, מיט פלאַקסענע האָר און אַ שאַרף פאַר־ריסן נעזל, — געקומען צו מיר געוואויר ווערן וועגן די טויבן. און אַזוי ווי דאָס זיינען דאָך אייגנטלעך געווען זיין טאַטנס טויבן, האָט ער אַרויסגענומען פון שטייגל איינע פון זיי און האָט מיר באַוויזן, ווי ער דרייט אַראָפּ מיט איין ריס דאָס קעפּל. כ׳ווייס ניט, צי דאָס האָט מיך שטאַרק גע־אַרט, ווייל איך האָב ניט פּראָטעסטירט, ווען ער האָט די זעלביקע „קונץ" געמאַכט מיט אַ צווייטער טויב און דערנאָך מיט אַ דריטער. אָבער ווען ער האָט ווידער אַריינגערוקט די האַנט אין שטייג און געוואָלט אַרויסנעמען גאַלאָטשקאַן, האָב איך אָן שום טראַכטעניש געכאַפּט אַ שטיק אייזן, וואָס איז געלעגן אויף דער ערד און האָב אים דערלאַנגט איבערן קאָפּ אַזוי אַז בלוט האָט אָנגעהויבן גיסן. ער האָט, נאַטיר־לעך, געמאַכט אַ גוואַלד און איך אַליין האָב מסתמא אויך

ניט געשוויגן, ווען איך האָב דערזען, ווי פון אים גייט בלוט. מען איז זיך אָנגעלאָפן פון אַלע זייטן. דער דוואָרניק האָט צוגענומען זיין יינגל און האָט עפּעס געשריגן אויף מיין מאַמען. מיך האָט מען אַריינגענומען אין שטוב און ניט אַריבערגעלאָזט איבער דער שוועל אַ פּאָר טעג, מסתמא אויס מורא, אַז דער דוואָרניק, אָדער עמעצער פון זיינע פריינט, זאָל זיך מיט מיר ניט אָפּרעכענען. כ׳געדענק ניט, צי האָט מען מיך פיזיש באַשטראָפט פאַר מיין „בלוטיקער אַטאַקע", אָבער מען האָט מיך דעמאָלט יעדנפאַלס ווידער משלח געווען צו דער באָבען, וואו איך האָב שוין פאַרבראַכט אַ לענגערע צייט, אפשר אַ וואָך, אפשר מער. און ווען כ׳האָב זיך פון דאָרטן אומגעקערט אַהיים, זיינען מיר שוין ניט געווען אויף דער ריבנער גאַס, ביי קופּערמאַנען, נאָר מיר האָבן זיך שוין געפונען אין אַן אַנדער דירה, אויף סעוואַסטאָפּאָליער גאַס, ביי אַנדרייען אין הויף (דאָס איז געווען דער נאָמען פון דעם הויז־אייגנטימער און איין גאָט ווייסט פאַרוואָס און צוליב וואָס זיין נאָמען, פּונקט ווי די נעמען פון אַלע אונדזערע יידישע הויז־באַלעבאַטים, האָבן זיך מיר אַזוי איינגעקריצט אין זכרון, אַז איך געדענק זיי ביזן היינטיקן טאָג).

צו יענער צייט האָב איך שוין געמוזט זיין אינעם זעקסטן יאָר. איך נעם עס דערפון, וואָס ווען מיר האָבן זיך באַזעצט אין אַנדרייס הויף, אַ שטיקל צייט שפּעטער, האָט אין שטאָט (און אין לאַנד) אויסגעבראָכן די כאָלערע, די „באַרימטע" כאָלערע פון 1891. פון יענער צייט געדענקט זיך מיר, אַז מיין זיידע (דעם טאַטנס פאָטער), וועלכער איז שוין דעמאָלט געווען האַלב־בלינד, און מיין מאַמע און איר ברודער, מיין פעטער שלמה, פלעגן גאַנצע טעג זיין פאַרנומען מיט העלפן כאָלערע־קראַנקע. די הילף איז באַשטאַנען פון וואַשן זיי מיט הייסע וואַסער און רייבן זיי, — אין שטוב ביי אונדז איז שטענדיק געשטאַנען אַ פּאַרע אין דער לופטן פון די קאָכעדיקע עמערס מיט וואַסער, און מיך האָט מען ווידער אַוועקגעשיקט, שוין אויף עטלעכע חדשים, גלויב איך, צו דער באָבען.

פון יענער צייט געדענקט זיך מיר ווי איך בין איינמאָל געקומען אַהיים, האָב געוואָלט זען די מאַמע און זיך דער־וואוסט, אַז זי געפינט זיך ביי אַ שכנה, ביי וועלכער אַ טאָכ־טער איז קראַנק געוואָרן. איך בין אַריינגעקומען צו דער שכנה און האָב צו מיין גרויסער איבערראַשונג דערזען, ווי די מאַמע און עפּעס אַ מאַן פּאָרען זיך אַרום דער שכנהס טאָכ־טער, וועלכע ליגט אויסגעצויגן אַ נאַקעטע אויף אַ טאַפּ־טשאַן און זיי לייגן איר אַרום דעם גאַנצן קערפּער מיט נאַסע ליים. וואָס פאַר אַ ראָלע די דאָזיקע נאַסע ליים האָט גע־שפּילט אין קאַמף קעגן כאָלערע, האָב איך זיך קיינמאָל ניט דערוואוסט, ניט דעמאָלט און ניט שפּעטער. ווען כ׳האָב אין שפּעטערדיקע יאָרן געפּרואווט צעפרעגן זיך וועגן דעם ביי דער מאַמען, פלעגט זי מיר שטענדיק ענטפערן, אַז ערשטנס געדענקט זי ניט און צווייטנס ווייסט זי ניט.

אין פאַרבינדונג מיט דער כאָלערע זיינען אַרומגעגאַנגען פאַרשיידענע קלאַנגען, וואָס זיינען שוין דערגאַנגען אפילו צו מיר. איינער איז געווען, אַז דאָקטוירים „פאַרסמען" די כאָלערע־קראַנקע, אָנשטאָט צו היילן זיי, און אַז דערפאַר, אַז עמעצער ווערט קראַנק, זאָל ער למן־השם, אויסמיידן דאָקטוירים, ווייל דאָס איז אַ זיכערער טויט. מען האָט אפילו דערציילט, אַז מען וואַרפט אַריין לעבעדיקע האַלב־קראַנקע אין גריבער, מען באַשיט זיי מיט וואַפּנע און אַזוי פאַרשיט מען זיי, ווען זיי לעבן נאָך. מען האָט וועגן דעם גערעדט מיט אַזאַ זיכערקייט, אַז ביי קיינעם (ביי מיר יעדנפאַלס) האָט ניט געקאָנט זיין קיין מינדסטער צווייפל, אַז דאָס איז דער ריינער אמת.

אַ צווייטע געשיכטע פון יענער כאָלערע־צייט איז גע־יוען, אַז מען באַקומט כאָלערע, ווען מען עסט דיניעס, אָדער קאַווענעס, — באַזונדערס דיניעס. אַ געוויסער אמת איז אין דעם מסתמא געווען, ווייל ניקאָלאַיעוו, ווי אַלע אוקראַי־נער שטעט און שטעטלעך, פלעגט זומער ממש פאַרפלייצט ווערן מיט פאַרשיידענע פרוכט און גרינסן, צווישן וועלכע קאַווענעס און דיניעס האָבן פאַרנומען דעם אָנגעזעענסטן פּלאַץ און פלעגן בילדן אַ זייער וויכטיקן טייל פון דער זו־מער־דיעטע. דערציילט האָט מען אָבער, ווי איך געדענק, אַן אַנדער זאַך: אַז די זאַפט פון דיניעס און קאַווענעס פאַר־מאָגט אין זיך „היינטיקס יאָר" אַזאַ שטאַרקן סם, אַז ווען מען האָט מיט דער זאַפט פון אַ דיניע באַגאָסן אַ שטיק צוקער־פּאַפּיר, האָט זיך דאָס פּאַפּיר אָנגעצונדן... דאַרף מען נאָך אַ בעסערן באַווייז אַז מען מוז אויסמיידן דיניעס און קאַווע־נעס, ווי פייער? איך שטעל זיך פאָר, אַז מען האָט זיי טאַקע אויסגעמיטן און דאָס האָט אָן שום צווייפל טיילווייז געהאָלפן אָפּצושטעלן די עפּידעמיע...

***

אין אַנדרייס הויף האָב איך צום ערשטן מאָל פאַרפירט ברייטערע באַקאַנשאַפטן מיט דער „גויאישער" וועלט. גע־ווען איז עס דערפאַר, ווייל אין דעם הויף (עפּעס אין אַ שטאַל) האָט זיך אויפגעהאַלטן אַן אַרטעל פון גרויסרוסישע הייזער־בויער. דאָס זיינען געווען הויכע געזונטע יונגען, אַ צאָל פון זיי מיט ברייטע רויטע בערד, אַלע מיט רויטע, געזונטע פּנימער און אַז זיי פלעגן נעמען לאַכן, אָדער קריגן זיך, פלעגט עס קלינגען איבערן גאַנצן הויף. איך פלעג ליב האָבן צו שטיין און צוקוקן זיך, ווי זיי וואַשן זיך נאָכדעם ווי זיי קומען מיט זייערע העק און זעגן פון דער אַרבעט. זיי פלעגן אַראָפּוואַרפן פון זיך די העמדער, אַוועקשטעלן זיך אַרום באַלייעס וואַסער און וואַשן זיך, פאָרשקענדיק און הירזשענדיק, ווי לאָשיקעס. באַזונדערס האָט מיך פאַר־וואונדערט דאָס, וואָס זיי פלעגן זיך וואַשן מיט אייער: זיי פלעגן אויפברעכן אייער, צערייבן זיי צווישן די הענט און וואַשן מיט דעם דאָס פּנים און דאָס לייב, ווי מיט זייף. זיי זיינען געווען אַ גוטמוטיקע חברה, — כאָטש אין שטוב ביי אונדז פלעגט מען זיי רופן, כ׳ווייס ניט פאַרוואָס, „די גזלנים"; פלעגן זיצן אין הויף ביז שפּעט ביינאַכט, הויך לאַכן, זינגען, שפּילן אויף האַרמאָשקעס און ס׳איז געווען פריילעך אַרום זיי.

באַזונדערס נאָענט האָב איך זיך דעמאָלט באַפריינדעט מיט דעם עלטסטן פון דעם אַרטעל, מיט ניקאָלייען. דאָס איז געווען אַ מאַן פון אַ יאָר פערציק מסתמא, מיט אַ העלער, געדיכטער לאַנגער באָרד, מיט לאַנגע האָר אַרומגעשאָרן אונטער אַ טע־לער, מיט אַ לאַנגער ווייסער העמד איבער די הויזן, איבערגע־בונדן מיט אַ רויט שטריקל. ער פלעגט שטענדיק זיך פּאָרען אַרום עפּעס, שטענדיק עפּעס מייסטרעווען, שניצן לעפל, מאַכן פלעקער פאַר העק, אָדער גאָר צאַצקעס פאַר קינדער. און באַזונדערס איז ער מיר און די אַנדערע קינדער אין הויף גע־פעלן דערפאַר, ווייל ער איז ביי זיך ניט געווען קיין גרויס־האַלטער, ווי די אַנדערע דערוואַקסענע און פלעגט פאַרברענ־

גען מיט אונדז, ווי אַ גלייכער צווישן גלייכע. ער האָט מסתמא ליב געהאַט צו שפּאַסן און אויסצוטראַכטן מעשיות, — הגם איך האָב עס נאָך דעמאָלט ניט פֿאַרשטאַנען און אָנגענומען אַלץ וואָס ער פלעגט דערציילן פֿאַרן ריינעם אמת.

איינמאָל האָב איך געפרעגט ניקאָלייען פֿאַרוואָס אים פעלט דער גראָבער פינגער פון דער לינקער האַנט. ער האָט ניט איבערטראַכטנדיק, מיר תיכף געענטפערט, אַז אויב איך וועל צופיל פרעגן און וויסן וועל איך צו גיך אַלט ווערן... איך האָב אָבער ניט געוואָלט צו גיך אַלט ווערן, האָב איך זיך שוין געהיט ווי פֿאַר פייער פון צו פרעגן און דערווייסן זיך עפּעס פון אים וועגן אים. פונדעסטוועגן איז געווען איין פּראָ־גע אויף וועלכער ער פלעגט די קינדער גערן ענטפערן און דאָס איז געווען גראָד אַ דעליקאַטע פראַגע:

— פעטער ניקאָליי, איז עס אמת, אַז דו ביסט געווען פֿאַרשיקט אין סיביר און פֿאַרוואָס?

און ער פלעגט ענטפערן אַן אַ פינטל מיטן אויג:

— דאָס איז ניט געווען מיין שולד. שולדיק זיינען געווען די פערד.

— וואָס פֿאַראַ פערד?

— פשוטע פערד, פויערשע פערד, וואָס זיינען מיר גע־שטאַנען אין וועג, וועל איך בין אייגמאָל אַרויסגעקומען פון אַ שענק. איך האָב געפרואווט איבערשפּאַנען איבער זיי, האָבן זיך „ווספודיעט" און געלאָזן לויפן. און דער וואָגן נאָך זיי און איך אויף זיי. און זיי זיינען געלאָפן און געלאָפן ביז איך האָב זיך מישב געווען, וואָס דאַרף איך דעם וואָגן? האָב איך אים פֿאַרקויפט. דערנאָך האָב איך אַ טראַכט געטאָן: וואָס דאַרף איך צוויי פערד, אַז גוטע מענטשן האָבן ניט קיין אייגעם? האָב איך איין פערד פֿאַרקויפט. דערנאָך האָב איך זיך מישב געווען: וויפל איז עס דער שיער אַרומצורייטן אויף אַ פערד, מען דאַרף דאָך טאָן אַ ביסל אַרבעט אויך. האָב איך דעם צווייטן פערד שוין אויך געוואָלט פֿאַרקויפן. און אָט דעמאָלט גראָד האָט מען מיך געפֿאַקט, און ס׳איז נאָך אַ דאַנק זיין ליבן נאַמען, וואָס כ׳בין אַרויס אַ לעבעדיקער...

איך בין אַ לאַנגע צייט געווען זיכער, אַז ס׳איז טאָקע ווי ניקאָליי האָט געזאָגט, אַז שולדיק זיינען געווען די פערד, וואָס זיינען אים געשטאַנען אין וועג. אַז ער האָט געקאָנט פֿרובירן איבערשפּאַנען איבער זיי, האָט ביי מיר ניט אַרויס־געראָטן קיין צווייפל, וואָרום ער איז דאָך אַ גרויסער... מער צווייפל האָט ביי מיר אַרויסגעראָטן, צוליב וואָס ער האָט געדאַרפט גלייכצייטיק רייטן אויף צווי פערד, אָבער ווי־דער דאָס זעלבע: מסתמא האָט ער געריטן, ווי ער זאָגט...

אינטערעסאַנט איז, אַז ניט געקוקט אויף דעם, וואָס מיר איז אויסגעקומען דורכלעבן ס׳רוב אין אַנדרייס הויף די כּא־לערע־צייט, האָב איך וועגן טויט, דאָכט זיך, קיינמאָל ניט געהערט, יעדנפאַלס ניט געהאָט קיין קלאָרן באַגריף, וואָס דאָס קאָן אַזוינס זיין. ביז עס האָט געטראָפן די געשיכטע מיט יעשקען, דעם טשעכישן קאָלבאַסניק, וואָס האָט געהאַט זיין געשעפט לעבן אונדזער הויף און איז געווען אַזוי דיק, אַז מען פלעגט אין אונדזער הויז רעדן, אַז ווען ער דאַרף ערגעץ גיין — פֿאַרט ער בעסער, און אַז ער דאַרף פֿאַרן — נעמט ער מיטאַמאָל צוויי איזוואָטשיקעס, ווייל ביי איינעם קלעקט אים ניט קיין פּלאָץ צו זיצן. אָט דער יעשקע איז פֿלוצלונג געשטאָרבן נאָך מאָסליאָניצע (אַ רוסישער רעליגיעזער יום־טוב פֿעריאָד פֿאַר פּאָסכאַ). און געשען איז עס, האָט מען געשמועסט, טאָקע צוליב די בלינעס, וואָס ס׳איז אַ מצווה ביי „זיי" צו מאַכן און עסן מאָסליאָניצע־צייט. אויף דער מאָסליאָניצע האָט פֿאַסירט, אַז יעשקע האָט אָנגעזאָגט דער ווייב, אַז זי זאָל אים אָנבאַקן אַזוי פיל בלינעס, אַז ער זאָל ניט קאָנען זען דעם, וואָס זיצט אַנטקעגן אים. און ווען די ווייב האָט אים געבראַכט דעם בלינעס, האָט ער זיך צו אים — פרעסער וואָס ער איז געווען — צוגעכאַפּט מיט אַזאַ אימפּעט, אַז ער האָט אַלע אויפגעגעסן און געפלאַצט אויף אַן אָרט, ווען ער האָט זיך געפּרואווט אויפהויבן פון טיש. וואָס הייסט געפּלאַצט? אָט אַזוי, ווי אַ זאַק פלאַצט, עס האָבן זיך ביי אים צענומען די נעט אויפן בויך און ער איז צעשפּאַלטן געוואָרן אויף צווייען...

איך האָב אין דער מעשה געגלויבט אַ סך יאָרן און האָב עס אָנגענומען פּאַר אַ באַווייז (אָבער ניט פּאַר קיין ביישפּיל), ווי שלעכט עס איז, אַז מענטשן עסן זיך איבער...

דער זין פון שרייבן

אין מיין קינדהייט האָב איך פֿאַנטאַזירט וועגן פֿאַרשיי־דענע „קאַריערעס": איך האָב געוואָלט זיין אַ פישערמאַן, אַ טויבן־יעגער, אַ לייבן־צוימער, אַ יעגער בכלל, אַ באַלון־פליער, אַ „ריטער אָן מורא", אַ אינדיאַנער, אַ סטאַליער, אַ שלאָסער, אָן אינזשינער, אָן אַסטראָנאָם, אַ רייזנדער, אפילו אַ קאַרטוניסט, און נאָך מסתמא אַ פּאָר אַזעלכע זאַכן. אָבער איך קאָן זיך ניט דערמאָנען, אַז ס׳זאָל זיך מיר דעמאָלט וועלן זיין אַ שרייבער און אַז איך זאָל טרוימען וועגן זען מיין נאָמען אָפּגעדרוקט ערגעץ. און איך וועל זיך מודה זיין, אַז אויך איצט בין איך אין דער טיפעניש פון מיין הָאַרצן ניט „שטאָלץ" מיט דעם, וואָס איך בין אַ שרייבער. איך דרוק זיך שוין איבער 50 יאָר און זען מיין נאָמען אָפּגעדרוקט רופט ביי מיר ניט אַרויס קיין שום געפּילן. פילייכט צוליב דער זעלביקער באַציאונג צום ענין שרייבן און דרוקן זיך האָב איך קיינמאָל ניט געהאַט קיין אַקטיוון חשק אַרויסצו־לאָזן אַ בוך, — אַ ספּעציעל אָנגעשריבענעם, אָדער פון גע־זאַמלטע אַרטיקלען.

איך ווייס, אַז ביי אַ סך שרייבער איז דאָ אַ געפיל, אַז דורך פֿאַרעפנטלעכן אַ בוך, אָדער ביכער, „פֿאַראייביקן" זיי אין אַ געוויסער מאָס זייערע נעמען. ביי מיר, מוז איך מודה זיין, איז אַזאַ געפיל ניטאָ, — באַזונדערס נאָך דערפּאָר, ווייל איך ווייס ווי ניט „אייביק" ס׳רוב ביכער זיינען סיי־ווי־סיי.

דאָס מיינט, נאַטירלעך, ניט, אַז כ׳האָב פיינט דעם ענין שרייבן, — ווען כ׳זאָל אים פיינט האָבן, וואָלט איך מסתמא ניט געשריבן. דאָס מיינט אויך ניט, אַז דאָס שרייבן קומט מיר אָן שווער, מיט אָנשטרענגונגען. פֿאַרקערט, דאָס שרייבן קומט מיר אָן לייכט, מסתמא דערפּאָר, ווייל די ענינים, וועגן וועלכע איך שרייב, אינטערעסירן קודם־כל מיך אַליין און ווייל איך שרייב וועגן זאַכן, וואָס איך מיין, אַז איך ווייס וועגן זיי אַ ביסל מער ווי דער דורכשניטלעכער לייענער.

שרייבן קומט מיר אָן „גרינג", אומגעפער ווי רעדן, — און איך מיין דערביי ניט ווי „האַלטן אַ רעדע", נאָר פשוט ווי רעדן. אין דעם ליגט אפשר דער „סוד" פון מיין באַצי־אונג צום ענין שרייבן, מיט וועלכן כ׳פֿאַרנעם זיך פּראָפּע־

סיאָנעל שוין איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט. רעדן, האַלט איך, איז אַ נאָרמאַלע פונקציע פון אַ נאָרמאַלן מענטשן, כדי צו פאַרבינדן זיך מיט אַנדערע מענטשן אין דעם טאָג־טעג־לעכן לעבן. אַ חוץ די פאַלן, ווען אַ מענטש פילט זיך אַזוי איינזאַם און אָפּגעריסן פון דער וועלט, אַז ער רעדט צו זיך אַליין, אָדער ער איז אַזוי באַגייסטערט פון זיך אַליין, אַז ער האָט ליב צו הערן זיך רעדן און האַלט זיך פאַר באַרעכטיקט צו פאַרנודיען אַנדערע, איז רעדן אַ פּשוטע, נויטיקע און נוצ־לעכע זאַך, וואָס איז אויסגערעכנט דערהויפּט צו ברענגען גע־וויסע רעזולטאַטן: צו פרעגן עפּעס, צו ענטפערן אויף אַ פראַ־גע, צו בעטן עפּעס, צו הייסן, אויב נויטיק, צו דערקלערן, אָדער באַווייזן עפּעס. פּונקט ווי קיינער קאָן ניט רעכענען פאַר קיין ספּעציעלן פאַרדינסט, אָדער אויסצייכענונג, דאָס וואָס ער רעדט מיט מענטשן, אַזוי איז, דאַכט זיך, ניט נויטיק איבערצושאַצן דעם אויפטו פון דער געשריבענער פאָרם פון רעדן.

און פירנדיק דעם פאַרגלייך ווייטער: פּונקט ווי רעדן צוליב רעדן אַליין האָט קיין זינען ניט, אַזוי האָט קיין זינען ניט דאָס שרייבן צוליב דער קונסט פון שרייבן. דאָס שרייבן, ווי דאָס רעדן, האָט אַ זינען בלויז ווען מען זאָגט דורך דעם עפּעס, — עפּעס אַזוינס וואָס איז פאַר עמעצען נויטיק צו וויסן, — נויטיק, נאַטירלעך, אין דעם ברייטסטן זינען פון וואָרט: סיי צוליב דער באַפרידיקונג פון באַלדיקע, מאַטע־ריעלע באַדערפענישן, סיי צוליב דער באַפרידיקונג פון הע־כערע, מער ווייטגייענדיק־גייסטיקע אינטערעסן אין פּרט פון געניסן פון שיינקייט, פאַרשטיין טיפערע דערשיינונגען און פאַרגרעסערן און פאַרבעסערן די טואונגען.

***

ווען איך פאַרטראַכט זיך אַמאָל איבער מיין שרייבן, זע איך עס דעריבער ניט אין דער פאָרם פון אַ פּאָר צענדליק טויזנט אַרטיקלען וועגן פאַרשיידענע ענינים, באַגלייט מיט מיינע ווערטער־שריפטן, ניט אין דער פאָרם פון אַ באַרג פּאַפּיר, איבער וועלכע עס הויבט זיך מיין אונטערשריפט, נאָר אין דער פאָרם פון אַ פראַגע: וואָס האָב איך דורך מיין שרייבן אויפגעטאָן, פאַר די, צו וועמען איך רעד כמעט טאָג־טעגלעך שוין איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט: האָב איך גע־האָלפן די מענטשן, וועלכע כ׳האָב קודם־כל אין זינען ביים שרייבן — פּונקט ווי איך וואָלט גערעדט פּערזענלעך און באַזונדער צו יעדן איינעם פון זיי, — אַז פראַגעס, וואָס אינ־טערעסירן זיי, זאָלן פאַרענטפערט ווערן; אַז שרעקן, וואָס הענגען איבער זיי, זאָלן צעטריבן ווערן?

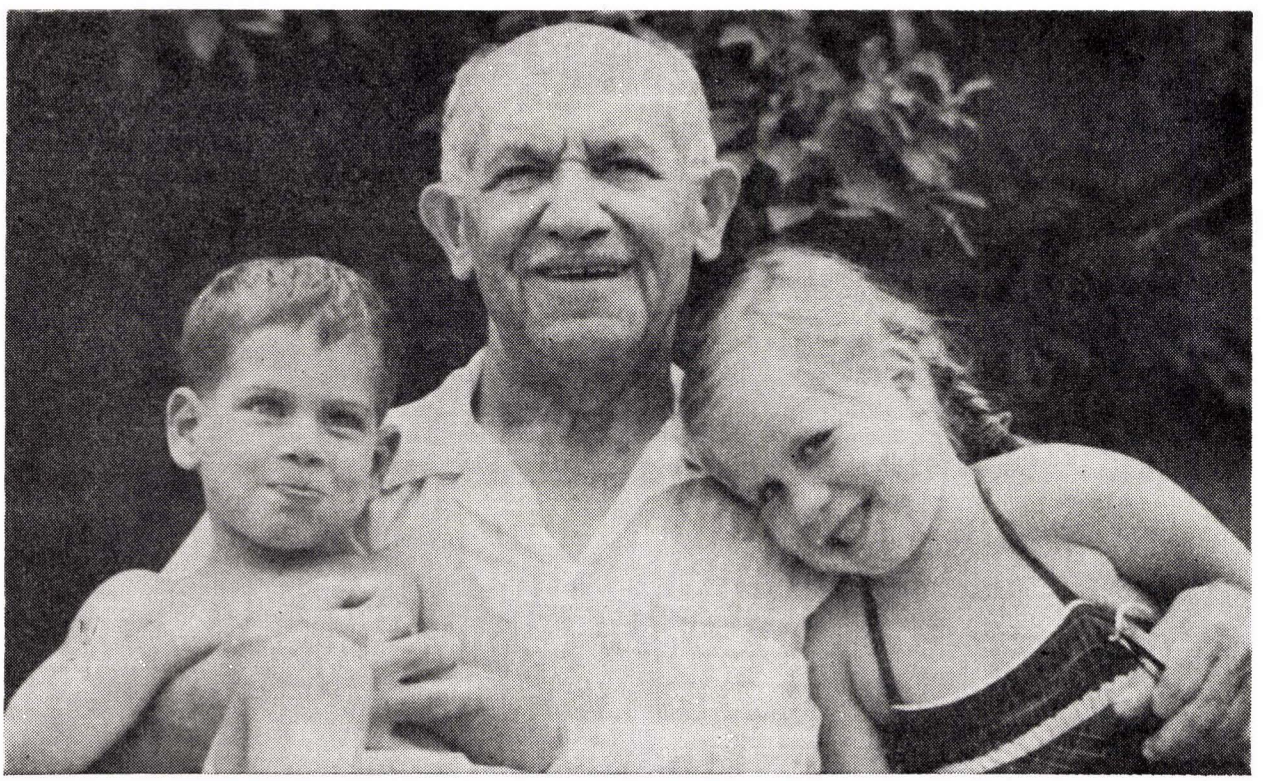

איינס פון די לעצטע בילדער פון משה כצן — און אַ באַליבט בילד ביי אים — מיט זיינע צוויי אייניקלעך, מירעלע און מיכל.

מיין שרייבערישער וועג

כ׳האָב אָנגעהויבן שרייבן, — פֿאַרשטייט זיך ניט צום דרוקן, — נאָר אין דער שול — דער ניקאָלאַיעווער האָנט־ווערקערישער „קאָזיאָנאָיע יעווריייסקאָיע אוטשילישטשע", אַן עלעמענטאַרע שול פֿאַר יידישע יינגלעך, וואָס איז אינגאַנצן אָנגעפּירט געוואָרן אין רוסיש. אין דער דאָזיקער שול האָבן די לערער שטרענג אויפגעפּאַסט, אַז מיר, קינדער, זאָלן צווישן זיך ניט רעדן קיין יידיש וואָרט און זאָלן אין אונדזער רוסיש, חלילה, ניט געשטרויכלט ווערן מיט קיין יידישן אָקצענט, אָדער אויסדרוק. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ווען עמעצער אין קלאַס פלעגט זיך נאָר „פֿאַרשולדיקן" דערמיט, פלעגט עס אַרויסרופן אַן אָלגעמיינעם געלעכטער איבער אים. דאָס דאָזיקע באַשטיין אויף דער ריינקייט פון דער רוסישער שפּראַך און אויסשפּראַך און אויף אַ „טאבו" קעגן „זשאַרגאָן" איז שטרענג דורכגעפירט געוואָרן דווקא דורך אונדזערע יידישע לערער, וואָס זיינען ס׳רוב געווען אָקטיוט ציוניסטן. איינער פון די דאָזיקע לערער, סאמסאָן יאָקאָוולעוויטש גראָמאָן, אַן אויסגעצייכנטער פּעדאַגאָג, וואָס האָט געוואוסט ווי צו ווירקן אויף די קינדער, האָט אויף מיר אין יענער צייט געהאָט אַ גרויסן איינפלוס. עס איז וואַרשיינלעך, אַז מיינע ערשטע נאַאיווע ציוניסטישע סימפּאַטיעס האָב איך באַקומען דורך אים.

אָבער אַ חוץ זיין ציוניזם און „אַנטי־זשאַרגאָניזם" איז ער געווען אַ זייער דעמאָקראַטישער מענטש, אַ מענטש, וואָס האָט באַוואוסטזיניק געזוכט אייניצופלאַנצן אין זיינע שילער געפּילן פון אמת און יושר. מיר דערמאָנען זיך אַ פּאָר פֿאַלן, וועו די דאָזיקע געפּילן זיינען געקומען צום אויסדרוק נאָך אין מיינע שריפּטלעכע שול־אַרבעטן.

איין מאָל איז עס געווען, וועו מיר, אַלע קינדער פון קלאַס האָבן ביים אָנהייב פון דעם נייעם שול־יאָר געדאַרפט צו־שטעלן אַ „סאָטשיניעניע" וועגן דעם, ווי זיי האָבן פֿאַרברַאכט דעם זומער. כמעט אַלע שילער האָבן — טיילווייז איבער־שרייבנדיק איינער בייַם דעם אַנדערן, — צוגעשטעלט קלייניע „סאָטשיניעניעס" אויף אַ פּאָר בלעטלעך, וואָס האָבן דערהויפּט דערציילט, אַז זיי, די שילער, האָבן אין משך פון זומער זייער שטאַרק געבענקט נאָך זייער טייערער שול און נאָך זיי־ערע גוטע לערער, און אַז זיינען זייער צופּרידן דערמיט, וואָס דער זומער האָט זיך ענדלעך געענדיקט און די שול האָט זיך ווידער געעפנט.

איך ווידער האָב אָנגעשריבן אַ גאַנצן העפט, אין וועלכן כ׳האָב מיט גרויס אַפּעטיט באַשריבן, ווי כ׳האָב אויסגענוצט די זומערדיקע חדשים צו כאַפּן פיש אין טייך, צו יאָגן טויבן, צו שפּילן זיך און אפילו שלאָגן זיך מיט יינגלעך, צו לייענען אינטערעסאַנטע ביכלעך, און האָב געענדיקט דערמיט, וואָס אָט האָט זיך די דאָזיקע גוטע צייט געענדיקט און מען מוז שוין אָפּרייסן זיך פון די אַלע אינטערעסאַנטע זאַכן און צוריקקערן זיך אין שול.

מיין לערער, סאמסאָן יאָקאָוולעוויטש, האָט איבערגעליי־ענט מיין חיבור און האָט אויף אים אָנגעשריבן אַזאַ „רעזאָ־לוציע":

פֿאַר פלייסיקייט צום לערנען אַ 3, פֿאַר ריינקייט פון דער העפט — אַ 4, פֿאַר שרייבן דעם אמת — אַ 5.

אַ צווייטן מאָל האָט דער זעלביקער לערער פֿאַרגע־געבן די שילער אַן אויפגאַבע אָנצושרייבן אין זיין אָנווועזנקייט אין קלאַס אַ קורצן קאָמענטאַר איבער קרילאָווס באַוואוסטער פאַבל „סטרעקאָזא אי מוראָוועי" (די דראַכן־פליג און די מו־ראָשקע). די פאַבל איז ווי באַקאַנט וועגן דער מוראָשקע, וואָס האָלט אין איין אַרבעטן און שפּאָרן און זאַמלען אין איר שפייכלער אויף שפּעטער, און וועגן דער דראַכן־פליג, וואָס האָט אַ גאַנצן זומער „אָפּגעזונגען", און וועו עס האָבן זיך אָנגעהויבן די האַרבסטיקע קעלטן און זי האָט דערפילט אַ קעלט און אַ הונגער איז זי געקומען צו דער מוראָשקע בעטן הילף. נאָר די מוראָשקע ענטפערט איר קאַלבלוטיק און האַרט:

„האָסט געזונגען, ס׳איז אַן ענין,
נו, און איצטער כאַפּ אַ טאַנץ!"

דאָס הייסט, זי פֿארמשפּט די דראַכן־פליג צו שטאַרבן פֿאַר הונגער און קעלט.

איך האָב אין מיין „סאָטשיניעניע" כאַראַקטעריזירט די האָנדלונג פון דער מוראָשקע — מיט וועלכער עס איז לויט דער „מאָראַל" פון דער פאַבל בויטיק געווען אייניצושטימען, אַלס אַ האָנדלונג פון אַ „חזיר" און אַ „אידיאָט", — אַ חזיר, ווייל די מוראָשקע וויל ניט אָנהאָדעווען אַ הונגעריקן, און אַ אידיאָט, ווייל זי דערוועגט זיך נאָך אויסצולאָכן די אומגליק־לעכע דראַכן־פליג, וואָס בעט בייַ איר הילף.

סאמסאָן יאָקאָוולעוויטש האָט איבערגעלייענט מיין חיבור פֿאַרן קלאַס, האָט זיך פּריער שטאַרק צעלאַכט איבער מיין כאַראַקטעריסטיק פון דער מוראָשקע אַלס חזיר און אידיאָט, — און דערנאָך ערנסט געוואָרנט דעם קלאַס און מיך, אַז דאָס זיינען זייער געפערלעכע געדאַנקען און אַז זיי קאָנען שפּעטער פֿאַרפירן מיך אויף זייער שלעכטע וועגן... פּריוואָט האָט ער מיך דעמאָלט געוואָרנט, אַז הגם ס׳איז אפשר פֿאַראַן אַ שטיקל אמת אין דעם, ווי כ׳האָב כאַראַקטעריזירט די מו־ראָשקע, אָבער קרילאָוו האָט ניט דאָס געמיינט, און אַז ס׳איז ניט אַלע מאָל טאַקטיש און געזונט אַרויסצוזאָגן אין דער עפנטלעכקייט אַלץ וואָס מען מיינט, באַזונדערס נאָך אין אַ שאַרפער פֿאָרם...

*
**

איך געדענק ניט גענוי ביי וואָס פֿאַר אַ געלעגנהייט איך האָב אין אַ פֿאַר יאָר נאָכן ענדיקן די שול, אין 1900, אָנגעשריבן אַ מין „פּעליעטאָן" אונטערן נאָמען „אַ געשפּרעך פון אַ קעפּקע (קעפּ) מיט אַ צילינדער־הוט". וואַרשיינלעך, איז עס געווען פֿאַר אַ געשריבענעם „זשורנאַל", וואָס אַ יוגנטלעכער

„זאַמלונגען", ווינטער 1956. איז איינגעשלאָסן אינעם בוך „ אַ דור וואָס האָט פֿאַרלוירן די מורא".—רעד.

זעלבסטבילדונג־קרייזל, צו וועלכן כ׳האָב דעמאָלט באַ־
לאַנגט, האָט אַרויסגעגעבן. די טעמע, ווי איך געדענק, איז
געווען, אַ געשפּרעך צווישן אַן אַרבעטער פון אַ זאַוואָד
(פּאַבריק), וואָס טראָגט אַ „קעפּקע" מיט אַ באַנקיר, וואָס
טראָגט אַ ציליִנדער־הוט. ווי אַזוי מיין אַרבעטער האָט דע־
מאָלט אַרגומענטירט מיט דעם באַנקיר געדענק איך שוין
ניט. אָלס מאָדעל פאַר דעם באַנקיר האָב איך גענומען דעם
באַנקיר קאָביליאַנסקי, וואָס האָט געוואוינט אין זעלביקן
הויף ווי מיר, און איז געווען אַ ייִד אַ חזיר מיט אַ דרייגאַרב־
דיקן גוידער, מיט אַ ציליִנדער־הוט אויפן קאָפּ, וועלכן אָלע
שכנים האָבן פיינט געהאָט שנאת מות. אָלס מאָדעל פאַר אַן
אַרבעטער האָב איך גענומען אייגעם פון די הונדערטער
רוסישע זאַוואָד־אַרבעטער, וועלכע כ׳פלעג אָפט זען און הערן.

צו אונדז אין הויז פלעגט דעמאָלט אַריינגיין אַ ייִד מיטן
נאָמען שארגאָראָדסקי. ער איז געווען אַ בוכהאַלטער, האָט
געשריבן קאָרעספּאָנדענצן אין דעם דעמאָלטדיקן באַוואוסטן
יידיש־רוסישן וואָכנבלאַט „וואָסכאָד" אין פּעטערבורג און
איז, ווי מען האָט דערציילט, געווען אַ געוועזענער פּאָלי־
טיש־פאַרשיקטער אין סיביר.

אונדזער געשריבענער זשורנאַל איז אַריינגעפאַלן אין
זייַנע הענט (אפשר האָט עס אים מיין פּאָטער באַווייזן),
שארגאָראָדסקי האָט זיך פאַראינטערעסירט מיט מיין פע־
ליעטאָן (מסתמא מיט דער טעמע) און האָט אים באַווייזן זיין
פריינט פעליקס קאָן, דעם פאַקטישן רעדאַקטאָר פון דער
רוסישער צייטונג „יוזשאַנין", וואָס איז דעמאָלט געדרוקט
געווארן אין ניקאָלאַיעוו.

פעליקס קאָן — שפּעטער, נאָך דער סאָוועטישער רע־
וואָלוציע, אַ באַרימטער באָלשעוויק, — איז אויך, פונקט ווי
שארגאָראָדסקי, געווען אַ געוועזענער פּאָליטישער פאַרשיק־
טער אין סיביר (ווי מיר ווייסן איצט — פאַר זיין אָנפירנדי־
קער ראָלע אין דער פּוילישער „פּראָלעטאַריאַט"־פּאַרטיי).
מיין פעליעטאָן האָט אים, ווי ס׳זעט אויס, פאַראינטערע־
סירט, האָט ער מיך אַרויסגערופן צו זיך אין רעדאַקציע,
און וועג איך בין אַ שעמעוודיקער, מיט אַ קלאַפּעדיק האַרץ
געקומען צו אים, האָט ער מיט מיר לאַנג גערעדט וועגן
דעם פעליעטאָן, וועגן דעם, אַז מען קאָן אים נאָך ניט דרוקן
צוליב פאַרשיידענע אורזאַכן און ער האָט געענדיקט דער־
מיט, אַז ער דענקט, אַז איך קאָן זיך אויסלערנען שרייבן
און האָט מיר — דעמאָלט אַ 15־יאָריקן יינגל — פאָרגע־
שלאָגן צו רעפּאָרטירן פאַר זיין צייטונג די זיצונגען פון דער
ניקאָלאַיעווער „אופּראָוע" (שטאָט־פאַרוואַלטונג).

איך האָב זיך באַראָטן מיט מיין אָלטן לערער, סאמסאָן
יאָקאָוולעוויטש גראָסמאַן, וועלכער האָט זיך דערפרייט מיט
מיין „דערפאָלג" און געהייסן אָננעמען פעליקס קאָנס פאָר־
שלאָג. אָבער פון דעם פלאָן צו מאַכן מיך פאַר אַ צייטונג־
רעפּאָרטער איז דעמאָלט סיי־ווי גאָרניט אַרויסגעקומען,
ווייל בעת מיין באַזוך אויף אַ זיצונג פון דער שטאָט־פאָר־
וואָלטונג האָב איך גאָרניט פאַרשטאַנען וועגן וואָס זיי האָבן
זיך דאָרטן געמאַכט אין דעם זשורנאַל, האָב איך, געדענק
וויייליק און איך האָב ניט נאָר פאַרלאָזן די זיצונג, ניט אָנ־
שרייבנדיק וועגן איר גאָרניט, נאָר כ׳האָב זיך מער ניט באַ־
וויזן פאַר פעליקס קאָנען און פלעג אַ צייט אפילו אויסמיידן
פאַרבייגיין זיין רעדאַקציע, טאָמער וועט ער מיך צופעליק
באַמערקן און אָפּשטעלן...

די ערשטע פּראָבע אָנצושרייבן עפּעס פאַרן דרוק און
דווקא אויף יידיש, וועלכן כ׳האָב „ליטעראַריש" זייער שוואַך
באַזעסן, איז געווען אין 1903, וועג ס׳האָט אין פּעטערבורג
אָנגעהויבן דערשיינען די ערשטע יידישע טעגלעכע צייטונג,
„דער פריינד", וואָס פלעגט אָנקומען אין אונדזער הויז. איך
דערמאָן זיך ניט וועגן וואָס כ׳האָב דאָרטן אָנגעשריבן אַ לאַנגן
בריוו, וועלכן כ׳האָב אפילו ניט געהאָפּט, אַז זיי וועלן דרוקן,
אין אַ קורצער צייט אַרום האָב איך אָבער אין דער אָפּטיי־
לונג „מען שרייבט אונדז", וואו די צייטונג פלעגט געבן
קורצע אויסצוגן פון לעגערע קאָרעספּאָנדענצן, איבערגע־
לייענט אַ קיצור פון אַ 4־5 שורות פון מיין בריוו.

אַ היץ האָט מיר אַ שפּאַר געטאָן אין פּנים און איך האָב
זיך באַגאָסן מיט שוויים פון גרויס איבערראַשונג און אום־
דערוואַרטקייט. איך האָב באַהאַלטן דעם נומער, כדי מיין
פאָטער זאָל אים ניט דערזען און זיך ניט אָנשטויסן אין דעם
„מען שרייבט אונדז" אויף מיינע עטלעכע געדרוקטע שורות...

דעם זעלביקן יאָר 1903 האָב איך אָנגעשריבן אַ דער־
ציילונג, — דאָכט זיך אַ מאָנאָלאָג אין רוסיש (און הרגעט
מיך, אויב איך געדענק וועגן וואָס...) און אים אַוועקגעשיקט
אין דעם חודש־זשורנאַל „פּראָסווועסטשעניע" (בילדונג), וואָס
איז דעמאָלט אַרויסגעגאַנגען אין מאָסקווע אונטער גאָרקיס
נאָענטער מיטאַרבעטערשאַפט און רעדאַקציע. איך האָב
אין אַ קורצער צייט אַרום באַקומען אַן אייִדעלן בריוו, אַז
די זאָך איז, ליידער, ניט דרוקבאַר, נאָר אַז איך זאָל פרו־
בירן מיינע כוחות ווייטער. קיין גרויסע כוחות, זיינען
מסתמא ניט געווען, און איך האָב מער ניט פרובירט.

אָבער דעם קומענדיקן יאָר, אין זומער פון 1904, האָב
איך אָפּגעדרוקט מיין ערשטן גרויסן אַרטיקל אין דעם רו־
סיש־יידישן וואָכן־זשורנאַל „בודושטשנאָסט" (צוקונפט), וואָס
איז דעמאָלט אַרויס אין פּעטערבורג. עס האָט זיך געהאַנדלט
וועגן דער „גרויסער דיסקוסיע" אין דער דעמאָלטדיקער
יידישער געזעלשאַפטלעכקייט: וועגן פאַלעסטינע, אויף וועל־
כער, די ציוני־ציון (די עקסטרעמע ציוניסטן אונטער אוסיש־
קינס אָנפירונג) זיינען באַשטאָנען, און וועגן אוגאַנדע, אין
צענטראַל־אַפריקע, וואָס די ענגלישע רעגירונג האָט דע־
מאָלט אויסגעדיקט אַ גרייטקייט צו עפענען פאַר אַ יידישער
קאָלאָניזאַציע און וואָס דר. הערצל האָט געהאָט פאָרגע־
שלאָגן דעם ציוניסטישן קאָנגרעס. דער אינהאַלט פון מיין
אַרטיקל, געדענק איך, איז געווען, אַז מען מאָכט אַרום דער
פראָגע אַ צו גרויסן טומל, וואָרום יידן קאָנען איצט סיי־ווי
ניט קריגן פאַלעסטינע און קאָנען ניט גיין קיין אוגאַנדע, —
און ס׳וואָלט דעריבער געווען ריכטיקער, וועג מען זאָל די
געזעלשאַפטלעכע כוחות, וואָס ווערן פאַרנוצט אין דעם
הייסן פאַלעסטינע־אוגאַנדע קאַמף בעסער פאַרנוצן אויף צו
באַשיצן די אינטערעסן פון דער יידישער באַפעלקערונג
דאָרטן וואו זי געפינט זיך איצט, — דאָס הייסט, אין רוס־
לאַנד, גאַליציע, רומעניע א. אַ. וו.

דער אַרטיקל איז אָפּגעדרוקט געווארן פונקט ווי איך
האָב אים צוגעשיקט, אָן שום ענדערונגען, און וועג איך האָב
אים דערזען געדרוקט אין דעם זשורנאַל, האָב איך, געדענק
איך, געפילט, אַז אומזיסט האָט אים די רעדאַקציע דורכגע־
לאָזן ווי ער איז, וואָרום אפילו איך אַליין האָב שוין געזען,
וואו מען וואָלט אים געדאַרפט דורכרעדאַקטירן...

גרייטנדיק זיך אין אומאָן אָפּצוגעבן עקזאַמען פאַר
אַ פּולן גימנאַזיע־קורס אַלס עקסטערן (אייגער וואָס גייט
דורך דעם קורס אויסער דער שול, אינדערהיים) האָב איך

זיך פאַראינטערעסירט מיטן לעבן פון די הונדערטער יידי־שע עקסטערנעס, בחורים און מיידלעך פון אַרומיקע קליינע שטעטלעך, וואָס פלעגן זיך „גרייטן" אין נויט און אָפט אין פשוטן הונגער צו די עקזאַמענס, און קיינמאָל ניט דער־גרייטן זיך, אָדער זעלטן אויסהאַלטן זיי. איך האָב פאַר־שפּרייט צווישן זיי אַן אַנקעטע אין אַ פּאָר הונדערט עקזעמ־פלאַרן וועגן זייער סאָציאַלער אָפּשטאַמונג, דערציאונג, עקאָ־נאָמישער לאַגע, שטרעבונגען און צילן, — און האָב באַקומען אַרום אַ הונדערט אויסגעפילטע אַנקעטעס. אויפן גרונט פון די דאָזיקע אַנקעטעס האָב איך אָנגעשריבן אַ פּאָר אַרטיקלען וועגן דער לאַגע פון די עקסטערנעס אין דעם זעלביקן זשור־נאַל „בודושטשנאָסט". די אַרטיקלען זיינען געדרוקט גע־וואָרן און זייער רעזולטאַט איז געווען אַזאַ: אייניקע „אייבי־קע" עקסטערנעס האָבן מיר געזאָגט, אַז זיי האָבן איבערגע־טראַכט זייער לאַגע און באַשלאָסן אויפצוגעבן דעם אייביקן „גרייטן זיך" (צו עקזאַמענס), פון וועלכן עס קומט סיי־ווי גאָרניט אַרויס און וואָס פירן אין ערגעץ ניט. אַנדערע עקס־טערנעס האָבן מיר אָבער געלאָזן וויסן, אַז זיי וועלן מיך צע־מזיקן ביי דער ערשטער געלעגנהייט, ווייל איך האָב אין מיי־נע אַרטיקלען כלומרשט באַליידיקט דעם גאַנצן עקסטער־נעטום. די דראָאונגען האָבן מיך ניט דערשראָקן. אַלס ענט־פער אויף די דראָאונגען האָב איך מיט דער הילף פון אַ פּאָר חברים אָרגאַניזירט אַ פּאָר פאַרזאַמלונגען פון די עקסטער־נעס, אויף וועלכע מיר האָבן זיך אָפּנהאַרציק און ברייט דורכגעשמועסט און אַלס רעזולטאַט פון די פאַרזאַמלונגען איז אין אומאַן געגרינדעט געוואָרן די ערשטע... זעלבשוץ־אָרגאַניזאַציע, וועלכע איז געוואָרן דער קוואַל, אָדער דער זאַמלפּונקט פון די ערשטע סאָציאַליסטישע גרופּעס צווישן די יידישע אַרבעטער און עקסטערנעס אין אומאַן.

מיינע ערשטע געדרוקטע אַרטיקלען האָבן מיך ניט גע־מאַכט פאַר קיין שרייבער און מיר ניט באַוועגט צו טראַכטן וועגן שרייבעריי. ווידער שרייבן האָב איך אָנגעהויבן סוף 1905 און אין פרילינג פון 1906 אין אָדעס, — אין רוסיש, אין אַ רוסישער טעגלעכער צייטונג „קאָמערטשעסקאַיאַ ראָ־סיאַ", וועגן „יידישע" פראַגן (איינדרוקן וועגן פּאָגראָם־קרבנות אין אָדעסער יידישן שפּיטאָל, פאַרצייכענונגען וועגן דער פּאָגראָם־אָרגאַניזאַציע פון פאַראיין פון „עכט רוסישע לייט") און אין דעם רוסיש־יידישן וואָכנבלאַט „יעוורעיסקי גאָלאָס" וועגן... דער קאָלאָניזאַציע פון די דוכאָבאָרן (אַ רוסישע טאָלסטאָיאישע סעקטע) אין קאַנאַדע.

די ערשטע פּראָבעס צו שרייבן אין יידיש — ניט טראַכ־טנדיק און ניט האָפנדיק צו ווערן אַ יידישער שרייבער — האָב איך געמאַכט אין האַרבסט פון יאָר 1906, אַרבעטנדיק צווישן יידישע אַרבעטער אין פּינסק. דאָרטן האָב איך אָנגע־שריבן צוויי דערציילונגען — וועגן אַ ניט־דורכגעפירטן סטרייק און וועגן דעם טויט פון אַ פּראָוואָקאַטאָר, — האָב זיי אַוועקגעשיקט אונטער צוויי פאַרשיידענע פּסעוודאָנימען צום „נייעם וועג", דעם וועכנטלעכן זשורנאַל פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער פּאַרטיי („ס־ס"), צו וועלכער כ'האָב דעמאָלט געהערט, — און ביידע דערציילונגען זיינען גאַנץ שנעל אָפּ־געדרוקט געוואָרן. איך האָב דאַן אָנגעשריבן פאַר דעם זעלביקן זשורנאַל אַ גרעסערן אַרטיקל וועגן אייניקע פּראָב־לעמען פון דער פּראָפעסיאָנעלער (יוניאָן) באַוועגונג, וואָס זיינען דעמאָלט שאַרף געשטאַנען אויפן טאָג־סדר פון דער אַרבעטער־באַוועגונג, און דער אַרטיקל איז שנעל אָפּגע־דרוקט געוואָרן.

און ווידער געדענקט איך זייער גוט, אַז די דאָזיקע ערשטע יידישע געדרוקטע זאַכן האָבן ניט פאַרשטאַרקט ביי מיר קיין אינטערעס, אָדער חשק צו ווערן אַ שרייבער. זיי זיינען געווען ביי מיר בייפּראָדוקטן פון מיין טאָג־טעגלע־כער אַרבעט. אָבער מיינע חברים, וואָס האָבן אָנגעפירט מיטן „נייעם וועג", ווי משה ליטוואַקאָוו, לאַצקי־בערטאָלדי און אַנדערע, האָבן, ווי עס זעט אויס, געטראַכט אַנדערש ווי איך. די וואַקסנדיקע אַרבעטער־באַוועגונג האָט זיך דע־מאָלט גענויטיקט אין שרייבער. די יידישע אַרבעטער־באַ־וועגונג האָט זיך באַזונדערס גענויטיקט אין יידיש־שריי־בער, און די רעדאַקציע פון „נייעם וועג" האָט, ווי עס זעט אויס, אויפן גרונט פון מיינע ערשטע „גרינע פרוכט" באַ־שלאָסן, אַז איך קאָן און דאַרף ווערן אַ יידישער שרייבער. האָט מען מיך אַרויסגעפאָדערט פון פּינסק, וואו כ'האָב דע־מאָלט געאַרבעט און נאָך אַ קורצער ווייל געמאַכט פאַרן סעקרעטאַר פון דער רעדאַקציע „נייער וועג".

און דאָ איז געקומען אַ סוף צו מיינע ערשטע בעלע־טריסטישע פּראָבעס. איך האָב זיצנדיק אין רעדאַקציע אויסגעפונען, אַז דערציילונגען (און לידער), וואָס האָבן אין זיך, לויט מיין מיינונג, מער טאַלאַנט, ווי מיינע דערציילונ־גען, ווערן מיט רעכט געוואָרפן אין קאָרב, אָדער צוריקגע־שיקט צו זייערע אויטאָרן, ווייל זיי זיינען שלעכט, ניט־גראַ־מאַטיש געשריבן. דאָס וואָס מיינע דערציילונגען זיינען געווען געשריבן גראַמאָטנער איז געווען, ניט ווייל כ'האָב געהאַט מער בעלעטריסטישן טאַלאַנט, נאָר בלויז ווייל איך האָב געענדיקט אַ שול (הגם אַ רוסישע) און האָב אַ סך גע־לייענט. יעדנפאַלס, די באַקאַנטשאַפט מיט דעם קאָרב פון פרעמדע מאַנוסקריפּטן האָט ביי מיר אויף שטענדיק אָפּגע־שלאָגן דעם חשק צו שרייבן דערציילונגען, און איך האָב זיך פון דעמאָלט אָן קאָנצענטרירט אויף זשורנאַליזם אין זיינע פאַרשיידענע פאָרמען.

אַן אַנטשיידנדיקע ראָלע אין מיין שרייבעריי האָט געשפּילט מיין מיטאַרבעטערשאַפט אין „פריינד", וואָס איז אין 1910 אַריבערגעפירט געוואָרן (אונטערן נאָמען „דאָס לעבן") פון פּעטערבורג קיין וואַרשע. דער רעדאַקטאָר פון „פריינד" אין דער צייט, וואָס איך האָב דאָרטן געאַרבעט (פון סעפּטעמבער 1910 ביז אַרום סעפּטעמבער 1912) איז געווען שמואל ראָזענפעלד. דער אַרויסגעבער פון „פריינד" איז אין וואַרשע געווען זלמן מייזנער (זלמן בורזשוי), מיינער אַ פּאַרטיי־חבר און גוטער פריינט.

אַרבעטן אין „פריינד" האָב איך אָנגעהויבן מיט באַ־ריכטן וועגן דער אַרבעטער־באַוועגונג, מיט איבערזעצן רו־סישע נייס־טעלעגראַמעס און נייס־באַריכטן פון רוסישע און פּוילישע צייטונגען, — און האָב גאַנץ שנעל גענומען שרייבן אַרטיקלען. איך שטרייך אונטער: שרייבן, ווייל כאָטש איך האָב שוין געהאַט הינטער זיך אַ „סטאַזש" פון דרוקן זיך אין יידיש און אין רוסיש און בין שוין אפילו געווען אַ סעק־רעטאַר פון אַ וואָכנבלאַט („נייער וועג") און אַ רעדאַקטאָר פון אַ ספּעציעלן יוניאָן־זשורנאַל „פּראָפעסיאָנעלע באַוועגונג", האָבן מיינע אַרטיקלען גאָרניט נושא־חן געווען אין די אויגן פון ש. ראָזענפעלדן, דעם רעדאַקטאָר פון „פריינד" און ער האָט זיי סיסטעמאַטיש, איינעם נאָכן אַנדערן,

צענדליקערוויז, בראָקירט און ניט געדרוקט. וועגן יעדן אַרטיקל, וואָס איך פלעג אים צושטעלן פלעגט ער געפינען וואָגיקע אויסזעצונגען: דער אַרטיקל איז צו לאַנג, דער איז צו קורץ, דער איז צו אַבסטראַקט, דער איז צו פּראָק־טיש; דער איז געשריבן מער פאַר אַ זשורנאַל, איידער פאַר אַ צייטונג; דער איז צו געאיילט פאַרן היינטיקן טאָג; דער איז צו שאַרף; דער איז צו בלאַס, א. אַז. וו. אָבער די צוויי הויפּט־אויסזעצונגען, וואָס ער פלעגט האָבן קעגן מיינע אַרטיקלען, זייענען געווען: ערשטנס, אַז איך טראַכט אויף רוסיש און די קאָנסטרוקציע פון מיין שפּראַך איז אַ רוסי־שע, — וואָס דאָס איז נעבעך געווען דער ריינער אמת; און צווייטנס, וואָס יעדער אַרטיקל מיינער הייבט זיך אָן מיט אָן „אַריינפיר", פון ששת ימי בראשית, אַזוי ווי קיינער וואָלט ביז מיר נאָרניט באָרירט די דאָזיקע טעמע (וואָס דאָס איז אויך געווען פולשטענדיק ריכטיק).

— זייט איר דאָך דערויף אַ רעדאַקטאָר, אַז איר זאָלט מעגן פאַרריכטן אַ מאָנוסקריפּט, אַרויסוואַרפן וואָס עס איז איבעריק און אויסבעסערן וואו נויטיק, — האָב איך איין מאָל געזאָגט ראָזענפעלדן, מיט וועלכן מיר זיינען בכלל געווען אין גוטע באַציאונגען.

אָבער ראָזענפעלד האָט מיר דערויף געענטפערט, אַז ניט ער האָט צייט דאָס צו טאָן, ניט ער האָט דערצו חשק, און אַז איך בין אַ גענוג אינטעליגענטער מענטש אַליין צו קאָנען אויסמיידן פעלערן. זיין קאָפּלימענט פאַר מיין „אינטעליגענץ" איז אָבער פאַר מיר געווען זייער אַ שוואַכע טרייסט און מיינע אַרטיקלען, וואָס איך פלעג אים געדולדיק צושטעלן, זיינען וויייטער בראָקירט געווארן איינער נאָכן אַנדערן.

וועג איך פלעג שפּעטער טראַכטן פאַרוואָס איך האָב געהאַט אַזוי פיל געדולד צוצושטעלן דעם רעדאַקטאָן אַר־טיקל נאָך אַרטיקל, נאָכדעם ווי ער האָט זיי סיסטעמאַטיש בראָקירט, פלעגט מיר אַליין זיין ניט שווער צו געבן זיך אַן ענטפער. די אַמביציע צו זען מיין נאָמען געדרוקט האָט ביי מיר געשפּילט די קלענסטע ראָלע. איך האָב געשריבן אַרטיקלען וועגן פראָגן, וואָס האָבן מיך אינטערעסירט און וועלכע כ׳האָב געוואָלט וויכטיק פאַר אַנדערע. דאָס וואָס מיין רעדאַקטאָר האָט די אַרטיקלען בראָקירט האָט מיך בלויז באַוואוּנדערט צו פּרואוון שרייבן בעסער, אַזוי אַז ער זאָל ניט קאָנען האָבן קיין טענות קעגן זיי, — אָבער דאָס האָט ניט אָפּגעשוואָכט מיין אינטערעס צו די ענינים, וועגן וועל־כע זיי זיינען געשריבן געווארן און מיין אַנטשלאָסנקייט צו ברענגען די דאָזיקע פראָגן פאַרן עולם. דער פאַקט איז, אַז מיין אַרבעט איבער די אַרטיקלען, וואָס ראָזענפעלד האָט בראָקירט, איז ניט געווען קיין אַרויסגעווארפענע: איך פלעג אויסנוצן די טעמעס און די אינפאָרמאַציע, וואָס איך האָב וועגן זיי געקראָגן, כדי צו רעדן וועגן זיי אויף די אומ־לעגאַלע פאַרזאַמלונגען און אַרבעטער־קרייזלעך.

איין מאָל האָב איך פונדעסטוועגן באַמערקט ראָזענפעלדן:

— איר בראָקירט מיינע אַרטיקלען און שטענדיק שטעלט איר אַרויס אַ וועלכע עס איז טענה, מיט וועלכער איך בין אָפּטמאָל מסכים. אָבער איך האָב מורא, אַז ניט דרוקן מיינע אַרטיקלען וועלן ביי אייך אַ געוואוינהייט, אומאָפּהענגיק פון דעם, צי זיי זיינען גוט, אָדער שלעכט. און וועג איך וועל זיך אין דעם איבערצייגן זאָג איך אייך צו צו מאָכן אייך דעם גרעסטן סקאַנדאַל...

ראָזענפעלד האָט מיר אויף דעם געענטפערט מיט אַ שמייכל.

האָט אָבער אין זומער פון 1911 פּאַסירט, אַז ש. ראָזענ־פעלד איז אויף אַ פּאָר חדשים אַוועקגעפאָרן קיין אויסלאַנד צו באַזוכן אַ ציוניסטישן קאָנגרעס און כדי אָפּצורוען זיך, און זיין אַרט אַלס רעדאַקטאָר האָט צייטווייליק פאַרנומען ה. ד. נאָמבערג. גראָד זיינען דעמאָלט פאַרגעקומען אַ סך פּאָלי־טישע געשעענישן, די אַרבעטער־באַוועגונג האָט אָנגעהויבן אויפלעבן, ס׳איז פאַרגעקומען אַ שאַרפער קאַמף אין דער וואַרשעווער גמינע, — און נאָמבערג האָט מיך שוין אין עטלעכע טעג אַרום נאָך ראָזענפעלדס אַוועקפאָרן געבעטן אָנשרייבן אַן אַרטיקל אויף אַ דעמאָלטדיקער פּאָליטישער טעמע. איך האָב זיך ניט גלאָזן בעטן, האָב אָנגעשריבן און דער אַרטיקל איז תיכף אָפּגעדרוקט געווארן. פון דע־מאָלט אָן האָט מיך נאָמבערג גאָנץ אָפט געבעטן שרייבן אויף פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע טעמעס. איך האָב געשריבן און ער האָט גערדרוקט. וועג ש. ראָזענפעלד האָט זיך צוריקגעקערט פון אויסלאַנד צו דער אַרבעט אין דער רעדאַקציע, האָט ער מיר איין מאָל באַמערקט מיט אַ מאָדנעם שמייכל:

— נו, איך זע, אַז איר האָט אויסגעהאַלטן דעם עק־זאַמען.

איך האָב זיך ניט געקאָנט איינהאַלטן ניט צו פרעגן אים:

— ווי קומט עס, ר׳ שמואל, וואָס ביז דעם טאָג, וועג איר זייט אַוועקגעפאָרן האָבן מיינע אַרטיקלען ניט געטויגט, און ווי נאָר איר זייט אַוועקגעפאָרן זיינען זיי געווארן דרוק־באַר?

שפּעטער, ביי אַן אַנדער געלעגנהייט, האָט מיר ראָזענ־פעלד דערקלערט דעם „סוד". עס שטעלט זיך אַרויס, אַז דער אַרויסגעבער פון „פריינד", מיין „נאָענטער חבר", זלמן מייזנער, האָט אים, ראָזענפעלדן, געבעטן ניט צו דרוקן „צופיל" מיינע אַרטיקלען, כדי ער, דער אַרויסגעבער, זאָל פאַר זיי ניט דאַרפן צאָלן... און — האָט ראָזענפעלד אָפּג־האַרציק צוגעגעבן, — אַ געוואוינהייט צו זוכן פעלערן אין די אַרטיקלען האָט מסתמא אויך געהאָט עפעס צו טאָן מיט שטענדיק געפינען זיי...

איך וויל יעדנפאַלס זאָגן, אַז איך רעכן ביז היינטיקן טאָג פאַר מיין אמתן לערער אין שרייבן דעם פאַרשטאַרבע־נעם רעדאַקטאָר פון „פריינד", ש. ראָזענפעלדן און האָב צוליב דעם שטענדיק איינגעהאַלטן ביי זיך אין האַרצן אַן אַכטונג צו אים, ווי צו אַ לערער, ניט געקוקט אויף דעם, וואָס פאָליטיש, אידעאָלאָגיש איז ער מיר דעמאָלט געווען ניט נאָענט און איז אין די שפּעטערדיקע יאָרן, באַזונדערס אין דער צייט, וועג ער האָט געאַרבעט אין אַמעריקע אין „טאָג", געווען אויסדריקלעך פיינטלעך.

דורך דער גאַנצער צייט, וואָס כ׳האָב געאַרבעט אין וואַרשעווער „פריינד" האָב איך געשריבן אַרטיקלען בלויז אויף פּאָליטישע טעמעס. וועגן ליטעראַטור האָב איך דאָרטן אָנגעשריבן ניט מער, ווי אַ פּאָר רעצענזיעס. קיין פעליע־טאָנען האָב איך דאָרטן גאָרניט געשריבן. פעליעטאָנען זיי־נען געווען דער געביט פון „קאַליפן" (א. מוקדוני) און „פשטנען" (ר׳ מרדכילע), און וועגן ליטעראַטור האָט פון צייט צו צייט געשריבן בעל־מחשבות. אָבער דאָס מיינט ניט, אַז

כ׳האָב זיך מיט ליטעראַטור ניט אינטערעסירט. כ׳האָב שטענדיק אַ סך געלייענט און אויפמערקזאַם נאָכגעפאָלגט די ליטעראַטור (דערהויפּט די רוסישע), — איך האָב שטענדיק באַטראַכט ליטעראַטור ווי אַ געזעלשאַפטלעך זייער וויכטיקע קולטור־דערשיינונג, און האָב זיך באַנוצט מיט ליטעראַרישע טעמעס, אָדער געראַדט וועגן באַשטימטע ליטעראַרישע ווערק אויך אויף אַרבעטער־קרייזלעך, אָדער מיט קליינע גרופּעס אַרבעטער, וואָס זיינען מיר געווען באַזונדערס נאָענט. מיט אַ פּאָר יאָר איידער כ׳האָב אָנגעהויבן אַרבעטן אין „פרייַנד", אין 1908, אין לאָדזש, אין סאָמע ברען פון דער רעאַקציע, וואָס האָט כמעט אוממעגלעך געמאַכט די געווייַנלעכע פאַרמען פון דער אַרבעטער־באַוועגונג, האָב איך אין משך פון עטלעכע חדשים, ביזן פּאָר־לאָזן לאָדזש, געהאַט אַ ספּעציעלן אַרבעטער־קרייז, מיט וועלכן כ׳פלעג יעדן שבת פירן ליטעראַרישע שמועסן.

אָבער שרייבן וועגן ליטעראַטור האָב איך אָנגעהויבן ערשט ווען כ׳בין געקומען קיין אַמעריקע אין אַנהייב 1913, און מיין ערשטע רעצענזיע איז געווען לויט אַ באַשטעלונג פון דעם רעדאַקטאָר פון דער „צוקונפט", אברהם ליעסין, פּאָר וועלכן כ׳האָב רעצענזירט דעם דעמאָלט־אַרויסגעגעבענעם באַנד „שריפטן" און זיך באַזונדערס אָפּגעשטעלט אויף די מעלות און חסרונות פון דוד איגנאַטאָווס ראָמאַן „פּיבי" און פון א. ראַבאָיס „הער גאָלדענבאַרג". שפּעטער, איבער־נעמענדיק אויף מער ווי אַ יאָר די אָנפירונג מיט דעם זשור־נאַל „דאָס נייע לעבן" (צוליב דעם, ווייל דער רעדאַקטאָר, דר. חיים זשיטלאָווסקי, איז דעמאָלט אַוועקגעפאָרן קיין איי־ראָפּע און פאַלעסטינע), האָב איך דאָרטן אָפּטער געשריבן אויף קולטור־ליטעראַרישע טעמעס. אָבער סיסטעמאַטיש שרייבן וועגן ביכער און שרייבער האָב איך אָנגעהויבן ערשט סוף 1914, ווען כ׳בין געוואָרן אייַנער פון דער רעדאַקציע־קאָלעגיע פון דעם ניו־יאָרקער „טאָג". דאָרטן האָב איך — צום ערשטן מאָל אין דער אַמעריקאַנער יידישער טעגלעכער פּרעסע, — איינגעפירט סיסטעמאַטישע וועכנטלעכע ליטע־ראַרישע קאָלומס און ביכער־איבערזיכטן און אויפמערקזאַם נאָכגעפאָלגט יעדע נייע דערשיינונג און שרייבער אין דער אַמעריקאַנער יידישער ליטעראַטור.

איך דערמאָן עס, ניט דערפּאָר, ווייל דער אינטערעס צו ליטעראַטור זאָל האָבן געווען פאַרנומען אַ ספּעציעלן אָרט אין מיין שרייבן, נאָר בלויז ווי אַ טייל פון מיין שרייַ־בערישער ביאָגראַפיע, — וואָרום ווען איך האָב געגומען סיסטעמאַטיש שרייבן וועגן ליטעראַטור איז עס געווען ניט ווייל איך האָב געוואָלט ליטעראַטור פאָר אַ באַזונדערן ספּעציעל בכבודיקן אָדער „געשמאַקן" מין שרייבן, נאָר דערהויפּט, ווייל כ׳האָב דעמאָלט, ווי איצט, געהאַלטן, אַז ליטעראַטור איז אַ וויכטיקע, אייגנאַרטיקע, קינסטלערישע און דערפאָר אָפּט פאַרטיפּטע אָפּשפּיגלונג פון דעם רעאַלן לעבן און פון זיינע פּראָבלעמען. איך האָב אָבער קיינמאָל ניט גערעכנט, אַז שרייבן וועגן ליטעראַטור איז וויכטיקער, אָדער אינטערעסאַנטער, ווי צו שרייבן, לאָמיר זאָגן, וועגן אַ יוניאַן־פּראָגע אָדער וועגן אַ פּאָליטישער פּראָבלעם, — „שיינע ליטעראַטור" און זשורנאַליזם אין אַלע זייערע פאָר־מען זיינען ניט מער ווי פאַרשיידענע טיילן פון דעם זעל־ביקן געביט פון שריפטלעכן וואָרט; אַ רעפּאָרטאַזש וועגן אַ מיטינג אָדער אַ גאַסן־פאַסירונג, ווען ער איז גוט און ווי געהעריק געשריבן, קאָן אָפּט זיין ליטעראַרישער און ווערט־פולער, איידער אַ דערציילונג, אַ ליד און אפילו אַ גאַנצער ראָמאַן.

די פּולע מעגלעכקייט און אָנערקענונג צו געבן דעם לייענער אַלץ וואָס איך פאַרמאָג האָב איך דערגרייכט ערשט ווען ס׳איז געגרינדעט געוואָרן, אין אַפּריל 1922, די „פּריי־הייט" און כ׳האָב אָנגעהויבן אַרבעטן אין איר. דאָרטן האָב איך באַקומען די מעגלעכקייט צו רעדן מיט דער פּולער שטים, סיי אידעאָלאָגיש, סיי אין דער טעמאַטיק, און כ׳האָב אויף שטענדיק געפילט דעם מאָנענדיקן און אין דער זעל־ביקער צייט קריטישן בליק פון דעם קלאַסן־באַוואוסטזיניקן לייענער, וואָס קוקט אויף זיין צייטונג און אויף זיינע שריי־בער, ווי אויף אַרגאַניזאַטאָרן פון זייער לעבן און פון אַ בע־סערער וועלט פאָר אַלעמען און באַטראַכט ליטעראַטור ניט ווי אַ פאַרווייַלונג, נאָר ווי אַ געווער, וואָס מאַכט אים קלאָ־רער און העלפט אים אין זיינע קאַמפן.

אין דעם איבער האַלבן יאָרהונדעדט פון מיין שריי־בערישער אַרבעט האָב איך אויסגעפּרובירט און פאַרנעם זיך ביז היינטיקן טאָג מיט אַ צאָל שרייבעריש זשאַנרען.

אונטערפירנדיק אַ סך־הכל פון דעם, וואָס כ׳האָב דער־ציילט וועגן מיין אַרבעט אַלס שרייבער און מיין באַציאונג צום שרייבן וויל איך בלויז איבערחזרן: איך האָב, אויף וויפל איך וויים, קיינמאָל ניט געשריבן אויף קיין טעמע, וואָס האָט מיך ניט אינטערעסירט און האָב זיך באַמיט צו שרייבן נאָר וועגן זאַכן, וועגן וועלכע איך דענק, אַז איך האָב עפּעס צו זאָגן. איך בין שטענדיק געווען זייער גלייכגילטיק צו דעם, אַז מיין נאָמען זאָל געדרוקט און „פאַראייביקט" ווערן. די הויפּט־זאַך, וואָס מיך אינטערעסירט אין אַלץ וואָס איך שרייב, — אַ פּאָליטישן אַרטיקל, אָדער אַ ליטעראַרישן, אַ פעליעטאָן, אָדער אַ וויסנשאַפט־קאָלום, וועגן וואָס דאָס זאָל ניט זיין, — איז, אַז עס זאָל ענטפערן אויף אַ וועל־כער עס איז באַדערפּעניש פון מיין לייענער, דעם יידישן פּאָלקס־מענטש און אַרבעטער, אַז דאָס וואָס איך שרייב זאָל ניט נאָר זיין אין די אינטערעסן פון מיין לייענער, נאָר זאָל אים טאָקע זיין אינטערעסאַנט און אים פאַראינטערעסירן נאָכצוטראַכטן וועגן דעם ענין.

ביי פּרצן, מענדעלען און שלום־עליכמען

אין מאי 1906 האָב איך זיך צוריקגעקערט פון לייפּציג קיין רוסלאַנד, — אָבער אַנשטאָט צו פֿאָרן גלייך קיין אָדעס, וואו כ׳האָב פריער געאַרבעט, בין איך געפֿאָרן קיין ווילנע, וואו ס׳האָט זיך דעמאָלט געפונען דער צענטראַל־קאָמיטעט פון דער ס.־ס. פֿאַרטיי און פון אַנדערע יידישע סאָציאַליס־טישע פֿאַרטייען און וואו ס׳האָט אָנגעהויבן דערשיינען דער וועכנטלעכער אָרגאַן פון ס.־ס., „דער נייער וועג״.

אין ווילנע האָב איך זיך געמוזט אָפּשטעלן, כדי צו פֿאָר־שטענדיקן זיך דאָרטן וועגן דעם אָרט און כאַראַקטער פון מיין ווייטערדיקער אַרבעט אַלס „פֿראָפעסיאָנאַל״, דאָס הייסט, אַלס איינער, וואָס גיט זיך אינגאַנצן אָפּ דער פֿאַרטיי־אַרבעט און שטעלט זיך אין רשות פון אירע פּירנדיקע אָרגאַנען.

אויפן וועג קיין ווילנע האָב איך זיך אָפּגעשטעלט אויף עטלעכע טעג אין וואַרשע. וואַרשע האָב איך באַזוכט דאָס ערשטע מאָל און כאָטש איך האָב זיך בשום אופן ניט געקאָנט באַטראַכטן פֿאָר אַ קליינשטעטלדיקן פֿראָווינציאַל, וואָס האָט צום ערשטן מאָל דערזען אַ גרויסע שטאָט, ווייל איך בין דאָך אויסגעוואַקסן אין אַ גרויסער שטאָט, האָב געאַרבעט אין אָדעס און האָב זיך ערשט צוריקגעקערט פון אַוועלכע גרויסע אויסלענדישע צענטערן, ווי לייפּציג און בערלין, — פונ־דעסטוועגן האָט וואַרשע, ספּעציעל די יידישע וואַרשע, מיך איבערראַשט. דער כסדרדיקער שטראָם מענטשן און דער טומל אויף די נאַלעווקיס—דעם יידישן האַנדל־צענטער אין וואַרשע, — אויף נאַוואַליפּיע, נאַוואַליפּיקע, גזשיבאָוו, אָרום „אייזערנעם טויער״, האָט מיך ווי פֿאַרהלושעט און צעטומלט. איך האָב, דאָכט זיך, קיינמאָל פריער ניט געזען אַזוי פיל יידן און אַזוי פיל שנעל־באַוועגלעכע ענערגיש־זשעסטיקולירנ־דיקע, פֿאַרנומענע און שרייענדיקע יידן אין קלייניע היטעלעך אויף די קעפּ, לאַנגע קאַפּאָטעס, בערד און בערדלעך. אפילו דאָס לשון פון די וואַרשעווער יידן, אין וועלכן יעדער זאַץ האָט געקלונגען ווי מיט אַ פראָגע און מיט אַ דערווארטונג, האָט מיך פֿאַרוואונדערט און איך האָב לכתחילה ניט גוט פֿאַרשטאַנען וואָס מען רעדט און וואָס איך הער אין דעם פֿאַרצויגענעם וואַרשעווער יידיש.

אָבער, ווי געזאָגט, האָב איך זיך דאָס מאָל אין וואַרשע לאַנג ניט פֿאַרהאַלטן, ווייל כ׳האָב געאיילט קיין ווילנע. אין וואַרשע בין איך פֿאַרבליבן בלויז עטלעכע טעג, כדי אַ קוק צו טאָן אויף דער שטאָט, אָבער דערהויפּט, ווייל אַ וואַרשע־ווער חבר, וואָס איז מיט מיר געווען אויפן צוזאַמענפֿאָר אין לייפּציג, האָט מיר צוגעזאָגט צו באַקענען מיט י. ל. פּרצן.

הגם מיין שול־דערציאונג אין מיין היימשטאָט, אין ניקאָ־לאַיעוו, איז געווען אַ רוסישע, איז אָבער מיינע עלטערנס הויז געווען אַ קולטורעל־יידישע. מיין פֿאָטער, אַ שנייידער, איז געווען אַ ליידנשאַפטלעכער לייענער. אין אונדזער הויז פלעגט דערייבער אַרײַנגיין אַלץ, אָדער כמעט אַלץ, וואָס פלעגט דער־שיינען אין יידיש, אָנהייבנדיק מיט מענדעלע מוכר ספּרים און ענדיקנדיק מיט שלום־עליכמען און מיט די אַמעריקאַנישּ־יידישע אויסגאַבן פון ראָמאַנען, איבערגעזעצטע פון א. טע־נעבוימען. אין אונדזער הויז האָבן זיך געפונען שלום־עליכמס „יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק״, י. ל. פּרצס „יידישע ביבלי־אָטעק״, מ. ספּעקטאָרס „הויז־פּרײַנד״ (און אַ באַזונדערן אייג־דרוק האָט געמאַכט ביי אונדז אין הויז מרדכי ספּעקטאָרס ראָמאַן „דער יידישער מוזשיק״); מיר פלעגן באַקומען דאָס וואָכנבלאַט „דער יוד״ און נאָכדעם ספּעקטאָרס וועכנטלעכע „פֿאָלקס־צייטונג״, ס׳פלעגן זיך פון צייט צו צייט וויזן י. ל. פּרצס „יום־טוב־בלעטלעך״, און ווען די ערשטע יידישע טעג־לעכע צייטונג אין יענער צייט, „דער פּרײַנד״, האָט אַנגע־הויבן דערשיינען אין פּעטערבורג, האָבן מיר זי אויך באַקו־מען אין אונדזער הויז. די נעמען און ווערק פון די וויכטיקסטע יידישע שרייבער זיינען מיר דעריבער געווען באַקאַנט פון מיינע קינדער־יאָרן אָן, אויב ניט דורך אַליין לייענען זיי־ערע ווערק איז דורך דעם, וואָס מיין פֿאָטער האָט געלייענט, און פלעגט אין די שבתים און באַזונדערס אין די שבת־צו־נאַכטסן, ווען ער איז געווען פריי פון דער אַרבעט, פֿאַרלייענען פון זיי אין דער הויך פֿאַר דער פֿאַמיליע און פֿאַר באַקאַנטע, וואָס פלעגן זיך, דאָכט זיך, ספּעציעל צונויפקומען ביי אונדז צו־ליב דעם.

י. ל. פּרצס נאָמען און אַ צאָל פון זיינע ווערק, באַזונדערס „באַנטשע שווייג״, „דאָס שטרײַמל״, „די פּרומע קאַץ״ און אַ צאָל פון זיינע „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן״, זיינען מיר געווען באַקאַנט. פּרץ איז געשטאַנען אין מיינע אויגן אַלס אַ מאָדער־נער שרייבער, און דורכפֿאָרנדיק דורך וואַרשע האָב איך זיך אָנגעכאַפּט אָן דער געלעגנהייט צו באַקענען זיך מיט דעם גרויסן מייסטער פון דער יידישער ליטעראַטור.

מיין חבר האָט געהאַלטן וואָרט און האָט מיך אויפן צווייטן, אָדער דריטן טאָג פון מיין פֿאַרברענגען אין וואַרשע גע־בראַכט צו פּרצן אין הויז אויף צעגליאָנע 1. דערוויסנדיק זיך, אַז איך האָב זיך ערשט צוריקגעקערט פון אויסלאַנד (כאָטש איך האָב אים ניט געזאָגט, אַז איך האָב זיך באַטייּ־ליקט אין אַן „אומלעגאַלן״ צוזאַמענפֿאָר אין לייפּציג) האָט זיך פּרץ זייער פֿאַראינטערעסירט מיט דעם, ווי עס לעבט דאָרטן די רוסיש־ און פּויליש־יידישע שטודירנדיקע יוגנט. ער האָט געוואָלט וועגן דעם, אַז זייער אַ סך יוגנט פֿאַרלאָזט איצט פּוילן אויף ניט צוריקצוקערן זיך. ער האָט מיך גע־פרעגט פֿאַרוואָס האָב איך זיך אומגעקערט קיין רוסלאַנד, און אַנשטויסנדיק זיך פון זיין באַקאַנטשאַפט מיט מיין חבר, אַז איך בין מסתמא איינער פון די „חברה־לייט״, האָט ער פֿאַרזיכטיק געוואָלט וועגן דער גרויסער צאָל „פּיינע, טיי־ערע קינדער״ וואָס געפינען זיך אין די יידישע סאָציאַליס־

ביי פּרצן און מענדעלען — קאַפּיטלעך פון משה כצס בוך: „אַ דור וואָס האָט פֿאַרלוירן די מורא״, 308 זז. ניו־יאָרק, 1956.— רעד.

טישע פּאַרטייען, נאָר זיי פּאַרלירן זייערע בעסטע כוחות אויף רייסעריין צווישן זיך.

דערוויסנדיק זיך, אַז איך בין פון ניקאָלאַיעוו און האָב געלעבט אין אָדעס, האָט מיך פּרץ געפרעגט צי קען איך זיך דאָרטן מיט ביאַליקן און מיט מענדעלען. איך האָב אים אָפּגהאַרציק געזאָגט, אַז הגם איך בין באַקאַנט מיט זייערע ווערק און שאַץ זיי הויך, האָב איך זיי בלויז אַ פּאָר מאָל געזען פון ווייטנס, אַרום דער יבנהער (יאַוונער) שול אין אָדעס, אָבער באַקענען זיך מיט זיי האָב איך קיינמאָל ניט געהאַט קיין געלעגנהייט און ווייס ניט, צי איך וועל זי האָבן. י. ל. פּרץ האָט מיך זייער ערנסט רעקאָמענדירט, אַז אַלס אַ קולטורעלער יידישער יונגערמאַן זאָל איך קריגן אַ געלעגנהייט צו באַקענען זיך מיט זיי: „אונדזער יוגנט דאַרף קענען אירע שרייבער", און — „שאַ", — איז אים פלוצלונג איינגעפאַלן, — „איך קאָן איך באַקענען מיט זיי". — ווי אַזוי? — „אַז איר וועט זיין צוריק אין אָדעס גייט אַרײַן צו זיי און גיט זיי איבער אַ גרוס פון מיר, עס וועט ביי זיי זיין אָנגענעהם".

באַוונדערס האָט מיר פּרץ רעקאָמענדירט צו באַקענען זיך מיט מענדעלען. „ער איז שוין אַן אַלטער מאַן, דער זיידע", האָט ער געזאָגט, — „אַ ביסל שוין פון אַן אַנדער וועלט, אָבער אַ ייד אַ חכם, ער ווייסט", — האָט ער צוגעגעבן מיט אַ שמייכל, — „וואו אַזעלכע יונגעלייט ווי איר קאָנען היינטיקע צייטן אָנשפּאַרן. איז לאָזט ניט דורך די געלעגנהייט צו באַקענען זיך מיט דעם זיידן און גיט אים טאַקע איבער די האַרציקסטע גרוסן פון מיר און פון דער שרייבער־משפּחה אין וואַרשע. זאָגט אים, אַז מיר וואַקסן"...

די באַגעגעניש מיט י. ל. פּרצן האָט אויף מיר געמאַכט אַן אומגעהויערן אייndרוק. אפשר וועט די בעסטע כאַראַקטעריסטיק פון דעם אייndרוק זיין צו זאָגן, אַז איך האָב זיך אין אים פאַרליבט. פאַר מיינע אויגן זיינען יאַרנלאַנג געשטאַנען און פאַרבליבן ביז היינט זיין מיטלוואוקסיקע פולבלעכע פיגור, זיין פּרעכטיקער, סקולפּטור־געשניצטער קאָפּ, זיינע וואַרעמע, דאָ לאַכנדיקע, דאָ אויפּמערקזאַמע און פלוצלונג ווי פאַרטרויערטע אויגן, זיינע געדיכטע ברוינע וואָנסן איבער די פולע ליפּן, זיין גאַנצע פשוטע האַלטונג און באַנעמונג, וואָס איז גלייכצייטיק געווען דורכגעדרונגען מיט אַן אינערלעכער ווירדע, וואָס האָט זיך ווי אויטאָמאַטיש איבערגעגעבן צו די, מיט וועמען ער האָט פאַרבראַכט.

יאָרן שפּעטער, ווען איך האָב געלעבט און געאַרבעט אין וואַרשע און געהאַט אַ סך געלעגנהייטן אָפּטער צו טרעפן זיך מיט י. ל. פּרצן ביי אים אין הויז, אין רעדאַקציע פון „דאָס לעבן" („דער פרײַנד"), אויף פאַרזאַמלונגען און אויף שפּאַציערן אין זאַקסישן גאָרטן, איז דער דאָזיקער ערשטער אינדרוק קיינמאָל אויף אַ האָר ניט אָפּגעשוואַכט געווארן. פאַרקערט, ער איז כסדר פאַרשטאַרקט געווארן אפילו אין דער צייט, ווען פּרץ האָט געהאַט זיינע מיינונג־פאַרשיידנקייטן מיט דער פראַגרעסיווער יידישער געזעלשאַפט. אָבער אַמקלאַרסטן שטייט פאָר מיר זיין בילד, ווי איך האָב אים געזען און געהערט צום ערשטן מאָל מיט קנאַפּע 50 יאָר צוריק.

ווען איך בין אַרויס מיט מיין חבר פון פּרצס הויז, בין איך געווען אונטער אַזאַ שטאַרקן רושם, אַז איך האָב לכתחילה גאָרניט באַמערקט, אַז איך האָב די גאַנצע צייט געערעדט מיט פּרצן ניט אויף יידיש, נאָר אויף רוסיש. פאַר מיר איז עס געווען אַ נאַטירלעכע זאַך: הגם איך האָב זיך צו יענער צייט שוין פריי באַנוצט מיט מיין „אָדעסער יידיש", האָב איך אָבער וועגן „הויכע מאַטעריעס", באַזונדערס וועגן ליטעראַטור, נאָך געטראַכט אויף רוסיש און געערעדט בלויז אויף רוסיש. אָבער איבערטראַכטנדיק דעם געשפּרעך מיט פּרצן האָב איך זיך געכאַפּט, אַז איך האָב אייגנטלעך גענומען רעדן צו אים אין יידיש. אָבער ער איז עס געווען דער, וואָס האָט דעם געשפּרעך אָנגעהאַלטן אין רוסיש אפילו ווען איך, אָדער מיין וואַרשעווער חבר, וואָס האָט זייער גוט געקענט יידיש, פלעגן מאַכן אונדזערע באַמערקונגען אין יידיש.

מיט יאָרן שפּעטער, אין 1910, אָדער אין 1911, האָב איך איינמאָל דערמאָנט פּרצן וועגן מיין ערשטן באַזוך ביי אים און אים געפרעגט פאַרוואָס האָט ער, אַ יידישער שרייבער פון זיין פאַרנעם און דערצו נאָך אַלס פּוילישער ייד אין וואַרשע, וואו די פּוילישע אינטעליגענץ האָט געהאַסט דעם קלאַנג פון דער רוסישער שפּראַך, געערעדט צו מיר די גאַנצע צייט רוסיש און ניט קיין יידיש. פּרץ האָט מיט זיין ליבן שמייכל אויפן פּנים געלייקנט, אַז ער האָט מיט מיר געערעדט „בלויז רוסיש". ער האָט אָבער צוגעגעבן, אַז אין יענער צייט איז עס בכלל געווען אָנגענומען ביי דער יידישער אינטעליגענץ צו רעדן צווישן זיך מער רוסיש, אָדער פּויליש, איידער יידיש. אָבער עפּעס איז ביי מיר פאַרבליבן אַן אייndרוק פון י. ל. פּרצס ענטפער, אַז געערעדט האָט ער צו מיר רוסיש, ווייל ער האָט געפילט ווי ניט פריי איך בין נאָך דעמאָלט געווען אין מיין יידיש און האָט מיך ניט געוואָלט שטעלן אין אַ פאַרלעגנהייט. אָט אומגעפער ווי איצט, אין אונדזער צייט אין אַמעריקע, ווען מיר טרעפן זיך מיט אַ זעלטענעם מין פון אַ היבעוירענעם אָדער דערצויגענעם יידישן יונגן מענטשן, וואָס באַמיט זיך צו רעדן צו אונדז יידיש און קען, דאָכט זיך, יידיש, נאָר מיר גייען אומבאַמערקט אַריבער אין געשפּרעך מיט אים אויף ענגליש, ווייל מיר פילן, אַז אים איז עס לייכטער...

ביי מענדעלען

י. ל. פּרצס רעקאָמענדאַציע צו זען באַקענען זיך מיט מענדעלען האָב איך אגב באַקומען די מעגלעכקייט אויסצונוצן ערשט אין אַ יאָר אַרום, אין 1907, ווען כ'בין עטלעכע טעג געווען אין אָדעס. איך האָב דעמאָלט באַזוכט דעם „זיידן", מענדעלע מוכר ספרים, אין זיין הויז, ביי דער גרויסער אָדעסער תלמוד־תורה, מיט וועלכער ער האָט פאַרוואַלטעט. ווען איך האָב אים דורכן טעלעפאָן אָנגעזאָגט, אַז איך האָב פאָר אים אַ גרוס פון פּרצן, האָט ער מיך אינגעלאָדן תיכף אַריינצוקומען צו אים.

אויך דער ערשטער אייndרוק, וואָס דער „זיידע" האָט געמאַכט אויף מיר, איז געווען אַן אומפאַרגעסלעכער. איך בין געזעסן אין זיין גרויסן קאַבינעט אין דער תלמוד־תורה, געקוקט אויף אים, ווי ער איז געזעסן הינטער זיין שרייבטיש און האָט געערעדט צו מיר און האָב געזען פאָר זיך ניט קיין אַלטן מאַן, נאָר עפּעס אַ קלאָר און שאַרף בילד, געמאָלט פון אַן אַלטן מייסטער: אַ קליינע דינע פיגור, וואָס האָט מיט עפּעס אויסגעזען העכער און ברייטער און גרעסער, ווי אין דער ווירקלעכקייט, אַ גלייכער רוקן כמעט פון אַ מיליטער־

מענטש, אַ שטאַלץ־אויפגעהויבענעם קאָפּ מיט נאָך גאַנץ גע־
דיכטע, כמעט בלוילעך־ווייסע האָר אויפן קאָפּ און אין דער
בּאָרד, וואָס איז געווען ניט צו לאַנג, אָבער אויך ניט גלאַט
אַ בערדל.

מענדעלע האָט מיך אויפגענומען זייער פריינטלעך, ווען
איך האָב געזאָגט, אַז איך האָב פּאַר אים אַ גרוס פון פּרצן.
דערוויסנדיק זיך, אַז איך קום פון ווילנע, האָט ער מיך גע־
פרעגט, „וואָס מאַכן די אייניקלעך, זיי מערן זיך, עה?"
נאָר ווען איך האָב אים געענטפערט, אַז די „זשאַרגאָנישע"
ליטעראַטור און פּרעסע מאַכט איצט דורך אַ שנעלן וואוקס,
האָט ער זיך פלוצלונג אויפגעשטעלט, האָט מיך שטרענג אָנ־
געקוקט פון איבער זיינע ברילן און האָט מיך איבערגעשלאָגן:

— יונגערמאַן, ווייסט איר כאָטש ווי לאַנג שוין, אַז איך
שרייב?

איך האָב, אַ פּאַרוואונדערטער פון דער פּראַגע, גע־
ענטפערט:

— איך וויס, איך גלויב, אַז שוין אַ יאָר פופציק...

האָט ער מיך סאַרקאַסטיש אַ פרעג געטאָן:

— איז מיינט איר, יונגערמאַן, אַז אין פופציק יאָר האָב
איך זיך אַלץ ניט אויסגעלערנט שרייבן אַ מענטשלעכן לשון
און שרייב נאָך אַלץ אַ זשאַרגאָן?

די דאָזיקע „פּראָגע" מענדעלעס האָט אויף מיר געווירקט
ווי אַ פּאָטש אין פּנים, און אַ פּאַרדינטער פּאָטש. איך האָב
דעמאָלט באָנוצט דאָס וואָרט „זשאַרגאָן" בנוגע יידיש אַן שום
שלעכטן מיין, בלויז דערפּאַר, ווייל אַזוי פלעגט מען דעמאָלט
באָנוצן דאָס וואָרט, ספּעציעל צווישן יידישער אינטעליגענץ.
אָבער פון דעמאָלט אָן האָב איך מער דאָס וואָרט „זשאַרגאָן"
ניט באָנוצט און פיל ביז איצט ווי אַ גראָבע באַלייִדיקונג,
וועג איך הער עס.

און נאָך דער דאָזיקער פּראָגע, וואָס דער „זיידע" האָט
מיר געשטעלט, איז פּאַרגעקומען אַ מערקווירדיקע זאַך, אַ
זאַך וואָס איך קאָן ביז איצט ניט פּאַרשטיין. איך האָב זיך
אַנטשולדיקט פּאַר דעם „זיידן" פּאַר דעם וואָרט זשאַרגאָן
און ער האָט צו מיר געמומען רעדן. ער האָט גערעדט גאַנץ
לאַנג און איך האָב אים קיין איין מאָל ניט אונטערבראָכן.
נאָר אַוועקגייענדיק פון אים האָב איך ניט געדענקט און האָב
זיך קיינמאָל ניט געקאָנט דערמאָנען בוכשטעבלעך קיין איין
וואָרט פון דעם וואָס ער האָט צו מיר געזאָגט. עס קאָן זיין,
אַז איך האָב גאָרניט געהערט וואָס ער האָט געזאָגט צו מיר,
איך האָב בלויז געקוקט אויף אים און בין געווען פּאַראַפּט
פון דעם בילד, וואָס איך האָב געזען פּאַר זיך.

בלויז צום סוף, געדענק איך, האָט זיך מענדעלע געכאַפּט
און האָט צו מיר מיט אַ „כיטרען" שמייכל באַמערקט:

— האָ, איך האָב זיך, דאָכט זיך, אַביסל פּאַררעדט. אָבער
איר, יונגערמאַן, וועט, האָף איך, ניט נעמען פּאַר אומגוט.
אייך איז דאָך אוודאי געווען אינטערעסאַנטער צו הערן וואָס
איך האָב צו זאָגן, איידער צו דערציילן וואָס איך ווייס סיי־ווי
אַליין...

דער זיידע איז, נאָטירלעך, געווען פולשטענדיק געראָטן.
אָבער איך האָב זיך קיינמאָל ניט געקאָנט מוחל זיין און ניט
געקאָנט פּאַרשטיין פּאַרוואָס דאָס, וואָס ער האָט דעמאָלט גע־
רעדט, איז ניט פּאַרקריצט געוואָרן אויף אייביק אין מיין זכרון.

ביי שלום־עליכמען

איך דערמאָן זיך ווי היינט: אין דער נאַכט פון 14טן
מאַי, 1916, בין איך אייניינעם מיט נאָך עטלעכע קאָלעגן
געשטאַנען אויף דער וואַך בייַם קערפּער פון אונדזער ערשט־
פּאַרשטאָרבענעם גענייאַלן שלום־עליכם, האָב זיך געפּרואווט
דערמאָנען, וואָס פּאַר אַ טענות איך האָב צו אים געהאַט, און
זיך אַלץ ניט געקאָנט דערמאָנען.

איך האָב דעמאָלט געאַרבעט אין „טאָג". דער „טאָג"
איז נאָך געווען אַ גאָר יונגע „ראַדיקאַל־געשטימטע" צייי־
טונג, וואָס האָט זיך ערשט געפּרואווט שטעלן אויף די פיס.
די צייטונג האָט זיך געהאַלטן ניט אויף קיין טראַדיציע און
ניט אויף קיין גרויסע געשעפטן, נאָר דערהויפּט אויף אירע
מיטאַרבעטער און אויף דעם נייעם טאָן, וואָס איז דורך איר
אַריינגעטראָגן געוואָרן אין דער דעמאָלטדיקער יידישער
זשורנאַליסטיק. אָנשטאָט די פּאַרשיידענע אַנאָנימע „ראַיט־
אַפּס" (איבערגעאַרבעטע און איבערגעקייטע אַרטיקלען פון
ענגלישע צייטונגען), אויף וועלכע די גאַנצע יידישע פּרעסע,
מיטן „פּאָרווערטס" אין שפּיץ, האָט זיך דעמאָלט געהאַלטן,
האָט דער „טאָג" געמומען דרוקן אַרטיקלען, דערציילונגען,
און לידער, אונטערגעשריבענע מיט נעמען פון לעבעדיקע
מענטשן, וועמען דאָס, וואָס זיי האָבן געשריבן, איז אָפּט
טאָקע אָנגענאַנגען. אָרום דעם „טאָג" איז דעמאָלט געלונ־
גען צונויפּקלייבן אַ ריי נעמען פון יונגע און עלטערע שריי־
בער, וואָס האָבן מיט זיך פּאַרגעשטעלט דאָס בעסערע אין
דער דעמאָלטדיקער פּרעסע, און וועג ס'איז געווען אַ גע־
לעגנהייט אַריינצוקריגן אַ נייעם נאָמען, האָט דער „טאָג"
די געלעגנהייט געווויינלעך ניט דורכגעלאָזן.

איז דעריבער פּאַרשטענדלעך, אַז וועג שלום־עליכם איז
אין אָנהייב פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין סוף 1914,
אָנגעקומען קיין ניו־יאָרק, האָט דער „טאָג" געטאָן אַלץ,
כדי אַרייַנצוקריגן אים פּאַר אַ מיטאַרבעטער. און אים איז
דאָס גאָלונגען, ווייל קיין אַנדער רעדאַקציע האָט זיך דע־
מאָלט ניט אָנטשלאָסן צו גיין אָזוי „ווייט", ווי צאָלן פּאַר
שלום־עליכמס מיטאַרבעטערשאַפט הונדערט דאָלער אַ וואָך.

שלום־עליכמס מיטאַרבעטערשאַפט אין „טאָג" האָט די
דעמאָלטדיקע פירנדיקע מיטאַרבעטער פון דער צייטונג
געגעבן אַ געפיל פון אַ באַזונדערער חשיבות. שלום־עליכמס
פּלאַץ אין דער יידישער ליטעראַטור איז געווען אָזוי הויך,
אַז קיין צוויי מיינונגען וועגן אים האָבן ניט געקאָנט זיין.
אַרבעטן אינאייניעם מיט שלום־עליכמען אין אַזאַ צייטונג
איז געווען אַ גרויסער כבוד.

צו דעם איז נאָך צוגעקומען דאָס, וואָס שלום־עליכם
איז ניט געווען גלאַט אַ רייכער צולאָג צו דער צייטונג. אָט
דער גרויסער קינסטלער האָט געהאַט אַ חוש פון אַ זשור־
נאַליסט, ער האָט געלעבט מיט דער צייטונג, אין וועלכער
ער האָט געאַרבעט, ער האָט זיך אינטערעסירט מיט איר
אינהאַלט, מיט איר וואוקס, מיט אירע אויסזיכטן; ער האָט
זיך אינטערעסירט מיט דעם, וואָס אַנדערע שרייבן אין
צייטונג און פלעגט אַרויסזאָגן זיינע מיינונגען וועגן זיי.

אַ גרעסערער אויסצוג פונם קאַפּיטל „דער מענטש — שלום עליכם", פון משה כצ בוך: „אונדזער שלום עליכם" (111 זייטן, ניו־יאָרק, 1941).—רעד.

ער איז שטענדיק געווען פול מיט פּלענער פֿאַר דער צייַ־
טונג, און פּלעגט אים עפּעס אייַנפֿאַלן, פּלעגט ער תיכף
אָפּרופן די רעדאַקציע אָדער בעטן מ׳זאָל קומען צו אים און
מיט באַגייסטערונג אָנטוויקלען פּלענער, וואָס האָבן לויט
זיין מיינונג געקאָנט העלפֿן דער צייַטונג וואַקסן.

אפילו זייַנע מאַנוסקריפּטן, — די טעכנישע זייַט זיי־
ערע, — האָבן מיטגעהאָלפֿן, אַז מיר זאָלן שטענדיק פּילן,
אַז מיט אונדז און צווישן אונדז אַרבעט אַ מענטש, וואָס
פֿאַר אים מיינט ליטעראַטור מער, ווי שרייבן אין צייַטונג,
מער אפילו ווי דרוקן זיך.

איך געדענק שלום־עליכמס מאַנוסקריפּטן, — זיי פּלעגן
אָלע דורכגיין מיינע הענט. זיי זיינען געווען פון צוויי סאָרטן:
די פֿאַרצעזונגען פון זיין גרויסער אויטאָביאָגראַפֿישער אַר־
בעט, „פונם יאַריד", און די באַזונדערע דערציילונגען. ער
פלעגט געבן יעדע וואָך אַ קאַפּיטל „פונם יאַריד" און איין
דערציילונג. זיינען די קאַפּיטלען „פונם יאַריד" געווויינלעך
צוגעשיקט געוואָרן איבערגעשריבענע אויף אַ מאַשינקע —
אויף פֿאַפּיר, וואָס איז אָפּט געווען צוגעשניטן, איבערגע־
שניטן, צונויפּגעקלעפּט און איבערגעקלעפּט. און צווישן
די צונויפּגעקלעפּטע שטיקלעך זיינען אָפּט געווען אַריינגע־
שריבן שורות מיט דער האַנט.

אַנדערש האָבן אויסגעזען די מאַנוסקריפּטן פון די דער־
ציילונגען. געווויינלעך פלעגט ער זיי שרייבן אויף לויזע
בלעטלעך פון קלייַנע נאָטיץ־ביכלעך, ס׳רוב אויף העל־
בלויַע און אָפּט אויף ראָזעווע פאַפּיר. יעדע דערציילונג
פלעגט מיט זיך פֿאַרשטעלן אַ פֿאַרשריבן נאָטיץ־ביכל. די
לויזע בלעטלעך זיינען פון אויבן דורכגעשטאָכן געוואָרן
מיט עטלעכע קיילעכדיקע לעכלעך און דורכגעבונדן מיט
אַ קאָלירטן פּאָדעם אָדער לענטע. דער מאַנוסקריפּט איז
אויסער דעם באַזאָרגט געוואָרן מיט אַ ספּעציעלן שער־
בלעטל, קאַליגראַפֿיש אָנגעשריבן, אונטערגעשטראָכן מיט
פֿאַרשיידענע ליניעס אין גרין און רויט, אונטערגעצייכנט
מיט שלום־עליכמס שטאַרק געצירקלטער אונטערשריפט און
אָפּט דערצו באַזאָרגט נאָך מיט אַן אָרנאַמענט, אַ פייגעלע
אָדער אַ בלימעלע, געצייכנט פון שלום־עליכמס האַנט.

אינעווייניק איז דער מאַנוסקריפּט געווען געשריבן מיט
שלום־עליכמס ציכטיקער און קלאָרער האַנשריפּט; מ׳האָט
געזען, אַז ער טראַכט וועגן דעם, אַז די זעצער זאָלן קאָנען
לייכט אויבערלייענען, וואָס ער שרייבט אַן. אָבער צווישן
די קלאָרע און ציכטיקע שורות זיינען געווויינלעך געווען
אַריינגעשריבן און אַריינגעמעקט שורה אויף שורה, וואָרט
אויף וואָרט, אַריינגעשריבן אַ שורה און אויסגעמעקט, אויס־
געמעקט אַ וואָרט און אָנגעשריבן אַן אָנדערן איבער אים, —
אַזוי אַז פון זיינע מאַנוסקריפּטן וואָלט מען גרינג געקאָנט
צונויפשטעלן דריי־פיר וואַריאַנטן, וואָס פירן אונדז אַריין
אין שלום־עליכמס לאַבאָראַטאָריע פון שאַפן און וווייזן אונדז,
ווי עס בילדט זיך ביי אים אויס דער אויסדרוק און ווי ער
ארבעט אויס דאָס בילד.

און יעדעס מאָל, ווען כ׳האָב געהאַלטן שלום־עליכמס
מאַנוסקריפּט אין האַנט, האָב איך געהאַט דאָס גפֿיל: דאָס
איז נאָך ניט אינגאַנצן קיין פֿאַרענדיקטע ארבעט; ווען
שלום־עליכם זאָל האָבן נאָך צייט צו האַלטן דעם מאַנוס־
קריפּט גופֿא, וואָלט ער אים איבערגעארבעט און איבער־
געבויט נאָך עטלעכע מאָל, אפשר אַן אַ סוף. און נאָך אַ זאַך:
פֿאַר שלום־עליכמען איז זייער וויכטיק ניט נאָר דאָס, וואָס
ער שרייבט אָן און גיט איבער דעם לייענער, — נאָר אויך
דער ענין גופא פון שרייבן, די טעכנישע זייט פון שאַפן.
עס איז יעדנפֿאַלס קיין צווייפל ניט, אַז שלום־עליכם האָט
אָפּגעגעבן אַ מאַסע אויפמערקזאַמקייט ניט נאָר זיין וועלט,
נאָר אויך זיין מאַנוסקריפּט. צום אַנהייב בין איך צוליב דעם
אויסזען פון שלום־עליכמס מאַנוסקריפּטן אפילו געווען זי־
כער, אַז ער וויל זיי האָבן צוריק און אַז ער זאָמלט זיי, און
איך האָב זיך פֿאַרוואונדערט, ווען ער האָט מיר אויף מיין
אָנפֿראָגע געענטפערט, אַז ער איז צופֿרידן, ווען זיין גע־
דרוקט וועלט קומט צו אים צוריק אַזוי, אַז ער זאָל עס קאָנען
דערקענען.

צוליב שלום־עליכמס אַרבעט אין „טאָג", צוליב דעם
צונויפערעדן זיך וועגן די טעמעס, איז מיר אָפּט אויסגעקומען
צו טרעפן זיך מיט אים. ווי געזאָגט, האָט ער זיך זייער
שטאַרק אינטערעסירט מיט דער צייַטונג, פלעגט זיך צע־
פרעגן וועגן אירע מיטאַרבעטער, וועגן איר פֿאַרשפּרייטונג,
אַרויסזאָגן זיך אין געשפּרעכן וועגן די זאַכן, וואָס האָבן זיך
אין איר געדרוקט, א. אַ. ו.. — און דאָס האָט מיך זייער
שטאַרק אימפּאָנירט. ס׳איז צומאָל געווען אַ גפיל, ווי מיר
שאָפן אַ צייַטונג אינאיינעם מיט שלום־עליכמען.

אָבער שפּעטער האָב איך אָנגעהויבן באַמערקן אַן אינ־
טערעסאַנטע דערשיינונג, וואָס האָט אויף מיר אָנגעהויבן
ווירקן זייער פיינלעך. שלום־עליכמס אינטערעס צום „טאָג",
— האָט זיך מיר געזונען דאָכטן, — איז געווען זייער אַן
איינזייטיקער. אים האָט אינטערעסירט די צייַטונג און איר
דערפֿאָלג, אָבער אים האָט ניט אָנגעהויבן צו אינטערעסירן
איר ריכטונג. דער „טאָג" האָט דעמאָלט, ספּעציעל אין יאָר
1915, געפֿרוווט שפּילן די ראָלע פון אַ ראַדיקאַלער צייַ־
טונג, וואָס איז זייער ארבעטער־פריינטלעך. ער האָט אָפּט
פֿאָלמיזירט מיט אַנדערע צייַטונגען, איז געווען אָגרעסיוו
קעגן די פֿאַרשיידענע רעאַקציאָנערע עלעמענטן אין יידישן
לעבן אויף אַ קלייַנבירגערלעך־דעמאָקראַטישן שטייגער,
האָט אויפגעהויבן פראָגן פון יידישן לעבן, האָט זיך אָפּגע־
רופן אויף פראָגן, וואָס די מלחמה האָט געשטעלט, האָט זיך
אַ סך פֿאַרנומען מיט ליטעראַטור און קולטור־פראָגן. דער־
מאָן איך זיך, ווי שלום־עליכם פלעגט זיך אין געשפּרעכן
זייער אָנטשיידן אָרויסזאָגן וועגן דעם, אַז דער ארטיקל איז
גוט אָנגעשריבן, יענער ארטיקל איז קוואַטש, אָזאַ און אָזאַ
דערציילונג אָדער ליד האָט ניט געטאָרט גדרוקט ווערן,
אַזעלכע און אַזעלכע טעמעס ווערן צו אָפּט באַטראַכט און
קאָנען דערעסן דעם עולם, — אָבער אָרויסזאָגן זיך כאָטש
מיט אין וואָרט וועגן פרינציפּיעלע פראָגן, וואָס פלעגן
אויפגעהויבן ווערן אין דער צייַטונג, אינטערעסירן זיך מיט
פראָגן וועגן ריכטונג, — דאָס דערמאָן איך זיך ניט קיין
אייַנציקן מאָל פון די באַגעגנישן מיט שלום־עליכמען.

בלויז אַ פּאָר מאָל האָט ער אָרויסגעוויזן אַ גרעסערן
אינטערעס ווי געווויינלעך — צו אָרטיקלען און פעליטאָנען,
וואָס האָבן אַטאַקירט דעם „פֿאָרווערטס" פֿאַר זיין שונד און
געלקייט. אָבער אויך אין די פֿאַלן האָט זיך ניט געהאַנדלט
וועגן קיין ריכטונג־פראָגע. שלום־עליכם האָט, ווי יעדער
מער אָדער ווייניקער אָנשטענדיקער שרייבער, באַטירלעך,
ניט געקאָנט פֿאַרטראָגן דעם בלעכענעם גרילץ פון דעם
„פֿאָרווערטס"־לשון.

און ביסלעכווייז בין איך געקומען צום שלוס, אַז שלום־
עליכם, וועלכער ווייזט אָרויס אַזאַ גרויסן אינטערעס צו דער

צייטונג, אין וועלכער מיר אַרבעטן אינאיינעם, איז פֿאַראינ־ טערעסירט בלויז אין דעם געשעפֿט, אין דער אַנטוויקלונג פון דער צייטונג, אַלס געשעפֿט־אונטערנעמונג, אָבער בשום אופן ניט אין דעם, וואָס די צייטונג האָט מיט זיך דעמאָלט פֿאַרגעשטעלט פֿאַר אירע אָנפֿירנדיקע מיטאַרבעטער, — ניט אין דער אַרבעט, וואָס מיר מאַכן דורך אין דער צייטונג, ניט אין די פֿראָגן, וואָס מיר הייבן אויף און פֿאַר וועלכע מיר קעמפֿן.

האָט זיך סוף 1915 געענדיקט דער קאָנטראָקט, וועלכן שלום־עליכם האָט געשלאָסן מיטן „טאָג" אויף אַ יאָר צייט. מיר, די מיטאַרבעטער פון דער צייטונג, זיינען דעמאָלט גע־ ווען זייער אומאַנגענעם איבערראַשט, ווען מיר האָבן זיך דערוואוסט, אַז שלום־עליכם האָט נאָך פֿאַרן סוף פון זיין קאָנטראָקט אָנגעהויבן אונטערהאַנדלונגען מיט אַלע אַנדערע יידישע צייטונגען, וואָס האָבן דעמאָלט עקזיסטירט אין ניו־יאָרק, — מיטן „פֿאָרווערטס", „טאָגעבלאַט", „וואָרהייט", און, דאָכט זיך, אויך מיטן „מאָרגן־זשורנאַל". דער סוף פון די אונטערהאַנדלונגען איז געווען, אַז שלום־עליכם איז פֿאַר־ בליבן אין „טאָג", אָבער די באַציאונגען זיינען שוין צוליב דעם געווָארן אַזעלכע, אַז שלום־עליכם האָט איינמאָל מיט אַ שטעכיקן שמייכל געזאָגט:

— צווישן צייטונגען האָבן זיך געשלאָגן צוליב מיר, דער „טאָג" האָט געוואָלט איך זאָל ווערן אַ מיטאַרבעטער אין „פֿאָרווערטס", און דער „פֿאָרווערטס" האָט געוואָלט איך זאָל בלייבן דווקא אין „טאָג". נו, האָט דער „פֿאָרווערטס" אויסגעפֿירט...

אין דעם דאָזיקן שפּאָס איז געווען מער אמת, ווי עס קאָן אויסזען אויפן ערשטן בליק. די אַרויסגעבער פון „טאָג" וועלכע זיינען נאָך ניט געווען זיכער, צי וועט דער „טאָג" זיך באַפעסטיקן, און האָבן מורא געהאַט, אַז דאָס ביסל געלט, וואָס זיי האָבן אין דער צייטונג אַריינגעלייגט, וועט זיין פֿאַרפֿאַלן, — זיי האָבן באמת געהאַט גאָר אַ קנאַפּן חשק צו באַנייען דעם קאָנטראָקט מיט שלום־עליכמען און האָבן עס אים, ווי עס שיינט, געלאָזט פילן אויף אַן עכט באַלעבאַ־ טישן אופן. אָפּגעהאַלטן זיי פון אָפּזאָגן זיך אָנצושטעלן שלום־עליכמען אויף ווייטער האָט בלויז די מורא, אַז דער „פֿאָרווערטס" וועט אים צוגענעמען. דער „פֿאָרווערטס" ווי־ דער וואָלט גערן צוגענומען שלום־עליכמען ביים „טאָג", — בלויז כדי דער „טאָג" זאָל אים ניט האָבן, — אָבער ער איז ניט געווען גרייט צו צאָלן דעם פּרייז, וואָס שלום־עליכם האָט געפֿאָדערט.

ווייס איך ניט, וואָס שלום־עליכם האָט דערביי געפּילט, אָבער פון דער זייט איז מיין אייגדרוק געווען, ווי ער וואָלט דאָ געהאַנדלט מיט סחורה. מיר האָבן זיך דערוואוסט, אַז עפּעס קרעמער, געשעפטלייט, שול־יידן דרייען זיך אַרום צווישן שלום־עליכמען און די רעדאַקציעס, וועלכע ער איז גרייט געווען צו פֿאַרקויפן זיין אָרבעט פֿאַר אַ העכערן פּרייז. אויף מיר, וועמען ס׳איז אויסגעקומען צו האָבן צו טאָן מיט שלום־ עליכמען וועגן די רעדאַקציע־אָנגעלעגנהייטן, האָט עס גע־ מאַכט זייער אַ שוואַרן אייגדרוק.

נאָך שוואַרער איז דער אייגדרוק געווָארן נאָך אַ באַזוך ביי שלום־עליכמען אין אָנהייב 1916, איך גלויב — אָרום סוף יאָנואַר. שלום־עליכמס געזונט איז דעמאָלט געווען זייער שלעכט, כאָטש וועגן קיין לעבנס־געפֿאָר האָט נאָך, דאָכט זיך, קיינער ניט געטראָכט. אין גאָס פלעגט ער דע־ מאָלט אַרויסגיין זייער זעלטן, כ׳האָב אים שוין אַ פּאָר חדשים ניט געזען און בין דערפֿאַר געווען זייער צופֿרידן ווען ער האָט מיך אַרויסגערופֿן צו זיך. איך ווייס ניט פֿאַר־ וואָס, נאָר איך האָב זיך געגרייט פֿאַרברענגען מיט שלום־ עליכמען אַ „ליטעראַרישן" אָוונט. וואַרשיינלעך — איך גע־ דענק שוין איצט ניט גענוי — האָב איך געהאַט גרונטן צו דערוואַרטן, אַז מיר וועלן רעדן וועגן ליטעראַטור, — און ווען שלום־עליכם פלעגט זיך אַרויסזאָגן וועגן ליטעראַטור, איז עס דעמאָלט אין מיינע אויגן געווען אַזוי טרעפלעך, אַזוי אינטערעסאַנט, אַז כ׳פלעג געדענקען יעדן וואָרט, וואָס ער האָט אַרויסגעזאָגט.

אַרויסגעשטעלט האָט זיך אָבער עפּעס אַנדערש. שלום־ עליכם האָט מיך אויפגענומען אין זיין קאַבינעט און מיך גענומען צעפרעגן, ווי עס האָלט מיט דער צירקולאַציע פון „טאָג". ער האָט געערעט מיט גרויס אָפּטיט וועגן די גע־ שעפטן פון „טאָג" און אַלע וויילע געגאַנגען צו זיין בעט־ טישל טרינקען וואַסער. דערנאָך האָט ער פּאַר מיר געמומען אַנטוויקלען אַזאַ מין פּלאַן: אַזוי ווי דער „טאָג" וואָקסט, און וואַקסן וואָקסט ער דאָך זיכער צוליב שלום־עליכמען (אַזוי האָט ער טאָקע געריעדט וועגן שלום־עליכמען, אין דער דריטער פּערזאָן), גלויבט ער, אַז ס׳איז ניט מער ווי רעכט, אַז מען זאָל אים, שלום־עליכמען, צאָלן עקסטרע פֿאַר די לייענער, וואָס ער ברענגט אַריין: לאָמיר זאָגן, אַ פּינפערל אַ וואָך פֿאַר יעדן טויזנט לייענער וואָס קומען צו.

וועג איך דערמאָן זיך איצט וועגן דעם, טראָכט איך, אַז אַזוי האָט אפשר געדאַרפט זיין און אַז אין דעם איז קיין שום בייז ניט געווען. נאָר אַלעמען האָבן דאָך די אַרויסגע־ בער פון „טאָג" אַוועקגעשטעלט די פֿאַרבינדונג מיט שלום־ עליכמען אויף אַ ריין געשעפטלעכן באָדן, און שלום־עליכם איז שוין דערצו דעמאָלט געווען זייער קראַנק. ער האָט וואַרשיינלעך וועגן זיין קראַנקהייט און דער געפערלעכער לאָגע, אין וועלכער ער געפינט זיך, געוואוסט מער ווי די אַרומיקע. דערצו איז ער געווען אַ טיפֿישער יידישער פּא־ מיליע־פּאָטער, איינער פון די, וועגן וועלכן ער אַליין האָט געשריבן: „...יעדער ייד האָט אַ ווייב און קינדער, און אַז עס קומט צו ווייב מיט קינדער זיינען יידן (מיר מוזן זיך מודה זיין) געפערלעכע עגאָאיסטן..." („קאָסרילעווקער נשרפים").

ביי מיר איז שטענדיק געווען דער איינדרוק, אַז ווי ליב ער האָט ניט געהאַט ליטעראַטור (און ער האָט זי זייער ליב געהאַט) און ווי שטאַרק ער האָט ניט געטראַכט וועגן זיין שרייבן (און ער האָט וועגן דעם שטענדיק געטראַכט), — האָט ער אָבער מער ווי אַלץ ליב געהאַט זיין פּאָמיליע און מער געטראַכט וועגן דעם, וואָס ס׳וועט זיין מיט זיין ווייב און קינדער, ווען ער וועט זיי ניט קאָנען העלפן.

איך ווייס ניט ווי ער האָט זיך עס דערשלאָגן (און אפשר האָט ער זיך גאָר ניט געדאַרפט דערשלאָגן), נאָר ווען איר זייט אַרייַנגעפֿאַלן אין אַ קלאָסישער אָטמאָספערע פון יידישן באַ־ לעבאָטישן שטייגער. אפילו דאָס, וואָס ער האָט מיט זיין פּאָמיליע — מיט די קינדער, יעדנפֿאַלס, אין דער אָנוועזנהייט פון „פרעמדע מענטשן" — געערעט רוסיש, אַ טיפֿישן יידיש־ אוקראַיִנישן־רוסיש, — האָט געהאָלפֿן מאַכן נאָך בולעטער די דאָזיקע באַלעבאָטישע שטייגער־אָטמאָספערע. און לעבנ־ דיק אין אָזאַ אָטמאָספערע, זייענדיק אַליין דער שאָפער אירער,

איז פאַרוואָס זאָל ער האָבן געדאַרפט אינטערעסירן זיך מער, ווי מיט דער געשעפטלעכער זייט פון אַ צייטונג, פון וועל־כער ער האָט זיך געפילט באַרעכטיקט צו באַקומען מער, ווי זי האָט אים געצאָלט!

שלום־עליכמס „שולד" איז אין דעם פאַל באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט אָן איבעריקע אָנשטעלן געזאָגט, וואָס ער טראַכט. עס דערמאָנט זיך מיר דער לעצטער עפּנטלעכער אַרויסטריט שלום־עליכמס. דאָס איז געווען אין מאַי 1915, צום שלושים נאָך פּרצס טויט. אין „פאָרווערטס"־זאַל איז דעמאָלט פאָרגעקומען אַ ספּעציעלע פאַרזאַמלונג פון יידישע שרייבער, געווידמעט פּרצס אָנדענק. אַ סך שרייבער האָבן זיך אַרויסגעזאָגט. יעדער איינער האָט גערעדט וועגן דעם ווייטיק פון פּלוצלונג פאַרלירן פּרצן און יעדער איינער האָט זיך געסטאַרעט איבערשטייגן דעם צווייטן אין זיינע פאָר־שלאַגן צו פאַראייביקן פּרצן. צווישן אַנדערע זיינען געווען פאָרשלאַגן וועגן אָנרופן אַ גאַס אויף פּרצס נאָמען, וועגן שטעלן פּרצן אַ דענקמאָל אויף ראָטגערס סקווער, וועגן אַרויסגעבן אַן אַקאַדעמישע אויסגאַבע פון זיינע ווערק. עס זיינען געווען אויך גאַנץ פאַנטאַסטישע פאָרשלאַגן, וועלכע האָבן אַרויסגערופן אַ געלעכטער אויף דער טרויער־פאַר־זאַמלונג גופא.

אינמיטן דער פאַרזאַמלונג איז אַריינגעקומען שלום־עליכם — כ'דערמאָן זיך ניט אין וועמעס באַגלייטונג, דאַכט זיך אינאיינעם מיט זיין איידעם, בערקאָוויטשן. ער האָט זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקעלע, געדולדיק אויסגעהערט עט־לעכע רעדעס און פאָרשלאַגן און ווען מ'האָט אים געגעבן אַ וואָרט, האָט ער געהאַלטן אַ קורצע רעדע וועגן פּרצן, וועלכע ער האָט פאַרענדיקט אומגעפער אַזוי:

„וואָס איז שייך מיר, בעט איך אייך, טייערע קאָלעגן, אַז ווען שלום־עליכם וועט אין הונדערט מיט צוואַנציק יאָר אַרום שטאַרבן, זאָלט איר ניט איינאָרדענען נאָך אים אַזעלכע פאַרזאַמלונגען און מ'זאָל ניט מאַכן קיין נאַרישע פאָרשלאַגן, ווי צו פאַראייביקן זיין נאָמען".

און ער האָט עס געזאָגט מיט אַזאַ איינפאַכקייט און אויפריכטיקייט, מיט אַזאַ שמייכל, אַז קיינעם איז דעמאָלט ניט איינגעפאַלן ניט נאָר צו באַליידיקן זיך, נאָר אפילו צו באַמערקן, אַז ער האָט געזאָגט עפּעס אַזוינס, וואָס איז ניט אין פּלאַץ.

אגב, אין פאַרבינדונג מיט די באַציאונגען צווישן פּרצן און שלום־עליכמען דערמאָנט זיך מיר:

געווען איז עס זומער פון 1911. כ'האָב געטראָפן פּרצן שפּאַצירנדיק אין זאַקסישן גאָרטן, אין וואַרשע. פּרץ האָט זיך דעמאָלט אַרומגעטראָגן מיט אַ פּלאַן פון אַרבעט וועגן געלעכטער ביי יידן. ס'איז געקומען צו רייד וועגן שלום־עליכמען און וועגן דעם סוד פון זיין דערפאָלג ביים עולם. פּרץ האָט אַנטוויקלט דעם געדאַנק, אַז קיין עלעמענטן פון אמתן קאָמיזם זיינען אייגנטלעך ביי שלום־עליכמען ניטאָ. ער איז נאָר פּאַטעטיש אין אַזעלכע קלייניקייטן אַז עס באַ־שאַפט זיך אַן איינדרוק פון קאָמיזם.

— אָבער פאַרוואָס לאַכט דער לייענער אַזוי האַרציק מיט שלום־עליכמען?

— פאַרוואָס, פאַרוואָס... — האָט פּרץ אַ ביסל אומגע־דולדיק געענטפערט, — דאָס פאָלק האָט נאָך אַלעמען ליב זיך אַליין און שלום־עליכם דערלאַנגט אים זיינע אייגענע ווערטער, זיין אייגענעם אַרט דענקען און רעדן...

ביי אַ צווייטער געלעגנהייט האָט איך געהערט פּרצן דערציילן:

— שפּאַציר איך איינמאָל אין גאָרטן אין נערווי (איטאַ־ליע) און טרעף אָן שלום־עליכמס אַ טאָכטער. האַלט זי עפּעס אַ בוך אין האַנט. רופט זי זיך פּלוצלונג אָפּ אויף רוסיש:

— איר ווייסט, פּאַפּאָטשקאַ איז דאָך טאַקע זייער אַן אינטערעסאַנטער שרייבער.

— פונוואַנען ווייסט איר עס? — פרעג איך איר.

— אָט. איך לייען איצט זיינע „בלוזשדאַיושטשיא זוויאָזדי"... (אַ רוסישע איבערזעצונג פון שלום־עליכמס ראָמאַן „בלאָנזשענדיקע שטערן").

פּרץ האָט וועגן דעם דערציילט מיט סאַרקאַזם, נאָר מיר דאַכט זיך, אַז ער האָט דאָ געמיינט ניט דאָס בלויז, וואָס שלום־עליכמס טאָכטער באַקענט זיך מיט איר פאָטערס ווערק דורך אַ רוסישער איבערזעצונג, נאָר זיין אייגענע דראַמע, — וואָרום פּרצס זון האָט זיינע ווערק ניט געלייענט אפילו אין קיין איבערזעצונג אויך ניט...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

בין איך געשטאַנען אויף דער וואַך ביי שלום־עליכמס קערפּער אין זיין הויז, בין נאָכדעם נאָכגעגאַנגען נאָך זיין ארון אויף דער לוויה, און אַלץ געטראַכט און געפּרואווט זיך דערמאָנען: וואָס־זשע פאָרט פאַר אַ טענות האָב איך געהאַט צו שלום־עליכמען? און איך האָב זיך אין יענעם מאָמענט ניט געקאָנט דערמאָנען. וואָרום אַלע טענות זיינען געווען אַזוי אומבאַדייטנדיק אין פאַרגלייך מיט דעם קאָלאָ־סאַלן פאַרלוסט, וואָס מיר האָבן געליטן דורך שלום־עליכמס פּלוצלינגדיקן אַוועקגיין. צענדליקער טויזנטער מענטשן, פון אַלע קלאַסן, און צווישן זיי זייער פיל, אויב ניט די מערסטע, אַרבעטער — האָבן געהאַלטן אין איין ציען, ווי אַן אומענד־לעכע קייט, פאַרביי שלום־עליכמס קערפּער. ניט ווייניקער ווי הונדערט טויזנט און אפשר מער האָבן באַגלייט זיין לוויה. ס'איז געווען אַן אמתער גרויסער פאָלקס־טרויער, וואָס האָט אויף אַ וויילע געמאַכט צו פאַרגעסן אפילו אָן די שווערע בלוטיקע ידיעות, וואָס האָבן געהאַלטן אין אָנקו־מען פון יענער זייט ים פון די יידישע געגנטן, אין וועלכע די באַגנעטן פון קריג האָבן זיך איינגעשניטן. און ס'דער־מאָנט זיך ווי די דעמאָלטדיקע ניו־יאָרקער „גלאָוב" האָט געשריבן מיט אַ פּראַכטפולער עם־הארצות:

„ס'איז געשטאָרבן מיסטער אַלייכעם. ער איז געווען אַ באַרימטער יידישער דראַמאַטורג, ווי אויך אַ פּאָליטישער און גייסטיקער פירער פון זיין פאָלק. צוליב זיין רעוואָלו־ציאָנערן קאַמף קעגן צאַריזם איז ער געצוואונגען געווען צו אַנטלויפן קיין אַמעריקע. און אין די לאַנגע יאָרן, וואָס ער האָט פאַרבראַכט צווישן די סלאָמס פון דער איסט־סייד, איז ער זייער געאַכטעט געווען פון זיינע גלויבנסגענאָסן, וואָס פלעגן שטענדיק קומען באַראַטן זיך מיט אים וועגן זייערע פּאָליטישע פּלענער בנוגע דער אַלטער היים".

אונדזער אָלגין

ס׳איז אמת? ס׳איז אמת? ס׳איז אמת? — פרעגט מען מיט דערשראָקענע, געבראָכענע, פאַרסודעטע שטימען פון אַלע זייטן.

יאָ, ס׳איז אמת. דאָס, פאַרוואָס מיר אַלע האָבן זיך אַזוי געשראָקן פאַר די לעצטע אָנדערהאַלבן יאָר, דאָס שרעק־לעכסטע האָט פאַסירט:

אָלגינס לעבן איז אויסגעלאָשן געוואָרן. און איך וויס און איך פיל: צענדליקער, הונדערטער מענטשן וואָלטן זיך ניט פאַרטראָכט אָפּצוגעבן זייערע לעבנס, אַז אָלגין זאָל לעבן.

*
**

ער איז פאַרלאָשן געוואָרן ווי אַ ליכט. אָט האָט דאָס ליכט געברענט און געלויכטן און אָט איז עס אויסגעלאָשן געוואָרן. אָט האָט ער גערעדט מיט פרייַנט און אָט — אַ כאַפּ ביים האַרצן, אַ צי דעם אָטעם און שוין אויס. ניטאָ מער אָלגין צווישן די לעבעדיקע. אויס.

מיר אַלע האָבן געוואוסט: אָלגין גייט־אויס, ווי אַ ליכט. פאַר אונדזערע אויגן האָט זיין שרעקלעכע האַרץ־קראַנקהייט אים אויפגעגעסן. דאָס ליכט איז געוואָרן קלע־נער, קלענער. שוין געווען צייטן וועט מיר האָבן זיך גע־שראָקן: אָט גייט עס אינגאַנצען אויס. געווען צייטן, וועט זיינע דאָקטוירים האָבן אונדז אָנגעזאָגט: ער איז אַן איב־וואָליד, ער וועט זיך פון בעט מער ניט אויפהייבן. אָבער דאָס ליכט פונעם ליכט האָט געשיינט און געלויכטן העל, ניט געצאַנקט, ניט געלאָשן זיך, ביזן סאָמע לעצטן מאָמענט. און מיטן לעצטן טראָפן בלוט פון האַרצן איז דאָס ליכט אויסגעגאַנגען, אויס.

*
**

אָלגין — נאָך מער ווי מיר אַלע — האָט געוואוסט, אַז ער איז אַ זייער קראַנקער מענטש. צענדליקער יאָרן האָט אים געמאַטערט אַ געפערלעכע אַסטמע, וואָס פלעגט בייַ אים ממש אָפּנעמען דעם אָטעם. די לעצטע יאָרן איז צו דעם צוגעקומען אַ געפערלעכע פאָרם פון האַרץ־קראַנ־קייט: קראַנארי טראָמבאָזיס. מיט אַ יאָר צוריק איז די אַטאַקע פון טראָמבאָזיס שוין געווען אַזאַ, אַז קיינער האָט ניט געהאָפט, אַז ער וועט זי גובר זיין. אָבער ער האָט זי באַזיגט, פונקט ווי ער האָט באַזיגט אַלע זיינע פריערדיקע קראַנקהייט־און שוואַכקייט־אַטאַקעס. באַזיגט און ווידער גע־קומען צווישן אונדז און ווידער געאַרבעט און ווידער געגעבן אונדזער „מאָרגן־פרייהייט", אונדזער באַוועגונג, אונדזערע אַרבעטער־און פאָלקס־מאַסן דאָס בלוט פון זיין האַרצן, דעם זאָפט פון זיין מאַרך. געגעבן מינדלעך און שריפטלעך, געגעבן מיט דער ברייטער האָנט, ניט געזשאַ־לעווט, ניט גערעכנט, ניט אָפּגעשטעלט זיך אויף אַ רגע, — ביז זיין קראַנקהייט פלעגט אים אָפּשטעלן און אַוועקלייגן. ביז דעם סאָמע לעצטן טראָפן. ביזן לעצטן אָטעמצוג. ביזן טויט.

*
**

מיט יאָרן צוריק איז מיר אויסגעקומען צו רעדן מיט אָלגינען וועגן זיין אימפּעט אין דער אַרבעט.

— גיב אַ קוק, — האָב איך אים געזאָגט, — דו שוינסט זיך ניט. דו גיסט מער, ווי דו מעגסט. ביסט ווי אַ ליכט, וואָס ברענט פון צוויי זייטן. דו פאַרגעסט וועגן זיך. אָבער דו טאָרסט ניט פאַרגעסן, אַז דו ביסט אַ גרויסער קאַפּיטאַל. דער דאָזיקער קאַפּיטאַל איז ניט דיין פריוואַטער אייגנטום, מיט וועלכן דו קאָנסט טאָן, ווי דו ווילסט. דעם קאַפּיטאַל מוזטו שוינען. האָסט ניט קיין רעכט אַזוי צו ווארפן זיך אויף אַלע זייטן. יינגערע פון דיר שוינען מער זייערע כוחות און טוען ניט אַזוי פיל.

איך האָב מיט אים געריידט און אייַנגעטענהט אין איי־נעם פון אויסערסט זעלטענע מאָמענטן, ווען ער האָט געהאַט געדולד צו לאָזן רעדן וועגן זיין פיזישן צושטאַנד. און וואָס האָט ער דערויף געענטפערט?

— יינגערע מענטשן שוינען זייערע קרעפטן. זיי האָבן נאָך אַ סך יאָרן צו אַרבעטן און צו געבן. מיר איז פאַרבליבן וויניציקער יאָרן, מוז איך זיך איילן און געבן וואָס איך קאָן...

דעם דאָזיקן געפיל, אַז אָלגין איילט זיך צו געבן אַלץ וואָס ער האָט, אַז חלילה קיין איין טראָפן זאָל ניט בלייבן ניט אויסגענוצט, האָב איך שטענדיק געהאַט די לעצטע 5־6 יאָר, ווען כ׳האָב אים געזען בייַ דער אַרבעט.

*
**

אָלגין, וואָס האָט זיין גאַנץ לעבן אָפּגעגעבן דער אַר־בעטער־באַוועגונג, אין די לעצטע 20 יאָר — דער קאָמו־ניסטישער פאַרטיי, איז געווען דאָס, וואָס מען רופט אַ אינ־טעליגענט ביז די שפּיץ־פינגער. זיין גאַנץ פריוואָט לעבן, זיינע אַלע פּערזענלעכע באַציאונגען, געשמאַקן, סימפּאַטי־עס, געוואוינהייטן זיינען געווען פון אַן אינטעליגענט, וואָס לעבט זיך אינגאַנצן אויס אויפן געביט פון אינטעלעקט, פון גדאַנק, פון געפיל, וואָס איז שארף קאָנטראָלירט גע־וואָרן דורכן גדאַנק. די פרייד פון לייענען אַ נייעם בוך אַ פריש לידל, אַ מייסטערהאַפט אָנגעשריבענע זאַך; די פרייד צו זען אַ גוט בילד, אַן אַריגינעלע סקולפטור, אַן אינ־טערעסאַנטע טעאַטער־פאָרשטעלונג, אַ גוטן קאָנצערט, אַ מאָדערנעם טאַנץ, — דאָס זיינען געווען די פריידן, וואָס האָבן אָנגעפילט זיין פריוואָטן לעבן.

אָבער אין דער זעלביקער צייט איז אָלגינס הויפּט־שטריך געווען און פאַרבליבן ביז זיין לעצטן אָטעמצוג, —

---

*) „אונדזער אָלגין" איז אָנגעשריבן געוואָרן געציילטע שעהן נאָכ־דעם ווי מ. אָלגין איז געשטאָרבן, דעם 22טן נאָוועמבער, 1939 און איז דערשינען אויף מאָרגן, דעם 23טן נאָוועמבער, אין דער „מאָרגן־פרייהייט". „רו זיך אַפּ, חבר", איז דערשינען אויף מאָרגן, דעם 24טן. „אָלגינס שילדערונג פון אַן אַרבעטער־אינטעליגענט" איז דערשינען דעם 26טן. צו אָלגינס ערשטן יאָרציים, דעם 22טן נאָוועמבער 1940, איז געדרוקט געווען אין דער „מאָרגן־פרייהייט" די לעצטע עסיי פון דער סעריע: „אָלגין דער לערער". — רעד.

ספּעציעל זינט ער האָט זיך פאַרבונדן און ביזן לעצטן טראָפּן פאַרשמעלצט מיט דער קאָמוניסטישער באַוועגונג, — די אַבסאָלוטע, די גרענעצלאָזע איבערגעגעבנקייט, די גרייטקייט צו יעדן מאָמענט גיין פאַר איר אין פייער און וואַסער, אָפּגעבן איר אַלץ וואָס ער האָט, ניט לאָזנדיק פאַר זיך גאָרניט, — אפילו ניט די אייגנליבע און אַמביציע פון אַ הויך־קוואַליפיצירטן שעפערישן אינטעליגענט.

אָט די אַבסאָלוטע איבערגעגעבנקייט דער פּאַרטיי און דער באַוועגונג, אָן שום ריקזיכטן, אָן שום אינערלעכן אָדער אויסערלעכן אָפּהאַלט אָן אַ וועלכן עס איז חשבון, איז געווען דער שטריך, וואָס פלעגט אויף מיר — און איך ווייס, אַז אויף אַ סך אַנדערע, וואָס האָבן נאָענט געקענט אונדזער אָלגינען, — מאַכן דעם שטאַרקסטן איינדרוק. און אין אונדזער אָנדענק וועגן אים וועט דאָך דער דאָזיקער וויכ־טיקסטער שטריך זיינער פאַרבלייבן אויף שטענדיק אַלס זיין אָנזאָג צו אַלע חברים, אַלס די צוואה, וואָס ער האָט געחתמעט מיטן לעצטן טראָפּן פון זיין בלוט, מיט זיין גאַנצן לעבן.

***

ניט נאָר די נאָענטע חברים, — די גאַנצע באַוועגונג אונדזערע האָט געפילט די דאָזיקע באַציאונג אָלגינס. און דערפאַר די באַציאונג צו אים. ווען ער פלעגט זיך ווייזן צווישן אונדזער עולם, פלעגט זיך דער עולם פילן דער־הויבן און פלעגט זיך הויבן לכבוד אים. לכבוד אים? קיי־נער האָט וועגן דעם קיין טעות ניט געמאַכט: מען האָט זיך געהויבן לכבוד אים און לכבוד דער באַוועגונג, ווייל אָלגין און די באַוועגונג האָבן זיך אין דער פאָרשטעלונג פון די ברייטע מאַסן פולשטענדיק צונויפגעגאָסן.

און אים איז נאָך באַשערט געווען אַליין צו באַטייליקן זיך אין זיין העכסטן טריאומף, אויף דעם לעצטן מיטינג אין מעדיסאָן סקווער גאַרדן, בעת דער פייערונג פון דעם 22טן יאָרטאָג פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, וועלכע האָט געבילדעט דעם הויפּט־אינהאַלט פון זיין לעבן פאַר די לעצטע 20 יאָר. דאָרטן, שטייענדיק אויף דער פּלאַטפאָרם פאַר די צוויי צענדליק טויזנט חברים פון אַלע נאַציאָנאַ־ליטעטן, איז חבר אָלגין באַגריסט געוואָרן מיט דעם העכסטן אויסדרוק פון ליבע פון אונדזער באַוועגונג און האָט אויס־געזונגען פאַר דער גאַנצער פּאַרטיי זיין לעצט שוואַנען־ליד אין זיין רעדע וועגן דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע און וועגן דעם, וואָס זי האָט אויפגעטאָן פאַרן יידישן פאָלק און פאַר דער פאַרברידערונג פון די פעלקער. עפּעס ווי ער וואָלט געפילט, אַז ער געזעגנט זיך, — און ביי פיל פון אונדז איז אויך געווען אַזאַ געפיל, ווען מיר האָבן געזען, וויפל פיזישע אָנשטרענגונג דאָס קאָסט אים, — האָט ער נאָך זיין ענגלישער רעדע געהאַלטן אַ קורצע האַרציקע רעדע אין יידיש, אין מאַמע־לשון. און ס׳האָבן פאַרשטאַנען, באַנומען און באַגריסט זיינע לעצטע יידישע ווערטער די חברים פון פעלקער, וואָס האָבן, דאַכט זיך, קיינמאָל קיין יידיש ניט פאַרשטאַנען. דאָס זיינען געווען ווערטער, וואָס זיינען פון אַ פולן האַרצן געגאַנגען דירעקט צו די הער־צער פון אונדזערע מאַסן.

***

אָלגין איז געווען אַ געוואַלדיק סענסיטיווער מענטש. ווי האַרט, פאַרשטאָלט און אומבויגזאַם ער האָט געקאָנט זיין, ווען ס׳איז געקומען צו פראַגן פון פּרינציפּ, פון באַ־וועגונג, פון קאַמף, — איז ער אָבער געווען אומפאַרגלייכ־לעך ווייך, נאָכגיביק, סענסיטיוו און אפילו סענטימענטאַל, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן פּערזענלעכע באַציאונגען. אַ גוט וואָרט, אַ שמייכל, אַ באַמערקונג, אַז מען האָט גע־לייענט זיינע אַ זאַך, אָדער געהערט און אָפּגעשאַצט זיינע אַ מיינונג, אָדער אַן אויסדרוק, פלעגט אים אָנוואַרעמען און מאַכן אויפלויכטן, — אַזוי ווי ס׳וואָלט געווען אַ קאָמפּלי־מענט, וואָס ער האָט נאָך קיינמאָל ניט געהערט. פאַר־קערט, אַ שאַרף וואָרט, אַ ניט פאַרדינטער פאָרוואורף, דער מינדסטער אויסדרוק פון אומצוטרוי אפילו צו זיינע פיזישע כוחות, פלעגן אים פאַרוואונדן ביזן טיפן האַרצן און אים מאַכן אָפּהענטיק, ווי אַ קינד.

די חברים האָבן געוואוסט וועגן דער דאָזיקער סענ־סיטיווקייט זיינער און פלעגן אים זען ווי מעגלעך צו שוינען. אפילו זאָגן אים, אַז ער וואָלט געדאַרפט מער אויפפּאַסן אויף זיך, מער היטן זיין געזונט און זיינע כוחות, האָט מען געמוזט מיט דער גרעסטער פאָרזיכטיקייט, — וואָרום ער פלעגט אין אַזאַ באַמערקן דערפילן אַ דערמאָנונג, אַז ער איז אַ זייער קראַנקער מענטש, וואָס דאַרף אויף זיך ניט טראָגן אַזוי פיל, וויפל אַ געזונטער.

אָבער אויך די שונאים פון אונדזער באַוועגונג, דער אָפּפאַל פון די דעזערטירן און פאַררעטער, האָבן געוואוסט וועגן דער דאָזיקער סענסיטיווקייט אָלגינס, וועגן זיין צאַרטער פילבאַרקייט, וועגן דער לייכטקייט צו פאַרוואונדן אים פּערזענלעך מיט אַן אויסגערעכנטער גראָבקייט און באַליידיקונג, — און זיי האָבן אין אָט דעם פּונקט שטענדיק געשלאָגן. זיי, די פּחדנים, האָבן געוואוסט, אַז ווען עס קומט צו אים אַליין, האָט אָלגין ניט געטראָגן קיין פּאַנצער, און יעדע גיפטיקע פייל האָט אים געטראָפן גלייך אין האַרצן אַריין.

און זיי האָבן אויסגענוצט דעם דאָזיקן שוואַכן פּונקט זיינעם, — מיט וואָס פאַר אַן עקלהאַפטן סאַדיזם זיי האָבן עס אויסגענוצט, כדי צו אַטאַקירן אים פּערזענלעך מיט זלזולים און בלבולים, אין וועלכע, זיי האָבן געוואוסט, אַז ס׳איז ניט געווען קיין וואָרט אמת.

און דאָס, וואָס די דאָזיקע שמוציקע אַטאַקעס אויף אָלגינס פּערזאָן, מיטן ספּעציעלן צוועק צו פאַרשאַפן עקסטראַ־ווייטיק זיין איבערגעמאַטערטן האַרצן, זיינען גע־מאַכט געוואָרן לעצטנס גראָד פון אַ ריי פּאַרשוינען, וועלכע אָלגין האָט געשענקט זיין פּערזענלעכע פריינטשאַפט און צוטרוי, — וועלכע ער האָט יאָרנלאַנג אַרויסגעהאָלפן און פאַרטיידיקט, — גראָד דאָס האָט צוגעגעבן ניט־פאַרדינטע ליידן צו די לעצטע מאָמענטן פון זיין לעבן.

***

אָלגין איז ניטאָ מער צווישן אונדז. מיר, וואָס האָבן געהאַט די פרייד צו אַרבעטן האַנט־ביי־האַנט מיט אים אין משך פון לאַנגע יאָרן, — פּונקט ווי אונדזער גאַנצע באַוועגונג, וועלכער ער האָט זיך אַוועקגעגעבן ביזן לעצטן טראָפּן בלוט, — וועלן אים שטענדיק געדענקען ווי אַ מוסטער פון קאַמף, אַרבעט און איבערגעגעבנקייט.

זיין לעבנס־ווערק איז זיין אייביקער דענקמאָל, און מיט אונדזער פאַרטאָפּלטער אַרבעט וועלן מיר זוכן פאַרפילן דעם גרויסן בלויז, וואָס ער האָ׳ז נאָך זיך געלאָזן.

רו זיך אָפּ, חבר

מיטוואָך אינדערפרי, אַ קורצע ווייל נאָך זיין טויט, האָבן מיר, אַ גרופּע חברים, וואָס האָבן זיך די ערשטע דערוואוסט וועגן דעם אומגליק, געזען אים אין זיין היי־מישער סביבה, אין זיין צימער. אַ לאַנגער, שטרענגער צימער מיט אײַן גרויסן פענצטער אין דרויסן. די גאַנצע וואַנט פון אײַן זייט איז פון אונטן ביז אויבן באַשטעלט מיט ביכער. רייַען פון הונדערטער און הונדערטער ביכער: איבער פֿאָליטישע און עקאָנאָמישע פראָגן, איבער געשיכטע, איבער דער געשיכטע פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע און דער באָלשעוויסטישער פּאַרטיי, איבער אַמעריקע, איבער ליטעראַטור. די ביכער — אין דער גרעסטער אַרדענונג, אַ סך פון זיי מיט פּאַרלייגטע פּאַסיקלעך פּאַפּיר, מיט פּאַר־צייכענונגען. ביכער, איבער וועלכע אָלגין האָט געאַרבעט. קיין שום איבעריקע ביכער, וואָס פּאַרנעמען אומנויטיק אַ פּלאַץ.

אָנטקעגן די ביכער, ביי דער קעגן־וואַנט, אַ שמאָל בעטל, ביים בעטל — אַ טישל, אַ שטול. אויפן שטול — ביכער אין לייענען. אויפן טישל — פּאַרצייכנטע פּאַפּירן, אויסצוגן פון ביכער. און אין בעטל, אַן אָנגעטאָנענער, אַ גרייטער באָלד אַרויסצוגיין, צו גיין אין רעדאַקציע — אָלגין. אָבער שוין אַן אומבאָוועגלעכער. דער פּנים אַן אויסגעצערטער, אָבער אַ רואיקער, ווי אָלגין וואָלט מיד געוואָרן, האָט זיך אויף אַ ווייל צוגעשפּאַרט און איז איינגעשלאָפן.

שלאָף רואיק, חבר, דו האָסט דיין אַרבעט אָפּגעטאָן. ס׳איז געקומען דיין ריי פּאַר אַ לאַנגן, לאַנגן אָפּרו...

*
**

און נעכטן האָבן מיר אים געזען אין גרויסן זאַל ראָיאַל־ווינדזאָר. אַ גרויסער זאַל, גרויסע באַלקאָנען, אַ הויכע און ברייטע בינע און מענטשן האָלטן אין איין אָנקומען פון אָלע זייטן. אָט אַזוי וואָלטן זיי געקומען, ווען אָלגין וואָלט געדאַרפט רעדן אין דעם האָל. אָבער אָנשטאָט מיט רעדן וועלן דיר אָנקומענדיקע באַגריסט מיט אַ פייערלעכער, אַ פּאַרטיקער שטילקייט. דער צענטער פון דער שטילקייט איז אינמיטן זאַל. אַן ארון, אַרומגערינגלט מיט פּאָנען. אַ האַלב־פּאַר־דעקטער, עפּעס ווי פּאַרטאַיטער ארון, און אין אים, דאָס וואָס עס איז פּאַרבליבן שטערבלעכס פון אָלגינען. ער ליגט, ווי אַן איינגעשלאָפענער, אַ באַרואיקטער. דאָס האַרץ האָט זיך אָפּגעשטעלט און אינאיינעם דערמיט דער שטענ־דיקער אימפּעט פון אָלגינען דעם „אייביק יונגן". אָבער דער פּנים זעט ביי אים איצט אויס עפּעס ווי שטרענגער אייַדער אין דער ערשטער מינוט, וועו ער איז אויף שטענדיק איינגעשלאָפן. עפּעס ווי אינעווייניק אין אים וואָלט זיך עפּעס געריסן צו וועקן אים. עפּעס ווי דער פּנים וואָלט געזאָגט: ניט גוט פון מיין זייט, וואָס כ׳האָב זיך גראָד איצט, אין אַזאַ צייט, דערלויבט צו פאַרשלאָפן צו לאַנג. און פון אייער זייט, חברים, איז ניט גוט, וואָס איר האָט מיר געלאָזן צו לאַנג פאַרשלאָפן זיך. מען דאַרף אַרבעטן, חברים, מען דאַרף טאָן, מען דאַרף קעמפן, מען קאָן ניט רוען...

ניט ליידנדיק און ניט אָפּגעשוואַכט זעט אויס אָלגינס פּנים אין אָנהייב פון זיין אייביקער רו, נאָר שטרענג און מאָנעמדיק: ניט שלאָפן, חברים, ניט רוען, איצט איז ניט די צייט פאַר דעם, איצט איז די צייט פאַר פאַרטאָפלטער אַרבעט!

ציט זיך אַ שטילע אומענדלעכע קייט פון מענטשן פאַרבי דעם שטילן ארון מיטן מאָנעמדיקן חבר אינעווייניק. מענער און פרויען, אַרבעטער, אינטעליגענץ, יונגע, אַלטע, מענטשן מיט שטייף־פאַרביסענע ליפּן, מענטשן מיט רויטע אָנגעלאָפענע אויגן, מענטשן וואָס ברעכן אויס אין געוויין, מענטשן וואָס מערקן אפילו ניט, ווי שטילע טערערן פון ווייטיק און געזעגענונג פליסן איבער זייערע באַקן...

ציט זיך אַן אומענדלעכע קייט פון מענטשן, וואָס וואַרפן דעם לעצטן בליק פון זעגענונג אויף דעם, וואָס האָט אין פולקייט פון זיין לעבן און אין ברען פון אַרבעט בשום אופן ניט געווואָלט אונדז פאַרלאָזן, אָבער וועלכער האָט עס געמוזט, געמוזט טאָן, ווייל דער שוואַכער, דער אויסגעמאַטערטער קערפּער און דאָס הארץ, וואָס האָט אַזוי שטאַרק געשלאָגן און איז אַזוי אומאויפהערלעך אַטאַקירט געוואָרן, האָבן מער ניט געקאָנט נאָכהאַלטן דעם שטאַרקן ברענענדיקן גייסט.

שלאָף, טייערער חבר, רו זיך אויס, — רו, אין דיין לאַנגן, לאַנגן אָפּרו. האָסט אויפגעטאָן מער ווי דעם חלק אַרבעט, וואָס דיינע פּלייצעס האָבן געקאָנט טראָגן. אַנדערע חברים וועלן אונטערשטעלן די פּלייצעס. די אַרבעט גייט וויטער און שטעלט זיך ניט אָפּ.

רו זיך אָפּ, חבר.

אָלגינס שילדערונג פון אַן אַרבעטער־אינטעליגענט

„זאָג מיר ווער דיין פּריינט איז, וועל איך דיר זאָגן ווער דו ביסט", — איז פיל מער, ווי אַ ווערטל. ס׳איז אַ כלל, וואָס האָט וויניק אויסגאַמען. און וויל מען וויסן ווי אַ מענטש וויל זיך אַליין זען, קאָן מען וועגן דעם אַמבעסטן אורטיילן לויט דעם, וואָס אים געפעלט ביי זיינע פריינט.

אָלגין, וועלכער איז געווען דעם לעצטן יאָר אַ געפער־לעך קראַנקער מענטש, כאָטש מען האָט עס פון אים באַ־האַלטן און ער, פון זיין זייט, האָט עס באַהאַלטן פון אַנדערע, האָט פאַר די לעצטע דריי חדשים, וועו ער איז ווידער צוגע־טראָטן צו דער אַרבעט, ווי געהאַלטן אין איין געזעגענען זיך מיט די און מיט דעם, וואָס איז אים ליב און טייער, — ער האָט ווי געהאַלטן אין איין שרייבן זיין צוואה, אין וועלכער זיין פּערזענלעכקייט איז אַלזייטיק און אַמבעסטן כאַראַק־טעריזירט געוואָרן.

מיט דריי חדשים צוריק, דעם 29טן אויגוסט, איז פּלוצ־לונג געשטאָרבן דער אָנפירער פון דער ווּאירקערס סקול, אברהם מארקאָף, אַ מענטש מיט וועלכן אָלגין איז געווען נאָענט און באַפריינדעט. אין דעם חודש־זשורנאַל „קאָמו־ניסט", אין אָקטאָבער־נומער, איז געדרוקט מ. אָלגינס אַן אַרטיקל וועגן מארקאָפן אונטערן נאָמען: „מארקאָפס ביי־טראָג פאַר דעם שטודיום פון מאַרקסיזם". אין דעם דאָ־זיקן אַרטיקל זוכט אָלגין צו כאַראַקטעריזירן דאָס בעסטע, לויט זיין מיינונג, אין מארקאָפן, — און דורך דעם גופא כאַראַקטעריזירט ער זיך אַליין.

„זיין אופן פון לערנען — שרייבט אָלגין — איז שטענ־דיק געווען אַ וואַרעמער און אַ פריינטלעכער. ער איז שטענדיק צוגעגאַנגען צו די סטודענטן מיט דער גרעסטער סימפּאַטיע צו זייערע פּראָבלעמען, זייערע אומזיכערקייטן און פּלאָנטערס, פּרובירנדיק שטענדיק צו העלפן זיי דורך פּערזענלעכער אויפמערקזאַמקייט. ער האָט באַרייכערט זיינע לעקציעס מיט מאַסן לעבעדיקע עפּיזאָדן, וואָס ער האָט גענומען פון זיין אייגענער דערפאַרונג אין דער אַר־בעטער־באַוועגונג, — פאַקטן, וואָס שטאַמען אָפט פון זיין יוגנט אין דעם צאַרישן רוסלאַנד. אויף אַזאַ אופן איז די טעאָריע, וואָס ער האָט געלערנט קיינמאָל ניט געווען מאַט און אַבסטראַקט, נאָר זי האָט שטענדיק געצאַפּלט מיט לעבן".

פאַרגעסט וועגן דעם, אַז דאָס האָט אָלגין געשריבן וועגן אַן אַנדער חבר, און אייך וועט זיך אויסווייזן, אַז ער האָט עס געשריבן קוקנדיק פאַרטראַכט אויף זיך אַליין אין שפּיגל. יעדער איינער, וואָס האָט בייגעוואוינט זיינע לעקציעס און פאָרטראַגן — און אַפילו זיינע ניט־צוגעגריי־טע צופעליקע רעדעס; און ספּעציעל יעדער איינער פון די יינגערע חברים, וואָס איז צו אים געקומען און האָט אים פאַראינטערעסירט מיט די פּראָבלעמען, אין וועלכע ער האָט זיך געפּלאָנטערט, וועט אין דער דאָזיקער באַשרייבונג פון מארקאָפן, דעם אידעאַלן באָלשעוויסטישן לערער, דערקע־נען די הויפּט־שטריכן, וואָס האָבן כאַראַקטעריזירט אָלגי־נען אַליין אין זיין אַרבעט.

„זיין מעטאָד — שרייבט ער — איז געווען פון אַ גע־לערנטן. אָבער אַזוי ווי ער האָט זיך אויף דורך און דורך אידענטיפיצירט מיט דעם אַרבעטער־קלאַס, איז ער קיינ־מאָל ניט געווען אַקאַדעמיש. ער קאָן אַמבעסטן באַשריבן ווערן אַלס אַ פּראָלעטאַרישער געלערנטער און אָרגאַניזאַ־טאָר".

און ווידער זעען מיר פאַר זיך אין די דאָזיקע שורות אַ פּינקטלעך בילד פון אָלגינען גופא און פון זיין אַרבעט־מע־טאָד. אויף זיין אַרבעט־טיש האָט מען שטענדיק געקאָנט גע־פינען גענוי אויסגעאַרבעטע און פאַרשריבענע פּלענער פון זיין אַרבעט, און פּינקטלעכע קאָנספּעקטן ניט נאָר פאַר לעקציעס און גרעסערע אַרבעטן, נאָר אפילו פאַר טעגלע־כע צייטונג־אַרטיקלען און קאָלומס. איידער ער האָט זיך גענומען אַרויסברענגען אַ טעמע פאַר עמעצן אַנדערש האָט ער זי פריער גענוי פאַנאַנדערגעאַרבעט פאַר זיך אַליין, איינגעטיילט זי אויף די געהעריקע טיילן, באַקרעפטיקט פאַר זיך די דאָזיקע טיילן מיט די געהעריקע מאַטעריאַלן, — ער האָט אָפּגעטאָן אַ סיסטעמאַטישע, מעטאָדישע, שיער ניט אַקאַדעמישע אַרבעט. אָבער ווען ער האָט זיין רעדע אָדער אַרטיקל אַרויסגעבראַכט פאַרן עולם האָט מען בשום אופן ניט געקאָנט זען די „שטעך" פון דער דורכגעמאַכטער אַקאַ־דעמישער אַרבעט. דאָ איז ער אַרויסגעטראָטן אַלס דער „פּראָלעטאַרישער געלערנטער און אָרגאַניזאַטאָר", וואָס אי־דענטיפיצירט זיך פולשטענדיק מיטן אַרבעטער־קלאַס, — ניט נאָר מיט זיינע אינטערעסן, נאָר אויך מיט זיין אַרט דענקען, מיט זיין צוגאַנג, מיט זיין שפּראַך.

די דאָזיקע געוואוינהייט פריער גענוי אויסצואַרבעטן און סיסטעמאַטיזירן דאָס, וואָס ער האָט צו זאָגן, איז ביי אָל־

אויף דער ערך־וואַך ביים ארון פון מ. אָלגין, אין נאָוועמבער 1939.

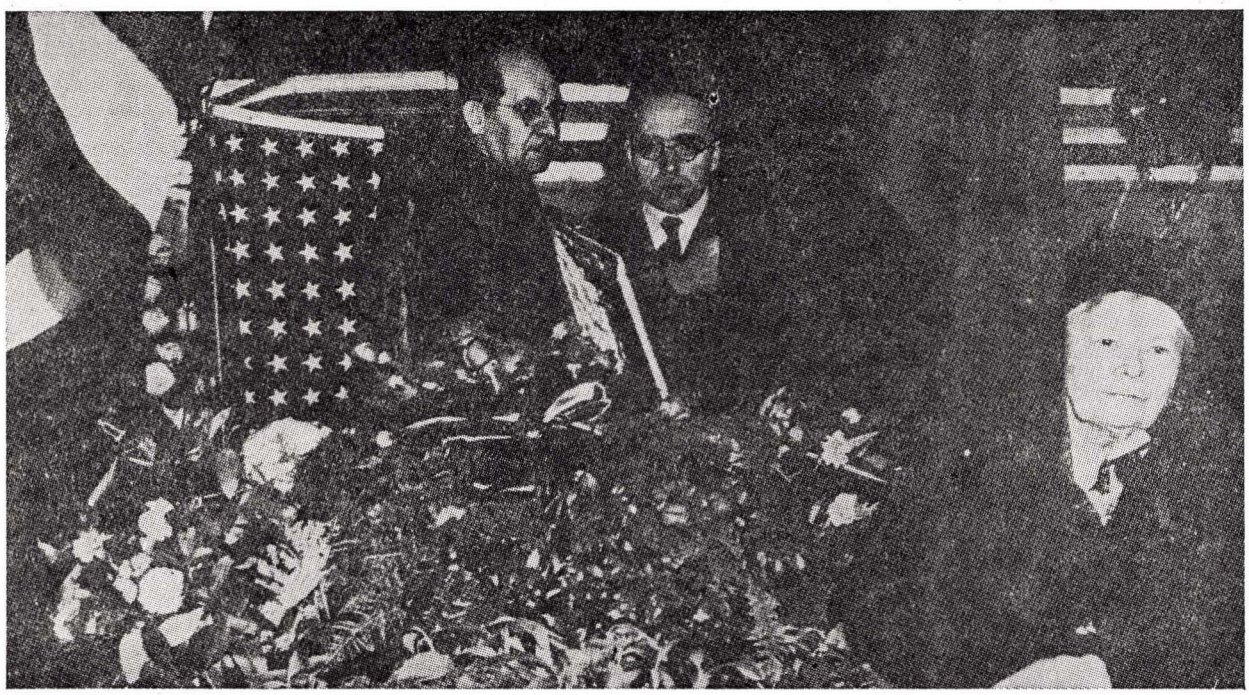

משה כץ ווערט דאָ געזען, אין הינטערגרונט, צוזאַמען מיט פּ. נאָוויקן. רעכטס — די רעוואָלוציאָנער־מאַרקסיסטישע טוערין, פאַרפאַסערין פון בוך „ווי אר' מעני" (מיר זיינען אַ סך), עלא ריוו בלור.

גינען געווען אַזוי אָרגאַניש, אויף אַזוי פיל אַ טייל פון זיין נאַטור, אַז ער פלעגט זיך פילן אַ ביסל אומבאַהאָלפן ווען אים פלעגט אויסקומען אַרויסצוטרעטן עקספּראָמפּט, אונ־טער דער דירעקטער פאָדערונג פון אַ ניט־פאָראויסגעזע־ענעם מאָמענט אויף אַ מיטינג אָדער פאַרזאַמלונג.

אָלגין איז געווען אַ ברייט־געבילדעטער מענטש מיט אַ גרינטלעכער אַקאַדעמישער צוגרייטונג, מיט אַ טיפּיש־אינטעלעקטועלן הינטערגרונט. נו, ווייסן מיר, אַז אינטע־לעקטואַלן האָבן גרויסע שוואַכקייטן, וואָס זיי ברענגען, אָדער נעמען איבער פון דער מיטלקלאַס סביבה, פון וועל־כער זיי קומען אַרויס, אָדער אין וועלכער זיי וואַקסן אַריין. אַ אינטעליגענט איז אָפט אינדיווידואַליסטיש, סנאָביש, קוקט פון אויבן אַראָפּ אויף די, וואָס פאַרשטייען אים ניט פון האַלבן וואָרט און שאַצן ניט אָפּ ווי געהעריק זיין אינטעלעקטועל־קייט. אַ אינטעליגענט האָט אָפט אַ זייער איבערטריבענע פאָרשטעלונג וועגן פּערזענלעכן כבוד, ווען עס רירט אים אַליין אָן, און האָט אַ שטאַרקע טענדענץ צו כאַפּן דעם הוט און אַנטלויפן אין אַ „העלפאַנט־ביין טורעם", אין זיין אייגענעם ווינקל, ווען אים ווייזט זיך אויס, אַז דאָס פאָלק גייט אים ניט אַנטקעגן.

דאָס זיינען טיפּישע שטריכן פון דעם מיטלקלאַסיקן אינטעליגענט, וועלכער איז מער קאָנצענטרירט אויף זיך, ווי אויף וואָס און וועמען עס איז אַנדערש. אָבער דאָס זיינען ניט און קאָנען ניט זיין די שטריכן פון דעם קאָמוניסטישן אינטעלעקטואַל. און אָלגין לויבט מארקאָפן דערפאַר, וואָס „ער איז געווען איינער פון אירע אינטעליגענטן, וואָס זיינען לכתחילה געקומען פון דעם מיטלקלאַס, אָבער קוים זיינען זיי איבערצייגט געוואָרן אין דער ריכטיקייט פון מאַרקס' און לענינס לערע, גיבן זיי אַוועק זייער גאַנצע ענערגיע, אַלע זייערע פייאיקייטן, זייער גאַנצע צייט, אַלע זייערע געדאַנקען און טרוימען דער פּאַרטיי און איר אַרבעט".

אָט דער שטריך, וואָס האָט אַזוי אימפּאָנירט אָלגינען ביי ח' מארקאָפן, איז דאָך געווען אָלגינס אייגענער שטריך, — דער שטריך, וואָס האָט אים געמאַכט אַזוי טייער דער פּאַרטיי, דעם אַרבעטער־קלאַס, די יידישע פאָלקס־מאַסן או־מעטום וואו אונדזער אָלגינס וואָרט איז דערגאַנגען.

אָבער דער ווערט פון אַ פּראָלעטאַרישן אינטעליגענט באַשטייט ניט נאָר אין דעם, וואָס ער אַליין אידענטיפיצירט זיך מיט דעם אַרבעטער־קלאַס. די אויפגאַבע פון אַזאַ אינ־טעליגענט איז צו פאַרמערן די קענטענישן און פאַרמערן די קענער, די אויפגאַבע איז צו דערציען נייע קאַדרען פי־רער און טוער. און דאָס איז גאָר ניט קיין גרינגע זאַך.

„מען דאַרף וויסן, ווי צוצוציען די געהעריקע מענטשן. מען דאַרף וויסן ווי צו נעמען דעם יונגן, צוזאָגנדיקן מאַ־טעריאַל און אויספאָרמירן אים ווי געהעריק. מען דאַרף זיין קלוג און געדולדיק און מען מוז דערביי אַליין פאַרמאָגן די נויטיקע קענטענישן און דערפאַרונגען. מען דאַרף קאָנען באַגייסטערן און דערמוטיקן, אָבער אין דער זעלביקער צייט אויך קריטיקירן און אָפּשאַצן. מארקאָף האָט אין אַ ברייטער מאָס געהאַט די דאָזיקע אייגנשאַפטן".

און אָלגין, וועלכער האָט אָט די אייגנשאַפטן באַטראַכט פאַר די וויכטיקסטע און ווערטפולסטע ביי אַ פּראָלעטאַרישן פירער און דערציער, האָט דורך זיין אייגענעם לעבן אונדז געלאָזן אַ צוואה צו פאַרשטאַרקן, באַפעסטיקן און פאַרמערן די דאָזיקע אייגנשאַפטן.

אָלגין דער לערער

ווי שנעל און שטורעמדיק די צייט לויפט! איז עס ניט געווען ערשט נעכטן, ווען מיר האָבן זיך געבעטן ביי אָלגינען ער זאָל שוינען זיין געזונט און שפּאָרן זיינע כוחות, — און ער, פאַרקערט, האָט מיט אַ באַנייטן פייער און אימ־פּעט זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט און געזוכט ביי־צוטראָגן זיין חלק צו יעדן — בוכשטעבלעך יעדן צווייג פון אונדזער ברייט־פאַרשפּרייטער באַוועגונג? איז עס ניט געווען ערשט נעכטן און אייערנעכטן, ווען ער האָט מיט אונדז אַלעמען געמאַכט פּלענער וועגן דער „מאָרגן־פריי־הייט", געגרייט אַ פאָרטראַג פאַרן פּראָלעטפּען, געקומען אויף אַ קאָנפערענץ צו העלפן דעם אַרטעף, באַטייליקט זיך אין זיצונגען פון פאַרשיידענע קולטור־קאָמיסיעס און אַרויסגעטראָטן מיט זיין לעצטן שוואַנען־ליד אויף דער פייערונג פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע אין מעדיסאָן סקווער גאַרדן, וואו 20 טויזנט פאַרזאַמלטע האָבן אים אויפ־גענומען מיט אַ פייערדיקער אָוואַציע? און די לעצטע וואָכן און טעג פון זיין לעבן האָט חבר אָלגין, וועלכער האָט זיך שטענדיק און אונטער אַלע אומשטענדן אויסגעצייכנט מיט זיין גרויסער אַרבעטזאַמקייט פאַר דער באַוועגונג, מיט וועלכער ער האָט צונויפגעגאָסן זיין לעבן, געפלאַקערט און געברענט מיט אַ באַזונדערן אימפּעט. אַזוי טרעפט, אַז אַ ליכט וואָס האַלט ביים אויסגיין העלט שטאַרקער אויף פאַר דעם לעצטן מאָמענט, איידער זי ווערט אינגאַנצן אויס־געלאָשן. און אָלגין, וועלכער איז געווען אַ ליכט אין אונ־דזער באַוועגונג, איז אויסגעלאָשן געוואָרן ווי אַ ליכט, ווען ער האָט איר אָפּגעגעבן יעדן טראָפּן, וואָס ער האָט געהאַט אין זיך.

ווי שנעל עס פליט די צייט! נאָך שטייט פאַר אונדזערע אַלעמענס אויגן דער לעבעדיקער פּנים פון אָלגינען, זיין פיגור, זיינע זשעסטן, זיין מידע שטים פון די לעצטע פּאָר יאָר, — אָבער ער איז שוין אַ גאַנץ יאָר ניט מיט אונדז און מיר טוען אונדזער און זיין אַרבעט אָן אים, אָן זיין פּערזענלעכן אָנטייל, אָבער מיט דעם זעלביקן גייסט, וואָס האָט אים באַזעלט און וואָס קאָן ניט אויסגעלאָשן ווערן מיטן טויט פון דעם געטרייסטן חבר, פון דעם נויטיקסטן טוער.

אין משך פון דעם פאַרגאַנגענעם יאָר איז אונדז ניט איינמאָל אויסגעקומען צו דערמאָנען זיך אָן אָלגינען, — ניט דערפאַר, ווייל ער איז ניטאָ און ער פעלט — און דאָס איז ריכטיק, — נאָר גראָד, ווייל ער איז נאָך אַלץ מיט אונדז דורך זיינע אַרבעטן. פון צייט צו צייט האָט אונדזער „מאָרגן־פרייהייט" געדרוקט פאַרבליבענע אַרבעטן פון אָלגינען און איבערגעדרוקט זיינע אַרטיקלען, וואָס זיינען געשריבן גע־וואָרן ביי אַנדערע געלעגנהייטן. און יעדער איינער, וואָס לייענט זיי וועט באַשטעטיקן, אַז זיי זיינען פּונקט אַזוי צייט־מעסיק, פריש און וועקנדיק, ווי זיי וואָלטן ערשט איצט געשריבן געוואָרן. וואו ליגט דער סוד דערפון?

געוויינלעך שרייבט אַ זשורנאַליסט בלויז פאַר דעם היינטיקן טאָג און זיין גרעסטע באַפרידיקונג און פאַרדינסט איז, ווען זיין אַרבעט געפינט דעם פולסטן אָפּקלאַנג גראָד אין די נויטן פון דעם היינטיקן טאָג. אַ זשורנאַליסט טראַכט געוויינלעך זייער ווייניק און זייער זעלטן וועגן דעם, ווי זיינע אַרבעטן, אַרטיקלען אויף טאָג־פראַגן, וועלן אויסזען מאָרגן.

מאָרגן איז אַן אַנדער טאָג, מיט נייע זאָרגן, מיט נייע אָנ־שטרענגונגען און דאָס וואָס איז געשריבן געוואָרן מיט אַן אויג אויף היינט מוז אָפט געשריבן ווערן אין גאָר אַן אַנ־דער טאָן אויף מאָרגן.

אַזוי זעט אויס געוויינלעכע גוטע זשורנאַליסטישע אַר־בעט. אָבער ס׳איז פאַראַן אַ ספּעציעלער מין זשורנאַליס־טישע אַרבעט, אַזאַ וואָס לעבט ווייט איבער דעם היינטיקן טאָג, פאַרלירט ניט איר פרישקייט אויך מאָרגן און איבער־מאָרגן און באַקומט אָפטמאָל אַ גאַנץ באַזונדערן אינטערעס און באַדייטונג ערשט אין אַ צייט אַרום, אפילו אין יאָרן אַרום, ווייל זיי ווערן באַשטעטיקט און באַקרעפטיקט דורך דער דערפאַרונג פון דער צייט. דאָס זיינען אַרבעטן, אין וועלכע דער שרייבער הייבט זיך אויף איבער די צופעליקע, דורכלויפנדיקע פראַגן פון היינטיקן טאָג, וואו ער ענט־פערט אויף פראַגן פון שטאַנדפּונקט פון די אינטערעסן און דערפאַרונגען פון דער פאָראויסגייענדיקער מענטשהייט, פון דעם אַרבעטער־קלאַס און פון זיין צוקונפט. אין אַזעל־כע אַרבעטן, אפילו אַ לאַנגע צייט נאָכדעם, ווי זיי זיינען גע־שריבן געוואָרן, — און אפשר גראָד אין אַ צייט אַרום, — דערקענט דער לייענער זיין דורכגעגאַנגענעם וועג, זיינע טעותן און דערפאָלגן און געפינט אין זיי קלאָרע אָנדיי־טונגען פאַר זיין ווייטערדיקן וועג.

עס איז קיין שום צווייפל ניט, אַז פיל פון חבר אָלגינס פּובליציסטישע און אַנדערע אַרבעטן געהערן גראָד צו אָט דעם מין, וואָס לעבט ווייט איבער דעם היינטיקן טאָג און באַקומט מיט דער צייט אַ נייעם גלאַנץ און שטאַרקייט.

איצט, ווען מיר זיינען שוין דערווייטערט דורך אַ גאַנצן יאָר, — און וואָס פאַר אַ יאָר! — פון דעם, וואָס מיר האָבן פאַרלאָרן אין חבר אָלגינען, איז דאַכט זיך גרינגער ווי פריער אויסצוטיילן דעם הויפּט־שטריך, די הויפּט־מיסיע, וואָס אָלגין האָט געהאַט אין אונדזער באַוועגונג. ס׳איז אין עצם געווען אַ מיסיע פון אַ דערציער, פון אַ לערער.

אָלגין איז געווען אַ זייער פאַרשיידנזייטיקער מענטש, אַ מענטש מיט אַ סך טאַלאַנט, אַ סך וויסן, אַ קאָלאָסאַלע אַרבעטזאַמקייט און אַ פאַרשאַרפט־געזעלשאַפטלעכע ליידנ־שאַפט און ווילן. ער איז געווען אַ גלענצנדיקער רעדנער, אַן אויסגעצייכנטער לעקטאָר, אַ טאַלאַנטפולער שרייבער, — און געשריבן האָט ער ניט נאָר פּובליציסטישע אַרטיק־לען, נאָר אויך וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן, אַרבעטן איבער ליטעראַטור, דערציילונגען, ראָמאַנען, פאַרצייכענונגען, א. אַז. וו. ער איז געווען אַ מייסטער אין יידיש, אַן אויסגע־צייכנטער שרייבער אין רוסיש און האָט זיך געפילט פול־שטענדיק היימיש אין ענגליש. פּונקט ווי זייער אַ סך אַנ־דערע טאַלאַנטפולע שרייבער און קעמפער, וואָס די יידישע מאַסן האָבן פון זיך אַרויסגעגעבן, האָט ער געקאָנט זייער פריי אויסלעבן זיך אין רוסיש, אָדער אינאַגנצן אָפּגעבן זיך מיטן ברייטן פעלד פון ענגליש. אַלע טירן זיינען פאַר אים געווען ברייט צעעפנט.

אָבער חבר אָלגין, וועלכער האָט ליב געהאַט אַרויס־צוטרעטן און צו שרייבן אין רוסיש און אין ענגליש, האָט זיין גאַנצע ליבע, זיין גאַנצן אימפּעט און אַלע כוחות אַוועק־געגעבן דער אַרבעט אויף אַלע געביטן אין יידיש. וואָרום אין יידיש, האָט ער געפילט, איז ער ניט נאָר דער שרייבער און טוער, — ער איז אין דעם דער שאַפער און דער לערער, און דאָס איז פאַר אים און פאַר אונדז אַלעמען געווען אַ סך וויכטיקער. ניט אומזיסט איז חבר אָלגין דעריבער געווען איינער פון די ערשטע — און דער בעסטער — איבערזע־צער פון מענדעלעס העברייאישע שריפטן אין יידיש; ניט אומזיסט איז ער געווען דער ערשטער אויטאָר פון אַ מאָ־דערנער כרעסטאָמאַטיע אין יידיש פאַר יידישע מאָדערנע שולן, ווען אַזעלכע שולן האָבן ערשט גענומען אַרויס־שפּראָצן; ניט אומזיסט האָט ער אָפּגעגעבן אַזוי פיל צייט דער לעקטאָר־פּלאַטפאָרם און די לעקציעס און קורסן אין אונדזערע פאַרשיידענע קולטור־אָרגאַניזאַציעס. ער האָט געלערנט הונדערטער — און דורך זיי טויזנטער און טוי־זנטער — יידישע אַרבעטס־מענטשן, ווי צו רעדן, ווי צו שרייבן, ווי צו שאַפן, ווי צו דענקען, ווי צו פירן זיך אין געזעלשאַפטלעכן לעבן.

מיר דערמאָנען זיך, ווי אָלגין האָט מיט אַ יאָר דריי צוריק אויפגעהויבן אין דער „מאָרגן־פרייהייט" אַ זייער וויכטיקע און ערנסטע פראַגע אַרום אַזאַ אויסערלעך ניט וויכטיקער און ניט ערנסטער פּאַסירונג, ווי אַ שלעכט גע־שריבן יידיש בריוול, וואָס ער האָט באַקומען פון די קינ־דער פון איינער פון די יידישע קינדער־שולן. ער האָט אויפגעהויבן די פראַגע וועגן דעם קליינעם בריוול אויף אַ פּרינציפּיעלער הויך און האָט געגעבן צו פאַרשטיין די קינ־דער, די לערער און די לייענער, אַז שפּראַך איז אין גע־זעלשאַפטלעכן לעבן און קאַמף אַן אומגעהויער וויכטיק גע־צייג, וואָס מען דאַרף האַלטן ריין און שטענדיק שאַרף; אַז אַ קלאָרער, ריינער און זיכערער דענקען נויטיקט זיך אין אַ קלאָרער, זויבערער און זיכערער שפּראַך. און וואָס פאַר אַ פרייד עס איז געווען פאַר אים, ווען ער האָט באַקומען פון קינדער פון עטלעכע שולן בריוולעך מיט אַ צוזאָג, אַז זיי וועלן זען צו היטן די ריינקייט און די שיינקייט פון דער יידישער שפּראַך וואָס מען לערנט מיט זיי...

חבר אָלגין איז געווען אַ לערער. און אַ גוטער לערער. דערהויפּט צוליב דעם, ווייל ער האָט זיך אַליין קיינמאָל ניט אויפגעהערט צו לערנען און איז שטענדיק גרייט געווען צו לערנען פון יענעם, — פון די, וואָס קאָנען אויף אַ וועלכן עס איז געביט האָבן מער דערפאַרונג, ווי ער.

די גרייטקייט שטענדיק צו לערנען זיך איז אַ מער זעל־טענע אייגנשאַפט, איידער די גרייטקייט צו לערנען יענעם, — און אָלגין האָט אין זיך פאַראייניקט די גליקלעכע קאָמ־בינאַציע פון אַ לערער, וואָס לערנט זיך אַליין כסדר.

עס וועלן פאַרגיין יאָרן. די צופעליקע שטריכן, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט יעדן לעבעדיקן מענטשן, וועלן אָפּ־געווישט ווערן פון אָלגינס אָנדענק. ס׳וועלן אַרויסטרעטן קלאָרער און בולטער די הויפּט־שטריכן. און צווישן זיי וועט דער בולטסטער שטריך וואָס וועט שטעלן אָלגינען ווי אַ ביישפּיל פאַר אַנדערע דורות פון אונדזערע שרייבער און טוער אָן שום צווייפל זיין:

— ער איז געווען אַ לערער פאַר זיין פאָלק און קלאַס. אַ לערער, וואָס איז שטענדיק אַליין גרייט געווען צו לערנען זיך.

געזעגענונג מיט קלמן מרמרן

אונדזער אַלטער, גוטער קלמן מרמר, וואָס האָט ערשט פֿאַרלאָזן אונדזער וועלטל, שטייט מיר פֿאָר די אויגן, ווי איך האָב אים געזען דאָס לעצטע מאָל מיט העכער אַכט וואַכן צו־ריק אין קאַליפֿאָרניע.

אַז ער איז קראַנק און פֿאַרלירט ביסלעכווייז די כוחות, און צוזאַמען מיט זיינע פיזישע כוחות ווערט אָפּ:עווישט און טייל־ווייז אפילו צעשטערט איינער פון זיינע כאַראַקטעריסטישסטע שטריכן, זיין מערקווירדיקער זכרון, וואָס האָט אים אַזוי שטאַרק געהאָלפן אין זיינע היסטאָרישע אַרבעטן און אין זיינע דערא־נערונגען, האָבן מיר אַלע געוואוסט. איך בין דערביבער געווען אפילו גרייט דערצו, אַז ווען כ׳וועל אים זען אין גאַרפילדס דערהאָלונג־הויז אין לאָס אַנדזשעלעס, זאָל מיך מרמר, ניט געקוקט אויף אונדזער אַלטער באַקאַנטשאַפט, ניט דערקענען מיטאַמאָל. אויסגעלאָזן האָט זיך אָבער אַנדערש: ער האָט מיך גראָד גלייך דערקענט און דערמאָנט זיך פֿאַרשיידענע זאַכן. איך אים אָבער האָב דערקענט דערהויפּט, ווייל די נוירס האָט מיר אַנגעוויזן אויפן בעט (מיט הויכע זייטן־וועגט, כדי ער זאָל צופעליק ניט אַראָפפאַלן), וואו מרמר איז גע־לעגן.

את חטאי אני מזכיר, — איך דערמאָן זיך אין מיינע זינד, הינטער וועלכע עס איז, חלילה, ניט געלעגן קיין שום בייזוויליקייט: וועג ס׳פלעגט אַמאָל קומען צו־רייד וועגן מרמרס עלטער, פלעג איך אין אַ שפּאַס זאָגן, אַז ער מוז זיין וויַיט איבער הונדערט יאָר און נעענטער צו הונ־דערט מיט פופציק. דאָס איז געווען נאָך מיט אַ פּאָר צענד־ליק יאָר צוריק, וועג מרמר איז געווען פיזיש געזונט, אַק־טיוו און אין פולן באַזיץ פון זיינע גייסטיקע כוחות. דער שפּיץ פון דעם שפּאַס איז געלעגן אין דעם, וואָס אויסזעע־דיק פיזיש אפשר אפילו יינגער פון זיינע 50ער, אָדער 60ער יאָר, האָט ער עפּעס ווי איינגעוויקלט זיך אין אַ טלית פון אַלטקייט, פון זיידעשאַפט, אפשר אפילו פון עלטער־זיידעשאַפט. ער איז געגאַנגען פֿאַמעלעך, האָט געערעדט זייער רואיק און זייער פֿאָרזיכטיק, ווי ער וואָלט געשטאַנען (כאָטש באמת איז עס בשום אופן ניט געווען אַזוי) אויסער די הייסע און היציקע קאַמפן און קריגעריין פון אונדזערע צייטן. און ס׳איז געווען ניט נאָר דער צופעליקער איינ־דרוק, נאָר ס׳איז טאַקע אַזוי געווען, אַז וועג ס׳פלעגט קו־מען צו־רייד וועגן די שאַרפע פּראָבלעמען פון אונדזערע צייטן, איז אים, מרמרן (וועלכער איז קיינמאָל ניט געווען גלייכגילטיק צו זיי) לייכטער געווען צו רעדן אין טערמי־נען פון די פֿאַרצייטיקע יידישע נביאים, פון אַ ישעיהו, אָדער עמוס, אידער אין היינטיקע טערמינען פון מאַרקסיזם און לעניניזם. ביי מיר פלעגט אָפט זיין אַן אייגדרוק, אַז וועג מען צערעדט זיך מיט מרמרן וועגן דער פֿאַרגאַנגענהייט, באַזונדערס טאַקע וועגן דער עפּאָכע פון די נביאים, וועט

„מאַרגן־פֿרייהייט", 7טן יולי, 1956.

ער אונדז פלוצלונג איבערראַשן מיט דער באַמערקונג, אַז „וועג כ׳האָב זיך לעצטע וואָך באַגעגנט מיט ישעיהון האָבן מיר מיט אים טאַקע גערעדט וועגן דעם, ווי דער באַגריף פון „והיה באחרים הימים" (און עס וועט זיין ביים סוף פון די צייטן) קאָן דורכגעפירט ווערן אין לעבן"...

דאָס אַלץ דאַרף, פֿאַרשטייט זיך, ניט מיינען, אַז קלמן מרמר איז געווען פֿאַרזונקען אין דער פֿאַרגאַנגענהייט און אַז דאָס היינטיקע לעבן איז אים ווייניק אָנגעגאַנגען. פֿאַר־קערט, דאָס היינטיקע און מאָרגנדיקע לעבן האָט אים זייער שטאַרק אינטערעסירט און אַלס געטרייער מיטגליד פון דעם פֿראָגרעסיוון טייל פון אונדזער אַרבעטער־באַוועגונג האָט ער צום קאַמף פֿאַר דעם מאָרגן אומאויפהערלעך באַמיט זיך צו מאַכן זיין — אָפט זייער וואָגיקן — בייטראָג. אָבער דער דאָזיקער בייטראָג איז געווען אַ כאַראַקטעריסטישער גראָד פֿאַר אַזאַ פּערזאָן, ווי מרמר: ער האָט שטענדיק געזוכט די וואָרצלען פון דעם היינט אין דעם נעכטן, ער האָט זיך ניט געקאָנט פֿאַרשטעלן קיין היינט, וואָס שוועבט בלויז אין דער לופֿט.

דערפֿאַר איז זיין וויכטיקסטער בייטראָג צו די פֿראָב־לעמען פון קלאַסנקאַמף געווען זיין וואָגיקע אַרבעט, וואָס איז אַרויס מיט איבער 20 יאָר צוריק, וועגן קלאַסנקאַמף אין דער פֿאַרצייטיקער יידישער געשיכטע; דערפֿאַר איז זיין וויכטיקסטער — און היסטאָריש ערשט־קלאַסיקער — בייטראָג צו אונדזער היינטיקער פּראָגרעסיווער יידישער ליטעראַטור געווען זיינע פֿאַרשונגען פון די אַמעריקאַנער יידישע פֿראָלעטאַרישע קלאַסיקער, עדעלשטאַט, יוסף באָוו־שאָווער און מאָריס ווינטשעווסקי, און יעקב גאָרדין; דער־פֿאַר איז זיין ערשטער לאַנגער בייטראָג צו דער „פרייהייט", פון וועלכער ער איז געווען איינער פון די גרינדער און פון די ערשטע מיטאַרבעטער, געווען זיין סעריע „וועגווייזער פון דער מענטשהייט", וואו ער האָט אַרויסגעבראַכט פֿאַר די לייענער הונדערטער ביאָגראַפיעס פון מענטשן פון אַלע, דערהויפּט אַמאָליקע צייטן, וואָס אפילו ניט זייענדיק די־רעקט פֿאַרבונדן מיט קיין שום פּראָגרעסיווע באַוועגונגען, אָדער פֿאַרטייען, האָבן זיי, אויף זייער שטייגער, עפּעס בייגעטראָגן צו דער באַפרייאונג פון דעם מענטשלעכן גייסט און צו דער פֿראָגרעסיווער אַנטוויקלונג פון דער מענטשהייט.

אָט דאָס איז געווען קלמן מרמר, — אַן אומדערמידלעכע בין, וואָס האָט אומדערמידלעך געזוכט אין דער פֿאַרגאַנ־גענהייט די לעבעדיקע זאַפּטן, וואָס נערן די וואָרצלען פון דעם היינט און מאָרגן. און אָט די כסדרדיקע אַרבעט האָט — ווי כמעט יעדע ספּעציפישע אַרבעט אויף יעדן מענטשן — אַרויפגעלייגט אויף מרמרן עפּעס אַ גאַנץ באַזונדערן שטעמפּל, ווי אויף אייגעם פון אונדז, וואָס קומט אָבער ווי פון אַן אַנדער צייט; ווי אויף אַ מענטשן, וואָס איז עלטער פון די אַלע אַרומיקע, אויב ניט מיט אַ באַשטימטער צאָל יאָרן איז מיט גאַנצע עפּאָכעס...

און אָט האָב איך אים דעם לעצטן מאָל געזען סוף לעצטן

אַפּריל אין לאָס אַנדזשעלעס אויף זיין קראַנקנבעט אין דעם דערהאַלטונג־הויז. איך האָב אים עפּעס ווי דערקענט און ניט דערקענט. ער איז געלעגן אומבאַוועגלעך מיט פּאַרמאַכטע אויגן, מיט אַ פּיזיש זייער שטאַרק פּאַרעלטערטן אויסזען, וועגן וועלכן מען האָט שוין ניט אין אַ חברשן שפּאַס, נאָר אויף אַן אמת געקאָנט זאָגן, אַז דאָס איז אַ טיפּער, טיפּער זקן, פּילייכט אַן עלטער־עלטער זיידע, וואָס איז שוין אינגאַנצן אָפּגעשיידט פון אונדזער צייט.

איך בין געשטאַנען און געקוקט אויף אים עטלעכע מינוט און געטראַכט, אַז אפשר וועט זיין בעסער פּאַר אים און פּאַר מיר, ווען כ׳וועל אַוועקגיין אייַדער ער וועט עפּענען די אויגן, כדי אויסצומיידן דעם האַרץ־ברענענדיקן מאָמענט פון רעדן מיט אַן אַלטן פריינט, וועלכער וועט דיך שוין אפשר ניט דערקענען.

אָבער דאָ האָט ער געפּענט די אויגן, האָט אויף מיר אַ קוק געטאָן, אַ שמייכל פון באַלדיקער דערקענונג האָט זיך אין זיי באַוויזן, דער אויסגעצויגענער פּאַרמעט־איינגעפּאַלענער פּנים האָט זיך עטוואָס אויסגעגלייכט, דער אַמאָליקער מרמר האָט פון אים אַרויסגעקוקט, און ער האָט זיך מיט מיר באַגריסט:

— א, ווען זייט איר געקומען, מיך פּרייט זייער צו זען אייך.

ער האָט מיר שוואַך, מיט אַן אָנשטרענגונג געדריקט די האַנט און האָט גלייך געזומען נאָכפרעגן זיך ביי מיר אויף מיין פרוי, אסתרן, אויף מיין זון, וועלכן ער האָט שוין ניט געזען אַ יאָר פופצן, וועגן מיין געזונט און ווי עס אַרבעט זיך איצטער. ער האָט געוואָלט לאַנגזאַם, מיט אַ געוויסער אָנשטרענגונג, אָבער קלאָר און איך האָב געפּילט פון זיין גוטן שמייכל, אַז אים אַליין איז זייער אָנגענעם, וואָס ער האָט מיך גלייך דערקענט און קאָן אַזוי רעדן.

אָבער אין אַ מאָמענט פון אַ פויזע אין געשפּרעך האָט אונדזער אַלטער פריינט עטוואָס אָפּגעקערט דעם קאָפּ פון מיר, האָט זיך אויסגעצויגן, ווי אָנגעשטעלט די אָפּענע אויגן אויף דער סטעליע און אַ לאַנגע צייט געשוויגן, ניט געבנדיק קיין פּינטל מיט די אויגן, וואָס האָבן אין זיך, דאָכט זיך, ניט געהאָט קיין אויסדרוק.

אַזוי זיינען פאַרגאַנגען עטלעכע מינוט און איך מעג זיך מודה זיין, אַז אין האַרצן האָב איך זיך אָנגעהויבן שרעקן: צוליב זיין פולשטענדיקער אומבאַוועגלעכקייט און אויסדרוק־לאָזיקייט פון די אָפּענע אויגן האָב איך אַ טראַכט געטאָן, צי אפשר איז ער פלוצלונג אויסגעגאַנגען אין מיטן געשפּרעך. איך האָב אים אַ ריר געטאָן ביי דער האַנט. ער האָט ווי צוריקקערנדיק זיך פון ערגעץ, אויסגעקירעוועט דעם קאָפּ צו מיר, זיינע אויגן האָבן וויידער אויפגעלעבט מיט דעם באַקאַנטן מרמרשן שמייכל און ער האָט זיך אָנטשולדיקט:

— איך האָב, דאָכט זיך אייַנגעדרימלט.

און אומדערוואַרט מיט אַ שפּאַס:

— ניטאָ שוין די מיידלשע כוחות. און ווי איז אייער געזונט?

איך האָב אים געזאָגט, אַז איך פיל זיך אויסגעצייכנט, ווייל איצט איז אַזאַ צייט, ווען מען דאַרף אין זיך מאָביליזירן דעם מאַקסימום כוחות. ער האָט צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ:

— איך פּאַרשטיי... איך פּאַרשטיי...

דאָן האָט ער מיך פלוצלונג אַ פּרעג געטאָן וועגן מיין בוך „אַ דור וואָס האָט פאַרלוירן די מורא", וואָס איז מיט אַ פּאָר וואָכן פאַר דעם אַרויס.

— ווייסט איר פון דעם בוך?

— האָב איך אים מיט אמתער אי־בערראַשונג געפרעגט, — האָט איר אַ מעגלעכקייט דאָ נאָכצופאָלגן, וואָס עס טוט זיך אין אונדזער לי־טעראַרישן לעבן?

ער האָט מיר געענטפערט מיט אַ טרויער אין די אויגן:

איינס פון די לעצטע בילדער פון משה כצן, פאָטאָגראַפירט אין זומער 1959. אויפן בילד זיינען, צוזאַמען מיט אסתר כץ: דער זון ליבער און די שנור אילעין און זייערע קינדערלעך, מירעלע און מיכל.

— קיין סך נאכפאלגן קאן איך ניט. אבער גוטע חברים פארגעסן ניט אן מיר. זיי קומען אריין. זיי דערציילן מיר. אט, חיים שוואַרץ (דער טאלאנטפולער יידישער פאעט פון לאס אנדזושעלעס, וואס פלעגט אפט קומען געוואויר ווערן מרמרן). אמאל ברענגט מען מיר א „פרייהייט". אמאל גיט זיך מיר אין צו לייענען א ביסל...

ער איז אויף א ווילע אנטשוויגן געוואָרן און איך האב אים געפרעגט, צי איז אים אויסגעקומען צו לייענען וועלכע עס איז קאפיטלען פון דעם „דור", וואס זיינען אין משך פון לעצטן יאר געדרוקט געווען אין דער „מארגן־פרייהייט". קלמן מרמר האט ווידער ווי געמאכט אן אנשטרענגונג איבער זיך, געכאפט דעם פאדים פון זיין זכרון און האט מיר באמערקט, שוין ניט ווי א טויט־קראנקער צו זיין באזוכער, נאר ווי א שרייבער צו א שרייבער:

— יא, אייניקע קאפיטלען האב איך געלייענט. אינטערעסאנט. זיי זיינען געווען אנדערש איידער מיינע דערי־נערונגען. איר האט גערעדט וועגן אן אנדער דור...

איך האב באמערקט אויפן טישל נעבן מרמרס בעט א דיקן בוך. דאס איז געווען י. ב. ביילינס „פערזענלעכקייטן" אין דער אמעריקאנער יידישער געשיכטע. איך האב זיך דער־פרייט: הייסט עס, אז מרמר האט נאך פארט ענוג כוחות צו לייענען א בוך.

— לייענט איר איצט ביילינס נייעם בוך?

ער האט מיר געענטפערט מיט א שוואכן שמייכל:

— איך פרואוו לייענען. ס׳איז דאך מיין... (און איך בין איצט ניט זיכער, צי האט ער געזאגט: מיין בוך, אדער מיין פאך...) עדעלשטאט... ווינטשעווסקי...

ער איז ווידער אנטשוויגן געוואָרן און אנגעשטעלט די אומבאוועגלעכע אויגן אויף דער סטעליע. אפשר האט ער געוואלט זאגן, אז ער האפט צו געפינען אין בוך עפעס ווענן עדעלשטאטן און ווינטשעווסקין, וועלכע זיינען דאך געוויס געווען וויכטיקע אמעריקאניש־יידישע פערזענלעכקייטן, ווענן וועלכע ער אליין האט אזוי פיל געשריבן.

איך האב געזען, אז ער איז צו מיד אנצוהאלטן א ווייטערדיקן געשפרעך. האב איך אים ווידער לייכט א ריר גע־טאן ביי די פינגער, ער האט אויסגעקירעווט דעם קאפ צו מיר און איך האב זיך מיט אים געזעגנט:

— איך וויל אייך ניט אויסמאטערן. און איך דארף זיך איצט גראד אליין איילן אויף א זיצונג. מיר וועלן זיך מוזן זען א צווייטן מאל...

ער האט מיר לייכט געדריקט די האנט, האט מיר באַ־שאנקען מיט א זיי־געזונט שמייכל און האט ארויסגעשעפ־טשעט:

— גוט. א צווייטן מאל...

דער צווייטער מאל איז ניט געקומען. דאס איז געווען אונדזער לעצטע געזעגענונג.

איך האָב אויסגעקליבן אַמעריקע

איך בין אַן אַמעריקאַנער.

פֿאַראַן מענטשן, וואָס זיינען שטאָלץ דערמיט, וואָס זיי אַליין, זייערע עלטערן און זייערע אורעלטערן זיינען געבוירן געוואָרן אין אַמעריקע. ווי באַרעכטיקט זייער שטאָלץ זאָל ניט זיין, האָב איך און אַזעלכע ווי איך ניט וויניקער גרונט צו זיין שטאָלץ מיט מיין אַמעריקאַנישקייט: איך בין אַן אַמעריקאַנער לויטן פרייען אויסוואָל. מיטן פולן באַוואוסטזיין האָב איך אויסגעקליבן פאַר זיך אַמעריקע פון אַלע לענדער פון דער וועלט, וועו כ׳בין אַהער צום ערשטן מאָל געקומען.

איך בין ניט געווען קיין ראַבינזאָן קרוזא, וואָס איז צופעליק אַרויסגעוואָרפן געוואָרן אויף אַן אומבאַזעצטן אינזל. איך האָב אויסגעקליבן אַמעריקע פון אַלע לענדער גראָד דערפאַר ווייל איך האָב געוואוסט וועגן איר, אַידער איך בין אַהער געקומען, און דאָס וואָס איך האָב וועגן איר געוואוסט האָט געמאַכט, אַז עס זאָל מיך ציען צו איר.

וואָס האָב איך געוזוכט אין אַמעריקע?

מען פלעגט אַמאָל מאָלן אַמעריקע, ווי אַ לאַנד, וואו גאָלד וואַלגערט זיך אויף די גאַסן און מען שאַרט עס מיט לאָפעטעס. און עס זיינען טאַקע געווען מענטשן, וואָס האָבן געפונען דאָס גאָלד און זיינען פאַרבליבן געטריי דעם גאָלד און ניט אַמעריקע.

איך בין קיין אַמעריקע ניט געקומען שאַרן גאָלד. איך האָב עס דעמאָלט ניט גערדאַרפט און דאַרף עס איצט ניט. איך בין הייַנט ניט רייכער אין גאָלד ווי אין דעם טאָג, וועו איך בין אַראָפּ אויפן אַמעריקאַנער ברעג און דערפילט אונטער מיינע טריט די אַמעריקאַנער ערד.

פאַרקערט, איך האָב אַליין געבראַכט קיין אַמעריקע אַ רייכטום. איך האָב אַהער געבראַכט מיינע יונגע יאָרן, מיינע כוחות, מיין וויסן, מיין גלויבן, מיינע האָפענונגען, מיין גרייטקייט צו שטעלן זיך פון ערשטן טאָג אַן אַקסל צו אַקסל מיט מיינע אַמעריקאַנישע מיטמענטשן, כדי צו בויען די שיינע אַמעריקע און מאַכן פון איר נאָך אַ שענערע און נאָך אַ בעסערע אַמעריקע.

איך האָב ליב אַמעריקע, נאָר איך האָב קיינמאָל ניט געטראַכט וועגן דאַנקען איר פאַר אַריינלאָזן מיך. וועו אַמעריקע האָט מיך אַריינגעלאָזן האָבן די באַאַמטע, וואָס זיינען געשטאַנען ביי די טויערן, זיך אינטערעסירט בלויז מיט צווי פראָגן: צי בין איך געזונט און צי וועל איך קיינעם ניט פאַלן צו לאַסט. מיר זיינען דעמאָלט געקומען קיין אַמעריקע אין גרויסע געדיכטע מאַסן פון אַלע עקן וועלט. אַמעריקע האָט אָפּילו ניט געהאַט קיין צייט אומצוקוקן זיך אויף מיר און האָט מיך גלאַזן אויף מיין אייגענעם באַראָט. איך בין געוואָרן אַ טייל פון אַמעריקע. אַמעריקע איז ניט אויסער מיר, נאָר אין מיר. זיך אַליין האָב איך ניט וואָס צו דאַנקען.

עס זיינען פאַראַן מענטשן, וואָס האַלטן, אַז דאָס מינדסטע, מיט וואָס זיי קאָנען באַצאָלן אַמעריקע פאַר אַרייגלאָזן זיי צו זיך, איז זיין צופרידן מיט איר ווי זי איז, און ניט צו דולדן קיין קריטיק פון אירע פעלערן. איך בין אָפט ניט צופרידן מיט זאַכן, וואָס וועלן דאָ געטאָן און וויל, אַז זיי זאָלן געטאָן וועלן אַנדערש און בעסער; איך זע פלעקן אויפן פנים פון אַמעריקע און זוך אַראָפּצוואוישן זיי פון איר. און איך פאַרגעס קיינמאָל ניט, אַז וואו ס׳איז פאַראַן גוטס איז שטענדיק מעגלעך בעסערס. און צו בעסער איז קיין שיעור ניטא.

נאָר אַיידער איך בין געקומען קיין אַמעריקע האָבן מיך געכישופט די גרויסקייטן פון אַמעריקע. איך האָב געוואוסט: אַמעריקע איז די גרעסטע רעפובליק אין דער וועלט, ס׳איז דאָס פרייסטע לאַנד, עס האָט די גרעסטע צייטונגען, עס פאַרמאָגט די גרעסטע רייכטימער, די העכסטע הייזער, די בעסטע וועגן, די גרעסטע שול־סיסטעם, א.אַז.וו. שפּעטער האָב איך זיך צוגעקוקט און האָב דערזען: אין דער גרעסטער רעפובליק זיינען פאַראַן אויך די ערגסטע רעאַקציאָנערן; די גרעסטע פרייהייט וועלט אָפּט אויסגענוצט דורך די ערגסטע גוואַלד־טוער; די גרעסטע רייכטימער וועלן געזאַמלט אויפן חשבון פון אַ גרויסער אַרעמקייט; די גרעסטע צייטונגען פאַרשפּרייטן אָפּט די גרעסטע ליגנס; די העכסטע הייזער פאַרשטעלן דאָס ליכט פאַר די קלענערע הייזער; די בעסטע וועגן פירן אָפּט אין ערגעץ ניט.

אָבער דאָס האָט מיך ניט אַנטוישט אין אַמעריקע און איך האָב צו קאָלומבוסן פאַר דעם קיין טענות ניט געהאַט. וועו עס איז געווען גאָר שלעכט האָב איך זיך געזאָגט, אַז מיין פליכט איז צו העלפן מאַכן בעסער.

מיט אַיין זאַך אין אַמעריקע האָב איך זיך קיינמאָל ניט געקאָנט איבערבעטן: די איזאָלירטקייט פון אַמעריקע. עפּעס איז זי מיר שטענדיק געווען צופיל אַריינגעטאָן אין זיך, צופיל צופרידן מיט זיך. עפּעס איז איר באַציאונג צו דער וועלט לאַנג געווען די באַציאונג פון אַ גביר, וואָס איז גרייט אַמאָל צו־וואַרפן אַ נדבה, אָדער פון אַ יורש, וואָס וואַרט בלויז אויף זיין ירושה. עס איז געווען פונקט דער קעגנזאַץ פון דעם „אייראָפּייאישן" שטאָנדפונקט, וואָס קוקט אַרויס אין דער בריטער וועלט אַריין, — מעג עס זיין אפילו פון אַ פענצטער אַן שוביק.

און צו דעם איז צוגעקומען פאַר די לעצטע פאַר צענדליק יאָר די באַציאונג צום סאָוועטן־פאַרבאַנד. פון דעם אַמאָליקן צאַרישן רוסלאַנד בין איך אַוועק מיט אַ קללה. אָבער דעם סאָוועטן־פאַרבאַנד האָב איך און אַ סך אַזעלכע

„מאָרגן־פרייהייט", מאַי 17, 1942, זעקס חדשים נאָכדעם ווי אַמעריקע איז באַפאַלן געוואָרן פון יאַפּאַן אין פּירל האַרבאָר און איז אַריין אין דער (צווייטער) וועלט־מלחמה קעגן פאַשיזם־נאַציזם, צוזאַמען מיטן סאָוועטנפאַרבאַנד, ענגלאַנד, קאַנאַדע, פראַנקרייך און פיל אַנדערע לענדער. די „מאָרגן־פרייהייט" האָט דעם טאָג אַרויסגעגעבן אַ ספּעציעלן נומער לכבוד דעם „אַי עם עז אַמעריקען דעי" („איך־בין־אַן־אַמעריקאַנער־טאָג"), וואָס איז אויפן 17טן מאַי, 1942 (זונטיק), פּראָקלאַמירט געוואָרן פון פּרעזידענט רוזוועלט.—רעד.

ווי איך אויפגענומען מיט אַ ברכה. ס׳איז פֿאַר אונדז מער ווי אַ לאַנד: ס׳איז אַ הויכע, הייליקע אידייע פון סאַציאַלער פרייהייט און פעלקער־בריידערלעכקייט, וואָס ווערט פאַר־ווירקלעכט פֿאַר אונדזערע אויגן. עס איז מער ווי אַ אידייע: ס׳איז אַ נייע ווירקלעכקייט, וואָס ווערט געבויט דורך הונ־דערטער מיליאָנען מענטשן, — צווישן זיי מענטשן מיט וועלכע מיר זיינען לייבלעך פֿאַרבונדן מיט טויזנטער פעדים.

אמת, איך האָב געוואוסט, אַז די וואָס פֿריידיקן אַמע־ריקאַנער זעלבסט־צופֿרידנקייט זיינען ניט אַמעריקע, נאָר אַ קליינער טייל פון איר. איך האָב געוואוסט אַז די, וואָס שפּרייטן פֿאַראַכטונג און האַס סאָוועטן־פֿאַרבאַנד זיינען דאָ אַ גאָר קליינע מינדערהייט. אָבער די מינדערהייט האָט געהאַט אין אירע הענט די רעגירונג, די פּרעסע, ס׳רוב מיטלען פון עפֿנטלעכן אויסדרוק, — זי האָט געהאַט די מעגלעכקייט צו טומלען פֿאַר אַמעריקע, בעת אַמעריקע גופא האָט געשוויגן. און דאָס האָט פֿאַרדראָסן, הגם ס׳האָט אויף קיין האָר ניט פֿאַרקלענערט מיין צוגעבונדנקייט צו מיין אַמעריקע.

אָבער סוף־כל־סוף האָט זיך אויך אָט די לאַנג געגומען ענדערן. ווען פֿרעזידענט רוזוועלט האָט סוף 1937 עפֿנט־לעך דערקלערט די נויטיקייט איינצושטעלן אַ קאַראַנטין קעגן די וואָס זוכן אונטערצוצינדן די וועלט און אויפֿרייסן זי אין אַ מלחמה, — איז עס געווען די ערשטע עפֿנטלעכע דער־קלערונג פון דעם דערווייטלטן פֿאַרטרעטער פון דער גרעסטער מערהייט פון אַמעריקע, אַז מיין אַמעריקע איז גרייט אָפּצו־זאָגן זיך פון איר איזאָלאַציאָניזם. און ווען אַמעריקע איז אַרייַנגעצויגן געווארן אין קריג, די אַמעריקאַנישע שיפן, סאָלדאָטן, ערָאָפּלאַנען און פּליער האָבן זיך אַנגעהויבן ווייזן אויף אַלע פראָנטן וואָס קעמפֿן קעגן דעם דריי־קעפּיקן פֿאַ־שיסטישן מאַנסטער; ווען ס׳האָט זיך אין גאַנג פון דער מלחמה געזומען אייגנשטעלן אַ וואַקסנדיקע צוזאַמענאַרבעט און פרייַנטשאַפט צווישן אַמעריקע מיט אַלע אַנטי־פֿאַשיסטישע לענדער, און באַזונדערס מיטן סאָוועטן־פֿאַרבאַנד, און דער העלדישער פראָנט פון די רויטע אַרמייען איז געווארן אונ־דזער פראָנט, פונקט ווי די קרבנות און זיגן אויף יענעם פראָנט זיינען אָפן דערקלערט געווארן פֿאַר אונדזערע קרבנות און אונדזערע זיגן, — דעמאָלט האָב איך מיטן פולן האַרצן דערפילט, וואָס עס מיינט אַמעריקע, מיין אַמעריקע:

אַמעריקע — די מעכטיקע שטיצע פון דער גאַנצער קעמפּנדיקער מענטשהייט.

אַמעריקע — די יונגע נייע וועלט, וואָס איז גרייט צו קעמפן ביזן סוף קעגן דער באַרבאַרישער, פינצטערער „נייער אַרדענונג" פון די פאַשיסטישע אויסוואורפן.

ס׳איז פאַרשאַטן געווארן דער אָפּגרונט צווישן אַמעריי־קע און דער אַלטער היים און דער גאַנצער וועלט, וואָס האָט מיך שטענדיק באַאומרואיקט, ווי אַ באַהאַלטענע וואונד. גראָד אַלס אַמעריקאַנער פיל איך זיך היינט מער ווי ווען אַנדערש אַ בירגער פון דער וועלט.

איך בין שטאָלץ מיט מיין אַמעריקע און מיט איר ראָל אין דער וועלט.

איך בין איינער פון מיליאָנען אזעלכע ווי איך, וואָס האָבן אויסגעטרוימט אונדזער אַמעריקע נאָך איידער מיר האָבן זי געזען.

איך בין אַן אַמעריקאַנער!

2. צוריקבליק און המשך
קולטור-פראָבלעמען
שול און נעשיכטע

אונדזער המשך אין אַמעריקע

וועז די ערשטע גרופּע פון אַ פּאָר צענדליק אַנטלאָפּענע יידן פון רעציפע, בראַזיל, האָט זיך אַרויסגעזעצט מיט 300 יאָר צוריק, אַנהייב סעפּטעמבער 1654, אויפן ברעג פון דער דעמאָלטדיקער נייַ־אַמסטערדאַם, — דער איצטיקער ניו־יאָרק, — האָבן זיי מיט זיך געבראַכט זייער ווייניק מאַטע־ריעלע רייכטימער און נאָך אַ קלענערן גייסטיקן פֿאַרמעגן. פֿאַרלאָזנדיק בראַזיל האָט די גרופּע יידן אויף דער „סעינט־טשאַרלז״־שיף געבראַכט מיט זיך קיין נייַ־אַמסטערדאַם הויפּטזאַכלעך זייערע לעבנס און זיי האָבן זיך, די ערשטע צייט וויניקסטנס, ענגויטיקט אין דער מאַטעריעלער שטיצע פון די יידן אין האָלאַנד. אין דעם פּרט זיינען זיי ניט אַנדערש אין קיין בעסערער לאָגע, ווי די יידן פון מזרח־אייראָפּע, וואָס האָבן געשטראָמט קיין אַמעריקע זינט דער צווייטער העלפט פונעם 19טן יאָרהונדערט, פֿאַרלאָזנדיק זייערע געבורט־לענ־דער צוליב די פּאָגראָמען, באַגרענעצונגען און נויט און ברענ־גענדיק מיט זיך בלויז זייערע הענט און פייאיקייטן.

אָבער נאָך אַרימער איז די ערשטע יידישע אייגוואַנדע־רונג־גרופּע אין נייַ־אַמסטערדאַם געווען אין פּרט פון גייס־טיקן אייגנס. דער „יידישער באַוואוסטזיין״ פון אַזעלכע מענטשן, ווי סאַלוואַדאָר דאַנדראַדאַ, יעקב קאָהען־העגרי־קעס, אבראהאם דע לוצענא און אפילו דר. יעקב לאָמבראָזאָ, וואָס האָבן זיך געפּונען צווישן די ערשטע יידישע אימי־גראַנטן פון בראַזיל, איז געווען אַזאַ קנאַפּער, אַז זיי אַליין און זייערע פרייַנט אין האָלאַנד האָבן זיי אָפּטער באַצייכנט אַלס מיטגלידער פון דער „פּאַרטוגעזישער נאַציע״, אידער אַלס מיטגלידער פון דעם יידישן פּאָלק.

די קאַטוילישע אינקוויזיציע, צוליב וועלכער זיי זיינען אַנטלאָפן פון בראַזיל, האָט אַלס כלל געהאַט צו טאָן ניט מיט יידן, נאָר מיט קריסטן. יידן פלעגן אַרייַנפאַלן אין אירע הענט נאָר וועז זיי פלעגן פריער אַנגענעמען דעם קריסטנטום און דערנאָך אַלס מאָראַנען, עפּנטלעך, אָדער באַהאַלטענער־הייט, חרטה האָבן אויף דעם. אין אַזעלכע פאַלן זיינען זיי געמשפּט געוואָרן — ניט, ווייל זיי זיינען געבוירן געוואָרן אַלס יידן, נאָר ווייל זיי האָבן „פּאַרראָטן״ די קאַטוילישע קירך.

עס איז קיין צווייפל ניט, אַז ס׳רוב פון די יידן, וואָס האָבן געמוזט אַנטלויפן פון די פּאָרטוגעזיש־באַהערשטע בראַזילישע קאָלאָניעס פון יענער צייט קיין נייַ־אַמסטער־דאַם, זיינען געווען — אין שפּאַניע און פּאָרטוגאַל וויניקס־טנס, אייַדער זיי, אָדער זייערע עלטערן האָבן אויסגעוואַנ־דערט קיין בראַזיל, — מאָראַנען, דאָס הייסט באַהאַלטענע יידן, וואָס האָבן זיך עפּנטלעך געשמדט און זיינען געווען געצוואונגען צו פירן זיך ווי פרומע קריסטן און כשרע מיט־גלידער פון דער „פּאָרטוגעזישער נאַציע״. איז קלאָר, אַז קיין סך יידישע קולטור — פון וואָס פּאָר אַ כאַראַקטער זי זאָל ניט זיין, — האָבן זיי ניט געקאָנט און ניט געהאַט אַ מעגלעכקייט צו באַזיצן און געניסן אפילו אין זייערע היימען. לויט דער שפּראַך און קולטור זיינען זיי געווען פּאָרטוגעזער, אָדער שפּאַניער, אַ קליינע צאָל זייערע — האַלענדער; לויט זייערע פּירונגען אין דרויסן און אפילו אין זייערע היימען האָבן זיי זיך ניט געקאָנט אונטערשיידן פון זייערע קאַטוי־לישע שכנים. זייער אייגציק שטיקל יידישקייט האָט גע־קאָנט באַשטיין בלויז אין רעליגיע, — און אויך ניט אין קיין צו טיפּער, קיין זייער וויייגיענדיקער, וואָרום עס איז ניט באַוואוסט, אַז צווישן די דאָזיקע יידישע איבערוואַנדערער קיין נייַ־אַמסטערדאַם זאָל זיך אַ לאַנגע צייט געפּינען כאָטש איין תלמיד חכם, וואָס זאָל זיך אויסצייכענען מיט זיינע יידישע קענטענישן.

אפילו דר. יעקב לאָמבראָזאָ, וועלכער איז געווען דער ערשטער ייִד באַשולדיקט און געמשפּט צו וועלן אין מערי־לענד אין פעברואַר 1658 אין קריסט־לעסטערונג, אין לייקע־נען, אַז יעזוס איז געווען משיח, אַז ער איז אויפגעשטאַנען תחית המתים און האָט געטאָן נישים, — אפילו ער האָט אַרויסגעוויזן זיין אַנגעהערייקייט צו יידישקייט בלויז דורך זיין דערקלערונג, אַז די יידן וואַרטן נאָך אַלץ אויף משיחן און האַלטן ניט, אַז יעזוס איז געווען משיח. אין אַלע איבע־ריקע פּרטים האָט ער זיך געפירט ווי אַ קריסט.

מיט איין וואָרט: געמאָסטן מיט היינטיקע מאָסן פון נאַציאָנאַלער קולטור האָבן די ערשטע יידישע אייגוואַנדע־רער פון דער „פּאָרטוגעזישער נאַציע״ געבראַכט מיט זיך זייער וויניק יידישע קולטור. דער גאַנצער שטראָם פון דער יידישער איינוואַנדערונג פון מערב־אייראָפּע, — דערהויפּט פון די ענגלישע און האָלענדישע קאָלאָניעס, אין די ערשטע 125 יאָר, ביז דעם אַמעריקאַנער קריג פּאָר אומאָפּהענגיקייט, — האָט זיך זייער שטאַרק „אויסגעצייכנט״ אין דעם פּרט בלויז מיט זיין גייסטיקער אַרימקייט.

אויב זיי האָבן זיך דאָרט תיכף ניט אויסגעמישט (אַ סך פון זייערע שפּעטערדיקע דורות האָבן זיך טאַקע אויס־געמישט) און זיינען ניט פאַרשוואונדן פון דעם אַמעריקאַנער לעבן אַלס אַ באַזונדערע געמיינשאַפט, איז עס אָפּנים געווען צוליב צוויי סיבות:

ערשטנס, ווייל אין יענע צייטן, ביזן סוף פון 18טן יאָרהונדערט, האָט רעליגיע זייער שטאַרק באַווירקט דעם דענקען און די פּירונגען פון די מענטשן און האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט כמעט די גאַנצע סומע פון זייערע קולטור־עלעמענטן. אַזוי אַז אפילו די פּרימיטיווע יידישע רעליגיע, וואָס די דאָזיקע איבערוואַנדערער האָבן מיט זיך געבראַכט, האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט, אָדער האָט באַווירקט זייער קולטור אַ לאַנגע צייט;

צווייטנס, ווייל די קליינע גרופּעס יידישע איבערוואַנ־דערער, וואָס זיינען געקומען אויף די ברעגן פון צפון־אַמע־ריקע מיט 300 יאָר צוריק און שפּעטער, זיינען קיינמאָל ניט געווען איזאָלירט פון אַנדערע יידן. זיי זיינען פון דעם ערשטן טאָג אָן זינט זיי האָבן זיך אַרויסגעזעצט אין נייַ־אַמסטערדאַם און וואַרשיינלעך אפילו, ווי נאָר זיי האָבן באַ־שלאָסן אויסצוואוואַנדערן אַהין, געשטאַנען אין ענגער פּאָר־

פון די פּאַרבליבענע מאַנוסקריפּטן אין דער כץ ירושה; געדרוקט אין דער „מאָרגן־פרייהייט״ דעם 4טן יוני 1961, צו מ. כצס ערשטן יאָרצייט.—רעד.

בינדונג מיט יידן פון אַנדערע לענדער, פון אַנהייב מיט די האַלענדישע און שפּעטער מיט די יידן פון ענגלאַנד און בכלל פון מערב־אייראָפּע. עס איז זיכער, אַז זיי זיינען גע־שטאַנען אין רעליגיעזע און וואַרשיינלעך אויך אין אַלגע־מיין־קולטורעלע פֿאַרבינדונגען מיט זיי. די דאָזיקע פֿאַר־בינדונגען זיינען נאָך ניט געווען שטאַרק, אַז די קליינע גרופּע יידן, וואָס האָט זיך באַזעצט אין צפון־אַמעריקע, זאָל ווערן אַ צוציאונג־צענטער פֿאַר גרעסערע יידישן מאַסן פון אייראָפּע, — אָבער זיי זיינען געווען גענוג ווירקזאַם צו העלפן דער קליינער „אַמעריקאַנישער" גרופּע יידן ניט צו פֿאַרלירן זייער יידישקייט אין משך פון די ערשטע אַנדער־האַלבן און אפשר גאַנצע צוויי יאָרהונדערטער נאָך איר אָנ־קומען קיין ניי־אַמסטערדאַם.

צו דער צייט פון דער אַמעריקאַנישער אומאָפּהענגיקייט־מלחמה אין די 70ער יאָרן פון 18טן יאָרהונדערט זיינען אין די צפון־אַמעריקאַנישע קאָלאָניעס, וועלכע האָבן אויסגעבילי־דעט די פֿאַראייניקטע שטאַטן שוין געווען אַרום 3000 יידן, — נאָך אַלץ זייער אַ קליינע צאָל. אָבער פון דער צאָל איז שוין וויניקסטנס אַ העלפט, אויב ניט מער, געווען ניט קיין שפּאַניש־פּאָרטוגעזישע אָדער האָלענדישע יידן, נאָר יידן פון ענגלאַנד און אירע קאָלאָניעס, פון פראַנקרייך, וואַרשיינלעך שוין אויך פון מערב־דייטשלאַנד און אפילו פון פוילן. חיים סאָלאָמאָן איז געווען אַ פוילישער יידּ, — און עס איז כמעט קיין צווייפל ניט, אַז ער האָט געקאָנט אַרויסטרעטן אין קהילות און שולן און באַוועגן די יידן צו געבן און לייענ געלט דער רעוואָלוציאָנערער רעגירונג דערהויפט אַ דאַנק דעם, וואָס אין די דאָזיקע קהילות איז שוין געווען אַ צאָל פּוילישע און דייטשע יידן, מיט וועלכע ער האָט זיך לייכט געקאָנט פֿאַר־שטענדיקן.

ערשט אין דער ערשטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט, הייבן זיך אָן אין די קליינע קהילות אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן וויזן מענטשן, וואָס טראַכטן און פֿלאַנעווען ניט נאָר ווי אַריבערצוברענגען קיין אַמעריקע מער יידן פון אייראָפּע, נאָר אפילו ווי צו שאַפֿן אין אַמעריקע אַ יידישן נאַציאָנאַלן קאָלעקטיוו דורך גרינדן יידישע „טעריטאָריעס" אין סטעטן אייַלאַנד, אָרום באַפֿאַלאָ און ביים מיסיסיפּי. דאָס זיינען געווען די ערשטע פונקטן פון אַ מין יידישן נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין אין אַמעריקע. אָבער זיי האָבן ניט באַווירן אָנצורירן מער באַדייטנדיקע יידישע מאַסן, וויל ס׳רוב יידן, סיי אין אַמעריי־קע, סיי אין די „אַלטע היימען", האָבן זיך נאָך דעמאָלט באַ־טראַכט ניט ווי אַ וועלטלעך פּאָלק מיט באַשטימטע נאַציאָ־נאָלע סימנים און שטרעבונגען נאָר ווי אַן „אויסדערוויילט" „גאָטס פֿאָלק", דאָס הייסט, דערהויפּט ווי אַ רעליגיעזע גע־מיינשאַפט.

אַלס רעליגיעזע געמיינשאַפט האָבן די ערשטע יידן אין צפון־אַמעריקע, די שפּאַניש־פּאָרטוגעזישע, איבערגעלאָזן נאָך זיך און דערפירט ביז היינטיקן טאָג בלויז עטלעכע בתי־מדרשים; פונקט אַזוי האָט דער צווייטער שיכט אימיגראַנטן פון דער ערשטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט, דערהויפּט פון די דייטשע לענדער, געשאַפֿן און געלאָזן אַלס זייער בייי־טראָג צום יידישן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן אין אַמעריקע זייערע רעפֿאָרמירטע טעמפּלען און פילאַנטראָפּישע פֿאַרמען פון קהלשן לעבן.

אָבער הגם די שפּאַניש־פּאָרטוגעזישע יידן האָבן זיך באַנוצט מיט דער שפּאַנישער און פּאָרטוגעזישער שפּראַכן, און די שפּעטערדיקע מיטל־אייראָפּייאישע יידן האָבן זיך באַנוצט מיט דער דייטשער שפּראַך, און ביידע גרופּעס האָבן זיך אַליין באַטראַכט דערהויפּט אַלס רעליגיעזע גרו־פּעס, זיינען זיי אָבער צוזאַמען געווען בויער פון דער יידי־שער געשיכטע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, גרונטלייגער פון דעם אַמעריקאַנער יידישן ישוב פֿאַר וויטערדיקע דורות. דער אונטערשייד אין היסטאָריש־געאָגראַפּישן הינטער־גרונט, אין די שפּראַכן און אפילו די אָפּוועזנקייט פון אַ וועלכן עס איז פאַלקס־באַוואוסטזיין ביי זיי, האָט ניט איבערגעריסן די „גאָלדענע קייט" פון דער יידישער געשיכטע אין אַמערי־קע, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן מיט 300 יאָר צוריק און ציט זיך דורך היינטיקן טאָג צו די וויטערדיקע דורות.

אַ פולשטענדיק נייַעס עלעמענט אין דעם צוזאַמענשטעל, כאַראַקטער און אַנטוויקלונג פון דעם יידישן ישוב אין אַמעריקע האָט אַריינגעטראָגן די מזרח־אייראָפּייאישע אימי־גראַציע פון די לעצטע 80 יאָר. די דאָזיקע אימיגראַציע האָט קודם־כל אַריבערגעבראַכט קיין אַמעריקע אַרום 3 מיליאָן יידן, — אַ גרויסע מאַסע, וואָס האָט געהאַט מער מעגלעכ־קייטן צו האַלטן זיך צוזאַמען און צו בויען אייגענע לעבנס־פֿאָרמען, אידער די קליינע גרופּקעס יידישע אימיגראַנטן פון פֿאַרשיידענע לענדער אין די ערשטע צוויי הונדערט יאָר פון דער יידישער איינוואַנדערונג קיין צפון־אַמעריקע. די מזרח־אייראָפּייאישע יידן האָבן שוין מיט זיך געבראַכט אַ באַוואוסטזיין פון פֿאַלקס־אָנגעהעריקייט, אַן אייגענע שפּראַך און עלעמענטן פון אַ מאָדערנער יידישער וועלטלעכער קול־טור, וועלכע האָט זיך דאָ אין אַ קורצער צייט פֿאַרצווייגט און צעבליט, ניט געקוקט אויף אַלע שטערונגען. די יידישע אימיגראַציע פון מזרח־אייראָפּע האָט מיט זיך געבראַכט „שער און אייזן עמך", אַ גרויסע האַרעפֿאַשענע מאַסע, וואָס האָט זיך אַוועקגעלאָזן אַרבעטן אין שעפּער. זיי האָבן מיט זיך געבראַכט און דאָ נאָך מער אַנטוויקלט אַ קלאַסן־צעטיי־לונג, וואָס איז געווען כמעט אומבאַקאַנט די פריערדיקע יידישע אימיגראַציע־שיכטן. צוזאַמען מיט דער קלאַסן־צעטיילונג איז געקומען אַ קלאַסן־קאַמף, אַ הויכע מאַס פון אידעאַליזם און אידעאַלן, וואָס האָבן ביי באַדייטנדיקע שיכטן טיילווייז, אָדער אינגאַנצן פֿאַרנומען דעם אָרט פון זייערע פריערדיקע רעליגיעזע באַגריפן. די יידישע אַרבעטער אין אַמעריקע און זייער אינטעליגענץ האָבן אַנגעהויבן טראַכטן וועגן זיך, ווי וועגן אַן עקספּלואָטירטן קלאַס פיל פריער, איידער זיי האָבן באַקומען דעם באַוואוסטזיין פון אַ נאַציאָנאַלער גרו־פּע. די ערשטע יידישע קלאַסיקער־דיכטער אין אַמעריקע, ווי עדעלשטאַט, באָושאָוער און ווינטשעווסקי, האָבן אויס־געדריקט די שטימונגען און האָפּענונגען פון די יידישע אַר־בעטער־מאַסן.

די מזרח־אייראָפּייאישע יידישע אימיגראַנטן האָבן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פון אָנהייב אָן געפֿונען שאַפֿן צו־ליב זייערע טאָג־טעגלעכע באַדערפענישן און קאַמפֿן אַ יידי־שע קולטור, אַ יידישע פּרעסע, טעאַטער, פֿאַרלאַגן, מוזיק, ליטעראַטור, קינדער־שולן, וואָס זיינען אין אַ גרויסער מאָס געווען פּראָגרעסיוו און האָבן פון זייער זייט געהאָלפֿן הויבן דעם נאַציאָנאַל־פּראָגרעסיוון באַוואוסטזיין פון די יידישע מאַסן.

אָבער די געשיכטע שטייט ניט אויף אירן אָרט. אַ דור קומט, אַ דור גייט אַוועק און אַן אַנדערער קומט אויף זיין אָרט. מיר טרעטן איצט אַריין, — זיינען נאָך דער ערשטער

וועלט־מלחמה, פֿאַקטיש שוין אַריינגעטראָטן — אין דעם פערטן פֿעריאָד פון דער יידישער געשיכטע אין אַמעריקע. די מערהייט אַמעריקאַנער יידן באַשטייט שוין הייַנט פון הי־געבוירענע, וואָס האָבן ניט איבערלעבונגען פון זייערע זיידעס און באָבעס אין די „אַלטע היימען" פון מזרח אָדער מערב־אייראָפּע. זיי זיינען אויסגעוואַקסן אונטער גאַנץ אַנדערע סאָציאַל־פֿאָליטישע באַדינגונגען און קולטורעלע ווירקונגען און טראַדיציעס, — איינשליסנדיק די ענגלישע שפּראַך, וואָס איז פֿאַר זיי אַ היים און אַ מוטער־שפּראַך. זיי קאָנען דעריבער בשום אופן ניט האָבן דעם זעלביקן קולטור־פּנים און די זעלביקע קולטור־אינטערעסן און נאָציאָנאַלע באַגריפֿן, ווי זייערע עלטערן און אור־עלטערן.

דאָס איז נאַטירלעך און אומפֿאַרמיידלעך. קולטור איז ניט עפּעס אַ זאַך, וואָס איר אינהאַלט און פֿאָרם איז געגעבן געווארן אין אַן איינמאָל פֿאַר אַלע מאָל אומפֿאַרענדערלעכער פֿאָרם, אַן שייכות צום באָדן, אויף וועלכן זי אַנטוויקלט זיך. פֿונקט ווי עס וואָלט געווען אוממעגלעך און אומנאַטירלעך, אַז די איצטיקע דורות אַמעריקאַנער יידן זאָלן פֿראַקטיצירן אין איר אָריגינעלער פֿאָרם די קולטור, וואָס די ערשטע יידן, די מאָראַנען פון פֿארטוגאַל, שפּאַניע און בראַזיל, האָבן אַהער געבראַכט מיט זיך; פֿונקט ווי עס וואָלט געווען אומגעוואונטשן, אַז די היינטיקע אַמעריקאַנער יידן זאָלן פֿאַרזעצן און אָפּהיטן אין זייַן אָריגינעלער פֿאָרם דעם קולטור־אייגנס, וואָס ס'האָבן מיט זיך אין משך פון 19טן יאָרהונדערט געבראַכט אַהער די מיטל־אייראָפּייאישע אימיגראַנטן, די „יאַהודים"; אַווי איז עס אוממעגלעך, און עס וואָלט געווען אומנאַטירלעך, אַז די היינטיקע און קומענדיקע אַמעריקאַנער געבוירענע יידישע דורות זאָלן אָפּהיטן אין זייער אָריגינעלער פֿאָרם און פֿארזעצן די פֿאָרמען פון דער יידישער קולטור, די וועלטלעכע, ווי די רעליגיעזע, די פֿראָגרעסיווע, ווי די רעאַקציאָנערע, וואָס די מזרח־אייראָפּייאישע יידן האָבן אַהער געבראַכט מיט זיך און דאָ אַנטוויקלט.

נייע צייטן — נייע פּייגל; נייע פּייגל — נייע לידער; נייע דורות — נייע סאָציאַל־פֿאָליטישע באַדינגונגען און קולטור־ווירקונגען. עס ווערן געשאַפֿן, עס מוזן אומפֿאַרמיידלעך געשאַפֿן ווערן נייע קולטור־פֿאָרמען, נייע יידישע קולטור־פֿאָרמען אויפֿן אַמעריקאַנער באָדן. זיי קאָנען ניט זיין די זעלביקע, ווי די, וואָס מיר האָבן געבראַכט פון די אַלטע היימען, זיי קאָנען אויך ניט זיין פולשטענדיק אָפּגעריסן פון זיי. אַן אַמעריקאַניש־געבוירענער יידישער יוגנטלעכער ווערט נאַטירלעך באַווירקט פון זיין קינדהייט אַן דורך דער אַמעריקאַנער שול, דער ענגלישער שפּראַך און ליטעראַטור, דער אַמעריקאַנישער סאָציאַל־עקאָנאָמישער און פֿאָליטישער אַטמאָספערע און ער זוכט זיך צו אידענטיפיצירן מיט איר. אָבער פונקט אַזוי (דאָ האָנדלט זיך ניט וועגן דער מאַס, נאָר וועגן דעם פּאַקט) ווערט ער באַווירקט דורך דער יידישער סביבה, אין וועלכער ער וואַקסט אויס, דורך דעם וואָס ער הערט און זעט אין זיין היים און אין די היימען פון זיינע זיידעס און באָבעס. דרויסנדיקע ווירקונגען און דריקונגען שטויסן אים אפילו אַן זיין ווילן צוריק צו דער יידישער סביבה, צו אירע פּראָבלעמען און פּירונגען. אויב ער רייסט זיך ניט פולשטענדיק אַרויס פון איר (ווי דאָס קאָן פּאַסירן מיט יחידים, אָבער ניט מיט מאַסן) מוז ער ניט נאָר באַווירקט ווערן פון איר, נאָר אַריינזאַפּן אין זיך אירע וויכטיקסטע עלעמענטן און ווערן זייער פֿארזעצער. מיט אַנדערע ווערטער: די נייע דורות אַמעריקאַנער יידן שאַפֿן אומפֿאַרמיידלעך נייע פֿאָרמען פון אַמעריקאַנישיידישן לעבן, פון אַמעריקאַנישיידישער קולטור, וואָס קאָן און מוז אויסזען און קלינגען אַנדערש, ווי די אַלטע פֿאָרמען, אָבער וואָס איז מיט זיי פונדעסטוועגן פֿאַרבונדן אין וואַרצל און איז זייער וויטער־דיקע אַנטוויקלונג, זייער המשך.

פֿאַרשטייט זיך, אַז די נייע קולטור, וואָס ווערט געשאַפֿן ביי די נייע יידיש־אַמעריקאַנישע דורות, קאָן ניט אָנהייבן פון היינט, זי וואַרצלט זיך אין נעכטן און מוז — אויף וויפל זי איז קולטור, דאָס הייסט אַן אָנזאַמלונג פון גייסטיקע רייכטימער — נעמען, ירשענען פון דער פֿאַרגאַנגענהייט. וואָס נאָענטער די פֿאַרגאַנגענהייט און וואָס גרעסער די ירושה, וואָס זי האָט געשאַפֿן, אַלץ מער איז מעגלעך און נויטיק צו ירשענען פון איר פֿאַר דער צוקונפֿט.

אונדזער מאָדערנע פֿראָגרעסיווע יידישע קולטור אין יידיש אין אַמעריקע איז נאָך, אמת, ווייט ניט קיין פֿאַרגאַנגענהייט. זי לעבט און אָנטוויקלט זיך אויך איצט, אפילו ביי די אוממעגלעכסטע באַדינגונגען. זי האָט געשאַפֿן און אָנגעזאַמלט אַ סך גרעסערע נאָציאָנאַל־קולטורעלע רייכטימער מיט אַ גרויסן פֿראָגרעסיוון ווערט, איידער וועלכע עס איז פון די מיטל־אייראָפּייאישע אָדער מערב־אייראָפּייאישע איינוואָנערשיכטן. אָבער ס'וואָלט געווען אומזיניק צו מיינען, אַז ס'איז מעגלעך איבערצוגעבן זי צו אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער אין איר „אָריגינעלער" פֿאָרם. מיר מוזן זען — דורך די קינדער־שולן, קולטור־אָרגאַניזאַציעס, פּרעסע און ביכער, איבערצוגעבן זיי דאָס בעסטע און שענסטע, וואָס מיר פֿאַרמאָגן, — און צווישן זיי געהערט אונדזער יידישע פֿראָגרעסיווע ליטעראַטור און די יידישע שפּראַך, אין וועלכער זי איז געשאַפֿן געווארן און ווערט אויך איצט געשאַפֿן, צו די וויכטיקסטע עלעמענטן.

אָבער גלייכצייטיק מוזן מיר געדענקען, אַז איין דור נעמט איבער ביי דעם צווייטן ניט אַלץ, וואָס יענער לאָזט אים איבער, נאָר דערהויפֿט דאָס, וואָס ער אַליין דאַרף האָבן און וואָס ער באַטראַכט פֿאַר שיין און נוצלעך. ניט אַלץ וואָס מיר שאַפֿן איצט און לאָזן איבער וועלן די נייע דורות יידן אין אַמעריקע אָפּהיטן, אויסנוצן און פֿארזעצן. דאָס איז דער גאַנג פון דער געשיכטע. אָבער מיר דאַרפן געדענקען, אַז די געשיכטע וויסט ניט פון קיין איבערייסן: עס קומט אַ דור נאָך אַ דור, אַ היסטאָרישער און קולטור־שיכט נאָך אַ שיכט, אָבער אפילו ווען זיי רעדן אין פֿאַרשיידענע שפּראַכן, זיינען זיי אַלץ טיילן פון איין פֿאָלק אין זיין אַנטוויקלונג, טיילן פון איין געשיכטע — פון דעם יידישן ישוב אין אַמעריקע פון 300 יאָר צוריק און דעם היינט און דעם מאָרגן און אין דער וויטער צוקונפֿט אַריין. וואָרום פונקט ווי מיר ווילן זיך ניט אָפּזאָגן פון אונדזערע פֿאָרגייער, אַזוי ווילן מיר ניט און קאָנען זיך ניט אָפּזאָגן פון אונדזערע וויטערדיקע דורות, פון אונדזער המשך, פֿאַר וועלכן מיר גרייטן היינט, לויט אונדזערע באַגריפֿן און כוחות, אַ שענערע און בעסערע וועלט.

דער דרייַ־הונדערט־יאָריקער ייִדישער בייטראָג צו אַמעריקע

„מיר טאָרן ניט פאַרגעסן, אַז מיר אַלע זיינען דאָ אימיגראַנטן", — האָט אַמאָל זייער ריכטיק באַמערקט דער פאָרשטאָבענער פּרעזידענט פרענקלין דעלאַנאָ רוזוועלט. ליידער פאַרגעסן וועגן דעם זייער אַ סך מענטשן, און זייער אָפט. געווויינלעך, זיינען דאָס די „מיוחסים", וואָס אָדער זיי אַליין האָבן שוין הינטער זיך אייניעם, אָדער מער אַמעריקאַנער־גע־בוירענע דורות, אָדער זיי געהערן, צי זיי ווילן שאָפן דעם איינדרוק, אַז זיי געהערן, צו דער „אַנגלאָ־זאַקסישער ראַסע", — מעגן זיי אפילו זיין קרובים פון די אירישע אימיגראַנטן, וואָס האָבן ערשט מיט אַ קנאַפּן יאָרהונדערט צוריק געהאַט אויסצושטיין אין דער „נייער וועלט" די ביטערסטע ראַסן־דיסקרימינאַציעס. די דאָזיקע מיוחסים, — ווער רעדט נאָך, ווען עמעצער פון זיי קאָן געפינען עפּעס אַ פאַמיליע־פאָרביג־דונג מיט דער אַמעריקאַנער רעוואָלוציע, אָדער מיט די „פּילגרים־פאַדהערס", פון דער „מייפלאָוער"־שיף, — האַלטן, אַז הגם אַמעריקע איז טאַקע „גאָטס אייגן לאַנד", איז אַבער דער גאָט מיט דעם לאַנד זייער אייגענער אייגנס און ירושה, און אַז דאָס מאַכט זיי פאַר מענטשן פון עפּעס אַ העכערן מין.

פון דער אַנדער זייט זיינען אין אונדזער אַמעריקע פאַראַן מענטשן, — באַזונדערס צווישן ייִדן, — וואָס קאָנען קיינמאָל ניט פאַרגעסן, אַז אויב ניט זיי פּערזענלעך, זיינען אָלע אַנדערע ייִדן אין אַמעריקע אימיגראַנטן, אייביקע פרעמדע, וועלכע דאַרפן יעדן טאָג לויבן און דאַנקען אַמעריקע, וואָס זי האָט זיי אַריינגעלאָזן, וואָס זי לאָזט זיי דאָ לעבן, וואָס זי דערלויבט זיי צו אַרבעטן, עסן און שלאָפן.

די פאַררישנקייט פון די כלומרשטע „עכטע אַמעריקאַנער" און די זעלבסט־דערנידרונג פון די „אייביקע אימיגראַנטן" שאָפן דעם פּסיכאָלאָגישן באָדן פאַר דעם אַנגלאָ־זאַקסישן ראַסיזם, וואָס האָט דערווייל באַקומען זיין „געזעצלעכע" פאָרם אין דעם מעקאַרטן־וואָלטער־געזעץ, וואָס שטעלט אָלע פרעמד־געבוירענע, בירגער און ניט־בירגער, אויסער דער שוץ פון די אָלגעמיינע אַמעריקאַנער געזעצן; דער מעקאַרטן־וואָלטער־געזעץ פון זיין זייט איז פונקט ווי דער מעקאַרטיאיזם, אַ פאַרלויפער און צוגרייטער פון אַן אַמעריקאַנער פאָרם פון פאַשיזם, וואָס באַנוצט זיך, ווי יעדער פאַשיזם, מיט ראַסן־דיסקרימינאַציעס, אַנטיסעמיטיזם, דזשים־קראָאיזם און אַזוי ווייטער.

דאָס מאַכט פאַר באַזונדערס וויכטיק צו דערמאָנען זיך און אַנדערע גראָד אין דעם איצטיקן מאָמענט, וועו מיר טרעטן אַריין אין דעם 300סטן יאָר פון דער באַזעצונג פון דער ערשטער יידישער איינוואַנדערער־גרופּע אין ניו־אַמסטער־דאַם (דער איצטיקער ניו־יאָרק), אַז יידן האָבן פונקט אַזאַ חלק אין דער שאַפונג און אַנטוויקלונג פון אַמעריקע, ווי יעדע אַנדערע, אפילו די סאַמע „מיוחסדיקע" גרופּע, און אַז די יידישע געשיכטע אין די פאַראייניקטע שטאַטן הייבט זיך אָן ניט פון נעכטן און ניט מיט אַ דור צוריק, נאָר פון יאָר 1654, מיט 122 יאָר פאַר דער אַמעריקאַנער רעוואָלוציע קעגן דער ענגלישער קאָלאָניאַלער הערשאַפט, פאַר דעם אפילו, איידער די איצטיקע ניו־יאָרק איז געווען אָן ענגלישע קאָלאָניע.

די ערשטע יידישע אימיגראַנטן־גרופּע, וואָס האָט זיך אַרויסגעזעצט אויף די ברעגן פון די שפּעטערדיקע פאַראייניקטע שטאַטן און פון דער שפּעטערדיקער ניו־יאָרק, וועלכע האָט נאָך דעמאָלט געהייסן „ניי־אַמסטערדאַם" און האָט געהערט צו האָלאַנד, איז אָנגעקומען אין אָנהייב סעפּטעמבער 1654 פון בראַזיל, אויף דער שיף „סעינט טשאַרלז". ס׳רוב פון דער גרופּע איז באַשטאַנען פון פּאָרטוגעזישע און שפּאַנישע יידן, געווען מאַראַנען, וועלכע האָבן געהאַט דאָס רעכט צו האָפן, אַז ניי־אַמסטערדאַם וועט זיי אויפנעמען, ווי אייגענע, וויייל בראַזיל, פון דער „מעיפלאָוער"־שיף, איז אַבער דער גאָט מיט דעם לאַנד זייער אייגענער אייגנס און ירושה, און אַז דאָס מאַכט זיי פאַר מענטשן פון עפּעס אַ העכערן מין.

פון דער אַנדער זייט זיינען אין אונדזער אַמעריקע פאַראַן מענטשן, — באַזונדערס צווישן ייִדן, — וואָס קאָנען קיינמאָל ניט פאַרגעסן, אַז אויב ניט זיי פּערזענלעך, זיינען אָלע אַנדערע ייִדן אין אַמעריקע אימיגראַנטן, אייביקע פרעמדע, וועלכע דאַרפן יעדן טאָג לויבן און דאַנקען אַמעריקע, וואָס זי האָט זיי אַריינגעלאָזן, וואָס זי לאָזט זיי דאָ לעבן, וואָס זי דערלויבט זיי צו אַרבעטן, עסן און שלאָפן.

די פאַררישנקייט פון די כלומרשטע „עכטע אַמעריקאַנער" און די זעלבסט־דערנידרונג פון די „אייביקע אימיגראַנטן" שאָפן דעם פּסיכאָלאָגישן באָדן פאַר דעם אַנגלאָ־זאַקסישן ראַסיזם, וואָס האָט דערווייל באַקומען זיין „געזעצלעכע" פאָרם אין דעם מעקאַרטן־וואָלטער־געזעץ, וואָס שטעלט אָלע פרעמד־געבוירענע, בירגער און ניט־בירגער, אויסער דער שוץ פון די אָלגעמיינע אַמעריקאַנער געזעצן; דער מעקאַרטן־וואָלטער־געזעץ פון זיין זייט איז פונקט ווי דער מעקאַרטיאיזם, אַ פאַרלויפער און צוגרייטער פון אַן אַמעריקאַנער פאָרם פון פאַשיזם, וואָס באַנוצט זיך, ווי יעדער פאַשיזם, מיט ראַסן־דיסקרימינאַציעס, אַנטיסעמיטיזם, דזשים־קראָאיזם און אַזוי ווייטער.

דאָס מאַכט פאַר באַזונדערס וויכטיק צו דערמאָנען זיך און אַנדערע גראָד אין דעם איצטיקן מאָמענט, וועו מיר טרעטן אַריין אין דעם 300סטן יאָר פון דער באַזעצונג פון דער ערשטער יידישער איינוואַנדערער־גרופּע אין ניו־אַמסטערדאַם (דער איצטיקער ניו־יאָרק), אַז יידן האָבן פונקט אַזאַ חלק אין דער שאַפונג און אַנטוויקלונג פון אַמעריקע, ווי יעדע אַנדערע, אפילו די סאַמע „מיוחסדיקע" גרופּע, און אַז די יידישע געשיכטע אין די פאַראייניקטע שטאַטן הייבט זיך אָן ניט פון נעכטן און ניט מיט אַ דור צוריק, נאָר פון יאָר 1654, מיט 122 יאָר פאַר דער אַמעריקאַנער רעוואָלוציע קעגן דער ענגלישער קאָלאָניאַלער הערשאַפט, פאַר דעם אפילו, איידער די איצטיקע ניו־יאָרק איז געווען אָן ענגלישע קאָלאָניע.

די ערשטע יידישע אימיגראַנטן־גרופּע, וואָס האָט זיך אַרויסגעזעצט אויף די ברעגן פון די שפּעטערדיקע פאַראייניקטע שטאַטן אויף דער „נייער וועלט" די ביטערסטע ראַסן־דיסקרימינאַציעס. די דאָזיקע מיוחסים, — ווער רעדט נאָך, וועו עמעצער פון זיי קאָן געפינען עפּעס אַ פאַמיליע־פאָרביג־דונג מיט דער אַמעריקאַנער רעוואָלוציע, אָדער מיט די „פּילגרים־פאַדהערס", פון דער „מייפלאָוער"־שיף, — האַלטן, אַז הגם אַמעריקע איז טאַקע „גאָטס אייגן לאַנד", איז אַבער דער גאָט מיט דעם לאַנד זייער אייגענער אייגנס און ירושה, און אַז דאָס מאַכט זיי פאַר מענטשן פון עפּעס אַ העכערן מין.

פון דער אַנדער זייט זיינען אין אונדזער אַמעריקע פאַראַן מענטשן, — באַזונדערס צווישן ייִדן, — וואָס קאָנען קיינמאָל ניט פאַרגעסן, אַז אויב ניט זיי פּערזענלעך, זיינען אָלע אַנדערע ייִדן אין אַמעריקע אימיגראַנטן, אייביקע פרעמדע, וועלכע דאַרפן יעדן טאָג לויבן און דאַנקען אַמעריקע, וואָס זי האָט זיי אַריינגעלאָזן, וואָס זי לאָזט זיי דאָ לעבן, וואָס זי דערלויבט זיי צו אַרבעטן, עסן און שלאָפן.

„זאַמלונגען", ווינטער 1954.—רעד.

טראַכט פאַר זייער פריוואַטער מאָנאָפּאָל. אין די אָנגעקו־מענע יידן פון בראַזיל זיינען זיי גענויגט געווען צו זען פריער פון אַלץ שטאַרקע קאָנקורענטן, און דאָס, וואַרשיינ־לעך, איז געווען די הויפּט־אורזאַך פאַרוואָס דער דעמאָלט־דיקער גאָווערנאָר פון ניי־אַמסטערדאַם, דער הינקענדיקער פּיטער סטאַיוועסאַנט, האָט זיך לכתחילה אָפּגעזאָגט צו דער־לויבן די געקומענע יידן צו באַזעצן זיך אויף „זיין" טערי־טאָריע. הגם ער האָט אין זיין באַריכט צו זיינע באַלעבאַטים פון דער האָלאַנד וועסט־אינדישער קאָמפּאַניע געזוכט איינ־צואוויקלען זיין קעגנערשאַפט אין פרומער „קריסטלעכ־קייט" און פּשוטן אַנטיסעמיטיזם, האָט ער אָבער ניט באַ־האַלטן, אַז זיין הויפּט־דערווידערונג קעגן די יידן איז געווען די מורא פאַר זייער קאָנקורענץ.

אָבער אַזוי ווי די ערשטע יידישע גרופּע האָט אונטער די דעמאָלטדיקע אומשטענדן ניט געהאַט קיין אַנדער אָרט וואו צו גיין און וועגן צוריקקערן זיך קיין בראַזיל צו דער געפאַר פון די אינקוויזיציע־שייטערהויפנס האָט ניט גע־קאָנט זיין קיין רייד, האָבן זיי זיך איינגעשפּאַרט, געקעמפט פאַר זייערע רעכט און מיט דער הילף פון אַ צאָל יידן אין האָלאַנד, וואָס זיינען געווען אַקציאָנערן אין דער וועסט־אינדישער קאָמפּאַניע, האָבן זיי זיך ענדלעך דערשלאָגן ניט נאָר דאָס רעכט צו פאַרבלייבן אין ניו־יאָרק, נאָר אויך אַלע אַנדערע רעכט, וואָס די דעמאָלטדיקע באַפעלקערונג פון ניי־אַמסטערדאַם האָט געהאַט.

די יידן, וואָס זיינען אָנגעקומען פון בראַזיל אויף דער „סעינט טשאַרלז"־שיף, האָבן זיך אַרויסגעזעצט אויפן צפון־אַמעריקאַנער ברעג אינגאַנצן מיט 42 יאָר נאָכדעם, ווי די „פּילגרים־פאַדהערס", וואָס זיינען אָנגעקומען פון ענגלאַנד אויף דער „מעיפלאוער"־שיף, האָבן זיך אַרויסגעזעצט אויף דעם פּלימוטער ברעג פון דער קומענדיקער ניי־ענגלישער מאַסאַטשוזעטס קאָלאָניע.

אין „יחוס" פון פריען קומען זיינען די יידישע איינוואַנ־דערער אין צפון־אַמעריקע אויף ווייט ניט אָפּגעשטאַנען פון די פאָר־פאָטערס פון די היינטיקע יחוסדיקע יענקיס. מען דאַרף אָבער צוגעבן, אַז אין פּרט פון אויפנעם אין ניי־עם לאַנד איז צווישן די ערשטע יענקיס און די ערשטע יידן געווען אַ זייער גרויסער אונטערשייד. די „פּילגרים־פאַ־דהערס" זיינען גאַסטפריינטלעך אויפגענומען געוואָרן דורך די אָרטיקע אינדיאַנישע שבטים, וועלכע האָבן זיי באַוויזן וואו און ווי צו קריגן שפּייז, האָבן זיי אויסגעלערנט פלאַנצן קאָרן און זיינען דערפאַר שיין באַדאַנקט געוואָרן דערמיט, וואָס די נייע אימיגראַנטן האָבן פריער פאַרטריבן די אינ־דיאַנער פון זייערע פעלדער און וועלדער און דערנאָך זיי געטריבן אַלץ ווייטער און ווייטער, ביז זיי האָבן כמעט אינ־גאַנצן אויסגעהרגעט די אָרטיקע אינדיאַנער באַפעלקערונג. די יידישע איינוואַנדערער גרופּע האָט זיך אָבער גלייך אָנ־געשטויסן אויף דעם הינקענדיקן גאָווערנאָר סטאַיוועסאַנט, וועלכער האָט זיי לכתחילה גאָרניט געוואָלט אַרויסלאָזן אויפן ברעג און שפּעטער זיי געטאָן צום טויט ביז זיי האָבן זיך ענדלעך דערשלאָגן דאָס רעכט צו לעבן דאָ אומגע־שטערט. דאָס דאָזיקע רעכט האָבן זיי זיך געמוזט דערשלאָגן טריט נאָך טריט, — אפילו דאָס רעכט צו האָבן אַ בית־עולם פאַר זייערע טויטע זיינען זיי געצוואונגען געווען אויסצו־קעמפן דורך כסדרדיקע ווענדונגען קיין האָלאַנד, — אָבער צו זייער זכות זאָל עס געזאָגט ווערן: זיי האָבן זייערע רעכט ניט אויסגעבעטלט, ניט געקויפט, נאָר אויסגעקעמפט ווי מענטשן, וואָס האָבן געפילט, אַז זיי זיינען דערצו באַרעכטיקט און אַז דאָס נייע לאַנד איז זייערס ניט ווייניקער ווי סטאַי־וועסאַנטס.

אינטערעסאַנט איז, אַז אין אַלע באַריכטן. וואָס גאָווער־נאָר סטאַיוועסאַנט האָט געשיקט צו דער האָלענדישער וועסט אינדיע־קאָמפּאַני, באַצייכנט ער די יידישע איינוואַנ־דערער די גאַנצע צייט אַלס „פּאָרטוגעזער", אָדער „יידן פון דער פּאָרטוגעזישער נאַציע". דאָס איז געווען טיילווייז דערפאַר, ווייל ס'רוב פון זיי האָבן טאַקע געשטאַמט פון פּאָר־טוגאַל. אָבער נאָכמער איז עס וואַרשיינלעך געווען, כדי צו וואַרפן אויף זיי אַ שאָטן פון „פיינטלעכע אויסלענדער", וואָרום בראַזיל, פון וואַנען די דאָזיקע יידן זיינען געקומען, איז ערשט אַריינגעפאַלן אין די הענט פון פּאָרטוגאַל, וועלכע האָט צוליב דעם געפירט אַ מלחמה קעגן האָלאַנד. די יידן אַליין האָבן זיך אָבער ניט באַצייכנט פאַר קיין „פּאָרטוגע־זישער נאַציע". אויף וויפל זיי איז אויסגעקומען צו קעמפן פאַר זייערע רעכט אַלס גרופּע האָבן זיי זיך באַצייכנט אַלס „יידישע נאַציע", הגם זיי האָבן אין דעם באַגריף „נאַציע" זיכער אַריינגעלייגט אַן אַנדער אינהאַלט, איידער דעם היינטיקן.

***

אין הסכם מיט דער שפּאַניש־פּאָרטוגעזישער אָפּשטאַ־מונג פון די ערשטע יידישע איינוואַנדערער אין ניי־אַמסטער־דאַם איז אָנגענומען צו באַצייכענען דעם ערשטן שטראָם פון דער יידישער איינוואַנדערונג אין צפון־אַמעריקע אַלס אַ שפּאַניש־פּאָרטוגעזישן. די דאָזיקע פאָרמעלע אויסטיילונג גייט געוויינלעך אויך פאַר די שפּעטערדיקע צוויי שטראָמען: דעם דייטש־יידישן און דעם מזרח־אייראָפּייאישן. ווי אַלע פאָרמעלע איינטיילונגען האָט אויך די אַ קנאַפּן ווערט. ערשטנס, איז קיין איינער פון אָט די שטראָמען ניט געווען קיין „ריינער", דאָס הייסט, ער איז ניט באַשטאַנען אויס־שליסלעך פון אימיגראַנטן פון איין ספּעציעלער קאַטעגאָריע; און צווייטנס, זיינען די שטראָמען ניט געווען אָפּגעטיילט איינער פון דעם אַנדערן מיט קיין ווענט. אָבער, צוליב „לי־טעראַרישער" באַקוועמלעכקייט, קאָן מען פּרובירן באַ־טראַכטן יעדן איינעם פון די דאָזיקע שטראָמען באַזונדער און אָפּשאַצן וואָס זיי האָבן מיט זיך אַריינגעטראָגן אין לאַנד בכלל און אין יידישן לעבן בפרט.

דער שפּאַניש־פּאָרטוגעזישער צווייג פון דער יידישער איינוואַנדערונג אין אַמעריקע איז געווען דער ערשטער, אָבער אויך דער קלענסטער. עס איז אַ צווייפל צי זייער אַ סך שפּאַניש־פּאָרטוגעזישע יידן און מאַראַנען איז געלונ־גען אַרויסצורייסן זיך פון בראַזיל אָדער פון די שפּאַנישע קאָלאָניעס אין אַמעריקע. און אויב אפילו מיר זעען אין די ערשטע פּעטיצעס פון דער ערשטער יידישער איבער־וואַנדער־גרופּע אין ניי־אַמסטערדאַם אַזעלכע נעמען, ווי אבראהאם דע לוצענא, סאלוואדאָר דאנדראדא, דזשאָזעף ד'אקאָסטא, דאַוויד פּרערא, יאקאב הענריקס, יעקב לומ־בראָזא, מרדכי גאָמעז, — נעמען וואָס ווייזן אויף זייער שפּאַניש־פּאָרטוגעזישער אָפּשטאַמונג, באַגעגענען מיר זיך אָבער באַלד מיט אַזעלכע נעמען, ווי אשר לעווי, יעקב כהן און אַנדערע נעמען, וואָס זיינען געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר יידן, וואָס זיינען געקומען פון דייטשע לענדער אָדער פון ענגלישע קאָלאָניעס. בכלל גערעדט איז די יידישע

אייגוואַנדערונג אין צפון־אַמעריקע געווען אַזוי קליין, אַז אין 122 יאָר נאָך איר אַנהייב, אין 1776, צו דער צייט פון דער אַמעריקאַנער רעוואָלוציע, האָט די גאַנצע יידישע באַפעלקע־רונג פון דער ניי־געגרינדעטער רעפובליק קוים איבערגע־שטיגן די צאָל פון 3,000. אויב מיר וועלן אַננעמען, אַז דער שפּאַניש־פּאָרטוגעזישער טייל איז געווען ניט מער ווי אַ העלפט פון דער צאָל וועלן מיר וואַרשיינלעך זיין נאָענט צום אמת.

די קליינע שפּאַניש־פּאָרטוגעזישע גרופּע, וואָס איז לכתחילה באַשטאַנען פון פּאָרטוגעזישע מאַראַנען (בלויז פאַרמעגלעכע יידן זיינען געווארן מאַראַנען, דאָס הייסט, זיי האָבן לפּנים אַננעמען דעם קאַטאָליציזם, כדי צו קאָ־נען ראַטעווען זייערע קאַפּיטאַלן) האָט אַ דאַנק אירע אויס־לענדישע האַנדלס־פאַרבינדונגען זיך שנעל „אַרויפגעאָר־בעט" מאַטעריעל און איר פאַרמעגלעכקייט איז געווען אַ גאַנץ גוטע שוץ קעגן אַנטיסעמיטישע דיסקרימינאַציעס. הגם די דאָזיקע גרופּע האָט מיט זיך געבראַכט די יידישע רעליגיע און געגרינדעט די ערשטע יידישע רעליגיעזע קהילות אין די אַמעריקאַנער קאָלאָניעס, האָט זי אָבער קיין באַדייטנ־דיקע יידישע קולטור מיט זיך ניט געבראַכט און האָט אַזאַ ניט אַנטוויקלט אויפן אַמעריקאַנער באָדן. פונקט ווי זי איז בעת איר קומען געווען גאַנץ היפּש אַסימילירט אין דער שפּא־נישער און פּאָרטוגעזישער שפּראַך און קולטורן, אַזוי האָט זי זיך אַלס אַ האַנדלס־בורזשואַזיע שנעל צוגעפּאַסט צו דער שפּראַך, אָדער די שפּראַך, פון אירע נייע היימען און איז געוואָרן אַ טייל פון דער ענגלישער קולטור־ספּערע. פון דער גאַנצער יידישקייט פון דער דאָזיקער ערשטער יידישער איינ־וואַנדערונג איז פאַרבליבן זייער וויניק. אַ פאַר קליינע בית־עולמס, אַ פאַר שפּאַניש־פּאָרטוגעזישע סינאַגאָגעס און עט־לעכע בכבודיקע נעמען, ווי קארדאָזאָ, דע סאָלאָ פּול, מענ־דאָזא און איניקע אַנדערע.

און דאָך איז דער בייטראָג פון דעם ערשטן שפּאַניש־פּאָרטוגעזישן יידישן אימיגראַציע־שטראָם צום שפּעטער־דיקן יידישן לעבן אין די פאַראייניקטע שטאַטן געווען זייער אַ באַדייטנדיקער. קודם־כל זיינען זיי, די ערשטע איינוואַנ־דערער, געווען די, וואָס האָבן, ווי געזאָגט, אויסגעקעמפט און ניט אויסגעבעטלט די גלייכבאַרעכטיקונג פון די אַמערי־קאַנער יידן, ווי אַ זאַך, וואָס קומט זיי און פאַר וועלכער זיי זיינען ניט מחויב אייביק צו „דאַנקען". דאָס האָט ביי די וויטערדיקע יידישע אימיגראַנטן פון 17טן און 18טן יאָר־הונדערטער געשאַפן אַ געפיל פון „באַלאַנגען", פון פאַטרי־אָטיזם, וועלכער האָט זיך אויסגעדריקט אין דעם, וואָס אין דער צייט פון דער רעוואָלוציאָנערער מלחמה פון די שטאַטן קעגן ענגלאַנד איז דער גרויסער טייל יידן אין די אַמעריקא־נער קאָלאָניעס געווען אויף דער זייט פון דער רעוואָלוציע, אויף דער זייט פון וואַשינגטאָנען און האָבן אים געהאָלפן מיט דער בריטער האַנט און מיט לייב און לעבן. און דאָס איז, נאָטירלעך, אַ פאַרדינסט, וואָס דאַרף ניט און קאָן ניט פאַרגעסן ווערן.

*
**

אָן אַנדער בילד האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט דער צווייטער וויכטיקער שטראָם פון דער יידישער איינוואַנדערונג אין די פאַראייניקטע שטאַטן, דער דייטשער. וועגן מען זאָגט דער „דייטשער" מיינט מען ניט בלויז די יידן, וואָס זיינען געקומען דווקא פון דייטשלאַנד. צו דער צייט, וועגן אַט דער אימיגראַציע־שטראָם האָט זיך אָנגעהויבן, אין אָנהייב פון דעם 19טן יאָרהונדערט, איז נאָך אייגנטלעך קיין דייטשלאַנד אַלס אַזאַ אינהייטלעכע מלוכה ניט געווען. עס זיינען יאָ געווען אַ פּאָר צענדליק דייטשע קעניגרייכן און פירשטנטומס אויף פאַרשיידענע שטופּעס פון פעאָדאַלער צעפּאַלונג, פון קאָ־פּיטאַליסטישער אַנטוויקלונג און פון פּאָליטישער אַרדענונג. עס זיינען צו יענער צייט אויך געווען יידן אין עסטרייך, אונ־גאַרן, אין עלזאס, וואָס זיינען געווען פאַרבונדן מיט דער דייטשער שפּראַך־גרופּע. עס וואָלט דערי־בער ריכטיקער גע־ווען צו רעדן וועגן אַ מיט־איראָפּייאישער יידישער עמי־גראַציע, איידער וועגן אַ דייטשער.

די דאָזיקע עמיגראַציע איז אין אַ גרויסער מאָס געווען אַ רעזולטאַט פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע פון סוף 18טן יאָרהונדערט און פון איר נאָפּאָלעאָנישער פאָר־זעצונג, וואָס האָט באַווירקט און געפונען אַן אָפּקלאַנג אין גאַנץ אייראָפּע, אפילו אין דייטשלאַנד בעת דער מלחמה פון 1812. אונטער דעם אייגפלוס פון די אידייען פון דער פראַנ־צויזישער רעוואָלוציע און פון די נאָפּאָלעאָנישע מלחמות איז צעשמעטערט געוואָרן אַ גרויסער טייל פון דער פעאָדאַלער אָרדענונג אין די מיטל־אייראָפּייאישע לענדער. צוזאַמען דערמיט זיינען געפאַלן די וועגט פון די יידישע געטאָס און די יידן האָבן זיך צום ערשטן מאָל דערפילט אין די לענדער ווי בירגער, אויב אפילו ניט קיין פולשטענדיקע. די יידישע בורזשואַזיע האָט זיך מיט אימפּעט אַריינגעוואָרפן אין בויען דעם מאָדערנעם קאַפּיטאַליזם, און די יידישע אינטעליגענץ האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין קאַמף פאַר דער דעמאָקרא־טיזאַציע פון די מלוכות. דערביי האָט זי געפּירט אַזאַ ענערי־גישן קאַמף פאַר דער אָפּשאַפונג פון אַלע מינים געטאָ־באַ־גרענעצונגען קעגן יידן, אַז זי איז אָפט פאַרלאָפן דעם וועג זיך אַליין און האָט זיך געאייליט קולטורעל צו אַסימילירן און אפילו צו שמדן זיך, כדי וואָס שנעלער אינטעגרירט צו ווערן מיט די מערהייטן פון זייערע לענדער. דער געניאַלער דיכטער היינריך היינע, דער גרויסער פובליציסט לודוויג בערנע, קאַרל מאַרקס און לאַסאַל, משה העס און דר. יאָקאָבי זיינען געווען די פאַרשטייער פון אָט דעם דור, וואָס האָבן אַרויפגע־לייגט זייער שטעמפּל אויף דעם גאַנצן 19טן יאָרהונדערט און אפילו ווייטער.

אָבער די יידן האָבן געמוזט טייער באַצאָלן פאַר אָט דער ראָלע זייערער אין דער אויפגעוואַכטער צענטראַל־אייראָפּע. דריי כוואַליעס פון דער אייראָפּייאישער קאָנטער־רעוואָלוציע, וואָס האָבן זיך צעגאָסן נאָך נאָפּאָלעאָנס מפלות אין 1812־1814, נאָך דעם רעסטאַוראַציע־פּריאָד פון 1830 און באַזונדערס נאָך די דורכגעפאַלענע רעוואָלוציעס פון 1848, האָבן מיט אַ ספּעציעלער קראָפט אַ קלאַפ געטאָן איבער די יידישע מאָסן אין צענטראַל־אייראָפּע און זיי געטראָפן סיי עקאָנאָמיש, סיי פּאָליטיש.

עקאָנאָמיש זיינען באַדייטנדיקע מאָסן פון דער יידישער בורזשואַזיע אין די צענטראַל־אייראָפּייאישע לענדער אַרויס־געשטויסן געוואָרן פון זייערע ערשט־געוואונענע, נאָך ניט באָפעסטיקטע פאָזיציעס אין דעם יונגן קאַפּיטאַליזם; פּאָ־ליטיש זיינען די האָפענונגען אויף פולער גליכבאַרעכטיקונג און נאַציאָנאַלער אינטעגראַציע, פאַר וועלכער די יידישע אינטעליגענץ האָט באַצאָלט מיט אַ קולטור־אַסימילאַציע, צע־שמעטערט געוואָרן. דער רעזולטאַט איז געווען אַ טאָפּלטער

שטראָם פון עמיגראַציע פון היפּשע טיילן פון דער יידישער בורזשואַזיע און פון דער יידישער אינטעליגענץ פון די מיטל־אייראָפּייאישע לענדער קיין אַמעריקע, אין די פאַראייניקטע שטאַטן, אין דעם לאַנד פון דעם אומגעשטערטן יונגן קאַפּיטאַליזם און דער יונגער דעמאָקראַטיע.

פון אָנהייב איז זייער צאָל פונדעסטוועגן געווען ניט זייער גרויס. ס׳איז גענוג צו געדענקען, אַז צום מיטן פון 19טן יאָרהונדערט, אין יאָר 1850, האָט די צאָל יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן קוים דערגרייכט ביז אַ 50 טויזנט. אָבער שוין צום אָנהייב פון די 80ער יאָרן, אין 30 יאָר אַרום, האָט זייער צאָל דערגרייכט ביז דריי־פערטל מיליאָן. דאָס מיינט, אַז די הויפּט־אימיגראַציע פון מיטל־אייראָפּייאישע יידן איז געפאַלן אויפן דריטן פערטל פון דעם 19טן יאָרהונדערט, אויף דעם פערטל, וואָס איז געקומען נאָך די רעוואָלוציעס און קאָנטר־רעוואָלוציעס פון 1848.

די דאָזיקע מיטל־אייראָפּייאישע יידישע אימיגראַציע האָט מיט זיך געבראַכט פון איין זייט אַ בורזשואַזן עלעמענט מיט אַלטע דערפאַרונגען אין האַנדל, און פון דער צווייטער זייט אַן אינטעליגענץ, וואָס איז געווען באַזעלט מיט די אידעאַלן פון דעמאָקראַטיע און אפילו פון רעוואָלוציע. די דייטשיידישע בורזשואַזיע האָט נאָכפאָלגנדיק דעם אַלגעמיינעם שטראָם פון דער גרויסער דייטשער אימיגראַציע אין די פאַראייניקטע שטאַטן, זיך אַוועקגעלאָזן האַנדלען איבערן לאַנד, האָט אַריינגעדרונגען אין די ווייטסטע ווינקלען פון אַטלאַנטיק ביזן פּאַסיפיק, האָט שנעל דורכגעמאַכט די פאַרוואַנדלונג פון פּעדלער און קרעמער אין דעפּאַרטמענט־סטאָר בויער, פאַבריקאַנטן און באַנקירן און האָט זיך אין משך פון אַ פּאָר דורות עקאָנאָמיש אינטעגרירט מיט דער אַלגעמיינער אַמעריקאַנער בורזשואַזיע. די דעמאָקראַטישע אינטעליגענץ ווידער האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין קאַמף פאַר דער ווייטערדיקער אויסברייטערונג פון דער אַמעריקאַנער דעמאָקראַטיע, פאַר דער אָפּשאַפונג פון שקלאַפעריי און האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע ביי די ערשטע שריט פון דער אַמעריקאַנער אַרבעטער־באַוועגונג, פון דעם אַמעריקאַנער טרעיד־יוניאָניזם און סאָציאַליזם.

אָבער אַ חוץ זייער בייטראָג צו דעם אויפבוי פון דעם אַמעריקאַנער קאַפּיטאַליזם און דער אַמעריקאַנער דעמאָקראַטיע האָט די מיטל־אייראָפּייאישע יידישע אימיגראַציע פון די מיטעלע צענדליקער פון דעם 19טן יאָרהונדערט געבראַכט מיט זיך אויך געוויסע יידישע בייטראָגן. מען דאַרף געדענקען פון איין זייט, אַז די דאָזיקע אימיגראַנטן זיינען ניט געווען קיין מאַראַנען, וואָס זיינען געוואוינט געווען צו באַהאַלטן זייער יידישקייט, נאָר יידן מיט לאַנגע טראַדיציעס פון יידישן רעליגיעזן און געמיינדע־צוזאַמענלעבן. די אַלטע יידישע קהילות אין די דייטשע און אַנדערע מיטל־אייראָפּייאישע לענדער זיינען געווען דורכגעוועבט מיט רעליגיעזע, פילאַנטראָפּישע, קולטורעלע אַנשטאַלטן, אין וועלכע ס׳רוב פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט זיך אויסגעלעבט. אין זייער איבערוואַנדערונג קיין אַמעריקע אין מאַסן, וואָס זיינען געווען גענוג צו שאַפן נייע קהילות, האָבן די מיטל־אייראָפּייאישע יידן אַריבערגעבראַכט די געוואוינהייט צו די דאָזיקע אַנשטאַלטן און זיי אויפגעשטעלט, אָפט אפילו אין געענדערטע פאָרמען, אין די פאַראייניקטע שטאַטן. די „אַמעריקען דזשואיש קאָמיטע", דער „האַיאַס" די פאַרשיידענע טעאָלאָגישע סעמינאַרן און די רעפאָרם־טעמפּלען, אפילו די בני ברית־אָרגאַניזאַציע און „דזשואיש פּאָבליקעישאָן" פאַרלאַג, וואָס האָט פאַרעפנטלעכט אַ גרויסע צאָל ביכער, וואָס זיינען כאַראַקטעריסטיש פאַר דער דייטש־יידישער „וויסנשאַפט דעס יודענטומס", טראָגן אויף זיך נאָך ביז היינטיקן טאָג די קלאָרע חתימה פון זייער דייטש־יידישער („יאַהודימשער") אָפּשטאַמונג.

אויף אַזאַ אופן קאָן מען זאָגן, אַז די יידישע מיטל־אייראָפּייאישע אימיגראַציע פון די ערשטע דריי־פערטל פון דעם 19טן יאָרהונדערט האָט אַריינגעבראַכט קיין אַמעריקע ניט נאָר אַקטיווע בויער פון דעם אַמעריקאַנער קאַפּיטאַליזם און פון דער אַמעריקאַנער דעמאָקראַטיע, נאָר אויך באַשטימטע עלעמענטן פון דער דייטש־יידישער קולטור, — אמת, אַ קולטור אַ קאָנסערוואַטיווע און אפילו שוין אין איר גרויסער מאָס אַ פאַרשטיינערטע, אַ פאַרקאָנסערווירטע, אָבער דאָך אַ קולטור מיט אַן אייגנאַרטיקן פּנים, וואָס האָט געהאַט אַ געוויסע ווירקונג אויך אויף דער שפּעטערדיקער יידישער אימיגראַציע.

און נאָך איין זאַך האָבן מיט זיך געבראַכט, אָדער, ריכטיקער, האָבן געשאַפן אויפן אַמעריקאַנער באָדן די דייטשיידישע איינוואַנדערער: די „טיפּיש־אַמעריקאַנישע" גרויסע קליידער־אינדוסטריע. דאָס איז געווען ניט מער ווי אַ נאַטירלעכע פאָרזעצונג פון דער ספּעציאַליזאַציע אויף דעם האַנדל מיט קליידער און דער אַרבעט ביי באַקליידונג, וואָס די אַלטע געטאָס האָבן אין משך פון יאָרהונדערטער אַרויפגעצוואונגען אויף די יידן. צווישן די 60ער און 80ער יאָרן פון דעם פאָריקן יאָרהונדערט האָבן זיך די מערסטע, אויב ניט אַלע גרויסע שניידער־שעפּער אין אַמעריקע געפונען אין הענט פון „דייטשע" יידן און האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט ווי אַ מין נאַטירלעכן רעזערוואואַר, אין וועלכן עס האָבן זיך אַריינגעגאָסן די ערשטע ברייטע שטראָמען פון דער דריטער און לעצטער גרויסער יידישער איינוואַנדערונג כוואַליע אין די פאַראייניקטע שטאַטן, פון דער מזרח־אייראָפּייאישער.

***

געוויינלעך איז אָנגענומען צו באַטראַכטן דעם אָנהייב פון די 80ער יאָרן, דעם פּעריאָד נאָך די גרויסע פּאָגראָמען און פּאָליטישער אַנטוישונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין רוסלאַנד, פאַר דעם אָנהייב פון דער מזרח־אייראָפּייאישער יידישער מאַסן־אימיגראַציע קיין אַמעריקע. דאָס איז ניט אינגאַנצן ריכטיק. אַ זייער באַדייטנדיקע יידישע אימיגראַציע איז שוין אָנגעגאַנגען קיין אַמעריקע זינט נאָך דעם סוף פון דעם בירגער־קריג פון אַזעלכע טיפּיש מזרח־אייראָפּייאישע לענדער, ווי רומעניע, גאַליציע און טיילווייז רוסיש־פּוילן. טיילווייז אַ דאַנק זיי האָט עס די יידישע באַפעלקערונג אין די פאַראייניקטע שטאַטן דערגרייכט די ערשטע דריי־פערטל מיליאָן צום אָנהייב פון די 80ער יאָרן. אָבער גאָר אַ ברייטן מאַסן־פאַרנעם האָט די דאָזיקע אימיגראַציע באַקומען אין די 80ער און באַזונדערס אין די 90ער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט, ווען ס׳האָבן זיך אין איר אָנגעשלאָסן די יידן פון אוקראַינע, בעסאַראַביע, ליטע, רוסלאַנד און פּוילן. אין די 40 יאָר צווישן 1880 און 1920 האָט די יידישע באַפעלקערונג אין די פאַראייניקטע שטאַטן דערגרייכט — דערהויפּט דורך אימיגראַציע — אַ צאָל פון 4 מיליאָן (איצט שוין העכער 5 מיליאָן).

די דאָזיקע גרויסע מאַסע פון דער מזרח־אייראָפּייאישער

ייִדישער אימיגראַציע האָט זיך סיי עקאָנאָמיש, סיי קולטו־
רעל, סיי לויט איר נאַציאָנאַלן זעלבסט־באַוואוסטזיין זייער
שטאַרק אונטערשיידט פון די פריערדיקע ייִדישע אימיגרא־
ציע־שטראָמען, דעם שפּאַניש־פּאָרטוגעזישן און דעם דייטשן,
דעם מערב־אייראָפּייאישן און דעם מיטל־אייראָפּייאישן.
קודם־כל זיינען די מזרח־אייראָפּייאישע ייִדישע איינוואַנדערער
שוין געקומען ניט ווי יחידים, ווייט אָפּגעטיילטע אייַנער
פון דעם אַנדערן, נאָר ווי גאַנצע פאַמיליעס, משפּחות און
אפילו שטעט און שטעטלעך. אין די טויזנטער לאַנדסמאַנ־
שאַפטן, וואָס זיי האָבן דאָ תיכף אויסגעבילדעט, האָבן זיך
אָפט געפונען ניט וויניקער און אַמאָל טאָקע מער ייִדן אייִדער
די וואָס זיינען פאַרבליבן אין די היימישע שטעטלעך. די
דאָזיקע ייִדן האָבן מיט זיך אַריינגעבראַכט ניט נאָר די אַל־
טע בתי־מדרשים, — זייער אָפט אפילו מיט די אַלטע רבנים,
רביים, שוחטים, חזנים און אפילו „שבת־גוים", נאָר אָ צאָל
פיל וויכטיקערע זאַכן:

קודם־כל, אָ גרויסע מאַסע, וואָס אָנשטאָט צו צעשפּרייטן
זיך איבערן לאַנד האָט זי זיך געטוליעט צוזאַמען און האָט
אויסגעבילדעט אָ צאָל זייער גרויסע ייִדישע ישובים אין די
פאַראייניקטע שטאַטן, ווי דער צוויי־מיליאָניקער ייִדישער
ישוב אין ניו־יאָרק, 3־4 הונדערט טויזנטיקע ישובים אין
פילאַדעלפיע, שיקאָגע, לאָס אַנדזשעלעס און הונדערט־טוי־
זנטיקע אין אָ צאָל אַנדערע שטעט. די דאָזיקע גרויסע, קאָמ־
פּאַקטע ייִדישע ישובים האָבן געשאַפן אָ באָדן, אָ מעגלעכ־
קייט און אָ נויטוועניקייט פון אַן אייגנאַרטיקן ייִדישן גע־
זעלשאַפטלעכן און קולטור־לעבן אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

ווייטער: די גרויסע מזרח־אייראָפּייאישע ייִדישע אימי־
גראַציע האָט געבראַכט מיט זיך אַן אייגענע שפּראַך, ייִדיש,
וואָס איז שוין אין די אַלטע היימען געווען געניג אַנטוויקלט
אויף צו שאַפן אָ מאָדערנע ליטעראַטור און אַרויסרוקן אָ
צאָל טאַלאַנטפולע קלאַסיקער, ווי מענדעלע, פֿרץ, שלום־
עליכם, און שפּעטער אַשן און רייזענען און צענדליקער אַנ־
דערע פּראָזאַיקער און דיכטער, וואָס האָבן אָנגעהויבן זיי־
ער שאַפונג נאָך אויף „יענער זייט ים". אָ גרויסער טייל פון
די דאָזיקע שרייבער און כמעט זייערע אַלעמענס ווערק זיינען
נאָכגעאָנגען דעם גרויסן ייִדישן איינוואַנדערונג־שטראָם קיין
אַמעריקע און האָבן זיך דאָ פאַרוואָרצלט און פאָרגעזעצט
זייער שאַפן.

דריטנס: די גרויסע מזרח־אייראָפּייאישע ייִדישע אימי־
גראַציע האָט געבראַכט מיט זיך ניט נאָר דעם קליינשטעטל־
דיקן ייִד מיט זיינע אַלטע געווואוינהייטן און מנהגים, נאָר אויך
דעם נייעם ייִדן, וואָס איז אויסגעוואַקסן זינט די 80ער יאָרן,
האָט רעוואָלטירט קעגן די אַלטע גייסטיקע און עקאָנאָמישע
באַלעבאָטים, האָט זיך באַטייליקט אין דער גרויסער רוסלענ־
דישער רעוואָלוציאָנערער און אַרבעטער־באָוועגונג, איז גע־
וען דורכגעדרונגען מיט סאָציאַליסטישע אידעאַלן און האָט
אין הסכם מיט זיינע באַדערפענישן שוין אין דער אַלטער
היים געגומען אויסבילדן אָ נייעם סאָרט ייִדישן זעלבסט־בא־
וואוסטזיין, אָ באַוואוסטזיין פון אָ וועלטלעך ייִדיש פאָלק און
פון אָ קלאַס. דעם דאָזיקן נייעם באַוואוסטזיין צוזאַמען מיט אָ
שטרעבונג צו אָ נייעם ייִדישן וועלטלעכן קולטור־לעבן האָבן
מאָסן פון די נייע ייִדישע אימיגראַנטן געבראַכט מיט זיך קיין
אַמעריקע.

און ענדלעך נאָך איין „קליניקייט": דער ווייט־גרעס־
טער טייל פון דער מזרח־אייראָפּייאישער ייִדישער אימיגרא־
ציע איז באַשטאַנען פון זייער אַרעמע מענטשן, וואָס זיינען
אָדער שוין אינדערהיים געוואָרן אַרבעטער, אָדער וואָס האָבן
געמוזט ווערן אַרבעטער אין אַמעריקע. די באַקלייִדונג־אינ־
דוסטריע, וואָס די „דייטשע" ייִדן האָבן דאָ פריער געשאַפן,
האָט „גאַסטפּרייַנטלעך" ברייט צעעפנט אירע טירן פאַר די
דאָזיקע נייע אייִנוואַנדערער. „באַטירלעך" זיינען דאָס גע־
וען סוועט־שפּעפער, „באַטירלעך" איז די עקספּלואַטאַציע,
וואָס די „אָנקל מאָזעסעס" האָבן דאָרטן פּראַקטיצירט איבער
זייערע „גרינע", „גלויבנס־גענאָסן" געווען אַן אומגעהויערע,
אַן אומבארחמנותדיקע. אָבער אין קאַמף קעגן דער סוועט־
סיסטעם און דער האַרצלאָזער עקספּלואַטאַציע אין די באַ־
קלייִדונג־אינדוסטריעס איז אויסגעהאָמערט געוואָרן און איז
אויסגעוואַקסן אָ גרויסער קלאַס פון ייִדישע ארבעטער, וואָס
האָבן אין גאַנג פון זייער וואוקס און קאַמף געשאַפן פאַר־
שיידענע אַרגאַניזאַציעס: יוניאָנס, פראַטערנאַלע אַרגאַני־
זאַציעס, אָ ייִדישע ליטעראַטור, אָ פאַרצווייגטע פרעסע, אָ
טעאַטער, פאַרשיידענע שולן, קולטורעלע, פילאַנטראָפּישע
און סאָציאַלע אַנשטאַלטן און אָ גרויסן אינטערעס און אַנטייל
אין די פראָגרעסיווע פאַרמען פון דעם אַמעריקאַנער פאָלי־
טישן לעבן.

מיליאָנען ייִדישע האַרעפאַשניקעס, וואָס האָבן מיטן שוויים
פון זייערע פנימער „געמאַכט אָ לעבן" פאַר זיך און זייערע
קינדער און געשאַפן רייכטימער פאַרן גאַנצן לאַנד; אַן איי־
גענע ייִדישע קולטור, סיי אָ רעליגיעזע, סיי אָ וועלטלעכע און
אַן אויסגעפאַרמירטע ייִדישע שפּראַך, אין וועלכער זיי האָבן
דאָ אויסגעבילדעט אָ פאַרצווייגטע מאָדערנע קולטור — אין
אַזאָ מאָס, אַז די ייִדישע פרעסע (ספּעציעל די אַרבעטער־פּרע־
סע), ליטעראַטור (די ערשטע פּראָלעטאַרישע דיכטער), טעא־
טער און שול און קולטור־בויאונג האָט צוריקגעווירקט אויף
די אַלטע היימען און איז אין אָ געוויסער מאָס צוריק „עקס־
פאָרטירט" געוואָרן צו זיי פון אַמעריקע.

אָבער זינט די צוואַנציקער יאָרן פון הייַנטיקן יאָרהונ־
דערט, באַזונדערס נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע אין רוס־
לאַנד און דעם אַמעריקאַנער אימיגראַציע־געזעץ פון 1924
האָט זיך די ייִדישע מאַסן־אימיגראַציע אין די פאַראייניקטע
שטאַטן כמעט אָפּגעשטעלט. די צוויטע וועלט־מלחמה און די
היטלעריש אויסראָטונג פון אַרום 6 מיליאָן איראָפּעאישע
ייִדן — אין זייער גרעסטן טייל ייִדיש־רעדנדיקע מזרח־אי־
ראָפּייאישע ייִדן, — האָט פאַרניכטעט דעם קוואַל גופא, פון
וואַנען אָ ייִדישע מאַסן־אימיגראַציע איז אין משך פון אָ האַלבן
יאָרהונדערט געגאַנגען קיין אַמעריקע. דער וויטערדיקער
וואוקס פון דעם אַמעריקאַניש־ייִדישן ישוב איז שוין דערי־
בער פאַר די לעצטע 30 יאָר געגאַנגען דערהויפּט אויפן חשבון
פון דעם נייעם דור אָדער דורות פון הי־געבוירענע ייִדן. אויב
אין יאָר 1940 האָבן אַרום 1 מיליאָן מיט 750 טויזנט ייִדן (פון
4 און האַלב מיליאָן) אין די פאַראייניקטע שטאַטן נאָך אָנגע־
געבן ייִדיש אַלס זייער היים־און מוטער־שפּראָך, איז דער
פּראָצענט פון אָזעלכע ייִדן, וואָס ייִדיש איז זייער גרונט־שפּראָך
איצט געווויס נאָך קלענער. דער ייִדיש־רעדנדיקער עלעמענט,
וואָס איז מיט אָ 30 יאָר צוריק נאָך געווען אָ מערהייט צווישן
דער ייִדישער באַפעלקערונג פון די פאַראייניקטע שטאַטן איז
איצט געוואָרן אָ מינדערהייט, וואָס ווערט צוליב נאַטירלעכע
אורזאַכן אַלץ קלענער. דאָס האָט, פאַרשטייט זיך, געמוזט

שאַפן נייע און זייער ערנסטע פּראָבלעמען פאַר דעם יידישן קולטור־לעבן אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

זיינען דאָס פּראָבלעמען פון אונטערגאַנג, — פון דעם אונטערגאַנג, וועלכן ס׳האָבן שטענדיק פאַראויסגעזאָגט און געוווכט צוצוויילן די פאַרשיידענע וואולגאַרע „אַמעריקאַניזאַטארן" פון דעם אב. קאָהאַן־טיפּ, און די פאַרשיידענע אַסימילאַטארן, וואָס האָבן זיך געאיילט וואָס שנעלער און גרינטלעכער צו פאַרשטעלן זיך פאַר „עכטע" יענקיס? בשום אופן ניט.

קולטור, פונקט ווי דאָס פאָלק ביי וועלכן זי ווערט געשאַפן, פונקט ווי די צייט און אומשטענדן אונטער וועלכע זי אַנטוויקלט זיך, שטייט קיינמאָל ניט אויף איין אָרט. די צייט לויפט איצט שנעלער און ענדערונגען אויף אַלע געביטן, — אויפן עקאָנאָמישן, פּאָליטישן און, נאַטירלעך, אויך אויף דעם קולטורעלן, קומען פאָר אַ סך שנעלער, ווי וועט עס איז אין די פריערדיקע דורות און צייטן. אָבער ענדערונגען, ווי טיף זיי זאָלן ניט זיין, זיינען ניט קיין אונטערגאַנג. דאָס לעבן גופא איז אַ כסדרדיקער פּראָצעס פון ענדערונגען.

לייקענען, אַז גרויסע ענדערונגען זיינען פאָרגעקומען אין יידישן לעבן אין אַמעריקע בנוגע דער קולטור אין יידיש, וואָס איז געבראַכט געוואָרן און איבערגעפלאַנצט און האָט זיך אויף אַ צייט אַזוי בריייט צעבליט אין דער „נייער וועלט", וואָלט וועדער נאַריש. דער דור, וואָס האָט מיט זיך געבראַכט און אַנטוויקלט אונדזער וועלטלעכע קולטור אין יידיש, ווערט עלטער און... קלענער. די דורות, וואָס זיינען דאָ געבוירן געוואָרן און אויסגעוואקסן, זיינען מיט, אָדער אָן דעם ווילן פון די עלטערן, אַריבערגעפירט געוואָרן דורך דער ענגלישער סקול און דער הערשנדיקער סביבה אין דער ענגלישער שפּראַך, און זיינען אינגאַנצן, אָדער אין דעם גרעסטן טייל, אָפּגעריסן געוואָרן פון יידיש.

אָבער דאָס מיינט ניט, אַז זיי זיינען אָפּגעריסן געוואָרן פון יידן און האָבן פאַרלוירן דעם אינטערעס צום יידישן לעבן, צו דער יידישער קולטור. עס איז אַ פאַקט, אַז אין ענגליש גייען איצט אַרויס אין די פאַראייניקטע שטאַטן סיי מער פּערי־אָדישע אויסגאַבן, סיי ביכער וועגן יידישן לעבן, — נאָוועלן, געשיכטע, פאַרשונגען, — איידער אין יידיש. שלום־עליכמס ווערק, וואָס גייען איצט אַרויס אין ענגלישער איבערזעצונג, דער שלום־עליכם טעאַטער, אַרגאַניזירט אין ענגליש דורך אַ גרופּע טאַלאַנטפולע יידיש־ענגלישע קינסטלער, האָבן ביים ענגליש־רעדנדיקן עולם אַ גרעסערן דערפאָלג, אייִדער דער יידישער טעאַטער האָט געהאַט פאַר די לעצטע פאָר צענדליק יאָר.

וואָס באַדייט עס אַלץ? דאָס באַדייט, אַז די נייע יידישע דורות אין אַמעריקע, וואָס זיינען שפּראַכלעך און קולטורעל „אַמעריקאַניזירט", פילן זייער אַנגעהעריקייט צום יידישן פאָלק ניט וויניקער, ווי דער עלטערער אימיגראַנטישער דור. פאָר זייער יידישקייט זוכן זיי, נאַטירלעך, נייע פאָרמען און אַ נייעם אינהאַלט. זיי האָבן דעם נייעם אינהאַלט נאָך ווייט ניט געפונען, און זייערע נייע ענדערונגען זיינען נאָך אויך אין אַ פּליסנדיקן צושטאַנד. אונדזער אויפגאַבע, די אויפגאַבע פון דעם יידיש־רעדנדיקן און דעם יידיש־שאַפנדיקן דור איז ניט אָפּצוקערן זיך פון אונדזערע קינדער, ווי פון פרעמדע, און ניט אָפּצושטויסן זיי, ווי אַנטריניקע, נאָר פאַרקערט, צו פאַרשטיין זיי, דערנעענטערן זיי צו אונדז דורך דערנעענטערן זיך צו זיי און איבערצוגעבן זיי אַזוי פיל פון אונדזער קולטור־ירושה, וויפל מיר זיינען נאָר בכוח. מיר האָבן אַ גרויסע ירושה: אַ געשיכטע פון ליידן און קאַמף, אַ סאַציאַלן אידעאַליזם, אַ פאַרצווייגטע קולטור, וואָס ציט איר יניקה פון די סאַמע וואַרצלען פון דעם יידישן לעבן; אַ שפּראַך וואָס האָט אין זיך איינגעזאַפּט אַלע פּריידן און ליידן פון אונדזער געשיכטע. אַרויפצווינגען אויף די נייע דורות קאָנען מיר גאָר ניט און דאַרפן ניט. אָבער זוכן וועגן וויי איבערצוגעבן זיי אונדזער גרויסן קולטור־אייגנס דאַרפן מיר און מוזן און קאָנען, וויייל זיי נויטיקן זיך אויך אין דעם. און דערגרייכן וועלן מיר עס ניט דורך פּרואוון אָפּשטעלן די צייט, אָדער אַ קער טאָן די געשיכטע אויף צוריק, ניט דורך זאָגן קדיש נאָך זיך אַליין און נאָך אונדזערע קינדער, נאָר דורך אַ פאַרגרעסערטער און פאַרשטאַרקטער ארבעט און זאָרג פאַר אונדזער מאָדערנעם יידישן קולטור־אייגנס, דורך אַ שעפּעריש גלויבן אין אונדזערע אייגענע כוחות.

בורזשואַזע און פּראָלעטאַרישע איינפלוסן אין דער אַמעריקאַנער יידישער ליטעראַטור

מיר פייערן איצט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן 300 יאָר פון דעם היגן יידישן ישוב. אָבער פינקטלעכער וועט זיין צו זאָגן, 300 יאָר פון דעם יידישן ישוב אין ניו־יאָרק, אין דעם געווען־ענעם ניו־אַמסטערדאַם, אין וועלכן עס זייענען מיט 300 יאָר צוריק געקומען ראַטעווען זיירע לעבנס און בויען אַ נייעם יידישן ישוב 23 יידישע פליכטלינגען פון די פֿאַרטוגעזישע זיגער און פון דער נקמה פון דער אינקווויזיציע.

וויניק אין צאָל און מיט זייער וויניק אייגנס זיינען די ערשטע 23 געקומען צו די צפון־אַמעריקאַנישע ברעגן מיט 300 יאָר צוריק. זיי האָבן דאָ פֿאַרפלאַנצט אַ ישוב, וועלכער איז אין דריי יאָרהונדערטן אויסגעוואקסן ביז אי־בער 5 מיליאָן. דעם דאָזיקן יידישן ישוב אויפן באָדן פון צפון־אַמעריקע האָט „אֶפּגעגליקט": הגם ער האָט זיך גע־טראָפן מיט דער אַנטיסעמיטישער רשעות פון דעם גאָווער־נאָר פּיטער סטאַיווסאַנט שוין ביי זיינע ערשטע שריט און איז פון דער אַנטיסעמיטישער ציין־קריצעניש אייגנט־לעך קיינמאָל ביז היינטיקן טאָג ניט פּטור געוואָרן; הגם ער האָט גלייטן פון ספּעציעלע דיסקרימינאַציעס זינט דעם ערשטן טאָג אָן און איז ביז היינטיקן טאָג ניט פריי פון זיי אויף אַ צאָל וויכטיקע געביטן פון געזעלשאַפטלעכן, עקאָ־נאָמישן, פּאָליטישן און קולטור־לעבן, — האָט ער אָבער גליקלעכערוויז אויסגעמיטן דעם געווינלעכן גורל פון די אַלטע יידישע ישובים אין דער „אַלטער וועלט", וועלכע האָבן אין גאַנג פון זייער היסטאָרישער אַנטוויקלונג דורך־געמאַכט פּעריאָדישע בלוטיקע קאַטאַסטראָפּעס, שחיטות, פֿאַגראָמען, געטאָס און גירושים. דאָס האָט אַרויפגעלייגט אויף דעם יידישן ישוב אין אַמעריקע אַ שטעמפּל פון זי־כערקייט אין זיך און צופרידנקייט און איבערגעבנקייט צום לאָנד. דאָ האָבן די יידישע פליכטלינגען פון אַנדערע לענדער פון אַנהייב אָן ביז אונדזערע טעג צום ערשטן מאָל דערפילט די באַדייטונג פון דעם ערשטן זאַץ פון דער גרוי־סער אומאָפּהענגיקייט־דעקלאַראַציע פון 1776 וועגן דעם „זעלבסטאַנשווילעכן אמת, אַז אַלע מענטשן זיינען גע־בוירן געוואָרן גלייך און זיינען באַשאַנקען דורך זייער באַשאַפער מיט געוויסע אומאָפּטיילבאַרע רעכט, אַז צווישן זיי זיינען די רעכט אויף לעבן, פרייהייט און שטרעבונג צו גליק..."

דער יידישער ישוב אין אַמעריקע האָט בריט אויס־גענוצט די דאָזיקע דריי „אומאָפּטיילבאַרע רעכט". נאַטיר־לעך, וועגן דעם וואָס עס איז אַזוינס לעבן, — וואָס בילדעט דעם זינען פון לעבן, וואָס עס מיינט פרייהייט און וואָס אַזוינס עס איז דאָס גליק, צו וועלכן מען שטרעבט, קאָנען זיין און זיינען פֿאַראַן זייער טיפע חילוקי דעות. די חילוקי דעות זיינען ניט פערזעלטען, נאָר אין אַ פיל גרעסערער מאָס סאַציאַלע און הענגען אָפּ פון דעם סאַציאַלן כאַראַק־טער און באַוואוסטזיין פון דעם מענטשן, פון דעם קלאַס צו וועלכן ער געהערט. און אַזוי ווי דאָס יידישע פֿאָלק אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן איז ניט פון איין שטיק געקנאָטן און האָט זיך פרי דיפערענצירט אין קלאַסן, איז פֿאַרשטענדלעך, אַז די באַגריפן וועגן לעבן, פרייהייט און גליק זיינען אין אַלע צייטן געווען פֿאַרשיידן ביי די פֿאַרשיידענע יידישע קלאַסן־שיכטן

ווי פֿאַרשיידן עס זאָלן אָבער ניט זיין די באַגריפן וועגן אָט די דריי „אומאָפּטיילבאַרע" פרייהייטן פון די אַמערי־קאַנער יידן, איז קולטור, אַ קולטורעל לעבן, וואָס באַנוגנט זיך ניט בלויז מיט אָנפילן דעם מאָגן, אַ זייער וויכטיקער און „אומאָפּטיילבאַרער" עלעמענט פון זיי. מען וואָלט דע־ריבער געדאַרפט דערוואַרטן, אַז יידישע קולטור און ליטע־ראָטור — זאָל אפילו זיין אין די פֿאַרשיידענע שפּראַכן פון די פֿאַרשיידענע אימיגראַציע־שטראָמען, אָדער שיכטן — זאָל דורכגיין, ווי אַ רויטער פֿאָדים, דורך דער געשיכטע פון די 300 יאָר יידיש לעבן אין צפון־אַמעריקע. זיינען דאָך די יידן, לויט דער יידישער דעפּיניצע גופא, דאָס „עם הספר", דאָס פֿאָלק פון בוך, און די יידישקייט, צוליב וועלכער די פֿאַרשיידענע יידישע עמיגראַציע־שיכטן זיינען געצוואונגען געווען צו פֿאַרלאָזן אין משך פון כמעט 300 יאָר זייערע היימען אין דער אַלטער וועלט און קומען קיין אַמעריקע, איז דאָך אויך געווען עפּעס, וואָס האָט גע־לייגט אַ ספּעציעלן קאָליר און שטעמפּל אויף זייערע בא־גריפן וועגן לעבן, פרייהייט און גליק.

לייַדער אָבער וואָלט אויסגעקומען צו זוכן מיט ליכט סימנים פון יידישער קולטור־שאַפונג אין יידישן לעבן אין אַמעריקע אין די ערשטע 200 יאָר פון דעם ישוב און מער, ביז וואָנען ס'האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע יידישע מאַסן־אימיגראַציע פון מזרח־אייראָפּע. עס קומט אויס, ווי די דורות יידישע איינוואַנדערער, וואָס זיינען געקומען קיין אַמעריקע אין משך פון די ערשטע 200־225 יאָר זיינען געווען אַזוי שטאַרק פֿאַרנומען מיט באַפעסטיקן דאָ אין אַמעריקע זייער מאַטעריעלע באַזע, אַז זיי האָבן פֿאַרנאַכ־לעסיקט אויפצובויען אויף דער דאָזיקער בריטער באַזע אַ יידישן קולטור־בנין. זיי האָבן געבויט טעמפּלען, בתי־מדרשים, אָנגעהאַלטן רעליגיעזע מנהגים, געבראַכטע פון די אַלטע היימען, אָבער ניט קיין וועלטלעך־יידישע קול־טור, וואָס זאָל באַפרידיקן זייערע באַדערפענישן אין דער נייער היים.

דער דאָזיקער „וואונדער" דערקלערט זיך אָבער גאַנץ

„זאַמלונגען", האַרבסט 1954.—רעד.

פשוט: פאלקס־קולטור איז ניט קיין רעזולטאט פון אינדי־ווידועלע געשמאקן פון אייגצלנע מענטשן. קולטור איז א פראצעס און רעזולטאט פון מאסן־שאפונג אויפן באזיס פון מאסן־באדערפענישן. די ערשטע יידישע אימיגראציע־שיכטן, אנהייבנדיק מיט די ערשטע פליכטלינגען פון רעציפע, בראזיל, מיט 300 יאר צוריק, און ביז דער מזרח־איראפּיאישער מאסן־אימיגראציע אין די 80ער יארן פון 19טן יאהרהונדערט זיינען באשטאנען פון גאנץ קלייגע גרופּעס, וואס האבן אויך אין די אלטע היימען ווייניק געוואוסט פון א וועלטלעך־יידישער קולטור און זיינען אין אמעריקע בערך לייכט צעשוואומען געוואָרן סיי אין כמות, סיי אין איכות. דער דאזיקער צעשוואומענקייט האט שטארק ארויסגעהאלפן דעם פאקט, וואס דער גרעסטער טייל פון די דאזיקע יידישע איינוואנדערער־שיכטן איז באשטאנען פון העגדלער און אונטערגעמער, פון בורזשואזע עלעמענטן, אדער אזעלכע וועלכע האבן אין אמעריקע מיט אלע מעג־לעכקייטן געזוכט און באווּיזן אריינצודרינגען אין די ריינע פון דעם אויפקומענדיקן קאפּיטאליסטישן קלאס. דער דא־זיקער קלאס, באזונדערס בעת זיין גאנג בארג־אַרויף, איז אבער שטענדיק געווען פאראינטערעסירט אין אפשאפן אלץ וואס שטערט זיין פריין צוטריט צום מארק, דעם פריי־ען אויסטויש פון געלט און סחורות. ער איז דעריבער שטענדיק — באזונדערס וען עס האנדלט זיך וועגן אן איינגעוואנדערטער מינדערהייט, — געווען פארא־ינטערעסירט מער אין אויסזען אין אלע פרטים פון שפראך, מנהגים, קולטור וואס ענלעכער אויף זיינע שכנים, איידער אין אנ־האלטן, אנטוויקלען און דערמיט אונטערשטרייכן זיין אייגנ־ארטיקייט. פאר דעם דאזיקן שיכט פון דער יידישער אי־בערוואנדערונג אין די ערשטע 200־225 יאר האט קולטור דעריבער געמיינט קודם־כל און דערהויפט, די קולטור פון דער פריער־געקומענער מערהייט אמעריקאנישע שכנים פון די אנגלא־זאקסישע „באלעבאטים". ער האט זיך דע־ריבער געאיילט צו באפרייען פון די רעשטן פון זיין אייגע־נער „יידישער" קולטור, ווי מען באפרייט זיך פון אלטע אימיגראנטישע קליידער און באלעבאטישקייט, וואס מ׳האט מיט זיך געפירט פון יענער זייט ים, — הגם ער האט מו־טיק און אינגעשפארט געקעמפט פאר זיין רעכט אויף גלייכהייט אלס ייד און האט דערמיט גמאכט א זייער וויכ־טיקן בייטראג צו דער גאנצער געשיכטע פון די יידן אין אמעריקע.

ערשט ווען גרויסע מאסן ארעמע, הארעפאשנע יידן הייבן אן אינצוואוואנדערן אין די פאראיניקטע שטאטן, אין די זיבעציקער יארן פון פאריקן יאהרהונדערט און בילדן דא אויס ניט נאר גרויסע ארעמע יידישע קוואַרטאלן, נאר אויך וואקסנדיקע שיכטן פון יידישע ארבעטער, — און ניט בלויז פון היימישע באלמלאכעס, נאר פון אינדוסטריעלע ארבע־טער, וואס האבן איבער זיך רייכע פאבריקאנטן־אונטער־נעמער, וואס שינדן פון זיי אומברחמנותדיק די הויט און דריקן פון זיי אויס אין די סוועט־שעפער דאס בלוט מיטן שווייס, — ערשט דעמאלט אנטשטייט ניט נאר א מאסן־באזע פאר א יידישער קולטור, נאר אויך אן עקאנאמישע נויט־ווענדיקייט אין איר, און ספעציעל אין א יידישער ליטערא־טור.

און דא ווייזט זיך ארויס די ריכטיקייט פון דעם בא־וואוסטן לענינשן כלל, אז ביי יעדן פאלק זיינען אין גרונט געגנומען פארא־ן צווייי קולטורן, די קולטור פון דעם עקס־פלואטירנדיקן קלאס און די קולטור פון דעם עקספלוא־טירטן. עס איז כארא־קטעריסטיש, אז הגם יידישע כלי־קודש פלעגן זיך ביזן סוף פון 19טן יאהרהונדערט געווייגלעך זייער וויניק באטיילקן אין דער עמיגראציע, פלעגן אבער אימיגראנטן, וואס זיינען אין אמעריקע געווארן רייכע אוג־טערנעמער, ארייגפאלן אין גרויס פרומקייט, — אויב ניט פאר זיך אליין און אין זייערע היימען, איז פאר אנדערע, דערהויפט פאר זיערע ארעמערע לאנדסלייט, אדער „גלויבנס־גענאסן", פאר וועלכע זיי האבן געשפילט די ראלע פון די „גוטהארציקע" אנקל מאזעסעס, וואס טוען זיי די טובה און נעמען זיי אריין אין זייערע שעפער.

ניט צופעליק האבן די ערשטע צייטונגען אין יידיש, וואס מען האט אנגעהויבן ארויסגעבן אין אמעריקע, זיך אויסגעצייכנט מיט זייער ממש מיליטאנטישער, אבסקו־ראנטישער פרומקייט, און זיכער איז ניט קיין צופאל, וואס די דאזיקע פרומקייט איז געווען פארשפּיצט קעגן די ערשטע אומבאהאלפענע פראבעס פון די יידישע סוועט־שאפ־ארבעטער צו ארגאניזירן זיך, סטרייקן און דערשלאגן זיך דערטרעגלעכע ארבעט־באדינגונגען.

און הגם סיי די סוועט־שאפ באלעבאטים, סיי די סוועט־שאפ ארבעטער האבן אין די אלטע היימען אפט געהערט צו איינעם און דעם זעלביקן שיכט, און פיל פון די שפּע־טערדיקע אמעריקאנער יידישע ארבעטער זיינען אינדער־היים געווען פונקט אזוי פרום, ווי זייערע שפעטערדיקע באלעבאטים, האט אבער זייער קלאסן־צעטיילונג אין אמע־ריקע געווירקט, אז די מער ענערגישע צווישן די ארבעטער און דער ארבעטער־אינטעליגענץ זאלן זיך איפן אמערי־קאנער באדן שארף א קער טאן ניט נאר קעגן דער רעלי־גיע און קולטור פון די באלעבאטים, נאר קעגן אלע אנגע־נומענע אויטאריטעטן בכלל. אזוי איז אנטשטאנען אויפן אמעריקאנער באדן די יידישע סאציאליסטישע באוועגונג, וואס האט ארויסגערוקט פון זיך ארגאניזאטארן און גלייכ־צייטיק דיכטער פון א גרויסן פארבעם, ווי ווינטשעווסקי, ליעסין, מאריס ראזענפעלד און פיל אנדערע. אזוי האט זיך א צייט צעוואקסן אויף דער יידישער גאס דער אנארכיזם מיט זיין צולהכעיס־אפיקורסות, מיט זיינע יום־כיפור־בע־לער, „פרייע ליבע" און אנדערע פראטעסט־שטריכן; וואס האט אבער ארויסגערוקט אזעלכע ארבעטער־דיכטער, ווי דוד עדעלשטאט און יוסף באוושאוער.

די קעמפערישע יידישע ארבעטער־פרעסע, די יידישע אויפקלערער־שרייבער, דיכטער, דראמאטורגן, קריטיקער זיי־נען אין זייער צייט געווען די דירעקטע אויסדריקער פון דעם פראטעסט פון די עקספלואטירטע יידישע סוועט־שאפ־ארבעטער קעגן זיערע באלעבאטים און קעגן דער אלטער רעליגיעזער אויטאריטארישער קולטור, דורך וועלכער די באלעבאטים האבן געזוכט צו האלטן זיי אין צאם. דער סא־ציאליזם און אנארכיזם אויף דער יידישער גאס (דער אונ־טערשייד צווישן זיי איז ניט געווען קיין טיפער), וואס האבן זיך באציגן מיט אומצוטרוי און פארדאמונג, ניט נאר צו דער אלטער רעליגיע און אירע טרעגער און פארטיידיקער, נאר גלייכצייטיק אויך צו דער אמעריקאנער פאליטישער דעמאקראטיע, וועלכע איז אין די אויגן פון די ערשטע דורות יידישע ארבעטער געווארן דער סינאנים פון עקס־פלואטאציע און פאליציאישער אונטערדריקונג, זיינען גע־

וועז גרונטשטיינער פון דער מאדערנער יידישער קולטור אין אמעריקע. אין וואָרט האבן זיי פון אנהייב טאקע געזוכט אפצולייקענען וועלכע־עס־איז שייכות מיט יידישקייט און דער באגריף גופא פון יידישער קולטור איז פאר זיי אפט געווען טריף. אבער פאקטיש — ווי ס׳איז געווען אומפאר־מיידלעך — האבן זיי גערעדט צו די יידישע ארבעטער און הארעפאשניקעס, צו זיי גערעדט אין זייער שפראך, האבן געפרואווט ענטפערן אויף זייער שטרעבונג צו א שענער לעבן. ניט צופעליק זיינען די „פאטערס" פון דער מאדערנער יידישער ליטעראטור, וואס איז אויסגעוואקסן אויפן אמעריקאנער באדן, געווען דוד עדעלשטאט, יוסף באוושאוער, מאריס ווינטשעווסקי, מאריס ראזענפעלד, ליעסין — טאלאנטפולע דיכטער און אין דער זעלביקער צייט קעמפער פאר די טאג־טעגלעכע נויטן פון די יידישע ארבעטער.

דער „אנארכיזם" און טיילווייז אויך דער סאציאליזם פון דער ערשטער מזרח־איראפיאישער יידישער אימי־גראציע האט זיך לכתחילה — כאטש ניט אינאגנצן — אויס־געדריקט אין אפלייקענען, אין אויסקירעווען זיך מיטן רוקן צו דער אלטער, רעליגיעזער אדער אלט־שטייגערישער יידישער קולטור. אבער וואס מער דער יידישער ישוב אין צפון־אמעריקע איז געוואקסן, וואס מער ער האט זיך גע־שטארקט און קאנצענטרירט און איז גלייכצייטיק געוואקסן עקאנאמיש דיפערענצירט, אלץ מער האט דאס יידישע לעבן ארויסגעוואקסן די נויטיקייט אין פאזיטיוע פארמען פון א פראגרעסיווער יידישער קולטור. די גרויסע ראלע פון דער יידישער סאציאליסטישער באוועגונג, — וואס איז אפט געווען אן אויסדרוק פון דעם נייעם יידישן געזעלשאפט־לעכן לעבן אין לאנד, די יידישע יוניאנס, לאנדסמאנשאפטן, בילדונג־פראיינען, קלובן, פארלאגן, צייטונגען, זשורנאלן, טעאטערס, געזאנג־פראיינען, יידישע קינדער־שולן, פאר־שיידענע שולן פאר דערוואקסענע, — דאס אלץ איז געווען א רעזולטאט ניט פון אן אויסלענדישן אימפארט, כאטש זיינע טרעגער זיינען ס׳רוב געווען אימיגראנטן, — נאר פון די נייע באדינגונגען, אין וועלכע דער יידישער ישוב אין צפון־אמעריקא האט זיך אנטוויקלט און פון זיינע טאג־טעג־לעכע באדערפענישן, וועלכע האבן געמוזט באפרידיקט ווערן. די באדינגונגען זיינען געווען באדינגונגען פון פאר־שארפטן קלאסן־קאמף אין דער יידישער געזעלשאפט. די באלעבאטים פון ס׳רוב יידישע ארבעטער, ספעציעל אין די גרעסערע יידישע צענטערן, זיינען געווען יידן, און דער דאזיקער קלאסן־קאמף האט געפירט צו א שארפער קול־טורעלער דיפערענצירונג אינעווייניק אין יידישן לעבן.

פון איין זייט איז געווען דער יידישער ארבעטער און דאס יידישע קליינבירגערטום, וואס איז ערשט ארויס פון זיינע ריין, אדער האט געהאלטן ביים איבערגיין אין זיינע ריין, און איז געווען געשטימט סאציאליסטיש און קעגן דער אלטער רע־ליגיע און קעגן די אלטע, אויטאריטארישע טראדיציעס, וועלכע די באלעבאטים האבן געזוכט אויסצונוצן ווי א געווער קעגן זיי. פון דער אנדערער זייט האט דער קלאס פון די באלעבא־טים, דער אויפגעקומענער מיטלקלאס, וואס האט געזוכט וואס פולער אריינצופאסן זיך אין דעם אמעריקאנער עקא־נאמישן לעבן, ארויסגעווויזן א וואקסנדיקן אומצוטרוי און ביטול צו די פראגרעסיווע עלעמענטן פון דער יידישער קולטור, מיט וועלכע די ארבעטער האבן זיך געקוויקט, — באזונדער צו דער יידישער שפראך און צו איר צוקונפט. זיי האבן געזוכט צו אסימילירן זיך אליין אויסערלעך — ס׳איז נויטיק צום געשעפט — און זייערע קינדער אינער־לעך (זאלן זיי שוין אויסוואקסן „אמתע" אמעריקאנער...), און האבן באפרידיקט זייער „יידישן" געווויסן מיט בויען טעמפלען, בתי־מדרשים און אנדערע רעליגיעזע און האלב־רעליגיעזע אינסטיטוציעס (פאר אנדערע!) און שטיצן די פארשיידענע פארמען פון ציוניזם (ניט פאר זיך, חלילה, נאר פאר די „ארעמע ברידער פון יענער זייט ים...").

און עס איז, נאטירלעך, געווען אומפארמיידלעך, אז די דאזיקע טענדענץ פון דעם יידישן אויפגעקומענעם מיטל־קלאס צו פארמינערן די ראל און באדייטונג פון דער פראג־רעסיווער יידישער קולטור, וועלכע זיי האבן מיט רעכט באטראכט ווי א געווער אין די הענט פון די יידישע ארבע־טער, זאל געפינען אן אפקלאנג צווישן יידישע קולטור־טו־ער און שרייבער.

דער איבערבראך איז געקומען מיט אומגעפער א האלבן יארהונדערט צוריק, וועז ס׳האבן זיך באווויזן די ערשטע „יונגע" אין דער אמעריקאנער יידישער ליטעראטור. פון דער לייכטער האנט פון די דאזיקע „יונגע" און פון דער בורזשואזער קריטיק, אין וועלכער זיי זיינען מיט דער צייט געווארן היימישע מענטשן, איז געשאפן געווארן א לע־גענדע, אז יענע צייט, דער פעריאד פון דער שטארק־אויס־געוואקסענער יידישער אימיגראציע נאך דער אונטערדרי־קונג פון דער רוסישער רעוואלוציע פון 1905, איז געווען א צייט פון דעם „רענעסאנס" פון דער יידישער ליטעראי־טור אין אמעריקע, און אז די טרעגער פון דעם דאזיקן אויפבלי זיינען געווען די „יונגע", ווי זישא לאנדוי, מאני לייב, ראובן אייזלאנד, יוסף אפאטאשו, דוד איגנאטאוו און א צאל אנדערע.

קאן מען, נאטירלעך, ניט לייקענען, אז די גרויסע יידישע אימיגראציע פון נאך 1905 האט מיט זיך געבראכט א גרויסע צאל פאטענציעלע יונגע שרייבער (וואס זיינען שוין באווירקט געווארן דורך דער יידישער, רוסישער און פוילישער ליטעראטור אין דער היים, אבער האבן ס׳רוב אנגעהויבן שרייבן און דרוקן זיך ערשט אויפן אמעריקא־נער באדן). די דאזיקע יונגע שרייבער זיינען געקומען קיין אמעריקא מיט א גרעסערן מאדערן־יידישן קולטור־בא־גאזש, מיט א מער אנטוויקלטער יידישער שפראך, מיט א בא־קאנטשאפט און באדערפעניש אין העכער־אנטוויקלטע לי־טעראריש פארמען, און אויך מיט א גרעסערער באקאנט־שאפט מיט רעוואלוציאנערע אידייען און קאמפן איידער די יידישע אימיגראנטן פון די 80ער און 90ער יארן פון פא־ריקן יארהונדערט.

פון דער אנדערער זייט אבער דארף מען ניט פארגעסן, אז ס׳רוב פון דער אינטעליגענטער יוגנט, וואס איז דעמאלט אוועק פון רוסלאנד נאך די ערשטע נצחונות פון דער קאנטר־רעוואלוציע, האבן אליין געהאט א גאנץ קנאפע שייכות מיט רעוואלוציאנערע אידייען און קאמפן, און א צאל פון זיי האבן זיך בפירוש לכתחילה באצויגן נעגאטיוו צו דער רעוואלוציאנערער באוועגונג, אדער האבן זיך אין איר „אנטוישט" און זי אויסגעמיטן אויף ווייטער. עס איז דערפאר געווען נאטירלעך, אז זיי זאלן אלס שרייבער אין אמעריקע אפט אויסדריקן די דאזיקע געפילן פון אנטוי־שונג, פון ניט־גלויבן, פון גלייכגילטיקייט, אדער אפילו פון

קעגנערשאַפט צו די גרויסע סאָציאַלע קאַמפן, פון וועלכע זיי האָבן זיך „געראַטעוועט". אויך אין דעם דעמאָלטדיקן רוסלאַנד און פּוילן האָט זיך באַלד נאָך דעם, ווי די רע־וואָלוציע האָט פאַרלוירן אירע שלאַכטן, באַוויזן אפילו צווישן די עלטערע ניט־יידישע און יידישע שרייבער אַ צאָל אַזעלכע, וואָס האָבן גענומען פאַרשפּרייטן זייערע אַנטי־רעוואָלוציאָנערע, אַנטי־סאָציאַלע „אַנטוישונגען", אַרויס־געבן זיי פאַר אַ מין „רענעסאַנס" אין דער ליטעראַטור (גע־נוג צו דערמאָנען ניגער־ווייטער־ש. גארעליקס ווילנער „ליטעראַרישע מאָנאַטשריפטן", וועלכע האָבן זיך אַליין דערקלערט פאַר אויסדריקער פון אַזאַ מין „רענעסאַנס"). ס'איז דערפאַר ניט שווער פאַרצושטעלן זיך, אַז קומענדיק אַהער קיין אַמעריקע האָט דער דאָזיקער מין שרייבער נאָך אָפענער אויסגעקערט זיך מיטן רוקן צו דער פּראָגרעסיווער געזעלשאַפט און אירע קאַמפן.

און עס איז אויך געווען נאַטירלעך, אַז אָט די שריי־בער, די אַזוי־גערופענע „יונגע", וואָס זיינען, אגב, געווען ניט קיין איין מאָל פאַר אַלע מאָל באַשטימטע גרופּע, נאָר גיכער אַ מין ליטעראַרישע טענדענץ, — זאָלן אויסגענוצט ווערן דורך דעם אויפגעקומענעם אַמעריקאַנער יידישן מיטלקלאַס. דער דאָזיקער קלאַס האָט שוין פאַר זיך אַליין ניט געדאַרפט קיין יידישע ליטעראַטור, האָט אָבער באַ־וואוסטזיניק, צי אומבאַוואוסטזיניק, געזוכט אַ „קעגנגיפט" קעגן דער סאָציאַליסטיש־אָריענטירטער פּראָגרעסיווער יידישער ליטעראַטור פון יענער צייט, באַזונדערס קעגן דעם נאָך זייער שטאַרקן איינפלוס פון עדעלשטאַטן און באַוו־שאָווערן, פון ווינטשעווסקין און טיילווייז ראָזענפעלדן, און פון די נייע איינפלוסן פון י. ל. פּרצן, שלום־עליכמען און מענדעלען.

ווען די „יונגע" האָבן אין זייערע אויסגאַבן, וואָס האָבן זיך דעמאָלט גענומען באַווייזן, אָנגעהויבן אָפיציעל פּראָ־קלאַמירן, אַז די ליטעראַטור, וואָס זיי זוכן צו שאַפן, וויל ניט וויסן פון קיין סאָציאַלע קאַמפן, פון געזעלשאַפטלעכע פּראָבלעמען און פליכטן, און אַז איר איינציקע אויפגאַבע איז צו דינען זיך אַליין און פאַרנעמען זיך בלויז מיט דעם יחיד, מיט זיינע געפילן און איבערלעבונגען, — האָבן זיי מיט דעם פּראָקלאַמירט די נייע בורזשואַזע טעאָריע און פּראַקטיק פון אָפּרייסן די יידישע ליטעראַטור און קולטור פון די קעמפנדיקע יידישע האָרעפּאַשנע מאַסן, פון מאַכן זי פאַר אַן ענין פון פיינשמעקער, מעצענאַטן און ליידיק־גייער.

די אַזוי־גערופענע „יונגע" האָבן אַלס ליטעראַרישע „טענדענץ" געדינט די אינטערעסן פון דעם אויפגעקומענעם יידישן מיטלקלאַס, וואָס האָט נאָך געלעבט און געווירקט אין יידישן לעבן, אָבער האָט געזוכט אַליין אַרויסצורייסן זיך פון זיין קולטור־ספערע. אין דער מאָס, וואָס דער אויפגעקומענער מיטלקלאַס האָט זיך אָפּגעריסן פון דעם יידישן קולטור־לעבן און פון דער פּראָגרעסיווער אַרבע־טער־באַזע, האָט אויך די ריכטונג פון די „יונגע", וואָס ער האָט אינספּירירט און געשטיצט, גענומען אָפּבליאַקעווען, צעפאַלן זיך און איז געוואָרן, אין די פּערזאָנען פון אירע עפּי־גאָנען, וואָרט־זאָגער און „טעאָרעטיקער", די אויסדריקער און פאַרטיידיקער פון דער מיליטאַנטישער רעאַקציע בכלל און אין יידישן לעבן בפרט. וואָרום די טעאָריע פון ליטעראַטור אַלס „זעלבסטצוועק" (אַן אַנדער נאָמען פאַר דער רעאַק־ציאָנערער טעאָריע פון „קונסט לשם קונסט") איז שטענ־דיק געווען אַ טעאָריע פון „עסקעיפּיזם", פון אָפּקערן זיך און אַנטלויפן פון די שווערע פּראָבלעמען פון לעבן, וואָס מאָ־נען אַן ענטפער, פון איגנאָרירן די דאָזיקע פּראָבלעמען און פּרובירן אָפּקערעווען פון זיי אויך דעם לייענער. דער „פּראָטעסט" פון דער דאָזיקער ליטעראַרישער ריכטונג קעגן דעם סאָציאַלן איינשטעל פון די יידישע פּראָלעטאַרישע קלאַסיקער־דיכטער אין אַמעריקע, — ווינטשעווסקי, עדעל־שטאַט, באָוושאָווער און אַנדערע נאָכפאָלגער, — און קעגן די רוסיש־פּוילישע גרונטלייגער פון דער מאָדערנער יידי־שער ליטעראַטור, מענדעלע, שלום־עליכם און מער ווי אַלץ קעגן י. ל. פּרצן, איז געקומען — באַוואוסטזיניק, אָדער אומבאַוואוסטזיניק — ווי אַ סאָציאַלע באַשטעלונג פון דער יידישער בורזשואַזיע אין אַמעריקע, — אַ באַשטעלונג אָפּצורייסן די ליטעראַטור פון לעבן און אַרויסצורייסן פון די הענט פון די יידישע האָרעפּאַשניקעס דעם דאָזיקן וויכ־טיקן וואָפן אין קאַמף פאַר אַ בעסערן, און פרייערן לעבן.

און פּונקט ווי ס'איז געווען נאַטירלעך, אַז די גרינדער און עפּיגאָנען פון דער דאָזיקער ריכטונג זאָלן זיך אין נאָמען פון „ליטעראַטור פאַר ליטעראַטור" אָפּקערעווען פון דעם יידישן אַרבעטער און פון זיינע פּראָבלעמען, אויס־זיכטן און האָפענונגען, אַזוי איז געווען אומפאַרמיידלעך, אַז זי זאָל צוזאַמען מיט דער יידישער בורזשואַזיע דורכגע־נומען ווערן מיט אירע נאַציאָנאַליסטישע, שאָוויניסטישע שטימונגען. אין דעם האָבן זיי ניט געפילט קיין ווידער־שפּרוך מיט זייער „טעאָריע" וועגן ליטעראַטור אַלס זייער זעלבסטצוועק.

דאָס מיינט, נאַטירלעך, ניט, אַז די ריכטונג פון די „יונגע" האָט געשפּילט בלויז אַ נעגאַטיווע ראָלע אין דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע. די בורזשואַזיע בכלל האָט אין באַשטימטע מאָמענטן פון איר געשיכטע געשפּילט אַ געוויסע פּראָגרעסיווע ראָלע; דורך איר קאַמף קעגן די אַלטע אָפּגעלעבטע קלאַסן און געזעלשאַפטלעכע פאָרמען און דורך איר מאַסן־פּראָדוקציע און אָנזאַמלונג פון מאַטע־ריעלע רייכטימער האָט זי געהאָלפן הייבן דעם דורכשניט־לעכן קולטור־צושטאַנד פון די פאָלקסמאַסן, זייערע גע־שמאַקן, באַדערפענישן און מיטלען צו באַפרידיקן זיי. אַזוי האָט אויך די „יונגע" בורזשואַזע ריכטונג אין דער אַמערי־קאַנער יידישער ליטעראַטור געמאַכט איר בייטראָג, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין באַרייכערן די יידישע שפּראַך און אירע ליטעראַטור־פאָרמען, אין אָפּגעבן דעם יחיד, דער פּערזענלעכקייט, פיל מער אויפמערקזאַמקייט, ווי ווען עס איז פריער.

דעם דאָזיקן טייל פון דער ליטעראַרישער ירושה פון די „יונגע" האָט די נייע פּראָלעטאַרישע ריכטונג אין דער אַמעריקאַנער יידישער ליטעראַטור איבערגענומען אין דער פולער מאָס און האָט אים גלייכצייטיק קאָמבינירט מיט דער פולערער באַטאָנונג פון דער פּראָגרעסיווער סאָציאַלער איינשטעלונג פון די יידישע קלאַסיקער אין הסכם מיט דער העכערער אַנטוויקלונג, מיט די מער קאָמפּליצירטע באַ־גריפן און באַדערפענישן פון די יידישע אַרבעטער־מאַסן אין אונדזער צייט.

פון דער אַנדערער זייט דאַרף מען געדענקען, אַז ניט זיי־ענדיק קיין פעסטע ליטעראַרישע גרופּע זיינען ניט אַלע „יונגע" שטענדיק געגאַנגען אין איין פראָנט. צוליב פאַר־שיידענע אורזאַכן האָבן זיך די מער טאַלאַנטפולע צווישן

זיי אין פֿאַרשיידענע צייטן געזוכט אַרויסצורייסן פון דער באַלעבאַטישער ספערע און שטעלן זיך אין דינסט פון דעם אַרבעטער־קלאַס, ווער אויף אַ לענגערער, ווער אויף אַ קירצערער צייט. אַזאַ שרייבער, למשל, ווי אייזיק ראַבאַי, וועלכער איז דורך זיין טעגלעכער אַרבעט (אַלס פוטער־וואַרג־אַרבעטער) געווען פֿאַרבונדן מיטן אַרבעטער־קלאַס, איז, נאָך אַ קורצער וואַקלונג, פֿאַרבליבן אין די רייען פון דער פֿראָגרעסיווער, פֿראָלעטאַרישער ליטעראַטור. אַנדערע, ווי לייוויק, מאַני לייב, מנחם, משה נאַדיר, זיינען אָפּגעפֿאַלן בייַ דעם ערשטן, אָדער בייַ דעם צווייטן נסיון. אין דער צייט, וואָס זיי האָבן זיך געפונען אין פֿראָגרעסיוון לאַגער, האָבן זיי אָפּט און אויף אַ צייט געפונען אין זיך קרעפטן צו שאַפֿן זאַכן פון דויערנדיקן פֿראָגרעסיוו־קינסטלעריש ווערט (משה נאַדיר, משה לייב האַלפֿערן), און אַזעלכע ווערק פֿאַרבליבן, נאָטירלעך, אין אוצר פון אונדזער ליטעראַטור.

די ריכטונג פון די „יונגע" אין אַמעריקע האָט באַקומען איר יניקה פון דעם אָפּגאַנג פון דער רוסישער רעוואָלוציאָנערע האָפענונגען און אַריבערטראָגן זייער פרי־עדיקע פֿאַליטישע זוכעניש אויפן ליטעראַרישן געביט. פון דער אַנדערער זייט האָט דער אויפגאַנג פון דער סאַציאַליסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, דער ענטוזיאַזם און די האָפענונגען, וואָס זי האָט דערוועקט איבער דער וועלט, און צוזאַמען דערמיט דער קריזיס פון קאַפּיטאַליזם, וואָס האָט אַרונטערגעריסן דעם פעסטן גלויבן אין זיין דויער־האַפֿטיקייט ביי באַדייטנדיקע שיכטן פון דעם אַרבעטער־קלאַס און דער אינטעליגענץ, געפירט צו דער אויסבילדונג פון אַ נייער, אויסדריקלעך־פֿראָגרעסיווער ריכטונג אין דער אַמעריקאַנער יידישער ליטעראַטור, וואָס האָט אין אירע ווערק געזוכט צו קאַמבינירן די נאַציאָנאַלע פֿאָרם מיט דעם סאָציאַל־פֿאַרשפּיצטן אינהאַלט, שעפּנדיק איר אינספּיראַציע סיי פון די סאַציאַליסטישע נצחונות איבער גאָר דער וועלט, סיי פון די פֿאַרשאַרפּטע אַרבעטער־קאַמפן אין אַמעריקע. פֿאַר דער דאָזיקער פֿראָגרעסיווער ריכטונג אין דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, וואָס איז פון אַנהייב אויס־געכאָווען געווארן אין דער „פרייהייט" דורך משה אַלגינען און אַ צאָל אַנדערע שרייבער, איז כאַראַקטעריסטיש איר אינטערנאַציאָנאַליזם, איר אינטערעס צו די קאַמף־מאַמענטן אין יידישן לעבן בכלל און באַזונדערס אין לעבן פון יידי־שע אַרבעטער און האַרעפֿאַשניקעס; איר אַמעריקאַנישקייט אין זינען פון אַ פֿאַרשטאַרקטן אינטערעס צום לאַנד, צו זיין נאַטור, צו זייַנע וויכטיקסטע פֿאַליטישע, עקאָנאָמישע און קולטור־אַנטוויקלונגען און צוקונפֿט, אין דעם וואַרעמען און אַקטיוון אינטערעס צו די ליידן און קאַמפן פון דעם נעגער־פֿאָלק.

די שאַפֿונג פון דעם „איקוף" ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה און די טעטיקייט פון אַלע פֿראָגרעסיוו־קול־טורעלע צווייגן, וואָס זיינען מיט אים פאַרבונדן, איז געווען און פֿאַרבליבן אַ וויכטיקער אויסדרוק פון אָט דער פֿראָ־גרעסיווער יידישער קולטור־ריכטונג.

די אַנטוויקלונג פון דעם נייעם פֿראָגרעסיון צווייג פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, איז, אמת, ניט געגאַנגען די גאַנצע צייט אין ניט־אונטערגעבראָ־כענער ליניע באַרג־אַרויף. די קלעפּ, וואָס דאָס יידישע פֿאָלק בכלל און דער יידישער אַרבעטער אין אַמעריקע האָט איבערגעטראָגן פֿאַר די לעצטע 20־25 יאָר, האָבן זיך אָפּגע־רופן אויף די פֿראָלעטאַרישע יידישע שרייבער, וועלכע גע־הערן ס׳רוב צום אַרבעטער־קלאַס, און זיינען אָפּט פֿאַר־בליבן שאָפֿ־אַרבעטער. אָבער עס איז קיין צווייפל ניט, אַז מיר גייען איצט דורך אַ פּעריאָד פון רעאַרגאַניזאַציע און קאַנסאָלידאַציע אין דער יידישער פֿראָגרעסיווער ליטעראַ־טור אין אַמעריקע, — אונדזערע „זאַמלונגען" זיינען אייגער פון די אויסדרוקן און מיטלען דערצו, — און מען דאַרף האָפֿן, אַז די דאָזיקע ריכטונג, וועלכע פֿאַרדינט אַ באַזונדערע אויפמערקזאַמקייט און באַהאַנדלונג, וועט זיין אַ וויכטיקער צושטייער ניט נאָר צו דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור, נאָר אויך צו דעם חלק פון אונדזער ליטעראַ־טור אין דער פֿראָגרעסיווער קולטור פון אַמעריקע.

אונדזערע קולטור־פראָבלעמען אין אַמעריקע

וואָס איז אַזוינס קולטור?

קולטור איז ליטעראַטור, קונסט, וויסנשאַפט, זאָגן איינע.

קולטור איז אַ מין פאַרפיינערונג, וואָס אונטערשיידט אַ קולטורעלן מענטשן פון אַן אומקולטורעלן, מיינען אַנדערע.

קולטור איז די נשמה פון דעם פאָלק, פאַרזיכערן ווידער אַנדערע.

ווען עס קומט צו דער „נשמה פון פאָלק" איז ניט שייך צו דיסקוטירן ווען, ווייל דאָס איז פונקט אַזאַ מעטאַפיזישער „איבערשכלדיקער" באַגריף, ווי די נשמה פון דעם מענטשן. אָבער ווען מען רעדט ווען לויטעראַטור, קונסט, וויסנשאַפט און אפילו „פאַרפיינערונג", איז עס ריכטיק: דאָס זיינען געוויס עלעמענטן פון קולטור. עס איז בלויז אַ טעות אַנצונעמען זיי פאַר דער גאַנצער קולטור. וואָרום קולטור איז פיל מער ווי דאָס. קונסט, ליטעראַטור, וויסנשאַפט פאַלן ניט אַראָפּ פאַרטיקערהייט פון הימל. זיי ווייזן זיך און אַנטוויקלען זיך אין הסכם מיט די פאָלקס־נויטן, וואָס שטאַמען פון די באַדינגונגען פון זיין לעבן. ווען מיר געפינען זייער גרויסע ענלעכקייטן אין דער קולטור פון די אַזוי־גערופענע ציוויליזירטע פעלקער איז עס, ניט געקוקט אויף זייער פאַר־שיידנאַרטיקייט, אַ נאַטירלעכער רעזולטאַט פון דער ענלעך־קייט פון זייערע לעבנס־באַדינגונגען.

קולטור איז אומפאַרגלייכלעך ברייטער, ווי דער ליטעראַ־רישער, קינסטלעריש־ער און וויסנשאַפטלעכער אוצר פון אַ פאָלק. זיין שפּראַך און זיינע געזעצן, זיין פאָליטישע אַרדענונג, זיין עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג, דער אופן ווי אַזוי עס אַר־בעט, ווי עס לעבט, ווי עס עסט און ווי עס קליידט זיך, ווי עס נעמט אָן נייע פירונגען און ווי עס שטויסט זיי אָפּ, — דאָס אַלץ זיינען זייער וויכטיקע עלעמענטן פון קולטור. ריכטיק איז דעריבער צו זאָגן: קולטור איז דער אַרט לעבן פון פאָלק. די פאַרשיידענע קולטור־פאַרמען שפיגלען אָפּ דעם אינהאַלט פון זיין לעבן. די באַרימטע פאַרמולע וועגן דער קולטור פון די סאָוועטישע פעלקער, וואָס איז „נאַציאָנאַל לויט איר פאָרם, סאָציאַליסטיש לויט איר אינהאַלט..." כאַראַקטעריזירט אַמ־בעסטן דעם באַגריף וועגן קולטור.

„נאַציאָנאַל לויט איר פאָרם, סאָציאַליסטיש לויט איר אינהאַלט..." — דאָס איז, נאַטירלעך, מעגלעך אין אַ פולער מאָס בלויז אין אַ סאָציאַליסטישער געזעלשאַפט. אין אַ קא־פּיטאַליסטישער געזעלשאַפט, ווידער, איז קולטור ס׳רוב קאָפּיטאַליסטיש לויט איר אינהאַלט, וואָס עס זאָל ניט זיין איר פאָרם, ווייל דער הערשנדיקער קלאַס, וואָס באַהערשט אַלע קוואַלן און פאַרמען פון לעבן, די ליטעראַטור און די פּרעסע, די קירך און די שול, די געזעצגעבערישע אַנשטאַלטן און די פאָליציי, די פּראָדוקציע פון קליידער און מאַשינעס און די פּראָדוקציע פון ביכער און פילמען, — באַהערשט דורך דעם כּמעט דאָס גאַנצע קולטור־לעבן און בויט עס לויט זיין אייגענער פאָרם און מוסטער.

אָבער פונדעסטוועגן באַהערשט ער דאָס לעבן ניט דורכ־אויס, ניט אינגאַנצן. אין פאָלק זיינען צו אַלע צייטן פאַראַן עלעמענטן, וואָס נעמען ניט אָן די דאָזיקע באַהערשונג, פּראָ־טעסטירן קעגן איר און אין קאָמף קעגן איר שאַפן זיי אייגענע קולטור־עלעמענטן, וואָס פאַרנעמען מיט דער צייט דאָס אָרט פון די פריער־הערשנדיקע קולטור־פאָרמען. דער אומפאָר־מיידלעכער רעזולטאַט פון דעם איז, אַז אין די גרענעצן פון איין פאָלק אַנטוויקלען זיך און קעמפן צווישן זיך, געווינלעך, צווי קולטורן, וואָס ביידע קאָנען זיי זיין נאַציאָנאַל לויט דער פאָרם, אָבער זיי האָבן אַ פאַרשיידענעם אינהאַלט. דער קאָמף צווישן די דאָזיקע צווי קולטורן ביי איין פאָלק איז אַן אויס־דרוק פון דעם קאָמף צווישן די פּראָגרעסיווע און רעאַקציאָ־נערע קרעפטן, וואָס קומט אין אים שטענדיק פאָר, פון דעם קאָמף, וואָס איז אין עצם אַ קאָמף צווישן קלאַסן. אין דעם דאָזיקן קאָמף איז קולטור אַ זייער וויכטיק געווער, און ס׳איז דערפאָר ניט קיין וואונדער, וואָס די הערשנדיקע קלאַסן זוכן אויף ווי ווייט זיי קאָנען אַרויסריסן פון די הענט פון די אונ־טערדריקטע קלאַסן זייער קולטור־געווער און אונטערצורוקן זיי אָנשטאָט דעם די „אַלגעמיינע" אָדער „נאַציאָנאַלע" קולטור, וועלכע איז אין דער אמתן די קולטור פון די הערשער און איז געשאַפן געוואָרן צו העלפן די הערשער.

❦

יעדער פּראָגרעסיווער קולטור־מענטש וועט צוגעבן, אַז די הערשנדיקע קולטור אין אַמעריקע, דאָס וואָס גילט אין די אויגן וויי די אַמעריקאַנער „נאַציאָנאַלע" קולטור איז אין דער אמתן אַ בורזשואַזע קולטור און אַז די דאָזיקע בורזשו־אַזע קולטור איז אויף יעדן טריט און שריט, דורך דער פּרע־סע און ראַדיאָ, דורך דער שול און קירך, דורך דעם קאָנגרעס און די אוניווערזיטעטן, דורך די „טשעמבער אָוו קאָמערס" און דורך די ספּעציעלע קולטור־אָרגאַניזאַציעס פאַרשפּיצט קעגן די אַרבעטנדיקע מאַסן און שטרעבט צו האַלטן זיי אין אַ נידעריקן, אונטערדריקטן צושטאַנד. ס׳איז קיין צווייפל ניט, אַז מיר האָבן אין אַמעריקע צווי מינים אַמעריקאַנישע קול־טור: איינע אַ מעכטיקע און הערשנדיקע בורזשואַזע קולטור און די צווייטע אַ פיל שוואַכערע קולטור פון דעם האַרפּאַש־ניק, וואָס שלאָגט זיך קוים דורך צו דער ליכטיקער וועלט אין די נעגערשע ספּיריטשועלס, אין די אַרבעטער־געזאַנגען, אין די פאַרמער־טענץ, אין די ווערק פון די רעוואָלוציאָנערע שרייבער און קינסטלער, אין די פּראָגרעסיווע געזעלשאַפט־לעכע אַרגאַניזאַציעס.

אָבער ווען עס קומט צו יידישער קולטור בייט זיך די

„יידישע קולטור", פעברואַר 1950.

באַציאונג. אין דער יידישער קולטור ווילן געוויסע, אפט גאַנץ פֿראָגרעסיווע קולטור־מענטשן, אַריינרעכענען אַלץ, וואָס יידן האָבן וועלן עס איז געשאפֿן, אַנהייבנדיק מיט חומש און רש״י, מיט תהילים און חזנות, און ענדיקנדיק מיט דער מאָדערנער דיכטונג און מיט די היינטיקע ארבעטער־כאָרן. פֿאַרוואָס? דערפֿאַר ווייל דאָס אַלץ איז געשאפֿן געוואָרן דורך יידן און דאָס אַלץ געהערט צו אונדזער קולטור־ירושה.

איז, נאַטירלעך, אמת, אַז וואָס איז שייך ירושה האָבן יידן אַ רעכט אויף אַלץ וואָס יידן האָבן וועלן עס איז און וואו עס איז געשאפֿן. אָבער פון אַיין זייט קאָנען מיר ניט אָפּזאָגן אין דעם רעכט (און צו וואָס?) אויך די ניט־יידן, וועלכע באַנוצן זיך טאָקע גאַנץ ברייט מיט דעם רעכט. ניט נאָר די ביבל מיט איר גאַנצער פילאָסאָפיע צוזאַמען מיט דער ירושה פון די נביאים איז פֿאַראייגנט געוואָרן דורך דעם קריסטנטום און מיט זיין הילף דורך אַלע פעלקער אין אייראָפּע, אַמעריקע און אַנדערע לענדער, נאָר זייער אַ סך יידישע דענקער, געלערנטע און קינסטלער זיינען סיי ביים לעבן, סיי נאָך זייער טויט, פֿאַראייגנט געוואָרן דורך די פעלקער, צווישן וועלכע זיי האָבן געלעבט, אין אַזאַ מאָס, אַז די וועלט האָט נאָר פֿאַרגעסן וועגן זייער יידישער אָפּשאָמונג.

פון דער אַנדערער זייט קאָנען מיר זיך בשום אופן ניט באַרימען דערמיט, אַז מיר, יידן, נוצן אויס און קענען אפילו אונדזער גאַנצע קולטור־ירושה. ס׳איז אַ גרויסער ספק, צי מיר וואָלטן זי אינגאַנצן געקאָנט אויסנוצן אפילו ווען מיר וואָלטן זי פיל מער געקענט און געשאָנט. וואָרום אין דער אמתן: וויפל יידן קענען עס ביי אונדז די ביבל און גיבן זיך אָפּ מיט איר כאָטש אויף אַזוי פיל וויפל עס גיבן זיך מיט איר אָפּ אַ סך קריסטן? און וויפל יידן שטודירן נאָך איצט דעם תלמוד און זוכן צו לעבן לויט זיינע פֿאַרשריפטן און געבאָטן? וויפל יידן וווייסן וועגן די שאָפונגען פון הייַנט און איינשטיין, וועגן מענדעלסאָן־בערטאָלדי און, לאָמיר אפילו זאָגן וועגן בראַנדעסן? אמת, די אַלע שאָפונגען זיינען געווען ניט אויף יידיש, נאָר אין אַנדערע שפּראַכן, — אָבער קאָנען מיר דען באַגרענצן אונדזער גאַנצע קולטור־ירושה בלויז מיט יידיש און מיט ווערק, וואָס זיינען אַרויס אין יידיש? מיר האָבן דאָך פֿאַר זיך איצט אפילו אַזאַ פּאַל, אַז גראַד דאָרטן וואו אַ טייל פון יידישן פֿאָלק האָט דערגרייכט צו דעם צוגאַנג פון אַ באַזונדערער, זעלבסטשטענדיקער נאַציע, אין ישראל, ווערט סיי די יידישע שפּראַך, סיי אַלץ וואָס איז געשאפֿן געוואָרן אין „גלות״ דורך יידן אין יידיש, פֿאַראכט און אירע רעכט אויף גלייכהייט און אפילו אויף עקזיסטענץ ווערן פֿאַרלייקנט. קאָן מען זאָגן, אַז די פירער פון ישראל רייסן זיך אַריבערצוטראָגן אַהין און אויסנוצן די גאַנצע קולטור־ירושה פון דעם יידישן פֿאָלק?

דער פּאַקט איז, אַז אפילו ווען זיי זאָלן עס שטאַרק וועלן וואָלטן זיי עס ניט געקאָנט טאָן. וואָרום די קולטור פון אַ פֿאָלק איז אויפֿן ענגסטן אויפן פֿאַרבונדן מיט זיין גאַנצן לעבנס־שטייגער, וואָס ווערט באַווירקט סיי דורך דער עקאָנאָמישער, פֿאָליטישער און געאָגראָפישער לאָגע, סיי דורך די אַרומיקע פּריינט און שונאים. אויב די יידישע מאַסן אין ישראל קומט אויס איבערצוויען זייער גאַנצן לעבן־שטייגער אין הסכם מיט די נייע לעבנס־אומשטענדן, איז ניט שייך צו רעדן וועגן אַריבערטראָגן אַהין די גאַנצע יידישע קולטור, וואָס איז אין משך פון אַ פּאָר טויזנט יאָר געשאפֿן געוואָרן אין צענדליקער לענדער, אין וועלכע די אַנטוויקלונג־באַדינגונגען און די אַרומיקע סביבה זיינען געווען אַזוי פֿאַרשיידן, ווי מזרח און מערב, ווי דער פעאַדאַליזם און דער קאַפּיטאַליזם, ווי דער צעפאַלנדיקער קאַפּיטאַליזם און דער אויפשטייגנדיקער סאָציאַליזם. די קולטור, וואָס מען באַמיט זיך איצט צו אַנטוויקלען אין ישראל איז ניט די קולטור פון דעם פוילישן יידנטום פלוס די קולטור פון די תימנער יידן, ניט די קולטור פון די באַלקאַנישע שפּאַניאָלן פלוס די קולטור פון די „בני ישראל״ אין אינדיע און פון די היל־אייגנוואוינער פון טריפּאָלי, נאָר אַן אַנדער קולטור, וואָס האָט מיט די פֿאַרשיידענע פֿאַרמען פון דער יידישער קולטור אין אַנדערע לענדער דערהויפּט אַ היסטאָרישע און אין אַ פיל קלענערער מאָס אַ שפּראַכלעכע פֿאַרבינדונג.

❀

מיינט עס, אַז אַנערקענענדיק די פֿאַרשיידנאַרטיקייט פון דער יידישער קולטור אין די באַזונדערע יידישע לאַנד־ישובים און איר צעטיילונג אויף אַ בורזשואַזער און פּראָלעטאַרישער, אַדער פֿאָלקישער, אויף אַ רעאַקציאַנערער און פֿאָרגרעסיווער קולטור, זאָגן מיר זיך דערמיט אָפּ פון דער קולטור־ירושה, וואָס האָט זיך ביי אונדזער פֿאָלק אַזוי לאַנג געזאַמלט אין פֿאַרשיידנע תקופות און אין פֿאַרשיידענע לענדער? ניין, מיר זאָגן זיך ניט אָפּ און דאַרפן זיך ניט אָפּזאָגן, און אויף וויפל פֿאַרשיידענע עלעמענטן פון דער דאָזיקער קולטור האָבן זיך באַטייליקט אין אויסבילדן דעם יידישן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער, קאָנען מיר זיך פון דעם אפילו ניט אָפּזאָגן.

אָבער אין זאָך איז באַקומען אַ ירושה און אפילו האָלטן זי טייער, און גאָר אַן אַנדער זאָך איז לעבן מיט דער דאָזיקער ירושה; אַיין זאָך איז די היסטאָרישע באַדייטונג פון דער פֿאַרשיידנאַרטיקער און פֿאַרשיידנצייטיקער יידישער קולטור־ירושה (דאָס וואָס מען באַצייכנט געווייַנלעך מיטן נאָמען נאַציאָנאַלע קולטור), און גאָר אַן אַנדער זאָך איז איר אַקטועלע ראָלע אין דעם טאָג־טעגלעכן לעבן.

לאָמיר נעמען אַ ביישפּיל: ווען מיר לייענען אין חומש משהס געזעצן וועגן דער באַהאַנדלונג פון שקלאַפן, ווערן מיר איבערראַשט פון זייער פֿראָגרעסיווקייט און מענטשלעכקייט פֿאַר יענע ציַיטן פון 3 טויזנט יאָר צוריק. מיר קאָנען אפילו שטאָלץ זיין דערמיט, וואָס די יידישע געשיכטע הייבט אָן מיט אַזאַ געזעצגעבונג, ווי משה רבינוס. אָבער ווען עמעצער זאָל פֿאַרשלאָגן, אַז מיר זאָלן זיך היינט אין אונדזער טאָג־טעגלעכן לעבן פירן לויט די געזעצן פון חומש און אפילו לויט די שפּעטערדיקע אינטערפּרעטאַציעס פון תלמוד, וואָלטן מיר אים מוזן באַטראַכטן פֿאַר אַ פּינצטערן רעאַקציאָנער. דער פּאַקט איז, אַז די רעאַקציאָנערע קלעריקאַלן אין ישראל פֿאַרלאָנגען טאָקע, אַז מיר זאָלן זיך היינט אין ביבל־און תלמוד־קאָדעקס זאָל ווערן דער היינטיקער געזעץ־קאָדעקס פון ישראל, און די פּראָגרעסיווע עלעמענטן פון ישראל מוזן קעגן דעם פירן אַ ביטערן קאַמף.

זאָגן מיר זיך אָפּ פון דער גרויסער ביבל־ירושה? ניין. קאָנען מיר און ווילן מיר זיך באַנוצן מיט דער דאָזיקער ירושה ביי היינטיקן טאָג? זיכער ניט.

וואָס־זשע קאָנען מיר טאָן מיט אונדזער נאַציאָנאַלער קולטור־ירושה? מיר נוצן פון איר אויס די עלעמענטן, וואָס טויגן פֿאַר דעם היינטיקן טאָג (עלעמענטן פון שפּראַך, פון פֿאָלקלאָר, פון ליטעראַטור, אויסדרוק־פֿאַרמען און דענקונג־פֿאַרמען, פרייהייט־קאַמפן און אַנדערע עלעמענטן אירע,

כדי צו פאַרשטיין אונדזער געשיכטע, באַשטימטע עלעמענטן אירע, און מיר באַהאַלטן די איבעריקע טיילן, וואָס מיר קאָנען ניט באַנוצן, אין די אַרכיוון און מוזייען, ווי עלעמענטן פאַר ספּעציעלע פאָרשונגען).

די היינטיקע קולטור אונדזערע ווידער — דאָס הייסט אונדזער גאַנצער היינטיקער אַרט לעבן — אַנטוויקלט זיך אומאָפּהענגיק, אָפט אין אַ זייט און ס׳רוב אפילו להיפּוך דער אַלטער נאַציאָנאַלער קולטור־ירושה. אונדזער היינטיקע פּראָגרעסיווע יידישע קולטור אַנטוויקלט זיך אונטער די עקאָנאָמישע און פּאָליטישע אומשטענדן אונטער וועלכע אונדז קומט היינט אויס צו לעבן און לויט די באַדערפענישן פון קלאַסן־קאַמף צווישן דער יידישער בורזשואַזיע און די האָרעפּאַשנע מאַסן, און פון דער עקאָנאָמישער און פּאָליטישער צוזאַמענאַרבעט מיט אונדזערע קלאַסן־ברידער, מיט די פּראָגרעסיווע עלעמענטן פון דער ניט־יידישער באַפעלקערונג, צווישן וועלכע מיר לעבן.

***

מיר דאַכט זיך, אַז פון דעם אויבן־געזאָגטן קאָן מען מאַכן געוויסע פּראַקטישע אויספירן פאַר אונדזער איצטיקער קולטור־אַרבעט אין אַמעריקע, ספּעציעל פאַר דער קולטור־אַרבעט פון די פּראָגרעסיווע עלעמענטן אין יידישן לעבן, וואָס געפינען זייער אויסדרוק אין „איקוף".

לאָמיר קודם־כל פעסטשטעלן, אַז דער איקוף האָט זיך אין די פאַרגאַנגענע יאָרן פון זיין עקזיסטענץ אין די פאַראייניקטע שטאַטן זייער שטאַרק באַשעפטיקט און האָט אַ סך אויפגעטאָן פאַר דער יידישער פּראָגרעסיווער קולטור. שוין מיט זיין עקזיסטענץ גופא האָט ער געוועקט דעם אינטערעס און גלויבן אין אונדזער יידישער קולטור, און דורך זיין זשורנאַל, זיין פאַרלאַג, זיין קונסט־אָפּטיילונג, זיינע לייען־קרייזן און פאָרומס האָט ער אויפגעטאָן מער, ווי אַ וועלכע עס איז אַנדער יידישע קולטור־אָרגאַניזאַציע אין אַמעריקע. אָבער אָנערקענענדיק דאָס מוז מען צוגעבן, אַז ער האָט זיך זייער אָפט צופיל אָפּגעגעבן מיט „קולטור בכלל", ווי אַ היטער פון דער „יידישער נאַציאָנאַלער קולטור", און האָט זיך צו־ווייניק פאַרנומען מיט בויען, אויסשפּרייטן און פאַראייניקן די פאַרשיידענע פאָרמען פון דער יידישער פּראָגרעסיווער קולטור, אויף וויפל זי וואַקסט און מוז זיך אַנטוויקלען אויפן אַמעריקאַנער באָדן, אין הסכם מיט די באַדערפענישן און אומשטענדן פון דער אַמעריקאַנער יידישער באַפעלקערונג.

קאָנקרעט מיינט עס: מיר האָבן זיך מער פאַרנומען מיט די שאַפונגען פון די יידישע ליטעראַרישע קלאַסיקער פון יענער זייט ים, איידער מיט די קלאַסיקער פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע; מיר האָבן זיך מער פאַרנומען מיט ליטעראַטור (און ווידער דערהויפּט פון יענער זייט ים), איידער מיט די פאַרשיידענע אַנדערע פאָרמען פון אונדזער היינטיקער, פּראָגרעסיווער אַמעריקאַניש־יידישער קולטור.

וועגן אַנדערע צווייגן פון אונדזער פּראָגרעסיווער יידישער קולטור־טעטיקייט אין אַמעריקע איז שוין אָפּגערעדט. דער איקוף, ווי אַן אָרגאַניזאַציע, האָט ניט באַוויזן שאַפן וועלכע עס איז קאָנקרעטע פאַרבינדונג מיט אונדזערע פּראָגרעסיווע יידישע קינדער־שולן, ער האָט ניט קיין שום פאַרבינדונג און איינפלוס אויפן טעאַטער (סיי אויף דעם אַלטן, סיי אויף די וואָס פּרובירן אויס נייע פאָרמען); ער האָט נאָך כמעט גאָרניט געפּרואווט טאָן אויפן געביט פון יידישער וויסנשאַפט אָדער פון וויסן פאַר די ברייטע מאַסן און איז ניט פאַרבונדן מיט די אַנשטאַלטן, וואָס פאַרנעמען זיך דערמיט.

***

אונדזער יידישע קולטור אין אַמעריקע האָט פון סאַמע אָנהייב אָן, צוליב אַ ריי היסטאָרישע אורזאַכן און עקאָנאָמישע אומשטענדן, זיך געבויט אויפן האָרעפּאַשניק און האָט אין דער אָדער יענער מאָס געזוכט צו ענטפערן אויף זיינע באַדערפענישן. ניט צופעליק האָט כמעט יעדע יידישע יוניאָן אין איר צייט געשאַפן ספּעציעלע יוניאָן־זשורנאַלן אין יידיש און די דאָזיקע זשורנאַלן האָבן זיך פאַרנומען ניט בלויז מיט אינערלעכע יוניאָן־פראַגן, נאָר אויך מיט אַלגעמיינע פראַגן פון פּאָליטיק, מיט קולטור און ליטעראַטור. דאָס ווייזט אויף דער גרויסער און וויכטיקער ראָלע, וואָס אונדזערע יוניאָנס וואָלטן געדאַרפט און געקאָנט שפּילן אין דער פאַרשפּרייטונג פון יידישער קולטור אין אַמעריקע.

אָבער דער איקוף האָט קיינמאָל אין זיין עקזיסטענץ ניט דערשלאָגן זיך צו פאַרבינדן זיך מיט די יידישע יוניאָנס, צו באַדינען זיי, צו פאַראינטערעסירן זיי אין ברייטערער יידישער פּראָגרעסיווער קולטור־אַרבעט און אַריינציען זיי אין שותפותדיקער אַרבעט. איך מיין ניט צו זאָגן, אַז דאָס וואָלט געווען אַ גרינגע זאַך. איך מיין אויך ניט צו זאָגן, אַז די שולד דערפאַר פאַלט אויסשליסלעך אויף די טוער פון איקוף אין צענטער און אויף די ערטער. איך ווייס אויך וועגן די דורכגעפאַלענע (הגם גאַנץ שוואַכע) פּראָבעס צו שאַפן וועלכע עס איז פאַרבינדונג צווישן דעם איקוף און דער יוניאָן־באַוועגונג. אָבער דאָס באַזייטיקט פאָרט ניט די זייער וויכטיקע פּראָבלעם פון שאַפן אַ פערמאַנענטע ענגע און פעסטע פאַרבינדונג און קאָאָפּעראַציע צווישן דער צענטראַלער אָרגאַניזאַציע פאַר דער פּראָגרעסיווער יידישער קולטור, דעם איקוף, און די יידישע אַרבעטער, וואָס זיינען פאַראייניקט אין די יוניאָנס.

און ענדלעך דער פּונקט וועגן דער אַרבעט פון איקוף צווישן, פאַר און מיט דער ענגליש־רעדנדיקער אַמעריקאַנער־יידישער יוגנט. די צאָל פון די ענגליש־רעדנדיקע צווישן דער אַמעריקאַנער יידישער באַפעלקערונג ווערט כסדר אַלץ גרעסער און שליסט אין זיך איין, מיט זייער קליינע אויסנאַמען, כמעט די גאַנצע יידישע יוגנט; די צאָל יידיש־רעדנדיקע און יעדנפאַלס פון אַזעלכע, וועלכע געניסן פון וועלכע עס איז צווייגן פון דער יידישער קולטור בלויז אין זייער יידישער שפּראַך־פאָרם ווערט, ליידער, אַלץ קלענער. דאָס איז ניט קיין צופעליקער פאַקט, אָדער אַ פאַרזען, פאַר וועלכן מיר קאָנען באַשולדיקן זיך אָדער עמעצן אַנדערש. דאָס איז אַ רעזולטאַט פון דער „אַמעריקאַניזאַציע" פון דער יידישער איינגעוואַנדערטער באַפעלקערונג, פון דער אינטעגראַציע פון די יידישע מאַסן און זייער אַריינפּאַסונג אין די פּאָליטישע, עקאָנאָמישע און קולטור־באַדינגונגען און פאָרמען פון דעם אַמעריקאַנער לעבן.

אָבער דער פאַקט, וואָס וואַקסנדיקע טיילן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אַמעריקע באַנוצן זיך מער ניט מיט יידיש אין זייער טעגלעכן געברויך און קולטור־באַפרידיקונג, מיינט בשום אופן ניט, אַז זיי האָבן זיך אויסגעשלאָסן פון דעם יידישן לעבן, אַז אין זייער לעבן זיינען ניט פאַרבליבן קיין וויכטיקע עלעמענטן פון דעם אַלגעמיינעם (און דווקא

פון דעם פּראָגרעסיוון) יידישן שטייגער, און אַז האָבן ניט קיין שום באַדערפענישׂ און אינטערעס פאַר דער יידישער קולטור.

די צרה איז בלויז, וואָס מיר, די אַנהאַלטער און פאַר־שפרייטער פון דער יידישער קולטור אין דער יידישער שפּראַך אין אַמעריקע האָבן זיך פון אָנהייב אָן (צוליב אַ מין אינפּע־ריאָריטעט־קאָמפּלעקס, וועלכער איז ביי אונדז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ סופּעריאָריטעט־קאָמפּלעקס) אייגנערעדט, אַז מיר און די, וואָס קומען אַליין צו אונדז און באַנוצן זיך מיט יידיש, זיינען די אייניציקע אמתע טרעגער פון יידישער קול־טור, און אַז די וואָס באַנוצן זיך ניט אין זייער טעגלעכן קול־טור־געברויך מיט יידיש האָבן ניט קיין חלק אין אונדזער קולטור. דאָס איז געווען — און ווערט אַלץ מער — אַ פאַלשע, שעדלעכע און אפילו רעאַקציאָנערע שטעלונג.

זי איז פאַלש, ווייל די אַמעריקאַנער יידן, וואָס רעדן ניט קיין יידיש, קאָנען זיך, נאָטירלעך, ניט באַגיין אָן אַ וועלכער עס איז פאָרם פון יידישער קולטור, און אויב מיר ברענגען זי ניט צו זיי, זוכן זיי זי ערגעץ אַנדערש און באַנוצן זיך, באין ברירה, מיט דעם וואָס זיי געפינען דאָרטן.

זי איז שעדלעך, ווייל בעת מיר איגנאָרירן די קולטור־באַדערפענישן און מעגלעכקייטן פון דעם דאָזיקן כסדר וואַק־סנדיקן טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג, קומען צו אים די יידישע קלעריקאַלן, נאַציאָנאַליסטן פון די פאַרשיידענע ציוניסטישע פראַקציעס און די אַסימילאַטאָרן, וואָס גיבן אפט דעם טאָן אין די דזשואיש וועלפּעיר באָאַרדס, און דער־לאַנגען אים דאָס, וואָס ער מיינט אַז ס׳איז יידישע קולטור און וואָס איז אין בעסטן פאַל אַ רעאַקציאָנערע פאָרם פון דער דאָזיקער קולטור. און דערפאַר טאָקע איז די דאָזיקע ריכטונג פון פאַרנאַכלעסיקן און איגנאָרירן די ניט־יידיש־רעדנדיקע אַמעריקאַנער יידישע מאַסן רעאַקציאָנער, וויל זי העלפט דער רעאַקציע אָפּצורייסן די יידישע יוגנט פון דער פּראָגרע־סיוועי יידישער קולטור און דורך דעם פון די קאָמפּן פון די פּראָגרעסיוועי עלעמענטן אין דעם יידישן לעבן אַ בע־סערן און שענערן לעבן.

מיר דאָכט זיך, אַז אין גרונט פון די אַלע פעלערן, אין דער אַרבעט פון איקוף, (ווי בכלל פון אונדזער גאַנצן יידישן פּראָגרעסיוון קולטור־סעקטאָר) ליגט אַן איבערשאַצונג פון דעם אַבסטראַקטן, אומפּרוכטבאַרן באַגריף וועגן נאַציאָנאַלער יידישער קולטור „בכלל", און אַ געפערלעכע אונטערשאַצונג פון די לעבעדיקע קולטור־אויפגאַבן, וואָס עס שטעלן פאַר אונדז די ספּעציעלע אומשטענדן פון דעם אַמעריקאַניש־יידישן לעבן, און פון די כמעט אומבאַרירטע גרויסע כוחות און מעגלעכקייטן, וואָס די יידישע אַרגאַניזירטע אַרבעטער־שאַפט און די ניט־יידיש־רעדנדיקע אַמעריקאַנער יוגנט קאָ־נען צושטעלן אויף דעם געביט.

דערגרייכן די דאָזיקע כוחות און געווינען די דאָזיקע מעגלעכקייטן איז זיכער ניט קיין לייכטע אַרבעט. אָבער דאָס איז די אַרבעט וואָס שטייט פאַר אונדז און וואָס אַנט־האַלט אין זיך די בעסטע צוזאָגן פאַר דער אַנטוויקלונג פון אַ פּראָגרעסיווער יידישער קולטור אין אַמעריקע.

אונדזער קולטור־ירושה

מיר רעדן אין אַמעריקע, — און ניט נאָר אין אַמעריקע, נאָר אין אַלע גרעסערע יידישע ישובים, אַזוי אָפט וועגן אונדזער קולטור־ירושה, וועגן דעם וואָס מיר, דער היינטי־קער דור, קאָנען און וועלן איבערלאָזן פאַר די קומענדיקע דורות — אַנהייבנדיק מיט אונדזערע אייגענע קינדער און קינדס־קינדער, — און וואָס זיי, אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער און וויטערדיקע דורות וועלן קאָנען און וועלן אויס־נוצן פון דעם אין זייערע לעבנס, — אַז עס איז נויטיק צו פרואוון אָפּגעבן זיך אַליין אַ חשבון וואָס דאָס מיינט: קול־טור־ירושה.

גבירים לאָזן איבער זייערע קינדער זייער רייכטום, וועלכע יענע צעטרענצלען אָפט און ווערן פאַראָרעמט; אָרע־מע לייט לאָזן איבער זייערע קינדער זייער אָרעמקייט, פון וועלכער יענע באַמיען זיך געווייגלעך אַרויסצוקריכן און זיי זיינען צופריידן ווען זיי ווערן פּטור פון דער דאָזיקער אָרעמער ירושה. אין מאַטעריעלער ירושה איז אַלץ פאַרהעלטניסמע־סיק פשוט: דאָס באַקומט מען, דאָס פאַרלירט מען.

גאַנץ אַנדערש איז מיט דער קולטור־ירושה. להיפוך צו מאַטעריעלע רייכטימער איז דאָס אַ ירושה וואָס האַלט זיך אין אין אַנזאַמלען אין פאַרשיידענע פאַרמען, פון דור צו דור;

„מאָרגן־פרייהייט", סעפּטעמבער 25, 29 און אָקטאָבער 6, 1957.

לעבט אַרום די ברעגן פון אָמור און בירא. די נאַציאָנאַל קינ־
דער, אָנגעטאָן אין זייערע יום־טובדיקע פוטערוואַרג־קלייי־
דער, האָבן אויסגעזען פונקט אַזוי פרימיטיוו און ווייט פון
היינטיקער צייט, ווי זייערע עלטערן. עס האָט געמוסען אַ
צייט ביז מען האָט זיי אין דער קינדער־שול צוגעווואויגט צו
זיצן אויף שטולן, צו שלאָפן אין בעטן, צו עסן מיט לעפל
און אָפּצוהיטן די שעה דיסציפלין, וואָס איז געווייגלעך
פאַר שול־קינדער. אָבער אין איין זאַך האָבן זיי זיך געמומען
אויסצייכענען כמעט אויף דער צווייטער וואָך נאָך זייער
אָנקומען אין שול: אין צייכענען מיט און אָן פאַרבן. זיי
האָבן זייערע שול־העפטן און ביכלעך באַצירט מיט וואונ־
דערלעכע אוואָרן, געאָמעטרישע פיגורן און בילדער פון
פיש, פייגל, וואַסער און ביימער.

וועג כ׳האָב זיך נאָך איין באַזוך אין דער שול צוריקגע־
קערט קיין כאַבאַראָווסק און באַזוכט דעם דאָרטיקן מוזיי פון
די צפון־פעלקערשאפטן און אין אַ געשפּרעך דערציילט דער
פאָרוואַלטערין וועגן די וואונדערלעכע צייכענונגען פון די
נאַציאער קינדער, האָט זי מיר געענטפערט, אַז אויב איך וויל
וועט זי מיר ווייזן ניט קיין קלענערע וואונדער. און זי האָט
מיך אַרייַנגעפירט אין אַ צימערל, געווידמעט דער קולטור פון
די נאַציאער, — געבויט מערסטנטיילס אויף זאָמלונגען פון
עטנאָגראַפישע קאָמיסיעס און אויסגראָבונגען. די אַלע זאַכן,
וואָס האָבן זיך געפונען אין דעם צימער, קלייַדער, געצייג, גע־
וואָר, הויז־זאַכן און קופּערנע זאַכן פון די אויסגראָבונגען, זיי־
נען געווען באַצירט מיט וואונדערלעכע קינסטלערישע או־
זאַרן און פיגורן, וואָס האָבן שטאַרק דערמאָנט אין די איצטיקע
בילדער פון די נאַציאער קינדער אין דער ביראָבידזשאַנער
יידישער שול. און אָט וואָס די פאָרוואַלטערין פון מוזיי האָט
מיר באַמערקט נאָכן באַזוך אין דעם נאַציאער צימער: — די
אַלע צייכענונגען און באַפוצונגען וווייזן, אַז די נאַציאער האָבן
אַמאָל געלעבט אַ פיל רייכערן קולטורעלן לעבן, אייַדער אין
אונדזערע צייטן, וויייל נאָר אין אַ רייכערן לעבן האָט מען גע־
קאָנט אָפּגעבן אַזוי פיל אויפמערקזאַמקייט דער באָפוצונג פון
דעם לעבן־שטייגער. מיט דער צייט זיינען די נאַציאער אַראָפּ־
געשטויסן געוואָרן צו זייער איצטיקן פּרימיטיוון צושטאַנד.
אָבער רעשטן פון דער אַלטער קולטור־ירושה זיינען פאָר־
בליבן ביז איצט, בליצן אויף אין די צייכענונגען פון די קינ־
דער וואָס איר האָט געזען און קאָנען ווידער אויפבליען, וועג
זיי וועלן באַקומען די געהעריקע באַדינגונגען און מעגלעכ־
קייטן...

אין דעם זעלביקן זומער פון 1930 האָב איך זיך אין כאַבא־
ראָווסק באַקענט מיט אַן אַלטן כינעזער, וואָס האָט געהייסן
וואַסילי. ביי אַ כינעזער וואָלט, פאַרשטייט זיך, געווען נא־
טירלעך צו טרעפן אַ נאָמען, ווי מאָאָ־טצע־טונג, טשו־ען לאַי,
טשו־טע און ענלעכע. אָבער „מיין" כינעזער האָט געהייסן
וואַסילי, וויייל ער אַליין האָט זיך אויסגעקליבן דעם נאָמען, —
פונקט ווי ער אַליין האָט אויסגעקליבן פאַר זיך כאַבאַראָווסק,
אויפן סאָוועטישע וויטן מזרח אָלס זיין היים־שטאָט און די
היים פון מיינע באַקאַנטע—זייער קיך—אָלס זיין היים. מיינע
פריינט האָבן מיר דערציילט, אַז דער אַלטער כינעזער האָט
זיי „אַדאָפּטירט", ניט פרעגנדיק ביי זיי, האָט געטאָן, ניט גע־
בעטענערהייט פאַרשיידענע אַרבעטן אַרום זייער הויז און האָט
פון זיי גאָרניט פאַרלאַנגט אַ חוץ אַ פּלאַץ אין קיך צו שלאָפן
און אַמאָל עפּעס איבערצובייסן. זיינע טעג פלעגט ער פאַר־
ברענגען ערגעץ אין שטאָט, טוענדיק פאַרשיידענע פּראָסטע
אַרבעטן, און אין די אָוונטן פלעגט ער פאַרברענגען אין דער
היים און פירן געשפּרעכן מיט זיינע „אַדאָפּטירטע" באַלע־
באַטים. אין די פּאָר חדשים וואָס איך האָב דאָרטן פאַר־
ברענגט און אַרויסגעוויזן אַן אינטערעס צו וואַסילין, האָט ער
זיך צו מיר צוגעבונדן און מיר פלעגן אין די אָוונטן, וועג
כ׳האָב ניט געהאַט קיין זיצונגען, אָדער פאַרזאַמלונגען, פאַר־
ברענגען גאַנצן שעהן אין שמועסן.

און אַ שמועסער איז ער געווען אַ וואונדערלעכער. לויט
זיין אָפּשטאַמונג — אַ געווייגלעכער כינעזישער קולי — דער
סאַמע אָרעמסטער סאָרט שוואַרץ־אַרבעטער — פון אַרום
פּעקין, — אַ פולשטענדיק ניט־גראַמאָטנער, איז ער געווען
אַ גאַנצער פילאָזאָף און האָט ממש איבערראַשט מיט זיין
אייגנעבוירענער אינטעליגענץ. מיר פלעגן רעדן וועגן דער
סאָוועטישער אָרדענונג און וועגן סאָציאַליזם און ער פלעגט
מיר דערציילן פאַרשיידענע מעשיות און לעגענדעס און משלים
פון קאָנפוציוס און לאַאָ־צזע און אַנדערע כינעזישע חכמים,
וואָס האָבן, לויט זיין מיינונג, פאָראויסגעזען און פאָראויסגע־
זאָגט דאָס קומען פון סאָציאַליזם, וועלכן ער, וואַסילי, איז גע־
קומען זוכן אין רוסלאַנד. וואַסילי האָט מיר אין אַ סך פרטים
— מיט זיין גוטסקייט און הילף־גרייטקייט, מיט זיין נאַטיר־
לעכן הומאָר און מיט זיין פאָטערלעכן אָפּטימיזם דערמאָנט
אין שלום־עליכמס טביה דעם מילכיקן...

איך האָב אָפּטמאָל זיך דערמאָנט אין דעם דאָזיקן אינטע־
רעסאַנטן אָלטן כינעזער, וואָס כאָטש אַ ניט־געלערנטער, אַ
ניט־גראַמאָטנער, אַ זון פון דער עקסטרעמסטער כינעזישער
אַרעמשאפט, האָט ער אין זיך פאַרקערפּערט די חכמה, די
גוטסקייט, דעם אָפּטימיזם (אָן וועלכן ס׳וואָלט אוממעגלעך
געווען צו לעבן) פון אַן אָלטן פאָלק מיט אַן אָלטער קולטור,
וואָס ציילט אַן איבעררייסן, הגם מיט אַ סך זיגזאַגן, אַרויף
און אַראָפּ שוין אַרום 5 טויזנט יאָר. איך האָב זיך פיל מאָל דער־
מאָנט אָן דעם אָלטן וואַסילי אין די לעצטע יאָרן, וועג כ׳האָב
נאָכגעפאָלגט דעם העלדישן גאַנג פון דער כינעזישער רעוואָ־
לוציע, איר פאַרוואַנדלונג אין אַ סאָציאָליסטישער, אירע פי־
רער, ווי מאָאָ־טצע טונג, טשו־ען־לאַי, טשו־טע און אַנדערע.
און ביי מיר האָט זיך באָפעסטיקט די זיכערקייט: אַ קולטור־
ירושה וועט ניט פאַרפאַלן, זי קאָן אפילו ניט צעטרענצלט
ווערן, מען קאָן זיך פון איר ניט אָפּזאָגן, זי גייט איבער פון
דור צו דור, יעדער דור גיט איר צו עפּעס לויט זיינע מעג־
לעכקייטן און כוחות, יעדער דור נוצט פון איר אויס לויט
זיינע באַדערפענישן און אומשטענדן, זי זעט אויס שטענדיק
צו בייטן איר אויסזען, אָבער אין עצם פאַרבלייבט זי און
ווערט ניט פאַרגעסן.

*
**

דאָס מיינט ליידער ניט, אַז יעדער דור איז אויטאָמאַטיש
גאַראַנטירט מיט דער מעגלעכקייט אויסצונוצן זיין קולטור־
ירושה. וואָרום בלויז וועג מיר רעדן וועגן דער פאַרגאַנגע־
הייט האָבן מיר צו טאָן מיט פאַקטן, וואָס קאָנען מער ניט גע־
ענדערט ווערן. וועג מיר רעדן וועגן יורשים און ירושה, וועגן
דער צוקונפט האָבן מיר צו טאָן בלויז מיט מעגלעכקייטן.
די מעגלעכקייטן הענגען אין אַ זייער גרויסער מאָס אָפּ פון
אומשטענדן, און אומשטענדן זיינען אַ רעזולטאַט פון אַזוי פיל
היסטאָרישע קאָמבינאַציעס, אַז קיינער קאָן היינט ניט פאַר־

אויסזאָגן אפילו די אומשטענדן, וואָס וועלן זיין אין איין צענדליק יאָר אַרום.

אַזוי האָבן מיר געהאַט אַ וואונדערלעכן אויפבלי פון דער מאָדערנער יידישער קולטור אין סאָוועטנפאַרבאַנד אין צוויי יאָר־צענדליקער, צווישן 1917 און 1937, אויף דעם רייכן און פרוכטבאַרן באָדן פון דער לענינשער נאַציאָנאַלער פּאָליטיק פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע. דער אויפבלי פון דער אַל־געמיינער קולטור אין סאָוועטנפאַרבאַנד האָט מעכטיק באַאיינ־פלוסט די יידישע קולטור (ניט בלויז אין יידיש) אויך אין ס׳רוב אַנדערע לענדער מיט גרויסע יידישע ישובים. די באַ־שטימונג פון ביראָבידזשאַן אַלס יידישע נאַציאָנאַלע געגנט האָט געעפנט פאַר דער יידישער קולטור אין יידיש נייע גרוי־סע האָריזאָנטן, וואָס האָבן זיך אפילו מיט איין יאָר פאַר דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע ניט געחלומט.

די מעגלעכקייטן פאַר דער אויסנוצונג און אָנזאַמלונג פון אונדזער קולטור־ירושה זיינען געווען אומגעהויערע, — אָבער די אומשטענדן האָבן זיך פּלוצלונג געביטן, און געביטן אין די לעצטע אָנדערהאַלבן צענדליק יאָר פון דער סטאַלין־פי־רערשאַפט, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ברוטאַלער אַליינהערשאַפט, אַזוי שאַרף, אַז אויף אַ צייט זיינען אָפּגעווישט געוואָרן די אַלע פריער־געשאַפענע קאָלאָסאַלע מעגלעכקייטן, ניט נאָר פאַר דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון דער סאָווע־טיש־יידישער קולטור, נאָר אפילו פאַר איר אָפענער עקזיס־טענץ גופא. די ענדערונג איז געווען אַזאַ שאַרפע און קאַ־טאַסטראָפישע, אַז ביי אַ צאָל מענטשן איז שוין אפילו רעכט געווען אָפּצוזאָגן קדיש נאָך דער יידישער קולטור, ליטעראַטור און שפּראַך און טרייסטן זיך מיט אַ ספּעציעל געשאַפענער טעאָריע פון סאָציאַליסטישער „אינטעגראַציע" (וואָס האָט אין דעם פאַל געזאָלט פאַרדעקן דעם מיאוסן, אַנטי־סאָציאַליס־טישן פּנים פון פּשוטער אַרויפגעצוואונגענער אַסימילאַציע), לויט וועלכער ס׳איז אויסגעקומען, אַז די יידישע מאַסן אין סאָוועטנפאַרבאַנד האָבן זיך אין איין שיינעם מאָנטיק אויפגע־כאַפּט, באַשלאָסן, אַז זיי דאַרפן מער ניט און פאַרשטייען מער ניט קיין יידיש און נויטיקן זיך מער ניט אין יידישער קולטור און האָבן זיך „אינטעגרירט" אין דער רוסישער, אוקראַיני־שער, ווייסרוסישער, אוזבעקישער און אַנדערע קולטורן...

אָבער דער מבול איז פאָראיבער, די צאָרנדיקע וואַסערן לויפן אָפּ און אָט הערן מיר ווידער די שטימען פון יידישע שרייבער און קולטור־טוער פון סאָוועטנפאַרבאַנד, שטימען פון פּראָטעסט קעגן איבערגעניצעוועטער, אָדער נאָר איבער־געזעצטער קולטור, שטימען פון מוט און שעפערישע האָפענונג־גען און פּלענער. די אומשטענדן האָבן זיך ווידער אָנגעהויבן בייטן — הגם בנוגע דער יידישער קולטור נאָך אַלץ צו לאַנג־זאַם, מיט צופיל אָפּהאַלטענישן, — אָבער זיי בייטן זיך פאָרט און די שטים פון די „אינטעגראַציאָניסטן" קלינגט שוין מער ניט אַזוי הויך און אַזוי זיכער.

אין שכנות מיטן סאָוועטנפאַרבאַנד איז ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה געלעגן און געשטשירעט מיט די ציין דאָס נאַ־ציאָנאַליסטישע פּילסודסקישע פּוילן. אָבער די פּוילישע רע־אַקציע, וואָס האָט נאַטירלעך זייער באַאיינפלוסט אויך דאָס יידישע לעבן, האָט ניט געקאָנט פאַרשטעלן דעם וועג דער באַפרוכפּערנדיקער ווירקונג פון דער יונגער, האָפערדיקער סאָוועטיש־יידישער קולטור אויף דער פּוילישׁ־יידישער און דורך איר אויף אַלע עקן וועלט, וואוהין די פּוילישׁ־יידישע עמיגראַציע איז אומאויפהערלעך געגאַנגען. האָט דער 3 מיט אַ האַלבן מיליאָניקער פּוליש־יידישער ישוב באַוויזן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה צו אַנטוויקלען אַ קאָלאָסאַלע יידישע קולטור־טעטיקייט און קולטור־אָנזאַמלונג, וועלכע איז אַריבער איבער די פּוילישע גרענעצן און געוועקט באַגייסטע־רונג, האָפענונג און שעפערישקייט אויך אין אַנדערע לענדער, הגם די האָפענונגען זיינען אפשר געווען אַ סך גרעסער, איי־דער די מעגלעכקייטן.

אָבער ס׳איז געקומען די ברוינע פּעסט, דער פאַשיזם, דער היטלעריזם, די צווייטע וועלט־מלחמה. כמעט דאָס גאַנ־צע פּוילישע יידנטום, דריי מיליאָן פון זיי, איז מיט גוואַלד אַראָפּגעווישט געוואָרן פון דער ערד. ווער האָט געקאָנט פאָראויסזען אַזאַ קאַטאַסטראָפע, אין וועלכער אונדזער פאָלק האָט פאַרלוירן זיין קאָמפּאַקטן, היסטאָריש־איינגעוואָרצלטן און יידיש־קולטורעל אַקטיווסטן טייל? די נייע היסטאָרישע אומ־שטענדן האָבן בלוטיק איבערגעשטראָכן די פריערדיקע גרוי־סע מעגלעכקייטן. עס האָט אויסגעזען, אַז דאָס פּוילישע יידנ־טום און זיין קולטור איז אויף שטענדיק אָפּגעווישט געוואָרן. אָבער — דער שטורעם איז פאָריבער, אויף די אויסגעשרפעטע פעלדער, פון אונטער די אויסגעברענטע חורבות האָבן זיך ביים ערשטן צייכן פון געענדערטע אומשטענדן אין אַ פּוילן, וואָס מאַכט דורך זיין סאָציאַליסטישן איבערבוי, באַוויזן די גרינע גרעזעלעך פון נייע האָפענונגען, פון נייע קרעפטן, — צו־קליינע אין פאַרגלייך מיט די נייע גרויסע מעגלעכקייטן, — און פאַר אונדזערע אויגן קומט פאָר אַן אמתער קולטור־וואונדער, וועלכער איז אַזוי אויסערגעוויינלעך, אַז מיר האָבן אים נאָך ניט אָפּגעשאַצט ווי געהעריק: די פאַרבליבענע צענדליקער טויזנטער פּוילישע יידן האָבן איבערגענומען די קולטור־ירושה פון די אומגעבראַכטע מיליאָנען און פלאַנצן און פאַרמערן ווייטער אונדזער קולטור־ירושה, פון וועלכן עס וועלן געניסן ווייטערדיקע דורות, און ניט נאָר אין פּוילן אַליין...

***

דאָס דייטשע יידנטום, וואָס איז אין משך פון הונ־דערטער יאָרן, דורך דעם גאַנצן שפּעטן מיטל־אַלטער און ביזן מיטן פון דעם 18טן יאָרהונדערט געווען דער לע־בעדיקער קוואַל פון דער דעמאָלטדיקער יידישער קולטור, וואָס האָט אין הסכם מיט דעם גייסט פון דער צייט געטראָגן אַן אויסגעשפּראָכן רעליגיעזן כאַראַקטער, האָט צום סוף פון 18טן יאָרהונדערט נאָך באַוויזן אַרויסצוגעבן פון זיך אַ רע־פאָרמער פון דער אַלטער יידישקייט און אַן אָנזאָגער פון דער נייער אַסימילאַציע, און דערמיט האָט דער דייטש־יידישער קולטור־קוואַל געשיינט אויסגעטריקנט צו ווערן, ווען די העגעמאָניע פון יידישקייט איז אַריבער קיין פּוילן. אָבער אין משך פון דעם 19טן יאָרהונדערט האָט דער „טרוקענער צווייג" פון דייטשן יידנטום באַוויזן אַרויסצוגעבן פון זיך אַזעלכע גרויסע פיגורן, ווי היינע און בערנע, ווי מאַרקס און לאַסאַל און משה העס און גרעץ און ביז אונדזערע צייטן אַזעל־כע שרייבער, ווי יעקב וואַסערמאַן, ליאָן פויכטוואַנגער, אַרנאָלד און סטעפאַן צווייג און אַ גרויסע צאָל דענקער און קינסטלער אויף די פאַרשיידענסטע געביטן, אָנהייבנדיק מיט טעאָדאָר הערצל און ביז דעם גאון אַלבערט איינשטיין. און די אַלע שעפערישע מענטשן זיינען ניט אַראָפּגעפאַלן פון הימל. הגם

זיי האָבן ניט געשאָפן אין יידיש, וואָס איז אין אָנהייב פון 19טן יאָרהונדערט אַרויס פון דעם דייטש־יידישן געברויך, האָבן זיי אָבער ניט געשאָפן קיין „יש־מאין" (יעש מעאַין, עפּעס פון גאָרנישט). היינע און בערנע, מאַרקס און לאַסאַל און אוודאי משה העס און אַלבערט אייגשטיין, און ס׳רוב פון די אַלע שרייבער, קינסטלער און דענקער, זיינען געווען — וועט מער, וועט וויניקער, וועט פון אָנהייב און וועט זיין גאַנץ לעבן — באַוואוסטזיניק וועגן זייער שייכות און חוב צו יידן, וועגן זייער יידישער קולטור־ירושה, וועלכע זיי האָבן איבערגעפּוּרעמט לויט די נייע באַדערפענישן און מעגלעכקייטן און אין בערגעגבן דער וועלט אַ באַרייכערטע מיט נייע פּאַרמען און אינהאַלט.

די עלטערע פּאַרמען פון יידישקייט — וואָס איז, פּאַרשטייט זיך, ניט קיין אַנדער זאַך, ווי אַן אָנגעזאַמלטע קולטור־ירושה פון דורות, האָבן אויפגעהערט שפּילן אַן אַקטיווע ראָלע אין מערב־אייראָפּע, וואו די אָטמאָספּערע און אומשטענדן האָבן זיך געענדערט און האָבן זיך באַפעסטיקט און צעבליט אין שכנישן פּוילן, וואו די אַלטע, פּאַר־קאַפּיטאַליסטישע, שפּעט־פּעאַדאַלע געטאָ־באַדינגונגען האָבן זיך נאָך אייגע־האַלטן ביזן לעצטן פּערטל פון דעם 19טן יאָרהונדערט. דאָס פּוילישע יידנטום איז דורך זיינע רבנים, רביים, כלל־טוער געווארן דער אַקטיווער לעבעדיקער קוואַל פון יידישקייט, וואָס האָט שטאַרק באַאיינפלוסט ניט נאָר די יידן פון גאַליציע, רומעניע, סלאָוואַקיע, נאָר אויך דאָס רוסלענדישע יידנטום, איינשליסנדיק דאָס ליטווישע און אוקראַיניש. און וועגן די גייסטיקע און מאַטעריעלע געטאָ־וועגן זיינען אויך אין פּוילן צעפאַלן געווארן, צום סוף פון 19טן יאָרהונדערט, האָט אין פּוילישן יידנטום געגנומען שלאָגן אַ נייער קוואַל, דער קוואַל פון מאָדערנער וועלטלעכער יידישקייט און פון יידיש, וואָס איז אין אַ בערך קורצער צייט פאַרוואַנדלט געווארן פון אַ קליינשטעטלדיקן, לאָקאַלן, הילפלאָזן „זשאַרגאָן" אין אַ שאַרף־געשליפענער, רייכער מאָדערנער שפּראַך, וואָס האָט געגנומען באַדינען אַלע נייע און אויסגעוואַקסענע באַדערפענישן פון פאָלק. דער איינפלוס פון דער דאָזיקער מאָדערנער יידישער קולטור און פון דער מאָדערנער יידישער שפּראַך (ביידע בעצם גאַנץ יונגע טיילן פון אונדזער קולטור־ירושה, ניט פיל עלטער פון אַ וועלכע 75 יאָר) האָט זיך דורך דער עמיגראַציע פאַרשפּרייט אויך איבער די ימים, אויף די יידישע ישובים פון די פאַראיניקטע שטאַטן, קאַנאַדע, אַרגענטינע, מעקסיקע, בראָזיל, דרום־אַפריקע, אויסטראַליע, וואָס האָבן געגנומען וווייטער שפּינען דעם גאַלדענעם פאָדעם פון אונדזער קולטור־ירושה אויף זייער אייגענעם שטייגער.

מיטן אָנהייב פון דער גרויסער רוסישער רעוואָלוציע, — ניט דווקא פון דער סאָציאַליסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, נאָר נאָך פון דער רעוואָלוציע פון 1905, — הייבט אַן די יידישקייט־העגעמאָניע אַריבערגעטראָגן ווערן פון מערב־אייראָפּע אוּן פּוילן קיין רוסלאַנד, וואו די יינגערע דורות האָבן צום אָנהייב פון 20טן יאָרהונדערט שוין געהאַט אויסגעזוגן צו זיין אַזוי רוסיפיצירט (אין שפּראַך יעדנפאַלס), אַז זייער יידישע קולטור־וואָג האָט געשיינט צו זיין לייכטער פון אַ פעדער.

אַרום דער רעוואָלוציע פון 1905 איז קודם־כל אויפגעריכט געווארן די יידישע שפּראַך, וואָס איז אין רוסלאַנד געווארן די שפּראַך ניט נאָר פון די מאַסן, נאָר אויך פון דער פּירנדיקער אינטעליגענץ, פון דער אַרבעטער־באַוועגונג און האָט אויפגעבליט אין אַ רייכער ליטעראַטור. נאָך גרעסער איז געווען די ענדערונג נאָך דער סאָציאַליסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, וועגן אין סאָוועטנפאַרבאַנד האָט זיך געענדערט מען שאָפן אַ נייע, פילזייטיקע וועלטלעכע און סאָציאַליסטישע יידישע קולטור, געבויט אויף דער בריייטהאַרציקער שטיצע פון דער מלוכה, — אַ נייע און פאַרשטאַרקטע פאָרם פון יידישער קולטור, וואָס האָט תיכף צוריקגעווירקט אויף די עלטערע יידישע קולטור־פּעסטונגען, באַזונדערס אויף פוילן און אַמעריקע.

און ווידער איז עס געווען ניט בלויז און אפילו ניט דערהויפּט אַ שפּראַך־ווירקונג. די רוסלענדישע רעוואָלוציע פון 1905 און 1917 האָבן אַרײַנגעטראָגן אין דעם יידישן לעבן, אין די הערצער און מוחות פון די יידישע מאַסן אַ נייע עם באַוואוסטזיין און זעלבסטבאַוואוסטזיין, אַ נייע זעלבסטאַקטונג און צוטרוי צו די אייגענע קרעפטן און צו אַרומיקע מיט־מענטשן, אַ געפיל פון גלייכהייט אפילו דאָרטן וואו קיין גלייכהייט איז נאָך ניט געווען; אַ געפיל פון אַנגעהעריקייט אפילו דאָרטן וואו מען איז נאָך לויט אַלטע געוואוינהייטן באַטראַכט געווארן, ווי מער אָדער וויניקער פרעמדע.

און דאָס איז אַן שום צווייפל געווען און פאַרבליבן אַ זייער וויכטיקער, אינטעגראַלער טייל פון אונדזער קולטור־ירושה, — אַ טייל וואָס האָט פאָר אונדז געמאַכט לייכטער ניט נאָר צו באַהעפטן זיך מיט דער אַרומיקער וועלט, ניט ווי מיט „גויים", ניט ווי אייגענבעטענע, אָדער איינגעקויפּטע, אָדער אַרײַנגענגבעטע, נאָר ווי פּולבאַרעכטיקטע מיטגלידער פון „איין וועלט", וועלכע מיר העלפן שאַפן און פאַרמירן ניט פון נעכטן אַן, נאָר אין משך פון טויזנטער יאָרן...

*
**

אונדזער געשיכטע אין משך פון די לעצטע פאָר טויזנט יאָר איז פול מיט קאַטאַסטראָפישע פאַסירונגען, וואָס האָבן געגעבן אַ שאַרפן קער דעם גאַנצן גאַנג און כאַראַקטער פון דעם יידישן לעבן, — דעם קולטור־לעבן אַרײַנגערעכנט. אָבער קיינמאָל נאָך האָט דאָס יידישע פאָלק — אין די לעצטע יאָרהונדערטן, יעדנפאַלס, — ניט דורכגעמאַכט אַזעלכע שוידערלעכע, ממש אומגליקלעך־פאַנטאַסטישע קאַטאַסטראָפּעס, ווי אין די לעצטע 25 יאָר, זינט דער אַנטשטייאונג פון דעם פאַשיזם, ספּעציעל פון דעם נאַציזם אין דייטשלאַנד. אין משך פון דער נאַצי־דייטשער מגפה פאָר און אין משך פון דער לעצטער וועלט־מלחמה, זיינען אומגעבראַכט געווארן איבער 6 מיליאָן יידן. דאָס איז געווען ניט נאָר מער ווי אַ דריטל פון אונדזער גאַנצן פאָלק איבער גאָר דער וועלט, דאָס איז געווען אַרום צוויי־דריטל פון דעם גאַנצן אייראָפּייאישן יידנטום. דאָס איז געווען פיר־פינפטלעך פון דעם גאַנצן פּוילישן יידנטום. דאָס איז געווען דריי־פערטל פון דעם גאַנצן ליטווישן און באַלטישן יידנטום און גרויסע טיילן פון דעם וויסרוסישן, אוקראַינישן און בכלל סאָוועטישן יידנטום. נאָך ערגער — אויב עס קאָן זיין עפּעס ערגערס — איז געווען דאָס, וואָס דער נאַצישער מבול האָט ניט נאָר אומגעבראַכט מיליאָנען פון דעם סאַמע אַקטיווסטן, שעפּערישן טייל פון מזרח־אייראָפּייאישן יידנטום, נאָר ער האָט פאַרפּליצט און צעשטערט אַלע, בוכשטעבלעך אַלע יידישע ישובים און אַלע זייערע געזעלשאַפטלעכע און קולטור־אַנשטאַלטן און אַנזאַמ־

לונגען, פון רהיין ביז ווייט הינטערן דניעפּער, ביז וואלגא און דאן. דאס זיינען געווען ישובים מיט קולטור־אייגנס, וואס האבן זיך אין זיי שטיל געזאמלט אין משך פון דורות און דורות און וואס האבן — אין מזרח־איראפע — אנגעהויבן ארויס־וויזן זייער אמתע וועדט און קראפט ערשט נאך דער סאציא־ליסטישער אקטאבער־רעוואלוציע. דאס אלץ איז אין משך פון די יאר 1939־1945 ברוטאל און בלוטיק אראפגעווישט גע־ווארן פונעם פנים פון דער ערד.

איז דען א וואונדער, וואס דאס יידישע פאלק, וואס פילט זיין אייגהייט ס׳רוב מער אין קאטאסטראפעס איידער אין מזל־ברכה, איז דורך דער דאזיקער שרעקלעכסטער פון אלע קאטאסטראפעס אומגעהויער אפגעשוואכט געווארן, אז עס האט אפילו ניט באווייזן — אויף א צייט, לאמיר האפן, — צו באַ־שיצן און אייגהאלטן פאר זיך די וואונדערלעכע נאציאנאלע און קולטור־געווינסן פון די ערשטע 30 יאר פון דער סאציא־ליסטישער רעוואלוציע אין סאוועטנפארבאנד? ווארום וואס און ווער עס זאלן ניט זיין די קאנקרעטע שולדיקע פון דער אומגלויבלעכער צעשטערונג פון די יידישע קולטור־אַנ־שטאלטן און פארניכטונג פון יידישע קולטור־טוער און שרייַ־בער אין סאוועטנפארבאנד אין די ביטערע יארן פון 1949־1953, איז קלאר אז דאס האט געקאנט דורכגעפירט ווערן אן א פילבארן וויידערשטאנד פון די סאוועטיש־יידישע מאסן בלויז דערפאר, ווייל פון איין זייט זיינען די יידישע מאסן געווען צו אויסגעבלוטיקט, אפגעשוואכט און צעטומלט צו קאנען ענערגיש קעמפן פאר זייערע פארלוירענע רעכט, און פון דער אנדער זייט האט זייער אפגעשוואכטקייט דער־מוטיקט די באוואוסטזיניקע, אדער אומבאוואוסטזיניקע יידי־שע און ניט־יידישע אסימילאטארישע עלעמענטן אין דער פאליטישער און קולטור־אנפירונג פון סאוועטנפארבאנד צו באשליסן, אז די יידישע קולטור אין סאוועטנפארבאנד איז שוין סיי־ווי אפגעשטארבן און עס זיינען ניט נויטיק און ניט געווואונטשן קיין שריט פאר איר אויפלעבונג...

און דאך, ווי האט אמאל געזאגט גאליליי, וועמען מען האט געהאט גערעווארנגען אפצוזאגן זיך פון זיין אנטדעקונג, אז די ערד און די זון־סיסטעם שטייען ניט אויף איין ארט: „ע פור סי מאווע״ — זיי באווגען זיך פארט! די ערגסטע יארן פון לעצטן סטאלין־פעריאד זיינען פאריבער, דאס לאנד, דאס סאציאליסטישע בויען אויף אלע געביטן, אייני־שליסנדיק דעם קולטורעלן, און די סאציאליסטישע ערעכ־טיקייט אין סאוועטנפארבאנד קומען צו זיך, און צוזאמען דערמיט הייבן זיך אן לאנגזאם — א, ווי לאנגזאם! — אבער אומפארמיידלעך צוריק אויסגלייכן די פארבליבענע שטענג־לעך און שטאמען פונעם יידישן קולטור־לעבן אין סאוועט־פארבאנד. און ווען מיר הערן שוין די שטאלצע דערקלע־רונג פון די יידישע שרייבער אין מאסקוע, אז די יידישע מאסן אין סאוועטנפארבאנד זיינען איצט פאראינטערעסירט אין יידיש און אין דער יידישער ליטעראטור און קולטור נאך מער ווי פאר דעם שטורעם, און אז זיי, די יידישע שרייַ־בער און יידישע לייענער, קאנען ניט און ווילן זיך ניט באפרידיקן בלויז מיט איבערזעצטער יידישער ליטעראטור און פארלאנגען די מעגלעכקייט צו דרוקן זיך קודם־כל אין מאמע־לשון, אין יידיש, מיינט עס, אז די יידישע קולטור אין סאוועטנפארבאנד, וועלכע מ׳האט זיך שוין פון אלע זייטן צוגעאיילט אפצוזאגן די יארן, לעבט ווידער אויף. און אז זי וועט אויפלעבן, שטייט איר פאר אונטער די סאציאליס־טישע באדינגונגען א נייער אויפבלי, וואס וועט זיך זיכער פרוכטבאר אפרופן ניט נאר אויף די יידן פון סאוועטנפאר־באנד, נאר אויף די גרויסע יידישע ישובים איבער גאר דער וועלט.

*
**

איך האב פריער דערמאנט וועגן דעם שרעקלעכן קלאפ, וואס די יידישע קולטור אין מזרח־איראפע, אייגעשלאסן דעם סאוועטנפארבאנד, האט באקומען דורך דער נאצישער בעסטיע אלס רעזולטאט פון דער פארניכטונג פון צוויי־דריטל פון דעם איראפייאישן יידנטום און פון אלע יידישע געזעלשאפטלעכע און קולטור־אנשטאלטן און אינסטיטוצי־עס אין מזרח־איראפע.

דער דאזיקער קלאפ האט זיך אבער ניט באגרענעצט מיט „יענער זייט ים״. מיר האבן אים אויפן וויייטיקסטן אופן דערפילט אויך אין אמעריקע, ספעציעל אין די פאר־אייניקטע שטאטן, וואו די יידישע קולטור, סיי די טראדי־ציאנעל־רעליגיעזע, סיי די וועלטלעכע איז געווען אזוי אדער אנדערש פארבונדן מיט דער יידישער קולטור אין מזרח־איראפע. זינט דעם סוף פון דער לעצטער וועלט־מלחמה באמערקט זיך א כמעט סיסטעמאטישע, רעגלמע־סיקע אפשוואכונג פון דער יידישער קולטור־טעטיקייט און קולטור־שאפונג אין אמעריקע. דאס וואס דא אין אמעריקע איז — זאל אפילו זיין אז מיט די ערגסטע פאליטישע חשבונות — געמאכט געווארן אזא גרויסער און ניט־איינגע־שטילטער געשריי וועגן דער יידישער קולטור־קאטאסטרא־פע אין סאוועטנפארבאנד, וויזט ווי וויכטיק די דאזיקע קול־טור איז געווען אין די אויגן אפילו פון די, וואס האבן זי צו־ליב פאליטישע חשבונות, געהאלטן אין איין ארויפרייסן. און דער פאקט, וואס די יידן פון כמעט אלע אמעריקאנישע לענ־דער האבן דעם לעצטן יארצענדליק, זינט דער גרינדונג פון מדינת־ישראל, אוועקגעגעבן קאלאסאלע מיטלען פאר קולטור־אנשטאלטן אין ישראל, איגנארירנדיק, אדער אויסצערנדיק די אייגענע, הינג קולטור־אנשטאלטן, סיי רעליגיעזע, סיי וועלטלעכע, וויזט אז די קאטאסטראפעס אין מזרח־אירופע האבן קולטורעל אפגעשוואכט אויך דעם אמעריקאנער יידן־טום, אונטערגראבנדיק זיין צוטרוי צו דער נויטיקייט און מעג־לעכקייט אנצוהאלטן און אנטוויקלען יידישע קולטור.

—

איינער פון די שארפסטע אויסדרוקן פון דעם אונטער־געגראבענעם גלויבן אין די אייגענע כוחות פון דעם אמערי־קאנער יידנטום איז די כסדרדיקע איבערחזרונג, שוין ניט פון קיין טעאריע, אדער פראגע, נאר פון דער באהויפטונג און זיכערקייט, אז יידיש גייט אונטער אין אמעריקע, אז זי האט דא ניט קיין שום צוקונפט, אז נאך אין א פאר צענדליק יאר ארום וועלן אלע יידן אין אמעריקע שוין רעדן בלויז ענגליש (אדער שפאניש), אלע איצטיקע קולטור־אנשטאלטן, וואס באַ־נוצן זיך מיט יידיש וועלן פארשווינדן און דערמיט, הייסט עס, וועט פארשווינדן יעדער סימן פון יידישער קולטור.

נעם איך זיך ניט אונטער צו זאגן נביאות, וואס עס וועט זיין אין עטלעכע צענדליק יאר ארום. אזוי פיל נביאים האבן זיך ארויסגעוויזן פאר פאלשע נביאים, אז ס׳איז ריזיקאליש צו פרואווען אנשליסן זיך אין זייערע רייען. אבער אין זאך

איז זיכער: ווי וויכטיק עס זאָל ניט זיין די יידישע שפּראַך אַלס אַן אינסטרומענט און טייל פון דער מאָדערנער יידישער קולטור און אַלס פאַרבינדונג־רינג מיט דער יידישער קולטור אין מזרח־אייראָפּע און אַנדערע לענדער, איז זי פאָרט קיין־מאָל ניט געווען און איז אויך איצט ניט די גאַנצע יידישע קולטור, די גאַנצע יידישע קולטור־ירושה, וואָס מיר האָבן באַקומען פון לאַנגע, פאַרגאַנגענע דורות. דורך דעם, וואָס יידן האָבן צו דער צייט פון די לעצטע ביבלישע מלכים אין ארץ־ישראל, מיט א 2־3 הונדערט יאָר פאַר דער איצטיקער צייט־רעכענונג אויפגעהערט צו באַנוצן העברייאיש — דעם דעמאָלטדיקן „יידיש" — אַלס זייער אומגאַנג־שפּראַך און האָבן זי פאַרביטן אויף אַראַמיש, איז די דעמאָלטדיקע יידישע קולטור ניט אָפּגעשטאָרבן און האָט זיך אפילו ניט אָפּגעשטעלט אין איר אַנטוויקלונג. דער תלמוד בבלי, וואָס האָט געשפּילט אַזאַ קאָלאָסאַלע ראָלע אין יידישן לעבן ביז די נייסטע צייטן, איז געשריבן געוואָרן אין אַראַמיש און האָט קולטורעל און היסטאָריש געשפּילט א גרעסערע ראָלע, איי־דער דער תלמוד ירושלמי, וואָס איז געשריבן אין העברייאיש.

דאָס וואָס דער רמב"ם האָט א גרויסן, אויב ניט דעם גרעסטן טייל פון זיינע ווערק, וואָס האָבן קאָנסאָלידירט די יידישע קולטור אין מיטלאַלטער און זי אַרויסגעצויגן פון איר דעמאָלטדיקער פאַרגליווערטקייט, געשריבן אין אַראַביש, האָט ניט פאַרמינערט זיין בייטראָג צו דעם יידישן קולטור־אוצר און האָט, חלילה, ניט אונטערגעגראָבן די דעמאָלטדיקע יידישע קולטור. און דאָס וואָס היינט און מאָרקס, משה העס און גרעץ און הערצל האָבן געשריבן זייער ווערק אין דייטש, האָט זיי ניט געשטערט צו דערגיין צו די יידישע מאַסן און אַלזייטיק צו באַפרוכפערן און באַרייכערן זייער קולטור.

אָן שום צווייפל איז שפּראַך א זייער וויכטיקער עלעמענט פון קולטור, אייגנער פון די וויכטיקסטע טרעגער פון דער גאַנצער קולטור־ירושה. אין גרונט גענומען איז שפּראַך פאַר זיך אַליין א לעבעדיקע קולטור־געשיכטע. דאָס איז ריכ־טיק וועגן יעדער שפּראַך. דאָס איז ריכטיק אויך וועגן יידיש. אָבער אויף וויפל קולטור באַשטייט ניט נאָר פון שפּראַך, נאָר פיל מער פון אידייען, פון אָנגעקליבענע דערפאָרונגען, פון באַציאונגען צווישן מענטש און מענטש, פון באַשטימטע גע־מיינזאַמע האַנדלונגען און האָפענונגען; אויף וויפל אונדזער היינטיקע יידישע קולטור ציט איר יניקה ניט נאָר פון פרצן און מענדעלען, נאָר פיל ווייטער, פון מאַרקס, סאָציאַליסטישע אידייען און נאָך ווייטער — פון די נביאים, וואָס האָבן גע־שמיסן מיט אייזערנע ריטער די וועלט פון אומרעכט און גע־רופן און פאַראויסגעזאָגט א וועלט פון שלום און גערעכטי־קייט, אויף אַזוי פיל מענן מיר זיכער זיין, אַז אונדזער קולטור קאָן ניט אונטערגיין, וואָס עס זאָל וועג עס איז ניט זיין מיט יידיש. אירע אידייען־רייכטימער און דערפאָרונגען וועלן פאָר־גרעסערט דורך יעדן דור און וועלן אין יעדן דור, — אין א גרויסער מאָס אומאָפּהענגיק פון שפּראַך.

דאָס מיינט, נאַטירלעך, ניט, אַז מיר דאַרפן אָדער קאָנען בלייבן גלייכגילטיק צו אונדזער שפּראַך און זי לאָזן פאָר־וועלקן, אָדער אונטערגיין, ווייל מען קאָן זיך, הייסט עס, בא־גיין אויך אָן איר. בלייבן גלייכגילטיק איז אומגעזונט און אפילו זייער שעדלעך ניט פאַר דער שפּראַך אַליין, נאָר פאַר דער גאַנצער קולטור, וואָס נויטיקט זיך אין א כסדרדיק בא־נייטן אינטערעס און אַקטיוווער הילף און באַפרוכפערונג.

וואָרום פון זיך אַליין, אָן הילף און באַפרוכפערונג וואַקסן בלויז ווילדע מיסטגראָזן און דערנער. תבואה פעלדער, פרוכט־סעדער און גרינס־גערטנער, וואָס פראָדוצירן קולטורעלע פראָדוקטן, אָן וועלכע מיר קאָנען זיך היינט ניט באַגיין, נוי־טיקן זיך אין כסדרדיקער זאָרגפולער באַארבעטונג, אין פאַר־אַקערונג און פאַרזייאונג, אין באָוואַסערונג און אין יעטן די שעדלעכע פלאַנצן. אָן דעם ווערן די פעלדער פאַרכאַפּט פון ווילדע גראָזן. דאָס זעלביקע איז אויך מיט אונדזער קולטור: זי וועט וואַקסן און בליען פאַר אונדזערע אויגן און פאַר אונד־זערע קינדער אויף אַזוי פיל, אויף וויפל מיר וועלן כסדר זאָרגן וועגן איר, אַרבעטן פאַר איר, באַזייטיקן די שווערקייטן, אויף וועלכע זי, ווי יעדע קולטור שטויסט זיך כסדר אָן און באַ־וואוסטזיניק, ווי צו א וועדטפולער ירושה גרייטן, יעדער אייי־נער לויט זיינע מעגלעכקייטן, אונדזערע קינדער איבערצו־געבן זי און איבערצוגעבן זי ווייטער און ווייטער.

דער קולטור־קאַמף אין יידישן לעבן: 1900–1950

די כאַראַקטעריסטישסטע דערשיינונג אין דעם יידישן קולטור־לעבן פֿאַר די לעצטע 50 יאָר, דאָס הייסט, אין דער ערשטער העלפט פון אונדזער 20טן יאָרהונדערט, איז דער שנעלער וואוקס און די פֿראָנט־פֿאָזיציע, וואָס ס׳האָט פֿאַר־נומען די מאַדערנע וועלטלעכע קולטור אין יידיש. דאָס מיינט, נאַטירלעך, ניט, אַז קיין עלעמענטן פון אַ וועלטלע־כער קולטור — און זייער וויכטיקע עלעמענטן — האָבן ביי יידן פריער ניט עקזיסטירט, אָדער אַז אין דעם יידישן לעבן איז פריער ניט אָנגעגאַנגען קיין קאַמף קעגן די מיטל־אַל־טערלעכע קולטור־פֿאָרמען, וואָס האָבן דאָמינירט אין יידישן לעבן. מען קאָן זאָגן, אַז אין משך פון דעם גאַנצן 19טן יאָר־הונדערט, און באַזונדערס אין זיין צווייטער העלפט איז אויף דעם געביט פֿאַרגעקומען אַן אומאויפהערלעכער קאַמף, און די וווּרק פון עטינגער, לינעצקי, שאַצקעס, מענדעלע, און שפּעטער — שלום־עליכמס און פרצעס, פֿונקט ווי די אָנטשטיי־אונג פון גאָלדפֿאַדענס טעאַטער זיינען געווען אַ קלאָרער אויסדרוק פון אָט דעם קולטור־קאַמף. אָבער ערשט אין דער ערשטער העלפט פון דעם היינטיקן יאָרהונדערט האָט די מאַדערנע יידישע קולטור אין פֿאַרנומען אַן אָנגעזע־ענעם פּלאַץ אין יידישן לעבן און איז געוואָרן סיי אַ קאַמפּס־פּאָן פֿאַר דער פֿראָגרעסיווער יידישער אינטעליגענץ, סיי אַן אָנערקענטער און ווירקזאַמער קאַמפּס־מיטל פון די יידי־שע האַרעפֿאַשנע מאַסן פֿאַר אַ שענערן און בעסערן לעבן.

דער זיג פון דער וועלטלעכער יידישער קולטור איבער דער מיטלאָלטערלעכער, דער זיג פון יידיש אָלס הויפּט־אויסדרוק־פֿאָרם פון דער יידישער קולטור אין די לעצטע דער, וואו יידן האָבן געבילדעט גרויסע מאַסן־ישובים (ווי אין מזרח־אייראָפּע און אין די אַמעריקאַנישע לענדער) איז מעגלעך געוואָרן אַ דאַנק דעם אונטערגאַנג פון די מיטלאָל־טערלעכע לעבנס־פֿאָרמען אונטער די שטויסן פון דעם מאַ־דערנעם קאַפּיטאַליזם און פון דער פֿאַרשפֿרייטונג פון די רעוואָלוציאָנערע סאָציאָליסטישע אידייען, וואָס האָבן שטאַרק באַאיינפלוסט די יידישע מאַסן, און דערהויפּט, נאַטירלעך, צוליב דעם, ווייל אין דעם יידישן לעבן איז אויסגעוואַקסן און האָט געמומען קעמפן פֿאַר זיינע רעכט און פירערשאַפט אַן אַרגאַניזירטער אַרבעטער־קלאַס.

דאָס איז פֿאַרגעקומען אין רוסלאַנד און אין פּוילן, אין גאַליציע און אין אַמעריקע. אויב אַ פֿאַרצווייגטע פֿרעסע, טעאַטער און וויסנשאַפֿט־ליטעראַטור אין יידיש האָבן זיך אין די פֿאַראיניקטע שטאַטן באַווײַזן פריער אידער אין מזרח־אייראָפּע און האָבן דאָ אָנגעגנומען אַ בריטן מאַסן־כא־ראַקטער, איז עס געווען דער נאַטירלעכער רעזולטאַט פון דעם, וואָס אין אַמעריקע האָט זיך פריער אָנגעהויבן אויס־בילדן אַ קלאַס פון יידישע אַרבעטער, וואָס האָבן פריער באַ־קומען די מעגלעכקייט אָפּן צו אַרגאַניזירן זיך און קעמפן פֿאַר אַ פֿאַרבעסערונג פון זייער לעבן. אין קאַמף פֿאַר אַ בעסערן און פרייערן לעבן איז די מאַדערנע יידישע קולטור אין יידיש געוואָרן אין זייערע העכסט אַ נויטיק און מעכטיק געווער.

די אָנטשטייאונג פון דער אַרגאַניזירטער יידישער אַר־בעטער־באַוועגונג אין מזרח־אייראָפּע און אין די פֿאַראיי־ניקטע שטאַטן האָט פֿאַרעגדיקט דעם צו־לאָנג פֿאַרצויגענעם עקאָנאָמישן און קולטורעלן מיטלאַלטער אין דעם יידישן לעבן. יידן הערן אויף צו באַטראַכטן זיך דערהויפּט אָלס „אויסדער־ווילטע צו ליידן", וואָס זיינען איזאָלירט און האָבן ניט קיין שותפותדיקע אינטערעסן מיטן אַרומיקן לעבן. ניט נאָר די יידישע אַרבעטער, וואָס זוכן און שטעלן אין אַ פּאָליטישע און קולטורעלע דערנעענטערונג מיט די אַרומיקע מאַסן און ברעכן צוליב דעם, קודם־כל, דרייסט און באַוואוסטזיניק מיט זייערע רעליגיעזע טראַדיציעס, נאָר אפילו דער באַלעבאַטישער ציוניזם, וואָס שטרייכט אונטער אין זיין פּראָפּאַגאַנדע די פּאָלשע אידייע וועגן דער „אייביקער" פּרעמדקייט פון יידן צווישן די אַרומיקע פעלקער, — אפילו ער שטיצט זיין אָפּיל צו די יידישע מאַסן דערהויפּט אויף זייער דערוואַכטן פֿאַר־לאַנג פון „לאָמיר זיין ווי אַלע פעלקער".

די אַרגאַניזירונג פון דעם יידישן אַרבעטער אונטער דער פּאָן פון סאָציאָליזם און רעוואָלוציע און די פֿאַרשפֿרייטונג פון דעם ציוניזם ווי אַ מין ערזאַץ־באַוועגונג פֿאַר נאַציאָנא־לער אויפֿלעבונג, מאַכן ענדגילטיק אַ סוף צו דער הערשאַפט פון די אידיין פון השכלה, פון חסידיזם, פון דער נאַיווער אַסימילאַציע, פון „זיי אַ ייד אין הויז און אַ מענטש אין דרויסן". דאָס מיינט, נאַטירלעך, ניט, אַז די דאָזיקע אידייען און באַוועגונגען ווערן תיכף אינגאַנצן אָפּגעווישט. אַזוינס קומט ניט פֿאַר אין דער געשיכטע. זיי האָבן אָבער אויפגע־הערט צו שפּילן זייער פריערדיקע ראָלע, זיי האָבן אויפגע־הערט צו גיבן דעם טאָן דעם יידישן לעבן און זיינען אַזוי אָפּגעשוואַכט געוואָרן, אַז נאָך דער יידישער מאַסן־עמיגרא־ציע פון אייראָפּע קיין אַמעריקע, וואָס איז פֿאַרגעקומען אין דעם ערשטן פערטל פון אונדזער יאָרהונדערט, האָבן זיי ניט געפונען קיין ערנסטן אָנהאַלט צווישן די יידישע מאַסן אין די נייע לענדער.

די פּאָליטישע און עקאָנאָמישע דיפֿערענציירונג אין די גרויסע יידישע ישובים האָט געבראַכט צו נייע פֿאָרמען פון קולטור־קאַמף — און צו אַ נייעם אינהאַלט פון דעם דאָזיקן קאַמף. עס לאָזט זיך מערקן אַ שאַרפער ריס צווישן דער קולטור פון דעם יידישן מיטלקלאַס און דער קולטור פון דעם יידישן אַרבעטער. אַ גרויסער טייל פון דעם מיטלקלאַס — דערהויפּט פון זיין יינגערן דור — גלויבט, אַז דער לייכטסטער אויסגאַנג פון זיין ספּעציפישער לאַגע איז אַסימילאַציע, — קודם־כל, אַ שפּראַכלעכע און קולטור־אַסימילאַציע (רוסי־פֿיקאַציע אין רוסלאַנד און אוקראַינע, אַמעריקאַניזאַציע אין אַנגלאָ־זאַקסישן זיינען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, א.אַ.וו.).

רעפֿעראַט געהאַלטן אויפֿן איקוף־צוזאַמענפֿאָר (יאַנואַר 1950), אין דעם סימפּאָזיום „פּראָבלעמען פון יידישער קולטור", פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער „יידישער קולטור", אַפּריל 1950.—רעד.

און אַסימילאַציע האָט פאַר דעם דאָזיקן קלאַס גלייכצייטיק באַדייט ניט נאָר דאָס פאַסיוועס פאַרלאָזן פון דעם יידישן לעבן, נאָר אַן אַקטיווע פאַרלייקענונג פון דער יידישער שפּראַך, קולטור און מעגלעכקייטן פון אַ יידישן קולטור־לעבן.

אַ קלענערער טייל פון דעם מיטלקלאַס, וואָס איז עקאָנאָמיש פאַרבליבן נעענטער פאַרבונדן מיט די יידישע מאַסן, האָט גענאָמען דעם ציוניזם פאַר זיין פאָן און האָט אַרויסגעטרוקט פאַר די יידישע פאָלקסמאַסן דעם נאַציאָנאַליסטישן לאָזונג פון „אומקערן זיך אויף צוריק", צו דעם אַמאָליקן לאַנד, ארץ־ישראל; צו דער אַלטער קולטור אין דער שפּראַך. פּראַקטיש האָט עס אָבער געווײַנלעך באַדייט שפּראַכלעכע אַסימילאַציע היינט אונטערן צוזאָג פון נאַציאָנאַליסטישער באַפרידיקונג אין דער צוקונפט.

פון דער אַנדערער זײַט האָבן די יידישע אַרבעטער, גלייכצייטיק מיט אַ פאַליטישער דערנעענטערונג צו זייערע ניט־יידישע חברים, וואָס האָט זיך אויף די ערשטע שריט אויסגעדריקט אויך אין דער שטרעבונג צו באַקענען זיך מיט זייערע שפּראַכן און קולטורן (די שטרעבונג פון קלאַסן־באַוואוסטע יידישע אַרבעטער אויסצולערנען זיך רוסיש און צו באַקענען זיך מיט דער רוסישער ליטעראַטור אין רוסלאַנד, אויסצולערנען זיך פויליש אין פוילן, ענגליש אין אַמעריקע א. אַז. וו.). אַלץ מער און מער באַוואוסטזיניק געזונען באַנוצן זיך מיט דער יידישער שפּראַך, פאַרפייערן זי און זוכן צו שאַפן פאַר איר אַ דאָמינירנדיקן פלאַץ אין דעם יידישן געזעלשאַפטלעכן און קולטור־לעבן. די דאָזיקע שטרעבונג פון די יידישע אַרבעטער, מיט וועלכער זיי האָבן באַווירקט אויך באַדייטנדיקע שיכטן פון דעם יידישן קליין־בירגערטום און אפילו פון דער יידישער מיטלקלאַס־אינטעליגענץ, איז געווען אַזוי שטאַרק און אַקטיוו, אַז זי האָט געצוואונגען אפילו די באַלעבאַטישע ציוניסטישע באַוועגונג, וואָס האָט פרינציפיעל פאַרלייקנט יידיש און די מאַדערנע קולטור אין יידיש אַלס „גלות־פּראָדוקטן", אַז זי זאָל צוליב איר פּראַפּאַגאַנדע אַלץ מער זיך נעמען באַנוצן מיט יידיש און אפילו באַטייליקן זיך אין שאַפן אַ פאַרצוויגטע יידישע פּרעסע און ליטעראַטור.

דאָס האָט אָבער ניט געשטערט דעם ציוניזם צו קעמפן קעגן יעדער געזעלשאַפטלעך־פאָליטישער פּראָבע צו באַפעסטיקן די פאַזיציעס פון יידיש אין דעם יידישן קולטור־לעבן בכלל און אין ארץ־ישראל באַזונדערס. דער דאָזיקער קאַמף, וועלכער האָט אַנגענומען די אויסערלעכע פאָרם פון קאַמף צווישן העברייאיש און יידיש איז באמת, נאַטירלעך, געווען אַ קאַמף ניט צווישן צווי שפּראַכן, נאָר צווישן צווי פאַרשיידענע אידעאָלאָגיעס פון צווי קלאַסן פאַר דער העגמאָניע אין יידישן לעבן. אין דער צייט וועלן דער יידישער אַרבעטער האָט אין יידיש אַרויסגעשטעלט זיינע עקאָנאָמישע פאָדערונגען, באַקומען זיין פאָליטישע דערציאונג, אַנגעפירט זיינע רעוואָלוציאָנערע קאַמפן, געוונען צו געניסן פון ליטעראַטור, טעאַטער, וויסנשאַפט און אויף אַזאַ אופן געשאַפט און געשטאַרקט זיין געוויר פון קלאַסן־קאַמף, האָבן אים די פאַרשיידענע באַלעבאַטישע אידאָלאָגן — אָפט אפילו אונטער כלומרשט „סאָציאַליסטישע" מאַסקעס — געזוכט אייגצורעדן, אַז יידיש איז קיין שפּראַך ניט, אַז זי האָט ניט קיין צוקונפט, אַז זי וועט ניט־היינט־מאָרגן סיי־וויי מוזן אונטערגיין און אַז ס׳האָט דעריבער ניט קיין זינען און קיין צוועק אָפצוגעבן זיך מיט איר. דער אמתער, כאָטש אפשר ניט שטענדיק באַוואוסטזיניקער צוועק פון דער דאָזיקער פּראָפּאַגאַנדע איז געווען צו אָנטוואָפענען דעם יידישן אַרבעטער, אָפּנעמען ביי אים דאָס לשון, באַרויבן אים פון זיין קולטור און דורך דעם גופא אָפשוואַכן זיין פאָליטישן און עקאָנאָמישן קאַמף.

און ווען דער יידישער אַרבעטער האָט זיך פאַרט געהאַלטן אין זיין שפּראַך און האָט זי כסדר פאַרשענערט און געשטאַרקט און אַרויסגערוקט אַ גרויסע צאָל שרייבער, דיכטער, אַקטיאָרן, ניט געקוקט אויף אַלע אויסערלעכע שטערונגען, האָט אַ טייל פון דער אינטעליגענץ, וואָס איז געגאַנגען מיט אים אַ טייל וועג, בלויז אויפן קולטור־געביט, אַרויסגערוקט אַ נייעם לאָזונג: יידישיזם. אויסערלעך האָט עס געקלונגען ווי: די יידישע שפּראַך, די שפּראַך פון די יידישע מאַסן, פון דער יידישער ליטעראַטור און טעאַטער, איז אַזוי וויכטיק און אפילו הייליק, אַז זי שטעלט מיט זיך פאַר אַ מין זעלבסטצוועק, אומאָפהענגיק פון דעם, וואָס איר וועלט אויסגעדריקט. אוודאי האָט קיינער פון די קליינ־בירגערלעכע יידישיסטן זיך ניט דערדעט דערצו, אַז ער זאָל אָפן זאָגן, אַז אויך אָפן־רעאַקציאָנערע געדאַנקען און לאָזונגען זיינען הייליק, אויב זיי וועלן אַרויסגעבראַכט אין יידיש. ס׳איז אָבער כאַראַקטעריסטיש, אַז אין דעם קולטור־קאַמף, וואָס איז אומאויפהערלעך פאָרגעקומען אין יידישן לעבן פאַר די לעצטע עטלעכע צענדליק יאָר האָבן זיך די אַזוי־גערופענע „יידישיסטן" (ווי זיי וועלן אין אַמעריקע, למשל, פאַרטראָטן דורך די לייוויקס, מוקדונים, ניגערס און דער גאַנצער גרופּע, וואָס זאַמלט זיך אידייאיש אַרום דער ייוו״א) שטענדיק געשטעלט אין נאָמען, כלומרשט, פון יידיש אויף דער זייט פון דער רעאַקציע און האָבן אויסגענוצט יעדע געלעגנהייט צו אַטאַקירן, ווען זיי האָבן ניט געקאָנט איגנאָרירן, די פּראָגרעסיווע כוחות און טענדענצן אין דעם יידישן לעבן.

דאָס גופא ווייזט, אַז אונטער דער מאַסקע פון דעם פאַרמעלן יידישיזם, וואָס זעט אויסערלעך אויס ווי אַ „פאַרהייליקונג" פון דער יידישער שפּראַך, האָבן די רעאַקציאָנערע עלעמענטן פון דער יידישער געזעלשאַפט געזוכט אַ נייעם וועג פון קאַמף קעגן די פּראָגרעסיווע פאַרטיידיקער און שאַפער פון דער מאַדערנער וועלטלעכער יידישער קולטור. פאַרהייליקנדיק די יידיש־שפּראַכלעכע פאָרם אויפן חשבון פון דעם יידיש־פּראָגרעסיוון אינהאַלט זוכט דער רעאַקציאָנערער יידישיזם פאַקטיש צו פאַרמינערן דעם ווערט פון דעם דאָזיקן אינהאַלט, אָפצושוואַכן און אָפצוואויישן דורך דעם די באַדייטונג פון די עלעמענטן פון אונדזער קולטור, וואָס וואַקסן אויס אין שותפותדיקן קאַמף פון די יידישע אַרבעטער־מאַסן מיט די ניט־יידישע אַרבעטער פאַר זייער באַפרייאונג, און צוריקקערן דאָס יידישע אַרבעטער־פאָלק אונטער דער גייסטיקער העגמאָניע פון די באַלעבאַטישע קלאַסן.

אין קאַמף פאַר דער פּראָגרעסיווער, וועלטלעכער יידישער קולטור האָבן מיר אין משך פון דעם פאַרגאַנגענעם האַלבן יאָרהונדערט געהאַט עטלעכע הויך־פונקטן. די דאָזיקע פונקטן זיינען געווען: די שאַפונג פון אַ בריטער יידישער אַרבעטער־פּרעסע אין אַנהייב פון דעם יאָרהונדערט (אַנהייבנדיק מיט די רעוואָלוציאָנערע פּראָקלאַמאַציעס און אומלעגאַלע בראָשורן און צייטשריפטן און ענדיקנדיק מיט אַ וועכנטלעכער און טעגלעכער פּרעסע און זשורנאַלן, וואָס האָבן

פאַרנומען דעם אויבנאָן אין דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור); די טשערנאָוויצער קאָנפערענץ פון יאָר 1908, די אָפיציעלע אָנערקענונג פון יידיש אין סאָוועטנפאַרבאַנד און דער אַל־וועלטלעכער יידישער קולטור־קאָנגרעס אין פּאַריז אין 1937.

דער כאַראַקטער פון דער יידישער אַרבעטער־פּרעסע און איר ראָלע אין פאָרמירן די מאָדערנע יידישע קולטור איז אַ צו־ברייטע טעמע, אַז זי זאָל קאָנען פאַרבייגענדיק באַרירט ווערן אין די קורצע באַמערקונגען. איך וויל דאָ בלויז זאָגן, אַז ניט אַלץ וואָס פיגורירט אונטערן נאָמען פון אַרבעטער־פּרעסע און ליטעראַטור האָט באמת געדינט די אינטערעסן פון די אַרבעטער און געהאָלפן דער אַנטוויקלונג פון אַ פּראָ־גרעסיווער יידישער קולטור. גאַנץ אָפט איז עס געווען פּונקט פאַרקערט (דער שרייענדיקסטער ביישפּיל איז דער „פאָר־ווערטס").

וועגן דער טשערנאָוויצער קאָנפערענץ איז נויטיק צו געדענקען: זי איז געווען די ערשטע פאָרמעלע אָנערקענונג מצד די פירנדיקע עלעמענטן פון דער יידישער, אין אַ היפּשער מאָס באַלעבאַטישער אינטעליגענץ, פון דער גלייכבאַרעכטי־קונג פון דער יידישער שפּראַך אין אונדזער קולטור־לעבן, — זי האָט עפנטלעך אָפּגעוואָרפן און פאַראורטיילט דעם באַגריף וועגן „זשאַרגאָן", וואָס געוויסע שיכטן פון דער יידישער אינ־טעליגענץ פלעגן אָנווענדן בנוגע דער יידישער שפּראַך און אַראָפּגענומען פון יידיש דעם שאַנד־נאָמען „שפחה" (די דינסט־מויד), וואָס די רעאַקציאָנערע משכילים האָבן געזוכט צו איר צוצוקלעפּן. אָבער די זעלביקע טשערנאָוויצער קאָנ־פערענץ, אין וועלכער ס'האָבן זיך באַטייליקט אייניקע פון די סאַמע באַדייטנדיקסטע פון די דעמאָלטדיקע בויער פון דער יידישער ליטעראַטור, ווי י. ל. פּרץ, דר. חיים זשיטלאָווסקי און אַנדערע, האָט זיך אָפּגעהאַלטן אויך פון דערקלערן יידיש פאַר אַ „האַרינטע" אָנשטאָט אַ „דינסטמויד". און הגם דאָס איז מצד אַ צאָל אָנטיילנעמער פון יענער קאָנפערענץ פילייכט געווען אַ קאָנצעסיע צו זייער פּיעטעט פאַר העברייאיש, איז אָבער די מעלה פון דעם באַשלוס געווען, וואָס זיי האָבן זיך אָפּגעזאָגט אָנצוהויבן אַ שפּראַכן־קאַמף אַרום יידיש־העברייאיש און האָבן דערמיט אויסגעמיטן די געפאַר פון דעם פּוסטן שפּראַך־שטרייט, וואָס האָט שפּעטער אָפט פאַרנומען דעם פּלאַץ פון קאַמף אַרום דעם אינהאַלט פון אונדזער מאָדערנער יידישער קולטור.

פיל ווייטער פון דער טשערנאָוויצער קאָנפערענץ איז, נאַטירלעך, געגאַנגען דער ערשטער אַלוועלטלעכער יידישער קולטור־קאָנגרעס אין פּאַריז, אין קנאַפּע 30 יאָר אַרום. ער האָט שוין ניט „פּראָקלאַמירט" קיין גלייכבאַרעכטיקונג פון יידיש, — ער איז פּשוט געשטאַנען אויפן באָדן פון דעם אומ־צווייפלהאַפטן און אומדיספּוטירטן פאַקט, אַז די פּראָגרעסיווע יידישע קולטור אין די גרויסע יידישע מאַסן־ישובים פון אייראָפּע און אַמעריקע ווערט געשאַפן אין דער שפּראַך פון דעם האָרעפּאַשנעם פאָלק, אין יידיש. אין דעם פּרט האָט דער פּאַריזער קאָנגרעס שוין געהאַט הינטער זיך ניט נאָר דעם גאַנצן אוצר פון דער יידישער פאָלקס־קולטור זינט טשערנאָ־וויץ, נאָר דערהויפּט אַזעלכע אומגעהויער גייסטיקע פּאָליטישע פאַקטן, ווי די אָפיציעלע אָנערקענונג פון יידיש אַלס שפּראַך פון דעם יידישן פאָלק אין סאָוועטנפאַרבאַנד און ספּעציעל אין ביראָבידזשאַן; די פּאָליטישע קאַמפן פאַר דער אָפיציעלער אָנערקענונג פון דער יידישער שפּראַך, וואָס זיינען אונטער דער ווירקונג פון די דערגרייכונגען אין סאָוועטנפאַרבאַנד דורכגעפירט געוואָרן אין פּוילן, ליטע און לאַטוויע, ווי אויך די דערגרייכונגען פון דער פּראָגרעסיווער יידישער קולטור אין אַמעריקע און אַנדערע לענדער.

דער פּאַריזער אַלוועלטלעכער יידישער קולטור־קאָנגרעס האָט אָבער שטייענדיק פעסט אויפן באָדן פון יידיש אַלס די קולטור־שפּראַך פון דעם יידישן פאָלק, אויך, פּונקט ווי די טשערנאָוויצער קאָנפערענץ, אויסגעמידן אַריינגעשלעפּט צו ווערן אין דעם שפּראַכן־קאַמף פון יידיש־העברייאיש, יידיש־ענגליש א. אַז. וו. פאַרקערט, אין אַ גרויסער צאָל אַרויסטרע־טונגען, וואָס האָבן אויסגעדריקט דעם גייסטיקן כאַראַק־טער פון דעם קאָנגרעס, איז כסדר באַטאָנט געוואָרן די וויכ־טיקייט פון דעם פּראָגרעסיוון כאַראַקטער פון דער יידישער קולטור, אומאָפּהענגיק פון דער שפּראַך, און ס'איז אויף אַזאַ אופן אַריבערגעוואָרפן געוואָרן אַ בריק צווישן די יידישע מאַסן, וואָס באַפרידיקן זייערע פּראָגרעסיווע קולטור־באַ־דערפענישן אין יידיש און די יידן, וואָס באַפרידיקן זייערע קולטור־באַדערפענישן אין אַנדערע שפּראַכן.

מיט אַנדערע ווערטער: אויב אין אָנהייב פון אונדזער יאָרהונדערט איז דער קאַמף פאַר דער אָנערקענונג פון יידיש, פאַר דער קולטור דווקא אין יידיש, געווען אַ נויטיקער און אומפאַרמיידלעכער, ווייל ער האָט באַדייט דעם אויפטריט פון אַ נייעם פּראָגרעסיוון קלאַס — דעם אַרבעטער־קלאַס — אין יידישן לעבן און אַ ריס מיט די פאַרעלטערטע פאָרמען, וואָס האָבן באַהאַלטן אונטער זיך אַ פאַרעלטערטן, אָפּגעלעבטן, פון מיטלאַלטער געירשנטן אינהאַלט פון דער יידישער קול־טור — איז, נאָך דעם, ווי דער דאָזיקער קאַמף איז געוואונען געוואָרן, דער הויפּט־געוויכט פון דעם קולטור־קאַמף אַרי־בערגעטראָגן געוואָרן פון שפּראַך אויף אינהאַלט. די פּראַגע וועגן דער מעגלעכקייט ווייטער צו שאַפן און אויסצושפּרייטן אַ מאָדערנע, פּראָגרעסיווע יידישע קולטור ווי אַ טייל פון אונדזערע מאָדערנע פּראָגרעסיווע שטרעבונגען און קאַמף איז איצט געוואָרן די הויפּט־פּראָבלעם פון אונדזער ווייטער־דיקער קולטור־אַנטוויקלונג. דאָס מיינט, נאַטירלעך, ניט, אַז מיר קאָנען צוליב דעם ווערן גלייכגילטיק צום ווערט און צו דער ראָלע פון אונדזער שפּראַך, ווי אַ לעבעדיקע אייגנ־אַרטיקע פאָרם פון אונדזער קולטור און ווי אַ לעבעדיקער פאַרבינדונג־רינג צווישן די אַלטע און נייע יידישע ישובים, וואָס האָבן בייגעשטייערט צו דער קולטור־שאַפונג אין יידיש. פאַרקערט, דאָס וואָס מיר פאַרמאָגן אין יידיש אַלס געווער און כלי פון אונדזער קולטור־שאַפונג ווילן מיר און מוזן אַל־זייטיק אָפּהיטן און פאַרמערן, אָבער דאָס דאַרף אונדז בשום אופן ניט פאַרבלענדן קעגן דער נויטיקייט, מעגלעכקייט און אומפאַרמיידלעכקייט מיטצואַרבעטן און אַקטיוו מיטצוהעלפן די אָנוואַקסנדיקע עלעמענטן פון יידישן פאָלק, ביי וועלכע יידיש איז ניט דער טעגלעכער אויסדרוק־מיטל פון זייער לעבן און קאַמף.

מיר זיינען אין משך פון דעם פאַרגאַנגענעם האַלבן יאָר־הונדערט דורכגעגאַנגען אַ פולן קרייז: מיר האָבן אָנגעהויבן דעם קאַמף פאַר אונדזער פּראָגרעסיווער פאָלקס־קולטור מיט דער פאָדערונג פון דער אָנערקענונג פון דער פולווערטיקייט פון אונדזער יידישער שפּראַך, פון איר גלייכבאַרעכטיקונג מיט אַלע אַנדערע קולטור־שפּראַכן און מיט אַ קאַמף קעגן די בורזשואַזע אַסימילאַטאָרן, וואָס האָבן אונטער דעם אויסרייד פון דער „העכערקייט" פון אַנדערע קולטור־שפּראַכן געזוכט צו דערשטיקן ניט נאָר די יידישע שפּראַך, נאָר אויך די קול־טור־דערוואַכונג פון די האָרעפּאַשנע מאַסן.

איצט, צום סוף פון דעם דאָזיקן גורלדיקן האַלבן יאָר־

הונדערט, געפינען מיר זיך אין אַן אַנדער לאַגע: די יידישע פּראָגרעסיוו קולטור האָט אויסגעקעמפט פאַר זיך פּאָזיציעס, וואָס קאָנען ניט אָפּגעלייקנט ווערן, אָבער וועלכע זי קאָן איינ־האַלטן און אויסבאַרייטערן בלויז אין בונד מיט די נייע פּראָ־גרעסיוו כוחות אין יידישן לעבן, מיט דער שטענדיק־וואַקסנ־דיקער פּראָגרעסיוער יוגנט און אינטעליגענץ, וואָס ווייזט אַרויס אַ וואַקסנדיקן אינטערעס צו יידישער קולטור, אָבער וואָס איז ניט אויסגעוואַקסן אין דער יידישער שפּראַך. די דאָזיקע יוגנט און אינטעליגענץ איז בשום אופן ניט אַסימי־לאַטאָריש, זי איז ניט פיינטלעך צו אונדז, זי האָט ניט קיין אַנדערע אינטערעסן, ווי די, וואָס די יידישע האָרעפאַשניקעס האָבן. זי פילט איר צובונד צום יידישן פאָלק און ניט נאָר פילט זי אַ באַדערפעניש צו רעאַליזירן דעם צובונד אויף אַ פּראָגרעסיוו־קולטורעלן אופן, נאָר געשיכטלעך פאַלט אויף אירע פלייצעס דער דרינגענדיקער חוב צו רעאַליזירן און ווייטער צו טראָגן, אונטער נייע היסטאָרישע אומשטענדן, דעם פּאַקעל פון דער פּראָגרעסיוער קולטור פון אונדזער צוזאַמען מיט אונדזער גאַנצער נאַציאָנאַלער קולטור־ירושה.

אויפן שוועל פון דער צווייטער העלפט פון אונדזער יאָר־הונדערט שטרעקן מיר אויס אונדזערע הענט צו אונדזערע היינטיקע יונגע פאַרבינדעטע און מאָרגנדיקע יורשים און זאָגן צו זיי:

מיר זיינען געווען אַ דור, וועמען די געשיכטע האָט באַ־שערט מיט דעם גורל פון גרויסע היסטאָרישע קאָמפּן פאַר אַ נייעם יידישן אַרבעט־פאָלק, פאַר אַ נייער יידישער קולטור, פאַר אַ נייער מענטשהייט. מיר האָבן צוליב דעם אָפּט גע־דאַרפט ברעכן טראַדיציעס, וואָס זיינען געווען הייליק אונד־זערע עלטערן, און גובר זיין שטערונגען, וואָס האָבן אויסגע־זען צו זיין אומבאַזיגבאַר. וואָרטן מיר איצט אויף דעם מא־מענט, וועו איר וועט זיך שטעלן צוזאַמען מיט אונדז אין די רייען פון קאָמף ניט נאָר אויפן פּאָליטישן און עקאָנאָמישן, נאָר אויך אויפן יידישן קולטור־געביט און מיר האָפן, אַז איר וועט עס טאָן ניט ערגער פון אונדז, — צו שטענדיק בע־סערס איז אונדזער אַלעמענס אייביקע שטרעבונג!

יידיש און ענגליש

מיר, יידישע קולטור־טוער, ספּעציעל די קולטור־טוער, וואָס באַנוצן זיך מיט דער יידישער שפּראַך אַלס שרייבער, אַקטיאָרן, לערער, לעקטאָרן א. אַז. וו. — אויב ניט אַלע, איז אַ סך פון אונדז און מער פון אַלעמען די אַזוי־גערופענע „פּריי־ציפּיעלע יידישיסטן", האָבן אין משך פון לאַנגע יאָרן, שיער ניט פון דורות גאַנצע, זיך געמאַכט אַ שלעכטע טבע צו באַ־קלאָגן זיך אויף אונדזער יוגנט און אויף די מער־אַמעריקא־ניזירטע יידן, וואָס באַנוצן זיך מיט דער ענגלישער שפּראַך, אַז זיי פאַרלאָזן און פאַרשטויסן אונדז, אַז זיי האַלטן זיך גרויס בנוגע אונדז, אַז זייווילן ניט וויסן פון אונדזער גרויסער און רייכער קולטור־ירושה און אַז מיר זיינען דעריבער אפשר אַ מין פאַרשווינדיקער שבט, אַ סאָרט לעצטע מאָהיקאַנער, וואָס מיט אונדז וועט זיך ענדיקן אונדזער יידישע שפּראַך און קולטור אין אַמעריקע. דאָס איז שטענדיק געווען אַ פאַלשע שטעלונג, געבויט אויף אַ מין אינפעריאָריטעט־קאָמפּלעקס, וואָס מיר האָבן ביי זיך אַנטוויקלט אַלס אימיגראַנטן, וואָס האָבן זיך געמוזט אַריינפּאַסן אין אַ נייער וועלט. וואָרום אַנ־שטאָט צו ברענגען אונדזער קולטור און שפּראַך צו די, וואָס פאַרמאָגן זיי ניט (אַזוי ווי עס האָבן געטאָן אונדזערע זיידעס און עלטער־זיידעס, וואָס האָבן ערנסט געגלויבט זייער קולטור), האָבן מיר זיך באַלייִדיקט פאַרשטעקט אין אונדזערע ד' אמות, האָבן געוואָרט, אַז אַנדערע זאָלן קומען צו אונדז שעפּן קול־טור פון אונדזערע קוואַלן, און האָבן זיך באַקלאָגט, וואָס זיי קומען ניט.

איך זאָג, אַז דאָס איז געווען אַ טיפּיש־אימיגראַנטישער אינפעריאָריטעט־קאָמפּלעקס, ווייל מיר האָבן אין די „אַלטע היימען" אַזאַ קאָמפּלעקס ניט געהאַט. דאָרטן האָבן מיר עס אָנגענומען פאַר נאַטירלעך, אַז זייענדיק אַ מינדערהייט אין יעדן לאַנד, וואו מיר האָבן געלעבט, האָבן מיר געמוזט פון קינדווייז אָן זיין צווישן־שפּראָכיק. מיר האָבן אין די אַלטע היימען זיך געווויינלעך באַנוצט מיט דער יידישער שפּראַך און מיט דער לאַנד־שפּראַך און ווען מיר האָבן זיך געקאָנט פריי באַנוצן מיט ביידע האָבן מיר זיך ניט נאָר ניט געפילט אומגליקלעך צוליב דעם, נאָר פאַרקערט, מיר זיינען דערמיט געווען צופריידן. נאָכמער, דער פאַקט איז, אַז מיר האָבן זיך אין די „אַלטע היימען" אָפט באַנוצט אפילו ניט מיט צווי נאָר מיט גאַנצע דריי שפּראָכן — מיט יידיש אין דעם אַל־געמיינעם פאַרקער צווישן יידן; מיט העברייאיש, וויי מיט אַ וויכטיקן וועלטלעכן אָדער רעליגיעזן עלעמענט פון דער יידישער קולטור, און מיט רוסיש, פּויליש, אָדער רומעניש, צי מיט אַ וועלכער עס איז אַנדער שפּראַך פון די פּעלקער, צווישן וועלכע מיר האָבן געלעבט.

און זאָל קיינער ניט מאַכן קיין טעות און דענקען, אַז די לאַנד־שפּראָכן האָבן דערפילט בלויז אַ פּראַקטישע פונק־ציע פון צונויפּרעדן זיך מיט ניט־יידן, און ניט קיין בריייטע, וויייטגייענדיקע יידישע קולטור־פונקציע. אויב מיר וועלן נעמען אַ ביישפּיל דעם גרעסטן און „יידישסטן" קיבוץ פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, דאָס רוסישע יידנטום, וועלן מיר אויסגעפינען, אַז אַ גרויסער און וויכטיקער טייל פון דער יידישער קולטור איז דאָרטן געשאַפן געוואָרן לכתחילה ניט אויף יידיש, נאָר דווקא אויף רוסיש, און דאָס האָט ניט נאָר ניט אָפּגעריסן די יידישע מאַסן פון דער יידי־שער קולטור און שפּראַך, נאָר אפילו צוגעצויגן זיי דערצו. לאָמיר דערמאָנען די גרויסע ראָלע, וואָס דער רוסישער חודש־זשורנאַל און וואָכנבלאַט „וואָסכאָד" האָט געשפּילט אין סוף פון 19טן יאָרהונדערט און אָנהייב פון 20טן יאָר־הונדערט אין פּרט פון אַנטוויקלען די יידישע געזעלשאַפט־לעכע און קולטור־באַגריפן. דער יידישער דיכטער ש. פרוג,

---

פּראַגמענטן פון אַן אָפּהאַנדלונג בײַם 7טן צוזאַמענפאָר פונעם יידישן פּראָטעראַלן פּאָלקס־אַרדן, יוני 1947, געדרוקט אין דער „יידישער קולטור", יולי 1947.—רעד.

די יידישע ראַמאַניסטן לעוואַנדע און באַגראָוו, די יידישע היסטאָריקער דובנאָוו און האַרקאַווי, און אַ גרויסע צאָל אַנדערע יידישע שרייבער און געלערנטע האָבן אָנגעהויבן — און ס׳רוב אָנגעהאַלטן דורך זייער גאַנץ לעבן — זייער הויפּט־שאַפונג אין רוסיש און ניט אין יידיש. ס׳איז כאַראַקטעריסטיש, אַז דער ערשטער קריטיקער, וואָס האָט אין די אַכציקער יאָרן פון דעם פאַריקן יאָרהונדערט דער־מוטיקט דעם יונגן שלום־עליכמען צו גיין אויף זיין אויס־דערוויילטן וועג, איז געווען ש. דובנאָוו, וועלכער האָט דאַן געשריבן אונטערן נאָמען „קריטיקוס" אַרטיקלען וועגן דער יידישער ליטעראַטור אין דעם רוסיש־שפראַכיקן „וואָסכאָד".

אין דער צווייטער העלפט פון דעם 19טן יאָרהונדערט און אין די ערשטע צענדליקער פון דעם איצטיקן יאָרהונדערט איז כמעט די גאַנצע יידישע אינטעליגענץ אין רוסלאַנד, — די נאַציאָנאַלע און נאַציאָנאַליסטישע ניט ווייניקער ווי די אַסימילירטע און אַסימילאַטאָרישע — אַרויסגעקומען פון יידישע שולן, וואו מ׳האָט געלערנט אין רוסיש, אָדער די־רעקט פון רוסישע שולן. און דער דאָזיקער שפראַך־צומיש, וואָס האָט אָפט זייער שטאַרק באַאיינפלוסט זייער גאַנצע יידישע טעטיקייט אויף פאַרשיידענע געביטן, האָט זיי בשום אופן ניט געשטערט צו ווערן יידישע געזעלשאַפטלעכע און קולטור־טוער און שאַפער.

דאָס זעלביקע — אפשר אין נאָך אַ גרעסערער מאָס — איז פאָרגעקומען אין רוסיש־פוילן און אין גאַליציע, וואו ס׳רוב יידישע קולטור־עלעמענטן און טוער האָבן זיך באַנוצט סיי מיט יידיש, סיי מיט העברייאיש און פּויליש — און אָפט אויך מיט יידיש — ווי מיט דער רעכטער און לינקער האַנט, וואָס העלפן אויס איינע די אַנדערע. דאָס מיינט, נאַטירלעך, ניט, אַז אין די דאָזיקע לענדער איז ניט פאָרגעקומען קיין שפראַך־אַסימילאַציע, קיין קולטור־אַסימילאַציע און אפילו קיין פולשטענדיקע נאַציאָנאַלע אַסימילאַציע פון באַשטימטע — ס׳רוב בירגערלעכע — עלעמענטן. דאָס מיינט אויך ניט, אַז יידישע און העברייאישע קולטור־טוער און שאָפער האָבן זיך ניט געקלאָגט אויף דער אַסימילאַציע און האָבן ניט געזוכט אויסצובייטערן זייערע קולטור־געביטן אויפן חשבון פון דעם „פרעמדן", רוסישן, פוילישן, רומענישן שפראַך־געביט. אָבער די יידישע (און העברייאישע) קול־טור־עלעמענטן האָבן זיך צוליב דעם ניט געפילט פאָר־שטויסן, האָבן זיך ניט געהאַלטן אָפגעזונדערט און האָבן ניט אויפגעגעבן די מעגלעכקייטן צו באַווירקן די יידישע יוגנט.

אפשר איז די אָפּזונדערונג פון דעם יידיש־רעדנדיקן עלעמענט אין אַמעריקע געווען אומפאַרמיידלעך אין אַ גע־וויסן — צו־לאַנגן — פעריאָד אין לעבן פון אונדזער גרויסן יידיש־אַמעריקאַנישן ישוב. וואַרשיינלעך האָבן דאָ געשפילט אַ ראָלע ניט נאָר דער אינפעריאָריטעט־קאָמפּלעקס פון די יידיש־רעדנדיקע אימיגראַנטן, נאָר אויך דער ניט־וויניקער אומבאַרעכטיקטער סופּעריאָריטעט־קאָמפּלעקס פון די אַמע־ריקאַניזירטע און אַמעריקאַנער־געבוירענע יידן, וואָס האָבן זיך געפילט פרייער אין זייער פאַרקער מיטן אַרומיקן לעבן. זיכער האָט דאָ געשפילט אַ גרויסע ראָלע אויך דאָס, וואָס עס איז דאָ אין אַמעריקע אויף אַ צייט כמעט אינגאַנצן איבער־געריסן געוואָרן דער שול־ און דערציאונג־בונד, וואָס האָט געשפילט אַזאַ גרויסע ראָלע אין פאַרבינדן צוויישן זיך דעם עלטערן און דעם יינגערן דור אין די „אַלטע היימען".

אָבער ווי דאָס זאָל ניט זיין, זיינען דאָס ניט געווען קיין „אייביקע" דערשיינונגען, וואָס ענדערן זיך ניט. ענדערונגען זיינען די גאַנצע צייט פאָרגעקומען און האָבן זיך מיט דער צייט געמוזט אָלץ מער פאַרשטאַרקן. די יידישע אימיגראַנטן, ספּעציעל די אַרבעטנדיקע מאַסן, וואָס האָבן אויסגעבילדעט שטאַרקע יוניאָנס און אַנדערע אָרגאַניזאַציעס און זיך דער־שלאָגן אַ גאַנץ הויכן לעבן־סטאַנדאַרד, האָבן סוף־כל־סוף געמוזט פאָרלירן זייער אינפעריאָריטעט־קאָמפּלעקס. פון דער אַנדער זייט האָבן די אַמעריקאַניזירטע און אַמעריקאַנער־גע־בוירענע יידן אונטערן דרוק פון אַנטיסעמיטיזם און רעאַק־ציע אָלץ מער געמוזט אָנהייבן דערפילן זייער יידישע אָנגע־הערייקייט, ווי אויך די נויטיקייט וואָס ענגער צו פאַרבינדן זיך מיט די אימיגראַנטישע יידן, מיט זייער גרויסער דערפאַ־רונג, מיט זייערע אָרגאַניזאַציעס און סוף־כל־סוף מיט זייער קולטור־ירושה. דער רעזולטאַט פון דעם האָט געמוזט זיין — און ווערט אָלץ מער — אַ וואַקסנדיקע דערנעענטערונג צווישן ביידע שפראַך־גרופּעס פון די אַמעריקאַנער יידן, וואָס דער־פילן זיך אָלץ מער ווי קינדער פון אין פאָלק, וואָס זיינען צווישן זיך פאַרבונדן מיט טויזנטער פעדים, צווישן זיי אויך קולטור־פעדים.

אָט די ענדערונג אין דעם יידישן לעבן אין אַמעריקע האָט געבראַכט צו דער אינטערעסאַנטער דערשיינונג — צו דער אויסבילדונג פון דעם יידישן פראָטעראַלן פאָלקס־אָרדן אין זיין איצטיקן צוויי־שפראַכיקן און שותפות־קולטורעלן באַ־שטאַנד. די דאָזיקע ענדערונג דאַרף אויך באַקומען פראָק־טישע אָרגאַניזאַציאָנעלע פאָרמען אויפן געביט פון דער יידישער קולטור־טעטיקייט פון די ספּעציעלע קולטור־אָר־גאַניזאַציעס ווי דער איקוף, אויף דעם קומענדיקן אַמעריקאַנישן יידישן קולטור־צוזאַמענפאָר און אויך אויף דעם קומענדיקן אַלוועלטלעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס.

לאָמיר זיך אויפהערן אַזוי פיל צו רעכענען מיט אונד־זערע שפּראַך־אונטערשיידן. לאָמיר זיך אויפהערן צו שרעקן פאָר די דאָזיקע אונטערשיידן. לאָמיר אויפהערן צו באַ־טראַכטן זיך אַלס די אייניציקע טרעגער און פאָרזעצער פון דער יידישער קולטור. לאָמיר אויפהערן קוקן פון אויבן אַראָפּ, אָדער פון אין זייט, ווי אויף מינדערוויכטיקע, אָדער ווי אויף פרעמדע, צי גאָר ווי אויף שונאים אויף די, וואָס לעבן זיך אויס קולטורעל אין ענגליש, אָדער אין העברייי־איש. אויב דער כאַראַקטער פון זייער קולטור־לעבן בלייבט יידיש, זיינען זיי ניט נאָר אַ וויכטיקער טייל פון דעם יידישן פאָלק, נאָר וויכטיקע אָנטיילנעמער און מעגלעכע מיט־שאַפער פון דער יידישער קולטור. פון דער צוזאַמענארבעט פון די פאַרשיידן־שפראַכיקע יידישע קולטור־עלעמענטן וועט אונדזער יידישע קולטור און אונדזער יידיש קולטור־לעבן ניט נאָר גאָרניט פאַרשפּילן, נאָר פאָרקערט, זייער אַ סך געווינען. און וואָס שנעלער און דרייסטער מיר וועלן געפינען די נויטי־קע פאָרמען פאַר אַזאַ צוזאַמענלעבן און צוזאַמענארבעט, אָלץ בעסער וועט זיין פאַר אונדז אַלעמען, פאַר אונדזער גאַנצן פאָלק, פאַר אונדזער גאַנצער קולטור.

דער אויפטו פון דער „מאָרגן־פרייהייט"

די ערשטע יאָרן פון אונדזער „מאָרגן־פרייהייט" (פון אַנהייב — די „פרייהייט") זיינען דורכגעאַנגען צווישן צוויי וועלט־מלחמות: צווישן דער ערשטער, וואָס אירע אויסערלעכע נאָכווייען האָבן זיך דעמאָלט ערשט פאַרענדיקט און דער צווייטער. ס׳רוב פון די, וואָס זיינען געשטאַנען ביים געבורט פון דער „פרייהייט", רינגלען זי אויך איצט אַרום — אָבער די פאַרגאַנגענע יאָרן זיינען געווען ניט קיין געוויינלעכע יאָרן: ס׳איז געווען אַ גאַנצע גרויסע אָפּגעשלאָסענע עפּאָכע, וואָס איז באַגלייט געוואָרן מיט טיפע היסטאָרישע ענדערונגען אין דעם אַלגעמיינעם און אין דעם יידישן לעבן, ענדערונגען וואָס וואָלטן אין אַנדערע צייטן געדויערט אומפאַרגלייכלעך לענגער. אויב מען זאָל די פאַרגאַנגענע יאָרן זינט די „פרייהייט" איז געגרינדעט געווארן מעסטן ניט לויט דעם קאַלענדאַר, נאָר לויט די געשעענישן און ענדערונגען, וואָס זיינען אין איר פאַרגעקומען, האָבן מיר זינט דעמאָלט דורכגעלעבט גאַנצע דורות.

אין אָט דעם גאַנצן פעריאָד האָט די „פרייהייט" געשפילט זייער אַ באַדייטנדיקע ראָלע, מיט וועלכער מיר מעגן זיין שטאָלץ און צופרידן, ניט געקוקט אויף אַ סך פעלערן, וואָס מיר זיינען אין דער צייט אומפאַרמיידלעך באַגאַנגען סיי דורך טאָן און סיי דורך ניט טאָן. און זאָגדיק דאָס מיין איך בשום אופן ניט צוצוטשעפּען די „פרייהייט" צו אַזוינס, צו וואָס זי האָט ניט געהאַט קיין שייכות, אָדער וואָס עס וואָלט סיי־ווי פאַרגעקומען אויך אַן איר אָנטייל.

וואָרום קודם־כל מוז מען געדענקען, אַז די גרינדונג פון דער „פרייהייט" גופא איז געווען ניט קיין צופעליקע זאַך, נאָר אַ דירעקטער אויספיר פון די געזעלשאַפטלעכע כוחות און שטימונגען, וואָס זיינען אָנגעוואַקסן אין יענער צייט. ס׳איז ניט געווען קיין איינפאַל פון אַ פּיפּיקן אונטערנעמער אָדער פון אַרבעטלאָזע זשורנאַליסטן צו שאַפן נאָך אַ צייטונג אין דער יידישער שפּראַך. די „פרייהייט" איז געווען אַ רעזולטאַט און אַן אויסדרוק פון אַ געזעלשאַפטלעכן רעוואָלט אין יידישן לעבן, פון טיפע ענדערונגען וואָס זיינען פאָרגעקומען אין דער יידישער און אין דער אַלגעמיינער אַרבעטער־באַוועגונג. וועגן די פּערזאָנען, וואָס האָבן אויף זיך געמומען די איניציאַטיווע צו גרינדן די „פרייהייט" וואָלט עס ניט געטאָן, אָדער עס וואָלט זיי ניט געלונגען, וואָלטן עס אַנדערע סיי־ווי געטאָן אויף זייער אָרט און וואָלטן עס פּרובירט אַזוי לאַנג ביז דאָס זאָל זיי געלינגען.

וועגן די „פרייהייט" איז געגרינדעט געווארן האָבן עס אירע קעגנער געפּראָווט פאַרשטעלן ווי דער אויסדרוק פון אַ שפּאַלטונג אין „פאַרווערטס". קיין זאַך איז ניט געווען וויייטער פון אמת, ווי אַזוי באַהויפּטונג. די וואָס האָבן זיך בלויז „אָפּגעשפּאַלטן" פון „פאַרווערטס", די צביונס, די ראָגאָפס און זייער גלייכן, האָבן שנעל געפונען זייער וועג אויף צוריק. די „פרייהייט" האָט מיט איר דערשיינען באַצייכנט אַן אָנגעוואַקסענע געזעלשאַפטלעכע באַוועגונג פון ניי־קריסטאַליזירטע שטימונגען און כוחות.

פאַר דער „פרייהייט" האָבן צווישן 1919 און 1922 עקזיסטירט פאַרשיידענע יידישע רעוואָלוציאָנערע אָרגאַנען, ווי „דער קאַמף", „פונקען", „דער עמעס" און אַזעלכע אויסגאַבן, ווי די סאָציאַליסטישע „נייע וועלט" און דער־נאָך די פאַראייניקטע „נייע־וועלט־עמעס". זיי אַלע האָבן דורכגעטראָטן אַ וועג פאַר דער „פרייהייט".

איידער די „פרייהייט" איז געגרינדעט געווארן האָט שוין עקזיסטירט די אומצופרידנקייט פון די ברייטע יידישע מאַסן מיט זייער פירערשאַפט, די לינקע אָפּאָזיציע אין די אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס, די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג און די אָפּענונגען, וואָס זי האָט געווקט. ס׳האָט שוין עקזיסטירט אַזאַ גוואַלדיקער פאַקטאָר אין קריסטאַליזירן די יידישע געזעלשאַפטלעכע שטימונגען, ווי דער יונגער סאָווטנפאַרבאַנד, אָרום וועלכן מענטשן האָבן געפירט אידעאָלאָגישע מלחמות פאַר און קעגן. די אַלע נייע שטרעבונגען און שטימונגען אין יידישן לעבן זיך געוויטיקט אין אַ קאָנקרעטן אויסדרוק. אַלס רעזולטאַט איז געקומען אונדזער „פרייהייט".

עס דערמאָנען זיך מיר די ערשטע זיצונגען און דיסקוסיעס צווישן דער גרופּע אָרבעטער־טויער און שרייבער, וואָס האָבן געמומען אָרגאַניזירן די „פרייהייט". אויסערלעך זיינען זיי נאָך געווען צווישן פאַרשיידענע גרופּעס מיט פאַרשיידענע צוגאַנגען צו דער פראַגע, הגם זיי האָבן זיך שוין דערנענטערט אייניג צו די אַנדערע אין די וויכטיקסטע פראַגן. פון איין זייט זיינען געווען שרייבער און טויער, וואָס האָבן שוין זייער לאַנג געטרוימט וועגן אַן ערלעכער יידישער אָרבעטער־צייטונג, וואָס זאָל ניט גיין מיט די לעיבאָר־ביוראָקראַטן קעגן די אָרבעטער; וואָס זאָל ניט אַריינפאַלן ביי יעדער געלעגנהייט אין וואולגאָרער גאַסן־דעמאָגאָגיע, און וואָס זאָל אין דער זעלבער צייט, אָדער טאַקע דערפאַר, זיין אַ קולטורעלע צייטונג, מיט דער געהעריקער באַציאונג צום יידישן וואָרט, ליטעראַטור און קולטור. אייניקע פון אָט די מענטשן האָבן געעדט נאָר פון אַ צייטונג, וואָס זאָל זיין „אַנשטענדיקער", ווי די אַנדערע און וואו זיי זאָלן געפינען אַ „היים". דאָס זיינען געווען דערהויפּט די מענטשן, וואָס זיינען פריער אַזוי אָדער אַנדערש געווען פאַרבונדן מיטן „פאַרווערטס" און מיט דער „יידישער סאָציאָליסטישער פעדעראַציע", וואָס איז דעמאָלט שוין געווען פולשטענדיק אָפּגעשפּאַלטן פון דער סאָציאָליסטישער פאַרטי.

אַנדערע ווידער, פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, האָבן פאַרלאַנגט אַ פרינציפּיעלע, אויסגעהאַלטענע, קעמפּערישע צייטונג, וואָס זאָל העלפן אָרגאַניזירן די אַרבעטער־באַוועגונג אין לאַנד אויף אַ נייעם אופן. צווישן

„מאָרגן־פרייהייט", 14טן יוני, 1942, צו דער פייערונג פון 20טן יובילי פון דער צייטונג.—רעד.

אָט דער גרופּע און דער ערשטער האָט פון אָנהייב געהערשט אַ גאַנץ היפּשער, ניט־אויסגעלעבטער אומצוטרוי, אַ רע־זולטאַט פון די ביטערע אידעאָלאָגישע קאַמפן, וואָס זיי האָבן ערשט מיט חדשים פריער געפירט צווישן זיך. דער דאָ־זיקער אומצוטרוי איז געווען אַן אומפאַרמיידלעכער, און בנוגע אַ ריי פּערזאָנען און שטימונגען, וואָס זיי האָבן מיט־געבראַכט צו דער גרינדונג פון דער „פרייהייט" — אַ פול־שטענדיק באַרעכטיקטער. אָבער די פונקטן, וואָס האָבן ביידע גרופּעס פאַראייניקט זיינען פאַרט געווען גרעסער אין צאָל און שטאַרקער, אידער די פונקטן פון צעטיילונג. איז הגם דער אינערלעכער קאַמף (וואָס האָט שפּעטער אָנגענומען די פאָרמען פון אַ פראַקציע־קאַמף) איז געווען אַ שטאַרקער און צייטנווייז זייער אַ ביטערער, האָט ער אָבער ניט געשטערט, אַז די „פרייהייט" זאָל נעכערינדעט ווערן, באַפעסטיקט ווערן און ווערן אַ מעכטיק מיטל אין אויסשמידן פון אָט די פאַרשיידענע עלעמענטן אַ קעמפן־דיקע באַווענגונג מיט אַן אינהייטלעכער, אויסגעהאַלטענער אידעאָלאָגיע.

דורך די אינערלעכע קאַמפן פון די ערשטע יאָרן און אונטער אומאויפהערלעכע ביטערע אַטאַקעס פון דרויסן מצד דער באַלעבאַטישער פּרעסע און דער רעכטער פּי־רערשאַפט אין דער אַרבעטער־באַוועגונג, איז די „פרייהייט" געוואָרן אַ פּרינציפּיעל־אויסגעהאַלטענע, קעמפּע־רישע צייטונג, וואָס האָט זייער אַ סך אויפּגעטאָן צו העלפן אַרגאַניזירן די אַרבעטער־באַוועגונג אין לאַנד אויף אַ נייעם אופן, אויסגענוצט דערביי די פּראַקטישע און טע־אָרעטישע דערפאָרונגען פון דעם פּראָלעטאַריאַט פון גאָר דער וועלט. אָבער אין דער זעלביקער צייט האָט די „פרייהייט" אָלס אויסגעהאַלטענע אַרבעטער־צייטונג שטענדיק געזוכט צו ווערן אַ יידישע פאָלקס־צייטונג, וואָס רעדט און האָט אינזינען די אינטערעסן פון די ברייטע יידישע פאָלקס־מאַסן, וואָס רעדט צום עולם אין אַ קולטורעלער שפּראַך, שאָצט הויך די יידישע שפּראַך, ליטעראַטור און קולטור און העלפט אויפצוהויבן זיי צוזאַמען מיט די יידי־שע מאַסן אויף אַ גרעסערער הייך.

די „פרייהייט" האָט אָנגעהויבן אַרויסגיין אין אַ צייט, ווען די יידישע אימיגראַציע „פון יענער זייט ים" איז שטאַרק פאַרקלענערט געוואָרן און איר ברייטער שטראָם איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קליין ריטשקעלע. שוין דעמאָלט און לאַנג פאַר דעם האָבן אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט און אין דער פּרעסע, אין דער באַלע־באַטישער, ווי אין דער סאָציאַליסטישער (אין דער לעצ־טער אפשר נאָך מער), כסדר אַרומגעבלאָנקעט די אַרע־מענקע „אידייעלעך", אַז מיטן אָפּשטעל פון דער יידישער אימיגראַציע ענדיקט זיך דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע; מ׳וועט אויפהערן רעדן יידיש, ס׳וועט מער ניט זיין וועד עס זאָל לייענען די יידישע ליטעראַטור און צייטונגען, די יידישע קולטור וועט אונטערגיין און די יידישע אַרגא־ניזאַציעס, אַנהייבנדיק מיט די יוניאָנס און „יידישע" פאָלכ וועלן שנעל פאַרשווינדן, וויל די עלטערע וועלן ווערן עלטער און וועלן אויסשטאַרבן און קיין יינגערע וועלן ניט צוקומען... ס׳איז געווען אַ „אידעאָלאָגיע" פון אומקום, פון דעגענעראַציע, פון „כאָפּ אַריין היינט, וואָרום מאָרגן וועסטו שטאַרבן". דער רעזולטאַט פון דער דאָזיקער אום־קום־אידעאָלאָגיע איז געווען אַ ציניזם, אַ הפקרות, אַ זאַטע זעלבסטצופרידנקייט. וואָס האָט צוגעגעבן אַ ספּעציעלן כאַ־ראַקטער דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין אַמעריקע פון דעם אָנהייב פון די 20ער יאָרן.

נאַטירלעך איז דאָס ניט געווען די שטימונג פון די פּראָגרעסיווע, קעמפּעריש עלעמענטן אין יידישן לעבן. זיי, פאַרקערט, האָבן געזוכט איבערצונעמען אויף זיך די אַרבעט, וואָס דער פּריערדיקער איינוואָנדער־שטראָם פלעגט אָפּטאָן אין פּרט פון אויסהאַלטן דעם פּייער, פון אָנהאַלטן די קולטור, טראַדיציע און קולטור־בויאונג, פון באַטראַכטן די פּאָליטישע טעטיקייט און ספּעציעל די אַרבעטער־באַ־וועגונג אָלס אַ הויכע פּאָרם פון געזעלשאַפטלעכקייט און ניט אָלס קאָרעטע פּאַר פּאָליטישנס. און אָט די פאַרשיי־דענע פּראָגרעסיוע עלעמענטן, אויף זייערע פאַרשיידענע געביטן, האָבן געזוכט און געפונען זייער אויסדרוק אין דער „פרייהייט".

עס דערמאָנען זיך די ערשטע יאָרן פון דער „פריי־הייט", וועלכע איז דעמאָלט געווען אַרעם אין געלט־מיט־לען פונקט ווי איצט און האָט זיך געמוזט פאַרלאָזן אויף דער גרייטקייט פון די מאַסן אויסצוהאַלטן זי פון דעם ערשטן טאָג אָן. עס דערמאָנען זיך די בילדער פון די לאַנגע שורות אַרבעטער, מענער און פרויען, דערהויפּט פון די נאָדל־פאַבן, וואָס פלעגן קומען מיט זייער אַרבעט־לוין, גלייך פון דער אַרבעט אין דער „פרייהייט", כדי אַרייַנצוטראָגן זיערע עטלעכע דאָלער אויף אויסצוהאַלטן זייער צייטונג. דאָס זיינען געווען אַרבעטער, וואָס האָבן אין דער אַרבעט פון דער „פרייהייט" דערפילט און דער־זען אַ נייע האָפענונג פאַר אַן ערלעכן און מיליטאַנטישן יוניאָניזם און צו באַפרידיקן זייער קולטורעלן הונגער.

עס דערמאָנען זיך די פאַרשיידענע שרייבער — ספּע־ציעל אפשר דער פילבאַרסטער טייל פון דער פּראָפּעסיע, די דיכטער — וואָס פלעגן קומען אין דער „פרייהייט" מיט זייערע לידער און דערציילונגען, מיט אַרטיקלען, סימפּאַטיעס און עצות. זיי אַלעמען האָט געצויגן צו דער „פרייהייט" דאָס פרישע ווינטל, וואָס האָט פון איר געגומען בלאָזן, דאָס קולטורעלע וואָרט און די קולטור־סביבה, וואָס זי האָט אַרום זיך באַשאַפן.

שוגאים האָבן געהאַלטן אין איין פאַראויסזאָגן דער „פרייהייט" קורצע יאָרן — און אפילו ניט קיין יאָרן, נאָר וואָכן, צי טעג. אָבער צו דער גרויסער פאַרוואונדערונג פון שונאים און דער פרייד פון פריינט איז די „פרייהייט", ניט געקוקט אויף איר גרויסער אַרעמקייט און די נאָד־גרעסערע שטילע שטערונגען און אָפענע אַטאַקעס, גע־גאַנגען פאַראויס און ניט אויפגעהערט צו וועקן, מאָנען און אַרגאַניזירן. אָלס רעזולטאַט פון דעם איז די „פריי־הייט" (און שפּעטער די „מאָרגן־פרייהייט") אָנגעוואַקסן געוואָרן מיט אַרגאַניזאַציעס: פרייהייט געזאָנג־פאַראיינען, פרייהייט דראַמאַטישע פאַראיינען און סטודיאָס, פּראָלעטא־רישע שרייבער־גרופּעס, וואָס זיינען דורך דער „פרייהייט" צום ערשטן מאָל געקומען צום וואָרט. דאָן לינקע אָפּטיילן פון אַרבעטער־רינג, מיליטאַנטע יוניאָן־לאָקאַלן, אַרבע־טער קינדער־שולן, דער „אַרטעף" און אַנדערע פּראָגרע־סיווע אַרגאַניזאַציעס. וועגן דער ראָלע, וואָס די „מאָרגן־פרייהייט" האָט געשפּילט ביים אַרגאַניזירן דעם אינטער־נאַציאָנאַלן אַרבעטער־אַרדן איז ניט נויטיק לאַנג זיך אָפּ־צושטעלן — ס׳איז אַ גלאַרייך קאָפּיטל אין איר געשיכטע.

די „מאָרגן־פרייהייט" איז אַרומגעוואקסן געוואָרן מיט אַ פאַרלאַג, מיט פאַרשיידענע אויסגאַבן, מיט אַ ברייטער און פאַרצווייגטער טעטיקייט פון פּראָגרעסיווע מענטשן און גרופּעס, וואָס האָבן אין איר געשעפּט זייער אינספּיראַציע און געזען זייער אָרגאַניזאַטאָר און וועגווייזער. זי איז אַרומגעוואקסן געוואָרן מיט געטרייע פריינט און מיטבויער, ביי וועלכע זי איז געוואָרן אַ טייל פון זייער לעבן. אָבער דערפאַר אויך — מיט ביטערע שונאים, וואָס האָבן זי וואָס ווייטער אַלץ מער פיינט געהאַט. וואָס ווייניקער האָפענונגען די שונאים האָבן געהאַט, אַז זי וועט אַליין אונטערגיין, אַלץ מער האָבן זיי גענומען קעמפן קעגן איר און פּרואוון זי צעשטערן.

די ביטערע שנאה פון די רעאַקציאָנערע עלעמענטן אין יידישן לעבן צו דער „מאָרגן־פרייהייט" איז בשום אופן ניט בלויז דער אויסדרוק פון זייערע געפילן צו אַ צייטונג, וואָס געפעלט זיי ניט. ווען אַ צייטונג געפעלט ניט, לייענט מען זי ניט און פּטור.

די ביטערע שנאה צו דער „מאָרגן־פרייהייט" פּונקט ווי די הייסע ליבע צו איר; די אומאויפהערלעכע פּראָבעס זי אומצוברענגען, פּונקט ווי די איבערגעגעבנקייט פון די פריינט און זייער אומדערמידלעכע אַרבעט אָנצוהאַלטן און צו פאַרשפּרייטן זי — דאָס איז אומגעהייער מער, איידער אַ קאַמף אַרום אַ צייטונג, — ס'איז אַן אויסדרוק פון אַ טיפן געזעלשאַפטלעכן קאַמף, פון אַ פאַרמעסט פון קרעפטן, וואָס האָבן ניט אויפגעהערט צו שטרעבן צו אָנפירן מיטן לעבן פון די יידישע מאַסן און שטויסן אונדזער געשיכטע אין אַ באַשטימטער ריכטונג. די ליידנשאַפטלעכקייט פון דעם קאַמף אַרום דער „מאָרגן־פרייהייט" ווייזט, אַז אונדזער צייטונג געהערט ניט צו די, וואָס זיינען ניט קאַלט און ניט וואַרעם און זוכן צו געפעלן אַלעמען, נאָר אַז זי פאַרטיידיקט פּאָזיציעס, וואָס רירן אָן די לעבנס־אינטערעסן פון די ברייטסטע יידישע מאַסן. די „וואַקכאַנאַליעס" קעגן דער „מאָרגן־פרייהייט" אין יאָר 1929, אין 1936 און 1937, אין 1939 און 1940 פאַלן צוזאַמען מיט גרויסע און אַנטשיידנדיקע פּאַסירונגען אין יידישע געזעלשאַפטלעכן לעבן — פּאַסירונגען פאַר וועלכער די קעגנער האָבן אַטאַקירט די „מאָרגן־פרייהייט", וואַרפנדיק אויף איר די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר זיי. דאָס איז געווען אַ ניט־ווילנדיקער קאָמפּלימענט דער באַדייטונג פון דער „מאָרגן־פרייהייט", הגם די אויפגאַבע פון די וואַקכאַנאַלניקעס איז געווען צו פאַרניכטן די צייטונג און פאַרמאַכן דורך דעם דאָס מויל די פּראָגרעסיווע עלעמענטן אין יידישן לעבן, וואָס זיינען דורך איר געקומען צום אויסדרוק.

איך האָב דערמאָנט וועגן די אומקום־שטימונגען, וועגן די דעגענעראַציע־עלעמענטן, וואָס האָבן זיך אַריינגעכאַפּט אין יידישן לעבן אין אָנהייב פון די 20ער יאָרן. די „פרייהייט" האָט זיי באַקעמפט פון איר ערשטן טאָג אָן און ניט נאָר מיט איר וואָרט און ריכטונג, נאָר מיט איר אָרגאַניזאַטאָרישער ראָלע און אפילו דורך איר עקזיסטענץ גופא.

פּונקט ווי ביי איר גרינדונג, איז דער „מאָרגן־פרייהייט" כסדר אויסגעקומען אַרויסצוטרעטן מיט איר וואָרט פון דערמוטיקונג, וואָס נעמט זיך פון איר גלויבן אין די כוחות פון די יידישע האָרעפּאַשנע מאַסן; מיט איר אָפּטימיזם און זיכערקייט אין דער צוקונפט, וואָס נעמט זיך פון דער וועלט־אָנשויאונג, אויף וועלכער זי איז געבויט. ווען ס'וועט קומען אַ צייט צו שרייבן וועגן דער ראָלע פון דער „מאָרגן־פרייהייט" בעת די גרויסע און מוראדיקע געשעענישן, אין צייטן פון גרויסער צעטומלעניש און פאַרצווייפלונג, וועלן מיר קאָנען מיט שטאָלץ כאַראַקטעריזירן די ראָלע פון אונדזער „מאָרגן־פרייהייט", אַלס אָרגאַן פון אַ גרויסער באַפרייענדיקער באַוועגונג, מיט די ווערטער:

זי האָט געוויזן אַ וועג פאַר די בלאָנדזשענדיקע, זי האָט אָנגעהאַלטן דעם מוט פון די, וואָס האָבן געקאָנט פאַרצווייפלט ווערן; זי האָט געוועקט האָפענונגען צווישן די, וואָס האָבן זיך אַממערסטן גענויטיקט אין דעם און שטענדיק געזוכט צו פאַרוואַנדלען די האָפענונגען אין מעשים.

דאָס איז געווען און פאַרבליבן דער וויכטיקסטער אויפטו פון דער „מאָרגן־פרייהייט".

פּראָבלעמען פון שול און דערציאונג

דער סאָציאַליסטישער שטאָט וועט אָפּנעמען די קינדער ביי די עלטערן, — איז שטענדיק געווען די טעאָריע פון די סאָציאַליסטישע אוטאָפּיסטן, די פּאָרזיכערונג פון די אַנטי־סאָציאַליסטן און צומאָל אפילו די האָפענונג פון מאַנכע אויפּ־ריכטיקע סאָציאַליסטן.

די אורזאַכן:

די סאָציאַליסטישע אוטאָפּיסטן האָבן געבויט די טעאָריע פון זייער קומענדיקן סאָציאַליסטישן שטאָט לויטן מוסטער פון דעם עקזיסטירנדיקן קאַפּיטאַליסטישן שטאָט. און אַזוי ווי דער קאַפּיטאַליסטישער שטאָט רייסט פאַקטיש אָפּ די קינדער פון די עלטערן און דער קומענדיקער סאָציאַליסטי־שער שטאָט וועט זיין דורכאויס קאָלעקטיוויזירט, האָט פון דעם געזאָלט אַרויסדרינגען, אַז דער סאָציאַליסטישער שטאָט וועט אָפּנעמען די קינדער פון די עלטערן אונטערן אויסרייד פון קאָלעקטיווּיזם.

ביי די אַנטי־סאָציאַליסטן איז עס געווען איינפאַכער: דער סאָציאַליזם צעשטערט, לויט זייער איבערצייגונג, יעדן מין פאַמיליע, יעדן מין אייגנטום און יעדן מין אינדיווידועל־קייט. און אַזוי ווי דאָס קינד אונטערן קאַפּיטאַליזם ווערט באַ־טראַכט אַלס אַ מין פּריוואַט אייגנטום פון זיינע עלטערן און די גענפילן וואָס פּאַרבינדן עלטערן מיט קינדער זיינען אינדיווידועלע, איז דאָך „קלאָר", אַז דער סאָציאַליזם מוז צע־שטערן אָט די אינדיווידועלע גענפילן און אָפּנעמען דאָס „אייגנטום", — דאָס קינד, — ביי דער פאַמיליע, וועלכע ער שאַפט סיי־ווי אָפּ.

וואָס איז שייך געוויסע סאָציאַליסטישע עלטערן, וואָס האָבן זיך פאָרגעשטעלט, אַז דער סאָציאַליסטישער שטאָט וועט ביי זיי צוגענעמען זייערע קינדער, קאָן מען דאָס דער־קלערן דערהויפט אפשר דערמיט, וואָס זיי זיינען צו אַרעם, אַדער צו פאַרנומען, אויף אָפּגעבן זיך אַליין מיט זייערע קינדער.

ווי דאָס זאָל ניט זיין, האָבן מיר אָבער אויף דער פראָגע נאָך אַ פערטן ענטפער, און דאָס איז: דער סאָציאַליסטישער שטאָט טראַכט אפילו ניט וועגן אָפּרייסן די קינדער פון די עלטערן. פאָרקערט, אויף וויפל ס׳איז נאָר מעגלעך, זעט ער צו באַפעסטיקן דעם בונד צווישן די עלטערן און די קינדער. ער נעמט ניט אָפּ די קינדער ביי דער פאַמיליע, פונקט ווי ער צעשטערט ניט די פאַמיליע גופא. אמת, דער כאַראַקטער פון דער פאַמיליע און פון די פאַמיליען־באַציאונגען ענדערט זיך אונטער דער סאָציאַליסטישער אָרדענונג, אָנשטאָט צו זיין אַ מין קליינע פעאָדאַלע ווירטשאַפט מיט אַ הערשער (דער ברויטגעבער) און די באַהערשטע (די פרוי און קינדער), ווערט די פאַמיליע אַן אינטימער פאַרבאַנד פון גלייכע און פרייע מענטשן. דער סאָציאַליזם שאַפט ניט אָפּ דעם אינדי־ווידועלן צובונד צווישן עלטערן און קינדער פשוט דערפאַר, ווייל ער טוט דעם היפוך: ערשט אונטער דעם סאָציאַליזם באַקומט דער מענטש די פולסטע מעגלעכקייט פון אַ טיפערער אינדיווידועלער אַנטוויקלונג. זיין פערזענלעכקייט, זיינע פער־זענלעכע מעלות ווערן מער אַנטוויקלט און אָפּגעשאַצט, און אַלע זייַנע גענפילן, דערין אויך די גענפילן צווישן קינדער און עלטערן, ווערן דערריבער איידעלער און טיפער.

דעם דאָזיקן ענטפער אויף דער פראָגע, וואָס איז שטענ־דיק געשטעלט געוואָרן און איז פאַלש פאַרענטפערט געוואָרן, גיט דער סאָוועטנפאַרבאַנד.

די זאָרג פון דער מלוכה וועגן קינד הייבט זיך אָן אין סאָוועטנפאַרבאַנד נאָך אייַדער דאָס קינד איז געבוירן גע־וואָרן. אַ שוואַנגערע פרוי ווערט ניט דערלאָזן צו שעדלעכע פראָפעסיעס, וואָס קאָנען זיך אָפּרופן אויפן קינד, זי באַקומט אַ גאַנצע ריי פריוילעגיעס אין אַרבעט, אָפּרו און שפייז, וואָס זייער צוועק איז צו זאָרגן, אַז דאָס קינד זאָל געבוירן ווערן אַ געזונטס. מיטן זאָרג וועגן קומענדיקן קינד פאַרנעמען זיך אויך די ספּעציעלע מוטער און קינדער־קליניקעס, אונטער וועמען אויפזיכט יעדע שוואַנגערדיקע פרוי קאָן זיך שטעלן און שטעלט זיך טאַקע. צווויי חדשים אייַדער דאָס קינד ווערט געבוירן און צווויי חדשים נאָך דעם געבורט באַקומט די אָר־בעטער־מוטער אַ ספּעציעלן אורלויב, און האָלט אָן אין דער צייט סיי איר שטעלע, סיי איר געהאַלט. ווען דאָס קינד ווערט געבוירן באַקומט עס אַ ספּעציעלן אויסשטייער פון דער מלוכה, אויב די עלטערן פאַרלאַנגען עס. אין די סאַמע שוועךסטע צייטן אפילו האָט די מלוכה געזאָרגט, אַז דאָס קינד זאָל אינעם ערשטן יאָר באַזאָרגט ווערן אומזיסט, אַדער פאַר אַ קליינער סומע מיט ספּעציעלע שפייז און צוגאַב־מילך פון ספּעציעלע אַנשטאַלטן.

פאַר אָט דער גאַנצער זאָרג, וואָס די מלוכה וויזט אַרויס צום קינד פאַר און נאָך זיין געבורט דאַרף די מוטער ניט אויפ־געבן קיינעם פון אירע רעכט אויפן קינד. דאָס קינד בלייבט מיט איר, קיינער מישט זיך ניט אַריין אין זייערע באַציאונגען, קיינער דיקטירט איר ניט. ווי צו דערציען דאָס קינד. די הילף וואָס די מלוכה גיט, העלפט בלויז אַז די מוטער זאָל דאַרפן וויניקער זאָרגן און זיך קאָנען מער אָפּגעבן מיטן קינד.

דאָס קינד הייבט אָן אונטערוואָקסן און די עלטערן, לאָמיר אָננעמען, זיינען אַרבעטער און מוזן יעדן טאָג גיין צו דער אַרבעט. וואָס וועט ווייטער זיין מיטן קינד?

די מוטער קאָן איבערלאָזן דאָס קינד אינדערהיים און צונעמען צו דעם אַ הויזפרוי. אין סאָוועטנפאַרבאַנד קוקט מען ניט זייער גינציק אויף באַשעפטיקן פרעמדע אַרבעט. אָבער פאַר פרויען, וואָס מוזן צוליב די קינדער צונעמען אַ הויז־אַר־בעטערין ווערט געמאַכט אַן אויסנאַם, און די הויז־אַרבעטערין קריגט אַלע רעכט און פּריוויליגיעס פון יעדער אַרבעטערין.

די מוטער קאָן אויך מיטנעמען מיט זיך דאָס קינד אויף דער פאַבריק. אויב די פאַבריק איז אַ גרעסערע, איז אויף איר גופא פאַראַן אַ נוירסערי מיט נוירסעס, ביי וועלכע די מוטער קאָן לאָזן דאָס עופעלע, און זי ווערט עטלעכע מאָל אין טאָג ספּעציעל באַפרייט, אַז זי זאָל קאָנען צוגיין צום קינד.

„פּראָלעטאַרישע דערציאונג", יאַנואַר 1935: „סאָציאַליזם און קינדער־דערציאונג".

אויב די פאַבריק איז אַ קליינע איז ניט וויכט פון פאַבריק גע־ווייגלעך פאַראַן אַ נוירסערי, וואָס באַזאָרגט עטלעכע פאַב־ריקן, און זי קאָן דאַרטן איבערלאָזן דאָס קינד.

דאָס אָפּגעבן קינדער אין קינדער־הייזער וואו זיי ווערן אָפּגעריסן פון די עלטערן, ווערט ניט דערמוטיקט און טאָן קאָן מען עס נאָר דעמאָלט, וועָן ס׳איז ניטאָ קיין פאַמיליע, וואו דאָס קינד זאָל קאָנען דערציגן ווערן.

דאָס קינד וואָקסט אונטער. עס קאָן שוין אַליין גיין. איז פאָרן קינד פאַראַן אַ קינדער־גאָרטן, אָדער אַ קינדער־שפּיל־פּלאַץ. דער קינדער־גאָרטן געפינט זיך, פונקט ווי די נויר־סערי, בייַ דער אונטערנעמונג (אויב די אונטערנעמונג איז אַ גרעסערע), אָדער ניט וויכט פון איר, — און די מוטער קאָן אַריינקוקן עטלעכע מאָל אַ טאָג. די קינדער־שפּילפּלעצער ווידער ווערן אָרגאַניזירט אין די הויפן פון די גרעסערע הייַ־זער, — דאָרטן פאַרברענגען די קינדער דעם גרעסטן טייל פון טאָג אונטער דער אויפזיכט פון אַן אויפזעערין און איז נאָך מער צוגויפגעבונדן מיט דער היים.

דאָס קינד דערגרייכט דעם שול־עלטער. עס גייט אַוועק אין דער אָרבעט־שול. די אָרבעט־שול פירט אָן איר טעטי־קייט אין ענגער פאַרבינדונג מיט די עלטערן. דער עלטערן־קאָמיטעט האָט אין שול זייער בריייטע רעכט פון קאָנטראָל און אויפזיכט איבער דעם וואויזיין און דערציאונג פון די קינדער. עלטערן ווערן אייַנגעלאָדן אין די קלאַסן, אויף די זיצונגען פון די פּעדאָגאָגן און אין אַלע אַקטיוויטעטן פון דער שול. וועָן דאָס קינד דערגרייכט דעם עלטער פון פּיאָנערנטום זעט מען ווי מעגלעך, אַז עס זאָל געהערן צו דער פּיאָנערן־גרופּע פון דער אונטערנעמונג, אויף וועלכער עס אָרבעט עמעצער פון די עלטערן. די פאַרבינדונג צווישן קינד און עלטערן ווערט וויכטער אָנגעהאַלטן. פאַרמאָכטע שולן, אין וועלכע די קינדער וואויינען אויסער די עלטערנס היים, זייַנען אין סאָוועטנפאַרבאַנד פאַראַן זייער וויניק און זייַנען באַ־שטימט ס׳רוב פאַר די, וואָס האָבן ניט קיין רעגולערע היים.

דאָס קינד ענדיקט די עלעמענטאַרע אָרבעט־שול און דאָרף אויסקלייבן וואָס וויכטער צו טאָן. אין קאָפּיטאַליסטישע לענ־דער איז דער אויסוואָל אַזאַ: אָדער לערנען זיך וויכטער און זיין אַן יאָך אויף די עלטערן, אָדער אַרויסגיין אין גאָס, געפינען אַ וועלכע עס איז באַשעפטיקונג און אויפגעבן דאָס לערנען.

אין סאָוועטנפאַרבאַנד איז די פּראָבלעם ניטאָ. דאָס קינד קאָן זיך לערנען וויכטער, הייבט אָן באַקומען גהאַלט פון דער רעגירונג פאַר לערנען זיך. דאָס גהאַלט, אין וואָקסנדיקע סומען, באַקומט ער אויך שפּעטער, וועָן ער וויל אַרייַנגיין אין קאָלעדזש. אויף אַזאַ אופן וועט דער וויכטערדיקער יאָך אַראָפּגענומען פון די עלטערן. דאָס סאָוועטישע קינד קאָן זיך לערנען און דאָך בלייבן אינדערהיים און אפילו אַרויסהעלפן זיינע עלטערן מיט זיין סטיפּענדיע. אָפּרייסן זיך פון דער היים איז מער ניט נויטיק.

פרעגט זיך איצט:

פאַרוואָס־זשע זאָרגט זיך די סאָוועטן־רעגירונג אַזוי שטאַרק וועגן דעם בונד צווישן דעם קינד און דער פאַמיליע? און צי האָט זי ניט מורא, אַז דער אייַנפלוס פון דער פאַמיליע וועט אָפּרייסן דאָס קינד פון דער אַלגעמיינער סאָציאַליסטי־שער אַנטוויקלונג פון לאַנד, וועט מאַכן פון דעם קינד אַ קו־מענדיקן הייַמזיצער און באַלעבעסל?

דער ענטפער איז, אַז די קינדער־באַזאָרגונג און דערצי־אונג פון קינד אין סאָוועטנפאַרבאַנד איז ניט קיין באַזונדערע, אָפּגעריסענע זאַך. זי איז ענג פאַרבונדן מיט דער באַזאָרגונג און דערציאונג פון אַרבעטער־קלאַס און פון די אַרבעטנדיקע מאַסן בכלל.

די אויסוואָרצלונג פון די רעשטלעך פון קאָפּיטאַליזם אין די באַציאונגען צווישן מענטשן האָט געבראַכט דערצו, אַז די צאָל עקספּלואָאַטאָרן, פאַראַזיטן און פרעמדע קלאַסן־עלעמענטן אין סאָוועטנפאַרבאַנד ווערט וואָס ווייטער אַלץ קלענער און די גרונט־מאַסע פון דער סאָוועטישער באָפעלקע־רונג אין די שטעט און דערפער באַשטייט איצט פון אַרבע־ניזירטע אַרבעטער און קאָלווירטישע פויערים. די דאָזיקע מאַסע בויט באָוואוסטזיניק די סאָציאַליסטישע אַרדענונג, ווער ביים וואַרשטאַט און ווער אין פעלד, זי באַנוצט זיך מיט סאָציאַליסטישע מעטאָדן פון אַרבעט, און אויסער דער וויר־קונג פון דעם בויען בייט זיך אויך איר געירשנטע פּסיכאַ־לאָגיע און יעדער אייַנער פילט זיך אַלץ מער און מער אַלס אַ פאַראַנטוואָרטלעכער און גלייכבאַרעכטיקטער טייל פון אַ גרויסן שאַפּנדיקן קאָלעקטיוו.

עס איז קלאָר, אַז אַזאַ סביבה מוז ווירקן אויפן קינד גראָד אין זין פון „סאָציאַליזירן" אים, פון מאַכן אים פאַר אַ באַ־וואוסטזיניקן מיטבויער פון דער סאָציאַליסטישער געזעל־שאַפט. אַזאַ סביבה רייסט ניט אָפּ דאָס קינד פון דעם וואָס ער באַקומט אין דער סאָציאַליסטישער שול, נאָר פאַרקערט, זי באַפעסטיקט אין אים פראַקטיש דורך ביישפּיל און סימפּא־טיע דאָס, וואָס ער באַקומט אין שול טעאָרעטיש.

דאָרטן, וואו די גאַנצע געזעלשאַפט ווערט פאַרוואַנדלט אין איין קלאַס אויפן וועג פון דער פולער אָפּשאַפונג פון קלאַסן, דאָרטן קאָן ניט זיין קיין וויידערשפּרוך צווישן די צילן פון דער גאַנצער געזעלשאַפט, אויסגעדריקט דורכן שטאַט, און פון דער פאַמיליען־גרופּע. דאָס איז די אורזאַך פאַרוואָס דאָס קינד אין סאָוועטנפאַרבאַנד איז להיפוך צו אַלע „טעא־ריעס" ניט אָפּגענומען געוואָרן בייַ די עלטערן, נאָר ווערט, פאַרקערט, דערנעענטערט צו זיי. די פאַרבינדונג פון דעם אַרבעטער־קינד מיט די אַרבעטער־עלטערן ווערט אין דער אַרבעטער־מלוכה פאַרשטאַרקט מיט אַלע מעגלעכקייטן.

שול און געזעלשאַפטלעכקייט

— איז אויף וואָס פאַרט דאָרף מען האָבן אייערע יידישע שולן?

דאָס איז ניט קיין זעלטענע פראַגע, אויף וועלכער עס קומט אויס אָנצושטויסן זיך די טויער פון אונדזערע שולן, און וועָן עס וואָלט זיך געהאַנדלט נאָר וועגן דעם טעקסט פון דער פראַגע, וואָלט עס נאָך ניט געווען קיין צרה. פאַר־קערט, ס׳איז גוט אַז מענטשן פרעגן. וועָן זיי פרעגן, הייסט עס, אַז זיי אינטערעסירן זיך. און וועָן מען ענטפערט זיי, וועט זיי אפשר עפּעס פאַרענטפערט ווערן און זיי וועלן זיך אויך אָנשליסן אָן דער שווערער, נאָר דאָנקבאַרער אַרבעט.

די צרה איז ניט אין דער פראַגע גופא, נאָר אין דעם טאָן פון דער פראַגע. ס׳איז אין גרונט געמומען ניט קיין פראַגע,

---

„פּראָלעטאַרישע דערציאונג", יאַנואַר 1936.

נאָר אַ פאַרענדיקטער ענטפער, אַ מין חוזק אויף די „אָפּגע־ שטאַנענע" מענטשן, וואָס טוען אַזאַ אומנויטיקע און אפשר גאָר שעדלעכע אַרבעט, ווי גרינדן, בויען און אויפהאַלטן אַ שול פאַר די קינדער פון די אַמעריקאַנער יידישע אַרבעטער און האַרפּאַשניקעס. „אויף וואָס פאַרט", מיינט: אַלץ וואָס איר האָט געזאָגט וועגן דער שול און וועגן איר נויטיקייט, איז פּוסטע ווערטער, וואָס האָבן ניט קיין שום ווערט. און אַז איר האָט שוין אָפּגעזאָגט אַלץ וואָס איר קאָנט זאָגן, בלייבט ערשט די פראַגע: אויף וואָס פאַרט דאַרף מען עס?

נאָכמער: די פראַגע גייט וועגן „איינער יידישע שולן" ס׳איז ניט קיין קינדער־שולן, ס׳איז ניט קיין אַרבעטער־שולן, ס׳איז אייערע יידישע שולן. איינער און דערפאַר האָבן זיי גאָרניט צו טאָן מיט דעם פראַגע־שטעלער. און יידישע — אַלס אַ מין קאָגנשטעלונג צו די אַלגעמיינע אינטערעסן פון די אַרבעטער.

דאָס איז ניט קיין אויסגעטראַכטע פראַגע און ניט קיין אויסגעטראַכטע באַטאָנונג. אַלע לערער און שול־טוער וייסן עס פון זייער ביטערער דערפאַרונג. דער שרייבער פון די שורות וויסט עס פון אַ דאָפּלטער דערפאַרונג: ערשטנס פון די פראַגן, וואָס מען שטעלט אים בעת עפּנטלעכע אַרויסטרע־ טונגען, ווען ס׳קומט אויס אָנצורירן די פראַגן וועגן יידישער קולטור אָדער אַרבעטער קינדער־שולן; און צווייטנס פון בריוו און געשפּרעכן מיט שול־טוער, וואָס בעטן צו העלפן זיי אין זייער שווערער לאָגע.

כ׳האָב געזאָגט, אַז די צרה איז ניט אַזוי מיט דער פּראַ־ גע, ווי מיט דעם טאָן פון דער פראַגע. נאָך ערגער איז — מיט די פרעגער גופא. ווען די פראַגע וואָלט געשטעלט ווערן פון אָפּגעשטאַנענע, אומבאַוואוסטזיניקע מענטשן, וואָס זיינען פרעמד אָדער פיינטלעך צו אונדזער באַוועגונג, וואָלט עס געזונן פאַרשטענדלעך. נאָך אַלעמען זיינען דאָך אונדזערע קינדער־שולן אַ וויכטיקער טייל פון אונדזער גאַנצער לינקער באַוועגונג־אַרבעט, און וועמען עס איז פרעמד אונדזער בא־ וועגונג, דעם קאָן זיין פרעמד אויך אונדזער שול־אַרבעט.

איז אָבער די מעשה, וואָס די לאָגע איז אַ פונקט פאַר־ קערט: מענטשן, וואָס שטייען אויסער אונדזער באַוועגונג, לאָזן זיך גראָד יאָ רעדן וועגן די קינדער־שולן. זייער אָפּט אפילו זיינען גראָד די קינדער־שולן אונדזערע אַ דירעקטער גוטער מיטל צוצוציען צו אונדזער לינקער באַוועגונג מענטשן, וואָס וואָלטן אַנדערש ניט געפונען צו אונדז קיין צוטריט, אָדער מיר וואָלטן זיך מיט זיי ניט געקאָנט צונויפרעדן. צווישן אַזעלכע עלעמענטן קאָן אָפּט זיין די פראַגע, צו וואָס מען דאַרף גראָד אונדזערע שולן, ווען עס זיינען פאַראַן אויך אַנ־ דערע טיפן שולן, ווען ס׳זיינען דאָ תלמוד־תורהס. אַזעלכע מענטשן דאַרפן מיר בלויז דערקלערן די מעלות פון אונדזערע שולן אין פאַרגלייך מיט אַנדערע, — אָבער מיר געפינען מיט זיי לייכט אַ געמיינזאַמען גרונט, וועלכער באַשטייט אין אַ גרעסערן, אָדער קלענערן, אינטערעס צו דער דערציאונג פון די קינדער.

די אמתע קעגנער פון אונדזערע שולן, די וואָס רייסן אַראָפּ זייער באַדייטונג, אונטערשאַצן זיי און פּרואוון זיך ביי יעדער געלעגנהייט אַנטמוטיקן דעם שול־טוער, זיינען ליידער זייער אָפּט מער אָדער וויניקער אַקטיוּוע מיטגלידער פון אונדזער אייגענער לינקער באַוועגונג. ניט נאָר וויסן זיי ניט, וואָס אונדזערע שולן שטעלן מיט זיך פאָר, — זיי ווילן פשוט ניט וויסן און דערקלערן פאַראויס, אַז די דאָזיקע אַרבעט גייט זיי ניט אָן. ניט נאָר העלפן זיי ניט די שולן, — נאָר פאַרקערט, זיי דערגייען אָפּט ביז באַשולדיקן געטרייע און איבערגעגע־ בענע שול־טוער אין נאַציאָנאַליזם, אין שאָוויניזם, שיער ניט אין רעליגיעזקייט און סטאַרען זיך אָפּרעדן די שול־טוער פון זייער אַרבעט.

איך וויל ניט זאָגן, אַז דאָס איז אַן אַלגעמיינע דערשיי־ נונג. גאָוויס ניט. אָבער ס׳איז יעדנפאַלס אַ גענוג אָפּטע דערשיינונג, אויף וועלכער יעדער איינער, וואָס האָט וואָס עס איז צו טאָן מיט די שולן, מוז זיך אָנשטויסן.

וואָס איז די אורזאַך דערפון? אין דער ערשטער ריי, פאַרשטייט זיך, אַ טיפע אומוויסנקייט. אַ מענטש מעג זיך טאַקע רעכענען פאַר אַ זייער לינקן און פאַר אַ גאָר גרויסן אַקטיוויסט, אָבער וואָס ער ווייסט ניט וויסט ער ניט. אונדזערע שולן האָבן זיך נאָך ביז איצט ניט אויסגעלערנט די קונסט פון לאָזן וויסן וועגן זיך, וועגן „דערלאַנגען" זיך דעם עולם. אונדזערע שולן מוזן אָפּט אָנקומען צו די געזעלשאַפּטלעכע אַרגאַניזאַציעס נאָך מאַראַלישער און מאַטעריעלער שטיצע. אָבער מען קאָן ניט דערוואַרטן, אַז די טויער פון די אַרגאַני־ זאַציעס און זייערע מיטגלידער זאָלן זיך דערוויסן וועגן די שולן אַלץ, וואָס מען נויטיק איז, בלויז דורך די אַפּילס וועגן שטי־ צע און וועגן קויפן בילעטן צו אַן אונטערנעמונג. דער גע־ ניאַלסטער דייטש קאָן ניט פאַרשטיין קיין פראַנצויזיש, אויב מען לערנט אים ניט די שפראַך. און אפילו די בעסטע טויער פון אונדזערע אַרגאַניזאַציעס קאָנען ניט פאַרשטיין די גאַנצע קולטורעלע וויכטיקייט פון אונדזערע שולן, אויב מען דער־ קלערט עס זיי ניט גענוי און ווי געהעריק.

מיר איז אויסגעקומען צו זען די לעקציע־פּלענער פון אַ גאַנצער ריי פון אונדזערע אַרגאַניזאַציעס, אָבער מיר איז דערווייל ניט אויסגעקומען זיך אָנצושטויסן אפילו אויף איין פאַל, ווען אין צעטל זאָל אַריין איינע אָדער עטלעכע לעקציעס וועגן אונדזערע שולן, וועגן זייערע פּרינציפּן, וועגן זייער טע־ טיקייט און דערגרייכונגען.

אָבער ניט נאָר באַקענען מיט די שולן מוז מען די מיט־ גלידער פון אונדזערע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציעס, כדי זיי זאָלן פאַרשטיין וועגן וואָס עס האַנדלט זיך. מען מוז אָפּט ביי זיי צעברעכן אַ טיפן פאַראורטייל קעגן די שולן, — אַ פאַראור־ טייל וואָס נעמט זיך פון אַן אומצוטרוי צו יעדער פאַרם פון אַ באַזונדערער נאַציאָנאַלער אַרבעט צווישן די אַרבעטנדיקע מאַסן. זיי האָבן פאַר זיך אַזוי פיל ביישפילן פון נאַציאָנאַליזם, שאָווי־ניזם און אתה בחרתניזם, אַז זיי פילן אַ עזונטן אומצו־ טרוי צו יעדער פראָבע צו פאַרטיפן זיך אין נאַציאָנאַלער אַר־ בעט. דאָס נעמט זיך אין אַ גרויסער מאָס אויך פון דעם, וואָס גראָד אין דער נאַציאָנאַלער פראַגע הערשט צווישן אונדזערע חברים און פריינט די טיפסטע אומוויסנקייט, אַן אומוויסנקייט אַ פרינציפיעלע און אַ פראַקטישע. זיי וויסן ניט — און פאַר־ שטייען דערפאַר ניט — וואָס פאַר אַ וויכטיקער טייל פון לע־ ניניזם עס איז די לענינשע טעאָריע פון דער נאַציאָנאַלער פראַגע, וואָס פאַר אַ וויכטיקע באַדייטונג די נאַציאָנאַלע פאַרם האָט ביי דער אויסבילדונג פון אַן אינהייטלעכער סאָציאַליס־ טישער קולטור. מיר איז ניט איינמאָל אויסגעקומען צו באַ־ קומען אויף לעקציעס צעטעלעך פון חברים, וואָס מיינען, אַז זיי זיינען געפערלעך לינק, און וואָס דערקלערן, אַז לויט זייער מיינונג שטעלט מען אין געפאָר דעם סאָוועטנפאַרבאַנד, דורך דעם, וואָס מען גיט דאָרט די קליינע שוואָכע פעלקער אַ מעגלעכקייט און הילף צו אַנטוויקלען זייערע אייגענע

נאַציאָנאַלע קולטורן. אויב חברים טראַכטן אַזוי, באַווייזט עס, אַז זייער אומוויסנקייט אין אַזאַ וויכטיקער פראַגע איז ניט נאָר טיף, נאָר אויך זייער געפערלעך, ווייל דאָס קאָן פאַרפירן ווער ווייסט וואוהין.

מען דאַרף, הייסט עס, ניט נאָר איינפירן אין אונדזערע מאַסן־אָרגאַניזאַציעס פאָרלעזונגען און באַריכטן וועגן אונ־דזערע שולן. מען מוז אויך אָפּגעבן מער צייט און אויפמערק־זאַמקייט צו באַקענען די מאַסן מיט דער לענינשער טעאָ־רעטישער און פּראַקטישער לייזונג פון דער נאַציאָנאַלער פראַ־גע, — און דעמאָלט וועט ביי זיי שוין במילא ווערן פאַרשטענד־לעך אונדזער שול־באַוועגונג און פאַרשטאַרקט ווערן דער אַקטיווער אינטערעס צו איר.

אָבער דאָס אַליין איז ווייניק. נאָך אַלעמען ווערט יעדער געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלט, — און צווישן זיי אויך די יידישע אַרבעטער־קינדער־שולן, — געאורטיילט לויט איר געזעלשאַפטלעכן עפעקט, לויט איר אויפטו. מענטשן, וואָס קאָנען אָפטמאָל ניט פאַרשטיין די פּרינציפּיעלע באַדיי־טונג פון אַן אַרבעט, לערנען זיך אויס צו פאַרשטיין איר באַ־דייטונג, ווען זיי זעען אירע פּראַקטישע פאָרמען און רע־זולטאַטן. דער וועג צו פאַראינטערעסירן אונדזערע אָרגאַ־ניזאַציעס, — און אינאיינעם דערמיט אויך זייער מיטגלי־דערשאַפט, — מיט אונדזערע שולן, איז צו שאַפן אַ פּראַק־טישע פאַרבינדונג און צוזאַמענאַרבעט צווישן די שולן און מאַסן־אָרגאַניזאַציעס.

איך ווייס, אַז אין דעם פּרט ווערט — וואו מער און וואו ווייניקער — עפּעס געטאָן. ס'איז פאַראַן אַ געוויסע פאָרם פון שעפטום, ביי וועלכער די אָרגאַניזאַציע העלפט דער שול מיט מיטלען (ס'רוב, דאַכט זיך, מיט פאַרקויפן אַ ביסל בילעטן צו אַן אונטערנעמונג) און די שול העלפט דער אָרגאַ־ניזאַציע מיט געבן אַ פאָרשטעלונג צו איר אונטערנעמונג. איז דאָס גוט, אָבער ווייט ניט גענוג. די פאַרבינדונג דאַרף זיין אַ פיל ענגערע פון ביידע זייטן. זי דאַרף זיך ניט באַ־גרענעצן בלויז מיט מאַטעריעלער הילף, אָדער מיט באַטיי־ליקן זיך אין יום־טובים. זי דאַרף זיך אויסדריקן אין זייער צוזאַמענאַרבעט.

וואָס פאַר אַ פאָרמען פון צוזאַמענאַרבעט דאַרף עס זיין? איך גלויב, אַז די טוער פון די שולן און פון די מאַסן־אָרגאַ־ניזאַציעס קאָנען עס בעסער אָנווייזן, ווייל זיי פאַרנעמען זיך מיט דער פּראַקטישער אַרבעט. איך וויל בלויז באַטאָ־נען, אַז די אַרבעט טאָר ניט טראָגן קיין איינזייטיקן כאַראַק־טער: בלויז דורך שיקן קינדער אויף אַן אונטערנעמונג, אָדער דורך קויפן בילעטן צו אַ באַנקעט. די שול איז אַ קאָמפּלעקס. דער לערער איז פּונקט אַזוי אַ טייל פון איר, ווי די קינדער; דער שול־פאַראיין איז פּונקט אַזוי אַ טייל פון איר, ווי די לימודים. הייסט עס, אַז סיי די לערער, סיי די קינדער, סיי דער שול־פאַראיין און סיי די לימודים קאָנען און דאַרפן שפּילן אַ ראָלע אין דעם צוזאַמענשלוס.

ווי וואָלט געווען, ווען דער לערער זאָל אויף אַ פּלאַנ־מעסיקן אופן באַקענען אַ גרופּע אָרטיקע מאַסן־אָרגאַניזאַציעס, דורך לעקציעס און באַריכטן, מיט דער אַרבעט פון זיין שול?

ווי וואָלט געווען, ווען די שול וואָלט אויף זיך נעמען צוגרייטן פאַר אַ מאַסן־אָרגאַניזאַציע אַ גאַנצן אָוונט, וואָס זאָל באַשטיין ניט אין אַן אַלגעמיינער פּראָגראַם, נאָר אין אַ סך־הכול פון די אַרבעטן פון דער שול גופא, אידעאָלאָגיש, פּעדאַ־גאָגיש, געזעלשאַפטלעך?

ווי וואָלט געווען, ווען די שול נעמט אויף זיך איבער די צוגרייטונג פון די נויטיקע זאַכן (פּלאַקאַטן, לאָזונגען, א.אַז.וו.) פאַר דער קאַמפּאַניע, מיט וועלכער די אָרגאַניזאַציעס, מיט וועלכע זי איז פאַרבונדן, קלייבן זיך פאַרנעמען?

ווי וואָלט געווען, ווען די מאַסן־אָרגאַניזאַציעס פירן ביי זיך איין ספּעציעלע שול־סעקציעס פון חברים און חברטעס, וואָס זיינען גרייט פּראַקטיש אַרויסצוהעלפן די שולן דורך באַ־טייליקן זיך אין זייער טאָג־טעגלעכער אַרבעט און דורך באַ־ריכטן וועגן זיי צו די אָרגאַניזאַציעס?

זאָל מען נאָר אַ זוך טאָן, קאָן מען גרינג געפינען צענדלי־קער פאָרמען פון דער ענגסטער און אינטערעסאַנטסטער צו־זאַמענאַרבעט צווישן די שולן און די מאַסן־אָרגאַניזאַציעס, — און אָט די צוזאַמענאַרבעט וועט בעסער, ווי יעדע פאָרם פון אַגיטאַציע, העלפן צו „דערלאַנגען" אונדזערע שולן צו די געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס און צו שאַפן די נויטיקע ברייטע און סימפּאַטיזירנדיקע געזעלשאַפטלעכע אַטמאָספערע אַרום אונדזערע שולן.

דערציאונג און קלאַסנקאַמף

אין אָנהייב אַפּריל איז אין ניו־יאָרק פאָרגעקומען די פיי־ערונג פון דעם 4טן יאָר פון פאַקולטעט פון פּאָליטישער און סאָציאַלער וויסנשאַפט ביים דייטשן „אוניווערזיטעט פון די פאַרטריבענע" אין ניו־יאָרק, אין דער ניו סקול אָוו סאָשל ריסוירטש.

אויף דער דאָזיקער פייערונג זיינען אַרויסגעטראָטן מיט אַ ריי פאָרטראַגן וועגן דעם צושטאַנד פון דערציאונג אין אויסלאַנד דריי פּראָמינענטע געלערנטע דערציער: פּראָפע־סאָר מאַקס אסקאלי, אַ באַקאַנטער איטאַליענישער ליבעראַ־לער שרייבער; דר. פרידאַ וואונדערליך, אַ געוועזענער מיט־גליד אין דייטשן רייכסטאַג און באַוואוסטע דייטשע דערציע־רין; און דר. גודווין וואַטסאָן, פּראָפעסאָר פון פּסיכאָלאָגיע אין „טיטשערס קאַלעדזש" פון קאָלאָמביאַ אוניווערזיטעט.

פּראָפעסאָר אסקאלי האָט געהאַלטן אַ פאָרטראַג וועגן דערציאונג אין איטאַליע; פרוי וואונדערליך האָט דערציילט וועגן דער דערציאונג אין דייטשלאַנד, און פּראָפעסאָר וואַט־סאָן, וועלכער האָט פיל מאָל באַזוכט דעם סאָוועטנפאַרבאַנד און האָט געמאַכט אַ גרינטלעכן שטודיום פון די דאָרטיקע שולן, האָט גערעדט וועגן דער סאָוועטישער דערציאונג־סיסטעם.

איבער אַ באַריכט וועגן די דאָזיקע פאָרטראַגן, וואָס איז געווען געדרוקט אין ניו־יאָרקער „העראָלד טריביון" פון 15טן אַפּריל (1937), געפינט זיך אַ קעפּל: „זיי האַלטן, אַז די דער־ציאונג אין דריי דיקטאַטאָרישע לענדער איז זייער ענלעך", — דאָס הייסט, אַז די לעקטאָרן זאָלן כלומרשט האָבן אָנגעוויזן, אַז דער סאָוועטנפאַרבאַנד האָט די זעלביקע דערציאונג־סיס־טעם, ווי היטלערס דייטשלאַנד און מוסאָליניס איטאַליע. אָבער פון די באַריכטן, וואָס זיינען אָפּגעדרוקט אונטער דעם אויבנ־דערמאָנטן קעפּל, דערוויסן מיר זיך, אַז די מעשה איז פּונקט פאַרקערט. ניט נאָר האָבן די פאָרטרעגער ניט אויסגעפונען, אַז די דערציאונג אין די דריי לענדער איז פון איין און דעם זעלביקן מין, נאָר פאַרקערט, זיי האָבן פאַרדאַמט די דערצי־

„פּראָלעטאַרישע דערציאונג", מאַי 1937.

אונג־סיסטעם אין איטאַליע און אין דייטשלאַנד, — און די דערציאונג־סיסטעם אין סאָוועטנפאַרבאַנד איז זייער שטאַרק געלויבט געוואָרן אין באַריכט פון פראָפעסאָר וואַטסאָן.

פּראָפעסאָר וואַטסאָן האָט אָנגעוויזן, אַז די סאָוועטישע דערציאונג־סיסטעם ווערט געבויט לויט לענינס זעקס־פונקטיקער פּראָגראַם און שטעלט זיך פאָר אַ ציל: ערשטנס, צו ליקווידירן ניט־גראַמאָטנעקייט; צווייטנס, צו שאַפן אַ פרייע, פאַראייניקטע, קלאַסנלאָזע שול־סיסטעם; דריטנס, שטעלן פּראָדוקטיווע אַרבעט אין צענטער פון דער דערציאונג פון די קינדער; פערטנס, אַרויסרופן בייַ די שילער אַ צוטרוי צו וויסנשאַפט און אַ קעגנערשאַפט צו אַבערגלויבנס און רעליגיע; פינפטנס, געבן די קינדער אַ מאַרקסיסטישן שטאַנדפונקט אויף צו פאַרשטיין די געשיכטע און געזעלשאַפטלעכע דערשיינונגען בכלל; און זעקסטנס, איינהאַלטן און אַנטוויקלען די קולטורן פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן און קלייַנע פעלקער.

פּראָפעסאָר וואַטסאָן האָט שטאַרק געלויבט דעם גייסט פון קעגנזייטיקן צוטרוי, וואָס איז איינגעשטעלט געוואָרן אין די סאָוועטישע שולן צווישן די שילער און לערער און איז געקומען צום שלוס, אַז ווען אַ סאָוועטיש שול־קינד זאָל אַריבער־געבראַכט ווערן אין אַ ניו־יאָרקער שול, וואָלט עס געפילט, אַז עס איז אַריינגעפאַלן אין אַ צושטאַנד פון אַ „העלישער און אומדערטרעגלעכער רעגימענטאַציע", אַז עס איז פאַר־שפּאַרט געוואָרן אין אַ קאַזאַרמע, וואו עס ווערט אונטערדריקט.

פּראָקערט, רעדנדיק וועגן דעם צושטאַנד און כאַראַקטער פון דער דערציאונג אין דער פאַשיסטישער איטאַליע, האָט דער צווייטער פאַרטרעגער, דער איטאַליענישער פּראָפעסאָר אַסקאָלי, באַטאָנט, אַז דאָרטן ווערט די דערציאונג אינאַגנצן אונטערגעוואָרפן די אינטערעסן פון דער פאַשיסטישער פּארטיי, און אַז אַלס רעזולטאַט דערפון זיינען די בריי־טע מאַסן פון איטאַליענישן פאָלק איצט פיל מער אָפּגעריסן פון די קולאַקן פון זייער קולטור, ווי ווען עס איז פריער. די דערציאונג־טעטיקייט פון איטאַליענישן פאַשיזם, האָט ער אָנגעוויזן, ברענגט צו דער ערגסטער קולטורלאָזיקייט.

פּראָפעסאָר פרוי וואונדערליך האָט אין איר פאַרטראָג אָנגעוויזן, ווי אויף דעם גרונט־שטריך פון דער דערציאונג אין נאַצי־דייטשלאַנד, דעם שאָוויניסטישן און מיליטאַריס־טישן גייסט, מיט וועלכן די קינדער ווערן דאָרט דורכגע־דרונגען. אָלץ וואָס איז ביז איצט געווען דער אידעאַל פון קולטור, — דער בריטער וויסן, דער גייסט פון אונטער־זוכונג, די קריטישע באַציאונג צו די אָנגענאַמלטע פאָקטן, דער בריטער הומאַניטאַרישער צוגאַנג צו פראָגן, — ווערט איצט באַוואוסטזיניק אויסגעוואָרצלט אין דער דייטשער שול־סיסטעם. די אויסשליסלעכע אויפגאַבע, וואָס ווערט באַוואוסטזיניק געשטעלט פאָר דער נאַצישער דערציאונג־סיסטעם, איז מאַכן פון די קינדער געהאָרכזאַמע נאַציאָנאַ־ליסטישע אויטאָמאַטן, וואָס זאָגן זיך פאַראויס אָפּ פון דענקען זעלבסטשטענדיק און לייגן אַלע זייערע האָפענונגען אויף דער חכמה און דעם ווילן פון דעם פירער, פון היטלערן און פון די קלענערע פירער. די דאָזיקע קאַלאָסאַלע קאַלעקטיווע מיליטער־מאשין, וואָס ווערט צוגעגרייט דורך דער נאַצישער דערציאונג־סיסטעם, איז אַ שרעקלעכע געפאָר פאָר אַלע מערב־דעמאָקראַטיעס, וועלכע די דאָזיקע לענדער דאָרפן גרייט זיין צו באַגעגענען, — האָט געוואָרנט פרוי וואונדערליך. פון די פאַרטראָגן האָט זיך באַקומען אַזאַ מין בילד: די דערציאונג איז בשום אופן ניט קיין זאַך, וואָס קאָן אָפּגעריסן און אויסגעטיילט ווערן פון דער עקזיסטירנדיקער סאָציאַלער און אפילו פּאָליטישער סיסטעם. די אויפגאַבע פון דער דער־ציאונג איז צוצוגרייטן מענטשן, וואָס זאָלן דורכפירן און קעמפן פאָר די אינטערעסן פון די דאָזיקע סיסטעמען. אין סאָוועטנפאַרבאַנד, וואָס ווערט געבויט אויפן באַזיס פון אַ קלאַסנלאָזער געזעלשאַפט, פון דער באַפרייאונג פון אַלע האָ־רעפאַשניקעס, פון דער הייליקייט פון פּראָדוקטיוער אַרבעט און פון ברידערלעכקייט פון די פעלקער, איז די דערציאונג־סיסטעם געבויט אויפן פרינציפּ פון פרייהייט און גלייכהייט פון די שילער; פון באַזאָרגן זיי ניט נאָר מיט קענטעניש, נאָר מיט אַ וועלט־אָנשויאונג, וואָס זאָל זיי וויזן ווי אויסצו־נוצן דעם וויסן און באַקומפּן אומוויסנקייט און אַבערגלויבנס; פון מאַכן פון זיי קעמפער פאָר אַ נייער, פרייער וועלט פון אַרבעט. די סאָוועטישע שול אָנטוויקלט דעם יחיד, גיט אים אַ באַוואוסטזיין פון זיין אינדיווידועלן ווערט און פאַראָנט־וואָרטלעכקייט און איז פונקט דער היפוך פון דעם גייסט פון רעגימענטאַציע און קאַזאַרמע, וואָס אַ סאָוועטיש קינד וואָלט געפונען אין אַן אַמעריקאַנער שול.

אין די פאַשיסטישע לענדער, פאַרקערט, ווערט די דער־ציאונג געפירט ניט פון אַ בריטן מענטשלעכן שטאַנדפונקט, נאָר פון אַ שטאַנדפונקט פון די ענגע, צייטווייליקע און פאַלקס־פיינטלעכע אינטערעסן פון דעם פאַשיסטישן רעזשים. די רעגימענטאַציע און די קאַזאַרמע־דערציאונג פון די קינדער איז דערפירט געוואָרן ביזן עקסטרעם און די הויפט־אויפגאַבע פון די שולן איז צו שאַפן אַ דור, וואָס זאָל זיך אויסצייכענען דערהויפט דורכמיט, וואָס ער וועט פאָלגן, ניט פרעגן קיין קשיות און גרייט זיין פאַרוואַנדלט צו וועלן אין אַ גיגאַנטישער מיליטערישער מאַשין.

ווי מיר זעגן, איז לויט די באַריכטן פון די פּראָפעסאָרן, פאַראַן אַ גאָר גרויסער אונטערשייד צווישן דער דערציאונג אין סאָוועטנפאַרבאַנד און דער דערציאונג אין די פאַשיסטישע לענדער. צוויי סאָציאַל־פּאָליטישע סיסטעמען — צוויי דער־ציאונג־סיסטעמען.

***

און וואָס הערט זיך מיט דער דערציאונג־סיסטעם ביי אונדז אין אַמעריקע, אין אַ קאַפּיטאַליסטישער דעמאָקראַטיע, וואָס איז ניט סאָוועטיש און ניט פאַשיסטיש? דר. גודווין וואַטסאָן האָט אין זיין פּראָטראָג שוין געגעבן אַן אָנצוהערעניש אויף דעם, ווען ער האָט געערעדט וועגן דער „העלישער און אומדערטרעגלעכער רעגימענטאַציע", וואָס אַ סאָוועטיש קינד וואָלט געמוזט דערפילן, ווען עס ווערט אַריבערגעבראַכט אין אַן אַמעריקאַנישער שול.

פיל מער וועגן דעם דאָזיקן כאַראַקטער פון דער אַמעריקאַנער שול גיבט מיר אין דער אינטערעסאַנטער אַרבעט פון דר. זלמן סלעזינגער, „עדיוקעישאָן ענד קלעס סטראַגל", וואָס איז נאָר־וואָס אַרויס אין אַ בוך־פאָרם אין „קאָווויסי־פרידע פאַרלאַג" אין ניו־יאָרק.

זלמן סלעזינגער, דערוויסן מיר זיך פון אַ נאָטיץ פון די פאַרלעגער, איז געבוירן געוואָרן אין ירושלים אין יאָר 1906, געקומען קיין אַמעריקע אין 1922, האָט געענדיקט ניו־יאָרק אוניווערזיטעט און „טיטשערס קאַלעדזש" פון קאָלאָמביאַ אוי־ניווערזיטעט, און זיין בוך איבער „דערציאונג און קלאַסנ־קאַמף" איז זיינע אַ דאָקטאָראַט־אַרבעט.

דאָס בוך איז אַן אָפענע, שאַרפע און גוט־דאָקומענטירטע אַטאַקע אויף דער שטעלונג פון די ליבעראַלע דערציער פון אַמעריקע, ווי פּראָפעסאָר קאונטס, פּראָפעסאָר קילפּאַטריק און די גאַנצע גרופּע פון ליבעראַל־סאָציאַליסטישע רעפאָרמער צו דער פּראָבלעם פון דערציאונג, ווי זי שטייט פאַר אַמעריקע. די דאָזיקע ליבעראַלע דערציער, ווייזט ער אָן, גייען אַרויס פון דער הנחה, אַז אונדזער געזעלשאַפט איז ניט קיין גערעכטע, איז פול מיט ווידערשפּרוכן, פאַרשאַפט מענטשן אומזיסטע ליידן און דאַרף געענדערט ווערן. זיי גיבן צו, אַז אויך די אַמעריקאַנער שול דאַרף אויסגעבעסערט ווערן. אָבער זיי גלויבן יעדנפאַלס, אַז מיט דער הילף פון דער אויסגעבעסערטער אַמעריקאַנישער שול, מיט דער הילף פון בעסער און גרינטלעכער דערצויגענע מענטשן, וואָס די אַמעריקאַנער שול־סיסטעם גיט אַרויס, מיט דער הילף פון אַ בעסערער דערציאונג קאָן מען ביסלעכווייז, פרידלעך, אויסבעסערן די פעלערן פון דער געזעלשאַפט און זי אפילו טראַנספאָרמירן אין אַ קאָלעקטיוויסטישער געזעלשאַפט.

דר. זלמן סלעזינגער איז אָבער מיט די ליבעראַלע דערציער ניט מסכים. געבנדיק אַ שאַרפן און קלאָרן מאַרקסיסטישן אַנאַליז פון דעם עקאָנאָמישן באַזיס פון דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפט און פון דער „גייסטיקער" געביידע, וואָס איז אויסגעוואַקסן אויף דעם באַזיס, — די שול אַריינגערעכנט, — קומט ער צום שלוס, אַז אַ דערציאונג־סיסטעם, וואָס שטייט אַליין אויפן באַזיס פון דער עקזיסטירנדיקער געזעלשאַפט, קאָן די דאָזיקע געזעלשאַפט ניט ענדערן.

„...מיר מוזן צוגעבן, — מאַכט ער אַן אויספיר אויפן גרונט פון אַ ברייטער קריטישער איבערזיכט פון דער לאַגע אין אַמעריקע, — אַז די אַמעריקאַנער געזעלשאַפט איז אין גרונט אַ קלאַסן־געבויטע געזעלשאַפט: ערשטנס, ווייל אונדזער עקאָנאָמישע מאַשין אַרבעט אין די אינטערעסן פון דעם קלאַס, וואָס באַזיצט און קאָנטראָלירט די פּראָדוציר־מיטלען; צווייטנס, ווייל אונדזער שטאַט איז דערהויפּט אונטערטעניק צו די אינטערעסן, וואָס זוכן צו פאַראייביקן אונדזער קלאַסן־עקאָנאָמיע; און דריטנס, ווייל אונדזער הערשנדיקע קולטור, — דאָס הייסט, די ניט־עקאָנאָמישע ווערטן, — איז אַ קלאַסן־קולטור, וואָס איר שטרעבונג איז צו פונקציאָנירן אויף אַזאַ אופן, וואָס זאָל אָנהאַלטן און פאַראייביקן די היינטיקע קלאַסן־באַציאונגען און די קלאַסן־הערשאַפט". („דערציאונג און קלאַסן־קאַמף", ז' 214).

וואָס איז די אורזאַך פון דער ווייט־פאַרשפּרייטער אומוויסנקייט פון די אַמעריקאַנער מאַסן וועגן סאָציאַלע פראַגן, פרעגט דר. סלעזינגער. און ער ווייזט אָן:

„די סאָציאַלע אָפּגעשטאַנענקייט איז בשום אופן ניט באַגרענעצט מיט די אומדערצויגענע מאַסן. דאָס איז אויך ריכטיק בנוגע אַ גרויסן טייל פון אונדזער אינטעליגענץ און פון אונדזערע דערצויגענע גרופּעס. גייסטיקע אָפּגעשטאַנענקייט, אידעאָלאָגישער פּלאָנטער און ווידערשפּרוכן, סאָציאַלער סקעפּטיציזם, אינטעליגענטישע אומאַנטשלאָסנקייט, סאָציאַלע נייטראַליטעט און אָביעקטיוויזם, דאָס שטעלן זיך אין אַ זייט פון סאָציאַלע פראַגן, אַרום וועלכע עס איז ניטאָ קיין איינשטימיקייט; די פייאיקייט צו זען ביידע זייטן פון אַ פראַגע, נאָר די אומפייאיקייט צו נעמען אַ שטעלונג צו אַ וועלכער עס איז זייט; דער מוט צו עקספּערימענטירן אויפן געביט פון פיזישע דערשיינונגען, אָבער פּחדנות און טראַדיציאָנאַליזם, ווען עס קומט צום געביט פון סאָציאַלע פּראָבלעמען, טעכנאָלאָגישע שעפערישקייט און סאָציאָלאָגישע פרוכטלאָזיקייט, — אָט די אַלע דערשיינונגען, וואָס זיינען כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ גרויסן טייל פון אונדזערע געבילדעטע מענטשן, זיינען גרונטשטריכן פון אַן אָפּגעשטאַנענעם סאָציאַלן געדאַנק. דאָס זיינען שטריכן, וואָס געפינען זייער אויסדרוק ביי פיל פון אונדזערע געלערנטע, דערציער, קינסטלער און אַלע אַנדערע טרעגער און היטער פון אונדזער קולטור. דאָס בוקן זיך פאַר פאַקטן צוליב זייער אייגענעם ווערט, דאָס זוכן ניט־סאָציאַלע און צוועקלאָזע אמתן, דאָס אָפּשניידן די וויסנשאַפט און קונסט פון זייערע סאָציאַלע אויפגאַבן, דאָס אָפּזאָגן זיך צו שטעלן דאָס וויסן אין דינסט פון סאָציאַלע אינטערעסן און ווערטן, און דאָס קווענקלען זיך צו פאַרוואַנדלען די וויסנשאַפט און קונסט אין אַ געווער, וואָס זאָל באַנוצט ווערן אין אונדזערע טעגלעכע קאַמפן פאַר אַ בעסערער סאָציאַלער אָרדענונג, — דאָס אַלץ זיינען אויסדרוקן פון אויסמיידן סאָציאַלע פאַראַנטוואָרטלעכקייט און סאָציאַלע האַנדלונג. דאָס זיינען אַלץ אויסדרוקן פון אַ גייסט, וואָס איז אויסגעפורעמט געוואָרן צוליב סאָציאַלער אָפּגעשטאַנענקייט און געהאָרכזאַמקייט". (ז' 211).

און פון דער דאָזיקער ביטערער און פולשטענדיק גערעכטער אָנקלאַגע קעגן דער סיסטעם און די רעזולטאַטן פון דער דערציאונג־סיסטעם אין אַמעריקע, קומט דר. סלעזינגער צום שלוס, אַז:

„די פּאָבליק־סקול קאָן, ווי עס שיינט, געבן זייער ווייניק, אָדער גאָר קיין דירעקטע הילף דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. אונטער די איצטיקע באַדינגונגען מוז די פּאָבליק־סקול באַטראַכט ווערן אַלס אַ פאַרמאַכט פעלד פאַר אַ וועלכער עס איז באַדייטנדיקער דערציאונג אין דער ריכטונג פון רעוואָלוציאָנערער סאָציאַלער רעקאָנסטרוקציע. צוליב דעם קלאַסן־כאַראַקטער פון אונדזער געזעלשאַפט מוזן מיר בלייבן סקעפּטיש וועגן דער וויכטיקייט פון דער שול־סיסטעם אַלס מיטל דורכצופירן אַ רעוואָלוציאָנערע ענדערונג פון דער עקזיסטירנדיקער אָרדענונג. די פּאָבליק־סקול, מוזן מיר געדענקען, איז אַ מלוכה־אַנשטאַלט, און דערפאַר מוזן אירע פונקציעס צוזאַמענשליסן זיך מיט די פונקציעס פון דער מלוכה, דאָס הייסט, מיט דער אויפהאַלטונג פון דער עקזיסטירנדיקער קלאַסן־עקאָנאָמיע. נאָך מער, דער אייגנטימערישער קלאַס באַהערשט איצט אונדזערע באָאַרדס אָוו עדיוקעישאָן (בילדונג־ראַטן), קאָנטראָלירט די באַשטימונג פון לערער, באַשטימט די דערציאונג־ליניע, דיקטירט די פּראָגראַמען פון סאָציאַלע לימודים און באַשטימט דעם אַלגעמיינעם כאַראַקטער פון דעם דערציאונג־פּראָצעס. איז אונטער אַזעלכע אומשטענדן, ווי קאָנען מיר דערוואַרטן, אַז די שול זאָל ווערן אַ ווירקנדיקע קראַפט אין דער קלאַסן־רעקאָנסטרוקציע פון דער געזעלשאַפט?" (ז' 294).

„אַלס אַ דערציאונג־אַגענטור קאָן אונדזער סקול זיך ניט באַטייליקן אין דער רעוואָלוציאָנערער רעקאָנסטרוקציע פון אונדזער געזעלשאַפט". — פירט אויס דר. ז. סלעזינגער.

איז טאַקע ריכטיק, אַז עס איז נויטיק צו רעוואָלוציאָניזירן אונדזער שול־סיסטעם, כדי זי זאָל קאָנען ווערן אַן אינסטרומענט פון אַן ערנסטער סאָציאַלער ענדערונג. וואָרום אַזוי לאַנג ווי זי פאַרנעמט זיך בלויז מיט איינפלאַנצן אין די קינדער די געטריישאַפט צו דער עקזיסטירנדיקער אָרדענונג און וואָרצלט ביי זיי אויס יעדע קריטישע באַציאונג צו איר,

אָדער ציט אָפּ זייער אויפמערקזאַמקייט פון די שלעכטע זייטן פון אונדזער געזעלשאַפט, איז אונדזער פּאָליק־סקול אַ די־רעקט־רעאַקציאָנערער דערציאונג־אַנשטאַלט.

אָבער אומגערעכט און לינקאַטשיש־סעקטאַנטיש איז דר. סלעזינגער, ווען ער מאַכט פון דעם דעם אויספיר, אַז „אַלס דערציאונג־אַנשטאַלט קאָן די סקול זיך ניט באַטייליקן אין דער רעוואָלוציאָנערער רעקאָנסטרוקציע פון אונדזער געזעלשאַפט". וואָרום אויב דאָס וואָלט געווען ריכטיק, וואָלט די גאַנצע שול־סיסטעם, די גאַנצע דערציאונג־פּראָגע, די גאַנצע אַרבעט צווישן די לערער און שילער פון דער אָפּיציעלער שול־סיסטעם געדאַרפט אַראָפּגעווארפן ווערן פון וואָג, אָלס אַ זאַך, וואָס קאָן בשום אופן ניט אויסגענוצט ווערן אין קלאַסן־קאַמף, אין קאַמף פאַר דער ענדערונג פון דער געזעלשאַפט. דעמאָלט וואָלט אונדזער גאַנצער קאַמף קעגן דער רעאַקציאָנערער פירערשאַפט פון אונדזער סקול־סיסטעם, אונדזער קאַמף אַרום די מעטאָדן פון דערציאונג אין סקול, אַרום איר פּראָגראַם, ניט געהאַט קיין שום זינען, וויל ס׳וואָלט געווען אַן אַרויסגעוואַרפענע אַרבעט.

דער אמת, נאַטירלעך, איז, אַז ס׳איז וויַיט ניט אַזוי. פאַרשטייט זיך, אַז די הערשנדיקע קלאַסן נוצן אויס אונדזער סקול, פונקט ווי אונדזער גאַנצע דערציאונג־סיסטעם פאַר קינדער און דערוואַקסענע, מיטן צוועק צו באַפעסטיקן זייער הערשאַפט און זייער סאָציאַל־עקאָנאָמישע סיסטעם. אָבער דער קאַמף אַנטקעגן זייער הערשאַפט איבער דער סקול־סיסטעם איז אַ קאַמף אַנטקעגן זייער הערשאַפט בכלל; אַ קאַמף פאַר אַ נייער סקול־סיסטעם איז אַ נויטיקער טייל פון דעם קאַמף פאַר אַ נייער אָרדענונג בכלל; און וואָס שטאַרקער אונדזער קאַמף איז אויף אַלע געביטן פון סאָציאַל־עקאָנאָמישן, פּאָליטישן און קולטור־לעבן בכלל, אַלץ גרעסער קאָנען זיין אונדזערע דערגרייכונגען אויך אויפן געביט פון געווינען פאַר זיך טיילן פון דער עקזיסטירנדיקער דערציאונג־סיסטעם און אויסנוצן זיי פאַר דער „ערנסטער סאָציאַלער ענדערונג".

זאָגן, אַז די איצטיקע סקול־סיסטעם איז אַ טייל פון דער עקזיסטירנדיקער קלאַסן־אָרדענונג און ווערט אויסגענוצט, כדי צו פאַרשטאַרקן זי, מיינט אייגנטלעך גאָר ניט זאָגן. וואָרום די עקזיסטירנדיקע פאָרלאָמענטן און געזעצן האָבן אויך ניט קיין אַנדער צוועק, ווי צו פאַרשטאַרקן די עקזיסטירנדיקע אָרדענונג און ווערן קאָנטראָלירט פון דער בורזשואָזיע פאַר אירע צוועקן. אָבער דאָס שטערט אונדז בשום אופן ניט צו קעמפן פאַר אַ גרעסערער פאָרטרעטערשאַפט אין די געזעצ־געבערישע אַנשטאַלטן און פאַר מער פּאָליק־פריינטלעכע, אַרבעטער־פריינטלעכע געזעצן, וויל דער קאַמף גופא און די דערגרייכונגען אויף דעם געביט גיבן אונדז די מעגלעכקייט אויסצונוצן די געזעצן און די פּאָרלאָמענט־פלאַטפאָרם פאַר דער צוגרייטונג פון אַ נייער געזעלשאַפט.

דר. זלמן סלעזינגער האָט אין זיין בוך גלענצנדיק באַוויזן, אַז אונדזער גאַנצע דערציאונג־סיסטעם אין אַמעריקע, ווי בכלל אין דער קאַפּיטאַליסטישער געזעלשאַפט, איז אַ טייל פון דער עקזיסטירנדיקער קלאַסן־סיסטעם און אַז איר צוועק איז צו האַלטן די מאַסן און דעם יחיד אין גייסטיקער און מאַטעריעלער אָפּגעשטאַנענקייט און שקלאַפערי. אָבער פון זיין גאַנצער אַרגומענטאַציע מוזן מיר מאַכן בלויז איין אויספיר: אַז מיר מוזן קעמפן קעגן דער דערציאונג־סיסטעם, ווי קעגן דער גאַנצער קאַפּיטאַליסטישער סיסטעם, און אַז דער קאַמף דאַרף געפירט ווערן ניט פון דרויסן בלויז, דורך אַ פּול־שטענדיקן אָפּלייקענען פון דעם ווערט פון די עקזיסטירנדיקע דערציאונג־אַנשטאַלטן, נאָר סיי פון דרויסן און סיי פון אינע־ווייניק פאַר פאַרנעמען פּאָזיציעס אין דער עקזיסטירנדיקער דערציאונג־סיסטעם און פאַר ענדערן זי כסדר אין הסכם מיט אונדזערע באַדערפענישן און צילן.

דער לימוד פון יידישער געשיכטע

דאָס יידישע קינד דאַרף וויסן די געשיכטע פון זיין פאָלק און מיר ווילן בשום אופן ניט מאַכן די געשיכטע פון יידישן פאָלק אַ מאָנאָפּאָל פון די רעאַקציאָנערן און אַרבעטער־שונאים.

ג. דימיטראָוו האָט אין זיין היסטאָרישן פאָרטראָג אויפן 7טן קאָנגרעס פון קאָמוניסטישן אינטערנאַציאָנאַל, דערקלערט:

„יענע קאָמוניסטן, וואָס רעכענען, אַז דאָס אַלץ (די געשיכטע פון פאָלק, פון זיינע קאַמפן און פון זיינע פאָלקס־העלדן. — מ. כ.) האָט ניט צו טאָן מיט דער זאַך פון דעם אַרבעטער־קלאַס; יענע קאָמוניסטן, וואָס טוען גאָר ניט אויף צו באַלויכטן היסטאָרישע־ריכטיק, אין אמתן מאַרקסיסטישן, מאַרקסיסטיש־לעניניסטישן און לעניניסטיש־סטאַליניסטישן גייסט פאַר די אַרבעטנדיקע מאַסן די פאַרגאַנגענהייט פון זייער פאָלק, כדי צו פאַרבינדן זייער איצטיקן קאַמף מיט זיינע רעוואָלוציאָנערע טראַדיציעס אין דער פאַרגאַנגענהייט — יענע קאָמוניסטן גיבן פרייוויליק אָפּ די פאַשיסטישע פאַלסיפיקאַטאָרן אַלץ, וואָס איז ווערטפול אין דער היסטאָרישער פאַרגאַנגענהייט פון פאָלק, כדי אָפּצונאַרן די פאָלקס־מאַסן. נייַן, חברים, אונדז גייט אַן יעדע וויכטיקע פראַגע ניט בלויז בנוגע דער קעגנוואָרט און צוקונפט, נאָר אויך בנוגע דער פאַרגאַנגענהייט פון אונדזער אייגן פאָלק".

כאָטש דימיטראָוס דערקלערונג האָט אויסערלעך צו טאָן בלויז מיט קאָמוניסטן און מיט דעם „פאַרבינדן דעם איצטיקן קאַמף מיט די רעוואָלוציאָנערע טראַדיציעס פון דער פאַרגאַנגענהייט", איז אָבער ניט קיין צוויפל, אַז זיינע ווערטער קאָנען און דאַרפן אין דער פולסטער מאָס אָנגעוענדעט ווערן בנוגע דעם לימוד פון יידישער געשיכטע אין אונדזערע קינדער־שולן. אַ סך פון אונדזערע לערער און שול־טוער האָבן אויך פריער געפילט און געווואוסט, אַז די כלומרשט „נייטראַלע" שטעלע, וואָס אונדזער שול־סיסטעם האָט אין משך פון יאָרן געפּרואווט פאַרנעמען בנוגע דעם לימוד פון יידישער געשיכטע, דורך מאַכן זיך ניט וויסנדיק וועגן אים, דורך איגנאָרירן אים, טויג אויף כּפרות און איז אויסערסט שעדלעך. אַ סך פון אונדזערע לערער און שול־טוער האָבן אויך פריער געפילט און געווואוסט, אַז ס׳איז אַן אָבסאָלוט אומנאַרמאַלע און אומנאַטירלעכע דערשיינונג, אַז אין אונדזער יידישער אַרבעטער־שול, וואו מיר פרואוון איבערגעבן אונדזערע קינדער אונדזער קולטור־ירושה, זאָל מען גראָד דעם לימוד פון געשיכטע, וואָס האָט אַממערסטן צו טאָן מיט דער קולטור־ירושה, אינגאַנצן דורכנעלאָזן און שאַפן דערמיט ביי די קינדער אַן אַינדרוק, אַז יידן זיינען אַ פאָלק אָן אַ געשיכטע, אָן

„פּראָלעטאַרישע דערציאונג", יולי־אויגוסט 1937.

געשיכטלעכע אויפטואונגען, אַ פּאָלק אינגאַנצן אָן אַ פּאַרגאַנ־ געהייט, אָדער מיט אַ פּאַרגאַנגענהייט, מיט וועלכער מיר דאַרפן זיך שעמען.

אָט דער באַוואוסטזיין, וואָס האָט אַלץ מער געזומען דורכדרינגען אונדזערע לערער און שול־טוער, האָט געבראַכט דערצו, אַז ווען ס׳איז אויפן לעצטן צוזאַמענפאָר פון די אַרדן־ שולן געשטעלט געוואָרן די פראָגע וועגן דער נויטיקייט אייג־ צופירן דעם לימוד פון יידישער געשיכטע אין אונדזערע שולן, איז די פראָגע באַשלאָסן געוואָרן פאָזיטיוו און איינשטימיק, כמעט אָן קיין שום דעבאַטן, ווי אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכע זאַך.

גלייך נאָכן צוזאַמענפאָר האָט זיך אונדזער נאַציאָנאַלע פּעדאַגאָגישע קאָמיסיע געזומען איינפירן אין די שולן דעם לימוד, אויסגעאַרבעט פּלענער, דעטאַלע לעקציעס, מעטאָדי־ שע אָנווייזונגען, אָבער — דער לימוד איז נאָך אַלץ ווי גע־ הערט ניט אָוועקגעשטעלט.

די אורזאַכן, וואָס שטערן איינצופירן און ווי געהעריק אָוועקצושטעלן דעם לימוד פון יידישער געשיכטע אין אונד־ זערע שולן זיינען ספּעציעלע — און ספּעציעלע ניט פאַר אונדזערע שולן, נאָר פאַרן לימוד גופא.

קודם־כל האָבן די לערער פון דער ראַדיקאַלער שול בכלל — און ניט נאָר פון דער יידישער אַליין — אַ גאַנץ לאַנגע צייט פּשוט מורא געהאַט פאַר דעם לימוד פון געשיכטע. די רעאַקציאָנערע דערציער אין דער אַלטער, רעאַקציאָנערער שול, האָבן אַזוי פיל מיסבריכט מיטן לימוד פון געשיכטע, האָבן אים איבערגעלאָדן מיט אַזוי פיל שאָוויניסטישער, מא־ נאַרכיסטישער, רעליגיעזער און אַנדערע מינים פראָפּאַגאַנדע — אַז געשיכטע אין דער שול איז געוואָרן אַ מין ספּעציעלער און דערצו זייער רעאַקציאָנערער פראָפּאַגאַנדע־לימוד. אַז דער לימוד פון יידישער געשיכטע אין דער אַלטער יידישער שול איז געווען און פאַרבליבן אַ לימוד, דורך וועלכן מען פלאָנצט איין אין די קינדער שאָוויניסטישע און מיסטיש־רע־ ליגיעזע אתה־בחרתנו געפילן, איז צו גוט באַקאַנט.

די ערשטע פראָגע, אויף וועלכער אונדזער מאָדערנער, ראַדיקאַלער יידישער לערער שטויסט זיך אָן, איז: ווי באַ־ פרייט מען דעם לימוד פון יידישער געשיכטע פון דעם אָנ־ וואוקס פון שאָוויניסטישן און רעליגיעז־מיסטישן ווילד־ פלייש? ווי מאַכט מען, אַז דער לימוד פון געשיכטע זאָל אין דער שול קאָנען אָוועקגעשטעלט ווערן אַזוי „נארמאַל", ווי אַנדערע לימודים?

קלאָר איז, אַז אַליין פאַר זיך פאַרענטפערן די דאָזיקע פראָגע און לייזן די דאָזיקע שוועריקייט פּראָבלעם קאָן ניט דער איצטיקער לערער — ספּעציעל נאָך אַזאַ, וואָס איז ווייט ניט קיין פאַכמאַן אין יידישער געשיכטע. כדי צו לייזן די פראָגע וואָלט זי געדאַרפט גענוי און ערנסט דיסקוטירט ווערן סיי אין אונדזערע פּריאָדישע אויסגאָבן, סיי אפשר אויך אין אַ ספּעציעלער אויסגאָבע און אויף ספּעציעלע באַראַטונגען פון לערער מיט פאַכלייט.

איך פּרעטענדיר, פאַרשטייט זיך, ניט אויף פאַכמאַנשאַפט, אָבער מיר דאָכט זיך, אַז אַ פולשטענדיק קלאָרער ענטפער אויף דער פראָגע ווי צו מאַכן דעם לימוד פון געשיכטע פאַר אַ „נארמאַלן" לימוד, ווי אַלע אַנדערע לימודים, איז געגעבן געווארן מיט דריי יאָר צוריק, אין אויגוסט 1934, אין די קרי־ טישע באַמערקונגען פון דער ספּעציעלער קאָמיסיע וועגן די קאָנספּעקטן פאַר ביכער איבער רוסלענדישער געשיכטע, איבער וועלכע עס האָבן געאַרבעט אייניקע רוסישע געלערנטע און פּעדאַגאָגן. אָנווייזנדיק אויף די הויפּט־פּעלערן פון די קאָנ־ספּעקטן, האָט די קאָמיסיע באַטאָנט, אַז

„אין קאָנספּעקט זיינען ניט אָנגעוויזן געווארן די באַ־ דינגונגען און קוואָלן פון דער נאָציאָנאַלער־באָפרייערישער באַוועגונג פון די פּעלקער פון רוסלאַנד, וועלכע דער צאַריזם האָט אייגענומען".

און רעדנדיק וועגן דעם, וואָס עס מוז אַריינגיין אין אַ בוך געשיכטע, וויזט די אויטאָריטעטע קאָמיסיע אָן, אַז

„מיר דאַרפן אָזאַ לערנבוך, וואו די געשיכטע (פון גרויס־ רוסלאַנד) זאָל ניט אָפּגעריסן וועלן פון דער געשיכטע פון אַן־ דערע פעלקער פון סאָוועטנפאַרבאַנד, און די געשיכטע פון די פּעלקער פון סאָוועטנפאַרבאַנד זאָל ניט אָפּגעריסן ווערן פון דער אַלגעמיינער אייראָפּייאישער געשיכטע, און בכלל פון דער וועלט־געשיכטע".

מיר שייגט, אַז דאָ האָבן מיר אַ דורכזיכטיק קלאָרע אַנ־ וויזונג, ווי צו לערנען מיט די קינדער אויך יידישע געשיכטע אַזוי, אַז אַנשטאָט צו מאַכן פון זיי קליינע שאָוויניסטלעך און אתה־בחרתנוניקעס, זאָל דער לימוד אויסברייטערן זייערע האָריזאָנטן און געבן זיי אַ קלאָרן באַגריף וועגן דער קולטור־ היסטאָרישער ראָלע פון יידישן פאָלק.

אַ צווייטע וויכטיקע פראָגע, וואָס מוז געלייזט ווערן איידער מען שטעלט אָוועק וויי געהעריק דעם לימוד פון יידי־ שער געשיכטע אין אונדזערע שולן, איז וואָס זאָל מען אין דעם לימוד אַרייגלייגן? געשיכטע בכלל איז זייער אַ ברייטער באַ־ גריף, וואָס שליסט אייגנטלעך איין אַלצדינג, וואָס עס האָט פאָסירט ביז היינטיקן טאָג. געבן בעת דעם לימוד פון דער געשיכטע אַלץ איז, פאַרשטייט זיך, פיזיש אויסגעשלאָסן. דער אמתער לימוד פון געשיכטע באַשטייט דעריבער פריער פון אַלץ אין אויסוואָל, אין אַרויסנעמען פון דער גאַנצער געשיכ־ טע דאָס וויכטיקסטע, דאָס נויטיקסטע און דאָס אינטערע־ סאַנטסטע.

די רעאַקציאָנערע שול האָט געהאַט איר געוויסע באַגריף וועגן דעם, וואָס עס איז דאָס וויכטיקסטע אין דעם געשיכטע־ לימוד. זי האָט איבערגעגעבן פאַרצייטיקע לעגענדעס אַלס געשיכטלעכע פאַקטן, און ווען ס׳איז געקומען צו אמתע גע־ שיכטלעכע פאַקטן האָט זי אָנגעלאָדן די מוחות פון די קינ־ דער מיט כראָנאָלאָגישע דאַטעס וועגן קעניגן און הערשער און מיט כלומרשט־פאַטריאָטישע אָנעקדאָטן, הויפּטזעכלעך וועגן מלחמות מיט אַנדערע פעלקער.

ס׳איז קלאָר, אַז אין אונדזער שול קאָן אַזוינס ניט געטאָן ווערן. ניט נאָר קאָנען מיר ניט געבן די קינדער דעם דאָזיקן מין רעאַקציאָנערן מיסט, ווייל ס׳איז קעגן דעם גאַנצן גייסט פון אונדזער שול, נאָר מיר קאָנען אויך ניט איבערלאָדן די קינדער מיט פאַקטן בכלל, ווייל מיר האָבן פאַר דעם צו וויניק צייט אין אונדזערע יידישע צוגאַב־שולן.

אייניקע לערער האַלטן דעריבער, אַז דער לימוד פון דער יידישער געשיכטע דאַרף זיך קאָנצענטרירן ניט אויף אייגצלנע פאַקטן, פערזאָנען און דאַטעס, נאָר אויף אַלגעמיינע טענדענצן און באַזונדערע פּראָבלעמען פון יידישן לעבן אין גאַנג פון זיין געשיכטע.

ס׳איז אָבער קלאָר, אַז אויסער דעם, וואָס די קינדער אין אונדזערע שולן קאָנען אָפט גאָר ניט פאַרשטיין די „פּראָבלע־

מען", איז דאָ אַ געפאַר, אַז זיי זאָלן פון אַזאַ לימוד בלייבן אָן פּראָבלעמען און אָן פאַקטן פון דער געשיכטע.

באַרירנדיק אַן ענלעכע לאַגע מיטן לימוד פון דער רוסלענדישער געשיכטע אין די סאָוועטישע שולן, האָט די סאָוועטן־רעגירונג אינאיינעם מיטן צענטראַל־קאָמיטעט פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי פאַרעפנטלעכט אין מאַי 1934 די פאָלגנדיקע דערקלערונג:

„אָנשטאָט אונטערריכטן די ציווילע געשיכטע אין אַ לע־בעדיקער, פאַרכאַפּנדיקער פאָרם, איבערגעבנדיק די וויכ־טיקסטע געשעענישן און פאַקטן אין זייער כראָנאָלאָגישער סיסטעמאַטישקייט מיט אַ כאַראַקטעריסטיק פון די היסטאָרי־שע טוער, טראָגט מען אונטער אונדזערע שילער אַבסטראַקטע דעפיניציעס פון געזעלשאַפטלעך־עקאָנאָמישע פאָרמאַציעס..."

די סאָוועטן־רעגירונג פאָדערט, הייסט עס, פון אירע לערער, אַז זיי זאָלן לערנען געשיכטע „אין אַ לעבעדיקער, פאַרכאַפּנדיקער פאָרם", וואָס זאָל פאַראינטערעסירן די שי־לער, און וואָס זאָל אין דער זעלביקער צייט באַרייכערן זייער וויסן דורך „איבערגעבן זיי די וויכטיקסטע געשעענישן און פאַקטן, מיט אַ כאַראַקטעריסטיק פון די היסטאָרישע טוער" — און דערביי ניט גלאַט אָנגעוואָרפענע געשעענישן און פאַקטן, נאָר „אין זייער כראָנאָלאָגישער סיסטעמאַטישקייט".

מיר שיינט, אַז דאָס איז אַ גענוג פּינקטלעכע און קלאָרע אָנווייזונג, מיט וועלכער עס קאָנען זיך באַנוצן אויך אונדזערע יידישע לערער פון געשיכטע.

אָבער ווען מיר קומען צו דער פראַגע וועגן „כראָנאָלאָ־גישער סיסטעמאַטישקייט" אין לערנען געשיכטע, שטויסן מיר זיך אָן אויף אַ דריטער און זייער אַלטער און וויכטיקער פּראָב־לעם: פון וואָס פאַר אַ ברעג זאָל מען אָנהייבן לערנען יידישע געשיכטע — פון אָנהייב, צי פון סוף? אויב מען זאָל אָנהייבן פון אָנהייב, איז פון וועלכן אָנהייב, פון דעם לעגענדאַרישן, צי פון דעם געשיכטלעכן? און ווי מאַכט מען, אַז מען זאָל דערביי ניט בלייבן שטעקן, ווי געוויינלעך, ביים ערשטן, צי ביים צווייטן חורבן? און אויב מען זאָל אָנהייבן לערנען פון סוף, פון היינטיקן טאָג אויף צוריק, איז ווי קאָן מען דערביי אויסהאַלטן די „כראָנאָלאָגישע סיסטעמאַטישקייט"?

דאָס זיינען זייער וויכטיקע פראַגן, און די פּראַקטיק (ניט גראָד פון אונדזערע שולן) האָט שוין, דאַכט זיך, געגעבן דערויף אַן ענטפער.

מען קאָן ניט אָנהייבן לערנען די געשיכטע פון סוף, אויף צוריק, ווייל דורך דעם ווערן ניט נאָר צעפּלאָנטערט די היס־טאָרישע פּערספּעקטיוון, נאָר יעדע עפּאָכע, וואָס מיר שטו־דירן, בלייבט הענגען אין דער לופטן, ווייל זי קאָן ניט דער־קלערט ווערן דורך פריערדיקע פאַקטן, וואָס האָבן זי צוגע־גרייט. די געשיכטע מוז דעריבער געלערנט ווערן פון אָנ־הייב, אַזוי אַז איין עפּאָכע און איין סעריע געשעענישן זאָל פאָלגן פון אַ פריערדיקער עפּאָכע און זיין מיט איר כראָנאָ־לאָגיש פאַרבונדן. אָבער וואָס טוט מען מיט דעם לעגענדאַ־רישן טייל פון דער געשיכטע און ווי מיידט מען אויס די שטענדיקע צרה פון בלייבן שטעקן מיט דער גאַנצער גע־שיכטע ביים ערשטן, צי ביים צווייטן חורבן?

מיר דאַכט זיך, (פאַרשטייט זיך, מען מוז עס פריער אויספּרובירן), אַז די פּראָבלעם איז ניט אַזאַ שווערע, ווי זי זעט אויס אויפן ערשטן בליק. ערשטנס — די לעגענדעס. ס'איז קלאָר: די לעגענדעס זיינען ניט קיין געשיכטע, אָבער זיי זיינען פאַר־געשיכטע, פאַרקערפּערט אין אָנציענדיקע מעשיות. אַלס געשיכטע קאָן מען זיי ניט לערנען, אָבער אַלס פאַר־געשיכטע טאָר מען זיי ניט איגנאָרירן. איז די בעסטע זאַך אויסצוקלייבן פון די דאָזיקע לעגענדעס די שענסטע, די כאַראַקטעריסטישסטע, די וואָס זיינען פאַרבונדן מיטן גאַנג אַרויף פון די פּרימיטיווע יידשע שבטים און די, וואָס פאַר־בינדן זיי מיט די אַרומיקע שבטים און קולטורן, און זיי אי־בערגעבן די קינדער, מיט וועלכע מען לערנט נאָך ניט קיין געשיכטע. מען קאָן זיי עס דערציילן ווי אַלטע, פאַרצייטיקע יידישע מעשיות, אָבער מען דאַרף עס טאָן אין אַזאַ פאָרם, אַז ווען זיי וועלן שפּעטער אָנהייבן לערנען געשיכטע, זאָלן די לעגענדעס, מיט וועלכע זיי האָבן זיך ווי פאַרבייגייענדיק באַ־קענט, דינען זיי אַלס פאַר־היסטאָריע, אַלס צוגרייטונג צום קורס געשיכטע.

און וואָס זאָלן מיר טאָן מיט דער געשיכטע גופא? ווי מאַכט מען, אַז די געשיכטע זאָל ניט פאַרטרונקען ווערן אין די איינצלנע פאַקטן?

איך האַלט, אַז דאָס קאָן געטאָן ווערן, אויב מיר וועלן אַליין זיך אויפהערן בוקן פאַר איינצלנע פאַקטן. די גאַנצע געשיכטע פון יידישן פאָלק קאָן איינגעטיילט ווערן אין אַ ריי קאָנצענ־טרען, וואָס זיינען פאַרבונדן צווישן זיך דורך כראָנאָלאָגיע, פאַקטן, היסטאָרישע טוער און וויכטיקסטע קאַמף־מאָמענטן. איך וויל דאָ ניט פּרובירן אָנצייכענען די דאָזיקע היסטאָרישע קאָנצענטרען — דאָס איז אַן אַרבעט, וואָס קאָן ניט געטאָן ווערן פאַרבייגייענדיק און מוז קאָלעקטיוו זייער גענוי דורכ־געטראַכט און דיסקוטירט ווערן. אָבער לאָמיר זיך פאָרשטעלן, אַז די געשיכטע פון יידישן פאָלק, אָנהייבנדיק פון די קעניגן און ביז היינטיקן טאָג, קאָן איינגעטיילט ווערן אין 20 קאָנ־צענטרען: יעדער קאָנצענטער איז געבויט אַרום אַ צענטראַ־לער דאַטע, צענטראַלער געשעעניש, וויכטיקסטער פּערזאָן און כאַראַקטעריסטישער פּאָזיציע און צושטאַנד פון יידישן פאָלק אין יענער עפּאָכע. מיינט עס, אַז יעדער קאָנצענטער דאַרף אויסגעאַרבעט און צוגעגרייט ווערן אַזוי, אַז מען זאָל אים קאָנען דורכגיין אין צוויי לעקציעס און אַז מען זאָל אויף אַזאַ אופן קאָנען דורכגיין דעם אַלגעמיינעם קורס פון יידישער געשיכטע אין איין יאָר. אין דעם ערשטן יאָר, וואָס די קינ־דער לערנען געשיכטע, וועלן זיי זיך אויף אַזאַ אופן באַקענען בלויז מיט די סאַמע וויכטיקסטע, צענטראַלע מאָמענטן, דאַ־טעס און פרייהייט־העלדן פון דער יידישער געשיכטע ביז אונדזערע צייטן. דעם צווייטן יאָר קאָן מען, שטיצנדיק זיך אויף דעם, וואָס די קינדער ווייסן שוין פון ערשטן יאָר, גע־נויער פאַנאַנדעראַרבעטן אַ גרופּע פון די וויכטיקסטע, צענ־טראַלע קאָנצענטרען פון דער יידישער געשיכטע; דעם דריטן יאָר קאָן מען שוין באַגרענעצן דעם לימוד פון געשיכטע אויסשליסלעך מיט דער נייערער געשיכטע, אָפּגעבנדיק צו 4־5 לעקציעס פאַר יעדן געהעריקן קאָנצענטער.

בלויז אויף אַזאַ אופן, דאַכט זיך מיר, קאָן מען אויסמיידן צו בלייבן שטיין מיט די קינדער ביים אייביקן „חורבן", און געבן זיי אַ גאַנצן באַגריף וועגן יידישער געשיכטע, מאַכנדיק דעם דאָזיקן באַגריף פולער און גענויער מיט יעדן העכערן קלאַס.

מעגלעך, אַז די אויבנגעבראַכטע פאָרשלאַגן קאָנען זיך אָנשטויסן אויף שווערקייטן ביים דורכפירן, וועלכע זיינען דאָ ניט פאָראויסגעזען. מעגלעך, אַז מען קאָן זיי דורכפירן אויף אַ בעסערן אופן, ווי איך האָב דאָ געפּרואווט אָנצייכע־נען. די הויפּט־זאַך איז אָבער, אַז אונדזערע לערער און שול־

טוער זאָלן קאָנצענטרירן זייער אויפמערקזאַמקייט ניט אויף די שטערונגען, וועלכע מען קאָן כלומרשט ניט גובר זיין, נאָר אויף די מיטלען, ווי גובר צו זיין די שטערונגען. וואָרום דער לימוד פון יידישער געשיכטע קלאָפּט שוין לאַנג אין די טירן פון אונדזערע שולן און ס׳איז שוין די העכסטע צייט, אַז מען זאָל אים אַרײַנלאָזן און ווי געהעריק אויפנעמען.

פּאַקטאָרן און מעטאָדן אין דער יידישער געשיכטע

די געשיכטע פון אַ פֿאָלק איז אַ סיסטעמאַטיזירטע זאַמלונג פון פאַקטן און פֿאַסירונגען, וואָס האָבן באַשטימט די אַנטוויקלונג פון דעם פֿאָלק און וואָס זיינען, נאַטירלעך, פֿאַרבונדן מיט צייט און אָרט.

אָבער וועלכע פאַקטן און פֿאַסירונגען באַשטימען די געשיכטע פון אַ פֿאָלק, — וועלכע פון זיי זיינען פונדאַמענטאַלע אורזאַכן און וועלכע זיינען בלויז צופֿעליקע, פֿאַרבייגייענדיקע רעזולטאַטן? דאָס איז די שוועריקע פראַגע, אויף וועלכער עס שטויסט זיך אָן יעדער אייניקער, ווער עס שטודירט ערנסט די געשיכטע, — סיי אַ פֿאָרשער, סיי אַ לערער און סיי אַ סטודענט. פאַקטן און פֿאַסירונגען קומען פֿאָר כסדר און זיי אַלע אויסגעפינען, פֿאַרצייכענען און סיסטעמאַטיזירן איז אַבסאָלוט ניט מעגלעך. נאָכמער: צווישן די פֿאַרצייכנטע פאַקטן זיינען פֿאַראַן אַזעלכע, וואָס שיינען אויפן ערשטן בליק צו זיין ניט וויכטיק, אָבער אין דער אמתן זייַנען זיי זייער וויכטיק און כּאַראַקטעריסטיש. און פֿאַרקערט: ס׳זיינען פֿאַראַן פֿאַסירונגען, וואָס זעען אויס צו זיין זייער וויכטיק, אָבער אין דער אמתן האָבן זיי בלויז אַ פֿאַרבייגיגי־ענדיקע באַדייטונג. ווי קלייבט מען זיך פֿאָנאַנדער צווישן די וויכטיקע און ניט־וויכטיקע פאַקטן אין דער געשיכטע פון אַ פֿאָלק?

דער אויסוואָל הענגט אין אַ גרויסער מאָס אָפּ פון דעם היסטאָריקער. די פאַקטן זיינען אין זיינע הענט רויער מאַטעריאַל, פון וועלכן ער בויט אויס אַ געביידע. כּדי אויסצובויען די געביידע דאַרף ער פריער האָבן אַ באַשטימטן פּלאַן און אַ ציל. ער דאַרף וויסן וואָס ער וויל אויסבויען און צוליב וואָס. מיט אַנדערע ווערטער: די פֿאַרשונג פון דער געשיכטע וועלט באַשטימט ניט אַזוי דורך דער פאַראַנעענער צאָל פאַקטן, וועלכע זיינען פֿאַרשיידנאַרטיק און לאָזן זיך אויסטייטשן, ווי דורך דער געשיכטע־פילאָזאָפיע, דורך דער וועלט־אָנשויאונג פון דעם פֿאָרשער.

אן אויסגעצייכנטע אילוסטראַציע פון דער ראָלע פון דעם פילאָזאָפישן צוגאַנג צו דער פֿאָרשונג פון יידישער געשיכטע גיט אונדז די יידישע געשיכטע־פֿאָרשונג, — און אַ מוסטער פון די פֿאַרשיידענע פילאָזאָפישע צוגאַנגען איז געגעבן געוואָרן אויף דעם סימפּאָזיום וועגן יידישער געשיכטע, מיט וועלכן עס האָט זיך אין אָנהייב פון היינטיקס יאָר געעפנט אין ניו־יאָרק די 12טע יערלעכע קאָנפערענץ פון דעם אָמעריקאַנער אָפּטייל פון דעם יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט (איוו״א).

אין דעם דאָזיקן סימפּאָזיום האָבן זיך באַטייליקט דריי

„פּראָלעטאַרישע דערציאונג״, פעברואַר 1938.

געלערנטע: פּראָפעסאָר מאָריס קאָהען, פּראָפעסאָר סאָלאָ באַראָן און דר. ר. מאַהלער.

פּראָפעסאָר מאָריס קאָהען איז אַ נייער מענטש אין דער פֿאָרשונג פון יידישער געשיכטע. אין משך פון לאַנגע יאָרן האָט ער פֿאַרנומען די קאַטעדרע פון פילאָזאָפּיע אין ניו־יאָרקער שטאָטישן אוניווערזיטעט (סיטי קאָלעדזש). און אָלס מענטש, וואָס דענקט פילאָזאָפיש, און וואָס זוכט די אורזאַכן פון די דערשיינונגען, וואָס ער זעט אַרום זיך, האָט ער געשטעלט אויפן סימפּאָזיום די פראָגע: וואָס האָט באַשטימט דעם כאַראַקטער פון דער יידישער געשיכטע? וואָס האָט פֿאַראורזאַכט די אייגנאַרטיקע דערשיינונג, וואָס גייט דורך דער געשיכטע אונטערן נאָמען פון יידישן פֿאָלק?

די ערשטע אורזאַך, וואָס וואַרפט זיך אין די אויגן, איז די גיאָגראַפֿישע. די יידישע געשיכטע הייבט זיך אָן אין איין לאַנד, אין פֿאָלעסטינע. דאָרטן איז געשאַפן געוואָרן די ביבל און אַ גרויסער טייל פון דעם, וואָס איז באַקאַנט אָלס יאַהאַדוס (יהדות). פון דאָרטן איז דאָס יידישע פֿאָלק פֿאַרטריבן געוואָרן און צעזייט געוואָרן איבער דער וועלט. איז דען ניט קלאָר, אַז די פֿאָלעסטינער אָפּשטאַמונג האָט פֿאַרמירט דאָס יידישע פֿאָלק און באַאיינפלוסט זיין וויטער־דיקע אַנטוויקלונג?

— נײַן, ענטפערט פּראָפעסאָר קאָהען, — דאָס איז ניט די גרונט־אורזאַך. וואָרום עס איז באַקאַנט, אַז צו דער צייט וען די יידישע מלוכה אין פֿאָלעסטינע איז חרוב געוואָרן האָבן אויסער פֿאָלעסטינע, אין דער רוימישער און אין דער אַריענטאָלישע מלוכות, געלעבט אַרום זעקס מיליאָן אָדער אפשר נאָך מער מענטשן, וואָס האָבן זיך געהאַלטן פֿאַר יידן, — דריי מאָל מער ווי אין פֿאָלעסטינע גופא. אַ גרויסער טייל פון די דאָזיקע מענטשן האָט ניט געשטאַמט און איז קיינמאָל ניט געווען אין פֿאָלעסטינע. קלאָר איז דעריבער, אַז זייער כאַראַקטער און אַנטוויקלונג האָט ניט געקאָנט באַשטימט ווערן דורך דעם ריין־געאָגראַפישן פֿאָלעסטינע־פאַקטאָר.

וויבאַלד אַזוי, איז אפשר דער גרונט־פאַקטאָר פון דער יידישער געשיכטע דער ביאָלאָגישער ראַסן־פאַקטאָר, דאָס וואָס אַלע יידן קומען אַרויס פון איין שטאַם און געהערן צו איין ראַסע, וואָס האָט אינגעהאַלטן איר רייניקייט פון אָנהייב אָן ביז אונדזערע טעג? אָבער דאָס, ווייזט פּראָפעסאָר קאָהען אָן, וואָלט געווען אַ פאַלשע באַהויפּטונג. וואָרום די יידן זיינען ניט געווען קיין אייניהייטלעכע ראַסע אפילו אין פֿאָלעסטינע, וואו זיי האָבן זיך פון אָנהייב אָן געמישט מיט אַ סך פעלקערשאַפטן, און שפּעטער, אויסער פֿאָלעסטינע, האָבן זיי געהאַלטן אין אויסמישן זיך מיט אַנדערע פעלקער — מיט גוטן, צי מיט בייזן. עס איז זיכער, אַז אַ גרויסער טייל פון די יידן, וואָס האָבן געלעבט אויסער פֿאָלעסטינע פֿאַר דעם חורבן, האָבן גאָר קיינמאָל ניט געהערט צום יידישן שטאַם. דער ביאָלאָגישער פאַקטאָר קאָן דעריבער ניט דערקלערן דעם גאַנג פון דער יידישער געשיכטע.

זיינען פֿאַראַן אַ סך וואָס האַלטן, אַז דער רוקנבײַן פון יידנטום איז די יידישע רעליגיע. אָבער די יידישע רעליגיע איז ניט עטוואָס אַזוינס, וואָס איז געגעבן געוואָרן אײַנמאָל פֿאַר אַלע מאָל. זי האָט זיך געהאַלטן אין אַזוי פֿאַרענדערן און צופּאַסן צו די נייע באַדערפענישן פון לעבן סיי אין פֿאָלעסטינע, סיי אויסער פֿאָלעסטינע. אויסער דעם זיינען פֿאַראַן אַ סך יידן, וואָס האַלטן זיך גאָרניט אָן דער יידישער רעליגיע. די יידישע רעליגיע קאָן דעריבער ניט באַשטימען די נאַציאָ־

נאַלע כאַראַקטעריסטיק פון דעם יידישן פאָלק, פונקט ווי אַנדערע רעליגיעס באַשטימען ניט די ספּעציעלע שטריכן פון אַנדערע פעלקער.

א טייל היסטאָריקער — זאָגט ווייטער פּראָפעסאָר קאָהען — פּרואוון דערקלערן דאָס יידישע פאָלק און זיין געשיכטע דורך עקאָנאָמישע פאַקטאָרן. דאָס לייגט זיך אויפן שכל, ווייל די עקאָנאָמישע פאַקטאָרן ווירקן אויפן אַנטוויקלונג־גאַנג פון דער גאַנצער מענטשהייט. א גאַנצע רייַ דערשיינונגען אין דער יידישער געשיכטע, א גאַנצע רייַ פראָגן וועגן די קעגנזייטיקע באַציאונגען פון די יידן און דער אַרומיקער וועלט קאָנען אפשר אַמבעסטן דערקלערט ווערן דורך עקאָנאָמישע אורזאַכן. אָבער איינע און די זעלביקע עקאָנאָמישע אורזאַכן האָבן באַווירקט סיי די יידן, סיי זייערע ניט־יידישע שכנים, בלייבט דאָך די פראָגע: פאַרוואָס האָבן די יידן אַנטוויקלט ביי זיך איין גרופּע כאַראַקטעריסטיקעס און זייערע ניט־יידישע שכנים — אַנדערע כאַראַקטעריסטיקעס און אַן אַנדער היסטאָרישן שיקזאַל? עס איז דעריבער אַנצונעמען, אַז מיט עקאָנאָמישע אורזאַכן אַליין קאָן מען ניט דערקלערן די יידישע געשיכטע. וואָס־זשע זיינען פאָרט די גרונט־אורזאַכן? פּראָפעסאָר מאָריס קאָהען האָט דערויף קיין ענטפער ניט געגעבן. ער האָט בלויז געשטעלט די פראָגע און רעקאָמענדירט צו זוכן.

דעם שטאַנדפונקט פון א פאָרשער פון דער יידישער געשיכטע האָט פאָרטיידיקט (און אין א גוטן יידיש) פּראָפעסאָר ס. באַראָן, דער אויטאָר פון דער נייסטער דריי־בענדיקער „סאָציאַלע און רעליגיעזע געשיכטע פון די יידן", וואָס איז ערשט פאָריקן יאָר אַרויס אין ענגליש אין קאָלאָמביא אוניווערזיטעט פּרעס. ער האָט אָנגעוויזן אויף דעם זייער אינטערעסאַנטן, כאָטש גוט באַקאַנטן פאַקט, אַז כאָטש די יידישע געשיכטע איז שוין א גאַנץ אַלטע, פונדעסטוועגן איז זי נאָך זייער ווייניק אויסגעפאָרשט געוואָרן, און ניט נאָר די הויפּט־פאַקטאָרן, וואָס האָבן אויף איר געווירקט אין באַשטימטע פּעריאָדן, זיינען ניט שטענדיק קלאָר, נאָר גאַנצע וויכטיקע היסטאָרישע פּעריאָדן און דערשיינונגען זיינען נאָך איבערהויפט ניט אויסגעפאָרשט און זיינען פאָרהילט אין פינצטערניש. אָזוי, למשל, זיינען כמעט אומבאַקאַנט די וויכטיקסטע פאַקטן אין קאַמף פון דער יידישער מלוכה קעגן העלעניזם אַרום דער צייט פון די חשמונאים; עס זיינען ערשט אין די לעצטן יאָרן אָנגעזאַמלט געוואָרן גענוג פאַקטן צו באַשטימען, אַז די יידישע שטאָט אין פאַלעסטינע איז געווען אַן אַגרי־קולטורעלער צענטער, להיפוך צו דער גריכישער שטאָט־רעפובליק; עס איז נאָך ביז איצט ניט קלאָר, ווי ס׳האָט זיך אויסגעבילדעט נאָך אויפן פאַלעסטינער באָדן די יידישע נאַציאָנאַל־רעליגיעזע קהילה אַלס באַזונדערע זאַך פון דעם שטאָטישן ישוב; עס ווערן ערשט איצט געזאַמלט מאַטעריאַלן וועגן דער אָנטשטייאונג פון דעם יידישן קהילה־לעבן אין פאַרשיידענע אייראָפּייאישע לענדער און מ׳האָט זיך ערשט גענומען צוריק צו די ספּעציעלע ענדערונגען אין דער קאָנסטרוקציע פון דער יידישער געמיינשאַפט, וואָס ווערן באַוואָסזיניק אַריינגעטראָגן דורך דער פאַשיסטישער גזעזעצגעבונג.

א צווייטער וויכטיקער פונקט, וועלכן פּראָפעסאָר באַראָן האָט באַרירט, איז געווען די ראָלע פון יידישע רעליגיעזע מנהגים און דינים אויף דער אויספאָרמירונג פון דעם יידישן לעבן. עס ווערט אָפט אָנגענומען, אַז אַזוי ווי די יידישע געמיינדע האָט זיך שטענדיק געהאַלטן אָן די געזעצן און מנהגים, וואָס זיינען פאָרצייכנט אין דער תורה און אין תלמוד, הייסט עס, אַז די יידישע רעליגיע האָט באַשטימט דעם כאַראַקטער פון דעם יידישן סאָציאַלן לעבן. וועגן מען קוקט זיך אָבער צו זעט מען גאָר אַן אַנדער בילד: אין יעדן באַזונדערן פּעריאָד, בייַ יעדער גרונט־ענדערונג אין זייער לעבן, האָבן די יידן אויסגעקליבן פון דער רעליגיעזער טראַדיציע אַנדערע מנהגים און דינים, אָפט אָפּגעווואָרפן און פאַרגעסן מנהגים, וואָס זיינען פריער געווען אָנגענומען, און האָבן געענדערט די ניי־אָנגענומענדעטע דינים לויט זייערע נייע באַדערפענישן. און דאָס מיינט, נאָטירלעך, אַז ניט די רעליגיע האָט געפורעמט דאָס יידישע סאָציאַלע לעבן, נאָר אַז די רעליגיע גופא איז געפורעמט געוואָרן לויט די סאָציאַלע ענדערונגען אין יידישן לעבן.

ביידע, סיי פּראָפעסאָר קאָהען, סיי פּראָפעסאָר באַראָן, באַטראַכטן די יידישע געשיכטע אַלס א זאַך פאַר זיך, אַלס „א זאַך אין זיך" און שטעלן די פראָגן וועגן די גרונט־פאַקטאָרן פון דער יידישער געשיכטע אַזוי ווי זיי וואָלטן געווען פראָגן דערהויפט פון דער אינעווייניקסטער פאַנאַנדערוויקלונג פון יידנטום. דאָס איז א אידעאַליסטישער שטאַנדפונקט, וואָס מוז אָפט פאַרפירן, ניט געקוקט דערויף, וואָס פּראָפעסאָר קאָהען איז גרייט צו אַנערקענען די וויכטיקע פון דעם עקאָנאָמישן פאַקטאָר און וואָס פּראָפעסאָר באַראָן זוכט צו געבן אָפט אויף א צו מעכאַניסטישן אופן, לויט דער סיסטעם פון דעם אַמעריקאַנער היסטאָריקער טשאַרלס בירד — א סאָציאַלע אינטערפּרעטאַציע פון וויכטיקע מאָמענטן אין דער יידישער געשיכטע.

גאָר אַן אַנדער שטאַנדפונקט אין דער פאָרשונג פון דער יידישער געשיכטע האָט פאַרטראָטן אויפן סימפּאָזיום דער יונגער היסטאָריקער דר. ר. מאַהלער, וואָס איז ערשט גענומען פון פוילן. זיין שטאַנדפונקט איז א היסטאָריש־מאַטעריאַליסטישער און ער באַטראַכט דעריבער די יידישע געשיכטע ניט ווי אַן אָפּגעזונדערטן פאַנטאָן, וואָס שפּריצט פון אויף פאַר זיך אַליין, נאָר ווי א טייל פון דעם אַלגעמיינעם שטראָם פון דער מענטשלעכער געשיכטע, — וואָס איז פולשטענדיק אונטערגעוואָרפן די אַלגעמיינע געזעצן פון סאָציאַל־עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג.

דר. ר. מאַהלער האָט געזומען פאַר זיין טעמע די מעטאָדן פון פאָרשן די יידישע געשיכטע און האָט דורך א ריי גוט־צוגעקליבענע ביישפּילן באַווּיזן, אַז דער מעטאָד פון געשיכטע־פאָרשונג איז געווינלעך א קלאַסן־מעטאָד, א מעטאָד וואָס הענגט אָפּ פון דעם קלאַסן־צוגאַנג פון דעם היסטאָריקער, פון דעם ציל, וואָס ער שטעלט זיך אין זיין אַרבעט.

דר. מאַהלער האָט אָנגעוויזן, אַז וועגן די דייטש־יידישע היסטאָריקער פון 19טן יאָרהונדערט, ווי גייגער, צונץ, גרעץ, האָבן באַטראַכט די יידישע געשיכט אַלס א מין אויסדרוק פון א ספּעציפישן יידישן גייסט און האָבן געמאָלט די דאָזיקע געשיכטע אַלס די געשיכטע פון א משיח־אידייע, פון א ספּעציעלער מיסיע, מיט וועלכער די יידן זיינען באַלאָדן געוואָרן פון אַנהייב אָן ביז די איצטיקע צייטן, זיינען זיי דערביי אפשר וויניקער געווען פאַראינטערעסירט אין דעם געשיכטלעכן אמת און אין דעם יידישן פאָלק בכלל, ווי אין דער דייטש־יידישער בורזשואַזיע, וועלכע האָט געזוכט צו באַפּוצן זיך אַליין און איר ראָלע. ערשט ביי די מזרח־אייראָפּייאישע, ביי די רוסישע און פּוילישע יידן, וואָס האָבן

געלעבט אין געדיכטע מאָסן אַ נאַציאָנאַל לעבן, האָט זיך געקאָנט באַווייזן אַזאָ היסטאָריקער, ווי דובנאָוו, וואָס האָט אָפּגעווארפן די אָפּאָלאָגעטישע משיח־טרעגערישע אידייע און האָט געזוכט שילדערן דאָס יידישע פּאָלק, ווי אַ לעבע־דיקע געשיכטלעכע גרופּע. אָבער אויך ער האָט זיך ניט געקאָנט באַפרייען פון אָנבינדן דער יידישער געשיכטע אַ ספּעציעלע אידייע, וועלכע איז כלומרשט ספּעציפיש־יידיש, די אידייע פון דער אויטאָנאָמיסטישער אָנטוויקלונג פון יידישן פּאָלק. אין דעם קומט זיך דובנאָוו צונויף מיט די היסטאָריקער פון דער דייטש־יידישער בורזשואַזיע, וועלכע זיינען פונקט ווי ער געשטאַנען אויף אַ אידעאָליסטישן שטאַנד־פונקט, אויפן שטאַנדפונקט פון דער בורזשואַזער אידעאָ־ליסטישער פילאָסאָפיע, וועלכע איגנאָרירט די דיאָלעקטישע ווידערשפרוכן אין יידישן לעבן גופא.

אָפּשטעלנדיק זיך אויף דער באַדייטונג פון דעם סאָציאָל־עקאָנאָמישן פּאָקטאָר אין יידישן לעבן, האָט דר. מאָהלער אָנ־געוויזן, אַז אין די לעצטע, וואָס זיינען געווען עקאָנאָמיש אָנטוויקלט און וואו די יידן האָבן געגאָסן פון דער אָלגעמיינער אָנטוויקלונג, האָבן זיי געשאָפן אַן אייגן ברייט קולטור־לעבן און האָבן זיך אָקטיוו באָטייליקט אין דעם אָרומיקן שאַפן, — ווי דאָס איז, למשל, געווען אין דעם פּאָראָלטנישמעסיק הויך־אָנטוויקלטן מיטלאָלטערלעכן פּראָנקרייך. אין דער זעלביקער צייט אָבער האָבן די יידן, וואָס האָבן געלעבט אין דעם פּאָלי־טיש און עקאָנאָמיש אָפּגעשטאָנענעם צפון־פּראָנקרייך זיך איינגעשלאָסן אין זייערע אייגענע דלד־אמות, און זייער העכסטע גייסטיקע דערגרייכונג איז געווען ראַשע (רש״י).

דער גאַנצער סימפּאָזיום האָט, פּאַרשטייט זיך, נאָך ניט אָנטדעקט קיין נייע אָמעריקע. ער איז אָבער געווען אינטערע־סאַנט מיט דער ערנסטער, וויסנשאָפטלעכער שטעלונג צו די פּראָגן פון דער יידישער געשיכטע, — אַ שטעלונג, וואָס האָט אויסגעמיטן סיי ריין־טעכנישע „געלערזאַמקייט״, סיי דעם סענטימענטאַלן נאַציאָנאַליזם, פּאַר וועלכן מ׳האָט געקאָנט מורא האָבן אויף אַזאַ צוזאַמענקונפט. און נאָך וויכטיקער איז דער סימפּאָזיום געווען דערפּאַר, וויל ער האָט באַוויזן, אַז ביי אַ גוטן ווילן קאָנען מיר דאָ אין אָמעריקע געפּינען געמיינ וויסנשאָפטלעך־צוגעגרייטע געלערנטע, וואָס זאָלן אונדז העלפן אָוועקשטעלן אַ געהעריקע פּאָרשונג פון דער יידישער געשיכטע (ספּעציעל אין אָמעריקע) און צוגרייטן די נויטיקע טוער אויף דעם געביט.

וועגן אַ יום־טוב פּאַר אונדזערע קינדער

איך וויל דאָ אויפהייבן אַ פּראָגע, וואָס שטייט שוין ביי אונדז לאַנג אויפן טאָג־סדר, — אַ פּראָגע, וואָס איז ענג פּאַר־בונדן מיט דער פּראָבלעם פון דער דערציאונג פון אונדזערע קינדער אין אָמעריקע און פון דער דערנעענטערונג צווישן די עלטערן און די קינדער. די פּראָגע, ווי מאָדנע עס זאָל ניט אויסזען אויפן ערשטן בליק, איז פּאַרבונדן מיט... סאַנטאַ קלאָז און דעם „קריסטמעס־בוים״.

אָבער ווייסן וואָס פּאַר אַ גרויסע ראָלע דער קריסטמעס־

„יידישע קולטור״, יאַנואַר 1945.

בוים שפּילט אין דעם אָמעריקאַנער שטייגער און קינדער־לאָר. שוין מיט אַ פּאָר חדשים פּאַר קריסטמעס הייבט מען זיך אָן גרייטן אין די אָמעריקאַנער פאָמיליעס צו דעם דאָ־זיקן יום־טוב. קינדער גרייטן זיך צו די מתנות, וואָס זיי ווילן באַקומען און צו דעם קריסטמעס־בוים, וואָס ווערט באַפּוצט ווערן מיט לעמפּלעך און ליכטלעך, מיט גאָלד־ און זילבער־פּאַפּיר און דערהויפּט מיט פּאַרשיידענע מתנות און נאָשע־רייען. עלטערן און עלטערע גרייטן זיך צו דעם דאָזיקן יום־טוב, ווי צו אַ צוריקקער צו זייער קינדהייט.

אַ גרויסע ראָלע אין דעם יום־טוב שפּילט סאַנטאַ קלאָז. אָמאָל פלעגט סאַנטאַ קלאָז זיך וויזן די קינדער בלויז אין חלום און פלעגט אַראָפּלאָזן מתנות פּאַר זיי דורכן קוימען פון פּייערפּלאַץ, וועו זיי פלעגן נאָך שלאָפן. אָבער הייַנטיקע צייטן וויזט זיך סאַנטאַ קלאָז נאָך מיט אַ חודש פּאַר קריסטמעס טאָג־טעגלעך און דווקא אין מיטן העלן טאָג, ביי די אָריין־גאַנגען און אינעווייניק אין די געשעפטן, וואו מען קויפט אין די יום־טובדיקע מתנות. אָמאָל האָט מען די אָמעריקאַנער קריסטלעכע קינדער איינגעריידט, אַז סאַנטאַ קלאָז איז אַ די־קער, גוטמוטיקער זיידע מיט אַ גרויסער ווייסער בּאָרד און ווייסע לאָקן, מיט אַ רויטער נאָז און געדיכטע ווייסע ברעמען, אין אַ רויטן איבערגעשטאָפּטן אָנצוג מיט אַ רויטער מיץ און וואָרעמע שטיוול, — אַז דער דאָזיקער גוטער אָלטער לעבט ערגעץ אויפן נאָרד־פּאָל און אין דער נאַכט פון ערב־קריסט־מעס פּאָרט ער פון דאָרטן אָרויס אין אַ שליטן מיט גלעקלעך, אָנגעפּילט ביז אויבן מיט מתנות און איינגעשפּאָנט אין עטלעכע פּאָר הירשן. ער פּאָרט דעמאָלט אָרום אין דער לופּטן איבער אַלע הייזער, וואו עס וואוינען גוטע, געהאָרכאָזמע קינדע־ און וואָרפט זיי אַריין דורך די קוימענס מתנות, וואָס זיי האָבן זיך פריער געוואונטשן אָדער געבעטן ביי אים.

איך ווייס ניט, צי ס׳איז איצט פאָראַן אין אָמעריקע כאָטש איין קינד, וואָס זאָל נאָך גלויבן, אַז סאַנטאַ קלאָז קומט טאַקע פון דעם נאָרד־פּאָל דורכן קוימען. ס׳רוב קינדער ווייסן, אַז סאַנטאַ קלאָז איז איצט פאָראַן ניט אין איינצאָל, נאָר אין מערצאָל. אַז דאָס זיינען אָדער אָנגעשטעלטע אין די געשעפטן, אָדער דער טאַטע, צי אַ שכן, טוט זיך איבער פּאַר סאַנטאַ קלאָזן, און אַז די מתנות, וואָס סאַנטאַ קלאָז ברענגט, האָט אין דער אמתן נאָך פריער איינגעקויפט די מאַמע, אָדער דער טאַטע.

אָבער דאָס שטערט בשום אופן ניט דער יום־טובדיקער שטימונג פון די קינדער. זיי אָרט ניט, וואָס זיי זעען איצט בייטאָג צענדליקער סאַנטאַ קלאָזן אָנשטאָט צו חלומען ביי־נאַכט וועגן איינעם. די הויפּט־זאַך ביי זיי זיינען, נאָטירלעך, די מתנות, און צו די מתנות דער אָנשטעל, די שפּיל מיט סאַנטאַ קלאָזן, און מיט דעם אַלעמען צוזאַמען דער גאַנצער יום־טוב, די דערוואָרטונג, דער אויסגעפּוצטער קריסטמעס־בוים, דאָס טאַנצן אָרום אים, די לידלעך א. אַ. וו.

און אָט דאָ הייבט זיך אָן אַ שטיקל פּראָבלעם פּאַר די יידישע עלטערן און קינדער, אַ פּראָבלעם, וואָס ווערט מיט יעדן ווינטער אַלץ דרינגענדיקער. די יידישע קינדער לעבן אין דער נאָענטסטער שכנות מיט די קריסטלעכע קינדער. זיי לעבן אויף די זעלביקע גאַסן, אין די זעלביקע הייזער, אַ וואַנט הינטער אַ וואַנט, גייען אין די זעלביקע שולן, לייענען די זעלביקע ביכער און „פּאָניס״, הערן די זעלביקע ראַדיאָ, און אַז עס קומט דער קריסטמעס־סעזאָן ווערן זיי אויך באַווירקט פון דער קינדערשער דערוואָרטונג און וואָלטן שטאַרק ווען,

אז סאַנטאַ קלאָז מיט דעם קריסטמעס־בוים און דעם יום־טוב אָרום אים זאָל קומען אויך פאַר זיי.

וואָס טוען די עלטערן? ס׳רוב עלטערן מאַכן זיך ניט וויסנדיק וועגן דעם, און זייערע קינדער פילן זיך יאָר־יערלעך ווי אָפּגענאַרט: פאַרוואָס קומט סאַנטאַ קלאָז צו ינענ קינדער יאָ און צו זיי ניט? אָנדערע עלטערן דערקלערן די קינדער געדולדיק, אָדער אומגעדולדיק, אז סאַנטאַ קלאָז איז אַ קריסט־לעכער הייליקער און „קריסטמעס־איוו" (אָוונט) איז אַ קריסט־לעכער יום־טוב, און אז יידן פראָוען ניט קיין קריסטלעכע יום־טובים און האָבן ניט צו טאָן מיט קיין קריסטלעכע הייליקע. ווידער אַנדערע יידישע עלטערן פרעגן ניט קיין קשיות און אַרדענען טאַקע איין קריסטמעס־ביימער ביי זיך אין דער היים, הגם זיי זיינען ניט אינגאַנצן זיכער, צי דאָס וואָס זיי טוען איז רעכט פון אַ יידישן שטאַנדפונקט.

און אין די יידישע רעדאַקציעס קומט יעדן יאָר אַן אַ וואַקסנדיקער שטראָם מיט אָנפראָגעס: צי מעג אַ ייד שטעלן ביי זיך אין הויז אַ קריסטמעס־בוים און צי מעגן יידישע קינ־דער באַקומען מתנות פון סאַנטאַ קלאָז?

איך וויל ניט איבערטרייבן די באַדייטונג פון דער דאָ־זיקער „סאַנטאַ קלאָז"־פראָבלעם, אָדער פון דער „פראָבלעם פון קריסטמעס־בוים" און זי פאַרשטעלן ווי אַ „טראָגעדיע" פון יידישע עלטערן און קינדער אין אַמעריקע. אָבער אַ פראָב־לעם איז עס זיכער, און אַן ערנסטע. די ערנסטקייט פון דער פראָבלעם באַשטייט ניט אָזוי אין דעם, ווי צו באַציען זיך צו מר. סאַנטאַ קלאָז, נאָר אין דעם, ווי צו געבן אונדזערע קינדער אַ יום־טוב, אויף וועלכן זיי זאָלן וואַרטן מיט דער זעלביקער פריידיקער גרייטקייט ווי די אָרומיקע ניט־יידישע קינדער; ווי צו מאַכן, אז אונדזערע קינדער זאָלן ניט באַרויבט ווערן פון אַ יום־טובדיקער פרייד, אויף וועלכער זיי האָבן אַ פולע רעכט.

אַמאָליקע צייטן — און אפילו אפשר איצט אין די זעל־טענע פונקטן, וואו דער אָלטער יידישער שטייגער האָט זיך נאָך איינגעהאַלטן אין אַן אומבאַרירטער פאָרם, — האָבן די יידישע קינדער געהאַט אַ סך יום־טובים: פסח — דער יום־טוב פון נייע קליידער און פון שפילן אין ניס; ל״ג בעומר — דער יום־טוב פון פיײל־און־בויגן; שבועות — דער יום־טוב פון שבועות־גרינס און פון מילכיקע מאכלים; סוכות — דער יום־טוב פון דער סוכה און פון גרינעם סכך, און שמחת־תורה — דער יום־טוב פון דער פאָן מיטן עפל, וועו ס׳איז בכלל אַ לעבעדיקע וועלט; חנוכה — דער יום־טוב פון ליכט־לער און פון חנוכה־געלט, פון דריידל און פון לאַטקעס; חמשה עשר בשבט — יום־טוב פון פרוכט, און פורים — דער יום־טוב פון שלח־מנות, פורים־שפילן, דעם האָמענטאַש און דעם גראָגער. איך צייל דאָ נאָטירלעך אויס די קינדער־שטייגערישע סימנים פון די יום־טובים און ניט זייער נאַציא־נאַל־רעליגיעזן אינהאַלט.

יידישע קינדער האָט זיך אין דעם אַמאָליקן אַרעמען שטיי־גער, אין קליינעם שטעטל, אונטער דעם קאַנטשיק פון דעם מלמד אין חדר, אָפט געלעבט זייער שוואָר און שלעכט. אָבער ווי אָרעם און שוואָר און רעגולירט עס איז ניט געווען זייער לעבן, האָבן די יום־טובים זיי געבראַכט פרייד און ליכ־טיקייט און אַ דערוואַרטונג, וואָס האָט לייכטער געמאַכט דאָס לעבן פון אייַן יום־טוב ביז אַ צווייטן. ס׳איז אַ פאַקט, אז יידי־שע קינדער אין דעם אָלטן לעבן־שטייגער האָבן צוליב אָט די יום־טובים זיך באַטראַכט פאָר רייכער אַידער די ניט־יידישע, האָבן ניט געהאַט קיין שום גרונט מקנא צו זיין זיי און וואָלטן זיך מיט זיי בשום אופן ניט געביטן.

אָבער יענע צייטן זיינען שוין לאַנג אַוועק פאָר אונדז און פאָר אונדזערע קינדער. די מאָדערנע יידישע עלטערן, ספעציעל אין אַמעריקע, האָבן צוזאַמען מיט אַ סך אַמאָליקע גלויבונגען און מנהגים אויפגעגעבן דעם גרעסטן טייל פון דעם אַמאָליקן שטייגער און אינאייגעם מיט אים די אַלע יום־טובים, וואָס פלעגן אַזוי דערפריען די קינדער און צוגעבן דער יידישקייט אַ באַזונדערן חן אין זייערע אויגן. אויב עס זיינען דאָ ביי יידן פאַרבליבן נאָך וועלכע עס איז יום־טובים, וואָס ווערן ערנסט אָפּגעהיט, זיינען עס ראש־השנה און יום־כיפור, און אָפט דאָס אויך ניט. די קינדער־זייט פון די אַלע אַמאָליקע פרייליכע יידישע שטייגער־יום־טובים, דורך וועל־כע דאָס קינד פלעגט זיך צוביגדן צו דער קולטור און די טראַ־דיציעס פון די עלטערן, זיינען אין בעסטן פאַל פאַרביטן גע־ווארן מיט דער „בר־מצווה"־„פאַרטי", וואָס אַ יינגל האָט איין מאָל אין זיין לעבן. און קיין נייע יום־טובים אָנשטאָט די פאַרלאָזענע שטייגער־יום־טובים האָבן מיר אונדזערע קינ־דער ניט געגעבן.

איז דען אַ וואונדער, וואָס מיר האָבן דערמיט אָפּגעשאָפט אַ גרויסן, אפשר דעם גרעסטן טייל פון דער „יידישקייט", וואָס פאַרבינדט די קינדער מיט די עלטערן? איז דען אַ וואונדער, וואָס ווען עס קומט דער סאַנטאַ קלאָז און קריסט־מעס־בוים־סעזאָן פאַרקוקן זיך אונדזערע קינדער מיט בענק־שאפט אין די פענצטער פון זייערע קריסטלעכע שכנים, און יידן הייבן זיך אָן אַרומטראָגן מיט שאלות וועגן דעם, צי יידי־שע קינדער מעגן אַדער טאָרן ניט טאַנצן אָרום אַ קריסטמעס־בוים?

די צווייפלען, וואָס אַ סך יידישע עלטערן האָבן וועגן דעם קריסטמעס־בוים און קריסטמעס־מתנות, זיינען פאַרשטענד־לעכע. מיר האָבן געוויסע היסטאָרישע זכרונות און אום־אָנגענעמע אַסאָציאַציעס נאָך „פון צו־הויזן", פון די אַמאָליקע אַלטע היימען. דאָרטן און אין יענע צייטן האָט די רעליגיע געשפּילט אַ פיל גרעסערע ראָלע אין טאָג־טעגלעכן לעבן סיי פון די יידן, סיי פון די קריסטן, און די וועגט צווישן זיי זיינען געווען דיקע און הויכע. דער קריסטמעס־סעזאָן האָט די יידישע קינדער ניט געקאָנט צוציען מיט זיין פאַרביקייט און פריילעכקייט, ערשטנס, ווייל זיי האָבן פאַר דעם ערשט גע־האָט אַן אָנגענעם־פריילעכן יום־טוב, חנוכה, און צווייטנס, ווייל יעדע דערמאָנונג וועגן קריסטוסן איז דאָרט געווען פיינטלעך פאַרשפּיצט קעגן יידן. דער קריסטמעס־סעזאָן איז געווען פאַר יידן ניט קיין צייט פון גוט־שכנישע באַציאונגען, נאָר אַ צייט פון מורא, וועו זיי אַליין פלעגן אויסמיידן אַן אי־בעריקן מאָל אַרויסגיין אין גאַס און פלעגן אויך זען אייגצו־האָלטן די קינדער אין הויז אויפן פאָל פון „טאָמער מאָלע וואָס עס מאַכט זיך"... דאָרטן האָט דעריבער ניט געקאָנט זיין קיין פראָבלעם פון אַ „יידישן" „קריסטמעס־איוו", סאַנטאַ קלאָז און קריסטמעס־בוים.

אָבער דאָ ביי אונדז אין אַמעריקע איז די לאָגע אַ גאַנץ אַנדערע. נאָטירלעך, מיר האָבן אויך אין אַמעריקע אַנטי־סעמיטן און אַנטיסעמיטיזם און אַ געוויסע מאָס פון רעליגי־עזן אַנטאַגאָניזם, — אָבער מען קאָן מיט זיכערקייט זאָגן: דער קריסטמעס־סעזאָן איז דאָ אין אַמעריקע ניט פאַרבונדן מיט קיין ספּעציעלער אַנטי־יידישער „קריסטלעכקייט" און מיט קיין רעליגיעזן פאַנאַטיזם און אַנטאַגאָניזם. פאַרקערט,

דער קריסטמעס־סעזאָן איז אין אַמעריקע שוין לאַנג געווארן דער סעזאָן פון „גוד וויל", פון גוטע געפילן צווישן שכנים און באַקאַנטע. זעלטן וועלכע יידישע פאַמיליע עס באַקומט אין דער צייט אַליין ניט קיין „סעזאָן־באַגריסונגען", קאַרטלעך מיט „מעררי קריסטמעס" און „העפּי ניו ייר" פון קריסטלעכע און יידישע פריינט און באַקאַנטע, און זעלטן ווער עס שיקט אַליין ניט אַרויס אַזעלכע באַגריסונגען.

מען קאָן אָן איבערטרייבונגען זאָגן: קריסטמעס־איוו און אַלץ וואָס איז מיט דעם פאַרבונדן איז שוין אָן צייט געווארן אָ טיפּיש־אַמעריקאַנישער, אַלגעמיין־אַמעריקאַנישער שטייגער־יום־טוב, ווי נייַ יאָר, לעיבאָר־דעי, טהענקסגיווינג־דעי און אַנדערע, און ניט ער צעטיילט די אַמעריקאַנער באַפעלקערונג, נאָר ער פאַראייניקט זי.

און וואָס איז דער רעזולטאַט דערפון? אָ סך דערוואַקסענע יידן נעמען אָן דעם יום־טוב, נאָר זייערע קינדער האַלטן זיי אין אָ זייט פון אים. אַליין שיקן זיי קריסטמעס־גרוסן, גייען אויף „קריסטמעס־איוו"־„פאַרטיס", שיקן מתנות צו דעם יום־טוב, אָבער דעם שבּתדיקן טייל פון דעם יום־טוב, וואָס אָפּט לירט אַממערסטן צו די קינדער, איגנאָרירן זיי פאָר די קינדער. באַקומט זיך עפּעס אָ פּלאַנטער, אָ ווידערשפּרוך, וועלכער בלייבט פאָר די קינדער ניט פאַרענטפערט.

מיר דאַכט זיך, אַז דער פּלאַנטער קאָן אויפגעפּלאַנטערט ווערן, וועלן מיר וועלן זיך אין מאָל פאָר אַלע מאָל אָפּגעבן אָ חשבון אין דעם, אַז דער אַזוי־גערופענער „קריסטמעס־איוו"־יום־טוב איז אין דער אמתן גאָרניט קיין ספּעציעל־קריסטלעכער יום־טוב און האָט ניט קיין שייכות מיט קריסטוסן. פונקט אַזוי האָבן ניט קיין שייכות מיט דער קריסטלעכער רעליגיע סאָנטאָ קלאָז, דער קריסטמעס־בוים מיט דיליכטלעך און די מתנות פאָר קינדער. אויב מען זאָל אָננעמען, וויי עס איז טאַקע אין דער אמתן, אַז חנוכה איז עלטער פון קריסטמעס, איז ניט שווער אייניצוזען, אַז די ליכטלעך אויפן קריסטמעס־בוים, די קינדער־מתנות (חנוכה־געלט) און די גאַנצע יום־טובדיקייט האָט דער קריסטמעס־איוו איבערגענומען פון חנוכה און ניט פאַרקערט. דאָס מיינט, אַז די קריסטמעס־איוו־צערעמאָניעס האָבן מער שייכות צו יידישע טראַדיציעס, אייַדער צו קריסטלעכע.

עס איז באַוואוסט, אַז „קריסטמעס־איוו", וועלכער איז אינגעפּירט געווארן אין די סקאַנדינאַווישע לענדער און אין האָלאַנד אין שפּעטערן מיטלאַלטער אלס אָ מין הנחה צו דעם, וואָס דאָס פאַלק האָט ניט געוואָלט פאַרלאָזן זיין פריערדיקן פאַרצייטיקן שטייגער־יום־טוב, דעם „יום־טוב פון ליכט", וואָס פאַלט אויס אין דער צייט פון דער ווינטערדיקער זון־ענדערונג, איז אין ס׳רוב קריסטלעכע לענדער (און באַזונדערס אין אַמעריקע) אַנגערקענט און פאַרשפּרייט געווארן נאָך אָ לאַנגן ווידערשטאַנד פון דער קירך ערשט אַרום דעם מיטן פון דעם 19טן יאָרהונדערט. מען קאָן דעריבער זאָגן: דער יום־טוב פון „קריסטמעס־איוו" איז אָ שטייגער־יום־טוב, וואָס האָט אָן אַלטע קרובהשאפט מיט חנוכה, וואָס פאַלט אויך אויס אויף דער צייט פון דער ווינטערדיקער זון־ענדערונג און איז אויך נאָך פון פאַרצייטנס באַקאַנט אלס חג־הנרות, דער יום־טוב פון ליכט.

אויף וויפל דער קריסטמעס־בוים ווערט ביי די קריסטן גופא ניט באַטראַכט אלס אָ קריסטלעכער סימבאָל קאָן מען זען דערפון, וואָס לענין, וועלכער איז זיכער קיינמאָל ניט געווען גרייט אויף וועלכע עס איז קאָמפּראָמיסן מיט רעליגיעז צערעמאָניעס, פלעגט סיי לעבנדיק אין דער עמיגראַציע אין דער שוויץ, סיי אין זיינע לעצטע יאָרן אין מאָסקווע, גערן אַליין באַטייליקן זיך און העלפן אייַנאָרדענען אָ „יאָלקע" (קריסטמעס־בוים) פאָר די קינדער פון פריינט און באַקאַנטע.

און אָט איז אָן אינטערעסאַנטע טעלעגראַמע, וואָס די פרעסע האָט אַנומלטן געדרוקט:

„מאָסקווע, דעצ. 22. — קריסטמעס איז אין סאָוועטנ־פאַרבאַנד ניט קיין יום־טוב, אָבער דער קריסטמעס־סעזאָן וועט דאָרטן געפּייערט ווערן היינטיקס יאָר, ווי אין די פרי־ערדיקע יאָרן. די גרויסע מאַסן פון דער סאָוועטישער באַפעלקערונג, אייַנשליסנדיק אפילו די מאַכמעדאַנער, וועלן פּייערן דעם ניט־רעליגיעזן קריסטמעס־בוים יום־טוב ערב נייַ־יאָר־אָוונט און נייַ־יאָר".

דער „קריסטמעס"־בוים רופט זיך אין סאָוועטנפאַרבאַנד, נאַטירלעך, ניט קריסטמעס־בוים, נאָר „יאָלקע", — פונקט ווי ער רופט זיך דאָ „פויר־טרי" אין די געוויינלעכע צייטן אויסער דעם קריסטמעס־סעזאָן; סאַנטאָ קלאָז רופט זיך אין סאָוועטנפאַרבאַנד „דיעדושקאָ מאָראָז" (דער זיידע פראָסט), אָבער מתנות ברענגט ער, די קינדער פרייען זיך מיט אים, מיט די מתנות און מיטן בוים, און די דערוואַקסענע נאָשן אויך פון דעם יום־טוב. אפשר וועט מען זאָל ביי אונדז באַצייכענען דעם קריסטמעס־בוים אלס חנוכה־בוים (ווי מען באַצייכנט שבועות־גרינס, סוכות־סכך און הושענות), וואָלט אָ גרויסער טייל פון דער מורא פאָר דער געהעריקער פייערונג פון דעם ווינטערדיקן „יום־טוב פון ליכט" אָפּגעפאַלן ביי יידן. און וועט מען זאָל דעם „סאַנטאָ קלאָז" אַנרופן „פעטער שנייער" (ווי די רוסן רופן אים „זיידע פראָסט"), וואָלטן זייַנע מתנות זיכער געווען אָנגעלייגט ביי די קינדער ניט וויייניקער ווי די וואָס סאַנטאָ קלאָז ברענגט.

איך שטעל זיך פאָר, אַז פאָר די ניט־רעליגיעזע יידן אין אַמעריקע וואָלט געווען ניט שווער צו פאַרוואַנדלען חנוכה אין אָ גרויסן ווינטער־יום־טוב פאָר די יידישע קינדער מיט אָ פעטער שנייער, מיט אָ חנוכה־בוים, מיט מתנות — ניט דורכלאָזנדיק דערבי אויך די היסטאָרישע און שטייגער־באַדייטונג פון דעם יום־טוב. און אַזוי וויי ער פאַלט אויס צוזאַמען מיטן קריסטמעס־סעזאָן, וואָלטן אָ סך קינדער פון אונדזערע ניט־יידישע שכנים אַרויסגעקוקט צו אים, ווי אונדזערע קינדער קוקן אַרויס מיט בענקשאַפט צו דעם „קריסטמעס־איוו" מיטן קריסטמעס־בוים און סאַנטאָ קלאָז.

אָ געוויסער און זייער אינטערעסאַנטער פּרעצעדענט פאָר דער דערנעענטערונג פון די שטייגער־יום־טובים איז פאָראָן אין ער אַרבעט זייער גוט. איך דערמאָן זיך וועגן אים פון דער צייט, ווען מיר איז אויסגעקומען צו לעבן אין אַלעקסאַנדריע, עגיפּטן, מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק. אין אַלעקסאַנדריע באַשטייט די באַפעלקערונג פון אַראָבער, קאָפּטן, גריכן, איטאַליענער, פראַנצויזן און יידן. אָבער הגם די אַלע גרופּעס זיינען גאָנץ היפש רעליגיעז און די נאַציאָנאַלע אונטערשיידן צווישן זיי זיינען זייער גרויס, איז פאָראָן אין שטייגער־יום־טוב. דער יום־טוב פאַלט אויס אין מיטן מערץ. ער הייבט זיך געווייַנלעך אָן מיטן יידישן פורים. באַלד נאָך אים, אָדער אַמאָל אפילו אין דעם זעלביקן טאָג, הייבט זיך אָן דער פראַנצויזיש־איטאַליענישער שטייגער־יום־טוב „מאַרדי גראַ" (דער פעטער דינסטיק), און אין עטלעכע טעג אַרום דער גריכישער און קאָפּטישער פרילינג־יום־טוב, וואָס אַנט־

שפּרעכט דער רוסישער „מאַסליאַניצע". סיי פּורים, סיי „מאַרדי גראַ", סיי „מאַסליאַניצע" אין איר קאַפּטישער פּאָרם האָבן אַ געוויסע נאָענטע שייכות לויט זייערע מנהגים — אין עסן, טרינקען, טומלען און מאַסקירטע „פּורים־שפּילער".

האָבן די פּאַרשיידענע אינוואוינער־גרופּעס פון אַלעק־סאַנדריע אַזוי צונויפגעגאָסן די פּייערונג פון זייערע באַזונדערע פּרילינג־יום־טובים, אַז די פּייערונג הייבט זיך אָן פּאַר אַלעמען אויף די גאַסן אין דעם אָוונט פון פּורים און ענדיקן זיך — ווידער פּאַר אַלע גרופּעס — ערשט אין אַ וואָך אַרום מיט דער גריכישער „מאַסליאַניצע" און דעם איטאַליעניש־פראַנציזשן „מאַרדי גראַ". אפילו די מאַכמעדאַנישע באַפעלקערונג ווערט מיטגעצויגן מיט דעם דאָזיקן שותפותדיקן יום־טוב און די שטאָט־פאַרוואָלטונג אַסיגנירט באַדייטנדיקע סומען געלט כדי די שותפותדיקע גאַסן־פייערונגען זאָלן דורכגעפירט ווערן מיט גלאַנץ און פּראַכט פון דעם ערשטן טאָג ביז דעם לעצטן.

דאָס אַלץ וואָס איך האָב פריער געזאָגט וועגן דער מעג־לעכקייט צו פאַרוואַנדלען חנוכה אין אַן אמתן פריילעכן קינ־דער־יום־טוב און דערפירן די פייערונג ביז „קריסטמעס־איוון", כדי די יידישע קינדער זאָלן אים פאַרענדיקן צוזאַמען מיט די ניט־יידישע, איז דערהויפט אַ פאַרשלאָג צו פאַר־טראַכטן זיך וועגן דעם און דיסקוטירן די פראַגע. מיר דאַכט, אַז אונדזערע לערער און דערציער, אונדזערע שרייבער, קינסטלער און קולטור־טוער האָבן שוין לאַנג געדאַרפט באַ־טראַכטן די פראַגע וועגן דעם, ווי צו געבן אונדזערע קינדער אַ פריילעכן שטייגער־יום־טוב, וועלכער זאָל זיין יידיש לויט זיין אָפּשטאַם און אידייען־פאַרבינדונגען און אין דער זעל־ביקער צייט אַמעריקאַניש לויט אונדזער היינטיקן שטייגער.

לערע און פּראָבלעמען פון יידישער געשיכטע

1.

מיט דער יידישער געשיכטע איז עס טיילווייז ווי מיט דער נעגער־געשיכטע און טיילווייז גאַנץ אַנדערש. די היס־טאָרישקייט פון דעם יידישן פאָלק און זיין פאַרצייטיקע גע־שיכטע פאַלט קיינעם אפילו ניט איין צו לייקענען. יעדער איינער ווייסט, אַז יידן זיינען געווען אַ פאָלק, וואָס האָט גע־שאפן גרויסע קולטור־ווערטן שוין אין דער צייט, ווען אַ סך פון די אַזוי־גערופענע „נאַרדיקס" פון די „העכערע ראַסן" האָבן נאָך אַרומגעוואַנדערט אין די וועלדער. אָבער פאַר זייער פיל, אפשר דעם גרעסטן טייל פון די, וואָס ווייסן עפּעס וועגן דער פאַרגאַנגענהייט פון דעם יידישן פאָלק, פון דער ביבל, — זיינען די יידן פאַרבליבן ניט נאָר אַ ביבל־פאָלק, נאָר בפירוש אַ פאָלק, וואָס זיין שעפּערישע ראָלע אין דער געשיכטע האָט זיך פאַרענדיקט מיט דער ביבל און וואָלט, על־פּי יושר און על־פּי שכל, ניט געדאַרפט אָנגיין ווייטער. ס׳איז אפילו געשאָפן געוואָרן אַ מין דעליקאַט־אַנטיסעמיטישע „טעאָריע", וואָס איז גרייט צו אָנערקענען

משה כץ האָט אַ סך געשריבן וועגן יידישער געשיכטע. פון אַפּריל 1938 ביז אויגוסט 1939 האָט ער פאַרעפנטלעכט אין דעם דעמאָלטדיקן מאַרקסיסטישן זשורנאַל „האָמער", וואָס איז אַרויסגעגאַנגען אין ניו־יאָרק, אַ סעריע פון זעכצן קאַפּיטלעך: „פּראָבלעמען פון דער יידישער געשיכטע". די סעריע וואָלט פאַרנומען אַ ערך אַ העלפט פון דעם איצטיקן גאַנצן בוך און האָט דאָ דעריבער ניט געקאָנט אַריין. חוץ דעם איז וויכטיק, אַז די סעריע זאָל פאַרעפנטלעכט ווערן אין אַ באַזונדערן בוך, וואָס זאָל זיין צוגעגלעך פאַר ברייטערע שיכטן און זאָל מעגלעך גענוצט ווערן אויף די העכערע קורסן פאַר יידישע יוגנטלעכע. דאָ פאַרעפנטלעכן מיר נאָר איין קאַפּיטל פון דער סעריע, וואָס באַהאַנדלט די פראַגע פאַרוואָס יידן האָבן זיך אַנטוויקלט ווי אַ שטאָטישער עלעמענט („האָמער", אָקטאָבער 1938). ווי אַן אַריינפיר גייט דאָ צוערשט (1) אַן אַרטיקל, וואָס משה כץ האָט פאַרעפנטלעכט אין דער „מאַרגן־פרייהייט" פון 26טן אַפּריל 1952, צו דער געלעגנהייט פון דער „וואָך פון יידישער געשיכטע" אין אַמעריקע.—רעד.

אָפּט דורכגעווייקט געוואָרן מיט בלוט. אָבער דאָס בלוט אויף די בלעטער פון דער יידישער געשיכטע איז אייגענע בלוט, ניט קיין פרעמדע; בלוט פֿאַרגאָסן צו באַשטיין אויף דעם רעכט צו עקזיסטירן, צו האַלטן זיך ביי אייגענע איבערצייגונגען און גלויבן, און ניט כדי אַרויפצוצווינגען אויף עמעצן אַנדערש די אייגענע מיינונגען און גלויבונגען.

אין משך פון אָרום 2000 יאָר האָט די הערשנדיקע מאַכט, — פריער פון דער רוימישער אימפּעריע, דערנאָך פון דער קריסטלעכער קירך און שפּעטער פון די פּעאָדאַלע און קאַפּיטאַליסטישע רעגירונגען געזוכט מיט גוואַלד צו דערדריקן, דערשטיקן און אומברענגען דאָס יידישע פֿאָלק אַלס אַן אומגעווינטשטע און אפילו געפערלעכע מינדערהייט. אָבער די דאָזיקע ממש פֿאַטאַלאָגישע שנאה פון די פֿאַרשיידענע רעאַקציאָנערע הערשער און רעזשימען צום יידישן פֿאָלק איז זייער אָפט געווען אַ רעזולטאַט פון דעם, וואָס די יידישע מאַסן האָבן זיך ניט געלאָזן איזאָלירן, האָבן אונטער די שוועריסטע באַדינגונגען געפונען און באַפעסטיקט אַ קאָנטאַקט מיט דער אַרומיקער באַפעלקערונג און אָפט ניט נאָר אינספּירירט, נאָר דירעקט באַטייליקט זיך אין די פֿאַרשיידענע באַפרייאונג־קאַמפן פון זייערע שכנים.

האָוארד פעסט האָט אין זיין פֿרעכטיקן היסטאָרישן ראָמאַן „מאַי גלאָריאָ בראָדערס" (מייַע הערלעכע ברידער) קינסטלעריש אַרויסגעבראַכט און געמאַכט נאָענט און פֿאַרשטענדלעך פֿאַר צענדליקער און הונדערטער טויזנטער היינטיקע אַמעריקאַנער יידן דעם אמתן זינען און העלדישקייט פון די מאַקאַבייער־קאַמפן און קעמפֿער. ער האָט אין דעם ראָמאַן באַוויזן, אַז אונטער וואָס פֿאַר אַ נעמען און שלייערן די דאָזיקע קאַמפן זאָלן ניט האָבן געפירט געוואָרן, זיינען זיי אין עצם געווען אַ קאַמף פון די פֿאָלקסמאַסן קעגן די פרעמדע און היימישע אונטערדריקער, אַ קאַמף פֿאַר דער עקזיסטענץ און פֿאַר אַ בעסערן, שענערן און מער באַפּרידיקנדיקן לעבן. און אין דעם דאָזיקן קאַמף זיינען די מאַסן זייער אָפט, אויב ניט ס׳רוב, געשטערט געוואָרן דורך זייערע אייגענע הערשנדיקע קלאַסן און גרופּעס, וואָס זיינען שטענדיק גרייט געווען צו מאַכן אויף זייער חשבון קאַמפֿאַמיסן מיט די שונאים.

דאָס, אייגנטלעך, איז געווען דער אינהאַלט אויך פון אַלע וויכטיקע קאַמפן און אויפטוען פון יידישן פֿאָלק דורך די לאַנגע יאָרהונדערטן אין דער רוימישער אימפּעריע, אין שפּאַניע, אונטער די אַראַבישע הערשער, אין דער מיטל־אַלטערלעכער אייראָפּע, אין דער אַמעריקאַנער רעוואָלוציע און בירגער־מלחמה, אין אַלטן פּוילן און אין צאַרישן רוסלאַנד — קאַמפן, וואָס האָבן אָפט געטראָגן אַ שאַרפן קלאַסן־כאַראַקטער און וואָס האָבן זיך אין דעם לעצטן יאָרהונדערט און ביז היינטיקן טאָג אַזוי ענג איבערגעפלאָכטן מיט די רעוואָלוציאָנערע קאַמפן פון אַלע אונטערדריקטע פעלקער און קלאַסן.

עס איז געווען דער ערגסטער און נידערטרעכטיקסטער בלבול פון די פאַשיסטן און אַנדערע אַנטיסעמיטן פאַרצושטעלן דאָס היינטיקע יידישע פֿאָלק, ווי אַ פֿאָלק פון פֿאַראָזיטן, וואָס לעבן אויפן חשבון פון פרעמדער מי און אויפטוען און טראָגן אַליין גאָר ניט צו. און אפשר נאָך ערגער איז, וואָס צווישן דער יידישער בורזשואָזיע איז גאָר ניט קליין די צאָל פון די, וואָס באַטראַכטן זיך פאַר אייגענעבטענע געסט ביי אַ פרעמדן טיש, און זיינען גרייט צו קריכן אפילו אונטערן טיש, אַבי צו באַקומען פון אים פעטע ברעקלעך. דער אמת איז — און מיר מעגן שטאָלץ זיין מיט דעם, — אַז די יידישע מאַסן האָבן זיך שטענדיק און אַקטיוו באַטיליקט אין דעם פֿראָגרעסיוון גאַנג פון דער געשיכטע און האָבן בייגעשטייערט זייערע פייאיקייטן, טאַלאַנטן און גאונות, זייערע אידייען, שטרעבונגען און כוחות אין דעם אַלגעמיינעם אוצר פון מענטשלעכע דערגרייכונגען פאַר אַ שענערער וועלט.

מען מוז צוגעבן, אַז בנוגע דער יידישער געשיכטע און איר ווערטפולן אינהאַלט האָבן אַ סך געזינדיקט ניט נאָר די רעאַקציאָנערע עלעמענטן, וואָס האָבן, נאָטירלעך, באַטאָנט אירע רעאַקציאָנערע מאָמענטן, נאָר אויך די פּראָגרעסיווע. דער גרויסער טעות פון די פֿראָגרעסיווע עלעמענטן איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס זיי האָבן אָפט באַטראַכט די געשיכטע פון זייער פאָלק ווי עטוואָס אַזוינס, וואָס גיט זיך אינגאַנצן אין דער פארגאַנגענהייט און האָט מער ניט קיין שום שייכות צו דער צוקונפט. צוליב די הערשער און הערשנדיקע גרופּעס, וואָס האָבן מאַנאָפּאָליזירט דעם אויבנאָן אין דער געשיכטע און האָבן איר דורך זייערע מעשים אָפט צוגעגעבן אַ רעאַקציאָנערן קאָליר, האָט מען כמעט פארגעסן, אַז די אמתע געשיכטע איז געמאַכט געוואָרן פון פאָלק גופא, ס׳רוב אין קאַמף קעגן זיינע הערשער און פֿאַרפירער. מען האָט דעריבער — ווי געאַרגי דימיטראָוו האָט אָנגעוויזן אין זיין היסטאָרישן פּאַרטראַג וועגן „אַרבעטער אייניקייט אַלס פּעסטונג קעגן פאַשיזם" (אין 1935), איבערגעלאָזן דאָס שרייבן און לערנען די געשיכטע פאַר די רעאַקציאָנערע, נאַציאָנאַליסטישע קלאַסן, וואָס שלעפּן זיי־ערע פעלקער אויף צוריק, — אָנשטאָט צו באַנוצן די פּראָגרעסיווע געשיכטע פון פֿאָלק, כדי צו פֿאַרגרעסערן זיין גלויבן אין זיינע אייגענע כוחות און קלאָרער צו מאַכן פאַר אים זיין קאַמף פאַר אַ בעסערער צוקונפט.

„אונדז — האָט דימיטראָוו געוואָרנט — גייט אָן יעדע וויכטיקע פראָגע ניט נאָר בנוגע דער קעגנוואָרט און דער צוקונפט, נאָר אויך בנוגע דער פאַרגאַנגענהייט פון אונדזער אייגן פֿאָלק. מיר... זיינען אומקאָמפּראָמיסלעכע פּרינציפּיעלע קעגנער פון בורזשואָזן נאַציאָנאַליזם אין אַלע זיינע פֿארמען. נאָר מיר זיינען ניט קיין אָנהענגער פון נאַציאָנאַלן ניהיליזם".

דימיטראָוו האָט דערמאָנט, וואָס לענין האָט געשריבן אין זיינעם אַן אַרטיקל (פון 1914) „וועגן דעם נאַציאָנאַלן שטאָלץ פון די גרויס־רוסן": „איז אייך, גרויס־רוסישע באַוואוסטזיניקע פּראָלעטאַריער, פרעמד דאָס געפיל פון נאַציאָנאַלן שטאָלץ? געוויס ניט! מיר האָבן ליב אונדזער שפּראָך און אונדזער לאַנד, מיר אַרבעטן פאַר דעם, אַז זיינע אַרבעטנדיקע מאַסן (ניין צענטלעך פון דער באַפעלקערונג) זאָלן דערהויבן ווערן צום באַוואוסטזיניקן לעבן פון דעמאָקראַטן און סאָציאַליסטן. מיר זיינען פול מיטן געפיל פון נאַציאָנאַלן שטאָלץ און גראָד דערפאַר האָסן מיר באַזונדערס אונדזער שקלאַפּערישע פֿארגאַנגענהייט און אונדזער שקלאַפּערישע קעגנוואָרט..." (דאָס איז געשריבן געוואָרן אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אונטער דער צאַרישער הערשאַפט).

באַקענען זיך און שטודירן די געשיכטע פון דעם אייגענעם פֿאָלק מיינט שטודירן די געשיכטע פון דעם, ווי דאָס

פֿאלק האָט אַלע מאָל, אפילו אונטער די שווערסטע אומ־שטענדן און ווידערשטאַנד מצד די אייגענע הערשנדיקע קלאַסן געפונען ביי זיך די פייאיקייט צו גלויבן און האָפֿן, און דעם מוט און כוחות צו קעמפֿן קעגן זיינע אונטערדריקער און צעשטערער, קעגן זיינע שקלאַפֿן־באַדינגונגען פֿאר אַ בעסערער, שענערער, פרייער און ליכטיקער צוקונפֿט. די היסטאָרישע פֿאַסירונגען און העלדן, די פֿאַלקס־לעגענדעס, די פֿראָגרעסיווע היסטאָרישע טראַדיציעס, די לידער און די שפּראַך גופא פון פֿאלק פֿארקערפֿערן די דאָזיקע מאָמענטן פון זיין געשיכטע. די געשיכטע פון אונדזער פֿאלק איז איבערגעפילט מיט אַזעלכע מאָמענטן.

2.

פֿאַרוואָס האָבן זיך די יידן אַנטוויקלט אין אַ שטאָטישער באַפֿעלקערונג?

וואו און ווען מיר טרעפן זיך מיט אַ יידישער באַפֿעלקערונג אין דעם אויסער־פֿאַלעסטינישן פּעריאָד, איז דאָס געווייַנלעך אַ שטאָטישע באַפֿעלקערונג. דאָס מיינט, נאַטירלעך, ניט, אַז אַבסאָלוט אַלע יידן אין אויסנאָם לעבן אין די שטעט און פֿאַרנעמען זיך מיט שטאָטישע פֿראָפֿעסיעס. דער פֿאַקט איז דאָך, אַז אפילו אין דעם צאַרישן רוסלאַנד, וואו יידן איז געווען פֿאַרבאָטן צו וואוינען אין די דערפער און צו פֿאַרמאָגן אויסער־שטאָטישע ערד זיינען געווען צענדליקער טויזנטער יידישע קאָלאָניסטן. אפילו אין אַמעריקע, וואו יידן האָבן מער ווי אין אַ וועלכן עס איז לאָנד אין דער וועלט אַרויסגעווויזן אַ טענדענץ צו קאָנצענטרירן זיך דווקא אין די סאָמע גרעסטע שטעט, האָבן מיר אַ היפּשע צאָל יידישע פֿאַרמער, וואָס וואָקסט אפילו ביס־לעכווייַז.

דאָס זעלביקע איז, נאַטירלעך, געווען ריכטיק אויך פֿאַרצייטנס און אפילו אין מיטלאַלטער. דאָס וואָס די קריסטלעכע קירך האָט נאָכדעם ווי זי האָט באַזיגט די רוימישע אימפּעריע כסדר געשטערט די יידן צו באַזיצן קריסטלעכע שקלאַפֿן, וואָס האָבן געקאָנט באַנוצט ווערן צו באַאַרבעטן די ערד, און וואָס יידישע לאָנד־אייגנטימער האָבן עקזיסטירט אפילו אין דעם אייראָפּייאישן מיטלאַלטער, — דאָס ווייזט, אַז יידן אין דיאַספֿאָרע זיינען ניט שטענדיק געווען אזוי אַבסאָלוט אָפּגעריסן פון דער ערד, ווי מען שטעלט זיך געווייַנלעך פֿאָר.

פונדעסטוועגן איז עס ריכטיק, אַז דער ווייט־גרעסטער טייל פון די יידישע ישובים אין דעם אויסער־פֿאַלעסטינער פּעריאָד איז געווען אַ שטאָטישער, און נאָך מער, — אַ גרויס־שטאָטישער.

וועגן אַפֿאַסטאָל פֿאול רעכנט אויס אין זיינע בריוו די גרויסע צאָל יידישע ישובים אויסער פֿאַלעסטינע, וואָס ער האָט (אין ערשטן יאָרהונדערט פון אונדזער צייט־רעכנונג) באַזוכט אויף זיינע פֿראָפּאַגאַנדע־רייזעס, רעדט ער וועגן אַנטיאָכיע און אַטהען, וועגן רוים און אַלעקסאַנדריע, וועגן סאָלאָניקי און קרעטע און אַנדערע דעמאָלטדיקע גרויסע וועלט־צענטערן. אַלע אַנדערע קוואָלן וועגן יענעם פּעריאָד זיינען איינשטימיק, אַז די יידישע באַפֿעלקערונג פון יענער און שפּעטערדיקע צייטן איז געווען אין איר סאָמע גרעסטער מאַסע אַ שטאָטישע.

אפילו אין די פֿאַלן, וועו יידן האָבן זיך פֿאַרנומען מיט פֿראָזעליטיזם און האָבן געוואונען פֿאַרן יידישן גלויבן גאַנצע מלוכות, ווי אַדיאַבענע און דאָס כוזרישע קעניגרייך, האָבן זיי דאָרטן געוואונען אויף זייער זייט די קעניגלעכע הויפן, דעם הויף־אָדל און די שטאָטישע באַפֿעלקערונג. דאָס זעלביקע איז געווען אין דעם רוסלאַנד פון איוואַן דעם גרויזאַמען: וועו די סעקטע פון די „פֿאַריידישטע" (גרים, וואָס האָבן אָנגענומען דעם יידישן גלויבן), האָט זיך דאָרט געפונען פֿאַרשפּרייטן אין זיין צייט אין אַזאַ מאָס, אַז די רעגירונג האָט אָנגענומען שטרענגע מיטלען אויף אויס־צורֿאָטן זיי, האָט זיך די סעקטע פֿאַרשפּרייט ניט צוויישן די פּויערים, וואָס זיינען געווען בכלל לייכט אויפצוכאָפּן יעדע סעקטאַנטישע באַוועגונג, נאָר גראָד אין מאָסקווע צווישן די סוחרים און אָנדערע שטאָטישע מענטשן.

דער דאָזיקער פֿאַקט פון דעם איבערוועגנדיק שטאָטישן כאַראַקטער פון דעם אויסער־פֿאַלעסטינער יידנטום שטעלט מיט זיך פֿאָר איינע פון די אינטערעסאַנטסטע און וויכטיקסטע פֿראָבלעמען פון דער יידישער געשיכטע, — אַ פֿראָבלעם, וואָס איז, קאָן מען זאָגן, געווען די מוטער פון דעם גרעסטן טייל פון אַלע אָנדערע יידישע פֿראָבלעמען וואָס איז דער ענטפֿער אויף דער פֿראָבלעם? וואָס איז די דערקלערונג פון דעם פֿאַקט, וואָס מיר געפינען ביי די פֿאַרשיידענע יידישע היסטאָריקער?

איינע פון די פֿאַרשפּרייטסטע דערקלערונגען, וואָס האָט פון דער יידישער היסטאָריאָגראַפֿיע אַריבערגעשפּאַנירט אין דער יידישער פּובליציסטיק, איז אָזאַ:

אין דער צייט וועו די יידן זיינען „פֿאַרטריבן געוואָרן אין גלות" האָט די ערד אין דער רוימישער אימפּעריע, פונקט ווי אין די מזרח־אימפּעריעס, געהערט צו די קעניגן און גרויסע פּריצים און איז באַאַרבעט געוואָרן מיט דער הילף פון שקלאַפֿן. וועלן ערד־אַרבעטער האָט געמיינט וועלן שקלאַפֿן. יידן האָבן עס, נאַטירלעך, ניט געקאָנט וועלן. דעריבער זיינען זיי געגאַנגען אויסשליסלעך אין די שטעט און זיינען געוואָרן אַ שטאָטישע באַפֿעלקערונג.

די דאָזיקע דערקלערונג זעט אויס צו זיין גאַנץ לאָגיש און ראַציאָנאַל. אָבער ווי ס׳רוב ראַציאָנאַליסטישע דערקלערונגען פון היסטאָרישע דערשיינונגען איז זי פֿאַלש. ערשטנס, דערפֿאַר, ווייל ווי ס׳איז שוין באַוויזן געוואָרן, איז דער גרעסטער טייל יידן, וואָס האָבן נאָך פֿאַרן חורבן פון דער יידישער מלוכה געלעבט אויסער פֿאַלעסטינע ניט פֿאַרטריבן געוואָרן אָהין. זיי זיינען דאָרט געווען אויף אַן אָרט אין פֿאַרלויף פון לאַנגע יאָרהונדערטן, וועו די גאַנצע ערד האָט זיך נאָך ווייט ניט געפונען אין די הענט פון די פּריצים און זיי האָבן זיך דאָרטן דעריבער געקאָנט אַנטוויקלען אין אַ פּרייען אָדער האַלב־פּרייען פּויערטום. אויב אפילו עס וואָלט געווען אמת, אַז די יידן אין די „גלות"־לענדער זיינען געווען די זעלבע, וואָס זיינען מיט גוואַלד „פֿאַרטריבענע" געוואָרן פון פֿאַלעסטינע, וואָלטן די פֿאַרטריבענע, פֿאַרשטייט זיך, בשום אופן ניט געווען אין אַזאַ לאָגע, אַז זיי זאָלן קאָנען אויס־קלייבן וואו זיך צו באַזעצן. זיי וואָלטן שוין באַזעצט געוואָרן דאָרטן וואו זייערע באַצווינגער און באַלעבאַטים וואָלטן געפונען פֿאַר נויטיק. דערבייַ איז זייער וואַרשיינלעך, אַז זיי וואָלטן באַזעצט געוואָרן אַלס שקלאַפֿן און דווקא אויף ערד. דער רעזולטאַט פון דעם וואָלט געמוזט זיין, אַז מיר וואָלטן געדאַרפט טרעפן זיך אין דעם אויסער־פֿאַלעסטינישן פּעריאָד דווקא מיט אַ גרויסער יידישער לאַנדווירטשאַפֿט־

לעכער באַפעלקערונג, — און דאָס וואָלט געווען דער היפּוך צו די באַקאַנטע פאַקטן.

פּראָפעסאָר ס. באַראָן פּרואווט אין זיין יידישער געשיכטע געבן די פאָלגנדיקע דערקלערונג:

„די אַנטפּרעמדונג פון די יידן פון דער ערד איז פאַרגעקומען מיט שנעלע טריט. אין דער צייט וועז אונטער דער איסלאַמישער הערשאַפט האָבן יידן געקאָנט זיין ערד־אייגנטימער און ערד־אַרבעטער, נאָכדעם ווי זיי האָבן אויסגעצאָלט אַ געווּיסן צינז, האָבן פיל קרעפטן זיך פאַראייניקט, כדי אויסצושליסן זיי פון דער אַגריקולטור אין די קריסטלעכע לענדער. סיי די שפּעטערדיקע רוימישע אימפּעריע, סיי די קריסטלעכע קירך, האָבן פאַרבאָטן די יידן צו האַלטן קריסטלעכע שקלאַפן. דאָס איז געווען אַ גרויסע שטערונג פאַר די יידישע לאַנד־אייגנטימער. די ווייטערדיקע פאַרקריסטלעכונג פון מזרח־איראָפּע האָט אָנגעזירט סיי דעם יידישן לאַנד־אייגנטימער, סיי דעם יידישן שקלאַפן־הענדלער. די גאַנצע אַנטוויקלונג פון דער פעאָדאַלער סיסטעם אין איראָפּע האָט געשטרעבט צו מאַכן דעם ערד־אייגנטום פאַרן באַזיס פון דעם גאַנצן סאָציאַלן און פּאָליטישן לעבן. דער, וואָס האָט פאַרמאָגט לאַנד, האָט פאַרמאָגט מאַכט. אונטער אַזעלכע אומשטענדן איז די דרינגנדיקע פאָדערונג פון דער קירך, אַז אומגלויביקע זאָלן ניט האָבן קיין פּאָליטישע מאַכט איבער קריסטן, אויסגעשפּרייט געוואָרן אויף אָפּצונעמען ביי די יידן דעם אייגנטום איבער דאָס רוב פון דער ערד, וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט" *).

פּראָפעסאָר באַראָן גייט דאָ אַרויס, ווי מיר זעען, פון דער הנחה, אַז יידן האָבן יאָ פאַרמאָגט ערד, סיי אין דער רוימישער אימפּעריע, סיי אין די איסלאַמישע לענדער, סיי אפילו אין דעם פעאָדאַלן פּעריאָד אין איראָפּע. נאָר די קריסטלעכע קירך, וואָס האָט ניט געוואָלט, אַז די יידישע לאַנד־אייגנטימער זאָלן הערשן איבער קריסטלעכע שקלאַפן און פּויערים און זאָלן האָבן אַ פּאָליטישע מאַכט, האָט אויסגעפירט, אַז זיי זאָלן פון זייער ערד באַרויבט ווערן.

אָבער אויב מיר זאָלן אפילו אָננעמען, אַז דאָס איז אומעטום און צו אַלע צייטן געווען ריכטיק (און דער פאַקט איז דאָך, אַז די קירך האָט ניט שטענדיק און ניט אומעטום אַזוי סיסטעמאַטיש פאַרשטויסן די יידן פון ערד), דערקלערט עס אונדז בלויז צווויי זאַכן: ערשטנס, פאַרוואָס יידן, וואָס האָבן יאָ פאַרמאָגט לאַנד, זיינען ביסלעכווייז אָדער מיט גוואַלד אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון זייער אייגנטום; און צווייטנס, פאַרוואָס ביי יידן האָט זיך אויסער פאַלעסטינע ניט אַנטוויקלט קיין באַדייטנדיקער לאַנד־באַזיצערישער, פּריצישער קלאַס (ווייל נאָר פּריצים האָבן זיך דאָך באַנוצט מיט שקלאַפן און האָבן געשפּילט אַ פּאָליטישע ראָלע). אָבער דאָס דערקלערט בשום אופן ניט פאַרוואָס די גרעסטע מערהייט פון די אויסער־פאַלעסטינישע יידן האָבן זיך געפונען פון די עלטסטע צייטן אָן אין שטאָטישע ישובים און פאַרוואָס מיר שטויסן זיך דאָרטן ניט אָן, אפילו איידער דאָס קריסטנטום האָט באַהערשט די רוימישע אימפּעריע, אויף קיין יידישע פּויערישע (ניט פּריצים) ראַיאָנען.

*Salo Wittmayer Baron: A Social and Religious History of the Jews, Vol. II, pp. 9-10.

אַ מער ראַדיקאַלע פּראָבע צו דערקלערן די פאַרוואַנדלונג פון דעם אויסער־פאַלעסטינישן יידנטום אין אַ שטאָטישער באַפעלקערונג מאַכט דער דייטש־יידישער מאַרקסיסטישער היסטאָריקער, אָטאָ העלללער. אין זיין אינטערעסאַנטער אַרבעט „דער אונטערגאַנג דעס יודענטומס", וואָס איז אַרויס אין 1931, גייט ער אַרויס פון דער בעצם ריכטיקער הנחה, אַז —

„די אַנטוויקלונג פון די יידן אין אַ האַנדלס־פאָלק איז אַוועק אויף איר באַשטימטן וועג שוין אין דעם פּעריאָד פון די אַזוי־גערופענע 'פאַרטרייבונגען'. אין דער אַסירישער פאַרטרייבונג (אַרום 722 פאַר קר.) און אין דער באַבילאָנישער (586 פאַר קר.) זיינען ניט אַלע יידן פון פאַלעסטינע פאַרטריבן געוואָרן. מ'האָט אַרויסגעפירט אין גלות ניט די אַרעמע פויערים און פי־ציטלער, נאָר די רייכע, די אַדעליקע, די כוהנים־אַריסטאָקראַטיע, כדי אויף אַזאַ אופן אָפּצונעמען בייַם באַזיגטן פאָלק זיין אָנפירונג און דערמיט צו באַרויבן אים פון דער מעגלעכקייט אָנצופירן אַ נייעם קריג...

„די אַרויסגעטריבענע יידן זיינען געקומען אין אַ לאַנד, וואָס איז בשום אופן ניט געווען אומפרוכטבאַר. סיי אַסיריין, סיי בבל זיינען געווען רייך און פרוכטבאַר און בעסער צוגעפּאַסט צו לאַנדווירטשאַפט, אייער פאַלעסטינע. קיין שום קוואַל וווייזט ניט אָן, אַז מען זאָל דאָרטן האָבן געשטערט די יידן צו פאַרנעמען זיך מיט ערד־אַרבעט. פאַרקערט, מען קאָן אָננעמען, אַז זיערע באַזיגער האָבן זיי אפילו געפּרואווט צווינגען צו באַאַרבעטן ניט־באַאַרבעט לאַנד.

„אָבער וואָס איז געשען מיט די יידן? וועז דער פערסישער קעניג כורש האָט זיי נאָך דער פאַרניכטונג פון בבל דערלויבט צוריקצוקערן זיך קיין פאַלעסטינע, האָבן זיך בלויז 42 טויזנט צוריקגעקערט, און בשום אופן ניט די גאַנצע מאַסע. דער רייכערער טייל, די וואָס מיר וואָלטן איצט באַצייכנט אַלס גרויס־בורזשואַזיע, איז דאָרטן פאַרבליבן. ער האָט דאָרטן אָנגעפירט אַ האַנדל, אויסנוצנדיק זיינע קענטעניסן און אַלטע פאַרבינדונגען.

„די גרויסע צעשפּרייטונג פון די יידן, די דיאַספּאָראַ (גלות), וואָס האָט זיך אָנגעהויבן הינטער די טאָרוס־בערג, איז פון דאָרטן אַריבער אין דער היינטיקער קליין־אַזיע, וואו יעדער שטאַם האָט שוין אין די לעצטע יאָרהונדערטן פאַר קריסטוסן פאַרמאָגט גרויסע יידישע ישובים, — און פון דאָרטן וויייטער אין בערן אַדריאַטישן ים און איבער די מערב־לענדער. די צעשפּרייטונג האָט זיך אָנגעהויבן ניט פון פאַלעסטינע, נאָר אין דעם געביט פון די דיאַספּאָראַ־יידן, וואָס האָבן זיך אויסגעשפּרייט פון פלאַץ צו פלאַץ איבער די אַלגעמיינע האַנדלס־וועגן, וואָס האָבן געפירט פון מעסאָפּאָטאַמיע צו מערב־צו".

דר. לעווי הערצפעלד, אויף וועלכן אָטאָ העללער שטיצט זיך אַ סך אין זיין כאַראַקטעריסטיק פון דער יידישער געשיכטע אין אַלטערטום, און וועמעס אַרבעט קאַרל קאָוטסקי האָט אויך בריייט אויסגענוצט, וווייזט אָן אין זיין „האַנדלס־געשיכטע פון די יידן אין אַלטערטום", אַז —

„מיר וווייסן ניט פון קיין שום פיינטלעכער גוואַלד־מאַכט, וואָס זאָל האָבן געצוואונגען די מאַסן

פון אונדזער פאָלק צו פאַרשפּרייטן זיך איבער קליין־אַזיע, איבער די אינזלען פון מיטללענדישן ים, איבער מאַצעדאָניע און גריכנלאַנד נאָך דעם לעצטער צעשטערונג פון ירושלים. זיי (די דאָזיקע מאַסן) זיינען אַהין געקומען פיל ווייניקער פון פאַלעסטינע, איידער פון די לענדער, וואָס געפינען זיך אַרום טיגריס און עוופראַט. זייערע אויסוואַנדערונגען און ווייטער־וואַנדערונגען זיינען אין גרעסטן טייל פאַלן געווען פרייוויליקע...״

דר. הערצפעלד זאָגט דערבייַ אַרויס די השערה, אַז וואָס עס זאָלן ניט זיין די אַנדערע אורזאַכן פון די אויסוואַנדערונגען און פון דער אויסשפרייטונג פון די דיאַספּאָראַ־יידן אין פאַרצייטיקן אַלטערטום, איז די הויפּט־אורזאַך געווען, וואָס —

„די יידן, וואָס האָבן דעמאָלט געלעבט אויף די אינזלען און אויפן פעסטלאַנד פון העלאַס (גריכנלאַנד) און ווייטער צו מערב, האָבן אויסגעוואַנדערט בלויז כדי צו באַשעפטיקן זיך מיט האַנדל, וויל ס׳איז שווער צו געפינען אַן אַנדער מאָטיוו פאַר זייער פרייוויליקער איבערוואַנדערונג אין די דאָזיקע טעריטאָריעס און קיין אויסערלעכע גוואַלד־מאַכט, וואָס זאָל זיי אַהין שטויסן איז שווער צו געפינען״ *).

די אַנווייזונג, אַז די יידן האָבן זיך פאַרשפּרייט איבער דער דיאַספּאָראַ ניט פון פּאַלעסטינע און ניט נאָך דעם חורבן פון ירושלים, נאָר פיל פריער, איבער די האַנדלס־וועגן, וואָס האָבן געפירט צו די מערב־לענדער, קיין קליין־אַזיע און אייראָפּע, איז זייער אינטערעסאַנט. וויכטיק און ריכטיק איז אויך די אַנווייזונג, אַז זייערע וואַנדערונגען איבער די האַנדלס־וועגן זיינען געווען ס׳רוב פרייוויליקע און ניט קיין געצוואונגענע.

אָבער די סברה וועגן דעם, אַז די אורזאַך פון זייערע וואַנדערונגען איז געווען דער פאַרלאַנג צו האַנדלען און אַז צוליב דעם זיינען זיי געווארן אויסשליסלעך א האַנדלס־פאָלק, לאָזט זיך שטאַרק אָפּפרעגן. וואָרום, ערשטנס, האָבן מיר דאָ פאַר זיך א מין פאַרכישופטן קרייז: זי האָבן געוואַנדערט, וויל זיי האָבן געוואָלט האַנדלען, און וויל זיי האָבן געוואָלט האַנדלען, זיינען זיי געווארן א האַנדלס־פאָלק. אויב אַזוי, איז פון וואַנען האָט זיך צו זיי געגנומען אַז שטאַרקער דראַנג צו האַנדלען (אַזש ביז צום איבער־וואַנדערן, וואָס איז אַמאָליקע צייטן געווען א זייער שווערע זאַך), אַיידער זיי זיינען געווארן א האַנדלס־פאָלק? עס קומט דאָך אויס, אַז זיי האָבן געהאַט א מין האַנדלס־פסיכאָלאָגיע איידער זיי האָבן געגנומען האַנדלען. די לאָגיק, וויי מיר זעען, הינקט דאָ היפּש אונטער.

א צווייטע דערקלערונג קעגן דר. הערצפעלדס סברה איז, וואָס עס זיינען ניטאָ און עס זיינען אויף דער וועלט קיינמאָל ניט געווען קיין פעלקער, וואָס האָבן אויסגעוואַנדערט אין פרעמדע לענדער פרייווילויליק, אויסשליסלעך צוליב זייער דראַנג צו האַנדלען. מיר וויסן וועגן די גרויסע פעלקער־וואַנדערונגען פון מיטלאַלטער. דורך וואָס זיינען זיי ארויסגערופן געווארן? דורך דעם דראַנג פון נאָמאַדישע פעלקער צו געפינען נייע פּאַשע־לענדער פאַר זייערע סטאַדעס; דורך דעם דראַנג פון ערד־אַרבעטער צו געפינען גרעסערע, פרוכטבאַרערע און פרייערע פעלדער; און ענדלעך דורך דעם דראַנג פון הערשער אויסצושפּרייטן זייער הערשאַפט איבער אַנדערע לענדער.

אפילו ווען ס׳האָט פאַסירט, — פאַרצייטנס מיט די פעניציער, אין מיטלאַלטער מיט די געוועזענע און וועגע־צייַענער און אין דער נייער צייט מיט די האַלענדער, פאָר־טוגעזער און ענגלענדער, — אַז זיי האָבן איינגענומען וויכטע לענדער, כדי אויסצושפרייטן דאָרטן זייער האַנדל, איז אָבער צוליב דעם דאָזיקן האַנדל ניט פאַרגעקומען קיין אויסוואַנדערונגען פון די דאָזיקע פעלקער אין די וויכטע לענדער. בלויז זייערע סוחרים און זייערע אַגענטן זיינען אַרויסגעפאָרן אין די דאָזיקע לענדער אויף קירצערע אָדער לענגערע צייטן. אין די פאַלן ווידער וועט מאַסן האָבן אויסגעוואַנדערט (ענגלענדער קיין אַמעריקע און אויסטראַליע, האַלענדער קיין דרום־אַפריקע), האָבן זיך די דאָזיקע מאַסן דאָרטן פאַרנומען דערהויפּט מיט ערד־אַרבעט און טיילוויז מיט אינדוסטריע, און גראָד אין דעם קלענסטן טייל מיט האַנדל.

אויב מ׳וויל דערקלערן די אויסשפרייטונג פון די פאַר־צייטיקע יידן איבער די האַנדלס־וועגן און דווקא איבער שטאַטישע ישובים און מען מוז דערצו זוכן סברות, טאָרן אָבער די סברות ניט זיין אַזעלכע, וואָס גילטן ניט פאַר קיין אַנדער פאָלק אין דער וועלט. וויל אַנדערש בלייבט די סברה הענגען אין דער לופט און ווידערשפּרעכט די פאַקטן, וואָס זיינען באַקאַנט וועגן די יידן.

אָטאָ העללער, וועלכער נעמט ווי זיי שטייען און גייען דר. הערצפעלדס סברות וועגן דעם „האַנדלס־גייסט״, וואָס זאָל האָבן געטריבן די יידן אויסצואוואַנדערן „צוליב האַנדל״ און פאַרוואַנדלט צו ווערן אין א האַנדלס־פאָלק, פילט אַלס מאַרקסיסט די נויטיקייט אַנצושפּאָרן דעם דאָזיקן האַנדלס־גייסט אויף א מער סאָלידן באַזיס, ווי א בלויזע סברה. די יידן — שרייבט ער — זיינען ניט דאָס ערשטע און ניט דאָס אייניציקע האַנדלס־פאָלק פון אַלטערטום. מען קאָן, אמת, פרעגן: „פאַרוואָס זיינען אויך די עגיפּטער, אָדער פּערסן, אָדער אַסיריער ניט געווארן קיין האַנדלס־פעלקער?״ אַן ענטפער אויף דער פראַגע זוכט ער אין מאַרקסס דערקלע־רונג (אין ערשטן באַנד פון „קאַפּיטאַל״), אַז —

„אייגנטלעכע האַנדלס־פעלקער עקזיסטירן נאָר אין די ׳אינטערמונדיען׳ (אין די ערטער, וואָס געפינען זיך צווישן פאַרשיידענע קולטור־קרייזן) פון דער אַל־טער וועלט, ווי די געטער פון עפיקורן, אָדער ווי די יידן אין די צווישן־צעלן פון דער פּוילישער געזעל־שאַפט״.

און שטיצנדיק זיך אויף דעם דאָזיקן אויסדרוק פון מאַרקסן, וייזט אָטאָ העללער אַן, אַז די פעלקער, וואָס האָבן געלעבט פון אַלע זייטן פון פאַלעסטינע האָבן געהאַלטן אין אַיין שאַפן „שנעל־פאַרגייענדיקע קאָנגלאָמעראַטן, אָבער ניט קיין נאַציעס״. פון דער אַנדער זייט זיינען יידן געווען א פאָלק, וואָס איז אין א געוויסער מאָס געווען „אומאָפּהענ־גיק פון זיין באָדן״ און האָט „געמוזט״ לעבן צווישן אַנדערע פעלקער. און אַזוי ווי יידן האָבן אויף אַזא אופן עקזיסטירט „אין דעם צווישן־רוים פון פעלקער״, קומט שוין אפילו על־פּי מאַרקסן אויס, אַז זיי האָבן געמוזט זיין א האַנדלס־פאָלק.

ס׳איז א ווייט־גייענדיקע סברה, וואָס דאַרף מיטאַמאָל לייזן אַלע פראַגן. אויב די יידן זיינען פון אַנהייב אַן געווען אַן „אינטערמונדיען״־פאָלק, וועלכן ס׳איז אפילו לויט מאַרקסן

*Levi Herzfeld: Handelsgeschichte der Juden in Altertum, pp. 203-260.

באַשערט געווען צו זיין אַ האַנדלס־פּאָלק, איז דאָך ניט שייך צו פרעגן פֿאַרוואָס עס האָט זיך שפּעטער, אין דער דיאַס־פּאָרא, אַנטוויקלט אין אַ שטאָטישן האַנדלס־פּאָלק. צום באַדויערן אָבער האָלט אויך די דאָזיקע סברה ניט אויס די קריטיק פון פּאַקטן, — אפילו שוין נאָכדעם, ווי אָטאָ העללער פֿרואווט זי באַפּעסטיקן מיט אַן אַנדער סברה, אַז אַלע נאָמאַדן־פּעלקער האָבן אַ ספּעציעלע צוגרייטונג צו פּאַרוואַנדלט ווערן שפּעטער אין האַנדלס־פּעלקער.

פּאַקטן אַנטקעגן אָטאָ העללערס סברה ווענן יידן אַלס „אורשפּרינגלעך האַנדלס־פּאָלק" קאָן מען אַרויסשטעלן אַ גאַנצע רייַ:

ערשטנס, זיינען די יידן פון זייער נאָמאַדן־צושטאַנד, אידעאַל, נאָר צו ערד־אַרבעט. די פּאַלעסטינער יידישע באַפעלקערונג איז ביז דעם פולשטענדיקן אונטערגאַנג פון דעם פּאַלעסטינער יידישן ישוב געווען אַ טיפּישע אַגרי־קולטור־באַפעלקערונג. אַלע קוואַלן, אַנהייבנדיק מיט יוסף פלאַוויוסן זיינען אַינשטימיק, אַז די פּאַלעסטינער יידן זיינען אין זייער ווייט־גרעסטן טייל געווען ערד־אַרבעטער, אַדער קליינע באַלמלאָכעס. די פּאַלעסטינער האַנדלס־שטעט זיינען אין דער אמתן געווען גריכישע קאָלאָניעס, און יידן זיינען אין זיי געווען אין אַ קליינער מינדערהייט. דער פּאַר־פּאַלעסטינישער נאָמאַדן־צושטאַנד דערקלערט דעריבער ניט דעם נאָך־פּאַלעסטינישן האַנדלס־צושטאַנד פון די יידן.

צווייטנס, האָט מען גראָד ווענן די פעלקער, ווָאס האָבן געלעבט צפון אַרום פּאַלעסטינע, געקאָנט רעדן ווי ווענן צווישן־רוים פעלקער, ווָאס האָלטן זיך אין איין איבערפו־רעמען צווישן אַנדערע, פעסטערע ציוויליזאַציע־גרופּעס. דווקא די יידן זיינען געווען אַזאַ פּאָלק, ווָאס האָט זיצנדיק לאַנגע יאָרהונדערטן אויף אירן אָרט אויסגעבילדעט אַן אייגן־אַרטיקע קולטור און ציוויליזאַציע, ווָאס האָט אפילו שטאַרק באַווירקט די אָרומיקע פעלקער און שפּעטער אַ גרויסן טייל פון דער ציוויליזירטער וועלט. עס איז דעריבער ניט געווען קיין אורזאַך, אַז גראָד די יידן זאָלן ווערן אַ טיפּיש האַנדלס־פּאָלק, לויט מאַרקסעס דעפיניציע. גיכער האָבן עס געקאָנט ווערן און זיינען טאָקע געווארן די שכנים פון די יידן, ווי די כנענים און די פּלישתים.

דריטנס, די גאַנצע טעאָריע ווענן יידן אַלס „צווישן־רוים" פּאָלק — ווָאס דאָס זאָל זיין די אורזאַך פון דער פאַר־ווַאַנדלונג פון די יידן אין אַ האַנדלס־פּאָלק, — פאַלט אָפּ, ווען מען דערמאָנט זיך, אַז אָטאָ העללער אַליין און די אוי־טאָריטעטן, אויף וועלכע ער שטיצט זיך, האַלטן, אַז די יידישע האַנדלס־מאַסן האָבן מיגרירט און זיך אויסגעשפּרייט איבער קליין־אַזיע און איראָפּע גאָר ניט פון פּאַלעסטינע, נאָר פון הינטער דעם טאָורוס, פון מעסאָפּאָטאַמיע, ווואו זיי האָבן געלעבט מיט פיל הונדערטער יאָרן פאַרן לעצטן אונטער־גאַנג פון דער יידישער מלוכה.

פערטנס, ווען מאַרקס דערמאָנט די יידן אין זיין אָפּזאַץ וועגן „אייגנטלעכע האַנדלס־פּעלקער", זיינען דערביי ביי אים די יידן (פון דעם 19טן יאָרהונדערט אין פוילן!) בלויז אַ משל, פונקט ווי די „געטער פון עפּיקורן". אַזוי אַז אויס־שפּרייטן אויטאָמאָטיש מאַרקסעס אויסדרוק אויף דער אַלטער עקאָנאָמישער געשיכטע פון די יידן קאָן מען דאָ בשום אופן ניט.

און ענדלעך: אָטאָ העללער אָפּפֿירט מיטן באַגריף „האַנדלס־פּאָלק", פונקט ווי די יידן וואָלטן שטענדיק און אומעטום פון די עלטסטע צייטן אָן געווען בלויז אַ האַנדלס־פּאָלק. אָבער דאָס שטימט ניט מיט די פאַקטן. אין פּאַלעס־טינע זיינען זיי געווען דערהויפּט אַ פויערים־פּאָלק מיט אַ באַלמעלאָכישן שטאָטישן קלאַס. אין עגיפּטן איז אַ גאַנצער דיסטריקט (אַרום עלעפאַנטינע) געווען באַזעצט מיט פּרא־פעסיאָנעלע יידישע קריגס־פירער. אין אַלעקסאַנדריע, פונקט ווי אין רוים און אין קליין־אַזיע האָבן זיך יידן פאַר־נומען מיט האַנדל, אָבער אפשר נאָך מער מיט האַנט־אַר־בעטן, מיט מלאכות. עס איז באַקאַנט, אַז פון אַלטערטום און ביזן טיפן מיטלאַלטער זיינען די יידן געווען די, ווָאס האָבן פאַרשפּרייט די פאַרשיידנסטע מלאכות, אַנהייבנדיק פון מעטאַל־אויסאַרבעטונגען און לעדער־אויסאַרבעטונגען און ענדיקנדיק מיט באַרג־אַרבעט (מיינערס) איבער גאַנץ דרום־איראָפּע. בלויז שפּעטער, מיט דער אַנטוויקלונג פון פּאָפּולאַריזם און פון די וואַקסנדיקע יידן־פאַרפאָלגונגען, ווערן יידן ביסלעכווייז אַרויסגעשטויסן פון אַלע אַנדערע פּרנסות און באַשעפטיקונגען און ווערן געצוואונגען צו קאָנ־צענטרירן זיך אויף האַנדל און וואוכערייַ (פּראָצענט). ביז דעמאָלט אָבער קאָן מען בשום אופן ניט באַטראַכטן די יידן אַלס אַן „אייגנטלעך האַנדלס־פּאָלק".

אַלע סברות פאַרוואָס גראָד יידן האָבן פון דער נאַטור־אויס געמוזט ווערן אַ האַנדלס־פּאָלק, זיינען דעריבער אינ־גאַנצן איבעריק, ווייל זיי שטיצן זיך אויף אַ צושטאַנד, ווָאס האָט אין דער אמתן ניט עקזיסטירט און שטעלן פאַר די יידן אַלס אַן „אייגנטלעך האַנדלס־פּאָלק".

מיר האָבן געזען, אַז אַלע אַנגענומענע און פאַרשפּרייטע סברות און כלומרשט־היסטאָרישע טעאָריעס דערקלערן אין דער אמתן גאָרניט וועגן דעם פאַקט, ווָאס דער ווייט־גרעס־טער טייל פון דעם אויסער־פּאַלעסטינער יידנטום האָט שוין פון די סאַמע פריסטע צייטן אָן, נאָך פאַרן חורבן פון דער פּאַלעסטינער מלוכה, געלעבט דערהויפּט אין שטאָטישע ישובים. זיי פּרואוון אפילו ניט דערקלערן, פאַרוואָס די יידן האָבן זיך טאָקע ניט פאַרשפּרייט איבער די דאָרפישע ישובים פון דער וועלט אין אַ צייט, וועו די הויפּט־מאַסע פון דער באַפעלקערונג אין אַלע לענדער איז געווען אַן אַגרי־קולטורעלע און ווען ערד איז אין גרונט גענומען נאָך געווען איבערגענוג פאַר נייע איינוואַנדערער, אויב ניט אין אייַן אָרט, איז אין אַ צווייטן.

אָבער ווען דער בארג גייט ניט צו מאָכאָמעד, איז אפשר אַ סברה, מאָכאָמעד זאָל גיין צו דעם בארג? אויב עס לאָזט זיך ניט דערקלערן פאַרוואָס יידן האָבן שוין (אָדער נאָך) אין טיפן אַלטערטום איינגעוואַנדערט דווקא אין די שטאָטישע ישובים פון דער דעמאָלטדיקער ציוויליזירטער וועלט, איז אפשר זאָלן מיר צוגיין צו דער פראַגע פון אַן אַנדער זייט און אַננעמען, אַז זיי האָבן אַהין גאָר ניט איינ־געוואַנדערט?

קאָן מען, פאַרשטייט זיך, פרעגן: אויב די יידן זיינען ניט געווען אין קיין דאָרפישע ישובים און האָבן ניט אייגע־וואַנדערט אין די שטאָטישע ישובים פון דער דיאַספּאָראַ, איז פון וואַנען־זשע האָבן זיי זיך פאַרט געטומען אין „גלות?"

אַן ענטפער אויף דער פראַגע האָבן מיר שוין גע־פרואווט געבן אין די פריערדיקע קאַפּיטלען, וואו מיר האָבן געבראַכט אַ ריי פאַקטן, וואָס ווייזן, אַז דער ווייט־גרעסטער טייל יידן אין דער גריכיש־רוימישער און אין די פאָדער־

אַזיאַטישע אימפּעריעס האָט זיך געגומען ניט פון פּאָלעס־טינע, נאָר טאָקע פון דער אָרטיקער באָפּעלקערונג, פון די אָרטיקע גריכן, רוימער, עגיפּטער, סיריער און פּעניציער, וואָס האָבן אָנגענומען דעם יידישן גלויבן. אויב דאָס איז געווען אָזוי, איז פּאַרשטענדלעך, אַז די יידן אין די גרויסע שטאָטישע ישובים פון אויסער פּאָלעסטינע האָבן אַהין פון ערגעץ ניט געדאַרפט איינוואַנדערן: זיי שטאַמען טאָקע פון די שטעט גופא.

דאָס מיינט, נאַטירלעך, ניט, אַז אַלע די, וואָס האָבן זיך געריכטעט פּאַר יידן (לויט זייער רעליגיע) האָבן טאַקע גע־מוזט זיין מיטגלידער פון די אָרטיקע פעלקער. אָן צווייפל האָבן אין די שטעט איינגעוואַנדערט אויך יידן פון פּאָלעס־טינע און פון אַנדערע אָלטע יידישע ישובים. די דאָזיקע יידן האָבן געקאָנט ווערן די אָרטיקע צענטערן פּאַר דער פּאַרשפּרייטונג פון יידנטום צווישן די אָרומיקע איינוואוינער, פונקט ווי די קריסטלעכע גרופּעס אין פּאַרשיידענע ישובים זיינען געוואָרן די צענטערן פּאַר דער פּאַרשפּרייטונג פון קריסטנטום. אָבער די הויפּט־מאַסן פון די אָרטיקע „יידן" און „פרומע גאָטספּאָרכטיקע לייט" זיינען פּאָרט געווען ניט קיין איינגעוואַנדערטע יידן, נאָר אָרטיקע געבירטיקע.

קאָן מען אָבער שטעלן אַן אַנדער פּראָגע: אויב מיר זאָלן אָננעמען, אַז באַדייטנדיקע מאַסן פון דער שטאָטישער באָפּעלקערונג פון דער רוימישער אימפּעריע זיינען געוואָרן יידן אונטער דער ווירקונג פון דער יידישער רעליגיעזער פּראָפּאַגאַנדע, איז ווי קומט עס, וואָס די דאָזיקע פּראָפּאַגאַנדע האָט ניט געווירקט אין דער זעלביקער מאָס אויף דער דאָרפישער באָפּעלקערונג און האָט ניט געבראַכט צו דער באַקערונג פון באַדייטנדיקע פּויערישע מאַסן צום יידנטום?

כדי צו ענטפערן אויף דער דאָזיקער פּראָגע דאַרף מען זיך דערמאָנען אַן דעם צושטאַנד פון די יידן און ספּעציעל פון דער יידישער רעליגיע אין די עטלעכע יאָרהונדערטן פּאַר און נאָך דער צעשטערונג פון דער יידישער מלוכה אין פּאָלעסטינע.

מיר האָבן שוין אין אַ פריערדיקן קאַפּיטל אָנגעוויזן אויף דער שאַרפּער אידאָלאָגישער דיפערענציאַציע, וואָס האָט דעמאָלט געהערשט צווישן דער יידישער מאַסע אין פּאָלעסטינע און וואָס האָט זיך, נאָטירלעך, געמוזט איבער־טראָגן אויך צווישן די אָנהענגער פון יידנטום אין אויסלאַנד. די דאָזיקע אידאָלאָגישע צעטיילונג, וואָס איז געווען אַ רעזולטאַט פון טיפע עקאָנאָמישע אונטערשיידן און סאָציע־אַלע קאָמפּן, האָט לויט די אומשטענדן פון דער צייט געטראָגן אַ רעליגיעזן כאַראַקטער. די יידן האָבן זיך דעמאָלט גע־טיילט אויף צדוקים, פּרושים און איסיים. צו די צדוקים האָט געהערט די נאַציאָנאַלע אַריסטאָקראַטיע און פּלוטאָ־קראַטיע. אַליין גאָנץ היפש אַסימילירט אין דער גריכישער קולטור, האָבן זיי גראָד געהאַלטן פון אַ יידישער רעליגיע, וואָס איז אומבויגזאָם און אומפּאַרענדערלעך לויט איר עצם; וואָס איז אינגאַנצן פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פּאַרגליווערטן ריטואַל און וואָס איז פּאַרבונדן אויסשליסלעך מיט די יידן אין פּאָלעסטינע. די צדוקים, וואָס האָבן אין דרויסן אַליין געזוכט צו גילטן פּאַר כשרע העלענער, אַדער העלעניסטן, האָבן זיך ניט פּאַרנומען און ניט געקאָנט פּאַרנעמען מיט קיין רעליגיעזער פּראָפּאַגאַנדע.

די צווייטע, אומפּאַרגלייכלעך שטאַרקערע יידישע רע־ליגיעזע גרופּע איז געווען די סעקטע פון די פּרושים. ווער זיינען געווען די פּרושים? דאָס זיינען געווען די שטאָטישע יידישע אינטעליגענץ, די שרייבער און לערער, די באַלמע־לאָכעס און סוחרים. פּאַר זיי איז די יידישע רעליגיע ניט געווען און האָט ניט געקאָנט זיין קיין פּאַרשטיינערטע תורה. פּאַרקערט, זיי האָבן כסדר געזוכט אויסצוטייטשן און איבער־צוטייטשן יעדן וואָרט פון דער געשריבענער תורה און נאָך מער פון דער תורה שבעל פה, כדי צוצופּאַסן די געזעצן פון דער תורה צו די פּראַקטישע באַדערפענישן פון זייער טאָג־טעגלעכן לעבן.

פּאַר די צדוקים פון יענער צייט איז די תורה געווען די אומבאַרירלעכע און אומפּאַרענדערלעכע כאַרטיע פון זייערע פּריווילעגיעס, — פונקט ווי די אַמעריקאַנישע קאָנ־סטיטוציע פּאַר איצטיקער פלוטאָקראַטיע, וועלכע זוכט צו מאַכן פון דער קאָנסטיטוציע אַן אומבאַרירלעכע היילי־קייט, וואָס דאַרף ניט און טאָר ניט אויסגעטייטשט ווערן לויט די מער פּראָגרעסיווע פּאָדערונגען פון די נייע צייטן. פּאַר די פּרושים ווידער איז די תורה געווען די לעבעדיקע פּראָגרעסיווע קאָנסטיטוציע, דאָס געזעץ, וואָס לאָזט זיך טייטשן, פּאַרטייטשן, אויסברייטערן און צופּאַסן צו די באַדערפענישן פון די ניי־אָנוואַקסנדיקע קלאַסן.

די דריטע גרופּע איז באַשטאַנען פון די איסיים. דאָס זיינען געווען מענטשן פון גליל, ס׳רוב פויערים און שווערע האַרעפּאַשניקעס, מענטשן וואָס האָבן ווי אַלע פויערים מורא געהאַט פּאַר דער מאַיעסטעט און שטרענגקייט פון דעם געזעץ פון דער תורה. פון דער גאַנצער תורה האָבן זיי פּאַר זיך אויסגעקליבן דערהויפּט דעם עטישן טייל, דעם טייל וואָס האָט צו טאָן מיט פּערזענלעכער פיזישער ריינקייט, גייסטיקער פולקאָמענקייט, עטישער צונויפגע־בונדנקייט מיט אַנדערע האַרעפּאַשניקעס און מיט דער האָפּענונג, אַז פּאַר אַלע צרות און שווערקייטן פון דער וועלט וועלן זיי פּאַרגיטיקט ווערן אויף יענער וועלט.

די סעקטע פון די צדוקים איז ווייטער פון פּאָלעסטינע ניט אַוועק. מיטן אונטערגאַנג פון דער יידישער מלוכה און מיט דער פּאַרניכטונג פון איר הערשנדיקער כהנישער, הויפּישער און געלט־אַריסטאָקראַטיע איז אונטערגעגאַנגען אויך דער צדוקיזם.

די איסיים־איינשטעלונג אין איר קריסטלעכער פּאָרם איז געוואָרן אַ מין מיסטישע מאַראַל־לערע, געבויט אויף רחמנות און אונטערטעניקייט און געשטיצט אויף ניסים און אויף אַ מיסטישער האָפּענונג אויף דערלייזונג. האָב ליב דיין נאָענטן ווי זיך אַליין, אויב עמעצער גיט דיר אַ פּאָטש אין דער רעכטער באַק, שטעל אונטער די לינקע, צעטייל דיין גאַנצן פּאַרמעגן, ווייל גרינגער איז אַ קעמל דורכצוגיין דורך אַ לעכל פון אַ נאָדל, איידער אַ גביר אַרייַנצוקומען אין גן־עדן; פּאַרנעם זיך וואָס ווייניקער מיט וועלטלעכע זאַכן און געדענק אַז די וועלט, — די אמתע וועלט — געהערט צו די, וואָס זיינען שפּל אין גייסט און אָרעם בכלל.

דאָס איז געווען אַ רעליגיע פון אַנטלויפן, אַ רעליגיע פון באַפרידיקן זיך מיט אָרעמקייט און אומוויסנקייט. זי איז געווען ווי אַנגעמאַסטן פאַר די דעמאָלטדיקע אָרעמע פויערים און דאָרפישע שקלאַפן, וואָס האָבן דורך איר באַקומען אַן שום ספּעציעלע אָנשטרענגונגען אַ גאַנצע רייכע יענע וועלט אָלס שכר פאַר דעם אָרעמען שווערן לעבן אויף דער וועלט. אין דער זעלביקער צייט איז עס געווען אַ רעליגיע פון ניט־וויסן־דערשטעלן זיך, וואָס האָט זיך זייער פיין געלוינט די פּריצים, וואָס האָבן געלעבט אין שרעק פאַר אויפשטאַנדן פון זיערע שקלאַפן. דערפאַר טאָקע האָט דאָס קריסטנטום זיך פון אָנהייב אָזוי שנעל פאָרשפּרייט גראָד צווישן די שקלאַפן פון רוים און צווישן די אָנטוישטע און צעטומלטע אָריסטאָקראַטן און אָריסטאָקראַטקעס, וואָס האָבן פאָרלוירן דעם זינען פון לעבן.

די אינציקע יידישע סעקטע וואָס האָט אָנגעהאַלטן דאָס יידנטום אויך נאָכן פאַלן פון דער יידישער מלוכה, — זי האָט אייגנטלעך מיטגעהאָלפן אָפּצושאָפן דעם דורכ־געפוילטן בנין פון דער הערדישער יידישער מלוכה, כדי צו ראַטעווען דורך דעם דאָס יידנטום, — איז געווען די סעקטע פון די פרושים. די פרושים — שטאָטישע אייב־וואוינער אין זייער מערהייט, באַלמעלאָכעס, סוחרים און אינטעליגענטן, — האָבן ניט נאָר אָנגעהאַלטן די יידישע תורה, אָלס דעם געזעץ, נאָר זיי האָבן דעם געזעץ כסדר געהאַלטן אין איין אויסטייטשט, אָנטוויקלען און אויסבריי־טערן אין הסכם מיט די נייע באַדערפענישן. דער רעזול־טאַט פון דער דאָזיקער אַרבעט פון די פרושים איז געווען דער קאָלאָסאַלער געזעץ־קאָדעקס, דער תלמוד בבלי, וואָס איז דערנאָך אויף אַ פאָר טויזנט יאָר פאַרוואָנדלט געוואָרן אין דעם גרונט־געזעץ, וואָס האָט רעגולירט דאָס לעבן און אָלע געשעפּטלעכע באַציאונגען פון די יידישע מאַסן אין אָלע אייראָפּייאישע לענדער.

די דאָזיקע פרושישע סעקטע פון יידנטום האָט זיך ענערגיש פאַרנומען מיט פּראָפּאַגאַנדירן איר פאָרם פון רע־ליגיע אויף אויסער די גרענעצן פון פּאָלעסטינע נאָך דעם פאָלן פון דער יידישער מלוכה.

„אַ העלפט פון דער באַפעלקערונג פון דער היינטיקער וועלט האָלט פון אַ רעליגיע, וואָס איז סיי אָלס יודאַיזם, סיי אָלס קריסטנטום אָדער מאָכאָמעדאַניזם געבויט אויף דער לערע פון אַ קליינער פרושים־סעקטע, וואָס האָט גע־לעבט אין פּאָלעסטינע מיט אַ פאָר טויזנט יאָר צוריק", — האָט צו דער געלעגנהייט פון דעם אָרויסגיין פון זיין בוך איבער דער געשיכטע פון די פרושים, דערקלערט דר. לואיס פינקעלשטיין, פּראָפעסאָר פון טעאָלאָגיע אין יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר *). — די פרושים, — באַטאָנט דר. פינקעלשטיין, — „זיינען געווען העכדלער און באַלמעלאָכעס, וואָס זייער וועג אין לעבן איז געווען אַן אָנדערער, ווי דער פון די פּאָטריציש צדוקים, אָדער פון די דאָרפישע גאָליליער (איסיים און שפּעטער — קריסטן). לויט דער פרושים־טראַדיציע איז דער אומפאָרמעגלעכער געווען גלייך צו דעם אָריסטאָקראַט; פרויען זיינען געווען גלייך מיט זייערע מענער; קנעכט זיינען געווען גלייך מיט די באַלע־באַטים. אָלע מענטשן זיינען געווען קינדער פון גאָט, באַ־שאַפענע לויט זיין פּורעם. די בלויזע דעקלאַראַציע פון אָזעלכע פּרינציפּן האָט געווען דעם גרעפּיל פון דער מענטש־לעכער וועלדע אין ברוסט פון דעם אונטערדריקטן און ער האָט גערן אָנגענומען דעם גלויבן, וואָס האָט אים גע־בראַכט אַזאַ רעזולטאַט.

„די פרושים, — וואָלטן זי דער. פינקעלשטיין וואָלטן אַן — האָבן געשעפּט זייער אינספּיראַציע פון די נביאים, וואָס זיינען געווען דערהויפּט אַ מיטלקלאַס־גרופּע. דער אַפּאָגיי פון דער לערע פון די פרושים איז דער באַלעלאָנישער תלמוד".

דאָס איז זייער אַ ווערטפולע אָנווייזונג. זי באַטאָנט דעם פאַקט, אַז די יידישע רעליגיע, וואָס איז פאָרשפּרייט געוואָרן אין דער דיאַספּאָראַ, ספּעציעל נאָכן פאַלן פון דער יידישער מלוכה, איז געווען ניט די יידישע רעליגיע בכלל, נאָר די יידישע רעליגיע אין דער פאָרם, ווי זי איז פראַק־טיצירט און געפֿרעדיקט געוואָרן פון די פרושים. די פרושים האָבן געהערט צום שטאָטישן מיטלקלאַס. זייער רעליגיע איז געווען די רעליגיע פון טאָג־טעגלעכן פּראַקטישן לעבן, דאָס רעליגיע־געזעץ פון דעם שטאָטישן מיטלקלאַס. ווען די פרושישע שרייבער, לערער, באַלמעלאָכעס און סוחרים פלעגן צוליב דער אָדער יענער סיבה אויף אַ צייט אָדער אויף שטענדיק אָווענק אין אויסלאַנד איז עס געווען נאַטיר־לעך, אַז זייערע שטאָטישע באַשעפּטיקונגען זאָלן זיי ברענגען דערהויפּט אין די שטעט. און ווען זיי האָבן פּראַקטיצירט און געפֿרעדיקט זייער דעמאָקראַטישע רעליגיע, די רעליגיע פון גלייכקייט אונטערן געזעץ, האָט אָזאַ רעליגיע מער ווי אַלץ געקאָנט אימפּאָנירן, באַאיינפלוסן און באַקערן די שטאָטישע דעמאָקראַטיע, די פּראָלעטאַריער און דעם מיטל־קלאַס פון די רוימישע, גריכישע, סירישע און עגיפּטישע שטעט.

די דאָזיקע ווירקונג פון דער איינציק פאַרבליבענער, פרושישער פאָרם פון דער יידישער רעליגיע האָט זיך גע־מוזט נאָך מער פאַרשטאַרקן מיט דער פאַרענדיקונג און באַפּעסטיקונג פון דעם תלמוד בבלי. אויב די תורה האָט אין אַ זייער גרויסער מאָס צו טאָן מיט די באַציאונגען צווישן מענטש און גאָט, האָט שוין אָבער דער תלמוד צו טאָן דערהויפּט מיט די באַציאונגען צווישן מענטש און מענטש, — דערביי ניט אָזוי מיט די עטישע באַציאונגען, ווי מיט די שטייגערישע און סאָציאַל־עקאָנאָמישע, מיט באַציאונגען וואָס זיינען געבויט אויפן מנהג, קאָנטראַקט און געזעץ.

פאַר דעם דאָרפישן קנעכט אָדער פאַרשקלאַפטן פויער, וואָס איז ס׳רוב געווען יענעמס אַן אייגנטום האָט די דאָזיקע פרושישע רעליגיע פון געזעץ און קאָנטראַקט קיין גרויסן ווערט ניט געהאַט, ווייל זייערע באַציאונגען סיי צווישן זיך, סיי מיט זייערע האַרן זיינען ניט געווען געבויט אויף קיין פרייע אָפּמאַכן און זיי אַליין זיינען ניט געווען קיין גלייכע טרעגער פון רעכט. דערביבער האָט די רעליגיע פון די פרושים — די אייגנטלעכע יידישע רעליגיע — ניט געהאַט קיין ברייטן באָדן צו פאָרשפּרייטן זיך צווישן די פויערים און שקלאַפן. אָנשטאָט צו ווערן יידן זיינען זיי פאַרבליבן היידן, ביז זיי זיינען ניט געוואונען געוואָרן פאָרן קריסטנטום.

אין שטאָט אָבער איז עס געווען אינגאַנצן אָנדערש. דער פרייער שטאָטישער אייגנוואוינער, דער „פּראָלעטאַריער" און דער דעמאָקראַטישער מיטלקלאַס, זיינען געווען טרע־גער פון אַ באַשטימטער סומע רעכט. זיי האָבן געזוכט אויסצובריטערן די דאָזיקע רעכט דורך אָפּמאַכן און זיכערן

*) „וואָירלד טעלעגראַם" פון 15טן סעפּטעמבער, 1938.

זיי דורך אַ געזעץ, וועלכער איז צוליב אָט דער וויכטיקייט זיינער געהייליקט געוואָרן אין זייערע אויגן. פאַר אַזאַ עלעמענט איז די רעליגיע פון די פרושים סיי צוליב איר אינהאַלט, סיי צוליב איר בויגזאַמקייט געווען ווי אָנגעמאָסטן.

ספּעציעל וויכטיק פון אַ ריין־פּראַקטישן שטאַנדפּונקט איז די יידישע רעליגיע — און באַזונדערס טאַקע אין איר תלמודישער פאָרם, אין דער פאָרם פון דער הלכה פון באַבילאָנישן תלמוד — געווען פאַר די שטאָטישע עלעמענטן פון דער ווייט און ברייט צעוואָרפענער רוימישער אימפּעריע און פון די שכנישע מלוכות, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט עקספּאָרט און אימפּאָרט־האַנדל. אָפּמאַכן, קאָנטראַקטן, הלוואות און בכלל צוטרוי אין געזעלשאַפטלעכע באַציאונגען קאָנען עקזיסטירן נאָר דעמאָלט, ווען ביידע צדדים, דער קויפער און דער פאַרקויפער, אָנערקענען איין קאָדעקס, איין מין געזעץ, אויף וועלכן ביידע פאַרלאָזן זיך און וואָס איז פאַר ביידן בינדנדיק. אַזאַ בינדנדיקע קראַפט אין דעם אינטערנאַציאָנאַלן האַנדל האָבן צו יענער צייט ניט געקאָנט האָבן די פאַרשיידענע אָרטיקע געזעצן, וואָס האָבן געמאַכט אַ שאַרפן אונטערשייד צווישן אַן אייגענעם און אַ פרעמדן. ניט אומזיסט זיינען דעריבער די סוחרים אין יענע אַלטע צייטן און אפילו אַזוי ווייט, ווי ביז דעם מיטן פון 18טן יאָרהונדערט, געווען רויבער און באַצווינגער כמעט אין דער זעלביקער מאָס, ווי הענדלער.

אָבער ווען אַ סוחר פון שפּאַניע האָט זיך געקאָנט פאַרלאָזן אויף דעם זעלביקן תלמודישן קאָדעקס, ווי דער סוחר פון בבל, און אַ געשעפטסמאַן פון רוים האָט געהאַלטן פאַר הייליק דעם זעלביקן געזעץ פון לא תגנוב, ווי דער געשעפטסמאַן פון באָספאָרוס, איז קלאָר, אַז דער דאָזיקער קאָדעקס האָט געמוזט באַקומען אין זייערע אויגן אַ כאַראַקטער ניט נאָר פון הייליקייט, נאָר אויך פון אַ פּראַקטישן ציווילן קאָדעקס, וואָס רעגולירט זייערע געשעפטן און באַציאונגען. מיט אַנדערע ווערטער: די יידישע רעליגיע אין איר פּרושיש־תלמודישער פאָרם האָט געמוזט באַזונדערס אַפּעלירן צו דעם אינטערנאַציאָנאַלן סוחר פון יענער צייט ניט אַזוי צוליב איר געטלעך־מיסטישער זייט, ווי דורך איר ציוויל־געזעצלעכער זייט.

אין די שווערע און טומלדיקע צייטן פון שפּעטערדיקן אַלטערטום אין פריען מיטלאַלטער, ווען מלוכות זיינען כסדר געפאַלן און געשאַפן געוואָרן, און ווען געזעץ איז געווען וואָס אַן אָרטיקן הערשער האָט זיך פאַרוואָלט, האָט די יידישע רעליגיע מיט איר תלמוד געמוזט ווערן אין די אויגן פון זייער באַדייטנדיקע שיכטן פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג און ספּעציעל פון די האַנדלס־עלעמענטן דער פעסטער אַנקער, אָן וועלכן ס׳איז מעגלעך געוואָרן צו האַלטן זיך, — דער אַל־אַרומנעמענדיקער ציווילער קאָדעקס, וועלכער האָט זיי פאַרבונדן אין אַ באַשטימטער עקאָנאָמישער, ציווילער, רעליגיעזער און קולטורעלער איינהייט און געמיינשאַפט.

ניט אומזיסט האָט דער תלמוד באַקומען ביי יידן פון דעמאָלט אָן און ביז אונדזער צייט אַ פיל גרעסערע באַדייטונג ווי די ביבל. די ביבל איז געווען אַ הייליקייט, אָבער זי האָט מיטן פּראַקטישן לעבן ווייניק געהאַט צו טאָן. זי איז פון אים אין אַ סך פּרטים געווען אַזוי ווייט, אַז ביי פרומע יידן איז געשאַפן געוואָרן דער איינדרוק, אַז שטודירן די ביבל איז אַ שטיקל אפּיקורסות, ווייל דאָס האָט צו טאָן מיט זאַכן, אין וועלכע דער מענטש דאַרף זיך וואָס ווייניקער אַריינמישן. אַנדערש איז עס געווען מיטן תלמוד. אין תלמוד און אין זיינע אויסטייטשונגען האָט דער ייד געפונען אַ פעסטן וועגווייזער פאַר אַלע זיינע טאָג־טעגלעכע עקאָנאָמישע און סאָציאַלע באַדערפענישן אַזוי לאַנג ווי זיין עקאָנאָמיק איז נאָך געווען מיטלאַלטערלעך פּרימיטיוו און איז ניט אַריין אין ברייטן שטראָם פון דעם מאָדערנעם קאַפּיטאַליזם. דאָס איז טאַקע די אורזאַך, וואָס דער תלמוד איז געשמאַק שטודירט געוואָרן אין די „היימישע" יידישע שטעטלעך נאָך ביז אונדזערע צייטן, און וואָס זיין אויטאָריטעט אין טעגלעכן לעבן איז געווען אַזוי גרויס, אַז ס׳פלעגט פּאַסירן, אַז קריסטן וואָס האָבן געהאַט געשעפט־סכסוכים מיט יידן, פלעגן זיי רופן אויף אַ דין־תורה צום רב.

איך האָב שוין אין אַ פריערדיקן אַרטיקל ציטירט, און איצט איז דער פּלאַץ נאָך אַמאָל צו דערמאָנען די כאַראַקטעריסטיק, וואָס פּראָפעסאָר באַראָן גיט דער ווירקונג פון דער יידישער רעליגיע אין דער צייט, ווען אין דער רוימישער אימפּעריע האָט זיך שטאַרק גענומען פאַרמערן די צאָל פון די אָרטיקע יידן:

„עקאָנאָמישע און סאָציאַלע קרעפטן האָבן צוגעגעבן אימפּעט דער ריין רעליגיעזער פּראָפּאַגאַנדע. ווערן אַ ייד איז דעמאָלט געווען גיכער אַ געווינס, איידער אַ שטערונג אין פיל עקאָנאָמישע קאַריערעס... אפילו רייכע סוחרים האָבן געקאָנט געפינען, אַז עס לוינט זיך זיי אָנצושליסן זיך אין דעם ווייט־פאַרשפּרייטן גלויבן, וואָס האָט זיי געזיכערט אַ ברידערלעכן אויפנעם, וואו נאָר ס׳האָט עקזיסטירט אַ קהילה פון זייערע גלויבנס־ברידער. די דאָזיקע עקאָנאָמישע זייט דערקלערט זיכער די עקזיסטענץ פון אַזוי פיל האַנדלס־קאָלאָניעס פון אויסלענדער דורכן גאַנצן מיטלאַלטער".

די דאָזיקע עקאָנאָמישע און ציווילע זייט פון דער יידישער רעליגיע אין איר תלמודישער פאָרם, וואָס האָט דורך דעם מיטלקלאַס־פּרושיזם שטאַרק אַפּעלירט צו דער שטאָטישער דעמאָקראַטיע פון דער רוימישער און פאָדעראַזיאַטישע אימפּעריעס און ספּעציעל צו זייערע פּראָלעטאַרישע עלעמענטן דורך איר וועלטלעכער דעמאָקראַטישקייט, און צו די האַנדלס־עלעמענטן דורך איר ציווילער געזעצלעכקייט, דערקלערט אַמבעסטן די אַנטוויקלונג פון דעם אויסער־פּאַלעסטינישן יידנטום אין אַן איבערוועגנדיק שטאָטישער באַפעלקערונג.

ניט די יידן פון פּאַלעסטינע, אָדער פון אַנדערע ערטער, האָבן צוליב זייער „האַנדלס־גייסט" אַריינגעוואַנדערט אין די אויסער־פּאַלעסטינישע שטעט און זיינען דאָרטן געוואָרן אַ האַנדלס־פאָלק, נאָר איינוואוינער פון די אויסער־פּאַלעסטינישע שטעט, און ספּעציעל זייערע פּראָלעטאַרישע און האַנדלס־טיילן, האָבן אָנגענומען די יידישע רעליגיע אין איר תלמודישער פאָרם און האָבן מיט דער צייט אויסגעבילדעט די סאָציאַל־עקאָנאָמישע געמיינשאַפט פון דעם דיאַספּאָראַיידנטום.

3. ליטעראַטור-קריטיק

ליטעראַטור - פּאָרשונג

פּאַרטרעטן

מענדעלע מוכר ספרים און זיין צייט

דעם 8טן דעצעמבער, 1917, ביים אָנהייב פון דער גרויסער סאָציאָליסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, איז אין אָדעס געשטאָרבן דער גרונטלייגער פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור, איר ערשטער קלאַסיקער, מענדעלע מוכר ספרים (שלום יעקב אַבראַמאָוויטש).

הגם ער איז געווען דער ערשטער און דער עלטסטער צווישן די קלאַסיקער, איז ער געווען דער לעצטער צו פאָר־לאָזן די וועלט: י. ל. פּרץ איז געשטאָרבן מיט העכער צוויי יאָר פאָר אים, אין יאָר 1915, און דעם זיידנס „אייניקל", שלום־עליכם, איז געשטאָרבן מיט אָנדערהאַלבן יאָר פאָר אים, אין יאָר 1916. דער „זיידע" איז אויף אַזאַ אופן געווען דער אייבּ־ציקער, וועלכער האָט אין טיפן עלטער דערלעבט צו זען און דערפילן די ערשטע שטראַלן פון דער גרויסער רעוואָלוציע, צו וועלכער אויך ער האָט געמאַכט זיין וויכטיקן בייטראָג, הגם ניט אַלס פּאָליטישער טוער, נאָר אַלס ליטעראַרישער שאַפער און קעמפער קעגן די פוילע רעשטן פון דער אָפּגע־לעבטער פעאָדאַלער יידישער פאַרגאַנגענהייט. מענדעלען איז נאָך אויף אַזוי פיל באַשערט געווען צו דערפילן די נייע רעוואָלוציאָנערע צייט און די נייע מעגלעכקייטן פאָר דעם יידישן לעבן און קולטור, וואָס זי האָט געברענגט מיט זיך, אַז ער האָט סוף סעפּטעמבער 1917, בלויז מיט אַ פּאָר חדשים פאָר זיין טויט, נאָך באַווייזן אָנצושרייבן אַ בריוו צום צוזאַמענפאָר פון יידישע אַקטיאָרן און קולטור־טוער אין קיעוו מיט אַ באַגייסטערטער באַגריסונג פאָר די נייע מעגלעכקייטן און גרויסע אויפגאָבן, וואָס די רעוואָלוציע האָט געשאָפן פאָרן יידישן טעאַטער.

מענדעלע מוכר ספרים (דער פּסעודאָנים, אונטער וועלכן ער איז געווען אין משך פון כמעט זיין גאַנצן שרייבעריש לעבן מער באַקאַנט, ווי אונטער זיין אייגענעם נאָמען) איז געבוירן געוואָרן אין שטעטל קאָפּוליע, אין דער וויים־רוסלענדישע „ליטע", דעם 2טן יאַנואַר, 1836, און איז, הייסט עס, געשטאָרבן אין עלטער פון כמעט 82 יאָר. לויט ידיעות פון זיין פאַמיליע איז ער פאַקטיש געווען עלטער פון זיין פאַספּאָרט (צוליב געוויסע „אָפּיציעלע" אורזאַכן) אויף אַ 7־8 יאָר. דאָס הייסט, אַז ער איז פאַקטיש שוין אַלט געווען אַרום 90 יאָר. אין אַ געוויסער מאָס שטימט עס מיט דעם, וואָס שלום־עליכם האָט אים באַטיטלט מיטן נאָמען „זיידע" און מענדעלע האָט דעם „טיטל" געהערן אַנגענומען שוין אין אָנהייב פון די 80ער יאָרן, וועלן ער איז נאָך „אָפּיציעל" ניט אַלט געווען קיין 50 יאָר.

אָבער פיל מער האָבן מיטגעהאָלפן צו באַפעסטיקן פאָר אים דעם דאָזיקן טיטל און צו באַטראַכטן אים פאָר דעם „זיידן" פון דער היינטיקער יידישער ליטעראַטור צוויי אַנדערע אומשטענדן. ערשטנס, ווייל ער איז געווען דער ערשטער אויפצובויען דעם פונדאַמענט און בנין פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור, לאַנג פריער איידער עס האָבן זיך באַווייזן די אַנדערע יידישע קלאַסיקער. און צווייטנס, ווייל די גאַנצע טעמאַטיק, די סוזשעטן, די פאָרשוינען און די אידעאַלאָגישע הויפּט־פונקטן פון זיין שרייבן האָבן זיך באַצויגן צו גאָר אַן אַנדער עפּאָכע, ווי אונדזערע, הויפּטזאַכלעך צו דער צייט צווישן די 40ער און 80ער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט, וואָס האָבן לויט זייער הויפּט־כאַראַקטער שוין געהערט צו דער וויטער, כמעט אָפּגעשטאָרבענער פאַרגאַנגענהייט.

די 40ער יאָרן פון דעם פאָריקן יאָרהונדערט, וועלן מענדעלע איז געבוירן געוואָרן, ביז דעם אָנהייב פון די 60ער יאָרן אין אַלטן רוסלאַנד — די יאָרן פון דער קינדהייט און פריער יוגנט פון מענדעלע — געהערן צום סוף פון דעם פעאָדאַלן פּעריאָד אין רוסלאַנד, וועלן קיין סימן פון מאָדערנעם קאַפּיטאַליזם האָט דאָרטן נאָך כמעט ניט עקזיסטירט. נאָך טיפער אין מיטלאַלטער האָט געשטעקט דאָס דעמאָלטדיקע יידישע לעבן: עקאָנאָמיש — אָפהענגיק דערהויפּט פון דעם פעאָדאַלן פּריץ און זיינע פאַרבינדונגען מיט דעם פויער און מיט דער שטאָט; קולטורעל — טיף אין דער יידישער רעליגיעז־שטייגערישער פאַרגאַנגענהייט, וואָס איז געוועזן געבויט אויפן תלמוד און זוהר (זויאַר), אויף דעם רבנישן בית־מדרש און דעם חסידישן „שטיבל", אויף אבער־גלויבנס, פאָלקסטיילן און זאָבאָנעס, וואָס האָבן באַהערשט דעם גאַנצן דעמאָלטדיקן יידישן לעבן.

הגם די יידישע מאַסן פון יענער צייט האָבן געלעבט דערהויפּט אַרום דעם פּריץ און דעם פויער, זיינען זיי אָבער אין זייער אינערלעכן טעגלעכן לעבן געווען פולשטענדיק איזאָלירט סיי פון דעם פּריץ, סיי פון דעם פויער; סיי בכלל פון דער אַרומיקער „גויאישער" סביבה. אין זיינע אויטאָביאָגראַפישע פאַרצייכענונגען דערציילט מענדעלע, אַז וועלן ער איז נאָך געווען אַ קינד אין „קאָבצאַנסק" (דער קאָלעקטיווער נאָמען פאַר די דעמאָלטדיקע יידישע שטעטלעך) און ער האָט זיך דערוואוסט, אַז אויסערן שטעטל זיינען פאַראַן אַ סך „גוים", מער אפילו ווי יידן, האָט ער עס ניט געקאָנט פאַרשטיין: צוליב וואָס דאַרף מען האָבן אַזוי פיל „גוים", וועלן די באַדערפענישן פון דעם יידישן שטעטל באַנוגענען זיך מיט אַזוי וויניק פון זיי: אַ „שבת גוי", אַ „באַד־גוי" און נאָך אַ פּאָר אַזעלכע...

אָבער צו דער צייט, וועלן מענדעלע האָט אָנגעהויבן אונטערוואָקסן איז געקומען דאָס יאָר 1861, דאָס יאָר פון די אַזוי־גערופענע „גרויסע רעפאָרמען", וועלן די רוסלענדישע פויערים זיינען באַפרייט געוואָרן פון לייב־אייגנטום. די דאָזיקע באַפרייאונג האָט נאָך וויט ניט געמאַכט קיין סוף צו דעם גאַנצן רוסישן פעאָדאַליזם. גרויסע טיילן זיינע, וואָס האָבן זיך געקלעפּט אָרום דעם צאָריזם, זיינען פאָרבליבן ביז דער סאָציאָליסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע פון 1917. אָבער ענדערונגען אין לעבן האָט די רעפאָרמע אָרייַנגעטראָגן, און איינער פון די רעזולטאַטן פון די ענדערונגען איז געווען, וואָס אויך דער אין זיך אייגנעשלאָסענער יידישער פעאָדאַל־מיטל־אַלטערלעכער לעבן־שטייגער האָט זיך גענומען שפּאַלטן און אַרויסווייזן בולטע סימנים פון צעפאַלונג.

מענדעלע מוכר ספרים איז געוואָרן דער ערשטער קינסטלערישער באַשרייבער, שילדערער און דורך זיינע ווערק —

„מאָרגן־פרייהייט", 8טן דעצעמבער 1957, צו מענדעלעס 40סטן יאָרצייט—רעד.

אַ באַקעמפער פון דעם דאָזיקן מיטלאַלטערלעכן שטייגער און רעשטן פון יידישן מיטלאַלטער. מענדעלע אַליין האָט זיך אָפּגעגעבן אַ קלאָרן חשבון אין דער דאָזיקער ראָלע פון דער ליטעראַטור, וואָס ער האָט געשאַפן, ווען ער האָט אין זיינע אַרטיקלען אונטערן נאָמען „עין משפט" („אן אורטיילנ־דיק אויג"), געדרוקט אין 1865־1866 אין דער דעמאָלטדיקער העבראיישער צייטונג „המליץ", שאָרף קריטיקירט די באַדנלאָזיקייט און בטלנישקייט פון דער דעמאָלטדיקער העבראיישער ליטעראַטור און געשריבן צווישן אַנדערעס:

„דאָס לעבן פון אונדזער איצטיקער (העבראיישער) ליטעראַטור איז קיין לעבן ניט. דער גייסט פון דער לעבעדיקער צייט דרינגט זי ניט דורך... יעדע ליטעראַטור, וואָס גייט אַרויס פון די קוואַלן פונעם לעבן און פון זיינע פאַסירונגען קערט זיך אום דערנאָך צו וירקן אויף דעם לעבן. זייענדיק אַ רעזולטאַט, ווערט זי נאָכדעם אַ ווירקנדיקער פאַקטאָר".

און אַזאַ „וירקנדיקער פאַקטאָר", וואָס האָט געהאַלפן ברעכן דעם פאַרצויגענעם, אונטערגעפוילטן און געשפּאַלטענעם יידישן מיטלאַלטער, אין שטייגער, אין קולטור און אין געזעלשאַפטלעכע באַציאונגען, זיינען געווען אַזעלכע שפּעטערדיקע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים, ווי „דאָס קליינע מענטשעלע", „פישקע דער קרומער", דאָס „ווינטש־פינגערל", די „קליאַטשע", „מסעות בנימין השלישי" און אַנדערע.

מענדעלע אַליין האָט גוט פאַרשטאַנען די באַדייטונג פון זיינע ליטעראַרישע ווערק, ווען ער האָט אין די 80ער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט געשריבן דעם דעמאָלט נאָך זייער יונגן יידישן היסטאָריקער ש. דובנאָוון, אַז „ווען מען וועט שרייבן די געשיכטע פון די יידן אין 19טן יאָרהונדערט וועט מען זיך ניט קאָנען באַגיין אָן מיינע ווערק".

אין וואָס איז באַשטאַנען די קראַפט פון מענדעלעס שאָפן? וואָס האָט אים געמאַכט פאַר אייגענם פון די אייגפלוסרייכסטע שרייבער פון דעם 19טן יאָרהונדערט? וואָס האָט אים געמאַכט פאָר אַ קלאַסיקער, וואָס האָט אויף שטענדיק אַרויפגעלייגט זיין שטעמפל אויף דער יידישער ליטעראַטור און געמאַכט, אַז זי זאָל אין אַלע אירע בעסערע און, נאַטירלעך, פראַגרעסיווערע ווערק בולט אַרויסווייזן איר דירעקטע קרובהשאַפט מיט מענדעלעס שאָפן?

אין דער גרויסער קריטישער ליטעראַטור, וואָס איז געשאַפן געוואָרן וועגן מענדעלעס ווערק וועלט שטענדיק באַטאָנט און פאַרצייכנט, אַז מענדעלע איז ניט שטענדיק געווען איינער און דער זעלביקער אין זיינע אָנשויאונגען, אַז ער האָט דורכגעמאַכט פאַרשיידענע אידעאַלאָגישע פּעריאָדן: פון די פּרימיטיוו־משכילישע אין די 50ער יאָרן, ווען ער האָט נאָך געשריבן בלויז אין העבראיאיש און איז געווען בלויז אייגנער פון די מער טאַלאַנטפולע דעמאָלטדיקע משכילים (אויפקלערער), וואָס האָבן געזוכט דעם ענטפער אויף אַלע יידישע לעבנס־פראָגעס אין „תורה, חכמה און... די צאַרישע רעגירונג", ביז אַ רעוואָלוציאָנערער לעבנס־באַציאונג אין די 70ער יאָרן („די קליאַטשע"), וואו ער האָט געזען די אורזאַך פון די יידישע צרות און אָפּגעשטאַנענקייט אין דער אַרומיקער וועלט, ספּעציעל פון רוסלאַנד; און שפּעטער, אָנהייבנדיק מיט די 80ער יאָרן, אַ געוויסער קער אויף צוריק, צו אַ מין בורזשואַזן דעמאָקראַטיזם, אַלס אידעאַל.

אין אונדזער ראַדיקאַלער קריטיק, ספּעציעל אין סאָוועטנפאַרבאַנד (א. ראָזענצווייג, מ. עריק, מ. ווינער), וואו אָט די פאַרשיידענע פּעריאָדן פון מענדעלעס שאַפן ווערן גענוי און פאַכמעניש פאַרצייכנט, ווערן די אויבנדערמאַנטע ענדערונגען אין מענדעלעס וועלט־אָנשויאונג באַציכנט אין בעסטן פאַל אַלס ווידערשפרוכן, און ניט זעלטן אַלס שוואַכקייטן אין זיין שאַפן. מיר דאַכט זיך אָבער, אַז דאָס איז ניט אינגאַנצן ריכטיק. געוויס קאָן מען אין דעם לאָגיאַריקן שאַפן פון מענדעלען, פונקט ווי פון פרצן און שלום־עליכמען, געפינען געוויסע ווידערשפרוכן און צייטנווייז פּראָבעס צו־ריקצוקערן זיך צו דער פאַראַנגענהייט, וואָס זיי אַליין האָבן באַקעמפט. אָבער אין אָט דעם פינקטלעכן אָפּרוף אויף דער צייט, אויף אירע הויך־פונקטן און אויף אירע פאַל־פונקטן ליגט אפשר דער סוד פון דער ווירקונג פון אונדזערע קלאַסיקער.

אין דער אמתן: לאָמיר נעמען מענדעלעס „קליאַטשע", וואָס איז געשריבן געוואָרן אין מיטן פון די 70ער יאָרן, אין אַ צייט פון אַ שאַרפן רעוואָלוציאָנערן אויפברויז אין רוסלאַנד, אין דער צייט פון דער ערשטער מאַסן־פאַרשפרייטונג פון סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערע אידייען אין צאַרן־לאַנד. אין דער „קליאַטשע" שטעלט מענדעלע שאַרף און קלאָר די פּראָבלעמען פון עקספּלואָאַטאַציע, פון אונטער־דריקונג, פון דער הערשאַפט פון די גבירים און בעלי־טובות. ער שטעלט די פּראָבלעמען ניט בלויז אַלס יידישע, נאָר אַלס אַלגעמיינע. ער טרעט אַרויס אין דעם ווערק אַלס שאַרפער (הגם צוליב צענזור פאַרשטעלטער) קריטיקער פון דעם צאַריזם. דאָס איז געווען נאַטירלעך, אַזוי האָט עס געדאַרפט זיין, און דערפאָר האָט די „קליאַטשע" דעמאָלט און אויך שפּעטער באַקומען אַזאַ אָפּקלאַנג צווישן די יידישע לייענער. אָבער לאָמיר זיך פאַרשטעלן, אַז מענדעלע וואָלט אַרויסגעקומען מיט דער „קליאַטשע" און מיט אידייען, וואָס זיינען אין איר פאַרקערפּערט, אין די 50ער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט, ווען די וועלט פון דעם מיטלאַלטער־לעכן פעאָדאַליזם האָבן נאָך אויסגעזען צו שטיין פעסט סיי אין דעם יידישן, סיי אין דעם אַלגעמיינעם לעבן? וואָס פאָר אַן אייגדרוק און ווירקונג וואָלט די „קליאַטשע" דע־מאָלט געמאַכט, ווען מען זאָל אפילו אָננעמען, אַז מענדעלע וואָלט זי דעמאָלט געקאָנט אָנשרייבן? קיין שום אייגדרוק, קיין שום ווירקונג, סיידן אַ נעגאַטיוון. מען וואָלט מענדע־לען פּשוט ניט פאַרשטאַנען און ניט באַגומען, וויל ער וואָלט געווען צו וויט פאָראויס פון זיין צייט און גערעדט אַ שפּראַך, וואָס זיינע דעמאָלטדיקע מיטצייטלער וואָלטן פּשוט ניט פאַרשטאַנען. אָבער אין די 70ער יאָרן איז עס, נאַטירלעך, געווען אָנדערש: די צייט איז שוין געווען אַן אָנדערע, רעוואָלוציאָנערע שטימונגען זיינען שוין געווען ניט פרעמד און ניט אומבאַקאַנט אויך אונדזער יידישער סביבה, און די „קליאַטשע" איז געווען אַן ענטפער און האָט געהאָלפן פון איר זייט פאַרמולירן, קלאָרער מאַכן די דאָזיקע שטימונגען.

אַזוי איז אויך געווען מיט מענדעלעס ווערק פון די 60ער יאָרן, מיט זיין „קליין מענטשעלע", „פישקע דער קרומער" און „ווינטשפינגערל". דער אַלטער משכיליזם, וואָס האָט געפּרעדיקט, אַז אין יידישן לעבן דאַרף מען ניט קיין גרעסערע רעפאָרמען, ווי די איינפּירונג פון אַ ביסל מאָדערנע בילדונג און קענטעניש פון דער רוסישער שפּראַך, האָט דעמאָלט שוין געהאָלטן אין באַנקראָטירן. און מענ־דעלע האָט מיט זיינע ווערק ניט נאָר מיטגעהאָלפן צו פאָר־שנעלערן דעם דאָזיקן באַנקראָט, נאָר ער האָט אויך גע־

פּראָווינץ אָנדייטן, הגם נאָך ניט זייער קלאָר, אויף דער נוי־טיקייט פון עקאָנאָמישע און סאָציאַלע ענדערונגען אין דעם יידישן לעבן. און ער איז פאַרשטאַנען געוואָרן, ווייל ער האָט געוואָלט אַ שפּראַך, וואָס איז פאַר אַ טייל פון די יידי־שע מאַסן שוין געווען פאַרשטענדלעך, ווייל ער איז געקאַנגען פאַראויס פון די מאַסן, אָבער ניט צו ווייט, אַזוי אַז זיי זאָלן אים ניט קאָנען זען און הערן.

מיט אָנדערע ווערטער: דער סוד פון מענדעלע אייני־פלוס אויף זיין צייט איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט געלעבט מיט זיין צייט, אָפּגעשפּיגלט אירע שטימונגען און נויטן, דערהויפּט אין דער פּראָגרעסיווער ריכטונג און ווען די צייט האָט זיך געענדערט סיי צום בעסערן סיי צום ערגערן, סיי אין דער ריכטונג פון גרעסערע האָפענונגען, סיי אין דער ריכטונג פון אַ געוויסן יאוש האָט מענדעלע, דער „קינסטלעריש־ער היסטאָריקער" פון זיין צייט זיך גע־טריי אָפּגערופן אויף די דאָזיקע ענדערונגען. דאָס הייסט: די ענדערונגען און ווידערשפּרוכן, וואָס מערקן זיך אינעם גאַנג פון מענדעלעס שאַפן זיינען געווען ניט אַזוי זיינע פּערזענלעכע ענדערונגען און ווידערשפּרוכן, ווי אַ געטרייער אָפּרוף אויף די ווידערשפּרוכן פון זיין צייט.

מענדעלעס ירושה

דוד בערגעלסאָן האָט דעם 1טן מערץ פון היינטיקס יאָר אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקל אין אַ נומער פון מאָסקווער „עמעס", וואָס איז געווען געווידמעט מענדעלעס הונדערט־יאָריקן יו־ביליי. איז ש. ניגער אין ניו־יאָרק געוואָרן אין כעס און האָט אָפּגעדרוקט דעם 12טן אַפּריל אין ניו־יאָרקער „טאָג" אַן אַרטיקל, אין וועלכן ער „מאַכט אַ תל" פון דוד בערגעלסאָנען. און אַזוי ווי ער האָט שוין געהאַלטן אין מאַכן אַ תל פון בער־געלסאָנען און פּלאַץ אין צייטונג איז געווען ענוג, האָט ער שוין פּאַר איינוועגס געפּרואווט מאַכן אַ תל — ניט אָנרופּנדיק קיין נעמען, — אויך פון דער גאַנצער יידישער פּראָלעטאַרי־שער ליטעראַטור און קריטיק.

אין וואָס איז באַשטאַנען בערגעלסאָנס פאַרברעכן? דער פאַרברעכן איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט געפּרואווט קלאַסיפיצירן מענדעלעס „אייניקלעך" לויט זייער גייסטיקער נאָענטקייט צום „זיידן", און איז געקומען צום שלוס, אַז עס זיינען פאַראַן צוויי סאָרטן אייניקלעך, אמתע און פאַלשע, — דאָס הייסט, אַזעלכע, וואָס האַלטן אַן מענדעלעס אויפּרייסנדי־קע טראַדיציע אין דער יידישער ליטעראַטור און אַזעלכע, וואָס האַלטן זי ניט אַן, אָדער פאַרלייקענען זי. און, זאָגט בערגעלסאָן:

„אין אייניקע הינזיכטן, צום ביישפּיל, אין באַציאונג צו די גלופּסקער בלאָטעס איז מענדעלע פון „שלמה רעב חיימס" נאָך עד־היום געבליבן יינגער, איידער אַזעלכע „אייניקלעך", ווי שלום אַש און ש. ניגער, וואָס האָבן ביז איצט ניט אָנגע־הויבן אפילו רעכענען זיך מיט דער גרויסער סאַטירע, מיט וועלכער מענדעלע האָט געזאָגט די ווערטער: — 'טשעפּעט ניט די בלאָטעס'!"

האָט אָט די פּולשטענדיק ריכטיקע באַמערקונג, — יעדנפאַלס אַזאַ באַמערקונג, אויף וועלכער דוד בערגעלסאָן האָט אַ פּולשטענדיקע רעכט, ווי יעדער איינער, — אַריי־נצוברענגען אין דעם ווערק אַלע זיינע אַנדערע אַרטיקלען, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן אין „סיגנאַל", מאַי 1936 (געקירצט).

געבראַכט ש. ניגערן אין אַ טיפּן גרימצאָרן. און אין זיין גרויסן צאָרן האָט ער אַוועקגעלייגט איידלקייט אָן אַ זייט און האָט איפּן שטח פון איין קליינעם אַרטיקל, אונטערן נאָמען „דוד בערגעלסאָן — דער 'אמתער אייניקל'" מכבד געווען בערגעלסאָנען מיט אַ בוקעט פון אויסדערווייל־טער בלומען־שפּראַך...

לאָמיר זען, ווי שמואל ניגער אַרגומענטירט אָנטקעגן בערגעלסאָנס באַמערקונג וועגן מענדעלעס באַציאונג צו די גלופּסקער בלאָטעס, דאָס הייסט, וועגן מענדעלעס אומבאַ־רחמנותדיקער סאָציאַלער סאַטירע, וואָס איר ציל איז געווען ניט צו באַשרייבן דאָס דעמאָלטדיקע יידישע לעבן, נאָר אויפּרייסן עס פון אינעווייניק און איבערבויען. בערגעלסאָן באַהויפּטעט, און מיט רעכט, אַז די, וואָס האָבן זיך אָפּגע־זאָגט פון מענדעלעס שאַרפער, סאַטירישער באַציאונג צום מיטלאַלטערלעכן יידישן אָלטווארג, וואָס האָט פאַרפעסטעט דאָס יידישע לעבן, ווי אַ שטייענדיקע בלאָטע, אַז די זיינען ניט געאָנגען אין מענדעלעס וועגן און האָבן ניט אָנגע־האַלטן מענדעלעס טראַדיציע אין דער יידישער ליטעראַטור. בערגעלסאָן דערקלערט, אַז די, וואָס האָבן ווי שלום אַש, ש. ניגער און זייער גלייכן געפּרואווט פאַרהייליקן דעם יידישן אָלטוואַרג און שטייגער בלויז דערפאַר, ווייל ס'איז אַלט־וואַרג אָדער דערפאַר, ווייל זיי האָבן ניט געווּאָלט מער וויסן פון אַ קריטיש־סאָציאַלער באַציאונג צום יידישן לעבן, האָבן דערמיט באַווּיזן, אַז זיי זיינען ניט קיין אמתע אייניקלעך, דאָס הייסט, ניט קיין נאָכפאָלגער פון מענדעלעס טראַדיציע. וואָס־זשע טוט ש. ניגער? דערקלערט ער, אַז

„זיי, אָט די אַלע בערגעלסאָנס, די טאַלאַנטפּולע און די טאַ־לאָנטלאָזע... זיי ווילן מאַכן מענדעלען אַזוי גייסטיק אָרעם, אַזוי איינזייטיק, אַזוי קליינקעפּלדיק, וי זיי אַליין זיינען. זיי ווילן אַרויסוואַרפן פון זיין ירושה שיער ניט אַלץ, וואָס ער האָט גע־שריבן, אָנגעהויבן פון די 80ער יאָרן. זיי ווילן מאַכן צו קליי־נגעלט זיינע רייכסטע אוצרות: „פישקע דער קרומער", „דאָס ווינטשפינגערל", „שלמה רעב חיימס". אפילו די „קליאַטשע" איז פאַר ויי צו נאַציאָנאַל. זיי ווילן, אָט די „אמתע אייניקלעך", אַז דער זיידע זאָל קיינן קליאַטשע. זיי קלייבן אָפּ אין זיינע ווערק דאָס וואָס קיינער דאַרף איצט ניט, וואָס זיי אַליין דאַרפן ניט, (וואָר דאַרף איצט די 'טאַקסע'? מען דאַרף שאַרפערע, מאַדערנערע כלי־זיין, אויב מען וויל איצט אַרויסטרעטן קעגן דער באַנדע שטאָט בעלי־טובות!...").

אויב מען וויל? מיר פּראָלעטאַרישע שרייבער ווילן אוודאי. און ניט נאָר ווילן מיר, נאָר מיר טרעטן טאָקע אַרויס, — הלוואי וואָלטן די ניגערס און זייער גלייכן אַזוי אַרויסגע־טראָטן קעגן דער „באַנדע שטאָט בעלי־טובות", — מיר באַ־נוצן זיך טאָקע מיט אַ סך מאָדערנערע כלי־זיין אויך. אָבער הייסט עס, אַז מיר ווילן, אָדער דאַרפן זיך אָפּזאָגן פון דעם כלי־זיין, וואָס מענדעלע האָט אונדז איבערגעלאָזן? לענין האָט געהאַלטן אַ וועלט פון סאַלטיקאָוו־שטשעדרינס סאַטי־רישע ווערק, וואָס האָבן געמאַלן די שטאָט גלופּאָוו און אירע גובערנאַטאָרן. די שטאָט גלופּאָוו איז שוין לאַנג אָפּגעשאָפט געוואָרן און פון אירע גובערנאַטאָרן איז אַ דאַנק דער סאָוועט־טישער רעוואָלוציע קיין זכר ניט געבליבן, — אָבער שטשעד־רינס ווערק וועלן ביז איצט אַרויסגעגעבן און שטודירט אין סאָוועטנפאַרבאַנד און דורות נייע שרייבער לערנען זיך פון זיי ווי צו קעמפן קעגן יעדער נייער דערשיינונג פון גלו־פאָוושטשינע און פון גובערנאַטאָרי.

דאָס זעלביקע איז מיט מענדעלעס „טאַקסע". שוין ניט

צו רעדן וועגן דעם, אַז אויסער די גרענעצן פון סאָוועטנפאַר־באַנד און אפילו אין אונדזער גאָט־געבענטשטער אַמעריקע זיינען נאָך פאַרבליבן אין דער פולער פּראַכט סיי די „טאַקסע" אויף דעם אָרעמאַנס ביסן פלייש, סיי די „באַנדע שטאָט בעלי־טובות" נאָך מיט כשרע פּלאָמבעס אַלס צולאָג. מיר שטעלן זיך ניט פאָר, אַז ש. ניגער איז אַזוי נאַאיוו צו גלויבן, אַז מיר נוצן אויס מענדעלעס „טאַקסע", ווי זי שטייט און גייט אַלס אונדזער איצטיקע כלי־זיין. מענדעלעס „טאַקסע" איז געווען אַ גוטער כלי־זיין פאַר זיין צייט. מיר נוצן אויס זיין מעסער, אַנטוויקלען אים, שאַפן אַ ניי געווער און קעמפן אַנטקעגן דער „באַנדע שטאָט בעלי־טובות" אויף אונדזער אופן. אָבער מיר ווילן ניט און טאָרן ניט פאַרגעסן, אַז געשאַפן דעם מוס־טער האָט מענדעלע.

נאָר ווי עס זאָל ניט זיין, איז פונדעסטוועגן אינטע־רעסאַנט: דער „אמתער (ניט „עמעסער") אייניקל, ש. ניגער, זאָגט זיך אָפּ פון דער „טאַקסע", וואַרפט אַרויס דעם טייל פון דעם זיידנס ירושה. נאָכמער: ער דערקלערט, אַז שטעלן די „טאַקסע" אין מענדעלעס אַקטיוו הייסט צווינגען אים „קייען קליאָטשע", און ער וואַרפט פאָר בערגעלסאָנען — און אונדז אַלעמען, — אַז מיר „ווילן מאַכן צו קליינגעלט זיינע (מענ־דעלעס) רייכסטע אוצרות: 'פישקע דער קרומער', 'דאָס ווינטשפינגערל', 'שלמה רעב חיימס'. אפילו 'די קליאַטשע' איז פאַר זיי צו 'נאַציאָנאַל'".

די דאָזיקע געשיכטע האָבן מיר פון ש. ניגערן געהערט שוין ניט איין מאָל. אין זיינע עפנטלעכע אַרויסטרעטונגען האָט ער ביי יעדער געלעגנהייט איבערגעחזרט, אַז „זיי" (מיי־נענדיק די לינקע, די קאָמוניסטן, די פּראָלעטאַרישע קריטיק) נעמען אַרויס פון מענדעלעס ווערק בלויז דאָס, וואָס עס טויג זיך פאַר זייערע צוועקן, זיי אינטערעסירן זיך בלויז מיט זיינע סאָציאַל־סאַטירישע מאָטיוון, און פון דאָס איבעריקע ווילן זיי ניט וויסן.

ווען מיר וואָלטן עס געטאָן, וואָלטן מיר דערצו געהאַט דעם ביישפּיל פון ש. ניגערן, וועלכער וויל דאָך, ווי מיר זעען, אַרויסוואַרפן פון מענדעלעס אַקטיוו „די טאַקסע" און די איבעריקע „קליאָטשע", פאַר וועלכער ער געפינט איצט קיין „נוצן" ניט. און ווי באַלד אַזוי וואָלט ש. ניגער געדאַרפט זיין דער לעצטער צו אַטאַקירן אונדז דערפאַר מיט אַ מינע פון אַ מענטשן, וואָס היט אָפּ דעם זיידנס ירושה פון פרעמדע רויבער.

דער אמת איז אָבער, אַז די מעשה איז אַן אויסגעטראַכטע. ש. ניגער קאָן ניט אָנווייזן אויף קיין איין פאַל, וואו מיר זאָגן זיך אָפּ פון מענדעלעס ירושה. אמת, מיר שאַצן פאַרשיידן אָפּ פאַרשיידענע טיילן אירע. ס'זיינען דאָ זאַכן, וועלכע האָבן אין אונדזערע אויגן אַ גרעסערן ווערט און אַנדערע, וואָס האָבן אַ קלענערן ווערט. מיר אַנאַליזירן מענדעלעס ווערק און געפינען, אַז אייניקע פון זיי האָבן אין זיך מער פּראָגרע־סיווע עלעמענטן און אַנדערע — ווייניקער פּראָגרעסיווע. אָבער, ערשטנס, טוען מיר דאָך דאָס מיט יעדן שרייבער און פריער פאַר אַלץ מיט אונדזערע אייגענע היינטיקע פּראָלעטאַ־רישע שרייבער, פון וועלכע מיר נעמען אויך ניט אָן יעדע שורה, וואָס זיי שרייבן אָן. און, צווייטנס, האָט דען ניט מענ־דעלע אַליין געשריבן וועגן זיך:

„איך פיל, אַז אין מיר לעבן צוויי מענדעלעך, צוויי באַשע־פענישן, יעדער פאַרשיידן פון דעם צווייטן. זיי וואוינען אין איין דירה, נאָר זיי קוקן אויף אַלץ מיט פאַרשיידענע אויגן. זיי האַלטן כסדר מלחמה, און קאָנען נישט גובר זיין איינער דעם צווייטן. אַז איין מענדעלע וויינט, ווילט זיך דעם אַנדערן לאַכן, און וואָס איינער לויבט, איז ביים אַנדערן ניט ווערט קיין דרייער. איין מענדעלע איז אַ שוטה, אַ נאַר, וואָס גלויבט יעדע זאַך. אַז ער זעט, אַז מענטשן פיינען זיך אויס מיט ווערטער, רעדן שיינע מליצות, מיינט ער, ס'איז תורת־לאָקשן. זאָגט מען אים אַ גוט וואָרט איז עס ביי אים אַ כשרע מטבע. ער גלויבט באמונה שלמה, אַז אַלע זיינען מוכן ומזומן צו העלפן אים אין זיינע נויטן. דער אַנדערער מענדעלע איז גראָד אַ חכם, אַן איבערגעשפּיצטער. ער פילט שטענדיק, וואו דער שוך קוועטשט. ער ווייסט, אַז ניט אַלצדינג, וואָס עס בלישטשעט איז גאָלד און אַז אַ חזיר בלייבט אַ חזיר, ער מעג אפילו אַרויסשטעלן דאָס הינטערשטע פיסל". („פון שטורעם־צייט").

אָט די „טאָפּלטע פּערזענלעכקייט" איז, פאַרשטייט זיך, ניט בלויז מענדעלעס פּערזענלעכע אייגנשאַפט. מיר געפינען זי ביי יעדן באַדייטנדיקן קינסטלער. דערמאָנט זיך אָן פּוש־קינס „אַזוי לאַנג ווי עס פאָדערט ניט אַפּאָלאָ דעם פּאָעט צו זיין הייליקן קרבן איז ער גלייכגילטיק פאַרזונקען אין די זאָרגן פון דער פּוסטער וועלט", אָדער היינעס „צוויי נשמהס לעבן אין מיין האַרצן". יעדער קינסטלער האָט צו טאָן מיט ווידערשפּרוכן, אינעווייניקסטע און אויסערלעכע, וועלכער ער פּרואווט באַזיגן מיט אַ גרעסערן, אָדער קלענערן, דערפאָלג. און דאָס איז די אורזאַך, וואָס מען קאָן ניט אָנווייזן קיין איין קינסטלער ביי וועלכן דער וועג פון אַנטוויקלונג זאָל פאָר־שטעלן מיט זיך איין גלייכע אויפגייענדיקע ליניע. ער שאַפט דעריבער ווערק פון פאַרשיידענעם ווערט, און באַגלייך מיט אַ ווערק פון אַ הויכער מייסטערשאַפט און אינהאַלט קאָן ער שאַפן אַ צווייט ווערק, וואָס שטייט אָפּ אין אַלע הינזיכטן. יעדער קינסטלער האָט זיינע מאָמענטן פון באַהויכונג און פאַלן, און די דאָזיקע מאָמענטן מוזן זיך, נאַטירלעך, אָפּשפּיג־לען אויף זיין שאַפן.

נאָכמער: אַ קינסטלער, באַזונדערס אַ גרויסער קינסט־לער, לעבט ניט אָפּגעטיילט פון דער וועלט. ער איז אַ וואונ־דערלעך אָנגעסטראָיעטער אינסטרומענט, וואָס רופט זיך שנעל און פילבאַר אָפּ אויף די איינפלוסן פון זיין סביבה, פון זיין קלאַס, פון זיין צייט. און פּונקט ווי אָט די איינפלוסן קאָנען זיין פּראָגרעסיווע, פאָראויסשטויסנדיקע, אַזוי קאָנען צווישן זיי זיין רעאַקציאָנערע, אַזעלכע וואָס שלעפּן אויף צוריק, — און דאָס מוז זיך ווידער אָפּרופן אויף זייערע ווערק.

מענדעלע אַליין האָט עס אויסגעצייכנט פאַרשטאַנען און האָט עס זייער אָפּנהאַרציק און זייער שאַרף אַרויסגעזאָגט. און ער האָט דערביי אָן צערעמאָניעס דערקלערט, אַז אין די מאָמענטן, ווען ער לאָזט זיך פאַרפירן „פון ווערטער, פון שיי־נע מליצות", ווען ער באַציט זיך אומקריטיש צו זיין סביבה, איז ער „אַ נאַר", און אַז ווען ער נעמט דעם שכל צו הילף און לאָזט זיך ניט מיטשלעפּן פון סענטימענטן, פילט ער שטענ־דיק „וואו דער שוך קוועטשט" און ווייסט אַז „אַ חזיר בלייבט אַ חזיר". דערמיט גופא גיט ער אַ דערקלערונג און אַ שליסל צו די ווידערשפּרעכלעכע מאָמענטן, וועלכע מיר געפינען אין זיינע ווערק.

ש. ניגער אָבער פאַרשטייט עס ניט, אָדער וויל עס ניט פאַרשטיין. איגנאָרירט ער דעריבער דאָס וואָס מיר ווייסן וועגן אַלע קינסטלער, איגנאָרירט ער אויך מענדעלעס צעטיי־לונג פון זיינע געפילן (אויסגעדריקטע אין די ווערק) אויף „נאַרישע" און „קלוגע", און נעמט אָן בוכשטעבלעך מענדע־

לעס אויסדרוק וועגן „צווויי מענדעלעך", וואָס ביידע מוזן אָנגענומען ווערן אין גלייכן ווערט און וואָס קיין אינער טאָר — פון אונדז! — ניט קריטיקירט אָדער אָנאָליזירט ווערן.

ש. ניגער שרייבט אונדז צו אַ ווילדע מעשה, אַז מיר — פון דעם לינקן שרייבער־פראָנט — „ווילן מאַכן צו קליינגעלט מענדעלעס רייכסטע אוצרות: פישקע דער קרומער, דאָס ווינטשפינגערל, שלמה רב חיימס, אפילו „די קליאַטשע". מיר וואונדערן זיך, פאַרוואָס ער נעמט שוין ניט אַריין אין קאָן „מסעות בנימין השלישי" אויך, — אָדער רעכנט ער דאָס דאָזיקע גרונט־ווערק מענדעלעס אויך פאַר „קליאַטשע", אינאיינעם מיט דער „טאַקסע", וואָס „קיינער דאַרף ניט"?

וואָס זאָגן אָבער די פאַקטן? די פאַקטן וויזן, אַז מיר פּרואוון ניט אונטערשאַצן קיין איינעם פון מענדעלעס ווערק. אדרבא, אין דעם זעלביקן נומער „עמעס", אין וועלכן ש. ניגער האָט געלייענט דוד בערגעלסאָנס אַרטיקל ווען „פאַלשע און אמתע אייניקלעך", וואָס האָט אים אַזוי אַרויסגעבראַכט פון די כלים, געפינט זיך נאָך אַ ריי אַרטיקלען פון אָנדערע באַקאַנטע סאָוועטישע שרייבער, — פון י. נוסינאָוון, פון מ. ווינגרן, פון פּרץ מאַרקישן, פון נ. אויסלענדערן און אַנדערע. און לאָמיר טאָקע זען, ווי זיי „מאַכן צו קליינגעלט" מענדעלעס ווערק.

רעדנדיק ווען דעם געמיש פון נאַציאָנאַליזם און פון אויפקלערעריש פאַרשאַרפטקייט אין מענדעלעס ווערק, באמערקט י. נוסינאָוו, אַז

„דאָ אַנטפלעקט זיך אַ גאַנץ אייגנאַרטיקער ווידערשפרוך: 'די טאַקסע' איז ניט נאַציאָנאַליסטיש, נאָר זי פאַרמאָגט רעאַקציאָנערן צוטרוי צו דער זעלבסטהערשונג. 'די קליאַטשע' איז נאַציאָנאַליסטיש, נאָר דאָס קומט גראָד דערפאַר, וואָס מענדעלע האָט זיך אומגעקוקט, אַז ניט נאָר די זעלבסטהערשונג, נאָר אפילו די בורזשואַזע רעוואָלוציע זיכערט ניט די מענטשהייט בכלל און באַזונדערס זיין פאָלק פון קיין פלאָגן און פאַראַלגונגען. דער וואוקס פון זיין נאַציאָנאַליזם איז אויף אַזאַ אופן פאַרבונדן דערמיט, וואָס זיינע אַנטי־מיטלאָלטערלעכע טענדענצן זיינען איבערגעוואקסן אין אַנטי־בורזשואַזע טענדענצן, אין קריטיק פון דער נייער בורזשואַזער אָרדענונג".

און ווייטער:

„דער וואוקס פון זיינע נאַציאָנאַליסטישע שטימונגען האָט ניט אָפּגעשאַפט זיין אויפקלערערישע קעמפערישקייט. נאָך דער 'קליאַטשע', נאָר דעם באַגאַל און סקאַרבאָוע נאַציאָנאַליסטישן 'יודל' קומען זיינע שאַרפע, אַנטיפעאָדאַלע, משכילישׂ־אויפרייסערישע 'מסעות בנימין השלישי' און 'פישקע דער קרומער', דערנאָך קומען ווידער נאָך מער נאַציאָנאַליסטישע שטימונגען אין 'ווינטשפינגערל', וואָס האָבן אָבער אויך ניט אָפּגעשוואַכט די אויפקלערערישע טענדענצן פון אָט דעם ווערק".

הייסט דאָס ביי ש. ניגערן „מאַכן צו קליינגעלט" „די קליאַטשע", „פישקע דער קרומער", דאָס „ווינטשפינגערל" א. אַז. וו.?

אָט וואָס דער סאָוועטישער מענדעלע־פאָרשער, מ. ווינער שרייבט אין דעם זעלביקן נומער „עמעס" וועגן מענדעלעס שפּעטערן פּעריאָד, וועגן דעם אין וועלכן מענדעלע האָט לויט ש. ניגערס פאַרזיכערונג געשאַפן זיינע בעסטע ווערק:

„מענדעלע האָט טיף ליב געהאַט די מאַסן. אפילו אין יענעם שפּעטן פּעריאָד פון זיין לעבן, וועו ער האָט אַן אַנטוישטער אין דער אַנטוויקלונג פון קאַפּיטאַליזם אויפגעהערט צו גלויבן אין דער פאָרשריטלעכער אַנטוויקלונג פון דער מענטשהייט, וועו ער האָט פאַרלאָרן די אַריינטאַציע און געזונמען גיין אויף צוריק, — אפילו דעמאָלט רייסט זיך אין זיין שאָפן שטענדיק ווידער און ווידער דורך שנאה צום דעם תקיף, גביר און אונטערדריקער, הייסט ליבע צו אַרעמע און האָרעפאַשניקעס".

און נאָך:

„אין 'ווינטשפינגערל' האָט מענדעלע געוואָלט געבן אַ גרויסן פאָר־סך־הכלדיקן קינסטלערישן דאָקומענט וועגן דעם יידישן לעבן אין זיין צייט. ניט זעענדיק קלאָר דעם צוזאַמענהאַנג צווישן דער לאַגע פון די יידן און דער פאַליטישער אָרדענונג, האָט ער אַזאַ אויפנאַבע ניט געקאָנט לייזן דאָרטן. אָבער אין באַדייטנדיקן ווערק זיינען פאָראַן ניט ווייניק קאַפּיטלען, אין וועלכע ס'באַוויזט זיך דער אַמאָליקער מענדעלע אין זיין גאַנצער קראַפט. ער האָט זיך אין די לעצטע יאָרצענדליקער פון זיין לעבן אַ קער געטאָן רעכטס, — אָבער אויך דעמאָלט רייסן זיך געוג אָפּט דורך זיינע אַמאָליקע דעמאָקראַטישע טענדענצן. און דווקא יענע ערטער, וואו דאָס באַווייזט זיך אַמקלאָרסטן, געהערן צו די גלאַנצפולסטע בלעטער אין זיין שאַפן".

און מ. ווינגער פאָרענדיקט זיין אַרטיקל גאַנץ ריכטיק:

„די יידישיסטן און נאַציאָנאַליסטן ווילן פון אים מאַכן אַ הוילן שטיגער־מאָלער און שפּראַך־מייסטער און מער גאָרניט... מיר אָבער שאַצן אים דערפאַר, וויל דאָס נאַציאָנאַל ספּעציפישע, אפילו אין די סאַמע ספּעציפישסטע מאָמענטן, איז אין זייער בעסטן שאָפונגען ניט מער, וי אַ מיטל אויסצודריקן עפּעס אַזוינס, וואָס האָט אַ טיפע שייכות צו אַלע אויף אַן ענלעכן אופן אונטערדריקטע האָרעפאָשנע און אַרעמע מאַסן, פון וועלכער נאַציע זיי זאָלן ניט זיין. דעריבער געהערט מענדעלע צו די קלאַסיקער פון דער וועלט־ליטעראַטור".

מיר וואָלטן געקאָנט ברענגען ענלעכע ציטאַטן אויך פון א. גורשטיינס אייניליטונג צו דער נייסטער סאָוועטישער אויסגאָבע פון מענדעלעס „שלמה רב חיימס", — דאָס ווערק, וואָס מיר פאַרלייקענען כלומרשט, לויט ניגערס פאַרזיכערונג. אָבער דאָס אויבנגעבראַכטע איז אויך גענוג. וואָרום דאָס מינדסטע, וואָס מען קאָן זאָגן וועגן דער פּראָלעטאַרישער קריטיק פון מענדעלען איז, אַז זי שאַצט אָפּ סיי זיין קינסטלערישע פאָרם סיי זיין סאַציאַלן אינהאַלט, בעת די יידישיסטן און נאַציאָנאַליסטן, — און ש. ניגער צווישן זיי, — שאַצן בלויז זיין קינסטלערישע פאָרם, זאָגן זיך אָפּ פון אַזעלכע סאַציאַל־פאַרשפּיצטע זאַכן, ווי „די טאַקסע" און דערקלערן פאַר „קליאַטשע" די ווערק, וואו מענדעלעס סאַציאַלער פּראָטעסט ווייזט זיך אַרויס אַמשטאַרקסטן. און ניט נאָר זאָגן זיי זיך אָפּן פון אָט דעם וועלטפּולן טייל פון מענדעלעס ירושה, נאָר זיי זאָגן זיך אָפּ אויך פון אָנהאַלטן מענדעלעס סאַציאַל־סאַטיריש אויפרייסערישע טראַדיציע, דערקלערנדיק זי פאַר אַן אומקינסטלערישע, אָדער אַנטי־קינסטלערישער, טענדענץ.

דאָס באַשטעטיקט, אַז דוד בערגעלסאָן איז געווען פול־שטענדיק גערעכט, וועו ער האָט גערעדט וועגן מענדעלעס אמתע און פאַלשע אייניקלעך. דאָס וואָס ש. ניגער איז אויפגעשפּרונגען מיט אַזאַ גרימצארן און האָט זיך אַזוי געמומען זידלען האָט געטראָפן „ניט אין ברעם, נאָר אין אויג אַריין".

פּרצעס ראָלע אין דער יידישער ליטעראַטור

ווען מען וויל פאַרשטיין י. ל. פּרצעס ראָלע אין שאַפן און אויספורעמען די מאָדערנע יידישע ליטעראַטור מוז מען געדענקען, אַז פּרץ איז אין איר געקומען ניט ווי אַן אָנפאַנגער, וואָס פּראוואוט ערשט אויס זיין פּען און זייגע כוחות, נאָר מיט אַ גאַנץ היפּשן פּריערדיקן שרייבערישן באַגאַזש. אמת, דער דאָזיקער „באַגאַזש" איז געווען ניט אין יידיש, נאָר אין העברייאיש, אָבער העברייאיש איז דאָך נאָך אַלע־מען קאָן אפילו זאָגן, די הויפּט־שפּראַך — מיט וועלכער עס האָבן זיך באַנוצט כמעט ביזן אָנהייב פון אונדזער יאָרהונ־דערט סיי די שרייבער, סיי די מער אָדער ווייניקער אינ־טעליגענטע לייענער. אפילו ווען י. ל. פּרץ איז שוין געווען אַן אָנערקענטער, פּירנדיקער שרייבער אין יידיש האָט ער ס׳רוב פון זיין קאָרעספּאָנדענץ נאָך געפירט אין העברייאיש, און דאָס מיינט, אַז ער האָט ביי זיין ערשטן צוגאַנג צו דער מאָדערנער ליטעראַטור אין יידיש נאָך מיטגעטראָגן מיט זיך איינפלוסן פון העברייאיש, — וועלכע ער האָט שפּעטער אָפּט געמוזט באַקעמפן ביי זיך.

כאַראַקטעריסטיש איז, למשל, ווי ער אַליין אָנאַליזירט זיך אַליין אין יענעם „העברייאישן" פּעריאָד אין אַ בריוו צו איינעם אַ פריינט, משה אָלטבערג (ווי עס זעט אויס, אינמיטן פון די 80ער יאָרן):

„באמת, איך האָב זיך איצט איבערצייגט, אַז מיין פּאַר־שטאַנד איז נאָר דאָס ליכט, וואָס באַלייכט מיינע טוואנגען און מחשבות, אָבער ניט זייער סיבה. אָלע מיינע טאַטן און געדאַנקען זיינען פּראָדוקטן פון געפיל. דער שכל שטייט פונדערווייטנס. ער זעט, קריטיקירט און אורטיילט, אָבער ער האָט ניט קיין מעגלעכקייט צו טאָן גוטס, אָדער שלעכטס, צו וואַרפן אַ שפּילקע אויף דער ערד, אָדער זי אויפצוהייבן... איך פּאַרמאָג בלויז טעמפּעראַמענט, אָבער ניט קיין ווילן. פון האָרץ צום מוח גייען פּעדעם, צוריק אָבער גייען זיי ניט ...פון דאָרט קומט ניט קיין באַפעל, עס גייט ניט אַרויס קיין לערע, נאָר עס ווערט געשאַפן אַ קריטיק, וואָס איז ביטער פאַר מיין גומען..." („בריוו און רעדעס פון י. ל. פּרץ", געזאַמלט פון נחמן מייזיל, פּאַרלאַג „איקוף", ניו־יאָרק, 1944, ז׳ 134. ס׳רוב אַנדערע ציטאַטן אין דעם אַרטיקל ווערן געבראַכט פון דער דאָזיקער ווערטפולער זאַמלונג).

און ס׳איז אפשר גאָרניט קיין צופאַל, וואָס אין דעם זעלביקן בריוו צו זיין פריינט „אַנטשולדיקט" זיך פּרץ פאַרוואָס ער שרייבט אים אין העברייאיש און גיט אַ גאַנץ אָריגינעלע דערקלערונג פון דער אורזאַך און די רעזול־טאַטן פון דעם: די אורזאַך איז, וואָס ער וויל ניט, אַז זיין, י. ל. פּרצעס און זיין פריינטס, משה אָלטבערגס, פרוי זאָלן קאָנען איבערלייענען דעם בריוו, וויל זיי פאַרשטייען ניט קיין העברייאיש. אָבער דער רעזולטאַט פון דעם שרייבן אין העברייאיש איז, ווי פּרץ דערקלערט אין דעם בריוו, אַז „ווען איך שרייב העברייאיש, וואָס מיין פּרוי פאַרשטייט ניט, בין איך ווי אַ קוואַל, וואָס קווילט מיט בלאָטע און אומריינקייט און דערפון נעמט זיך וואָס מיינע בריוו צו דיר און צו יעדן וועמען איך שרייב, זיינען אַזוי פּוסט..."

די דאָזיקע זעלבסטכאַראַקטעריסטיק האָט זייער וואַר־שיינלעך זיך באַצויגן ניט נאָר צו י. ל. פּרצעס פּריוואַטער העברייאישער קאָרעספּאָנדענץ, נאָר אפשר נאָך מער צו זיין ליטעראַרישן שאַפן אין העברייאיש. אַן אָפּקלאַנג און אַ געווייסע באַשטעטיקונג פון דעם געפּינען מיר אין דעם ערשטן בריוו, וואָס י. ל. פּרץ האָט געשריבן צו דעם אים נאָך דעמאָלט אינגאַנצן אומבאַקאַנטן שלום־עליכמען, וועגן וועלכן ער זאָל זיך האָבן דערוואוסט פון אַ פריינט, אַז ער איז „אַ באַרימטער זשאַרגאָנישער שרייבער, וועלכער גרייט זיך אַרויסצוגעבן אינגיכן... אַ יאָרבוך אין זשאַרגאָן". „איך ווייס, — שרייבט ער צו שלום־עליכמען אין העברי־איש, — די אַרבעט פון מיין האַר: זיין ווילן און שטרעבן איז (אויף וויפל איך האָב געקאָנט פאַרשטיין) צו שרייבן צוליבן עולם, וואָס רעדט זשאַרגאָן פון זשאַרגאָנען־לאַנד. איך אָבער שרייב צוליב זיך, צוליב מיין הנאה־וועגן, און אויב איך דערמאָן מיך אַמאָל אונדזער לעזער, איז ער פון אַ העכערער מדרגה פון דער געזעלשאַפט. ער איז דער מענטש, וואָס האָט געלערנט און געלייענט אין אַ לעבע־דיקער(!) שפּראַך..."

די אַלע אויסדרוקן אין דעם בריוו: זשאַרגאָן, זשאַרגא־נען־לאַנד, לעזער „פון אַ העכערער מדרגה פון דער געזעל־שאַפט" און אַנדערע זיינען געווען ביז גאָר כאַראַקטעריס־טיש פאַר די גאַווהדיקע בטלנים, וואָס האָבן געדינט דער „האַרינטע", דער „בת השמים" (דער העברייאישער שפּראַך), און האָבן זיך באַצויגן מיט פאַראַכטונג סיי צו דעם „פשוטן פאָלק", דעם יידיש־רעדנדיקן עולם, און אויך צו זיין שפּראַך, פאַר וועלכער זיי האָבן ניט געהאַט קיין אַנדער נאָמען, ווי „זשאַרגאָן", און דעם „זשאַרגאָן" האָבן זיי ניט געוואָלט פאַר קיין „לעבעדיקער שפּראַך". שרייבנדיק דערהויפּט פאַר „לעזער פון דער העכערער מדרגה" (דאָס הייסט פאַר העב־רייאיש לייענער) איז ניט קיין וואונדער, וואָס י. ל. פּרץ האָט זיך אָפּנהאַרציק מודה געווען פאַר שלום־עליכמען, אַז ער שרייבט דערהויפּט „צוליב זיך, צוליב מיין הנאה וועגן".

וועגן י. ל. פּרצן האָט משה כץ אַנגעשריבן אַ לענגערע סעריע אַר־טיקלען אין 1938־1939, וועו די „מאַרגן־פרייהייט" האָט אַרויסגעגעבן אַ ריי פון די ווערק פון דעם גרויסן קלאַסיקער, קאָמענטירנדיק אויפן דערשיינען פון דעם אָדער יענעם באַנד. די אַרטיקלען זיינען אין 1940 אַרויס אין אַ בראָשור: „יצחק לייבוש פּרץ", 35 זייטן. פון דער בראָשור ברענגען מיר דאָ די קאַפּיטלען וועגן די „בילדער און סקיצן", „פאָלקסטימלעכע געשיכטן", און „י. ל. פּרץ דער דיכטער" — ווי אַ דערגאַנצונג צו דער אַרבעט, וואָס משה כץ האָט פאַרעפנטלעכט אין „זאַמלונגען" אין פרילינג 1955: „י. ל. פּרצעס ראָלע אין דער יידי־שער ליטעראַטור". וועגן משה כצעס באַגעגענישן מיט פּרצן — זע אָפּטייל: „אויטאָביאָגראַפיע, דערינערונגען, באַגעגענישן".—רעד.

און שטעלט, הייסט עס, ניט פאַר זיין שרייבן קיין אַנדערע צילן.

דאָ האָבן מיר נאָך פאַר זיך פּרצן דעם העברייאישן שרייבער, וואָס הגם ער האָט שוין שטילערהייט אָנגעשריבן אַ היפּשע צאָל זאַכן אין יידיש, איינשליסנדיק אַזאַ באַרימט ווערק, ווי „מאַנישׂ", איז ער אָבער ווייט ניט זיכער, צי מען קאָן עס, צי מען דאַרף עס פאַרעפנטלעכן, און ער ברענגט אין זיין ערשטן בריוו צו שלום־עליכמען אַ גאַנצע רייַ „באַווייזן", פאַרוואָס ער, פּרץ, דאַרף זיך ניט באַטייליקן אין שלום־עליכמס געפלאַנטן „יאָרבוך אין זשאַרגאָן", — מיט דער ניט־באַהאַלטענער האָפענונג, אַז שלום־עליכם וועט צעשלאָגן די דאָזיקע „באַווייזן". אָבער אין דעם זעלביקן בריוו כאַפּט זיך שוין אַריין אַן אויסדרוק, וואָס האָט כאַראַקטעריזירט דעם שפּעטערדיקן פּרצן, דעם בויער פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור: „... איצט איז די העכסטע צייט צו דערוועקן די הערצער פון יעדן אייַנעם צו פאַרשטיין זיין ברודער, וואָס לעבט אין אייַן לאַגע און אין אייַן צייט מיט אים, נאָר אין אַנדער אָרט". דאָ האָבן מיר שוין אַ באַגריף וועגן ליטעראַטור וואָס וועלט געשריבן ניט „צוליב זיך, צוליב מיין הנאה וועגן", נאָר „כדי צו דערוועקן די הערצער", כדי צו „פאַרשטיין דעם ברודער, וואָס לעבט אין אייַן לאַגע און אין אייַן צייט מיט אים". . .

אָבער באַלד אין דעם צווייטן בריוו צו שלום־עליכמען, וועלכער האָט דערמוטיקט י. ל. פּרצן צו באַטיילקן זיך אין זיינע געפלאַנטע זאַמלביכער, זעען מיר שוין אַ דערוואַכנדיקן ריז, וואָס פילט, אַז אויף אים פאַלט אַן אחריות פאַר דער נייער ליטעראַטור אין יידיש, וואָס קומט צו די פאָלקס־מאַסן, אין היפוך צו דער העברייאישער ליטעראַטור, מיט וועלכער ס׳האָבן זיך געשפּייזט „די לעזער פון אַ העכערער מדרגה פון דער געזעלשאַפט". י. ל. פּרץ רעדט זיך אויס דאָס האַרץ פאַר שלום־עליכמען:

„וואָס זאָגט איר וועגן די בעלי־טובות, וואָס אַנשטאָט ברויט, פלייש און וואַסער גיבן זיי דעם הונגעריקן נאַשערייען אַנצופילן דעם מאָגן און נישט מער? וואָס זאָגט איר וועגן די בעלי־טובות, וואָס גיבן אַ קאָסטבאַרן זיידענעם גאַרטעלע דעם נאָקטן מענטשן, וועלכער האָט קיין שוץ ניט פון קעלט און פראָסט? טוט מען אַ גנאָד, וועָן מען גיט עפּעס אַ אילוזיע וואָס פאַרבלענדט די אויגן דעם, וועמען ס׳פעלט אַ דירה? און אַזוי טוען מיר דאָך איצט שטענדיק: אַנשטאָט וויסן, וויסנשאַפט, וואָס זיינען ברויט, פלייש, וואַסער, קליידער און וואוינונג פאַר דעם מענטשנס נשמה, גיבן מיר אים בעלע־טריסטישע נאַשערייען און אילוזיעס. אונדזער גאַנצע אַרבעט איז גאָרניט ווערט ביז מיר וועלן ניט באַרייכערן די ליטע־ראָטור מיט וויסנשאַפט־ביכער. כל־זמן אונדזערע בריידער וועלן ניט קאָנען זעטיקן באמת זייערע נשמות מיט דער יידי־שער ליטעראָטור, כל־זמן זיי וועלן ניט געפינען אין דער ליטעראָטור דאָס אמתע ווי, וועט די ליטעראָטור זיין ניט מער ווי אַן אומנוציק שפּילכל . . . אויב מיר פאַרלאָנגען פון פאָלק עס זאָל קענען די שפּראַך; אויב די פּרומאַקעס קענען זיי, וויל אַלע זייערע באַדערפענישן האָבן זיי אין איר, דאַן דאַרפן מיר די שפּראַך צוגרייטן אַזוי, אַז זי זאָל באַפרידיקן אויך אַלע באַדערפענישן פון דעם משכיל . . .„

י. ל. פּרץ וואַרפט אַן אין דעם בריוו אַ פלאַן וועגן אַרויס־געבן ביכער אין יידיש וועגן פסיכאָלאָגיע, סאָציאָלאָגיע, פי־זיק און ער איז גרייט אַליין צוצוגרייטן אַזעלכע ביכער. און אַנצייכענענדיק אַזאַ פּראָגראַם פאַר דער נייער יידישער לי־טעראָטור, אין וועלכער ער, פּרץ, מאַכט ערשט דעם ערשטן טראָט, שטעלט ער שוין דעם אַרויסגעבער, שלום־עליכמען, אַ האַרבע און פּרינציפּיעל זייער וויכטיקע פראָגע:

„איך פאַרשטיי ניט, פאַרוואָס פאַרלאָנגט איר (ליטעראַ־רישע וועלט) נאָר פון דעם לעבן פון יידן. דאַרף דען נישט איין פאָלק וויסן דאָס לעבן פון אַן אַנדער פאָלק, וואָס לעבט מיט אים צוזאַמען? דאַרף מען דען נישט וויסן די אַלגע־מיינע לעבנס־פאַרמען? פאַרוואָס זאָל דאָס פאָלק ניט וויסן (וועגן) די אַלגעמיינע פראָגן?"

דאָ האָבן מיר שוין אַ פאַרבילד פון י. ל. פּרצן דעם בוי־ער און קעמפער פאַר אַ וועלטלעכער, פראָגרעסיווער קולטור אין יידיש, ווי מיר האָבן אים שפּעטער געקענט כמעט זיין גאַנץ לעבן.

אין אייַנעם פון זייַנע וווייטערדיקע בריוו צו שלום־עליכמען שטעלט שוין פּרץ די פראָגע וועגן אַסימילאַציע, וואָס איז דעמאָלט געווען זייער פאָפולער צווישן דער מער געבילדעטער יידישער אינטעליגענץ. פּרץ זאָגט דערביי אַרויס אַ אינטערעסאַנטן און פאַר יענער צייט זייער דרייסטן געדאַנק, אַז „אַסימילאַציע פון אַלע צדדים איז געוויס אַ שיינע און אַ גוטע זאַך. צו פאַרלאָנגען אָבער פון אייַן פאָלק (פון דעם יידישן, — מ. כ.) עס זאָל זיך אַסימילירן, עס זאָל זיין שפּייז פאַר אַנדערע, עס זאָל אַראָפּ פון דער לעבנס־אַרענע אין תהום פון דעם זעלבסטאָפּפערער גופא איז עס זעלבסטמאָרד".

און אין דעם זעלביקן בריוו שטעלט שוין י. ל. פּרץ נאָך אַן אויפגאַבע פאַר דער נייער יידישער ליטעראָטור:

„די מענער (בייַ יידן) האָבן צוויי שפּראַכן: יידיש און לשון־קודש; פרויען האָבן נאָר אייַן שפּראַך, און זיי דאַרף מען (דערפאַר) שענקען מער אויפמערקזאַמקייט... שטעג־דיק זיינען די פרויען די ערשטע צו אַסימילירן זיך און אָפּ־צולערנען זיך פון זייערע קריסטלעכע חברטעס. אויב די גייסטיקע באַדערפענישן פון דער יידישער פרוי ווערן ניט באַפרידיקט אין דער היים, לערנט זי זיי בייַ פרעמדע און דורך פרעמדע. דעריבער: ס׳איז זייער וויכטיק צו געבן די פרויען אַרטיקלען פון דער יידישער געשיכטע, און אַזוי ווי ס׳רוב לייענער (אין יידיש) זיינען פרויען, איז עס דער עיקר צוועק".

עס איז קלאָר, אַז אַזעלכע געדאַנקען און פלענער האָבן י. ל. פּרצן ניט געקאָנט קומען אין קאָפּ פלוצלונג און פון דער העלער הויט. לויט דער בריטקייט, מיט וועלכער ער הייבט זיי אָן צו אַנטוויקלען שוין בייַ זיינע ערשטע טריט אין דער יידישער ליטעראָטור איז קלאָר, אַז געטראַכט האָט ער וועגן זיי אַ סך אויך פריער און אַז זיי האָבן נאָר געווארט אויף אַ געלעגנהייט אַרויסגעבראַכט צו ווערן.

וווייסן מיר טאָקע, אַז נאָך אייַדער י. ל. פּרץ האָט זיך פאַר־בונדן מיט שלום־עליכמען, וועָן ער האָט זיך נאָך מיט ליטע־ראָטור פראָפעסיאָנעל ניט געטראַכט צו פאַרנעמען, האָט ער געשריבן צו זיינעם אַ פריינט, שמואל אשכנזי:

„מיט די אַלטע תלמודיסטן און בורזשואַזיע איז גאָרניט צו מאַכן. פון זיי איז ניטאָ וואָס צו האָפן. נאָר דער פּעבל, די אַרבעטער־מאַסע, — דאָס איז אַ פעלד צו אַרבעטן. דאָס איז אַן אומגלויקלעך פאָלק, אָבער אַ פייאיקס. דאָ געפינט זיך אַ סך אידעאַליזם. אָבער מען מוז זיי (די אַרבעטער־מאַסן) בילדן, מען דאַרף צו זיי רעדן אין זייער לשון, אויפוועקן זייערע געדאַנקען. דערפאַר שרייב איך איצט אין מאַמע־לשון.

איך וויל שאַפן אַ יידישע ליטעראַטור, רעדן און שרייבן צום פאָלק אין זיין שפּראַך . . .״

״איך וויל שאַפן אַ יידישע ליטעראַטור״, דאָס איז אַ פאַר־נעם און פאַרמעסט, וואָס עס קאָן זיך שטעלן בלויז אַ מענטש, וואָס פילט אין זיך ריזיקע כוחות, כאָטש די כוחות דרימלען נאָך און עס דאַרף דורכגיין אַ געוויסע צייט און עס דאַרף זיך מאַכן די געהעריקע גליקלעכע געלעגנהייט (די ערשטע צוזאַמענארבעט מיט שלום־עליכמען), כדי די דאָזיקע כוחות זאָלן שנעל נעמען קומען צום אויסדרוק.

אָט דער צוגאַנג פון י. ל. פרצן צו דער יידישער ליטע־ראַטור, אָט די ברייטע געזעלשאַפטלעכע אויפגאַבן, וואָס ער האָט פאַר איר געשטעלט שוין ביי זייַנע ערשטע טריט אין איר, דערקלערן פאַרוואָס י. ל. פרץ איז מער, ווי וועלכער עס איז אַנדערער פון אונדזערע גרויסע שרייבער געווארן אַ לערער און אַ וועגווייזער אין דער מאַדערנער יונגער יידי־שער ליטעראַטור, פאַרוואָס ער איז געווארן איר דערציער און ווערט אָפט געקרוינט אָלס איר פאָטער, הגם ער האָט אַנ־געהויבן שרייבן שפּעטער, ווי אונדזערע צוויי אַנדערע גרוי־סע קלאַסיקער, מענדעלע מוכר ספרים און שלום־עליכם. וואָרום בעת דער ״זיידע״, מענדעלע, און דאָס ״אייניקל״, שלום־עליכם, האָבן אָן ספק געשפּילט אַ קאָלאָסאָלע ראָלע אין אונדזער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור מיט זייערע אייגענע שאַפונגען, אָלס מוסטערן און וועג־אַנצייגער, האָט י. ל. פרץ געווירקט אויף די שרייבער און לייענער פון זיין דור ניט נאָר מיט זייַנע ווערק, נאָר מיט זיין גאַנצער פער־זענלעכקייט, מיט דער קלאָרער פראַגראַם, וואָס ער האָט גע־שטעלט פאַר דער ליטעראַטור, מיט דער אַנפירונג, וואָס ער האָט איר געגעבן. און זיין ווירקונג אין דעם פּרט איז גע־גאַנגען פיל ווייטער, ווי בלויז אויף די שרייבער. ער האָט דירעקט געווירקט אויך אויף די לייענער, סיי דורך זייַנע ווערק, סיי דורך דעם געראַדטן וואָרט. ניט אומזיסט האָט די רעאַקציאָנערע העברייאישע צייטונג ״המליץ״ אַטאַקירט י. ל. פרצן אין יאָר 1894, נאָך דער דערשיינונג פון זיינע ״פאָלקס־טימלעכע געשיכטן״ און זיינע ערשטע ״יום־טוב־בלעטלעך״:

״מיט יאָרן צוריק, — האָט דער ׳המליץ׳ געשריבן, — זיינען אונדזערע שניידערס, שוסטערס און סטאָליערס געווען די הויפּטאַיעס, וואָס האָבן געמאַכט מחלוקות אין די שולן. און פון זינט אייניקע פון אונדזערע גרויסע שרייבער האָבן אָנגעהויבן דערהויבן די ארורה, די זשאַרגאָנישע שפּראַך, האָבן אָלע שניידערס און שוסטערס פאַרלאָזן זייערע געצייג און זיינען געווארן שרייבער און פיילן־מאַכער . . . דער מחבר פון עטלעכע מעשיות פאַר דינסטן און קעכינס ווייל מען זאָל רעדן וועגן אים, וואָס טוט ער? נעמט ער שענדן הייליקייטן (אָן אָנצוהערעניש אויף פּרצעס ׳שטרײַמל׳ און אָנדערע זאָכן — מ. כ.). איצט וועלן שוין אָלע דינסטן און קעכינס אַרויס קעגן אים מיט פויקן און טאָצן . . .״

די יידישע ראַקציע האָט קיינמאָל ניט געקאָנט מוחל זיין י. ל. פרצן, וואָס ער האָט געזוכט צו דערהויבן די יידי־שע מאַסן איבער זייער אַרעמקייט און אָפּגעשטאָנענקייט און האָט געפונען (און אַרויסגעבראַכט אין זיינע ווערק) דער־הויבנקייט, ריינקייט, אידעאַליזם און העלדישקייט דווקא צווישן שניידערס און שוסטערס, צווישן דינסטן און וואַ־סערטרעגער און בכלל צווישן פּשוטן, אַרעמען פאָלק. די דאָזיקע נייגונג האָט עס געמאַכט, אַז דאָס פאָלק זאָל אים אויפנעמען ווי אַן אייגענעם און אַ נאָענטן, אפילו וועג עס האָט נאָך ניט פאַרשטאַנען אָלץ וואָס י. ל. פרץ געשאַפן. און עס האָט אַרייַנגערעכנט זיינע שאַפונגען צווישן די טיי־ערסטע פון זיין קולטור־ירושה.

אָט די באַציאונג פון פאָלק צו זיין י. ל. פרצן האָט גע־בראַכט דערצו, אַז וועגן ער איז פלוצלונג געשטאַרבן, זיצנדיק ביים שרייבטיש דעם 3טן אַפּריל, 1915, האָט זיין לוויה, נאָך וועלכער עס זיינען נאָכגעגאַנגען אַרום 100 טויזנט וואַרשעווער יידן, באַקומען דעם כאַראַקטער פון אַן אמתן אויפריכטיקן פאָלקס־טרויער. און די דאָזיקע שייכות פון פרצן צו די פאָלקסמאַסן האָט אומפאַרמיידלעך געפירט אויך דערצו, אַז אָלץ וואָס איז רעאַקציאָנער און פויל אין יידישן לעבן, אַנהייבנדיק מיט די צייטן פון ״המליץ״ און ענדיקנדיק מיט אונדזערע היינטיקע צייטן זאָל פיינט האָבן פרצן און זיין שאַפונג און זוכן אים אַרונטערצורייסן, אַדער פאַרשווייגן. אויב איינער פון די מער רעאַקציאָנערע ״יונגע״ שרייבער אין אַמעריקע (זישא לאַנדוי) האָט געקאָנט מיט איבער 40 יאָר צוריק באַרימען זיך, אַז ער האָט כלומרשט גאָרניט געלייענט און גאָרניט געלערנט פון דעם ״וואַרשע־ווער ליטעראַט״ (י. ל. פרצן) זיינען פיל שפּעטער, שוין אין אונדזערע היגטיקע צייטן, געקומען ״קריטיקער״ (אין ״פאָרווערטס״), וואָס האָבן באַשולדיקט י. ל. פרצן (צוזאַמען מיט מענדעלען) אין ... ״פיינטשאַפט״ צו יידן!

***

וועגן דעם, ווי אַזוי י. ל. פרץ האָט באַווירקט און דער־צויגן אַ גאַנצן דור יידישע שרייבער ביי זיין לעבן, זיינען פאַרשפּרייט פאַרשיידענע לעגענדעס. און אייניע פון די ״אייגנעשפאַרטסטע״ לעגענדעס איז, אַז י. ל. פרץ איז געווען און האָט ליב געהאַט צו שפּילן די ראָלע פון אַ מין ליטע־ראַרישן ״רבי״, אַדער ״גוטן יידן״; אַז אַרום אים קלייבן זיך חסידים, וואָס קוקן אים אין מויל אַריין, און ער פּרא־וועט מיט זיי אַ טיש און זאָגט תורה, וועלכע זיי מוזן אָנ־נעמען...

דער אמת איז, אַז די ווירקלעכקייט איז געווען פונקט דער היפוך פון דער דאָזיקער לעגענדע. י. ל. פרץ איז ניט געווען און האָט זיך ניט באַטראַכט פאַר קיין ״רבין״, ער האָט ניט געפּראָווט קיין ״טיש״, ניט געזאָגט קיין תורה און ניט נאָר ניט געזוכט קיין חסידים, נאָר בפירוש אָפּגע־שטויסן פון זיך די אָלע, וואָס האָבן אַרויסגעווויזן ״חסידישע״ נייגונגען און געקוקט אים אין מויל אַריין. אין זיינע זכרונות, וואָס ער האָט געשריבן מיט צוויי יאָר פאַר זיין פלוצלונגדיקן טויט, אין יאָר 1913, דערמאָנט פרץ וועגן די שרייבער, וואָס זיינען אַרויס פון זיין ״חדר״: ״און בעמען, דאָס מוז איך באַמערקן, נעמען האָבן באַקומען, לייט זיי־נען געווארן, די ׳קונדיסים׳ פון חדר, די וואָס האָבן זיך ניט געלאָזט פירן! די אַנדערע, וואָס האָבן זיך אַזוי גערן אונטערגעגעבן דער צענזור, געשטופט דעם מאַנוסקריפט צו מיין בליישטיפט — זאָל גאָט זיך איבער זיי דערבאַ־רעמען...״

מיר דערמאָנען זיך די יאָרן 1910־1912, וועו איך האָב געאַרבעט אין דעם וואַרשעווער ״פריינד״, און י. ל. פרץ איז געווען זיינער אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער. איך פלעג דעמאָלט אַרייַנקומען צו פרצן אויף צעגליאָנע 1 אין הויז אַריין, טרעפן דאָרטן יינגערע און עלטערע שרייבער,

אָפּט אָנהייבער און אָפּטער אָזעלכע, וואָס האָבן שוין געהאַט זייער אייגענעם וועג (ווי ריזענען, פּרץ הירשביינען שלום אַשן, וויסענבערגן און אַנדערע). און די אַטמאָספערע אין פּרצעס קאַבינעט איז שטענדיק געווען אָזאַ, אַז ס׳האָט קיינעם ניט געקאָסט אפילו איינפאַלן וועגן אַ „טיש״ פון אַ רבין מיט חסידים. מען פלעגט רעדן וועגן ליטעראַטור און טעאַטער, מען פלעגט פאָרלייענען נייע אייגענע זאַכן און מען פלעגט דיסקוטירן וועגן נייע וועלט פון ניט־יידישע, דערהויפּט רוסישע און פוילישע שרייבער. י. ל. פּרץ פלעגט מער הערן, ווי רעדן. אָבער האָט ער גערעדט — האָט ער גערעדט מיט פייער, ניט רעכענענדיק זיך דערמיט, צי וועט דאָס, וואָס ער זאָגט, געפעלן אָדער ניט געפעלן זיינע מיטשמועסער. פּרץ פלעגט ניט „אַראָפּגעבן די תורה פון בארג סיני״, נאָר באַטייליקן זיך ווי יעדער אייגער אין דער דיסקוסיע פון פראָגן, וועלכע און קינסטלער, וואָס האָבן אים אינטערעסירט, און האָט צו דער דיסקוסיע, נאַטירלעך, בייגעטראָגן זיין אייגענעם, פרצעס בליק, מיינונג, אייגדרוק, וואָס איז געווען דורכגעוועבט מיט אומדערוואַרטע בליצן, אָפּט פאָראַדאָקסן און נאָך אָפּטער מיט אַ פשוטן, געזונטן, רעאַליסטישן און פראָגרעסיוון צוגאַנג צו די אויפגאָבן פון ליטעראַטור.

און האָט פרץ געהאַט אַ מיינונג וועגן אַ שרייבער אָדער אַ ווערק, האָט ער זי אַרויסגעזאָגט שארף און קלאָר, ניט שוינענדיק קיינעם. עס דערמאָנט זיך, ווי ער האָט ממש „אַרויסגעטריבן״ פון זיין הויז דעם דעמאָלט נאָך זייער יונגן דיכטער, מנחם אין, איך וויס ניט ווי אַזוי, געוואָרן י. ל. פּרצעס פריוואָטער סעקרעטאַר, פלעגט אַרומפּאָרן מיט אים אויף (פּרצעס) לעקציעס, באַזאָרגן פאַר אים פאַרשיידענע קלייניקייטן, ברענגען זיינע מאַנוסקריפּטן אין רעדאַקציע. י. ל. פּרץ האָט אים זייער געערן געהאַט, און מנחמס לידער האָבן אָפּט אָפּגעשפּיגלט אין זיך י. ל. פּרצעס סטיל. אָבער אין איין שיינעם טאָג האָט מנחם אָפּגעדרוקט אַ ליד: „שוואַרצע רויזן״. מען האָט דערציילט — איך בין דערביי אָליין ניט געווען, — אַז י. ל. פּרץ איז געווען זייער אויפגעבראַכט אויף מנחמען פאַר דעם ליד. ער האָט אים באַשולדיקט אין נאָכמאַכעריי פון די דעמאָלטדיקע רוסישע און פוילישע דעקאַדענטישע דיכטער, אין צופאַסלעריי, אין ניט־אויפריכטיקייט אָלס דיכטער. און מיר איז נאָך אָט דעם קריג, וועלן מנחם איז שוין, דאָכט זיך, אין וואַרשע ניט געווען, אויסגעקומען ביי אַ פאַר גלעזלגנהייטן צו הערן פון פּרצן:

„פון דעם דאָזיקן יינגל וועט שוין קיין לייט ניט זיין. וואו האָט ער געזען שוואַרצע רויזן? ער האָט זיי אָדער אויסגעטראַכט, אָדער איבערגענומען ביי עמעצן אַנדערש, וואָס האָט זיי אויסגעטראַכט. אַ מענטש, וואָס דערלויבט זיך אָזוי צו פעלשן אין אַ ליד וועט שוין גאָר קיין וואָר וואַרט ניט אָנשרייבן״.

ס׳מאַכט ניט אויס, וואָס י. ל. פּרץ איז ניט געווען געראָטן וועגן מנחמס (באַריישאָס) וויטערדיקער אַנטוויקלונג. ווי מ׳זאָל זיך ניט באַציען צו אַ סך פון דעם, וואָס מנחם האָט שפּעטער געשריבן, האָט ער אָן צווייפל פאַרנומען אַ פּלאַץ אין דער יידישער ליטעראַטור. און עס איז אפילו ניט אויסגעשלאָסן, אַז י. ל. פּרצן אָליין האָט פאַרדראָסן, וואָס ער האָט „פאַרטריבן״ פון זיך מנחמען, — וואָרום אַנדערש וואָלט ער זיך עטלעכע מאָל ניט געפּרואווט באַראָטיקן זיין אורטייל וועגן מנחמען. אָבער פון דעם איז יעדנפאַלס קלאָר מיט וואָס פאַר אַ הויכער, מאָנומענדיקער מאָס י. ל. פּרץ פלעגט צוגיין צו שרייבער.

אין דעם פּרט איז אינטערעסאַנט צו פאַרגלייכן י. ל. פּרצעס באַציאונג צו יונגע שרייבער און אברהם רייזענס. רייזען איז געווען פון די ווינציקע גרויסע יידישע שרייבער, וואָס האָט זיך אינגאַנצן אויסגעלעבט אין אַ סביבה פון שרייבער און האָט שטענדיק „פּראָטעזשירט״ יונגע יידישע שרייבער. עס זיינען גוט באַקאַנט אברהם רייזענס ליטעראַרישע „רעוויזיעס״, אין וועלכע ער פלעגט שטעלן „אָטמעטקעס״ (שול־צייכנס) און יעדער שרייבער פלעגט ביי אים אַרויסקומען מיט אַ „5 פלוס״. אָלע זיינען געווען „טאַלאַנטן״ און ניט קיין קליינע צאָל פון זיי זיינען אפילו באַצייכנט געוואָרן אָלס „געניאָלע שרייבער״. אברהם רייזען אָליין פלעגט אין פריוואָטע געשפּרעכן אָפּט אַרונטער־רייסן זיינע אייגענע געדרוקטע אָפּשאָצונגען, און וועט מען פלעגט אים פרעגן, ווי אַזוי ער קאָן זיך פאַרגינען עפּנט־לעך צו לויבן און פריוואָט אַרונטערצוריסן איינע און די זעלביקע שרייבער, פלעגט ער עס גאָנץ ערנסט דערקלערן מיט דער נויטיקייט צו „דערהויבן״ די יידישע ליטעראַטור אין די אויגן פון די לייענער און פון די שרייבער גופא אפילו דורך אַן אומקריטישן לויבן.

גאָנץ אַנדערש האָט זיך י. ל. פּרץ באַצויגן צו דער ליטעראַטור און צו די שרייבער. י. ל. פּרצן, וועלכער איז אָליין געווען אַ מענטש, אין וועלכן די אַרומיקע פלעגן זיך בוכשטעבלעך פאַרליבן, איז אָליין אויך געווען לייכט צו „פאַרליבן״ זיך אין אַ יונגן שרייבער, וואָס וויזט אַרויס סימנים פון טאָלאַנט. אָזוי איז עס ביי אים געווען, למשל, מיט פּרץ הירשביינען, מיט וויסענבערגן, מיט דעם דראַמאַטורג יעקב פרעגערן און אפילו מיט קאָוואָן, וועלכער איז אים געפעלן פאַר זיינע דרייסטע, כאָטש ס׳רוב אומגעלומפּער־טע ליטעראַרישע אָפּשאָצונגען און נידערשאָצונגען. אָבער האָט ער דערפילט אין די ווערק פון די דאָזיקע שרייבער אפילו אַ טראָפּן פאָלשקייט, האָט ער זיי עס שוין ניט מוחל געווען, ווי זיי וואָלטן באַגאַנגען די גרעסטע עבירה און האָט זיי קריטיקירט אָן רחמנות. איטשע מאיר ווייסענ־בערג, וועלכן פּרץ האָט פאַר זיין „שטעטל״ אַרויסגעדרוקט אין די ערשטע רייען פון דער דעמאָלטדיקער יידישער לי־טעראַטור, האָט שפּעטער אויסגעמידן פּרצעס הויז און פלעגט זיך דאָרטן מער ניט וויזן, וויל פּרץ, וואָס האָט אים אַ סך געהאָלפן סיי ליטעראַריש, סיי מאַטעריעל, האָט קריטיקירט ווייסענבערגס אומגעלונגענע זאַכן אָן רחמנות.

יעקב פרעגער האָט מיר אַמאָל דערציילט: ער איז געקומען צו פּרצן איבערלייענען אים זיינע אַ דראַמע, וועגן וועלכער י. ל. פּרץ האָט געוואוסט פון פריערדיקע געשפּרעכן מיט אים און האָט זיך מיט איר אינטערעסירט. אָבער וועט ער האָט פּרצן איבערגעלייענט דעם ערשטן אָקט פון דער דראַמע און געפרעגט זיין מיינונג, האָט פּרץ אים לאַנג אַנ־געקוקט און אַרויסגעטראָגן אַ קורצן אורטייל:

— עס טויג אויפן פייער.

יעקב פרעגער האָט אָן לאַנגע מחזקות געכאַפּט דעם מאַנוסקריפּט און אים אַרייגעוואָרפן אין פייער פון דעם

קאמין, וואָס האָט זיך גראָד געהייצט. פּרץ האָט אים נאָכ־געקוקט מיט אַ שמייכל:

— אָבער אַ צווייטע קאָפּיע האָט איר דאָך געוויס ביי זיך אינדערהיים?

פּרעגער האָט זיך מודה געווען, אַז יאָ.

— נו, אויב אַזוי, זאָגט פּרץ, וואַרפט זי מער ניט אין פייער, כאָטש דער ערשטער אַקט פאַרדינט עס, און אַרבעט איבער דער דראַמע ביז ס׳וועט פון איר עפּעס אַרויסקומען.

ה. ד. נאָמבערג, וועלכער איז לאַנג געווען י. ל. פּרצעס אַ פריינט און האָט אים גוט געקענט און הויך געשאַצט, האָט, דאַכט זיך, געגעבן די בעסטע כאַראַקטעריסטיק פון י. ל. פּרצעס ווירקונג אויף דער יידישער ליטעראַטור פון זיין צייט און אויף די שרייבער פון זיין דור.

„פּרץ, — האָט נאָמבערג געשריבן וועגן אים, — איז דער פירער פון דער (ליטעראַרישער) תקופה. ריכטיקער וועט זיין צו זאָגן: דער מיטלפּונקט פון דער תקופה, אַ צענ־טער פון השפּעות. אַלץ שפּיגלט זיך ביי אים אָפּ און שטראַלט צוריק, אַזוי ווי אַ ברען־גלאָז. ער איז ניט קיין גרינדער פון אַ ליטעראַרישער שולע, ווייל ער איז ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן געווען אַ זוכער און אַ שטרעבער. דער ליטעראַרישער דור, זיינע תלמידים, וואָס האָבן זיך גרופּירט אַרום אים, זיינען ניט געגאַנגען אין זיינע דרכים. כמעט יעדער פון זיי האָט זיין אויסגעטראָטענעם וועג, זיין געביט און זיין סטיל. י. ל. פּרץ איז געווען אַ פאָטער פון אַ ליטעראַרישער משפּחה".

אַ פילזייטיק שעפערישער פאָטער, — לאָמיר צוגעבן. און אין דעם איז באַשטאַנען דער „סוד" פון י. ל. פּרצעס קאָלאָסאַלער ווירקונג אויף דער יידישער שרייבער־סביבה ביי זיין לעבן. אין דעם, וואָס זיין שעפערישקייט האָט ס׳רוב געטראָגן אַ פּראָגרעסיוון, מיליטאַנטישן כאַראַקטער ליגט די אורזאַך פון פּרצעס „אומשטערבלעכקייט" און פון דעם וואָס די פּראָגרעסיווע יידישע ליטעראַטור וועט שטענדיק זיך מוזן צוריקקערן צו פּרצעס קוואַלן, כדי פון זיי צו טרינ־קען און פון זיי אָפּגעפרישט צו ווערן.

פּרצעס בילדער און סקיצן

די, וואָס ווילן בעסער פאַרשטיין און אָפּשאַצן י. ל. פּרצעס „ראָמאַנטישע" געשיכטעס און „מיסטישע" דראַמען, וואָלט מען געמעגט רעקאָמענדירן צו לייענען זיי גלייכצייטיק מיט זיינע רעאַליסטישע „בילדער און סקיצן". די דאָזיקע בילדער און סקיצן געהערן אין זייער גרעסטן טייל צו דעם פריען פּעריאָד פון י. ל. פּרצעס שאַפן אין יידיש. צום אָנ־פאַנג און מיטן פון די 90ער יאָרן, צו דער צייט, ווען י. ל. פּרץ האָט נאָך ווייט ניט אַדאָפּטירט די ראָמאַנטישע און סודותדיקע פּאָזע.

אין דער פאָררעדע צו דער זאַמלונג פון די בילדער און סקיצן, דערקלערט י. ל. פּרץ, ווי די בילדער זיינען געשאַפן געוואָרן:

„עס איז שוין געווען אין סוף פון די גוטע און אין אָנהייב פון די שלעכטע צייטן. אויפן הימל האָבן זיך געוויזן שוואַרצע כמאַ־רעס, נאָר עס האָט זיך געדאַכט, אַז דער רוח — דער צייטגייסט, מיין איך — וועט זיי לייכט פאַרטרייבן. אין אייראָפּעס פיין־געהאַל־טענעם גאָרטן האָט דער ביטערער וואָרצל שוין געשפּאָלטן די ערד, אַרויסגעשיקט זיינע שטעכעדיקע שוין פאַרסמטע שפּיצלעך. נאָר אָט, טראַכט מען, דערזעען עס די גערטנער און רייסן עס אויס מיטן וואָרצל. עס האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס 19טע יאָרהונדערט האָט זיך אויף דער עלטער נאָר אַ ביסל פאַרקילט, אַ ביסל היץ געקראָגן. עס זאָל זיך פון דעם מאַכן אַ שווערע קרענק, אַ שגעון — דאָס האָט זיך קיינער ניט געריכט".

איבערגעזעצט פון דער דעמאָלטדיקער צענזור־שפּראַך אויף אַ היינטיקן יידיש, מיינט עס: די ליבעראַלע האָפע־נונגען, מיט וועלכע די יידישע אינטעליגענץ האָט געלעבט אין רוסלאַנד אין דער צייט פון דעם אויפשוואונג פון דעם יונגן רוסישן קאַפּיטאַליזם, האָבן זיך אויסגעלאָזט מיט גאָר־נישט. די רעאַקציע האָט אויפגעהויבן דעם קאָפּ און האָט זיך אויסגעלאָזן אין אַ גרויסער מאָס צו יידישע קעפּ. מ׳האָט געמיינט, אַז ס׳איז נאָר אויף אַ וויילע, אַז אָט־אָט וועט קומען די געגאַרטע פּאָליטישע ענדערונג און יידן וועלן באַקומען די גלייכע מעגלעכקייטן אין לאַנד, וואָס האָבן פאַר זיי אויף אַ וויילע אַ שיין געטאָן.

„אומרואיק" — דערקלערט פּרץ ווייטער — „איז מען שוין געווען. עס האָבן זיך געשאָטן פון אַלע זייטן בלבולים און בלבולים". אין אַזאַ צייט האָט די יידישע אינטעליגענץ, וואָס האָט אַ לאַנגע צייט געקוקט אַרויף, אָדער צו גאָט, אָדער צו פּייטערבאַרג, דערפילט אַ באַדערפעניש אומצוקוקן זיך אויפן אייגענעם פאָלק:

„צווישן אַנדערע זאַכן איז געבליבן, אַ ז מ ע ן ד אַ ר ף ז י ך ב אַ ק ע נ ע ן מ י ט ן ג ע ו ו י י נ ל ע כ ן, ו ו אָ־כ ע ד י ק ן י י ד י ש ן ל ע ב ן; זען וואָס עס טוט זיך אין די קליינע שטעטלעך, אויף וואָס מען האָפט, פון וואָס מען לעבט, וואָס מען טוט... וואָס זאָגט דאָס פאָלק".

י. ל. פּרץ האָט דעמאָלט געמאַכט אַ רייזע איבער די פּוילישׁ־יידישע שטעטלעך אַלס צענזוס־איבערשרייבער. דאָס האָט אים געגעבן די מעגלעכקייט ניט נאָר צוקוקן זיך צום יידישן לעבן, נאָר טאַקע אַריינגיין אין הונדערטער יידישע הייזער, רעדן מיט טויזנטער יידן, אויספרעגן זיך ביי זיי וועגן אַלע פּרטים פון זייער לעבן און זייערע באַשעפ־טיקונגען און פון גאָר נאָענט דערזען „אויף וואָס עס האָפט, פון וואָס עס לעבט, וואָס עס טוט... וואָס עס זאָגט דאָס פאָלק".

וואָס־זשע האָט דאָרטן י. ל. פּרץ דערזען? ער דערזעט פאַר זיך אינעם לעבעדיקן פּוילישן שטעטל די גאַנצע אָנ־זאַמלונג פון טיפּן און אידייען, וועלכע ער האָט פון אָנהייב פאַרשריבן אין זיינע סקיצן און בילדער און שפּעטער ראָ־מאַנטיזירט אין זיינע פאָלקסטימלעכע געשיכטעס און חסידישע דערציילונגען: דער זעלביקער טיפּאַזש, די זעל־ביקע סביבה, דער זעלביקער שטייגער, די זעלביקע אידייען, אפילו דער אופן פון רעדן דער זעלבער — בלויז דעם אוי־טאָרס אופן פון מאָלן בייט זיך שפּעטער, ווען ער קוקט זיך אום אויף דער פאַרגאַנגענהייט. אָט איז אַ צעטל נעמען פון זאַכן, אַרויסגענומען פון דער אינהאַלט־פאַרצייכענונג פון דעם באַנד „בילדער און סקיצן": בטחון, וואָס דאַרף אַ יידענע, דער טישעוויצער רב, דער יאַרטשעווער רב, די סקולער רביצין, דער נשרף, דער למד־וואָווניק, ר׳ יוחנן גבאי, אייזיקל שוחט, בשעת מגפה, אַ קשיא אויף יענע לייט, מלוה מלכה, ווי אַזוי אַ פּרוש איז געוואָרן אויס פּרוש, און אַזוי ווייטער.

יעדער פון אָט די נעמען דערמאָנט אָן אַ געהעריקן נאָ־

מען, אָדער טעמע פון די שפּעטערדיקע „פּאַנטאַסטישע" פּאָלקסטימלעכע דערציילונגען. און ניט נאָר די נעמען, נאָר אויך דער אינהאַלט פון די סקיצן און בילדער. מען קאָן אָן איבערטרייבונגען זאָגן: פֿאַר דעם גרעסטן טייל פון י. ל. פרצעס שפּעטערדיקע רמזדיקע, ראָמאַנטישע פּאָלקסטימלעכע געשיכטעס, חסידישע דערציילונגען און סימבאָלישע דראַמעס קאָן מען געפינען זייער קוואַל אין די רעאָליסטישע בילדער, וואָס י. ל. פרץ האָט פֿאַרצייכנט צווישן פּאָלק אין אָנפאָנג פון די 90ער יאָרן.

צו מאָכן דעם פֿאַרגלייך איז אָן אינטערעסאַנטע און דאָנקבאָרע אויפגאָבע ניט נאָר פֿאַר דעם ליטעראָריסן פֿאָרשער, נאָר אויך פֿאַר דעם אויפמערקזאַמען לייענער.

אין י. ל. פּרצעס באָנד „בילדער און סקיצן" איז אָפּגעדרוקט אָ קליינע סקיצע „דאָס פֿראָבלעם". י. ל. פּרץ גיט אין איר איבער אָ געשפּרעך מיט זיינעם אָ באָקאָנטן, אָן אפּיקורס, וואָס דרייט זיך אָרום יום־כיפּור צו נעילה אָרום דער שול, דערוועגט זיך אַהין ניט אַריינגיין און קאָן זיך פון איר ניט אָפּריסן. די אורזאַך איז, וואָס אין אַלטן גאָט גלייבט ער שוין ניט, און אין נייע געטער איז ער ניט זיכער. פּרואווט ער זיך פֿאַר זיך אַליין אידעאַליזירן, פֿאַרגייסטיקן דעם אַלטן גאָט און גלויבן, כדי צו פילן אָ גרעסערע צונויפֿגעבונדנקייט מיט דעם פּשוט־גלויבנדיקן פֿאָלק.

י. ל. פּרץ האָט דאָס שפּעטער אַליין געטאָן אין זיינע „פּאָלקסטימלעכע געשיכטן".

די „פּאָלקסטימלעכע געשיכטן"

י. ל. פּרצעס „פּאָלקסטימלעכע געשיכטן" געהערן צו דעם פֿעריאָד, וועלן ער האָט דערגרייכט זיין פולשטענדיקע קינסטלערישע רייפקייט. הגם זיי זיינען געשריבן געוואָרן אין אָנהייב פון הייַנטיקן יאָרהונדערט, וועלן דער לייענער איז געווען אָן אָנדערער און די פֿאָדערונגען צו דער יידישער ליטעראַטור זיינען געווען אָנדערע, אייַדער היינט, האָבן אָבער די „פּאָלקסטימלעכע געשיכטן" ניט פֿאַרלאָרן ניט פון זייער אינערלעכן ווערט, ניט פון זייער דירעקטן אינדרוק אויפן לייענער. די אייַנציקע ענדערונג קאָן זיין, וואָס דער הייַנטיקער לייענער וועט זיי אפשר אָנדערש אויסטייטשן פֿאַר זיך, ווי דער אָמאָליקער לייענער. אָבער אָזאַ רעאַינטערפּרעטאַציע, אָזאַ איבערטייטשונג, ווערט דאָך אייגנטלעך געמאַכט אין יעדן דור איבער די ווערק פון אַלע קלאַסיקער.

די „פּאָלקסטימלעכע געשיכטן" באַשטייען פון אָרום 20 דערציילונגען, וואָס יעדע פון זיי איז אייגנעקריצט אין זכרון פון יעדן איינעם, וואָס האָט זיי אָמאָל געליינט. די דערציילונגען זיינען געשריבן געוואָרן אין דער פֿאָרם פון סטילירטע פּרומע פּאָלקס־מעשיות און מאָראַל־געשיכטעס. קיין איינע פון זיי האָט אויסערלעך ניט צו טאָן מיט קיין הייַנטיקע מענטשן און מיט קיין פּראָבלעמען פון הייַנטיקן לעבן.

אָלס ביישפּיל קאָנען מיר נעמען אפילו די ערשטע דערציילונג: „ביים גוסס צוקאָפּנס". זי האָט צו טאָן מיט צוויי שטאָרבנדיקע יידן, דעם „צדיק" לייבל קאָנסקעוואָליער, וועלכער איז „וואויל־געפֿעלן" אין די הימלישע אָטמאָספּערן מיט זיין פּרומקייט, און דעם אפּיקורס, נחמנען פון זבאָרזש, וועלכן דער הימל איז גרייט מוחל צו זיין זיינע קליינע עבֿירות בלויז פֿאַר זיין גוטסקייט צו מענטשן. לאָזט זיך אָבער אויס, אַז דער צדיק, לייבל קאָנסקעוואָליער, מוז גיין אין גיהנום, וויל ער האָט זיין גאַנץ לעבן זיך געוואָרעמט אויף געלט, וואָס ער האָט אָנגעוויבט פון אָרעמעלייט, און נחמנקע פון זבאָרזש קלייבט אַליין אויס דעם גיהנום, וויל ער האָלט, אַז אין גן־עדן, וואו קיינער נויטיקט זיך ניט אין זיין הילף און טרייסט, האָט ער ניט וואָס צו טאָן.

דאָ, ווי אין די דערציילונגען, „די תאוה צו קליידער", „דער הינטישער סדר", „צוויי וועגן—צוויי משלים", „נחת פון קינדער", איז דער מוסר־השכל, דער אויספּיר און אפילו דער סאָציאַלער איינשטעל מער אָדער ווייניקער קלאָר און פון אויבנאויף; אין אַנדערע „געשיכטן", ווי אין „מסירת־נפש" און ספּעציעל אין „דריי חופות", איז שוין דער סאָציאַלער איינשטעל אָ היפּש ביסל פֿאַרטושט און פֿאַרשטעלט דורך דעם אויסטערלישן געוועב פון דעם ספּור־המעשה און ס׳איז אפילו ניט תמיד קלאָר, וואָס פֿאַר אָ „מאָראַלישן" אויס־פיר פּרץ וויל דאָ מאָכן.

אָבער ניט געקוקט אויף דעם, וואָס דער „מיין" פון די „געשיכטן" איז ניט שטענדיק קלאָר, און וועג ער איז אפילו קלאָר איז ער ניט שטענדיק וויכטיק און גאַנץ אָפט ניט אָנגענעמאַר פֿאַר דעם מאָדערנעם, ראַדיקאַלן יידישן לייענער, מאָכן זיי, ווי געזאָגט, אָ שטאַרקן רושם איצט ניט וויניקער ווי אין דער צייט, וועלן זיי זיינען געשריבן „געוואָרן.

וואָס איז די אורזאַך דערפון? די ערשטע אורזאַך איז דאָ י. ל. פּרצעס אייגענע כוונה. מ׳האָט אָ סך געשריבן און אויף פֿאַרשיידענע אופנים געפּראוואט דערקלערן די ווידערשפּרוכן אין י. ל. פּרצעס שאַפן. אָבער וואָס די אורזאַכן פון די דאָזיקע ווידערשפּרוכן זאָלן ניט זיין, איז איין זאַך אויסער צוויפל: זיי האָבן אָפּגעשפּיגלט אין אָ גרויסער מאָס סיי די סאָציאַלע און אידעאָלאָגישע סתירות פון דער צייט, אין וועלכער פּרץ האָט געשאַפן און סיי די ווידערשפּרוכן אין פּרצעס פּערזענלעכקייט, דעם אינעווייניקסטן ריס, וואָס האָט זיך שטענדיק גפּילט צווישן זיינע סאָציאַלע סימפּאַטיעס און טראַדיציעס און זיין פֿאָליטישער וואַקלענישן; צווישן זיין אָפּענער אפּיקורסות און זיין שטילער באַוואונדערונג פֿאַר אָ ריי יידישע טראַדיציעס. פּרץ האָט געשטרעבט צו ברעכן די צוימען, אָבער אויך צו אויפשטעלן און באַפּוצן זיי. דאָס איז אין אָ גרויסער מאָס געווען זיין שפּעפֿערישע טראַגעדיע — און ער האָט אָן שום צווייפל געזוכט אָן אויסגאַנג פון דער דאָזיקער טראַגעדיע אויפן קינסטלערישן וועג. דער סקעפּטישער פּרץ האָט געבענקט נאָך אָ פּעסטן גלויבן; דער צע־ריסענער פּרץ האָט געבענקט נאָך אָ האַרמאָנישער פֿערזענ־לעכקייט; פּרץ דער אויטאָר פון „שטריימל", דער פֿאַרערער פון „וועגוס", האָט באַוואוסטזיניק געזוכט אָ „שולמית", וועל־כער ער זאָל קאָנען אָפּגעבן זיין גאַנצע באַוואונדערונג און באַגייסטערונג.

און די אַלע זוכענישן פון גאַנצקייט, האַרמאָניע, גלויבן און טראַדיציע האָבן געפונען זייער אויסדרוק אין די „פּאָלקסטימלעכע געשיכטן".

אין די „געשיכטן" איז פּרץ אין דער ערשטער ריי פֿאַר־נומען מיט דער פֿראָבלעם פון פּעסטן, זיכערן, ניט וואַקלדיקן גלויבן. ניט דווקא דער רעליגיעזער גלויבן אינטערעסירט אים, נאָר דערהויפּט דער גלויבן אין אָ באַשטימטן עטישן

מוז, אין אַ באַשטימטער סומע מאַראַלישע פליכטן, וואָס דער־הויבן דעם מענטשן און גיבן אים אַ פעסטע זיכערקייט אין דער ריכטיקייט פון דעם וואָס ער טוט און צו וואָס ער שטרעבט.

נחמנקע פון זבאַרזש איז פעסט איבערצייגט, אַז דער העכסטער גליק באַשטייט אין העלפן יענעם — צוליב דעם דאָזיקן גליק זאָגט ער זיך אָפֿ פון גן־עדן און קלייבט פֿאַר זיך אויס דעם גיהנום. אין די „דריי מתנות" איז דער גביר שטאַרק ניט מיט זיין געלט, נאָר מיט זיין גלויבן אין דעם, אַז דאָס זעקעלע ארץ־ישראל ערד איז דאָס וויכטיקסטע אין זיין פֿאַר־מעגן. די יידישע טאַכטער, וואָס ווערט הינגעריכטעט, איז שטאַרק מיט איר אַבסאָלוטער צניעות, און דער ייד וועלכן מען פֿאַרשמייסט, ווערט אַ העלד, ווען עס האַנדלט זיך אין פֿאַלגן דעם געבאָט פון זיין גלויבן.

אין דער געשיכטע „אַן אָפּקומענישׂ" פֿאַרערט דער צדיק ביי זיין בעל־תּפילה אַ פֿאַלקאָמענע ריינקייט פון די מחשבות, וואָס איז פֿאַר אים אפילו וויכטיקער, ווי די ריינקייט פון לייב. דער זעלבער געדאַנק ווערט נאָך שאַרפער אַרויסגעבראַכט אין דער געשיכטע פון די צוויי שוועסטער אין „אַראָפּגע־לאָזטע אויגן", וואו איין שוועסטער ווערט פֿאַרגעשטעלט אַלס אַ זינדיקע נשמה, ווייל זי האָט געזינדיקט מיט די געדאַנקען, און די צווייטע ווערט געמאָלט ווי אַ צדקנית, כאָטש זי האָט זיך פֿאַרזינדיקט מיטן קערפּער. אין די „זיבן גוטע יאָר", „נסים אויפֿן ים", „דער קונצנמאַכער", ווערט גלאָריפיצירט דער אַבסאָלוטער בטחון פון דעם מענטשן, און אין „שמע ישראל", „דער אוצר" און אַנדערע — דער נאַיוו־פרומער גלויבן פון דעם פשוטן פֿאָלק־מענטשן.

זיין בענקעניש נאָך גאַנצקייט און האַרמאָנישקייט האָט י. ל. פּרץ געפֿרואווט פֿאַרקערפֿערן און ראָמאַנטיזירן דורך כלומרשטע פרומע פֿאָלקס־מעשהלעך פון דער ווייטער פֿאַר־גאַנגענהייט. אין דעם פּרט איז ער געווען ענלעך אויף דעם פֿראַנצויזישן אַנאַטאָל פֿראַנסן — דעם אפּיקורס און סקעפּ־טיקער, וועמען ס׳האָט אויך זייער שטאַרק געצויגן צו זוכן גאַנצקייט, האַרמאָנישקייט און גלויבן דווקא דורך כלומרשט פרומע לעגענדעס און גלחישע מעשׂיות.

אָבער אין די „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן" האָבן מיר צו טאָן ניט נאָר מיט מאַראַליש־פילאָזאָפישע אַבסטראַקציעס. מיר האָבן אין זיי אויך אַ באַשטימטע סביבה. די דאָזיקע סביבה, פֿונקט ווי דער גאַנצער אופן פון דערציילן די „גע־שיכטן", איז ביי פּרצן באַוואוסטזיניק זייער שטאַרק סטילי־זירט אין מיטלאַלטערלעכן אַריענטאַליזם. אָבער די סטילי־זאַציע איז אַזאַ דורכזיכטיקע, אַז דורך איר איז גאָר ניט שוועך צו דערקענען סיי די סביבה, סיי די מענטשן פון דעם קליינעם פּוילישׂ־יידישן שטעטל און שטייגער פון פּרצעס צייטן. ווען ער מאָלט אין די „דריי מתנות" די סצענע „אויבן ביים וואָג", ווי דער אַנקלאָגער און פֿאַרטיידיקער ווענן „אויבן" דעם מענטשנס עבֿירות און מצוות, שיטן זיי צו ביסלעכווייז אויף איין און דער אַנדערער וואָגשאָל אַ ביסעלע מצוות און הייפּע־לעך עבֿירות און האַלטן אין איין נאָכקוקן נאָכן צינגל פון דער וואָג — איז עס קאָנקרעט אַ געוויי בילד פון דעם קליי־נעם קרעמערס לעבן. אין „אַן אָפּקומענישׂ" רעפֿראָדוצירט פּרץ דעם שטייגער פון דעם פֿאַרצויגענעם פּריציש־שטעטלשן מיטלאַלטער, און אין די „זיבן יאָר" מאָלט ער אין דעם אַרעמען טרעגער, וואָס איז געשטאַנען אין מאַרק און גע־וואַרט אויף אַ פֿאַרדינסטל — דעם טרעגער און אַרעמאַן, וואָס מ׳האָט געקאָנט זען אויף די יידיש־פוילישע מאַרקן אין פּרצעס צייט. וואָס איז שייך די צוויי קאָנסקעוואַליער, דעם „צדיק" לייבל און דעם גראָבן יונג, יאַנקל, זיינען דאָס נעגאַטיוווע גבירישע טיפּן אַרויסגענומען פון שטעטל פון פּרצעס אייגענער צייט. אָט דעם פּוילישׂ־יידישן שטייגער פון סוף 19טן יאָרהונדערט און אפילו שפּעטער, געפינט מען שטענדיק אין הינטערגרונט פון די פֿאַנטאַסטישע „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן". וועגן פּרץ מאָלט שאָרף דעם אונטערשייד צווישן די אָרעמע און רייכע לאָזט ער ניט ביים לייענער קיין מינדסטן צווייפל, אַז ער זעט און זוכט די טוגנטן צווישן די אָרעמע.

אין דעם פּרט איז פּרץ געבליבן זיך געטריי כמעט אויף זיין גאַנצן שרייבערישן וועג: ניט אומזיסט איז י. ל. פּרץ שוין אין יאָר 1894 ביטער אַטאַקירט געוואָרן אין דעם דעמאָלטדיקן רעאַקציאָנערן העברייאישן „המליץ" (זע די עסיי „י. ל. פּרצעס ראָלע אין דער יידישער ליטעראַטור" — רעד.).

די יידישע רעאַקציע האָט קיינמאָל ניט געקאָנט מוחל זיין י. ל. פּרצן, וואָס ער האָט געזוכט דערהויבנקייט, ריינ־קייט, הייליקייט און הערואישקייט דווקא צווישן שניידער און שוסטער, דינסטן און וואַסער־טרעגער און צווישן פּראָסטן פֿאָלק. און גראָד אָט די ניגונג זיינע האָט עס געמאַכט, אַז דאָס פֿאָלק זאָל אים אויפֿנעמען ווי אַן אייגענעם און זאָל אים אַריינרעכענען צווישן זיין טייערסטער קולטור־ירושה.

י. ל. פּרץ דער דיכטער

י. ל. פּרץ האָט זיין ליטעראַרישע אַרבעט אין יידיש אָנ־געהויבן מיט לידער און פּאַרענדיקט מיט לידער.

וועג י. ל. פּרץ האָט צוגעשיקט אין יאָר 1889 צו שלום־עליכמען פֿאַר זיין „פֿאָלקס־ביבליאָטעק" זיין ערשט ווערק צום דרוקן אין יידיש, איז עס געווען זיין באַרימטע פֿאָעמע „מאָנישׂ". די דאָזיקע פֿאָעמע האָט סיי לויט איר אינהאַלט (פֿאָלקסטימלעך און אפּיקורסיש), סיי לויט איר טאָן, ווי אָנגע־צייכנט די ריכטונג פֿאַר י. ל. פּרצעס גאַנצער ווייטערדיקער שאַפֿונג ביז זיינע לעצטע יאָרן. אַ ריי פון י. ל. פּרצעס שפּע־טערדיקע דראַמאַטישע אַרבעטן — ספּעציעל „די גאָלדענע קייט" — איז געשריבן אין פערזן. וועג י. ל. פּרץ פֿאַראינ־טערעסירט זיך אין זיינע לעצטע יאָרן מיט ביבל־איבערזע־צונגען אין יידיש, זעצט ער איבער אַ ריי זאַכן, ניט נאָר שיר השירים, נאָר אפילו פון די נביאים, אין פערזן.

אינטערעסאַנט איז די ספּעציעלע ראָלע, וואָס דאָס יידי־שע ליד — באַזונדערס דאָס פֿאָלקס־ליד — האָט געשפּילט אין באַשטימען די וועגן פון פּרצעס שאַפֿן.

אין ס׳רוב פון זיינע לידער, סיי די לירישע, סיי סאַצי־אַלע, וואָס ער האָט אָנגעשריבן נאָך „מאָנישׂ" — און טאָקע אָנהייבנדיק מיט „מאָנישׂ" — געפינט זיך י. ל. פּרץ אונטער דער שטאַרקער, שעפּעריש־ער, פּרוכטבאַרער ווירקונג פון היינען. אין זיינע לידער טרעט ער אַרויס אַלס לירייקער מיט אַ שאַרפן געפיל פֿאַר דעם יחידס ווערט, אָבער אין דער זעל־ביקער צייט אויך אַלס קעמפער פֿאַר סאָציאַלער גערעכטיקייט, אַלס סאַטיריקער און אַלס צעשטערער פון דעם אַלטן פֿאַר־שימלטן סאָציאַלן און נאַציאָנאַל־רעליגיעזן שטייגער.

אין אָנהייב פון אונדזער היינטיקן יאָרהונדערט, וועג י.

ל. פּרץ, דער אַריינפירער פון דעם איראָפּייאישן מאָדערניזם אין דער יידישער ליטעראַטור, האָט זיך אַליין געפונען אונטער דעם איינפלוס פון דעם פּוילישן און דייטשן מאָדערניזם, איז אים אָבער שווער געווען אויפצונעמען די רעאַקציאָנערע אידעאָלאָגיע פון אָזעלכע מאָדערניסטן, ווי פּשיבישעווסקי, סטרינדבערג און זייער גלייכן. און דאָ וועלן מיר ציטירן פון זלמן רייזענס „לעקסיקאָן“:

„אינערלעך האָט ער דעם פּינצטערן גייסט פון דעם דאָזיקן מאָדערניזם ניט געקאָנט אויפנעמען און האָט זיך מיט אים גערַנגלט, ביז מאָקסים גאָרקיס רוף צום לעבן האָט אים צוריקגעבראַכט צום גזוונטן קרעפּטיקן אָפּטימיזם. צו דער צייט האָט זיך י. ל. פּרץ באַוונדערט שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט דעם דאָן ערשט אָנטדעקטן יידישן פּ ָ ל ק ס ל י ד, וואָס איז מיט דער גרעסטער באַגייסטערונג קולטיווירט געוואָרן פון פּרצן און זיין קרייז און האָט געבראַכט אַ פּרישן שפּרודלדיקן קוואַל, אינגאַנצן אַ פּרעמדער דעם יידישן אינטעליגענט...“

דאָס ליד און בכלל די דיכטערישע פאָרם פון שרייבן איז ביי י. ל. פּרצן ניט געווען קיין צופעליקע זאַך, נאָר אַ גרונט־טייל און אַ לייט־מאָטיוו פון זיין גאַנצער שעפּערי־שער אַרבעט אין דער יידישער ליטעראַטור פון אָנהייב ביזן סאָמע סוף. קיינער קאָן ניט זאָגן, אַז ער קען י. ל. פּרצן, אַז ער איז באַקאַנט מיט זיינע הויפּט־שאַפונגען, אויב ער איז ניט באַקאַנט מיט דעם טייל שאַפונג, צו וועלכן י. ל. פּרץ פלעגט זיך שטענדיק אומקערן — מיט זיין דיכטערי־שער אַרבעט.

מיר ווילן בלויז מיט געצייגלטע ציטאַטן באַווייזן פאַרן לייענער די פילפאַרביקייט און פאַרשיידנאַרטיקייט פון פּרצעס ליד.

שטאַרק פילט זיך דער אינפלוס פון יידישן פּאָלקס־ליד אין דער סעריע „ראָמאַנצעראָ“ — ראָמאַנטישע לידער. כאָטש דער נאָמען דערמאָנט אין היינען, זיינען אָבער די לידער געשריבן אין פּאָלקס־טאָן אָזוי, אַז אַ גאַנצע ריי פון זיי זיינען טאַקע געוואָרן פּאָלקס־לידער, וועגן וועלכע ס׳רוב די וואָס האָבן זיי געזונגען האָבן אפילו ניט חושד געווען, אַז י. ל. פּרץ איז זייער פאַרפאַסער. צו אָזעלכע לידער גע־הערן אין דער ערשטער ריי די באַקאַנטע „מאַמעניו, ליו־בעניו, הארצעניו־קרויון“, „געבויט האָבן מיר ביידע אַמאָל“ און „די אויגן זיינען טרוקן“, וועלכע מ׳האָט געקאָנט אַמאָל הערן זינגען, וואו נאָר דאָס יידישע פּאָלקס־ליד פלעגט גע־זונגען ווערן.

און ווער געדענקט ניט פרצעס סאַטיריש ליד, „מלכותא דארעא, כמלכותא דרקיע“? געשריבן אין אַ טאָן פון אַ פרומען פּאָלקס־ליד, לאָכט דאָס ליד אויס די הימלישע און די ערדישע הערשער, אַנהייבנדיק פון דעם בית־דין של מעלה און ענדיקנדיק מיט דער צעריישער מאָכט:

„האַלילוי־ אוּן קאָל סלאָוועוּן
אוּן באָשע צעריי־,
גאָט אַליין, ער הויבט זיך אונטער
אוּן שרייט־מיט — אורא!
אין סאַראַפאַן שיינט גאָר די שכינה,
רוקט ער זיך צו איר צו.
זאָגט זי צו אים: וואַניי־, וואַניי־,
וואַניי־, ניע שאַלי...“

אַמאָליקע צייטן אין רוסלאַנד פלעגן יידישע אַרבעטער זינגען דאָס ליד ווי אַ רעוואָלוציאָנער ליד, מיט אַ מאָטיוו, וואָס איז געווען אַ געמיש פון אַ סינאַגאָגישן ניגון און אַ רו־סיש שקאָצעווואָטע ליד.

פּרץ האָט געגנוצט דאָס ליד, כדי אַרויסצוברענגען זיין סאַציאַלן פּראָטעסט קעגן די הערשער. זיין באַוואוסט ליד „מיין ניט די וועלט איז אַ קרעטשמע“ האָט געהאָלפן פאָרמירן דעם רעוואָלוציאָנערן באַוואוסטזיין פון די יידישע אַרבעטער. אין דעם ליד ווארנט פּרץ די הערשער:

„אָ, מיין ניט די וועלט איז אַ הפקר!
די וועלט איז קיין קרעטשמע, קיין בערזע!
געמאָסטן ווערט אַלעס, געוואויגן ווערט אַלעס,
קיין טרער און קיין בלוטיקער טראָפּן פאַרגייען,
אומזיסט ווערט קיין פונק און קיין אויג ניט פאַרלאָשן!
פון טרערן, ווערן טייכן, פון טייכן ווערן ימים,
פון ימים — אַ מבול, פון פונקען — אַ דונער.
אָ, מיין נישט, לית דין ולית דיין!“

דאָס דאָזיקע ליד, וואָס איז דעמאָלט געווען ווי אַ פייער־דיקער רעוואָלוציאָנערער רוף, קלינגט איצט ווי אַ נבואה.

צום ליד האָט זיך י. ל. פּרץ אינגאַנצן צוריקגעקערט אויך אין די לעצטע און שווערסטע עטלעכע יאָר פון זיין לעבן. אין יענער צייט, ספּעציעל נאָך דעם אויסברוך פון דעם וועלט־קריג, ווען ס׳זיינען אין פוילן געגרינדעט געוואָרן די ערשטע יידישע שולן פאַר די קינדער פון די „בעזשענצעס“ (פליכטלינגען פון די פראָנט־געגנטן), האָט זיך י. ל. פּרץ אַרײַ־געוואָרפן מיט זיין גאַנצן אימפּעט און ליבע צום יידישן קינד און צום יידישן וואָרט אין דער אַרבעט פון די דאָזיקע שולן. לויטן עדות־זאָגן פון די, וואָס געדענקען יענע צייט, האָט פּרץ בוכשטעבלעך געטאָגט און געענטפּיקט אין די קינדער־שולן, ער איז געוואָרן זייער טאָטע און מאָמע. כמעט אַלץ וואָס ער האָט דעמאָלט געשריבן איז געווען פאַר זיי — און געשריבן האָט ער ס׳רוב לידער, קינדער־לידער. און מיט דער ערשטער שורה פון אַ ניי ליד, וואָס ער האָט אָנגעהויבן מיט די ווער־טער „שטילער, שטילער, דאָנקען וויל ער...“ איז ער אויס־געגאַנגען פון אַ האַרץ־אָטאָקע זיצנדיק ביי זיין שרייב־טיש.

דער ווייט־גרעסטער טייל פון די קינדער־לידער, וואָס י. ל. פּרץ האָט אָנגעשריבן אין זיינע לעצטע יאָרן, איז דעם בריטן יידישן לייענער־עולם זייער ווייניק באַקאַנט. ס׳רוב פון זיי זיינען באַשטימט געווען דירעקט פאַר די שול־קינדער און ניט פאַרן דרוק. אינגאַנצן זיינען אָפּגעדרוקט געוואָרן אין בוך־פאָרם 100 קינדער־לידער פון י. ל. פּרצן — ניט לידער וועגן קינדער, נאָר לידער טאָקע דירעקט פאַר קינדער, לידער וואָס קינדער קאָנען לייענען, זינגען, אויסשפּילן. אַ גרויסער טייל פון די לידער האָבן צו טאָן מיטן לעבן פון קינד פון גאַנץ פרי ביז עס גייט שלאָפן — דאָס קינד און די מוטער, דאָס קינד און די סביבה, דאָס קינד און זיינע פאָרשטעלונגען. אַ רייַ לידער זיינען באַשטימט פאַר קלאַס־אַרבעטן. אלף־בית לידער, ציילי־לידער, רעטעניש־לידלעך. אַ גרויסע אָפּטיילונג באַשטייט פון שפּיל־לידער, לידלעך וואָס די קינדער קאָנען זינגען אַלס באַגלייטונג פון פאַרשיי־דענע שפּילן: אין באָל, אין לויפן, אין כאָפּענישׂ, אין סאָל־דאָטן־שפּיל, אויף שפּאַציערן, א. אַ. וו. דאָ וויזט י. ל. פּרץ אַרויס אַ גרויסע דערפינדערישקייט ניט נאָר אַלס דיכטער, נאָר אַלס איינער פון די ערשטע פּעדאַגאָגן פון אונדזער מאָדערנער יידישער שול. אונטער דעם נאָמען „אַרבעט“ האָט ער געשאַפן אַ סעריע לידער, וואָס שטעלן פאָר פאַר־שיידענע אַרבעט־פּראָצעסן פון קינדער, וואָס שפּילן זיך אין

סקולפּטור, סטאָלעריי, וועשעריי, שמידעריי, א. אַז. וו. די אָפּטיילונג „לידער און לידלעך" באַשטייט סיי פון קליינע לידלעך, וואָס קינדער קאָנען אַליין פאָרלייענען אָדער פאָר־זינגען, סיי פון אַזעלכע, וואָס מען קאָן לייענען פאַר זיי. אינטערעסאַנט איז די סעריע פון פריילעכע שפּיל־לידער אונטערן נאָמען „לאַך־און שפּאָט־לידער" — ס'איז אַ ריי פאַבל־געשיכטעס, געשריבן דירעקט פאַר קינדער. וועגן זייער כאַראַקטער קאָן מען אורטיילן פון איין מוסטער — „דער פראָש":

„קוואַקעמאַן, דיק און ברייט
מיט דער קיילעכדיקער נאָז,
געמיטלעך זיצט, אָוונט־צייט
אויפן פרישן, גרינעם גראָז
און ער בלאָזט זיך, ווי אַ זאַק:
קוואַ־קוואַ־קוואַ, קוואַקע־קוואַק!"

עס איז קיין ספק ניט, אַז ניט נאָר דאַרפן אונדזערע שולן זען אויסצונוצן די רייכע ירושה, וואָס י. ל. פּרץ האָט ספּע־ציעל איבערגעלאָזן פאַר אונדזערע קינדער, נאָר אַז יידישע עלטערן וואָלטן אַ סך אויפגעטאָן פאַר זיך און פאַר זייערע קינדער, ווען זיי לייענען פאָר פאַר זייערע קלענערע קינדער די לידלעך און לערנען אויס די קינדער אַליין צו לייענען זיי.

אין דער פּאָעמע „מאָניש" איז פאַראַן אַ מין אינטער־מעצאָ, אַ צווישן־שפּיל, וואָס איז אָפט שלעכט אויסגע־טייטשט געוואָרן. נאָכדעם, ווי פּרץ באַשרייבט די ערשטע ליבע־געפילן, וואָס מאָניש דערפילט, און ער פּרואווט אי־בערגעבן זיי אין געזאַנג, קומט פּלוצלונג די פאָלגנדיקע באַ־מערקונג פון דעם דיכטער:

„אַנדערש וואָלט מיין ליד געקלונגען,
ווען כ'וואָלט פאַר גויים גויאיש זינגען,
נישט פאַר יידן, נישט 'זשאַרגאָן' —
קיין רעכטן קלאַנג, קיין רעכטן טאָן!
ס'האָט פאַר ליבע, פאַר געפיל
נישט קיין פּאַסנד וואָרט, קיין סטיל."

די דאָזיקע סטראָפע איז אין די שפּעטערדיקע יאָרן אָפטמאָל איבערגעחזרט געוואָרן אין דער קריטיק אַלס באַ־ווייז, אַז ס'איז געווען אַ צייט ווען פּרץ האָט זייער ווייניק געהאַלטן פון יידיש („זשאַרגאָן"!), און פון יידישער דיכ־טונג. „קיין רעכטן קלאַנג, קיין רעכטן טאָן" — דאָס זעט טאַקע אויס ווי אַ פּאַטש אין פּנים דער שפּראַך, וואָס פּרץ האָט אַזוי אומדערמידלעך געהאָלפן צו דערהויבן צו אַ צו־שטאַנד פון אַ מאָדערנער, ליטעראַרישער קולטור־שפּראַך.

אין דער אמתן אָבער האָט ער אויך דעמאָלט זייער שטאַרק געהאַלטן פון אונדזער יידיש:

„אונזער יידיש האָט נאָר וויצן,
האָט נאָר שפּיצן, בלאַנקע בליצן,
ווערטער, ווי פאַרסמטע שפּיזן!
א י ן א י ם ל אַ כ ן, ו ו י י נ ע ן ר י ז ן!
ר'איז ווי גאַל, ווי פּיאָלון ביטער
און ער דרעשט דאָס לייב מיט ריטער,
ר'איז אינגאַנצן בלוט און טרערן!
קאָנסט אין יעדן אויסדרוק הערן
ווי דער ים פון צרות זידט,
ווי עס ברעכט דאָס האַרץ דעם ייד.
נאָר כאָטש פּלאַץ דאָ אויפן אָרט,
ס'האָט קיין לעבלעך וואַרעם וואָרט:"

פאַרשטייט זיך, אַז דאָס פעלן פון דעם „לעבלעך וואַרעם וואָרט" איז ניט מער ווי אַ פּאָעטישע איבערטרייבונג, וועל־כע איז דעם דיכטער נויטיק געווען, כדי צו באַטאָנען די „בלאַנקע בליצן", דעם „לאַכן און וויינען פון ריזן" אין יידיש, די בלוט און טרערן, מיט וועלכע די שפּראַך איז דורכגעזאַפּט, איר לעבעדיקייט „ווי דער ים, וואָס זידט" און דאָס, וואָס זי איז דער פולשטענדיקער אויסדרוק פון דעם יידישן לעבן. וואָס איז שייך די ליבע, פאַר וועלכער ס'האָבן כלומרשט אויסגעפעלט ווערטער אין יידיש, באַ־מערקט י. ל. פּרץ גלייך אַליין:

„איך האָב צו אייך קיין טענה־מענה,
וואָס די ליבע איז אייך פרעמד.
ווענוס שפּרינגט אַרויס פון פּיענע
נ'מיטן ים און אָן אַ העמד, —
און אַמאָר מיט בלינדע אויגן,
באָרוועס, נאַקעט לויפט ער, פליט,
שפּילט זיך מיט אַ פיילנבויגן, —
קאָן דאָס פּאַסן פאַר אַ ייד?"

י. ל. פּרצעס קריטיק איז אין דער אמתן געווענדט ניט קעגן דער יידישער שפּראַך, פון וועלכער ער האָט אַליין מיט זיינע לידער געהאָלפן פאַרטרייבן „דעם טעם פון אַ לאַקריץ־פּלעצל", נאָר קעגן דעם דעמאָלטדיקן, פאַרעל־טערטן יידישן שטייגער, אין וועלכן ליבע איז געווען אַ צו־פאַל, אָדער אַן אומגליק. דאָס איז אייגנטלעך געווען אויך די טעמע פון מאָנישן: מאָלן די גרויסע „זינד" צו וועלכער די ליבע דערפירט, אָבער דערביי מיט אַ פּינטל מיטן אויג — מאָלן עס אַזוי, אַז די „זינד" זאָל ווערן אָנציענדיק און מענטשלעך און די שטראָף זאָל אויסזען, ווי אַ פּוסטע זאַבאַ־באָנע, אין וועלכער קיינער גלויבט שוין באמת ניט.

י .ל. פּרץ איז שטאַרק באַווירקט געוואָרן אין זיין דיכ־טונג פון דער דעמאָלטדיקער מאָדערנער דייטשער ליטע־ראַטור. מען פילט עס אפילו אין דער שפּראַך און דער פערז־קאָנסטרוקציע פון זיינע לידער פון יענער צייט. אַזעלכע פערזן, ווי

„האָסט געצילט און האָסט געטראָפן
און — דו שמייכלסט פ אַ ר ג ע נ י ג ט..."

אָדער:

„אַ גאַנצע נאַכט האָב איך ר י י מ ע ן געשמידט
פון זילבער און גאָלד,
און מיינע אייגענע האַרציקע ליידן
קלינגען מיר ה אָ ל ד."

זיי ווייזן, ווי דירעקט פּרץ איז אפילו שפּראַכלעך באַ־ווירקט געוואָרן פון דער דייטשער דיכטונג. אין אַ צייט ווען די יידישע שפּראַך האָט זיך געדאַרפט אויסקעמפן איר ליטעראַרישע אָנערקענונג און האָט זיך גענויטיקט אין אַן אויסברייטערונג פון אירע פאָרמען, איז די איבעראַרבעטונג פון דייטשע פאָרמען און ווערטער אין דעם יידישן שפּראַך־אוצר אָן שום צווייפל געווען י. ל. פּרצעס אַ גרויסער פאַרדינסט.

לאָמיר דאָ נאָך בלויז דערמאָנען די קעפּלעך פון אַ ריי י. ל. פּרצעס אַנדערע לידער, וואָס זיינען שוין לאַנג אין אונדזער ליטעראַטור־אוצר:

„די נאַכט־וועכטער" (אַ נאַכט אַ מחיה, נאָר היט זיך פאַר פייער!), די פּאָעמע „פון יחזקאל", „די דריי נייטאָרינס",

וואָס האָבן געווירקט אויף דער יידישער אַרבעטער־יוגנט מיט דער קראַפט פון רעוואָלוציאָנערע פּראָקלאַמאַציעס; „דאָס געבעט"; די דראַמאַטישע סצענעס „ביים פּרעמדן חופּה־קלייד", אין וועלכן „די ערשטע מאָדיסטקע" זינגט דאָס ליד וועגן די „צוויי ברידער" („אויף יענער זייט ים איז געשטאַנען אַמאָל, אויף הינערשע פּיסלעך אַ הייזל אין טאָל"...).

בריוו און רעדעס פון י. ל. פּרץ

כ'האָב אָפט געטראַכט, אַז ס'וואָלט געדאַרפט זיין עפּעס אַ געזעץ, וואָס זאָל צווינגען גרויסע שרייבער, קינסטלער, וויסנשאַפטלייט, געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס האָבן אָפּגעלעבט אַ שטיק רייך און אינטערעסאַנט לעבן און אין גאַנג פון זייער לעבן זיך געטראָפן און געהאַט צו טאָן מיט אַ סך אינטערעסאַנטע מענטשן און פאַסירונגען, אַז ווען זיי דערגרייכן אַ באַשטימטן עלטער, זאָלן זיי אָנשרייבן אַ גענויע אויטאָביאָגראַפיע. וואָרום ס'איז דאָך פּשוט אַ האַרצווייטיק: בשעת דער מענטש איז אין דער פולער בליאונג פון זיינע כוחות לויגט אים ניט אין קאָפּ צו שרייבן זכרונות, וואָרום ניט ער האָט צייט דערצו, ניט קיין חשק צו ווייזן סמנים פון אַלטקייט און פון קוקן אויף צוריק. און ווען ער באַשליסט שוין צו דערציילן דער וועלט וועגן זיך, ווי ער אַליין האָט זיך געזען, בלייבט אים שוין געווינלעך ווייניק צייט צו דערציילן וועגן זיך. אַזוי איז עס געווען מיט י. ל. פּרצעס „מיינע זכרונות", וועלכע דער טויט האָט איבערגעריסן ביים סאַמע אַנהייב; אַזוי איז עס געווען מיט שלום־עליכמס „פּונעם יאַריד", וואָס איז דערפירט געוואָרן ביז אַ מאַמענט, ווען שלום־עליכם האָט נאָך ניט אָנגעהויבן צו זיין שלום־עליכם; אַזוי מיט אונדזער מ. אַלגינס ערשטן אָנהויב פון אַן אויטאָביאָגראַפיע; און כמעט מיט אַלע גרויסע שרייבער און קינסטלער, וואָס האָבן זיך צו שפּעט געגומען פאַר זייערע אויטאָביאָגראַפיעס.

און דער פאַרדראָס, וואָס זיי געלינגט ניט צו פאַרענדיקן זייערע אויטאָביאָגראַפיעס, איז נאָך גרעסער צוליב דעם, וואָס געווינלעך הייבן אַלע אָן זייערע אויטאָביאָגראַפיעס פון דעם פאַקט, וואָס זיי זיינען געבוירן געוואָרן. און אַזוי ווי יעדער אינער האָט אַ באַזונדערע שוואַכקייט צו זיין קינדהייט און געדענקט אָט די צייט באַזונדערס גוט, פאַרנעמט ער זיך גראָד מיט יענע יאָרן מיט אַזאַ אויפמערקזאַמקייט און אַזוי פיל פּרטים, אַז אים בלייבט ניט קיין צייט און ניט קיין פּלאַץ פאַר די יאָרן זיינע, וועלכע זיינען דעם בריטן עולם באמת אינטערעסאַנט און וויכטיק. אָט אַזוי האָט י. ל. פּרץ דערפירט זיינע זכרונות ערשט ביז 1871, ווען ער איז קוים אַלט געווען אַרום 20 יאָר און האָט נאָך גאָר געהאַט אַ גוטע אָנדערהאַלבן צענדליק יאָר ביז פון אים האָט זיך אַרויסגעפּיקט דער גרויסער י. ל. פּרץ, וועלכער האָט אַרויפּגעלייגט אַזאַ טיפן שטעמפּל אויף דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור. און וואָס איז געווען ווייטער, נאָך פּרצעס ערשטע צוואַנציק יאָר? ווי אַזוי איז ער געוואָרן אַ שרייבער? ווי האָט ער זיך באַצויגן צו זיין שרייבן און צום שרייבן פון אָנדערע? וואָס איז געלעגן אין גרונט פון זיין שאָפן? ווי האָט זיך י. ל. פּרץ באַצויגן צו אָנדערע שרייבער, צו דער אַרומיקער וועלט? ווי האָט אויסגעזען דער י. ל. פּרץ, וואָס האָט ניט געשריבן קיין חסידישע מעשיות, קיין פאָלקסטימלעכע געשיכטעס, קיין מיסטישע און סימבאָלישע דראַמעס? וועגן דעם קאָנען מיר זיך פון י. ל. פּרצעס זכרונות ניט דערוויסן, וויל זיי וועלן אָפּגעהאַקט, ווי געזאָגט, זייער פרי.

יאָ, עס וואָלט געדאַרפט זיין עפּעס אַ געזעץ, וואָס פאַרפּליכטעט גרויסע שרייבער און קינסטלער אָנצוהייבן שרייבן זייערע אויטאָביאָגראַפיעס באַצייטנס, וועו זיי האָבן נאָך גענוג כוחות און געזונט יאָרן פאַר זיך, אויב ניט צו פאַרענדיקן די אַרבעט איז ווייניקסטנס צו דערפירן זי ווייט גענוג...

פון דער אָנדער זייט אָבער זיינען אפשר די אויטאָביאָגראַפיעס ניט אַזוי וויכטיק, וועו מיר האָבן נאָר די בריוו, וואָס די דאָזיקע שרייבער האָבן געשריבן צו פאַרשיידענע מענטשן, — בריוו פערזענלעכע, געשעפטלעכע, אפילו צופעליקע און יעדנפאַלס אָזעלכע, וואָס זיינען לויט זייער אינהאַלט, פאָרם און געלעגנהייט קיינמאָל נאָרניט געווען אויסגערעכנט אויף פאַרעפנטלעכט צו ווערן. אוודאי וויסן מיר, אַז אַ מענטש קאָן אין זיינע בריוו, פונקט ווי אין זיינע געשפּרעכן, זיין ניט אינגאַנצן אויפריכטיק, ניט אינגאַנצן אמתדיק און בכלל ניט אינגאַנצן, ניט פולשטענדיק אויסדריקן זיך אין זיי. פון דער אָנדער זייט איז אָבער קלאָר, אַז אַזוינס קאָן פאַסירן אין אַיין בריוו, אָבער ניט אין דער גאַנצער לעבנס־קאָרעספּאָנדענץ פון אַ מענטשן. און וועו מען קאָן צונויפקלייבן די בריוו, וואָס אַ מענטש האָט אין משך פון זיין לעבן געשריבן צו פאַרשיידענע מענטשן און ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן, קאָנען מיר פון זיי אָפט באַקומען וועגן דעם שרייבער אַ סך אַ קלאָרערן, אינטימערן און מער אמתן באַגריף, ווי דעם, וואָס מיר קאָנען באַקומען פון זיין אויטאָביאָגראַפיע, אָדער אפשר אפילו ווי דעם, וואָס דער מענטש האָט אַליין געהאַט וועגן זיך.

⁂

די דאָזיקע געדאַנקען מוז מען האָבן אין קאָפּ, וועו מען לייענט די גרויסע זאַמלונג פון „בריוו און רעדעס פון י. ל. פּרץ", וואָס נחמן מיזיל האָט פאַרעפנטלעכט אינעם פאַרלאָג פון „איקוף" אין ניו־יאָרק. אין דער דאָזיקער זאַמלונג גייען אַריין אַ חוץ 305 בריוו און בריוולעך, וואָס י. ל. פּרץ האָט אין משך פון גאַנצע 40 יאָר, צווישן 1874 און 1914, געשריבן צו פאַרשיידענע מענטשן, און וועגן די פאַרשיידנסטע ענינים, אָנהייבנדיק מיט זיינע אינטימע בריוו צו זיין כלה און ענדיקנדיק מיט זיינע בריוו צו יידישע שרייבער וועגן זיינע און זייערע ווערק; מיר האָבן אין דעם אויך אַ ריי רעדעס אָדער לעקציעס, וואָס י. ל. פּרץ האָט אין פאַרשיידענע צייטן געהאַלטן וועגן פראָגן פון יידישער ליטעראַטור, קולטור און געזעלשאַפטלעכן לעבן, — אייגנגעשלאָסן אויך זיין באַוואוסטע רעדע אויף דער טשערנאָוויצער קאָנפערענץ, וואו יידיש איז פראָקלאַמירט געוואָרן אָלס אַ נאַציאָנאַלע שפּראַך פון יידישן פאָלק; מיר האָבן דאָ אויך אינטערוויוען, וואָס פרץ האָט געגעבן וועגן דער יידישער ליטעראַטור, וועגן אונדזער קריטיק און וועגן ציוניזם און נאַציאָנאַליזם. און אַ זייער וועכטפולער צוגאָב צו דער זאַמ־

„מאַרגן־פרייהייט", אויגוסט 20 און 27, 1944.

לונג איז אַ גרויסע צאָל פֿאָטאָגראָפֿישע בילדער פון י. ל. פּרצן, פון זיין פֿאַמיליע און פון זיינע פריינט אין פֿאַרשיי־ דענע צייטן און אַ צאָל קאָריקאַטורן אויף י. ל. פּרצן.

די דאָזיקע זאַמלונג פון 415 זייטן, שיין און אפילו רייך אַרויסגעגעבן, איז שוין נחמן מייזילס צווייטע אַרבעט אויפן געביט פון י. ל. פּרצעס בריוו. די ערשטע זאַמלונג פון י. ל. פּרצעס בריוו און רעדעס, וואָס נחמן מייזיל האָט צונויפגע־ קליבן און אַרויסגעגעבן מיט 15 יאָר פריער, אין יאָר 1929, אין וואַרשע, איז געווען אַ פיל קלענערע און האָט אַנט־ האַלטן 180 פון פּרצעס בריוו און בריוולעך. יענע אויסגאַ־ בע איז, אגב, שוין לאַנג ניטאָ און איז קיין אַמעריקע דער־ גאַנגען בלויז אין אינציקע קאָפּיעס. די איצטיקע נייע זאַמ־ לונג וואָס איז אַרויס ביים „איקוף" אין אַמעריקע, שליסט אין זיך אייַן די אַלע בריוו י. ל. פּרצעס, וואָס זיינען זינט דעם יאָר 1929 געפונען און פֿאַרעפנטלעכט געווארן אין פֿאַר־ שיידענע יידישע און וויסנשאַפֿטלעכע אויסגאַבן.

ס׳רוב פון די בריוו, וואָס זיינען אַריין אין דער זאַמ־ לונג, זיינען געגעבן, אויף וויפל דעם צונויפשטעלער איז געלונגען פעסטצושטעלן די דאַטעס, אין אַ מער אָדער ווייניקער כראַנאָלאָגישן כאַראַקטער, — אַזוי אַז מיר האָבן פֿאַר זיך פּרצן מיט זיינע מאַטעריעלע אומשטענדן, מיט זיין גייסטיקן צושטאַנד, מיט זיין סביבה, באַשריבן אין זיין איי־ גענער שפּראַך, וואָס איז געווען פֿאַרשיידן אין די פֿאַרשיי־ דענע צייטן. און וועז מען לייענט די בריוו פון אַזאַ אינטע־ רעסאַנטער, באַצויבערנדיקער פּערזענלעכקייט, ווי י. ל. פּרץ איז געווען, און מען דערלייענט זיי ביזן סוף, מוז מען טראַכטן: אַ שאָד, וואָס י. ל. פּרץ איז געווען אַזאַ קאַרגער בריוו־שרייבער און איז וואָס עלטער אַלץ קאַרגער געוואָרן אויף פֿערזענלעכע בריוו. טיילווייז דערקלערט זיך עס דער־ מיט, וואָס פּרץ האָט, ווי ער האָט עס אָפט אַליין באַמערקט, „פּיינט געהאַט" צו שרייבן בריוו. אָבער טיילווייז איז די „שולד" אין דעם געלעגן אויף פּרצעס לעבנסלענגלעכן פּריינט, דינעזאָנען. „דער אַלטער דינעזאָן", וואָס האָט זיך באַצויגן צו י. ל. פּרצן ממש ווי אַ מאַמע צו איר ציטעריקן און נאָכגעגעבענעם קינד, האָט זיך שטענדיק באַמיט צו באַ־ פריַיען פּרצן פון אַלע מינים אומבאַקוועמלעכקייטן און אומ־ אָנגענעמלעכקייטן, און ער האָט דעריבער געמוען אויף זיך דאָס שרייבן פון אַ טייל פון י. ל. פּרצעס קאָרעספּאָנדענץ, וואָס אַן זיין הילף וואָלט עס פּרץ אַליין געמוזט שרייבן.

דאָס מיינט ניט צו זאָגן, אַז יעקב דינעזאָנס בריוו, וואָס ער האָט געשריבן „במקום פּרץ", זיינען געווען ניט אינטע־ רעסאַנט, אָדער וויניקער אינטערעסאַנט, ווי וועז פּרץ וואָלט זיי געשריבן. די, וועלכע האָבן וועז עס איז געהאָט דעם פֿאַר־ געניגן צו באַקומען פון דינעזאָנען אַ בריוו, אָדער לייענען זיינע לאָנגע, האַרציקע בריוו, געשריבענע אין אַ כמעט מיקראָסקאָפּישן פּערל־כתב און פול מיט ליבע צו מענטשן, צו ליטעראַטור און צו אונדזער פֿאָלק, וועלן זיכער קיינמאָל ניט פֿאַרגעסן דעם טיפן רושם, וואָס זיי פֿלעגן מאַכן. וועז עס זאָל וועז עס איז נאָך געלינגען צונויפצוקלייבן יעקב דינעזאָנס בריוו און זיי אַרויסגעבן, וואָלט דינעזאָן זיכער פֿאַרנומען אין אונדזער ליטעראַטור אַ פיל מער אָנגעזעענעם פּלאַץ אייַדער דער, וואָס מען האָט פֿאַר אים אויסגעטיילט. אָבער יעדנפֿאַלס, ווי וויכטיק און אינטערעסאַנט עס זיינען ניט געווען די גרויסע צאָל בריוו, וואָס דינעזאָן האָט גע־ שריבן אָנשטאָט פּרצן, זיינען זיי פֿאַרט ניט פּרצעס אייגענע בריוו.

נאָר עס האָט, נאָטירלעך, ניט קיין שום זינען צו באַ־ דויערן איצט, וואָס מיר האָבן ניט פֿאַר זיך מער פון י. ל. פּרצעס בריוו. ביז מען וועט געפינען און פֿאַרעפנטלעכן נאָך וועלכע עס איז פון זיינע בריוו, האָבן מיר פֿאַר זיך די אויטאָריטעטסטע און גרעסטע זאַמלונג בריוו און פון פּרץ שבעל־פֿה, ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט אין זיינע לעק־ ציעס, רעדעס און אינטערוויוען, און מען קאָן מיט זיכער־ קייט זאָגן, אַז מיר באַקומען פון זיי אַ מער גענוי און קלאָר בילד פון י. ל. פּרצן (הגם מיט אַ היפּשער צאָל בלויזן), איידער מיר וואָלטן געקאָנט באַקומען פון אַן אויטאָביאָגראָפֿיע.

די „בלויזן" אין י. ל. פּרצעס ביאָגראָפֿיע, וואָס נעמען זיך דערפון, וואָס ניט פון יעדן פֿעריאָד פון זיין לעבן זיינען פֿאַרבליבן גענוג בריוו, ווערן טיילווייז פֿאַרפילט דורך דעם זאַמלער פון די בריוו און צונויפשטעלער פון דעם בוך. נחמן מייזיל האָט צוגעגעבן צום בוך אַ קורצן, אָבער זייער זאַכלעכן אַריינפיר, אין וועלכן ער גיט איבער בקיצור די הויפּט־ מאָמענט פון י. ל. פּרצעס ביאָגראָפֿיע; פונקט אַזאַ אַריינפיר מיט די נויטיקע דערקלערונגען האָט ער געמאַכט צו פּרצעס רעדעס און לעקציעס, — און די בריוו גופא, וועלכע זיינען טיילווייז איבערגעזעצט געוואָרן פון העברייאיש, פּויליש און רוסיש (פון י. ל. פּרצעס יונגע יאָרן), האָט נ. מיזיל באַגלייט מיט קורצע דערקלערונגען, וועז דאָס איז נויטיק געווען.

*
**

וועז עס וואָלט צוליב אַ וועלכער עס איז אורזאַך אַזוי געווען פֿאַסירן, אַז מיר וואָלטן פֿריוואָט געווואוסט וועגן פּרצן בלויז פון זיינע ערשטע 73 בריוו, וואָס זיינען אַריין אין דער זאַמלונג און וואָס נעמען אַרום אַ צייט פון אַרום 18 יאָר, פון 1871 ביז 1888, וועז י. ל. פּרץ איז שוין אַלט געווען אַרום 36־37 יאָר, וואָלטן מיר פון זיי בשום אופן ניט געקאָנט אָנ־ שטויסן זיך, אַז דער שרייבער פון אָט די בריוו און אונדזער שפּעטערדיקער וועלט־באַרימטער שרייבער י. ל. פּרץ זיינען איינע און די זעלביקע פּערזאָן.

די דאָזיקע בריוו זיינען געשריבן געווארן צו י. ל. פּרצעס נאָענטסטע מענטשן, צו זיין שווער און ערשטן ליטעראַרישן מיטאַרבעטער (אָדער מיטשרייבער) ג. י. ליכטענפעלד, צו זיין כלה — און שפּעטער צו זיין פרוי — העלענע, צו זיין זון לוציאָן, צו זיינע שוואָגערס, שוועגערינס און נאָענטע פריינט. אין די דאָזיקע בריוו, ספּעציעל אין די בריוו צו זיין כלה, דערציילט י. ל. פּרץ אַלץ, וואָס ער טוט און וואָס ער טראַכט און וואָס עס פֿאַסירט מיט אים, ביז די סאַמע קלענסטע און אינטימסטע פּרטים. אָבער אין קיין איינעם פון די אַלע בריוו וועלט מיט קיין איין וואָרט ניט דערמאָנט, אַז י. ל. פּרץ פֿאַר־ נעמט זיך מיט ליטעראַרישע שאַפונגען, אָדער ער האָט עפּעס אָנגעשריבן, אָדער ער טראָגט זיך אַרום מיט ליטעראַרישע חלומות, און אפילו אַז ער האָט צו דעם אַ וועלכן עס איז אינטערעס.

נאָך מער: עס פֿאַסירט זייער אָפט, אַז מענטשן, וואָס האָבן ניט דעם מינדסטן טאַלאַנט אָדער אינטערעס צו ליטע־ ראָטור, „פּרובירן זייער פּען" אין דעם ראָמאַנטישן פֿעריאָד פון זייער פֿאַרליבטקייט און צעזינגען זיך דעמאָלט מיט לי־

דער און פֿאָלקס, וואָס אויב זיי זיינען אפילו קיינמאָל ניט געווען באַשטימט פֿאַר דרוק, זיינען זיי אָבער אינטערעסאַנט צו מאַכן אַן איינדרוק אויף דער געליבטער, צי דעם געליבטן.

י. ל. פּרץ פֿלאָמט און פֿלאָקערט ממש מיט ליבע אין זיינע בריוו צו העלענען, מיט וועלכער ער האָט שפּעטער אָפּגעלעבט אַ גליקלעך לעבן גאַנצע 37 יאָר. אין אַ פּאָר ערטער שטעלט ער אפילו אַריין אין זיינע בריוו צו איר אויסצוגן פון לידער. אָבער די לידער זיינען קליין אין צאָל, זיינען מערסטנס אי־בערזעצונגען און האָבן צו טאָן ניט מיט ליבע־געפילן, נאָר מיט אַנדערע ענינים.

און וועמ מען נעמט נאָך אין אַכט, אַז אין די זעלביקע בריוו צו זיין כלה פּוילט זיך פּרץ ניט צו שרייבן איר גאַנצע אָפּהאַנדלונגען (אָפּילו אין פּאָרזעצונגען!) וועגן פּרויען־עמאַנציפּאַציע און דעם אָרט פון דער פּרוי אין דער גזעזל־שאפֿט, און אין אייניקע בריוו גיט ער אפילו איבער דעם עצם פון אַ רייַ געזעצן און סעאַט־דערקלערונגען, אויפן גרונט פון וועלכע ער האָט געפּירט פּאַרשיידענע קלייניע פּראָצעסן אָלס אַדוואָקאַט אין דעם זאַמאָשטשער גערעכט, — בלייבט מען טאָקע פֿאַרוואונדערט און מען מוז זיך פֿרעגן: איז עס מעג־לעך, אַז י. ל. פּרץ האָט ביזן עלטער פון אַרום 36־37 יאָר גאָר ניט געשריבן און גאָר ניט אינטערעסירט זיך מיט דער ליטע־ראַטור? און אויב ער האָט יאָ געשריבן און אינטערעסירט זיך, איז ווי איז עס מעגלעך, אַז ער זאָל פון דעם מאַכן אַזאַ סוד אין די בריוו צו זיינע נאָענטסטע מענטשן?

מען וואָלט געקאָנט מיינען, אַז ער האָט צו די נאָענטע מענטשן זיינע מיט קיין וואָרט ניט אַרויסגעכאַפּט זיך וועגן זיינע ליטעראַרישע אינטערעסן, ווייל זיי האָבן אפשר ניט געהאַט קיין אינטערעס דערצו. דאָס וואָלט אָבער געווען ניט ריכטיק, העלענע — זיין כלה און שפּעטער זיין צווייטע פרוי — איז געווען זייער אַן אינטעליגענטער מענטש פאַר איר צייט און סביבה. זי האָט געקענט רוסיש, פויליש און דייטש, איז געווען באַקאַנט מיט דער ליטעראַטור אין די שפּראַכן און האָט שפּעטער, בעת איר צוזאַמענלעבן מיט פרצן, אַרויסגע־וויזן זייער אַ גרויסן אינטערעס צו זיין שאַפֿן. ג. י. ליכטענ־פעלד ווידער, י. ל. פּרצעס שוועך (לויט דער ערשטער פרוי), צו וועמען עס איז געשריבן דער ערשטער בריוו, וואָס איז אַריין אין דער זאַמלונג (אַרום דעם יאָר 1874) איז געווען אַ מענטש מיט שרייבערישע אַמביציעס און פייאיקייטן און האָט אין יאָר 1877 אַרויסגעגעבן צוזאַמען מיט י. ל. פּרצן אַ שותפות־גע־שריבענע זאַמלונג פון העברייאישע לידער און פֿאָלקס אונ־טער דעם נאָמען „ספּורים בשיר ושירים שונים". דאָס מיינט, אַז י. ל. פּרץ האָט ניט געהאַט קיין פּראַקטישע אורזאַכן צו באַהאַלטן פון זיינע נאָענטסטע מענטשן זיין אינטערעס צו ליטעראַטור, אויב ער האָט דעמאָלט געהאַט אַזאַ. און אויב ער האָט עס פון זיי פּאַרט אַזוי קונציק באַהאַלטן, אַז מיר געפינען ניט אין זיינע צאָלרייכע און לאַנגע בריוו צו זיי די מינדסטע אַנדייטונג אויף דעם, אַז דער קליינשטעטלדיקער פּאַרליבטער אַדוואָקאַט, „לעאָן יודאָוויטש פּרץ", שניידט זיך צו ווערן דער שפּעטער בּאָרימטער און באַליבטער י. ל. פּרץ, איז וואָס קאָן טאָקע זיין די אורזאַך דערפון?

עס קאָנען דאָ זיין צוויי דערקלערונגען. איינע, — אַז אַזוי לאַנג ווי י. ל. פּרץ איז געווען אַ קליינשטעטלדיקער אַד־וואָקאַט און האָט ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט אַרויסצוקוק וויטער פון זיין קליינשטעטלדיקער סביבה, האָט ער באמת ניט געהאַט קיין גרויסן און טיפֿן אינטערעס ניט צו זיין אייי־גענעם שרייבן (הגם ער האָט דעמאָלט אַן שום צווייפל גע־שריבן), ניט צו דער יידישער ליטעראַטור בכלל. אַן אַנדיי־טונג אויף דעם זענען מיר אין די ערשטע בריוו, וואָס י. ל. פּרץ האָט געשריבן צו שלום־עליכמען, ווען ער איז פּלוצלונג, ווי אַ בליץ, אַריין מיט לייב און לעבן אין דעם געביט פון דער יידישער ליטעראַטור.

הגם שלום־עליכם, וואָס האָט דעמאָלט אונטערגענומען די אויסגאַבע פון די יאָרביכער „די יידישע ביבליאָטעק", איז שוין צו יענער צייט געווען אַ באַוואוסטער יידישער שרייבער און האָט שוין אין דער יידישער ליטעראַטור געמאַכט אַ גרויסן רושם מיט זיין „שמרס משפט", האָט י. ל. פּרץ פריער קיינ־מאָל ניט געהערט ניט וועגן אים און ניט וועגן שמרן, און האָט פאַרמישט שלום־עליכמען מיט מענדעלען, וועלכן ער האָט ג־לייענט ניט אין יידיש, נאָר אין פויליש.

„איך שעם זיך איך צו דערציילן", שרייבט פּרץ צו שלום־עליכמען אין זיין צווייטן בריוו, „אַז אייך און אייערע וועלט קען איך נישט פון אייערע ביכער, נאָר פון זייער איבערזעצונג אין פויליש. (דאָס האָט י. ל. פּרץ געמיינט די איבערזעצונג אין פויליש פון מענדעלעס „קליאַטשע" און „מסעות בנימין השלישי", פאַרמישנדיק מענדעלעס פאַמיליע־נאָמען אַברא־מאָוויטש און שלום־עליכמס נאָמען ראַבינאָוויטש — **מ. כ.**). אייער „משפט איבער שמרן" (וואָס איך האָב אים נישט געקענט און נישט געלייענט) האָט מיר פּאַרשאַפט פּאַרגעניגן..."

אין אַ צווייטן בריוו צו שלום־עליכמען, אין וועלכן ער פאַרריכט דעם פאַרדריסלעכן טעות פון צושרייבן אים מענ־דעלעס ווערק, פּאַרענטפערט זיך י. ל. פּרץ, אַז בכלל געליי־ענט וועגן דער „זשאַרגאָנישער ליטעראַטור" האָט ער אין דער פוילישער צייטונג „פראָוודאָ" אָדער „פּשעגליאָנד טיגאָד־ניאָווי", און אַז אין זאַמאָשטש זיינען אין זיין צייט קיין „זשאַר־גאָנישע" ביכער ניט דערגאַנגען, — יעדנפאַלס ניט צו אים, צו י. ל. פּרצן.

אויב י. ל. פּרץ האָט דעמאָלט געשריבן, איז עס געווען מערסטנטיילס פאַר זיך, אין העברייאיש. זיינע בריוו פלעגט ער דעמאָלט אויך שרייבן אָדער אין העברייאיש (צו זיינע פריינט), אָדער אין פויליש און רוסיש (צו זיין כלה), נאָר ניט אין יידיש. וועגן דעם צושטאַנד פון יידיש אין דער סביבה פון דער יידישער אינטעליגענץ אין פוילן שרייבט י. ל. פּרץ אין אייניעם פון זיינע ערשטע בריוו צו שלום־עליכמען, אַז „ביי אונדז וועט איר ניט געפינען קיין פעלדשער, אפילו אייי־נעם פון טויזנט, וואָס זאָל זיך ניט שעמען צו רעדן יידיש... און אויב דער פעלדשער איז אַזוי, איז דאָך דער סטודענט אוודאי און אוודאי..."

י. ל. פּרץ איז לויט זיין פּאָר אין זיין שטעטל געווען אַן אַדוואָקאַט אין רוסישן געריכט. אים איז דערויבער אויסגע־קומען לויט זיין פּראָפעסיע צו באַנוצן זיך מיט רוסיש און פויליש, און זיין באַציאונג צו יידיש איז צו יענער צייט וואָר־שיינלעך געווען ניט פיל אַנדערש, ווי דעם „פעלדשערס"... פאַר יענער צייט איז אַן שום צווייפל ריכטיק דאָס, וואָס י. ל. פּרץ שרייבט אין אייניעם פון זיינע שפּעטערדיקע בריוו צו שלום־עליכמען, אַז „איך האָב קיינמאָל גאָרנישט געטראַכט און ס'איז מיר אויפן געדאַנק נישט אַרויף, אַז ס'זאָל קומען אַמאָל אַ טאָג, וועו איך זאָל זיין געצוואונגען צו פאַרדינען פון מיין פעדער". דאָס מיינט: י. ל. פּרץ האָט כמעט ביז דער

צייט פון זיין פאַרבינדונג מיט שלום־עליכמען ניט געקוקט אויף זיך ווי אויף אַ שרייבער און זיך ניט פאַרגעשטעלט, אַז ער זאָל אַמאָל ווערן, אַדער קאָנען ווערן אַ שרייבער. דערמיט, וואַרשיינלעך, דערקלערט זיך, וואָס ער האָט וועגן שרייבן און שרייבעריי ניט פאַרלוירן קיין וואָרט אין זיין גאַנצער קאָרעספּאָנדענץ מיט זיינע נאָענטסטע מענטשן אין משך פון 17 יאָר, ביז ער האָט געמוזט אויפגעבן זיין אַדוואָקאַטור (די רעגירונג האָט ביי אים אָפּגענומען דאָס רעכט צוליב אַ מסירה אַז ער איז אַ סאָציאַליסט) און האָט באַקומען די מעגלעכקייט צו פאַרנעמען זיך ערנסט מיט שרייבעריי.

עס קאָן אָבער זיין, אַז ס׳איז פאַראַן נאָך אַ דערקלערונג אויף י. ל. פּרצעס שווייגן אין זיינע בריוו וועגן זיין אינטערעס צו ליטעראַטור, — אפשר אַ וויניקער פּראַקטישע, אָבער מער אינטימע דערקלערונג. די וואָס האָבן וועז עס איז געהאט דאָס גליק צו קענען פּרצן פערזענלעך, וויסן, אַז דאָס איז געווען אַן אייביק־פאַרליבטער מענטש. קיין מיטבוועג איז ביי אים ניט געווען: ער איז אַדער געווען פאַרליבט, אַדער ער האָט געהאַסט. דאָס איז אויך געווען זיין באַציאונג צו דער ליטעראַטור און צו זיין אייגענעם שרייבן. וועז ער האָט זיך צום ערשטן מאָל, אין יאָר 1888, לויט דער רעקאָמענדאַציע פון זיינעם אַ פריינט, אַ געווּיסן עפשטיין, געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט שלום־עליכמען און האָט באַקומען די מעגלעכקייט צו דרוקן זיך אין ייִדיש, איז עס געווען ווי אַ לאַנג־פאַרשטאָפּטער קוואַל וואָלט פלוצלונג אויפגעריסן און זיך צעגאָסן אין אַ בריט שטראָם. י. ל. פּרץ נעמט ממש פאַרשיטן שלום־עליכמען מיט לידער, דערציילונגען, גרעסערע פאָעמעס און פּלענער פון פאַרשיידענע ליטעראַרישע אַרבעטן אויף אַלע מעגלעכע געביטן, אינגעשלאָסן געשיכטע, סאָציאָלאָגיע, פּסיכאָלאָגיע, פּיזיק, נאַטור־ווּיסנשאַפּט א. אַז. וו.

עס איז קלאָר, אַז די אַלע ליטעראַרישע אַרבעטן און פּלענער זיינען בייַ אים ניט געשאַפן געוואָרן מיט אין מאָל צווייטן. עס איז זייער וואַרשיינלעך, אַז ער האָט די אַרבעטן טיילווייז אָנגעשריבן, טיילווייז שטילערהייט און פאַר זיך, ניט דערציילנדיק וועגן דעם קיינעם, געפּלאַנעוועט אַ סך פריער, אין אַלע פּריעדיקע יאָרן. אין זיין דריטן בריוו צו שלום־עליכמען שרייבט ער למשל: „אַז איך האָב געעפנט מיין אַלטע טעקע (פאַרטפּעל) האָב איך דאָרטן געפונען נאָך אייניקע בילדער פון לעבן פון אונדזער פאָלק אין פוילן, געשריבן אין פּראָזע. אפשר וועלן זיי אייך געפעלן — דרוקט זיי״.

פאַרוואָס־זשע האָט י. ל. פּרץ געמאַכט די אַלע יאָרן פאַר זיין שטורעמדיקן אַרייגקום אין דער ליטעראַטור אַזאַ סוד פון זיין ליטעראַרישן שאַפן און חלומען? די דערקלערונג קאָן זיין: דערפאַר ווייל דאָס איז געווען זיין געהיימע, אינטימע ליבע, אין וועלכער ער האָט זיך ניט געוואָלט מודה זיין ניט נאָר פאַר אַנדערע, נאָר אפילו פאַר זיך אַליין. אין די צענדליקער בריוו, וואָס ער האָט געשריבן צו זיין כלה און פרוי, לייזט ער זיך אינגאַנצן אויף אין גרענעצלאָזער ליבע און פאַרליבטקייט אין איר. איז ווי האָט ער אין די זעלביקע בריוו געקאָנט שרייבן וועגן זיין „געהיימער ליבע״, וועגן דעם דראַנג צום ליטעראַרישן שאַפן, וואָס האָט געשטורעמט אין אים אומבאַוואוסט אפשר פאַר אים אַליין?

אָבער ווי דאָס זאָל ניט זיין, זיינען י. ל. פּרצעס עטלעכע צענדליק בריוו צו זיין כלה און פרוי, אין וועלכע מיר זען נאָך אפילו ניט קיין סימן פון דעם קומענדיקן גרויסן שרייבער, אינטערעסאַנט פאַר זיך אַליין און גראָד צוליב דעם, וויל זיי וויזן אונדז אַן אינטימען פּרצן, וועלכן די וועלט האָט כמעט ניט געקענט. מיר האָבן אין זיי נאָך ניט פּרצן דעם שרייבער, אָבער מיר זען שוין אין זיי פּרצעס אימפּעט, פּייער, אומגעדולד, זיין וואַרפן זיך פון איין עקסטרעם צו דעם אַנדערן, דעם מערקווירדיקן געמיש פון דעם היציקן ראַמאַנטיקער און פון דעם משכיל, דעם אויפקלערער, זיין פייאַקייט אָפּצוגעבן זיך אינגאַנצן מיט דעם, וואָס אינטערעסירט אים אין אַ באַשטימטן מאָמענט און פאַרגעסן צוליב דעם אין דער גאַנצער וועלט.

דורך די בריוו פון דעם פאַרליבטן „לעאָן יודאָוויטשן״ צו דער „ליבער העלענאַ״, טרעט פאַר אונדז אַרויס אַן אַנדער פּרץ, — אפשר דער סאַמע אינטימסטער, — פּרץ „דער שיינער אומבאַקאַנטער״, וואָס אָנשטאָט צו שרייבן דראַמען און דערציילונגען, איז ער אַליין דער העלד פון זיין דראַמע.

שלום־עליכם און זיין לעבנס־ווערק

דעם 2טן מערץ, 1859, איז אין אוקראַינע, אין דעם שטעטל פּערעיאַסלעוו, פּאָלטאַווער גובערניע, אין דער פאַמיליע פון נחום ראַבינאָוויטש, געבוירן געוואָרן אַ יינגל, וואָס האָט ביי זיין געבורט באַקומען דעם נאָמען שלום און וואָס איז שפּעטער דורך זיינע ווערק איבערגעגאַנגען אין דער אייביקייט אונטערן פּען־נאָמען, וואָס ער האָט אַליין פאַר זיך אויסגעקליבן: שלום־עליכם. ווי מיליאָנען יידן און ווי אַ סך יידישע שרייבער איז שלום־עליכם סוף־כל־סוף געקומען אין ניו־יאָרק, וואו ער איז געשטאָרבן אין דעם זייער פריען עלטער פון בלויז 57 יאָר, אין סאָמע ברען פון זיין שעפּערישער אַרבעט, דעם 13טן מאַי 1916.

אין די 57 יאָר פון זיין לעבן האָט שלום־עליכם באַוויזן צו מאַכן אַ שפּאַן צווישן זייער פאַרשיידענע, מען קאָן זאָגן קעגנזעצלעכע היסטאָרישע עפּאָכעס. אין 1859, וועלכן ער איז ערשט געבוירן געוואָרן, אין רוסלאַנד, האָט דאָרטן נאָך געהערשט לייב־אייגנטום. דער צאַריזם איז נאָך געווען זייער שטאַרק, אַבער דער פריצישער קלאַס, אויף וועלכן ער האָט זיך קודם־כל געהאַלטן איז שוין געווען אינערלעך אַזוי דורכגעפוילט, אַז די באַפרייאונג פון די פויערים אין 1861 איז געוואָרן אַן אומפאַרמיידלעכקייט, וואָס האָט ביסלעכווייז געענדערט דעם גאַנצן פּנים פון דער גרויסער צאַרישער אימפּעריע, — און אויך פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס האָט אין משך פון פריערדיקע עטלעכע הונדערט יאָר געשפּילט די ראָלע פון דעם פאַרמיטלער צווישן דעם פּריץ און דעם פויער און איז עקאָנאָמיש און קולטורעל פאַקטיש געווען פאַרזונקען אין פעאָדאַלן מיטלאַלטער.

אַבער צו יענער צייט וועט שלום־עליכם איז געשטאָרבן, אין יאָר 1916, האָט די וועלט געפלאָקערט אין ברען פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, רוסלאַנד איז שוין געשטאַנען אויפן שוועל פון איר פּעבראָאר־רעוואָלוציע פון 1917 און פון דער גרויסער סאָציאַליסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, וואָס האָט אויפגעטרייסלט און אַריינגעטראָגן טיפע אינערלעכע ענדערונגען אין דער וועלט, — און די דאָזיקע ענדערונגען, סיי אין זייער אָנקומען, סיי אין זייער פאַרווירקלעכונג האָבן, נאָטירלעך, ניט געקאָנט אויסמיידן די יידישע באַפעלקערונג פון אַלע מלחמה־פירנדיקע לענדער און האָבן צוזאַמען מיט אומגעהויערע ליידן פאַר די יידישע מאַסן אין מזרח־אייראָפּע צעשמעטערט די לעצטע רעשטן פון דער אויסערלעכער און אינערלעכער געטאָ און געפענט פאַר דעם יידישן פאָלק נייע האָריזאָנטן.

און אָט כמעט דעם גאַנצן פּעריאָד צווישן דער צעפאַלונג פון דעם פעאָדאַליזם אין רוסלענדישן און אין יידישן לעבן און צווישן דער צעפאַלונג פון צאַריזם און דעם אָנהייב פון אַ נייער רעוואָלוציאָנערער עפּאָכע, האָט שלום־עליכם, דער לעבעדיקער עדות פון דער צייט, קינסטלעריש פאַרקערפּערט אין זיינע ווערק.

פון וואַנען האָט זיך ביי אונדז גענומען אַ קינסטלער פון אַזאַ פאַרמעסט און פון אַזאַ כאַראַקטער ווי שלום־עליכם, — אַ מענטש, וואָס האָט די שווערסטע מאַמענטן פון לעבן ניט געקאָנט מאָלן אַנדערש ווי מיט אַ שמייכל, און ביי וועלכן עס איז שווער צו באַמערקן אַ טרער אפילו אין מיטן געלעכטער?

שלום־עליכם דערציילט אין זיין אויטאָביאָגראַפישן ראָמאַן „פונעם יאַריד" וועגן זיין פאָטער, נחום ראַבינאָוויטש, אַז ער איז געווען „אַ באַלעבאָס אַ ייד און אַ בעל־תפילה, אַ למדן און אַ בעל תנ"ך, אַ פרומער און אַ בעל לשון קודש, אַ חסיד פון טאָלנער רבין און אַ ליבהאָבער פון (די העברייִשע אישע משכילים־שרייבער) אברהם מאַפּו, סלאָנימסקי און צעדערבוים, אַ חקרן, אַ בורר און אַ בעל עצה". אין שטעטל האָט זיך שלום־עליכמס פאָטער געהאַלטן „פאַרן גרעסטן נגיד, נאָר געשעפטן האָט ער געהאַט אַ גוזמא: ער איז געווען אַ פּאָסעסאָר (אַן אַרענדאַר ביי אַ פּריץ), צוגעשטעלט בורי־קעס (צוקער) אין זאַוואָד, געהאַלטן די זעמסקע (שטעטלדיקע) פאָטשטס, געהאַנדלט מיט תבואה, געגרוזעט בערלינעס (גע־שיקט באַרזשעס) אויפן דניעפּער, געהאַקט וואַלד, געשטעלט אָקסן אויף דער ברייע". נאָר פון די אַלע צאַלרייכע גע־שעפטן האָט ער אַזוי ווי־ניק אַרויסבאַקומען, אַז די פּרנסה־געבערין אין הויז איז געווען זיין וויב, חיה אסתר, אַ „יידענע אַן אשת חייל", וואָס האָט געהאַט אין שטעטל אַ שניט־קראָם.

די אַלע „גרויסע געשעפטן" און „גבירישאַפט" פון זיין פאָטער האָבן שפּעטער אין שלום־עליכמס ווערק געפונען זייער קורצע כאַראַקטעריסטיק אין אַ שמועס פון קלייַ־נשטעטלדיקע יידן וועגן זייערן אַ שכן, וועלכן איינער פון זיי שאַצט אָפּ אַלס אַ גביר, אַ מיליאָנטשיק, וואָס פאַרמאָגט אפילו אַן אייגענע ציג, נאָר „וויפל ער איז שולדיק אויף דער ציג מעגן מיר עס אַלע אינאיינעם פאַרמאָגן..."

אין אַ געוויסער מאָס, כאָטש אין געענדערטע אומ־שטענדן, האָט שלום־עליכם געירשנט אַ סך פון דעם כאַ־ראַקטער און פון דעם גורל פון זיין פאָטער: אַ צייט, אין זיין יוגנט, איז ער געווען אַ גאַנץ פאַרמעגלעכער מענטש, וועלכער האָט „געבערענט אַ וועלט", געהאַט אַ שטעלע ביי בראָדסקין (דעם צוקער־מיליאָנער), זיך פאַרנומען, פאַרן

משה כץ האָט אַ סך געשריבן וועגן שלום־עליכמען אין די יאָרן 1936־1937, וועו די „מאַרגן־פרייהייט" האָט אַרויסגעגעבן די ווערק פון דעם גרויסן קלאַסיקער אין 28 בענד, קאָמענטירנדיק כסדר אויף די דערשינענע ביכער. די אַרטיקלען זיינען אַרויס אין אַ ביכל פון 110 זייטן, אין 1941: „אונדזער שלום־עליכם", פון וואַנען מיר ברענגען דאָ „מאָטל פייסי דעם חזנס און זיין אַמעריקאַנער יחוס", „שלום־עליכם אַלס קינדער־שרייבער" — נויטיקע דערגאַנצונגען צו דער אַרבעט „שלום־עליכם און זיין לעבנס־ווערק", וואָס משה כץ האָט פאַרפּנטלעכט אין „זאַמלונגען", אין ווינטער 1959. וועגן זיינע באַגעגענישן מיט שלום־עליכמען — זע אָפּטייל: „אויטאָביאָגראַפיע. דערינערונגען, באַגעגענישן".—רעד.

טויט פון זיין רייכן שווער, מיט דער אָנפירונג און ליקווידאַציע פון זיין אייגנס, אָנגעהויבן פירן געשעפטן אין קיעוו, געפירט דאָרטן מסחר מיט ווייץ, מיט צוקער, געהאַנדלט מיט ווערטפאַפּירן אויף דער בערזע, אָבער אין 1889 (מיט 70 יאָר צוריק) פאַרלוירן זיין גאַנצן פאַרמעגן, זיך מער קיינמאָל ניט געקאָנט ווידער אַרויפאַרבעטן און וועלנדיק אַ שרייבער נאָר אין זיינע „גוטע צייטן" האָט ער זיך אינגאַנצן שוין ביז זיין לעצטן אָטעמצוג אָפּגעגעבן דער יידישער ליטעראַטור.

אָבער אין דעם צענדליק יאָר — די 80ער יאָרן, — וועלן שלום־עליכם האָט „געברענט אַ וועלט" און האָט פאַרקערט אין די פאַרשיידנסטע קרייזן פון דער אויפקומענדיקער יידישער בורזשואַזיע און דערנאָך ווידער דערפילט דעם ביטערן טעם פון אַרעמקייט, וואָס איז אים געווען גוט באַקאַנט נאָך פון זיין פאָטערס הויז, האָט שלום־עליכם זיך אַזוי אינטים באַקאַנט מיט דעם גאַנצן קאַליידעסקאָפּ פון דעם יידישן לעבן, האָט געזען, געלערנט און איבערגעטראַכט אַזוי פיל, אַז דאָס האָט אים פאַרזאָרגט מיט מאַטעריאַל פאַר זיין גאַנצן שעפערישן לעבן.

אין זיין „פונעם יאָריד" דערציילט שלום־עליכם וועגן זיך, אַז ער איז געווען אַ „פריילעכער לונג און לעבער", אַ לאַכער, וואָס האָט געזען די קאָמישע זייט פון מענטשן און דערשיינונגען שוין דעמאָלט, וועלן ער איז נאָך געווען אַ יונג חדר־יינגל. דאָס איז, נאַטירלעך, אמת און דאָס האָט געוויס געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דער אויספאָרמירונג פון שלום־עליכמס כאַראַקטער, וועלן ער איז אויסגעוואַקסן און איז געוואָרן אַ שרייבער. אָבער פונקט ווי די ביאָגראַפיע פון זיין פאָטער האָט ניט דווקא געמוזט זיין אַ פּראָטאָטיפּ פון שלום־עליכמס ביאָגראַפיע, פונקט אַזוי האָט דאָס, וואָס ער האָט קינדווייז ליב געהאַט אַ שפּאַס און אַ לאַך, געקאָנט אין אַ געוויסער מאָס באַפאַרבן שפּעטער זיין שאַפן. אָבער דאָס האָט ניט געקאָנט זיין די הויפּט־אורזאַך, וואָס האָט שפּעטער געמאַכט פון שלום־עליכמען דעם גרעסטן הומאָריסט ניט נאָר אין דער יידישער ליטעראַטור, נאָר איינעם פון די גרעסטע אין דער גאַנצער וועלט־ליטעראַטור. עס האָבן געמוזט זיין ספּעציעלע אומשטענדן, וואָס האָבן צוגעגעבן שלום־עליכמס שאָפונגען דעם כאַראַקטער, וואָס זיי האָבן באַקומען. וואָס זיינען דאָס געווען פאַראַ אומשטענדן?

צווישן אונדזערע קלאַסיקער שטייט שלום־עליכם אין דער רייַ מיט מענדעלע מוכר ספרים און י. ל. פּרץ. מענדעלע מוכר ספרים איז געבוירן געוואָרן און האָט אָנגעהויבן שרייבן לאַנג פאַר שלום־עליכמען. וועלן שלום־עליכם איז געוואָרן אַ שרייבער, האָט ער באַצייכנט מענדעלען אַלס דעם „זיידן" און זיך אַלס דעם „אייניקל", — טיטלען, וועלכע מענדעלע האָט גערן אויפגעכאַפּט און וואָס זיינען פאַרבליבן אין אונדזער ליטעראַטור.

וועלן מענדעלע האָט אָנגעהויבן שרייבן, האָט זיך אין דער לופט — יעדנפאַלס אין דער רוסלענדישער ליטעראַטור פון יענער צייט — שוין געפילט דער אָנקום פון דער צעפאַלונג פון דער פריצישער הערשאַפט, אָבער אין יידישן לעבן האָבן נאָך פעאָדאַלע באַציאונגען עקזיסטירט אין דער פוילער (הגם אין אַ דעגענעריירנדיקער) מאָס. מענדעלע האָט דעמאָלט געמוען אויף זיך די אויפגאָבע פון דעם בויער, וואָס מוז קודם־כל העלפן צעשטערן דאָס אַלטע און אָפּגעלעבטע, און זיין בעסט געווער איז געווען זיין שאַרפע, בייטערע, שטראָפנדיקע סאַטירע, וואָס האָט באַוויזן די אינערלעכע פוסטקייט און אָרעמקייט פון דעם „קלייגעם מענטשעלע", די אומגערעכטיקייט און שווערקייט פון די פאַרזשאַווערטע קייטן, וואָס האָבן אין דער ערשטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט געבונדן דאָס יידישע לעבן. מענדעלע, פונקט ווי אַ סך אַנדערע ראַדיקאַלע משכילים פון זיין צייט, איז אינערלעך געווען זיכער, אַז די אָנקומענדיקע ענדערונגען אין אַלגעמיינעם רוסלענדישן לעבן וועלן מוזן ענדערן אויך די אָפּגעלעבטע פאַרמען פון יידישן לעבן און ער האָט מיט דער הילף פון זיין סאַטירישער בייטש געזוכט וואָס שאַרפער צו טרייבן און וואָס שנעלער צו פאַרטרייבן זיי. מענדעלעס ווערק פון יענעם פּעריאָד זיינען דעריבער אין בערגעפילט מיט אַ ליידנשאַפטלעכער קעגנערשאַפט צו אַלץ וואָס פאַרשקלאַפט דעם מענטש בכלל און דעם ייד בפרט (זיין שאַרפסטן אויסדרוק האָט דער צוגאָנג געפונען אין דער „קליאַטשע").

גאָנץ אַנדערש איז געווען די צייט, וועלן שלום־עליכם האָט זיך געשטעלט אויף די פיס אַלס יידישער שרייבער. דאָס זיינען געווען די 80ער יאָרן, — יאָרן פון דער בי־טערסטער רעאַקציע, וואָס זיינען געקומען נאָך די ליבעראַלע האָפענונגען און צוזאָגן פון די 70ער יאָרן.

דער אָנהייב פון די 80ער יאָרן באַזונדערס שאַרף געטראָפן די יידישע מאַסן אין רוסלאַנד — אין דער פאָרם פון אַ כוואַליע (אַרום 1,000) יידישע פאָגראָמען, אַרגאַניזירטע מיט רעכט־באַגרענעצונגען אויף אַלע געביטן פון וואויכע רעכט (די „טשערטע"), באַשעפטיקונג, לערנען זיך, און אַזוי וויַיטער.

די יידישע באַפעלקערונג איז אַרומגעכאַפּט געוואָרן מיט אַ שרעק, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט פון איין זייט אין אַ שטאַרקן „השיבנו נאַזאַד" (אָפּקערן זיך פון די פריערדיקע האָפענונגען) מצד כמעט דער גאַנצער אינטעליגענץ, און פון דער אַנדער זייט אין אַ וואַקסנדיקן שטראָם (אָדער שטראָמען) פון אויסוואַנדערונג קיין אויסלאַנד, טיילווייז קיין פאַלעסטינע (דער אָנהייב פון חיבת ציון און פון ציוניסטישע פלענער), אָבער דערהויפּט אין די פאַראיניקטע שטאַטן.

אין אַ צייט פון אַזאַ צעטומלטקייט און פאַרלוירנקייט האָט זיך דאָס פאָלק געוויטיקט אין אַ „טרייסטער", אין אַזאַ וואָס זאָל עס באַרואיקן; וואָס זאָל אים דערמאָנען, אַז דער הימל פאַלט נאָך ניט אויף דער ערד, אַז מען דאַרף ניט אויפּגעבן קיין האָפענונג, אַז מען קאָן גובר זיין די שוועריקייטן, אַז מען מעג אפילו לאַכן סיי פון די שונאים, סיי פון די אייגענע צרות. וואָרום ווי זאָגט דאָס פאָלק — און שלום־עליכם ציטירט עס: לאַכן איז געזונט! דאָקטוירים הייסן לאַכן...

יאָ, אין פאַרשיידענע צייטן, אין פאַרשידענע אָנטשיידנדיקע מאָמענטן פון זיין געשיכטע גיט דאָס פאָלק זיינע קינסטלער אַ „סאָציאַלע באַשטעלונג". גיב מיר דורך דיינע ווערק דאָס וואָס זאָל מיך שטאַרקן, וואָס זאָל מיר העלפן כסדר האַלטן זיך אויף די פיס. די דאָזיקע „סאָציאַלע באַשטעלונג" ווערט, נאַטירלעך, ניט פאַרמולירט דורך אַ וועלכן עס איז באַוואוסטזיניקן פאַרמעל־אָנגענומענעם באַשלוס, אָדער באַפעל. די „באַשטעלונג" איז אַזאַ, וואָס די קינסטלער, וואָס פילן אַמשטאַרקסטן זייַער צובונד צום פאָלק, וואָס פאַרשטייען אַמבעסטן זיינע נויטן, נעמען אויף זיך אַליין, — אָפט אפשר אומבאַוואוסטזיניק פאַר זיך אַליין. און

שלום־עליכם איז אין דער פולער מאָס געווען אַזאַ קינסט־לער, אַ קינסטלער, וואָס האָט מיט יעדן טראָפן פון זיין בלוט, מיט יעדן נערוו זיינעם געטיילט די געפילן און נויטן פון פֿאָלק.

מען דאַרף דערצו געדענקען נאָך אַ זאַך: די 80ער יאָרן זיינען געקומען דירעקט נאָך די 70ער, וועלן דער לאָזונג פון דער פֿראָגרעסיווער רוסלענדישער אינטעליגענץ איז געווען „גיין אין פֿאָלק", — גיין אין פֿאָלק צו העלפן אים, צו לערנען אים, צו אַרגאַניזירן און באַפֿרייען. די רעאַקציע פון די 80ער יאָרן האָט אויף אַ שטיק צייט צעשמעטערט די יונגע רוסלענדישע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג, אָבער אין אידייע אירע האָט אפילו די ביטערסטע רעאַקציע ניט געקאָנט אויסראָטן: די אידייע פון „פֿאָלקישקייט" („נאַראָדנאָסט"), פון גלויבן אין פֿאָלק און פילן אַ פליכט צו זיין מיט אים, צו דינען און העלפן אים. עס איז קיין צווייפל ניט, אַז די דאָזיקע אידייע פון פֿאָלקישקייט האָט שטאַרק אַפּעלירט און האָט דורכגעדרונגען שלום־עליכמען. און אייגנער פון די אויסדרוקן פון דער פֿאָלקישקייט איז געווען דער גרויסער אינטערעס צו דער שפּראַך פון פֿאָלק, צום אופן ווי ער דריקט אויס זיינע געפילן, צו זיינע תנועות און פירונגען, צו וועלכע די פריערדיקע אויפקלערער האָבן זיך געווייגלעך באַצויגן מיט אַ היפּשער מאָס ביטול און אפילו פֿאַראַכטונג, ווי צו אַן אָפּגעלעבטער זאַך. דאָס וואָס ס'רוב משכילים פון מענדעלעס און אפילו אין אַ גרויסער מאָס אין שלום־עליכמס צייט האָבן זיך באַצויגן מיט פֿאַראַכטונג צו דער שפּראַך פון פֿאָלק, צו יידיש, ווי צו אַ שפּחה (אַ דינסט־מויד און אַ שפּראַך פֿאַר דינסט־מיידלעך), האָבן געפֿריידיקט דאָס אַנגעמען פון העברייאיש (די הייליקע שפּראַך) און האָבן אפילו אין די פֿאָלן, וועלן זיי זיינען געצוואונגען געווען צו באַנוצן זיך מיט יידיש, געזוכט צו פֿאַרבאַרגן די שפּראַך מיט דייטשע און רוסישע פֿאַרמען, וועראַטער און אויסדרוקן, — דאָס אַלץ איז, נאַטירלעך, ניט געווען קיין צופֿאַל: דאָס איז געווען אַן אויסדרוק פון פֿאַראַכטונג (און, הייסט עס, אויך גלייכגילטיקייט) צום פֿאָלק גופא...

מענדעלע מוכר ספרים, וועלכער האָט אין אַנהייב פון די 60ער יאָרן רעוואָלטירט קעגן דעם פֿאַרגליווערטן משכיליזם, האָט זיך באַוואוסטזיניק געשטעלט אַן אויפגאַבע אויפצובויען אַ ליטעראַרישע שפּראַך, — אַ שפּראַך, פול מיט לומדות, וועגן וועלכער מען זאָל ניט קאָנען זאָגן, אַז זי איז אַ „דינסטמויד"־שפּראַך. י. ל. פֿרץ איז געגאַנגען אין מענדעלעס פוסטריט און האָט אויסגעפֿאַרמירט אַ יידיש, וואָס האָט גלייכצייטיק געקלונגען „אייראָפּייאיש" (מיט וויי־טע דייטשע אונטערטענער) און לומדיש, אָפּט אַזוי פיל, אַז דער פשוטער לייענער האָט געהאַט שוועריקייטן זי צו פֿאַרשטיין.

שלום־עליכם, דער „פֿאָלקיסט", האָט אָבער געטאָן אַנדערש: ער האָט זיך גראָד „אַראָפּגעלאָזן" צו דער שפּראַך פון די „דינסטמוידן", וויבער, קרעמער, דערהויפּט פֿראָסטע חי וקיימס, „שער און אייזן עמך", און האָט דאָרטן געפונען אַן אומדערשעפּלעכן אוצר פון רייכקייט, פון חכמה און פרייד.

הערט זיך צו צו דער שפּראַך פון יעדער פֿאָלקסמאָסע, ניט נאָר דער יידישער: זי איז שטענדיק פול מיט אַנצוהערענישן, מיט שפּאַסן, מיט גלייכווערטלעך, מיט אומדערוואַרטע בילדער, וואָס אויפן ערשטן בליק קלעפּן זיי זיך דאָרט „ווי אַן אַרבעס צו דער וואַנט". טראַכט זיך אָבער אַריין אין די דאָזיקע פֿאַרמען פון דער פֿאָלקספּראַך (פון יעדער פֿאָלקספּראַך) וועט איר דערזען: דאָס פֿאָלק רעדט אַזוי, ווייל ס'איז אין משך פון יאָרהונדערטער צוגעוואוינט געווארן צו „האָלטן די צונג הינטער די ציין", ניט זאָגן מיטאַמאָל און בוכשטעבלעך פֿאַר יעדן איינעם וואָס ער דענקט, נאָר אויסדריקן זיך אין אַ האַלב־דערזאָגטער, משלדיקער, האַלב־פֿאַרשטעלטער פֿאָרם, אין בילדלעכע אויסדרוקן וואָס קאָנען אויסגעטייטשט ווערן אַזוי אָדער אַנדערש.

די יידישע שפּראַך, די שפּראַך פון די אָרעמע, האָרעפֿאַשנע יידישע מאַסן, וואָס האָבן זיך אַנגעליטן פון אויסערלעכע אונטערדריקער אפשר מער ווי וועלכעס ס'איז אַנדער פֿאָלק, איז באַזונדערס רייך מיט אַזעלכע פֿאַרמען, מיט אַנצוהערענישן, ווערטלעך און בילדלעך, וואָס זייער צוועק איז פֿאַרשטאַנען צו ווערן פון „האַלבן וואָרט" דורך אייגענע מענטשן און אָפּט ניט פֿאַרשטאַנען ווערן דורך די, וואָס איז געזינטער, אַז זיי זאָלן ניט פֿאַרשטיין. און שלום־עליכם איז טיף אַריינגעדרונגען אין דעם דאָזיקן טיפן קוואַל פון דער פֿאָלקספּראַך און אַנשטאָט צו איגנאָרירן, אָדער זוכן צו „פֿאַרשענערן" די שפּראַך פון „פֿראָסטן פֿאָלק", האָט ער זי אַרויסגעבראַכט און דערהויבן צו דער העכסטער קינסטלערישער הייך.

וועלן שלום־עליכמס אַ פֿאַרשוין רעדט, — עס מאַכט ניט אויס, צי ס'איז אַ קינד, צי אַ „יידענע", צי אַ קלעזמער, צי אַ שניידער־יונג, צי אַ קרעמער מוזט איר לאָכן, — ניט פון דעם וואָס ער זאָגט (ער רעדט געווייגלעך וועגן זייער ערנסטע זאַכן), נאָר פון דעם ווי ער רעדט. איר הערט זייערע וועלטער און איר זעט אַ שמייכל שוועבן אויף זייערע ליפּן, אַ לייכטן פֿאַרגנבעטן וואונק אין זייערע אויגן, אַן אָנצוהערעניש אויף עפּעס אַזוינס, וואָס נאָר איר און ער וויסן און וואָס אַנדערע שטויסן זיך, הייסט עס, גאָרניט אַן.

און דעם דאָזיקן מאָניר פון רעדן האָט שלום־עליכם אַנגעהאַלטן ניט נאָר ביי זיינע „העלדן", — ביי אַזעלכע, למשל, ווי טביה, מנחם מענדל, מאָטל פייסי דעם חזנס, די באַרדיטשעווער פֿאַרשוינען, א. אַ. וו. ער, שלום־עליכם, אַליין רעדט אויך אַזוי.

לאָמיר דאָ ברענגען איין מוסטער פון זיין מאַנאָלאָג „מילכיקס".

„אַ חכם, הערט איר, איז געווען דער, וואָס האָט אייגענעפירט אַ מנהג, אַז שבועות אינדערפרי זאָל מען עסן מילכיקס. וואָרום לאָמיר זיך ניט נאָרן: וואָס קאָן זיין בעסער און פרישער און זיסער און געשמאַקער און וואָלוועלער פון מילכיקס? אמת, צו מילכיקס דאַרף מען אויך האָבן גענוג, נאָר ווי קומט דאָס צו פלייש? ביי פלייש איז פֿאַראַן פלייש און פֿאַראַן ביינער. און מילכיקס האָט אין זיך מילך און קעז און פוטער, און סמעטענע, און פיד־סמעטענע, און סערוועטקע און זויערמילך... הייבט נעמט די מאכלים וואָס מען קאָן מאַכן פון מילכיקס: פון פלייש האָט איר אַ יוך, אַ ראָסלפלייש, אַ געבראָטנס — און שוין... פון מילך אָבער האָט איר קאַשע מיט מילך, לאָקשן מיט מילך, רייז מיט מילך, און טייגלעך מיט מילך און באלאבעשקעס מיט מילך, און פֿאַרפל מיט מילך און גלאָט מילך. הייבט די מאכלים פון קעז און פוטער האָבן דען אַ שיער? באַרעכנט נאָר: קריסלעך און וואַרעניקעס, און וואַרניטשקעס און קוגל, און אַ מאַהיגע און אַ טייגעכץ און קנישעס און מנישקעס, און

בלינצעס און צרות־קניידלעך, און קאַשניקעס און ווערטלי־קעס, און ווערטוטן. און וויפל איז פאַראַן מאכלים וואָס מען קאָן זיך גאָר ניט אָנגעדענקען! למשל: קאָרזש מיט קעז, מאס־ליטשקענע קאַשע, און פיש געפּרעגלטע אויף פּוטער, און אַ באָרשטש אַ מילכיקער און ראַזשענקע און מאסלינקע, — אַלץ אַזעלכע פּאָטראַוועס, וואָס קיינער זאָגט זיך פון זיי ניט אָפּ, סיידן נאָר אַן אָפּגעריסענער נאַר, וואָס מען דאַרף אים געבן קייען שטרוי... וואָרום איך, ווען מען זאָל מיך אויפוועקן אינמיטן נאַכט און מיר דערלאַנגען מילכיקס, איז אַבי איך בין נאָר ניט פליישיק, איז מיטן גרעסטן כבוד! למאי זאָל איך לייקענען? איך האַלט פון מילכיקס. און ניט אַזוי איך, ווי זי. ביי אונדז אין קאַסרילעווקע הייסן מיר „די פרעסערס", כאָטש עסן עסן מיר באַגלייך מיט אַלע יידן, דאָס הייסט, קדחת אין אַ קליין טעפּעלע..."

איר לייענט (אָדער לייענט עס פאַר עמעצן) און די באַ־שרייבונג פון דעם מילכיקס־„אוצר" מוז אַרויסרופן אַ כסדר־דיקן שמייכל און זיך ענדיקן מיט אַ דונערדיקן געלעכטער. פאַרוואָס? ווייל איר פילט די גאַנצע צייט, אַז דער מענטש, וואָס באַשרייבט די אַלע מילכיקע מאכלים מיט אַזאַ גוואַל־דיקן אַפּעטיט און מיט אַזאַ פאַכקענטעניש האָט נעבעך בלויז איין זאַך: אַן אַפּעטיט, אָבער ניט קיין עסן. ווי ער אַליין דריקט זיך אויס: „קדחת אין אַ קליין טעפּעלע". אָבער ווי זאָגט מען: אַז ס'איז ניטאָ קיין בראָנפן, טאָ לאָמיר כאָטש רעדן וועגן בראָנפן...

דער געלעכטער רופט אַרויס פון דעם מילכיקס דאָס, וואָס איר הייבט פון אָנהייב אָן צו פילן, אַז דאָס איז אַן אָנשטעל, אַז ניט דער מענטש איז אַזאַ „פרעסער" און ניט ער האָט די אַלע מאכלים. ס'איז ווי איינער, וואָס מאַכט אַן אָנשטעל, אַז אָט צעלויפט ער זיך מיט אַלע כוחות און שוין ביים ערשטן שריט פאַלט ער אויף דער נאָז...

אָבער נאָך דעם ווי איר לאַכט זיך אָן גיט אייך אַ דריק אין האַרצן: ס'זיינען דאָך טאַקע פאַראַן אַזוי פיל פיינע מאכלים און דער מענטש וואָלט זיך מחיה געווען צו פאַר־זוכן פון זיי, נאָר די צרה איז, וואָס ער האָט וועגן זיי בלויז געהערט, אָבער פאַרזוכן קאָן ער זיי ניט, ווייל ער איז אָרעם און מוז זיך באַנוגענען מיט „קדחת אין אַ קליין טעפּעלע", אויב איר האָט באַגריף, וואָס פאַר אַ געשמאַקער, זעטיקער מאכל דאָס מוז זיין...

אַזעלכע באַשרייבונגען, — ניט גראָד וועגן מילכיקס, נאָר וועגן הונדערטער זאַכן, וואָס דער מענטש וואָס דער־ציילט וועגן זיי מאַכט בלויז אַן אָנשטעל, אַז ער פאַרמאָגט זיי, און באמתן האָט ער זיי בלויז געזען ביי אַנדערע און קאָן אַליין צו זיי ניט צוקומען, טרעפט איר ביי שלום־עליכמען זייער אָפט. ער לאַכט און איר לאַכט מיט אים. אָבער נאָכן אויסלאַכן זיך גיט איר אַ טראַכט און כאַפּט זיך, אַז ס'איז אָך־און־וויי צו דעם געלעכטער.

די אויבנדערמאָנטע אַפּעטיט־באַשרייבונג פון די פאַר־שיידענע מילכיקע מאכלים איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר שלום־עליכמען נאָך פון אַן אַנדער שטאַנדפּונקט: זיין גע־נויע, פּינקטלעכע באַקאַנטשאַפט און אינטערעס ניט נאָר צו דער פאָלקס־שפּראַך, נאָר אויך צו דעם פאָלקס־שטיי־גער. ווען שלום־עליכם דערציילט אונדז וועגן מילכיקס, זעט איר, אַז ער ווייסט גענוי וואָס ער רעדט. ער האָט פריער גאַנץ גענוי דורכגעשטודירט דעם ענין, זיך גוט אויסגעפרעגט וואָס און ווען און פאַרגעסט ניט די מינדסטע קלייניקייט, וואָרום זייער אָפט ליגט די גאַנצע „ראָזשינקע" פון דער גע־שיכטע אין דער דאָזיקער קלייניקייט.

דערמאָנט זיך אָן מנחם מענדלס בריוו צו שיינע שיינדלען, וועגן דעם ווי מנחם מענדל דערציילט מיט גרויס אַפּעטיט און האָפערדיקייט (פּונקט ווי דער ייד וועגן מילכיקס) וועגן „זיינע" געשעפטן אויף דער בערזע און וואו עס מאַכט זיך. איר זעט, אַז ניט נאָר האָט שלום־עליכם זיך פריער זייער גענוי באַקאַנט מיט אַלע פּרטים פון די מנחם־מענדעלשע גע־שעפטן, נאָר אַז ער ווייסט אויך וואָס עס ליגט הינטער זיי. פּאַראַפּראַזירנדיק: וויפל אין זיי ליגן טרערן און וויפל געוויין...

שלום־עליכם האָט קיינמאָל ניט געשריבן וועגן אַ זאַך, אָדער וועגן אַ טיפּ, צי כאַראַקטער, וועלכער האָט אים ניט טיף אינטערעסירט און וועלכן ער האָט ניט געקענט מיט זיינע קלענסטע קלייניקייטן. און ווידער: די הויפּט־זאַך זיינען דאָ, נאַטירלעך, ניט די קלייניקייטן, נאָר וואָס די קלייניקייטן גיבן אים די מעגלעכקייטן צו שאַפן אַ פאַרענדיקט בילד, און וואָס אין די קלייניקייטן באַהאַלט זיך אָפט גראָד דער ערנסטער, אמתער מיין פון דער זאַך, וועלכן ער (אָדער זיינע העלדן) ווילן ניט אָפן אַרויסזאָגן.

מיר איז שוין ביי אַנדערע געלעגנהייטן (ווי, למשל, אין מיין אַרבעט „אונדזער שלום־עליכם", אַרויסגעגעבן אין יאָר 1941, צו שלום־עליכמס 25טן יאָרצייט) אויסגעקומען אָנצו־ווייזן, אַז הגם אַ שרייבער מוז פריער גאַנץ גענוי שטודירן און זיין באַקאַנט מיט דער סביבה, מיט די אומשטענדן און מיט אַלע פּרטים, וואָס האָבן צו טאָן מיט זיינע „העלדן", איז אָבער די צענטראַלע פיגור, וואָס שטייט הינטער אַלע זיינע פּאַרשוינען, ער אַליין, דער שרייבער. וואָרום, וואָס ער זאָל ניט דערציילן וועגן זיינע ליטעראַרישע פּערסאָנאַזשן איז ער מיט קיינעם ניט אַזוי גוט באַקאַנט, ווי מיט זיך אַליין. און ווי שטאַרק ער זאָל זיך מיט די פּערסאָנאַזשן ניט אינטערעסירן (אַנדערש וועט זיך דער לייענער מיט זיי ניט אינטערעסירן), איז ער, קודם־כל, פאַראינטערעסירט אין זיך אַליין, ניט דער־פאַר, ווייל ער האָט זיך אַליין אַזוי ליב, אָדער איז פון זיך אַליין אַזוי באַגייסטערט, נאָר פּשוט דערפאַר, ווייל זיין אייגענע פּערזאָן און פּערזענלעכקייט איז ביים שרייבער אַמנאָענטסטן.

ווען מען ווייסט גענוי די ביאָגראַפיע פון אַ שרייבער קאָן מען דעריבער אין זיינע ווערק געפינען אַ סך פאַרצייכענונגען און אָנדייטונגען פון זיין אייגענער פּערזאָן, סביבה, איבער־לעבונגען, — פון זיינע אייגענע מעלות און חסרונות, וועלכע ער פּערזאָניפיצירט אין זיינע ווערק אונטער אַנדערע נעמען.

ביי שלום־עליכמען מערקן מיר דעם דאָזיקן כלל אין אַ זייער בולטער פאָרם. זיינע אַמשאַרפסטן אויסגעדריקטע פּער־סאָנאַזשן זיינען טביה דער מילכיקער און מנחם מענדל פון יעהופּעץ. טביה און מענדל זיינען צוויי קעגנזאַצן: סיי אין זייער כאַראַקטער, סיי אין זייערע פירונגען און געפילן, סיי אין זייער גאַנץ לעבן. טביה איז אַן ערלעכער, אומדערמיד־לעכער האָרעפּאַשניק, אַ טאַטע פון קינדער, אַ געטרייער פאַרזאָרגער פון זיין פאַמיליע, — אַ מענטש, וואָס טראַכט זייער אָפט וועגן וועלט־זאַכן, טראַכט אָפט זייער לאָגיש און זייער פּראָגרעסיוו, אָבער זיין טראַכטן דערפירט אים געוויינ־לעך ניט צו מעשים. טביה איז אַ ייד וואָס איז פול מיט פאָלקס־חכמה און הומאָר, הגם זיין פּנים לאַכט, דאַכט זיך, ניט און בלייבט זייער ערנסט ווען ער רעדט צו אייך. אָבער גראָד

זיין איבערגעטו־יבענע ערנסטקייט מוז אַרויסרופן ביי אייך אַ סימפּאַטיזירנדיקן וואַרעמען שמייכל.

מנחם מענדל, וועלכער איז — ווי שלום־עליכם וויזט ביי עטלעכע געלעגנהייטן אָן — טביהס אַ נאָענטער קרוב, איז אָבער פונקט דער היפוך פון טביהן: ער איז אַ פאַנטאַזיאָר, ער קאָן ניט אײַנזיצן אויף איין אָרט, ער פּליט, ער כאַפּט; אָט, דאָכט זיך אים, האָט ער שוין געכאַפּט גאָט ביי די פּאָלעס, און צום סוף הייבט זיך ניט אָן און לאָזט זיך ניט אויס. דאָס הייסט: עס הייבט זיך דווקא יאָ אָן, מיט גרויסע און שנעל־שטייגנדיקע האָפענונגען, אָבער קיין מיטלען אויסצופירן די פּלענער זיינען ניטאָ, און די פּלענער פאַלן אומפאַרמיידלעך דורך.

אויב שלום־עליכם האָט אין דער פּערזאָן פון מנחם מענדלען גערופֿן אַרויספירן דעם יידישן לופט־מענטש, וואָס איז אויף טריט און שריט געווען באַגרענעצט אין אַלע זיינע אונטערנעמונגען און האָפענונגען אין דעם צאַרישן רוסלאַנד, — אויב ער האָט אין אים געזוכט צו פאַרקערפּערן דעם טיפּ פון דער לומפן־בורזשואַזיע, וואָס אפילו ספּעקולירן האָט זי געקאָנט בלויז אין איר פאַנטאַזיע, איז דאָס אים, פאַרשטייט זיך, זייער גלונגען און מנחם מענדל איז פאַרבליבן דורך שלום־עליכמס ווערק אין יידישן לעבן אַלס דער שטענדיקער טיפּ פון דעם באַדנלאָזן, שליממזלדיקן לופט־מענטש, פון וועלכן מען מוז לאַכן, כאָטש ס׳איז אויף אים אָפט אַ רחמנות.

און פונקט אַזוי איז זיכער, אַז אין טביהן האָט שלום־עליכם אַרויסגעבראַכט דעם ערלעכן יידישן האַרעפאַשניק, דעם יגיע כפּימניק, וואָס האַרעווען נוצלעך זיין גאַנץ לעבן, שטייט מיט ביידע פיס אויף דער ערד, טראַכט ניט וועגן קיין עשירות און הגם ער אַליין איז ניט קיין אַרבעטער, איז ער אָבער לויט זיין לאָגע גענוג נאָענט צום אַרבעטער צו פאַרשטיין און סימפּאַטיזירן מיט אים און זיינע שטרעבונגען.

אָבער עס איז קיין צווייפל ניט, אַז שאָפּנדיק די דאָזיקע צוויי אומשטערבלעכע טיפּן פון טביהן און מנחם מענדלען (וואָס זייערע באַזונדערע שטריכן קאָן מען לייכט דערקענען ביי אַ סך אַנדערע פאַרשוינען אין שלום־עליכמס ווערק), האָט שלום־עליכם ניט זעלטן אַ קוק געטאָן אין שפּיגל אויף זיך אַליין, דערמאָנט זיך וועגן די צייטן וועו ער אַליין האָט „געברענט אַ וועלט", אונטערגענומען גרויסע געשעפטן, געשפּילט אויף דער בערזע, געהאַנדלט מיט „פּאַפּירלעך" און פאַרלוירן דורך דעם אָלץ וואָס ער האָט פאַרמאָגט: און פון דער אַנדער זייט אָנגעטיילט טביהן מיט זיינע אייגענע שטריכן פון אַן אייביקן האַרעפּאַשניק (הגם אַ ליטעראַריש), פון אַ געטריייעז פאַמיליען־פאָטער, פון אַ מענטש וועלכער איז אַליין געווען אַ שפּרודלדיקער קוואַל פון פאָלקס־חכמה.

כדי ווי געהעריק צו פאַרשטיין שלום־עליכמס ווערק מוז מען ווי געהעריק פאַרשטיין אָט די צוויי געשטאַלטן פון שלום־עליכמען גופּא, — איינעם, טביהן, וואָס האָט אים כסדר צוגעצויגן און דעם צוויי־טן, מנחם מענדלען, וואָס האָט אים אָפּגעשטויסן פון זיך. פון דער אַנדער זייט, ווערן טביה און מנחם מענדל בעסער פאַרשטאַנען, ווען מען וויסט און מען פאַרשטייט די עפּאָכע צו וועלכער זיי געהערן, פונקט ווי דאָס יידישע לעבן, וואָס שלום־עליכם האָט געמאָלט אָפּט מיט טרערן דורך געלעכטער, קאָן בעסער פאַרשטאַנען ווערן, ווען מען באַקענט זיך ווי געהעריק מיט טביהן און מנחם מענדלען.

*
**

פאַראַן אַ לאַטייניש ווערטל: „האבענט סוא פאטא לי־בעלי", — ביכער האָבן זייער גורל. דער גורל פון ס׳רוב פון די צענדליקער יידישע ביכער, וואָס ווערן געשריבן און געדרוקט יעדן יאָר אין אַלע ליטעראַטורן פון דער וועלט, איינגעשלאָסן דער יידישער, איז צו לעבן (אויב זיי זיינען בכלל ניט קיין טויט־געבוירענע) אַ קורצע צייט און פאַר־וועלקן צום יאָר, ווי עס פאַרוועלקן בלעטער אויף אַ בוים. אַ קליינע צאָל ליטעראַרישע ווערק לעבן און פאַרבליבן אין זכרון פון די לייענער מער ווי עטלעכע יאָר. זייער וויניק לעבן אַזוי לאַנג, ווי עס לעבן זייערע באַשאַפּער, און גאָר זעלטן זיינען די, וואָס לעבן איבער זייערע באַשאַפּער.

צום הונדערטסטן געבוירנטאָג פון שלום־עליכמען קאָן מען דרייסט זאָגן, אַז זיינע ווערק האָבן ניט נאָר איבערגע־לעבט דעם שרייבער, נאָר אַז ערשט נאָך זיין טויט זיינען זיי אין דעם באַוואוסטזיין פון דער ליטעראַרישער וועלט און פון די לייענער געווארן עפּעס קערנדיקער, סאָלידער, קלאָרער און אפילו אינפלוסרייכער, ווי זיי זיינען געווען ביים שרייבער בערס לעבן. וואָרום בעת שלום־עליכם האָט נאָך געלעבט און האָט געגעבן זיינע ווערק אינציקוויז, אין דער פּאָרם פון קליינע דערציילונגען, קאַפּיטלען, פעליעטאָנען און זיינע זאַכן האָבן זיך אָפּט אָפּגערופן אויף דערשיינונגען, וואָס זיינען געווען געוויס נאָענט זיי אָנצוטאָפּן, אָבער צו נאָענט צו זען זייערע אמתע דימענסיעס, איז ער באַטראַכט געווארן ווי אייַ־נער פון די שרייבער, אַ גרויסער, פאָפולערער שרייבער מיט זיינע מעלות, אָבער אויך מיט זיינע חסרונות, און די באַצי־אונג צו אים האָט זיך איבערגעטראָגן אויך אויף זיינע ווערק.

איצט אָבער, ווען ס׳איז שוין אַריבער 43 יאָר זינט שלום־עליכם איז ניטאָ, רעדט זיין לעבנס־ווערק פאַר זיך אַליין, און עס רעדט מיט אַ פולן, מעכטיקן קול, וואָס דערגייט צו יעדערן, וואָס רירט זיך נאָר אָן אין שלום־עליכמס אַ ווערק. איצט זיינען עס שוין ניט קיין צופעליקע און באַזונדערע מעשיות, פעליעטאָנען, דערציילונגען, קאַפּיטלען, נאָר אינטע־גראַלע טיילן פון אײַן גרויס לעבנס־ווערק, וואָס גלאַנצט מיט אַלע פאַרבן פון לעבעדיקן לעבן. געוויס, מנחם מענדל, אין דער אַריגינעלער פאָרם, ווי שלום־עליכם האָט אים פאַר־צייכנט, איז שוין אפשר ניטאָ, און טביה מיט זיין פאַמיליע זיינען אין אַ גרויסער מאָס אומגעקומען אין די מלחמה־פייערן, אָדער זיינען אומגעבראַכט געווארן דורך די נאַציס. עס זיינען שוין מער ניטאָ די שטעטלעך, וואָס שלום־עליכם האָט באַ־שריבן, פון יעהופּעץ און קאַסריליווקע איז שוין קיין שפּור ניט געבליבן און פון שלום־עליכמס באַרדיטשעוו ביז דעם היינטיקן, סאָווועטישן, איז פאָלג מיך אַ גאַנג...

אפילו די שפּראַך שלום־עליכמס, די וואונדערלעכע, לאַכנדיקע, בילדעריש שפּראַך איז שוין אין אַ באַדייטנדי־קער מאָס אויך אַראָפּגעווישט געווארן און איז ערטערוויז אינגאַנצן אומבאַקאַנט די נייע יידישע דורות אין די נייע לענדער, וואו זיי לעבן. און דאָך שוואָכט עס אויף אַ האָר ניט אָפּ דעם ווערט און די לעבעדיקייט פון שלום־עליכמס ווערק. די אַלטע לייענער און באַוואונדערער פון שלום־עליכמען קאָנען זיך אויך היינט ניט אָפּרייסן פון זיינעם אַ בוך, וועו זיי קריגן אים אַריין אין זייערע הענט. און די נייע? אפילו אין איבערזעצונגען, וואָס נעמען אַוועק אַזוי פיל פון זייער אַריגינעלן טעם און ריח, קאָליר און קלאַנג און בילד־

לעכקייט, פּולסירן זיי אַלץ מיט לעבן און מיט וואַרעמקייט און לייענען זיך איצט אַזוי, ווי שלום־עליכם וואָלט זיי איצט, פֿאַר די וואָס קענען ניט קיין יידיש, ספּעציעל געשריבן.

איצט, צום הונדערטסטן געבורנטאָג פון שלום־עליכמען, זיינען זיינע ווערק דער אייביקער און לעבעדיקער מאָנומענט, — אַ דענקמאָל פֿאַר שלום־עליכמען, אַן אוצר און אַ צירונג פֿאַר אונדזער יידישער ליטעראַטור, אַ לייכט־טורעם און לע־רער פֿאַר אונדזערע שרייבער, אַן אומשעצבאַרער טייל פון אונדזער גרויסער קולטור־ירושה.

צו זיין 100סטן יאָרטאָג איז שלום־עליכם דורך זיין ווערק אַזוי לעבעדיק אין אונדזער ליטעראַטור, ווי ער איז געווען ביים לעבן.

מאָטל פּייסי דעם חזנס און זיין אַמעריקאַנער יחוס

מען דערציילט, אַז ווען שלום־עליכם איז צום ערשטן מאָל געקומען קיין אַמעריקע אין אָקטאָבער, 1906, און מ׳האָט אים פֿאַרגעשטעלט פֿאַרן אַמעריקאַנער עולם, האָט מען אים געקרוינט מיטן נאָמען פון איינעם פון די דעמאָלט פֿאָפּו־לערסטע אַמעריקאַנער שרייבער: דער יידישער מאַרק טווין.

יעדער פֿאַרגלייך מוז ערגעץ הינקען און עס איז קיין צווייפל ניט, אַז צווישן שלום־עליכמען און מאַרק טווינען איז דער מהלך ווי פון דניעפּער ביזן מיסיסיפּי. מאַרק טווין איז אויסגעוואַקסן אינגאַנצן אונטער אַנדערע באַדינגונגען, ווי שלום־עליכם. ער האָט צו טאָן אינגאַנצן מיט אַן אַנדער עלעמענט און מיט אַנדערע שטימונגען פון זיינע העלדן. אין זיין געלעכטער זיינען ניטאָ די טערן הינטער אַ שמייכל, וואָס זיינען אַזוי כאַראַקטעריסטיש פֿאַר שלום־עליכמען. אויב פֿאַרגלייכן שלום־עליכמען, האָט מען אים מיט מער רעכט געקאָנט פֿאַרגלייכן מיטן רוסישן אַנטאָן טשעכאָוו, מיט וועלכן שלום־עליכם ווייזט אפֿטמאָל אַרויס אַ מערקווור־דיקע ענלעכקייט אין שטימונגען, מעטאָד פון שרייבן און צוגאַנג צו זיינע העלדן.

אָבער פונדעסטוועגן, ניט געקוקט דערויף, וואָס דער פֿאַרגלייך פון שלום־עליכמען מיט מאַרק טווינען (אויפֿן גרונט פון דעם, וואָס ביידע האָבן זיי זיך באַנוצט מיטן הומאָ־ריסטישן זשאַנער פון שרייבן) איז געווען זייער אַן אויבער־פלעכלעכער, איז אָבער אין געוויסע פּרטים די ענלעכקייט צווישן זיי געווען אַ גאַנץ היפּשע. די דאָזיקע ענלעכקייט זייערע איז באַשטאַנען אין זייער ביידנס קונדעסערי, אין זייער ינגלשקייט, פון וועלכע זיי האָבן זיך ניט באַפֿרייט און, וואַרשיינלעך, אויך ניט געוואָלט באַפֿרייען זייער גאַנץ לעבן. זייער ינגלשקייט איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס זיי זיינען ווי קונדסים, וואָס פילן זיך פֿשוט געפּענטעט פון דעם אַנגענומענעם שטייגער — שטענדיק גרייט געווען צו טאָן פונקט קאָפּויר „ווי גוטע פֿרומע לייט הייסן צו גוטן טאָן״ און אַרויסשטעלן דער סביבה אַ לאַנגן רויטן צונג. סיי ביי מאַרק טווינענען, סיי ביי שלום־עליכמען טוען זייערע פֿאַר־שוינען זייער אָפּט פונקט דעם היפוך פון דעם, וואָס מען פֿאַרלאַנגט פון זיי. זיי טוען עס לאָגיש אַנטקעגן דער אַרו־מיקער אומלאָגישקייט, זיי ווייזן אַן מיטן פינגער, אַז „דער קעניג איז דאָך גאָר נאַקעט״. אָט דאָס איז דער היפּוך־שטריך, וואָס מאַכט דעם הומאָר פון זייערע ווערק פֿאַר אַזא נאַטירלעכן.

מאַרק טווינס געלעכטער, אָפּטימיזם, הומאָר, האָבן לי־טעראַריש אויסגעדריקט די שטימונגען פון אַ פֿאָלק, ווענען עס גייט אין אַ געוויסער צייט גוט און אַלץ בעסער, כסדר באַרג אַרויף, האָט אַ קנאַפּע זאָרג פֿאַרן מאָרגנדיקן טאָג און קאָן דערבייַ טרייבן שפּאָס איבער זיינע נעכטיקע צרות און אומבאַקוועמלעכקייטן. מאַרק טווינס פֿאַרשוינען האָבן דע־ריבער (ווי אין טאָם סאָיער, האָקעלבערי פין, קאָנעטיקוט יענקי אין קינג אַרטורס הויף, דער פּרינץ און דער בעטלער) געקאָנט וואַרפן אַן אַרויסרוף דער אַרומיקער וועלט און פּרואָווען זי איבערקנעטן אויף זייער שטייגער, פונקט ווי קיי־נער וואָלט זיך זיי ניט געקאָנט שטעלן אין וועג.

דער קוואַל פון שלום־עליכמס געלעכטער איז גאָר אַן אַנדערער. זיינע העלדן זיינען ניט נאָר אַרעמעלייט, קינדער פון אַן אַרעמען, אונטערדריקטן פֿאָלק, וואָס שטויסט זיך אַן אויף שטערונגען אויף יעדן טריט און שריט. זיינע העלדן כאַפּן אויך גאַנץ רעאַלע קלעפּ וואו נאָר זיי גייען און וואו נאָר זיי שטייען. עס איז זיי בפירוש שלעכט, אַדער אומבאַק־וועם און זיי ווייסן אפֿילו ניט פֿאַרוואָס דאָס קומט זיי. די אייגנציקע מעלה מיט די דאָזיקע פֿאַרשוינען איז, וואָס זיי קומען ניט אום און קאַראַקטן זיך אַריבער סוף־כל־סוף איבער יעדער שטערונג. דאָס גיט זיי די מעגלעכקייט אום־צוקומען זיך אויף זייערע צרות, פילן זיך העכער פון זיי און האָפֿן, אַז זיי וועלן ניט באַזיגט ווערן אויך פון קומענדיקע שטערונגען. דאָס שאָפט ביי זיי אַ באַשטימטן אָפּטימיזם (דער בארימטער „יידישער בטחון״), דאָס שאָפט ביי זיי אַ פֿאַרלאַנג אויסצולאַכן זיך, כדי דורך דעם ווייניקער צו פילן די צרות. אָט אַזוי רעדט מען איין אַ קינד עס זאָל לאַכן, ווען עס גיט זיך אַ קלאַפּ אַ פינגער אַדער ווען עס צעקלאַפּט זיך פון אַ פֿאָל אויף דר׳ערד. אָט אַזוי האָט שלום־עליכם אינגערעדט זיינע העלדן זיי זאָלן לאַכן, אפילו ווען זיי האָט זיך זייער שטאַרק געוואָלט ווייזן, וואָרום „לאַכן איז גע־זונט, דאָקטוירים הייסן לאַכן״ — זייערע פּאַציענטן...

דאָס איז דער אונטערשייד צווישן מאַרק טווינס זאָרג־לאָזן, שאַלנדיקן געלעכטער און צווישן שלום־עליכמס גע־לעכטער, וואָס האָט געדאַרפט פֿאַרדעקן און גובר זיי די זאָרג.

און אין קיינע פון זייערע ווערק זעט זיך ניט אַרויס אָט דער אונטערשייד אין דעם כאַראַקטער פון זייער גע־לעכטער און פון זייערע קונדעסעריען, ווי אין מאַרק טווינס „טאָם סאָיער״ און „האָקעלבערי פין״, און אין שלום־עליכמס „מאָטל פּייסי דעם חזנס״ ערשטן טייל: „פון דער היים קיין אַמעריקע״, און צוויטן טייל: „אין אַמעריקע״.

ביידע ווערק, ניט געקוקט אויף דעם, וואָס אין זיי ווערט דערציילט וועגן דעם לעבן פון יינגלעך, פון דעם שטאַנד־פונקט פון די דאָזיקע יינגלעך, זיינען אמתע נאַציאַנאַלע עפּא־פּייען, — קאָלאָסאַלע בילדער־גאַלעריייעס, וואָס מאָלן דאָס לעבן פון אַ גאַנץ פֿאָלק און זיינע פֿאַרשיידענע שיכטן אין אַ באַשטימטן איבערגאַנג־פּעריאָד, וועלן דאָס פֿאָלק איז „אויף די פּיס״. מאַרק טווינס „טאָם סאָיער״ מאָלט דאָס לעבן פון דעם אַמעריקאַנער קליין־שטעטל אין דעם פּעריאָד פֿאַר דער באַפֿרייאונג פון די נעגערס, ווען די אַלטע אַנגענומענע באַלעבאַטישע מאַראַל און באַציאונגען האָבן זיך שוין גע־

האלטן אין ברעכן. שלום־עליכמס „מאטל פייסי דעם חזנס" האט צו טאן מיט דעם פעריאד פון יידישן לעבן, אין די לעצטע פאר צענדליק יאר פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו דאס אלטע יידישע שטעטל, מיט זיין אנגענומענעם שטיי־גער האט געוומען צוזאמענברעכן און א פאלק האט זיך אויפ־געהויבן אויף די פיס און געוומען שפאנען וואו די אויגן טראגן, דערהויפט קיין אמעריקע.

„טאם סאיער" איז געשריבן געווארן אין 1875, אין א צענדליק יאר ארום נאך דעם אמעריקאנישן בירגער־קריג, וועו שקלאפערייי איז אפגעשאפט געווארן און וועו אמע־ריקע איז נאך דעם קורצן שווערן פעריאד פון רעקאנסטרוק־ציע אוועק אויפן וועג פון אומגעהערטער טעכנישער אנט־וויקלונג, מאטעריעלן וואויילזיין און אינערלעכער און אוי־סערלעכער זיכערקייט. דאס פאלק האט זיך געפילט גוט, און אט די האפערדיקייט, דרייסטקייט און זארגלאזיקייט האט מארק טווין אויסגעצייכנט אויסגעדריקט אין „טאם סאיערן", דעם יינגל, וואס האט מיט זיך טיפיזירט דאס יונגע, קרעפ־טיקע, זארגלאזע אמעריקאנער פאלק, וועלכן ס'גייט גוט אויף יעדן טריט און שריט. די וואס האבן געלייענט מארק טווינס „טאם סאיער" און זיין פארזעצונג „האקעלבערי פין", וועלן זיך דערמאנען: טאם סאיער און זיין חבר האקעל־בערי פין פארקריכן אפט אין זייער ענגע ווינקלען און עס הייבט אן אויסזען, אז באלד וועלן זיי זיין אויף די ריכטיקע צרות. אבער שטענדיק לאזט זיך עס אויס ניט נאר גוט, נאר נאך בעסער, ווי זיי האבן געקאנט טרוימען: אלע זייערע פלע־נער געלינגען נאך בעסער ווי געפלאנעווען, זיי געפינען גאנ־צע אוצרות און ס'איז זיי גוט ווי די וועלט, — אזוי גוט, אז זיי שעמען זיך אזש דערמיט א ביסל. איז פארוואס זאלן זיי טאקע ניט לאכן און ניט שפאסן, און אנשטעקן דעם לייענער מיט זייערע שטימונגען?

אנדערש איז עס מיט „מאטל פייסי דעם חזנס". ער פאר־זיכערט אויך ביי א סך געלעגנהייטן, אז אים איז גוט. נאר וואס איז די גוטסקייט מיט אים? „מיר איז גוט — טענהט ער, — איך בין א יתום..." דאס גאנצע לעבן זיינס איז אזוי שווער, אזוי ארעם, יעדע זאך קומט אים אן מיט אזוי פיל ענוים, שווערקייטן, באלידיקונגען, אז דאס וואס זיין טאטע, פייסי דער חזן, שטארבט, און ער, מאטל, ווערט א יתום, וועלכן ס'איז א רחמנות צו שלאגן, איז שוין פאר אים אויך א גרויי־סער געווינס!

„דיין גליק וואס דו ביסט א יתום! — זאגט צו מיר לייבקע דער וואסערפירער (ביי וועלכן מאטל האט ארויסגענומען דעם צאפן פון פאס, אזוי אז דאס וואסער איז אויסגעלאפן), — אניט וואלט איך דיר איבערגעבראכן א האנט מיט א פוס. מעגסט מיר גלויבן אויף נאמנות.

„איך גלויב אים אויף נאמנות. איך וויס, אז איצט וועט ער מיך ניט אנרירן, ווייל איך בין א יתום. מיר איז גוט. איך בין א יתום..."

מאטל פייסי דעם חזנס איז אזוי ארעם, ווי עס קאן נאר זיין ארעם א יתום פון אן ארעמאן אין אן ארעם יידיש שטעטל אין דער אמאליקער אוקראינע. זיין טאטע, דער חזן, איז גע־שטארבן, ווייל ס'איז ניט געווען מיט וואס צו ראטעווען אים. די מאמע, די אלמנה, האט איין־איינציקן פארגעניגן: ווייגען, ווייל „ווי קאן איך לאכן, וועו מיין מאן ליגט אין דר'ערד?" דער ברודער, אליהו, איז אן ארעמאן, א קבצן אין זיבן פא־לעס און א היפשער שלים־מזל. דער חבר פיניע, דער קורצ־זיכטיקער אינטעליגענט, איז פון דעם זעלביקן סארט פאר־שוינען. די אייבציקע זאך, וואס מאטל פארמאגט איז... יחוס, ווייל ער איז א חזנס א יתום. אבער דער יחוס קאסט אים טיי־ער, ווייל די מאמע איז פעסט אנטשלאסן, אז ער זאל בעסער הונגערן איידער גיין לערנען זיך עפעס א מלאכה. „אירע שונאים, זאגט זי, וועלן דאס ניט דערלעבן, אז פייסי דעם חזנס זון זאל זיין א בעל־מלאכה".

איז דאך אים, הייסט עס, שלעכט פון אלע זייטן? ניין, דווקא ניט אזוי שלעכט. ווארום ער האט זיך זיינע פארגעניגנס, ער האט א גאנצן הויף קלעצער, — ניט זיינע קלעצער, נאר יאסיע דעם גבירס, — אבער עס מאכט ניט אויס, ער שטעלט זיך פאר, אז זיי זיינען זיינע, און אז ער האט פון זיי אויסגע־בויט א גאנצן פאלאץ. ער האט א קעלבל, מעניע, — ניט זיין קעלבל, נאר דער שכנהס — אבער וואס איז די נפקה מינה? ער האט סיי־ווי ליב דאס קעלבל און שפילט זיך מיט דעם, ביז מען פארקויפט עס צום קצב. ער האט א גארטן פול מיט פרוכט און בלומען, — טאקע ניט זיין גארטן, נאר מנשהכע דער רופאטעס, וואס גיט קיינמאל קיינעם גאר ניט צו פארזוכן פון אים, — אבער נישקשה: ער האט פון דעם גארטן אפשר נאך א גרעסערן פארגעניגן, ווי מנשהכע, וועו ער קוקט אויף אים געהיים אראפ פון א דאך. און די הויפט־זאך: קיין טאטן האט ער טאקע ניט, אבער דערפאר איז ער א יתום אויף וועלכן אלע האבן רחמנות און וועלכן מ'איז דערפאר מוחל א סך פון זיינע זייער אומשולדיקע קונדסעריין.

מיט איין ווארט: מאטל פייסי דעם חזנס איז א יידיש יינגל, א קינד פון די ארעמע יידישע מאסן, א מענטש, וואס וויסט פון אמתע צרות, אמתער נויט און אמתן הונגער פון דער פריער קינדהייט אן. וועו ער רעדט, רעדט ער אייגנטלעך די שפראך פון דערוואקסענע פארזארגטע יידן, — נאר אין מויל פון דעם קליינעם פארשייטן יינגל באקומען די ווערטער א הומאריסטישן בייקלאנג. וועו ער מוז זיך בויגן בויגט ער זיך אזוי, אז דער הערבל זאל ארויסקומען פונקט ווי ביי אלטע, מרה־שחורהדיקע יידן, — און ווייל מען זעט, אז ער מאכט זיי בלויז נאך, קומט עס אויס קאמיש און רופט ארויס א ג־ע־לעכטער. מאטל פייסי דעם חזנס גאנץ לעבן איז א לעבן, וואס שפיגלט מיט זיך אפ די ביטערע עקאנאמישע לאגע פון די יידישע מאסן, זייערע פארוואנדלונגען און וואנדלונגען. אין עצם איז דא ניטא פון וואס צו לאכן.

אבער „מאטל פייסי דעם חזנס" איז געשאפן געווארן אין דעם פעריאד צווישן די יארן 1907 און 1916, אין דעם פעריאד צווישן איין רעוואלוציע (פון יאר 1905) און דער צווייטער (פון יאר 1917). די לאגע פון די יידישע מאסן איז יענע יארן איז געווען א ביטערע. אבער זי איז ניט געווען קיין האפנונגלאזע. די רעוואלוציע פון יאר 1905 האט איבערגעלאזן די זוימען פארן יאר 1917 און די שטימונג פון ערב גרויסע ענדערונגען האט זיך די גאנצע צייט געפילט אין דער לופטן. די יידישע מאסן האבן זיך אפגעזאגט אונטערצוגעבן זיך דעם יאוש און האפנונגלאזיקייט. זיי האבן געהאפט, זיי האבן גע־זוכט אן אויסוועג, זיי האבן זיך אויסגעלערנט צו באטראכטן די שווערסטע שטערונגען, אויף וועלכע זיי האבן זיך אנגע־שטויסן, אלס צייטווייליקע שטערונגען, וועלכע מען וועט אי־בערקומען. די יידישע מאסן זיינען אין עצם געווען אפטימיס־

טיש, און אָט דער אָפּטימיזם פון די מאַסן, וואָס שמייכלען אַוועק זייערע צרות, האָט שלום־עליכם וואונדערלעך אויסגע־דריקט אין דעם שמייכלענדיקן ייִנגל־טיפּ, אין „מאָטל פּייסי דעם חזנס".

*
**

„מאָטל פּייסי דעם חזנס" פאַרנעמט אַ גאַנץ באַזונדערן אָרט אין שלום־עליכסס ליטעראַרישער ירושה. שלום־עליכם האָט זייער ליב געהאַט קינדער, — סיי אין ליטעראַטור, סיי אין לעבן. אים איז דערפאַר גרינג אַליין זיך צו פאַרוואַנדלען אין אַ קינד און אויפריכטיק איבערלעבן יעדן קינדישן אייבּ־פאַל. שלום־עליכם האָט ליב געהאַט קונדייסים, — אין לי־טעראַטור און אין לעבן. ער איז אַליין געווען דער ערשטער אין זיין אייגענער גאַלעריי קונדייסים. געגנוג צו לייענען זיינע דערינערונגען וועגן יידישע שרייבער, וועגן מענדעלען, ביאַליקן, פרישמאַנען און אַנדערע, צו דערזען, אַז צווישן די אַלע שרייבער שפּילט ער גערן די ראָלע פון דעם קונדס, און קלייבט פון זיי אַממערסטן נחת, וועמען ער קאָן זיי פּאַקן ביי אַ וועלכן עס איז קונדעס־איינפאַל.

אין „מאָטל פּייסי דעם חזנס" האָט שלום־עליכם אויס־געקליבן אַ קינד, וועלכן ס׳איז „גוט", ווייל ער איז אַ יתום, אָבער וועלכער איז אין דער זעלביקער צייט אַ קונדעס פון קונדעס־לאַנד, און האָט אים געמאַכט פאַר אַ העלד פון צוויי גרויסע בענד דערציילונגען, „כתבים פון אַ ייִנגל, אַ יתום", וואָס זיינען ענג פאַרבונדן צווישן זיך. דורך די אויגן פון אָט דעם „העלד" גייט דורך דאָס גאַנצע לעבן פון אַ באַ־שטימטן יידישן געזעלשאַפטלעכן שיכט — פון דעם אָרעמען קליינבירגערטום.

אָבער דאָס איז ניט די אייגנציקע זאַך, וואָס צייכנט אויס „מאָטל פּייסי דעם חזנס". אַ צווייטער וויכטיקער מאָמענט איז, וואָס די גאַנצע צווייטע העלפט פון דעם וועלק שפּילט זיך אָפּ אין אַמעריקע. שלום־עליכמען, ווי די אַנדערע קלאַ־סיקער פון דער יידישער ליטעראַטור, איז מען געווואוינט צו באַטראַכטן הויפּטזעכלעך אַלס מאָלער פון דעם אַמאָליקן יידישן לעבן, אין דער „אַלטער היים". אויף דעם גרונט איז אָפּילו פאַרשפּרייט אַ מין פּוסטע „טעאָריע", אַז אָזוי ווי די קלאַסיקער האָבן באַשריבן דאָס אַמאָליקע לעבן אין דער אַלטער היים, פון וועלכער מיר רייסן זיך אָפּ אַלץ מער און מער, וועלן דעריבער זייערע ווערק פאַרעלטערט און ניט־פאַרשטענדלעך פאַר דעם נייעם לייענער, ספּעציעל אין אַמע־ריקע. די דאָזיקע „טעאָריע" איז דורכאויס פאַלש. אויב זי וואָלט געווען ריכטיק, וואָלט דאָך עס געמיינט, אַז וואָס גרעסער דער שרייבער, אַלץ קלענער זיין באַדייטונג פאַרן היינטיקן לייענער, ווייל דער קלאַסיקער צייכנט זיך דאָך אויס גראָד דערמיט, וואָס ער גיט אין אַ קינסטלערישער פאָרם זיין עפּאָכע און זיין סביבה, וועלן דאָס וואָלט געווען ריכטיק, וואָלטן שעקספּיר און גערוואַנטעס און היינע, פושקין און טאָלסטאָי איצט געדאַרפט באַטראַכט ווערן פאַר ניט מער ווי אַ פּעקל אַלטע, אומנויטיקע און אומפאַר־שטענדלעכע שמות (שיימעס).

ספּעציעל פאַלש וואָלט עס געווען צו זאָגן וועגן שלום־עליכמען, ווייל ער האָט אונדז, אין דעם צווייטן באַנד „מאָטל פּייסי דעם חזנס" איבערגעלאָזן אַ גאַנץ וועלק וועגן אַמעריקע, וועגן אַמעריקאַנער יידישע אימיגראַנטן, וועגן גרינע און געלע, וועגן באָסעס און אַרבעטער, וועגן „ביזנעסלייט" און די פאַרשיידענע מינים יידישע ביזנעס. דערביי האָט ער באַ־וויזן אויך די קולטורעלע און פּאָליטישע ענדערונג, וואָס קומט פאָר מיט די אימיגראַנטן, איידער זיי פאַרלאָזן זייערע אַלטע היימען, וועלן זיי זיינען „מיט אַיין פוס אין אַמעריקע", און נאָכדעם ווי זיי הייבן זיך שוין אָן אַיינלעבן אין אַמעריקע.

דעם ערשטן באַנד פון „מאָטל פּייסי דעם חזנס": „כתבים פון אַ ייִנגל אַ יתום" האָט שלום־עליכם אָנגעהויבן שרייבן אין 1907, אין דער צייט וועלן ער איז געזעסן אין אויסלאַנד, עטלעכע יאָר אָפּגעריסן פון דער אַלטער, באַליידיקטער און צעטראָטענער היים, און דערפאָר אפשר נאָך מער פאַרבונקט נאָך איר. דעם גרעסטן טייל פון יאָר 1907 האָט שלום־עליכם פאַרבראַכט אין אַמעריקע, — ער איז פון איר אָוועק צוריק קיין איראָפּע ערשט סוף זומער 1907 און האָט זיך באַזעצט אין דער שווייץ, וואו ס׳האָבן זיך דעמאָלט געפונען אויך מענדעלע מוכר ספרים, ביאַליק, בן־עמי און אַ ריי אַנדערע יידישע שרייבער. איז עס וואַר־שיינלעך, אַז שלום־עליכם האָט ניט נאָר פאַרטראַכט נאָר אויך אָנגעהויבן שרייבן זיין „מאָטל" נאָך זיינדיק אין אַמעריקע. אפשר האָט אָט דער פאַקט געמאַכט אַז מאָטל זאָל אין זיך האָבן אַ סך שטריכן פון אַן אַמעריקאַנער יידישן ייִנגל. אין מאָטלס אויסגעלייכטקייט און אומדערשראָקנקייט, אין זיין קוקן מיט אַ שמייכל אויף די עלטערע, אין זיין שטענ־דיקער גרייטקייט אָפּצוטאָן עפּעס אַ שטיקל, ניט רעכענען־דיק זיך מיט קיין שום פאַלגן, פילט זיך אָפט מער דער אַמע־ריקאַנער, ווי דער אַמאָליקער „היימישער" דערשלאָגענער, פרומער, פאַרזאָרגטער און צו־פרי אַלט־געווואָרענער ייִנגל. אויב דאָס איז ריכטיק, דאָן וועלן פאַרשטענדלעך פאַרוואָס גראָד מאָטל פּייסי דעם חזנס איז געוואָרן ביי שלום־עליכמען דער אויסטייטשער פון אַמעריקע פאַר זיינע לייענער: ס׳איז אַ סברה, אַז מאָטלס געבורטשיין איז אַן אַמעריקאַנישע.

ס׳איז נויטיק באַזונדערס צו באַטאָנען דעם דאָזיקן מא־מענט דערפאָר, ווייל „מאָטל פּייסי דעם חזנס" איז אינס פון די ווערק, ניט נאָר פון שלום־עליכמען, נאָר פון אַ וועלכן עס איז פון אונדזערע שרייבער, וואָס קאָן אַמבעסטן פאַר־שטאַנען ווערן פון אונדזער יידישער יוגנט. איך וויס ניט צי דאָס ווערק איז וועגן עס איז פול איבערגעזעצט געוואָרן אויף ענגליש. אויב ניט — מוז עס איבערגעזעצט ווערן גראָד אין דעם איצטיקן מאָמענט, וועגן די אַמעריקאַנישע יידישע יוגנט פילט זיך שטאַרקער, ווי וועגן עס איז פריער, פאַר־בונדן מיט דעם שיקזאָל פון די יידישע מאַסן אויף דער און אויף דער אַנדער זייט ים.

אָבער קאָלאָסאַל וויכטיק איז „מאָטל" פאַר דער אונ־טערוואַקסנדיקער יידיש־לייענענדיקער יוגנט. דאָס איז אַ ווערק, וואָס יעדעס יידיש־לייענענדיק קינד קאָן מיט דער גרעסטער לייכטקייט באַנעמען און איינזאָפּן ביזן לעצטן טראָפּן. דאָ דאַרף דער לייענער ניט דורכמאַכן די שווער־קייט פון אַריבערטראָגן זיך אין אַן „אומפאַרשטענדלעכער" סביבה, וואָס רעדט אין אַ האַלב־פאַרשטענדלעכער שפּראַך. מאָטל פּייסי דעם חזנס „קען אויך אַ ביסל ענגליש", און, ווי גזאָגט, קוקט ער אויף דער וועלט כמעט מיט די אויגן פון אַן אַמעריקאַנער קינד. די אַלע פאַרשוינען, צווישן וועל־כע מאָטל באַוועגט זיך, רעדן אויף אַ שפּראַך, וואָס איז פאַר־שטענדלעך פאַר מאָטלען, דאָס הייסט פאַר יעדן קינד, — און אויך פאַר יעדן יידיש־אַמעריקאַנישן קינד.

גראָד דערפאָר, ווייל אַלע געשעענישן וועלן איבערגע־

געבן ניט אין זייער אומעטיקער שווערקייט, נאָר אַזוי ווי עס זעט אַ יינגל אַ קונדס, באַקומט דער יונגער לייענער די מעגלעכקייט צו באַקענען זיך אויף אַן אָנציענדיקן אופן מיטן גאַנצן שטייגער פון דעם אַמאָליקן קליין־שטעטל, פון דער עמיגראַציע אין וועג, פון די „גרינע" אימיגראַנטן אין אַמעריקע. נאָכמער: מאָטל איז ניט נאָר אַ באַאָבאַכטער פון געשעענישן. ער באַטייליקט זיך אַקטיוו אין דעם לעבן, וועגן וועלכן ער דערציילט אַזוי חנעוודיק און שמייכלענדיק. ער זאָגט אַרויס מיינונגען וועגן מענטשן, פּאַסירונגען און באַציאונגען. ער אורטיילט און ער פאַראורטיילט אַ סך פון די אָנגענומענע זאַכן. גענוג צו דערמאָנען זיין באַציאונג צו מנשהכע דער רופאטע, צו יאָסי דעם גביר, צו יונה דעם בעקער, די צופרידנקייט מיט וועלכער ער דערציילט וועגן זייערע מפּלות, וועגן אַ סטרייק ביי יונהן, א. אַז. וו. מאָטל קאָן נאָך ניט באַגרייפן דעם באַזיס פון די געשעענישן און פון דעם שטייגער, פון וועלכן ער איז אַ טייל. אָבער זיין האַרץ איז אין ריכטיקן פּלאַץ, און זיין קריטישע באַציאונג שטעקט אָן ניט נאָר דעם יונגן לייענער, נאָר יעדן לייענער.

***

ווען שלום־עליכם האָט אָנגעהויבן שאַפן זיין מאָטלען, האָט ער אים באַזאָרגט מיט אַ גאַנצער גרויסער „באַלעבאַטישקייט": אַ מאַמע, — אַ גוטע נשמה, וואָס וויינט ביי יעדער געלעגנהייט; אַ ברודער אליהו, דעם יונגן באַלעבעסל, וואָס שלעפּט אויף זיך דעם יאָך פון דערוואַקסנקייט; „אונדזער חבר פּיניע", וואָס האָט זיך אויסגעטראַכט אַן אַמעריקע, נאָך איידער ער איז אַהין געקומען; און אַ גאַנצער פּאַק שכנים, מחותנים, באַקאַנטע און גלאַט יידן מיט יידענעס מיט זייערע קינדער. שלום־עליכם שטעלט אונדז פאָר מאָטלען אין אַן איבערבראָך־מאָמענט: דער טאַטע שטאַרבט, די שטוב הייבט אָן צעפאַלן, די לאַגע איז שווער און דער עולם הייבט אָן צו טראַכטן וועגן פאָרן קיין אַמעריקע. און ס'איז גענוג איינער זאָל זיך אַ ריר טאָן, אַז די גאַנצע סביבה זאָל זיך נעמען רירן נאָך אים, ווי אַרבעס פון אַ לעכערדיקן זאַק, און זיך לאָזן אין וועג.

איז דערביי וויכטיק צו באַמערקן: ווען מאָטל פּייסי דעם חזנס קומט קיין אַמעריקע, טרעפט ער שוין אויפן אָרט, אָדער עס קומען באַלד אָן פון „יענער זייט ים" אַלע זיינע היימישע פּאַרשוינען, אַלע קרובים, מחותנים, שכנים, חברים און אפילו שונאים. אַלע, עס זאָל פעלן כאָטש איינער! און אַלע הייבן אָן אַריינלעבן און אַריינפּאַסן זיך אין די נייע אַמעריקאַנישע באַדינגונגען, און גייען דורך אונטער מאָטלס אַלץ־זעענדיקע אויגן און אָפּשאַצונגען, פּונקט ווי פריער אין דער אַלטער היים.

דאָס ווייזט, אַז די אַלע פּאַרשוינען זיינען ביי שלום־עליכמען ניט געווען די צופעליקע סביבה, פון וועלכער מאָטל רייסט זיך אַרויס, ווען ער פאָרט אַוועק קיין אַמעריקע, — נאָר אַז דאָס איז די גרונט־סביבה, וואָס שלום־עליכם האָט זיך אונטערגענומען צו מאָלן פון מאָטלס „שטאַנדפּונקט", און דערביי האָט ער זי באַוואוסטזיניק געוואָלט ווייזן אין אירע צוויי געשטאַלטן, אין דער „היימישער" און אין דער אַמעריקאַנישער. מיר הייבן אָן בעסער פאַרשטיין די סביבה און די מענטשן, ווען מיר פאַרגלייכן, וואָס זיי זיינען געווען און וואָס פון זיי איז געוואָרן אין זייערע גלגולים.

נאָך איין מאָמענט איז נויטיק אָנצואווייזן אין שלום־עליכמס אַרבעט איבער מאָטלען. דאָס איז די מערקווירדיקע בילדערישקייט און שאַרפקייט פון דעם געמעל. ס'רוב מיידט שלום־עליכם אויס צו געבן אונדז די „אָסאָביע פּרימעטי" (ספּעציעלע סימנים) פון זיינע פּאַרשוינען. צי וואָס דאַרף ער זיי מאָלן, ווען זיי רעדן פאַר זיך אַליין? אָבער אין „מאָטל פּייסי דעם חזנס" כאַפּט זיך מאָטל אַלע ווייל אַרויס מיט אַ באַמערקונג: ווען איך האָב אַ בלייפעדער מיט פּאַפּיר, וואָלט איך זיי פּינקטלעך אָפּגעמאָלט. און אַזוי ווי ער האָט ניט קיין בלייער, גיט ער אונדז יעדעס מאָל אַ ווערטער־בילד פון זייער אויסזען, וואָס איבערראַשט ממש מיט דער פּינקטלעכקייט און שאַרפקייט, וואָס ווערט דערגרייכט בלויז דורך אַ פּאָר שטריכן.

„מאָטל פּייסי דעם חזנס" איז ניט פאַרענדיקט געוואָרן. דעם צווייטן טייל האָט שלום־עליכם אָנגעהויבן שרייבן אין יאָר 1916, מיט אַ קורצער צייט פאַר זיין טויט. דעם לעצטן פאַרבליבענעם און ניט־פאַרענדיקטן קאַפּיטל, אונטערן נאָמען „מיר מופן", וואו ער רעדט וועגן עפּעס אַן „אומבאַקאַנטן קאָסטימער", וואָס קומט און נעמט און פרעגט ניט קיין קשיות — האָט ער געשריבן שוין אויפן טויטן־בעט, מיט אַ פּאָר טעג פאַר זיין טויט. דער „אומבאַקאַנטער קאָסטימער" האָט זיך אַריינגעמישט און האָט איבערגעריסן די אַרבעט אין סאַמע מיטן...

אָבער אפילו אין זיין ניט־פאַרענדיקטער פאָרם איז „מאָטל פּייסי דעם חזנס" אַ קלאַסיש ווערק, אַ פּערל, וואָס פאַרדינט אַן אָרט אין דער וועלט־ליטעראַטור. ס'איז די שענסטע מתנה, וואָס שלום־עליכם האָט איבערגעלאָזט דעם יידישן קינד, און ספּעציעל דעם אַמעריקאַנער יידישן קינד. און מיר דאַכט זיך, אַז די בעסטע זאַך, וואָס מיר קאָנען טאָן, איז צו ברענגען די דאָזיקע מתנה דירעקט אין די הענט פון אונדזערע קינדער, לערנען זיי לייענען זי, פאַרשטיין זי, ליב האָבן און דורך דעם פאַרשטיין און ליב באַקומען דעם אָפּטימיזם, וואָס „מאָטל" האָט פאַרקערפּערט אין אונדזער לעבן.

שלום־עליכם אין דער יידישער דראַמאַטורגיע

שלום־עליכמס ערשט ווערק אין אַ דראַמאַטישער פאָרם, „דער גט", איז געשריבן געוואָרן אין יאָר 1887, כמעט ביים סאַמע אָנהייב פון שלום־עליכמס ליטעראַרישער טעטיקייט. שלום־עליכם האָט נאָך דעמאָלט ניט געטראַכט וועגן דער בינע און די דראַמאַטישע פאָרם פון „גט" איז ביי אים געווען דערהויפּט אַ ליטעראַרישע און ניט קיין בינע־פּראָבע. אויך ווען ער האָט אָנגעשריבן דעם ערשטן אָנוואורף פון „צעזייט און צעשפּרייט", האָט ער נאָך וועגן דער בינע ניט געטראַכט. „הגם די דאָזיקע בילדער זיינען געשריבן אין אַ דראַמאַטישער פאָרם — דערציילט שלום־עליכם אין זיין פאָררעדע צו דער צווייטער אויפלאַגע פון דער דראַמע, — האָט זיך מיר אפילו ניט געחלומט, אַז איך וועל אַמאָל זוכה זיין צו זען זי אויפגעפירט אויף דער סצענע". שלום־עליכם אַליין באַצייכנט דעם ערשטן אָנוואורף פון „צעזייט און צעשפּרייט" אַלס „פעליעטאָן".

און אַ פעליעטאָן איז עס טאַקע געווען. אַ פעליעטאָן אין דעם זינען, וואָס שלום־עליכם האָט געפּרואווט אָנוואַרפן שטייגער־בילדער פון יידישן לעבן אין דער איבערגאַנג־צייט און

אונטערשטרייכן דערהויפט די קאמישע מאמענטן, וואס קומען ארויס פון דער ניט־צונויפגעפאסטקייט פון דעם אלטן שטייגער און דער נייער וועלט־באציאונג.

האבן זיך דאָ אבער אריינגעמישט צוויי מאמענטן, ערשטנס, די צייט. דער דראמאטישער „פעליעטאן" „צעזייט און צעשפרייט" איז געשריבן געווארן אין אנהייב פון יאר 1903, אינגאנצן מיט א פאר יאר פארן אויסברוך פון דער ערשטער רוסלענדישער רעוואלוציע, וועו אונטער דעם אויסערלכן שטייגער־שוים האט עס שוין געקאכט און געזאגט סיי אין דעם רוסלענדישן, סיי ספעציעל אין דעם יידישן לעבן. ס׳איז געווען אפילו פארביגייענדיק צו פארטשעפען א מענטשן, אז ער זאל אנהייבן רעדן; ס׳איז געווען גענוג בלויז פון אויבנאויף אנרירן א פראבלעם, אז זי זאל תיכף נעמען מאנען אן ענטפער. פון דער אנדער זייט איז שלום־עליכם דעמאלט שוין ניט געווען דער אנפאנגער פון יאר 1887. ער איז שוין געווען אן אנערקענטער קלאסיקער אין דער יידישער ליטעראטור, וואס האט שוין דורך זיינע סעריעס פון מנחם מענדלען און פון טביה דעם מילכיקן באווייזן צו פארטיפן זיך אין די וויכטיקסטע פראבלעמען פונעם יידישן לעבן. שלום־עליכם האט שוין צו יענער צייט געפילט א באדערפעניש צו פרואון געבן אן אלגעמיין בילד פון די אינעווייניקסטע סתירות אין דעם נייעם יידישן לעבן, און די פראבע האט ער צום ערשטן מאל געמאכט אין יאר 1903, אין דעם דראמאטיזירטן פעליעטאן „צעזייט און צעשפרייט".

וועו אבער דער דאזיקער פעליעטאן איז געשטעלט געווארן אויף דער בינע (צום ערשטן מאל אויף פוילישן), האט שלום־עליכם דערפילט, אז די דראמע, וועגן וועלכער ער האט גערעדט, איז אין דעם פעליעטאן נאך וויים ניט ארויסגעפירט געווארן. פאר זיינע אויגן זיינען שוין דעמאלט געשטאנען די סאציאלע דראמעס פון גארקין („מעשטשאניע"), פון טשעכאוון, פון ניידיענאוון, פון דער גאנצער ראדיקאלער גרופע שרייבער און דראמאטורגן, וואס האט געהאט גארקין אלס צענטער. און שלום־עליכם האט איבערגעארבעט (אין יאר 1905) זיין „פעליעטאן" אזוי, אז „איך האב כמעט אנגעשריבן א גאנץ נייע פיעסע, כמעט נאר איבערגעלאזן דעם הויפט־געדאנק..."

און אין וואס איז באשטאנען דער הויפט־געדאנק פון „צעזייט און צעשפרייט"? דער הויפט־געדאנק איז באשטאנען ניט ווי אין אנהייב, אז עלטערן פארשטייען ניט די קינדער און קינדער גייען אוועק פון די עלטערן, — נאר אין דעם, אז מיר לעבן אין גאר נייע צייטן, וועו צווישן די קינדער און די עלטערן, און אפילו צווישן די קינדער גופא איז אויסגעוואקסן א טיפער פאליטישער און אידעאלאגישער תהום. ס׳איז שוין איצט ניט גלאט דער אייביקער „צעזייט און צעשפרייט", דער ביאלאגישער פאקט, אז די עלטערן בלייבן זיצן און די קינדער גייען אוועק. ניין, איצט ווייסן שוין די קינדער פארוואס זיי גייען אוועק און וואוהין זיי גייען אוועק. דער עצם פון דער דראמע איז אבערגעגעבן געווארן אין דער סצענע, ווען דער פאטער, מאיר, דער מעקלער ביים פריץ, דיקטירט א בריוו צום גראף:

מאיר: (דיקטירט)... מיין שטענדיקע געטריישאפט צו דיר, יאסנאוועלמאזשנע פאן כראביע, און צו דיין הויזגעזינד...

חיים (הויך): איך פארשטיי ניט, צו וואס זאל א יידזיך מאכן אזוי נידעריק פאר א פריץ?

וואלאדיע: וואס עפעס א יידן? און גלאט א מענטש פאר א מענטשן?

מאיר: גוט, גוט. דער גראף קען מיך, ברוך השם, ניט דאס ערשטע יאר... ער וויסט, פארשטייט איר מיך, אז איך בין אים געטריי און איבערגעגעבן, ווי א הונט...

חיים און וואלאדיע (ביידע מיטאמאל): אט־אט, אט דאס מיינט מען טאקע. אט דאס וואלט „הונט" איז איבעריק!

חיים איז א ציוניסט און וואלאדיע איז א סאציאליסט. צווישן זיי ביידן איז אויך פאראן א גרויסער אונטערשייד. אבער זיי ביידע שטימען שוין איין, אז „דאס וואלט הונט איז איבעריק" און קעמפן פאר דער נייער וועלט פון דעם יידן און מענטש בכלל. אין פארלויף פון דער דראמע צעגייען זיך די העלדן אין פארשיידענע זייטן, יעדער איינער אויף א נייעם לעבנס־וועג, וואס רייסט אינגאנצן מיט דעם אלטן יידישן שטייגער און טראדיציע. דער טאטע, מאיר, בלייבט אליין, און ערשט דעמאלט איבערצייגט ער זיך, אז ער איז ניט נאר איינזאם, אויסער זיין צייט, נאר אז ער איז פולשטענדיק באנקראט.

דאס איז געווען דער געדאנק, וואס שלום־עליכם האט געפרואווט ארויסברענגען אין זיין דראמע. מען קען ניט זאגן, אז דאס איז אים דעמאלט פולשטענדיק געלונגען. פון איין זייט האט די דראמע נאך געליטן פון אן איבערפלוס פון „שטייגעריזם", וואס איז שוין צו יענער צייט געווען ניט טראגיש, נאר קאמיש; פון דער אנדער זייט האבן זיך די נייע העלדן שלום־עליכמס אויסגעלעבט דערהויפט אין רעדעס, אין דיסקוסיעס. דאס האט אנדערש ניט געקאנט זיין אין דער דראמע, ווייל אנשטאט ארויסצוברענגען די נייע מענטשן, אלס פארטרעטער פון פארשיידענע קלאסן, וואס קעמפן צווישן זיך, האט זיי שלום־עליכם אין הסכם מיט זיין אייגענער, וויים־ניט קלארער, בורזשואזי־דעמאקראטישער אידעאלאגיע ארויסגעברענגט אלס מיטגלידער פון איין משפחה, וואס רייסן זיך בלויז ארום.

אבער די פיעסע האט געהאט אין גרויסע מעלה: זי איז געווען די ערשטע מאדערנע סאציאלע פיעסע אין יידיש (אין רוסלאנד), זי האט גערעדט אין א שפראך און ארויסגעברענגט פראבלעמען, וואס זיינען געווען נאענט דעם דעמאלטדיקן ערב־רעוואלוציע עולם. און דערפאר האט מיט שלום־עליכמס דראמע „צעזייט און צעשפרייט" פאסירט דאס, וואס ס׳האט אמאל פאסירט מיט טורגעניעווס ראמאן „פאטערס און קינדער": דער לייענער האט אין די ווערק אריינגעלייגט א בריי־טערן און א מער אויסדריקלעכן זינען, ווי די אויטארן אליין האבן עס געמיינט. און כאטש די יידישע בורזשואזיע איז וויים ניט געווען באגייסטערט פון דעם, וואס שלום־עליכם דער „לייכטער לונג־און־לעבער" גייט אוועק אויפן וועג פון זוכן אן ענטפער אויף ערנסטע סאציאלע פראבלעמען, האבן אבער די יידישע פאלקס־מאסן מיט פרייד אויפגעכאפט די דראמע. „צעזייט און צעשפרייט" איז ביי אלע אירע אינערלעכע און קאנסטרוקטיווע פעלערן געווארן אויף א לאנגער צייט דער צענטער פון דעם רעפערטואר פון יעדן יידישן ארבעטער־דראמאטישן פאראיין.

„צעזייט און צעשפרייט" איז געווען א גוטער אנהייב. מיט א פאר יאר שפעטער, אין יאר 1907, קומט שלום־עליכם ארויס מיט זיין באריממטן אינאקטער „מענטשן". אויך „מענטשן" זיינען, לויט שלום־עליכמס געווינלעכן מעטאד, אביערגעלאדן מיט שטייגער. אבער דער שטייגער (פון גבירישן לעבן) איז

דאָ שוין געגעבן אין טענער פון שאַרפער, פיינטלעכער סאָ־ טירע, און עס איז געשטעלט געווארן אַ פראָבלעם וועגן די באַציאונגען צווישן „מענטשן" און באַלעבאַטים,—ניט פון אַר־ בעטער בלויז, נאָר פון „מענטשן", וואָס ווערן געדריקט פון די באַלעבאַטים אויך אין זייער פערזענלעכן לעבן. שלום־ עליכם שטעלט זיך שוין ניט אָפּ אפילו פאַר אַרויסברענגען צווישן זיינע העלדן אַ פראָסטיטוטקע און ווייזן, אַז זי איז ערלעכער און פיינער ווי די באַלעבאַטים; ער לאָזט זיינע העלדן רעדן כמעט סאָציאַליסטישע רייד און פאַרענדיקט דעם אָקט מיט אַן אַלגעמיינעם סטרייק פון די „מענטשן".

וועג מיר וועלן האָבן אין זינען, אַז אין יאָר 1907 איז שוין די רעוואָלוציע אין רוסלאַנד געווען וויַיט באַרג־אַראָפּ און אַז פיל שרייבער פון דעם בורזשואַזן לאַגער זיינען דעמאָלט מיט גרויס אימפּעט אַריבער אין לאַגער פון דער ערגסטער גייס־ טיקער און פאָליטישער רעאַקציע, וועט די סאָציאַלע הויך, אויף וועלכער שלום־עליכם האָט זיך אַוועקגעשטעלט מיט זיינע „מענטשן", זיין באַזונדערס אינטערעסאַנט און כאַראַק־ טעריסטיש.

די בעסטע דראַמאַטישע אַרבעט שלום־עליכמס, די רייפסטע און אויך די לעצטע, איז זיין פאָלקסשפיל „דאָס גרויסע געווינס". דאָ טרעט שלום־עליכם אַרויס באַוואָפנט מיט זיין בעסטן געווער. קודם־כל די סאָציאַלע כאַראַקטע־ ריסטיקעס פון דעם אַרעמען „עמך", שימעלע סאַראָקער, פון די שניידער־יונגען מאָטל קאָסאַי און קאָפּל פאַלבאָן, און פון די גבירים אָסקאר סאָלאָמאָנאָוויטש און סאָלאָמאָן אָסקאַראָ־ וויטש. די כאַראַקטעריסטיקעס זיינען קלאָרע, שאַרפע און וועלן באַוויזן דורך אמתע סאָציאַלע אונטערשיידן, און ניט בלויז דורך די געשפּרעכן. ווייטער: די קאָמישע שטייגער־ שטריכן, אַן וועלכע שלום־עליכם קאָן זיך ניט באַגיין אין קיין אייגעם פון זיינע ווערק, זיינען אין „דאָס גרויסע געווינס" ניט פאַרשלעפּט געווארן דורך דעם אַלגעמיינעם שטראָם פון שלום־ עליכמס באַרעדעוודיקייט, נאָר זיי זיינען אַ רעזולטאַט פון דער אומדערוואַרטער, אָבער נאַטירלעך געענדערטער סיטו־ אַציע גופא. וועג אַן אַרעמער שניידער וועלט פלוצלונג אַ גביר און פילט זיך אין זיין רייכקייט ווי אין אַן ענגן לאַקירטן שוך; וועג ער פאַרלירט זיין רייכקייט און דערפילט זיך גוט אין זיין אינגעוואוינטן שטייגער, — מוזן דאָ זיין עלעמענטן צום שמייכלען און צום לאַכן, דער לאַכן מוז דאָ זיין אַ נאַ־ טירלעכער און פון גאַנצן האַרצן.

דער קאָנפליקט אין שימעלע סאַראָקערס פאַמיליע, נאָכ־ דעם ווי ער קריגט דאָס גרויסע געווינס, איז אַ דירעקטער רעזולטאַט פון דער סאָציאַלער ענדערונג, וואָס האָט זיך בייַ אים אָנגעהויבן, און די ליבע, וואָס שלום־עליכם ווייזט אַרויס צו זיינע „עמך"־העלדן איז פונקט אַזוי בריטהאַרציק און אויפ־ ריכטיק, ווי די שנאה און פאַראַכטונג, וואָס ער פילט צו די גבירים און פאַראַזיטן.

אין „דאָס גרויסע געווינס" האָט זיך שלום־עליכם דער־ הויבן ניט נאָר צו אַ גרויסן דראַמאַטיזם, נאָר אויך צו אַ גרוי־ סער דראַמאַטורגישער הויך. ער האָט געשאַפן טעאַטער־ פאַרשוינען, וואָס זיינען איבערגעוואָקסן זייער שטייגער־ סביבה און זיינען געווארן לעבעדיקע סאָציאַלע סימבאָלן. און טאָקע דערפאַר איז שלום־עליכמס לעצטע און רייפסטע דראַמאַטישע אַרבעט געווארן (אונטערן נאָמען „200 טויזנט") אייגער פון די ווערטפולסטע דימענטן אין דער קרוין פון דער יידישער דראַמאַטורגיע.

שלום־עליכם אַלס קינדער־ שרייבער

אין זיין עפּיטאַף, וואָס שלום־עליכם האָט אַליין אָנגעשריבן, מיט אַן אָנזאָג, אַז מען זאָל אים אויסקריצן אויף זיין מצבה, האָט ער געפֿרואווט געבן זיך אַליין די קירצסטע כאַראַקטע־ ריסטיק, לויט וועלכער די קומענדיקע דורות זאָלן אים אור־ טיילן.

דער דאָזיקער עפּיטאַף באַשטייט אינגאַנצן פון 12 שורות, און אין אָט די 12 שורות שטרייכט ער דריי מאָל אונטער וואָס ער האָט געוואָלט פאַרן וויכטיקסטן שטריך פון זיין שאַפן:

געווען אַ ייד אַ פשוטער,
געשריבן „עברי־טייטש" פאַר וויבער
און פאַרן פראָסטן פאָלק האָט ער —
דאָ ליגט אַ הומאָריסט אַ שרייבער.

דאָס גאַנצע לעבן אויסגעלאַכט,
געשלאָגן מיט דער וועלט כפרות.
די גאַנצע וועלט האָט גוט
געמאַכט, —

אַליין, אוי ווי, געווען אויף
צרות!

און דווקא וען דער עולם האָט
געלאַכט, געקוועלט, און פלעג
זיך פרייען,
האָט ער געוויינט — דאָס וויס
נאָר גאָט —
בסוד, אַז קיינער זאָל ניט זען...

פאַר דאָס וויכטיקסטע אין זיין לעבנס־ווערק האָט שלום־ עליכם באַטראַכט דאָס, וואָס ער האָט געקאָנט לאַכן און מאַכן דעם עולם צום לאַכן. אָט די פייאיקייט צו לאַכן און דערמיט צו „שלאָגן מיט דער וועלט כפרות" איז געווארן שלום־עליכמס צווייטע נאַטור, — און אפשר איז זי גאָר בייַ אים געווען די ערשטע? — און אפילו וען ער האָט אַליין געקרענקט און אים איז גאָר ניט אייגעגאַנגען קיין געלעכטער, האָט ער אַבער פאַרט געמאַכט, אַז „דער עולם האָט געלאַכט, געקלאַטשט און פלעג זיך פרייען".

מיר וועלן דאָ ניט אַרייַנגיין אין די טיפערע קוואַלן פון שלום־עליכמס אייגנאַרטיקן טאַלאַנט צו לאַכן און צו מאַכן דעם עולם לאַכנדיק. דאָ האָבן זיך יעדנפאַלס צונויפגע־ טראָפן צוויי דערשיינונגען: פון אַיין זייט די ריין־פערזע־ לעכע אייגנשאַפטן שלום־עליכמס, די ספּעציעלע פייאיקייט פון אַ מענטשן שטענדיק צו זען די זילבער־זייט פון דעם וואָלקן און צו ענטפערן מיט אַ געלעכטער וואו אַן אַנדערער וואָלט געענטפערט מיט אַ געוויין. די דאָזיקע אייגעבוירענע אייגנשאַפט האָט זיך בייַ אים אַנטוויקלט צוליב דעם, ווייל ער האָט פאַרבראַכט זיין קינדהייט אין אַ סביבה, וואו ווייַנען וואָלט סיי־ווי ניט געהאָלפן און וואו אַ שמייכל, אַ געלעכטער האָט געהאָלפן באַזיגן זיינע פערזענלעכע שוועריקייטן אין לעבן.

מיטגעהאָלפן צו אַנטוויקלען שלום־עליכמס איינגעבוי־ רענעם טאַלאַנט פון אַ הומאָריסט האָט די גאַנצע יידישע סביבה, פון וועלכער ער האָט שפּעטער געשעפּט זיינע אייג־ דרוקן. די סביבה אין וועלכער שלום־עליכם איז אויסגע־ וואַקסן און מיט וועלכער ער איז זיך אויף זיין גאַנץ לעבן צונויפגעוואַקסן סיי אַלס מענטש, סיי אַלס קינסטלער, איז געווען די סביבה פון דעם יידישן קליינבירגערטום „אויף דער צעטיילונג פון די וועגן", אין דעם לעצטן פערטל פון 19טן יאָרהונדערט און אין די ערשטע אָנדערהאַלבן צענדליק יאָר פון דעם 20סטן, — אויף דער צעטיילונג פון די וועגן פון קאָפּיטאַליזם. זיין ווילן, זיין חשק, זיינע „אידעאַלן" האָבן געטריבן דעם יידישן קליינבירגערטום צו דער בורזשואַזיע, צו די הויכע פּענצטער, — אים האָט זיך אויסגעווייזן, אַז

אויף געלט שטייט די וועלט און דער וואס האט געלט איז שיין און גוט. פון דער אַנדער זייט האבן אָבער די באַגרע־נעצונגען אונטער דער צאַרישער רעגירונג און די שווערע טריט פון קאַפּיטאַליזם, וואס איז אַליין געאַנגעגן צו זיין אונטערגאַנג, אָפט אַראָפּגעדריקט דאס יידישע קליינביר־גערטום צום צושטאַנד פון לומפן־פּראָלעטאַריער, וואס פלעגט פאַרפליען הויך אין די פאַנטאַזיעס און פאַלן זייער נידעריק אין דער פּראַקטיק. אט דאס דאָזיקע צעלויפן זיך און בלייבן אויף אַן ארט, דאס אונטערשפּרינגען און אַראָפּפאַלן שאַפט אַ מאַסע קאַמישע, הומאָריסטישע סיטואַציעס. עס האָט גע־מוזט שאַפן ביי די יידישע קליינבירגערלעכע מאַסן גופא אַ מין הומאָריסטישע זעלבסט־אָפּלאַכעריש באַציאונג, וואס איז אפשר געווען אַ שטיקל טרייסט קעגן אירע ביטערע אַנ־טוישונגען. און וען אַזעלכע סיטואַציעס זיינען אריינגעפאַלן אין די הענט פון אַ שלום־עליכם, וואס האָט אַליין דורכגעמאַכט אַלע פאַנטאַסטישע האָפענונגען און אַנטוישונגען פון דעם יידישן קליינבירגערטום, האבן דערפון געמוזט אַרויסקומען ווערק, וואס זיינען דורכגעווען מיט געלעכטער, — אפילו וען דער געלעכטער איז אַמאָל „מיט יאַשטשערקעס".

*
**

שלום־עליכמס ספּעציעלע פייאיקייט צו לאַכן און צו באַמערקן דאס קאַמישע אין יעדער סיטואַציע, זיין פייאיקייט צו „פּאַררעדן די ציין", און איינרעדן, אַז מען מוז לאַכן, וען עס ווילט זיך גאָר וויינען, האָט אים געמאַכט ספּעציעל נאָענט צו קינדער. נאָענט אין ביידע הינזיכטן: פון איין זייט אַלס שרייבער, וועלכער איז פאַרשטענדלעך פאַר קינדער און ג־ווינט זייער אויפמערקזאַמקייט; פון דער אַנדער זייט אַלס שרייבער, וואס אינטערעסירט זיך מיט קינדער און קליבט זיי גערן אויס פאַר זיינע „העלדן".

פאַר קינדער איז ער ספּעציעל צוגענגלעך דורך זיין וועלט־באַציאונג. וועלט־באַציאונג דאַרף מען ניט צונויפמישן מיט וועלט־אַנשויאונג. וועלט־אַנשויאונג איז די אידעאַלאַגישע אָפּשאַצונג פון דער געזעלשאַפט. וועלט־באַציאונג איז דער ספּעציעלער אופן פון אַריינפאַסן זיך אין איר. שלום־עליכמס וועלט־אַנשויאונג איז געווען אַ טיפּיש קליינבירגערלעכע. ער האָט געטיילט אין אַלע וויכטיקע פראַגן פון געזעלשאַפט־לעכן לעבן, סיי פון דעם יידישן, סיי פון דעם ניט־יידישן, אַלע פאַראורטיילן און אַלע סימפּאַטיעס פון דעם יידישן קליינ־בירגערטום. ער האָט זיך באַצויגן מיט אומצוטרוי צום גביר, אָבער ער האָט גאָר ניט געהאַט קעגן, — פאַרקערט, ער האָט געבענקט נאָך — דעם גבירישן שטאַט. ער האָט מורא געהאַט פאַר סאָציאַליזם, פאַר רעוואָלוציע, אָבער ער האָט סימפּאַטי־זירט מיט די רעוואָלוציאָנערן, ווייל זיי זיינען אַרעמע מענטשן, פאַרפאַלגטע, וואס ווילן יושר. ער האָט מורא געהאַט פאַר „גויים", אָבער ער האָט געהאַט די טיפּסטע סימפּאַטיע אפילו מיט „גויאישע" אַרעמעלייט. ער האָט שטאַרק געצווייפלט אין ציוניזם, אָבער ער האָט געהאַט גרויס פּיעטעט פאַר „ארץ־ישראל"; ער האָט זיך אויסגעלאַכט פון כלי־קודש, אָבער צום רב, ר' יויזיפל, האָט ער געהאַט די טיפּסטע אַכטונג.

דאס איז געווען שלום־עליכמס וועלט־אַנשויאונג, אַן אי־דעאָלאָגיע צוזאַמענגעשטעלט פון ווידערשפּרוכן.

אַנדערש איז ער געווען אין זיין וועלט־באַציאונג. דאָ האבן זיך אַלע ווידערשפּרוכן אויסגעגליכן אין זיין אייביקן אָפּטימיזם, אין זיין פייאיקייט צו באַגענענען יעדע צרה יעדן קלאַפּ מיט אַ געלעכטער. זאָל אפילו ווי טיף ווייַ טאָן, זאָל ווי שטאַרק קרענקען, אַבי יענער זאָל ניט זען און זאָל ניט מיינען, אַז מיר טוט טאַקע ווייַ. דאָס איז אַ ספּעצי־עלער, וואָלט איך געזאָגט, „ייִנגלשער" שטריך, אַ שטריך פון אַ געזונטן, אונטערוואַקסנדיקן ייִנגל, וואס איז ביי קיינעם ניט קיין בן־יחיד און וואס שפּילט דעם העלד, נאָך אידער ער איז פייאיק דאס צו ווערן.

וואס עס זאָל ניט פאַסירן מיט שלום־עליכמס העלדן, — און הינטער פיל פון זיינע העלדן פילט מען די גאַנצע צייט אים אַליין, — שמייכלט ער און לאַכט. אויב ס׳איז שוין גאָר ניטאָ פון וואס צו לאַכן, — ס׳איז פאַרגעקומען אַ שרפה, מענטשן זיינען אומגליקלעך געווארן, זיי האָבן ניט מיט וואס אַ טאָג איבערצוקומען, אָדער אַן ענלעכע צרה, — דערציילט אָבער שלום־עליכם וועגן דעם אַזוי און באַטאַנט דערביי אַזעלכע פרטים, וואס קלעפּן זיך ניט צו דער שווערער סיטו־אַציע, אַז דער לייענער קאָן זיך ניט אַיינהאַלטן און מוז לאַכן, ווי אַ קינד, וועלכן מען וויזט אַ שפּילצייג, אָדער מען מאַכט פאַר אים אַ קאַמישע מינע גראָד וען ס׳איז אַראָפּגעפאַלן און האָט זיך אַ קלאַפּ געטאָן.

און וויכטיק איז, וואס וען שלום־עליכם לאַכט, טוט ער עס אָן אַ ספּעציעלער „מאַראַל", ער מאַכט פון דעם ניט קיין מוסר־השכל. ער זאָגט פשוט: לאַך זיך אויס, וואָרום ס׳איז גוט צו לאַכן. לאַכן איז געזונט, דאָקטוירים הייסן לאַכן. אַז דאָס קינד וועט אונטערוואַקסן — אָדער דער לייענער וועט זיך פאַרטיפן אין שלום־עליכמס ווערק, — וועט ער שוין אַליין געפינען זיין מוסר־השכל. אָבער ביז דעמאָלט איז דאָס לאַכן גופא אַ גוטע און געזונטע זאַך. אט דאָס לאַכן אָן אַ מאָרא־ליזירנדיקן בייגעשמאַק מאַכט שלום־עליכמען ספּעציעל צו־געפּאַסט פאַרן קינדער־לייענער.

פון דער אַנדער זייט, ווי געזאָגט, האָט טאַקע שלום־עליכם אַליין ספּעציעל ליב געהאַט דעם קינדער־טיפ אין זיינע ווערק. מיטן קינד האָט ער זיך שטענדיק געפילט היי־מישער ווי מיטן דערוואַקסענעם. אַז ער האָט געערעט וועגן אַ דערוואַקסענעם, האָט מען אָפט געקאָנט באַמערקן ביי דער זייט דעם שאָטן פון שלום־עליכמען אַליין, וואס לאַכט אי־נערלעך אָפּ פון זיין פאַרשוין. וועג ער האָט אָבער געמאָלט אַ קינד, האָט ער זיך פולשטענדיק צונויפגעגאָסן מיט דעם.

ס׳רוב פון זיינע ווערק האָבן אין זיך קינדער, און די קינ־דער זיינען אין זיי דער סימפּאַטישסטער און דער לעבעדיק־סטער עלעמענט. וועג ער הייבט אָן באַשרייבן זיינעם אַ דער־וואַקסענעם העלד, שטעלט ער זיך מיט אַ באַזונדערער ליבע אָפּ אויף זיין קינדהייט. מען קאָן זאָגן, אַז ס׳איז כמעט ווי אַ כלל, אַז וועג שלום־עליכם דערמאָנט ניט אָן דער קינדהייט פון זיינעם אַ פאַרשוין, איז עס דערפאַר, ווייל ס׳איז אַ נעגאַטיווער פאַרשוין, וועלכן ער האָט ניט ליב און האָט ניט קיין גוט וואָרט צו זאָגן וועגן אים.

ניט צופעליק איז דאָס ערשטע ווערק, וואס האָט שלום־עליכמען באַרימט געמאַכט און האָט אים אַרויסגעווקט אין פראַנט פון דער דעמאָלטדיקער יידישער ליטעראַטור, געווען „דאָס מעסערל". „דאָס מעסערל" איז געווען אַ דערינערונג פון שלום־עליכמס קינדער־יאָרן, אַ פאַטעטישע געשיכטע וועגן אַ קינד, וואס האָט אין זיין איינזאַמקייט זיך צוגעבונדן צו אַ מעסערל, און וועגן די פריידן און ליידן, וואס ער האָט צוליב דעם מעסערל געהאַט.

שפּעטער, אין זיין ראַמאַן „יאָסעלע סאָלאָוויי", גיט ער

אָפּ כּמעט דעם גרעסטן טייל פון זיין ראָמאַן דער באַשרייבונג פון דער קינדהייט פון זיין העלד, און מען קאָן זאָגן, אַז דאָס זיינען די בעסטע, די עכטסטע בלעטלעך אין דעם גאַנצן ראָמאַן, וויל דורך יאָסעלעס קינדהייט האָט זיך שלום־עליכמען בעסער אינגעגעבן צו ווייזן דאָס דעמאָלטדיקע יידישע לעבן אין זיינע אמתע פֿאַרבן, ווי דורך וועלכע עס איז אַנדערע העלדן. אין קאַסריליווקע, דער אַלטער און דער נייער, אין זיינע יום־טובדיקע דערציילונגען, אין זיינע מעשיות, אין וועלכע שלום־עליכם לאָזט זיך פריי שווימען איבער די לאַבּדיקע כוואַליעס פון הומאָר, פֿאַרגעסט ער זיך קיינמאָל ניט אָפּצושטעלן און אַ לאַך טאָן ניט פון, נאָר מיט יעדן קינד, וואָס ער טרעפט אָן אין וועג.

די העכסטע שטופע פון אַריינדרינגען אין דער פּסיכאָלאָגיע פון אַ קינד האָט שלום־עליכם דערגרייכט אין זיין „מאָטל פּייסי דעם חזנס". מען קאָן זאָגן אָן איבערטרייבונגען, אַז דאָס איז אַ גאַנצע עפּאָפּייע פון אַ פֿאַלק געזען דורך דיאיגן פון אַ קינד, — ס׳איז אַ ווערק, וואָס פֿאַרנעמט אַ פּלאַץ אויבנאָן אין דער יידישער ליטעראַטור און וואָס איז זיכער ווערט צו פֿאַרנעמען — און וועט מיט צייט פֿאַרנעמען — אַן ענלעכן אָרט אין דער וועלט־ליטעראַטור.

שלום־עליכם אויף ענגליש

אַמעריקע הייבט אָן אַנטדעקן שלום־עליכמען. די ערשטע זאַמלונג פון שלום־עליכמס דערציילונגען אונטערן נאָמען „דהי אלד קאָנטרי", איבערגעזעצט אין ענגליש דורך דזשולייוס און פרענסיס באַטווין, און אַרויסגעגעבן דורך די „קראון פּאָבלישערס" אין ניו־יאָרק (434 זייטן, פּריים 3 דאָלער) איז שוין אָנקומען אויף דער ליסט פון די „בעסט סעלערס", — דאָס הייסט, פון ענגלישע ביכער, וואָס ווערן אין דעם איצטיקן מאָמענט אַממעראָסטן פֿאַרקויפט און געלייענט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

אַמעריקע אַנטדעקט שלום־עליכמען, און — ווער ווייסט? — אפשר וועט זיך דער אַמעריקאַנער לייענער דורך דעם ערשטן בוך איבערזעצונגען פון שלום־עליכמען פֿאַראינטערעסירן אויך מיט זיינע אַנדערע ווערק און דורך אים אַנטדעקן אונדזער יידישע ליטעראַטור בכלל.

עס דערמאָנט זיך די געשיכטע וואָס די פֿאַרשטאָרבענע אלמנה שלום־עליכמס האָט דערציילט וועגן איר באַזוך אין סאָוועטנפאַרבאַנד. פֿאַרנדיק איינמאָל אין אַ באַן האָט זי באַמערקט ווי אַ צוויטער פּאַסאַזשיר, אַ מיליטער־מאַן, לייענט אַ רוסישן בוך און האָלט אין איין לאָכן ביים לייענען. וועג זי האָט זיך פֿאַראינטערעסירט וואָס פֿאַר אַ בוך ער לייענט, האָט ער איר באַווויזן, אַז ס׳איז געווען אַ רוסישע איבערזעצונג פון שלום־עליכמען. און אַזוי ווי ער האָט ניט געוואוסט ניט ווער זי איז, ניט ווער שלום־עליכם איז געווען, האָט ער איר דערקלערט:

— ס׳איז אַ נייער סאָוועטישער הומאָריסט, שלום־עליכם. אַ מערקווירדיקער שרייבער!

אַז שלום־עליכם איז אַ „מערקווירדיקער שרייבער" האָבן מיר, יידישע לייענער, שוין לאַנג געוואוסט. איצט דערווויסט זיך וועגן דעם אַמעריקע. און דאָס וואָס זי דערווויסט זיך קאָן האָבן ווייט־גייענדיקע רעזולטאַטן, — אויב מען זאָל זיך דערמיט געהעריק פֿאַראינטערעסירן.

אַנומעלטן איז מיר אויסגעקומען צו טרעפן זיך מיט אַ פריינט, אַ יונגן קריגס־ווערטעראַן, איצט אַ קאַלעדזש־סטודענט אין ניו־יאָרק. אַלס קינד איז ער געגאַנגען אין אַ יידישער קינדער־שול, ער פֿאַרשטייט און רעדט יידיש. ער קאָן אויך לייענען יידיש, אָבער, ווי געווינלעך מיט אונדזער יוגנט, לייענט ער קיין יידישע ביכער ניט.

פֿאַרפירט ער מיט מיר פּלוצלונג אַ שמועס וועגן שלום־עליכמען און וועגן דעם, ווי פֿאַרשטענדלעך ער קאָן זיין פֿאַר דעם ענגלישן לייענער. עס שטעלט זיך אַרויס, אַז ער און אַ פּאָר זיינע פריינט האָבן פֿאַרבראַכט ביי פריינט, וואָס האָבן ביי זיך אין הויז די ענגלישע איבערזעצונג פון שלום־עליכמען, „דהי אלד קאָנטרי". צופעליק האָבן זיי געמומען לייענען אינדערהויך שלום־עליכמען אין ענגליש און אַז זיי האָבן אים געמומען לייענען, האָבן זיי זיך שוין פון אים ניט געקאָנט אָפּרייסן. און דאָן האָבן זיי זיך דערמאָנט, אַז אייגנטלעך פֿאַרשטייען זיי דאָך אַלע אויך יידיש און אַז וועדליק דעם אינטערעס, וואָס שלום־עליכם רופט אַרויס אין דער ענגלישער איבערזעצונג וואָלט ער געדאַרפט זיין נאָך מער אינטערעסאַנט צו לייענען אין אַריגינאַל, אין יידיש. האָבן זיי באַשלאָסן נאָכאַמאָל צונויפקומען זיך און אים לייענען צוזאַמען אין יידיש, — און מיין פריינט וויל זיך ביי מיר דערווויסן וואו מען קאָן קריגן שלום־עליכמען אין אַריגינאַל.

דער פריינט וואָס האָט עס מיר דערציילט איז ניט דער איינציקער. שלום־עליכמס כישוף באַגרענעצט זיך שוין לאַנג ניט בלויז מיט די ראַמען פון דער יידישער שפּראַך. פֿאַרשטייט זיך, אין יידיש האָט ער אַ גאַנץ באַזונדערן חן, — דער קאָליר, דער ריח, דער קלאַנג, דער באַזונדערער „קוועטש" פון דער יידישער שפּראַך, און באַזונדערס פון שלום־עליכמס יידיש, קאָן ניט איבערגעגעבן ווערן דורך קיין שום איבערזעצונג, ווי גוט זי זאָל ניט זיין. אָבער דאָס זעלבע איז דאָך אייגנטלעך ריכטיק בנוגע יעדן גרויסן נאַציאָנאַלן שרייבער. יעדער גרויסער שרייבער איז ניט נאָר אַ קינסטלער אין מאָלן זיין צייט און זיינע מיטמענטשן, נאָר ער איז גלייכצייטיק אויך אַ גרויסער שפּראַך־קינסטלער, וואָס ברענגט אַרויס אין זיינע ווערק די בעסטע און כאַראַקטעריסטישע אייגנשאַפטן פון זיין נאַציאָנאַלער שפּראַך. אַזוי איז געווען שעקספּיר און אַזוי איז געווען טאָלסטאָי, אַזוי איז געווען דיקענס און אַזוי איז געווען מאַרק טווין. ביי יעדן איינעם פון זיי האָט דער שפּראַך־אינסטרומענט געשפּילט אַ זייער גרויסע ראָלע און ס׳האָט גאָר קיין רייד ניט געקאָנט זיין, וועגן „איבערזעצן" זייער שפּראַך.

און פונדעסטוועגן זיינען זיי דאָך איבערגעזעצט געוואָרן. און דורך די איבערזעצונגען זיינען זיי אַריין אין דעם קולטור־אוצר פון אַנדערע פעלקער, פון דער גאַנצער מענטשהייט, פון דער וועלט־ליטעראַטור, וועלכע איז באַווירקט געוואָרן דורך זייערע איבערזעצונגען. נעמען מיר אַלס כאַראַקטעריסטיש ביישפּיל דעם עכט־אַמעריקאַנישן מאַרק טווינען, מיט וועלכן מען האָט אין אַמעריקע אָפט פֿאַרגליכן שלום־עליכמען. מאַרק טווין איז אַזוי טיפּיש־אַמעריקאַניש (פֿאַר אַ באַשטימטן פּעריאָד פון דעם אַמעריקאַנישן לעבן), זיין שפּראַך איז אַזוי פאַלקסטימלעך־אַמעריקאַניש און אין דער זעלביקער צייט אַזוי אינדיווידועל מאַרק־טווינישׁ, אַז עס קאָן גאָר קיין רייד ניט זיין וועגן פֿינקטלעך איבערגעבן דורך אַן איבערזעצונג אין אַן אַנדער שפּראַך איר ספּעציעלן טאָן און

„מאָרגן־פֿרייהייט", אויגוסט 3, 1943.

טעם. און דאָך איז מאָרק טוועין איבעגעזעצט געוואָרן אין יעדער קולטור־שפּראַך, זיין טאָם סאָיער און האָקלבערי פין זיינען דעם שרייבער פון די שורות (ווי מיליאָנען אַנדערע לייענער אין אַמאָליקן רוסלאַנד) געווען אַזוי נאָענט און פאַר־שטענדלעך און אפילו נאָך נאָענטער, ווי אַ סך אַנדערע „העלדן" פון דער יידישער און רוסישער קינדער־ליטעראַטור.

די אורזאַך איז, נאַטירלעך, וואָס ווי וויכטיק עס זאָל ניט זיין די שפּראַך אין אַ ליטעראַריש ווערק, וויפל שיינקייט, אייגנאַרטיקייט און פאַרביקייט זי זאָל ניט באַזיצן, איז דער אינהאַלט פון דעם ווערק און דער ספּעציעלער אופן און טאָן, מיט וועלכן דער אינהאַלט איז אַרויסגעבראַכט געוואָרן פאַרט דאָס וויכטיקסטע אין אַ ווערק. עס קאָן אפילו קלינגען, ווי אַ פאַראַדאָקס, אָבער מען קאָן אפשר זאָגן: אויב אַ ווערק איז באמת גרויס זעט מען זיין גרויסקייט ערשט אַרויס, ווען מען נעמט פון אים אַראָפּ די באַפּוצונגען.

*
**

וועגן דער שלום־עליכם זאַמלונג, וואָס איז אַרויס אין ענגליש אונטער דעם נאָמען „דהי אַלד קאָנטרי" קאָן מען ניט זאָגן, אַז דאָס איז די בעסטע פּראָבע איבערצוגעבן שלום־עליכמס אייגנאַרטיקע יידישע שפּראַך אין ענגליש. די איבערזעצער האָבן עס אפילו ניט געפּרואוועט טאָן. אין דער אינטערעסאַנטער פאַררעדע צו דער זאַמלונג דערציילט פרענסיס באַטווין, אייגע פון די איבערזעצער, אַז „איך וויל באַטאָנען, אַז מיר האָבן ניט געפּרואוועט צו זיין אין דער אי־בערזעצונג אַקאַדעמיש אַדער פּערפעקציאָניסטיש (דאָס הייסט, פּינקטלעך איבערזעצן יעדעס וואָרט און אויסדרוק — מ. כ.). די דאָזיקע געשיכטעס זיינען ניט באַשטימט פאַרן יידישן אַדער העברייאישן תלמיד־חכם. זיי זיינען אויך ניט ספּעציי־על פאַר די וואָס קאָנען האָבן פאַרגעניגן פון דעם אָריגינאַל. גיכער זיינען זיי באַשטימט פאַר די פיל יידן און ניט־יידן, וואָס האָבן צוליב דער שטערונג פון דער שפּראַך ניט געקאָנט צוקומען צו די ווערק פון דעם אינטערעסאַנטסטן און באַ־ליבטסטן פון די יידישע שרייבער. זיי זיינען באַשטימט פאַר דעם אַלגעמיינעם לייענער, פאַר וועלכן זיי קאָנען עפענען אַ ניי פעלד פון מענטשלעכער דערפאָרונג".

עס קאָן זייער זיין, און עס איז אפילו זיכער, אַז ווען דער ניט־יידיש לייענדיקער עולם וועט זיך באמת פאַראינטע־רעסירן מיט שלום־עליכמען און וועט פאַרלאָנגען מער און מער איבערזעצונגען פון זיינע ווערק וועלן די קומענדיקע איבערזעצונגען זיין פינקטלעכער און וועלן זיך מער באַמיען ניט נאָר איבערצוגעבן דעם אינהאַלט, נאָר אויפכאָפן עפעס פון דעם כישוף פון שלום־עליכמס שפּראַך. אָבער וועגן דער איבערזעצונג, וואָס מיר האָבן איצט פאָר זיך, דאַרף מען יעדנפאַלס זאָגן: דאָס איז געווען אַן ארבעט פון ליבע, און וויל זי איז אַזא, דערגייט זי אויך צו דעם לייענער. ביידע איבערזעצער, דזשולייוס (וועלכער איז ניט לאָנג צוריק גע־שטאָרבן) און פרענסיס באַטווין זיינען קינדוויז געקומען פון דעם אַמאָליקן רוסלאַנד קיין אַמעריקע, ביידע האָבן זיך דאָ פולשטענדיק אַמעריקאַניזירט, ביידע האָבן זיך אויסגעלעבט אין דער ענגלישער שפּראַך, אָבער פאָר ביידן איז „די אַלטע היים" פאַרבליבן עפּעס אַזוינס, וואָס קאָן ניט פאַרגעסן ווערן. דאָס לייענען שלום־עליכמען אין יידיש און דאָס איבערזעצן אים אין ענגליש איז פאָר ביידן געוואָרן אַ מיטל אָנצוהאַלטן און אויפצולעבן די פאַרבינדונג מיט דער „אַלטער היים". אויף אַזאָ אופן — שרייבט די איבערזעצערין — „זיינען די דאָזיקע געשיכטעס (פון שלום־עליכמען) באַשטימט סיי פאַר די, פאַר וועלכער די 'אַלטע היים' איז בלויז אַ נאָמען, וואָס זיי געדענקען פון דער קינדהייט, סיי פאַר די, פאַר וועלכע זי שטעלט מיט זיך פאָר אַ פולן קאָמפּלעקס פון געפילן, פון ווערטער און בילדער, פון ריחות און קלאָנגען, פאַר וועל־כע זיי האָבן ניט קיין שותפותדיקע מאָס זיי אויסצודריקן... אויב אונדז איז געלונגען צו ברענגען שלום־עליכמען צו די אַמעריקאַנער לייענער, אויב אונדז איז געלונגען אַרויסצו־ברענגען כאָטש אייניקע פון די דאָזיקע ריחות, קלאָנגען און בילדער, אויב מיר האָבן אויפגעהויבן כאָטש אַווינקל פון דעם גרויסן און וואונדערלעכן היימלאַנד פון האַרצן, וואָס מען באַצייכנט אַלס 'די אַלטע היים', איז אונדזער אַרבעט ווערט געווען צו טאָן".

*
**

אין דער זאַמלונג גייען אַריין 27 דערציילונגען. זי הייבט זיך אָן מיט אייגער פון די מעשיות פון די קאָסרילעווקער „קליינע מענטשעלעך" און ענדיקט זיך מיט דער וואויל־באַ־קאַנטער חנוכה־דערציילונג „קנאַרטן". אַ חוץ זיי גייען אין דער זאַמלונג אַריין אַ פאָר דערציילונגען פון טביה דער מיל־כיקער (טביהס ערשטע דערציילונג און „האָדל"), עטלעכע יום־טוב געשיכטעס, אַ קאָפּיטל פון מאָטל פייסי דעם חזנס („מיר איז גוט, איך בין אַ יתום"), „דער פאַרכישופטער שניי־דערל", אַ „לאָטערעי־צעטל" און אַ צאָל אַנדערע.

אין אַ זאַמלונג, וואָס דאַרף צום ערשטן מאָל פאַרשטעלן שלום־עליכמען אין אַ בוך פאַר אַמעריקאַנער לייענער וואָלט זיך געוואָלט זען אַ מער סיסטעמאַטישן און כאַראַקטעריסטישן אויסוואָל. ס'וואָלט זיך וועלן זען אין ענגליש „דאָס מעסערל", מען וואָלט געדאַרפט געבן אַ באַגריף וועגן מנחם מענדלען, אַ זאַמלונג פון שלום־עליכמען אָן דעם „טעפּל" וועט קיינמאָל ניט אויסזען פולשטענדיק, א. אַ. וו.

אָבער דער אויסוואָל איז נאָך אַלעמען אַ געשמאַק־זאַך, און וויי די איבערזעצערין אַליין וויזט אָן, האָבן זיי פון דער איבערזעצונג פון אַ ריי זאָכן זיך געמוזט אָפּזאָגן, ווייל זיי האָבן ניט געקאָנט גובר זיין די שוועריקייטן פון דער שפּראַך.

מיר דאָכט, אַז די בעסטע איבערזעצונג אין דער זאַמלונג איז „דער פאַרכישופּטער שניידערל", — אפשר דערפאָר, ווייל דער סיפּור־המעשה אַליין דערגייט אין זיין בעצם־קאַ־מישקייט צו אַן אמת־טראַגישער הויך וואָס איז קלאָר און פאַרשטענדלעך אין יעדער שפּראַך.

צו דער זאַמלונג איז צוגעגעבן אַ גלאָסאַר, — אַ פאַר־טייטשונג פון די אַלע ווערטער, וועלכע די איבערזעצער האָבן צוליב קאָליר איבערגעלאָזן אין אָריגינאַל אין זייער איבערזעצונג. ניט אַלע ווערטער זיינען פינקטלעך פאַרטייטשט אויף ענגליש, אָבער דאָס רוב פון די פאַרטייטשונגען העלפן אַרויס דעם ענגלישן לייענער צו פאַרשטיין די יידישע אידיאָם־אויסדרוקן.

שלום אש און זיין אָרט אין דער יידישער ליטעראַטור

י. ל. פּרץ האָט שטאַרק געהאַלטן פון שלום אַשן. אַנדערע שרייבער, ווי שלום־עליכמען, מענדעלען, רייזענען, באַמבערגן פלעגט ער אפט קריטיקירן, — אויב ניט שריפטלעך איז מינדלעך. אָבער פון שלום אַשן האָט ער זייער געהאַלטן און פון די באַגעגענישן מיט אַשן ביי פּרצן דערמאָנט זיך מיר ניט קיין אײַן מאָל, ווען פּרץ זאָל אים קריטיקירן און ניט רעדן ווען אים מיט דער גרעסטער אַכטונג, ווי ווען אַ גרויסן קינסטלער.

י. ל. פּרץ האָט ליב געהאַט אַשן, און כ׳געדענק מיט וואָס פּאַר אַ פּאַרגאַפטקייט ער האָט אויסגעהערט די קליינע דראַמעס „אמנון און תמר" און „יפתח טאָכטער", וואָס שלום אַש האָט אין 1911 פּאַרגעלייענט ביי פּרצן אין הויז.

אָבער פּרץ האָט געשאַצט אַשן ניט פּאַר דעם אופן פון זיין שרייבן (ער האָט גיכער באַוואונדערט זיין פּרוכטבאַרקייט און רייכקייט אין טעמעס). ריכטיק איז די אַנצוהערעניש, וואָס י. ל. פּרץ האָט געגעבן אין זיינע אויטאָביאָגראַפישע נאָטיצן, אַז די וואָס זיינען אַוועק פון זיין טיש און האָבן ביי אים ניט געוואָלט מער לערנען זיינען געווען די בעסטע. אַש איז אין זיינע ערשטע פּאָר יאָר טאַקע געזעסן ביי פּרצס „טיש" און האָט געפּראָווט לערנען ביי אים. אָבער דער אונטערשייד צווישן זייערע קינסטלערישע פּערזענלעכקייטן און זייער געזעלשאַפטלעכן צוגאַנג איז געווען אַזאַ גרויסער, אַז אַש האָט זייער פּרי פאַרלאָזן „פּרצס טיש" און איז אַוועק זיין אייגענעם וועג.

וואָס איז געווען די ענלעכקייט און דער אונטערשייד צווישן פּרצס און אַשס צוגאַנג צו קונסט און לעבן? עס איז אַ געוויסע צייט געווען פאַרשפּרייט אַ מיינונג, אַז די ענלעכקייט צווישן זיי איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ביידע זיינען זיי געווען ראַמאַנטיקער. אויסערלעך האָט עס טאַקע אַזוי געקאָנט אויסזען: י. ל. פּרץ האָט מיט דער פּולער האָנט געשעפּט דעם מאַטעריאַל פּאַר זיינע ווערק פון דער פּאַרגאַנגענהייט. זיינע פּאָלקסטימלעכע געשיכטעס און חסידישע דערציילונגען, זיינע דראַמאַטישע ווערק, ווי „אין פּאָליש אויף דער קייט", „בייגאַט אויפן אָלטן מאַרק" און אַנדערע זיינען געבויט, ס׳רוב, אויף לעגענדעס, וואָס זיינען געווען אַזוי אַלט, אַז מען האָט אַן זיי שוין אַנגעהויבן פּאַרגעסן. און לייענער און שרייבער, וואָס האָבן זיך באַצויגן צו י. ל. פּרצן מיט דער טיפּסטער פּאַרערונג, האָבן אפט ניט געקאָנט פּאַרשטיין: צוליב וואָס דאַרף פּרץ אין זיין שרייבן אַנגעמען דאָס לשון, דעם טאָן, די מעשיות פון אַלטע חסידים, אַדער בכלל פון פּרומע יידן, הגם ער אַליין איז געווען אַזוי ווייט ווי מעגלעך פון פּרומקייט? צוליב וואָס האָט ער געזוכט אויפצולבן, אַריינבלאָזן אַ נשמה אין דעם פאַרגליווערטן חסידיזם? צו וואָס האָט ער ראַמאַנטיזירט די פאַרגאַנגענ־הייט?

דער אמת איז אָבער, אַז ער האָט אין קיין אײַנעם פון זיינע ווערק ניט ראַמאַנטיזירט די פאַרגאַנגענהייט און אוודאי ניט די חסידות. וואָס פּרצן האָט אינטערעסירט אין דער פאַרגאַנגענהייט איז געווען: די עטישע ווערטן, וואָס האָבן אַ באַדייטונג פאַר דעם היינטיקן טאָג. די פאַרגאַנגענהייט האָט ביי פּרצן געדינט בלויז ווי אַ סימבאָל פון דעם, וואָס איז ווערטפול אין דעם היינט.

י. ל. פּרץ איז אין דער אמתן געווען ניט קיין ראַמאַנטיקער, נאָר אַ סימבאָליקער. און אין פּרט פון סימבאָלן איז ער אפט פאַרגאַנגען אַזוי ווייט, אַז זיי האָבן אים געדינט ווי משלים, אַלעגאָריעס און דאָס פּרעדיקן פון אַ אידייע האָט אפט אַרויס־געשטויסן די קינסטלערישע שילדערונג.

וועגן שלום אַשן קאָן מען זאָגן, אַז ער איז געווען דער היפוך פון פּרצן, — שוין ניט צו רעדן וועגן די אַנדערע „היימישע" און אַמעריקאַנישע קלאַסיקער פון אונדזער ליטעראַטור. שלום אַש איז געווען אַ הונדערט־פּראָצענטיקער ראַמאַנטיקער.

אָבער בלויז זאָגן, אַז אַ שרייבער איז געווען אַ ראַמאַנטיקער מיינט גאָרניט צו זאָגן, ווייל עס זיינען אין דער אמתן פאַראַן ניט איינער, נאָר צוויי מינים ראַמאַנטיזם: אַ פּראַגרעסיווער, אפילו אַ רעוואָלוציאָנערער, ווי ביי מאַקסים גאָרקין, וועלכער איז אין עצם דעם גרעסטן טייל פון זיינע ווערק ביז דעם יאָר 1908, געווען אַ הונדערט־פּראָצענטיקער, פּראַגרעסיווער ראַמאַנטיקער, אַ שרייבער, וואָס האָט געשעפּט זיין אינספּיראַציע פון קאַמף, פון וויידערשטאַנד פון די אונטערדריקטע קעגן זייערע אונטערדריקער, פון העלדישקייט (דערמאָנט זיך גאָרקיס „מוטער", „מאַלוואַ", „פאַמא גאָרדייעוו", אפילו ס׳רוב פון זיין אויטאָביאָגראַפּיע). און עס איז פאַראַן אַ צווייטער, מער טראַדיציאָנעלער און מער פאַרשפּרייטער מין ראַמאַנטיזם, אַזאַ וואָס שעפּט זיין אינספּיראַציע פון דער פאַרגאַנגענהייט און באַפּוצט די פאַרגאַנגענהייט מיט פאַרשייידענע קאָלירן און דעקאָראַציעס גראָד דערפאַר, ווייל זי איז ניט ענלעך און זעט אויס ניט צו האָבן קיין שייכות מיט דער גרויסער ווירקלעכקייט. דער אונטערשייד צווישן די ביידע מינים ראַמאַנטיזם, וואָלט איך געזאָגט, איז, ווי דער אונטערשייד צווישן אַ מענטשן, וואָס קוקט פאַראויס, האָפּנדיק אויף בעסערע צייטן, און אַזאַ וואָס קוקט אויף צוריק, בענקענדיק נאָך דער פאַרגאַנגענהייט. ליטעראַריש איז דער אונטערשייד צווישן די ביידע מינים ראַמאַנטיזם, ווי צווישן סאַציאָליסטישן רעאַליזם, וואָס שעפּט זיין אינספּיראַציע פון די פּאָלקס־קאַמפן, איצטיקע און פאַרגאַנגענע, און דעם בורזשואַזן נאַטוראַליזם, וואָס זעט ניט דעם וואָלד צוליב די ביימער און פאַרבייט דאָס גאַנצע בילד פון די געזעלשאַפטלעכע באַציאונגען און פּראָבלעמען דורך באַשרייבונגען פון די פּערזענלעכע קליניקייטן, פון וועלכע דאָס גאַנצע לעבן באַשטייט, כלומרשט, פון גריבלען זיך אין די דעטאַלן וועגן אייגצלנע פּערזאָנען, וואָס פאַרשטעלן מיט זיך די גאַנצע געזעלשאַפט. שלום אַש איז געווען אַ ראַמאַנטיקער פון אַט דעם צווייטן

„זאַמלונגען", ווינטער 1958.

מין. אַ ראַמאַנטיקער, וואָס האָט געשעפט זיין אינספּיראַציע פון דער פֿאַרגאַנגענהייט ניט דערפֿאַר, ווייל זי איז די מוטער פון דעם היינט און מאָרגן, נאָר גראָד דערפֿאַר, ווייל זי איז אָפּגעשיידט פון דעם טומלדיקן היינט, זעט אויס ניט צו האָבן קיין שייכות מיטן מאָרגן. מיט איין וואָרט: ווייל זי איז די פֿאַרגאַנגענהייט, וואָס לאָזט זיך באַפּוצן מיט אַלערלייַ קאָלירן.

נעמען מיר, למשל, אַלס ביישפּיל שלום אָשס איינס פון די ערשטע זאַכן, אַ ווערק, וואָס איז געווָארן קלאַסיש אין אונ־דזער ליטעראַטור, „דאָס שטעטל". שלום אָשס „שטעטל" איז געשריבן צווישן 1902 און 1904, אין דער צייט פון דעם קעשענעווער פּאָגראָם, אין דער צייט פון דעם רוסיש־יאַפּאַ־נישן קריג, וואָס האָט אויפגעטרייסלט רוסלאַנד, אין דער צייט, וועו ס׳האָט זיך אַלץ קלאָרער און קלאָרער געהערט און געפילט דער שטורעם פון דער אָנוואַקסנדיקער רעוואָלו־ציע. דאָס אַלטע מנוחהדיקע, שבתדיקע שטעטל האָט שוין דעמאָלט לאַנג ניט עקזיסטירט, — אויב ס׳האָט וועו־עס־איז עקזיסטירט. האָט דאָך שוין מענדעלע, מיט אַ האַלבן יאָר־הונדערט פּאָר אָשן, געשניטן פּאָסן פון דעם אַלטן שטעטל, פון די בעל־טאַקסעס, פון די גבירים און „קליינע מענטשעלעך". האָט ער דאָך שוין אין די 60ער יאָרן אין „מסעות בנימין השלישי" געמאָלט דאָס שטעטל ווי אַן אַלטע צעפּאַלענע חורבה, — אַ קאַבצאַנסק, וואָס ליגט ביי גנילאפּיאַטעווקע. און אין שלום אָשס צייט, פונקט דעמאָלט, וועו ער איז אַרויס מיט זיין „שטעטל" האָט דאָך רעאַליסטישער בונטאָר, א. מ. ווייסענבערג, אויך געשאַפן אַ „שטעטל", וואָס איז געווען פול מיט קאָמף, מיט רייסעריייען, מיט קלאָסן־צוזאַמענשטויסן, וואָס שטעלן אַוועק איין טייל פון שטעטל קעגן דעם צווייטן.

אָבער ביי שלום אָשן געפּינט איר אפילו ניט קיין אָפּ־קלאַנג פון דעם אַלעמען. זיין שטעטל איז שטיל און רואיק און זאַט און שבתדיק. אין אָשס „שטעטל" פּרעגט נאָך קיינער ניט אָפּ די מאַכט פון אַ יחזקאל גאָמבינער, — ניט נאָר מענטשן, נאָר די נאַטור גופא בויגט זיך פאָר אים. שלום אָשס „שטעטל" ווייסט ניט פון קיין קאָמף, ווייסט ניט פון קיין קלאַסן. אויב ער דערציילט אפילו ווען „קוילער־געסל", אין היפּוך צו די גאַסן פון די „שבתדיקע" יידן, איז עס דערהויפּט צו ווייזן, אַז דאָס קוילער־געסל קומט צו הילף די פּרומע יידן, ווען יענע זיינען אין אַ צרה. ס׳איז אַ שטעטל וואָס האָט אפשר גאָר קיינמאָל ניט עקזיסטירט, אָבער וואָס לעבט אויף אונטער שלום אָשס כישוף־פּען, ווי אַן אַלט קינסטלעריש בילד, ווי אַ שטילער חלום, וואָס האָט ניט קיין שייכות מיט דער רויער ווירקלעכקייט.

אָדער נעמט אָשס באַרימטן „גאָט פון נקמה". קיינער קאָן ניט אָפּלייקענען די קינסטלערישע גבורה, מיט וועלכער די דראַמע איז אָנגעשריבן און אפילו די דרייסטקייט, מיט וועל־כער די ראָלע פון אַ ספר תורה אין אַ „הייזל" ווערט פאָרגע־שטעלט. אָבער „גאָט פון נקמה" איז אַריגינעל געבויט געווָארן אויף שלום אָשס אַ פריערדיקער סקיצע „אין אַ פרילינג נאַכט", וואָס איז שפּעטער אַריינגעבויט געווָארן אין דער דראַמע. אין אַ פרילינג־נאַכט, אונטער אַ פרילינג־רעגן, טאַנצן די „מיידלעך פון הייזל" אין דרויסן מיט צעלאָזטע האָר, זיי זיינען נאָאיוו, שיין און מלא חן, אַזוי אַז מען פּאַרגעסט גאָר, אַז מען האָט דאָ צו טאָן מיט די קרבנות פון אַ פּוילנדיקער געזעלשאַפט, מיט וויסט שקלאַפּינס, און עס זעט ניט אויס, אַז זיי אַליין זאָלן נעמען צום האַרצן זייער לאַנג.

קאָן מען, נאַטירלעך, ניט לייקענען, אַז די דאָזיקע „מיידלעך" זיינען סוף־כל־סוף יונגע מענטשן, וואָס האָבן דאָס פולע רעכט הנאה צו האָבן פון אַ פרילינג־נאַכט און צו פילן זיך, ווי יונגע מענטשן בכלל וואָלטן זיך געפילט אין אַזאַ נאַכט. און עס איז געווויס שלום אָשס אַ פּאַרדינסט, וואָס ער האָט הינטער די קייטן פון די וויסע שקלאַפּינס דערזען — כ׳גלויב, אַז פריער פון אַ וועלכן עס איז אַנדער יידישן שרייבער — פּשוטע מענטשן מיט נאָרמאַלע מענטשלעכע באַדערפענישן און פריידן.

אָבער דאָך... פּאַרשטעלן די שקלאַפּינס פון „הייזל" אין אַזאַ פריילעכער, טאַנצנדיקער, אומשולדיקער פּאָרם, פּאַר־געסנדיק, אָדער מאַכנדיק פּאַרגעסן דעם לייענער, אַז דאָס זיינען אומגליקלעכע קרבנות פון פּאַרקריפּלטע געזעלשאַפּט־לעכע אומשטענדן; פּאַרגעסן וועגן דעם אומגליק און שאַנד, וואָס די דאָזיקע מיידלעך האָבן געמוזט איבערלעבן איידער זיי זיינען אַריינגעפאַלן אין „הייזל", און וואָס זיי קאָנען זיכער ניט פּאַרגעסן אויף איצט, — מיינט באַוואוסטזיניק אָפּצוקערן זיך פון ווירקלעכן לעבן, מאַכן זיך ניט וויסן וועגן די געזעל־שאַפטלעכע איבלען און אומרעכטן, פּאַרפּוצן און באַמאָלן די מיאוסע ווירקלעכקייט און שאַפן אָנשטאָט איר אַ מין אויסגע־טראַכט לעבן.

האָט שלום אָש ניט געוואוסט און ניט פּאַרשטאַנען, וואָס אַרום אים טוט זיך? זיכער האָט ער געוואוסט וועגן דעם. אַ סימן — זיינע באַשרייבונגען פון די בלוט־פּאַרגיסונגען בעת די רעוואָלוציאָנערע געשעענישן אין דעם צאַרישן פּע־טערבורג. ער האָט זיי געזען און האָט זיי דערפילט. אָבער הגם ער האָט זיך אויף זיי אויף אַ וויילע אָפּגעשטעלט, האָט ער זיך פון זיי באַלד אָפּגעקערט, — זענדיק די בלוט־פּאַרגיסונ־גען, וואָס די צאַרישע מאַכט האָט פּאַראורזאַכט, האָט ער ניט באַמערקט און ניט פּאַרשטאַנען דר, וועמענס בלוט עס איז פּאַר־גאָסן געוואָרן, די וואָס זיינען באַוואוסטזיניק געגאַנגען אויף די גרעסטע קרבנות אין קאָמף פּאַר אַ בעסערער געזעלשאַפט.

אָט די טענדענץ פון אָפּקערן זיך פון דער לעבעדיקער ווירקלעכקייט מיט אירע קאָמפן און קרבנות, און פּאַרקוקן זיך אויף דער פּאַרגאַנגענהייט, וואָס לאָזט זיך ראַמאַנטיזירן און באַפּוצן גראָד דערפּאַר, ווייל זי איז שוין לאַנג ניטאָ, גייט דורך ווי אַ רויטער פּאָדים דורך שלום אָשס גאַנצן שאַפן.

מ׳קאָן ניט לייקענען, אַז ער האָט עס געטאָן מיט חן, אָפּט מיט אַ גרויסער קינסטלערישער דערהויבונג, וואָס האָט גע־מאַכט דעם לייענער צו גלויבן אין דער ווירקלעכקייט פון דער באַשרייבונג, כאָטש ער האָט אָפּט געוואוסט, אַז די מעשה איז גאָרניט אַזוי געווען, און אַז אָשס „ווירקלעכקייט" איז אַן אויסגעטראַכטע און צוגעפּוצטע.

די טענדענץ צו באַפּוצן די פּאַרגאַנגענהייט און שפּיגלען זיך אין איר איז ביי שלום אָשן וואָס וווייטער געוואָרן אַלץ מער אויסגעשפּראָכן, — און עס איז קיין צווייפל ניט, אַז אפילו אויסער זיינע רעליגיעזע שטימונגען און גאָט־זוכעריי האָט די דאָזיקע שטרעבונג אים געבראַכט צו די ביבלישע דערציי־לונגען און אין די לעצטע אַנדערהאַלבן יאָר — צו זיינע „קריסטלעכע" ראַמאַנען.

וועו מיר נעמען אָשס „קידוש השם", זיין „כישוף־מא־כערין פון קאַסטיליע", זיין „תהילים־ייד" האָט יעדעס פון די דאָזיקע וועלט גיכער צו טאָן, אין גרונט געמומען, מיט אַ טראַ־גישער לאָגע, מיט אַ טראַגעדיע פון דעם יידישן פאָלק, וואָס געפינט זיך אין אַ סביבה פון וועלפישער שנאה. אָלס היס־

טאָריש־רעאַליסטישע ראָמאַנען האָבן זיי געקאָנט געבן אַשן די מעגלעכקייט צו מאָלן די דעמאָלטדיקע געזעלשאַפטלעכע באַציאונגען און גרופּעס, די אורזאַכן פון זייערע באַציאונגען צו יידן, די סאָציאַלע קרעפטן, וואָס האָבן דערביי געווירקט, און סוף־כל־סוף אויך דעם ווידערשטאַנד וואָס די יידן האָבן געגעבן, לויט די באַדינגונגען פון יענע צייטן, — אַ ווידערשטאַנד, אָן וועלכן זיי וואָלטן ניט קאָנען איבערלעבן די צרות און וואָלטן מוזן אומקומען.

אָבער שלום אַש ווייסט וועגן גוטע און שלעכטע מענטשן, וועגן צדיקים און רשעים, וועגן פּייניקער און הייליקע מאַרטירער, נאָר ניט וועגן סאָציאַלע קרעפטן און צוזאַמענשטויסן, וואָס בילדן דעם גרונט פון דער געשיכטע און פון די היסטאָרישע פּאַסירונגען. ווערט דעריבער די אויפמערקזאַמקייט פון דעם לייענער אָפּגעצויגן צו די אויסטערלישע פיגורן פון דעם הייליקן שניידערל, פון דער מאָלערישער יידישער מאַרטירערין אין קאַסטיליע, פון דעם תהילים־ייד, וואָס פאַרווירקלעכט אין זיין לעבן דעם יעזוס־געבאָט וועגן ניט שטעלן זיך קעגן בייז, — און די געזעלשאַפט גופא, אַ חוץ די היסטאָרישע, אָדער פּסעוודאָ־היסטאָרישע דעקאָראַציעס, פאַרשווינדט הינטער אָט די אויסדערוויילטע העלדן פון גלויבן, פון מאַרטירעריי און ... פון ניט־ווידערשטעלן זיך.

די בייזוויליקע קריטיקער און ביטערע פאַרפאָלגער פון שלום אַשן, פאַר די לעצטע אָנדערהאַלבן צענדליק יאָר פון זיין לעבן, האָבן זיך אָנגעכאַפּט אין זיין סעריע „קריסטלעכע" ראָמאַנען, כדי צו באַשולדיקן אים אין אַלדאָס בייז: אין פּערזענלעכן פאַרראַט צום יידישן פאָלק, אין „אונטערלעקן" זיך צום קריסטנטום צוליב זייטיקע מאַטעריעלע, אָדער פּרעסטיזש־חשבונות, אין שמד און אין וועלן אָפּשמדן דאָס גאַנצע יידישע פאָלק (ניט אַנדערש...). ביי זיי איז אויסגעקומען, אַז אַש האָט זיך פּלוצלונג, פון דער העלער הויט, צוליב אָט די „חשבונות", אָנגעכאַפּט אָן די „קריסטלעכע" טעמעס און העלדן.

זיי האָבן אָבער ווי פאַרגעסן, אַז אַשס „קריסטלעכע" ראָמאַנען זיינען אייגנטלעך פּאָסט־ביבלישע ראָמאַנען, וואָס פאַרענדיקן דעם ביבלישן פּעריאָד אין ארץ־ישראל. זיי האָבן ווי פאַרגעסן, אַז באַגלייך מיט די ראָמאַנען וועגן דעם „מאַן פון נצרת", וועגן די אַפּאָסטאָלן (וועלכע זיינען אַלע געווען יידן), וועגן מאַריאַן, האָט ער אָנגעשריבן ראָמאַנען וועגן משהן, יציאת מצרים, וועגן ישעיהן, וועגן יהושע בן נון, — אַז נאָך לאַנג, לאַנג פאַר דעם, ווי ער האָט אָנגעשריבן די דאָזיקע סעריע ראָמאַנען האָט די ביבלישע טעמע אים כסדר געצויגן, און ער האָט דעמאָלט, נאָך מיט כמעט 40 יאָר צוריק, געשאַפן זיין „אמנון און תמר", זיין „יפתחס טאָכטער", זיינע ביבלישע געשיכטעס. און אפילו זיין וואונדערלעך־פּאָעטישער „געזאַנג פון טאָל", וואָס איז דורכגעדרונגען מיט אמתער ליבע צו די ערשטע פּיאָנערן פון דעם נייעם יידישן ישוב אין פּאַלעסטינע איז דורכגעוועבט און דורכגעדרונגען מיט ביבלישע בילדער און שטימונגען.

די ביבל־טעמע, פון וועלכער די אַזוי־גערופענע „קריסטלעכע" ראָמאַנען זיינען בלויז אַ נאַטירלעכער טייל, האָט שטענדיק צוגעצויגן אַשס אינטערעס, — ערשטנס דערפאַר, ווייל דאָס זיינען טעמעס פון דער ווייטער פאַרגאַנגענהייט, וואָס האָט כמעט ניט קיין שייכות מיט דער ווירקלעכקייט און וואָס לאָזט זיך דערפאַר פּוצן אין די ראָמאַנטישסטע פאַרבן, ניט זאָרגנדיק וועגן דער ווירקלעכקייט; און צווייטנס, ווייל די ביבל־טעמע האָט אַלץ מער און מער אַנטשפּראָכן אַשס רעליגיעז־דראַמאַטישע שטימונגען, צי אפשר אַנדערש געזאָגט: וואָס מער ס'האָט זיך ביי אַשן געשטאַרקט זיין רעליגיעזע וועלט־באַציאונג, וואָס מער זיין ראָמאַנטיזם האָט זיך צונויפגעשמאָלצן מיט זיינע רעליגיעזע שטימונגען, אַלץ מער האָט אים צוגעצויגן די ביבל־טעמע מיט אַלע אירע אָפּצווייגן.

אין דער צייט, ווען שלום אַשס „קריסטלעכע" ראָמאַנען האָבן זיך גענומען ווייזן איינער נאָכן אַנדערן האָבן אַ סך לייענער — און דער שרייבער פון די שורות בתוכם — זיך געוואונדערט: אָנגענומען, אַז אַשן האָבן פאַראינטערעסירט די פיגורן פון יעזוסן, פון מאַריאַן, פון די אַפּאָסטאָלן צוליב זייער שיינקייט, אָדער צוליב זייער פילאָזאָפיע. אָבער צוליב וואָס האָט ער אין זיי געדאַרפט אַריינאַרבעטן, ווי עפּעס גלויבלעכעס דעם גאַנצן פּאַק פון אומגלויבלעכע און ס'רוב זייערע נאַאיווע ניסים, מיט וועלכע דער נייער טעסטאַמענט איז איבערגעפילט? קאָן דען אַ ראָמאַן, וואָס האָט צו טאָן אפילו מיט אַ שאָטן פון ווירקלעכקייט און וואָס איז געשריבן דורך אַ מאָדערנעם מענטשן, אָננעמען פאַר עכט די „ניסים", וואָס האָבן כלומרשט פּאַסירט מיט יעזוסן און מאַריאַן? מיינט עס ניט צופיל פאַרלאָזן זיך אויף דער עוואַנגעליע און אַראָפּשלינגען אַלע אירע אומנאַטירלעכקייטן?

אָבער אַ טיפערער אַריינבליק אין שלום אַשס ווערק ווייזט, אַז „ניסים" האָבן אים קיינמאָל ניט אָפּגעשטויסן, — פאַרקערט, זיי האָבן אים צוגעצויגן. שוין אין „גאָט פון נקמה" זעען מיר, אַז דער „העלד", יאַנקל שאַבשאָוויטש, גלויבט אין דער מעגלעכקייט פון אַ נס, — אַז די תורה, וואָס ער לאָזט שרייבן און וואָס ער וויל אַריינשטעלן אין צימער פון זיין טאָכטער, וועט זי אָפּהיטן פון אַראָפּלאָזן זיך אין דעם שאַנד־לעבן, וועלכן ער האָט עקספּלואַטירט. אין „יפתחס טאָכטער" נעמט אַש אָן בוכשטעבלעך דעם ביטערן „נס", וואָס פאַראורזאַכט דער טאָכטערס טויט און פּרואווט אפילו ניט זוכן קיין אַנדער, מער גלויבלעכע אורזאַך; די „כישוף־מאַכערין פון קאַסטיליע" פאַרענדיקט זיך מיטן בילד פון דעם „נס", וואָס פּאַסירט, ווען די צעווילדעוועטע, פאַנאַטישע קריסטלעכע מאַסע דערזעט אין דער יידישער מיידל די הייליקע מאַדאָנע.

מען וואָלט געקאָנט ברענגען צענדליקער אַזעלכע ביישפּילן פון שלום אַשס ווערק, און זיי אַלע דערציילן אונדז, אַז דער אינטערעס צום „נס" איז געווען אַ טייל פון אַשס רעליגיעזער ראָמאַנטיק, וועלכע ס'האָט געצויגן צו זיי גראָד דערפאַר, ווייל זיי זיינען געווען אַ פאַרלייקענונג פון דער רעאַלער ווירקלעכקייט.

קאָן מען, נאַטירלעך, זאָגן, אַז שלום אַש האָט אין משך פון דעם איבער האַלבן יאָרהונדערט פון זיין פרוכטבאַרן ליטעראַרישן שאַפן געשריבן ניט נאָר אויף רעליגיעזע און ביבלישע טעמעס. האָט ער דאָך געשאַפן אַזעלכע ראָמאַנען, ווי „מערי", „מאָטקע גנב", „אַמעריקע", „לעדערערס צוריקקער", „דריי שטעט", „אָנקל מאָזעס", „איסט־ריווער" און צום סוף זיין ראָמאַן פון אַמעריקאַנער לעבן „גראָסמאַן און זון".

איז דאָס געוויס אמת. שלום אַש, דער פרוכטבאַרסטער פון די יידישע שרייבער, האָט אויף זיין לעבן אָנגעשריבן אַ סך און קיינער קאָן, נאַטירלעך, ניט זאָגן וועגן קיין שרייבער בכלל און ספּעציעל וועגן אַ שרייבער פון אַזאַ פאַרנעם, ווי שלום אַש, אַז ער איז פון אָנהייב ביזן סוף געווען גלייך, ווי אַ שטעקן, אַז זייענדיק לויט זיין אַלגעמיינער ריכטונג אַ בורזשואַזער ראָמאַנטיקער, האָט ער קיינמאָל ניט „געזינדיקט"

מיט רעאַליזם. רעאַליסטישע סצענעס, וואָס מאַכן, אגב, דעם שטאַרקסטן אייַנדרוק, קאָן מען געפינען אין אַשר שאַפונגען, כמעט אין יעדן פון זיינע ווערק, אָנהייבנדיק פון דער „יאטישער טאַכטער" (איינס פון זיינע ערשטע ווערק) און ענדיקנדיק מיט „איסט־ריווער", איינס פון זיינע לעצטע ווערק (דער־מאָנט זיך די סצענע פון דעם טרייענגל פייער). דאָס זעל־ביקע קאָן מען זאָגן אויך וועגן אייניקע גאַנצע ווערק זיינע, ווי וועגן „מאַטקע גנב" (ספּעציעל די ערשטע העלפּט, אין וועלכער אַש פירט אַרויס די אַרעמשאַפט פון סאַמע דעק), וועגן „אַנקל מאָזעס", וואו עס ווערן געמאַלט אייניקע זייטן פון דער אינדוסטריאַליזאַציע פון די יידישע איינוואוינער אין אַמעריקע; אין דער „מוטער" — הגם אין איר פאַרנעמט שוין דער ראַמאַנטיזם דעם אויבנאָן, א. אַז. וו.

מיט אַנדערע ווערטער: געוויס זיינען אין אַלע אַשס וועלכע געווען שטאַרקע, אָפט ממש אומפאַרגעסלעכע רעאַליסטישע סצענעס, אין וועלכע דער אויטאָר איז מער באַאיינפלוסט געוואָרן פון דער סאָציאַלער ווירקלעכקייט, אידער דורך זיין רעליגיעז־ראָמאַנטישער קונסט־איינשטעלונג; און זיכער זיינען די טעמעס פון אַ צאָל פון זיינע ווערק, ספּעציעל פון די, אין וועלכע ער האָט געמאָלט אַמעריקע מיט דער ווירקונג, וואָס זי האָט געהאַט אויף דער יידישער אימיגראַציע, געווען אַזעלכע רעאַליסטישע, אַז זיי האָבן כמעט פאַרשטעלט שלום אַשס ראָמאַנטיזם. אָבער אַזעלכע ווערק זיינען אין זיין שאַפן אַ מינדערהייט, — און אויף וויפל ס׳האָט זיך געווענדעט פון זיין אייגענער איינשטעלונג פון ווערק — ווי, למשל, די גרו־פּע פון „קידוש השם", די „כישוף־מאַכערין פון קאַסטיליע" און דער „תהילים־ייד", וועמענס אידייען ער האָט, ווי ער אַליין דערקלערט אין זיין פאַררעדע צום „תהילים־ייד", אויס־געטראָגן אין זיך אין משך פון אַ סך יאָרן; אָדער וועגן זיינע ביבלישע און פאַסט־ביבלישע („קריסטלעכע") ראָמאַנען, וואָס זייערע טעמעס האָבן אים גראָד צוליב זייער ראָמאַנטישקייט און רעליגיעזער איינשטעלונג אינטערעסירט שוין אין דעם ערשטן צענדליק יאָר פון זיין שאַפן (דערמאָנט זיך אין אַ „קאַרניוואַל־נאַכט"), איז שלום אַש געווען דער אָנגעזעענסטער פאַרשטייער פון דער ראָמאַנטישער (און ראָמאַנטיש־רעליגי־עזער) שול אין דער יידישער ליטעראַטור.

די דאָזיקע ריכטונג אין זיין שאַפן, וועלכע איז פאַר זיך געווען וויכטיק פון רעוואָלוציאָנערן ראָמאַנטיזם, און צוזאַמען דערמיט דאָס אויספעלן פון אַ קלאָרן פאַליטישן בליק אויף דעם, וואָס עס קומט פאַר אין דער געזעלשאַפט, האָבן צומאָל צוגעגעבן אַשס ווערק אַן אָפּן־רעאַקציאָנערן כאַראַקטער (דער־מאָנט זיך „די דריי שטעט", אין וועלכע ער מאָלט אָפט אין די פינצטערסטע פאַרבן די רוסלענדישע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג, ספּעציעל די אָקטאָבער־רעוואָלוציע, אויפן מאָניר פון דיקענסעס „צוויי שטעט"), און האָבן אים אויסער יעדן צווייפל אַוועקגעשטעלט אין די רייַזן פון די בורזשואַזע שרייבער.

און דאָך... און דאָך וואָלט געווען דער גרעסטער טעות און אומרעכט אַוועקצומאַכן מיט דער האָנט, אָדער פּרואוון פאַרקלענערן די גרויסע ראָלע פון שלום אַשן אין דער יידי־שער ליטעראַטור און זיין גרויסן ווערט אַלס שרייבער. וואָרום, הגם ס׳איז טאָקע אמת, אַז אַש איז געווען בעצם אַ בורזשו־אַזער שרייבער מיט אַ ראָמאַנטיש־רעליגיעזער איינשטעלונג און אַז זיין וועלט־אָנשויאונג האָט אָפט צוגעגעבן זיינע ווערק אָפּן־רעאַקציאָנערע טענדענצן, — איז ער פאַרט געווען דער גרעסטער יידישער שרייבער פון דעם נאָכקלאַסישן פּעריאָד, וואָס האָט געשאַפן אַ סך ווערק, וועלכע וועלן אינגאַנצן, אָדער טיילווייז, פאַרבלייבן קלאַסיש אין דער יידישער ליטעראַטור.

אין פאַרבינדונג מיט דער דאָזיקער אָפּשאַצונג פון שלום אַשן איז אינטערעסאַנט צו דערמאָנען די מיינונג, וועלכע קאַרל מאַרקס האָט מיט אַ הונדערט יאָר צוריק אַרויסגעזאָגט אין אַ בריוו צו ענגעלסן וועגן דעם באַרימטן פראַנצויזישן שרייבער, אָנאָרעי באַלזאק. באַלזאק איז געווען, לויט זיין ריכטונג, אַ דורכאויס בורזשואַזער שרייבער; לויט זיין וועלט־אָנשוי־אונג — אַ מאָנאַרכיסט; לויט זיין פערזענלעכן לעבן — דער מאַן פון אַ רייכער רוסישער פריצטע פון פאָלטאַווער גובער־ניע. אָבער באַלזאקס גרויסער טאַלאַנט און שאַרף קינסטלע־ריש אויג, וואָס האָט זיך ניט געלאָזן נאַרן, איז געווען אַזאַ, אַז מאַרקס האָט אין זיין בריוו צו ענגעלסן געשריבן, אַז דער דאָזיקער בורזשואַזער שרייבער גיט אַ מער צעשמעטערנדיק בילד פון דער דעמאָלטדיקער בורזשואַזער געזעלשאַפט, אייַ־דער אַ צאָל היסטאָריקער, וואָס האָבן זיך געראַטנט אין דעם פראָגרעסיוון לאָגער.

דאָס זעלביקע האָט לענין געשריבן וועגן לעוו טאָלסטאָיס שאַפן. לענין האָט, נאָטירלעך, זייער וויניק געהאַלטן פון טאָלסטאָיס רעליגיעזער וועלט־איינשטעלונג, פון די אידייען, וואָס ער האָט אַרייַנגעטראָגן אין פיל פון זיינע ווערק. אָבער אין דער זעלביקער צייט האָט ער געשטעלט גוואַלדיק הויך דעם ליטעראַריש־געזעלשאַפטלעכן ווערט פון טאָלסטאָיס שאַ־פונגען און האָט געשריבן, אַז דער דאָזיקער גראַף האָט בעסער פאַרשטאַנען די נשמה פון דעם רוסישן פויער, אידער וועל־כער עס איז אַנדער רוסישער שרייבער פון זיין צייט.

אין שלום אַשס ווערק מעגן און דאַרפן די פּראָגרעסיווע שרייבער און לייענער אָפּוואַרפן זיין רעליגיעזע אידעאָלאָגיע און זיין ראָמאַנטישן מעטאָד. אָבער נאָך דעם אַלעמען פאַר־בלייבט דער פאַקט, אַז אַש איז געווען אַ גרויסער, אָפט אַ מעכטיקער קינסטלער, וואָס האָט אין משך פון מער ווי אַ האַלבן יאָרהונדערט פון זיין שאַפן אַריינגעקוקט מיט זיין קינסטלעריש אויג כמעט אין יעדן ווינקל פון דעם יידישן לעבן, פון סאַמע אונטן (פון יאָנקל שאָבשאָוויטשעס „הייזל") ביזן סאַמע אויבן (צווישן די יידישע אַרבעטער און אינטעלי־גענץ). זיין שאַפן האָט געדעקט כמעט די גאַנצע געשיכטע און געאָגראַפיע פון דעם יידישן לעבן, — אָנהייבנדיק מיט דעם יידישן לעבן אין פּוילן, רוסלאַנד, פאַלעסטינע און דעם פאַר־צייטיקן ישראל ביז דער היינטיקער אַמעריקע. ער פירט אַרויס אין זיינע צאַלרייכע ווערק הונדערטער, אויב ניט טויזנטער מענטשן, און ניט בלויז טיפּן, נאָר קלאָר־געצייכנטע אינדיווידואַלע כאַראַקטערן; ער ברענגט אין זיי אַרויס, אפילו וועג ער פאַרשטייט זיי ניט קלאָר, דעם גאַנצן סכום פון די אידייען און קאַמפן אין יידישן לעבן פאַר דעם לעצטן האַלבן יאָרהונדערט און אין אַ געוויסער מאָס אין מיטלאַלטער און אין דער פאַרצייטיקער יידישער וועלט. און ווי שוין פריער דערמאָנט, אפילו וועג אש מאָלט עטוואָס אַזוינס, וואָס איז גאָר ניט געווען, מאָלט ער עס מיט אַזעלכע קלאָרע פאַרבן און מיט אַזאַ איבערצייגונג, אַז דער לייענער וועט פאַרכאַפט פון זיין קינסטלעריש ווייזע און דערציילעריש טאָלאַנט.

דאָס וואָס אש האָט דורכגעבראָכן מיט זיינע ווערק אַ פענצטער פאַר דער יידישער ליטעראַטור אין דער וועלט־ליטעראַטור האָט אַן שום צווייפל צוגעגעבן כבוד און אַנזען אונדזער ליטעראַטור, און דאָס וואָס ער איז געווען דער ערש־טער דאָס צו טאָן איז, נאָטירלעך, ניט געווען קיין צופאַל.

ס׳האָט זיך געהאַנדלט ניט וועגן זיין „סוחרישער געשיקטקייט", ווי גאָלדפאַדען האָבן אַמאָל געזאָגט וועגן באַלזאַקן און לענין וועגן טאָלסטאָיאַנען: דער דאָזיקער בורזשואָזער שרייבער האָט אָפט אַזוי טיף און וויט אַרײַנגעקוקט מיט זיין קינסטלער־אויג אין אַלע וויִנקעלעך פון יידישן לעבן, אַז אפילו וועלן מיר וואָרפן אַפֿ זיין גאַנצע אידעאָלאָגיע און מעטאָד פאַרבלייבט פון אים נאָך אַלץ אַ רייכע ירושה אין דעם גאַלדענעם פאַנד פון אונדזער ליטעראַטור און קולטור.

שלום אַש „נאָזאַרין"

„דהי נאָזאַרין" (דער נוצרי, יעזוס) פון שלום אַש, אין מאַריס סעמיוועלס ענגלישער איבערזעצונג, איז אין אַ קורצער צייט אַרומגעוואָקסן געוואָרן מיט אַ רײַ געשיכטעס, אומאָנגענעמענע און אַנגענעמע — ווי פאַר וועמען. די דאָזיקע געשיכטעס האָבן אַרויסגענומען דעם „נאָזאַרין" פון דעם געביט פון „ריין"־ליטעראַרישער קריטיק און האָבן אים אַריבערגעפירט אינעם געביט פון געזעלשאַפטלעכע דיסקוסיעס.

דאָס איז געווען אומפאַרמיידלעך, ערשטנס צוליב דער טעמע גופא פון דעם בוך און ספעציעל צוליב דער באַהאַנדלונג פון דער טעמע; און צווייטנס צוליב דעם אויטאָר פון בוך, שלום אַש, זיינע ספעציפישע „מעטאָדן" פון זעלבסטרעקלאָמע און דער סביבה, אין וועלכער ער שאַפט און אַרבעט.

די טעמע וועגן דעם נוצרי, וועגן יעזוסן, דעם גרינדער פון גאָט פון דער קריסטלעכער רעליגיע, איז אין יידישן לעבן פון ליטעראַטור שטענדיק באַטראַכט געוואָרן אַלס אַ „טאַבו", אַ פאַרבאָטענע טעמע, וועלכע ס׳איז בעסער אויסצומיידן. דאָס איז געווען אַ רעזולטאַט פון אַ לאַנגער קייט היסטאָרישע אורזאַכן, צווישן וועלכע דער קלעריקאַל־קריסטלעכער אַנטיסעמיטיזם מיט זיין שטענדיקן איבערחזרן, אַז יידן האָבן „געטויט קריסטוסן", אַז „יידן לאָכן אָפֿ פון קריסטוסן", א. אַ. וו., און די צרות וואָס יידן האָבן דערפון געהאַט, האָבן געשפּילט אַן אַנטשליסנדיקע ראָלע. ס׳איז ניט קיין פראַגע וועגן רײַן־רעליגיעזע אונטערשיידן צווישן פרומע יידן און גלויביקע קריסטן. ס׳איז אַ פאַקט, אַז וועגן בודיזם, אַדער קאָנפוציאַניזם און אפילו מאָכמעדאַניזם קאָנען אפילו פרומע יידן, וואָס וויסן עפּעס וועגן דעם, הערן און רעדן מיט אַ געוויסער מאָס פון אינטערעס און אָביעקטיווקייט. פון דער אַנדער זייט איז אַבער אויך אַ פאַקט, אַז פאַרטיפן זיך אין דער פראַגע וועגן קריסטוסן, זיין פערזענלעכקייט און זיין לערע, מיידן אויס אפילו יידן, וואָס זיינען פריי פון אַלע רעליגיעזע געפילן, — פשוט דערפאַר וויל ס׳איז ניט אַזוי אַ וויויטיקדיקע פראַבלעם, וויי אַ פראַבלעם, וואָס האָט פאַרשאַפט און ביי געלעגנהייטן פאַרשאַפט זי נאָך ביז איצט, געברענטע וויטיקן און צרות. מיר דערמאָנען זיך, אַז ווען דער אומדערמידלעכער דר. חיים זשיטלאָווסקי האָט מיט אַ יאָר 28 צוריק געפּראָווט אויפהייבן אין זיין זשורנאַל „דאָס נייע לעבן" די פראַגע וועגן „רעווידירן דעם היסטאָרישן פראָצעס" וועגן קריסטוסן און וועגן פרואוון געבן אַן אָביעקטיוע אָפשאַצונג וועגן יעזוסעס „יידישן בייטראָג" צו דער „קולטור פון דער מענטשהייט", האָט זיך אַנטקעגן דעם אויפּגעהויבן אַזאַ געשריי אפילו אין די ראַדיקאַלע יידישע קרייזן, אַז פון זיין פאַרגעשלאָגענער „רעווויזיע" איז גאָר ניט געוואָרן. אין דער איצטיקער דיסקוסיע וועגן שלום אַשס „נאָזאַרין", אין וועלכער דר. חיים זשיטלאָווסקי האָט זייער פאַרזיכטיק אויך גענומען אַ וואָרט (אין דער „פרייע אַרבעטער שטימע") האָט ער שוין, דאָכט זיך, מער קיין „רעווויזיע" ניט פאַרגעשלאָגן.

איז ווען שלום אַש, וועלכער האָט עקספלואָטירט די טעמע וועגן רעליגיע, אָנהייבנדיק ניט נאָר מיט דער „כישוף־מאַכט־רין פון קאַסטיליע" און דעם „תהילים־ייד", נאָר אפילו אַזוי וויט, ווי מיט „גאָט פון נקמה", איז עס פון זיין זיין אַן שום צווייפל געווען אַן אָקט פון געזעלשאַפטלעכער און קינסטלערישער דרייסטקייט, וויייל ס׳איז שווער זיך פאָרצושטעלן, אַז ער זאָל ניט האָבן געוואוסט פאַראויס, אַז דאָס באַרירן גופא די טעמע קאָן אַרויסרופן אַ שטיקל שטורעם.

מיר זענען ניט קיין שום בייז אין דעם, וואָס אַ שרייבער בכלל און אַ יידישער בפרט נעמט זיך פאַר דער יעזוס־טעמע. אפילו אויב יעזוס אַליין איז ניט מער ווי אַ לעגענדע, און אַלץ, וואָס וועלט דערציילט וועגן אים, איז ניט מער ווי אַ נעץ פון פאַנטאַזיעס, איז אָבער די אַנטשטייאונג גופא פון דער יעזוס־לעגענדע און פון דער יעזוס־רעליגיע דווקא אויפן יידישן באָדן פול מיט דראַמאַטיזם און היסטאָרישער באַדייטונג, וואָס מעג פאַראינטערעסירן אַ שרייבער. און מיר זענען אויך ניט קיין שום פאַרבאָרגענע מצד אַ יידישן שרייבער, וואָס זאָגט זיך אָפֿ צו באַהאַנדלען די יעזוס־לעגענדע לויט דער יידישער אַנטי־לעגענדע וועגן „יאָשקע פאָנדרע" און אַלע אַנדערע חנעוודיקע צולאָגן צו דעם. וואָרום עס איז דאָך קלאָר, אַז דער פאָזיטיוער טייל פון דעם פריען קריסטנטום, איינגעשלאָסן זיין פרימיטיוון קאָמוניזם, איז אינגאַנצן אויסגעוואַקסן אויפן יידישן באָדן און איז געקומען פון טיפע יידישע קוואַלן, — סיי פון דער יידישער רעליגיעזער טראַדיציע, סיי פון די דיראַקטע פאָלקס־מנהגים און געפילן. מען וואָלט אפשר געדאַרפט צוגעבן, אַז כדי צו זיין פולשטענדיק אָביעקטיוו צו דער דאָזיקער טעמע — אפילו באַהאַנדלענדיק זי מיט דער פולסטער סימפּאַטיע — דאַרף אַ יידישער שרייבער אויסמיידן דעם נסיון פון מאַכן זי צו־יידיש, וואָרום הגם די יעזוס־לעגענדע איז געשאַפן געוואָרן אויפן יידישן באָדן, האָט זי זיך אָבער פאַרוואָרצלט און צעבליט צווישן ניט־יידן, פריער אין קאַמף קעגן טראַדיציאָנעלער יידישקייט און שפּעטער, אין משך פון טויזנטער יאָרן, אין ביטערן קאַמף דירעקט אַנטקעגן יידן.

מיר דערמאָנען זיך וועגן דעם ראַמאַן „דהי ברוק קעריט" (דער קוואַל פון קריית), וואָס דזשאָרדזש מור האָט אַנגעשריבן אויף דער טעמע פון דער יעזוס־לעגענדע אין יאָר 1925. דזשאָרדזש מור איז אַ קריסט און, דאָכט זיך, אפילו אַ קאַטאָליק. ער האָט באַהאַנדלט יעזוסן ווי אַ פראָסטן, אידעאַליסטישן און צעטומלטן יידן, וואָס לעבט אין אַ זייער טומלדיקער צייט און וועלט דער קוואַל פון דער שפּעטערדיקער

אויסצוגן פון אַרטיקלען אין דער „מאָרגן־פרייהייט" אין אַפּריל און מאַי 1940.—רעד.

יעזוס־לעגענדע, מיט אַלע אירע ניסים, פריער אָן זיין וויסן, און שפּעטער אויסדריקלעך קעגן זיין ווילן. דושאַרדזש מור ווייזט אונדז, ווי פֿאול־שאול ווערט נאָך ביי יעזוס'עס לעבן דער אמתער גרינדער פון דער קריסטלעכער ניסים־רעליגיע, וועלכע איז פון איין זייט אָן אָפרוף אויף דער פאַרצווייפֿלונג פון די פֿאלקס־מאַסן, וואָס וויסן ניט פון וואַנען זייער הילף קאָן קומען, אָבער פון דער אַנדער זייט — אַ באַוואוסט־זיניקער אָפּנויג פון דער הערשנדיקער יידישער רעליגיע אין דער ריכטונג פון אַ מין־אוניווערסאַלער רעליגיע פאַר געצענדינער, וואָס זוכן נייע אמתן. דושאַרדזש מור, דער קריסט, האָט זיך ניט געשטעלט די אויפגאַבע צו „פּאַרטיידיקן" יעזוסן אַדער צו „פּאַרטיידיקן" די יידן. ער האָט זיך געפּרואווט אַריינטראַכטן און אַריינלעבן אין דעם היסטאָרישן און פּסיכאָלאָגישן אמת הינטער דער יעזוס־לעגענדע, און ס'האָט זיך באַקומען אַ ווערק פון אַ הויכן קינסטלערישן און אפילו היסטאָרישן ווערט און פון אַ מערקווירדיקער דראַמאַטישער שפּאַנונג. אַרום „ברוק קעריט" זיינען קיין סקאַנדאַלן ניט פאַרגעקומען, נאָר יעדער איינער, וואָס האָט דעם בוך געלייענט, האָט געהאַט אַ געפיל, אַז מ'האָט אים צוגעפירט צו אַ קוואַל פון אַ גרויסן אמת.

וואָס האָט געטאָן שלום אַש מיט דער יעזוס־לעגענדע? אין זיינע צאַלרייכע דערקלערונגען און אינטערוויוס פאַרזיכערט ער, אַז ער האָט „דורכגעשטודירט" שיער ניט די גאַנצע ליטעראַטור וועגן דער אַנטשטייאונג פון קריסטנטום. אָבער וען מען לייענט „דהי נאַזאַרין", געפינט מען אין אים ניט דעם מינדסטן סימן פון אַזאַ שטודיום. פאַרקערט, וואָס מער מען לייענט דאָס בוך, אַלץ מער איבערצייגט מען זיך, אַז שלום אַש האָט געפּרואווט גיין אויף דער ליניע פון קלענסטן ווידערשטאַנד און האָט פשוט איינגעשלונגען דעם גאַנצן נייעם טעסטאַמענט, מיט אַלע זיינע ניסים און פאַנטאַזיעס, ווי ער גייט און שטייט. מען קאָן זאָגן: שלום אַש האָט געגנומען די 60־70 זייטלעך פון דעם נייעם טעסטאַמענט און האָט זיי אויפגעבלאָזן אין אַ בוך פון כמעט 700 זייטן, ניט צוגעבנדיק דערביי קיין אייגענעם געדאַנק, וואָס זאָל וואָס עס איז ווערט זיין.

און ניט נאָר אין פּרט פון אויפנעמען די קריסטלעכע לעגענדע מיטן גאַנצן האַק און פּאַק האָט שלום אַש געפּרואווט אויסקלייבן דעם לייכטסטן וועג. ער האָט געטאָן נאָך אַ זאַך: אַנשטאָט צו פּרואווען פאַרשטיין די אַנטשטייאונג פון אַ קריסטוס אין די באַדינגונגען פון זיין צייט, האָט ער פשוט איבערגעטאָן יעזוסן אין אַ היינטיקן פּוילישן גוטן־יידן, ער האָט אים געמאַכט פאַר אַ ראַדזימינער, צי פאַר אַ קוטנער רבין, און די גאַנצע סביבה יעזוסעס האָט ער געמאַכט פאַר ראַדזימינער, אַדער קוטנער חסידים, און בכלל פאַר היינטיקע קליינשטעטלדיקע פּוילישע יידן מיט אַ צומיש פון אַ ביסל שלעכטע און גוטע פּוילישע פּאַן־נאַטשאַלניקעס און נאַטשאַלניק־קאָמיסאַרן. די אַלע טיפּן האָט ער געגעבן כלומרשט אויפן היינטערגרונט פון דער פאַרצייטיקער פּאַלעסטינע. דער אמת איז אָבער, אַז פון דער פאַרצייטיקער פּאַלעסטינע זיינען אין דעם „נאַזאַרין" פאַרבליבן בלויז אַ פאָר נעמען פון שטעט און שטעטלעך און עטלעכע היסטאָרישע נעמען, וועלכע ווערן אַרויסגעבראַכט ניט ווי לעבעדיקע מענטשן, נאָר ווי מאַנעקענען פון אַ היסטאָרישן מוזיי. אין אַלע אַנדערע פּרטים זיינען די אַנהענגער יעזוסעס און זיינע קעגנער, זיין פאַמיליע און זיין סביבה, דער גאַנצער טיפאַזש פון בוך ניט מער ווי זייער לייכט איבערגעטאָנעם, אַדער אפילו גאָר ניט פאַר־שטעלטע פּוילישע יידן און קריסטן פון אונדזער צייט. אין דעם פּרט דערגייט שלום אַש אפילו אַזוי ווייט, אַז ער מאַכט, אַז זיין צווייפלהאַפטער „העלד", דער פאַן וויאדאַמסקי, וועל־כער איז גלייכצייטיק אי אַ איצטיקער פּוילישער אַנטיסעמיט, אי אַ פאַרקערפּערונג פון דעם פאַרצייטיקן רוימישן העגעמאָן אין ירושלים פון יעזוסעס צייטן, — אַז דער דאָזיקער „העגע־מאָן" זאָל האַלטן אין איין דערקענען אויפן פישמאַרק און אויף די גאַסן פון דער היינטיקער וואַרשע יהודה איש קיריות, שמעון־פעטרן, יוחנענן און אַנדערע נאַכפאָלגער און חסידים פון דעם רבי, ישו הנוצרי.

ווילן מיר ניט זאָגן, אַז אַ שרייבער, וואָס נעמט אַ היסטאָ־רישע טעמע, האָט ניט קיין רעכט דאָס צו טאָן. יעדער היס־טאָרישער ראָמאַן האָט צו טאָן מיט היינטצייטיקע פּראָבלעמען אין אַ היסטאָרישן רעטראָספּעקט, און וען אַ שרייבער וויל באַלעבן אַ היסטאָרישע טעמע, מוז ער, ווילנדיק ניט־ווילנדיק, האָבן צו טאָן מיט מענטשן און איבערלעבונגען פון זיין אייגע־נער צייט.

וען מיר דערווידערן קעגן שלום אַש מעטאָד צו פאַר־מאַסקירן די היינטצייטיקע פּויליש־יידישע סביבה און זי אַרויסגעבן פאַר דעם הינטערגרונט פון דער פאַרצייטיקער פּאַלעסטינער יעזוס־לעגענדע, איז עס בלויז דערפאַר, ווייל ער האָט געמוען זיין אויפגאַבע צו־לייכט און איז אין איר פאַרקראָכן אומדערלאָזבאַר ווייט. וואָרום ס'איז פאָרט ניט געגוג אָנצוטאָן היינטיקע מענטשן מיט זייערע היינטיקע אינ־טערעסן און איבערלעבונגען אין היסטאָרישע נעמען, כדי צו באַקומען אַ ווערק פון אַ היסטאָריש־קינסטלערישן ווערט. מען דאַרף אויך קענען, וויסן און טיף פאַרשטיין די היסטאָ־רישע עפּאָכע, וואָס מען וויל רעקאָנסטרואירן, די פּראָבלעמען פון יענער צייט, וואָס מען וויל אַרויסברענגען און דערקלערן, — וואָרום אַנדערש וועט זיך באַקומען ניט קיין היסטאָרישע דראַמע, נאָר אַ פּסעוודאָ־היסטאָרישער מאַסקאַראַד. און אָט דאָס טאָקע האָט זיך באַקומען ביי שלום אַשן: אַ מאַסקאַראַד פון יידישן לעבן, פאַרשטעלט הינטער דער קריסטוס־לעגענדע.

און דאָ קומט אייגער פון די שוואַכסטע און ערגסטע פונקטן פון שלום אַשס ראָמאַן. דער נייער טעסטאַמענט איז איבערגעפּילט מיט ניסים, וואָס דאַרפן דערווייזן אין די אויגן פון גלויביקע קריסטן יעזוסעס געטלעכקייט. איז די גלויבי־קע קריסטן, ווי זיי ווילן: אָן ניסים וואָלט זייער רעליגיע אפשר קיין רעליגיע ניט געווען. און מיר הערן ניט זעלטן דערקלערונגען פון גלחים, אַז אויב מען זאָל אין דעם נייעם טעסטאַמענט אָפּפרעגן בלויז איין נס, אַנהייבנדיק מיטן נס פון אַנאַדעוווען טויזנט מענטשן מיט פינף לעבלעך ברויט, און ענדיקנדיק מיט יעזוסעס „רעזורעקסיע", פאַלט צוזאַמען דער גאַנצער גלויבן.

וואָס־זשע האָט געטאָן שלום אַש? ער איז אַוועק אויף די וועגן פון די פרומע, גלויביקע קריסטן. ער האָט אַנגענומען אַלע ניסים פון נייעם טעסטאַמענט, בוכשטעבלעך קיין איינעם פון זיי ניט דורכגעלאָזט, האָט זיי ראַציאָנאַליזירט וואו ער האָט געקאָנט, און גלאַט אַזוי אויסגעפוצט אין יראת הכבוד, וואו ס'איז שוין אוממעגלעך געווארן צו ראַציאָנאַליזירן, — און האָט אונדז דורך דעם געגעבן די וואונדער־געשיכטע פון דעם הייליקן גרינדער פון קריסטנטום, אַנשטאָט אַ קינסטלעריש־היסטאָריש בילד פון יענער צייט, און פון דער דראַמע, וואָס האָט זיך דעמאָלט אָפּגעשפּילט אין פאָלק. מיט אַנדערע ווער־

טער: ער האָט געגעבן אַ פאַלש בילד, און אויף וויפל דאָס פאַלשע בילד איז געבויט אויף אַנגעמען דעם גאַנצן פאַק ניסים פאַר אַ הייליקער ווירקלעכקייט,— אַ רעאַקציאָנער בילד.

די געשיכטע פון „דהי נאַזאַרין" הייבט זיך אָן מיט אַ מעשה ווען אַ האַלב־משוגענעם פויילישן אַנטיסעמיטישן האַלב־פּריץ, האַלב־גאַלערנטן, וואָס רעדט ביסלעכווייז איין זיין יידישן צוהערער, אַז ער איז די פאַרקערפערונג, אַדער אפשר גאָר די פערזאָן גופא פון אַ פאַרצייטיקן רוימישן פּאָליציי־קאָמיסאַר, וואָס האָט גלעבט אין פאַלעסטינע פונקט אין דער צייט, ווען יעזוס און זיינע תלמידים האָבן דאָרטן געלעבט און געווירקט. דערנאָך קומט אַ צווייטע מעשה ווען אַ מאָנוסקריפּט, וואָס ניט קיין אַנדערער, ווי יהודה איש קיריות זאָל כלומרשט האָבן אָנגעשריבן און מיטגענומען מיט זיך אין קבר, און וואָס דער האַלב־משוגענער, האַלב־גאַלערנטער זאָל כלומרשט האָבן אויסגעגראָבן. אין דעם „מאָנוס־קריפּט" ווערט יהודה איש קיריות ארויסגעשטעלט אַלס אַ פרומער יד און געטרייער נאָכפאָלגער פון קריסטוסן, וואָס גיט אַרויס יעזוסן צום טויט בלויז כדי צו דערפילן אַ פּסוק וועגן די חבלי משיח. און דאָן פאָסירט עס, אַז דער יידישער צוהערער פון דעם האַלב־משוגענעם פאַליאַק רעדט זיך אויך איין, אַז ער איז אַ פאַרציטיקער יד פון יעזוסעס צייטן און אַז ער איז געווען אַן עדות פון דעם, וואָס עס האָט זיך דעמאָלט אָפּגעטאָן מיט יעזוסן.

אָט דעם גאַנצן מיש־מאַש פון מאָסקאַראַדן, פאַנטאַזיעס און אומוואַרשיינלעכקייטן פּרואווט שלום אַש אַרויפצווינגען אויף זיינע לייענער אַלס אַ מין פאַרבאַדינג פון אַנגעמען זיין ווערק פאַר אַ כשרער מטבע. איז דען אַ וואונדער, וואָס דער געדאַנק פון דעם לייענער רעוואָלטירט כסדר און זאָגט זיך אָפּ נאָכצופאָלגן דעם שרייבער, — סיידן דער לייענער איז אַ פרומער גלח, וואָס זיין פּאַך איז צו באַטראַכטן די וועלט דורך די ברילן פון ניסים.

שלום אַש „דהי נאַזאַרין" איז אַ שלעכט ווערק, ניט־אויפריכטיק און אַנטי־קינסטלעריש, פאַלש פאַרטראַכט, געבויט אויף פאַלשקייטן, וואָס האָט געמוזט ברענגען צו פאַל־שע איינדרוקן.

אברהם רייזען דער פּאָלקס־דיכטער

מיט אברהם רייזענען איז אַוועק פון דער וועלט איינער פון די באַקאַנטסטע יידישע דיכטער פון דעם עלטערן דור, איינער פון די מייסטערס פון דער דערציילונג אין יידיש, איינער פון די גרונטלייגער און בויער פון דער מאָדערנער, דעמאָקראַטישער יידישער ליטעראַטור, סיי מיט זיינע אייגענע ווערק, סיי אַלס רעדאַקטאָר פון פאַרשיידענע יידישע צייטשריפטן אינעם אַמאָליקן רוסלאַנד און מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

אברהם רייזען איז געבוירן געוואָרן אין 1876 אין שטעטל קאָידאנאָוו, ניט ווייט פון מינסק. ער איז געווען אַ מיטגליד פון אַ ליטעראַרישער פאַמיליע: סיי זיין פאָטער, קלמן רייזען, סיי זיין שוועסטער, שרה רייזען, סיי זיין ברודער, זלמן רייזען, האָבן אין זייער צייט געמאַכט זייערע בייטראָגן צו דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור. די לעצטע פאָר יאָר איז אברהם רייזען געווען זייער קראַנק און שוואַך. אַ צאָל פון די זאַכן, וואָס ער האָט געדרוקט די לעצטע עט־לעכע יאָר זיינען געשריבן (און טיילווייז אויך געדרוקט) געווען אין די פריערדיקע יאָרן.

אברהם רייזען האָט אָנגעהויבן שרייבן זייער פרי. ער האָט מיר אַמאָל דערציילט, אַז נאָך אַלס קינד פלעגט ער ליב האָבן צו „מאַכן גראַמען" און אָנשרייבן זיי מיט קרייד אויף שטיקער לעדער אין זיין פאָטערס געשעפט. אָבער אויב ער פלעגט דערפאַר באַשטראָפט ווערן, האָט ער דער־ציילט, איז עס געווען ניט פאַר שרייבן די גראַמען, נאָר פאַר פאַרשמירן דעם לעדער, ווארום זיין פאָטער אַליין האָט געהאַט שטאַרקע ליטעראַרישע נייגונגען און די יידישע ליטעראַטור איז געווען אַ פרייַע „אַרריינגייַריין" אין דעם הויז פון זיינע עלטערן.

יעדער איינער, וואָס איז וויפל עס איז באַקאַנט מיט יידישער דיכטונג און באַזונדערס, נאַטירלעך, מיט אברהם רייזענס לידער, קען זיכער זיין ליד „מאַי קא משמע לן", — דאָס ליד געשריבן אין אַ טאָן און מיט אַ ניגון פון אַ ישיבה־בחור. אָבער אברהם רייזען, כמעט דער איינציקער פון זיין דור יידישע שרייבער, איז קיינמאָל גאָר ניט געווען קיין ישיבה־בחור. גראָד פאַרקערט: ער האָט זיך שוין אַלס יונגער יינגל געלערנט רוסיש, דייטש, העברייאיש און האָט — ווי ער אַליין האָט עס כאַראַקטעריזירט אין זיינע אויטאָ־ביאָגראַפישע נאָטיצן פאַרן „לעקסיקאָן" — „אַלס 13־14־יאָריקער יינגל באַקומען די העכסטע בילדונג, וואָס מ׳האָט צו יענע יאָרן אין קאָידאנאָוו געקאָנט באַקומען און איז אַליין געוואָרן אַ לערער".

אומאָפּהענגיק פון דעם, ווי ווייט די דאָזיקע „העכסטע בילדונג" האָט דערגרייכט, האָט זי אָבער געגעבן דעם יונגן רייזענען די מעגלעכקייט צו באַקענען זיך מיט דער דע־מאָלטדיקער ועלטלעכער דעמאָקראַטישער ליטעראַטור אין רוסיש און אין יידיש: פושקין און לערמאָנטאָוו, קאָלצאָוו און נעקראַסאָוו, טורגענייוו און גאָגאָל און אַנדערע באָרימ־טע פּאָפולערע רוסישע דיכטער און פראָזאַאיקער האָבן גע־מאַכט אויף אים זייער אַ שטאַרקן איינדרוק און האָבן ניט נאָר איבערגעלאָזן שפּורן, נאָר באַווירקט דעם כאַראַקטער פון זיין ליטעראַרישן שאַפן אויף זיין גאַנץ לעבן.

דעם ערשטן דירעקטן איינפלוס אויף זיין אייגענעם שרייבן האָט אויף רייזענען געהאַט דער פאָלקיסטישער רוסישער דיכטער פון מיטן 19טן יאָרהונדערט, קאָלצאָוו, וועלכער האָט געזונגען וועגן דער רוסישער, דערהויפט פויערישער ארעמשאַפט. קאָלצאָווס ספּעציפישע „פאָלקיש־קייט" און אפילו די פאָלקסטימלעכע פאָרם און קלאַנג פון

„מאָרגן־פרייהייט", 5טן אַפּריל, 1953.

זייגע פערזון האָבן אפשר מער פון וועמען עס איז אַנדערש באַווירקט די פֿאַרם און דעם אינהאַלט פון רייזענס דיכטונג.

אָבער נאָך איידער אברהם רייזען האָט זיך ווי געהעריק באַקענט מיט דער גרויסער רוסישער ליטעראַטור פון זיין צייט, איז ער שוין געווען גאַנץ היפש באַהאַוונט און באַ־אינפלוסט דורך די ערשטע פּיאָנערן פון דער וועלטלעכער יידישער ליטעראַטור פון זיין צייט, דורך אליקום צונזערס לידער און יכנהזס דערציילונגען, דורך שמ״רס ראָמאַנען, דורך דינעזאָנס און ספּעקטאָרס נאָוועלן, און, פֿאַרשטייט זיך אויך דורך די ווערק פון די יידישע קלאַסיקער, מענדעלע און שלום־עליכם. שפּעטער, וען רייזען איז שוין אַליין געווען אַ באַוואוסטער דיכטער, האָט ער אָנגעהאַלטן אַ נאָענטע פריינשאַפט מיט י. ל. פרצן, וועלכער האָט שטענדיק אַרויסגעוויזן אַ וואַרעמע פריינטשאַפט צו אים. גראָד י. ל. פרץ האָט געהאָט דעם מינימאַלסטן אינפלוס אויף אברהם רייזענס שאַפן, — ווי עס זעט אויס, צוליב דעם צו גרויסן אונטערשייד צווישן זייערע ליטעראַרישע פּערזנלעכקייטן.

אברהם רייזען איז בריט באַקאַנט דעם יידישן עולם אַלס דיכטער און דערציילער. אַלס דיכטער האָט ער זיך שטענדיק אויסגעצייכנט — ווי שוין באַמערקט — מיט זיין פֿאַלקסטימלעכן טאָן און אינהאַלט אין אַזאַ מאָס, אַז ער איז „געקרוינט״ געוואָרן דורך געווויסע קריטיקער מיטן נאָמען „פֿאַלקס־דיכטער״. די דאָזיקע באַצייכענונג האָט רייזענס שטענדיק פאַרדראָסן. ער האָט אין איר געזען אַ פאַרמינ־רונג פון זיין כבוד און פון זיין באַדייטונג אין דער יידישער ליטעראַטור.

איך דערמאָן זיך געשפּרעכן אין 1907 אין ווילנע און שפּעטער אין וואַרשע און אין ניו־יאָרק, וואו ער פלעגט מיט אַ מין קינדערישער געקרענקטקייט טענהן, אַז ער האָט ניט וויניקער רעכט אויפן נאָמען נאַציאָנאַלער דיכטער, אי־דער חיים נחמן ביאַליק. דער פאַקט איז אָבער, אַז ניט געקוקט אויף זיין אומצופרידנקייט האָט דער טיטל פון פֿאַלקס־דיכטער זיך צוגעקלעפּט צו רייזענען אויף זיין גאַנץ לעבן און קיינער האָט אים מיטן טיטל פון אַ „נאַציאָנאַלן״ דיכטער ניט געקרוינט. און דאָס איז געווען גראָד ניט דערפּאַר, ווייל ער זאָל מיט זיינע ווערק האָבן וויניקער פאַרדינט דעם „נאַציאָנאַלן״ טיטל, איידער ביאַליק. ס׳איז אפשר געווען פשוטער: אברהם רייזען איז אין זיינע ווערק געווען אַזוי פשוט, האַרציק און נאָענט צו די פֿאַלקס־מאַסן, אַז זיי האָבן אים אויפגענומען און ליב באַקומען, ווי אַן אי־גענעם מענטשן, ווי איינעם פון זיי. מיר דאַכט זיך, אַז דער טיטל פון אַ „נאַציאָנאַלן דיכטער״ וואָלט אים נאָר דערווי־טערט פון זיי.

אברהם רייזענס באַרימטקייט אַלס דיכטער — און טאָקע בפירוש אַלס פֿאַלקס־דיכטער, וועמענס לידער מען האָט געלייענט, געזונגען און געדענקט — האָט אַ ביסל פאַר־שטעלט זיינע פאַרדינסטן אַלס פּראָזאַיקער, אַלס דער־ציילער. דער פאַקט איז אָבער, אַז אַן ערנסטע פאָרשונג פון אברהם רייזענס שאַפן וועט מוזן ווייזן, אַז זיינע דער־ציילונגען האָבן פילייכט אַ גרעסערן ווערט און האָבן אי־בערגעלאָזן אין דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור אַ טיפערן שפּור, איידער אפילו זיינע לידער. אויב מען קאָן אין רייזענס לידער געפינען אַ סך שפּורן פון ווירקונגען פון די דיכטער, וואָס ער האָט געלייענט אין זיין יוגנט — הגם דערהויפּט דערפאַר, ווייל זיי האָבן אַנטשפּראָכן זייגע אייגענע נייגונגען, — איז ער אָבער אין זיינע דערציילונגען דער אומצווייפלהאַפטער מייסטער, וואָס האָט אַליין געשאַפן אַ שול אין דער יידישער פּראָזע.

אברהם רייזענס דערציילונג האָט זיך, להיפוך אַ גע־וויסער נעבלהאַפטיקייט און צעשוואומענקייט, וואָס פילט זיך אין אַ סך פון זיינע לידער, שטענדיק אויסגעצייכנט מיט איר פּראָציזקייט, מיט דעם אַבסאָלוטן מינימום פון מיטלען און ווערטער, מיט דעם מאַקסימום אינהאַלט. רייזענס אַ דערציילונג, ווי קליין זי זאָל ניט זיין — און זי איז ס׳רוב זייער קליין — צייכנט זיך אויס מיט דעם, וואָס זי איז פול־שטענדיק פאַרענדיקט, וואָס זי גיט אַ ענוי בילד און כאַ־ראַקטעריסטיק פון אירע פערסאָנאַזשן און אַ פולע מאָטיווי־רונג פון זייערע האַנדלונגען. אין דעם פּרט איז אברהם רייזען אָלס דערציילער געווען אַ מוסטער, וועלכער האָט געשאַפן זייער אַ סך נאָכפאָלגער אין דער יידישער ליטע־ראָטור און איז, פונקט ווי שלום־עליכמס אַ מאָנאָלאָג, פון קיינעם ניט איבערגעשטיגן געוואָרן.

דער פאָלקס־־דיכטער און פאָלקס־דערציילער, אברהם רייזען, האָט אייגנהאַלטן זיין טאָן און סטיל און אפילו טעמע ביזן סוף פון זיין לאַנגן ליטעראַרישן לעבן. אין דעם איז באַשטאַנען זיין שטאַרקע זייט, — אין דעם אָבער איז אויך געלעגן זיין שוואַכקייט. די שוואַכקייט איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ניט געקוקט אויף זייגע שטאַרקע אַרבעטער סימפּאַטיעס האָט ער זיך קיינמאָל ניט דערהויבן העכער פון דער פאָלקס־פריינטלעכקייט, מיט וועלכער ער האָט באַזונגען און באַשריבן די סביבה פון זיין קליינשטעטלדיקער יוגנט, די אַמאָליקע היימישע לייַדנדיקע, אָבער זייער זעלטן פראָטעסטירנדיקע ארעמשאַפט. אפילו וען ער האָט אין זייגע רייפערע יאָרן אַרויסגעבראַכט אין זייגע לידער, און באַזונדערס אין זייגע דערציילונגען, אַרבעטער, זיינען עס ניט געווען קיין רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער, טיילן פון אַ קעמ־פנדיקן קלאַס, וואָס שאַפט אַ נייע וועלט, נאָר דערהויפּט אַרעמע, ליידנדיקע מענטשן, וואָס זיינען כמעט טראַגיש אין זייער אומבאַהאָלפנקייט קעגן דער האַרטער וירק־לעקייט.

בעל־מחשבות האָט זיך אַמאָל בייסיק אויסגעדריקט, אַז די גאַנצע טראַגעדיע פון רייזענס אַ העלד וואָלט געקאָנט באַזייטיקט ווערן, וען ער האָט אַ פריין צענערל אין קעשענע. דאָס איז, אַן צווייפל, שטאַרק איבערגעטריבן און אומגע־רעכט, ווייל רייזענס מענטשן ליידן ניט בלויז פון דעם פעלן פון דעם „צענערל״. אָבער עס איז פאָרט ריכטיק, אַז די „טראַגעדיעס״ פון רייזענס פערסאָנאַזשן זיינען ניט קיין זיי־ער טיפע און וויטגייענדיקע. דאָס זיינען מערסטנס קליינע צרות פון דעם „קליינעם מענטשן״. זיי קאָנען אַרויסרופן סימפּאַטיע, — זיי רודערן אָבער קיינעם ניט אויף.

פונדעסטוועגן איז אברהם רייזען לויט זיין עכטער פאָלקס־טימלעכקייט און פאָלקספריינטלעכקייט געווען אַזוי נאָענט זיין לייענער, אַז דער יידישער אַרבעטער איז אַ לאַנגע צייט געווען גרייט צו רעכענען רייזענען פאָר זיין שרייבער, הגם ער פלעגט אים דערביי אַרייניטייטשן זאָכן, צו וועלכע רייזען אַליין פלעגט זיך ניט אַנטשליסן צו דערגיין. כאַראַקטע־ריסטיש אין דעם פּרט איז דער גורל פון אברהם רייזענס באַוואוסט ליד: „הוליעט, הוליעט בייזע ווינטן״, וואָס איז געשאַפן געוואָרן נאָך פאָר דער ערשטער רוסלענדישער רעוואָלוציע און איז אַ לאַנגע צייט געזונגען געוואָרן צווישן

יידישע אַרבעטער אַלס אַ רעוואָלוציאָנער ליד. רייזען אַליין האָט אריגינעל געענדיקט דעם ערשטן פערז פון דעם ליד מיט די שורות:

„לאָנג וועט דויערן דער ווינטער,
זומער איז נאָך ווייט".

אָבער די יידישע אַרבעטער, וואָס האָבן דאָס ליד גע־זונגען האָבן עס איבערגעמאַכט אויף:

„ניט לאָנג וועט דויערן דער ווינטער,
זומער איז ניט ווייט".

לויט זיינע שטימונגען איז אברהם רייזען געווען אַ פּראָגרעסיווער מענטש מיט סימפּאַטיעס צו די אַרבעטער, צו דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער־באַוועגונג, צום סאָ־וועטנפאָלק. די דאָזיקע סימפּאַטיעס האָבן אים אין 1926 געבראַכט אין דער „פּרייהייט" אַלס אַ שטענדיקן מיטאַר־בעטער, און שפּעטער צו זיין רייזע אין סאָוועטנפאָלק, וואו ער איז זייער וואַרעם אויפגענומען געוואָרן דורך דער סאָוועטישער יידישער און ניט־יידישער ליטעראַטור און געזעלשאַפטלעכקייט.

אָבער בעת דער ערשטער „פּאָרווערטס"־ציוניסטישער וואַקאַנאַליע קעגן דער „פּרייהייט" סוף 1929 האָט אברהם רייזען פּאַרלאָזן די „פּרייהייט" און האָט איבערגעוואַנדערט אין „פּאָרווערטס". צו זיין זכות זאָל דאָ געזאָגט ווערן, אַז ניט געקוקט אויף דעם, וואָס ער איז דאָרטן פאָרבליבן שוין ביז זיין לעצטן טאָג, האָט ער זיך קיינמאָל, אין זיין שרייבן, יעדנפאַלס, ניט אָנגעשלאָסן אַן די העצער, פאָרלוימדער און מוסרים קעגן דער פּראָגרעסיווער באַוועגונג.

אָבער מען טאָר פונדעסטוועגן ניט פאַרמאָכן די אויגן אויף דעם, אַז זיין „ניט־פּרינציפּיעלער" (ווי ער פלעגט פאָרזיכערן) איבערגאַנג אין „פּאָרווערטס" איז אויסגענוצט געוואָרן דורך די שונאים פון דער פּראָגרעסיווער יידישער קולטור און בכלל פון דער פּראָגרעסיווער באַוועגונג און האָט געדינט ווי אַ דערמוטיקונג און ווי אַ הכשר פאַר אַנ־דערע יידישע שרייבער, וואָס האָבן זיך פאַרקויפט צום שונא צוזאָמען מיט זייער פּען... און דאָס איז אַ פלעק אין אברהם רייזענס ביאָגראַפּיע, — הגם זיינע ווערק, דער גרעסטער טייל פון זיי, ווילן פאַרנעמען אויף שטענדיק אַ וויכטיקן פּלאַץ אין דעם אוצר פון דער יידישער ליטעראַטור.

מער ווי 60 יאָר פון זיין לעבן האָט רייזען געלעבט אין און מיט דער יידישער ליטעראַטור און איז געווען אייַ־נער פון אירע געטרייַע שאַפּער און בויער. וועגן זיין לעבן און די באַגעגענישן מיט אים — און כמעט יעדער איינער, וואָס האָט וואָס עס איז צו טאָן מיטן יידישן וואָרט, האָט זיך מיט אים באַגעגנט, — וועט זיין אַ סך צו דערציילן. זאָלן אים זייַנע פאָרדינסטן נאָכגיין...

מאָריס ווינטשעווסקי

צום הונדערטסטן געבורטסטאָג פון דעם „זיידן", מאָריס ווינטשעווסקי, — דאָס הייסט צו דעם טאָג, ווען ער וואָלט אַלט געוואָרן 100 יאָר, ווען ער וואָלט געלעבט ביז היינט (און פאַרוואָס ניט?), דערמאָנען מיר זיך, אַז ס'איז שוין — אָדער ערשט — 24 יאָר, זינט ער איז געשטאָרבן, אין יאָר 1932. איז 24 יאָר טאָקע אַ היפש ביסל יאָרן, אָבער ס'רוב פון אונדזערע הייַנטיקע יידישע לייענער, למשל, זיינען ניט נאָר עלטער פון 24 יאָר, נאָר זיי זיינען שוין דעמאָלט געווען לייַ־ענער און אַ סך פון זיי געדענקען געוויס דעם „אַלטן" מאָריס ווינטשעווסקין פון פּערזענלעכע באַגעגענישן, אָדער פון זיינע דעמאָלטדיקע אַרטיקלען און לידער.

דאָס מיינט, אַז ניט געקוקט אויף דעם 100־יאָריקן יובילייַ פון זיין געבורט איז מאָריס ווינטשעווסקי אייגנטלעך געווען אונדזערער אַ מיטצייטלער. מאָריס ווינטשעווסקי איז געווען איינער פון די גרינדער פון דער „פּרייהייט" („מאָרגן־פּרייַ־הייט") אין אַפּריל 1922 און איז פון דעמאָלט אָן, אַזוי לאַנג ווי ער האָט נאָך געקאָנט האַלטן אַ פּען אין האַנט, געווען איינער פון די מיטאַרבעטער פון דער „פּרייהייט". איז קלאָר, אַז וויי־טשעווסקי איז פאַר אונדז ניט אַ נאָמען פון דער וויַיטער פאַר־גאַנגענהייט, נאָר איינער, וואָס האָט ערשט נעכטן, דאָכט זיך, געלויכטן צווישן אונדז.

און דאָך איז מאָריס ווינטשעווסקי שוין יאָרנלאַנג אויב ניט קיין פאַרגעסענער שרייבער איז אַ שרייבער, וועמעס ווערק עס ווערן גאָנץ זעלטן געלייענט. וואָס איז די אורזאַך?

„מאָרגן־פּרייהייט", 12טן אויגוסט, 1956.

מיט זיינע מיטצייטלער, סיי אין פאַרגלייך מיט פיל, וואָס זיי־נען געקומען אין דער יידישער ליטעראַטור מיט צענדליקער יאָרן שפּעטער פון אים.

ס׳איז גענוג צו ברענגען בלויז אַ פּאָר ביישפּילן פון אייניקע פון זיינע לידער, וואָס האָבן זיך אַזוי איינגעגלידערט צווישן די יידישע מאַסן, אַז מען האָט שוין כמעט פאַרגעסן ווער זייער אויטאָר איז געווען און זיי אָפט גערעכנט פאַר פאָלקס־לידער.

פונעם ליד „צו מיינע ברידער":

„אָרעם געוואָרענע,
ווען ניט געבאָרענע,
ווען ניט געבונדענע,
דעננאָך געשונדענע
שקלאַפן זייט איר;
אייביק פאַרצרהטע,
אייביק פאַרמאָרעטע,
דאָ אָפּגעריסענע,
דאָ אָפּגעשליסענע
שטייט איר פאַר מיר".

דאָס בילד איז אַ מאַסן־בילד, געמאָלן מיט אַ ברייטן פּינזל און שאַרפע פאַרבן; דער טאָן איז אַ וועקנדיקער, וואָס גרייכט גלייך צום האַרצן; די שפּראַך איז אַ מאָדערנע, אַ היינטיקע, ניט געקוקט אויף דעם, וואָס דאָס ליד איז גע־שריבן געוואָרן פאַרן לאָנדאָנער „אַרבעטער־פריינט" אין יאָר 1891, דאָס הייסט מיט גאַנצע 65 יאָר צוריק, ווען די מאָדערנע יידישע דיכטונג איז נאָך געווען אין די וויקעלעך. און די פאָרם — דער זאַץ, די שורה, דער מעטער, דער ריטם, דער שפּילעוודיקער פערז איז אַזאַ, אַז הלוואי אויף אַ סך פון די היינטיקע יידישע דיכטער געזאָגט געוואָרן...

אָדער נעמען מיר דאָס ליד „אַ קאַמף־געזאַנג". ווער האָט ניט געהערט דעם ברייטן, שטאָלצן רוף, וואָס דערמאָנט אָן דעם מעכטיקן געזאַנג פון אַ גרויסער אַרבעטער־דעמאָנסטראַ־ציע אין ליכטיקן ערשטן־מאַי טאָג:

„וויקלט פאַנאַנדער די פאָנען די רויטע,
שפּילט אויף אַ מאַרש און דערלאַנגט זיך אַ ריר!
וועקט אויף די אָרעמע לעבעדיק־טויטע,
זאָגט צו זיי: ברידער, זעט דאָ שטייען מיר,
דאָרטן — דער בלוטיקער פיינט;
דאָ איז די פרייהייט, דאָס ליכט, די גערעכטיקייט,
דאָרטן—דער יאָך און די נאַכט און די שלעכטיקייט,—
ברידער, מאַרשירט מיט אונדז היינט!"

און דאָס דאָזיקע שאַלנדיקע ליד איז געשריבן געוואָרן פאַרן לאָנדאָנער „וועקער" אין 1892, מיט גאַנצע 64 יאָר צוריק!

ניין, עס וואָלט געווען פאַלש צו דענקען, אַז ווינטשעווסקי ווערט איצט ווייניק געלייענט דערפאַר, ווייל ער איז געווען ניט קיין גענוג גרויסער, אָדער ניט קיין „אמתער" דיכטער. אין דער גרויסקייט פון דיכטערישער וויזיע, אין דער ברייט־קייט פון זיין פאַרנעם, אין דער עכטקייט און פאָלקסטימ־לעכקייט פון זיין וואָרט און אין דער מייסטערשאַפט פון זיין לידער־פאָרם איז ער געווען איינער פון די בעסטע אין זיין צייט און האָט מיט רעכט פאַרנומען דעם אויבנאָן אַלס קלאַסי־קער פון דער יידישער פּראָלעטאַרישער — און ניט נאָר פּראָ־לעטאַרישער — ליטעראַטור.

אָבער הגם אַ סך פון ווינטשעווסקיס לידער ווערן ביז היינט געזונגען אין יידישע אַרבעטער־כאָרן, בעת ס׳רוב פון זיין דיכטונג איז שוין איצט ווייניק באַקאַנט, איז ווינטשעוו־סיקס פּראָזע פילייכט נאָך מער פאַרגעסן געוואָרן. עס זיינען נאָך פאַראַן אַ היפּשע צאָל מענטשן, וואָס ווייסן, אַז ווינטשעוו־סקי האָט געשריבן לידער, אָבער וויפל ווייסן, אַז ער האָט גע־שריבן נאָך פיל מער פּראָזע, — פּראָזע פון פאַרשיידענע זשאַנרען און פאָרמען: פּאָליטישע אַרטיקלען, טעאָרעטישע אָפּהאַנדלונגען וועגן ליטעראַטור און געזעלשאַפטלעכע, דער־הויפּט סאָציאַליסטישע און אַרבעטער־פראַגן, פעליעטאָנען, עסייען (די „צעשלאָגענע געדאַנקען פון אַ משוגענעם פילאָ־זאָף"), דראַמען, זיינע קלאַסישע דערינערונגען און נאָך און נאָך. און ווידעראַמאָל מוז מען איבערראַשט ווערן פון דער רייכקייט און מאָדערנקייט פון ווינטשעווסקיס פּראָזע, פון דער קלאָרקייט פון זיין סטיל און דער פאַרשיידנאַרטיקייט פון דער פּראָזע־פאָרם, וואָס ווינטשעווסקי האָט באַנוצט שוין מיט אי־בער 70 יאָר צוריק, ווען די מאָדערנע יידישע, ספּעציעל נאָך די פּאָליטישע שפּראַך האָט זיך ערשט געהאַלטן אין אויס־בילדן. ס׳איז גענוג צו פאַרגלייכן ווינטשעווסקיס בויגעוודיקע און פינקלדיקע פּראָזע, וואָס ער האָט געשריבן שוין מיט 65־75 יאָר צוריק, מיט דעם פאָרמלאָזן, שלאַבערדיקן, געמאַ־טערט־דייטשמערישן „זשאַרגאָן", וואָס איז באַנוצט געוואָרן אין דער יידישער פּרעסע, ניט נאָר אין אַמעריקע, אין יענער צייט און מיט צענדליקער יאָרן שפּעטער, כדי צו אָנערקענען ווינטשעווסקין פאַר איינעם פון די שאַפערס און מייסטערס פון אונדזער מאָדערנער יידישער פּראָזע־שפּראַך.

אין זיינע זכרונות דערציילט ווינטשעווסקי, אַז ווען ער האָט אין יאָר 1885 אָנגעהויבן אַרויסגעבן אין לאָנדאָן די ערשטע סאָציאַליסטישע צייטשריפט אין יידיש, „דאָס פּוילישע אידל", איז זיין גאַנצער „יידיש־סטאַזש" באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער איז געווען אַ געוועזענער העברייער און איז מיט דער דעמאָלטדיקער יידישער ליטעראַטור, אויף וויפל זי איז שוין געווען, נאָך געווען אינגאַנצן ניט באַקאַנט. אָבער דער יידי־שער אַרבעטער אין לאָנדאָן, פאַר וועלכן ער האָט אָנגעהויבן שרייבן אין יידיש, איז געווען זיין בעסטער לערער, און אין אַ קורצער צייט אַרום ווערט יידיש אין ווינטשעווסקיס הענט אַ שאַרף עלאַסטיש געווער, וועגן וועלכן ער האָט פריער אפילו ניט געחלומט.

פרעגט זיך: ווי־זשע קומט עס פאָרט, וואָס אַזאַ גרויסע ליטעראַרישע פיגור, ווי מאָריס ווינטשעווסקי איז געווען, ווערט איצט אַזוי ווייניק דערמאָנט און נאָך ווייניקער גע־לייענט?

ווען מען וואָלט געוואָלט זיין ציניש וואָלט מען אויף דער דאָזיקער שאלה געקאָנט ענטפערן: און וועמען פון די עלטע־רע שרייבער לייענט מען ביי אונדז יאָ? און וועלכע פאַר־שטאָרבענע שרייבער (אויסער שלום־עליכמען און טיילווייז י. ל. פּרצן) גיט מען איצט ווידער אַרויס און מען לייענט זיי?

אָבער איך גלויב, אַז ניט דאָס איז דער גאַנצער ענטפער. מיר דאַכט זיך, אַז איינע פון די הויפּט־אורזאַכן, פאַרוואָס ווינ־טשעווסקי איז אַזוי אומפאַרדינט „פאַרגעסן" געוואָרן איז גראָד אַ רעזולטאַט פון איינער פון זיינע הויפּט־מעלות. און זיין הויפּט־מעלה איז געווען, וואָס ער איז געווען אפילו ניט אַ

פּיאַנער, נאָר דער פּיאַנער, דער ערשטער וועגבויער און וועג־ווייזער פון דעם יידישן סאָציאַליזם, פון דער יידישער סאָצי־אַליסטישער ליטעראַטור.

דער ערשטער, — דאָס מיינט, אַז ער האָט אָנגעהויבן זיין שאָפונג־וועג דעמאָלט, וועלן קיין אָרגאַניזירטער יידישער פּראָ־לעטאַריאַט איז נאָך ניט געווען, — כאָטש געווען זיינען שוין אַ היפּשע צאָל אַרעמע באַלמעלאָכעס און נאָך מער יידישע אַרעמעלייט; ס׳איז נאָך ניט געווען קיין יידישע סאָציאַלי־טישע באַוועגונג, — כאָטש באָוויזן האָבן זיך שוין די ערשטע, זייער ווינציקע יידישע סאָציאַליסטן, אָדער ריכטיקער, סאָצי־אַליסטישע יידן; און ס׳איז ניט געווען ניט נאָר קיין סאָציא־ליסטישע, נאָר כמעט קיין שום פּאָליטישע ליטעראַטור אין יידיש. ווינטשעווסקי אַליין, וועלכער איז געבוירן געווארן אין 1856, וועט אין רוסלאַנד האָט נאָך עקזיסטירט דער פּרי־צישער לייבאייגנטום איבער די פויערים און וועט די פיזישע און גייסטיקע וועלט פון דער יידישער געטאָ זיינען נאָך געווען כמעט אומבאַרירט, איז אַליין געווען פון די סאַמע ערשטע אַרויסצוקומען פון דער געטאָ און האָט גערעדט צו אַ דור פון די סאַמע ערשטע יידישע אימיגראַנטן־אַרבעטער, וואָס האָבן געלייגט דעם פונדאַמענט פאַר אונדזער איצטיקער אַר־בעטער־באַוועגונג.

דאָס מיינט: הגם ווינטשעווסקי האָט דערלעבט ביז אונדזער דור, כמעט ביז אונדזערע צייטן, האָט ער אַליין אָבער געהערט צו אַן אַנדערן, צו אַ פּריערדיקן דור און זיין הויפּט־אינטערעס און אויפטו איז געווען אין יענעם דור. און ער אַליין האָט עס געפילט און אפילו באַטאָנט.

כאַראַקטעריסטיש איז, למשל, אַזאַ מין אויסדרוק, וועלכן ער באַנוצט אין זיין פעליעטאָן „נאָך מיין טויט״ *):

„... איך האָב שוין געהאַט אַלערליי צייטן, אָבער קיינמאָל אין מיין גאַנצן לעבן (66 יאָר, 3 חדשים, 25 טעג און 3 מיט אַ האַלבע שטונדן, אַ לאַנגע צייט פאַר אַ פילאָזאָף...) ניט אַ צייט, ווי די היינטיקע״.

דער דאָזיקער פעליעטאָן איז געשריבן געווארן אין יא־נואַר נומער פון „פרייַ וועלט״, אין יאָר 1892, דאָס הייסט, ווען ווינטשעווסקין איז באמת געגאַנגען ערשט דאָס 36טע יאָר. דעם חשבון (פון „66 יאָר מיט 3 חדשים״, א. אַ. וו.) מאַכט ער, פאַרשטייט זיך אין אַ שפּאַס, אָבער דער שפּאַס איז אַ כאַראַקטעריסטישער און ניט קיין צופעליקער: מאַריס ווינ־

*) געזאַמלטע שריפטן, 4טער באַנד, פעליעטאָנען, ז׳ 110.

טשעווסקי האָט זיך שוין דעמאָלט געפילט אין דער ליטעראַ־טור און באַוועגונג ווי אַן עלטערער, ווי אייניער, וואָס געהערט צו אַ פריערדיקן דור, און צו אונדזער דור איז ער שוין געקו־מען ווי אַ „זיידע״.

און מיט אַ סך יאָרן שפּעטער, אין יאָר 1916, פאַרגלייכ־דיק זיין „אַמאָליקע״ באַציאונג צום סאָציאַליזם און די „היינ־טיקע״, שרייבט ווינטשעווסקי אין זיין עסיי „אמונה״ *):

„איך האָב (אַמאָל) געהאַט אַן אמונה. די דאָזיקע אמונה פעלט מיר היינט. ניין... איך בין, חלילה, ניט אַרויס לתרבות רעה, איך בין ניט געוואָרן קיין רענע־גאָט. פאַרקערט, מיין סאָציאַליסטישע איבערצייגונג איז פיל שטאַרקער, ווי (זי איז געווען) אין 1877 אָדער אין 1885. אָבער דאָס גופא טאָקע איז די צרה: מיין פּעס־טע איבערצייגונג האָט פאַרנומען דעם פּלאַץ פון דעם אַמאָליקן גלויבן״.

און ווינטשעווסקי בענקט נאָך זיין אַמאָליקן סאָציאַלי־טישן גלויבן, וועלכער האָט ביי אים, ווי ער אַליין דערקלערט דערביי, פאַרנומען דעם פּלאַץ פון זיין פריערדיקן רעליגיעזן גלויבן. אמת, שפּעטער, נאָך דער סאָציאַליסטישער אָקטאָ־בער־רעוואָלוציע, האָט ווינטשעווסקי ווידער געפונען זיין גלויבן, וואָס האָט אים געבראַכט אין די רייען פון דער קאָמו־ניסטישער באַוועגונג. אָבער דאָס איז שוין געווען אין אַן אַנדער עפּאָכע, ווען דעם פּראָנט האָט פאַרנומען אַן אַנדער דור, וואָס האָט געריסן אַן אַנדער שפּראַך, — אַ שפּראַך, אין וועלכער ווינטשעווסקיס פּיאָנערן־אַרבעט האָט מיט רעכט פאַרנומען אַ זייער וויכטיקן אָרט, — אָבער פאַרט אַן אַנדערן.

ווינטשעווסקיס גרויסע אַמביציע אין זיין צייט איז געווען אויפצוואוועקן דעם ערשטן סאָציאַליסטישן דור, וועקן צום קאַמף און צו אַ נייעם לעבן די ערשטע יידישע אַרבעטער. די דאָזיקע אַרבעט האָט ער גלענצנדיק אויסגעפירט, געבנדיק דעם פולקאָמסטן קלאַסישן אויסדרוק די איבערלעבונגען און באַדערפענישן פון זיין צייט.

אָבער ער האָט געשאַפן פיל מער, ווי פאַר זיין צייט. ער איז אין פיל פּרטים, ספּעציעל אין פּראָלעטאַריש־ליטעראַרישן שאַפן געווען אויף אַזוי פיל פּראָויס פון זיין צייט, אַז זיין ליטעראַרישע ירושה דאַרף ניט נאָר געאַכטעט ווערן, נאָר געשאַצט, איבערגעשאַצט און טאָקע באַנוצט ווערן אויך אין אונדזערע צייטן.

*) „געזאַמלטע שריפטן״, באַנד 7, ז׳ 67.

לעאָן קאָברין

ווי די צייט פליט!

אָט, דאַכט זיך, ערשט נעכטן האָבן מיר זיך געטראָפן מיט לעאָן קאָברינען, געזעסן אינאיינעם מיט אים אויף זי־צונגען פון דעם איקוף, גערעדט מיט אים וועגן זיינע זכרונות, וואָס ער האָט געדרוקט אין דער „מאָרגן־פרייהייט" און אויס־געהערט זיינע ליטעראַרישע פּלענער. אָט ערשט, דאַכט זיך, האָבן מיר זיך געביטן מיט זכרונות פון דער ליטעראַרישער פאַרגאַנגענהייט און ער, קאָברין, פלעגט זיך אָנצינדן מיט אַ יינגלשן ברען און רעדן וועגן די „העלדן" פון דער נאָ־ענטער און ווייטערער פאַרגאַנגענהייט און וועגן זיינע מעשים, פּונקט ווי ער וואָלט מיט זיי געהאַט צו טאָן אין דעם מאָמענט.

און אָט איז ער שוין ניטאָ און מיר דערמאָנען זיין יאָרצייט. ער איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק מיט אַ יאָר צוריק, דעם 30טן מאַי.

געבוירן געוואָרן איז ער דעם 15טן מערץ 1872 אין ווי־טעבסק, אַזוי אַז ער וואָלט היינטיקס יאָר געווען אַ 75ער. פון די כמעט דריי פערטל יאָר הונדערט פון זיין לעבן האָט ל. קאָברין אָפּגעגעבן דער יידישער ליטעראַטור, דעם יידישן טעאַטער און בכלל דער יידישער קולטור מער ווי אַ האַלבן יאָרהונדערט, איבער 53 יאָר. און אין די אַלע יאָרן איז ער געווען זייער אַקטיוו און פרוכטבאַר אויף אַלע געביטן פון דער מאָדערנער יידישער קולטור, וואָס האָבן צו טאָן מיטן יידישן וואָרט. ער האָט אָנגעהויבן מיט איבערזעצונגען פון רוסיש אין יידיש און איז געוואָרן איינער פון די פרוכטבאַרסטע איבערזעצער פון וועלט־קלאַסיקער אין דער יידישער ליטע־ראַטור. איידער ער האָט נאָך אָנגעהויבן שרייבן אייגענע ווערק האָט ער געשריבן אַ צאָל קריטישע אַרטיקלען וועגן דער דעמאָלט נאָך גאָר יונגער יידישער ליטעראַטור אין אַמע־ריקע, איז געווען איינער פון די ערשטע „אַנטדעקער" פון מאָריס ראָזענפעלדן און האָט זיין אַקטיוון אינטערעס צו דער יידישער ליטעראַטור און אירע פּראָבלעמען (און ניט בלויז צו די אייגענע ווערק, ווי עס פּאַסירט ליידער, ביי ס'רוב שרייבער) אָנגעהאַלטן ביז זיין לעצטן טאָג.

אין יאָר 1894 האָט לעאָן קאָברין אָנגעשריבן זיין ערשטע דערציילונג און איז שפּעטער געוואָרן איינער פון די פרוכט־באַרסטע יידישע דערציילער און ראָמאַניסטן, וואָס איז באַ־קאַנט געוואָרן דעם יידישן לייענער ווייט אויסער די גרענעצן פון אַמעריקע. אין יאָר 1899 האָט ער אונטערן איינפלוס פון יעקב גאָרדינען, וועלכער האָט דעמאָלט „באַהערשט" דעם בעסערן יידישן טעאַטער, אָנגעשריבן זיין ערשטע דראַמע פון יידישן לעבן אין אַמעריקע, „מינע, אָדער די צעשטערטע פאַמיליע פון דאון־טאון", — און איז פון דעמאָלט אָן אויף צוויי צענדליק יאָר געוואָרן איינער פון די באַליבטסטע יידישע טעאַטער־דראַמאַטורגן, וואָס האָט ביים יידישן עולם פאַרנו־מען יעקב גאָרדינס פּלאַץ. און לעאָן קאָברין איז געווען איינער פון אונדזערע אינטערעסאַנטסטע זכרונות־שרייבער. אָבער וועגן די זכרונות — שפּעטער אַ ביסל.

וואָס איז געווען לעאָן קאָברינס פּלאַץ אין דער יידישער ליטעראַטור און טעאַטער פון אַמעריקע?

דאָס, וואָס זיין ערשט ווערק, געדרוקט אין יאָר 1893, אין דער דעמאָלטדיקער „פרייער אַרבעטער שטימע", איז גע־ווען אַ יידישע איבערזעצונג פון גלעב אוספּענסקיס אַ רוסי־שער דערציילונג, איז, פאַרשטייט זיך, ניט געווען קיין צופאַל. לעאָן קאָברין איז געווען אַ טיפּיש קינד פון זיין צייט. ער איז געווען איינער פון די טיפּישע יידיש־רוסישע ראַדיקאַלע אינ־טעליגענטן, — אפשר וועט זיין ריכטיקער צו זאָגן האַלב־אינטעליגענטן, די פאָרגייער פון די שפּעטערדיקע יידישע „עקסטערנעס" — וואָס זייער יוגנט איז באַווירקט געוואָרן דורך דער רוסישער קולטור און ליטעראַטור און דורך די ראַדיקאַלע אידייען פון דער דאָזיקער ליטעראַטור, פיל מער, איידער דורך דעם טראַדיציאָנעלן יידישן חדר.

די רוסישע ליטעראַטור פון די 80ער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט איז געווען — אין איר פּאָפּולערסטן און ווירק־זאַמסטן טייל — אַ פאָלקס־פריינטלעכע, אַ ראַדיקאַל־פאָל־קיסטישע ליטעראַטור, וואָס האָט אין די באַדינגונגען פון דער וואַקסנדיקער צאַרישער רעאַקציע אין אַ היפּשער מאָס פאַר־ביטן די פאַרבאָטענע מעגלעכקייט פון דעם פרייערן פּאָלי־טישן אויסדרוק.

גלעב אוספּענסקי איז געווען איינער פון די באַדייטנ־דיקסטע און אַממערסטן כאַראַקטעריסטישע שרייבער פון יע־נער צייט. און עס איז געווען נאַטירלעך, אַז דער יונגער קאָברין, וואָס האָט אין זיך אַריבערגעבראַכט קיין אַמעריקע די רוסישע רעוואָלוציאָנער־אויפקלערערישע שטימונג פון יע־נער צייט, זאָל צום ערשטן מאָל פּרובירן רעדן צום יידישן עולם מיט די ווערטער פון זיין לערער, גלעב אוספּענסקי, איבערזעצנדיק אים צוליב דעם פון רוסיש אין יידיש.

פּונקט אַזוי האָט קאָברין אין זיינע ערשטע קריטישע אַרטיקלען וועגן דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע גע־פּרואווט איבערגיסן אין אַ יידישער כלי דעם אוצר פון דער רוסישער קולטור, פון דער רוסישער קריטיק, ספּעציעל פון פּיסאַרעוון, דאָבראָליובאָוון, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט מיט זיך קיין אַמעריקע. ער איז דערפאַר געווען איינער פון די ערשטע אָפּצושאַצן מאָריס ראָזענפעלדן אַלס דיכטער פאַרן פאָלק בכלל, אַלס דיכטער פון סאָציאַלער אומצופרידנקייט ספּעציעל.

די יידישע שרייבער פון קאָברינס ערשטע צייטן האָבן געהאַט אַ טבע אָנצוהויבן די ערשטע קאַפּיטלען פון זייערע ראָמאַנען און דערציילונגען און דעם ערשטן אַקט פון זייערע דראַמען — אין דער „אַלטער היים", און ערשט אין די וויי־טערדיקע קאַפּיטלען אָדער אַקטן פאַרנעמען זיך מיט זייערע

די אַרבעט וועגן לעאָן קאָברינען שטעלט פאָר מיט זיך צוויי באַ־זונדערע אַרטיקלען — איינער פאַרעפנטלעכט אין דער „מאָרגן־פריי־הייט" אין מאַי 1947, צו קאָברינס ערשטן יאָרצייט, און אַ צווייטער, געדרוקט אין דער „מאָרגן־פרייהייט" אין יאַנואַר 1949, צום דערשיינען פון קאָברינס ראָמאַן „דער פאַרלוירענער ניגון".—רעד.

העלדן אין אַמעריקע. וועגן קאָבערינען קאָן מען זאָגן: פון דער אַלטער רוסישער היים האָט ער מיטגעבראַכט מיט זיך דערהויפט אידייען, שטימונגען, צוגאַנג, — זיינע יידישע „העלדן" האָט ער געפונען אין אַמעריקע. קאָבערין האָט אין אַמעריקע געפונען ניט נאָר זיינע יידישע טיפּן, נאָר אויך זיין יידישקייט, זיינע נאַציאָנאַלע און אָפט אפילו נאַציאָנאַליס־טישע שטימונגען. די דערציילונגען „ארע די בארד", „יאַנקל בוילע" און אַנדערע, אין וועלכע ער פאַרנעמט זיך מיט די גע־שטאַלטן פון דער „אַלטער היים" און וועלכע געהערן צו זיינע בעסטע שאַפונגען, זיינען אָבער וויניקער טיפיש פאַר אים, ווי די ווערק, אין וועלכע ער ברענגט אַרויס זיינע העלדן די־רעקט פון דער אַמעריקאַנער סביבה.

לעאָן קאָבערין האָט דורכגעטראָטן אַ צאָל סטעזשקעס פון אַ ריי צווייגן פון דער יידישער קולטור אין אַמעריקע, ספּעציעל פאַר דער ליטעראַטור און פּאַרן טעאַטער. אין דעם פּרט קאָן מען אים צורעכענען צו דער קליינער צאָל אמתע פּיאָנערן־בויער פון דער יידישער קולטור אין אַמעריקע. ווי אַלע פּיאָנערן, האָט ער זיך קיינמאָל ניט געקאָנט באַגנוגענען מיט קיין אייגצלנעם צווייג פון דער קולטור און האָט געמוזט ניט נאָר „אויספּרואוון די האַנט", נאָר טאָקע אַרייגלייגן אַ סך אַרבעט און בייטראָגן אַ סך אויף אַ גאַנצער ריי קולטור־גע־ביטן. און עס איז קיין צווייפל ניט, אַז זיין אַרט שרייבן און דענקען, זיין צוגאַנג, מעטאָד און אפילו מאַניר האָבן געמוזט באַוואוסטזיניק אָדער אומבאַוואוסטזיניק באַאיינפלוסן אַ סך יידישע שרייבער אין אַמעריקע און אויסער איר.

פון דער אַנדערער זייט אָבער האָט קאָבערין געמוזט ליידן פון דעם חסרון פון אַלע פּיאָנערן, וואָס הגם זיי זיינען געווען די ערשטע אויסצוטרעטן שטעגן און וועגן פאַר אַנדערע, גע־פינט מען אָבער שפּעטער אויס, אַז די שטעגן זיינען געווען צו שמאָלע, אַז די וועגן זיינען ניט געווען גענוג גלייכע, אָדער ניט שטענדיק אין דער געהעריקער ריכטונג. איך מיין דערמיט צו זאָגן, אַז אַ צאָל טעמעס, מעטאָדן און אופנים פון שילדע־רונג מיט וועלכע קאָבערין האָט זיך באַנוצט אין זיינע דערציי־לונגען, ראָמאַנען און דראַמען זיינען פאַרעלטערט געוואָרן נאָך ביי זיין לעבן, הגם ער אַליין האָט עס, נאַטירלעך, ניט געפילט און ניט געקאָנט צוגעבן. איינע פון די טיפּישע „פאַרעלטערונגען" איז געווען קאָבערינס „רעאַליזם". הגם קאָבערין האָט זיך אין הסכם מיט דער אַלטער גוטער קריטי־שער טראַדיציע פון דער פּראָגרעסיווער רוסישער ליטעראַ־טור געהאַלטן פאַר אַ רעאַליסט איז ער אין זייַנע ווערק באמת אָפט געווען דערהויפט אַ נאַטוראַליסט, אַ נאָכפאָלגער פון זאָלאַ און זיין שול, וואָס האָט געהאַלטן, אַז זיין רעאַליסטיש מיינט הויפּטזעכלעך אויפּדעקן אין שוואַרצע און וויסע פאַרבן די געשווירן פון לעבן און די פאַרקריפּלונגען, וואָס זיי רופן אַרויס.

אָבער דאָס איז, נאַטירלעך, געווען ניט בלויז קאָבערינס מעטאָד. ס׳איז אפשר מער געווען דער ליטעראַטור־מעטאָד פון דער צייט, וועלכע ער איז געוואָרן אַ שרייבער.

אַ ספּעציעלן אָרט אין קאָבערינס שאַפונגען האָבן פאַר־נומען זיינע זכרונות. איך בין טיף איבערצייגט, אַז זיי וועלן מיט רעכט איבערלעבן אַ סך פון קאָבערינס אַנדערע ווערק. איך נעם זיך ניט אונטער צו זאָגן אויף וויפל די זכרונות זיינען אַבסאָלוט פּינקטלעך בנוגע דאַטן, נעמען און פאַסי־רונגען, — מיין אייגדרוק איז, אַז קיין אַבסאָלוטע, פראַטאַ־קאָלישע פּינקטלעכקייט איז בכלל ניט מעגלעך אין זכרונות און אַז ניט נאָר דערמאָנטע געשפּרעכן, נאָר אפילו נעמען און פאַסירונגען וועלן באַאיינפלוסט דורך דער צייט און שטימונג פון דעם זכרונות־שרייבער.

אָבער ניט פאַרלאָנגנדיק קיין ניט־מעגלעכע און ניט־נויטיקע פאַטאָגראַפישע און פראַטאָקאָלישע פּינקטלעכקייט, מוז מען זאָגן, אַז לעאָן קאָבערינס זכרונות זיינען ממש קלאָ־סיש, ווייל זיי גיבן אַ בריטן סאָציאַלן הינטערגרונט און שילדערן דינאַמישע געשטאַלטן, וואָס לעבן אויף און קעמפן פאַר אונדזערע אויגן און לעבן דורך דעם אויף פאַר אונדז די פאַרגאַנגענע עפּאָכע. צו דעם קומט נאָך צו דאָס, וואָס קאָבערין האָט געשריבן ניט גלאַט זכרונות וועגן דעם, וואָס ס׳איז געווען און ס׳איז שוין ניטאָ, — ער האָט אין לעבעדיקע בילדער דערציילט וועגן דער עפּאָכע פון די 90ער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט, וועלן דאָס גאַנצע לעבן, דאָס סאָצי־אַלע און קולטורעלע פון דעם יידישן אימיגראַנטן־ישוב אין אַמעריקע, האָט זיך געזונמען אויסבילדן און אַנגעמען אירע באַשטימטע כאַראַקטעריסטישע פאָרמען. מיר זעען אין זיינע זכרונות דעם געבורט פון דער יידישער סאָציאַליסטישער, אַנאַרכיסטישער און טרעיד־יוניאָניסטישער באַוועגונג אין אַמעריקע, דעם געבורט פון דער יידישער פּרעסע, דעם גע־בורט פון דער אַנטוויקלונג פון דעם יידישן טעאַטער, פון דער יידישער שפּראַך אפילו, — און מיר זעען פאַר זיך די מענטשן, ניט אויסגעטראַכטע, נאָר לעבעדיקע, אומרואיקע, מיט אַלע זייערע אידייען, מיט זייער מעלות און חסרונות, ווי זיי האָבן דעמאָלט באַווירקט און געהאַלפן אויספּארמירן די יידישע אַמעריקע, וואָס מיר אַליין זיינען איצט אַ טייל פון איר.

און נאָך איין גרויסע מעלה האָבן קאָבערינס זכרונות: ער שטופט זיך ניט פאָראויס אין זיי, ער קוקט דאָרט ניט אין שפּיגל אויף זיך אַליין און פאַרוואַנדלט זיי אויך ניט אין קאָפּע־טישל רכילות וועגן אייגענע מענטשן. להיפוך צו זייער אַ סך זכרונות־שרייבער, אינטערעסירט ער זיך קודם־כל מיט די גרויסע אידייען־קאָמפּן פון זיין צייט, מיט דער אַרבעטער־באַוועגונג, אירע פירער און נאָך מער אירע טרעגער, און אין דעם פּרט זיינען זיינע זכרונות אַ זייער וויכטיקער טייל פון אונדזער געשריבענער געשיכטע.

***

דער ראָמאַן „דער פאַרלוירענער ניגון" (צוזאַמען מיט 6 אַנדערע דערציילונגען) פון לעאָן קאָבערין, וואָס דער איקוף־פאַרלאַג האָט פאַרפענטלעכט אין יאָר 1948, געהערט צו זיינע בעסטערע קינסטלעריש וועלט, און פאַרקערפּערט אין זיך אין אַ גרויסער מאָס ל. קאָבערינס מעלות און חסרונות אַלס ראָמאַניסט.

קודם־כל דערמאָנט ער אונדז, אַז דער פאַרשטאָרבענער פּיאָנער פון דער יידישער ליטעראַטור און טעאַטער אין אַמע־ריקע איז געווען אייגער פון אונדזערע בעסטע ראָמאַניסטן, און עס זעט זיך ניט, אַז עמעצער זאָל אים דערווייל איבער־שטייגן. און וועגן איך זאָג „ראָמאַניסט" מיין איך עס אין פּשוטן זינען פון וואָרט: אַ שרייבער וואָס שרייבט ראָמאַנען, גרעסערע ווערק, אין וועלכע דאָס פּריוואָטע לעבן און איבער־לעבונגען פון מענטשן, זייער פאַמיליען־לעבן און דערהויפט זייער ליבע־לעבן איז די הויפּט־טעמע. מיר האָבן אין דער

יידישער ליטעראַטור פון די לעצטע 40־50 יאָר געהאַט אַ סך ווערק, וואָס זיינען באַצייכנט געוואָרן אַלס ראַמאַנען. אָבער הגם יענע ווערק האָבן געקאָנט דעקן פיל מער היסטאָרישע, סאָציאַלע און פילאָסאָפישע פראָבלעמען, פאַרנעמען קאָבערינס ראַמאַנען אַ גאַנץ באַזונדערן אָרט אין זייער דירעק־טער שילדערונג פון דער פאַמיליע און ליבע־פראָבלעמען, פון דער אייביקער „מלחמה" צווישן די געשלעכטן. און דער ראַמאַן „דער פאַרלוירענער ניגון" איז טיפיש אין דעם פרט.

די צענטראַלע פיגור אין דעם ראַמאַן איז דער טאַלאַנט־פולער און פיל־צוזאָגנדיקער יונגער יידישער מוזיקער, מאַקס, וואָס האָט זיך יאָרנלאַנג אַרומגעטראָגן מיטן צוזאָג אַנצושרייבן גרויסע מוזיקאַלישע ווערק און באַזונדערס אַ קאַמפאָזיציע „דער אייביקער יוד", וואָס זאָל אויסדריקן דעם יידישן וויי־טיק באַזונדערס זינט דער צייט, וען דער נאַצי־בארבאַריזם האָט זיך באַווייזן, — אָבער עס געלינגט אים ניט צו פאַר־ווירקלעכן זיינע שטרעבונגען און פלענער. „דער ניגון", וואָס קלינגט אין זיין האַרצן וועדט „פאַרלוירן" צוליב אַ פרוי, אין וועלכער ער פאַרליבט זיך. אויב איר ווילט האָט דער ראַמאַן אַ מאַראַל: אַ קינסטלער קאָן ניט דינען קיין צוויי גע־טער מיטאַמאָל, זיין קונסט און זיין ליבע; אין „גאָט" מוז באַזיגן דעם צווייטן.

דער אמת איז אָבער, אַז הגם ל. קאָבערין הייבט אָן זיין ראַמאַן מיט דער פיין־געצייכנטער פאַמיליע־סביבה, פון וועל־כער דער קינסטלער האָט געירשנט זיין טאַלאַנט, און הגם ער דערמאָנט כמעט אויף יעדן זייטל פון ראַמאַן דעם יונגן קאַמפאָזיטאָרס מוזיקאַלישע פלענער, פריידן און ליידן, איז ניט „דער ניגון", דער פאַרלוירענער אָדער געפונענער, די הויפט־זאַך אין דעם ראַמאַן. מאַקס — דער קאַמפאָזיטאָר — האָט פונקט אַזוי געקאָנט זיין אַ מאָלער, אָן אַקטיאָר, אַ שרייַ־בער, צי אַ דערפינדער, אָדער אַ געזעלשאַפטלעכער טוער. דער הויפט־אינהאַלט פון דעם ראַמאַן איז גאָר דער ראַמאַ־טישער ליבע־פלאַנטער צווישן מאַקסן פון אין זייט מיט לאָראַן, זיין יוגנט־חברטע און „מוזע", וואָס האָט אים ליב צוליב אים אַליין, און פון דער אַנדער זייט מיט לילין (לילית?), וואָס גיט אים רייכקייט, באַקוועמלעכקייטן און פאַמילען־גליק, האָט אים ליב צוליב זיך און דערשטיקט מיט איר ליבע זיין טאַלאַנט. און הגם מאַקס איז די צענטראַלע פיגור פונעם ראַמאַן, דער, אַרום וועלכן די געשעענישן דרייען זיך, פאָר־נעמען אָבער דעם פאַקטישן פאָדערגרונט די צוויי שאַרף־גע־צייכנטע פרויען, לילי און לאָראַ. די דאָזיקע פרויען־פיגורן, זייער כאַראַקטער און זייערע איבערלעבונגען, מאַלט לעאָן קאָבערין מיט אַ זיכערער האָנט פון אַ וואַרט־מאָלער, און הגם אין די ביידע פרויען איז ניטאָ קיין שום ספעציעל־יידישעס, געהערן זיי צו דער גאַלעריַיע פון די אינטערעסאַנטסטע פרוי־ען־כאַראַקטערן אין דער יידישער ליטעראַטור.

אין לאָראַן ברענגט דער אויטאָר אַרויס אַ צאַרטע פרויען־פיגור, וואָס גייט דורך אַלע שטופעס פון ליבע, אַנהייבנדיק פון דער קינדיש־פאַרליבטער חברשאַפט, דורך דעם באַגייס־טערטן אַרויפקומען פון דער פאַרליבטער יונגער מיידל צו איר טאַלאַנטפולן „אַפגאָט", ביז איר גרייטקייט מקריב צו זיין זיך און אינגאַנצן אויפלעזן איר פערזענלעכקייט פאַר דעם גליק און דערפאַלג פון דעם, וועמען זי האָט ליב. אָבער וען מאַקס פאַרלאָזט זי פלוצלונג, געפינט זי אין זיך געוג קראַפט אויס־צוקלייבן פאַר זיך אַן אייגענעם וועג פון קינסטלערישן שאַפן און אין איר לעצטער באַגעגעניש מיט אים איז זי די שטאַר־קערע און די זיגערין, וואָס קוקט אויף אים אַראָפּ מיט רחמנות.

לילי איז גאָר אַן אַנדער טיפּ, — אַ טיפּ פון אַ פרוי אַ הערשערין, וואָס ווייסט גאַנץ גענוי וואָס זי ווייל און וויל עס בלויז פאַר זיך און נעמט מיט אַ זיכערער האַנט וואָס זי ווייל. וועג זי דערפילט, אַז זי איז באמת פאַרליבט אין אים און באַ־שליסט, אַז ער זאָל ווערן איר מאַן, ווייל זי אים שוין אינגאַנצן פאַר זיך אויף אַזוי פיל, אַז זי איז אייפערזיכטיק אפילו צו זיין קינסטלערישן שאַפן, און זי מאַכט אים דערפאַר באַוואוסט־זיניק און אויסגערעכנט פרוכטלאָז דורך דעם איבערפלוס פון איר עגאָאיסטישער ליבע.

די שילדערונגען פון ליליס קאַמף פאַר מאַקס' נשמה, פון מאַקס' אומבאַהאַלפענע פראָבעס צו ראַטעווען פון איר זיין קינסטלערישן איך און פון דער כיטרער זיכערקייט, מיט וועל־כער לילי צווינגט אים אויסצופירן אירע פלענער פאַר איר, געהערן צו די בעסטע אין דעם בוך.

צו די שוואַכע זייטן פון דעם ראַמאַן געהערט דאָס, וואָס פאַרכאַפּט פון דעם „ליבע־קאַמף" פון זיינע העלדן פאַרגעסט דער שרייבער כמעט אינגאַנצן וועגן דער געזעלשאַפט און די געזעלשאַפטלעכע קאַמפן, וואָס שפילן זיך אָפּ אַרום זיי און אין וועלכע זיי מוזן זיך דאָך, ווילנדיק, צי ניט ווילנדיק, באַ־טייליקן. ס'איז אמת, אַז ל. קאָבערין דערמאָנט דעם נאַציזם אין דייטשלאַנד, די פלוצלונגדיקע דערשיינונג פון נאַציאָנאַלע געפילן ביי מאַקסן, די עקזיסטענץ פון דער ציוניסטישער באַ־וועגונג און דעם אינטערעס פון לאָראַן צו דער הדסה, אָבער דאָס איז בלויז דערמאָנט און ניט באַווייזן געוואָרן. דער רע־זולטאַט איז, אַז הגם ל. קאָבערין דערמאָנט בפירוש, אַז דער ראַמאַן שפילט זיך אָפּ אין דער צייט פון די וואַקסנדיקע נאַ־צישע פאַרפאַלגונגען קעגן יידן, וואָס איז אויך צוזאַמענגע־פאַלן מיט אַ זייער באַדייטונגפולער צייט אין דעם אַמעריקאַ־נער סאָציאַל־פאָליטישן לעבן, הערן מיר ניט און זעען גאָר ניט פון דעם אין דעם ראַמאַן. עס קומט אויס, אַז דאָס איינציקע וואָס די העלדן פון דעם ראַמאַן קאָנען טאָן איז פירן ליבעס און זיין גליקלעך, אָדער פילן זיך אומגליקלעך צוליב דעם.

דאָס איז אָן שום צווייפל דער שוואַכער פונקט פון דעם „פאַרלוירענעם ניגון", פונקט ווי פון אַ סך אַנדערע קאָבערין־ראַמאַנען. און דאָס איז אַ שאָד, ווייל בכלל איז דאָך קאָבערין געווען אַ סאָציאַל־פילבאַראַר און באַוואוסטזיניקער שרייבער. אין זיינע זכרונות, וואָס ער האָט די לעצטע פאַר יאָר פון זיין לעבן געדרוקט אין דער „מאַרגן־פרייהייט", האָט ער אַרויס־געווויזן אַ זייער גרויסן אינטערעס און פאַרשטענדעניש ניט נאָר פאַר דעם סאָציאַל־פאָליטישן און קולטורעלן לעבן און די קאַמפן פון די יידישע מאַסן אין אַמעריקע בכלל, נאָר טאַקע באַזונדערס צו די קאַמפן און איבערלעבונגען פון די יידישע אַרבעטער. אין זיינע קלענערע דערציילונגען, דאָרטן וואו ער האָט פאַר זיך ניט די אויפגאַבע אויפצובויען אַ ראַמאַן, איז ער סאָציאַל־גריכטעט און פאַרשאַרפט און לאָזט ניט קיין צווייפל וועגן זיינע סאָציאַלע סימפּאַטיעס.

זייער כאַראַקטעריסטיש אין דעם פרט איז, למשל, די אויסגעצייכנטע, הגם עטוואָס סכעמאַטישע דערציילונג „מיין לאַנדסמאַן יאָסל בוירדע", וואָס איז אַריין אין דעם באַנד צו־זאַמען מיט נאָך עטלעכע דערציילונגען. דער טיפּ פון דעם פשוטן רויען יידישן האַרעפאַשניק, יאָסל בוירדע, וואָס פילט זיך פון אַנהייב נאָך זיין קומען קיין אַמעריקע ניט ווי אַן אַר־בעטער און ווייל אפילו ניט סטרייקן אָדער באַלאַנגען צו אַ

יוניאַן, — און דערנאָך ווערט ער אַ געטרייער, באַוואוסטזיניקער קעמפער אונטער דעם איינפלוס פון זיין ווייב, דער אַקטיוואר קאָמוניסטקע; דאָס בילד פון דעם ווי ער דערמוטיקט זיין קינד „לענינקע" (וואָס איז אָנגערופן געוואָרן אויף לענינס נאָמען) צו שפּילן זיך מיטן נעגערשן יינגעלע, דזשאַרדזש וואַשינגטאָן, און ווי „לענינקע" מיט דזשאַרדזש וואַשינגטאָנען נעמען זיך אַרום און קושן זיך, — דאָס ווייזט, אַז ל. קאָברין האָט געפילט, געוואוסט און נאָכגעפאָלגט וואָס עס קומט פאָר אין אַרומיקן גזעזעלשאַפטלעכן לעבן און ווי דאָס שפּיגלט זיך אָפּ אויפן פּריוואָטן, פּערזענלעכן לעבן.

אָבער אין זייַנע ראָמאַנען איז ער, ווי עס שיינט, אַזוי פאַרכאַפּט געוואָרן דורך דער „אייביקער" טעמע פון דעם קאַמף צווישן די געשלעכטער, אַז ער פאַרגעסט כמעט וועגן דער אַרומיקער געזעלשאַפט און קאָנצענטרירט זיך אינגאַנצן אויף דער ראָמאַנטישער זייט. דער דאָזיקער שטריך אין זיין שרייבן דערקלערט זיך, וואַרשיינלעך, דערהויפּט דערמיט, וואָס הגם ער אַליין האָט זיך אין הסכם מיט די טראַדיציעס פון דער רוסישער ליטעראַטור פון סוף 19טן יאָרהונדערט, אויף וועלכער ער איז דערצויגן געוואָרן, באַטראַכט פאַר אַ רעאַליסט, איז ער אין עצם געווען אַ נאַטוראַליסט, מער באַ־איינפלוסט פון דער פראַנצויזישער ליטעראַטור, וואָס האָט אָפּגעגעבן מער אויפמערקזאַמקייט דעם מענטשן אין זיין פריוואַטן, פּסיכאָ־פיזיאָלאָגישן לעבן, איידער דעם מענטשן אַלס טייל פון דער גזעזעלשאַפט. דער נאַטוראַליסטישער מעטאָד פירט זייער אָפט דערצו, אַז מען זאָל „הינטער די ביימער ניט באַמערקן דעם וואַלד"...

אַלגינס געקליבענע ווערק

„1905"

צום ערשטן יאָרצייט פון אונדזער מ. אַלגינען איז אַרויס דער ערשטער באַנד פון אַלגינס געקליבענע ווערק, אונטערן נאָמען: „1905".

„די געקליבענע אַרטיקלען, וואָס גייען אַריין אין דעם בוך — באַמערקט מיט רעכט פּ. נאָוויק אין זיין פאָרוואָרט צו דעם בוך — געהערן צו די באַלשעוויסטיש־אָנגעהויכטע אַרבעטן, וואָס האָבן זיך דורכגעריסן אינעם אַרגאָן פון „בונד" אין ווילנע אין די יאָרן 1906־1907 („וועקער", „פאָלקסצייטונג", „האָפֿנונג"). אָט די פלאַמיקע אַרטיקלען, ווי זיינע פלאַמיקע פּראָקלאַמאַציעס, האָבן עס אַלגינען אַזוי באַליבט געמאַכט ביי די יידישע מאַסן פון סאָמע אָנהייב, אייגנעקריצט זיין נאָמען אין זייערע הערצער. דורך די אַרטיקלען לעבט־אויף פאַר אונדז די רעוואָלוציע פון 1905, ניט געקוקט אויף דעם, וואָס זיי באַציען זיך דירעקט צום פעריאָד, ווען די כוואַליעס פון דער רעוואָלוציע זיינען שוין געווען אין אָפּגאַנג".

אמת, דער „בונד" איז שוין צום פעריאָד פון יאָר 1905 געווען אַן אויסגעשפּראָכן מענשעוויסטישע, דאָס הייסט, אין עצם אַנטי־רעוואָלוציאָנערע און אַנטי־פּראָלעטאַרישע אַרגאַניזאַציע. לויט דער כאַראַקטעריסטיק, וואָס אַלגין אַליין האָט אים געגעבן אין זיין בוך „צעבראָכענע גראָטעסק" (אין 1037) איז

נאָכן טויט פון מ. אַלגין, אין נאָוועמבער 1939, זיינען אַרויס פיר ביכער, אָפּגעקליבן פון זיין ליטעראַרישער ירושה און רעדאַקטירט פון פּ. נאָוויק: „1905" (דערשינען אין 1940), „אַמעריקע" (1941), „סאָוועטנפאַרבאַנד" (1944), אַרויסגעגעבן פון דער „מאַרגן־פרייהייט" — און „קולטור און פּאָלק" (1950), אַרויסגעגעבן פון „איקוף". דאָ ווערן געבראַכט משה כצס רעצענזיעס איבער די ערשטע דריי ביכער, אויך אַ רעצענזיע איבער אַלגינס בראָשור „מאַקסים גאָרקי, דער שרייבער און רעוואָלוציאָנער", אַרויסגעגעבן אויף ענגליש דורך „אינטערנעשאָנעל פּאָבלישערס" אין 1933. אַלע רעצענזיעס געדרוקט אין דער „מאַרגן־פרייהייט", אין די יאָרן ווען די ביכער זיינען דערשינען.

זע אין אָפּטייל 1 די שטימונג־בילדער און אָפּשאַצונגען וועגן אַלגינען באַלד נאָך זיין טויט.—רעד.

זיך אין שטימונגען, — ספּעציעל ווען דער אויסדרוק פון די דאָזיקע שטימונגען האָט געגעבן די מעגלעכקייט אָנצוהאַלטן ביי די אַרבעטער דעם גלויבן, אַז זיי ווערן געפירט אויף אַ רעוואָלוציאָנערן וועג. און דאָס איז אויך געווען די אורזאַך פאַרוואָס אָלגין האָט געהאַט די מעגלעכקייט אויסצודריקן דעמאָלט זיינע לינקערע פּאָליטישע שטימונגען אין דער פּרעסע, וואָס איז קאָנטראָלירט געוואָרן דורך דער אויסגעשפּראָכן רעכטער, מענשעוויסטישער, אַנטי־רעוואָלוציאָנערער אָנפירונג פון „בונד".

און אין דעם טאַקע ליגט געוויס דער סוד פון דעם, פאַרוואָס די לייענער פון דער דעמאָלטדיקער בונדישער פּרעסע האָבן אַזוי ליב געהאַט אָלגינס שרייבן און פלעגן אויסקוקן אויף די אַרטיקלען פון אָלגינען, יוספן, ניימאַנען, אייביקיונגער און פון די אַנדערע פּסעוודאָנימען אונטער וועלכע ער האָט געשריבן. ער, אַליין אַ מענטש אַ זייער פילבאַרער צו די שטימונגען פון די רעוואָלוציאָנערע מאַסן, איז געווען פון די גאָר ווייניקע, וואָס האָבן געהאַט אַ מעגלעכקייט אַרויסצוברענגען די דאָזיקע שטימונגען (הגם, ווי געזאָגט, נאָך זייער ווייט ניט קיין ריכטונגען) אין דער בונדישער פּרעסע און אויף אַרבעטער־פאַרזאַמלונגען. די אַרבעטער האָבן אין זיינע ווערטער דערקענט זייערע געפילן, און פון דעם די צוגעבונדנקייט, וואָס איז ביי זיי פאַרבליבן אויף לאַנגע יאָרן, דורך אַלע ענדערונגען אין וועלכע אָלגין איז צוזאַמען מיט זיי געגאַנגען באַרג־אַרויף, צו אַ קלאָרער קאָמוניסטישער וועלטאָנשויאונג.

אין פּ. נאָוויקס פאָרוואָרט, וואו עס ווערט געגעבן אַ גענויע פּאָליטישע כאַראַקטעריסטיק פון דעם יאָר 1905 און פון דער נעגאַטיווער ראָלע פון דער בונדישער פירערשאַפט אין יענער צייט, ווערט אָנגעוויזן, אַז אָלגינס אַרטיקלען, וואָס גייען אַריין אין דעם ערשטן באַנד פון זיינע ווערק, באַציען זיך אייגנטלעך ניט אַזוי דירעקט צום יאָר 1905, ווי צו זיינע אָפּקלאַנגען, צו זיין אָנפאַנג אין 1906־1907. דאָס בוך הייבט זיך אָן מיט אָלגינס באַרימטער פאַרצייכענונג „געלעבט־געקעמפט", וואָס איז געשריבן געוואָרן נאָך אין יולי 1904. דער נעקסטער אַרטיקל, „אויפן קבר פון מיינע ברידער", אַ לירישער אָפּרוף אויף די קרבנות פון אָקטאָבער און דעצעמבער 1905, איז שוין געצייכנט מיטן 1טן יאַנואַר 1906. אַלע אַנדערע אַרטיקלען און פאַרצייכענונגען פון דעם באַנד זיינען אויך געשריבן געוואָרן אין יאָר 1906 און זיינען פאַרנומען דערהויפּט מיט די שטימונגען, וועלכע ס'האָט אַרויסגערופן דער שנעלער גאַנג־אַראָפּ פון דער רעוואָלוציע פון 1905, אונטער די ברוטאַלע קלעפּ פון דעם צעווילדעוועטן צאַריזם. ס'וואָלט דעריבער, דאַכט זיך, פאָרט געווען בעסער צו באַצייכענען דעם באַנד מיטן יאָר 1906, אָדער מיט אַ וועלכן עס איז אַנדער פּאַסיקן נאָמען, — ווייל דער פּעריאָד פון 1905 גופא, פון דעם ברויזנדיקן אויפשטייג פון דער ערשטער רוסלענדישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, פעלט אין דעם באַנד אינגאַנצן.

פאַרוואָס ער פעלט נעם איך זיך ניט אונטער צו זאָגן. די נאַטירלעכסטע דערקלערונג מוז זיין דאָס, וואָס די בונדישע לעגאַלע פּרעסע האָט אָנגעהויבן אַרויסגיין צום סאַמע סוף פון 1905. פריער האָבן עקזיסטירט בלויז אומלעגאַלע אויסגאַבן, וואָס זיינען אַרויסגעגאַנגען בערך גאַנץ זעלטן און אין וועלכע אָלגין האָט וואַרשיינלעך ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט אַ סך צו שרייבן. פונדעסטוועגן וואָלט צוליב דער פולקייט פון דעם בילד פון אָלגינס ליטעראַרישער אַרבעט אין יענער צייט געווען זייער געוואונטשן גענוי דורכצוקוקן די אומלעגאַלע אויסגאַבן פון די יאָרן 1904־1905 און זען, אויב מען קאָן דאָרטן ניט געפינען אייניקע פון אָלגינס סאַמע ערשטע ווערק.

ווען מען לייענט איינע נאָך דער אַנדערער די האַלבבעלעטריסטישע פאַרצייכענונגען און די פּובליציסטישע אַרטיקלען, וואָס זיינען אַריין אין דעם ערשטן באַנד, וואַרפט זיך ממש אין די אויגן, ווי פולשטענדיק אָלגין האָט זיך פאַנאַנדערגעוויקלט אַלס אַ שרייבער פאַר די אַרבעטער־מאַסן שוין אויף זיינע ערשטע שריט.

פון איין זייט — די שפּראַך. מען דאַרף געדענקען: די זאַכן, וואָס גייען אַריין אין דעם באַנד, זיינען געשריבן געוואָרן מיט 35 יאָר צוריק. די יידישע פּרעסע און ליטעראַטור איז נאָך דעמאָלט געווען זייער יונג. די ערשטע יידישע טעגלעכע צייטונג אין רוסלאַנד, דער פּעטערבורגער „פריינד", האָט אָנגעהויבן אַרויסגיין ערשט אין אָנהייב 1903. מיר איז מיט עטלעכע יאָר צוריק אויסגעקומען צוליב אַן אַרבעט דורכצובלעטערן עטלעכע יאָרגאַנגען פון דעם „פריינד" פון יענע ערשטע יאָרן. ס'האָט זיך ממש געוואָרפן אין די אויגן, ווי כמעט קינדיש־נאַאיוו און אָרעם די יידישע שפּראַך האָט אויסגעזען אין „פריינד", ווי נאַאיוו און קליינשטעטלדיק עס האָט אויסגעזען די פּובליציסטיק פון „פריינד". און ס'איז דאָך געווען נאַטירלעך אויך: זיינען דאָך דאָס געווען די סאַמע ערשטע שריט וואָס דער מאָדערנער זשורנאַליזם אין יידיש האָט דעמאָלט געמאַכט אין רוסלאַנד.

אָבער לייענט אָלגינס שריפטן פון יענער צייט: די שפּראַך זיינע איז שאַרף, בויגיק, פּאָליטיש אָנגעזאַפּט, קאָלירפול און רייך אין אויסדרוקן און שאַטירונגען, פּונקט ווי אין זיינע סאַמע לעצטע אַרבעטן. דער וואָס קען אָלגינס שאַפן, דער וועט לייכט דערקענען אָלגינס דעמאָלטדיקע אַרבעטן לויט זיין שפּראַך אַליין, אפילו אָן זיין אונטערשריפט.

און פון דער אַנדער זייט — דער פּאָליטישער טאָן פון די אַרטיקלען. איך רעד דאָ ניט וועגן דעם אינהאַלט, וועלכער געהערט שוין איצט ניט צו דער פּובליציסטיק, נאָר צו געשיכטע. איך מיין דעם טאָן פון אַ פולשטענדיק אַנטוויקלטער פּאָליטישער ליטעראַטור. פון דעם קליינשטעטלדיקן טאָן, פון דער מאמריסטיק פון דעם פריען יידישן זשורנאַליזם איז שוין אין אָלגינס אַרבעטן ניטאָ קיין שפּור. עס איז אויך ניטאָ דער טאָן פון אַראָפּלאָזן זיך צו דעם „אָרעמען, אומוויסנדיקן ברודער", פון דער ניט־זיכערקייט, מיט וועלכער מען רעדט צו מענטשן, וואָס מען האָט מורא, אַז זיי וועלן ניט פאַרשטיין. אין אַ קלאָרער, געפּרעסטער, זאַפטיקער שפּראַך, אָפּערירנדיק מיט ברייטע פּאָליטישע באַגריפן און שטימונגען רעדט אָלגין צו זיינע לייענער, ווי אַ גלייכער צו גלייכע, ווי צו מענטשן, מיט וועלכע מען קעמפט צוזאַמען, מען ליידט צוזאַמען און מען פּלאַנעוועט און מען האָפט צוזאַמען.

אפילו דער סטיל אָלגינס, דער סטיל, אין וועלכן דאָס שניידנדיקע פּובליציסטישע וואָרט איז דורכגעוועבט מיט דער לירישער ווייכקייט, בילדערישקייט און שטימונגפולקייט פון דיכטונג, — דער כאַראַקטעריסטישער אָלגין־סטיל, איז שוין גאַנץ קלאָר אויסגעדריקט אין זיינע ערשטע אַרבעטן.

בלויז אַ פּאָר כאַראַקטעריסטישע ביישפּילן: איינער — פון זיין ערשטער, גוט־באַקאַנטער בעלעטריסטישער פאַרצייכענונג: „געלעבט־געקעמפט". דאָס זיינען שטריכן פון דער ביאָגראַפיע פון אַ רעוואָלוציאָנערן קעמפער, וואָס איז אויס־

געווּאָקסן אין דער גרעסטער אָרעמקייט, האָט אונטער דער ווירקונג פון נויט און פון געהעריקע ביכער געעפנט די אויגן, איז געווּאָרן אַ טויער, רעדנער און שרייבער פּאַר זיין קלאַס און איז ערב דעם מאַמענט פון זיין גרעסטן גליק אָרעמ־טירט געווּאָרן און זיצט אַ פּאַרשפּאַרטער אין טורמע. און אָט ווי די פּאַרצייכענונג, וואָס דריקט אויס די שטימונגען פון דעם געפּאַנגענעם אָדלער, ענדיקט זיך:

„געפּאַנגען! און דאָרט, אין דער גרויסער, בריי־טער וועלט, דאָרט רוישט און זידט דאָס יונגע לעבן. דאָרט שפּראָצן נייע האָפענונגען. דאָרט ריייסט דער ברייטער שטראָם די דעק פון אייז און ברעכט אויף שטיקער די שוועכע קייטן. עס וואַקסט דער שטראָם. ער פּאַרפלייצט אַלץ און ברענגט נייע כוחות אין דער פּאַרגליווערטער וועלט. עס גייט דער נייער פּריליג־מאָרגן. עס גייט דער גרויסער ליכטיקער טאָג.

„געפּאַנגען! עס גייען פּאַרלוירן די כוחות. עס פּליען די בעסטע יאָרן. און דאָרט — דאָרט איז טייער יעדער אייניציקער. דאָרט איז דאָ אַרבעט פּאַר יעדער האַנט. דאָרט איז יעדער מוטיקער מאַן אַ נייער טריט צום זיג, אַ נייער שטיין אין דעם בנין פון דער גרוי־סער, שיינער פרייהייט־וועלט.

„ער זיצט אין תפיסה — דער שטאַרקער אָדלער מיט די שאַרפע אויגן. צוגעשמידט. קלייניע שוואַרצע פלעדער־מייז שפּאַטן און רייצן זיך מיט אים.

„ווי לאַנג וועט ער זיצן?"...

דאָ קאָן מען קיין טעות ניט מאַכן. דאָס איז אַלגינס שפּראַך און סטיל און אופן פון מאָלן.

און אָט איז אַ כאַראַקטעריסטישער מוסטער פון אַלגינס דעמאָלטדיקער פּובליציסטיק. ער שרייבט אַ באַריכט וועגן אַ זיצונג פון דער ערשטער דומע אין צאַרישן פּעטערבורג. די באָלשעוויקעס און די אַלע, וואָס האָבן געפּאָדערט אַ גרינדונג־פּאַרזאַמלונג וואָס זאָל ענדערן דעם רעזשים און ניט קיין דומע, וואָס מאַכט שלום מיטן צאַרישן רעזשים, — זיי אַלע האָבן די וואָלן אין דער ערשטער דומע באַיקאָטירט. דעם אויבנאָן אין דער דומע האָבן דעריבער פּאַרנומען די קאַמפּראָמיסלער, די קאַדעטן און די פּאַרשיידענע ראַדיקאַל־געשטימטע אָבער גאַנץ צעטומלטע „אַרבעט"־גרופּעס פון פּויערים און קליינבירגער. נו, האָבן זיי זיך פּאַרזאַמלט אין אַ דומע, וואָס קאָן צוליב דעם צאַרישן דרוק גאָר ניט טאָן און וויסט אייגנטלעך ניט וואָס זי ווייל טאָן. דער רע־זולטאַט דערפון? אָט ווי אַלגין באַשרייבט אַ זיצונג:

„לאַנגווייליק! לאַנגווייליק! אַן טעם און אַן ריח! אָט דאָס איז דער אַלגעמיינער איינדרוק, וואָס עס מאַכן די זיצונגען די לעצטע צייט. דעפוטאַטן זיצן אויף זייערע שטולן און הערן ניט. דעפוטאַטן שטייען אויף דער קאַטעדרע און רעדן גלייכגילטיקע רעדעס, וואָס רירן ניט אָן ניט דאָס האַרץ, ניט דעם מוח. דע־פוטאַטן דרייען זיך אַרום אין פּאַר־צימער און אין די אַרומיקע זאַלן און וואַרטן, ווען וועט שוין נעמען אַן עק צו די רעדעס. דעפוטאַטן אין בופעט, דעפוטאַטן אין שפּייז־צימער — און אויף אַלע פּנימער, אין אַלע באַוועגונגען, אין אַלע אָפּגעהאַקטע שמועסן, הערט זיך איין קלאָנג: לאַנגווייליק! לאַנגווייליק! ווי ווערט מען שוין פּטור?"

פּאַרשטייט זיך, ס׳האָט זיך דעמאָלט געהאַנדלט ניט בלויז וועגן לאַנגווייליקייט. ס׳האָט זיך געהאַנדלט וועגן דער אויסזיכטלאָזיקייט פון דער דומע, אונטער אַ רעזשים, וואָס האָט ערשט דערשטיקט די רעוואָלוציע. אָבער אַלגין גיט דאָ איבער די שטימונג, וואָס הענגט איבער די זיצונגען פון דער דומע און איבער דעם גאַנצן בורזשואַזן פּאָליטישן יאַריד. און איר דערזעט פּאַר זיך, ווי די דומע זעט אויס און פילט. איר דערהערט דאָ ממש אַלגינס שפּראָך און אופן פון אויסדריקן זיך דורך אָפּגעהאַקטע קורצע זאַצן און איבערחזרונגען פון איין וואָרט, אַרום וועלכן ער וויל קאָנצענטרירן אייער אויפמערקזאַמקייט. ס׳איז געשריבן געווּאָרן מיט כמעט 35 יאָר צוריק, אָבער ס׳איז אַלגין.

ווען מען לייענט אַלגינס ווערק פון יענער צייט, באַ־וואָפנט מיט דעם איצטיקן וויסן און מיט די דערפאָרונגען פון אונדזער באַוועגונג, איז, פּאַרשטייט זיך, גאָרניט שווער אויסצוגעפינען, ווי די מענשעוויסטישע ריכטונג פון „בונד" האָט געווירקט אויף אַלגינס דעמאָלטדיקע שטימונ־גען און אָפּשאַצונגען. דאָס קאָן זיין אַן אינטערעסאַנטער ענין פּאַר זיך אַליין. דער הויפּט־אינטערעס פון דעם באַנד ליגט אָבער אין דעם, וואָס ערשטנס גיט ער אונדז די ערשטע ווערק פון אַלגינען און צווייטנס, וואָס די דאָזיקן אַרבעטן זיינען אַ טייל פון דער פאַרגאַנגענער פּאָליטישער געשיכטע פון די יידישע אַרבעטער, — אַ פּאָליטישע געשיכטע אין וועלכער די ערשטע טריט, אפילו ווען זיי זיינען ניט שטאַרק זיכער און בלאָנדזשען, זיינען אומגעהויער וויכטיק, כדי צו פּאַרשטיין דעם וויטערדיקן בריטן און זיכערן וועג.

פּ. נאָוויקס פּאַרוואָרט איז אַ נויטיקער און קלאָרער אַרייַנפיר אין די פּאָליטישע פּראָבלעמען און אַ דערקלערונג פון די שטימונגען, וואָס ווערן אויסגעדריקט אין דעם ערשטן באַנד פון אַלגינס ווערק. אַ ספּעציעל ווערטער־ביכל צום סוף פון באַנד, אונטער דער רעדאַקציע פון פּ. נאָוויק, דערקלערט די רוסישע פּאָליטישע טערמינען, וועל־כע קאָנען זיין ניט קלאָר אָדער אומבאַקאַנט פּאַר דעם היי־טיקן יידישן לייענער.

„אַמעריקע"

דער גרעסטער טייל פון אַלגינס רייכן און פּאַרשיידן־אַרטיקן ליטעראַרישן שאַפן האָט געהאַט צו טאָן מיט אַמע־ריקע. אין דעם באַנד, וואָס ליגט פּאַר אונדז האָבן מיר אָבער צו טאָן ניט מיט אַמעריקע בכלל און מיט אירע פּראָב־לעמען, נאָר מיט דער אַמעריקע, וואָס אַלגין האָט פּאַר זיך אַנטדעקט אין די ערשטע יאָרן נאָך זיין קומען אַהער, ווען ער איז נאָך געווען אַ „גרינער", — און מיט דער אַמעריקע, וואָס ער האָט פּאַר זיך אַנטדעקט שפּעטער, אין זיינע רייזעס איבערן לאַנד.

די ערשטע העלפט פון דעם בוך איז פּאַרנומען מיט אַ טייל פון אַ גרויסער אויטאָביאָגראַפישער אַרבעט, וואָס אַלגין האָט אָנגעהויבן צוצוגרייטן פּאַר אַ בוך אין ענגליש, און וואָס דער טויט האָט אים געשטערט צו פּאַרענדיקן. די דאָזיקע אַרבעט איז דערפירט ביז דעם סוף פון יאָר 1917, אָדער אַנהייב פון 1918,— די צייט, ווען אַלגין האָט נאָך ערשט געהאַלטן אין שטודירן אַמעריקע און באַפריינ־זיך פון זיין „גרינקייט", — ווען ער איז נאָך ניט אַריינגע־וואָקסן אין דער היגער אַרבעטער־באַוועגונג און איז נאָך ניט גענוגן אָזוי פּאַרבונדן מיט די אַמעריקאַניש־יידי־

שע מאַסן און מיט דעם גאַנצן אַרבעטער־קאַמף אונדזערן, ווי דאָס איז פאָרגעקומען גראָד נאָכן יאָר 1920, אין די לעצטע 19 יאָר פון זיין לעבן.

אייגנטלעך קאָן מען די קאַפּיטלעך פון אָלגינס לעבן, וואָס ווערן באַשריבן אין דעם בוך, אָנרופן אויטאָביאָגראַפיע בלויז דערפאַר, ווייל דער שרייבער דערציילט וועגן אַ ריי פּאַסירונגען אין זיין אייגענעם נאָמען, און ניט אין נאָמען פון אַ וועלכער עס איז אויסגעטראַכטער פּערזאָן. דאָ ווערט אָבער זייער ווייניק, כמעט גאָרניט דערציילט וועגן פּאַסי־רונגען און געשעענישן, וואָס האָבן געטראָפן מיט אָלגינען און וואָס האָבן אַזוי אָדער אַנדערש באַשטימט זיין לעבן. ווען מען לייענט די קאַפּיטלען זעט מען בלויז דעם אָלגינען, וואָס צענדליקער טויזנטער מענטשן האָבן פּערזענלעך גע־קענט, געזען און ליב געהאַט, — הערט מען בלויז ווי אָלגין דערציילט עפּעס אויף זיין כאַראַקטעריסטישן אופן וועגן די איבערלעבונגען פון איינעם, וועלכן ער האָט געקענט זייער נאָענט. אָבער אָלגין אַליין פאַרבלייבט דערביי אין שאָטן.

עס איז קיין צווייפל ניט, אַז אָלגין האָט באַוואוסטזיניק געוואָלט שאַפן דעם דאָזיקן איינדרוק. וואָרום אים אַליין האָט אינטערעסירט צו דערציילן אין בוך, צו וועלכן די פאַרבליבענע קאַפּיטלען זיינען ווי אַ מין אַריינפיר, ניט וועגן דעם, וואָס עס האָט מיט אים פּאַסירט דאָ און דאָרטן, נאָר וועגן דעם ווי אַמעריקע האָט אויסגעזען, זיך געענ־דערט און ענדלעך באַקומען איר ריכטיקע אָפּשפּיגלונג אין די אויגן פון אַן אייראָפּייאישן, סאָציאַליסטיש־דענקענדיקן אינטעליגענט, וועלכער האָט פאַרלאָזן די „אַלטע וועלט" אין ברען פון דעם ערשטן וועלט־קריג און איז געקומען אין דער „נייער וועלט", האָפנדיק צו געפינען אין איר אַ פאַרבעסערטע אויסגאַבע פון דער וועלט, וואָס איז אים פריער געווען באַקאַנט. אָלגין מאָלט אין די דאָזיקע אוי־טאָביאָגראַפישע קאַפּיטלען ניט זיין פּערזענלעכן לעבן, נאָר זיינע איבערלעבונגען, דעם גייסטיקן צושטאַנד פון אַ פול־שטענדיק רייפן אייראָפּייאישן ראַדיקאַלן אינטעליגענט, וואָס קומט אין אַ ניי לאַנד, ווי אַמעריקע, און דאַרף זיך אין איר פון אָנהייב אָן פּרואוון אַריינלעבן, אַריינוואַקסן אין איר און מאַכן זי פאַר זיין פיזישער און גייסטיקער היים.

אין דעם פּרט זיינען די דאָזיקע קאַפּיטלען פון אָלגינס בוך פיל מער און פיל וויכטיקער, ווי אַ געוויינלעכע שטייגע־רישע אויטאָביאָגראַפיע. דורך אָלגינס באַשרייבונג פון זיינע איבערלעבונגען אין די יאָרן 1915־1918, דערקענען מיר אַ סך פון אונדזערע אייגענע איינדרוקן און איבערלעבונגען פון יענער צייט, און עס לעבט פאַר אונדז אויף אַן עפּאָכע, עס גייען פאַר אונדזערע אויגן פאַרביי באַגריפן און אידיי־ען, וואָס זיינען שוין אין יענער צייט געווען פאַרעלטערט און טיילווייז אָפּגעשטאָרבן, אָבער וואָס האָבן נאָך ביז איצט ניט פאַרלוירן זייער פּראַקטישן איינפלוס און אָנהאַלט אין דעם אַמעריקאַנער לעבן.

דאָס בוך הייבט זיך אָן מיט אַ שילדערונג פון דעם אויס־ברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין שפּעט־זומער פון יאָר 1914, ווען אָלגין האָט געלעבט אַלס סטודענט אין אַ דייטשן אוניווערזיטעט, אין היידעלבערג. דער קאָסמאָפּאָלי־טישער ראַדיקאַלער אינטעליגענט, וועלכער האָט ניט גע־טראַכט אין קיין טערמינען פון נאַציאָנאַלע גרענעצן, האָט זיך אומעטום געפילט אין דערהיים, — און באַזונדערס אין היי־דעלבערג, אין דייטשלאַנד, וואו ער האָט יאָרנלאַנג געלעבט, געלערנט זיך, פאָרמירט זיין גייסטיקן לעבן און געהאַט אַ סך נאָענטע פריינט און באַקאַנטע. ער האָט ליב געהאַט דאָס גע־מיטלעכע, קולטורעלע דייטשלאַנד און אים האָט זיך אויסגע־וויזן, אַז די דייטשן וואָס ער קען, האָבן אים אויך ליב געהאַט און געשאַצט זיין פריינטשאַפט. און גרויס און פּיינלעך איז געווען זיין איבערראַשונג, ווען דער טאָג פון דער קריגס־דערקלערונג, אין אָנהייב אויגוסט 1914, האָט ווי דורך אַ כישוף אַלץ איבערגעקערט מיטן קאָפּ אַראָפּ. די פריינט זיינען פּלוצלונג געוואָרן אויס פריינט און האָבן אים אויפגעהערט צו דערקענען. מענטשן, וואָס האָבן אים ניט געקענט און וועמען ער האָט קיין שלעכטס ניט געטאָן, האָבן פּלוצלונג זיך גענומען פירן, ווי פּערזענלעכע ביטערע שונאים. דער שוי־דערלעכער מלחמה־פּסיכאָז, וועלכער איז אין דייטשלאַנד גע־ווען דעמאָלט, ווי ער איז איצט, אַ טייל פון דער גאַנצער מלחמה־צוגרייטונג, האָט געטראָפן אָלגינען פיל מער, איי־דער זיינע פּערזענלעכע אומבאַקוועמלעכקייטן און געפאַרן: אַ וועלט, צו וועלכער ער איז צוגעוואוינט געוואָרן און אין וועלכער ער איז אַריינגעוואַקסן, איז פּלוצלונג צעפאַלן געוואָרן איבער זיין קאָפּ און אונטער זיינע פיס און האָט אים געלאָזן הענגען איבער אַן אָפּגרונט...

כאַראַקטעריסטיש, אין קורצע ווערטער, דערציילט אָלגין וועגן צוויי זיינע באַגעגענישן אין יענער צייט. איין באַגעגע־ניש איז געווען מיטן יידישן ראַבינער פון היידעלבערג, צו וועלכן אָלגין האָט זיך געפּרואווט ווענדן אַלס ייד, וואָס איז צוליב דער מלחמה געבליבן ווי אויפן וואַסער:

ס'טוט מיר לייד, — האָט אים דער דייטשער ראַבינער געענטפערט, — איר זייט אַ רוס, און מיר זיינען דייטשן און אונדזער פליכט איז ערשטנס און לעצטנס צו אונדזער פאָ־טער לאַנד. אַ חוץ דעם גיי איך איצט אין סינאַגאָגע אַריין. עס איז היינט תשעה באב און מיר, יידן, דאַרפן גאָט בעטן...

און אָט ווי ס'האָט אים געענטפערט אַ פירער פון דעם דייטשן ליבעראַלן געדאַנק, דער באַוואוסטער פּראָפעסאָר מאַקס וועבער, ביי וועלכן אָלגין האָט זיך פריער געלערנט און אָנגעהאַלטן פריינשאַפט מיט אים:

— איך בין איבערראַשט, וואָס איר זייט געקומען צו מיר. נאָך אַלעמען זייט איר אַ רוס און איך אַ דייטש, און אונדזערע לענדער זיינען אין קריג...

צווישן „איר זייט אַ רוס און איך אַ דייטש" איז סיי ביי דעם דייטשן ראַבינער, סיי ביי דעם דייטשן פּראָפעסאָר פאַרשוואונדן געוואָרן דער מענטש...

דער אָנהייב פון דער מלחמה אין אייראָפּע און די דאָ־זיקע איבערלעבונגען האָבן אָלגינען ניט נאָר פיזיש אויסגע־וואָרצלט פון אייראָפּע, נאָר אויך גייסטיק. ער איז אַוועק פון דייטשלאַנד קיין אַמעריקע ניט נאָר כדי צו זוכן אַ פּלאַץ, וואו צו לעבן, נאָר צו געפינען אַ פּלאַץ, וואו ער זאָל זיך קאָנען גייסטיק אויסלעבן. דאָס איז די אורזאַך פאַרוואָס אָלגין מאָלט זיך אין די ערשטע טעג און יאָרן פון זיין אָנקומען און איינ־וואַקסן אין אַמעריקע, ווי אַ שטאַרק פאַרוואונדערטן און אָפט שטאַרק שאָקירטן מענטשן, וואָס קוקט מיט פאַרוואונדערונג אין די ברייט־צעעפנטע אויגן אויף דעם, וואָס ער זעט אַרום זיך און הייבט ניט אָן צו וויסן און צו פאַרשטיין וואָס עס איז אַזוינס די דאָזיקע אַמעריקע, וועגן וועלכער מען האָט אין איי־ראָפּע שטענדיק גערעדט ווי וועגן אַ נייער וועלט מיט נייע באַגריפן.

עס איז זייער וואַרשיינלעך, אַז אָלגין פּערזענלעך האָט נאָך פאַרן קומען קיין אַמעריקע געוואוסט וועגן איר און פאַר־שטאַנען זי אַ סך מער און בעסער, איידער דער אָלגין, וועגן

וועלכן ער דערציילט אונדז, און אַז ער האָט זיך אין דער פּראַק־טיק וויניקער געוואונדערט איבער דעם, וואָס ער האָט געזען און געהערט, איידער ער גיט אונדז איבער. אָבער דורך זיין אונטערשטרייכן זיין „גרינקייט" און פֿאַרוואונדערטקייט אין די ערשטע יאָרן אין אַמעריקע, גיט אונדז אַלגין אַ סך שאַר־פער און אַ געבויער בילד פון דער גייסטיקער אַמעריקע פון יענער צייט, איידער ער וואָלט אונדז געקאָנט געבן אויף אַן אַנדער אופן. אַלס אַ „גרינער", וואָס איז ניט מחויב צו וויסן גאָרניט וועגן דעם נייעם לאַנד, אין וועלכן ער איז געקומען און דעם נייעם גייסטיקן לעבן, אין וועלכן ער זוכט אַרייַנצו־וואַקסן, האָט אַלגין די מעגלעכקייט צו שטעלן פֿראַגן, אָפּצו־פֿרעגן, אַנאַליזירן און קריטיקירן די אַלע נייַע דערשיינונגען, מיט וועלכע ער טרעפט זיך, פֿאַרגלייכן זיי דערמיט, וואָס אים איז באַקאַנט אין דער אַלטער וועלט און ווייַז, ווי ער נעמט אַן דאָס נייַע לעבן אין אַן אויסגעלייטערטער פֿאָרם.

פון די דאָזיקע באַשרייבונגען פון אַמעריקע דורך די אויגן און דער נשמה פון אַ גרינעם ראַדיקאַלן אינטעליגענט (אַלגין אַליין באַטאַנט, אַז ער איז יענער צייט נאָך געווען אַ מענשעוויק ניט נאָר לויט זיין סאָציאַליסטישער אַנגעהע־ריקייט, נאָר לויט זיין גאַנצער וועלט־באַציאונג), — פון זיי דערוויסן מיר זיך וואָס פֿאַר אַן אינדרוק ס׳האָבן אויף אַלגינען פון יענער צייט געמאַכט די סאָציאַליסטישע באַוועגונג אין אַמעריקע, די סאָציאַליסטישע טוער, די פֿרעסע, די אַמעריי־קאַנישע ליטעראַטור, דער הו־האַ און די הינטער־גאַסן פון די גיגאַנטישע שטעט, די אַמעריקאַנער פרייהייט און די פּאָלי־טישע קאָרופּציע, די אַמעריקאַנער יידן און די אַמעריקאַנער יידישע פירער און די מעטאָדן פון פירערשאַפט...

איין זאַך, וואָס מאַכט אַ ספּעציעלן אייַנדרוק אין די דאָ־זיקע שילדערונגען פון אַמעריקע דורך די אויגן פון אַ גרינעם, איז אַלגינס טאַן. דאָס בוך, ווי געזאָגט, איז אַריגינעל געשריבן געווארן אין ענגליש, (די קאַפּיטלען, וואָס זיינען אַריין אין דעם איצטיקן באַנד זיינען זייער געטריי און נאָענט צו אַלגינס אייגענעם סטיל אויסערגעוצט געווארן אין יידיש דורך נ. בוכוואַלד). די אויפגאַבע פון דעם בוך איז געווען פילייכט ניט אַזוי צו דערציילן זכרונות פֿאַר מענטשן, וואָס האָבן אי־בערגעלעבט דאָס זעלבע, וואָס דער שרייבער, נאָר צו ווייַזן דעם ענגלישן לייענער דעם פּראָצעס פון אַריינלעבן זיך פון אַן אייראָפּייאישן אינטעליגענטן ראַדיקאַל אין אַמעריקע און צו דערציילן אים פֿאַרוואָס דער געקומענער אייראָפּייער פילט ניט, אַז ער איז מחויב צוצן מאָל אַ טאָג צו דאַנקען און לויבן גאָט דערפֿאַר, ווייל דער אימיגראַנט איז אַרייַנגעלאָזן גע־ווארן קיין אַמעריקע. אין דער זעלביקער צייט דערציילט עס שוין ניט דער אָלגין פון מיט 25 יאָר צוריק, נאָר דער אָלגין, וואָס איז ניט נאָר אַריינגעוואַקסן אין אַמעריקע, נאָר וואָס האָט געהאַט אַ וויכטיקן חלק אין בויען אַ בעסערע און אַ שענערע אַמעריקע. דער דאָזיקער אָלגין איז געווען אין פולן און אין בעסטן זינען פון וואָרט אַ פאַטריאָט פון אַמעריקע, אַ מענטש, וואָס האָט ניט נאָר ליב דאָס לאַנד, נאָר איז פֿאַרליבט אין דעם, אין זיין רחבות, אין זיין פֿאַרגאַנגנהייט און אין זיין גרויסער צוקונפט.

דאָס אַלץ האָט געמאַכט, אַז אָלגין זאָל איבערגעבן זיינע „גרינע" איבערלעבונגען, זיין ערשטע פֿאַרוואונדערונג און זיין קריטיק פון די אַמעריקאַנער פירונגען ניט אין קיין טאָן פון פֿאַרוואורפן, פון פֿאַרביטערטקייט, פון „איך בענק אַהיים" און „אין דר׳ערד מיט קאָלאָמבוסן", נאָר אין אַ טאָן פון איינעם, וואָס פילט זיך פון אַנהייב אָלס גאָסט אין אַ פיינער, אָבער פרעמדער געזעלשאַפט און ווערט דערנאָך אַן אייגענער און אַ היימישער אין דעם בעסערן טייל פון דער זעלביקער גע־זעלשאַפט. איך וואָלט געזאָגט: אָלגין דערציילט וועגן זיינע ערשטע באַגעגענישן און איבערלעבונגען אין דער אַמעריקע, וואָס ער האָט ערשט אַנטדעקט, מיט אַ ספּעציעלן טאָן, וואָס איז געווען אַזוי כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אים אין זיין שרייבן און רעדן.

די צווייטע העלפט פין דעם בוך איז פֿאַרנומען מיט דער זעלביקער אַמעריקע, אָבער שוין מיט דער צייט און טיפֿן אין איר, צווישן וועלכע אָלגין האָט זיך געפילט ווי אַ היימי־שער און ווי אַ מיטבויער.

„דאָס בלוט פון מאַרטירער" איז דער נאָמען אונטער וועלכן עס גייען די דאָזיקע קאַפּיטלען, — לויטן נאָמען פון דעם אַרטיקל מיט וועלכן זיי הייבן זיך אָן. „זיי גיסן אונדזער בלוט" — איז די ערשטע שורה מיט וועלכער דאָס דאָזיקע קא־פּיטל הייבט זיך אָן. „אונדזער בלוט", — דאָס בלוט פון די אַמעריקאַנער אַרבעטער און האַרפּאַשניקעס, מיט וועלכע אָלגין האָט זיך שוין צונויפגעוואַקסן. אין דעם דאָזיקן טייל גיט ער אונדז אַ ריי שאַרף־געצייכנטע בילדער און אייַנדרוקן פון סטרייקס און אַרבעטער־שלאַכטן, פון טאָם מונין הינטער די גראַטעס און פון די סקאַטסבאָראָ־באַיעס אין שאָטן פון דער תליה; פון מיינערס, וואָס שלאָגן זיך אַרויס אויפן וועג צו דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, פון אַמעריקאַנער יוגנט, וואָס שטרעבט צו אַ נייער ליכט, פון קעמפּער און מאַרטירער.

אין דער זעלביקער צייט גיט ער אונדז בילדער פון אַמעריקע, — בילדער פון רחבות, פון שיינקייט, פון אום־ענדלעכער בריטקייט און זוניקייט, בילדער פון דער אַמע־ריקע, אין וועלכער ער איז געווען פֿאַרליבט מיט אַלע חושים ווי אייַנער, וואָס זייַנע אור־אור־עלטערן וואָלטן דאָ אויסגע־וואַקסן. די אַלע בילדער זיינען געווען געדרוקט אין פֿאַר־שיידענע צייטן אין דער „מאַרגן־פֿרייהייט", און כ׳בין זי־כער, אַז אַ סך לייענער וועלן זיי דערקענען און ווידער אויפ־לעבן דעם אייַנדרוק, וואָס זיי האָבן פון זיי געהאַט דעם ערשטן מאָל נאָכדעם ווי זיי וועלן איצט איבערלייענען די ערשטע שורות זייערע.

אָלגין, ווי די בריטע יידישע מאַסן אין אַמעריקע האָבן אים געקענט, רעדט צו אונדז ווידער אויף זיין כאַראַקטע־ריסטישן אופן פון די בלעטער פון דעם נייעם בוך פון זיינע אַרבעטן, וואָס איז איצט אַרויס אונטערן נאָמען „אַמעריקע".

„סאָוועטנפֿאַרבאַנד"

אין דעם דאָזיקן באַנד איז צונויפגעקליבן געווארן אַ קליינער טייל פון די אומצאָליקע אַרטיקלען וועגן סאָוועטנ־פֿאַרבאַנד, וואָס אָלגין האָט געשריבן אין משך פון נייַנצן יאָר, צווישן דעם יאָר 1920, ווען ער האָט צום ערשטן מאָל בא־זוכט דעם סאָוועטנפֿאַרבאַנד אָלס קאָרעספּאָנדענט פון „פֿאָר־ווערטס" און ביז זיין לעצטער רעדע וועגן סאָוועטנפֿאַרבאַנד, וואָס ער האָט געהאַלטן צום 22טן יובילייַ פון דער אָקטאָ־בער־רעוואָלוציע, דעם 13טן נאָוועמבער, 1939, אין מעדי־טאַן סקווער גאָרדן, מיט ניין טעג פֿאַר זיין טויט.

ס׳רוב פון די אַרטיקלען, וואָס גייען אַריין אין דעם דאָזיקן באַנד זיינען באַשרייבונגען פון דעם, וואָס אָלגין אַליין האָט געזען אין די אָלע יאָרן, בעת זיינע באַזוכן אין סאָוועטנפֿאַרבאַנד אין 1920, אין 1924, אין 1931 און אין

1934. בלויז אַ קליינע צאָל פון די אַרטיקלען זיינען פּובלי־ציסטישע, אָדער פּאָליטישע. דער ווייט־גרעסטער טייל פון די אַרטיקלען, וואָס זיינען אַריין אין בוך, זיינען אַ מוסטער פון פּרעכטיקער רעפּאָרטער־אַרבעט, פון וועלכע אונדזערע יינגערע שרייבער און זשורנאַליסטן האָבן אַ סך געלערנט און וועלן יאָרנלאַנג האָבן וואָס צו לערנען. דער בעסטער באַווייז פון דער גרינטלעכקייט און פון דעם ווערט פון דער דאָזיקער אַרבעט באַשטייט אין דעם, וואָס פון איין זייט זיינען די באַשרייבונגען ביז איצט פריש, ניט פאַרעלטערט און ווירקזאַם, אַזוי ווי זיי וואָלטן ערשט געשריבן געוואָרן, און צווייטנס, אין דעם, וואָס ווען מ׳לייענט זיי איינע נאָך דער אַנדערער אין דער אָרדענונג, ווי זיי זיינען אַריין אין בוך, באַקומט מען אַן ערלעכע און דעטאַלירטע פאַרצייכענונג פון די פאַרשיידענע אַנטוויקלונגס־שטופעס, וואָס דער סאָ־וועטנפאַרבאַנד איז דורכגעגאַנגען פון די סאַמע ערשטע יאָרן פון בירגער־קריג ביז דער איצטיקער וועלט־מלחמה. און דעם באַגריף וועגן דער אַנטוויקלונג באַקומט מען ניט דורך פּובליציסטישע באַהויפּטונגען, נאָר דורך לעבעדיקע בילדער, דורך פאַרצייכענונגען און געשפּרעכן מיט לעבע־דיקע מענטשן.

אין פּרט פון געבן אַ בילד פון דער אָקטאָבער־רעוואָ־לוציע אין איר גאַנג און אַנטוויקלונג קאָן מען דרייסט זאָגן, אַז אָלגינס באַנד וועגן סאָוועטנפאַרבאַנד געהערט צו דעם מין ביכער, וועלכע האָבן זיך אָנגעהויבן מיט דזשאַן רידס „צען טעג, וואָס האָבן אויפגעטרייסלט די וועלט". דער אונ־טערשייד איז נאָר, וואָס אָלגין האָט פאַרצייכנט די אַנט־וויקלונג פון דער סאָוועטישער רעוואָלוציע ניט אין איר צושטאַנד פון באַוואָפנטן קאַמף קעגן אַ וועלט מיט שונאים, נאָר אין איר שעפערישער אַרבעט, אין איר בויען אַ נייע מלוכה, אַ נייע עקאָנאָמיק, אַ נייע קולטור און אַ נייעם מענטשן.

דעם גרונט־טאָן פון אַלע באַשרייבונגען, וואָס אָלגין האָט געגעבן פון זיינע באַזוכן אין סאָוועטנפאַרבאַנד וואָלט מען געקאָנט כאַראַקטעריזירן מיטן נאָמען פון איינער פון די פאַרצייכענונגען וואָס זיינען אַריין אין בוך: „פרייד". דערמיט וויל איך ניט זאָגן, אַז אָלגין האָט געמאָלט בלויז די פריידיקע, יום־טובדיקע זייט פון דער סאָוועטישער רע־וואָלוציע. ער האָט בשום אופן ניט באַהאַלטן די נויט און די שוועריקייטן אויף וועלכע זי האָט זיך אָנגעשטויסן. אין זיינע ערשטע אַרטיקלען פון יאָר 1920, וועלכע ער האָט געשריבן, ווען ער איז נאָך געווען אַ מיטאַרבעטער פון „פאָר־ווערטס", האָט אָלגין זיך ניט אָפּגעשטעלט פאַר געבן אַ קלאָר בילד פון דער גוואַלדיקער נויט, פון דעם מאַטעריעלן חורבן און פון דער פאַרלוירנקייט, אין וועלכער גרויסע מאַסן פון לאַנד האָבן דעמאָלט געלעבט. ער באַהאַלט ניט די נויט אויך אין זיינע באַשרייבונגען פון די שפּעטערדיקע יאָרן.

אָבער אפילו זיינע ערשטע פאַרצייכענונגען, ווען אָלגין איז נאָך ניט געווען קיין קאָמוניסט און ווען אַ סך פון די קאַמפן, וואָס זיינען אָנגעגאַנגען אַרום דער סאָוועטן־מאַכט זיינען פאַר אים געווען ניט אינגאַנצן קלאָר, — אפילו יענע באַשרייבונגען זיינע זיינען דורכגעדרונגען און דורכגעלויכטן מיט עפּעס אַן אינערלעכער פרייד, — מיט דער פרייד פון דעם שרייבער גופא, וואָס האָט דערפילט, אַז ער איז צוגע־קומען צו אַ קוואַל פון לעבן, וואָס וועט ניט אויסטריקענען און האָט אַלע אויסזיכטן צו ווערן שטאַרקער און שטאַרקער.

„דאָס סאָוועטישע לעבן איז אָנגעזאַפּט מיט פרייד — שרייבט אָלגין אין אַן אַרטיקל פון יאָר 1934 וועגן ׳סאָוועטישן פּאַטריאָטיזם׳, — אין סאָוועטנפאַרבאַנד קערט זיך אַלץ אָן מיט די מאַסן. אַלצדינג איז זייערס. די רעוואָלוציע — זייערע. די רויטע אַרמיי — זייערע. דאָס לאַנד — זייערס. דער אויפבוי — זייערער, פאַר זייער לעבן, פאַר זייער אייגענער צוקונפט. יעדער האָ־רעפּאַשניק איז אי אַרבעטסמאַן, אי באַלעבאָס. דערי־בער איז נאָר דאָ מעגלעך אַ ברייטע מאַסן־פרייד, אַ פרייד וואָס נעמט אַרום צענדליקער מיליאָנען.

„פרייד איז אַ טייל פון דער רעוואָלוציע, איר טאָן, איר קאָליר. און די פרייד פון דער רעוואָלוציע איז געבליבן איינגעגליט אין דער פּסיכאָלאָגיע פון דעם סאָוועטישן פּראָלעטאַריאַט און די אַנדערע האָרעפּאַש־ניקעס" (ז. 34).

אָט די פרייד האָט אָנגעשטעקט אָלגינען שוין דעם ערשטן טאָג, ווען ער איז, נאָך זייענדיק ווייט פון קאָמו־ניזם, אַרויפגעטראָטן אויף דער סאָוועטישער ערד, און זי, די סאָוועטישע פרייד, האָט אים שוין פון דעמאָלט אָן באַ־גלייט אויף זיין גאַנץ לעבן ביז זיין לעצטן אָטעמצוג.

אָט, למשל, גיט ער אין יאָר 1920, אין סאַמע ברען פון די ווייטיקן, וואָס דער ערשט־פאַרענדיקטער בירגער־קריג האָט נאָך זיך איבערגעלאָזן, אַ בילד פון דעם דעמאָלטדיקן פּעטראָגראַד (דעם שפּעטערדיקן לענינגראַד):

„פּעטראָגראַד איז ליידיק. צוריק מיט פינף יאָר איז דאָ געווען דריי מיליאָן מענטשן. איצט — ניט מער ווי 600 טויזנט... אָבער פּעטראָגראַד איז ניט אויס. ווער עס איז פאַרבליבן, איז ער פאַרהאַרטעוועט, האָט ער שוין ניט מורא פאַר קיין צער און צרות. ׳דער רויטער פּעטראָגראַד׳ איז נאָך איצט איינע פון די שטאַרקסטע פעסטונגען פון דער רוסישער רעוואָלוציע. דער רויטער פּעטראָגראַד רופט זיך דער ערשטער אָפּ אין דער צייט פון סכנה. פאַראַיאָרן אויגוסט, ווען מען האָט געדאַרפט פאַרשטאַרקן דעם פראָנט קעגן די פּאָ־ליאַקן, האָבן פּעטראָגראַדער טוער זיך די ערשטע אַ לאָז געטאָן אין דער רויטער אַרמיי. דאָס אייגענע מיט פּראָדוקטיווער פאַבריק־אַרבעט. די פּעטראָגראַדער זיי־נען בעסער דיסציפּלינירט און פאַרשטייען בעסער די אויפגאַבן פון זייער פּראָלעטאַרישער מלוכה, איידער אפילו די אַרבעטער פון מאָסקווע".

און אָלגין דערציילט מיט אַן אינערלעכער פרייד, ווי גוט דיסציפּלינירט עס זיינען די פּעטראָגראַדער אַרבעטער, ווי פּעטראָגראַד האָט בעסער ווי אַנדערע אַוועקגעשטעלט ביי זיך די פאַרטיילונג פון די ווינציקע פּראָדוקטן; ווי פּעט־ראָגראַד האָט געמאַכט פאַרן אייגנטום פון פאָלק און נוצט ברייט אויס די פאַרנומענע צאַרישע פּאַלאַצן. מען זעט: דער שרייבער פילט דעם הייסן אָטעם פון דער רעוואָלוציע אונטער דער אויסערלעכער קעלט און אָרעמקייט און ווערט אַליין געוואַרעמט מיט אָט דעם אָטעם.

באַלד נאָכדעם קומט ער קיין מאָסקווע. מאָסקווע אין יאָר 1920 איז געווען פּונקט אַזוי אָרעם, קאַלט און אויסגע־ליידיקט ווי פּעטראָגראַד. אָלגין גיט אַ קלאָר, געטריי בילד פון דעם ווי מאָסקווע האָט דעמאָלט אויסגעזען: די מענטשן,

די קליידער, די הייזער, די געשעפטן, דער טראַנספּאָרט, די גאַסן. אַ שווער בילד. אָבער:

„פונדעסטוועגן זאָלט איר ניט מיינען, אַז אַ מאָסקווער גאַס זעט אויס אומעטיק. מאָדנע זעט זי אויס, געוויס. אַ געמיש פון נעכטן און היינט. פון אַ סיסטעם אַ צעשטערטער און די התחלות פון אַ נייער. אַלצדינג ניט אויפן אָרט. אַלצדינג אויפגעגראָבן, אויפגערודערט. אָבער עס לעבט! עס שרייט! עס רודערט זיך!" (ז. 54).

און אָלגינען ציט צו און ציט אַריין אין זיך אויף שטענדיק און ביז זיין לעצטן אָטעמצוג אָט דאָס נייע, דאָס לעבעדיקע, דאָס שעפערישע. און אויב ער האָט אַזוי געזען און געפילט די סאָוועטישע רעוואָלוציע, ווען ער איז נאָך געווען אַ מיט־אַרבעטער פון „פאָרווערטס", איז שוין ניט שווער צו פאַר־שטיין, ווי אינטים און פריידיק ער האָט געפילט און נאָכגע־פאָלגט דעם וואוקס פון דעם סאָוועטנפאַרבאַנד שפּעטער, ווען ער האָט געמאַכט פון זיינע ערשטע סאָוועטישע איינדרוקן דעם נויטיקן פּאָליטישן אויספיר און איז געוואָרן אַן אַקטיווער קאָמוניסטישער שרייבער און טוער אין אַמעריקע.

אגב, פאַר די, וואָס שטעלן זיך פאָר דעם ערשטן פּעריאָד פון דער סאָוועטישער רעוואָלוציע, אין לענינס צייט, אַלס עטוואָס אַזוינס, וואָס איז אינגאַנצן דער היפּוך פון דעם, וואָס עס טוט זיך איצט אין סאָוועטנפאַרבאַנד:

שוין אין זיין ערשטן בריוו פון פּעטראָגראַד, אין יאָר 1920, באַמערקט אָלגין אין פאַרבינדונג מיט אַן איינדרוק פון פּיאָטר דעם גרויסנס דענקמאָל: „ניט אומזיסט לייענט מען איצט אין רוסלאַנד רעפעראַטן אויף דער טעמע 'פּיאָטר דער ערשטער און לענין'". ווי מיר זעען פון דער באַמערקונג, איז דער געפיל, אַז די סאָוועטישע רעוואָלוציע איז אַ לייבלעכע פאָרזעצונג פון דער רוסלענדישער געשיכטע און ניט קיין שפּרונג אַרויס פון איר, עמעצן אויף צו להכעיס, געווען זייער שטאַרק שוין אין יענער צייט, מיט אַ פערטל יאָרהונדערט צוריק, און ניט עטוואָס אַזוינס, וואָס מ'האָט „אויסגעטראַכט" מיט יאָרן שפּעטער, ווייל „מען מעג שוין", אָדער כדי עמעצן צו געפעלן, ווי פאַרשיידענע קריטיקער פּרואוון איינרעדן זייערע לייענער.

ווי געזאָגט, איז אין דעם בוך אַריין בלויז אַ טייל, בלויז אַ כאַראַקטעריסטישער אויסוואַל פון דער גרויסער צאָל בריוו און אַרטיקלען, וואָס אָלגין האָט אין משך פון 19 יאָר געשריבן וועגן סאָוועטנפאַרבאַנד. די דאָזיקע אַרטיקלען זיינען אין דעם בוך איינגעטיילט געוואָרן דורך דעם רעדאַקטאָר (פּ. נאָוויק) אין עטלעכע טיילן. די ערשטע גרופּע אַרטיקלען גיט אַ באַ־גריף וועגן דעם, ווי די סאָוועטישע מלוכה זעט אויס אין דער ווירקלעכקייט; די צווייטע באַשטייט פון בילדער און איינ־דרוקן פון די ערשטע יאָרן פון סאָוועטן־לאַנד; די דריטע איז געווידמעט לענינען אַלס פּערזאָן און פירער און דעם לעניניזם. אַ גרויסן טייל אין דעם בוך פאַרנעמען די סעריעס אַרטיקלען וועגן די באַפרייטע יידן און דער סאָוועטישער קול־טור. צום סוף פון בוך קומט אַ סעריע פאַרצייכענונגען פון מענטשן, וואָס אָלגין האָט געטראָפן בעת זיינע באַזוכן אין סאָוועטנפאַרבאַנד, די אַלטע און נאָך מער די נייע סאָוועטישע מענטשן, קינדער, פרויען, דערוואַקסענע. איבערגעבן דעם אינהאַלט פון יעדער באַשרייבונג איז, נאַטירלעך, ניט נויטיק. מען דאַרף עס אַליין לייענען און מיר דאַכט, אַז דער לייענער מוז דערביי אומפאַרמיידלעך דערפילן די זעלביקע פרייד און האָפענונג, וואָס אָלגין האָט געפילט, ווען ער האָט די אַר־טיקלען געשריבן.

צום בוך איז צוגעגעבן אַ פאָרוואָרט פון פּ. נאָוויק, וועל־כער גיט אַ כאַראַקטעריסטיק פון אָלגינס געטרייער ליבע צום סאָוועטנפאַרבאַנד און פאַרענדיקט גאַנץ ריכטיק אַז:

„באַוואָפנט דערמיט (וואָס אָלגין האָט געשריבן) קאָנען מיר בעסער זען היינט דאָס נייע לעבן, וואָס די סאָוועטישע פעלקער וועלן אויסבויען מאָרגן אויף די ערטער, דורך וועלכע ס'האָט זיך דורכגעטראָגן דער ברוינער היישעריק; ווערן מיר אָנגעפילט מיט דער זיכערקייט, אַז אויף די חורבות, וואָס דער נאַצי־מער־דער האָט געלאָזט הינטער זיך, וועט אויפבליען אַ נייער סאָציאַליסטישער בנין".

דער בוך איז ציכטיק אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך דער „מאָרגן־פרייהייט" און מיר דאַכט, אַז דאָס איז די בעסטע מתנה, וואָס האָט געקאָנט אונטערגעטראָגן ווערן אין דעם איצטיקן מאָמענט דעם יידישן לייענער פון דער רייכער אָלגין־ירושה.

„מאַקסים גאָרקי"

„איך בין גליקלעך מיט דעם באַוואוסטזיין, אַז איך לעב אין איין דור מיט לעוו טאָלסטאָיען" — האָט אַמאָל געשריבן אין אַ בריוו דער גרויסער רוסישער שרייבער אַנטאָן טשע־כאָוו. וואָרום ווי פאַרשיידן עס זיינען ניט געווען די טאַ־לאַנטן פון אַ טאָלסטאָי און פון אַ טשעכאָוו, איז אָבער די ליטעראַרישע גאונות פון טאָלסטאָיען געווען די מאָס, מיט וועלכער סיי טשעכאָוו, סיי זיין גאַנצער ליטעראַרישער דור האָבן געמאָסטן זייערע קינסטלערישע דערגרייכונגען, — דער לייכט־טורעם, אויף וועלכן ס'האָט זיך אָריענטירט די גאַנצע דעמאָלטדיקע ליטעראַטור.

מיר, אין אונדזער צייט, קאָנען אפשר מיט נאָך מער רעכט זאָגן, אַז מיר זיינען גליקלעך צו געהערן צו דעם דור, אין וועלכן עס שרייבט און עס ווירקט מאַקסים גאָרקי. וואָ־רום גאָרקי האָט פאַר דער פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור און קולטור אַ פיל גרעסערע און מער דירעקטע באַדייטונג, ווי טאָלסטאָי פאַר דער בורזשואַזער ליטעראַטור פון זיין צייט. טאָלסטאָיס וועגן און אידעאַלן זיינען נאָך אַלעמען ניט געווען די וועגן און אידעאַלן פון יענער ליטעראַטור, און דאָס וואָס ער האָט געפּרעדיקט מיט זיינע שאַפונגען — און יעדער גרויסער קינסטלער האָט אַ וועלכע עס איז באַליבטע אי־דייע, וועלכע ער פּרעדיקט מיט קינסטלערישע מיטלען — איז אַרויסגעגאַנגען פון די גרענעצן פון זיין געזעלשאַפט און איז געווען דער היפּוך פון דעם, וואָס ס'איז געווען אָנגע־נומען ביי אַלע אַנדערע שרייבער פון זיין עפּאָכע.

גאָרקי געהערט אונדז דערפאַר, ווייל ער האָט זיך קיינ־מאָל ניט אָפּגעשיידט פון אונדז אין אַ „טורעם פון עלפאַנט־ביין", ער איז שטענדיק, אפילו ווען ער האָט געגרייזט, סוב־יעקטיוו און אָביעקטיוו געווען מיטן אַרבעטער־קלאַס, מיט זיין פּראָטעסטירנדיקן טייל, מיט זיין רעוואָלוציאָנערן אַוואַנ־גאַרד, מיט די וואָס בויען דאָס נייע לעבן. די פּראָלעטאַ־רישע ליטעראַטור און קולטור קאָן ניט זאָגן וועגן קיין איי־נער פון גאָרקיס אידייען, וועגן קיין איינער פון זיינע געשטאַלטן און די מיטלען אַרויסצוברענגען די דאָזיקע געשטאַלטן, אַז

דאָס זיינען זייַנע, גאָרקיס, פּריוואַטע ענינים, וואָס מיר מוזן אָפּוואַרפן אידער מיר וועלן בּיי אים נעמען עפּעס אַזוינס, וואָס איז אונדז וויכטיק. גאָרקי קעמפט פאַר דאָס זעלביקע, פאַר וואָס מיר קעמפן, אים אינטערעסירן די זעלביקע גע־ שטאַלטן און מיר קאָנען פון אים לערנען ניט נאָר דעם מעטאָד פון מאָלן דאָס לעבן, נאָר ווי צו פאַרשטיין דאָס אַקטועלע לעבן, וואָס מיר אַליין פירן.

אין דער רוסלענדישער ליטעראַטור איז גאָרקיס פּלאַץ אויף שטענדיק באַפעסטיקט און ער שטייט שוין דאָרטן אוי־ סער דיסקוסיע. זייַנע פערציק יאָר שאַפן, וואָס זיינען פאַר־ אַיאָרן (אין 1932) געפייערט געוואָרן אין סאָוועטנפאַרבאַנד, ווי אייַנער פון די וויכטיקסטע פּראָלעטאַרישע יום־טובים, זיינען אַריין אין דעם גאָלדענעם פאָנד פון דער פּראָלעטאַרי־ שער ליטעראַטור און קולטור.

וועגן דער ליטעראַטור אין אַנדערע שפּראַכן, צווישן זיי אויך וועגן דער יידישער ליטעראַטור, קאָן מען דאָס נאָך ליידער ניט זאָגן. אויסער רוסיש איז גאָרקי נאָך אַלץ דער גרויסער רוסישער שרייבער, דער רעוואָלוציאָנערער דיכ־ טער, דער גרויסער פאָלקס־טריבון, אָבער דאָך אַן אויס־ לענדישער נאַציאָנאַלער שרייבער.

וועגן די בורזשואַזע ליטעראַטורן באַציען זיך צו אים אַזוי, איז עס פאַרשטענדלעך אַזוי נאַטירלעך. זיי האָבן גאָר־ ניט צו נעמען בּיי גאָרקין. גאָרקיס שאַפן און גאָרקיס שעפּע־ רישע אייגנשטעלונגען זיינען דער פולער היפוך פון די קינסט־ לערישע אייגנשטעלונגען פון דער בורזשואַזיע ליטעראַטור. גאָרקי איז פאַר דער בורזשואַזיע אין סאַמע בעסטן פאַל אינ־ טערעסאַנט, ער איז פאַר איר ווי אַ תהום, אין וועלכן זי קוקט אַריין מיט נייגעריקייט און מיט שרעק, אָבער ער איז איר פרעמד, ווייל דורכאויס פיינטלעך.

אַנדערש איז עס — דאַרף עס זיין — מיט דער פּראָלע־ טאַרישער ליטעראַטור. קאָנען מיר זאָגן, אַז אַ וועלכעס עס איז פון זייַנע געשטאַלטן, פון זיין צוגאַנג צו זיי, פון זייַנע טעמעס זיינען אונדז פרעמד? גאָרקי ווי יעדער געניאַלער קינסטלער, איז אוניווערסאַל פאַרשטענדלעך, אָבער ער איז פאַר אונדז נאָך מער: ער איז פשוט אונדזערער אין זיין טאָג־ טעגלעכן שאַפן.

איך וועל זיך דעריבער דערלויבן צו זאָגן, אַז אויב עס איז גוט און ניצלעך, וואָס מיר, אין אונדזער יידישער פּראָלע־ טאַרישער ליטעראַטור, זוכן יעדן ברעקל פון ירושה, וואָס די פאַראַנגענהייט האָט אונדז איבערגעלאָזן, און זען צו ציען די ליניע פון אונדזער שאַפן פון ווינטשעווסקין, באַווישאָוורן, עדעלשטאַטן און מאָריס ראָזענפעלדן, — איז עס אָבער פאַר אונדז פרינציפּיעל ניט וויניקער וויכטיק, און פּראַקטיש האָט עס נאָך אַ גרעסערע באַדייטונג צו שמידן און שטאַרקן די גאָלדענע קייט, וואָס בינדט אונדז מיט מאַקסים גאָרקין. וואָ־ רום ניט נאָר האָבן אונדזערע שרייבער זייער אַ סך צו לערנען בּיי גאָרקין סיי אין מעטאָד, סיי אין טעמאַטיק, סיי אין דער פשוטער קונסט פון שרייבן, — נאָר זיין שאַפונג איז אַ דירעק־ טער טייל פון אונדזער פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור אין יידיש, וויל אייַנער פון די וויכטיקסטע טיילן פון דער פּראָלעטאַרי־ שער ליטעראַטור בכלל.

לערנען זיך בּיי גאָרקין — דאָס דאַרף וועלן אַ לאָזונג פון אונדזער פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור אין יידיש, אויך אין אַמעריקע.

אַ בייטראָג צו אָט דעם לערנען האָט געגעבן מ. אָלגין אין זיין ביכל „מאַקסים גאָרקי, דער שרייבער און רעוואָלוצי־ אָנער", וואָס איז ערשט דערשינען אין ענגליש, אין „אינטער־ נעשאָנאל פּאָבלישערס". דאָס ביכל באַשטייט פון צוויי טיילן: אַן אָפּשאַצונג פון דעם שרייבער און זיין קינסטלערישע בּיא־ גראָפיע, געשריבן פון מ. אָלגין, און אַ זאַמלונג פון אייניקע אינטערעסאַנטע דאָקומענטן וועגן דער פייערונג פון גאָרקיס 40־יאָריקן ליטעראַרישן יוביליי אין סאָוועטנפאַרבאַנד. די דאָקומענטן גיבן איבער אין אַ פאָליטישער שפּראַך וואָס פאַר אַ באַדייטונג גאָרקיס ליטעראַרישער שאַפן האָט פאַר דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, און אָלגינס אַרבעט ברענגט פאַר אונדז אַרויס גאָרקין דעם רעוואָלוציאָנער אין דער לי־ טעראַטור.

וואָס איז גאָרקיס פאַרדינסט פאַר דער ליטעראַטור? וואָס האָט ער אין איר אַריינגעטראָגן? אין אַ צייט, וועו רוסלאַנד האָט דערמאָנט אַן אַ הויז, וואו מען זיצט שבעה און וועו ס׳רוב פון די שרייבער האָבן געפרעדיקט די תורה פון קלייַנע מעשים און קליינע דערגרייכונגען, איז גאָרקי.

ער איז געווען פונקט דער היפוך פון דעם הערשנדיקן טאָן. ער איז געווען ניט טרויעריק, נאָר אויפגעלייגט, ניט פאַרלוירן, נאָר דרייסט. זיין שטים איז ניט געווען פאַרטויבט. ער האָט ניט געוויזן קיין רחמנות צו קיינעם „פון אונטן", וויל ער אַליין איז געווען אַ מענטש „פון אונטן". (ז. 10).

אָלגין שטרייכט אונטער גאָרקיס אָפּטימיזם און אַגרעסיוו־ קייט: „גאָרקי האָט פאַקטיש אויסגעדריקט דעם אַגרעסיוון גייסט פון אַ נייעם קלאַס וואָס איז געקומען אין דער וויר־ לעכקייט. גאָרקיס טאָן, אויך מיט זיינע „העלדן", האָט אָנגע־ זאָגט דאָס אָנקומען פון פּראָלעטאַרישן קלאַסן־קאָמף". (ז. 14).

דער דאָזיקער אַגרעסיווער טאָן זיינער, די שטרעבונג ניט צו באַאַבאַכטן אַלס אַ זייטיקער מענטש, נאָר אַרייַנצו־ וואַרפן זיך אין קאָמף, ווי אַן אייגענער, ניט צו מאָלן דאָס לעבן, נאָר איבערצומאַכן עס און זען עס צו פאַרשענערן, איידער ס׳איז נאָך איבערגעמאַכט געוואָרן, איז כאַראַקטעריסטיש פאַר גאָרקיס גאַנצער שאַפונג, וואָס חבר אָלגין פאָלגט נאָך ווערק נאָך ווערק אין זיין אַרבעט. פאַר אונדז גייט דורך אַ גאָלעריי פון שאָפונגען און טיפּן פון גאָרקיס ווערק, אַנהייבנדיק מיט דעם פריין טשעלקאש, מיט דעם „דרייסטן סאָקאָל" און ענ־ דיקנדיק מיט דעם גראָען קלים סאמגין. אין די אַלע ווערק, ווייזט אָלגין ריכטיק אָן, איז גאָרקי זיך געבליבן געטריי, אָלס אויסדריקער פון אַ נייעם קעמפערישן קלאַס, וואָס איז געקו־ מען פאַרעמען פריער זיין אָרט און דערנאָך די גאַנצע וועלט.

אין אַנהייב פון זיין שרייבן האָט גאָרקי מיט פאַראַכטונג אָפּגעוואָרפן יעדן פּריקרען רחמנות צו די אונטערדריקטע און האָט זיי באַוויזן אין די מאָמענטן, וועו זיי קאָנען דערלאַנגען צורויק. אין זיינע רייפּערע יאָרן האָט ער זיך שטענדיק אויס־ געהיט פון אידעאַליזירן זיינע פאָזיטיוועס העלדן. ער ווייזט זיי ווי זיי זיינען, ווי זיי לעבן, ווי זיי אַנטוויקלען זיך. ער ווייזט זיי אין זייער באַוועגונג מיט אַלע זייערע מעלות און חסרונות.

„אין זיין דריטן פּעריאָד איז גאָרקי נעענטער צו דער פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור, ווי וועו עס איז פריער. ער פּרובירט קינסטלעריש באַלויכטן דעם קלאַסן־קאָמף. ער פּראוווט זיך אויספּארמירן פון דעם רויען מאַטעריאַל דויער־ האָפּטע פיגורן, וואָס פאַרקערפערן די פאַרשיידענע סאַציאַלע קלאַסן און גרופּעס, העלפּנדיק אויף אָזאַ אופן די אַרבעטער צו פאַרשטיין וואָס זיי טוען. גאָרקי האָט געפּראוווט ווייזן די

ענדערונגען וואָס די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג האָט אַרײַנ־
געטראָגן אין דעם כאַראַקטער פון מענטשלעכע באַשעפענישן.
ער האָט אַריינגעבראַכט אַ נייעם קלאַס, וואָס איז אַרויס אין
פראָנט". (ז. 28).

אין אָט דער כאַראַקטעריסטיק, וואָס חבר אַלגין גיט
גאָרקיס רייפער שאַפונג ליגט די גאַנצע פּראָגראַם פאַר
אונדזער יונגער פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור, וואָס האַלט
זיך ערשט אין באַפרייַען פון אירע קינדער־שיכלעך.

ווי דאַרף אַ פּראָלעטאַרישער שרייבער צוגיין צו דער קע־
לאָסאַלער און פאַרפּלאָנטערטער מאַסע דערשיינונגען, וואָס
בילדן דאָס אַרומיקע לעבן?

„גאָרקי — שרייבט חבר אַלגין — איז צוגעגאַנגען צום
סאַציאַלן לעבן פון אַ קלאַסן־שטאַנדפונקט און ס׳קאָן גיט זיין
קיין צווייפל סיי אין זיין פאַראורטיילונג פון דער בורזשואַזיע,
וועלכע ער רעכנט פאַר פאַרמשפט, סיי אין זיין סימפּאַטיע צו
דעם אַרבעטער, וועלכן ער זעט, ווי ער הייבט זיך אויף" (ז.
29). ס׳איז אַלזאָ גיט קיין פראַגע וועמען דער שרייבער מאָלט,
ס׳איז אַ פראַגע פון וואָס פאַר אַ שטאַנדפונקט ער באַטראַכט
און וויזט אונדז זיינע געשטאַלטן, מיט וועלכע פאַרבן ער
מאָלט זיי.

אַלגין גיט אַ קלאָרע און געניוע פאַרשטעלונג וועגן גאַר־
קין דעם שרייבער און דעם רעוואָלוציאָנער, וועגן זיין ליטע־
ראַרישן שאַפן און דורך דעם — וועגן דעם, וואָס פאַר אַ ווערט
ער האָט פאַר אונדז און וואָס מיר קאָנען און דאַרפן פון אים
לערנען.

אָבער די אַרבעט איז ניט פריי אויך פון פעלערן, —
אַזעלכע ווי די אַנווייזונג, אַז סאַרמאַווא איז געווען דער גרעס־
טער מעטאַל־זאַוואָד אין רוסלאַנד (פאַקטיש איז עס געווען
אַ וואַגאַן־זאַוואָד), אָדער אַז גאָרקי האָט אַרגאַניזירט אַ פאַר־
לאַג „לעבן" (זשיזן), וועלכן ס׳איז באַקאַנט, אַז ער איז געווען
דער אָנפירער פון דעם באַרימטן פאַרלאַג „וויסן" (זנאַניע), —
אַזעלכע פעלערן זיינען ניט מער ווי טעותן, וועלכע האָבן זיך
אַראָפּגעגליטשט פון פּען.

ערנסטערע טעותן — פאַקטיש דער סאַמע ערנסטער
טעות אין אַלגינס אַרבעט, — איז זיין באַהאַנדלונג פון דעם
ראָמאַנטישן עלעמענט ביי גאָרקין. יעדעס מאָל, ווען אַלגין
שטויסט זיך אָן אויף אָט דעם עלעמענט — און ער איז ביי
גאָרקין פאַראַן גאָר אין אַ היפּשער מאָס — געפינט ער פאַר
נויטיק ווי צו אַנטשולדיקן זיך.

„אין די פריע ווערק — שרייבט ער — איז גאָרקי ניט
געווען דער פּראָלעטאַרישער שרייבער אין דעם זינען, ווי מיר
פאַרשטייען עס איצט. ער האָט ניט אויסגעקליבן דעם פאַב־
ריק־אַרבעטער אַלס זיין העלד. ער איז צייטנווייז געווען
ראָמאַנטיש..."

עס קומט אַלזאָ אויס, אַז אָן אמתער פּראָלעטאַרישער
שרייבער אין דעם היינטיקן זינען פון וואָרט מוז ערשטנס
דווקא אויסקלייבן פאַבריק־אַרבעטער פאַר זיינע העלדן און
צווייטנס טאָר ער בשום אופן ניט זינדיקן מיט ראָמאַנטיזם.
אָבער אַלגין וויזט אָן אין אַנדערע שטעלן פון זיין בוך,
אַז די פראָגע איז ניט וואָס פאַר אַ העלדן גאָרקי האָט אויס־
געקליבן, נאָר פון וואָס פאַר אַ שטאַנדפונקט ער איז צו זיי
צוגעגאַנגען. אין גאָרקיס „קלים סאַמגין" איז די צענטראַלע
פיגור אַ בורזשואַזער אינטעליגענט; אין „דער געשעפט פון
די ארטאמאַנאָווס" האַנדלט זיך וועגן עטלעכע דורות פון דער
רוסישער בורזשואַזיע, — אָבער עס קאָן גאָר קיין פראָגע
ניט זיין וועגן דעם, אַז גאָרקי איז אין זיי דורכאויס פּראָלע־
טאַרישער שרייבער.

וואָס איז שייך ראָמאַנטיק, דאַרף מען זיך קלאָר פאַר־
שטעלן וועגן וואָס פאַר אַ ראָמאַנטיק עס האַנדלט זיך. ס׳איז
פאַראַן אַ ראָמאַנטיק, וואָס אַלס מיטל צו אַנטלויפן פון לעבן
מאָלט זי פאַר אונדז אַן אויסגעטראַכטע, נישט געשטויגענע,
נישט געפלויגענע וועלט, אָדער פאַרהערלעכט די פאַרגאַנ־
גענהייט אויפן חשבון פון דעם היינט. דאָס איז אַ רעאַקציאָנערע
ראָמאַנטיק פון אָפּשטאַרבנדיקע קלאַסן, פון וועלכע מיר ווילן
ניט וויסן און וועלכע מיר מוזן באַקעמפן אומעטום, וואו מיר
טרעפן זיי.

ס׳איז אָבער דאָ אַן אַנדער ראָמאַנטיק, אַ רעוואָלוציאָנערע,
אַזאַ, וואָס דערהייבט דעם היינט און זיין קאַמף, וואָס פּוצט צו
דעם העלד, אַיידער ער גייט אין קריג, וואָס רינגלט אַרום
מיט אַ באַזונדערער שיין פון ענטוזיאַזם און סימפּאַטיע די
צענטראַלע, פירנדיקע, קעמפּעריש פיגור; אַ ראָמאַנטיק,
וואָס טיילט אויס דעם פּראָלעטאַרישן העלד און שטעלט אים
ווי אַ מוסטער און אַ דערגרייכונג פאַר דער מאַסע. די דאָזיקע
רעוואָלוציאָנערע ראָמאַנטיק, וואָס מ׳וואָלט געקאָנט כאַראַק־
טעריזירן אַלס „הויכן גאַנג" אין דער ליטעראַטור, באַזיצט
גאָרקי אין אַ זייער גרויסער מאָס, זי איז טיפיש פאַר אים, און
ניט נאָר נויטיקט זי זיך ניט אין קיין אַנטשולדיקונג, נאָר זי קאָן
דינען אַלס אַ מוסטער פאַר אַנדערע פּראָלעטאַרישע קינסטלער.

ניט אומזיסט האָט אַן אַלטער באַלשעוויסטישער קריטי־
קער, סטראיעוו־דעסמיצקי, געשריבן וועגן גאָרקין, אַז: „אפילו
זיין באַסיאַק, מיט זיין פראַכטופלער גאָרקישער פאַראַכטונג
צו דעם שימלדיקן טראַדיציאָנעלן לעבן איז פאַר אונדז געווען
אַן אָנזאָגער פון דאָס נייע. מיר זיינען אויך געווען גליקלעך
צו הערן גאָרקיס טאָן. דער דאָזיקער באַצירטער, עטוואָס
פייערלעך דערהויבענער טאָן פון אַ יונגן שרייבער איז ביי
אונדז אויפגענומען געוואָרן ווי דער דרייסטער געזאַנג פון
העלדישן אויפגעבראָכענעם רעבעל, אַלס אַ רוף צו ברעכן מיט
די שטימונגען פון פאַלקיסטישער געפאַלנקייט, פון אינטע־
לעקטועלער אָפּגעלאָנקייט..."

דער טאָן מאַכט אָפּט די מוזיק און דער טאָן פון גאָרקיס
מוזיק איז זייער אָפּט אַ רעוואָלוציאָנער־ראָמאַנטישער, וואָס
ניט ער שוואַכט אָפּ, נאָר ער וועקט און דערהויבט דעם ליי־
ענער.

בכלל איז אַלגינס אַרבעט וועגן גאָרקין אַ ניצלעכע און
אַ צייטמעסיקע און הגם אין סאָוועטנפאַרבאַנד זיינען די לעצ־
טע פאָר יאָר אַרויס עטלעכע גרעסערע אַרבעטן אין יידיש
וועגן גאָרקין, איז געוואונטשן, אַז אַלגינס בוך זאָל ניט נאָר
בריַיט פאַרשפּרייט ווערן צווישן די, וואָס לייענען ענגליש,
נאָר זאָל אויך איבערגעזעצט ווערן אין יידיש.

צוויי ווערק פון קלמן מרמר

„דוד עדעלשטאַט"

די טראַגישע פיגור פון דוד עדעלשטאַטן, אייגעם פון די גרונטלייגער פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, איז שנעל, ווי אַ מעטעאָר, מיט פייער און מיט אימפעט, דורכ־געפלויגן מיט 6 צענדליק יאָר צוריק איבער אונדזער ליטע־ראַרישן האָריזאָנט. אָבער ניט געקוקט אויף דעם, וואָס ער איז געשטאָרבן זייער יונג (אינגאַנצן אַרום 26 יאָר אַלט), און זיין ליטעראַרישע אַרבעט אין יידיש האָט געדויערט בלויז עטוואָס מער ווי 4 יאָר, האָט דוד עדעלשטאַט איבערגעלאָזן נאָך זיך טיפע שפּורן סיי אין דער יידישער ליטעראַטור, סיי אין די הערצער פון די יידישע האָרעפאַשניקעס. צענדליקער דיכטער און פּראָזאַאיקער, וואָס האָבן געלעבט לענגער ווי דוד עדעלשטאַט און אָנגעשריבן אַ סך מער, זיינען שוין לאַנג פאַרגעסן געוואָרן ניט נאָר צווישן דעם פּאָלק, נאָר אפילו צווישן די פּראָפעסיאָנעלע ליבהאָבער פון דער ליטעראַטור. אָבער דוד עדעלשטאַדטס פיגור לייכט אַרויס פון דער פאַר־גאַנגענהייט, כאָטש ער איז שוין טויט איבער 57 יאָר. זייַנע לידער לעבן נאָך אין וואַרט און זכרון פון פּאָלק און זיין ירושה איז ביז היינטיקן טאָג אַ דאָנקבאָרער מאַטעריאַל פאַר ליטעראַרישער פאָרשונג. אַ באַוויז: קלמן מרמרס גרינט־לעכע געזעלשאַפטלעך־ליטעראַרישע אויספאָרשונג פון דוד עדעלשטאַדטס ביאָגראַפיע, וואָס איז ערשט אַרויס אין אַ באַניי־טער אויסגאָבע אין איקוף־פאַרלאָג אין ניו־יאָרק.

וואָס איז געווען דוד עדעלשטאַטס פּלאַץ אין דער יידי־שער ליטעראַטור? וואָס האָט ער אין איר אַריינגעבראַכט און פאַרוואָס איז זיין אָנדענק אין איר פאַרבליבן אַזוי טייער?

דוד עדעלשטאַט איז געבוירן געוואָרן אין דער עכט־רוסישער שטאָט קאַלוגאַ, אין יאָר 1866, אין דער פאַמיליע פון אַ קאַנטאָניסט, אַן אָרעמען מיל־אַרבעטער. אין דער דאָ־זיקער שטאָט האָט ער שוין אַלס קינד אינגעזאָפט אין זיך דעם גייסט פון דער העמאַלטדיקער פּראָגרעסיווער רוסישער קולטור, די פאַלקס־פריינטשאַפט פון אַזאַ דיכטער, ווי נ. ניקיטין, די רעוואָלוציאָנערע שטימונגען פון נ. נעקראַסאָוו, און האָט אַליין שוין אין עלטער פון אַ יאָר 11 געמומען שרייבן לידער אין רוסיש. אין 1881, אין קיעוו, וואו דער יונגער עדעלשטאַט איז שטאַרק באַאיינפלוסט געוואָרן פון די דע־מאָלטדיקע רעוואָלוציאָנערע פאָלקיסטן (נאַראָדאָוואָלצעס), לעבט ער איבער אייגעם פון די שרעקלעכע פּאָגראָמען אויף יידן, מיט וועלכע די צאַרישע רעגירונג האָט בלוטיק פאַר־פלייצט דאָס גאַנצע לאַנד, און די ביטערקייט און די פאַרצווייפ־לונג, וואָס דער פּאָגראָם האָט ביי אים אַרויסגערופן טרייבט אים אַנצושליסן זיך אין דער ערשטער גרופּע פון „עם עולם" — דער גרופּע יידישע יונגעלייט וואָס האָט באַשלאָסן צו עמי־גרירן קיין אַמעריקע, כדי צו... „בויען דאָרטן קאָמונעס". אין אַמעריקע איז ער אַריינגעפאַלן אין די דעמאָלטדיקע שוויץ־שעפּער, מיט זייערע אוממענטשלעכע אַרבעט־באַדינ־גונגען, וואָס האָבן טאָקע אין אירן צענדליק יאָר געמאַכט אַ סוף צו זיין יונגן אימפעטיקן לעבן. אין די דאָזיקע שעפּער, וואו עס האָט זיך ערשט אָנגעהויבן פאַרמירן אַ קלאַס פון אַמעריקאַנער יידישע אַרבעטער, איז עדעלשטאַט געוואָרן איינער פון די הייסע קעמפער קודם־כל פאַר דער מענטשלע־כער וועראַדע פון די אַרבעטער. צווישן זיי האָט ער זיך אויס־געלערנט יידיש און איז געוואָרן אַ יידישער דיכטער (אין 1889) און אַן אַרבעטער־קאָמוניסטישער—ריכטונג, וואָס האָט בלויז צע־פלאָנטערט זיין וועג), און ער האָט זיין דיכטונג אויפן ענגסטן אופן פאַרבונדן מיט די ליידן פון די יידישע און ניט־יידישע מאַסן.

איז דעריבער ניט קיין וואונדער, וואָס האָבנדיק הינטער זיך אַזאַ פאַרשיידנזייטיקע ירושה האָט דוד עדעלשטאַדט מיט שטאָלץ און זיכערקייט געשריבן וועגן זיך אין דער ניט־פאַר־עפנטלעכטער פאַררעדע צו דער ערשטער אויסגאָבע פון זיינע ווערק, וואָס איז נאָך אַרויס ביי זיין לעבן, אַז „מיין מוזע איז אַ פּראָלעטאַרישע מוזע" (זע: קלמן מרמרס — „דוד עדעל־שטאַט", ז' 157). און אין דער זעלביקער פאַררעדע האָט ער אויף אַזאַ אופן כאַראַקטעריזירט זיין פּראָלעטאַריש־דיכטע־רישן אַני מאַמין:

„... דער דיכטער דאַרף פריער פאַר אַלץ זיין אַ מענטש, און יעדער מענטש אין אונדזער צייט מוז טיילן מיט זיינע מיטמענטשן דעם אָדער יענעם אידעאַל פון זיין צייט. אָלס אַ דיכטער דאַרף זיין האַרץ זיין מיט אַלע ליידנדיקע, אָלס מענטש קעמפט ער פאַר די ליידנדיקע. זיין פרייהייט דאַרף באַשטיין אין דעם, וואָס ער קעמפט פאַר דער באַפרייאונג פון די פאַר־שקלאַפטע און ניט אין דעם, וואָס ער באַזינגט פריי יעדע דומהייט, יעדע שמוץ, יעדן היפאָקריט..."

אין דעם דאָזיקן דיכטערישן אַני מאַמין, וואָס קלינגט — ווי קלמן מרמר באַמערקט ריכטיק — „גאַנץ היינטצייטיק", האָט זיך דוד עדעלשטאַט איינגעשפאַנט, מיט יעדן טראָפן פון זיין בלוט און אַן שום קאָמפּראָמיסן דורכגעפירט אין זיין גאַנצער טעטיקייט און ער דריגט דורך זיין גאַנצע ליטעראַרישע אַר־בעט. און די „באַזינגער פון יעדער דומהייט" צוזאַמען מיט די היפאָקריטן פון דער ליטעראַטור און געזעלשאַפטלעכן לעבן האָבן ווי געהעריק „אָפּגעשאַצט" די דאָזיקע שטעלונג זייַנע. ניט געקוקט אויף דעם, וואָס דוד עדעלשטאַדט איז געווען זייער באַליבט צווישן די בריטע יידישע אַרבעטער־מאַסן, ניט נאָר אין אַמעריקע, נאָר אויך אין אייראָפּע, — אויך אין פוילן און רוסלאַנד, וואוהין זיינע לידער זיינען דערגאַנגען אויף אַן אומלעגאַלן אופן און זיינען געזונגען געוואָרן אין די וואַרשטאַטן, קרייזלעך און אויף די גאַסן, — ניט געקוקט אויף

---

1) אַן אַרטיקל אין דער „מאָרגן־פרייהייט" אין מערץ 1950 וועגן מרמרס בוך „דוד עדעלשטאַט" און 2) אַן אַרטיקל אין דער „יידישער קולטור", מאַי 1954, וועגן מרמרס בוך „יעקב גאָרדין". זע „געזעגענונג מיט קלמן מרמרן" אין אָפּטייל: „אויטאָביאָגראַפיע, דערינערונגען, באַגעגענישן".—רעד.

דעם „האָט די יידישע בירגערלעכע פרעסע אין אַמעריקע און אין ענגלאַנד עדעלשטאַדטס טויט אינאַגנצן ניט דערמאַנט, כאָטש ער איז אין יענע צייטן געווען איינער פון די פֿאָפּולערסטע דיכטער אין יידיש" (דאָרט, ז' 162). אין פּרט פון שנאה צו יידישע פּראָלעטאַרישע דיכטער און אַרבעטער־פּיקרער האָט די בורזשואַזיע און איר פּרעסע, ווי מיר זעען, שוין אפילו דעמאָלט אַרויסגעוויזן זייער אַ הויכן גראַד פון „קלאַסנבאַוואוסטזיין".

פּאַרשטייט זיך, אַז קיין דיכטער קאָן מען ניט נעמען אויסער זיין צייט און סביבה. אין די 60 יאָר, וואָס זיינען פֿאַרלאָפן זינט דוד עדעלשטאַדט האָט אָפּגעדרוקט זיינע ערשטע לידער, האָבן זיך זייער שטאַרק געענדערט סיי דער אינהאַלט און פֿאָרמען פון דער יידישער דיכטונג (ווי פון דער פּאָעזיע בכלל), סיי אפילו די יידישע שפּראַך. די ליטעראַרישע סטאַנדאַרטן פון היינטיקן טאָג זיינען אַנדערע, ווי די מיט וועלכע מ'האָט זיך געמוזט באַנוצענען מיט 60 יאָר צוריק. אפילו שוין צום מאַמענט פון דוד עדעלשטאַטס טויט האָט יוסף באַוושאָוער אין אַ היפּשער מאָס באַנוצט אַן אַנדער שפּראַך, ווי דוד עדעלשטאַדט אין זיינע ערשטע לידער. לויט דער שנעלקייט מיט וועלכער דוד עדעלשטאַדטס דיכטערישער טאַלאַנט האָט זיך געמוען פֿאַנאַנדערבליען אין די דריי יאָר זינט דעם ערשטן יידישן לידּ, וואָס ער האָט אָפּגעדרוקט, קאָן ניט זיין קיין מינדסטער צוויפּל, אַז ווען ער וואָלט געלעבט לענגער וואָלט ער אונדז איבערגעלאָזן אַזאַ וועלט־פּולע דיכטערישע ירושה, אויף וועלכער זיינע ערשטע לידער זיינען בלויז אַן אַנצוהערעניש.

אַבער מיט דעם אַלעמען בלייבט דאָך אויסער יעדן צוויפל, אַז דוד עדעלשטאַט האָט אין זיך געהאַט אַלע עלעמענטן פון אַן אמתן דיכטער, פון אַ גרויסן יידישן דיכטער, און, וואָס איז ניט ווייניקער וויכטיק, פון אַ יידישן פּראָלעטאַריאַן דיכטער, און אַז זיין ליטעראַרישע ירושה פֿאַרזיכערט פאַר אים דעם ערנהאַפטיקן היסטאָרישן פּלאַץ פון איינעם פון די איינפלוסרייכסטע פּיאָנערן פון דער יידישער דיכטונג בכלל און פון דער פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור באַזונדערס.

אָט דאָס איז טאַקע די הויפּט־אורזאַך פֿאַרוואָס אונדזער פֿאַרדינסטפולער ליטעראַטור־היסטאָריקער און פֿאָרשער, קלמן מרמר, האָט אין משך פון די לעצטע עטלעכע צענדליק יאָר אָפּגעגעבן אַזוי פיל צייט און אַרבעט דער פֿאָרשונג פון דוד עדעלשטאַדטס ביאָגראַפיע, סביבה און ליטעראַרישער ירושה און האָט פֿאַרקערפּערט די דאָזיקע אַרבעט אין זיין זייער ווערט־פולן בוך „דוד עדעלשטאַדט". דאָס דאָזיקע בוך איז צום ערשטן מאָל אַרויס אין 1935 אַלס וויכטיקע וויסנשאַפטלעכע אַרבעט אין מאָסקווער פֿאַרלאַג „עמעס", און איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך די אינסטיטוטן פֿאַר יידישער פּראָלעטאַרישער קולטור ביי די וויסנשאַפט־אַקאַדעמיעס פון אוקראַינע און וויסרוסלאַנד (קיעוו און מינסק). די איצטיקע אויסגאַבע פון איקוף־פֿאַרלאַג, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך דעם קלמן מרמר יובילייי־קאָמיטעט לכבוד דעם 70טן יובילי פון דעם אויטאָר, איז איבערגעאַרבעט און פֿאַרגעזעצט געוואָרן און האָט אַריינגענומען אין זיך ניט נאָר דעם גאַנצן רייכן מאַטעריאַל פון דער ערשטער אויסגאַבע, נאָר אויך מאַטעריאַלן, וואָס זיינען אין דער ערשטער אויסגאַבע ניט אַריין. זי שליסט אין זיך איין אַן אויספּירלעכע עדעלשטאַט־ביבליאָגראַפיע, וואָס איז דערפּירט געוואָרן (מיט דער הילף פון יעקב מעסטל) ביזן יאָר 1948.

ק. מרמרס בוך איז אַ מוסטער פון אַ מאַרקסיסטישער וויסנשאַפטלעך־ליטעראַרישער אַרבעט, דורכגעפּירט מיט דער כאַראַקטעריסטישער „מאַרמאַרשער" פּינקטלעכקייט אין יעדן דעטאַל.

דאָס בוך אַנטהאַלט קודם־כל אַ גענויע ביאָגראַפּיע פון דעם דיכטער, געמאַלן אויף אַ ברייטן סאָציאַל־פּאָליטישן הינטערגרונט פון דער רוסלענדישער סביבה אין זיין יוגנט, פון דער יידישער מאַסן־אימיגראַציע און אַנטשטייאונג פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין אַמעריקע און פון די אַלגעמיינע אידעאַלאַגישע און ליטעראַרישע איינפלוסן, וואָס האָבן געהאָלפן אויספֿארמירן דוד עדעלשטאַדטס פּאָליטיש־ליטעראַרישע פערזענלעכקייט. די 24 ביאָגראַפּישע קאַפּיטלען זיינען אויף אַזאַ אופן אַ בייטראָג ניט נאָר צו דער ביאָגראַפּיע פון איינעם פון אונדזערע ערשטע און פייערדיקסטע יידישע פּראָלעטאַרישע דיכטער, נאָר אויך אַן אינטערעסאַנטער קאַפּיטל צו דער געשיכטע פון די אידעאָלאָגישע שטרעמונגען און קאַמף־פּאַרמען פון יענער צייט אין דער „יידישער" אַמעריקע.

אַ וויכטיקער צוגאָב צו דוד עדעלשטאַדטס ביאָגראַפּיע — און אַ וויכטיקער טייל פון זיין ליטעראַרישער ירושה — איז די קאָלעקציע פון 50 זיינע בריוו, אַוועקגעשיקטע און ניט פֿאַרענדיקטע. ס'רוב פון די בריוו זיינען געשריבן געוואָרן אין רוסיש און זיינען אין דעם בוך, צוזאַמען מיט לידער, וואָס גייען אַריין אין אייניקע פון זיי, געגעבן געוואָרן אין אַ יידישער איבערזעצונג.

אַ ביז גאָר ווערטפולער טייל פון דער אַרבעט זיינען די 50 זייטן אַנמערקונגען און עקסקורסן, וואָס קלמן מרמר האָט געגעבן צו דוד עדעלשטאַדטס ביאָגראַפּיע און בריוו. אויפן ערשטן בליק איז ממש שווער פֿאַרצושטעלן זיך די קאָלאָסאַלע מאַסע אונטערזוכערישע ענערגיע, וואָס איז אַריינגעלייגט געוואָרן אין די דאָזיקע אַנמערקונגען. דאָכט זיך, וואָס פאַר אַ ווערט האָט אַ באַמערקונג, וואָס שטעלט פעסט אַ דאַטע, אַ נאָמען אָדער אַ געווייסע געשעענישׂ, מיט וועלכער עדעלשטאַדטס לעבן, אַרבעט אָדער נאָמען איז געווען פֿאַרבונדן? אָבער וען מען נעמט לייענען די אַנמערקונגען וועלט קלאָר: זיי זיינען דער מיטל, דורך וועלכן עס ווערן אויסגעשיילט פאַקטן פון פאַנטאַזיע, געשעענישן פון קלאַנגען, — מיט זייער הילף וועלט ק. מרמרס אַרבעט אַן ענדגילטיקע און מוסטערהאַפּטע וויסנשאַפטלעכע ביאָגראַפּיע, אויף וועלכער סיי דער לייענער, סיי יעדער וויטערדיקער פאָרשער וועט מוזן און קאָנען בויען פיל זיכערער, ווי אויף די פֿאַרשיידענע זכרונות פון עדעלשטאַדט מיטאַרבעטער און מיטצייטלער.

אַ פּאָר ביישפילן: ש. יאַנאָווסקי, דער לאַנג־יאָריקער רעדאַקטאָר פון דער „פּרייַ אַרבעטער שטימע" האָט אין זיינע זכרונות אַנגעוויזן, אַז די אַנארכיסטישע „וואָרהייט", אין וועלכער דוד עדעלשטאַט האָט אַנגעהויבן שרייבן אין יידיש, איז אַרויס אין 1888. קלמן מרמר שטעלט אָבער פעסט אין אַ באַמערקונג, אַז ס'איז ניט ריכטיק: די צייטונג האָט אָנגעהויבן דערשיינען דעם 15טן פעברואַר 1889.

אָדער: מ. כאַץ, דוד עדעלשטאַט נאָענטער פריינט און מיטאַרבעטער, דערציילט וועגן עדעלשטאַדטס באַריימטן לידּ „מיין צוואה", וויַ ער מיט זיינע פריינט פלעגן זינגען דאָס לידּ אין זומער פון 1888. אָבער ק. מרמר שטעלט פעסט אויפן גרונט פון עדעלשטאַדטס בריוו, אַז דאָס לידּ איז אָנגעשריבן געוואָרן ערשט אין מערץ 1889. אַזעלכע ביישפילן פון פּאַר־

פּינקטלעכונג, וואָס האָבן געמוזט אָפּקאָסטן אַ ים מיט אַרבעט, קאָן מען ברענגען זייער אַ סך.

אַ גרויסן טייל פון בוך פאַרנעמט אַ ענויע ביבליאָגראַפיע וועגן אַלץ וואָס איז געשריבן געוואָרן פון און וועגן דוד עדעלשטאַדטן; אַ „לייט פאָדים" פון די וויכטיקסטע דאָטן פון עדעלשטאַדטס לעבן, און אַ צאָל זעלטענע בילדער פון עדעלשטאַדטן, זיין פאַמיליע, זיינע פריינט און פון זיין כתב יד.

אין סך־הכל: אַ זייער וויכטיקע היסטאָריש־ליטעראָרישע אַרבעט, וואָס איז אַ ווירדיקער מאָנומענט סיי פאַר דוד עדעל־שטאַדטן, דעם פּייערדיקן פּיאָנער פון דער יידישער פּראָלע־טאַרישער דיכטונג, סיי דער גרויסער און געוויסנהאַפטער פאָרשונג־אַרבעט פון אונדזער אומדערמידלעכן קולטור־טוער און ליטעראָטור־פאָרשער, קלמן מרמר.

„יעקב גאָרדין"

קלמן מרמרס בוך „יעקב גאָרדין" איז די ערשטע, אויף וויפל מיר איז באַוואוסט, מאָנאָגראַפּיע וועגן דעם „רעפאָר־מאַטאָר פון דעם יידישן טעאַטער", יעקב גאָרדין, וועגן זיינע שאַפונגען און וועגן זיין ראָלע אין דעם יידישן טעאַטער. אָבער ס׳איז אין דער זעלביקער צייט מער: ס׳איז אַ בוך וועגן אַ מערקווירדיקער געזעלשאַפטלעך־קינסטלערישער פערזענ־לעכקייט און וועגן אַ זייער וויכטיקער פאַרמאָטיוער עפּאָכע אין יידישן לעבן פון אַמעריקע, דעם לעצטן צענדליק פון דעם 19טן יאָרהונדערט און דעם ערשטן פון 20טן. ס׳איז אויך אַ וויכטיקער דאָקומענטאַלער צושטייער, אויב ניט צו דער גאַנ־צער געשיכטע, איז צו דער כאַראַקטעריסטיק פון דער יידי־שער פּרעסע אין אַמעריקע און באַזונדערס פון דער שענדלע־כער שעדיקערישער ראָלע, וואָס דער „פאָרווערטס", אונטער אב. קאַהאַנס רעדאַקציע, האָט געשפּילט אין פאַרשונדעוונען דאָס יידישע קולטור־לעבן.

יעקב גאָרדין איז געבוירן אין 1853. ווען מיר וואָלטן איצט געהאָט אַ יידיש טעאַטער אין אַמעריקע וואָלט ער לעצטן יאָר געדאַרפט מיט גרויס פאַראַד פייערן דעם 100סטן גע־בוירנטאָג פון דעם, וואָס האָט מער ווי ווער אַנדערש געטאָן צו דערהויבן אים פון אַן אומקולטורעלן באַלאַגאַן צום שטאַנד פון אַ קינסטלערישן טעאַטער. יעקב גאָרדין איז געשטאָרבן אין 1909, — היינטיקס יאָר ווערט 45 יאָר נאָך זיין טויט און דאָס וואָס זיין נאָמען איז ביז היינטיקן טאָג ניט פאַרגעסן גע־ווארן איז פונקט אַזוי באַדייטונגפול ווי דאָס, וואָס זיינע ווערק זיינען כמעט פאַרשוואונדן פון דער בינע.

קלמן מרמרס אַרבעט וועגן יעקב גאָרדין דערמאָנט אונדז מיט פּיעטעט און זאָכקנטעניש וועגן דער דאָזיקער אינטע־רעסאַנטער פערזענלעכקייט, וועגן זיין לעבנס־ווערק פאַר דעם יידישן טעאַטער און וועגן זיין ראָלע אין דעם יידישן קולטור־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין אַמעריקע.

י. ל. פרץ, וועלכער איז פערזענלעך ניט געווען באַקאַנט מיט גאָרדינען און מיט דער סביבה און אומשטענדן, אין וועל־כע ער האָט געשאַפן און געזוכט צו פאַרוואָגדלען דעם יידישן שונד־טעאַטער פון זיין צייט אין אַ מאָדערנעם קונסט־טעא־טער, האָט געשריבן אין 1905 וועגן דער אויפּפירונג פון יעקב גאָרדינס „כאָסיע די יתומה" אין וואַרשע, אז גאָרדין „שטייט אויף דער גרענעץ צווישן שונד און קונסט, — נעענטער צו קונסט, אָבער אינגאַנצן פון מעלאָדראַמאַטישע סצענעס קאָן ער ניט אָפּלאָזן. ער האָט אַמאָל אַ ריח פון שעקספּירן... ער שמעקט אויך אַמאָל מיט העכערער ראַמאַנטישער ליריק... אים פעלט אָבער די מאָס און ער ווייסט קיינמאָל ניט וואו און ווען צו ענדיקן"... „ניט אומזיסט שטייט גאָרדין צווישן 'שייקספּוויטש (שמ״ר) און שעקספּיר'. וואו שעקספּיר וואָלט זיך קיין עצה ניט געגעבן, קומט שייקספּוויטש און — האָקוס־פאָקוס, אויס טראָגעדיע..." (ציטירט פון נחמן מיזילס אר־טיקל „די יידישע ליטעראָטור אין אַמעריקע", „יידישע קול־טור", מערץ 1954).

פון שייקספּוויטשן ביז שעקספּירן איז, פאַרשטייט זיך, פאָלג מיך אַ גאַנג. ס׳איז אָבער קלאָר, אַז אויב אפילו אין די אויגן פון י. ל. פרץ, וועלכער האָט זיך צו אים באַציונג זייער קריטיש און געקוקט אויף אים אין אַ געוויסער מאָס פון אויבן אַראָפּ, ווי אויף אַ דראַמאַטורג, האָט גאָרדין פאָרט „געהאָט אַמאָל אַ ריח פון שעקספּירן" און איז צוויישן שונד און קונסט געשטאַנען „נעענטער צו קונסט", איז עס געווען זייער אַ הויכע אָפּשאַצונג, אפילו ווען פרץ האָט געפונען אין אַ צאָל פון גאָרדינס ווערק „מעלאָדראַמאַטישע סצענעס", וואָס האָבן „געשמעקט מיט שמ״רן".

פון ק. מרמרס אַרבעט וועגן גאָרדינען דערוויסן מיר זיך, אַז אויב גאָרדין איז געווען געצוואונגען צו באַנוצן זיך מיט „מעלאָדראַמאַטישע סצענעס", אָדער מיט שונד־עפעקטן אין אַ פיל גרעסערער מאָס, ווי י. ל. פרץ האָט אפילו חושד געווען, איז עס געווען ניט דערפאָר, ווייל אים האָט געצויגן צו שונד, אָדער ווייל ער איז געווען געניגט צו מעלאָדאַמע, נאָר ווייל דער שונד פון דעם יידישן טעאַטער איז געווען די שווערע ירושה, וואָס האָט געקעמפט אַלס דראַמאַטורג אונטער ספּעציפּישע אומשטענדן, וועלכע ער איז ניט געווען אַליין בכוח אָפּצו־שאַפן.

יעקב גאָרדין איז געקומען צום יידישן טעאַטער ווי אַ „נאָווא", ווי אַ שוטערן, וואָס צינדט זיך פלוצלונג אָן, צעפלא־קערט זיך מיט אַ העלן פייער און ווערט פונקט אַזוי פלוצלונג אויסגעלאָשן. זיין פאַרגאַנגענהייט האָט גאָרדינען ניט געגרייט צו דער ראָלע פון אַ יידישן דראַמאַטורג און רעפּאַרטאָר פון דעם יידישן טעאַטער אין אַמעריקע. „יעקב גאָרדין, — דערציילט ק. מרמר, — איז געבוירן געוואָרן אין מירגאָראָד (וואָס איז אין דער רוסישער ליטעראַטור פאַראייביקט גע־וואָרן אין ניקאָלאי גאָגאָלס ווערק, — מ. כ.), פאָלטאַווער גו־בערניע, אוקראַינע, דעם 1טן מאי, 1853. זיין פאָטער איז גע־וועזן אַן ארטאָדאָקסישער משכיל, וואָס האָט אויך געהאַלטן פון חסידות". דער דאָזיקער מאָדערנער משכיל, וואָס איז גלייכצייטיק געווען אויך אַ פרומער ייד און געהאַלטן פון חסידות, האָט דערצויגן דעם יונגן יעקב אַזוי, אַז ער האָט פון יידישקייט זייער וויניק געוואוסט און האָט שוין צו 17 יאָר געשטעלט זיינע ערשטע שריט אַלס אַ רוסישער שרייבער, וואָס האָט זיך געפונען אונטער אַ שטאַרקן איינפלוס סיי פון די דעמאָלטדיקע ראַדיקאַלע „נאַראָדניקעס" און זייערע ליטע־ראַרישע פאָרגייער, סיי פון די רעפאָרמירטע „גאָט־זוכער" פון זיין צייט. אַלס אָנהענגער פון די רוסישע נאַראָדניקעס האָט ער געחלומט וועגן רעפאָרמירן דאָס יידישע לעבן דורך אַרבעט; אַלס „גאָט־זוכער" האָט ער געפּרואוועט רעפאָרמירן די יידישע רעליגיע דורך דער גרינדונג פון אַ „גייסטיק־ביב־

לישער ברידערשאפט" לויטן מוסטער פון דער קריסטלעכער רעפארמאטארישער סעקטע פון די שטונדיסטן.

אבער איבער אלץ איז ער געווען אן אקטיוואר מענטש, א מענטש פון האנדלונג. ער האט — דערציילט ק. מרמר (ז' 13) „א סך ארומגעוואנדערט, איז צו־ערשט אן ערד־אר־בעטער, דערנאך אן אויסלאדער פון שיפן אין אדעסער פארט, פארט ארום מיט א רוסישער וואנדער־טרופע, ווערט א לע־רער און צו לעצט א זשורנאליסט און רעדאקטאר פון רוסישע צייטונגען, שרייבט אויך דערציילונגען אין אן אוקראינישער צייטונג און אין דעם פעטערבורגער רוסישן זשורנאל „ניע־דיעליא" און (שרייבט) אויך טעאטער־קריטיק". און ווען ער איז ענדלעך אין יאר 1891, אין עלטער פון 38 יאר געצוואונגען געווען אויסצוואוואנדערן קיין אמעריקע, האט ער, ווי א צאל אנדערע אידעאליסטן פון זיין צייט געחלומט... צו גרינדן א קאלאניע אויף קאמוניסטישע יסודות".

פון דעם פלאן וועגן דער „קאלאניע" האט זיך, נאטיר־לעך, גאר ניט אויסגעלאזן. יעקב גארדין פרואווט פארזעצן אין אמעריקע זיין רוסישע זשורנאליסטישע טעטיקייט, אבער מאכן א לעבן פון דעם קאן ער ניט, און דער סוף איז, אז „ער נוצט אויס זיין באקאנטשאפט מיט דער רוסישער ביינע און מיט דער רוסישער דראמע און נעמט שרייבן פיעסעס פארן יידישן טעאטער". שוין זיין ערשטע פיעסע ברענגט אריין א נייעם שטראם לעבן אין יידישן טעאטער, וועלכן עס גלייגט אים דעמאלט צו רעפארמירן און אויפהויבן אויף א פיל העכערער מדרגה.

ווי מיר זענען, איז יעקב גארדין ניט געקומען צום יידישן טעאטער מיט ליידיקע הענט. ער איז צו אים געקומען ניט נאר ווי א רייפער אינטעליגענטער מענטש מיט א סך פערזענ־לעכע דערפארונגען, נאר אויך מיט דער באקאנטשאפט מיט דער רוסישער ביינע, וועגן וועלכער ער האט געשריבן טעא־טער־קריטיק נאך אין רוסלאנד, און מיט דער רוסישער דרא־מאטישער ליטעראטור, וואס האט שוין געהאט ארויס:ערוקט אזעלכע גרויסע שעפער, ווי גריבאיעדאוו, גאגאל און אס־טראווסקי. די דאזיקע רוסישע דראמאטישע ליטעראטור אין הסכם מיט דעם אלגעמיינעם כאראקטער פון דער רוסי־שער ליטעראטור פון דעם 19טן יארהונדערט איז געווען זיי־ער ווייט פון שונד, דער היפוך פון שונד און דערפאר אויך דער היפוך פון דער שונדיסטישער „דראמאטורגיע" פון די לאטיינערס, „פראפעסאר" הורוויץ און אנדערע, וואס האט דע־מאלט פארפלייצט דעם יידישן טעאטער אין אמעריקע.

„אזוי ארום, — שרייבט ק. מרמר, — איז גארדין גע־בליבן דער רעפארמאטאר (פון דעם יידישן טעאטער אין אמעריקע, — מ. כ.), וואס ער איז געווען אין דער אלטער היים".

אבער עס רעדט זיך אזוי: „רעפארמאטאר". אויבער יעקב גארדין האט געקאנט אפילו טראכטן צו רעפארמירן דעם דעמאלטדיקן יידישן טעאטער, האט ער זיך געדארפט דערשלאגן, אז דער טעאטער, דאס הייסט, די טעאטער־באלע־באטים זאלן אים ארײנלאזן צו זיך און אים געבן די גלעל־גנהייט וואס עס איז צו שרייבן פאר אים. יעקב גארדין האט געבראכט צום יידישן טעאטער די בריטע באקאנטשאפט פון א דעמאלטדיקן רוסיש־יידישן אינטעליגענט מיט די אלט־גריכישע קלאסישע דראמאטורגן, עסכיל און סאפאקל, מיט שעקספירן און לעסינגען, מיט שילערן און גטעטן, מיט בער־נארד שא, האופטמאנען און זודערמאנ, שפעטער — מיט טשע־כאוון און גארקין. און מיט אט דעם גאנצן רייכן הינטער־גרונט האט ער געדארפט — באקעמפן? ניין, געפינען כאטש א שטיקל פלאץ פאר זיך צווישן די לאטיינערס, הורוויצעס און ווי זיי האבן דארט גהייסן.

אוודאי איז גארדינס דראמאטישער באגאזש געווען פיל גרעסער און ווערטפולער, ווי דער באגאזש פון די שונד־ספע־ציאליסטן פון דעם דעמאלטדיקן יידישן טעאטער. אבער די שונד־ספעציאליסטן האבן געהאט הינטער זיך דעם בריטן עולם פון די יידישע טעאטער־באזוכער, וואס האבן קיין בע־סערס, ווי שונד ניט געווואוסט און ניט פארזוכט. אויף גאר־דינס גורל איז דעריבער אויסגעפאלן די אויפגאבע גלייכצייי־טיק — ווי מרמר שרייבט — „צו ענדערן אי דאס יידישע פובליקום, אי זיין טעאטער און אי די שוישפילער. גלייכצייי־טיק (און טאקע דערפאר, — מ. כ.) האט ער באנוצט די ביינע פון טעאטער... אויפצוקלערן די מאסן און צו פראפאגאנדירן נייע עטישע און סאציאלע אידיין. דערביי האט ער (וועל־כער האט זיך אליין ערשט אויסגעלערנט צו באנוצן מיט דער יידישער שפראך, מ. כ.) געדארפט שווער ארבעטן אפצוגע־וואוינען די יידישע שוישפילער פון זייער עם־הארצישן דייטשמעריש און זיי אויסלערנען א פארשטענדלעכע מענטש־לעכע שפראך".

דאס איז געווען א קאלאסאלע, ממש איבערמענטשלעכע אויפגאבע. דער קומענדיקער רעפארמאטאר פון דעם יידישן טעאטער האט געהאט קיין זיך אלץ און אלעמען: אן אפגע־שטאנענעם קלייגשטעטלדיקן „גרינעם" טעאטער־עולם, וואס האט פון דער היים כמעט גארניט געוואוסט וועגן טעאטער, אדער האט אים געקענט בלויז אין זייער פרימיטיווסטע פאר־מען פון פורים־שפילערייַ, אדער אין „בעסטן" פאל פון די „יידיש־דייטשע" וואנדער־טרופעס; טעאטער־אונטערנעמער, וועלכע האבן געהאט קיין אלץ און אלעמען: אן אפגע־שעפט, ווי אויף א שענק, אדער אויף א פעדלעריי, אין וועלכן מען דארף ארײנלייגן וואס ווי־ניקער און ארויסציען וואס מער; אן אקטיארן־קאלעקטיוו, וואס האט פון קיין בעסערן טעאטער ניט געוואוסט, אבער וואס האט שוין גליטן, ווי פון א קענסער פון דער מכה פון „סטארס", וועלכע ס'האט ניט געארט אין וואס פאר א פיעסע זיי שפילן, אבי זיי זאלן אין איר האבן א „פעטע" ראלע. און צו דעם אלעמען איז צוגעקומען א שונ־דיסטישע פרעסע, וואס האט אויף א „נאטירלעכן" אופן אונ־טערשטיצט איר צווילינג־ברודער, דעם שונדיסטישן טעא־טער און האט מיטגעהאלפן צו פארדארבן דעם געשמאק פון דעם יידישן עולם און צו פארמיסטיקן די טעאטער־ביינע. אין דעם פרט האט זיך באזונדערס „אויסגעציכנט" דער דע־מאלטדיקער „פארווערטס" אונטער אב. קאהאנס רעדאקציע. אבער וועגן דעם — עטוואס שפעטער.

יעקב גארדין האט זיך געמומען „רעפארמירן" דעם יידישן טעאטער. אבער כדי ארײנצוטרעטן אין דעם דאזיקן „קונסט־טעמפל", האט ער געמוזט צושטעלן דעם טעאטער פראדוקטן, וועלכע יענער זאל איינשטימען אנצונעמען און וועלכע דער עולם זאל וועלן זען. כדי צו קאנען „מאכן א לעבן" פון טע־אטער האט גארדין געמוזט צושטעלן א גרויסע צאל פון דער דאזיקער פראדוקציע, צו עטלעכע דראמען יעדן טעאטער־סעזאן. מיר ווייסן ניט, ווי שקספיר אליין וואלט זיך געספרא־ווען מיט אזא פראבלעם, אבער יעקב גארדין, — דערציילט קלמן מרמר, — האט „אליין ניט געהאלטן זיינע דראמען פאר 'ריינער קונסט', אין זיינעם א בריוו האט ער זיך מודה געווען, אז ער מוז, ווי יעדער דראמאטורג, ווילנדיק ניט ווילנדיק, פון

איין זייט ׳צופֿאַסן זיך צו די פּייאיקייטן און קורצקייטן פון דעם סטאַר׳ און פון דער אַנדער זייט צו אַן עולם, פון וועלכן איינער וויל רעאַליזם, אַ צווייטער — ראָמאַנטיזם, אַ דריטער — גלאַט אַ ביסל בורלעסק. ער האָט אַבער געהאָפט צו שאַפֿן זיין ׳מיס־טערוועלט׳ (דעמאָלט) ווען ער וועט ניט דאַרפן דענקען פון פֿאַרקויפן עס״.

איז ניט קיין וואונדער, וואָס יעקב גאָרדין האָט אין דער געצוואונגענער ״מאַסן־פֿראָדוקציע״ פון פּיעסעס פֿאַר דעם יידישן טעאַטער געמוזט שעפֿן מיט דער פולער האַנט סוזשעטן פון וואַנען נאָר מען קאָן: פון שעקספּירן און פון סאָפֿאָקלעס, פון לעסינגען און פון אָסטראָווסקין, עליזאַ אָרזשעשקאָ און פון וועמען עס האָט זיך נאָר געלאָזט: ״דער יידישער קעניג ליר״, ״סאַפֿא״, ״מעדעא״, ״קרייצער סאָנאַטא״, ״מאיר יוזעפֿאָוויטש״ און פיל אַנדערע, וועלכע ער האָט געזומען פֿאַרטיקפֿירהייט פון דער וועלט־ליטעראַטור און וויזן, אַז זיין אויסוואָל אין דעם פֿרט איז געווען זייער אַ ברייטער.

יעקב גאָרדין האָט ניט געהאָט קיין אַנדער ברירה און האָט געמוזט שעפֿן סוזשעטן און טעמעס פֿאַר זיינע פּיעסעס פון דער וועלט־ליטעראַטור, וואָרום ״אַ חוץ די 70־80 פּיע־סעס, וואָס ער האָט געשאַפֿן, אַדער באַארבעט אין זיין קורצן לעבן אין אַמעריקע (סך־הכל אַרום 18 יאָר) האָט ער אויך געשריבן אַ היפּשע צאָל בילדער און דערציילונגען, פעליע־טאָנען, ליטעראַטור־געשיכטלעכע אָפּהאַנדלונגען, ביאָגראָפּי־עס, רייזע־בילדער, פילאָזאָפּישע עסייען און פּובליציסטישע אַרטיקלען. ער איז אויך געווען איינער פון די באַדייטנדיקסטע קולטור־טרעגער טוער״ (דאָרט, ז׳ 16). און ביי אַזאַ גוואַל־דיקער ״מאַסן־פֿראָדוקציע״, וואָס איז אויף אים אַרויפגע־צוואונגען געוואָרן דורך אַ כסדרדיקער ביטערער נויט, איז זייער שווער געווען, אַז גאָרדין זאָל זיך שטענדיק פֿאַרהאַלטן אויף אַ ״שעקספּירישער״ הויך, כאָטש ער האָט מיט אַלע כוחות געקעמפט ניט אַראָפּצולאָזן זיך אין דעם שמ״רשן שונד. דער קאָמפּראָמיס, וואָס ער האָט דערביי געמאַכט מיט זיך און מיט דעם טעאַטער איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט ס׳רוב פּיעסן מיט אַנטליענע סוזשעטן, וואָס ער איז געצוואונגען געווען צו ״באַקן״ צו עטלעכע אין אַ סעזאָן פון די יידישע טעאַטערס אונטערגעשריבן ניט מיט זיין נאָמען, נאָר מיט אַ פּסעוודאָנים (יאַקאָבי, אָדער אַנדערע נעמען), און האָט זיי באַצייכנט אַלס ״באַארבעטונגען״. אָבער ווען ער איז שוין געווען אַזוי באַקאַנט, אַז דער נאָמען יעקב גאָרדין האָט צוגע־געבן אַ ספּעציעלע חשיבות אַ פּיעסע האָבן די טעאַטער־אונ־טערנעמער אים אָפּט פֿאַרצאָפּט זיין בלוט דערמיט, וואָס זיי פלעגן באַטיטלען די דאָזיקע שנעל־געבאַקטע ״באַארבעטונ־גען״ אַלס אָריגינילע ווערק פון יעקב גאָרדינען...

*
**

פון דער רייכער מאַסע פּאַקטן וועגן יעקב גאָרדינס לעבן און שאַפֿן (און ליידן), וואָס קלמן מרמר ברענגט אַרויס אין זיין אַרבעט וועגן יעקב גאָרדין איז גענוג צו ברענגען בלויז אַ פּאָר, כדי צו באַקומען אַ שטיקל באַגריף וועגן די אומ־שטענדן, אונטער וועלכע דעם רעפֿאָרמאַטאָר פון דעם יידישן טעאַטער איז אויסגעקומען צו אַרבעטן.

אין יאָר 1908 האָט יעקב גאָרדין אָנגעשריבן זיין לעצטע פּיעסע: ״דעמענטיא אַמעריקאַנאַ אָדער דער וואָנזין נאָך גלעלט״. ס׳איז געווען אַ פּיעסע געבויט אויף דעם דעמאָלט שוין גענפֿלאָצטן בדאָנזווילער ״ריעל־עסטייט־בום״ און וואָר־שיינלעך אויך אויף דעם שווערן קריזיס פון יאָר 1907. אויף דעם דאָזיקן הינטערגרונט האָט גאָרדין געגעבן אַ ברייטע און שאַרפּע קריטיק פון דעם ״גענלט־וואָנזין״, וואָס האָט וואולגאַ־ריזירט און פֿאַרפֿעסטעט דאָס אַמעריקאַנער יידישע לעבן. ״צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון דעם יידישן טעאַ־טער, — דערציילט ק. מרמר, — האָט אַ פּיעסע אַזוי אויפגע־רודערט די ברייטע מאַסן. איר ערשטע אויפֿפֿרונג אין ניו־יאָרק, דעם 26טן נאָוועמבער 1908 איז געווען באַגלייט מיט אַזאַ ענטוזיאַזם, וואָס מ׳האָט פריער אין יידישן טעאַטער קיינ־מאָל ניט געזען. נאָכן ערשטן אַקט האָט מען געמוזט אויפ־הייבן דעם פֿאָרהאַנג 9 מאָל, נאָכן צווייטן אַקט — 8 מאָל, נאָכן דריטן — 21 (איין־און־צוואַנציק!) מאָל, און נאָכן פערטן אַקט, ווען דער עולם גרייט זיך שוין געווויינלעך אָנצוקצוגיין — 10 מאָל. דאָס פּובליקום האָט כסדר געמאַכט אָנוואַציעס פֿאַרן דראַמאַטורג און פֿאַר די שוישפּילער״ (ז׳ 194).

״דעמענטיא אַמעריקאַנאַ״ איז געשטעלט געוואָרן אין טאַמאַשעווסקיס טעאַטער. ביי אַזאַ גוואַלדיקן דערפֿאָלג פון דער פּיעסע וואָלט געווען נאַטירלעך צו דערוואַרטן, אַז זי זאָל זיך האַלטן אויף דער בינע ניט נאָר אַ פּולן סעזאָן, נאָר עטלעכע סעזאָנען נאָכאַנאַנד. אויסגעלאָזן האָט זיך אָבער, אַז די פּיעסע איז אַראָפּגענומען געוואָרן פון דער בינע בלויז אין צווויי וואָכן אַרום, נאָך דעם, ווי מ׳האָט זי אָנגעהויבן מיט אַזאַ דערפֿאָלג צו שפּילן. פֿאַרוואָס איז עס געשען?

״אין טעאַטער־קריזיז האָט מען אַ היפּשע צייט ניט גע־קאָנט געוני באַשטימען פֿאַרוואָס טאַמאַשעווסקי האָט נאָך צווויי וואָכן שפּילן אַרונטערגענומען די פּיעסע, וואָס איז געווען אַ דערפֿאָלג... מען האָט דערמאָנט די איינוועגדונג פון טאַמא־שעווסקיס מענעדזשער, יוסף עדעלשטיין, וועלכער האָט, ווי מ׳דערציילט, געטענהט: צו וואָס אָפּצאָלן גאָרדינען אַ פֿאַר־מעגן (פֿאַר דער פּיעסע), ווען מען קאָן מער פֿאַרדינען פון די פּופּציק־דאָלעריקע שונד־פּיעסן, וואָס טאַמאַשעווסקי אַליין ׳מאַכט צורעכט׳... באַריס טאַמאַשעווסקי האָט שפּעטער אויסגעזאָגט דעם סוד, אַז ער האָט אויפגעהערט שפּילן ׳דע־מענטיא אַמעריקאַנאַ׳ אויפן פֿאַרלאַנג פון... ריעל־עסטייט ספּעקולאַנטן. ער דערציילט: ׳אַ סך פון די, וואָס זיינען גע־וען פֿאַרמישט אין דער קרענק פון ריעל־עסטייט ספּעקולאַ־ציע זיינען געקומען אין טעאַטער אַריין, און ווען ניט זיי אַליין איז זייערע קינדער, זייערע קרובים. און גאָרדין האָט מיט זיין ׳דעמענטיא אַמעריקאַנאַ׳ געלאַכט פון זייערע יסורים און דערמאָנט זאָכן, וועלכע זיי האָבן געזוכט צו פֿאַרגעסן און דערשטיקן — — — איך האָב געקראָגן פיל געבעט־בריוו און פֿראָטעסט־בריוו איך זאָל די פּיעסע ניט שפּילן׳...״ (ז״ז 196־197).

און דער ״גוטער״ טאַמאַשעווסקי האָט בלויז אויס רחמנות צו די ריעל־עסטייט־ספּעקולאַנטן, הייסט עס, אַראָפּגענומען פון דער בינע די דערפֿאָלגרייכע פּיעסע, — אויב מען זאָל אים גלויבן...

און אויב דאָס איז געווען וויניק האָבן טאַמאַשעווסקיס קאָנקורענטן, יעקב פֿ. אַדלער און שפּאָכנער, די אייגנטימער פון צווויי אָנדערע יידישע טעאַטערס, וויבזאָר און גרעניד, זיך באָנוצט מיט דער געלעגנהייט פון דעם דערפֿאָלג פון גאָר־דינס ״דעמענטיא אַמעריקאַנאַ״ און האָבן גלייכצייטיק געזומען שטעלן אונטער יעקב גאָרדינס נאָמען זיינע אַן אַלטע מעלאָ־דראַמע ״אַמעריקאַ״, ״וואָס ער האָט מיט יאָרן פריער אָנגע־

שרייבן צוליב פרנסה און האָט זיך געשעמט אונטערצושרייבן אונטער איר זיין נאָמען. זיי האָבן זי 'אַנאַנסירט' אַלס 'דער משוגעת פון אַמעריקע'. 'אַ נייע דערשיינונג פון יעקב גאָר־דין". „דאָס וואָס ס'האָט זיך דעמאָלט אָפּגעשפּילט אַרום דער פּיעסע,— באַמערקט ק. מרמר, — האָט אַן צווייפל פּאַר־קירצט זיין (גאָרדינס) לעבן".

ניט ווייניקער, ווי פון די טעאַטער־ספּעקולאַנטן האָט יעקב גאָרדין געליטן פון דער ממש מאָניאַקאַלישער פּאַרפאָל־גונג מצד אב. קאָהאַן, דעם דעמאָלטדיקן רעדאַקטאָר פון „פּאָר־ווערטס", וועלכער האָט ניט געקאָנט פּאַרטראָגן קיין זאָך און קיינעם, וואָס האָט זיך אויפגעהויבן העכער פון דעם שונד־זומפּ, אין וועלכן ער, אב. קאָהאַן, האָט זיך געפילט ווי אַ פיש אין וואַסער.

אָנגעהויבן האָט זיך אב. קאָהאַנס קאַמף קעגן גאָרדינען נאָך דעם, ווי גאָרדין האָט זיך קריטיש אָפּגערופן וועגן קאָהאַנס אַ „ווערק". אָבער די גרונט־אורזאַך פון קאָהאַנס שנאה צו גאָרדינען איז, נאָטירלעך, געווען אַ פיל טיפערע: גאָרדין האָט כסדר געזוכט אויפצוהייבן און צו פּאַרפיינערן דעם גע־שמאַק פון די יידישע מאַסן, בעת אב. קאָהאַן האָט אַנדערש ניט געקאָנט, ווי פּאַרפלאָכן און פּאַרוואולגאַריזירן אים. האָט ער זיך דעריבער געמאַכט פּאָר אַ כלל, אַז ווען נאָר עס איז געשטעלט געוואָרן גאָרדינס אַ פּיעסע פלעגט ער, קאָהאַן, זי תיכף זוכן אָרונטערצורייסן אויף זיין „איידעלן שטייגער". אָבער אַמשטאַרקסטן האָט זיך אב. קאָהאַן צעווילדעוועט קעגן גאָרדינען, וועמ גאָרדין האָט זיך אין 1908 (מיט קנאַפּע צוויי יאָר פּאָר זיין טויט) צוריקגעקערט פון זיין רייזע איבער אי־ראָפּע און מ'האָט אים געמאַכט אין ניו־יאָרק אַן ערן־אָוונט.

„נאָך גאָרדינס ערן־אָוונט, — דערציילט ק. מרמר, — טרעט אָרויס אב. קאָהאַן מיט אַ סעריע אַנטי־גאָרדין אָרטיק־לען, וואָס האָבן זיך געצויגן פּאָר חדשים נאָכאַנאַנד.

מאָריס ווינטשעווסקי האָט קאָהאַנס ערשטע פּיר אָרטיק־לען (פּופּצן קאָלומס) כאָראַקטעריזירט אַזוי: „אין דעם ים' וועלטער האָט ער (אב. קאָהאַן) אָרויסגעבראַכט צוויי גרופּן פּאַקטן, פון וועלכע די ערשטע האָט ער שוין אַליין געזאָגט בייַ יעדער רעצענזיע אין די זעכצן יאָר, וואָס ער 'האַלט זיך אייַן', און אַ צווייטע גרופּע, הגם ניט שפּאָגל נייַ, איז, אַז 'גאָרדין טעאָריזירט די קריטיק און מאַכט סקאַנדאַלן אין טעאַטער, א. אַז. וו.'". ווינטשעווסקי רעכנט אויס קאָהאַנס אַלע טענות און באַמערקט דערצו: „אָט דאָס צו זאָגן, האָט מען ביז איצט פּאָרשריבן פופּצן קאָלומס. מען האָט אויף דעם אופן באַוויזן אייַן 'פונקט', וועלכן איך האָב דאָ אויסגעלאָזן: גאָרדין האָט אים (קאָהאַנען) באַשולדיקט, אַז ער קאָן ניט שרייבן, האָט קאָהאַן צעלאָזן פופּציק ביז זעכציק שורות לעזע־שטאָף אין אַ פופּצן־קאָלומדיקן טעפּל, וואָס האָט באַוויזן קלאָר פּאָר דעם טעמפּסטן מוח, אַז גאָרדין איז געוועכט..."

אָט איז דער „סטיל", אין וועלכן אב. קאָהאַן האָט כאָראַק־טעריזירט כמעט יעדע נייע גאָרדין־פּיעסע: „אַ פּאַלשע, גע־בלאָפּטע, לאַנגווייליקע פּיעסע", אָדער „פּאַלש, געבלאָפּט און לאַנגווייליק פון אָנהייב ביזן סוף".

מען דאַרף געדענקען, אַז אב. קאָהאַן איז געווען ניט בלויז אַ מאַניאַקאַלישער גאָרדין־האַסער און שונד־באַשיצער. ער איז געשטאַנען אין שפּיץ פון דעם „פּאָרווערטס", דער דעמאָלט אייניקער סאָציאַליסטישער אָרבעטער־צייטונג אין יידיש אין אַמעריקע, און די צייטונג האָט געהאַט הינטער זיך די גאַנצע דעמאָלטדיקע אָרגאַניזירטע יידישע אָרבעטער־באַוועגונג, אויף וועלכער גאָרדין האָט געבויט אַלע זיינע האָפענונגען אויף אַ בעסערן יידישן טעאַטער. דער רעדאַקטאָר און די צייטונג, וואָס האָבן פּאַרשונדעוועט די יידישע אָרבעטער־באַוועגונג אין אַמעריקע האָבן ניט געקאָנט טאָן אַנדערש ווי העלפן אַנ־האַלטן און פּאַרשטאַרקן דעם שונד אין דעם יידישן טעאַטער און באַקעמפן סיי דעם רעפּאָרמאַטאָר פון דעם יידישן טעאַ־טער, יעקב גאָרדינען, סיי יעדן פּרואוו אויפצוהייבן דעם טע־אַטער אויף אַ העכערער שטופע. און אויב דער סוף פון דעם איז געווען, אַז דער יידישער קאָמערציעלער טעאַטער איז כמעט אינאַגנצן אונטערגעגאַנגען און צאַפּלט זיך זיינע לעצטע מאָמענטן אין דעם ווילדסטן שונד, פון וועלכן יעקב גאָרדין האָט אים העלדיש געזוכט אַרויסצושלעפּן, ליגט אַ גרויסער, אויב ניט דער גרעסטער טייל, „פּאָרדינסט" פּאָר דעם אויפן „פּאָרווערטס", אויף אב. קאָהאַנען און אויף זיינע יורשים...

⁂

דאָס בוך איז צוזאַמענגעשטעלט טיילווייז פון דער סעריע אַרטיקלען וועגן יעקב גאָרדינען, וואָס ק. מרמר האָט געדרוקט אין דער „מאָרגן־פרייהייט" מיט יאָרן צוריק. איצט זיינען די אַרטיקלען צונויפּגעזאַמלט און באַאַרבעט געוואָרן אין אַ בוך־פּאָרם מיט אַ ריי בילדער און וויכטיקע צוגאָבן אונטער דער רעדאַקציע פון אונדזער באַקאַנטן שרייבער און טעאַטער־קינסטלער, יעקב מעסטל.

זייער ווערטפולע צוגאָבן צו מרמרס אָריגינילער אַרבעט זיינען „יעקב גאָרדינס פּיעסן אין פילם, ראַדיאָ און אויף פּאַר־שיידענע שפּראַכן" פון יעקב מעסטל; נחמן מייזילס „יעקב גאָרדין אויף רוסיש, פּויליש און העברייאיש", און אַ צוגאָב צו דער יעקב גאָרדין־ביבליאָגראַפּיע פון זלמן זילבערצווייג און יעקב מעסטל.

דאָס בוך איז, ווי אַלע אויסגאָבן פון דעם איקוף־פּאָרלאָג, אַרויסגעגעבן געוואָרן קאָרעקט און ציכטיק. ס'איז אַ זייער ווערטפולער בייטראָג צו דער געשיכטע פון דעם יידישן טע־אַטער און צו דער כאָראַקטעריסטיק פון יעקב גאָרדינס לעבן, שאַפן און אויפטו.

דוד בערגעלסאָן, זיין סטיל, זיינע שילדערונגען

אויב דוד בערגעלסאָן וואָלט דערלעבט ביז היינטיקן טאָג, וואָלט די גאַנצע יידישע קולטור־וועלט און יעדנפאַלס די פּראָגרעסיווע יידישע קולטור־וועלט איצט געפייערט זיין צוויי־פאַכן יובילייַ: 75 יאָר זינט ער איז געבוירן געוואָרן (דעם 24טן יולי, אָדער פילייכט דעם 28טן אויגוסט, 1884) אין דעם אוקראַיִנישן שטעטל אַכרימאָווע (סאַרני), און 50 יאָר זינט דער דערשיינונג פון זיין ערשטן געדרוקטן ווערק, „אַרום וואָקזאַל", אין יאָר 1909 אין וואַרשע. ליידער איז זיין לעבן מיט גוואַלד איבערגעריסן געוואָרן — מ׳רעכנט, אַז אין אויגוסט 1952 — דורך פאַרברעכערישע הענט, וואָס האָבן מיט זייערע מעשים געזוכט צו שעדיקן און געשעדיקט גלייכצייטיק דעם יידישן פאָלק און דעם סאָוועטנפאַרבאַנד.

לויט דער ליטעראַרישער פרוכטבאַרקייט וואָס דוד בערגעלסאָן האָט אַרויסגעוויזן באַלד נאָך דער לעצטער מלחמה, האָבן מיר געקאָנט דערוואַרטן פון אים נאָך אַ סך וויכטיקע ווערק, וואָס וואָלטן, אויב מעגלעך, נאָך מער פאַרגרעסערט זיין ראָלע און אָרט אין אונדזער ליטעראַטור. אָבער אויך דאָס וואָס דוד בערגעלסאָן האָט געשאַפן, האָט אים שוין פון סאָמע אָנהייב פאַרזיכערט אַ שטענדיקן בכבודיקן אָרט אין דער ליטעראַטור בכלל (איצט דורך איבערזעצונגען אין רוסיש און אין אַנדערע שפּראַכן פון די סאָוועטישע פעלקער) און קודם־כל, נאַטירלעך, אין דער יידישער ליטעראַטור.

דעם אויסדרוק „פון סאָמע אָנהייב" איז דאָ ניט גאָר קיין פּינקטלעכער. דער פּאָקט איז, אַז „פון סאָמע אָנהייב", דאָס הייסט פון דעם מאָמענט, וועלן ער האָט אָנגעהויבן — שוין אין עלטער פון 13 יאָר — צו „פּראָווון זיין האַנט", פריער אין רוסיש און אין העבריישיש און דערנאָך אין יידיש און שיקן זיינע ערשטע ווערק אין די פאַרשיידענע רעדאַקציעס, האָט ער זיך אָנגעשטויסן אויף פעסט פאַרמאַכטע טירן. דער פּאָקט איז, אַז זיין ערשטע געדרוקטע זאַך, „אַרום וואָקזאַל", וואָס איז אַרויס אין בוך־פאָרם אין וואַרשע אין 1909, — דאָס הייסט, וועלן בערגעלסאָן איז געווען 25 יאָר אַלט און האָט, הייסט עס, שוין געהאָט הינטער זיך מער ווי אַ צענדליק יאָר ליטעראַרישע פּראָבעס, — האָט ער געמוזט אָפּדרוקן אויף זיין אייגענעם חשבון, ווייל ער האָט פאַר דעם ניט געפונען קיין פאַרלעגער. אָבער דאָס, וואָס דאָס ערשטע בוך פון דעם אומבאַקאַנטן שרייבער איז באַלד אָנערקענט געוואָרן דורך דער דעמאָלטדיקער יידישער קריטיק (ש. ניגער, א. ווייטער און אַנדערע) אַלס ערשטקלאַסיק ווערק, וואָס האָט אַרויסגעזוכט דעם יונגן בערגעלסאָנען אין פראָנט פון אונדזער ליטעראַטור, ווייזט אַז די פאַרלאָגן און זשורנאַלן האָבן זיך פריער ניט געאיילט צו דרוקן זיינע ווערק ניט דווקא צוליב זייערע מעגלעכע שוואַכקייטן, נאָר גראָד צוליב זייערע מעלות.

וואָרום בערגעלסאָן האָט שוין אין זיין ערשטן געדרוקטן ווערק, אין „אַרום וואָקזאַל", באַווויזן, אַז ער האָט זיין אָריגינעלן ועג פון שרייבן, זיין אייגענעם קלאָר־אויסגעדריקטן סטיל און פאַרטיפטקייט, וואָס איז געווען אַ נייעס אין דער דעמאָלטדיקער יידישער ליטעראַטור. אַז דאָס איז טאַקע געווען אָזוי, קאָן מען זאָגן פון דעם, וואָס בערגעלסאָנס אַן אַנדער ווערק, „דער טויבער", וואָס ער האָט אָנגעשריבן אין 1906 און וואָס פאַרנעמט ביז איצט אַ בכבודיקן אָרט אין זיין שאָפונג, איז אויך צוריקגעווויזן געוואָרן דורך די דעמאָלטדיקע רעדאַקטאָרן און איז אָנערקענט און אויפגענומען געוואָרן ערשט נאָכדעם, ווי בערגעלסאָן, אַלס באַדייטנדיקער שרייבער, האָט שוין צו זיך צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון די לייענער און קריטיקער דורך זיין „אַרום וואָקזאַל".

וואָס־זשע איז געווען דאָס נייע אין דעם צוגאַנג און אין סטיל פון דעם יונגן בערגעלסאָנען? דאָס נייע, ווי געזאָגט, איז זיין ספּעציעלער, זיין אייגענער אופן פון באַטראַכטן און מאָלן דאָס יידישע לעבן. פון איין זייט איז בערגעלסאָנס „אַרום וואָקזאַל", למשל, געווען נאָך אַ „שטעטל", אַיינס פון די „שטעטלעך", וואָס האָבן פריער באַרימט געמאַכט שלום אַשן און א. מ. וויסענבערגן אין די ערשטע יאָרן פון זייער שאַפן. דער אונטערשייד צווישן די אַלע דריי „שטעטלעך" איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס בעת שלום אַש האָט אידעאַליזירט און ראָמאַנטיזירט דאָס אַלטע פּויליש־יידישע האַנדלס־שטעטל, וואָס האָט שוין אין זיין צייט געהאַלטן ביים אונטערגיין, און א. מ. וויסענבערג האָט מיט דיקע, נאַטוראַליסטישע פאַרבן געמאָלט די ערשטע סימנים פון דעם אַרבעטער־רעוואָלט אין שטעטל, האָט בערגעלסאָן רעאַליסטיש געמאָלט דאָס אוקראַיִנישע שטעטל אין זיין באַרג־אַראָפּ, אין זיין אומפאַרמיידלעכן אונטערגאַנג.

אָבער בערגעלסאָנס רעאַליסטישער מאָלן און זייַנע פאַרבן זיינען געווען אייגנאַרטיק, אַזעלכע וואָס זיינען אויף שטענדיק פאַרבליבן דער ספּעציעלער קענצייכן פון זיין שאָפן: ניט קיין גלאַנציקע לאַקיר־פאַרבן ווי אין שלום אַש שטעטל, ניט קיין שאַרפע וויסענבערגישע שוואַרץ־און־וויים פאַרבן, נאָר דינע, אימפּרעסיאָניסטישע האַלב־שאָטנס און האַלב־ווערטער, וואָס האָבן באַווויזן די מענטשן מער דורך זייערע שטימונגען און שטומע אָפּרופן אויף דער סביבה, אַיידער דורך קאָנקרעטע האַנדלונגען און בולטע דיאַלאָגן און מאָנאָלאָגן.

ש. ניגער האָט אַמאָל, אין דער צייט, וועלן ער האָט נאָך מיט אַ געווויסער אָביעקטיווקייט געזוכט צו פאַרשטיין און כאַראַקטעריזירן די סאָוועטיש־יידישע ליטעראַטור, געגעבן

---

1) צוויי אַרטיקלען אין דער „מאָרגן־פרייהייט" אין אויגוסט 1959 ;
2) „בערגעלסאָן און זיין שטעטל", אין „זאַמלונגען", האַרבסט 1959.—רעד.

די פאָלגנדיקע געלונגענע כאַראַקטעריסטיק פון דוד בערגעל־סאָנס סטיל:

„...וואָס די פריערדיקע שרייבער (מענדעלע, פֿרץ, שלום־עליכם) האָבן געטאָן פֿאַרן פאָלקס־נוסח פון יידיש, האָט בערגעלסאָן אָנגעהויבן צו טאָן פֿאַרן אויפקומענדיקן יידיש־נוסח פון דער יידיש־נאַציאָנאַלער אינטעליגענץ. ער האָט אָנגעהויבן אַריינברענגען אין אים אינעווייניקסטע אַר־דענונג און ריטם. ער האָט געהאַט די אַמביציע צו דערהערן די שטילע און נאָך ניט אינגאַנצן איינגעשטעלטע מוזיק פונעם מאָדערנעם יידיש, אָזוי ווי די קלאַסיקער האָבן פֿאַרנומען דעם ניגון פון דעם אַמאָליקן מאַמע־לשון... מיט זיין ‚נאָך אַלעמען' (באמת נאָך פריער, — מ. כ.) איז געבוירן געוואָרן דער מאָדערנער יידישער ראָמאַן און עס האָט זיך אָנגעהויבן פֿאַרמירן דער מאָדערנער יידיש־סטיל..."

און ווייטער:

„די געשעענישן (אין בערגעלסאָנס ווערק) ווערן ניט איבערגעגעבן אָזוי ווי זיי פֿאַרלויפן זיך, איינע נאָך דער אַנ־דערער... נאָר עס ווערן אָנגעוואָרפן און עס זאַמלען זיך אויף ביסלעכווייז אייגלנע, אָזוי ווי צופֿעליקע פאַקטן, עפּי־זאָדן, שטריכן, עס שווימען פון ערגעץ אַרויס שאָטנס, עס ווייזן זיך ליכט־פלעקן, קאָלירן שרייען אויף און פֿאַרשטומען, ליפּן שעפּטשען, ווען־ווען לייכט אויף און פֿאַרגייט אָ שמייכל, וואו ניט וואו זעט מען אָ גרימאַסע, אָ געזיכט, עס הערן זיך קרעכצן, עס ווייזן ווינטלעך פון טרויער, די לופט ווערט שטיקנדיק — און פון די אַלע זאַכן שאָפט זיך ביים לייענער אָ בילד, אָ געמיט־צושטאַנד, אָ שטימונג" *).

אָבער ניט נאָר מיט זיין ליטעראַרישן סטיל האָט זיך בערגעלסאָן אויסגעצייכנט און האָט צוגעצויגן צו זיך די אויפמערקזאַמקייט פון דעם לייענער. ניט וויניקער און אפשר נאָך מער מיט זיינע שילדערונגען פון דעם יידישן לעבן. שוין זינט זיין „אָרום וואָקזאַל" און שפּעטער אין „נאָך אַלעמען", „אין אָ פֿאַרגרעבטער שטאָט" און באַזונדער אין זיין (דאָכט זיך, ניט אינגאַנצן פֿאַרענדיקטן) „אָפּגאַנג", האָט בערגעלסאָן געמאַלט און באַוויזן דעם באַרג־אַראָפּ פון דעם אַלטן יידישן שטעטל און שטייגער, דעם אָפּגאַנג פון דער באַלעבאָטישער יידישער אינטעליגענץ, וואָס איז פון אַיין ברעג אַוועק און צו קיין אָנדערן ניט צוגעקומען, וואָס איז אָפּגעפֿרעמדט געוואָרן פון דער אָפּשטאַרבנדיקער פֿאַרגאַנגעניהייט און זעט פֿאַר זיך ניט קיין קלאָרע צוקונפט.

עס דערמאָנט זיך מיר אָ זייער כאַראַקטעריסטישער פאַקט. איך האָב אָמאָל (אין יאָר 1926, בעת אָ באַגעגעניש מיט בערגעלסאָנען אין בערלין) אים געפרעגט:

— פֿאַרוואָס שטעלט איר פֿאָר ס׳רוב פון אייערע טיפּן דורך האַלב ליכט, האַלבע קאָלירן, אָנצוהערנישן און שטי־מונגען און זיי רעדן ביי אייך אָזוי ווייניק?

בערגעלסאָן האָט אויף מיר ערנסט געקוקט ווי נאָכגע־טראַכט ווי בעסער אויסצודריקן זיך און ענדלעך באַמערקט:

— פֿאַרוואָס? דערפֿאַר ווייל ס׳רוב פון זיי רעדן שוין געווייניגלעך ניט קיין יידיש, אָדער ווייסן ניט ווי אויסצודריקן זייערע שטימונגען אין יידיש. מוז איך רעדן פֿאַר זיי, וויזן זיי, ווי זיי פילן...

אין דעם ליגט אפשר דער סוד פון בערגעלסאָנס סטיל, פון זיין אימפּרעסיאָניזם, פון זיין לאָנגזאַמען אָנוואָרפן האַלבע קאָלירן, האַלבע שאָטנס, ביז עס באַקומט זיך אַ בילד, וואָס רעדט פאַר זיך אַליין, אפילו ווען די פֿאַרשוינען שווייגן. דער סטיל איז ביי בערגעלסאָנען אין דעם גרעסטן טייל פון זיין שאַפן אויפן ענגסטן אופן פֿאַרבונדן מיט דעם אינהאַלט, מיט דער סביבה, וואָס ער מאָלט, מיט זיין באַציאונג צו איר, — די אינהייט פון אינהאַלט און סטיל איז געווען דער קנע־צייכן פון בערגעלסאָנס גאַנצן שאַפן.

אין זיינע ערשטע ווערק, וואָס האָבן פֿאַרזיכערט בער־געלסאָנס אָרט אין דער יידישער ליטעראַטור, איז ער נאָך זייער ווייט פון אַ וועלכער עס איז פּאָזיטיוער אידעאָלאָגיע. הגם ער האָט אָנגעהויבן ערנסט צו שרייבן און צו דרוקן זיך ערשט נאָך דער ערשטער רוסלענדישער רעוואָלוציע פון 1905, וואָס האָט טיף אויפגערודערט אַ גרויסן טייל פון די יידישע אַרבעטער און אינטעליגענץ, מערקן זיך נאָך ניט אין זיין „אָרום וואָקזאַל", „דער טויבער", „נאָך אַלעמען" און אַנדערע ווערק פון פֿאַר דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע קיין קלאָרע סימנים פון אַ וועלכע עס איז רעוואָלוציאָנערע סימ־פּאַטיעס, אָדער פון ספּעציעלן אינטערעס צום אַרבעטער. עס איז אין זיי אָבער אויך ניטאָ קיין סימן פון דעם אַנטי־רעוואָלוציאָנערן ציניזם, וואָס האָט זיך אין דעם פּעריאָד צווישן די רעוואָלוציעס פון 1905 און 1917 פֿאַרשפּרייט צווישן דעם קליינבירגערטום און זיין אינטעליגענץ. דוד בערגעלסאָן באַראַקטיקט נאָך ניט און אורטיילט ניט אין זיינע ווערק פון יענער צייט. דערפֿאַר אָבער דעקט ער אויף מיט אַ מייסטע־רישער האַנט דעם אונטערגאַנג־פּראָצעס פון די יידישע בור־זשואָזע שיכטן, וועלכע די געשיכטע האָט אָן רחמנות פֿאַר־אורטיילט.

דאָס רעוואָלוציאָנערע יאָר 1917, וואָס האָט געעפנט ברוי־זנדיקע האָפענונגען אין גאַנצן לעבן פון דעם דעמאָלטדיקן רוסלאַנד און אויך אין יידישן לעבן, באַזונדערס צווישן דער אַרבעטער־יוגנט און דער אונטערוואָקסנדיקער אינטעליגענץ, האָט צוגעצויגן אויך בערגעלסאָנען צו דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג און אידעאָלאָגיע. פריער — צו די „סיימאָוצעס" און „עס־עס", וואָס האָבן זיך פֿאַראייניקט אין אַיין „יידישער סאָציאַליסטישער אַרבעטער־פֿאַרטיי" מיט איר קיעווער טעג־לעכן אָרגאַן „נייע צייט", אין וועלכן בערגעלסאָן איז אַ צייט געווען דער ליטעראַרישער רעדאַקטאָר. שפּעטער האָבן די פייערן פון בירגער־קריג און דער גרויל פון די פּעטלורישע פּאָגראָמען אויף יידן אין אוקראַינע אַ צייט געשטערט דעם זייער פילבאַרן בערגעלסאָנען באַנעמען — דורכן פייער און רויך — דעם אמתן זינען און ווערט פון דער גרויסער אָק־טאָבער־רעוואָלוציע. ער איז אַוועק (אין 1921) קיין אויס־לאַנד, קיין בערלין, וואו ער האָט געלעבט ביזן יאָר 1933, ביז היטלער איז דאָרטן געקומען צו דער מאַכט. נאָכן יאָר 1933 קערט זיך בערגעלסאָן אום צוריק קיין סאָוועטנפאָר־באַנד און דאָרטן הייבט זיך אָן דער נייער פרוכטבאַרער פּעריאָד פון זיין שאַפן.

דער דאָזיקער פּעריאָד האָט זיך אייגנטלעך אָנגעהויבן נאָך פריער, אין 1925, ווען ער האָט, זייענדיק אין בערלין, איבערגעטראַכט און איבערגעקוקט, וואָס די סאָוועטישע רעוואָלוציע האָט געמיינט פֿאַרן פֿאָלק און האָט אָנגעשריבן זיין „מידת הדין", — אַ ווערק, אין וועלכן ער האָט געזוכט אַרויסצוברענגען די מאָראַל, די שטרענגקייט, אָבער אין דער זעלביקער צייט די געראַנטיקייט פון דער רעוואָלוציע. (צו יענער צייט האָט בערגעלסאָן אויך אויפגעהערט צו

*) ש. ניגער: יידישע שרייבער אין סאָוועט־רוסלאַנד. ז׳ 286־287.

שרייבן אין „פֿאַרווערטס" און איז אַריבער צו דער „פֿריי־היט"). צווישן די יאָרן 1928 און 1932 האָט ער שוין עט־לעכע מאָל באַזוכט דעם סאָוועטנפֿאַרבאַנד און געגרייט זיין צוריקקער אַהיים אין זייַנע באַגעגענישן און דיסקוסיעס מיט די סאָוועטישע יידישע שרייבער אין מאָסקווע. פון יענע דיסקוסיעס געדענקט זיך אייַנע, וואָס איז פֿאַרגעקומען, גלויבּ איך אין יאָר 1932 אין מאָסקווע, אויף אַ ספּעציעלער שרייבער־פֿאַרזאַמלונג לכבוד בערגעלסאָנען.

מען האָט געריידט וועגן בערגעלסאָנס סטיל און מעטאָד, וועגן דעם אויף וויפל זיין אימפּרעסיאָניסטישער רעאַליזם אונטערשיידט זיך אָדער שטימט מיט דעם סאָציאַליסטישן רעאַליזם, וואָס האָט דעמאָלט פֿאַרנומען דעם אויבנאָן אין דער סאָוועטיש־יידישער ליטעראַטור. זעט, האָט געטענהט מיט היץ דער דיכטער אהרן קושניראָוו, — ווי אייַערע העלדן נעמען זיך צייט. „פּיר יאָר איז מירעלע אַרומגעגאַנגען מיטן הינקעדיקן לערער פון שטעטל און אויפן פּינפּטן זיינען זיי זיך צעגאַנגען..." (דער אָנהייב פון „נאָך אַלע־מען"). וווייסט איר, אַז ביי אונדז דאָ פּירן מיר דורך אין פּיר יאָר אַ גאַנצע פּיאַטילעטקע?!...

בערגעלסאָן האָט, נאָטירלעך, פֿאַרטיידיקט זיין שרייבערישן מעטאָד. אָבער וועַן ער האָט זיך צוריקגעקערט אין באַזעצט אין סאָוועטנפֿאַרבאַנד האָט זיך זיין מעטאָד מיט דער צייט שטאַרק געענדערט. דאָס האָט מען געקאָנט זען אין זיין אויטאָביאָגראַפֿישן ראָמאַן „פּענעק" און אין דעם צווייטן טייל פון דעם זעלביקן ראָמאַן אונטערן נאָמען „ביים דניעפּער", וואו ער טרעט שוין אַרויס ניט נאָר ווי אַן אָב־יעקטיוויסט מאָלער, נאָר אָפּט אויך ווי אַ שטרענגער ריכטער, וואָס אורטיילט און פֿאַראורטיילט די אַלטע לעבנס־פֿאָרמען, לעבנס־באַציאונגען און אידייען. דאָס קאָן מען נאָך מער זען אין זיין סעריע „בירעבידזשאַנער" דערציילונגען, וואו ער מאָלט לעבעדיקע, האַרעפֿאַשנע בויער פון אַ נייַעם לעבן, וואָס זיינען פֿונקט אַזוי קלאָר און בולט אין זייער רעדן, ווי אין זייערע האַנדלונגען. דאָס זעט מען אויך אין אַ צאָל פון זיינע מלחמה־ און נאָך־מלחמה־דערציילונגען, — מיטן אויס־נאָם אפשר פון זיין לעצטן ניט־פֿאַרענדיקטן ווערק „אַלעק־סאַנדער בראַש", וואו בערגעלסאָן מאַכט אין אַ געוויסער מאָס אַ צוריקטריט צו זיין פֿאַר־רעוואָלוציאָנערן סטיל פון מאָלן מיט האַלבע פֿאַרבן, מיט ניט־דערר־עדטע ווערטער.

אין די גרענעצן פון אַ דערמאָנונג־אַרטיקל איז, פֿאַר־שטייט זיך, אוממעגלעך אַרויסצוברענגען אַלץ וואָס עס דער־מאָנט זיך פֿערזענלעך וועגן בערגעלסאָנען, זיין פּול בילד פון ליטעראַרישער און געזעלשאַפֿטלעכער אַקטיווקייט (אַלס מיטגליד פון דעם יידישן אַנטי־פֿאַשיסטישן קאָמיטעט) ביז זיין אַרבעט און לעבן זיינען אַזוי אומנאָטירלעך־טראָגיש אי־בערגערסן געוואָרן. זיין טויט, פֿונקט ווי דער טויט אין דער זעלביקער צייט פון אַ צאָל אַנדערע גרויסע יידיש־סאָוועטישע שרייבער, איז געווען ניט נאָר זייער פֿערזענלעכער אומגליק, נאָר אונדזער אַלעמענס אומגליק, אַן אומגליק פֿאַר אונדזער פֿאָלק, פֿאַר זיין ליטעראַטור און קולטור, וואָס האָבן געליטן דורך דעם אַ מוראדיקן פֿאַרלוסט. אויב ס׳איז פֿאַראַן אַ וועלכע עס איז טרייסט אין דער טראָגעדיע, איז עס בלויז דאָס, וואָס בערגעלסאָן — פֿונקט ווי זיינע חברים אין אומ־גליק, — זיינען געווען, האָבן געשאַפֿן, האָבן איבערגעלאָזן נאָך זיך אַ גרויסע און רייכע קולטור־ירושה, האָבן אויסגע־טראָטן פֿאַר דער יידישער ליטעראַטור בכלל און פֿאַר דער סאָוועטיש־יידישער באַזונדערס אַ וועג, וואָס הגם ער איז איצט צייטווייליק פֿאַרשמעלערט געוואָרן, איז ער אָבער ניט פֿאַרגעסן און ניט פֿאַרוואָקסן געוואָרן. מיר גלויבּן און האָפֿן, אַז דער שרעקלעכער פֿאַרברעכן, וואָס איז באַגאַנגען געוואָרן איבער דוד בערגעלסאָנען און זיינע מיט־מאַרטירער — אי־בערגעגעבענע סאָוועטיש פֿאַטריאָטן — קענן דער סאָצי־אַליסטישער אַרדענונג, יושר און מאָראַל, וועט בנוגע דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור און קולטור אין סאָוועטנפֿאַר־באַנד אָפּגעשאַפט ווערן טאַקע דורך דער סאָציאַליסטישער אַרדענונג, וועלכע איז, ניט געקוקט אויף די פֿאַרברעכנס, געבליבן און גייט פֿאָראויס. און הגם טויטע קאָנען מער ניט צוריקגעקערט ווערן צום לעבן, וועלן די ווערק זייערע לעבן און וועלן אין זייער אויפלעבונג ווידער באַלעבן און באַפֿרוכ־פּערן די יידישע ליטעראַטור אין סאָוועטנפֿאַרבאַנד און אי־בער גאָר דער וועלט. לאָמיר צום 75סטן יאָר פון בערגעל־סאָנס געבוירן ווערן און צום 50סטן יאָר פון זיין „אָרום וואָקזאַל" דערמאָנען מיט דאַנק און מיט אַ באַנייטן אינ־טערעס די שאַפֿונגען, וואָס בערגעלסאָן האָט אונדז איבער־געלאָזן.

בערגעלסאָן און זיין „שטעטל"

כ׳האָב זיך מיט דוד בערגעלסאָנען באַגעגנט צום ערשטן מאָל אין סעפּטעמבער 1917, אין קיעוו. איך בין אַהין דעמאָלט געקומען צו אַרגאַניזירן און רעדאַקטירן די טעגלעכע יידי־שע צייטונג „נייַע צייט", אַרגאַן פון דער דעמאָלטדיקער „פֿאַראייניקטער יידישער סאָציאַליסטישער אַרבעטער־פּאַר־טיי" (געווענדט ס. ס. און י. ס.). דוד בערגעלסאָן האָט ביי דער אַרגאַניזירונג פון דער צייטונג אַנגענומען צו זיין איר ליטעראַרישער רעדאַקטאָר, — ריכטיקער, דער רעדאַקטאָר פון די ליטעראַרישע ווערק, וואָס וועלן דערשיינען אין דער צייטונג און איך מוז זיך מודה זיין, אַז הגם איך האָב, נאָטיר־לעך, געוואוסט, אַז בערגעלסאָן איז דער אויטאָר פון דער גרע־סערער דערציילונג „אָרום וואָקזאַל", וואָס איז אַרויס אין יאָר 1909, האָב איך וועגן אים גאָרניט געוואוסט. כ׳האָב אויך ניט געוואוסט (פון זיין „אָרום וואָקזאַל", אָדער פון וועלכע עס איז שרייבערישע קוואַלן), אַז בערגעלסאָן האָט אַ וועלכע עס איז סימפּאַטיע און אינטערעס צו סאָציאַליזם און צו דער רעוואָלוציע, וואָס זאָל אים באַוועגן צו ווערן אַ ליטעראַטור־רעדאַקטאָר גראָד אין אַ סאָציאַליסטישער, רעוואָלוציאָנערער צייטונג, ווי די „נייַע צייט" איז געפּלאָ־נעוועט געווען צו זיין. און ס׳האָט מיך דערפּאָר ניט גע־וואונדערט, וועַן דוד בערגעלסאָן איז אין אַ פּאָר חדשים אַרום נאָך דער דערשיינונג פון „נייַע צייט" עפּעס ווי אומ־באַמערקט — אָן וועלכע עס איז רעדאַקציאָנעלע, אָדער אידיאָלאָגישע סכסוכים און פֿאַרלייבנדיק אַ גוטער פריינט — אַרויסגעפֿאַלן פון דער צייטונג. אין דער צייט פון זיין „אָפּיציעלער" פֿאַרבינדונג מיט איר האָט ער, דאָכט זיך, ניט אָפּגעדרוקט אין איר קיין איין זאַך זיינע און האָט ניט דורכגעלאָזן קיין איין ליטעראַרישע זאַך, וואָס אַנדערע האָבן צוגעשיקט.

צוליב אָט די צוריקגעשיקטע און צוריקגעווארפענע זאכן האָב איך, געדענק איך, דעמאָלט געהאַט מיט אים אַ פּאָר „רעדאַקטאָרישע" געשפּרעכן. אַלס אַ רעדאַקטאָר פון אַ נייער יידישער צייטונג בין איך, נאַטירלעך, געווען פאַראינטערעסירט צו דרוקן אין איר אויך ליטעראַרישע ווערק, דערציילונגען און לידער. אָבער אַרויסקריגן ביי בערגעלסאָנען וואָס עס איז פון דעם דאָזיקן מאַטעריאַל, וואָס איז צוגעשטעלט געווארן, אָדער צוגעשיקט געווארן פון דרויסן איז געווען כמעט אוממעגלעך. זיין כסדרדיקע טענה איז געווען: עס טויג אויף כּפרות. אפילו וועלן אַ זאַך איז שוין געווען אָנגעשריבן מער אָדער וויניקער ליטעראַריש, פלעגט ער עס מיט זייער זעלטענע אויסנאַמען צוריקווארפן, פאַרקנייטשנדיק די נאָז מיט אַ מין פאַראַכטונג:

— וואָס בעבעט ער דאָרטן? ס׳איז אַ ליד (אָדער דער־ציילונג) פון מלך סאבעצקיס צייטן. וועט דאַרף עס הייבט? וועט וועט עס לייענען?

און וועט איך פלעג אים פרעגן:

— אדרבא, פאַרוואָס שרייבט איר אַליין עפּעס ניט אָן פאַר דער צייטונג?

פלעגט ער ס׳רוב ענטפערן מיט אַ איראָנישן שמייכל, אָדער מיט אַ קוועטש פון די פּלייצעס, ווי איינער זאָגט:

— אָט אַזוי נעמט מען עס און מען שרייבט?

און ווי געזאָגט: אינגיכן, אין אַ צוויי־דריי חדשים אַרום נאָך דער דערשיינונג פון דער צייטונג, האָט דוד בערגעלסאָן אינגאַנצן אויפגעהערט צו האָבן צו טאָן מיט דער ליטעראַטור, וואָס האָט זיך אין איר געדרוקט. אַנשטאָט דעם איז סיי ער פערזענלעך, סיי זיין הויז אַלץ מער און מער געווארן אַ צענטער פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, וואָס האָט נאָך דער רעוואָלוציע אָנגעהויבן אויפשפּראָצן אין אוקראַינע, פון די נייע, יונגע, טאַלאַנטפולע יידישע שרייבער (אָנהייבנדיק מיט פּרץ מאַרקישן און לייב קוויטקאָן), וואָס האָבן זיך ווי שוועמלעך נאָך אַ רעגן געגנומען וווינן אויף דער וועלט. דוד בערגעלסאָן איז געווען אינער פון די ערשטע, צו וועלכן זיי פלעגן קומען „מתוודה זיין זיך אין זייערע ליטעראַרישע זינד", דערציילן אים וועגן זייערע פלענער, לייענען זייערע ערשטע ווערק, — און איך געדענק מיט וואָס פאַר אַן ענטוזיאַזם ער האָט דעמאָלט געריידט וועגן די ערשטע זאכן פון מאַרקישן און קוויטקאָן, וואָס זיינען פאַר־געלייענט געווארן אין זיין הויז.

געווען איז עס, ווי געזאָגט, אין ברען פון דער גרויסער רוסלענדישער רעוואָלוציע פון 1917, וועלן ממש די לופט אַרום אונדז האָט געברענט. הגם די סאָציאַליסטישע אָקטאָבער־רעוואָלוציע איז געקומען קיין אוקראַינע מיט אַ פאַר־שפּעטיקונג פון עטלעכע חדשים און מיט וויטערדיקע אויפ־רייסונגען און אָפּהאַלטונגען פון אַ פּאָר יאָר; הגם אוקראַינע איז די ערשטע פּאָר יאָר נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע גע־וועלן די רוסלענדישע „וואַנדעיע" — דאָס ארט, אין וועלכן ס׳האָט זיך געהאַלטן כסדר אין אַראָפּקייקלען דער גאַנצער פאַרשיידנארטיקער און פאַרשיידנקאָלירטער אָפּפאַל פון דער רוסלענדישער קאָנטר־רעוואָלוציע, האָט אוקראַינע, מיט קיוו אַלס צענטער, דעמאָלט געהאַלטן אין כסדרדיקן ברענען אין אַ העלישן, רייניקנדיקן און צעשטערנדיקן פיי־ער. ס׳איז גענוג צו זאָגן, אַז צווישן די יאָרן 1917 און 1920 האָבן זיך אין אוקראַינע איבערגעביטן אַרום 14 רעגירונגען, — פאַרשיידענע רעגירונגען: פון דער נאַציאָנאַליסטישער פאָרם פון דער אוקראַינער „ראַדע" פון וויניטשענקאָ, פון פעטליוראָן, פון העטמאַן סקאָראָפּאַדסקין און די דייטשע אָקופּאַנטן, פון דעניקינען און די פאַרשיידענע וויים־גוואַרדיי־אישע באַנדיטן, מיט קורצע איבעררייסן פון דער יונגער סאָוועטישער מאַכט. די אַלע רעגירונגען און „רעגירונגען" האָבן געהאַט זייערע אַרמייען. קיעוו, פונקט ווי אַ צאָל אַנ־דערע גרעסערע אוקראַינער שטעט, איז אין דער צייט ניט איין מאָל באַלאַגערט געווארן, באַשאָסן און פאַרבלוטיקט גע־ווארן דורך באָוואָפנטע טיילן, וואָס האָבן געזוכט אַרויסצו־רייסן די מאַכט אויף כּפרות. אפילו וועלן אַ זאַך איז שוין געווען אָנגעשריבן מער אָדער וויניקער ליטעראַריש, פלעגט ער עס מיט זייער זעלטענע אויסנאַמען צוריקווארפן, פאַר־קנייטשנדיק די נאָז מיט אַ מין פאַראַכטונג:

— וואָס בעבעט ער דאָרטן? ס׳איז אַ ליד (אָדער דער־ציילונג) פון מלך סאבעצקיס צייטן. וועט דאַרף עס הייבט? וועט וועט עס לייענען?

און וועט איך פלעג אים פרעגן:

— אדרבא, פאַרוואָס שרייבט איר אַליין עפּעס ניט אָן פאַר דער צייטונג?

פלעגט ער ס׳רוב ענטפערן מיט אַ איראָנישן שמייכל, אָדער מיט אַ קוועטש פון די פּלייצעס, ווי איינער זאָגט:

— אָט אַזוי נעמט מען עס און מען שרייבט?

און ווי געזאָגט: אינגיכן, אין אַ צוויי־דריי חדשים אַרום נאָך דער דערשיינונג פון דער צייטונג, האָט דוד בערגעלסאָן אינגאַנצן אויפגעהערט צו האָבן צו טאָן מיט דער ליטעראַטור, וואָס האָט זיך אין איר געדרוקט. אַנשטאָט דעם איז סיי ער פערזענלעך, סיי זיין הויז אַלץ מער און מער געווארן אַ צענטער פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, וואָס האָט נאָך דער רעוואָלוציע אָנגעהויבן אויפשפּראָצן אין אוקראַינע, פון די נייע, יונגע, טאַלאַנטפולע יידישע שרייבער (אָנהייבנדיק מיט פּרץ מאַרקישן און לייב קוויטקאָן), וואָס האָבן זיך ווי שוועמלעך נאָך אַ רעגן געגנומען וווינן אויף דער וועלט. דוד בערגעלסאָן איז געווען אינער פון די ערשטע, צו וועלכן זיי פלעגן קומען „מתוודה זיין זיך אין זייערע ליטעראַרישע זינד", דערציילן אים וועגן זייערע פלענער, לייענען זייערע ערשטע ווערק, — און איך געדענק מיט וואָס פאַר אַן ענטוזיאַזם ער האָט דעמאָלט געריידט וועגן די ערשטע זאכן פון מאַרקישן און קוויטקאָן, וואָס זיינען פאַר־געלייענט געווארן אין זיין הויז.

געווען איז עס, ווי געזאָגט, אין ברען פון דער גרויסער רוסלענדישער רעוואָלוציע פון 1917, וועלן ממש די לופט אַרום אונדז האָט געברענט. הגם די סאָציאַליסטישע אָקטאָ־בער־רעוואָלוציע איז געקומען קיין אוקראַינע מיט אַ פּאָר־שפּעטיקונג פון עטלעכע חדשים און מיט וויטערדיקע אויפ־רייסונגען און אָפּהאַלטונגען פון אַ פּאָר יאָר; הגם אוקראַינע איז די ערשטע פּאָר יאָר נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע גע־וועלן די רוסלענדישע „וואַנדעיע" — דאָס ארט, אין וועלכן ס׳האָט זיך געהאַלטן כסדר אין אַראָפּקייקלען דער גאַנצער פאַרשיידנארטיקער און פאַרשיידנקאָלירטער אָפּפאַל פון דער רוסלענדישער קאָנטר־רעוואָלוציע, האָט אוקראַינע, מיט קיוו אַלס צענטער, דעמאָלט געהאַלטן אין כסדרדיקן ברענען אין אַ העלישן, רייניקנדיקן און צעשטערנדיקן פיי־ער. ס׳איז גענוג צו זאָגן, אַז צווישן די יאָרן 1917 און 1920 האָבן זיך אין אוקראַינע איבערגעביטן אַרום 14 רעגירונגען, — פאַרשיידענע רעגירונגען: פון דער נאַציאָנאַליסטישער

און טומל, אין נויט און אין טייכן בלוט, האָט נאָך ניט געהאַלטן ביים אָננעמען וועלכע עס איז פעסטע פאַרמען?

דוד בערגעלסאָן איז אין דעם פרט ניט געווען קיין אויסנאַם צווישן די דעמאָלטדיקע יידישע שרייבער, ספּעציעל צווישן די פּראָזאַיקער. די אַלע, כמעט אָן שום אויסנאַם, זיינען דעמאָלט אַנטשוויגן געווארן, ווי די האַלטנדיק זיך פעסט ביים אַלטן לאַטיינישן כלל, אַז «אינטער ארמא סילענט מוזע» (אונטער דעם קלאַנג פון געווער שווייגן די מוזעס), — הגם די מוזעס פון די נייע דיכטער האָבן גראָד דעמאָלט שוין גאָרניט געשווייגן. און קענענדיק בערגעלסאָנס ווערק און שאָפונג־מעטאָדן, ווי מיר קענען זיי איצט, איז קלאָר, אַז פאַר בערגעלסאָנען, אַלס שרייבער, איז יענע צייט געווען אַ באָזונדערס שווערע. וואָרום להיפוך צו ס׳רוב פון אונדזערע אַנדערע גרויסע שרייבער, וואָס זיינען וואָרט־מאָלער, איז בערגעלסאָן געווען אַ וואָרט־סקולפּטאָר. זיינע העלדן און זיינע סיטואַציעס פלעגט ער ניט אַרויסברענגען מיטאַמאָל אין בלענדענדיקע פאַרבן און בילדער, נאָר ער פלעגט זיי לאַנגזאַם ווי אויסדרילעווען, אויסהאַקן און אויספּאָלירן פון שטיין, שאַפּנדיק זיי פון אייניקע קלייניע, אָמאָל כמעט אומבאַמערקבאַרע שטריכן און ליניעס.

פאַר דוד בערגעלסאָנען, דעם גרויסן און זייער פיל־באַרן קינסטלער, וואָס האָט אין זיין שאַפן און אין זיין לעבן געהאַט צו טאָן כמעט אויסשליסלעך מיט עלעמענטן, וועלכע די געשיכטע האָט פאַרמשפּט צום אונטערגיין און וועמנס אונטערגאַנג ער האָט אַזוי גענוי און פילבאַר באַשריבן אין זיין «אַרום וואָקזאַל», «נאָך אַלעמען» און «אפֿגאַנג», איז געווען אוממעגלעך מיטאַמאָל איבערצובויען זיך און כאָטש אפילו פון אויבנאויף אויפצוכאַפּן אין זיין גאַנצקייט דאָס נייע, וואָס די גרויסע אָקטאָבער־רעוואָלוציע האָט געבראַכט אויף דער וועלט.

לאָמיך זיך דאָ מודה זיין, אַז צו יענער צייט איז עס מיר געווען אַ סך וויניקער פאַרשטענדלעך ווי מיט יאָרן שפּעטער, וועו דוד בערגעלסאָן האָט זיך צוריקגעקערט פון דער בערלינער עמיגראַציע קיין סאָוועטנפאַרבאַנד און איז געוואָרן אינער פון די סאַמע באַדייטנדיקסטע יידיש־סאָוועטישע שרייבער. לאָמיך דאָ אויך צוגעבן, אַז אפילו פאַר דער רעוואָלוציע, וועו איך — פונקט ווי אַ סך יידישע לייענער און שרייבער — האָבן געקענט בערגעלסאָנעס בלויז פון זיין «אַרום וואָקזאַל» און פון «נאָך אַלעמען» איז ער, ווי אַ שרייבער, מיר ניט געווען ניט נאָענט און ניט סימפּאַטיש, וואָרום געהערנדיק אַליין צו דעם דור, וואָס האָט זיך באַטייליקט און האָט אָננעהויבן רייף ווערן אין דער רעוואָלוציע פון 1905 און געלייגט אַלע זיינע האָפענונגען אויף דעם אַרבעטער־קלאַס און אויף זיין סאָציאַליסטישער צוקונפט, האָב איך געהאַט אַ זייער קנאַפּן אינטערעס אין נאָך ווי וויניקער סימפּאַטיע צו דעם אונטערגיי־עגדיקן קלאַס פון יידישע באַלעבאָטים און בורזשואַזע אינטעליגענטן, מיט וועלכע בערגעלסאָנס דעמאָלטדיקע ווערק זיינען געווען אויסשליסלעך פאַרנומען.

ערשט שפּעטער מיט יאָרן, נאָכדעם ווי דוד בערגעלסאָן האָט זיך צוריקגעקערט פון זיין מער ווי צען־יאָריקן פרייוויליקן גלות פון בערלין קיין מאָסקווע; נאָכדעם ווי ער האָט אָננעהויבן צו מאַכן זיין ליטעראַרישע־געזעלשאַפט־לעכן חשבון הנפש אין זיין «מידת הדין» (אין יאָר 1926), האָט אָפּגעבראָכן מיטן «פאַרווערטס», פאַר וועלכן ער האָט עטלעכע יאָר געשריבן פון בערלין און איז געווארן אַ מיטאַרבעטער פון דער «פרייהייט»; וועו דער אונטערגאַנג פון די בורזשואַזע קלאַסן און באַציאונגען אין סאָוועטנפאַרבאַנד איז שוין ניט נאָר פאַרצייכנט געווארן ליטעראַריש, נאָר פאַרחתמעט געווארן עקאָנאָמיש און פּאָליטיש, — ערשט דעמאָלט און שפּעטער, וועו ער האָט געזומען דרוקן זיין צוויי־בענדיקן ראָמאַן «פּענעק» («ביים דניעפּער»), האָט מיר דוד בערגעלסאָנס גאַנצער פאַר־רעוואָלוציאָנערער שאַפן אָננעהויבן צו ווערן פאַרשטענדלעך, אויב אפילו ניט זייער נאָענט.

וואָרום אין ליכט פון דער גאַנצער דערפאַרונג פון אונדזער ליטעראַטור איז קלאָר געווארן: דוד בערגעלסאָן, ניט פראָקלאַמירנדיק און אפילו ניט דערמאָנענדיק קיין שום רעוואָלוציאָנערע פרינציפּן האָט אייגנטלעך דורכגעמאַכט אַ זייער גרינטלעכע רעוואָלוציאָנער־ליטעראַרישע אַרבעט: ער האָט געמאַכט דעם לעצטן גרינטלעכן דיאַגנאָז פון דעם אַלטן יידישן שטעטל, פון זיין מאַטעריעלן און גייסטיקן שטייגער און אידייען, און האָט אונטערגעשריבן, — ניט ווי אַ ריכטער, נאָר ווי אַ דאָקטאָר — דעם טויט־אורטייל פון שטעטל און פון זיינע טראַדיציעס. דאָס איז געווען אַ נויטיקע און אַ וויכטיקע אַרבעט, וואָרום אָן דעם דאָזיקן „טויט־אורטייל" וואָלט זיך דער „גייסט" פון דעם אָפּגעשטאָרבענעם שטעטל נאָך לאַנג אַרומגעדרייט און אַרומגעפלאַנטערט צווישן אונדז, — ווי ער דרייט זיך און פלאַנטערט זיך נאָך אַרום ביז היינטיקן טאָג אין דעם געדאַנקען־גאַנג און אין די שאַפונגען פון זייער אַ היפּשער צאָל יידישע שרייבער אין אַמעריקע...

***

מיר האָבן אין אונדזער יידישער ליטעראַטור געהאַט עטלעכע „שטעטלעך". מיר האָבן קודם־כל געהאַט דאָס שטעטל פון מענדעלען (קאָבצאַנסק, גנילאָפּיאַטעווקע), וועלכע דער רעוואָלוציאָנערער משכיל, מענדעלע מוכר ספרים, האָט געזוכט ארויסצושלעפּן פאַר די אויערן פון דעם פאַרשימלטן זומפּ פון מיטלאַלטערלעכער פאַרגליווערטקייט. מיר האָבן געהאַט דאָס „שטעטל" פון שלום אַשן, — דאָס פּוילישע שטעטל, וואָס שלום אַש האָט ליטעראַריש „אַנטדעקט" און האָט עס געפּרואווט ראַמאַנטיש אויפלעבן אין אַ צייט, וועו עס האָט שוין געהאַלטן אין אונטערגיין. מיר האָבן געהאַט א. מ. וויסענבערגס שטעטל פון ערב דעם יאָר 1905, וועו דער אַלטער שטעטלדיקער אינשטעל און די דאָרטיקע סאָציאַלע באַציאונגען האָבן זיך שאַרף געשפּאַלטן, וועו ס׳איז אויף דער בינע אַרויס דער נאָך זייער יונגער, זייער ניט־דערפאַרענער, אָבער שוין גאַנץ הויך פאָדערנדיקער אַרבעטער־קלאַס, וואָס האָט שוין מער ניט אָנערקענט די אַלטע שטעטלדיקע פירערשאַפט און הערשאַפט.

אין שלום־עליכמס „כתרילעווקע" האָבן מיר שוין פאַר זיך אייגנטלעך ניט דאָס פאַרצייטיקע יידישע שטעטל, נאָר די גרויסע שטאָט („באַרדיטשעווי"), אין וועלכער עס זיינען נאָך פאַרבליבן אַ סך אַלטע שטעטלשע געוואוינהייטן און פאַסטעמקעס, וואָס זיינען אין זייער אונטערגאַנג מער קאָמיש, ווי טראַגיש. און ענדלעך אין דוד בערגעלסאָנס שטעטל (אין «אַרום וואָקזאַל», «נאָך אַלעמען») האָבן מיר דעם לעצטן קינסטלערישן דיאַגנאָז און אורטייל איבערן שטעטל, וואָס

האָט שוין אינגאַנצן פאַרלוירן זיין אַלטע עקזיסטענץ־באַ־
רעכטיקונג פיזיש, ווי גייסטיק, וואָס פּראָווט זיך נאָך טוליען
„אַרום וואָקזאַל", אָבער פאַר וועלכן ס׳איז אין דער אמתן
שוין „נאָך אַלעמען", אַן אַ צוריקקער.

ווען מען לייענט איצט נאָכאַמאָל איבער בערגעלסאָנס
ווערק פון יענער, פאַר־רעוואָלוציאָנערער צייט, טאָקע זיין
„אַרום וואָקזאַל", „נאָך אַלעמען", „אָפּגאָנג" און דערנאָך די
נייע רעוויזיע פון אַלטן שטעטל, וואָס ער האָט שפּעטער שוין,
אין זיין סאָוועטישן פּעריאָד, אין די 30קער יאָרן, געמאַכט
אין זיין „פּענעק", וואַרפט זיך אין די אויגן אַן אינטערעסאַ־
טער און זייער פיל־באַדייטנדיקער שטריך: אין די אַלע רא־
מאַנען טרעפן מיר ניט קיין אין סימפּאַטישע פערזאָן, קיין
אין פערזאָן, צו וועלכער דער שרייבער זאָל אַרויסווייזן אָדער
פּראָוון אַרויסרופן אַ וועלכן עס איז סימן פון ליבע, פון
אינערלעכער סימפּאַטיע. כמעט אַלע אָן אויסנאַם „העלדן"
פון די דאָזיקע ראָמאַנען גייען אַרום ווי פאַרמשפּטע, ווי
מענטשן וואָס ווייסן, אַז זיי זיינען פאַראורטיילט צום אונטער־
גאַנג און ווייסן עס נאָך בעסער וועגן אַלע זייערע אַרומיקע,
און פּראָוון אפילו ניט מאַכן דאָס קלענסטע שטיקל באַווּע־
גונג, כדי צו ראַטעווען זיך, כדי אָנצופילן זייער אויסגע־
הוילטן לעבן מיט אַ נייעם, אויפלעבנדיקן אינהאַלט.

אין דעם פּרט איז דוד בערגעלסאָן אומברחמנותדיק און
איז ממש אָן אויסנאָם צווישן אַלע אָנדערע גרויסע שילדע־
רער פון שטעטל, וועלכע האָבן ווי ניט ווי געזוכט, מיט מער,
צי מיט ווינציקער דערפאָלג, אַרויסצוברענגען צווישן זייערע
שטעטלדיקע טיפּן מענטשן, וואָס האָבן אין זיך געטראָגן
כאָטש אַ שטיקל האָפענונג. אין דעם פּרט רופט זיך איבער
דער פאַר־רעוואָלוציאָנערער פּראָזאַיקער דוד בערגעלסאָן
מיט דעם פריערדיק־רעוואָלוציאָנערן דיכטער איזי כאַריק,
וועלכער האָט פאַר דעם אָפּגעשטאָרבענעם אַלטן יידישן
שטעטל ניט געהאַט קיין אָנדער „עצה", ווי „שטעטעלע,
פאַרשווינד!"

און די דאָזיקע באַציאונג צום אַלטן יידישן שטעטל, —
אייגנטלעך צום אַלטן שטעטלשן שטייגער, קלאָסן־איינטיי־
לונג און אידעאָלאָגיע האָט דוד בערגעלסאָן נאָך מער פאַר־
שאַרפט, וועט ער האָט זיך צוריקגעקערט צו דער לעצטער
אָפּרעכענונג מיטן שטעטל אין זיין סאָוועטישן פּעריאָד, אין
די דרייסיקער יאָרן, אין זיין צוויי־בענדיקן „פּענעק" („ביים
דניעפּער").

נחמן מייזיל, וועלכער האָט פערזענלעך זייער נאָענט גע־
קענט בערגעלסאָנען און איז געווען זייער באַהאָוונט מיט די
קוואַלן פון זיין שרייבן, דערציילט (אין זיין אַרטיקל „דוד
בערגעלסאָן און דער נסתר", „יידישע קולטור" פון יובי־
יולי 1956), אַז בערגעלסאָנס „ביים דניעפּער" איז לויט זיין,
מייזילס, איניציאַטיוו געשריבן געווארן אָלס אַן אויטאָביא־
גראַפיש ווערק און אַז פענעק און זיין פאַמיליע האָבן באמת
געדאַרפט פאַרשטעלן דוד בערגעלסאָנס יוגנט אין זיין פא־
מיליע.

„ביים דניעפּער", — שרייבט נחמן מייזיל, — איז געווען
אַ נייער גאַנג ביי דוד בערגעלסאָנען, הגם די מענטשן און די
סביבה, וואָס ער ברענגט דאָרט אַרויס זיינען אייגנטלעך גע־
וען אונדזערע אַלטע באַקאַנטע פון „נאָך אַלעמען" און פון
קלענערע דערציילונגען, וואָס ער האָט געשריבן אין פאַרשיי־
דענע צייטן. מער ניט, וואָס דאָס לעבן מיט די פאַרשוינען,
וואָס ער האָט דאָס מאָל אַרויסגעבראַכט אין זיין נייעם בוך,
האָט ער באַמיט זיך צו זען און צו מאָלן אין אַ נייעם ליכט
און לויט דער נייער אידעאָלאָגישער איינשטעלונג צו דער
יידישער וועלט, צום יידישן שטעטל און שטאָט און צו די
ווירקנדיקע כוחות אין דעם יידישן און ניט־יידישן לעבן.
עס איז געווען אַ רעוויזיע, אַן איבערשאַצונג פון וועלטן און
אפילו פון זיינע אייגענע משפּחה־געפּילן, וואָס בערגעלסאָן
האָט מיטן אייגענעם ווילן און אפשר ניט גאָר געוואָלט אויף
זיך אַרויפגעצויגן און אַרויפגעצוואונגען. דוד בערגעלסאָן
פאַרלירט אַפּט זיין אייגענע וואָג און מאָס ביים מאָלן זיינע
נאָענטע".

און נחמן מייזיל גיט צו:

„אַז די שילדערונגען (פון פּענעקס פאַמיליע און סביבה
אין 'ביים דניעפּער') זיינען ניט געווען באַאָרעכטיקט און ניט
אויפריכטיק, — דאָס איז מיר געווען גוט באַקאַנט פון פיל
יאָרן מיטלעבן מיט בערגעלסאָנען און פון צוזען די אמתע
באַציאונגען צו זיינע משפּחה־מיטגלידער, צו זיין פאָטער און
מוטער, שוועסטער און ברידער, וואָס ער האָט אַזוי ביטער
און בייסיק און פאַלש געמאָלט אין זיין 'ביים דניעפּער'" (או־
מעטום אויבן אונטערגעשטראָכן פון מיר, — מ. כ.).

קאָן זיך קיינער, נאַטירלעך, ניט שפּאַרן מיט נחמן מיי־
זילן, וועט ער פּאַרזיכערט, אַז דוד בערגעלסאָנס יוגנט און
זיין באַציאונג צו זיין פאַמיליע איז געווען גאַנץ אַנדערש ווי
די, וואָס ער מאָלט אין „ביים דניעפּער", אין דער פערזאָן
פון פּענעקן און זיין פאַמיליע און סביבה. אָבער פונדעסט־
ווענען מעג מען זייער שטאַרק צווייפלען (און אַ ריכטיקע אָפּ־
שאַצונג פון דוד בערגעלסאָנס באַציאונג צום אַלטן יידישן
שטעטל און שטייגער צוזינגט צו צווייפלען) צי נ. מייזיל האָט
געהאַט אַ רעכט צו באַהויפטן, אַז בערגעלסאָן האָט אין „פּע־
נעק" „מיטן אייגענעם ווילן און אפשר ניט גאָר געוואָלט
אויף זיך אַרויפגעצוואונגען אין 'ביים דניעפּער' זיין איבער־
שאַצונג פון יידישן שטעטל 'לויט דער נייער אידעאָלאָגי־
שער אייגנשטעלונג צו דער יידישער וועלט' און אַז די שיל־
דערונגען דאָרטן זיינען געווען 'ניט באַרעכטיקט און ניט
אויפריכטיק' און אפילו 'פאַלש געמאָלט'". וואָרום זאָגן אַזוינס
מיינט ניט נאָר אָפּצולייקענען דעם גרויסן ליטעראַרישן ווערט
פון אייגנס פון דוד בערגעלסאָנס ווייכטיקסטע ווערק, נאָר
אויך צו שטעלן אונטער אַ חשד בערגעלסאָנס ווערט אַלס
שרייבער, וואָס דערלויבט זיך, צוליב וועלכע־עס־איז אור־
זאַכן און חשבונות „מיטן אייגענעם ווילן" און „אפשר ניט
גאָר געוואָלט" צו שרייבן „ניט באַרעכטיקט", „ניט אויפ־
ריכטיק" און אפילו „פאַלש".

עס איז, פאַרשטייט זיך, זייער וואַרשיינלעך, ווי נ. מייזיל
פאַרזיכערט, אַז דער סקעלעט, דער גרונט־מאַטעריאַל, אויף
וועלכן דוד בערגעלסאָן האָט געבויט זיין „ביים דניעפּער",
איז ענגומען געוואָרן פון דער סביבה און אפילו פון דער פא־
מיליע, וואָס איז אים געווען אַמבעסטן באַקאַנט, פון זיין אייּ־
גענער פאַמיליע און סביבה. אין דעם פּרט איז בערגעלסאָן,
פאַרשטייט זיך, ניט געווען קיין אויסנאַם. ס׳רוב, אויב ניט
אַלע שרייבער, נוצן אויס פאַר זייערע ווערק די סביבה און
דערפאַרונגען וואָס זיינען זיי פערזענלעך אַמבעסטן באַקאַנט
(נעמט כאָטש לעוו טאָלסטאָיס „קינדהייט", „יינגלשאָפּט" און
„יוגנט", אָדער גאָרקיס טרילאָגיע „קינדהייט", „מיינע אוני־
ווערסיטעטן", „צווישן מענטשן"). אַנדערש קאָן עס גאָר ניט
זיין, ווייל אַנדערט וואָלט דעם שרייבער אויסגעקומען צו
„ערציילן וועגן אַ דורכאויס אויסגעטראַכטער וועלט. פון

דער אַנדער זייט, אָבער, איז דער שרייבער ניט קיין פּראָטאָ־קאָליסט און ניט קיין פאָטאָגראַפער; דער „היימישער" מאַ־טעריאַל, מיט וועלכן ער איז אַמבעסטן און אַם אינטימסטן באַקאַנט, ווערט פון אים אויסגענוצט דערהויפּט אַלס בוי־מאַטעריאַל, און ווי ער באַהאַנדלט דעם דאָזיקן בוי־מאַטע־ריאַל הענגט שוין אָפּ ניט פון דעם, צי ער ברענגט אַרויס דעם אָדער יענעם טיפּ, אָדער געשעעניש, פּראָטאָקאָליש ריכ־טיק, נאָר פון דעם, וואָס ער וויל דורך דעם דאָזיקן מאַטע־ריאַל אַרויסברענגען, פאַר וועלכע צוועקן ער זוכט אים אויסצונוצן.

און אַזוי ווי ס'איז קיין צווייפל ניט, אַז דוד בערגעלסאָן האָט צווישן 1917 און 1933 (ווען „ביים דניעפּער" איז גע־שריבן געוואָרן) דורכגעמאַכט אַ לאַנגן וועג פון אידעאָלאָ־גישער פאַרטיפונג און פאַרשאַרפונג איז ניט קיין וואונדער, וואָס די פאַרבן, מיט וועלכע ער מאָלט די סביבה פון ראָמאַן און דער ווינקל, פון וועלכן ער קוקט אויף איר, האָבן גע־מוזט — זייער נאַטירלעך און זייער אויפריכטיק — דורכ־מאַכן אַ באַדייטנדיקע ענדערונג אין פאַרגלייך מיט זיינע פאַר־רעוואָלוציאָנערע אָנשויאונגען.

אָבער אפילו ווען מיר זאָלן ניט נעמען אין אַכט אָט די אומפאַרמיידלעכע און נאַטירלעכע פאַרשאַרפונג פון דוד בער־געלסאָנס פּערזענלעכער און קינסטלערישער וועלט־אָנ־שויאונג, אין גאַנג און דורך די דערפאַרונגען פון דער גרויסער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, לאָזט זיך זייער שטאַרק אָפּפרעגן, צי דער אופן, ווי בערגעלסאָן האָט געשריבן „ביים דניעפּער" איז געווען אַ „נייער גאַנג" ביי אים און האָט פאַר־צייכנט אַ נייעם צוגאַנג „צום יידישן שטעטל און שטאָט און צו די ווירקנדיקע כוחות אין יידישן און ניט־יידישן לעבן". וואָרום דער אורטייל, וואָס דוד בערגעלסאָן האָט אַרויסגע־געבן וועגן דעם שטעטל און זיינע פאַרשוינען און פירנדיקע עלעמענטן נאָך לאַנג פאַר דער רעוואָלוציע, אין „נאָך אַלע־מען" און אין „אָפּגאַנג" זיינען גענוי די זעלביקע, ווי אין „ביים דניעפּער". ער האָט זיי פאַראורטיילט פריער און האָט זיי פאַראורטיילט שפּעטער. ניט מער, וואָס שפּעטער האָט ער אין שטעטל דערזען די אויפשפּראָצונג פון די נייע כוחות, וואָס ער האָט פריער, פאַר דער רעוואָלוציע, ניט געזען און ער האָט זיי אַרויסגעבראַכט, הגם ער האָט גע־וואוסט, אַז ניט זיי קאָנען, ניט זיי וועלן שוין ראַטעווען דאָס אַלטע, פאַר־רעוואָלוציאָנערע שטעטל.

איך האַלט דעריבער, אַז אויב דוד בערגעלסאָן איז אין זיין רעוואָלוציאָנערן „ביים דניעפּער" אפשר ניט געווען פאָ־טאָגראַפיש־געטריי דער פאַמיליע און סביבה, פון וועלכער ער אַליין איז אַרויסגעקומען (ווי נ. מייזיל פאַרזיכערט), איז ער אָבער בשום אופן ניט געווען פאַלש און ניט אויפ־ריכטיק און איז, פאַרקערט, פאַרבליבן געטריי זיין קינסט־לערישן געוויסן און דעם גרעסערן אידעאָלאָגישן באַוואוסט־זיין, מיט וועלכן ער האָט געמאָלט דאָס שטעטל „ביים דניעפּער".

אגב, ווען מען רעדט וועגן פּערזענלעכע דעראינערונגען, דערמאָנט זיך מיר, אַז דוד בערגעלסאָן האָט אין דער צייט ווען מיר פלעגן זיך באַגעגענען, פריער אין קיעוו און דער־נאָך אין בערלין און אין מאָסקווע, געהאַט אַן אומאויסשעפּ־לעכן אוצר פון אַנעקדאָטן וועגן מענטשן און פאַסירונגען, וואָס זאָלן האָבן געטראָפן אין שטעטל הייסין. די צאָל פון אַזעלכע אַנעקדאָטן, וועלכע ער פלעגט זייער גערן ניט נאָר דערציילן, נאָר ממש אויפשפּילן, ווי אַן אַקטיאָר, איז געווען אַזוי גרויס און פאַרשיידנאַרטיק און האָט, אגב, אַזוי דער־גאַנצט דעם טיפּאַזש און די סביבה פון זיינע פאַר־רעוואָלו־ציאָנערע ווערק, אַז כ'האָב אים אַמאָל אין שפּאַס באַמערקט, אַז אין זיין הייסין האָבן געמוזט טרעפן פיל מער פּאַסירונ־גען איידער די צאָל מענטשן, וואָס זיינען דאָרטן געווען און אַז איך בין אים חושד, אַז ער שאַפט זיך אַ נייעם הייסינער טיפּ, יעדעס מאָל, ווען ער דאַרף אים צוליב עפּעס האָבן...

בערגעלסאָן האָט אויף דעם געענטפערט מיט זיין גוט־באַקאַנטן ברייטן שמייכל, אין וועלכן ס'האָבן אָנטיילגענומען ניט נאָר זיינע אויגן און מויל, נאָר, דאַכט זיך, זיין גאַנצער קערפּער.

מיר האָבן פריער גערעדט וועגן דעם אַז בערגעלסאָן ווייזט ניט אַרויס אין זיינע פאַר־רעוואָלוציאָנערע ווערק די מינדסטע סימפּאַטיע צו זיינע פּאַרשוינען פון „אַרום וואָקאַזל", פון „נאָך אַלעמען", פון „אָפּגאַנג". ער באַציט זיך צו זיי ווי אַ דאָקטער, וואָס האָט געמאַכט אַ דיאַגנאָז, אַז זייער שטאַרבן איז אומפאַרמיידלעך, — הגם, ווי אַ דאָקטער, האָט ער, נאַ־טירלעך, ניט קיין פאַרגעניגן פון דעם, וואָס זיי מאַטערן זיך פריער אָן.

אַן ענדערונג אין דער באַציאונג צו זיינע פּאַרשוינען הייבט זיך ביי דוד בערגעלסאָנען אָן ערשט שפּעטער, נאָך דער רעוואָלוציע, אין זיין „מידת הדין", וועלכן ער האָט אָנגעשריבן אין 1925, וואוינענדיק ווייט פון סאָוועטנפאַרבאַנד, אין בער־לין. אין „מידת הדין" זעען מיר אַ צעשויבערט, צעשלאָגן שטעטל אויף דער גרענעץ צווישן דעם סאָוועטנפאַרבאַנד און פּוילן. אָבער די מענטשן דאָרטן זיינען שוין ניט קיין האָפע־נונגסלאָז פאַראורטיילטע צום אונטערגאַנג. זיי זיינען אומרו־איק, זיי ווייסן אָפט ניט אויף קלאָר וואָס צו טאָן, אָבער זיי שטרעבן צו עפּעס, און כאָטש אין הונגער, נויט און אָפט טויט־לעכע געפאַרן האָפן זיי אויף עפּעס, האָפן זיי אויף אַ ליכטיקן טאָג, אויף אַ נייעם קער אין זייער לעבן. זיי ליידן, געוויס, אָבער זייערע ליידן האָבן אַ געוויסן זינען, זיי צאָלן פאַר עפּעס און זיי קעמפן פאַר עפּעס, — און דוד בערגעלסאָן טרעט דאָ שוין אָפּ פון זיין „דאָקטערישער" אָביעקטיווקייט און געפינט אַ זינען און באַרעכטיקונג פאַר דעם „דין".

***

אַ באַזונדערס שטאַרקע אינערלעכע ענדערונג איז פאָר־געקומען אין דוד בערגעלסאָנס שרייבן נאָך דעם, ווי ער האָט זיך אין 1933 צוריקגעקערט קיין סאָוועטנפאַרבאַנד. דער דאָ־זיקער „צוריקקער אַהיים" איז ביי אים, אגב, פאָרגעקומען ניט מיטאַמאָל. צווישן 1921, ווען ער האָט פאַרלאָזן דעם סאָ־וועטנפאַרבאַנד אַ פאַרצווייפלטער און אַ צעטומלטער, פּשוט כדי צו ראַטעווען זיך און זיין פאַמיליע פון פיזישן אונטערגאַנג און ביז 1925, ווען ער האָט אָנגעשריבן זיין „מידת הדין", אין וועלכן ער האָט געזוכט צו פאַרשטיין די גרויסע אָקטאָבער־רעוואָלוציע און געפינען אַ באַרעכטיקונג פאַר די ליידן און קרבנות, וואָס זי האָט אָפּגעקאָסט, האָט בערגעלסאָן געמאַכט אַ טיפן חשבון הנפש ניט נאָר מיט זיך פּערזענלעך, נאָר נאָך מער מיט זיך אַלס שריפטשטעלער. ער האָט געמוזט געפינען אין דעם אַרומיקן און באַזונדערס אין יידישן לעבן אַ נייעם טיפּאַזש אָנשטאָט דעם פאַרמשפּטן, אָדער שוין אומגעקומענעם שטעטל. ער האָט געמוזט געפינען ביי זיך אַ נייע באַציאונג

צום מענטשן, ניט פון אַן „אָביעקטיוון" כירורג, נאָר ווי צו אַ מיטליידנדיקן און מיטהאָפנדיקן מענטשן, וועלכן ער קאָן ליב האָבן. ער האָט געמוזט אַנטוויקלען ביי זיך אַ נייעם מעטאָד פון שרייבן, אַ מער רעאַליסטישן און אַ מער האַסטיקן איידער דער, וואָס איז פריער אין משך פון יאָרן געוואָרן זיין ספּעצי־עלער קענצייכן. ער האָט געמוזט געפינען אַ נייע שפּראַך אָדער דערקענען און דערפילן די אמתע שפּראַך פון זיינע העלדן. און דאָס איז גאָרניט געווען קיין לייכטע אַרבעט, וועל־כע מ'האָט געקאָנט שנעל, לויט אַ וועלכן עס איז אָפּמאַך ביי זיך, אָפּטאָן.

מיר איז ביי אַן אַנדער געלעגנהייט (אין אַן אַרטיקל אין „מאָרגן־פרייהייט") שוין אויסגעקומען צו דערמאָנען אַ פּאָר כאַראַקטעריסטישע געשיכטעס, וואָס וואַרפן אַ העלע ליכט אויף די ענדערונגען, וואָס דוד בערגעלסאָן האָט געדאַרפט דורכמאַכן אין זיין אופן פון שרייבן. איין געשיכטע — דאָס איז געווען, גלויב איך, אין מיטן פון יאָר 1931, אָדער פילייכט 1932, — ווען דוד בערגעלסאָן איז געקומען פון בערלין אויף איינעם פון זיינע באַזוכן אין מאָסקווע און האָט זיך באַטייליקט אין אַ דיסקוסיע־אָוונט פון די מאָסקווער יידישע שרייבער טאַקע וועגן זיין אייגענעם, בערגעלסאָנישן, ווי אומיסטן פאַר־לאַנגזאַמטן, אימפּרעסיאָניסטישן מעטאָד פון בויען אַ בילד פון קליינע שטריכעלעך, אָנדייטונגען און האַלבע ווערטער. די פאַרזאַמלטע שרייבער האָבן געהאַט אַ סך אויסצוזעצן קעגן דעם דאָזיקן מעטאָד און בערגעלסאָן האָט אים — אָן אַ באַ־זונדערער זיכערקייט, אגב — געזוכט צו פאַרטיידיקן. די שאַרפסטע קריטיק פון בערגעלסאָנס מעטאָד האָט דעמאָלט, געדענק איך, אַרויסגעבראַכט דער דיכטער אהרן קושניראָוו, וועלכער האָט אויסגערופן:

— ווי קאָן מען איצט שרייבן, ווי איר (אין „נאָך אַלעמען"), אַז „גאַנצע פיר יאָר האָט זיך צווישן זיי געצויגן דער שידוך ביז זי האָט איר חתן אָפּגעשיקט די תנאים און אַליין ווידער אָנגעהויבן אַרומשפּאַצירן מיטן קרומען סטודענט". ווייסט איר ניט, אַז ביי אונדז פירן מיר איצט אויס אין פיר יאָר אַ גאַנצן פינף־יאָריקן פּלאַן?!

און איך גלויב, אַז פאַר בערגעלסאָנען אַליין איז דעמאָלט געוואָרן קלאָר, אַז אין אַ צייט, ווען מען פירט אויס אַ גאַנצן פינפיאָריקן פּלאַן אין פיר יאָר, מוז דער שרייבער זיך אויך איבערבאַוואָפענען און געפינען אַ נייעם מעטאָד פון דער־ציילן און מאָלן.

און אַ צווייטע געשיכטע — אומגעפער אויך פון יענער צייט — ווען איך האָב אין אַ שמועס מיט בערגעלסאָנען אים אַ פרעג געטאָן ווי קומט עס, וואָס די פּאַרשוינען אין זיינע ווערק רעדן אַזוי ווייניק, בלויז אָפּגעריסענע, אָפּגעהאַקטע ווערטער, און ס'רוב רעדט ער, בערגעלסאָן פאַר זיי. זיין ענטפער איז געווען, אַז ער מוז רעדן פאַר זיי, ווייל זיי, די פּאַרשוינען, ספּעציעל ווען עס האַנדלט זיך וועגן דער יידי־שער אינטעליגענץ, אָדער האַלב־אינטעליגענץ, פאַרמאָגן שוין ניט קיין אייגענע שפּראַך. זיי רעדן שוין כמעט ניט קיין יידיש...

איז עס בנוגע דער יידישער בורזשואַזיע און באַזונדערס וועגן איר יינגערן דור, פאַרשטייט זיך, טאַקע געווען גאַנץ ריכטיק. אָבער דער יידישער אַרבעטער האָט יאָ גערעדט יידיש, ער האָט פאַרמאָגט זיין שפּראַך און האָט זי אויך גע־לאָזן הערן נאָך דער רעוואָלוציע פון 1905 און נאָך העכער נאָך דער רעוואָלוציע פון 1917. די פּראָפעסיאָנעלע סאָ־וועטן־האַסער אין דער יידישער פּרעסע האַלטן נאָך ביז איצט אין איין פּלאַפּלען און וואַרפן בלאָטע אויף די „יעווסעקעס", וואָס האָבן כלומרשט אומגליקלעך געמאַכט דאָס יידישע פאָלק און באַרויבט זיין קולטור. דער אמת איז דאָך אָבער, אַז גראָד זיי, די „יעווסעקעס" — די קאָמוניסטישע און סאָווע־טישע יידישע טוער — האָבן דערהויבן די יידישע פּראָגרע־סיווע קולטור און די יידישע שפּראַך — דורך אַ נעץ צייטונ־גען, ביכער־פאַרלאַגן, קינדער־שולן, העכערע לערן־אַנ־שטאַלטן און דורך דעם באַנוץ פון יידיש אין אָפיציעלע אַנ־שטאַלטן — צו אַזאַ הויך, וועלכע זי האָט קיינמאָל פריער ניט דערגרייכט, און די שפּראַך איז, קודם־כל, געווען די אויסדריקלעכע, קלאָרע שפּראַך פון דעם יידישן אַרבעטער און האָרעפּאַשניק.

דוד בערגעלסאָן האָט עס געפילט און האָט אין משך פון עטלעכע יאָר, צווישן 1925, ווען ער האָט זיך גייסטיק אַ קער געטאָן צו דער סאָוועטישער רעוואָלוציע און דעם יאָר 1933, ווען ער האָט זיך ענדגילטיק צוריקגעקערט אין סאָוועטנ־פאַרבאַנד און געמאַכט דאָרטן זיין היים, זייער אויפמערק־זאַם נאָכגעפאָלגט די ענדערונגען, וואָס קומען פאָר צווישן די יידישע מאַסן. און עס איז גאָר ניט געווען קיין צווייפל, וואָס דאָס ערשטע גרעסערע ווערק, וואָס ער האָט אָנגע־שריבן נאָך זיין צוריקקער אין סאָוועטנפאַרבאַנד און נאָך דעם באַזוך, וואָס ער האָט באַלד געמאַכט אין ביראָבידזשאַן, איז געווען אַ סעריע גלענצנדיקע פאַרצייכענונגען און ביל־דער אונטערן נאָמען „ביראָבידזשאַנער". דאָרטן, אין ביראָ־בידזשאַן און אויפן וועג אַהין האָט ער דערזען „מענטשן האָרעווענדיקע און פּשוטע מיט אַלע מעלות און חסרונות, וואָס אַזוינע פאַרשלעפּן מיט זיך פון קליינשטעטלדיקער היים: מען איז אַ ביסל טעמפּ, אַ ביסל צו קלוג; מען איז ניט געבילדעט, דעריבער שטענדיק אויף דער וואַך, טאָמער וועט עמעץ אָפּנאַרן. דער רעוואָלוציע און דער אַרבעטער־מאַכט גלויבט מען, דאַכט זיך, ווי אַן אייגענער. מען האָט ניט איין מאָל געזען: זי נעמט זיך אָן דעם אָרעמאַנס קריוו־דע. דאָך, דאָס פריערדיקע לעבן האָט אויסגעלערנט ניט אויסצוזאָגן גלייך וואָס מען וויל..." *).

און צו אָט די מענטשן האָט בערגעלסאָן זיך אָנגעהויבן צוקוקן, צוזען זיי ביי דער אַרבעט, אויסהערן זייערע קריוו־דעס און האָפענונגען, הערן זייער שפּראַך, מיטפילן און מיט־האָפן מיט זיי און — שרייבן וועגן זיי גאָר מיט אַן אַנדער געפיל און באַציאונג, מיט אַן אַנדער טאָן און טעמפּ, איידער וועגן די אַמאָליקע באַלעבאַטישע יידן פון דעם אַמאָליקן שטעטל.

בערגעלסאָן דער רעוואָלוציאָנערער שרייבער, נאָך זיין צוריקקער אין סאָוועטנפאַרבאַנד; די ענדערונג אין בער־געלסאָנס שפּראַך און אופן פון באַשרייבן די געשעענישן און מאָלן זיינע העלדן אין די ווערק זיינע, וואָס זיינען דערשינען זינט 1934 (טיילווייז שוין זינט 1926, מיט זיין „מידת הדין") ביז דעם פאַטאַלן יאָר 1948, ווען זיין שאַפן און דערנאָך זיין לעבן איז מיט גוואַלד איבערגעריסן געוואָרן, — דאָס איז אַ זייער אינטערעסאַנטער, וויכטיקער ענין, וואָס דאַרף באַ־זונדער אונטערזוכט און באַלויכטן ווערן. און מען דאַרף האָפן, אַז דאָס וועט געטאָן ווערן אַלס אַ זייער נויטיקער טייל פון באַקענען דעם לייענענדיקן עולם מיט בערגעלסאָ־

*) „ביראָבידזשאַנער", פאַרלאַג „עמעס", מאָסקווע, 1934, ז' 3.

נען, מיט זיין שרייבערישן פּנים, מיט זיין גרויסער ליטע־ראַרישער ירושה.

דאָ ווילט זיך באַמערקן: דער אמת איז, אַז אונדזער לייענענדיקער עולם האָט וועגן בערגעלסאָנען מער גע־הערט, איידער געלייענט אים און קען אים אַ סך, אומפאַר־גלייכלעך ווייניקער, איידער אונדזערע אַנדערע קלאַסיקער פון דעם ערשטן און צווייטן דור, איידער מענדעלען, פּרצן, שלום־עליכמען, ווינטשעווסקין, אברהם רייזענען, שלום אַשן. די אורזאַך — אַ חוץ דעם ספּעציעלן כאַראַקטער פון בער־געלסאָנס שרייבן, וואָס האָט אים געמאַכט מער צוגענגלעך פאַר דער אינטעליגענץ, איידער פאַרן מאַסן־לייענער, — איז געווען דאָס, וואָס אייגנטלעך האָט אונדזער לייענער גע־האַט זייער ווייניק צייט צו באַקענען זיך מיט בערגעלסאָנס ווערק: בערגעלסאָנס ערשטע אַרבעט, וואָס האָט אים אַרויס־גערוקט אין פּראָנט פון דער יידישער ליטעראַטור, „אַרום וואָקזאַל" איז אַרויס אין יאָר 1909. אין פינף יאָר אַרום, אין 1914, האָט זיך אָנגעהויבן די ערשטע וועלט־מלחמה מיט די גרויסע אומגליקן, וואָס זי האָט געבראַכט פאַר אייראָפּע בכלל און פאַר די מזרח־אייראָפּייאישע יידן גאַנץ באַזונדערס, ווען ליטעראַטור איז ווייניק געלעגן אין קאָפּ ניט נאָר די יידיש־לייענער, נאָר אפילו די שרייבער, ספּעציעל די פּראָזאַאיקער. בערגעלסאָן איז דעמאָלט אַלס שרייבער כמעט אַנטשוויגן געוואָרן אויף אַ לאַנגער צייט. זיין ערשטע גרעסערע אַרבעט פון זיין רעוואָלוציאָנערן פּעריאָד, „מידת הדין", וואָס איז אַרויס אין 1926, איז פאַרבליבן ווייניק באַקאַנט סיי דעם רוסלענדישן סיי דעם אַמעריקאַנישן יידישן לייענער. נאָכדעם קומט ווידער אַן איבעררייס ביז 1934, ביז בערגעלסאָן קערט זיך אום אַהיים און שרייבט אָן זיינע „ביראָבידזשאַנער" און באַלד נאָכדעם „ביים דניעפּער". אין 1939 הייבט זיך אָן די צווייטע וועלט־מלחמה מיט דער שרעקלעכסטער פון אַלע קאַטאַסטראָפעס, וואָס זי האָט גע־בראַכט דעם יידישן פאָלק. אין די פּאָר יאָר נאָכן סוף פון דער מלחמה, צווישן 1945 און 1948 איז בערגעלסאָן, אמת, געוואָרן ליטעראַריש זייער אַקטיוו און פּראָדוקטיוו און האָט אָנגעשריבן אַ היפּשע צאָל גרעסערע און קלענערע דער־ציילונגען, וואָס ווייזן אין אַ געוויסן זינען אַ „נייעם בערגעל־סאָן". אָבער אין יענע עטלעכע יאָר זיינען ווייניק פון אָט די זאַכן דערגאַנגען צום אויסלענדישן יידישן לייענער און עס איז ניט זיכער, ווי ווייט זיי זיינען דערגאַנגען צום יידישן לייענער אין סאָוועטנפאַרבאַנד.

דער רעזולטאַט איז, אַז אונדזער לייענענדיקער עולם האָט אייגנטלעך געהאַט זייער ווייניק צייט און געלעגנהייט ווי געהעריק צו באַקענען זיך און דערקענען דוד בערגעל־סאָנען, באַזונדערס דעם בערגעלסאָן פון דעם נאָך־רעוואָלו־ציאָנערן פּעריאָד.

און דאָס איז, פאַרשטייט זיך, אַ גרויסער שאָד און פאַר־לוסט פון אונדזער יידישער ליטעראַטור. פון בערגעלסאָנס ווערק, פון די סאַמע ערשטע ביז די לעצטע, זעט מען, אַז ער איז ניט געווען בלויז אַ טאַלאַנטפולער שרייבער, איינער פון די פיל טאַלאַנטפולע שרייבער, וואָס די יידישע ליטעראַטור האָט פאַרמאָגט. בערגעלסאָן — און ס'איז צייט דאָס צו זאָגן אינדערהויך און מיט דער פולער איבערצייגונג — איז געווען איינער פון דער געציילטער, געבענטשטער גרו־פּע פון אונדזערע קלאַסיקער, פון די וואָס האָבן געשאַפן און בייגעטראָגן די וויכטיקסטע טיילן און עלעמענטן פון אונדזער יידישער ליטעראַטור, — פון די וואָס האָבן אין זייערע ווערק אויסגעשעפּט געוויסע זייטן און פּעריאָדן פון דעם יידישן לעבן אַזוי אַז אַלע וואָס האָבן געשריבן נאָך זיי האָבן געמוזט גיין אין די וועגן, וועלכע זיי האָבן די ערשטע דורכגעטראָטן. דוד בערגעלסאָנען, דעם טראַגיש־אומגעבראַכטן, איז באַשערט געווען אַריינצוקוקן אין יידישן לעבן ווייטער און שפּעטער איידער אונדזערע ערשטע קלאַסיקער, אינעם פּעריאָד פון דער רעוואָלוציאָנער־סאָציאַליסטישער איבערגעשטאַלטונג און גלייכצייטיק פון דער גרויסער יידישער קאַטאַסטראָפע. ער פאַרדינט דערפאַר, אַז זיין ליטעראַריש לעבנס־ווערק זאָל אויפגעלעבט ווערן און לעבן צווישן די יידישע מאַסן ניט ווייניקער, ווי די ווערק פון אונדזערע עלטערע קלאַסיקער.

די „קיעווער גרופע"

מיר ווייסן ניט ביז היינטיקן טאָג ווער נאָך פון די יידישע שרייבער אין סאָוועטנפאַרבאַנד איז אומגעקומען אין דער פאַרשוועלונג צו ליקווידירן די סאָוועטיש־יידישע ליטעראַטור און קולטור נאָכן יאָר 1948 אין די טורמעס פון בעריאַ־סטאַלינס געהיים־פּאָליציי. דערמאָנט זיינען ביז איצט גע־ווָארן בלויז די נעמען פון דוד האָפשטיין, פּרץ מאַרקיש, לייב קוויטקאָ, דוד בערגעלסאָן, איציק פעפער און דער נסתר. איז עס געווען אַ צופּאַל אָדער ניט, אָבער אַלע פון אָט די דערמאָנטע שרייבער זיינען געווען באַקאַנט אין דער יידישער ליטעראַטור אַלס די „קיעווער גרופּע", וואָס האָט שפּעטער אַרויפגעלייגט אַ קלאָרן שטעמפּל אויף דער גאַנצער סאָוועטיש־יידישער פּאָעזיע און פּראָזע, סיי אין אינהאַלט, סיי אין פאָרם, ביז איר סאָמע אונטערדריקונג און זייער אומקום. און מען קאָן זאָגן: ביז היינטיקן טאָג.

וואָס איז דאָס געווען פאַר אַ „קיעווער גרופּע"? פאַר־וואָס האָט זי באַקומען אַזאַ נאָמען? וואָס זיינען געווען אירע אויפּטוען?

צום אָנהייב פון דער רוסלענדישער רעוואָלוציע, אין 1917, זיינען די דעמאָלטדיקע גרויסע צענטערן פון דער יידישער קולטור אין רוסלאַנד, ווילנע און וואַרשע, אָפּגע־שניטן געווָארן דורך דעם דייטשן מלחמה־אָנגריף און זיינען אויף לאַנג פאַרבליבן אויסער די גרענעצן פון דעם רעוואָלו־ציאָנערן רוסלאַנד. די פּראָבעס פון דער יידישער אינטעלי־גענץ צו שאַפן קולטור־צענטערן אין דעם דעמאָלטדיקן פּעט־ראָגראַד, אָדער אין מאָסקווע, ווי פון גרויסע יידישע בא־פעלקערונג־צענטערן, זיינען ניט געלונגען. דער גרעסטער טייל פון דער דעמאָלטדיקער יידישער אינטעליגענץ, — ס׳רוב בורזשואָזער און טיילווייז נאָציאָנאַל־סאָציאָליסטישער (בונדישער, ס־סישער פּועלי־ציוניסטישער) — האָט זיך באַלד נאָך דער רעוואָלוציע אַראָפּגעלאָזן קיין אוקראַינע, וואו עס האָבן זיך אָנגעהויבן אויסבילדן צוויי יידישע קולטור־צענ־טערס: אין אָדעס און אין קיעוו. דער אָדעסער צענטער האָט זיך געפּונען אונטער אַ שטאַרקער אַרטיקער טראַדיצי־אָנעלער ציוניסטישער און העבריאיסטישער ביאַליק־אוסיש־קין ווירקונג און איז פאַרבליבן אומפּרוכטבאַר אין יידיש־קולטורעלן שאַפן. קיעוו, ווידער, איז געווָארן דער זאַמל־פונקט פון דער יידישער סאָציאָליסטישער אינטעליגענץ פון אַלע שאָטירונגען. דאָרטן איז אָנגעשטאָנען די ערשטע יידי־שע אויטאָנאָמיע אונטער די אוקראַינישע ראדא־רעגי־רונגען, דאָרטן איז שוין אין דעם ערשטן יאָר פון דער רע־וואָלוציע אויסגעוואָקסן אַ באַדייטנדיקע יידישע סאָציאָליס־טישע פּרעסע מיט יידישע קולטור־אָנשטאַלטן און פאַרלאָגן. איז עס געווען אומפאַרמיידלעך, אַז אויף די יונגע יידישע קולטור־כוחות און באַזונדערס די יידישע שרייבער זאָל עס ציען אין דעם קיעווער צענטער.

אָבער צום מיטן פון יאָר 1917, וועלן ס׳האָט אָנגעהויבן דונערן מיט דער דערנעענטערונג פון דער סאָציאָליסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע איז אין דער דעמאָלטדיקער יידישער ליטעראַטור פאַרגעקומען אַ שאַרפער איבערבראָך, די „אָלטע" יידישע שרייבער, די וואָס זיינען געווָארן באַקאַנט נאָך פאַר דער מלחמה, האָבן ווי פאַרלוירן זייערע שטימען און זיינען אינגאַנצן אָנטשוויגן געווָארן. זיי האָבן ניט געקאָנט געפּינען פאַר דער נייער רעוואָלוציאָנערער עפּאָכע ניט קיין געהע־ריקן אָפּרוף, ניט קיין פּאַסיקע טעמע. שרייבן אויף די אָלטע שטעטלשע טעמעס אין דעם אָלטן שטעטלשן נוסח איז גע־ווָארן אוממעגלעך, אָבער די אָנוואָקסנדיקע סאָציאָליסטישע רעוואָלוציע האָבן זיי ניט נאָר ניט געקאָנט אויסדריקן, — זיי האָבן זי פשוט ניט פאַרשטאָנען, ניט באָגומען און האָבן זיך געשראָקן פאַר איר. דאָס אָפּגעלייקטע ליטעראַרישע פעלד איז דעריבער פאַרבליבן אינגאַנצן און אויסער יעדער קאָנקורענץ פאַר די יונגע און יינגסטע שרייבער, וואָס זיינען ניט געווען געבונדן מיט קיין פאַר־רעוואָלוציאָנערע ליטע־ראַרישע טראַדיציעס. דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן אויס־בילדן די אָזוי־גערופענע „קיעווער" ליטעראַרישע גרופּע.

מען דאַרף ניט מאָכן קיין טעות: פאָרמאַל האָבן זיי קיין גרופּע ניט געבילדעט. ליטעראַריש זיינען זיי נאָך געווען צו־יונג פאַר דעם. אָבער פאַקטיש האָט דער פאָזיטיווער אָפּרוף אויף דער רעוואָלוציע פאַרנומען אין זייערע יונגע שאָפונגען דעם אויבנאָן, אין זייערע לידער — קיין פּראָזע האָט זיך נאָך ניט באַווּיזן — האָט מען אָלץ בולטער און היל־כיקער געהערט די טריט פון דער רעוואָלוציע. אָט דער אָפּרוף אויף דער רעוואָלוציע איז געווען דער קענצייכן, וואָס האָט זיי היסטאָריש פאַראייניקט אין אַ „גרופּע", וואָס האָט שפּעטער באַווירקט די גאַנצע סאָוועטיש־יידישע ליטעראַטור.

מען דאַרף אויך ניט מיינען, אַז די אָלע שרייבער האָבן מיטאַמאָל באַטראַכט דעם נייעם וועג. צום אָנהייב פון דער רעוואָלוציע איז דוד בערגעלסאָן געווען די צענטראָלע און אָנערקענטע ליטעראַרישע פיגור אין קיעוו. אָבער ניט זיי־ענדיק בכלל קיין פיל־שרייבער האָט ער דעמאָלט, אין 1917, אינגאַנצן אויפגעהערט צו שרייבן, ניט וויל ער האָט ניט געוואָלט, נאָר וויל ער האָט ניט געקאָנט. זיינע פאַרשוינען, די וואָס זיינען באַקאַנט געווָארן פון „אָרום וואָקזאַל", און „נאָך אָלעמען", זיינען ניט געווען פון דעם שטאָף, וואָס גייט פאַר־אויס, אָדער וואָס שליסט זיך כאָטש אָן מיט גרייטקייט אין די רעוואָלוציאָנערע ריין. ס׳רוב האָבן זיי ניט פאַרשטאַ־נען און ניט אָנגענומען. וועלן בערגעלסאָן האָט געפּרואוט ליטעראַריש אָרויסברענגען זיי אין 1918־1919, האָט זיך ביי אים באַקומען בלויז „אָפּגאַנג", — אַ ראַמאַן פון צע־טומלטער פאַרלוירנקייט, וועלכן ער האָט טאָקע קיינמאָל ניט פאַרענדיקט.

ניט בעסער איז עס געווען צו יענער צייט מיט נסתרן, אויך אָן אָנערקענטע ליטעראַרישע פיגור פון דעם לעצטן צענדליק יאָר פאַר דער רעוואָלוציע.

דער נסתר האָט דעמאָלט אויך געוואוינט אין קיעוו,

„זאַמלונגען", ווינטער 1957.

אָבער ער האָט כמעט גאָרניט געשריבן. ווען ער האָט נאָך אַ יאָר שווייגן געפּרואווט ווידער אָנהייבן שרייבן, זיינען ביי אים אַרויסגעקומען אַ מין סימבאָלישע פאַנטאַסטישע מעשה־לעך, וואָס האָבן געהאַט אַ ביז גאָר ווייטע שייכות צו דער אַרומיקער ווירקלעכקייט. עס דערמאָנט זיך, אַז ווען איך האָב אין 1918 געדרוקט אייניקע פון זיינע מעשהלעך אין דער טעגלעכער „נייע צייט", וועלכע כ'האָב דעמאָלט רע־דאַקטירט אין קיעוו, האָט זיך דער צענזאָר, וואָס האָט געאַר־בעט פאַר דעם העטמאַן־רעזשים און פאַר די דייטשע אָקו־פּאַנטן, פאַר מיר געקלאָגט, אַז ווען ער לאָזט דורך נסתרס אַ מעשה איז ער דערנאָך זייער שטאַרק אומרואיק, ווייל ער ווייסט ניט וואָס דער שרייבער האָט געמיינט: רעוואָלוציע, צי פאַרקערט...

אָבער פונדעסטוועגן מיינט עס ניט, אַז בערגעלסאָן און דער נסתר האָבן ניט געהאַט קיין ווירקונג אויף די יונגע שרייבער, וואָס האָבן זיך דעמאָלט באַוויזן. דוד בערגעלסאָן האָט אויף זיי געווירקט דירעקט, דורך אַ פּערזענלעכן איינ־פלוס, ווי אַן עלטערער מייסטער, דורך זיין כסדרדיקן מאָנען ביי זיי עפּעס אַזוינס, וואָס זאָל זיין „אַנדערש", בעסער, אָרי־גינעלער, ווי דאָס וואָס איז פריער געשריבן און געדיכטעט געוואָרן. און דער נסתר, כאָטש ער האָט געשריבן פּראָזע, האָט געהאַט נאָך אַ גרעסערן איינפלוס דווקא אויף די דיכ־טער, וועלכן האָבן לויט זיין ביישפּיל געזוכט נייע פאָרמען פון אויסדרוק, נייע קלאַנגען, אַ נייעם סינטעז פון וואָרט און אינהאַלט, וואָס זאָל זיך אָפּרופן אויף זייערע נייע שטימונגען.

ווען איך בין געקומען קיין קיעוו סוף יולי 1917 און אָרגאַניזירט די „נייע צייט", די טעגלעכע צייטונג פון דער דעמאָלטדיקער „פאַראייניקטער יידישער סאָציאַליסטישער אַרבעטער־פּאַרטיי", זיינען אין דער רעדאַקציע־קאָלעגיע אַריין, צווישן אַנדערע, אויך דוד בערגעלסאָן און משה ליט־וואַקאָוו (דעמאָלט נאָך גלייכצייטיק אַ מיטאַרבעטער פון דער גרויסער אָרטיקער „אומפּאַרטייאיש־סאָציאַליסטישער" מענ־שעוויסטישער רוסישער צייטונג „קיעווסקאַיאַ מיסל"). אין דער „נייע צייט" האָט משה ליטוואַקאָוו געזאָלט זיך פאַרנע־מען דערהויפּט מיט ליטעראַטור־קריטיק. אָבער קיין ליטע־ראַטור־קריטיק האָט ער — ווייניקסטנס אין יאָר 1917 און אָנהייב 1918 — ניט געשריבן אין איר. אורזאַך: ס'איז ניט געווען וועגן וואָס.

וואָס איז שייך דוד בערגעלסאָנען, וועלכער האָט גע־דאַרפט רעדאַקטירן די ליטעראַטור אין דער צייטונג, האָט אים דער דאָזיקער „פּאָסטן" דערעסן שוין אין אַ פּאָר חדשים אַרום נאָך דער דערשיינונג פון דער צייטונג: ער האָט ניט געהאַט וואָס צו רעדאַקטירן. די „ליטעראַרישע" זאַכן, וואָס פלעגן אָנקומען אין דער רעדאַקציע פלעגט ער מיטנעמען מיט זיך און זייער זעלטן צוריקקערן: „שמאַטעס", פלעגט ער מיט כעס זאָגן, „קיין מענטשלעך וואָרט ניטאָ אין זיי, כ'האָב זיי אַרויסגעוואָרפן"...

אָבער איינמאָל — איך גלויב, אַז דאָס איז געווען סוף אָקטאָבער 1917 — האָט בערגעלסאָן אַריינגעפירט צו מיר אין רעדאַקציע־צימער אַ יונג בחורל מיט אַ טונקל־מאַטאָוון פּנים, מיט עפּעס אַן איינגעשפּאַרטן שטערן און זייער גע־לאַסענע „פּויערשע" אויגן און האָט אים פאָרגעשטעלט:

— קוויטקאָ. לייבל. אַ טאַלאַנט.

און ער האָט דערלאַנגט קוויטקאָס אַ ליד, — דאָס ערשטע ליד פון קוויטקאָן, וואָס כ'האָב געזען. ס'איז געווען אַ ליד וועגן... אַ קאַווענדל. פּשוט: וועגן אַ קאַווענדל, וואָס איז אויפגעוואָקסן און איז רייף געוואָרן אויפן באַשטאַן (אין גאָרטן), וואָס שמעקט מיט זון און האָניק און וועלכן עס איז אַ מחיה צו עסן. אין גרונט גענומען — אַ קינדער־ליד. און נאָר ווייל כ'האָב עס טאַקע אָנגענומען פאַר אַ קינדער־ליד, אָן שום פּרעטענזיעס אויף „דערוואַקסנקייט", האָב איך עס תיכף אָפּגעדרוקט. וואָרום פון אַ „דערוואָקסן ליד", געדרוקט אין אַ טעגלעכער צייטונג אין אָקטאָבער־נאָוועמבער 1917, וואָלט מען געמוזט פאָדערן אַן אָפּרוף אויף די רעוואָלוציאָ־נערע געשעענישן, און דאָס איז אין דעם „קאַווענדל", נאַ־טירלעך, ניט געווען.

אין עטלעכע טעג אַרום האָט קוויטקאָ מיר געבראַכט אַן אַנדער ליד פון דעם זעלביקן מין: „דאָס האָנעכל". אויך אַ מין קינדער־ליד וועגן אַ האָנעכל אַ זאַביאַקע, וואָס קלאַפּט מיט די פליגל, רייסט זיך אויפן גאָרגל און איז דיר אַ גאַנ־צער „יאַטעבעדאַם" אויפן הינער־הויף. כ'האָב דאָס לידל אויך אָפּגעדרוקט.

שפּעטער האָט קוויטקאָ אָפּגעדרוקט סיי אין „נייע צייט", סיי אין אַנדערע אויסגאַבן און טאַקע אַרויסגעגעבן אין 1918 אַ ביכל געזאַמלטע לידער, כמעט אַלע פון דעם זעלביקן קינ־דעריש־קלינגענדיקן מין. אָבער אינטערעסאַנט איז, אַז קיי־נער פון אונדז האָט אים צוליב דעם ניט פאַררעכנט פאַר קיין קינדער־שרייבער. וואָרום הגם די טעמע און די פאָרם פון זיינע לידער איז געווען ווי פון קינדער־לידער, האָט זיך אין זיי אָבער געפילט עפּעס אַ נייקייט, אַן אַנדערשקייט, וואָס האָט געמוזט צוציען די אויפמערקזאַמקייט צו אים. די אַנדערש־קייט איז באַשטאַנען אין דער געזונטער, פאָלקישער שפּראַך, אין דער האָפערדיקער ערדישקייט, אין עפּעס אַ ניי־געפו־נענער יונגער גבורה אין אַ וועלט, וואָס איז געווען פול מיט ענדערונג, מיט אומרו און מיט שרעק.

קוויטקאָס לידער זיינען גלייך געוואָרן פּאָפּולער ביים לייענענדיקן עולם און האָבן אָן שום צווייפל באַווירקט מיט זיי־ער ערדישקייט, פאָלקישקייט און האָפערדיקייט אַ סך פון די יונגע דיכטעד, וואָס זיינען געקומען באַלד נאָך אים.

— שרייבט איר גאָרניט קיין אַנדערע לידער? — האָב איך אַמאָל געפרעגט קוויטקאָן.

ער האָט מיר „מודה" געווען, אַז ער שרייבט. ער שרייבט שוין „פון לאַנג", זינט דעם יאָר 1916 אָן. ער האָט אפילו שוין פאַרעפנטלעכט אַ פּאָר לידער פריער (דאַכט זיך, אין אַן אָדעסער צייטונג). אָבער אים אַליין זיינען זיי ניט זייער געפעלן. פאַרוואָס? ווייל ער איז געווען ניט זיכער, צי אים איז אין זיי געלונגען אויסצודריקן וואָס ער האָט געוואָלט. און וואָס האָט ער געוואָלט? ער ווייסט אַליין ניט. עפּעס האָט ער געפילט דעמאָלט, ווען ער האָט געשריבן דאָס ליד (דאַכט זיך, וועגן זיין פאָטער, וואָס גבורה האָט ער אַ סך, אָבער ווי צו באַנוצן זי ווייסט ער ניט) אַן אומרואיקייט. די אומרואיקייט איז געהאַנגען אין דער לופטן, אָבער גענוי וואוהין זי דאַרף דערפירן האָט ער ניט געוואוסט.

לייב קוויטקאָ איז געווען אָפּנהאַרציק ביז נאַאיווקייט, — יעדנפאַלס אין יענער צייט. ער האָט אין די געשפּרעכן מיט מיר אָפט באַמערקט, אַז ער פאַרשטייט ניט קלאָר וואָס עס קומט פאָר אַרום און צוליב וואָס עס קומט פאָר. אָט: מענטשן ליידן, מענטשן קומען־אום, מען הונגערט, מען הרגעט, — וואָס קאָן פון דעם אַלעמען אַרויסקומען? ער האָט גאָר מורא צוצורירן זיך צו אַזעלכע טעמעס, ער ווייסט:

עס וועט סיי־ווי גאָרניט אַרויסקומען. די רעוואָלוציע? זי געפעלט אים, ווייל מענטשן האָבן אויפגעהערט מורא צו האָבן און רעדן מיט אַ הויכן קול. אָבער וואוהין זי וועט פאַר־גיין ווייסט ער ניט.

פונדעסטוועגן: „נאָבלקייט פאַרפליכטעט". אַ מענטש מיט אַזאַ „אַלטן סטאַזש", ווי ל. קוויטקאָ, וואָס שרייבט שוין צוויי, צי דריי יאָר, קאָן ניט פאַרמאַכן די אויגן אויף דער רעוואָלוציע, וואָס קלאַפּט כסדר אין די טירן און רייסט זיך אָפט אַריין אין הויז. ער מוז זיך אויף איר אָפּרופן. מען פאָ־דערט עס פון אים און ער אַליין פילט אַ נויט אין דעם. איז קוויטקאָ אין אָנהייב 1919 ענדלעך אַרויסקומען מיט אַ גרוי־סער פּאָעמע אונטערן נאָמען „אין רויטן שטורעם". עס איז וואַרשיינעלך, אַז די פּאָעמע איז געשריבן געוואָרן אין אַ היפּשער מאָס אונטער דעם איינפלוס פון אַלעקסאַנדער בלאָקס באַרימטער פּאָעמע „צוועלף", וועגן דעם אָנהייב פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, ווען „די אַלטע וועלט, ווי אַ פּאַס־קודנער הונט דריקט זיך ביי די ווענט". אָבער בעת בלאָק האָט אין די שטרענגע באַוואָפנטע רעוואָלוציאָנערע אַרבע־טער און מאַטראָסן פון פּעטראָגראַד געזען די „אַפּאָסטאָלן", די אָנזאָגער און דערלייזער פון אַ נייער וועלט, און האָט אין פראָנט פון זיי געשטעלט „כריסטאָסן" אַלס סימבאָל פון דער דערלייזונג־אידייע, האָט קוויטקאָ באַוויזן אין דעם „רויטן שטורעם" מער דעם שטורעם, איידער די רויטקייט, מער די צעטומלעניש, דעם גוואַלדריס, איידער די באַוואוסטזיניקע טרעגער פון דאָס נייע, וואָס די רעוואָלוציע האָט מיט זיך געבראַכט דער וועלט.

דער „רויטער שטורעם" איז ניט געווען קיין געלונגענע פּראָבע צו שאַפן אַ פּאָעמע פון דער רעוואָלוציע. ס'איז גע־ווען אַ בליק אויף דער רעוואָלוציע גיכער פון אַהינטער, איי־דער פון פאָרנט. עס האָבן אין איר גאַנץ בולט אָפּגעקלונגען אויך נאַציאָנאַליסטישע טענער, וואָס האָבן זיך ניט געפילט אין קוויטקאָס פריערדיקע לידער און וואָס זיינען געווען אַן אָפּקלאַנג פון די געפילן פון דעם פאַרצווייפלטן יידישן קליינ־בירגעטום, וואָס האָט זיך געשראָקן סיי פאַר דער קאָנטר־רעוואָלוציאָנערער פּעטליוראָוושטשינע, וואָס האָט דעמאָלט פּאָגראָמירט אויף אוקראַינע, סיי פאַר דער סאָציאַליסטישער רעוואָלוציע, וואָס האָט געשמעטערט די גאַנצע אַלטע אָרדע־נונג און באַציאונגען.

אָבער אין קוויטקאָס שאַפן איז דאָס פונדעסטוועגן געווען אַ גרויסער שריט פאָראויס, — אַ שריט דירעקט צו דער טעמע פון דער רעוואָלוציע, וועלכע ער האָט אין די שפּע־טערדיקע יאָרן, נאָך עטלעכע יאָר פון פאַרברענגען אין אויס־לאַנד און צוריקקער אַהיים (אין 1925, אָדער 1926), אַ סך בעסער פאַרשטאַנען און אַ סך קלאָרער אַרויסגעבראַכט אין זיינע לידער.

פונדעסטוועגן האָט זיך מיר געדאַכט, — און כ'גלויב, אַז קוויטקאָ אַליין האָט אויך אַזוי געטראַכט, — אַז זיין דיכטערישע גבורה איז געלעגן ניט אין דירעקט אָפּרופן זיך אויף די איינ־דרוקן און פאָדערונגען פון דער סאָציאַליסטישער רעוואָלו־ציע, נאָר אין דעם „קינדער־ליד", אין דעם פּאָעטישן אויס־דרוק פון דער געזונטער עלעמענטאַרער פרייד פון לעבן און האָפערדיקער זיכערקייט פון דעם פאַריונגטן פאָלק, וואָס איז דורך דער רעוואָלוציע געקומען צום וואָרט און צו דער מאַכט. ניט אומזיסט איז קוויטקאָ באַקאַנט געוואָרן אין אַ האַלבן צענדליק אַנדערע סאָוועטישע שפּראַכן, אַ חוץ יידיש, אין רוסישע, אוקראַינישע, ווייסרוסישע, גרוזינישע, אוזבעקישע און אַנדערע איבערזעצונגען, דערהויפּט מיט זיינע קינדער־לידער און בפירושע שאַפונגען פאַר קינדער, וואָס זיינען זיך צעגאַנגען אין יאָר 1948 אַליין אין איבער אַ האַלבן מיליאָן עקזעמפּליאַרן.

און אויך איצט, ווען ל. קוויטקאָ איז שוין מער ניטאָ צווישן די לעבעדיקע, נאָר עס ווערט אויפגעלעבט זיין לי־טעראַרישע ירושה, האָט דער גרויסער רוסישער חודש־זשורנאַל „נאָווי מיר" אָפּגעדרוקט אין איבערזעצונגען פון אַ צאָל באַקאַנטע רוסישע דיכטער אַ צאָל קוויטקאָס קינדער־לידער.

***

דער צווייטער פון דער „קיעווער גרופּע", וואָס האָט תיכף צוגעצויגן צו זיך די אויפמערקזאַמקייט פון די לייענער, שרייבער און קריטיקער, איז געווען פּרץ מאַרקיש. דעמאָלט, אין 1917, האָט מאַרקיש געלעבט אין קאַטערינאָסלאַוו. איין מאָל — כ'גלויב, אַז אין אַפּריל אָדער מאַי 1918 — האָט בערגעלסאָן מיך פאַרבעטן צו זיך צוזאַמען מיט ליטוואַקאָוון און אַ פּאָר אַנדערע שרייבער אויסצוהערן די לידער פון אַ יונגן דיכטער, וואָס איז ערשט געקומען פון קאַטערינאָסלאַוו. דער יונגער דיכטער איז געווען פּרץ מאַרקיש. ער האָט תיכף ביי דער ערשטער באַגעגעניש געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק סיי מיט זיין אויסזען, סיי מיט זיין האַלטונג און סיי טאַקע מיט דעם טאָן און כאַראַקטער פון זיינע לידער. זיין אויסזען איז געווען דער „אידעאַלער" אויסזען פון אַ יונגן דיכטער: ברענענדיקע אויגן, אַ לענגלעכער זייער סענסיטי־ווער פּנים, אַ שויבער געדיכטע שוואַרצע האָר, וואָס איז גע־האַנגען איבערן שטערן און האָט זיך ווי געריסן פאָראויס, און... די מערקווירדיקע זעלבסטזיכערקייט, מיט וועלכער ער, מען קאָן זאָגן, נאָך אַן אָנפאַנגער, וואָס איז ערשט געקו־מען פון דער „פּראָווינץ", האָט זיך געהאַלטן אין דער סביבה פון די עלטערע שרייבער. בערגעלסאָן האָט ממש אָנגע־קוואָלן פון מאַרקישן, פון יעדן ליד, וואָס ער האָט פאַר אונדז פאָרגעלייענט און פון דעם אופן, ווי ער האָט זיינע לידער געלייענט, אָדער ריכטיקער, דעקלאַמירט מיט ברען און מיט פּאַטאָס.

איך האָב איצט, ביים שרייבן די דאָזיקע פאַרצייכענונ־גען, ליידער ניט אונטער דער האַנט מאַרקישעס ערשטן בוך לידער, וואָס איז אונטערן נאָמען „שוועלן" אַרויס אין 1919 אין קיעווער „פאָלקס־פאַרלאַג". אָבער איך געדענק, אַז דעם שטאַרקסטן איינדרוק האָט אויף מיר און אויף די אַנדערע צוהערער ביי דער דאָזיקער ערשטער באַגעגעניש מיט מאַר־קישן געמאַכט זיינס אַ ליד, — איך געדענק איצט ניט דעם נאָמען — וואָס איז געווען אַ מין דיכטערישער ענטפער ח. נ. ביאַליקן, אַן ענטפער אויף דער נאַציאָנאַליסטישער פאַר־צווייפלונג, מיט וועלכער אַ סך פון ביאַליקס לידער זיינען אָפט געווען איבערגעפילט. דאָס דאָזיקע „אַנטי־ביאַליק" ליד, ווי מיר האָבן עס דעמאָלט באַצייכנט, איז געווען כאַ־ראַקטעריסטיש פאַר אַלע לידער, וואָס פּרץ מאַרקיש האָט דעמאָלט מיט זיך געבראַכט און אין גרונט גענומען פאַר דעם גרויסן טייל פון זיין שאַפן ביז זיין לעצטן מאָמענט: אַ מו־טיקער, צייטנווייז אפילו אַ מין צולהכעיס־פאַרשייטער טאָן

פון איינעם, וואָס פילט, אַז ער שטייט אויף אַ הויכער טרי־בונע און רעדט צו מאַסן אין באַוועגונג.

פֿרץ מאַרקיש האָט זיך נאָך דער פאַרעפנטלעכונג פון זיין ערשטער לידער־זאַמלונג אין קיעוו געשטעלט אין דער ערשטער ריי פון דער דעמאָלטדיקער יונגער יידישער רעוואָ־לוציאָנערער דיכטונג אין אוקראַינע, — און שפּעטער אין סאָוועטנפאַרבאַנד און איבער גאָר דער וועלט, וואו יידישע ליטעראַטור ווערט געשאַפן און געלייענט. מען דאַרף אָבער צוגעבן, אַז שוין אין זיינע ערשטע אַרויסטרעטונגען האָבן זיך געלאָזן שטאַרק מערקן און זיינען דורך דער קריטיק טאָקע באַמערקט געוואָרן אייניקע ספּעציפישע שטריכן, פון וועלכע ער האָט זיך קיינמאָל ניט געקאָנט באַפרייען. דאָס זיינען געווען: פון איין זייט אַן איבערפלוס פון ווערטער און בילדער, וואָס האָבן איבערגעפילט יעדעס ווערק זיינס ניט ווי אַ קוואַל, נאָר ווי אַ ברייטער טייך, וועלכן קיינער, און קודם־כל דער דיכטער אַליין, קאָן ניט אָפּהאַלטן און אייַ־צאַמען. מאַרקישעס ווערק האָבן זיך דעריבער וואָס וויייטער אַלץ מער אויסגעצייכנט ניט נאָר פֿאַזיטיוו, מיט זייער ליטע־ראַרישן ווערט, נאָר אויך מיט זייער לענג, וואָס איז פאַר זיי געווען אַ באַדייטנדיקע שטערונג. זיין לעצטע פּאָעמע „מלחמה", וואָס ער האָט פאַרענדיקט אין 1947 אָדער 1948, פאַרמאָגט הונדערטער זייטן און טויזנטער פערזן.

אַ צווייטער נעגאַטיוויוער שטריך, וואָס האָט זיך באַזונ־דערס שטאַרק געפילט אין די ווערק פון זייַנע ערשטע יאָרן, איז אַ געוויסע טעאַטראַלישקייט און דעקלאַמאַטאָרישקייט, אַ געוויסע צעשוואומענקייט און ניט־קאָנקרעטקייט פון זייַנע רעוואָלוציאָנערע שטימונגען. אָבער די דאָזיקע חסרונות זיינען פולשטענדיק אויסגעקוויפט געוואָרן דורך דעם רעוואָ־לוציאָנערן אימפּעט, וואָס האָט דורכגעדרונגען זייַנע ווערק, דורך דער פאַרשיידנקייט פון זיין טיפאָזש, דורך זיין שטענ־דיקער גרייטקייט און פייאיקייט תיכף אָפּצורופן זיך אין ליד, פּראָזע און דראַמע אויף דער רעוואָלוציאָנערער אַנט־וויקלונג און באַוונדערס אויף דער ראָלע פון דעם נייַעם, רעוואָלוציאָנערן, סאָציאַליסטישן מענטשן אין איר.

אין די יאָרן 1921־1927, וועלכע פּרץ מאַרקיש האָט פאַרבראַכט אין אויסלאַנד, דערהויפּט אין פוילן, טיילווייז אין פראַנקרייך, זיינען די דאָזיקע נעגאַטיוון זייטן פון זיין שאַפן באַזונדערס בולט אַרויסגעטראָטן אין די ווערק, וואָס ער האָט דאָרטן געשאַפן און פאַר וועלכע ס׳זיינען כאַראַקטע־ריסטיש אפילו די נעמען זייערע, ווי „כאַליאַסטרע", די „קופּע" און אַנדערע. אָבער צוזאַמען מיט אָט די חסרונות האָט פּרץ מאַרקיש געבראַכט מיט זיך קיין פוילן דעם לעבעדיקן אָטעם און גרוס פון דער רעוואָלוציאָנערער יידישער ליטעראַטור אין סאָוועטנפאַרבאַנד און האָט דורך דעם, ווי דורך זייַנע אייגענע שריפטן, זייער שטאַרק און פאָזיטיוו באַווירקט אַ גאַנצן נייַעם דור פון יידישע דיכטער אין פוילן סיי אין טאָן און אינהאַלט פון זייער שאַפן, סיי אין דער ניי־געפונענער רייכקייט פון דער יידישער דיכטערישער שפּראַך און פאָרם.

*
**

דוד האָפשטיין, וועלכער איז געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר דער „קיעווער גרופּע" פילייכט מער, ווי וועלכער עס איז פון די אַנדערע ערשטע רעוואָלוציאָנערע דיכטער און איז געווען מער ווי זיי, ביז זיין לעצטן טאָג(פאַרבונדן מיט קיעוו, האָב איך געדאַרפט קענען נאָענטער, ווי זיי אַלעמען און האָב אים פאָקטיש געקענט וויניקער, ווי די אַנדערע „קיעווער" דיכטער. כ׳האָב אים געדאַרפט קענען נאָענטער פון זיי, ווייל ער איז אַ שטיק צייט געווען מיין סעקרעטאַר אין רעדאַקציע פון „נייַע צייט" און כ׳האָב זיך מיט אים גע־טראָפן טאָג־טעגלעך ביי דער אַרבעט. כ׳האָב אים אָבער גע־קענט אויף אַזוי פיל וויניקער פון זיי, אַז ער פלעגט מיך יעדעס מאָל איבערַאַנייס איבערראַשן.

באַקענט האָבן מיר זיך צום ערשטן מאָל אין פרילינג פון 1918. איך האָב געדאַרפט האָבן אַ סעקרעטאַר, וואָס זאָל דורכקוקן די היפּשע קאָרעספּאָנדענצן, וואָס די „נייַע צייט" פלעגט דעמאָלט באַקומען פון דער פּראָווינץ, און עמעצער האָט מיר רעקאָמענדירט דוד האָפשטיינען. וועג ער איז גע־קומער צו מיר, איז ער געווען אָנגעטאָן אין אַן אַלטן סטו־דענטישן מונדירל מיט שפּורן פון די אָפּגעטרענטע מע־שענע קנעפּ און קאָנטן און האָט אַליין געהאַט אַן אויסזען, וואָס האָט האַרמאָניזירט מיט זיין אָפּגעטראָגענעם מונדירל. גערעדט האָט ער צו מיר רוסיש, אַזוי אַז איך האָב אים גע־מוזט פרעגן, צי קאָן ער רעדן אויך יידיש. ער האָט מיט עפּעס אַ פאַרשולדיקטער מינע געזאָגט, אַז ער קאָן. קאָן ער אויך לייענען און שרייבן אויף יידיש? ער דענקט, אַז ער קאָן. איך האָב אים געגעבן אויף אַ פּראָבע איבערצולייענען פאַר מיר אַ פאַר בריוו פון דער פּראָווינץ. ער האָט זיי איבערגע־לייענט, און איך האָב אים אַנגעשטעלט מיט גאַנץ היפּשע צווייפלען. זיין גאַנצע האַלטונג איז מיר, דעם אמת געזאָגט, ניט געפעלן. ער פלעגט צו קיינעם ניט רעדן, סיידן מען האָט אים עפּעס גערעכט; ער פלעגט קוים־קוים אַ שמייכל טאָן, וועג אַנדערע פלעגן לאַכן. רעדן מיט מיר, וועג איך פלעג אים אַריינרופן צו זיך, פלעגט ער עפּעס ווי אַ צעטומל־טער, אָדער אַ שולדיקער, האַלטנדיק זיך, ווי אַ דערשראָקע־נער סאָלדאַט פאַר אַן אָפּיציר, אויסגעצויגן און „רוקי פּאַ־שוואַם" (גלייך אַראָפּגעלאָזטע הענט), און אויף אַלץ, וואָס איך האָב אים געזאָגט, האָט ער זיך געאיילט צו ענטפערן מיט יאָ־יאָ, פונקט ווי מיט אַ רוסישן סאָלדאַטישן „טאַק טאַטשנאָ". די דאָזיקע האַלטונג זיינע האָט מיר אין עטלעכע טעג אַזוי דערשרעקט, אַז איך האָב אים אָפּן געזאָגט, אַז מיר ווילן זיך מוזן צעגיין, אויב עס איז פאַר אים אוממעגלעך צו האַלטן זיך אין רעדאַקציע פרייער, חברישער, אַן סאָלדאַטסקער אַנ־געשטרענגקייט. אָבער עס האָט געמוזט נאָך אַ היפּשע צייט, ביז ער האָט זיך געפילט פרייער מיט מיר און מיט די אַנדערע חברים פון דער רעדאַקציע.

אין מאָל, דאָס האָט געמוזט זיין סוף אַפּריל, אין אַ זו־ניקן קיעוויער פרילינג־טאָג, איז מיר אייגעפאַלן אַ פרעג צו טאָן האָפשטיינען, צי וואָלט ער ניט געקאָנט אַרויסגיין אין גאָס און באַשרייבן, ווי די רעוואָלוציאָנערע גאָס זעט אויס (קיעוו איז דעמאָלט צום ערשטן מאָל אויף אַ קורצער צייט פון אַ דריי־פיר חדשים געווען אונטער דער באָלשע־ויסטישער מאַכט). האָפשטיין האָט „געהאָרכזאָם" אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ, איז אַרויס אין גאָס און אויף מאָרגן האָט ער מיר געבראַכט אַ פאַרצייכענונג פון אַ גאָס אין פרילינג מיט פיינע פּאָליטישע אויבערטענער.

די פאַרצייכענונג איז מיר געפעלן, איך האָב זי אָפּגע־דרוקט און האָב באַמערקט האָפשטיינען, אַז ניט נאָר איז זיין יידיש אַ גוטער, נאָר אַז זיין פאַרצייכענונג איז דורכגעדרונ־גען מיט אַ פּאָעטישן גייסט. ער האָט, ווי פאַרשעמט, אָנגע־

נומען דעם קאַמפּלימענט און אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט ער מיר שוין לויט זיין אייגענער איניציאַטיוו געבראַכט אַ ליד, — אַ ליד שוין בפירוש וועגן דער שטאָט אין דער רעוואָלוציע, וואָס האָט זיך, ווי איך געדענק, אָנגעהויבן מיט דער שורה: „שטאָט, דו האָסט מיך געפּאָנגען"...

ס'איז געווען אַ ליד ניט פון קיין אָנפּאָנגער, נאָר פון אַ רייפן דיכטער און אַזוי איז זי טאַקע אָפּגעשאַצט געווארן אין רעדאַקציע און צווישן די שרייבער, וואָס האָבן זיך דערמיט אינטערעסירט. כ'האָב אַ פּרעג געטאָן האָפשטיינען, צי איז דאָס זיין ערשט ליד, אָדער ער האָט שוין וועס איז פּריער גע־עגטפערט, אַז יאָ, ער האָט פּריער, אין אָנהייב פון דער מלחמה געפּרוואוט שרייבן לידער. וועלכע לידער? רוסישע לי־דער. האָט ער זיי געדרוקט? ווידער די זעלבע קווינקלע־נישן, ווי אים וואָלט זיך ניט וועלן רעדן וועגן דעם: אייניקע פון די לידער האָט ער אָפּגעדרוקט אין צייטונגען. האָט ער געשריבן אויך יידישע לידער? נאָך מער קווינקלענישן: שייך צו זאָגן? ער האָט געפּרוואוט. נאָר וואָס פון דעם פּרואוון איז אַרויסגעקומען האָב איך זיך פון אים ניט גע־קאָנט דערשלאָגן. מיין אייגדרוק איז געבליבן, אַז אויב ער האָט אפילו געפּרוואוט אין די פּריערדיקע יאָרן שרייבן אין יידיש איז פון דעם גאַרניט אַרויסגעקומען און דערפּאָר וויל ער וועגן דעם ניט רעדן...

אָבער מיין אייגדרוק איז געווען אַ פאַלשער. שפּעטער מיט יאָרן, ווען דוד האָפשטיין האָט שוין פאַרנומען זיין אָנער־קענטן אָרט אין דער ערשטער ריי פון דער סאָוועטיש־יידי־שער ליטעראַטור אַלס איינער פון די בעסטע, אויב ניט דער סאָמע בעסטער לירישער דיכטער אין איר, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז האָפשטיין האָט שוין פון זיין פּריער יוגנט און נאָך אַלס קינד, געשריבן לידער אין יידיש, העברייאיש, רוסיש און אוקראַיניש און האָט אייניקע לידער אין יידיש אָפּגעדרוקט נאָך פּאָר דער רעוואָלוציע.

אין אַ זאַמלונג אויסדערוויילטע לידער פון דוד האָפ־שטיינען אונטערן נאָמען „איך גלויב", וואָס דער איקוף־פּארלאָג האָט אַרויסגעגעבן אין ניו־יאָרק, אין 1945, האָב איך ערשט דעמאָלט צום ערשטן מאָל געפונען אַ צאָל יידישע לי־דער, וואָס האָפשטיין האָט געשריבן נאָך אין 1912. און יענע לידער זיינען שוין אויך געווען ניט קיין אָנפּאָנגערישע, נאָר פון אַ רייפן לירישן דיכטער. פּאַרוואָס האָפשטיין האָט מיר קיינמאָל ניט דערציילט וועגן דעם, פּאַרוואָס ער האָט דע־מאָלט ווי געזוכט צו באַהאַלטן זיינע פּריערדיקע שאָפונגען און זיין ליטעראַרישן טאַלאַנט בכלל, הייב איך ניט אָן צו פּאַרשטיין ביז היינטיקן טאָג.

אָבער איין מאָל אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די צוריקגע־האַלטנקייט, נאָכדעם ווי זיין ערשט ליד אין „נייע צייט" איז פריידיק אָנערקענט און באַגריסט געווארן, איז דוד האָפ־שטיין זייער שנעל ניט נאָר אַריין אין דער יונגער יידישער ליטעראַרישער סביבה פון קיעוו און האָט זיך אין איר דער־פּילט היימיש, נאָר ער האָט אינגיכן פּאַרנומען אין איר אָן אָנפּירנדיקע פּאָזיציע. ווען ס'איז סוף 1918 אַרויס זיין ערשטער לידער־בוך „אייגנס" (און זייער גוט איז דער נאָמען געווען צוגעפּאַסט צו האָפשטיינס שאַפונגען: אייגנס, דורכ־אויס אייגנס, פון אָן אינערלעכן אייגענעם קוואָל...), איז דוד האָפשטיין תיכף אָנערקענט געווארן סיי אין אוקראַינע, סיי אומעטום, וואו אייניקע עקזעמפּליאַרן פון זיין בוך זיינען דערגאַנגען (ווי אין פוילן און אַמעריקע) אַלס איינער פון די באַדייטנדיקסטע יידישע דיכטער פון זיין צייט.

און דערפּאָר איז פּאָר מיר געווען ווידער אָן איבערראַ־שונג, ווען כ'האָב זיך שפּעטער, שוין אין אַמעריקע, דער־וואוסט, אַז דוד האָפשטיין, וועלכער איז דורך זיין שאַפונג געווען אָזוי ענג פאַרבונדן מיט אוקראַינע און מיט דער רע־וואָלוציע, האָט אין 1922 פאַרלאָזן דאָס רעוואָלוציאָנערע לאַנד און איז אָוועק קיין אויסלאַנד, האָט זיך אויף אַ צייט באַזעצט אין פּאַלעסטינע, וואו ער איז געווארן ח. נ. ביאַליק סעקרעטאַר, האָט געפּרואוט וועלן אַ העברייאישער דיכ־טער, נאָר פונדעסטוועגן נאָך אַ פּאָר יאָר אין פּאַלעסטינע זיך צוריקגעקערט אין סאָוועטנפאַרבאַנד און זיך וויידער באַ־זעצט אין קיעוו, וואו ער איז געווארן די צענטראַלע פיגור אין דער דאָרטיקער יידישער ליטעראַטור.

פּאַרוואָס איז האָפשטיין אָוועק קיין אויסלאַנד גראָד דע־מאָלט, ווער דער בירגער־קריג אין אוקראַינע איז שוין געווען פאַרענדיקט און די שווערסטע צייטן זיינען פּאַראיבער? דאָס איז געווען איינע פון די רעטענישן, וועגן וועלכע איך האָב ביי אים אין סוף פון די 20ער יאָרן, בעת באַגעגענישן אין מאָסקווע און אין קיעוו, אומזיסט געזוכט אַן ענטפער און קיינמאָל קיין תשובה ניט געקראָגן. פּערזענלעכע אור־זאַכן האָבן דאָ, נאַטירלעך, געקאָנט שפּילן אַ געוויסע ראָלע. אָבער, מיר דאַכט זיך, אַז דער וויכטיקסטער מאָמענט איז געווען דאָס, וואָס דוד האָפשטיין, מער ווי וועלכער עס איז אַנדער שרייבער פון דער „קיעווער גרופּע", איז געווען דורכגעדרונגען מיט נאַציאָנאַליסטישע שטימונגען, וואָס האָבן, אמת, ניט געפונען קיין בולטן אויסדרוק אין זיין שאַפן, אָבער וואָס האָבן אין אַ געוויסן קריזיס־מאָמענט געקאָנט בא־וירקן זיינע אַנדלונגען. ווען אַ רעוואָלוציאָנערער יידישער דיכטער האָט אין ברען פון דער סאָוועטישער רעוואָלוציע געקאָנט פּאַרלאָזן דאָס לאַנד און זיך אָוועקלאָזן קיין פּאַלעס־טינע צו ווערן דאָרטן ביאַליק אַ „וואָסערטרעגער" און צו פּרואוון זיך איבערבויען דאָרטן אַלס העברייאישער דיכטער, מיינט עס, אַז אין אים איז אַ חוץ די עלעמענטן פון דעם רעוואָ־לוציאָנערן דיכטער געווען נאָך עפּעס, אַזוינס, וואָס האָט מיט די דאָזיקע עלעמענטן ניט געשטימט, האָט אפילו געפּירט אין אים אַ שטילן קאַמף קעגן זיי און וואָס ער האָט ביי אונדזערע ערשטע באַגעגענישן מיט אים געזוכט צו בא־האַלטן, ווי עפּעס וואָס שטימט ניט מיט דער נייער צייט...

דערמאָנענדיק זיך איצט וועגן האָפשטיינען קומט מיר, אגב, אין זכרון אַ טשיקאַווער מאָמענט, ווען מיר ביידע, איך און ער, האָבן זיך דורכגעשמועסט אויף... העברייאיש. פּאַסירט האָט עס שפּעט־זומער פון 1918 אין קיעוו, אין דער צייט פון דער דעמאָלטדיקער דייטשער מיליטערישער אָקו־פּאַציע. אין איין שיינעם טאָג, ווען דער דייטשער אַמבאַסא־דאָר אין אוקראַינע, פּאָן אייכהאָרן, איז צוזאַמען מיט דעם דייטשן הויפּט־קאַמאַנדיר איבער קיעוו, געווראָל גרענער, געפאָרן אין אַ מאַשין איבער דער קיעווער הויפּט־גאַס, קרעשטשאַטיק, האָט זיי געטראָפן אַ באַמבע, געווארפן פון עמעצנס אַ נקמה־האַנט, און ביידע זיינען אויפן אָרט צעריסן געווארן אויף שטיקער.

די גאַסן פון שטאָט זיינען, נאַטירלעך, תיכף אָפּגעריי־ניקט געווארן פון דורכגייער, די גאַנצע שטאָט־באַוועגונג האָט זיך אָפּגעשטעלט, די העטמאַנישע און דייטשע פּאָליציי האָט אומעטום גענישטערט, און דוד האָפשטיין, וועלכער האָט

דעמאלט געוואוינט אויף פאדאל, אין דעם אונטערשטן טייל פון שטאט, האט ניט געקאנט צוקומען צו דער רעדאקציע, וואו איך האב זיך געפונען. פלוצלונג קלינגט ביי מיר דער טעלעפאן. איך דערקען האפשטיינס שטים, און ער פרעגט מיך אין העברייאיש: האמת הדבר?

איך האב, נאטירלעך, פארשטאנען, אז ער פרעגט וועגן דעם צי ס'איז אמת וועגן אייכהארנען און גרענערן און ער רעדט אויף העברייאיש צוליב „קאנספיראציע". האב איך אים געענטפערט מיט דעם ערשטן בעסטן העברייאישן פסוק, וואס מיר איז איינגעפאלן אין דעם מאמענט: „דבר אחר ביד חזקה שתיים", וואס דאס האט שוין געדעקט סיי די „יד חזקה" (די שטארקע האנט פון דעם באמבע־וואַרפער), סיי דעם „דבר אחר" (די דייטשע געווארן), סיי דעם פאקט, וואס ביידע זיינען געטראפן געווארן...

אפשר דערפאר, ווייל האפשטיין האט פאקטיש אנגעהויבן שרייבן מיט א 5־6 יאר פריער ווי די אנדערע דיכטער פון יענעם קיעווער פעריאד, איז ער אריין אין דער דעמאלט־דיקער יידיש־סאוועטישער ליטעראטור אלס דער רייפסטער פון זיי, ריף סיי אין פארם, סיי אין דער טיפקייט פון די אינערלעכע איבערלעבונגען. אבער פילייכט צוליב דער זעלביקער אורזאך, ווייל ער איז דיכטעריש געבוירן געווארן ניט אין דעם רעוואלוציאנערן וויגעלע, נאר פריער און האט וואַרשיינלעך איבערגעלעבט זיינע פערזענלעכע און דיכטע־רישע וווייטיקן און אנטוישונגען פריער פאר זיי, איז מיין איינדרוק שטענדיק געווען, אז ער איז וויניקער פון זיי געווען פארבונדן מיט דעם אקטועלן גורל און געוועב פון דער רעוואלוציע. ער איז געווען א רעוואלוציאנערער דיכטער אין צוויי זאכן; ווייל ער האט געהערט צו דער שטורעמדיקער עפאכע פון דער רעוואלוציע און איז אין איר אויסגעווקסן, אבער ער איז ניט געווען קיין דיכטער פון דער רעוואלוציע, ווי דאס איז געווען פרץ מארקיש און מער פון דער גאנצער קיעווער גרופע, איציק פעפער.

*
**

איציק פעפערן קאן מען צורעכענען צו דער „קיעווער גרופע" בלויז קאנדיציאנעל און טיילווייז, דערפאר ווייל ער האט אנגעהויבן זיינע ערשטע לידער אין דעם „ווידער־וואוקס", דעם ארגאן פון די „יינגסטע" יידישע דיכטער, וואס האבן זיך דעמאלט אין א גרויסער צאל באוויזן אין אוקראינע. זיינע ערשטע לידער, אויב איך האב ניט קיין טעות, זיינען אפגעדרוקט געווארן אין א זאמלבוך ערשט אין סאמע סוף 1919, אדער אין אנהייב 1920, וועז איך בין שוין ניט געווען אין קיעוו. אבער מיר איז אויסגעקומען צו זען זיינע ערשטע פראבעס צו מאכן זיינע ערשטע דיכ־טערישע שריט און ער האט מיר וועגן דעם דערמאנט, בעת זיין באוואוסטן באזוך אין די פאראייניקטע שטאטן אין 1943.

געווען איז עס, גלויב איך, אין מאי, אדער יוני 1919. איך האב דעמאלט אנגעפירט מיט דעם יידישן אפטייל פון דעם מלוכה־פארלאג „וועסאיזדאט" אין קיעוו, און מיר האבן ביי דער סעקציע אנגעהויבן ארויסגעבן א קינדער־זשור־נאל „שרעטעלעך". איז צו מיר דארטן איינמאל אריינגעקו־מען א פריילעכער, לאכנדיקער, שפאסנדיקער, איך וואלט אפילו געזאגט, שטראלנדיקער יינגל, וועלכן כ'וואלט געבן א יאר 14־15, וועז ער זאל ניט געווען טראגן א ביקס אויף דער פלייצע און א רויט־ארמייאיש היטל מיט א שטערן־צייכן. הייסן, האט ער מיר גלייך דערקלערט, לאכנדיק, ווי דאס וואלט געווען א מין שפאס, הייסט ער איציק און זיין צווייטער נאמען איז פעפער, — ניט „פעפערל", האט ער מיך גלייך געווארנט, איך זאל ניט מיינען, אז ס'איז אפשר עפעס אן אנצוהערעניש אויף שלום־עליכמס „פעפערל", איינער פון טביה דעם מילכיקנס איידעמס, נאר פשוט פעפער. אבער אלע רופן אים איציק, און ער האט מיר געבראכט א פאר לידער, אונטערגעשריבן „איציק", וועלכע ער וואלט געוואלט איך זאל אפדרוקן אין „נייע צייט", אדער וואו עס איז בעסער.

די „נייע צייט" איז שוין אבער דעמאלט ניט ארויסגע־גאנגען און פאר די „שרעטעלעך", א זשורנאל פאר קליינע קינדער, האבן זיך זיינע לידער ניט געפאסט. דעם אמת גע־זאגט, זיינען דאס בכלל נאך גרווען זייער שוואכע לידער, די ערשטע גרינע פרוכט פון א יונגן שרייבער. זיי זיינען גרווען, אויף וויפל איך געדענק, וועגן די נייע קעמפערישע גרפילן פון דער יידישער יוגנט, וואס האט מיר געגומען די ביקס אין האנט און איז ארויס קעגן די שונאים פון פאלק.

איך האב רעקאמענדירט איציקן אוועקצוטראגן די דא־זיקע לידער אין דער „קאמוניסטישער פאן", און כ'געדענק שוין ניט, צי זיי זיינען דארטן יא אפגעדרוקט געווארן, אדער ניט. גיכער מסתמא יא, איידער ניט, דערהויפט צוליב דער טעמע.

אבער כ'האב קיינמאל ניט פארגעסן דעם איינדרוק, וואס איציק פעפער האט אויף מיר דעמאלט געמאכט. עפעס איז ער געווען אזא לעבעדיקער, פריילעכער יינגל, זיין קיילעכ־דיקער פנים האט די גאנצע צייט געשמייכלט און געלאכט מיט דער פרייד פון לעבן; די דינע בלאנדע הערלעך אויפן פנים האבן ווי געשטראלט ארום אים.

איציק האט מיר דערציילט, אז ער איז א קאמסאמא־ליעץ (א מיטגליד פון דעם קאמוניסטישן יוגנט־בונד), אייי־נער פון די ערשטע יידישע קאמסאמאלצעס אין זיין היימ־שטאט שפאלע, וואס איז אוועק אין דער ארמיי.

— ווי אלט ביסטו, איציק? — האב איך אים געפרעגט.

— אלט גענוג צו האלטן א ביקס, — האט ער מיר לאכנדיק געענטפערט.

אין קיעוו איז ער דעמאלט געווען פארבייגייענדיק, צי פארבייפארנדיק, אויפן וועג צום פראנט...

דעם דעמאלטדיקן פראנט־לעבן איז איציק דורך בשלום, ארויס פון אים ניט נאר א לעבעדיקער, נאר אויך א דיכ־טער, — און אן אריגינעלער, שטארקער, פראדוקטיווער, קאמוניסטישער יידישער דיכטער. וועגן איציק פעפערן, מער ווי וועגן א וועלכן־עס־איז אנדער דיכטער פון דער „קיעווער גרופע" קאן מען זאגן, אז ער איז ניט נאר געבוירן געווארן אין דער רעוואלוציע, — ער איז געווען דער דיכ־טער און באזינגער פון דער רעוואלוציע אין אלע אירע שא־טירונגען, דורך אלע אירע ליידן און פריידן, קאמפן און דער־גרייכונגען, — זייענדיק אין דער זעלביקער צייט א טיף יידישער דיכטער, וואס האט אויפן ענגסטן אופן פארבונדן זיין שטאלצע יידישקייט מיט דעם גאנג פון דער רעוואלוציע.

א סך שרייבער און לייענער געדענקען נאך געוויס דעם שטארקן איינדרוק, וואס ס'האט געמאכט אין 1943 זיין גרוי־

סע פּאָעמע „איך בין אַ ייד", — אַ פּאָעמע איבערגעפילט מיט יידישן שטאָלץ און ווייטיק און זיכערקייט פון נצחון איבער היטלערן, ווי איבער אַלע פריערדיקע המנס. ביי יעדן אַנדער דיכטער וואָלט אין אַזאַ טעמע געווען די געפאַר אַריינצופאַלן אין נאַציאָנאַליסטישער דעקלאַמאַציע, אָדער אין זעלבסטבאַוואונדעריי און באַוויינעריי. אָבער ניט ביי איציק פעפערן! ביי אים איז זיין יידישקייט־געפיל מיט זיין אָנגעהעריקייט צו דער רעוואָלוציע געווען אַזוי אינערלעך אָרגאַניש פאַרבונדן, אַז ס'האָט זיך צווישן זיי ניט געקאָנט אַריינרייסן קיין פאַלשער טאָן.

— איציק, טייערער, — האָב איך אים געזאָגט ביי דער באַגעגעניש אין ניו־יאָרק, אין 1943, — איך וויל דיר ניט מאַכן קיין קאָמפּלימענטן, אָבער איך מוז אויסדריקן מיין צופרידנקייט און באַוואונדערונג מיט דיין פּאָעמע „איך בין אַ ייד". ס'איז אַ מייסטערווערק און אַ טרייסט אין אַזאַ צייט ווי די איצטיקע...

און איציק האָט, ווי געוויינלעך, געענטפערט מיט אַ ברייטן שמייכל און מיט אַ שפּאַס:

— וואָס שעמסטו זיך צו געבן קאָמפּלימענטן? איך האָב נאָך קיינמאָל ניט געהערט, אַז עמעצן זאָל דער קאָפּ אָנהויבן וויי טאָן פון אַ קאָמפּלימענט...

— אָבער אַ קאָפּ קאָן זיך אַמאָל פאַרדרייען.

— מיינער שוין ניט, — האָט ער מיר, ווערנדיק ערנסט, געענטפערט.

***

אָט אַזעלכע זיינען זיי געווען, די ערשטע פון דער אַזוי־גערופענער „קיעווער גרופּע", וואָס האָט אַרויפגעלייגט אַזאַ קלאָרן שטעמפּל אויף דער גאַנצער יידיש־סאָוועטישער און דורך איר אויף דער גאַנצער נאָך־רעוואָלוציאָנערער, מאָדערנער יידישער ליטעראַטור איבער דער וועלט. איך האָב אין די פאַרצייכענונגען ניט גערעדט וועגן דעם ברייטן שעפערישן וועג און די גרויסע דערגרייכונגען און אויפטוען פון דער דאָזיקער גרופּע דיכטער אין די שפּעטערדיקע יאָרן, נאָך דעם בירגער־קריג, ווען זיי זיינען רייף געוואָרן, אויסגעוואָקסן און האָבן באַרייכערט אונדזער גאַנצע ליטעראַטור און קולטור מיט זייערע שאַפונגען. איך האָב אויך ניט גערעדט וועגן אַ גאַנצער ריי אַנדערע טאַלאַנטפולע יידישע דיכטער, וואָס האָט זיך שפּעטער באַוויזן אין קיעוו און אין אוקראַינע. דאָס איז אינגאַנצן אַן אַנדער טעמע, צו וועלכער מען וועט זיך נאָך מוזן ניט איינמאָל אומקערן, ווי צו אַ לעבעדיקן און באַלעבנדיקן קוואַל פאַר די היינטיקע און קומענדיקע יידישע דיכטער איבער גאָר דער וועלט.

איך האָב דאָ נאָר געוואָלט פאַרצייכענען זייערע סאַמע ערשטע און אַזעלכע פילבאַדייטנדיקע שריט. און איך וויל ענדיקן מיט זייערע לעצטע אָנזאָגן צו די לעבעדיקע, וואָס קלינגען איצט נביאיש.

אין דעם זאַמלבוך „רויטאַרמייאיש", אַרויסגעגעבן פון איקוף־פאַרלאַג, אין 1943, שרייבט איציק פעפער אין אַ ליד „ביים פרישן קבר":

„פאַרדעקט אים ניט די אויגן מיט קיין שערבלעך,
און זאָל ער זען די פאַקלען פון דער שלאַכט,
— דער טויט אַליין האָט אים געמאַכט אומשטערבלעך,
דער לעצטער פאַל האָט אים באַרימט געמאַכט.
...ווער האָט געזאָגט, אַז שטאַרבן הייסט שוין אומקום?
ווער האָט געזאָגט, אַז שטאַרבן הייסט שוין טויט?"

און פּרץ מאַרקיש האָט אין יאַנואַר, 1949, אין דעם לעצטן מאָמענט, איידער ער איז אַריינגעפאַלן אין די נעגל פון זיינע מערדער, פילייכט אין דעם לעצטן ליד, וואָס איז פון אים פאַרבליבן, געשריבן וועגן זיך און וועגן אַזעלכע ווי ער:

„העכער פונעם פויגלס פליגל
האָבן מיר אויף בערג געשטיגן,
און דערשטיגן און דערלאַנגט, —
גיס־זשע אָן מיט ברייטער האַנט,
אַז מקוים זאָלן ווערן
אַלע אונדזערע באַגערן!

טיפער פון די ימים־גרונטן
זיך געלאָזט מיר האָבן מונטער
און פאַרטרונקען מיט געזאַנג, —
גיס־זשע אָן מיט פולער האַנט
ס'זאָל ביים פאָלק זיין פול די קוואַלן
און ס'זאָל גאָרניט גיין פאַרפאַלן!
— — — — — — — — — — — —

וויפל נאָך איז אונדז געגעבן
זיך צו פרייען מיטן לעבן,
ביז צום טרויעריקן ראַנד?
גיס־זשע אָן מיט ברייטער האַנט,
הויב דעם כוס אויף ביז די שטערן
פאַר די לעצטינקע באַגערן!"

אונדזער וואונדערלעכע שטערן־גרופּע פון דעם „קיעווער" פּעריאָד, וואָס איז אַזוי טראַגיש־אומבאַרעכטיקט אומגעבראַכט געוואָרן דורך פאַררעטערישע הענט, האָט אונדז איבערגעלאָזן דורך די איבער דריי צענדליק יאָר פון אַקטיווער שאַפונג אַ רייכע ירושה, פון וועלכער עס וועלן לאַנגע יאָרן קאָנען און מוזן שעפּן ניט נאָר די לייענער, נאָר ניט אין קיין קלענערער מאָס די יידישע שרייבער פון היינטיקן און פון די קומענדיקע דורות.

לאָמיר ניט וויינען, וואָס זיי זיינען מער ניטאָ צווישן אונדז. לאָמיר דאַנקבאַר זיין, וואָס זיי זיינען מיט אונדז געווען און דורך זייערע ווערק פאַרבליבן מיט אונדז און פאַר אונדז.

די לידער פון פרץ מאַרקיש

שוין אַ פּאָר חדשים, ווי ביי מיר אויפן שרייב־טיש ליגן עטלעכע ביכער, — ביכער וועגן וועלכע ס׳איז נויטיק און עס ווילט זיך שרייבן, אָבער עפּעס האַלט מיך אָפּ פון דעם. די שרייבער פון די ביכער זיינען מיר זייער נאָענט, אייניקע פון זייערע ערשטע ביכער האָב איך אַליין רעדאַקטירט און געהאָלפן אַרויסגעבן, — און דער אינהאַלט פון זייערע ביכער רופט אַרויס אַ ציטער אין האַרצן, ווי די שטים פון אַ זייער נאָ־ענטן מענטשן, וועלכן מ׳האָט שוין לאַנג ניט געזען און כמעט שוין ניט געהאָפט מער צו הערן. נעם איך אָפט די דאָזיקע ביכער אין די הענט, גלעט זייערע טאָוולען, עפן זיי אויף און לייען זיי, אָבער שרייבן וועגן זיי האָב איך אַלץ אָפּגע־לייגט, ביז אין מיינע הענט איז געקומען דאָס לעצטע בוך: „דאָס אויסדערוויילטע" („איזבראַננאָיע"), פון פרץ מאַרקיש.

דאָס בוך איז ערשט אַרויס אין סאָוועטנפאַרבאַנד, אין מאָסקווע, אין פאַרלאַג „סאָוועטסקי פּיסאַטיעל", — אַ בוך לידער אין 10 טויזנט עקזעמפּליאַרן. פּראַכטפול אַרויסגע־געבן, אויף זייער גוט פּאַפּיר, שיין אויסגעפאָרמירט, ווי אַ פּרץ מאַרקיש בוך פאַרדינט, מיט אַ פּאָרטרעט פון דעם שריי־בער, מיט אַ זייער וואַרעמער, ממש אַ באַגייסטערטער פאָר־רעדע פון אַ באַוואוסטן סאָוועטישן שרייבער, באָרים לאַוו־רעניעוו. אַ בוך לידער פון אַ יידישן דיכטער, אַרויסגעגעבן אין 10 טויזנט עקזעמפּליאַרן אין אַ מלוכה־פאַרלאַג — יידי־שע שרייבער אין אַנדערע לענדער קאָנען זיך אפילו ניט דערלויבן צו האָפן אויף אַזוינס...

די אַנדערע ביכער, וועגן וועלכע איך האָב פריער דער־מאָנט, זיינען אויך פון סאָוועטיש־יידישע שרייבער, אויך אַרויסגעגעבן זייער שיין און אפילו רייך אין דעם מאָסקווער פאַרלאַג „סאָוועטסקי פּיסאַטעל", און אויך אין אַ צאָל עק־זעמפּליאַרן, וועלכע זיינען פאַר ס׳רוב יידישע שרייבער (מיטן אויסנאַם אפשר פון שלום אַשן און שלום־עליכמען) אומגעוויינלעך. אָט ליגט פאַר מיר דאָס ציכטיק ביכל לי־דער פון אהרן ווערגעלים, דעם ביראָבידזשאַנער פּאָעט, אַרויסגעגעבן אין 5,000 עקזעמפּליאַרן; אָט איז דאָס בוך לידער פון מיין נאָענטן פריינט און באַליבטן דיכטער, אהרן קושניראָוו, אויך געדרוקט אין 5,000 עקזעמפּליאַרן. אָט האָב איך פאַר זיך דאָס בוך דערציילונגען פון יוסף ראַבין — וועמעס ערשטן בוך כ׳האָב אַמאָל רעדאַקטירט, — איצט געדרוקט אין 30 טויזנט עקזעמפּליאַרן. און כ׳ווייס, אַז אין מאָסקווע איז ערשט אַרויס אַ דיקער באַנד פון דוד בערגעל־סאָנס אויסגעוויילטע ווערק, אין 75 טויזנט עקזעמפּליאַרן.

עס איז, נאַטירלעך, אַ פרייד, וואָס אַ סאָוועטישער מלוכה־פאַרלאַג האָט אָנגעהויבן אַרויסגעבן די ביכער פון יידישע שרייבער, און אַרויסגעבן זיי מיט ברייטקייט און, כ׳וואָלט געזאָגט, מיט ליבע. און יעדער פריינט פון דער יידישער קולטור און ליטעראַטור מעג טאַקע זיין און איז זיכער צופרידן, וואָס די ווערק פון סאָוועטיש־יידישע שריי־בער ווערן ווידער געבראַכט פאַר אַ ברייטן קרייז לייענער. אָבער...

אָבער די אויסגערעכנט ביכער פון די סאָוועטיש־יידי־שע שרייבער זיינען געדרוקט אין רוסישע איבערזעצונגען און ניט אין יידישן אָריגינאַל. איז עס, פאַרשטייט זיך, זייער פיין, וואָס יידישע שרייבער זיינען זוכה איבערגעזעצט צו ווערן אין אַנדערע שפּראַכן, און נאָך דערצו אין אַזאַ פאַר־שפּרייטער שפּראַך, ווי רוסיש, און וואָס אויך די רוסישע לייענער וועלן באַקומען אַ באַגריף וועגן דער רייכקייט און שיינקייט פון דעם יידישן ליטעראַרישן שאַפן. עס איז זיכער, אַז צווישן אָט די רוסישע לייענער וועלן זיך געפינען גאָר אַ סך יידן, וואָס לייענען ניט קיין יידיש און וואָס באַקומען דעריבער פילייכט צום ערשטן מאָל די מעגלעכקייט צו באַ־קענען זיך מיט די ווערק פון יידישע שרייבער און אָפּצושאַצן זייער אמתן ווערט. אָבער... וואָס איז מכוח די, וואָס קענען און ווילן לייענען זייערע שרייבער אין יידיש? וואָס איז וועגן די שרייבער גופא, וואָס שאַפן אין דער יידישער שפּראַך, וואָס איז זיי נאָענט און טייער, און וואָס מוזן וואַרטן ביז מען וועט זיי איבערזעצן, ביז זיי זאָלן קאָנען זען זייער ווערק אין דרוק?

ס׳איז אמת, אַז די איבערזעצער גיבן אָפּ אַ סך אויפ־מערקזאַמקייט די ווערק, וואָס זיי זעצן איבער. אהרן קוש־ניראָווס לידער, למשל, האָבן איבערגעזעצט 23 באַקאַנטע רוסישע פּאָעטן, דאָס זעלביקע אויך מיט א. ווערגעליסעס לידער, — אויך 23 איבערזעצער. מיט דער איבערזעצונג פון די לידער, וואָס זיינען אַריין אין פּרץ מאַרקישעס בוך האָבן זיך פאַרנומען 30 רוסישע דיכטער, צווישן זיי אַזעלכע באַרימטע ווי אַכמאַטאָוואַ, אַנטאָקאָלסקי און אַנדערע (אַ צאָל לידער זיינען אגב געגעבן געוואָרן אין איבערזעצונגען פון פּרץ מאַרקישן אַליין און פון זיין זון, דוד מאַרקיש).

דאָס מיינט, אַז די ווערק זיינען געווען ווערט, אַז אַזוי פיל דיכטער זאָלן זיך מיט זיי פאַרנעמען. אָבער...

דער ווייטיקדיקסטער „אָבער" באַשטייט אין דעם איצ־טיקן מאָמענט אין דעם, וואָס פּרץ מאַרקיש, איינער פון די באַדייטנדיקסטע ניט נאָר צווישן די יידישע, נאָר בכלל צווישן די סאָוועטישע דיכטער איז ניטאָ מער. ער איז אומגעבראַכט געוואָרן, „געפאַלן אַ קרבן, — ווי עס שרייבט ב. לאַוורעניעוו אין זיין פאָררעדע צום בוך — פון שונאים, אַן אומשולדי־קער קרבן פון אַ בלבול. די שונאים פון פאָטערלאַנד האָבן פיזיש אומגעבראַכט אַ מערקווירדיקן דיכטער, אָבער זיי האָבן ניט געקאָנט דערמאָרדן זיין ליד..."

פּרץ מאַרקישעס בוך איז אגב אַרויס אין מאָסקווע ערשט מיט אַ פּאָר חדשים צוריק, און ס׳איז אפשר ניט קיין צופאַל, וואָס די זאַמלונג איז דערשינען צו דעם 5טן יאָרצייט פון דעם מאַרטירער־דיכטער. איז עס, פאַרשטייט זיך, אַ טרייסט, אויב אַ טרייסט איז דאָ מעגלעך.

„מאָרגן־פרייהייט", 25טן אויגוסט 1957.

*
**

דער באַגד פון פּרץ מאַרקישעס געקליבענע לידער איז איינגעטיילט אין עטלעכע ציקלען: „ליריק", „נסיון", „דעם טויט אויף צעלאַכעס", „באַלאַדעס", „אַמאַליקס", „פּאָעמעס". דעם גרעסטן טייל פון בוך פון 416 זייטן פאַרנעמט דער אָפּטייל „ליריק". איך בין ניט אינגאַנצן זיכער אין דער ריכטיקייט פון דער פאַרטיילונג און פון די בעמען פון די ציקלען. דער אמת איז, אַז פּרץ מאַרקיש איז אין אַלע זיינע צאַלרייכע ווערק, אפילו אין זיין פּראָזע און אין זיינע דראַמאַטישע ווערק געווען דורכאויס אַ אימפּעטיקער, שטורעמדיקער ליריקער. אָבער גוט איז יעדנפאַלס, וואָס כמעט יעדעס ליד אין בוך איז באַצייכנט מיט דער דאַטע, ווען ס'איז אַנגעשריבן געוואָרן. און די צייט, ווען אַ ליד איז געשריבן, גיט אפשר אַ בעסערן אַריינבליק אין דער שאַפונג־לאַבאָראַטאָריע און געמיט פון דעם דיכטער, אַידער די צופעליקע באַצייכענונג פון דעם זשאַנער, אָדער מין פון די לידער.

דער אָפּטייל „ליריק", וואָס באַשטייט פון קלענערע לי־דער הייבט זיך אָן מיט פּרץ מאַרקישעס ליד „איך בין אַליין די ערד, איך בין אַליין דאָס פעלד", — איינס פון די ערשטע לידער, מיט וועלכע דער דיכטער איז אַרויסגעקומען און איז גלייך באַמערקט געוואָרן אין דעם שטורעמדיקן יאָר 1917. דאָס איז געווען דער יונגער האָנענקריי פון דער אויפ־געוואַכטער רעוואָלוציאָנערער יידישער יוגנט, אין וועמעס נאָמען מאַרקיש האָט דערקלערט שוין אין די ערשטע טעג פון דער רעוואָלוציע:

„כ'האָב אויסגעריסן מיטן וואָרצל אַלץ וואָס פויל,
און כ'וועל באַגראָבן אַלץ, וואָס אויסגעריסן.
דערהויבן פון דער פינצטערניש פון חושכדיק פאַרשאַלטענע יאָרן
האָב איך אַליין באַשפּריצט זיי
מיט דעם פרייד־אָנזאָג פון טאָג,
און אָט, עס ווערט שוין ליכטיק אַרום מיר
און עס פאַרגייען שוין די שפּורן פון דער נאַכט..."

(איך געדענק דאָס ליד פון יענער צייט, איך געדענק דעם קלאַנג און דעם ציטער פון די שורות, — נאָר כ'האָב ניט דעם אַריגינאַל אונטער דער האַנט. איך זעץ עס דאָ אי־בער פון רוסיש, און עס טוט אַזוי ווי אין ס'איז אַזוי אומ־מעגלעך שווער איבערצוזעצן מאַרקישן אין יידיש!...).

און אין משך פון איבער 30 יאָר, פון 1917 ביז דעם אָנ־הייב פון 1949, פון זיינע ערשטע שטורעמדיקע לידער ביז זיין לעצטן ממש פּראָפּעטישן געזעגענונג־ליד „גיס־זשע אָן", זינגט פאָר אונדז דער דיכטער, זינגט די פּרימאַרגנס פון אויפוואַכונג, די פאַרטראַכטע אוונטן, די פאַרבענקטע נעכט, די מאָמענטן פון איינזאַמקייט און טרויער, די ליבע צו זיין לאַנד און צו זיינע מיטמענטשן, די שנאה צו די שונאים פון לאַנד און די צעשטערער פון שלום — און זיין שטענדיקע גרייטקייט צום קאַמף, — דער דיכטער זינגט און מיר דער־קענען זיך אין אים, אין זיינע פריידן און ליידן און אימפּעט.

ס'איז, אגב, אינטערעסאַנט, כאָטש ס'איז אפשר ניט ווערט צו פאַרלירן וועגן דעם קיין וואָרט: צענדליקער יאָרן האָבן די געדונגענע קלאַנגער און באַווייזער פון דעם יידישן לעבן און ליטעראַטור אין סאָוועטנפאַרבאַנד געהאַלטן אין איין פאַרזיכערן, אַז די דאָרטיקע יידיש — ווי ניט־יידישע — שרייבער זיינען „שרייבער אין מונדירן", קאַזיאָנע פּען־שאַפער, הייסט עס, וואָס שרייבן וואָס מען הייסט זיי און דער הויפּט־צוועק פון זייער שרייבן איז „פּראָפּאַגאַנדע". איז, נאַטירלעך, אמת, אַז אין יענדן באַוואוסטזיניקן שרייבן (אויב ס'איז ניט קיין „באַוואוסטזיניקע" גראַפאָמאַניע) איז פאַראַן אַ געוויסער עלעמענט פון „פּראָפּאַגאַנדע", פון איבערגעבן דעם לייענער און באַאיינפלוסן אים מיט דעם שרייבערס געדאַנקען, געפילן, איבערלעבונגען. אָבער וועמען מיר לייע־נען איינס נאָכן אַנדערן די געקליבענע לידער פון פּרץ מאַר־קישן זעען מיר און פילן אין זיי מער פשוטע אינטימע מענטשלעכקייט, מער נאַטירלעכע פרייד און לייד, מער עכט־מענטשלעכעס און אמת־יידישעס, ווי אין אַלע זעלבסטפּיי־ניקונגען, קוועטשענישן און בויכרעדעריין, וואָס גילטן אָפט אַלס „דיכטונג" פון אונדזערע היגע קלאַגמוטערס.

צווישן די לידער, וואָס זיינען אַריין אין דעם „ליריק" אָפּטייל געפינען מיר מאַרקישעס מעכטיקע עלעגיע אויפ, טויט פון דעם גרויסן יידישן טעאַטער־קינסטלער שלמה מיכאָעלס. ס'איז אַ דערשיטערנדיק ליד, געשריבן אין 1948 און ווי מיט אַן אומדערשראָקענעם פאָרגעפיל פון דעם, וואָס מיט דעם דיכטער אַליין האָט שפּעטער געטראָפן, — הגם די טראַגישע אומשטענדן פון זייער ביידנס טויט זיינען געווען פאַרשיידן:

„...דו לעבסט אויך נאָכן טויט
און שטערן פינקלען העלער,
ווי שטאָלץ מיט דיין אַרויסטריט, מיט דעם לעצטן,
און אַפּלאָדירן מיט די שטראַלן דורכן נעפּל.
אַ וועלכער ס'איז פון זיי, וואָס לייכט איצט פונדערווייטנס,
וועסטו דיין וויטיק איבערלאָזן, דיין מענטשלעכקייט און צאָרן, —
פאָר דעם געזיכט פון אייביקייט ניט שעם זיך מיט די וואונדן,
ניט מיט די ליידן, זאָל די אייביקייט זיך שעמען!"

רירנדיק און פול מיט פאַטאָס איז מאַרקישעס ליד „שפּאַניע", וועגן דעם יידישן פאַרטיזאַן, וואָס איז אַוועק שלאָגן זיך קעגן פאַשיזם אויפן שפּאַנישן באָדן, און וואָס

„האָט זיך אומגעקערט צו דיר פון וויטן לאַנד, —
באַפּריידט פון נדר פון פאַרצייטיקע קרבנות, פון אונ־דזערע זיידעס, וואָס ליגן אין די אַלטע קברים... —
כ'האָב וויידער מיין שיקזאָל מיר דיר פאַרבונדן, וועג
אויסגייענדיק מיט בלוט דו קרעכצסט, — און ברענג
דיר איצט מיין ליבע און מיין שלאַכט־דערפאַרונג —
פון פרייען, וועלט־געלויבטן לאַנד. — דאָ איז מיין קבר, צווישן קעמפער־חברים — דאָ האָבן שלאַכטן
געפלאַקערט, צעטרייבנדיק דעם שטויב פון יאָרהונ־דערטן. איך קאָן ניט אויפלעבן דעם שטויב פון אור־זיידעס, פון יידן געטריבענע פון לאַנד און לאַנד...
ברענג איך דיר וויידער מיין ליבע און מיין קאַמף־דערפאַרונג..."

צו אַ גוואַלדיקער הויך פון פאַטריאָטיזם, פון ליבע, שטאָלץ און וויטיק פאָר דער צעטראָטענער ערד און מענטשן פון דעם סאָוועטישן פאָטערלאַנד אין דער צייט פון דעם אַנגריף פון דער נאַצישער בעסטיע, דערהייבן זיך פּרץ מאַר־קישעס לידער פון דער צייט פון דער לעצטער וועלט־מלחמה, — אַזעלכע לידער האָט געקאָנט זינגען נאָר איינער, וואָס פילט זיך דורכאויס ווי דער געזעצלעכער, פּולבאַ־

רעכטיקטער און פול־פאַרפליכטעטער זון פון זיין לאַנד, און ניט ווי אַ פאַרפאָלגט אָדער קוים־געדולדעט שטיפקינד.

אין דעם ציקל „דעם טויט אויף צעלאָכעס" פאַרנעמט דעם ערשטן און דעם גרעסטן אָרט די וואונדערלעכע „טענ־צערין פון געטאָ", וואָס דער דיכטער האָט אָנגעשריבן נאָך אין 1940, איידער די נאַציס זיינען באַפאַלן דעם סאָוועטנ־פאַרבאַנד, — אַ פּאָעמע, וואָס האָט צו זיך ווייניק גלייכן אין אונדזער ליטעראַטור מיט איר ברענענדיקן ווייטיק און ברויזנדיקן צאָרן, מיט איר ביטערן געפיל פון הילפלאָזי־קייט און אין דער זעלביקער צייט מיט איר שטאָלצן מוט און זיכערקייט אין דעם, אַז מיר וועלן איבערלעבן דעם שונא.

אין דעם לעצטן אָפּטייל פון דעם בוך זיינען אַריין אינ־גאַנצן, אָדער טיילווייז אייניקע פון פּרץ מאַרקישעס בעסטע און באַקאַנטסטע פּאָעמעס, — סיי פון זיינע ערשטע דיכטע־רישע שריט, ווי „וואָלין", סיי פון די שפּעטערדיקע און ריי־פערע, ווי קאַפּיטלען פון „ברידער", סיי אַ צאָל קאַפּיטלען פון זיין לעצטער גרויסער אַרבעט, „מלחמה". ציטירן פון זיי מיינט ציטירן יעדעס ליד פון בוך, און ציטירן ווי גע־זאָגט, איז כמעט אוממעגלעך שוין דערפאַר, ווייל עס וואָלט אויסגעקומען צוריק „איבערצוזעצן" פּרץ מאַרקישן פון רו־סיש אין יידיש.

איך וויל בלויז זאָגן: אפילו פאַר די, וואָס וועלן איבער־לייענען די אויסגעוויילטע פּאָעמעס פון פּרץ מאַרקישן בלויז אין רוסיש און האָבן ניט קיין באַגריף וועגן זייער קלאַנג און קאָליר אין דעם יידישן אָריגינאַל, ווי זיי זיינען אַרויס פון אונטער דעם דיכטערס פּען, וועט מאַרקיש דערשיינען ניט נאָר אַליין אַלס ערשט־קלאַסיקער, רעוואָלוציאָנערער, סאָוועטישער, סאָוועטיש־יידישער דיכטער, — נאָר ווי אַ סימבאָל פון אַ גרויסער ליטעראַטור פון דעם פיל־געליטענעם, קעמ־פנדיקן יידישן פאָלק, פאַר וועלכן ער איז אומגעבראַכט גע־וואָרן, — פון אַ ליטעראַטור און שפּראַך, פאַר וועמעס לעבן ער האָט באַצאָלט מיט זיין אומשולדיק בלוט.

די „משפּחה מאַשבער"

1.

מיר דערמאָנט זיך די צייט, ווען דער נסתר האָט זיך צום ערשטן מאָל באַוויזן אין דער יידישער ליטעראַטור, אין יאָר 1907, מיט אַ דין, ברייטבייכיק ביכעלע — לידער ניט לידער, פּראָזע ניט פּראָזע — מיטן נאָמען „געדאַנקען און מאָטיוון", און אונטער אַן אינטריגירנדיקן פּסעוודאָנים, וואָס קיינער האָט פריער אין ערגעץ ניט געטראָפן. דאָס ביכל, געדענקט זיך, האָט זיך אָנגעהויבן דערמיט, וואָס ס'האָט זיך עמעצן „געחלומט אַ חלום און געמענטשלט אַ מענטש", — און אַזוי האָט זיך עס אָפּגעחלומט און אָפּגעמענטשלט ביזן סוף. פאַרשטיין וואָס דער יונגער שרייבער האָט געוואָלט, איז געווען זייער שווער. צווישן די ערשטע לייענער פון דעם ביכל זיינען אפילו פאָרגעקומען זייער שטאַרקע וויכוחים, צי מ'האָט דאָ צו טאָן מיט אַ פרישן טאַלאַנט, אָדער מיט אַ נייעם גראפאָמאן. אָבער פאַרשווייגן דאָס ביכל איז געווען אוממעגלעך. עפּעס איז אין דעם געווען אַן אומרואיקייט, אַ זוכעניש און אַ פאַרבאָרגענע שיינקייט, וואָס האָט ניט גע־לאָזט דעם לייענער פאַרבלייבן גלייכגילטיק צו אים.

אויב איך האָב ניט קיין טעות איז ש. ניגער אין די דע־מאָלטדיקע ווילנער „ליטעראַרישע מאָנאַטשריפטן" געווען דער ערשטער צו באַגריסן דעם נסתר און אַרויסרוקן אים אין ליטעראַרישן פראָנט, און ש. ראָזענפעלד (אין פּעטער־בורגער „פריינד"), אונטער דעם נאָמען „אגרין", איז געווען דער ערשטער עפנטלעך צו אַטאַקירן און אַראָפּרייסן דעם נסתר און דערקלערן אים פאַר אַ פּשוטן גראפאָמאן. דאָס אינטערעסאַנטסטע דערביי איז אָבער געווען, וואָס ש. ניגער האָט פאַרלויבט דעם נסתר פאַר זיינע חסרונות, און ש. ראָ־זענפעלד האָט אים געזידלט גראָד פאַר זיינע מעלות.

ש. ראָזענפעלד, וואָס איז אין זיין אַרטיקל אַרויסגע־טראָטן קעגן די קינצלעכקייטן און פאַרדרייענישן פון דעם נסתרס שפּראַך, קעגן דעם וואָס ער רעדט אַנדערש, ווי אַלע מענטשן, האָט ניט באַמערקט, אַז נסתר איז אין זיין ערשטן ביכל אייגנטלעך געווען ניט קיין פּראָזאַאיקער, נאָר אַ דיכ־טער (הגם ער האָט ניט געשריבן קיין גראַמען און ניט אויס־געשטעלט זיין דיכטונג אין געמאָסטענע שורות). אַלס דיכ־טער האָט דער נסתר געפּרואווט זוכן אין דער יידישער שפּראַך נייע קלאַנגען, נייע פאָרמען פון אויסדרוק, נייע שאַטירונג פאַרן געדאַנק און געפיל. געוויס האָט ער אין דעם פּרט אָפּגעשפּיגלט אַ גרויסע באַוועגונג, וואָס האָט זיך דעמאָלט אָנגעהויבן אין דער רוסלענדישער דיכטונג בכלל, — אַ זו־כעניש פון נייע פאָרמען. די רעוואָלוציע פון 1905, וואָס האָט אַרויפגעפירט אויף דער אויבערפלאַך פון לעבן נייע כוחות און נייע באַגריפן, האָט אפילו נאָך איר אומקום איבערגע־לאָזט נאָך זיך זייער אַ סך נייע און פאַרפלאָנטערטע שטי־מונגען, וואָס האָבן פאַר זיך געזוכט נייע קלאַנגען און שאַטי־רונגען. דער נסתר האָט געזוכט דעם נייעם וואָרט און קלאַנג און בויג פון דער שפּראַך און עס אַריינפירן אין דער יידישער ליטעראַטור. און מען מוז צוגעבן, אַז ער האָט אין דעם פּרט אַ סך אויפגעטאָן. אויב ער איז דעמאָלט ניט געוואָרן קיין שרייבער פאַרן לייענער איז ער געוואָרן דער שרייבער פאַרן שרייבער, ספּעציעל פאַרן דיכטער, און עס איז קיין צווייפל ניט, אַז די יידישע דיכטונג פון יענעם און דעם שפּעטער־דיקן פּעריאָד האָט זייער אַ סך גענומען ביי נסתרן אין פּרט פון עקספּערימענטירן מיט נייע ווערטער, פאָרמען און ביל־דער.

אָט דאָס האָבן דעמאָלט ניט באַמערקט די, וואָס האָבן

צוויי אַרטיקלען צום דערשיינען, אין איקוף־פאַרלאַג, פונעם נסתרס „משפּחה מאַשבער" (440 זייטן): 1 — „מאָרגן־פרייהייט", סעפּטעמ־בער 12, 1943; 2 — „מאָרגן־פרייהייט", סעפּטעמבער 19, 1943.—רעד.

כסדר אַטאַקירט דעם נסתר פאַר זיין „אומפאַרשטענדלעכ־קייט", פאַר זייַנע שפּראַך־קונצן.

אָבער וועַן ש. ניגער האָט דעמאָלט, ביי זייַנע ערשטע שריט, געלויבט דעם נסתר, איז עס געווען ניט פאַר אָט דער מעלה זיינער, נאָר פאַרקערט, פאַר זיינעם אַ גרויסן חסרון. און דער דאָזיקער חסרון דעם נסתרס איז באַשטאַנען אין אַן אָפּנהאַרציקן, ניט־פאַרדעקטן „עסקעיפיזם", אַנטלויפן פון דער ווירקלעכקייט. אַ זייער גרויסער טייל פון דער דע־מאָלטדיקער רוסלענדישער אינטעליגענץ — אַריינרעכענענ־דיק אויך די יידישע יונגע אינטעליגענץ, וואָס איז דער־צויגן געוואָרן אויף דער רוסישער ליטעראַטור — האָט זיך דעמאָלט, נאָכן יאָר 1907, אין דער „סטאָליפּיניישער" עפּאָ־כע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן נאָך דעם דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע, אַ וואַרף געטאָן אויב ניט צו דער קאָנטער־רעוואָ־לוציע, איז אין דער ריכטונג פון באַפרייַען זיך פון די פרי־ערדיקע געזעלשאַפטלעכע שטימונגען און פליכטן, פון פאַר־מאָכן די אויגן אויף דער אַרומיקער פאַסקודנער וועלט, פאַר־וויגן זיך אין פאַנטאַזיעס און פאַרשלעפערן זיך אין חלומות. „אַנטלויפן פון לעבן!" — דאָס איז געווען אַ לאָזונג, וואָס האָט געטריבן אַ סך פון דער דעמאָלטדיקער אַנטוישטער יוגנט צו זעלבסטמאָרד; וואָס האָט אַוועקגעפירט פיל מער פון זיי צוריק צו זייערע טאַטעשע געשעפטן און באַגריפן, און וואָס האָט זיך אין דער ליטעראַטור אויסגעדריקט אין אַן עסקעיפּיסטישן שפּיל אין ווערטער, בילדער, קלאַנגען, וואָס פאַרפליכטן צו גאָרנישט.

יאָרן, יאָרצענדליקער זיינען זינט דעמאָלט דורכגעגאַ־נגן, און נסתר איז אַלץ פאַרבליבן געטריי זייַנע ערשטע פאָרם־זוכענישן, זיינע ערשטע וואַנדלונגען — אַרויס פון דער ווירקלעכקייט. אין אַ צענדליק יאָר נאָך זיין ערשטן ליטעראַרישן אַרויסטריט האָב איך זיך געטראָפן מיט דעם נסתר אין קיעוו. אַרום האָט שוין געבראַנט אַ נייַע רעוואָלו־ציע, וועלכע איז אָבער בשום אופן ניט געגאַנגען קיין גלאַטן וועג בארג אַרויף. אין אוקראַינע זיינען די ערשטע צוזאַמג־דיקע חדשים פון דער בורזשואַזער פעברואַר־רעוואָלוציע באַגלייט געוואָרן מיט עטלעכע יאָר פון אַ ברוטאַלער קאָנטר־רעוואָלוציע און בירגער־קריג. דער נסתר איז פערזונלעך געווען מיטן גאַנצן האַרצן מיט דער רעוואָלוציע און האָט מיטגעאַרבעט אין די דעמאָלטדיקע יידישע רעוואָלוציאָנערע אויסגאַבן. אָבער ליטעראַריש איז אים נאָך אַלץ ניט געלונ־גען אַרויסצושלאָגן זיך אויף אַ פעסטן וועג. קיין חלום האָט זיך אים שוין אפשר ניט געחלומט און קיין מענטש האָט זיך אים אוודאי ניט געמענטשלט, נאָר ער האָט זיך אַריינגעלאָזט אין אַ נייער סימבאָליזם (ברוטאַל גערעדט: אויסג־טראַכטער) וועלט פון „גייער", „וואַגלער", „וואַנדערער", פון שרעטעלעך, שדים און „ניט־דאָזיקע", אין וועלכע מען האָט געקאָנט אַריינטייטשן וואָס מען וויל און וואָס האָבן מיט דעם פולבלוטיקן, בלוטיקן אַרומיקן לעבן ניט געהאַט קיין שום שייכות.

איך דערמאָן זיך, אַז איך פלעג אין יענער צייט — ספּע־ציעל אין יאָר 1918 — פון צייט צו צייט דרוקן דעם נסתרס זאָכן אין דער טעגלעכער „נייַע צייט", וואָס כ׳האָב דעמאָלט רעדאַקטירט אין קיעוו. און — איצט קאָן מען אויסזאָגן: איך פלעג אָפט באַנוצן זייַנע זאָכן אויף צו שרעקן מיט זיי דעם פאַסקודנעם נפשל, וועלכן די העטמאַניש־דייטשע מאַכט האָט דעמאָלט באַשטימט אַלס דעם יידישן צענזאָר אין קיעוו. דער דאָזיקער צענזאָר האָט זיך פאַר מיר איינמאָל מודה געווען, אַז וועַן ער לאָזט אַמאָל דורך דעם נסתרס „אַן אַרטיקל" אין „נייַע צייט" שלאָפט ער דערנאָך ניט אַ גאַנצע נאַכט, ווייל פאַר אים איז ניט קלאָר, צי דאָס וואָס דער נסתר האָט גע־שריבן, איז פאַר דער רעוואָלוציע, אָדער קעגן דער רעוואָ־לוציע...

נאָר ניט דאָס בין איך אויסן. וואָס איך וויל דאָ זאָגן איז, אַז נסתרס זוכענישן פון נייַע פאַרמען און אינהאַלט זיי־נען ביי אים געווען ניט קיין צופאַל, ניט קיין מאָדע־זאַך, נאָר דער עצם פון זיין שאַפן, און ס׳האָט אויסגעזען, ווי קיין שום זאַך וועט שוין דעם וועג, וואָס ער האָט פאַר זיך אַיין מאָל פאַר אַלע מאָל אויסגעקליבן, ניט ענדערן.

ס׳איז אָבער געווען ניט אַזוי. שוין אין דער צייט פון בירגער־קריג האָט דער דיכטער נסתר (ווייל ער איז די גאַנצע צייט געווען דערהויפּט אַ דיכטער) געמוען שרייבן קינדער־מעשות, וואו זייַנע חלומות האָבן געפונען אַ מער קאָנקרעטן אויסדרוק, אין הסכם מיט די באַגריפן פון קינ־דער. די סימבאָליק פון די לידער און מעשהלעך איז פאַר־בליבן די אַלטע, אָבער די אַלעגאָריעס, די משלים, זיינען שוין געווען נייַע און דער נמשל זייערער, אויף וויפל דער לייענער האָט אים געזוכט צו געפינען, איז שוין געווען אַ הייַנטצייטיקער, — כאָטש נאָך אַלץ גאָנץ וויַיט פון אַקטועל־קייט און קאָנקרעטקייט.

די צייט איז געגאַנגען. די רעוואָלוציע האָט געזיגט. זי האָט איבערגעבויט דאָס לאַנד און איבערגעבויט די מענטשן. געוענדערט האָט זיך — זייער ביסלעכווייז — אויך דער נסתר, נאָכדעם ווי ער האָט עטלעכע יאָר, צווישן 1920 און 1926, פאַרבראַכט אין בערלין און האָט פונדערווייטנס זיך פאַנאַנדערגעקליבן אין דער רעוואָלוציע. וועַן ער האָט זיך צוריקגעקערט קיין קיעוו, אין 1926, איז שוין פון זיין אַמאָליקן אַנטלויפן פון לעבן אין אַן אויסגעטראַכטער וועלט ניט געבליבן קיין שפור, כאָטש ער איז פאַרבליבן אַ זוכער פון נייַע וועגן. ער האָט אָנגעהויבן פאַרזיכטיק, פאַמעלעך, מיט עסייען און פאַרצייכענונגען פון דעם סאָוועטישן און יידישן לעבן. ער האָט דערפילט אַ פעסטן באָדן אונטער די פיס און האָט אָנגעהויבן אויסשמידן אַ נייַע, קינסטלע־רישע פראָזע. און אַלס רעזולטאַט פון זיינע נייַע זוכענישן, פון זיינע איבערלעבונגען און טראַכטונגען וועגן דעם זינען פון אַלץ וואָס ס׳איז אַרום אים פאַרגעקומען אין די אַלע יאָרן, וועגן דעם פאַרוואָס איין עפּאָכע פאַרגייט און אַן אַנדערע גייט אויף, וועגן דעם ווי די זוכענישן פון איין דור ווערט ניט פאַרפאַלן און שמעלצט זיך איבער אין די זוכענישן און גע־וויסן פון נייַע דורות, איז געשאַפן געוואָרן זיין מאָנומענ־טאַל ווערק, דער ראָמאַן־עפּאָפּייע, די „משפחה מאַשבער".

2.

די „משפחה מאַשבער", פון דעם נסתר, איז ניט קיין געווינילעכער ראָמאַן מיט ליבעס, מיט אַנטוישונגען, מיט פערזונלעכע טראַגעדיעס און קאָמעדיעס. ס׳איז אַ ראָמאַן־עפּאָפּייע, דאָס הייסט אַ ראָמאַן, אין וועלכן עס גייט דורך פאַר די אויגן פון דעם לייענער צו איר אומפאַרמיידלעכן אונטערגאַנג אַ גאַנצע עפּאָכע, אַ גאַנצער היסטאָרישער אָפּ־

שניט, צוזאַמען מיט די דורות מענטשן, וואָס שפּילן אין אים אַ ראָלע.

נאָטירלעך באַשטייען די דורות פון מענטשן, פֿונקט ווי יעדע היסטאָרישע עפּאָכע באַשטייט און ווערט געשאַפֿן און געפֿירט פון מענטשן. און די העלדן אין דעם נסתרס ראָמאַן די „משפּחה מאַשבער", און די אַלע אַרום איר זיינען לעבעדיקע מענטשן, מענטשן דעמבן, וואָס מען קאָן זיי ממש אָנטאַפּן מיט די הענט. אָבער אין דער זעלביקער צייט טראָגט יענער אייגער פון די דאָזיקע מענטשן אויף זיך די כאַראַקטער־שטריכן פון זיין עפּאָכע, פון אַ גאַנצן היסטאָרישן פּעריאָד, וואָס האָט אַמאָל געהאַט זיין זינען, זיין שיינקייט, זיין באַרעכטיקונג און — ווי די מענטשן פון יענער צייט האָבן זיכער געמיינט — זיין אפשר גאָר „אייביקן" באָדן אונטער די פיס. נאָר די דאָזיקע עפּאָכע איז פאָרט געווען פֿאַרמשפּט צום היסטאָרישן אונטערגאַנג, זי האָט שוין אין זיך אַליין געטראָגן אירע מיקראָבן, וואָס וועלן זי מיט דער צייט אָפּשטאַכן און פֿאַרניכטן, פֿונקט ווי אין איר זיינען שוין געבוירן געווארן, כאָטש זיי אַליין האָבן נאָך אפשר ניט גע־וואוסט וועגן דעם, אירע באַגרעבער. און דערפֿאַר טראָגן אויף זיך די אַלע מענטשן, די הויפּט־העלדן פון דעם נסתרס ראָמאַן, וועד מער און וועד ווייניקער, יעדערער אויף זיין אופן, די טראַגישע, וויל אומפֿאַרמיידלעכע, סימנים פון דעם קומענדיקן אונטערגאַנג, און גלייכצייטיק די ערשטע אַנדיי־טונגען פון דער נייער עפּאָכע, וואָס דאַרף קומען.

אָט דער דאָזיקער געפיל פון היסטאָרישקייט, דער גע־פיל פון דער עפּאָכע, וואָס כאָטש זי מוז אומקומען, שפּראָצן שוין אין איר אויף די זוימען פון אַ נייער עפּאָכע, וואָס וועט זי אָפּ׳ירשענען, — אָט דאָס דרינגט דורך דעם גאַנצן נייעם ראָמאַן פון דעם נסתר און גיט אים צו זיין באַזונדערע וויכ־טיקייט.

און לאָמיר דאָ גלייך זאָגן: וועגן דעם נסתרס די „משפּחה מאַשבער" קאָן מען מיט קיין אַרטיקל ניט אָפּקו־מען. דער נסתר האָט דאָ אַזוי טיף אַרייַנגעקוקט אין צייט און אין מענטשן, ער האָט אַזוי טיף אַנגעשעפּט און דערמיט אויף אַ ריין־קינסטלעריש אופן אַרויסגערופן און געפֿרוואוט לייזן אַזוי פיל וויכטיקע פֿראַבלעמען פון דעם יידישן לעבן, אַז מען וואָלט געקאָנט — און אפשר טאָקע געדאַרפט — שרייבן וועגן דעם ראָמאַן אַ גאַנצן בוך. אין אַן אַרטיקל וועגן דעם בוך מוז מען זיך דעריבער באַנוגענען בלויז מיט עט־לעכע באַמערקונגען און באַרירן בלויז אַ פּאָר פון זיינע פונקטן.

קודם־כל וועגן דעם אינהאַלט פון דעם בוך. כ׳האָב פריער באַמערקט, אַז דורך אים גייט דורך אַ גאַנצע עפּאָכע. דאָס איז די עפּאָכע פון די 70ער יאָרן פון פֿאַריקן יאָרהונ־דערט, אין דער געדיכטענישׂ פון דעם יידישן תחום אין דער וואָלינער אוקראַינע, — וואָרשיינלעך אין בערדיטשעוו. עס איז געווען אין דעם ערשטן יאָרצענדליק נאָך דער באַפֿרייַ־אונג פון די פויערים, — אַ צייט, וועז ס׳איז געבראָכן גע־וואָרן דער אָפּגעלעבטער רוסישער פּעאָדאַלער מיטלאַלטער און צוזאַמען מיט אים האָט זיך געזומען ברעכן אויך דער אפשר נאָך מער פֿאַרצוויגענער יידישער מיטלאַלטער. אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן פון רוסלאַנד האָבן געזומען אַרויפ־שווימען אויבנאויף נייע שיכטן, נייע קלאַסן, עס האָט זיך אַנגעהויבן באַווייזן אַ בורזשואַזיע און עס האָט שנעל גענו־מען אונטערגיין דער ערשט נאָך הערשנדיקער, אָבער שוין לאַנג פון אינעווייניק צעפּוילטער פּריצישער קלאַס. און אויך אין יידישן לעבן האָט אַנגעהויבן ווייזן זיך אַ גרעסערע בורזשואַזיע און די אַלטע אויסערלעכע געטאָ־גלייכהייט און אייניקייט האָט זיך גענומען ברעכן לויט קלאַסן־ליניעס, וואָס האָבן זיך אַנגעהויבן אַלץ שארפער אַנצייכענען.

די נייע געזעלשאַפֿטלעכע שיכטונג האָט געבראַכט אין דעם גאַנצן אַרומיקן לעבן נייע פּראָבלעמען, נייע געזעלשאַפֿטלעכע שטימונגען. און די שטימונגען האָבן באַ־קומען זייער אויסדרוק אין לעבעדיקע מענטשן: מענטשן, וואָס האָבן געזוכט צו באַפֿעסטיקן זייער נייעם מצב, מענטשן, וואָס האָבן זיך צו אים ניט געקאָנט צופּאַסן און זיך אַראָפּ־געלאָזן אויפן דעק, מענטשן, וואָס זיינען דורכגעדרונגען גע־וואָרן מיט עפּעס אַ בלינדער אומרואיקייט, מענטשן, וואָס האָבן באַוואוסטזיניק געזוכט אַ נייעם זינען פון לעבן און אַזעלכע, וואָס האָבן געמיינט, אַז זיי האָבן עס שוין געפונען.

אין דער גרעסערער און מאַטעריעל פעסטערער רוסי־שער סביבה איז עס געווען די צייט, וועז ס׳איז אויסגעוואַקסן דער ברוטאַלער רייכער קופּיץ, דער קיט קיטיטש, — אָבער אין דער זעלביקער צייט אויך די „חרטה־האָבנדיקע" נייע אינטעליגענץ, די מענטשן, וואָס זיינען „געגאַנגען אין פֿאָלק", די פֿאָלקיסטן און די ערשטע מאַסן־רעוואָלוציאָנערן.

אין דער ענגערער און דער אַרעמער יידישער סביבה, אין וועלכער ס׳האָט ניט געקאָנט פֿאַרקומען אַזאַ רעוואָלוצי־אָניזירנדיקע ענדערונג, ווי די באַפֿרייאונג פון שקלאַפֿן, האָבן זיך די נייע זוכענישן און שטימונגען אויסגעדריקט אויף אַן אַנדער אופן, אין הסכם מיט דעם רעליגיעזן אַרט דענקען פון דער נאָך וויט ניט אָפּגעשאַפֿטער מיטלאַלטער־לעכער געטא: אין רעליגיעזע זוכענישן, אָדער אין זוכענישן, וואָס האָבן אויסערלעך געטראָגן אַ רעליגיעזן כאַראַקטער, כאָטש אין דער אמתן האָט שוין דער מענטש געזוכט ניט קיין נייע וועגן צו גאָט, נאָר נייע וועגן צו זיך אַליין און צו זיינע מיטמענטשן.

און אָט די נייע מענטשן מיט זייערע נייע אומרואיקייטן, כאָטש נאָך אַלץ אין אַלטע פֿאָרמען, האָט עס דער נסתר מיט אַ זיכערע האַנט, מיט אַ טיפער קענטעניש פון די מענטשן און פון דער עפּאָכע אַרויסגעפירט אין זיין ראָמאַן.

די משפּחה מאַשבער — דאָס איז ניט בלויז אַ געוויסע צאָל מענטשן, וואָס געהערן צו אײַן פאָמיליע. דאָס איז פיל מער — שטאָט, קהל, די גאַנצע דעמאָלטדיקע יידישע געזעל־שאַפֿט. ס׳איז משה מאַשבער — דער מיטלסטער זון פון דער פאָמיליע, אַ רייכער יידּ, שוין ניט קיין קרעמער, נאָר אַ מין באַנקיר, שוין אַ פֿאַרשטייער פון דער נייער יידישער פי־נאַנץ־בורזשואַזיע, — אויסערלעך און אינערלעך נאָך אַלץ אַ טראַדיציאָנעלער יידּ, אָבער דאָך שוין מיט די שטימונגען און אויפֿפירונגען פון אייגעם, וואָס האָט אַ חלק אין דעם, וואָס עס איז פאָראַן און וויל ניט, אַז עס זאָל זיך בייטן, סיי מאַטעריעל, סיי גייסטיק.

ס׳איז לחי מאַשבער, דער זוכער און וואָגלער, אָט דער, וואָס טראָגט זיך אַרום מיט אַ געפיל, אַז די זיידעס האָבן גע־זינדיקט און ער מוז די זינד אויסקויפן, און אים דאָכט זיך, אַז ער קויפט זיי אויס און איז זיי גובר דורך גייסטיקע זו־כענישן, דורך זוכן — געפינען פון אַ גלייכן, אין חסידישע הויפן, שפּעטער צווישן די פאַרשטויסענע „בראַסלאַווער"

חסידים און יעדנפאַלס צווישן די אָרעמע לייט, צווישן די סאַמע פּראָסטע פון די פּראָסטע, אויפן סאַמע „דעק".

ס'איז אַלטער מאַשבער, דער יינגסטער ברודער, דער „געשטראָפטער" פיזיש און גייסטיק, אויף וועלכן ס'האָבן זיך אָפּגערופן אַלע זינד און פעלערן פון פריערדיקע דורות, — אַ מענטש, וואָס האָט אָנגעהויבן זיין לעבן מיט גייסטיקע און פיזישע שוואַכקייטן, האָט זיך אַ ווילע געשטאַרקט אי־בער זיי, און איז ענדלעך געפאַלן אַלץ נידעריקער און נידע־ריקער, אין פולשטענדיקער גייסטיקער און פיזישער דעגע־נעראַציע, ווי אַ לעבעדיקער פאָרוואורף און וואָרנונג פאַר זיין גאַנצער משפחה.

און אַרום אָט דער משפחה וויקלען זיך די „דריי רינ־גען" פון דער יידישער שטאָט: דער העכערער, מיט זיינע גרויסע געשעפטן און גרויסע, היסטאָרישע בתי־מדרשים און דעם איינגעשטעלטן, געהייליקטן אַרט לעבן; דער צוויי־טער רינג — פון דעם יידישן קליינבירגערטום, פון דעם האַנדל און וואַנדל, פון מנחם־מענדלשע גליקן און פון כסדר־דיקן פאַלן אין אַ טיפערער נויט ביי דער ערשטער ענדע־רונג פון דרויסן, — אַ רינג, וואו עס געפינען זיך ס'רוב פון די גלויביקע און זוכנדיקע און פון וועלכן עס רעקרוטירן זיך סיי די בצלאל־פּראָצענטניקעס, די יורשים פון משה מאַשבער, סיי די זוכער פון אַ נייעם, העכערן זינען אין לעבן. דער דריטער רינג — איז די „דעק", וואו עס לעבט דער צע־בראָכענער אָפּפאַל פון דער געזעלשאַפט, אָבער וואו עס וואַקסן גלייכצייטיק אויף די, וואָס וועלן זיך מיט דער צייט אויפהויבן איבער אַלע רינגען און קלאַסן־פּריווילעגיעס. אין דעם דאָזיקן דריטן רינג זעט מען שוין דאָס קומענדיקע „קוילער־געסל", וואָס וועט זיך מיט דער צייט פאַרמעסטן מיט די גבירישע יחזקאל גאָמבינערס, מיט די משה מאַש־בערס פון זייער צייט.

די אַלע דריי רינגען ווערן איבערגעשניטן דורך דער בלאָנקענדיקער און בלאָנדזשענדיקער פיגור פון סרולי גאָל, אַ מענטש, וואָס איז פון קינדווייז אָן באַליידיקט און אַרויס־געשטויסן געוואָרן פון קהל, כאָטש זיין גבירישע אָפּשטאַ־מונג וואָלט אים געגעבן די מעגלעכקייט צו געפינען זיך אין זיינע העכערע רינגען. ס'איז אַ מענטש, וואָס פּרואווט אויס אַלע גלויבנס, אַלע וועגן, וואָס איז פעסט בלויז אין זיין שנאה צום גביר און צום גאַנצן איינגעשטעלטן מעמד, אָבער איז נאָך דערווייל אַזוי איינזאַם, אַז אים וואַרפט צווישן דעם פלעשל בראָנפן און לוזיס גאָט־זוכעניש און אויף קיין איינעם קאָן ער זיך ניט באַרואיקן.

און אָט די משפחה מאַשבער מיט אירע מיטגלידער און נאָכגייער לעבט, נאַטירלעך, ניט אין קיין פּוסטקייט. ס'איז שוין מער ניט די פאַרצייטיקע קליינשטעטלדיקע געטאָ פון מענדעלע מוכר ספרימס קינדער־יאָרן, ווי דער „גוי" איז געווען בלויז אַ מינדערוויכטיקער באַדינער פון יידישע באַ־דערפענישן. די שטאָט לעבט פון דעם גרויסן מאַרק, פון די גרויסע יאַרידן, זי איז ענג פאַרבונדן מיט די אַרומיקע פּויערים און זייערע באַדערפענישן, מיט די אַרומיקע פּריצים און זיי־ערע געשעפטן און פּאָליטישע איינפאַלן. אַ קריזיס אין דער אַרומיקער סביבה שפּיגלט זיך תיכף אָפּ אויף דער יידישער שטאָט, און ווען די אַרומיקע וועלט ענדערט זיך אין מאַטער־נישן און ווייען און דורך אַלע דרויסנדיקע שטערונגען, קומט דאָס זעלביקע פאָר מיט דער יידישער שטאָט, מיט דער משפחה מאַשבער.

כ'האָב פריער געזאָגט: די אַלע פּאַרשוינען, וואָס דער נסתר פירט אַרויס אין זיין ראָמאַן. זיינען קערנדיקע, לעבע־דיקע מענטשן, וואָס מען קאָן ממש מיט די הענט אָנטאַפּן. זיי זיינען ניט קיין טויטע אַלעגאָריעס, אָדער שטאַמפּאָווע טיפּן אָן אייגענע פּנימער, אָבער אין דער זעלביקער צייט וואַקסט יעדער איינער פון זיי אויס ביז אַ לעבעדיקן סימבאָל, — אַ סימבאָל פון די קרעפטן, וואָס ווירקן אין דער געזעל־שאַפט, וואָס שלעפּן זי אויף צוריק, אָדער שטויסן זי פאָראויס דורך זייערע אייגענע, אינדיווידועלע געדרייטע וועגן. דורך דער משפחה מאַשבער, דורך דעם מאַרק אַרום דעם הויז, דורך דעם יאַריד, דורך דער צעפאַלונג פון דער משפחה, דעם באַנ־קראָט פון משה מאַשבערן, דער אומהיילבאַרער קראַנקייט פון אַלטערן, דעם גייסטיקן וואוקס פון לוזין, דעם פאַרביסענעם פּראָטעסט פון סרולין, — זעען מיר מער ווי זייערע אייגענע לעבנס; מיר זעען אַן עפּאָכע, וואָס גייט צו איר אונטערגאַנג און שאַפט אין דער זעלביקער צייט אירע יורשים.

אויף אַזאַ אופן האָט דער נסתר פון איין זייט געשאַפן אַ המשך צווישן זיינע אייגענע אַמאָליקע זוכענישן אויפן געביט פון ליטעראַרישן סימבאָליזם און זיין איצטיקער רעאַליסטי־שער שאַפונג, אין וועלכער לעבעדיקע מענטשן דערהייבן זיך צו דער הויך פון היסטאָרישע סימבאָלן; און פון דער אַנדער זייט וואַרפט ער איבער אַ בריק צווישן די פירנדיקע יידישע דורות מיט זייערע וואַנדלונגען, זוכענישן, פּראָטעסטן און קרי־זיסן, און דעם נייעם סאָוועטישן יידישן דור, וואָס האָט שוין אינגאַנצן גובר געווען דעם מיטלאַלטער, דעם מאַרק, די „דריי רינגען" פון דער מאָדערניזירטער געטאָ און איז געוואָרן אַ גלייכער און שאַפנדיקער טייל פון דער אַרומיקער סאָציאַ־ליסטישער געזעלשאַפט.

***

ס'איז נויטיק אָפּצושטעלן זיך אויף דער פאָרם פון דעם נסתרס נייעם שרייבן, — כאָטש מיט אַ פּאָר באַמערקונגען. ווען מען לייענט דעם ראָמאַן דערפילט מען: נסתר האָט ניט אויפגעגעבן און ניט איבערגעריסן מיט זיינע אַמאָליקע פאָרם־זוכענישן. זיין שפּראַך איז איצט קלאָר, פאַרשטענדלעך, די־רעקט, רעאַליסטיש, אָבער אין דער זעלבער צייט איז זי פול מיט כאַראַקטעריסטישע נסתר־שטריכן, אַזוי ווי ער וואָלט ניט געשריבן אויף גלאַטן פּאַפּיר, נאָר געקריצט אויף אַ האַרטן דעמבן־האָלץ. אָבער אין דער זעלביקער צייט פילט זיך אין דעם אופן פון זיין דערציילן אַ ווירקונג, וואָס איז קיינמאָל פריער קלאָר ניט געווען אין זיין שרייבן און וואָס האָט אין אַ געוויסער מאָס באַווירקט די יידישע ליטעראַטור פון אוקראַינע בלויז דורך שלום־עליכמען, — די ווירקונג פונעם אַלטן רו־סיש־אוקראַינישן מייסטער, גאָגאָלן. לייענענדיק דעם נסתרס באַשרייבונגען פון דער שטאָט, פון דעם מאַרק, פון דעם יאַריד, דערמאָנט מען זיך כסדר אָן די ברייטע זאַפטיקע שטריכן, מיט וועלכע ניקאָלאַי גאָגאָל האָט מיט הונדערט יאָר צוריק באַשריבן זיין מיר גאָראָד, די „כוטאָרן אַרום דיקאַנקע", די שטאָט פון די „טויטע נפשות", און אפילו זיין קאָזאַקישע זאַפּאָראָזשיע. די דאָזיקע ליטעראַרישע מאַניר, אפשר אַ ווייניקער אייגנטימלעכע, אָבער דערפאַר זיכער

אַ מער אויסגערעכנטע, איז דער אופן, ווי דער נסתר מישט זיך די גאַנצע צייט אַריין אַלס דערציילער אין זיין ראָמאַן און שמועסט זיך דורך מיט די לייענער וועגן דעם, וואָס ער דערציילט זיי. דאָס איז אַן אַרכאַאישער, „אַלטמאָדישער" מעטאָד, וואָס פלעגט באַנוצט ווערן פון שרייבער מיט אַ 70-80 יאָר צוריק. אָבער דער נסתר נוצט אויס דעם מעטאָד באַוואוסטזיניק, כדי צו אַרכאַאיזירן זיין דערציילונג, כדי צו העלפן אַריבערטראָגן זיין לייענער אין דעם טאָן און סביבה פון דעם אַלטמאָדישן לעבן, וואָס ער באַשרייבט.

צום סוף — נאָך אַ פּאָר באַמערקונגען. די „משפחה מאַשבער", וואָס מיר האָבן פּאַר זיך, איז דער ערשטער פון אַ גאַנצער סעריע ראָמאַנען, וואָס דער נסתר קלייבט זיך אַנצושרייבן און וואָס דאַרפן דינען ווי אַ בריק צווישן דער יידישער פאַרגאַנגענהייט אין אַמאָליקן רוסלאַנד און דעם היינטיקן סאָוועטיש-יידישן לעבן. דער דאָזיקער ערשטער באַנד איז אין סאָוועטנפאַרבאַנד אַרויס אין יאָר 1939, אין פאַרלאָג „עמעס". אַהער אין אַמעריקע זיינען אַנגעקומען נאָר געציילטע עקזעמפליאַרן פון אָט דעם מאַנומענטאַלן ווערק, און דער „פאַלקס-פאַרלאָג" ביי דעם איקוף האָט דעריבער געטאָן זייער אַ גוטע זאַך, וואָס ער האָט אָפּגעדרוקט דעם גאַנצן ראָמאַן אין אַמעריקאַנישער אויפלאַגע און האָט צו אים צוגעגעבן אַן אַריינפיר פון נחמן מיזילן וועגן דעם שרייבער, וועלכן דער אַמעריקאַניש-יידישער לייענער קען נאָך זייער ווייניק.

ש. האַלקינס געזאַמלטע שאָפונגען

פּאָר מיר ליגט איצט אַ בוך פון אַן אַלטן ליבן באַקאַנטן, פון דעם סאָוועטיש-יידישן דיכטער, ש. האַלקין. דאָס בוך איז אַ זאַמלונג פון אויסגעקליבענע לידער, באַלאַדעס און דראַמעס, וואָס ער האָט אָנגעשריבן פּאָר די לעצטע 30-35 יאָר. די זאַמלונג פון 543 זייטן איז זייער שיין אַרויסגעגעבן, אויף גוטן פּאַפּיר, מיט באַצירונגען פון דעם קינסטלער מ. אַקסעלראָד, אַ קורצע ביאָגראַפּיע פון דעם אויטאָר און אַ פיינעם פּאָרטרעט. דאָס לידער-בוך איז געדרוקט אין 20 טויזנט עקזעמפליאַרן אין „גאָסליטיזדאָט" (מלוכה-פאַרלאָג פּאָר שיינער ליטעראַטור) אין מאָסקווע.

איך קוק אויפן בוך און דערמאָן זיך, אַז מיט אַרום 30 יאָר צוריק, ווען איך האָב רעדאַקטירט ש. האַלקינס ערשטן בוך לידער, איז ער פאַרעפנטלעכט געווארן אין דעם יידישן אָפּטייל פון דעם „פאַרלאָג פון די פעלקער פון סאָוועטנפאַר-באַנד" אין בלויז 3,000 עקזעמפליאַרן. דאָס איז דעמאָלט געווען די געווענלעכע צאָל עקזעמפליאַרן: פון 3 ביז 5 טויזנט, אין וועלכן סאָוועטיש-יידישע ליטעראַטור-ווערק פלעגן געווענלעך אַרויסגיין. און דאָס איז, אגב, געווען די צייט פון דעם גרויסן אויפבלי פון דער סאָוועטיש-יידישער ליטעראַטור.

איצט, אין יאָר 1958, מיט וועלכן דער דאָטום פון בוך איז באַצייכנט, ווערט דאָס ווערק פון דעם זעלביקן ש. האַלקין אַרויסגעגעבן אין 20 טויזנט עקזעמפליאַרן. און פריינט גיבן מיר איבער, אַז איצט קאָן מען עס שוין ניט קריגן אין ס׳רוב בוך-געשעפטן, ווייל ס׳איז שוין אויספאַרקויפט געווארן. און עס וועט ניט וואונדערן, אויב ס׳וועט אינגיכן אַרויס אַ נייע, צווייטע אויסגאָבע פון דעם זעלביקן בוך. משמעות, אַז פּאָר ש. האַלקינען, פונקט ווי פּאָר אַ גאַנצער

דער לעצטער אַרטיקל, וואָס משה כץ האָט אָנגעשריבן, אין מאַי 1960, איידער ער איז אָפּגעפּאָרן אויף זיין באַזוך אין מאָסקווע, וואו ער איז דעם 3טן יוני געשטאָרבן; דערשינען אין דער „מאָרגן-פריי-הייט" דעם 26טן יוני, 1960.—רעד.

פאר יונגע יידישע שרייבער, ביז העכסטנס א 7-8 טויזנט, אין וועלכע די וועלט פון די זייער באקאנטע יידישע שרייבער, ספעציעל די פראזאיקער זיינען דעמאלט געדרוקט געווארן, — ביז די איצטיקע אויסגאבעס פון עטלעכע צענדליק טויזנט און אפילו פון עטלעכע הונדערט טויזנט עקזעמפליארן פון א בוך פון שלום־עליכמען, אדער קוויטקאן, למשל.

און א צווייטער ניט וויניקער וויכטיקער געווינס איז דאס, וואס דורך די איבערזעצונגען (וואס מיר האבן אמאל ניט גענאט) באקומען איצט נייע צענדליקער און הונדערטער טויזנטער לייענער די מעגלעכקייט צו באקענען זיך מיטן יידישן לעבן, מיט יידישע פראבלעמען און טאקע מיט דער אריגינעלקייט, אייגנארטיקייט און טאלאנט פון די סאוועטיש־יידישע שרייבער.

דערוויל אבער קאנען מיר זיך מיט זייערע ווערק בא־קענען בלויז דורך איבערזעצונגען. און פון אן איבערזעצונג, מוז מען צוגעבן, ליידט א דיכטער א סך מער, איידער א פראזאאיקער. וואהרום אויב אין פראזע איז די הויפט־זאך נאך אלעמען דער אינהאלט, וואס קאן מער אדער וויניקער פינקטלעך איבערגעגעבן ווערן אויך אין אן איבערזעצונג, שפילט אין דיכטונג ביז גאר א גרויסע ראלע די מוזיק פון דער שורה, די פארב פון דעם בילד, דער נאכקלאנג פון דער שטימונג, וואס דאס ליד לאזט נאך זיך איבער, — און פון דעם פארלירן זיי א סך אפילו אין דער געווייסנהאפטיקסטער איבערזעצונג.

א גוטער ביישפיל איז טאקע האלקינס בוך, וואס כ׳האב איצט פאר זיך. איך לייען אים — און א צאל לידער, וואס זיינען מיר באקאנט פון אמאל, אין זייער יידישן אריגינאל, קלינגען מיר ווי אומבאקאנט. און וואס בעסער די איבער־זעצונג איז געמאכט אלץ מער פילט זיך ביים לייענען דער איבערזעצער אין פראנט פון דעם שרייבער...

א גרויסע צאל האלקינס לידער, באזונדערס פון דעם סאמע לעצטן פעריאד, פון די לעצטע עטלעכע יאר וואלט זיך וועלן ציטירן, — אבער איבערזעצן אים פון דער איבערזע־צונג צוריק אין אריגינאל איז, פארשטייט זיך, אוממעגלעך. און אויב בלויז איבערגעבן זייער אינהאלט מיט אייגענע פראזאאישע ווערטער וועט שוין פון דעם ליד גאר ווייניק וואס בלייבן...

מיר איז דעריבער גרינגער דא צו רעדן וועגן דעם שרייבער אליין. מיר איז אויסגעקומען זייער אפט צו טרעפן זיך מיט ש. האלקינען אין מאסקווע מיט עטלעכע צענדליק יאר צוריק און רעדאקטירן זיין ערשטן בוך לידער. שוין דעמאלט, ווי איצט, האטער פארגומען צווישן די סאוועטיש־יידישע דיכטער זיין באזונדערן, אייגענעם פלאץ. אין דער צייט וועלן יעדער אינער פון די סאוועטיש־יידישע דיכטער, אנהייבנדיק מיט איזי כאריקן און איציק פעפערן האט זיין דיכטונג געקירעוועט אין ברייטן שטראם פון ארומיקן סא־וועטישן לעבן, איז ש. האלקין געשטאנען אין זיין באזונדערן ווינקל און האט ווי פון וויטנס פילאסאפיש באטראכט די ארומיקע וועלט און מענטשן אין זיך אליין. מער ווי א וועל־כער עס איז אנדער יידישער דיכטער פלעגט זיך ש. האלקין פארטראכטן און זוכן אויסצודריקן אין זיינע לידער דעם פסיכאלאגישן הינטערגרונט פון מעשים, איידער די מעשים אליין. און הגם יעדער אמתער דיכטער איז אין א געווישן זינען א אינדיווידואליסט, וויל ער זעט די וועלט קודם־כל דורך זיך אליין און זיינע אייגענע איבערלעבונגען און דער־פון פיל צענדליקער און אפילו הונדערטער טויזנטער עק־זעמפליארן די וועלט פון שלום־עליכמען און קוויטקאן, מענדעלע מוכר ספרים און י. ל. פרץ אין יידיש, אין דרייסיק טויזנט עקזעמפליארן יעדער (אויך אין מלוכהשן „גאס־ליטאיזדאט") צוזאמען מיט דעם פאקט, וואס ארום א האלבן מיליאן סאוועטישע יידן האבן ביים לעצטן צענזוס אנגע־געבן יידיש אלס זייער מוטטער־שפראך, — דאס אלץ גיט גוטע האפענונג אויף דעם, אז ס׳איז שוין ניט וויט די צייט, ווען די יידיש־סאוועטישע שרייבער וועלן באקומען די נאר־מאלע און זעלבסטפארשטענדלעכע מעגלעכקייט צו פאר־עפנטלעכן זייערע ווערק קודם־כל אין אריגינאל, אין יידיש.

א גוטער ביישפיל איז טאקע האלקינס בוך, וואס כ׳האב איצט פאר זיך. איך לייען אים — און א צאל לידער, וואס זיינען מיר באקאנט פון אמאל, אין זייער יידישן אריגינאל, קלינגען מיר ווי אומבאקאנט. און וואס בעסער די איבער־זעצונג איז געמאכט אלץ מער פילט זיך ביים לייענען דער איבערזעצער אין פראנט פון דעם שרייבער...

א גרויסע צאל האלקינס לידער, באזונדערס פון דעם סאמע לעצטן פעריאד, פון די לעצטע עטלעכע יאר וואלט זיך וועלן ציטירן, — אבער איבערזעצן אים פון דער איבערזע־צונג צוריק אין אריגינאל איז, פארשטייט זיך, אוממעגלעך. און אויב בלויז איבערגעבן זייער אינהאלט מיט אייגענע פראזאאישע ווערטער וועט שוין פון דעם ליד גאר ווייניק וואס בלייבן...

מיר איז דעריבער גרינגער דא צו רעדן וועגן דעם שרייבער אליין. מיר איז אויסגעקומען זייער אפט צו טרעפן זיך מיט ש. האלקינען אין מאסקווע מיט עטלעכע צענדליק יאר צוריק און רעדאקטירן זיין ערשטן בוך לידער. שוין דעמאלט, ווי איצט, האט ער פארגומען צווישן די סאוועטיש־יידישע דיכטער זיין באזונדערן, אייגענעם פלאץ. אין דער צייט וועלן יעדער אינער פון די סאוועטיש־יידישע דיכטער, אנהייבנדיק מיט איזי כאריקן און איציק פעפערן האט זיין דיכטונג געקירעוועט אין ברייטן שטראם פון ארומיקן סא־וועטישן לעבן, איז ש. האלקין געשטאנען אין זיין באזונדערן ווינקל און האט ווי פון וויטנס פילאסאפיש באטראכט די ארומיקע וועלט און מענטשן אין זיך אליין. מער ווי א וועל־כער עס איז אנדער יידישער דיכטער פלעגט זיך ש. האלקין פארטראכטן און זוכן אויסצודריקן אין זיינע לידער דעם פסיכאלאגישן הינטערגרונט פון מעשים, איידער די מעשים אליין. און הגם יעדער אמתער דיכטער איז אין א געווישן זינען א אינדיווידואליסט, וויל ער זעט די וועלט קודם־כל דורך זיך אליין און זיינע אייגענע איבערלעבונגען און דער־פון פיל צענדליקער און הונדערטער טויזנטער עק־זעמפליארן די וועלט פון שלום־עליכמען און קוויטקאן, מענדעלע מוכר ספרים און י. ל. פרץ אין יידיש, אין דרייסיק טויזנט עקזעמפליארן יעדער (אויך אין מלוכהשן „גאס־ליטאיזדאט") צוזאמען מיט דעם פאקט, וואס ארום א האלבן מיליאן סאוועטישע יידן האבן ביים לעצטן צענזוס אנגע־געבן יידיש אלס זייער מוטטער־שפראך, — דאס אלץ גיט גוטע האפענונג אויף דעם, אז ס׳איז שוין ניט וויט די צייט, ווען די יידיש־סאוועטישע שרייבער וועלן באקומען די נאר־מאלע און זעלבסטפארשטענדלעכע מעגלעכקייט צו פאר־עפנטלעכן זייערע ווערק קודם־כל אין אריגינאל, אין יידיש.

דערוויל אבער קאנען מיר זיך מיט זייערע ווערק בא־קענען בלויז דורך איבערזעצונגען. און פון אן איבערזעצונג, מוז מען צוגעבן, ליידט א דיכטער א סך מער, איידער א פראזאאיקער. וואהרום אויב אין פראזע איז די הויפט־זאך נאך אלעמען דער אינהאלט, וואס קאן מער אדער וויניקער פינקטלעך איבערגעגעבן ווערן אויך אין אן איבערזעצונג, שפילט אין דיכטונג ביז גאר א גרויסע ראלע די מוזיק פון דער שורה, די פארב פון דעם בילד, דער נאכקלאנג פון דער שטימונג, וואס דאס ליד לאזט נאך זיך איבער, — און פון דעם פארלירן זיי א סך אפילו אין דער געווייסנהאפטיקסטער איבערזעצונג.

פֿאַרונגעגן, איז ש. האַלקין אַן שום צווייפל געווען מער אינדי־ווידואַליסט, איידער ס׳רוב אַנדערע דיכטער פון זיין דור.

פון אַנדערע סאָוועטיש־יידישע דיכטער פון זיין דור האָט זיך ש. האַלקין אויסגעצייכנט אויך מיט זיין פיל גרע־סערן אינטערעס צו דער יידישער היסטאָריישער פאַרגאַנ־גענהייט, אין וועלכער ער האָט געזוכט די וואָרצלען פון דער העלדישקייט פון אונדזערע צייטן. ער איז דערפאַר ניט צופעליק דער אויטאָר פון צוויי יידישע דראַמעס: איינע — „בר כוכבא", אין וועלכער ער שילדערט דעם פאַרציטיקן לעצטן העלדישן יידישן אויפשטאַנד קעגן דער רוימישער הערשאַפט אין ארץ ישראל; און די צווייטע — „דער אויפ־שטאַנד אין געטאָ" — וועגן דעם יידישן אַנטייל אין פּאַרטי־זאַנען־קאַמף, אין דעם געטאָ־אויפשטאַנד אין וואַרשע קעגן די נאַציס.

יידישע טעמעס, געמומען פון אַלטע יידישע אגדות האָט ש. האַלקין באַנוצט אויך אין זיינע לענגערע באַלאַדעס, ווי למשל, אין דער באַלאַדע „וועגן די פּאַר וועמען עס פּאַלן רעגנס", און אַנדערע. סיי די דראַמעס (אין פּערזן), סיי די באַלאַדעס, איבערזעצט אין רוסיש זיינען אַריין אין דעם איצ־טיקן בוך.

עס ווילט זיך ניט ענדיקן דעם אָפּרוף אויף דעם איבער־געזעצטן בוך פון ש. האַלקינס געזאַמלטע לידער, באַלאַדעס און דראַמעס, ניט ציטירנדיק ש. האַלקינס לידער אין יידיש. ניט קאָנענדיק און ניט וועלנדיק „איבערזעצן" האַלקינען פון איבערזעצונג צוריק אין יידיש וויל איך בלויז ציטירן אַ פּאָר פון זיינע נייסטע לידער, וואָס זיינען ספּעציעל צוגעשיקט און געדרוקט געוואָרן אין דעם לעצטן יובילייי־נומער פון דער „מאָרגן־פרייהייט", ווייל זיי גיבן אַ קלאָרן באַגריף וועגן דעם, ווי ש. האַלקין פלעגט שטענדיק שרייבן און שרייבט אויך איצט.

אין איין ליד („און איך האָב ניט געוואוסט") געשריבן אין יוני 1959, מיט אַ קנאַפּן יאָר צוריק, זינגט דער דיכטער:

„דו ווילסט מיך איינרעדן, אַז כ׳בין פאַרליבט ניט נאָר אין איר, אפילו אינעם אָרט, וואָס זי פאַרנעמט בייי־טאָג אונטער דער זון. — דו זעסט, און איך האָב ניט גע־וואוסט דערפון, געמיינט, אַז איך בין סתם אַזוי באַ־טריבט, ווייל איבער גאָר דעם וואָלד אַ רעגן טריפט און ס׳בלייבט דער שטאָלט פון וואָלד ניט אויסגעקלאָרט. איז ערשנס, דיר אַ דאַנק, האָסט מיר פאַרשפּאָרט בייי־טאָג אַזוי פיל איבעריקע טראַכטעניש, ביינאַכט אַזוי פיל קלעמעניש און שמאַכטעניש... האָסט מיר אַליין אָנט־פּלעקט דעם שיינעם סוד: איך קאָן נאָך זיין פאַרליבט? נו, דאַנקען גאָט".

די סימבאָליק פון דעם דאָזיקן ליד, אין וועלכן דער דיכ־טער דריקט אויס זיינע הייַנטיקע שטימונגען איז קלאָר: עס האַנדלט זיך וועגן „איר", דער סאָציאַליסטישער אָרדענונג און וועגן דעם אָרט, דעם סאָוועטנפאַרבאַנד, אין וועלכן דער דיכטער „קאָן נאָך זיין פאַרליבט", ניט געקוקט אויף איבער־געלעבטע שוועריקייטן.

און צו דעם פּעסימיסט, וואָס וואַרנט אים, אַז „נאָך איין צענדליק יאָר און זיין וועט שפּעט, צו שפּעט אין ליבע זיך דער וועלט דערקלערן", ענטפערט דער דיכטער, אַז:

„...כ׳קאָן דערויף אויף בלוט אַ שבועה געבן, אַז ביז כ׳בין הערשער איבער גאָר מיין לעבן, דערקלערן וועל איך זיך אין ליבשאַפט נאָר, וואָס לעבט אין בלוט מיי־נעם און אין לייב געוועבן. וועט ס׳וואָלט די וועלט, חלילה, ווערן טויב — כ׳וואָלט אין איר אויער שרייַען: הערסט מיין לויב? ...וועט שרייַען וועל איך שוין ניט קאָנען מער — וועסט איבערלייענען אויף מיינע ליפּן: כ׳האָב דיך, מיין וועלט, ניט אויפגעהערט צו ליבן".

דאָס איז די שפּראַך און דער אני מאמין פון דעם סאָוועט־טיש־יידישן דיכטער ש. האַלקין הייַנט ווי מיט צענדליקער יאָר צוריק. דאָס איז דער וועג און נוסח פון אַ סאָוועטיש־יידישן דיכטער „אפילו" פון אזא „אינדיווידואַליסט", ווי ש. האַלקין.

משה נאַדירס וועג און אומוועג

1.

משה נאַדיר איז צווישן די לייענער אַ סך פאָפולערער, ווי צווישן די קריטיקער. אורזאַך: ס׳איז אים אַ סך גרינגער צו לייענען, ווי צו שרייבן וועגן אים. דער לייענער וועלט ניט מיד צו טרעפן — אויב ניט אין יעדער אָפּגעדרוקטער זאַך, איז אין יעדן גרעסערן וועלק זיינעם, — אַ נייעם משה נאַדיר, איינעם, וואָס ער האָט פריער ניט געקענט, אָדער אפשר גאָר ניט געוואוסט, אַז אַזאַ איז פאַראַן. די פאַרשיידנזייטיקייט גופא משה נאַדירס העלפט כסדר אָנצוהאַלטן דעם אינטערעס פון דעם לייענער, — ספּעציעל פון דעם, וואָס האָט שוין באַקומען דעם נויטיקן געשמאַק צו נאַדירן.

דעם קריטיקער אָבער שטעלט אָט די פאַרשיידנזייטיקייט, די כסדרדיקע ענדערונג פון דער פאָרם, פון דעם זשאַנער, פון דעם צוגאַנג, פון דעם גאַנצן אויסדרוק, אין אַ פאַרלענגהייט. אים קומט אויס צו שרייבן ניט וועגן איינעם, נאָר וועגן אַ סך משה נאַדירס, וואָס זיינען אָבער צונויפגעגאָסן אין עפּעס אַ מין זייער קאָמפּליצירטער דינאַמישער איינהייט, — און ווען ער איז שוין פאָר זיך פאַרטיק מיט איין משה נאַדיר איינהייט, מוז ער ערשט אָנהייבן צווייפלען, צי אָט דער משה נאַדיר איז טאַקע דער אמתער, דער וואָס דריקט אָמבעסטן און אָמפּולסטן אויס דעם מערקווירדיקן ליטעראַרישן פייערווערק, וואָס איז באַקאַנט אונטערן נאָמען משה נאַדיר.

פייערווערק. אויב מען זאָל דאָס וואָרט אויסשפרייטן און אַרייננעמען אין אים אַלץ, וואָס עס קאָן אויסדריקן, איז פייערווערק אפשר אַ פאָסנדיק וואָרט פאָר דער אַלגעמיינער כאַראַקטעריסטיק פון משה נאַדירס וועלק.

פייערווערק — דאָס שפּיל פון פאַרשיידנקאָלירטע פייערן, דאָס רייסן זיך אין הימל, דאָס אויסבילדן די פאַרשיידנסטע אומדערוואַרטסטע פיגורן און פאַרמאַציעס, דאָס שיסן העט אַרויף און פאַלן גאַנץ אַראָפּ, דאָס כסדרדיקע מיניען זיך פון קאָלירן און די אַלגעמיינע אַטמאָספער פון יום־טוב־דיקייט, ספּעקטאַקלדיקייט, אומדערוואַרטקייט, וואָס דאָס פייערווערק אין פולן שפּיל בילדעט אַרום זיך, — דאָס איז איין זייט, די אויסערלעכע, פון משה נאַדירס שאַפן.

און אין דער זעלביקער צייט — עכטער פייער און ווערק. וואָרום הינטער דעם שפּילפייער איז יעדע אַרבעט נאַדירס אָנגעפילט מיט אמתן פייער, מיטן אמתן, ערנסטן ברען, וואָס צילט ניט נאָר אויפצושיסן אין פאַרשיידענע קאָלירן, נאָר טאַקע צו טרעפן און ברענען און לאָזן נאָך זיך אַ פייערדיקן שפור. וואָרום ביי זיין גאַנצער אויסערלעכער שפּילעוודיקייט איז משה נאַדיר ס׳רוב זייער ערנסט און נעמט זיך טיף ערנסט און וויניקער פון אַלץ ווייל ער פאַרווייזלן.

אָפּט איז זיין גאַנצער שפּיל מיט ווערטער, — אַלטע ווערטער צעשניטענע אויף העלפּט, געפּערטלטע, צעריסענע און צוריק־אויפגעשטעלטע קאַפּויר, און נייע ווערטער, וואָס שטעלן אָן אַ לאַנגע נאָז די אַלטע קאַנאַניזירטע מיושבדיקע ווערטער, די יוסטע באַלעבאַטים־ווערטער — אָפּט און מערסטנס האָט זיין גאַנצער בלענדעניקער שפּיל מיט ווערטער אַ זייער ערנסטן ציל: צעהאַלבן, צעפּערטלטן אַלטע פאַרשימלטע באַגריפן, וואָס ווערן פאַרדעקט און קאַנאַניזירט דורך אַלטע מיושבדיקע ווערטער און אויסלאַכן און מאַכן צוניישט די טרעגער גופא, די באַלעבאַטים פון די אַלטע ווערטער און באַגריפן.

אָן אינטערעסאַנטער שטריך: משה נאַדיר, דער אומפאַרגלייכלעכער וואָרט־מייסטער, וואָס שפּילט אויפן וואָרט, ווי אויף אַ פידל, באַנוצט זיך קיינמאָל ניט מיט קיין וואָרט־שפּיל, וועלכן ס׳רוב שרייבער־באַלמלאָכעס קאָנען געווייגלעך ניט ביישטיין. און די אורזאַך, מיר דאַכט, איז: דאָס וואָרטשפּיל איז אַ צופעליקער קנייטש פון דעם מיושבדיקן וואָרט, בעת נאַדיר פאַרבלייבט שטענדיק דער זעלבסט־שטענדיקער מייסטער און דער קנעטער פון וואָרט.

און די מייסטערשאַפט פון אין איבער דעם וואָרט נוצט נאַדיר אויס — און וואָס ווייטער אַלץ מער — שטרענג און אויסשליסלעך פאַרן ווערק. ניט דאָס ווערק — חיבור, נאָר דאָס ווערק — אַרבעט. נאַדיר איז דורכגעדרונגען מיט דער זיכערקייט, אַז ער טוט אַ וויכטיקע זאַך, אַז ער איז אָן אַנטיילנעמער אין אַ וויכטיקער ערנסטער אַרבעט. ניט צופעליק הייסט די פאָעמע זיינע — אַ ווערק, איבער וועלכן ער האָט געאַרבעט די לעצטע עטלעכע יאָר — „אַ ווערק מיט אַרבעט". ניט אומזיסט איז נאַדיר אַזוי אימפּעטיק און אייליק אין זיין אָפּרוף אויף די וויכטיקסטע געשעענישן, וואָס קומען פאָר אַרום אונדז. ניט אומזיסט איז נאַדיר דער איינציקער פון אונדזערע עלטערע קינסטלער (ס׳קלעפן זיך שוואַך די ווערטער: נאַדיר און עלטערע קינסטלער!), וואָס האָט אומאונטערבראָכן און אויף שטענדיק פאַרבונדן זיין אַרבעט און שאַפן מיט דער רעוואָלוציאָנערער פרעסע פון אַמעריקע פון דעם ערשטן טאָג אָן פון זיין שאַפן און ביז איצטער.

אָט די דריי־אייניקייט: פייער, ווערק און פייערווערק גיט אונדז די אויסערלעכע כאַראַקטעריסטיק פון אונדזער משה נאַדיר.

**

ווער איז נאַדיר? וואָס איז זיין ספּעציפיש אַרבעט־פעלד?

נאַדיר איז אַ הומאָריסט. ווער וווייסט עס דען ניט? צוליב דעם הומאָר האָט ער זיך אפילו אָפּגעזאָגט פון זיין „גאָט געגעבענעם" נאָמען יצחק רייז און איז געוואָרן אויף שטענדיק משה נאַדיר. „משה" דער נאָמען, וואָס האָט אין אָמע־

די דריי עסייען — געבויט אויף אַרטיקלען אין דער „מאָרגן־פריי־הייט" — זיינען געשריבן געוואָרן אין דריי פעריאָדן: 1) ווען נאַדיר איז געווען אין זיין בלי־צייט; 2) אין סוף 1937, ווען דאָס בוך „נאַדירגאַנג" איז דערשינען און 3) אין יוני 1943, באַלד נאָך נאַדירס טויט.—רעד.

ריקע פֿאַרנומען דאָס אָרט פון „עמך", און „נאַדיר" — נאַ־
דיר, אָט דערלאַנג איך דיר און זאָל דיר וואויל באַקומען.
נאַדיר האָט פיינט וועלט, וואָס פֿאַרנעמען אַן אָרט בלויז
דערפֿאַר, ווייל זיי זיינען אַמאָל געבוירן געוואָרן. שאַפֿט ער
אַ וואָרט, מוז עס באַדייטן עפּעס קאָנקרעטס, אַזוינס, וואָס
מען קאָן אָנטאַפּן, פֿאַרשטעלן זיך, — און דער נאָמען נאַדיר
איז אייגע פון זייגע שאַפונגען.

אָלזאָ: נאַדיר איז אַ הומאָריסט. האָט ער דאָך אָנגע־
הויבן מיט הומאָריסטישע פעליעטאָנען. האָט ער דאָך גע־
שאַפֿן וויצן און וועלטלעך, מיט וועלכע מ׳האָט זיך אַרומגע־
טראָגן. האָט ער דאָך אזוי אויסגעצייכנט נאָכגעקרימט אַ
גאַנצע וועלט מיט מענטשן און פֿאַסירונגען. און איז ער דען
ניט דער טאַטע פון דעם וואויל־באַקאַנטן „געניאַלן אידיאָט"
און פון דעם ניט וויניקער געניאַלן „לייזערליע מיט די
פּעטנס"? אַז נאַדיר שרייבט עפּעס, אַז נאַדיר דערציילט
עפּעס אַ מעשה, אַדער אַז ער נעמט עפּעס אַ וואָרט און קערט
עס איבער קאָפויר און מאַכט אַז דאָס וואָרט זאָל זיך אַליין
שוין ניט דערקענען, מוז מען דאָך שוין לאָכן, — און איז
דאָס דען ניט דער בעסטער סימן, אַז נאַדיר איז קודם־כל
אַ הומאָריסט?

יאָ, אָבער זעט נאָר דאָס קאַרטל, וואָס „דער געניאַלער
אידיאָט", איינער פון נאַדירס פֿאַרוואַנדלונגען, דערלאַנגט
זיין שעפּער ביי דער ערשטער באַגעגענישׂ:

„געניאַלער אידיאָט", נומער אַזוי און אַזוי, אין
דעם חזירשן ניו־יאָרק אין דער נודנער אַמעריקע".

חזירשער ניו־יאָרק און נודנע אַמעריקע קלינגט עפּעס
ניט אַזוי הומאָריסטיש. עס קלינגט ניט נאָר, ווי אַ ביטערע
טענה, נאָר ווי אַ פֿאַראורטיילונג, ווי אַן אורטייל אַרויסגע־
טראָגן איבער ניו־יאָרק און אַמעריקע אין אַ באַשטימטן
פּעריאָד. אין דעם געניאַלן אידיאָט איז שוין נאַדיר מיילן
ווייט פון דעם אַמאָליקן לייכטן לונג און לעבער פון זייגע
ערשטע יאָרן. בעת מען נעמט אים נאָך אַן פּאָר אַ הומאָריסט
איז ער שוין גאָר אַן אַנדערער.

„אָלע יאָרן זינט איר שרייבט, — זאָגט צו אים זיין
געניאַלער אידיאָט, — האָט די וועלט געהאַט טענות צו
אייך לעמאי איר האָט נישט קיין ׳גאָט׳. און אַזוי ווי
איר האָט געפונען אַ ׳גאָט׳, האָבן אַלע צו אייך טענות:
צו וואָס טויג נאַדירן אַ ׳גאָט׳?"

אויף דעם, וואָס דער עולם פֿאַרלאַנגט פון נאַדירן בלויז
אַ שפּאַס און ניט קיין ׳גאָט׳, דאָס הייסט ניט קיין ערנסטע
איבערצייגונגען, האָט ער, נאַדיר, זיך געקלאָגט שוין לאַנג,
נאָך מיט יאָרן אידער ער האָט פֿאַרבונדן זיין שאָפן מיט
אונדזער באַוועגונג. עס דערמאָנט זיך מיר אַ געשיכטע,
וואָס ער האָט דערציילט אַמאָל אין „קונדס", אין די ערשטע
יאָרן פון זיין שרייבן, וועגן אַ ייד, וואָס קומט אַריין אין רע־
דאַקציע און וויל זען די „קונדייסים". די „קונדייסים" זיי־
נען פֿאַרנומען און פֿאַרהאַרעוועט, זיי האָבן ניט קיין צייט
פּאָר דעם יידן, אָבער דער ייד שטייט און שעפּט נחת פון
דעם, וואָס די קונדייסים „מאַכן אַן אָנשטעל", אַז זיי אַרבעטן.
און וואָס ערנסטער זיי ווערן, אַלץ מער נעמט ער עס אַן פּאָר
אַ געלונגענעם שפּאַס און קייכט פון געלעכטער. און וועז
ער דערגייט שוין דערצו, אַז זיי נעמען אים אַן פּאָרן קאָלנער
און וואַרפן אים אַרויס אויפן גאַס, כדי פּטור צו ווערן פון
דעם נודניק, קייקלט ער זיך אין דרויסן פון געלעכטער און
קאָן גאָר ענוג ניט אָנקוועלן פון דעם, ווי די קונדייסים
מאַכן שפּאַס.

אָט די באַציאונג פון דעם עולם און פון ליטעראַרישע
אָפּשאַצער האָט זייער לאַנג פֿאַרפֿאָלגט נאַדירן. מענטשן
האָבן אים דווקא געוואָלט זען ווי אַ לץ, וועז אין דער אמתן
איז זיין שפּאַס שטענדיק געווען אַ טראַגישע מאַסקע, ווי אַ
מיטל שנעלער פּטור צו ווערן פון דעם וועלט־נודניק. אָבער
„שולדיק" אין דעם איז געווען ניט נאָר דער לייענער, וואָס
האָט „ניט געוואָלט פֿאַרשטיין", נאָר אויך נאַדיר אַליין, —
ריכטיקער, דער אופן פון זיין שרייבן.

איך געדענק שוין ניט, צי האָט נאַדיר וועגן דעם גע־
שריבן, אַדער צי ער האָט מינדלעך באַמערקט וועגן די שרייי־
בער, ביי וועלכע זייער סטיל ווערט באַשטימט דורך דער
דרוק־קונסט: פּעטיט־געדאַנקען, וואָס מאַכן אַ גרויסן אייג־
דרוק, ווייל זיי זיינען געדרוקט מיט „פּאַיקע" (גרעסערע
שריפט; שפּאַסן וועלכע זענען אויס שפּאַסהאַפּטיק בלויז צו־
ליב דעם קוריאָזן אויסשטעלן פון די ווערטער און שורות.
אין אַ געוויסן זינען האָט אַזאַ זאַך געטראָפן מיט נאַדירן
אַליין: זיין אופן פון שרייבן וועלט אָפט אָנגענומען פֿאַרן
אינהאַלט גופא און פֿאַר דעם, וואָס קען וויניק נאַדירן, פֿאַר־
שטעלט עס דעם אינהאַלט.

כ׳האָב פריער דערמאָנט וועגן נאַדירס וואָרט־מייסטער־
שאַפט. דאָס איז אַ צו באַקאָנטע זאַך, אַז מען זאָל עס דאַרפן
דערווייזן. אין נאַדירס הענט באַקומט דאָס וואָרט גאַנץ נייע
אייגנשאַפטן. ער קאָן דאָס וואָרט קנעטן, בויגן, בריכן,
פלעכטן, שטעלן מיטן קאָפּ אַראָפּ און יעדעס מאָל באַקומט
זיך עפּעס נייעס, אומדערוואַרטס. און נאַדיר איז אין דעם
פּרט אַזאַ מייסטער, אַז אָפּטמאָל פֿאַרנעמט ער זיך מיט דער
וואָרט־אַרבעט מער, וויפל דער געדאַנק, וואָס ער ווייל אויס־
דריקן, פֿאַדערט.

אָבער דער לייענער איז פון תמיד אַן געוואויגט גע־
וואָרן, אַז וואָרט־קינצלעריי, וואָרט־זשאָנגלירונג איז אַ מין
ליטעראַרישער שפּאַס. דער אומדערוואַרטער אויסזען און
באַדייטונג, וואָס דאָס איבערגעקנאָטענע וואָרט באַקומט ביי
נאַדירן, מוז אָפט אַרויסרופן אַ שמייכל. אַ סך בלייבן ביי דעם
שמייכל און גייען ניט ווייטער. הינטער דער וואָרט־קונץ
דערזעען זיי ניט די גרויסע אַרבעט און די כוונה פון דעם
קינסטלער.

אַ צווייטער שטריך: נאַדיר איז אַן אמתער ווערטער־
מיליאָנער. און וועז ער לאָזט זיך אַוועק אומגעצאָמט, באַ־
קומט זיך ביי אים צומאָל אַן אמתער ערד־פלייץ פון ווער־
טער, בילדער, אָנעקדאָטן, בוכטשעס, אָנצוהערענישן, לירי־
שע אָפּווייכונגען, בילדער און געדאַנקען. מען מוז ביי אַזאַ
געלעגנהייט זאָרגפֿעליק דורכזיפּן זיין אַרבעט, אויסשיילן
די דימענטן, אָפּטיילן דאָס וויכטיקע פון דאָס וויניקער וויכ־
טיקע, פֿאַנאַנדערקלייבן זיך צווישן דער הויפּט־זאַך און צווישן
דעם וואָס איז געקומען צו רייד, — און דאָס איז ניט
שטענדיק אַ גרינגע אַרבעט. פֿאַסירט צו אָפּט, אַז ביים
דורכשניטלעכן לייענער פֿאַרבלייבן אין זכרון מער די קא־
לירטע שטיינדלעך, איידער די דימענטן, מער דער אגב,
איידער דער עצם, מער דער שפּאַס, וואָס פֿאַרלייכטערט דעם
געדאַנקען־אויסדרוק, איידער דער געדאַנק גופא. די „צרה"
מיט נאַדירן אין דעם פּאַל איז, וואָס ער איז צו רייך. „אמ־

באַרראַ דע רישע׳ס״, ווי דער פראַנצויז זאָגט, — „אַ צרה, די כלה איז צו שיין״, זאָגט מען אויף יידיש.

און נאָך אַ שטריך: נאַדיר איז אַ מיסטיפיקאַטאָר. ער האָט ליב צו פאַרשטעלן זיך, — פאַקטיש פילט ער זיך, דאַכט זיך, קיינמאָל ניט אַזוי גוט, ווי ווען ער רעדט אונטער אַ וועלכער עס איז אויסטערלישער מאַסקע. ווען ער האָט זיך אַרומגעשפּילט מיט זיין געניאַלן אידיאָט, מיט דעם גרויסן דערפינדער, לייזערעליען, מיט דעם פּאָעט מעלאַכ־רינאַ און מיט די אַנדערע „אַרויסהעלפער״ זיינע; פּונקט ווי שפּעטער, ווען ער האָט געשריבן צו זיך אַליין בריוו פון פּאַריז; פּונקט ווי דעמאָלט ווען ער האָט געגעבן זיין פּראַכט־פולע לירישע סעריע לידער — „איבערגעזעצט״ פון כינעזיש, עגיפּטיש, יאַפּאַניש, סאנסקריט, לאַטיין, גריכיש און אַ ריי אַנדערע שפּראַכן, וועלכע ער האָט ניט שטודירט; פּונקט ווי ווען ער פאַרשטעלט זיך פאַר אַ „פּעין־אין־די־נעקל״, — ביי די אַלע געלעגנהייטן רעדט ער מיט צוויי שטימען: מיט דער שטים פון זיין „אַרויסהעלפער״ און מיט זיין אייגענער שטים, וואָס העלפט אַרויס דעם אַרויסהעלפער, ווען יענער ווערט צו זיכער אין זיין אייגענער עקזיסטענץ און פאַרקריכט אין בויבעריק.

דאָס פאַרשווערִיקט צו דערקענען נאַדירן, — אָבער דערפאַר איז גרעסער די פרייד, ווען מען פּאַקט אים יאָ און ווען מען דעקט אָפּ פון די מאַסקעס דעם טיף־מענטשלעכן, טיף־לירישן, ברויזנדיק רעוואָלוציאָנערן קינסטלער משה נאַדיר, וואָס שפּילט מיט אונדז אין כסדרדיקע באַהעלטענישן.

.2

נאַדירגאַנג — דער גאַנג פון משה נאַדירן. ס׳איז פאָלג מיך אַ גאַנג!

וואָרום ערשטנס שטעלט זיך אַרויס, אַז ס׳איז טאַקע אַ היפּ־שער שטיק וועג דורכגעגאַנגען געוואָרן. פאַר דעם עולם ליי־ענער און פאַר די חברים־שרייבער איז נאַדיר נאָך אַלץ דער אומרואיקער, לאַכנדיקער, פאַרשייטער, — יאָ, יונגער נאַדיר, וועלכן מען באַצייכנט ניט מיטן סקאַרבאָוון „אונדזער יונגער דיכטער״ דערהויפּט דערפאַר, ווייל צו אים קלעפּן זיך ניט די געוויינלעכע אויסגעריבענע באַצייכענונגען. אָבער פון דעם בוך „נאַדירגאַנג״ דערוויסן מיר זיך, אַז ער איז שרייבנדיק אַזוי פּאַוואָליע שוין אָפּגעגאַנגען גאַנצע 37 יאָר, פונעם יאָר 1900 אָן. און וואָס פאַר אַ 37 יאָר! ניט קיין דור, נאָר דורות גאַנצע האָבן זיך אין אָט די יאָרן אויסגעלעגט, אונדזער גאַנצע יידישע ליטעראַטור מיט אַלע אירע אָפּצווייגן איז אין אָט די יאָרן געשאַפן און אויסגעפורעמט געוואָרן, מיר האָבן באַקומען אַ שפּראַך, אפילו אַ פאָלק האָבן מיר אין אָט די יאָרן באַקומען אין אַמעריקע. און וואָס ס׳האָט זיך אָפּגעטאָן מיט אָט דעם פאָלק און מיט אָט דער ליטעראַטור אין אָט די 37 יאָר! משה נאַדיר האָט אין זיין ליטעראַרישן גאַנג אָפּגעשפּיגלט די שטי־מונגען, די בילדער, די וועגן און בייוועגן פון אָט די יאָרן, — איז דאָס שוין איינמאָל אַ גאַנג!

און דאַן — די דערשיינונג גופא: משה נאַדיר. ער איז דער סאַמע אימפּעטדיקסטער און פאַרשיידנזייטיקסטער פון אַלע אונדזערע היינטיקע שרייבער. ער איז אין דעם פּרט ענלעך אויף די ערשטע בויער פון אונדזער — און פון יעדער — ליטעראַטור, וואָס האָבן צוגעלייגט אַ האַנט און אַריינגע־טראָגן זייער רייכן בייטראָג אויף יעדן געביט פון דער לי־טעראַטור, וואָס זיי האָבן געהאַלטן אין שאַפן. נאַדיר איז אַ פּראָזאַאיקער און אַ דיכטער, נאַדיר איז אַ זאָרגלאָזער הו־מאָריסט און אַ פאַרביטערטער סאַטיריקער, ער איז אַן אָפּ־לאַכער און אַ צאַרטער ליריקער; ער איז אַ דראַמאַטורג און איינער פון די סאַמע אומברחמנותדיקע קריטיקער, וואָס אונדזער טעאַטער האָט געהאַט; ער איז אַן עסייאיסט און אַ ליטעראַטור־קריטיקער און אַ דערציילער. ער איז איינער פון אונדזערע אָריגינעלסטע שרייבער. ווען ס׳איז נויטיק, דערפינדט ער פאַר זיך אַליין אַ שפּראַך, אָבער ווען ער רעדט און זינגט הערט איר דורך זיינע טענער אַ פולע גאַמע פון אַ רייכער ליטעראַרישער קולטור־ירושה, פון היינען ביז פּיטער אלטענבערג, פון בערנען ביז בייראָן, ווהיטמאַן און די נייסטע מייסטערס פון דער אַמעריקאַנער ליטעראַטור. אַלע נאַדיר־לייענער געדענקען די פּראַכטפולע סעריעס פון זיינע לידער „פון פרעמדע קוואַלן״. די „קוואַלן״ זיינען אָנ־געגעבן געוואָרן אַלס כינעזישע און פּערסישע, יאַפּאַנישע און אינדאָנעזישע. ווי ער איז געקומען צו אָט די קוואַלן ווייסן מיר ניט, אָבער אַז געשפּרודלט האָבן זיי אין משה נאַדירן גופא, אין דעם איז קיין שום ספק ניטאָ.

מער ווי אַ וועלכער עס איז שרייבער, וואָס מיר האָבן ווען געקענט, האָט נאַדיר אַ „שוואַכקייט״ צו ווייזן זיך יע־דעס מאָל אונטער אַנדערע נעמען. משה נאַדיר איז זיין פּאָפּולערסטער פּסעוודאָנים, מיט וועלכן ער האָט זיך אַזוי צונויפגעלעבט, אַז ס׳איז געוואָרן זיין אמתער, אָפיציעלער נאָמען. אויב אַזוי דאַרף מען דאָך זוכן אַ פּסעוודאָנים פון דעם פּסעוודאָנים. ווערט זיין פּסעוודאָנים גאָר יצחק רייז, וועלכן מיר האָבן שטענדיק אָנגענומען פאַר זיין אמתן נאָמען. פון דעם בוך „נאַדירגאַנג״ דערוויסן מיר זיך אָבער, אַז יצחק רייז איז אויך ניט קיין אמתער נאָמען. דער אמתער נאָמען איז גאָר „יצחק סטריער״, אונטער וועלכן דער „קאָפּיראַיט״ פון „נאַדירגאַנג״ איז אָנגעגעבן געוואָרן. און צווישן דעם צעטל פון פּסעוודאָנימען, וואָס איז אָנגעוויזן גע־וואָרן אין בוך, דערוויסן מיר זיך, אַז יצחק סטריער איז אויך אַ פּסעוודאָנים, אינאיינעם מיט רינאלדאָ, פייערפויגל, שפּיר־טאַק און דעם באַקאַנטן „מאַקס וואַקס״, וואָס האָט געהאַט אַ טבע צו שרייבן משה נאַדירן „בריוו פון פּאַריז״.

ווער־זשע איז משה נאַדיר פאָרט? ער שיילט זיך כסדר אויס פון זיינע נעמען לויט יעדער נייער שטימונג, וואָס כאַפּט אים אַרום, און עס שיינט, אַז כדי איינצולעבן זיך אין אַ נייער שטימונג מוז ער זיך גלייכצייטיק איינשאַפן אַ נייעם נאָמען.

און די פראַגע „ווער איז משה נאַדיר אין דער אמתן?״ קאָן פון אַ זייטיקן, וואָס איז ניט באַקאַנט מיט דער גאַנצ־קייט פון נאַדירס שאַפן, געשטעלט ווערן ניט נאָר בנוגע זיין נאָמען, נאָר אויך מער בנוגע דעם אָרט, וואָס ער האָט זיך געשאַפן אין אונדזער ליטעראַטור, בנוגע דעם כאַראַקטער פון זיין גאַנצער שאַפונג.

ווער איז משה נאַדיר? מיר רעכענען אים מיט שטאָלץ אַריין אין דער ערשטער ריי פון אונדזער יידישער פּראָלע־טאַרישער ליטעראַטור. וואָס איז אַ פּראָלעטאַרישער שריי־בער? דאָס איז אַ שרייבער, וואָס שרייבט ניט נאָר אויף פּראָלעטאַרישע, רעוואָלוציאָנערע טעמעס, און ניט דווקא און שטענדיק אויף אַזעלכע טעמעס, — דאָס איז אַ שרייבער, וואָס שעפּט זיין אינספּיראַציע פון קאַמף פון די פּראָלעטאַ־

רישע מאַסן, דער וואָס שטעלט זיין שרייבן אין דינסט פון אָט דעם קאַמף און באַטראַכט זיין אייגענע אַרבעט פאַר אַ טייל פון דעם דאָזיקן קאַמף. ניט וועגן אַלע שרייבער, אפילו אַזעלכע, וואָס קומען, דאַכט זיך, פון דער געדיכטעניש פון די אַרבעטער־מאַסן גופא, קאָן מען דאָס זאָגן. אָפּט, צו אָפּט זיינען צווישן זיי פאַראַן אַזוינע, וואָס שטעלן זיך פאָר, אַז זייער אויפגאַבע איז בלויז דאָס שרייבן, — פראָלעטאַריש־קייט וועט שוין ווי עס איז אַליין אַרויסקומען דערפון... ביי משה נאָדירן איז עס בשום אופן ניט אַזוי. משה נאָדיר האָט זיך באַוואוסטזיניק געשטעלט אין די רייען פון דער קעמפנדיקער אַרבעטער־מענטשהייט און האָט געשטעלט אין איר דינסט אַלע געביטן און אַלע רייכע מעגלעכקייטן פון זיין שאַפן.

אין דעם ערשטן פון זיינע „פּען און ביקס"־פעליעטאָנען, וואָס ער האָט אָנגעהויבן אין דער „מאַרגן־פרייהייט" אין 1930, האָט ער געגעבן זיין „סימבאָל פון גלויבן" אויף אַזאַ אופן:

„מיט אַכט יאָר צוריק, וועז מיין גלויבן אין קאָמוניזם איז נאָך געווען שוואַך אויף די פיס איז מיר אָנגעקומען ניט שווער צו גלעטן אויפן פלייצע דעם (ווי איך האָב דעמאָלט געמיינט) שוואַכן און געקריוודעטן ‚ברודער־אַרבעטאַרער'. היינט אָבער, וועז די זיגערישע טריט פון קאָמוניזם קלינגען אַזוי העל אויף אַלע פראָנטן, און איך האָב אַ באַשטימטן געפיל, אַז דער אַרבעטער איז שוין דער מאַרגנדיקער ‚האָר פון דער וועלט', איז מיר שוין ליבער צו פאַרנעמען זיך דערוויל מיט זעלבסטקריטיק, — קריטיק אויף אונדזערע אַרבעטן, פירערשאַפט, ווי צו גלעטן און צו גיסן בוימל" („נאָדירגאָנג", ז' 171).

אין דעם זעלביקן „פּען און ביקס" האָט ער שפּעטער אַרויסגעזאָגט אַזאַ געדאַנק:

„דער העלדישער רויטאַרמייער אין די שיצגריבער דאַרף אַן אַנדערן (ווייניקער העלדישן) רויטאַרמייער, וואָס זאָל אים ברענגען צום פראָנט הייסע זופ (פון דער פעלד־קיך...), וואַרעמע זאָקן, קליידער. איך האָף, אַז מיר איז באַשערט צו באַדינען דעם פראָנט מיט אַזוינע קלייניקייטן כאָטש, ווי (ליטעראַרישע) פאָפּירן" (ז' 185).

די פּרינציפּן־דערקלערונג איז פול מיט פעלרן, גראָטע פון דרויסן. וואָרום דער אמת איז, אַז דער „ברודער אַרבעטאַרער" (אין דער ליטעראַטור — אַ טיפּיש אינטעליגענטישער, כמעט איראָנישער אויסדרוק) האָט קיינמאָל זיך ניט געגויטיקט און האָט ניט ליב געהאַט, אַז ווער עס איז זאָל אים „גלעטן אינעם דער פלייצע", אַפילו וועז די טריט פון קאָמוניזם האָבן נאָך ניט געקלונגען זייער העל. פון דער אַנדער זייט איז דער אַרבעטער פאַרבליבן דער גרויסער קריוודעטער (און נאָך ווי!) אין דער גאַנצער קאַפּיטאַליסטישער וועלט אויך נאָכדעם, ווי דער עלטער גאַנג פון קאָמוניזם האָט אויפגעלויכטן, און ער האָט געפאָדערט צו זיך נאָך אַ גרעסערע אויפמערקזאָמקייט און אינערלעכן מיטפילן, ווי וועז עס איז פריער. ווייטער: די דערקלערונג, אַז דער שרייבער איז אַ „ווייניקער העלדישער רויטאַרמייער", וואָס שטעלט צו די פראָלעטאַרישע פראָנט־קעמפער בלויז „לי־טעראַרישע פאָפּירן" קלינגט טאַקע זייער ראַדיקאַל, „פּראָלעטאַריש" און באַשיידן, אָבער אין דער אמתן איז זי געבויט דורך און דורך אויף פאַלשע הנחות. וואָרום זי נעמט אָן, ערשטנס, אַז דער פראָלעטאַרישער שרייבער איז אַ וועלטל פאָר זיך, אַ מענטש וואָס באַטייליקט זיך ניט דירעקט אין קאַמף, וואָס טראָגט בלויז צו זיינע ווערק פון וויטץ און פון דרויסן, ווי געשענקטע פאָפּירן. זי נעמט אָן, אַז דער וואָס ברענגט אַמוניציע און שפּייז אין די טרענטשעס מעג זיין און איז וויניקער העלדיש, ווי דער רויטאַרמייער, וואָס זיצט אין די שיצגראָבנס. און דאָס איז ווידער דורכאויס פאַלש און געפערלעך, וואָרום דער וואָס פירט צו די שפּייז קאָן פונקט אַזוי קריגן מיט אַ קויל אין קאָפּ, ווי דער וואָס זיצט אין שיצגראָבן, — און דער וואָס פירט צו פאָפּירן דאַרף צו יעדן מאָמענט זיין גרייט צו נעמען די ביקס אין האַנט און שיסן.

מיט אַנדערע ווערטער: כאָטש משה נאָדיר האָט געמאַכט אַן אַנטשיידענע דערקלערונג, אַז ער שטעלט זיך אין די רייען פון דעם קעמפנדיקן פּראָלעטאַריאַט, איז אָבער די דערקלערונג געבויט געוועז אויף דער פאַלשער הנחה, אַז דער פּראָלעטאַרישער שרייבער געהערט צו אַ גאַר אַנדערער גרופּע, ווי דער פּראָלעטאַריאַט גופא, אַז ער איז — לויט נאָדירס אַן אויסדרוק ביי אַן אַנדער געלעגנהייט — „טאַקע גלייך, נאָר אַ ביסעלע גלייכער", ווי די אַרבעטער.

שפּעטער, אין 1934, אין זיין ליד „כ'קום נאָענטער צום טאָג", האָט נאָדיר פיל בעסער און פיל ריכטיקער פאָרמולירט זיין ראָלע אַלס פּראָלעטאַרישער שרייבער:

„איך וויל ניט גלעטן
מיט סאַמעטן וואָרט
אָט דאָרט, וואו עס וווייטקט צום אַרגסטן,
איך וויל אייך נאָר זאָגן: ביז איר זייט ניט זאַט,
וועט אייגענער ביסן מיך וואַרגן.
נו, זאָל זיין געזונ.
איך קום זיך פאַר אייך
מיט גרויסע פאַרדינסטן ניט רימען, —
איך וויל נאָר, אַז איר,
אַז איר נאָר אַליין
זאָלט ווערן די שטים פון מיין שטימע..."

דאָס איז אַ סך בעסער. כאָטש צוליב פולער פינקטלעכקייט וואָלט זיכער געווען בעסער, אַז דער שרייבער זאָל פילן, אַז ער איז די שטים פון די קעמפנדיקע אַרבעטער און ניט אַז די אַרבעטער זיינען זיין שטים. אָבער געמיינט איז עס יעדנפאַלס גוט און געזאָגט — אויפריכטיק.

די דאָזיקע אויפריכטיקייט, דעם דאָזיקן אידענטיפיצירן זיך מיט די איבערלעבונגען, נויט און שטימונגען פון דעם קעמפנדיקן אַרבעטער־קלאַס און פון זיין אַוואַנגאַרד האָט משה נאָדיר פריער און שפּעטער ניט אינמאָל אַרויסגעווויזן, — ספּעציעל אין די שאַרפערע מאָמענטן, ווען דער קאַמף האָט דערגרייכט אַ הויכע אָנשטרענגונג און ווען די שונאים האָבן באַוונדערס געווילדעוועט קעגן די „קאָמוניסטן". אין אַזעלכע מאָמענטן האָט משה נאָדיר אינגאַנצן פאַרגעסן זיין אויסגעטראַכטע ראָלע פון אַ „פּאָפּירן־צושטעלער", ער איז אָן שום שהיות אַריינגעשפרונגען אין די

סאַמע פאָדערשטע טרענטשעס און געשאַסן, ווי דער בעס־טער ליטעראַרישער סנאַיפּער.

„מיין געדאַנק — שרייבט ער דעמאָלט — איז הייַנט אויסגעווען
אַ האַלבע וועלט:
שטראַסן ווינער,
אין ווייטער כינע,
ביז דער קאָמוניזם־וואַנט,
אין די ליקן־געסלעך פון פּאַריז,
אין די שאַכטעס פון וועילס,
אין ריאָ,
אין טשאַקאָ,
אויף אַלע ברענענדיקע פּיבער־באַקן
פון דער וועלט, —
און אומעטום געזונט, געהערט דאָס פּאַלן און דאָס שטייגן
פון דעם צו נצחון־שפּאַנענדיקן ריז
מיין געדאַנק איז הייַנט אויסגעווען אַ האַלבע וועלט.
און קאַריק איז ער געקומער אַזאַ מידער,
אַ פּאַרשטויבטער פון די שטויבן פון דער גאָרער וועלט,
אַ פּאַררויכערטער פון די שלאַכטן, וועלכע זידן.
... דער רויך גייט פון מיינע לידער!"

עס קלינגט אָזוי טיף אויפריכטיק און מיר פילן, אַז ער דריקט פולשטענדיק אויס אונדזערע שטימונגען וועג ער זאָגט אין אַן אַנדער ליד:

„איך רעד וועגן ליטעראַטור און טראַכט:
שפּאַניע.
איך לאַך, באַד זיך, לייען, טעלעפאָניר, טראַכטנדיק כסדר:
שפּאַניע.
אין שלאָף בייגאַכט מאַרשירט פאַר מיר מיט מעליקן אַנדאַלוזיע־
שטויב באַדעקט דער פאָלקס־פּראָצעס
פון שפּאַניע.
... וואָס איך זאָל ניט טאָן און וואו איך זאָל ניט זיין, ביסטו
אין מיר,
ביסטו מיין מאַטערנדיקער באַוואוסטזיין,
טעג עפענען זיך איבער מיר און מאַכן זיך צו,
נאָר דו בלייבסט אין צענטער־פונקט —
שפּאַניע".

אַ דיכטער, וואָס שפּירט אָזוי האָט דאָס פולע רעכט צו פילן זיך אין די סאַמע פאָדערשטע רייען פון קאַמף (מיט זיינע ספּעציפישע, קינסטלערישע מיטלען, פּאַרשטייט זיך), און דערקלערן:

„איצט וער איך בריייטער און בריייטער וי בריייט,
אַ וינטיקע בשורה עס האָט מיך דערפרייט,
איך בין אויפן בעסטן און ערגסטן גרייט,
זאָל גיסן מיט שלאַנגען, זאָל ליאַפּען מיט וועלף —
איך וועל מיך פאַרשלאָגן אויף פּעלזיקע וועגט
מיט שוועדישע לידער פאַרבליצן די וועלט!"

אָבער ניט שטענדיק האָלט זיך משה נאַדיר אויף אָזאַ שטאָלצער הויך. ניט שטענדיק איז ער אין די פראָנט־רייען. וואָרום „נאַדיר" איז דאָך, סוף־כל־סוף, בלויז איינע פון די פיל פאַרקערפערונגען פון דעם קאָמפּלעקס, וואָס איז באַ־קאַנט אַלס משה נאַדיר. און פונקט ווי ער וווייסט פון קעמ־פער אין די ערשטע רייען אָזוי וווייסט ער דעם נאָגנדיקן טרויער פון שטיין פון הינטן, אויף די שיידוועגן, אַ פאַר־לוירענער און אַ פאַרצווייפלטער, אַן אויסגעלייַדיקטער און צעטומלטער.

משה נאַדיר איז אַ פּראָלעטאַרישער שרייבער. ער האָט זיך באַוואוסטזיניק געשטעלט אין די רייען פון דער פּראָלע־טאַרישער ליטעראַטור. דאָס איז פאַר אים מיט זיין ליטע־ראַרישער ירושה געווען ניט קיין גרינגע זאַך. דאָס איז בכלל ניט קיין גרינגע זאַך, — ספּעציעל אין די אומשטענדן פון אַ דורכאויסיקער קאַפּיטאַליסטישער אַרומרינגלונג. דער וועג פון דעם פּראָלעטאַרישן קינסטלער איז פול מיט שטרויכ־לונגען און שטערונגען, — און באַזונדערס גרויס זיינען די נסיונות פאַר דעם פּראָלעטאַרישן שרייבער אין אַ קאַפּיטא־ליסטיש לאַנד, ווי אַמעריקע.

ס׳איז אַ וועג פון אַלערליי אינעווייניקסטע שטרויכ־לונגען און אויסערלעכע פאַרביטערטע שטערונגען, אַ וועג פון פּראוון, פון מאַכן פעלערן, פון פאַרריכטע די פעלערן אונטערן פייער פון דעם שונא, — אַ וועג פון אַ כסדרדיקער קריטיק און זעלבסטקריטיק, פון דער שאַרפסטער דיסציפּלין און זעלבסט־דיסציפּלינירונג, וועלכע דער שונא פּרואווט כסדר „פאַרטייטשן" אַלס „רעגימענטירונג", „זעלבסטצעשמעטע־רונג" און „באַנקראָט". ס׳איז אַ שווערער באַרג־אַרויף, ביי וועלכן מען דאַרף די גאַנצע צייט סיי פאַרטיידיקן דעם דורכ־געגאַנגענעם שטיקל וועג און סיי אויפרייסן, אָדער אפילו מיט די בלויזע הענט באַזייטיקן די שטיינער, וואָס ליגן אויפן וועג פאַראויס.

און דער שונא, מיט וועלכן מען מוז דערביי קעמפן, איז ניט בלויז דער וואָס שיסט דיר דירעקט אין פּנים אַריין. דאָס איז ניט אין קיין קלענערער מאָס (ספּעציעל ביים קינסט־לער) דער שונא, וואָס זיצט אין דיר גופא, דער „פאַרצייטיקער אָדם" פון אַלטע געוואוינהייטן, פון גיערשנטער און ניט דורכאויס איבערגעאַרבעטער בורזשואַזער קולטור, די גרייט־קייט צו מאַכן קאָמפּראָמיסן „בלויז אויף אַ ווייל", די אייגענע פוילקייט, דער פאַרלאַנג אָפּצורוען זיך, פאַרבייטן די ביקס אויף אַ בוקעט בלומען און זיין, כאָטש אויף אַ ווייל, „מיט לייטן גלייך". דער דרויסנדיקער שונא, די עפּנטלעכע מיינונג פון דער קאַפּיטאַליסטישער וועלט, נוצט אויס דעם דאָזיקן אינע־וויניקסטן פאַרבינדעטן אירן, כדי צו דערגרייכן אירע צילן און „אומשטערבלעך מאַכן" דעם פּראָלעטאַרישן קינסטלער (ווי בכלל דעם רעוואָלוציאָנער), ניט נאָר מיט דירעקט באַ־קעמפן אים, נאָר אויך, — און אַמאָל נאָך מער, — מיט דער הילף פון פריינטלעכע שמייכלען, מיט חניפה, מיט רחמנות־בליקן, מיט כסדר איבערפרעגן „וואָס וועט פאַרט זיין דער תכלית און דער סוף, און וועג וועסטו שוין וועלן אַ שטיקל מענטש", מיט אַנשטעלן פון טאָלעראַנץ און מיט דער גרייט־קייט צוצודריקן דעם רעוואָלוציאָנערן קינסטלער צום האַרצן אַזוי, אַז די נשמה זאָל פון אים ארויס בנשיקה, דורך אַ קוש...

אין אַזעלכע אומשטענדן זיינען טעותן און דורכפאַלן ביי אַ פּראָלעטאַרישן קינסטלער אומפאַרמיידלעך. זיי קומען אפילו פאַר אין סאָוועטנפאַרבאַנד, וואו דער פּראָלעטאַרישער קינסטלער האָט אַלע גינסטיקע מיטלען פאַר זיין אַנטוויק־לונג, וואו ס׳איז אים זייער אַ סך געגעבן געוואָרן און זייער פיל ווערט דערפאַר געפאָדערט פון אים. זיי קומען פאַר ניט אין קיין קלענערער מאָס צווישן די פּראָלעטאַרישע קינסטלער אין דער קאַפּיטאַליסטישער וועלט, וואו זייער

אַנטוויקלונג און אַרבעט ווערט כסדר געשטערט, וואו עס ווערט זיי וויניקער געגעבן און וואו עס פאַדערט זיך פון זיי פיל מער.

***

„פּען און ביקס" איז דער נאַמען, מיט ווועלכן משה נאַ־דיר האָט באַצייכנט אַ גרויסן טייל פון זיין טאָג־טעגלעכער רעוואָלוציאָנערער שרייבער־אַרבעט. „פּען־און־ביקסלער" איז דער שטאָלצער נאַמען, וואָס ער האָט זיך געגומען אין אונדזער פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור. אָזא נאַמען פּאַר־פּליכטעט. אָזא נאַמען שטעלט דעם שרייבער אין סאַמע מיט און ברען פון קאַמף. אָזא נאַמען איז אַ שלאַכט־אויסרוף, וואָס באַדייט די גרייטקייט צו באַטייליקן זיך אין שלאַכט ביזן סוף, ניט ציילנדיק די קלעפ, וואָס מען גיט און מען באַקומט דערביי. מיר קאָנען מיט פרייד און צופרידנקייט זאָגן, אַז משה נאַדיר האָט, בכלל גערעדט, דעם דאָזיקן נאַ־מען בארעכטיקט. דער גרעסטער טייל פון זיינע אַרבעטן אין אונדזער רעוואָלוציאָנערער פּרעסע, וואָס אַ טייל פון זיי זיינען אַריין אין זיין נייעם בוך „נאַדירגאַנג", באַווייזט עס אויף אַן איבערצייגנדיקן אופן. אָבער — משה נאַדיר ווייסט פון פאַרשיידענע וואַנדלונגען. ניט שטענדיק איז ער פען־און־ביקסלער. משה נאַדיר ווייסט אויך וועגן שוואַכקייטן און דורכפאַלן, וועגן בלאָנדזשען אויף די ראָגן אַ פאַרלוי־רענער און אַ פאַרצווייפלטער.

א מוסטער פון אָט דעם אַנדערן משה נאַדיר, זענען מיר אין אַ סך ערטער פון דעם זעלביקן בוך „נאַדירגאַנג", ספּע־ציעל אין דעם „פאַרוואָרט" צום בוך, וואָס איז ווי אויסגע־רעכנט צו דערשטוינען יעדן אויפריכטיקן פריינט פון משה נאַדירס פילאַרטיקן שאַפן. וואָס זאָגט משה נאַדיר אין דעם דאָזיקן „פאַרוואָרט"? ניט מער און ניט וויניקער ווי פאָל־גנדיקס — אין אַ „שמועס", וואָס איז זייער כאַראַקטעריסטיש געווענדעט צו אים אַליין, צו זיין ערשטן ליטעראַרישן גלגול, צו יצחק רייזן. אונטערפירנדיק אַ סך־הכל פון זיין לאַנגער, 37־יאָריקער ליטעראַרישער „רייזע" דערקלערט משה נא־דיר, ניט מער און ניט וויניקער:

„ס'איז דיר ניט געראָטן, יצחק רייזן, מיין טייערער!
דיין שלאָגן זיך קאָפּ אין וואַנט, — ווען די וואַנט איז
אויך באַשטאַנען פון לעבעדיקע מענטשן — האָט דיך
צו גאָרנישט געבראַכט, צו גאָרנישט געבראַכט".

דאָס זיינען שרעקלעכע ווערטער. ווען אַ שונא אונדזע־רער וואָלט זיי אַנגעשריבן, וואָלטן מיר ניט איבערגעטראַכ־טערהייט געזאָגט, אַז דאָס איז אַ באַנקראָט־דערקלערונג. האָבן די 37 יאָר פון משה נאַדירס ליטעראַרישן קאַמף, און ספּעצי־על די לעצטע 15 יאָר פון זיין אַרבעט אין אונדזער פּראָלע־טאַרישן, פּראָגרעסיוון לאַגער אים באמת געבראַכט צו באַנקראָט? אין וואָס זעט ער דעם אויסרייד פאַר זיין פאַר־צווייפלטן סך־הכל?

„איך גיב אָפּ, — שרייבט ער אין דעם פאַרוואָרט, — אַ גרוס אָט יענעם יינגל (פון מיט 37 יאָר צוריק) וואָס האָט זיך געזאָגט, אַז ער וועט באין אופן מיט זיך און מיט קיינעם קיין קאָמפּראָמיסן ניט מאַכן, אפילו ניט אויב אין דעם איז אפהענגיק די רו און די פרידלעכ־קייט פון זיין לעבן, וואָס ער האָט אַזוי ליב. איך גיב דיר אָפּ אַ גרוס, אַז ס'איז ניט געווען קיין 'סוקסעס' "...

אין וואָס זעט נאַדיר די אורזאַכן, וואָס זיין אַרבעט איז „ניט געווען קיין סוקסעס", און וואָס אייגנטלעך באַדוי־ערט ער?

ער זעט אין זיי זיין אינעווייניקסטן וויידערשפּרוך:

„...איר, צעבלוטיקטע 37 ליטעראַרישע יאָרן מיינע!
ווער האָט נאָך אַזוי ליב געהאַט דאָס לעבן ווי איר? און
ווער האָט זיך נאָך אַזוי דאָס לעבן פאַרסמט? וועמעס
זעל איז נאָך אַזוי זיס געווען מיט לישאָפט צום הימל
און צו ערד, צו מענטש און צו חיה, צו ליכט און צו צי־
טער? ...און ווער האָט זיך נאָך אַזוי פאַרמדברט ווי דער
שרייבער אָט דער, וואָס ביטערט איצט זיין פאַררעדע
צו עפּעס אַ בוך, — אַ בוך עפּעס?"

„ניט־סוקסעס" נומער איינס איז, הייסט עס, דער ווי־דערשפּרוך צווישן דעם שרייבערס ליבע צו דער ווועלט און און צו דעם מענטשן און דעם פאַקט, וואָס אים איז גאָר די גאַנצע צייט אויסגעקומען צו קריגן זיך מיט דער ווועלט.

א צווייטן „ניט־סוקסעס" זעט משה נאַדיר אין דעם, וואָס די יאָרן רוקן זיך, מען ווערט ניט יינגער, נאָר עלטער, מען פאַרט צוריק פון יאָריד און „אפילו שוין צוריק פון יאָריד פאַרסטו אויך אַליין. גאָט מיינער, ווי עלנט אַליין, ווי עלנט אַליין".

זיין דריטע אַנטוישונג באַשטייט אין דעם, וואָס זעט פאַראויס, אַז די „היסטאָריע" (וואָס וועט מיט דער צייט אָפּ־קלייבן פון זיינע ווערק, „אָט יענע, וואָס זיינען גוט און שיין און ווערטפול"), וועט „איינשטיין אין די הענט פון... היס־טאָריקער און קריטיקער וואָס וועלן מיר שווערלעך קאָנען פאַרגעבן די זינד פון קליינמאָכן זייער פאַך".

און צום סוף זיין לעצטע פאַרצווייפלונג אין דעם ליד „קאָלעגן", וואו ער וועגדט זיך צו „קאָלעגן", צו די פאַר־שטאַרבענע דיכטער, משה לייב האַלפּערן, יאָסל קאָטלער און... זישא לאַנדוי:

„וואו זיינען די דיכטער פון נעכטן,
משה לייב און יאָסל און זישא!
אַ, וועלט, אַ וועלט געוועכטע —
דו טאָרסט זיי ניט פאַרווישן!
וואו זיינען די דיכטער פון נעכטן
איך בין אַזוי עלנט אָן זיי!
אַ וועלט, אַ וועלט, געוועכטע —
פאַרוואָס טוסטו מיר אַזוי וויי?"

ס'וואָלט זיך געוואָלט זייער אַ סך זאָגן וועגן אָט די טענות פון משה נאַדירן, וועגן אָט דער עלעגיע, וואָס ער זינגט אָפּ איבער זיך אַליין. די דאָזיקע אַלע טענות זיינען אונדז, אין אונדזער טאָג־טעגלעכער זייער ערנסטער פאַר־נומענקייט אַזוי פרעמד און פיינטלעך, אַז איך מוז מודה זיין, אַז זייער ערשטער אייגדרוק איז — אַ ווויי צו טאָן מיט פרעמדקייט אויף אונדזער נאַדירן אַליין.

אָבער וועג מיר קוקן זיך צו צו אָט די טענות, וואָס בלייבט פון זיי? דאָס וואָס משה נאַדיר האָט אַזוי שטאַרק ליב די וועלט און די מענטשן און האָט אָפּגעגעבן זיין גאַנצן ליטעראַרישן לעבן (און לאָמיר דאָ זאָגן: ווייט ניט דעם גאַנצן!) דעם קאָמף קעגן דער וועלט, איז דאָך ניט בלויז נאַדירס פּריוואַטע אייגנשאַפט. דער דאָזיקער ווידערשפּרוך איז פאַראַן אין יעדן קעמפּנדיקן קינסטלער. מיר צייכענען

זיך דאָך דערמיט טאַקע אויס, וואָס מיר האָבן זייער שטאַרק ליב סיי די וועלט, סיי די מענטשהייט, — דאָס גיט דאָך אונדז כוח און אימפּעט צו קעמפן פאַר אַ בעסערער וועלט, פאַר אַ שענערער מענטשהייט קעגן די כוחות, וואָס שלעפּן זיי אין אָפּגרונט! און אויב משה נאַדיר האָט עס געטאָן און טוט עס, איז ער דאָך שוין גאָר ניט איינזאָם און עלנט; איז ער, פאַרקערט, אין אַ גאַנץ גרויסער און פיינער קאָמפּאַניע!

ס׳איז אמת, די יאָרן שטייען ניט אויף איין אָרט, מען וועלט עלטער. משה נאַדיר וועלט אויך עלטער. עס איז אמת, קאָלעגן און ליבע חברים שטאַרבן. דאָס פּאַסירט ניט נאָר ביי משה נאַדירן. דאָס פּאַסירט ביי אונדז אַלעמען. און גראָד די, וואָס זיינען שוין ניטאָ זעען אויס אָפּט טייַער אין אונדזערע אויגן, — ווייל די אָפּוועזנקייט פון די, צו וועלכע מיר זיינען געווען גלייכגילטיק, באַמערקן מיר צומאָל אפילו ניט. אָבער זאָגן, אַז אין דעם באַשטייט דער „ניט־סוקסעס״ פון נאַדירס וועג און זיין אַנטוישונג איז, מילד געזאָגט, אַ „פּאָעטישע איבערטרייבונג״. נאָך אַלעמען זיינען סיי דער פאַראויסגאַנג פון יאָרן, סיי דער טויט פון חברים ניט קיין שפּיצל וואָס „די וועלט״ טוט אָפּ ספּעציעל אונדזער דיכטער, כדי צו פאַרשאָפן אים וווייטיק. בלייבט נאָך אַן „אַנטוישונג״: דאָס וואָס די „קומענדיקע היסטאָריקער״ וועלן אפשר „שווערלעך״ קאָנען פאַרגעבן נאַדירן „די זינד פון קליינמאָכן זייער פאָך״. איז וואָס, אויב דאָס זאָל אפילו זיין אמת? מיר טרעטן אין אונדזער קאַמף — אויפן קינסטלעריש געביט ניט וויניקער ווי אויפן פּאָליטישן — אויף די הינער־אויגן פון אַ סך היינטיקע מענטשן און מאָכן זיך פון דעם אַ קליינעם צימעס. איז וואָס גייען אונדז אַן די אויסגעטראַכטע ניט־פריינטלעכע „קומענדיקע היסטאָריקער״, וועלכע מיר קאָנען זייער פריי האָבן אין דער אדמה, פונקט ווי זיי וועלן אונדז האָבן מער אָדער וווייניקער אין דער זעלביקער „פּאָזיציע״?

דער גאַנצער פיינלעכער „פאַרוואַרט״ נאַדירס האַלט ניט אויס די מינדסטע קריטיק און זעלבסטקריטיק. מיר וואָלטן אים געקאָנט — און ווילן אים אָננעמען — פאַר אַ בלויז פאַרבייגייענדיקער שווערער שטימונג, וואָס פאַסירט ביי אַ דיכטער פילייכט אפטער און שאַרפער, ווי ביי וועמען אַנדערש. ער איז גיכער אַ סימן פון דער אומבאַלאַנסירטקייט, וואָס באַפאַלט פון צייט צו צייט אַ קינסטלער פון אַזאַ כאַראַקטער און מאַסשטאַב, ווי משה נאַדיר, אידער אַ רע־זולטאַט און וועג רעדט שוין אַן אונטערשטע שורה פון זיין אַרבעט. אין אַ זייער גרויסער מאָס איז דער „פאַרוואַרט״ דער אויסדרוק פון די אינדיווידואַליסטישע, אַנטי־סאָציאַלע שטימונגען, וואָס זיינען כאַראַקטעריסטיש פאַר דער אינטע־ליגענץ אין קאַפּיטאַליסטישער אַרומרינגלונג, אין צייטן פון אַ שטאַרקער געזעלשאַפטלעכער אַראָפּדריקונג, — שטימונ־גען, וועלכע נאַדיר האָט אין זיך אַנטדעקט ביי פיל געלע־גנהייטן אין דער פאַרגאַנגענהייט און וועלכע ער האָט אַליין סוף־כל־סוף באַקעמפט און באַזיגט.

אָפּוואַרפּנדיק דעם ספּעציעלן, פאַרעלטערט־אינטעלי־גענטשן פאַרגלייך, דערקענען מיר אפילו אין דעם אומנוי־טיק און אומבאַגרינדעט־פאַרצווייפלטן פאַרוואַרט אונדזער בראָוון פּען־און־ביקסלער אין דער שלוס־פראָזע פון דעם „פאַרוואַרט״, אַז „עס איז נאָך אַלץ בעסער צו זיין (אין אונ־דזער איצטיקער געזעלשאַפט,—מ. כ.) אַ מאָגערער, אומרו־איקער בריליַנדיקער וואָלף, איידער אַ פוכנאָטע זאָטע קאַץ, וואָס דאַנקט מיטן עק״.

3.

ס׳איז נאָך ניט געקומען די צייט צו געבן אַ פולע אָפּשאַ־צונג פון דער אינטערעסאַנטער און טראָגישער ליטעראַרי־שער דערשיינונג, וואָס האָט זיך געהרופן משה נאַדיר. דער קבר זיינער איז נאָך פריש, די ערד איבער אים האָט נאָך ניט אינגעטריקנט, און אַ סך שוועכע זכרונות, וואָס האָבן פאַראומערט דאָס לעבן און פאַרסמט די באַציאונגען צווישן אים און צווישן די, מיט וועלכע ער איז כמעט צוויי צענדליק יאָר געשטאַנען צוזאַמען אין קאַמף, זיינען נאָך ניט איינגע־לייגט און ניט פאַרצויגן געוואָרן מיט דער הויט פון פאַר־געסנקייט. עס וועט קומען אַ צייט, וועט מען וועט וויידער קאָנען רעדן וועגן משה נאַדירן, ווי ער איז געווען אין זיינע בעסטע יאָרן, וועט ער האָט געשאַפן זאַכן, וואָס וועלן פאַר־בלייבן און באַפעסטיקן זיין אָנדענק.

איצט וויל איך באַרירן בלויז אײַן פונקט פון נאַדירס טראַגעדיע, — די טראַגעדיע פון זיין טויט. עס איז נויטיק צו דערמאָנען אָן דעם אין פאַרבינדונג מיט זיין לעצטן ליד אונטערן נאָמען „נעענטער״, וואָס ער האָט אָננעשריבן לעצטן מאַי (1943), און וואָס איז אָפּגעדרוקט געוואָרן שוין נאָך זיין טויט אין „טאָג״ פון 13טן יוני. אין דעם ליד, וואָס איז ניט פאַרענדיקט און ניט באַאַרבעט, האָט נאַדיר זיך, אפשר פאַר זיך אַליין, געפּרואווט אָפּגעבן אַ חשבון אין דעם, וואָס מיט אים איז פאַרגעקומען און ווי ער איז דערגאַנגען צו זיין לעצ־טער, טויטלעכער, טראַגישער אינזאַמקייט, — שרעקלעכער אינזאַמקייט, מיט וועלכער ער איז אַוועק אין קבר.

נאַדירס גרויסע טראַגעדיע פון זיינע לעצטע יאָרן איז געווען זיין שטענדיקע, וואָקסנדיקע, — מען קאָן זאָגן: פאַ־ניקישע, — מורא פאַרן טויט. ווי דאָס איז געקומען צו אים, וויס איך ניט. וואַרשיינלעך איז עס געווען טיילווייז צוליב זיין געזונט־צושטאַנד, וועלכן קיינער — אַ חוץ ער אַליין — האָט ניט באַטראַכט פאַר געפערלעך. אָבער ס׳איז געווען מער ווי זיין געזונט־צושטאַנד. ס׳איז געווען אַ פסיכישער צושטאַנד, וואָס איז מיט דער צייט געוואָרן אַלץ ערגער און ערגער.

איך דערמאָן זיך מיין באַגעגעניש מיט משה נאַדירן מיט 10 יאָר צוריק, אין יוני 1933. נאַדיר האָט זיך דעמאָלט פאַראיינזאָמט ערגעץ אין די בערג. מער ווי אַ יאָר צייט האָט ער גאָרניט געשריבן אין דער „מאָרגן־פרייהייט״. ער האָט איבערגעריסן מיט ס׳רוב זיינע פריינט און באַקאַנטע. ער האָט גאָרניט געטאָן און האָט אויפגעגעבן אַלע פּלענער פאַר דער צוקונפט.

ביי מיין באַגעגעניש מיט אים האָט ער אויף מיר גע־מאַכט אַ שרעקלעך שווערן אייַנדרוק. איך, ווי אַ סך פון אונדזערע פריינט, האָב ליב געהאַט דעם מענטשן, געהאַט אַ גרויסן רעספּעקט פאַר זיין שרייבן און דערוואָרט פון אים זייער אַ סך. אָבער ביי יענער באַגעגעניש מיינער מיט אים — וואָס נאַדיר האָט אַרומגערינגלט מיט אַ גרויסער געהיימ־ניספּולקייט, פונקט ווי זיין לעבן וואָלט געשטאַנען אין קאָן — האָב איך פאַר זיך דערזען אַ נאַדירן, וואָס כ׳האָב קוים

דערקענט. דער געווינלעך פראַנטיש אויסגעפוצטער נאַדיר איז געווען אַפּגעלאָזן, פאַרעלטערט, אַנגעטאָן אין אַלטע, צעפּעצטע קלייַדער, מיט העמד־אַרבל איבערגעבונדן מיט שטריקלעך, אַ נידערגעשלאָגענער, אַ פּאַראומערטער.

וואָס האָט אים אַזוי נידערגעשלאָגן? די מורא פאַרן טויט. ער איז געווען זיכער, אַז דער טויט לויערט אויף אים אויף יעדן טריט און שריט און זיין גאַנצע אַמביציע איז באַשטאַנען אין אַפּנאַרן דעם טויט און אַריינלעבן ווי עס איז כאָטש נאָך עטלעכע יאָר.

איך האָב אים געזוכט אַרויסצורייסן פון דער דאָזיקער שטימונג. איך האָב אים געזוכט צו דערמונטערן ער זאָל ווידער נעמען שרייבן. איך האָב מיט אים געריעדט ווען דעם, ווי מענטשן האַלטן פון אים, ווי זיי גלויבן אין אים, ווי זיין פעדער העלפט צו מאַכן דאָס לעבן לייכטער איצט און בעסער אין דער צוקונפט. איך האָב אים דערמאָנט אָן געשפּרעכן — לייכטיקע, זוניקע — וואָס מיר האָבן געהאַט אין מאָסקווע. זיינע אויגן האָבן אויפגעלויכטן. ער האָט זיך, דאָכט זיך, געמוסן אויסגלייכן. אָבער אין מיטן דערי־נען איז ער ווידער געוואָרן געפאַלן ביי זיך און האָט מיך איבערראַשט מיט אַ פאַראומערטער באַמערקונג:

— נו, און וואָס אַז איך וועל שוין ווידער נעמען שרייבן, וועל איך דען סיי־ווי ניט שטאַרבן? און וואָס וועט שוין זיין, אַז מענטשן וועלן זיך דערשלאָגן אַ בעסערע וועלט, — אַז איך וועל שוין דעמאָלט ניט זיין?...

ניט איין מאָל און ניט צוויי מאָל, נאָר אַ סך מאָל האָב איך זיך מיט אים דעמאָלט באַגעגנט, מיר האָבן אַ סך גע־רעדט, יעדעס מאָל איז ער מער און מער אַרויסגעקראָכן פון דער שאָלעכץ, אין וועלכער ער האָט זיך פאַררוקט, — אָבער כמעט יעדעס מאָל פלעגט ער אַריבערפירן דעם גע־שפּרעך און אַ טרויער פלעגט אים אַרומכאַפּן:

— וואָס מאַכן מיר פּלענער, ווען איך וועל סיי־ווי מוזן שטאַרבן...

אין האַרבסט פון 1933 האָט זיך משה נאַדיר ענדלעך אָנגעטאָן אַ כוח. ער האָט פאַרלאָזן זיין „באַהעלטעניש", ער איז געקומען אין שטאָט, צוריקגעקערט זיך אין דער „מאָרגן־פרייהייט" און ווידער געגנומען שרייבן. אמת, מיר אַלע האָבן געפּילט, אַז ס׳איז אַ שטאַרק געענדערטער משה נאַדיר. זיין שרייבן האָט פאַרלוירן די פרייקייט און ניט־געצוואונ־גנקייט, דעם לייכטן געמיט, וואָס האָט פון אים אַרויסגע־לויכטן אפילו אין די שוווערסטע צייטן. מיר האָבן אָפטמאָל צווישן זיך גערעדט און איך האָב עס געזאָגט אויך נאַדירן. זיין שרייבן איז געוואָרן ווי אַ ניט־געצאָמטער שטראָם, וואָס האָט זיך דורכגעריסן דורך אַ דאַמבע. ער פלעגט קאָנצן אָנשרייבן אַ האַלבן טוץ אָדער אַ צענדליק זאָכן אין איין טאָג, — פאָעזיע און פּראָזע. דער ניט־געצאָמטער שטראָם האָט מיט זיך געטראָגן אַ סך וואַסער, שטיינער, זאָמד, אָפט אַ גלענצל גאָלד און זעלטן אַ שטיקל סאָלידע גאָלד. אָפשטעלן אים, צאָמען אים איז ניט געווען מעגלעך. פאַרלאָנגען פון אים, אַז ער זאָל מער באַאַרבעטן זיינע זאָכן, אַז ער זאָל זיין מער שפּאָרעוודיק מיטן וואָרט און מער פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אים איז געווען אַן אַרויסגעוואָרפענע ארבעט.

— אייך געפעלט ניט, דרוקט ניט, אָבער גיט מיר אָפּ צוריק די ניט־געדרוקטע זאָכן און שורות.

אַזעלכע „ניט־געדרוקטע זאָכן און שורות" האָבן זיך אין דער רעדאַקציע געקליבן גאַנצע פּעק. אָפט האָט מען געקאָנט דרוקן בלויז אַ דריטל פון דעם, וואָס נאָדיר האָט צוגעשיקט. ניט דערפאַר, ווייל דאָס איבעריקע האָט „ניט געטויגט": ס׳איז געווען רויוואַרג, וואָס איז כמעט ווי ניט באַאַרבעט געוואָרן, אָדער אַ ווערטער־שטראָם, וואָס האָט זיך ניט געראַכענט מיט קיין שום געזעצן און כללים פון זשורנאַליזם...

אַ פּאָר יאָר איז אַזוי אָנגעאָנגען נאַדירס אַרבעט, — אין דער בריי, ניט אין דער טיף. דערנאָך האָט דער שטראָם זיך פלוצלונג אַ לאָז געטאָן בארג־אַראָפּ. צום שאַרפסטן און קלאָרסטן אויסדרוק איז עס געקומען צו דער צייט, ווען ס׳איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן זיין בוך „נאַדירגאַנג" און עס איז געפייערט געוואָרן זיין שרייבערישער יובילי, — אויב איך מאָך ניט קיין טעות אין סוף 1937. דאָס בוך „נאַדיר־גאַנג" איז געווען ניט קיין מאַנומענט, נאָר אַ מצבה, אַ שווע־רער שטיין אויף דעם אַמאָליקן נאַדיר, וואָס מיר האָבן אַלע געקענט און ליב געהאַט. ס׳איז געווען אַ יאָמער איבער דעם, וואָס דער טויט קוקט נאַדירן אין די אויגן, — אַ גע־וויין איבער דעם, וואָס דער טויט האָט צוגענומען אַ סך פון נאַדירס אַמאָליקע פריינט און וועט סוף־כל־סוף קומען נאָך אים אויך.

איך האָב דעמאָלט געשריבן אין דער „מאָרגן־פרייהייט" וועגן דעם דאָזיקן בוך און וועגן די געפערלעכע שטימונגען, וואָס זיינען אין אים פאַרקערפּערט געוואָרן. איך האָב דאָרטן אָנגעוויזן, אַז ס׳איז אַ נאַדיר, וואָס האָט זיך פאַרנומען אויף פרעמדע וועגן, וואָס פירן אים אַוועק פון לעבן און פון קאָמף פאַרן לעבן. נאַדיר איז געווען זייער שטאַרק אומצופּרידן דערמיט, וואָס איך האָב אויף דעם עפּנטלעך אָנגעוויזן.

פון דעמאָלט אָן איז נאַדירס וועגווייזער אַלץ מער און מער געוואָרן דער טויט. אַלץ, וואָס אים איז פריער געווען געפעלן, האָט געמוסן פאַרלירן אין זיינע אויגן דעם קאָליר און דעם זינען. אין פּאָליטישן לעבן, — און ער איז דעמאָלט געוואָרן פּאָליטיש דורך און דורך און פלעגט טאָג און נאַכט פאַרברענגען אין שטודירן די טעגלעכע פּרעסע, — אין פּאָליטישן לעבן האָט ער זיך געמוסן בויגן אין דער זייט פון יעדן רעאַקציאָנערן אָפּנויג. נאָך אַ פריינטלעכן געשפּרעך מיט אים פלעגט ער זיך כאָפּן, אַז אפשר איז ער טאָקע אום־גערעכט. אָבער עס פלעגט פאַרגיין אַ קורצע צייט און זיינע שטימונגען און נויגונגען זיינען געוואָרן נאָך ערגער. נייע געשפּרעכן, נייע דיסקוסיעס מיט אים פלעגן זיך אומפאַר־מיידלעך ענדיקן מיט דעם אייביקן סוף:

— איך בין קראַנק, איך האָב שוין וויניק צו לעבן, און וואָס וועט זיין, אַז איך וועל שטאַרבן?

אַן איבערטרייבונג קאָן מען זאָגן: משה נאַדירס פּאָלי־טישער אומקום איז געגאַנגען האָנט אין האָנט מיט זיין פּי־זישן אומקום. עס איז זיכער, אַז זיין קאָנצענטרירטע מורא פאַרן טויט האָט אים געבראַכט דערצו, אַז ער זאָל זיך נעמען שרעקן פאַרן לעבן, אָפּקערן זיך פון אים און סוף־כל־סוף פאַרקריכן צוויישן פּאָליטישע „ניט־גוטע" און מתים. אָבער עס איז ביי מיר כמעט קיין צווייפל ניט, אַז דער טעמפּער פּאָליטישער וויינקל, אין וועלכן ער איז פאַרקראָכן, די גוואַל־דיקע איינזאַמקייט און די געפערלעכע, אויסזיכטלאָזע פאַר־לוירנקייט, אין וועלכע ער האָט זיך געפונען, האָבן געהאָט אַ סך צו טאָן מיט צעברעכן זיין האַרץ און פאַרקירצן זיין לעבן.

איך וויל ניט רעדן וועגן די לעצטע שרעקלעכע יאָרן,

אין וועלכע נאַדירס פּען האָט דעגענערירט צו אַ צושטאַנד, וועז ס׳האָט פון איר ווי אַ בייזער גלגול אַרויסגערעדט. עס ווילט זיך פּאַרגעסן וועגן דעם. איך האָף, אַז מען וועט אין דעם פּאַרגעסן. אָבער וועגן אָט די יאָרן דערציילט קלאָרער ווי ווער ס׳איז נאַדיר אַליין אין יין לעצטן ליד: „נעענטער", — אין זיין לעצטער דערנעענטערונג צום טויט.

ער שרייבט וועגן זיך:

„איך געדענק קיין נעמען ניט, גאָרנישט נישט,
ס׳איז אַלץ אין מיר שוין אויסגעמישט...

די נעמען זיינען, נאַטירלעך, פון די וואָס זיינען געווען זיינע פריינט, פון דעם וואָס ס׳איז אים געווען נאָענט ביי זיין לעבן. פון דעם אַלעמען האָט ער זיך אָפּגעריסן, עס עקזיסטירט מער ניט פּאַר אים. די אייגנציקע זאַך, וואָס ער געדענקט, איז, אַז דער טויט קומט נעענטער צו אים. און ער שרעקט זיך פּאַר אים. ער וואָלט געווואָלט צוריקגעווינען דעם אַלטן יידישן גלויבן אין אַ יענער וועלט, וועלכן ער האָט ניט פּאַרמאָגט. ער רופט:

„גאָט, וואו ביסטו? זאָג יאָ, צי ניין.
צי וועסטו מיר אַנטקעגן גיין".

אַזוי רעדט, נאַטירלעך, ניט קיין גלויביקער. אַזוי רעדט אַ פּאַרצווייפלטער, וואָס וויל גלויבן און גלויבט ניט אין דער מעגלעכקייט צו ראַטעווען זיך, סיי פיזיש, סיי גייסטיק. עס איז שרעקלעך, וועז דער דיכטער קאָן זאָגן אויג אויף אויג מיט זיך אַליין:

„ווער שטאַרבט אין מיר? אַ פרעמדער מאַן —
באַקענטלעך איז מיר בלויז זיין האַנט..."

עס איז געווען שרעקלעך, וועז ער איז געוואָרן אַ פרעמדער צו די, מיט וועלכע ער איז געגאַנגען אין לעבן. אָבער נאָך שרעקלעכער איז עס, וועז מען גיט אַ קוק אויף זיך אַליין און מען דערזעט זיך אַ פרעמדן.

משה נאַדיר, מיט זיין אַמאָליקער פייאיקייט צו קאָנצענטרירטער ווערטער־מאָלעריי, גיט אַ בילד פון זיך אַליין אין דער צייט, וועז ער איז געוואָרן פרעמד צו זיך אַליין (צום בעסטן אין אים):

„אַ מידער־מידער מאַן, אַנטנוצט,
אויסגעוואַשן, אויסגעשטוצט,
אין פויסט פאַרקוועטשט אַ קווייטנריט
פון נאַראַיעווס קאַרשנצווייט,
און וואו צו טראָגן איז ניטאָ
דעם קאָפּ..."

— — — — — — — — —

„שמע ישראל", דער סוף פון ליד,
אַווי מוז שטאַרבן יעדער ייד".

דער „שמע ישראל" איז דאָ אָבער בלויז אַ רעטאָרישער, ס׳איז ניט קיין רוף צום יידישן פאָלק, אָדער פאַר דעם יידישן פאָלק. ס׳איז אַן אויסגעשריי אין דער וויסטעניש, אין אַ וויסטער, פינצטערער איינזאַמקייט. די לעצטע שורות פון דעם ליד זיינען:

„נאָר שטאַרב איך אַן מיין פרוי דערביי,
שטאַרבט אויך מיין לעצטער אויסגעשריי..."

קיין מענטשן, צו וועלכע ער זאָל קאָנען, וועלן רעדן, וועלכע ער זאָל האָבן וואָס צו זאָגן, וואָס אויסצושרייען אַ חוץ זיין מורא פאַרן טויט, האָט שוין נאַדיר ניט געהאַט אַרום זיך...

ס׳איז געווען אַ שרעקלעכע טראַגעדיע: שטאַרבן ביסלעכווייז. שטאַרבן ניט אברים־וויז, נאָר געדאַנקנווייז, געפילנווייז, שטאַרבן צו עטלעכע מאָל אַ טאָג אין משך פון יאָרן, מאַטערן זיך אין אַ גייסטיקער אַגאָניע, וואַרטנדיק אויפן פיזישן טויט...

אָט אַזוי האָט נאַדיר פאַרלאָזן דאָס לעבן. אָט אַזוי האָט ער זיך באַגעגנט מיטן טויט וויט נאָך אַיידער זיין שעה האָט געשלאָגן...

א. ראַבאָי

1.

„ניין ברידער זיינען זיי געווען", און איינער פון זיי איז געווען אייזיק. די דאָזיקע ניין ברידער אינאיינעם מיט זייער טאַטן און מאַמען זיינען געווען איין גרויסע משפּחה, וואָס האָט נאָך די פּאָגראָמען אין צאַרישן רוסלאַנד אויסגעוואַנדערט פון בעסאַראַביע קיין אַמעריקע. אינעם נייעם לאַנד האָבן זיי מיט זיך כמעט גאָרניט געבראַכט אויסער זייער אַלטן שטייגער, געוואוינהייטן, נייגונגען, אַ ביטערע נויט און אַ פעסטע אַנטשלאָסנקייט אויסצוהאַלטן און ניט אונטערגיין.

אין פּראָצעס פון צופּאַסונג צום נייעם לאַנד מיט די נייע באַדינגונגען האָט זיך אָנגעהויבן די דיפערענציאַציע פון דער גרויסער משפּחה מיט די ניין ברידער.

דער טאַטע, וואָס איז אין דער היים געווען אַ קרעמער — אַ פאַרטרעטער פון „האַנדלס־קאַפּיטאַל" — גייט אין אַמעריקע איבער אויף אַ העכערער שטופע: ער ווערט אַ שטיקל פאַבריקאַנט, ער זוכט איבערצוגיין אין דער קאַטע־גאָריע פון דעם „אינדוסטריעלן קאַפּיטאַליזם"; אַ ריי ברי־דער, וואָס זיינען נאָענט צום טאַטן, זוכן אַריבערצוגיין אין „ביזנעס" — וואָרום ביזנעס איז זייער אידעאַל פון אַמערי־קאַניזם. אַנדערע ברידער הייבן אָן פון סאַמע אונטן, פון אַרבעטן פריער ביים טאַטן, דערנאָך ביי פרעמדע, דערנאָך פאַר זיך, און שפּעטער, אפשר אויך מיט פרעמדע הענט. און אייזיק — דאָס איז סיי ראַבאָיס נאָמען, סיי דער נאָמען פון דעם צענטראַלן העלד פון זיינע וויכטיקסטע ווערק און פון איינעם פון די „ניין ברידער", — אייזיק מאַכט דורך זיין אייגענעם און אייגנאַרטיקן וועג.

ווען ער קומט ערשט אָן קיין אַמעריקע איז ער אייגנט־לעך אַ היימישער, באַלעבאַטישער אינטעליגענט, אַ יונגער־מאַן מיט אַ היפּש ביסל פאַראַכטונג און מורא פאַר דעם אַרו־מיקן טומלדיקן לעבן, אין וועלכן ער געפינט פאַר זיך ניט קיין פאַרטיקן אָרט.

וואָס זאָל מיט זיך אַזאַ היימישער אינטעליגענט טאָן? ער קאָן זיך אַריינלעבן אין דער היגער „אַלטער" אינטעלי־גענץ, וואָס איז אייגנטלעך פּונקט אַזוי באָדנלאָז ווי ער אַליין, און איז דערצו נאָך צעפרעסן פון ציניזם און אומגלויבן. צו ביזנעס ציט אים ניט. זאָל ער גיין אַרבעטן? נאָר אויב שוין אַרבעטן, מוז עס האָבן פאַר דעם אינטעליגענט פון די ניין ברידער אַ העכערן זינען און תכלית. אַ היימישער אינטעלי־גענט וועט זיך ניט שטעלן גלאַט אַזוי אַרבעטן, כדי צו „מאַכן אַ לעבן". ער ז'אַרף עפּעס „ווייזן" דער וועלט. און אייזיק ווייזט: ער ווערט ניט קיין אַרבעטער אין שאַפּ, ניט קיין אָנגעשטעלטער, אָדער קליינער ביזנעסמאַן, נאָר אַ פאַרם־אַרבעטער אין די מערב־שטאַטן. אַ פאַרם־אַרבעטער — דאָס איז ניט גלאַט אַ האַנט, דאָס איז, פון איין זייט, דאָס היימישע, ראָמאַנטישע, עטוואָס־נאַציאָנאַליסטישע „אין דער סאָכע ליגט די מזל־ברכה", דאָס „עסן דיין שטיקל ברויט מיטן שווייס פון דיין שטערן". און פון דער אַנדערער זייט איז עס דאָס נייע, דאָס אַמעריקאַנישע: פאַרמס, וועסט (מערב), קאַובאָיס... דער אינטעליגענט, וואָס לאָזט זיך אַוועק ווערן אַ פאַרם־אַרבעטער, פילט, אַז ער אַרבעט ניט אומזיסט: ער איז זיך אין אַ געוויסן זינען „מקריב פאַרן כלל", ער טרעט אויס אַ וועג פאַרן יידישן פאָלק, ער טוט פּיאָנערן־אַרבעט.

דאָס איז דער וועג, אויף וועלכן ס'האָבן געטרוימט און אין אַ געוויסער מאָס געפּרואווט גיין די ערשטע יידישע פּיאָנערן פון די 80ער יאָרן. דאָס איז דער וועג, וועלכן אייזיק פּרואווט אויסטרעטן פאַר דער גרויסער משפּחה פון זיינע ניין ברידער.

אָבער דער וועג פון די ניין ברידער אין די אַמעריקאַנער באַדינגונגען האָט ניט געפירט אין דער וועסט, אין די פּרעי־ריס, צו ערד־אַרבעט. ווען זיי זיינען געקומען קיין אַמעריקע, זיינען שוין די פרעמדע לענדערייען פאַרנומען געוואָרן און די שטעט זיינען זיך אַזוי צעוואַקסן, אַז אַלץ גרעסערע און גרעסערע מאַסן פאַרמער האָבן גענומען שטראָמען פון די פאַרמס אין די שטעט אַריין, אין די שטאָטישע אינדוסטריעס און באַשעפטיקונגען. אויך אייזיק בלייבט ניט אין די פּרעי־ריס פון דער ווייטער וועסט און מוז זיך אומקערן אין דער איסט (מזרח), אַהיים, צו זיין משפּחה, צו זיינע ברידער.

אָבער ער קומט אַהיים אַ געענדערטער, אַ פאַרהאַרטע־וועטער. פון דער אַמאָליקער פאַרחלומטער, באָדנלאָזער אינטעליגענטישקייט איז כמעט גאָר ניט געבליבן, אויסער עפּעס אַן אומבאַשטימטע בענקשאַפט, אומצופרידנקייט און אַ פאַרשאַרפטער חוש פאַר אַ גייסטיק שענערן און בעסערן לעבן. ער קערט זיך אום אַהיים אַ האָרעפּאַשניק, מיט הענט וואָס בענקען נאָך אַרבעט. ער ווערט אַן אַרבעטער און אָט דער אַרבעטער זאַפּט אין זיך ביסלעכווייז אַריין די טרוימען פון דעם אַמאָליקן אינטעליגענט און די ערלעכע אַרבעט־געוואוינהייטן פון דעם פאַרמער. אין זיין לעצטער פאַר־וואַנדלונג און אַריינפּאַסונג אין אַמעריקע פאַראייניקט אין זיך אייזיק פון די ניין ברידער די דערפאַרונגען, סימפּאַטי־עס און די שטרעבונגען פון דריי פון די שיכטן פון יידישן לעבן, אויף וועלכע עס איז געבויט אונדזער גאַנצע צוקונפט: פון דעם אַרבעטער, דעם פאַרמער און דער אידעאַליסטישער אינטעליגענץ.

אָט דאָס איז אייזיק, איינער פון די ניין ברידער. אָט דאָס איז ראַבאָי, איינער פון אַ סך פון די האָרעפּאַשנע ברידער אין דער משפּחה פון אונדזער ליטעראַטור.

עס איז אַן אַלטע געשיכטע, אַז יעדער שרייבער, וועגן וואָס און וועגן וועמען ער זאָל ניט שרייבן, דערציילט סוף־כל־סוף וועגן זיך אַליין, וועגן זיינע אייגענע דערפאַרונגען

---

1) „מאָרגן־פרייהייט" פון 10טן דעצעמבער 1939, צו דער גע־לעגנהייט פון אַ ראַבאָי־יובילי; 2) „מאָרגן־פרייהייט" פון 11טן יאַ־נואַר 1944, באַלד נאָכדעם, ווי ראַבאָי איז געשטאָרבן.—רעד.

און טרוימען. אונטער וואס פאר א נעמען ער זאל ניט ארויס־טרעטן, הינטער וועלכע שלייערן און עפאכעס ער זאל זיך ניט באהאלטן, — נאענטער פון אלעמען און בעסער פון אלע זיינע העלדן קען דער קינסטלער סוף־כל־סוף זיך אליין, וועגן קיינעם איז אים ניט אזוי אינטערעסאנט און וויכטיק צו דערציילן, ווי וועגן זיך אליין און וועגן קיינעם רעדט ער ניט מיט אזא חשק.

א. ראבאי איז אין דעם פרט, פארשטייט זיך, ניט קיין אויסנאם. זיין גאנץ לעבן האט ער אונדז דערציילט וועגן איינעם פון די ניין ברידער, וועגן אייזיקן דעם אינטעליגענט, וואס זוכט אויסצודריקן זיינע טרוימען אין דער ליטעראטור; וועגן אייזיקן, וועלכער גייט אוועק ארבעטן אויף א פארם און פרואווט זיין א קאובאי; וועגן אייזיקן, דעם ארבעטער, ביי וועלכן די נויט און דער קאמף עפענען די אויגן און ער וועדט א קעמפער.

אויב א. ראבאי אונטערשיידט זיך אין עפעס פון פיל אנדערע שרייבער, וואס קוקן ארײַן אין זיך, ווען זיי נעמען מאלן די וועלט, איז עס בלויז אין דעם, וואס ער טוט דאס פשוטער, אפנהארציקער; וואס ער פארקינצלט ניט און רא־מאנטיזירט ניט זיין אויטאביאגראפיע, נאר ער אויטאביא־גראפיזירט און מאכט אלץ מער און מער וואהאפטיק און קאנקרעט־רעאליסטיש זיין קונסט. און עס איז זיכער ניט קיין צופאל, וואס דאס לעצטע ווערק, איבער וועלכן ער ארבעט און וואס ער דרוקט אין דער „מארגן־פרייהייט" פאר די לעצטע פאר יאר, איז שוין אן שום שלייערן און פארשטעלע־נישן זיין דירעקטע אויטאביאגראפיע.

„צו וואס ראמאנען — האט שלום־עליכם אנגעשריבן אלס מאטא איבער זיין ‚פונעם יאריד', — ווען דאס לעבן אליין איז א ראמאן". א. ראבאי גייט אין דער דאזיקער גו־טער קינסטלעריישער טראדיציע: ער דערלאנגט אונדז אלס ראמאן זיין גאנץ לעבן, גאזען דורך די אויגן פון א היימישן אינטעליגענט, פון א יידישן פארמער אין אמעריקע, פון א קעמפנדיקן ארבעטער.

א. ראבאיס אויטאביאגראפישער העלד, אייזיק, איז, ווי פריער דערמאנט, איינער פון א גרויסער משפחה פון ניין ברידער. ער האט זיך פון דער דאזיקער משפחה ניט אפגע־ריסן. ער האט א לאנגע צייט געלעבט צוזאמען מיט איר, און האט מיטגעטראגן דעם גאנצן פאק פון אירע טראדיציעס און געווינהייטן. אין דעם דאזיקן פאק האט מען געקאנט געפינען, ווי מען זאגט: פון כל־טוב: א היפש ביסל קליינ־בירגערטום, א נישקשהדיקע דאזע באגרענעצטקייט; א שפאר ביסל אתה בחרתנושאפט, סיי אין נאציאנאלן און סיי אין פערזענלעכן זינען, — אפשר אויך זוימען פון מנחם מענדל־שאפט, פון קליינשטעטלדיקער ראמאנטיק, פון קולטור־אפ־געשטאנענקייט. אבער אין דעם זעלביקן פאק האט זיך גע־פונען אויך א גרויסע צאל פאזיטיווע ווערטן: א טיף־אייב־געווארצלטע, דורך היסטארישע באדינגונגען פארשארפטע, שטרעבונג צו יושר, צו א מער גערעכטן, שענערן מענטשלעכן לעבן; אן איינגעבוירענע אינטעליגענץ, וואס בליט אויף ביי דער ערשטער, מינימאלסטער דערמוטיקונג; א פייאי־קייט אויסצוהאלטן אויסערלעכע קלעפ און פארשטארקט צו ווערן אונטער זיי, אנשטאט זיך צו פארלירן; אן איינגע־שפארטער קאמף קעגן די אויסערלעכע נעגאטיווע אום־שטענדן, און א גרויסער אינערלעכער בטחון, אן אפטימיזם, וואס לאזט זיך ניט אויסלעשן פון בייזע ווינטן...

איזיק — ראבאי — האט זיך דא אין אמעריקע, סיי אלס מיטגליד פון דער גרויסער יידישער משפחה, וואס האט אים מיטגעבראכט מיט זיך, סיי אלס מיטשאפער פון אונ־דזער נייער יידישער ליטעראטור, אין וועלכער ער איז אויס־געוואקסן, ביסלעכווייז באפרייט פון א סך אומנויטיקע זאכן אין דעם גערישנטן פאק. אזוי איז ער טריט נאך טריט פטור געווארן פון דער ירושה פון קליינבירגערלעכער אינטעלי־גענטישקייט, וואס האט אים אמאל פאראיניקט מיט זיינע בריידער־שרייבער פון דער גרופע פון די אזוי־גערופענע „יונגע". אזוי האט ער ביסלעכווייז פארגרעסערט און פאר־מערט דעם צוויטן, דעם פאזיטיוון טייל פון זיין קולטור־ירושה, דעם טייל פון אויסדויער און קאמף, פארן רעאלן אמת און סאציאלן יושר און האט דורך זיין שאפן געהאלפן אנטוויקלען א נייע, יינגערע ברידערשאפט פון דער היינטי־קער פראלעטארישער ליטעראטור.

אונדזער יידישע פראלעטארישע ליטעראטור איז אין א זייער גרויסער מאס דערצויגן געווארן אויף ראבאיען, אי־בערדערציענדיק אים גופא אין דער זעלביקער צייט. זי האט אים זייער פיל צו פארדאנקען ניט נאר אין פשוטן, ערלעכ, האראפאשנעם צוגאנג און אויסואל פון דער טעמע, ניט נאר אין איר קעמפערישן און סאציאל־אפטימיסטישן איינשטעל, נאר אויך אין דער פארם, אין דעם אופן פון מאלן זאכן, אין דער פייאיקייט צו פארקוקן זיך און ארײַננעמען אין זיך די גאנצע וועלט, די גאנצע נאטור מיט איר גאנצן לעבן.

א. ראבאי איז דער רינג אין דער קייט צווישן די עלטע־רע און יינגערע „ניין ברידער" פון אונדזער ליטעראטור. ער היט אפ די הערלעכע טראדיציעס פון אונדזערע קלאסיקער, וואס האבן פארמירט זייער טעמע פון דער פשוטער ערד אונטער דער האנט און האבן געזארגט, אז פון זייערע הענט זאל ארויסקומען אן ערלעך, גוט־געמאכט שטיקל ארבעט; ער האט אין זיך איינגעזאפט די פארמעלע דערגרייכונגען פון דעם שפעטערדיקן יינגערן ליטעראריש דור, וואס האט ארויסגערוקט צום פאדערפראנט דעם וועדט פון דעם בא־זונדערן יחיד; ער האט די דאזיקע טראדיציעס און דער־גרייכונגען אריבערגעטראגן אין אונדזער יינגסטער און וואק־סנדיקער ליטעראריש מחנה, — אין דער פראלעטארישער ליטעראטור, וואו ער אליין האט זיך באפרייט פון א סך אפ־געלעבטע, קליינבירגערלעכע, אומפרוכטבארע ליטעראריש טראדיציעס.

דעם לעבעדיקן טרעגער און שאפער פון דעם נייעם, פראלעטארישן נוסח אין דער יידישער ליטעראטור — אונ־דזער גרוס.

2.

א. ראבאי איז מער ניטא צווישן די לעבעדיקע. דער טויט האט זיך צו אים דערנענטערט לאנגזאם, אבער ווי מיט עפעס א ספעציעלער רציחה. ער האט פריער אויסגע־מוטשעט זיין קרבן מיט אלע מעגלעכע פיזישע ליידן. ער האט אים געזוכט צו פארקריפלען, צו ליימען, אויסצומאטערן אזוי, אז די באפרייאונג פון לעבן זאל פאר ראבאיען פערזענ־לעך זיין א דערלייזונג.

און פונדעסטוועגן האט א. ראבאי געקעמפט קעגן טויט מיט אלע זיינע חושים, מיט יעדן נערוו אין אים. א פאר־קריפלטער דורך א שווערער פארם פון ארטריטיס, כמעט באראיבט פון דער מעגלעכקייט צו באווענען זיך, האט ער זיך

ניט נאָר אַרומגעטראָגן מיט נייע ליטעראַרישע, שעפערישע פּלענער, נאָר אפילו נאָך באַוויזן כמעט אויפן טויטן־בעט אָנצושרייבן זיין לעצט און וואַרעמסט ווערק, די אידילישע „קליינע יידעלעך". אַלע וואָס האָבן געלייענט דאָס דאָזיקע ווערק, וואָס האָט זיך לעצטן יאָר קאַפּיטלעכווייז געדרוקט אין דער „מאָרגן־פרייהייט", האָבן געמוזט פילן, אַז בעת די גאַנצע זאַך איז פאַרטראַכט געוואָרן פון אַ ליכטיקן, שעפערישן מוח, וואָס האָט אין זיין לעצטן ווערק געזוכט צו קאָנצענטרירן זיינע בעסטע, האַלב־שוין לעגענדע־דערינערונגען, זיין גאַנצע דערפאַרונג און זיין גאַנצע ליבע צו דעם האָרעפּאַשנעם יידן, וואָס טוליעט זיך צו דער נאַטור, זיינען די לעצטע קאַפּיטלעך פון דעם ווערק געשריבן געוואָרן פון אַ האַנט, וואָס האָט זיך באַוועגט מיט דער גרעסטער מאַטערניש און וואָס האָט זיך געאיילט אַרויסצוברענגען וואָס דער שרייבער וויל זאָגן, כאָטש ווי עס איז, כאָטש דורך שנעלע אָנדייטונגען און ראשי פּרקים, וואָס וואָלטן ביי אַנדערע באַדינגונגען שטאַרק אויסגעברייטערט און מער באַאַרבעט געוואָרן.

אייזיק ראַבאָיס טויט וועט זיך ווייטיקדיק אָפּרופן ווייט און ברייט, אומעטום וואו מען הערט און מען ליבט און מען היט דאָס יידישע וואָרט, די יידישע ליטעראַטור און קולטור, צווישן די צענדליקער טויזנטער לייענער אין אַמעריקע און אויסער אַמעריקע, וואָס האָבן אין אַ משך פון איבער דרייסיק יאָר נאָכגעפאָלגט ראַבאָיס שאַפן.

***

מיר דערמאָנט זיך מיין ערשטע באַגעגעניש מיט ראַבאָיס שאַפונגען. דאָס איז געווען מיט איבער 30 יאָר צוריק, אין דער צווייטער העלפט פון 1913, ווען איך בין נאָך געווען אַ „גרינער" אין אַמעריקע. אין דער אַמעריקאַנער יידישער ליטעראַטור איז עס געווען די צייט פון די „שריפטן", פון די אַזוי־גערופענע „יונגע", פון אַ גאַנצער גרופּע זייער טאַלאַנטפולע דיכטער און פּראָזאַאיקער, וואָס האָבן גענומען געבן דעם טאָן אין דער נייער יידישער ליטעראַטור.

ס'איז פון איין זייט געווען אַ פרייד צו זען מיט וואָס פאַר אַ זיכערע, קלינגענדיקע, דרייסטע שטימען די נייע זינגער האָבן זיך צעזונגען, ווי פיין ס'האָט געקלונגען ביי זיי דאָס יידישע וואָרט אויפן אַמעריקאַנער באָדן, מיט וואָס פאַר אַן אימפּעט און טאַלאַנט זיי האָבן געזוכט אויסצודריקן די שטימונגען, געפילן און פאַרלאַנגען פון דעם נייעם אַמעריקאַנער יידן, ווי ענערגיש זיי האָבן געזוכט איינצואוואָרצלען זיך אין דעם אַמעריקאַנער באָדן. ס'איז געווען אַ גרופּע יונגע יידישע שרייבער מיט אַ הויכער שרייבערישער קולטור, און עס איז קיין צווייפל ניט, אַז זייערע שאַפונגען האָבן געהאָלפן באַפעסטיקן און באַרייכערן דאָס יידישע וואָרט און די יידישע קולטור אין אַמעריקע אין אַ צייט ווען ס'רוב פון די ערשטע פאַרשפּרייטער פון דער יידישער קולטור אין אַמעריקע האָבן זיך אָדער אַליין מיאש געווען אין איר, אָדער האָבן מיט זייער סנאָביש־וואולגאַרער באַציאונג צו איר געזוכט אָפּצוטויטן דעם גלויבן אין איר ביי אַנדערע.

אָבער ביי אַלע אירע אָנצווייפלהאַפטיקע מעלות האָט די גרופּע יונגע געהאַט אויך אַ גרויסן חסרון. זוכנדיק אַרויסצוברענגען דאָס פּערזענלעכע, דאָס אינדיווידועלע אין דעם יידישן מענטשן אין אַמעריקע, זיינע זיי אַריינגעפאַלן אין אַזאַ עקסטרעמען אינדיווידואַליזם, אַז זיי האָבן גענומען סיי פּראַקטיש, דורך זייערע ווערק, סיי טעאָרעטיש, דורך זייערע דעקלאַראַציעס און געזעלשאַפטלעכע שטעלונגען, פאַרלייקענען די פּרעכטיקע ירושה פון סאָציאַלער און נאַציאָנאַלער דיכטונג, וואָס דער ערשטער דור יידישע קינסטלער בראש מיט ווינטשעווסקין, עדעלשטאַדטן, באָוושאָווערן, גאָרדינען און אַנדערע האָבן איבערגעלאָזן. זוכנדיק צו שאַפן אַ יידישע ליטעראַטור אויפן אַמעריקאַנישן באָדן האָבן זיי אָנגעהויבן אָפּלייקענען די רייכע ליטעראַרישע טראַדיציע „פון יענער זייט ים", פון מענדעלע, שלום־עליכם, י. ל. פּרץ, פון דער גאַנצער פּלעיאַדע יידישע קינסטלער, וואָס איז אויסגעוואַקסן אַרום זיי און פון דעם גאַנצן ערנסט, מיט וועלכע יענע האָבן געזוכט קינסטלעריש צו ענטפערן אויף די שווערע נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע פּראָבלעמען פון דעם יידישן לעבן.

די „יונגע", וואָס האָבן דעמאָלט, צום סוף 1913, דערגרייכט כמעט דעם העכסטן פּונקט פון זייער ווירקונג און האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום די „שריפטן" און די אויסגאַבן, וואָס האָבן זיך אָפּגעצווייגט פון די „שריפטן", זיינען אין אַ סך פּרטים אַוועק אַזוי ווייט אין זייער זוכן פון אַ ניי וואָרט, אַ נייעם אויסדרוק און אַ נייער פרייהייט פון אַלטע טראַדיציעס, אַז זיי האָבן זיך געשטעלט אויסער דעם ברייטן שטראָם פון דעם יידישן געזעלשאַפטלעך־קולטורעלן לעבן, זיינען אין אַ גרויסער מאָס געוואָרן אומפאַרשטענדלעך פאַר די ברייטע שיכטן פון דעם יידישן מאַסן־לייענער און האָבן זיך אפילו איבערגענומען מיט זייער „ניט פאַרשטענדלעכקייט".

אָט אין אַזאַ צייט איז א. ראַבאָי אַרויסגעקומען — אין איינעם פון די בענד פון די „שריפטן" — מיט זיין ראָמאַן „הער גאָלדענבאַרג", וועלכער איז געוואָרן אַן אמתער וועגווייזנדיקער שטערן אין דער יידישער ליטעראַטור פון אַמעריקע און, איך גלויב, אויך פון אַלע גרעסערע יידישע קולטור־ישובים, ווי אין קאַנאַדע, אַרגענטינע און אַנדערע לענדער. איך דערמאָן זיך ביז איצט מיט צופרידנקייט, אַז איך בין דעמאָלט געווען איינער פון די ערשטע צו באַגריסן און אָפּצושאַצן די נייע דערשיינונג, וואָס „הער גאָלדענבאַרג" האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אין אַ רעצענזיע וועגן דעם 3טן באַנד "שריפטן" אין דער דעמאָלטדיקער „צוקונפט".

וואָס איז געווען די גרויסע מעלה פון ראַבאָיס ערשטן גרויסן אַמעריקאַניש־יידישן ראָמאַן „הער גאָלדענבאַרג?" ער האָט פאַרמאָגט אַ גאַנצע ריי גרויסע מעלות. ס'איז, ערשטנס, געווען אַ ראָמאַן מיט אַ ברייטן אָטעם, — אַ ראָמאַן, אין וועלכן אַ טאַלאַנטפולער יידישער שרייבער האָט אַרויסגענומען זיין העלד פון די ד' אמות פון דעם „קוואַרטאַל", פון דער „יידישער גאַס", פון פּראָבלעמען, וואָס וואַקסן אויס בלויז צווישן יידן און יידן און וואָס ווערן געלייזט בלויז צווישן זיי און אויף אַן אימיגראַנטישן אופן. אין זיין „הער גאָלדענבאַרג" האָט זיך ראַבאָי פאַר אונדז באַוויזן, ווי אַ יידישער קינסטלער, וואָס האָט ליב די ערד און האָט ליב דעם פערד און שרעקט זיך ניט פאַר שווערער אַרבעט און פאַר צוזאַמענשטויסן און צוזאַמענלעבן זיך מיט דער אַרומיקער ניט־יידישער סביבה; ער האָט פאַר אונדז אַרויסגעבראַכט אַמעריקע, איר שפע און איר שעפערישקייט, אירע ברייטע פּרעירים און האָריזאָנטן, — און ער האָט גערעדט וועגן דעם אַלעמען ניט ווי אַ גאַסט און ניט ווי איינער, וואָס שטייט הינטער דער טיר, נאָר ווי אַ באַלעבאָס פון לעבן.

אין דער זעלביקער צייט איז די גרויסע מעלה פון „הער

גאָלדענבאַרג" באַשטאַנען אין דעם, וואָס ראַבאָי האָט ניט געזוכט צו מאַכן אָדער פאָרצושטעלן זיין העלד פאַר עפּעס אַנדערש, ווי דאָס וואָס ער איז. אין די ווייטע אַמעריקאַנער פּרעיריס, צווישן די פערד און די פאַרמער פון נאָרט דאַקאָטאַ איז זיין העלד פאַרבליבן וואָס ער איז געווען: אַ יידישער האָרעפּאַשניק מיט אַ שטאַרקן געפיל פון זיין יידישקייט און מיט אַ נאַטירלעכער ליבע צו אַרבעט און צו דער ערד.

אַפילו דער ספּעציעלער שטריך פון „הער גאָלדענבאַרג", דער ראָמאַנטישער צודעק, אין וועלכן ער איז געווען איינגעהילט און פון וועלכן א. ראַבאָי, דער סאָציאַלער רעאַליסט, האָט זיך שפּעטער געזוכט מיט אַ גרעסערן אָדער קלענערן דערפאָלג צו באַפרייען, — אפילו אָט דער שטריך איז צו צו יענער צייט, מיט איבער 40 יאָר צוריק, געווען איינע פון די גרויסע מעלות פון ראַבאָיס ערשטן גרויסן ווערק. וואָרום דאָס איז ביי אים ניט געווען קיין רעאַקציאָנערע ראָמאַנטיק, וואָס שטייט מיטן רוקן צו דער ווירקלעכקייט און זוכט צו באַהאַלטן זיך הינטער ראָזעווע וואָלקנס, — ס'איז געווען אַ שעפערישע ראָמאַנטיק, וואָס האָט אידעאַליזירט די גבורה, די איינגעשפּאַרטקייט, די ערלעכקייט פון דעם יידישן האָרעפּאַשניק מיט זיך אַליין און מיט די אַרומיקע. און דער אמת איז, אַז הגם א. ראַבאָיס הויפּט־מעלה אין זיין שאַפן ביז זיין לעצטן טאָג איז געווען זיין ליכטיקער, ערדישער רעאַליזם, האָט אַ לייכטע ראָמאַנטישע באַפאַרבונג, — ווי אַן אָפּשיין פון ווייטע בליצן — באַלויכטן אַלע זיינע ווערק.

„הער גאָלדענבאַרג" איז געווען אַזוי אַנדערש פון דעם גאַנצן טאָן פון די דעמאָלטדיקע „יונגע", אַז א. ראַבאָי האָט אומפאַרמיידלעך געמוזט פאַרלאָזן די דאָזיקע גרופּע און אַוועקגיין ווייטער אויף זיינע אייגענע וועגן. די דאָזיקע וועגן האָבן אים געבראַכט ניט נאָר שעפעריש, נאָר אויך געזעלשאַפטלעך, אַלץ נעענטער צו דעם אַקטיווסטן און קולטורעלסטן טייל אין דעם יידישן לעבן, צו דעם באַוואוסטזיניקן יידישן אַרבעטער, צו דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג, מיט וועלכער ער איז פאַרבליבן פאַרבונדן ביז זיין לעצטן טאָג.

מיט זיין שאַפן און לאַנגיאָריקער אַרבעט אין דער „מאָרגן־פרייהייט" און אַנדערע אונדזערע אויסגאַבן, האָט א. ראַבאָי געמאַכט אַ גרויסן בייטראָג ניט נאָר צו דער יידישער ליטעראַטור, נאָר אויך צו אונדזער גאַנצער באַוועגונג, וועלכע איז טיף איינגעוועבט און איינגעוואָרצלט אין די קולטור־שטרעבונגען און קולטור־שאַפונגען פון די יידישע מאַסן. אין די איבער 30 יאָר, וואָס א. ראַבאָי האָט געשאַפן זיינע צאָלרייכע גרויסע ווערק איז ער געוואָרן איינגעבאַקן אין האַרצן פון די יידישע מאַסן. און עס איז קיין צווייפל ניט, אַז דאָס בעסטע, דאָס לעבעדיקסטע אין ראַבאָיען וועט אויף שטענדיק פאַרבלייבן מיט אונדז דורך זיינע ווערק, וועלכע שטעלן מיט זיך פאָר אונטער זייערע פאַרשיידענע נעמען איין גרויסע עפּאָפּייע פון דעם יידישן לעבן, פון דעם יידישן האָרעפּאַשניק אין אַמעריקע.

זישע וויינפּער

ז. וויינפּערס פּלוצלונגדיקער אומדערוואַרטער טויט, דעם 26טן יאַנואַר, 1957, האָט באַרויבט די יידישע ליטעראַטור און קולטור פון אַ גרויסן דיכטער און קולטור־טוער, דעם איקוף — פון זיין אָנפירנדיקן טוער. מען קאָן אפשר מיינען, אַז מען קאָן ניט פאַרגלייכן דעם פאַרלוסט פון אַ באַדייטנדיקן דיכטער מיט דעם טויט פון אַ קולטור־טוער. וואָרום קולטור־טוער זיינען נאָך אַלעמען וואָכעדיקע אַרבעטער און זייער צאָל איז געוויינלעך אַ סך גרעסער, ווי די צאָל פון פּאָעטן. אַ קולטור־טוער גייט אַוועק און אַן אַנדערער נעמט איבער. אָבער ווער קאָן פאַרבייטן אַ דיכטער, און דערצו נאָך איינעם פון די באַדייטנדיקסטע ביי אונדז?

אָבער אין וויינפּערן האָבן זיך דער דיכטער און קולטור־טוער פאַרבונדן אין אַ מערקווירקדיקער און זעלטענער קאָמבינאַציע. און דאָס איז געווען ניט נאָר אין די 20 יאָר, ווען ער איז געווען אויפן ענגסטן אופן פאַרבונדן מיטן איקוף, וועלכן ער האָט געהאָלפן שאַפן און שפּעטער אין גאָר אַ גרויסער מאָס — צו לעבן און וואַקסן. דער פאַקט איז, אַז ז. וויינפּער איז געווען אַן אַקטיווער קולטור־טוער, אַ קעמפער און בויער פון דער יידישער קולטור, ליטעראַטור און שפּראַך נאָך מיט איבער 20 יאָר איידער דער איקוף איז געגרינדעט געוואָרן. נאָך אַלס גאָר יונגער דיכטער אין אַמעריקע, נאָך אַלס „גרינער", וואָס איז ערשט געקומען פון יענער זייט ים האָט ז. וויינפּער, וואָס איז שטענדיק געווען באַוואָפנט מיט זיין פּען, זיך ניט באַנוגנט מיט זיין אייגענעם שרייבן, נאָר האָט אַקטיוו געבויט ליטעראַרישע אויסגאַבן, וועלכע זיינען געוואָרן די ערשטע שולן און פּלאַטפאָרמעס פאַר אַ סך פון דער אויפגייענדיקער יידישער ליטעראַרישער יוגנט. דער נאָמען גופא פון זיין ערשטן ליטעראַרישן זשורנאַל „דער אָנהויב" און, אויב איך האָב קיין טעות ניט, פון דעם לעצטן זשורנאַל, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן אין די דרייסיקער יאָרן, „אויפקום", — כאַראַקטעריזירן ז. וויינפּערס אָפּטימיסטישע באַציאונג צו דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע און זיין זאָרג פאַר איר צוקונפט.

ווי כמעט אַלע אַמעריקאַנער יידישע דיכטער, וואָס זיינען געקומען דערוואַקסענערהייט פון יענער זייט ים, האָט ז. וויינפּער דורכגעמאַכט יאָרן פון שווערער אַרבעט צו „מאַכן אַ לעבן". ער איז געווען אַ שוואַרצאַרבעטער און אַ מאַלער (פּעינטער), אַ הויזנגייער און אַ בוכהאַלטער, אַ פּובליסיטיאַגענט און אַ ביכער־אַגענט, — אָבער אין אונטערשייד פון דעם גרעסטן טייל יידישע דיכטער איז ער יאָרנלאַנג געווען אויך אַ לערער אין די יידישע שולן (אין די צייטן, ווען זיי האָבן כמעט ניט געצאָלט די לערער), און איז געוואָרן אַ מיטגליד פון דעם „יידישן לעגיאָן", וואָס איז אַוועק קיין פּאַלעסטינע אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

ז. וויינפּערס "אמתער" נאָמען, מיט וועלכן ער איז געקומען קיין אַמעריקע אין יאָר 1914 איז, ווי מאָדנע עס זאָל

„זאַמלונגען", זומער 1957

ניט קלינגען געוועזן זיסע (ניט זישע) ווײַנפערלעך, — עפּעס ווי אַ נאָמען פון אַ נאַשעריי. און ווײַנפּער דערציילט אין זײַנע זכרונות, ווי משה לייב האַלפּערן האָט אים ביי דער ערשטער באַגעגענישׂ געביטן דעם נאָמען, „וויל מיט אַ נאָמען ווי ׳זיסע ווײַנפּערלעך׳ קאָן מען אפשר האַנדלען מיט אויבסט, אָבער קיין דיכטער קאָן מען ביי יידן ניט ווערן"... איז מסתמא טאַקע בעסער, וואָס דער יונגער דיכטער האָט דעמאָלט געביטן זײַן נאָמען און האָט דערמיט אויסגעמיטן שמייכלען און ווּיצן ביים דערמאָנען זײַן אמתן נאָמען. אָבער עס איז קיין צווייפל ניט, אַז דער נאָמען „זיסע וויינפערלעך" האָט מיט עפּעס אויסגעדריקט זײַן כאַראַקטער, און אַז ביי וואָס פּאַר אַ נאָמען ער זאָל ניט געווען בלייבן, וואָלט ער סיי־ווי געווּאָרן און אויסגעוואַקסן אַ באַדייטנדיקער דיכטער ביי יידן. וואָרום אויב ער איז אפילו ניט געבוירן געוואָרן מיט אַ פּען און פּאַפּיר אין האַנט, האָט ער אָבער זינט ער איז אויסגעוואַקסן און, מען קאָן זאָגן, ביז זײַן לעצטן אָטעמצוג ניט אַרויסגעלאָזן זײַן פּען פון האַנט און ניט אויפּגעהערט צו שאַפן.

ז. ווײַנפּערס ליטעראַרישע פּראָדוקציע איז געווען זייער אַ גרויסע און פּאַרשיידנאַרטיקע. ביי זײַן לעבן האָט ער פּאַרעפנטלעכט ניט וויניקער פון אַ טוץ גרעסערע ביכער, — לידער־זאַמלונגען, באַזונדערע פּאָעמעס, ראָמאַנען אין פּראָזע, אַ ראָמאַן אין פערז („פּיניע"), ליטעראַרישע עסייען, א. אַז. וו. ניט געקוקט אויף דעם, וואָס ער האָט פּאַר די לעצטע 20 יאָר, אַלס גענעראַל־סעקרעטאַר פון איקוף געזעלשאַפט אין איין אַרומפּאָרן איבער אַמעריקע און אַרומטראָגן זיך איבער דער וועלט, — ווי ער פלעגט זיך ליב האָבן אויסצודריקן, „אַלס לעקטאָר און קאָלעקטאָר", האָט ער זיך אַקטיוו באַטייליקט אין זשורנאַל „יידישע קולטור" מיט לידער, פּען־פּאַרטרעטן און ליטעראַרישע נאָטיצן. כּמעט יעדע פּאָר יאָר אַרויסגעגעבן אַ נייעם וואָגיקן בוך.

זײַן אַרבעט־פּייאיקייט איז געווען אַ קאַלאָסאַלע. ער האָט געשריבן אין וועג, אין וואָגאָן, אין האָטעל־צימער, פּאַרברענגעדיק ערגעץ צוגאַסט, צווישן איין פּאַרזאַמלונג, אָדער זאַמלונג און אַ צווייטער — אפשר מער, און אָפּטער, ווי ביי זיך אין דער היים ביי זײַן שרייב־טיש. און וועג עס וואָלט געשאַפן געווּאָרן אַ מעגלעכקייט צונויפּצוקלייבן און אַרויסגעבן אַלץ וואָס ז. ווײַנפּער האָט אָנגעשריבן וואָלטן זיך געזויס באַקומען עטלעכע צענדליק וועריפּולע סאָלידע ביכער.

***

איך האָב זיך צום ערשטן מאָל געטראָפן מיט ווײַנפּערן מיט איבער 40 יאָר צוריק, אין יאָר 1916, נאָכדעם ווי ער האָט אין דעם דעמאָלטדיקן סאָציאָליסטישן וואָכנבלאַט „די נייע וועלט" אָפּגעדרוקט עטלעכע לידער. אין יענער צייט איז נאָך געווען שטאַרק דער אײַנפלוס פון די אַזוי־גערופענע „יונגע", — דער ריכטונג, וואָס האָט פּאַרגעטערט די פּאָרמע (און אַ סך אויפגעטאָן פּאַר איר) און זיך באַוואוסטזיניק און דעמאָנסטראַטיוו אָפּגעקערט פון דעם סאָציאָלן אינהאַלט פון דער דיכטונג, — האָט זעלטן ווער פון די יונגערע דיכטער ריזיקירט צו דרוקן זיך אין דער סאָציאָליסטישער „די נייע וועלט": אַ חוץ דעם, וואָס זי האָט גאָרניט, אָדער כּמעט גאָרניט געצאָלט (דאָס פּאַר זיך איז קיינמאָל ניט געווען קיין זעלטנקייט אין דער יידישער ליטעראַטור), האָט דער אָנטייל אין איר אַרויפּגעלייגט אויף די שרייבער אַ שטעמפּל פון אַנגעהעריקייט צו אַ באַשטימטער פּאָליטישער ריכטונג אין דער אַרבעטער־באַוועגונג. ז. ווײַנפּער האָט, אמת, קיינמאָל ניט געהערט צו דער אַרבעטער־באַוועגונג און צו קיין פּאָליטישער גרופּע, — אָבער זײַן אײַנגעבוירענע פּאָלקסטימלעכקייט האָט אים געצוויגן אין פּראָגרעסיוון לאָגער אַריין, וועלכער איז שטענדיק אידענטיפיצירט געוואָרן מיט דער אַרבעטער־באַוועגונג, און זײַן שטאַרקער סאָציאַלער חוש האָט געגעבן זײַן דיכטונג אַ פּאָליטישע באַפּאַרבונג, אפילו וועג עס האָט דאָס באַוואוסטזיניק ניט געוווסט.

צו ז. ווײַנפּערן אָלס דיכטער האָט שטענדיק געצויגן מענטשן און אים האָט געצויגן צו זיי זײַן אײַנגעבוירענער אויסגעשפּראָכענער אָפּטימיזם — זײַן סאָציאַלער אָפּטימיזם — וועלכער איז געוואָרן ווי אַ מין קענצייכן פון זײַן שרייבן. געווויס האָט ער אָלס מענטש, אָלס דיכטער, אָלס געזעלשאַפּטלעכער טוער אין פּאַרשיידענע צייטן געקאָנט האָבן — און האָט גהאָט — שוועריע איבערלעבונגען, מאָמענטן פון צווייפל, פון וויטיק, פון אָנטוישונג. אָבער וועג ער האָט אָט די איבערלעבונגען, ווי אָלע איבערלעבונגען זײַנע, פּאַרקערפּערט אין אַ ליד, איז עס שטענדיק, כּמעט אָן אויסנאָם, געווועזן ניט כּדי צו „פּאַראַיביקן" אָזעלכע איבערלעבונגען, נאָר כּדי גובר צו זײַן זיי, כּדי צו דערמאָנען זיך און אָנדערע, אַז הינטער די טונקלסטע וואָלקנס לייכט פּאָרט די זון.

אָזוי שרייבט ז. ווײַנפּער אין זײַן ליד „פּרעג ביי די וואָס גלויבן":

„זיכער, זיכער, יאָ, אוודאי,
אַז די וועגן זײַנען נישט קיין גראָדע
וועסט דאָך יעדער,
וועג געגאַנגען איז אין חדר,
אָבער אָן סכנה!
זון, לבנה
און די שטערן
און דערצו דער אייגענער לאָמטערן
זיגנען אויף די וועגן
אויך דער שוועריקייט אָנטקעגן
גליענדיקע לידער..." („לייד און פּרייד", ז׳ 22)

און אין אָנדער ליד („אָזאָ פּריידּ אין גייענדיקן טראָט") פּארמולירט ז. ווײַנפּער זייער קלאָר זײַן גאַנצן לעבנס־בליק:

„וועג עס שפּילט זיך מיט זײַן טרויער, וויַ אַ קראָנקער מיט זײַן קרענק, —
איך פּאַרשפּיל זיך מיט דער האָפענונג אויף אַ זיגגענדיקער פּרייד.
וועג עס זוכט דערלייזונג אין דער משקה־פּלאָש פון שענק,
איך — אין דעם עקשנותדיקן טראָט, וואָס גייט און גייט".

וואָרום אפילו אויב ס׳איז

„נאָכטיק איצט. אָבער איז די נאָכט דען נישט אין גאַנג צום טאָג?
טאָג צום אָונט, אָונט צו דער נאָכט און די נאָכט צו דעם קאַיאָר.
ליד, מיין ליד, זינג ביי אַלע צוגעמאַכטע לאָדנס, זינג און זאָג,
אַז דער חלום אונדזערער איז אין גאַנג צו ווערן וואָר!"
(דאָרט, ז״ז 41-42)

דאָס איז ניט קיין אויסגעשריי פון אַ דיכטער, וואָס איז פּאַרליבט אין זיין ליד. דאָס איז אַ לעבנס־פּראָגראַם פון אַ דיכטער, וואָס לעבט צווישן פּאָלק און גייט מיטן פּאָלק און שעפּט זיין פּעסטקייט קעגן אַלע צרות און שטורעמס פון זיין גלויבן אין פּאָלק.

כ׳האָב פריער באַמערקט, אַז דאָס איז ניט קיין אויסגע־שריי פון איינעם, וואָס איז בלויז פאַרליבט אין זיין ליד, אָבער דער אמת איז, אַז זישע וויינפּער איז געווען פאַרליבט ניט נאָר אין פאָלק און אין דער ליכטיקער צוקונפט און אין דער זון איבער די וואָלקנס, נאָר טאַקע אויך אין ליד בכלל און זיין ליד ספּעציעל. דאָס ליד גופא, דאָס שאַפן דאָס ליד, די שורה וואָס ווערט געבוירן ביים שרייבן, דאָס דיכטערישע וואָרט און בילד, אפילו די „פּראָדוקציע־מיטלען" פון דעם דיכטער, די פּען, דאָס פּאַפּיר און טינט ווערן כסדר דערמאָנט און באַזונגען אין זיינע לידער, — און דעם ערשטן אָרט אין אָט דעם דיכטערישן „רעמאַנענט" פאַרנעמט, נאַטירלעך, דער דיכטער גופא. דאָס וואָס דער דיכטער איז גראָד ז. וויינ־פּער אַליין, מאַכט ניט אויס, — אויב מען קאָן פון זיין ליד קיין וואָרט ניט אַרויסוואַרפן, קאָן מען פון אים דעם דיכ־טער אוודאי ניט אויסשליסן. ז. וויינפּער געדענקט וועגן דעם דיכטער — אין דעם פאַל וועגן זיך אַליין, — אפילו ווען ער מאָלט זיינע באַליבטע נביאים. אין זיין פּאָעמע „ישעיה דער ערשטער" (אין בוך „פּאָעמעס וועגן די נביאים"), ווען ער גיט איבער ישעיהס טרוים וועגן אַ קו־מענדיקער וועלט פון שלום און פריינטשאַפט „וואָס איז צעבלענדט און העל צעהעלט", קאָן דער דיכטער ניט איינ־האַלטן זיין פּערזענלעכע התפּעלות און רופט אויס:

„ווי שיין דו ביסט, ישעיהס וועלט!
ווי גוט איז מיר, אַ היינטיקן פּאָעט
צו הערן, ווי דו ביסט אַ לויטערער צערעדט.
זע, זע! אָט שעפּ איך איצט אַ פולע קוואָרט
פון קוואַל, וואָס שלאָגט פון דיין געלייטערט וואָרט".

און אויף דער זעלביקער זייט ווידער:

„דאָס ברויט וועט זיין אין פולער מאָס, דער וויין וועט שוימען
אין דעם קרוג
און זיין וועט שוין פאַר אַלעמען גענוג.
אַזוי האָט ער פאַראויסגעזען.
איז ווען־זשע, ווען וועט דאָס געשען?
עס וועט, עס וועט, עס וועט!
זינגט אויך דער היינטיקער פּאָעט".

אַזעלכע שורות און לידער אויפן גרונט־מאָטיוו פון „ויהיה באחרית הימים", פון גלויבן און זיכערקייט אין דעם זיג פון ליכט איבער חושך, פון דער זון איבער וואָלקנס, פון פרייד איבער טרויער, פון ברודערשאַפט איבער שנאה און קנאה קאָן מען טרעפן אין ז. וויינפּערס לידער אויף טריט און שריט, — זיי זיינען דער פאַקטישער לייטמאָטיוו פון דעם ווייט־גרעסטן טייל פון זיינע לידער. אין דעם פּרט איז כאַ־ראַקטעריסטיש זיין לידער־זאַמלונג אונטערן נאָמען „לייד און פרייד", וואָס איז אַרויס אין יאָר 1954. דאָרטן איז כמעט יעדעס ליד אַ ליד וועגן פּאָעט, וועגן ליד גופא, וואָס איז גובר די צווייפלען און פאַרצווייפלונג פון דער ביטערער צייט און קוקט אַרויס צום זוניקן האָריזאָנט. יעדעס ליד באַזונדער, ווי די גאַנצע זאַמלונג פון „לייד און פרייד", — וואָס איז אַ גוטער, הגם ניט קיין פולשטענדיקער קווערשניט פון ז. וויינפּערס גאַנצער פּאָעטישער שאַפונג פאַר די לעצטע 20־30 יאָר, — איז דורכגעדרונגען מיט דעם דאָזיקן גרונט־מאָטיוו, וואָס לאָזט ניט דעם מינדסטן צווייפל וועגן דעם דיכטערס שטעלונג און שטעקט אָן מיט געזונטן אָפּטימיזם דעם לייענער.

***

וואָס מער מען לייענט ז. וויינפּערס לידער, — אפילו זיינע „פּאָעמעס וועגן די נביאים", וועלכע ער אַליין האָט גערעכנט פאַר זיין קרוינווערק, פאַר זיין העכסטער דיכטע־רישער דערגרייכונג, אַלץ מער וואַרפט זיך אין די אויגן אַ „מאָדנע" דערשיינונג: ז. וויינפּער, דער דיכטער און כלל־טוער, וואָס האָט זיך צענדליקער יאָרן, ביז זיין לעצטן מאָ־מענט, פולשטענדיק אידענטיפיצירט מיט דער פּראָגרעסי־ווער יידישער קולטור־באַוועגונג, וואָס איז גייסטיק ענג פאַרבונדן מיט אונדזער גאַנצער פּראָגרעסיווער באַוועגונג בכלל, רעדט כמעט שטענדיק וועגן די ליידן פון היינט און די פריידן פון דער צוקונפט אַבסטראַקט, סימבאָליש, קיינ־מאָל ניט קאָנקרעט; שטענדיק ווי וועגן אַ מין אומפאַרמייד־לעכן גיין צום בעסערען, קיינמאָל ניט ווי וועגן אַ קאָנקרעטן קאַמף פאַר קאָנקרעטע געזעלשאַפטלעכע כוחות קעגן קאָנ־קרעטע שונאים און איבלען, פאַר קאָנקרעטע פאָדערונגען. מען הערט שטענדיק וועגן מענטשן, מען פילט קיינמאָל ניט דעם קלאַס.

עס איז פילייכט ניט שווער, אפשר בעט זיך עס אָנצו־שטויסן זיך, אַז ווען ז. וויינפּער רעדט וועגן וואָלקנס מיינט ער די רעאַקציאָנערע קרעפטן, וואָס באַלעבאַטעווען איבער אונדז; ווען ער רעדט וועגן זון און ליכטיקן הימל, מיינט ער, אַז די רעאַקציע וועט ניט שטענדיק הערשן; ווען ער רעדט וועגן ברידער מיינט ער געוויס די פאָלקס־מאַסן, א. אַז. וו. אוודאי קאָן מען זיך, אויב מען וויל, אָנשטויסן. אָבער צו וואָס זיך אָנשטויסן? און פאַרוואָס בלויז און סיס־טעמאַטיש אָנשטויסן זיך און קיינמאָל ניט וויסן וואו האַלטן מיר קאָנקרעט אין דער וועלט?

ז. וויינפּער איז אין דעם פּרט פון אבסטראהירן זיינע געפילן און איבערלעבונגען און פון רעדן וועגן דער צוקונפט בלויז אין לאַנג־אָנגענומענע סימבאָלן, אַזוי אויסגעהאַלטן אין זיין גאַנצער דיכטונג (אַ חוץ, פילייכט, אין זיין האַלב־אויטאָביאָגראַפישער פּאָעמע „פּיניע"), אַז ס׳איז קלאָר, אַז דאָס איז ביי אים ניט קיין צופאַל און ניט בלויז קיין מאַניר אַזאַ. די פּשוטע דערקלערונג פון דעם איז, וואָס בעת ז. וויינפּער איז געווען לויט זיין נאַטור אַ פאָלקס־מענטש, אַ געטרייער איבערגעגעבענער זון פון פאָלק, איז ער אָבער ניט געווען קיין פּאָליטיש־דענקענדיקער, פּאָליטיש־פאַר־שאַרפטער מענטש. זיין סאָציאַלער אָפּטימיזם איז געווען זיין גאַנצע פּראָגראַם. ווען ס׳איז געקומען צום פּראַקטישן קאַמף, ספּעציעל אויפן פּאָליטישן געביט, האָט ער געהאַלטן, אַז דאָס איז ניט די אויפגאַבע פון אַ דיכטער, הגם ער איז אַלס אַקטיווער געזעלשאַפטלעכער קולטור־טוער ניט איינמאָל געצוואונגען געווען צו נעמען אַן אויסגעהאַלטענע קאָנקרע־טע שטעלונג.

ז. וויינפּער אַליין האָט וואַרשיינלעך געפילט דעם דאָ־זיקן ווידערשפּרוך אין זיך צווישן דעם דיכטער און טוער, און האָט אים געפּרואווט דערקלערן אין איינעם פון זיינע בעסטע לידער („אויף עקידה") אין זיין בוך „דאָס ליד פונעם גלויביקן". ער דערקלערט, אַז:

„אַמאָל און אַמאָל בין איך געווען נישט מער ווי אַן עדות
אין דעם גייענדיקן לעבן אַרום מיר,
איך בין געזעסן מיט דער ירושה פון מיינע באָבעס און זיידעס
ביי דער שוועל פון מיין טיר...
...און האָט ווען געטראָפן

אַז ס׳איז אַנגעלאָפן
אַ וואָלקן איבער מיין הימל
און מיך אַ וועק געטאָן פון מיין דרימל,
האָב איך זיך אַ טשוכע געטאָן און געזאָגט :
זע, זע, אַ וואָלקן טראָגט !
און דערביי האָב איך צוגעלייגט : נו, מילא...
...אָבער פלוצלונג, ווי מען וואָלט מיך אַ נעם געטאָן בייַ די האָר
און פארוואָר
איך בין פון אַן עדות אַליין אַ שטיק לעבן געוואָרן,
און זעט, עס זיינען שוין יאָרן
אַז איך זע יעדן טאָג אויף עקידות
שטיקער ירושה פון מיינע באָבעס און זיידעס.
מיינע איצטיקע נעכט און טעג
זיינען אין שטענדיקן געפעכט אויפן וועג,
און זעט : יעדער טאָג
קריגט מערער וואָג". (ז"ז 145-46).

ז. וויינפער האָט פאַר די לעצטע פיר־צענדליק יאָרן, קאָן מען זאָגן, אויפגעהערט צו זיין אַן „עדות" און איז אַליין מער און מער געוואָרן אַן אַקטיוואָר אַנטיילנעמער אין בויען און, הייסט עס, אין איבערבויען דאָס לעבן. און דאָך איז בייַ אים דאָס בויען און איבערבויען און דער גאַנצער קאַמף, אין וועלכן ער האָט אָפט געליטן אַטאַקעס און קלעפּ, סימבאָ־ליזירט דורך דער פאַרצייטיקער „עקידה" און די וועלט פון נייַע אידייען איז פאַר אים סימבאָליזירט געוואָרן דורך „שטיקער ירושה פון מיינע באָבעס און זיידעס..."

און דאָס, קאָן מען זאָגן, איז געווען אייגנער פון די וויידער־שפרוכן אין ז. וויינפערס גאַנצן שאַפן. די וויידערשפרוכן האָבן זיך אָנגעהויבן בייַ אים שוין לאָנג, נאָך בייַ אים סאָמע אָנהייב. זיי האָבן זיך בייַ אים אָנטוויקלט באַזונדערס אין די לעצטע פאָר צענדליק יאָר פון זיין פולער רייפקייט, וועו דער סאָציאַלער מאָטיוו האָט בייַ אים פאַרנומען דעם סאָמע אויבנאָן אין זיין גאַנצער דיכטונג, איבערלאָזנדיק דעם דיכ־טער גופא „אומפאָליטיש" בנוגע די קאָנקרעטע פראָבלע־מען פון דעם זעלביקן „גאַנג פון לעבן", וואָס ער האָט גע־האַלטן אין אין באַזינגען.

א גרויסער — אויב ניט ווידערשפרוך איז פראָגעצייכן — אין ז. וויינפערס שאַפן איז געווען, ווי אַזוי און פאַרוואָס ער איז איבערגעגאַנגען אויפשלישלעך צום סאָציאַלן מאָטיוו (ריכטיקער וועט אפשר זיין צו זאָגן: צו דער סאָציאַלער סימבאָליק) און האָט כמעט אינגאַנצן פאַרנאָכלעסיקט אין זיינע לידער זיין נאַטירלעכן דראַנג, ליבע און טיפע פאַר־שטענדעניש פאַר דער נאַטור — און דעם מענטש אין דער נאַטור — וואָס ער האָט אין דער פולסטער מאָס אַרויסגע־וויזן אין זיין פרעכטיקער לידער־זאַמלונג „בייַם גרענד קעניאָן" (אַרויס אין יאָר 1947), וואָס שיינט מיר — און איך גלויב, אַז אַ סך אַנדערע — צו זיין ז. וויינפערס בעסטע דיכטערישע שאַפונג.

און רעדנדיק וועגן „וויידערשפרוכן": ז. וויינפער איז געווען אַן אמתער מייסטער פון ייִדישן וואָרט. דאָס וואָרט האָט אים געפאַלגט, ווי ליים אין די הענט פון אַ קינסטלער. ס׳איז ניט געווען קיין וואָרט, וואָס זאָל אים אויספעלן צו אַ גראָם, קיין אויסדרוק וואָס זאָל אים אויספעלן צו אַ פערז. זיין שורה איז געווען ניט געצוואונגען, נאַטירלעך, ניט גע־קינצלט, ווי אַ געשפּרעך פון מענטש צו מענטש. אָבער פי־לייכט טאָקע צוליב אָט דער גרויסער וואָרט־רייכקייט האָט ז. וויינפער געליטן פון אַן איבערפלוס פון ווערטער, וועלכע פלעגן אָפט אָנפילן זיינע גרעסטע לידער ניט דערפאָר, ווייל ער האָט זיך אין זיי געוויטיקט, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל די ווערטער האָבן אַן ווידערשטאַנד געשטראָמט אונטער זיין פּען און ער האָט ניט געפונען פאַר נויטיק אָפּצושטעלן זיי. דאָס איז, אַן צווייפל, געווען אַ חסרון, — ניט ווייל די ווער־טער האָבן פאַר זיך ניט געטויגט, נאָר ווייל ווערטער, וואָס האָבן ניט קיין וויכטיקע „אַרבעט" אינעם לידּ (נאָך מער, ווי אין פּראָזע) האָבן אַ טבע, ווי אַלע „לירידיק־גייער" צו פלאָג־טערן זיך אונטער די פיס און צו שטערן די וויכטיקע ווער־טער, וואָס טוען די נויטיקע אַרבעט פון אויספורעמען דאָס לידּ.

אַז דאָס איז אַזוי, קאָן מען זען, ווען מען פאַרגלייכט ז. וויינפערס לענגערע לידער מיט די קירצערע, מיט די אַזוי־גערופענע „קליינע" לידער. די קלענערע לידער זיינען אָפט אמתע דיכטערישע פערל, וועלכע ס׳איז קענוג אויסמאָל אי־בערצולייענען און צו געדענקען זיי. די גרעסערע לידער זיינען זייער אָפט אומנויטיק צעצויגן און אָנטהאַלטן אַ סך וואַריאַנט־אויבערחזרונגען, וואָס מעגן זיין ניט שלעכט פאַר זיך אַליין, אָבער זיינען אויבעריק.

ז. וויינפער האָט דאָס אַליין געפילט און אויסגעדיקט אין אַ ספּעציעלן ליד אונטערן נאָמען „קליינע לידער מיינע":

„קליינע לידער מיינע אויפן לאַנגן וועג,
יונגע הערשעלער אין אַ געיאָג,
זוכן צייכנס פון די טאַטע־מאַמעס טריט.
— — — — — — — — — — — —
קליינע לידער מיינע — בלעזלדיקער שוים
פון מיין אומרו און ברויזנדיק געמיט..."

אָבער גלייך כאָפּט ער זיך, אַז ער האָט אַזוי פיל און אַזוי וויכטיקס צו זאָגן, אַז ער פרעגט ביי זיינע „קליינע לידער":

„וועו־זשע וועט איר אויפגיין אין דעם גרויסן ליד,
וואָס צעיערט אין אַזוי לאַנג אין מיר ? "

האָט ז. וויינפער באמת געגלויבט, אַז אַ גרויס ליד מוז דווקא זיין אַ לענגער ליד ? אָדער איז ער געשטויסן געוואָרן צו דעם לענגערן ליד דורך דעם אומאויפהערלעכן דראַנג פון זיין וועדטער־רייכטום און דורך דער וויזיע פון אַ גרע־סער ליד, וואָס דערגייט וויטער ?

און נאָך איין „וויידערשפרוך" אין ז. וויינפערס שאַפן: מיר דערמאָנען זיך זיינע גאָר ערשטע לידער. מיר דערמאָנט זיך, למשל, זיין פאָעמע „ראָטמיא", אַ בענקשאַפט־ליד נאָך אַ שיין אַראָביש מיידל, וואָס ער האָט אַנגעשריבן און אַרויס־געגעבן נאָך זיין צוריקקער פון לעגיאָן־דינסט אין פאַלעס־טינע, אַרום יאָר 1921. כ׳האָב דעמאָלט, געדענק זיך, קריי־טיקירט „ראָטמיא" פאַר איר עקזאָטישקייט און איבערגע־טריבענער ראָמאַנטישקייט. אָבער איין זאַך האָט מען ביי יענעם, ווי ביי אַ גרויסער צאָל אַנדערע ז. וויינפערס לידער פון דער ערשטער העלפט פון זיין שאַפונג־צייט ניט געקאָנט אַוועקנעמען: זייער קלינגעוודיקייט, זייער מוזיקאַליש־קייט. נאָך אַלעמען איז דאָך אַ ליד אַ זייער נאָענטער קרוב פון געזאַנג: אַ ליד זינגט מען, אפילו וועו נאָר פאַר זיך אַליין. איינער פון די כאַראַקטעריסטישע און נויטיקע שטריכן פון אַ ליד איז זיין מוזיקאַלישקייט. וועו ניט אָט דער כאַראַק־טער־שטריך פון ליד, איז צו וואָס דער גראָם? צוליב וואָס דער ריטמישער פערז? דער גראָם און ריטם און מוזיק דיס־ציפּלינירט דאָס וואָרט און בילד אין ליד, פירט זיי אַריין

אין אַ פעסטער ראַם. אויב דאָס איז ניט וויכטיק איז פֿאַר־וואָס ניט שרייבן „פּשוט" פּראָזע?

אָבער ז. ווײַנפֿער איז וואָס וויטער אין זיין שאַפֿן אַלץ מער פֿאַרכאַפּט געוואָרן דורך דעם אינהאַלט, דורך דער סימ־באָליק פון זיין ליד. זיין ליד איז אָפּט געוואָרן אַ מין רוף, און זיין נאַטירלעכע, ניט־געצוואונגענע פערזן־שורה איז גע־וואָרן אַזוי ניט געצוואונגען, אַזוי ניט־געמאַסטן, אַז זי האָט (מיטן אויסנאַם פון דעם, וואָס דער דיכטער האָט קיינמאָל ניט פֿאַרגעסן וועגן דעם גראַם) געקאָנט לייכט מיטגיין פֿאַר פּראָזע. און דאָס איז אַ גרויסער שאָד: וואָרום מיר ווייסן, אַז ער האָט געהאַט אַ פיינעם דיכטעריש־מוזיקאַלישן אויער...

ס׳איז איצט, נאָטירלעך, שוין שפּעט צו פרעגן, צי האָט ער געמוזט, אָדער געמעגט צוליב דער קלאָרקייט אין דעם רוף פון זיין ליד מקריב זיין די מוזיקאַלישקייט פון דער שורה און פערז, — אָבער ז. ווײַנפֿער איז געווען איינער פון אונ־דזערע באַדייטנדיקסטע דיכטער. זיין שאַפֿונג האָט געוויס געהאַט און וועט האָבן אַן איינפלוס אויף די שאַפֿונגען פון אַ סך אַנדערע דיכטער, — און דערפֿאַר איז וויכטיק צו שטעלן די פראָגע וועגן דער מוזיקאַלישקייט פון דער שורה אין ז. ווײַנפֿערס דיכטונג.

איך האָב דאָ דערמאָנט וועגן אַ צאָל „ווידערשפֿרוכן" אין ז. ווײַנפֿערס שאַפֿן און האָב עס געטאָן ניט צוליב קרי־טיקירן די שאַפֿונג, נאָכדעם ווי דער שאַפֿער איז שוין ניטא. איך האַלט, אמת, ניט פון דעם כלל „אחרי מות קדושים", וועלכער איז אפשר ריכטיק בנוגע מענטשן, וואָס ווערן פאַר־געסן, ווי נאָר זיי גייען אַוועק פון די אויגן. אָבער אַ דיכ־טער, ספּעציעל פון אַזאַ מאַסשטאָב, ווי ז. ווײַנפֿער האָט גע־שאַפֿן ניט פאַר זיך אַליין און ניט בלויז פאַר זיין אייגענער לעבנס־צייט. אַ סך פון דעם, וואָס ער האָט אָנגעשריבן וועט בלייבן נאָך אים אויף אַ לאַנגער צייט און וועט, מיט רעכט, שטודירט ווערן סיי דורך לייענער, סיי שרייבער. אָנווייזן אויף ווידערשפֿרוכן ביי דעם שרייבער איז דערפֿאַר וויכטיק און נויטיק ניט כדי צו „פֿאַרמינערן" זיין ווערט, נאָר פאַר־קערט, כדי צו באַטאָנען די פֿאַרשיידענע זייטן פון זיין שאַ־פונג, צו דערקלערן זיי און בעסער צו פֿאַרשטיין זיי.

נאָך אַלעמען איז יעדער אַקטיווער מענטש און באַזונ־דערס יעדער שעפּערישער מענטש, יעדער קינסטלער פול מיט ווידערשפֿרוכן. זיי זיינען אפשר דער שטויס, וואָס ליגט אין גרונט פון זייער אַקטיווקייט און שעפּערישקייט.

און ז. ווײַנפֿער איז געווען איינער פון אונדזערע אַק־טיווסטע און שעפּערישסטע דיכטער און קולטור־טויער, וואָס האָט אונדז איבערגעלאָזן אַ גרויסע און רייכע ירושה, וואָס דאַרף אָפּגעשאַצט און אויסגענוצט ווערן און טאָר ניט פאַר־נאַכלעסיקט ווערן.

ה. לייוויקס לידער

1.

פֿאַר מיר ליגט אַ דיקער בוך, מיט אַן אויפשריפט אויף דער הילע: „אַלע ווערק פון ה. לייוויק". דאָס דאָזיקע בוך איז דער ערשטער פון עטלעכע בענד, וואָס דער ה. לייוויק יוביליי־קאָמיטעט גיט אַרויס. דער ערשטער באַנד, פון 669 זייטן, גרויסער פֿאָרמאַט, באַשטייט אויסשליסלעך פון לי־דער, — פון אַלע לידער, וואָס ה. לייוויק האָט אָנגעשריבן אין משך פון 26 יאָר, אָנהייבנדיק מיטן יאָר 1914 און ענ־דיקנדיק מיט די לעצטע פֿאָר חדשים.

איך דערמאָן זיך די גאָר ערשטע צייט, וועו ה. לייוויק האָט זיך באַווײַזן אין ניו־יאָרק און גלייכצייטיק אין דער יידישער ליטעראַטור. ער איז נאָך דעמאָלט געווען אַזוי אומבאַקאַנט, אַז ער האָט מורא געהאַט טאָמער וועט מען אים בלויז צוליב זיין נאָמען, לייוויק האַלפֿער, אויסמישן מיט מ. ל. האַלפֿערן, וועלכער איז שוין דעמאָלט געווען גוט באַ־קאַנט אין דער יידישער ליטעראַטור, הגם ער האָט נאָך ניט דערגרייכט זיין פולע הויך. אונטער דעם נאָמען ה. לייוויק איז דער יונגער דיכטער שנעל געוואָרן ניט נאָר באַקאַנט אין אונדזער דיכטונג, נאָר ער האָט פֿאַרנומען אַ צענטראַלן אָרט אין פּראָזע פון דער יונגער יידישער ליטעראַטור.

עס דערמאָנט זיך ה. לייוויקס ערשטער אַרויסטריט, זיין ליד „ערגעץ וויַיט", וואָס איז תיכף און גערן אויפגעכאַפּט

צווי אַרטיקלען אין דער „מאָרגן־פֿרייהייט" פון 21טן און 28טן יולי, 1940.—רעד.

שפּעטער האָבן די, וואָס האָבן זיך פֿאַראינטערעסירט מיטן פֿאָעט, געוואוסט: די ווייטע לאַנדשאַפֿט, וואָס דער פֿאָעט האָט געמאָלט, דער אינזאַמער געפֿאַנגענער און דער וואַגלער, וואָס זוכט זיך אַרויסצורייסן פון שניי און קאַן ניט, זיינען ניט קיין פֿאָעטישע פֿאַנטאַזיע, נאָר זכרונות וועגן א ווירקלעכקייט, וועגן סיביר, וואו לייווק איז מיט יאָרן פֿאר דעם געווען פֿאַרשיקט. דאָס האָט דעם לידס, ווי בכלל אַלע זיינע לידער פון דעם מין, צוגעגעבן א געוויסן הויך פון רא־מאַנטישקייט, פון מאַרטירערשאַפֿט. אָבער דאָס וויכטיקסטע, וואָס האָט אין דעם און אין די ענלעכע לידער געמאַכט אַן אייַנדרוק, איז געווען די זוכעניש פון דעם „ערגעץ וויט, ערגעץ וויט" און דאָס אויפֿריכטיקע מודה זיין, אַז דער שרייַבער וויסט אייגנטלעך ניט און האָט נאָך אַליין ניט געפֿונען קיין וועג „צו דעם לאַנד דעם פֿאַרבאָטענעם". דעם שרייַבערס זוכן, צווייפֿלען, מאַנען האָבן אפֿשר געמאַכט דעם גרעסטן אינדרוק אויף די לייענער אין א צייט, וועלן ס'האָט זיך אַנגעהויבן ברעכן די אַלטע אינגעשטעלטע וועלט און דאָס גאַנצע לעבן בכלל איז געשטעלט געוואָרן אונטער א טראַגישן, אָדער מעלאַנכאָלישן פֿראָגע־צייכן.

וועג ה. לייווק האָט אַנגעהויבן שרייבן אין אַמעריקע איז ער געוואָרן איינער פון דער גרופּע „יונגע". אָבער די גרופּע „יונגע" איז שוין אַליין געווען כמעט אינגאַנצן צע־פאַלן און יעדער איינער פון איר איז צו יענער צייט אַוועק אויף זיין באַזונדערע וועג. פאַר ס'רוב פון זיי איז עס געוואָרן ניט קיין וועג, נאָר א טעמפּער ווינקל. די גרופּע יונגע האָט זייער פרי אָפּגעטאָן אירס: זי האָט אויף דעם האַרטן אַס־פאַלט פון אַמעריקע צוגעגעבן א נייעם קלאַנג און גלאַנץ דעם יידישן וואָרט. זי האָט אים אַרויסגענומען פון דער געזעלשאַפֿט פון דער עם־הארצישער „פֿאַרוואָרטס" פֿראָזע. זי האָט זיך אָפּגעזאָגט פון דעם פֿאָטעטיש־זשאַרגאָן. אָבער צוזאַמען מיטן וואָסער האָט זי אויסגעגאָסן אויך דאָס קינד. צוזאַמען מיט דעם צייטונג־זשאַרגאָן האָט זי אַרויסגעוואָרפן פון דער יידישער דיכטונג אויך דאָס מיט וואָס די צייטונגען האָבן געאָפּטעמט: די יידישן ליידן, די סאָציאַלע פֿראָבלע־מען, די מאָטיוון פון קאַמף, — דאָס אַלץ וואָס איז געווען אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע פון דעם ווינטשעווסקי־עדעלשטאָדט־באָושאָווער־מאַריס ראָזענפעלד פֿעריאָד. זוכנדיק נייע וועגן און מע־טאָדן פון אויסדרוק איז די דיכטונג פון די „יונגע" פֿאַרקראָכן אין דעם אַנטי־סאָציאַלן העק פון זעלבסט־גריבלעריי אָדער זעלבסט־רעקלאַמירונג, פון ווייזן די צונג אויב ניט דער וועלט, איז זיך אַליין. די דיכטונג פון די יונגע האָט געהאָט א סך וויכטיקע פֿאַרמעלע דערגרייכונגען, אָבער זי האָט זיך אָפּגעריסן פון די מאַסן, וועלן זי האָט זיך באַוואוסטזיניק אָפּ־געזאָגט אויסצודריקן די מאַסן־שטימונגען.

און אָט אין אַזא צייט איז געקומען ה. לייווק. וועלן מען קוקט איצט אויבער די לידער, וואָס ער האָט דעמאָלט גע־שריבן און וואָס האָבן אים דעמאָלט אַזוי שנעל געשאַפֿן א נאָמען, איז וואָס אייגנטלעך האָט ער אין זיי געזאָגט? וואָס האָט ער אין זיי געגעבן? ער איז אַרומגעגאַנגען און האָט געכישופט, ער איז אַרומגעגאַנגען און האָט זיך געשראָקן און געצאַפּלט און געליטן פון עפּעס, ער האָט אָנגעדייט און אָנגעוואונקען אויף עפּעס אַזוינס, וואָס ניט ער האָט גע־וואוסט וואָס און וואו דאָס איז, ניט ווער אַנדערש האָט עס געוואוסט. אָבער דאָס איז געווען די צייט פון א פֿאַרנעפּלטן פֿאַרטאָג, ווען קיינער האָט סיי־ווי ניט געוואוסט וואָס דער טאָג וועט ברענגען. האָט ה. לייווק געשאַפֿן א פֿאָרס, אין וועלכער דער לייענער האָט שוין אַליין, אין הסכם מיט זיינע אייגענע איבערלעבונגען, אַריינגעלייגט א אינהאַלט. דער אינהאַלט האָט געקאָנט זיין: פון דער דערוואַרטונג פון א רעוואָלוציע אין א וועלט־מאַסשטאָב, אָדער כאָטש אין א רוסישן מאַסשטאָב (אויף דעם האָט געגעבן אַנצוהערענישן די פֿאַרבינדונג פון זיינע ערשטע לידער מיט די ליידן פון סיביר), ביז דער האָפּענונג, אַז... א משיח וועט קומען און וועט שוין אַלץ רעכט מאַכן. אין זיין ליד „ס'וועט קיי־נער ניט וועלן עהרגעט" (ז' 12) האָט ה. לייווק פֿאַרזיכערט דעם לייענער, אַז

„ס'וועט קיינער ניט וועלן געהרגעט אין קריג און געשלעגן
וויל שטיל וועל איך קומען פון אַלטע פֿאַרגעסענע וועגן...
...א מאַך מיט דער האַנט וועל איך געבן
צו ערד זיך פֿאַרנויגן, —
וועט יעדער דערפילן: עס ווערן אים אָפן די אויגן.
און יעדער אין פרייד און דערשטוינונג
אין ציטער באַנומען,
וועט קוים נאָר א זאָג טאָן: א, זעט נאָר,
ער איז שוין געקומען..."

קיינער פון די פריערדיקע יידישע פֿאָעטן אין אַמעריקע האָט אַזוינס ניט געקאָנט זאָגן אָדער צוזאָגן. זיי וואָלטן זיך אַליין צעלאַכט, אַיידער זיי וואָלטן אָזעלכע שורות אָנגע־שריבן, אָדער מען וואָלט זיי אויסגעלאַכט. ה. לייווק האָט אָבער יאָ געשריבן, — און ניט איינמאָל, נאָר א סך מאָל — אַזעלכע לידער און מען האָט אים ניט אויסגעלאַכט. ער איז געוואָרן א מין אָנזאָגער פון משיחן אין אונדזער ליטעראַטור.

האָט ער געגלויבט אין זיין אָנזאָג און אַליין געמומען אים בוכשטעבלעך? ס'וואָלט ניט שווער געווען צו דער־ווייזן, אַז ניין. גיכער פון אַלץ איז די משיח־טעמע פון אָנ־הייב געווען ביי לייווקן א מין פֿאָעטישער סימבאָל, וואָס איז געווען פֿאַרשטענדלעך דעם עולם, וויל מען האָט געלעבט אין א צייט פון חבלי משיח. אָבער זייער שנעל איז דער פֿאָעטישער משיח־סימבאָל געוואָרן ביי ה. לייווקן א נוסח, דערנאָך א שטאָמפּ, א מין פֿראָפּעסיאָנעלע שילד, דורך וועלכער ער האָט אָנגעזאָגט וועגן זיין פּאַך. ה. לייווק איז געוואָרן דער משיח־זוכער און דער משיח־אָנזאָגער אין דער ייִדישער ליטעראַטור. ער האָט מאָנאָפּאָליזירט דעם דאָ־זיקן מאָטיוו אַזוי, אַז ווען אַן אַנדער דיכטער וואָלט אים געפֿראַווט אויסנוצן, וואָלט עס ממש געמיינט באַרויבן ליי־וויקן. און פונקט ווי דער פּסעוודאָנים ה. לייווק, וועלכער איז געשאַפֿן געוואָרן צוליב א צופעליקן אומשטאַנד, האָט מיט דער צייט אינגאַנצן איינגעשלונגען און געמאַכט פאַר־געסן וועגן לייווק האָלפּערן, אַזוי האָט דער משיח־סימבאָל ביסלעכווייז אַרומגענומען דעם שרייבער גופֿא, איז געוואָרן דער עצם אינהאַלט פון זיין שרייבן און האָט באַשטימט אַלע וויטערדיקע אַנטוויקלונגען און ענדערונגען פון ה. לייווקס דיכטערישן וועג ביז היינטיקן טאָג.

פֿאַרוואָס האָט גראָד ה. לייווק זיך אַזוי אידענטיפיצירט מיט דעם משיח־מאָטיוו אין דער יידישער ליטעראַטור? עס זיינען דערצו געווען א גאַנצע ריי אורזאַכן. איין אורזאַך האָבן מיר שוין פריער אָנגעוויזן: דאָס איז געווען די צייט, אין וועלכער ער איז אַרויסגעטראָטן, די צייט, וואָס האָט

געפֿאַדערט אומבאַשטימטע אַנדייטונגען און אַן אומקלאָרע טרייסט. אַ צווייטע אורזאַך איז ה. לייוויקס פּאָעטישע פּערזענלעכקייט.

ה. לייוויק איז אַ פּאָעט פון אַ באַדייטנדיקן פּאַרנעם. אָבער איצט, אין ליכט פון דעם פּאַרגאַנגענעם פערטל יאָר־הונדערט פון זיין שרייבן, איז מען באַרעכטיקט שטאַרק צו צווייפלען, צי אַ סך פון דעם, וואָס ער האָט געשאַפֿן וועט פּאַרבלייבן אין דעם „אייזערנעם פֿאָנד" פון דער יידישער ליטעראַטור. שוין איצט, — און שוין לאַנג — וועט ער שרייבט נאָך אין „זיין צייט", דערגייען שוין ניט אַ סך פון זיינע לידער און לאָזן דעם גרעסטן טייל לייענער פולשטענדיק גלייכגילטיק, אַזוי ווי ביי דער איבערחזרונג פון שוין לאַנג באַקאַנטע און דערעסענע ווערטער. איז ווי וועט עס זיין, וועַן די „ספּעציפישע" צייט פון דער לייוויק־דיכטונג וועט אָווטש?

די אורזאַך פון דעם איז ניט, וואָס ה. לייוויקן פעלן אויס די נויטיקע דיכטעריש עלעמענטן אין זיין שאַפֿן. ער האָט זיי אין דער פולער מאָס. עס איז אין דער שרייבע־רישער וועלט פֿאַרשפֿרייט אַ מיינונג, אַז אין לייוויקס לי־דער פעלט בילדלעכקייט, — איינער פון די וויכטיקסטע עלעמענטן פון פּאָעזיע. דאָס איז ניט ריכטיק. ה. לייוויק איז רייך אין היימישער און זייער קאָנקרעטער בילדלעכ־קייט, — און אויב בילדער פעלן ביי אים אויס, איז עס נאָר אין זיינע ערגערע לידער, וועלכע וויזן זיך ביי אים, לעצטנס, אמת, צו אָפט. ה. לייוויק האָט בילדער, ער האָט אַ אינטימע פּאָעטישע שפּראַך, ער האָט — אין די בעסערע לידער זיינע — דעם נויטיקן לירזם, וואָס גיט דעם לייענער די מעגלעכ־קייט „נאָכצוזינגען" אים פֿאַר זיך אויף אַן אייגענעם שטיי־גער. ער האָט אָן שום צווייפל דעם נויטיקן געפיל פון אחריות, פון וויכטיקייט, וועלכער איז אַבסאָלוט נויטיק פֿאַר אַ דיכטער, וואָס באַטראַכט זיך פֿאַר אַ פֿאַרזינגער פון מענטשן און ניט פֿאַר קיין טאַלאַנטפול זינג־פייגעלע. דאָס אַלץ פֿאַרמאָגט ה. לייוויק אין אַ גענידיקער מאָס און דאָס מאַכט אים פֿאַר אַ באַדייטנדיקן פּאָעט, צו וועלכן דער בע־סערער יידישער לייענער האָט זיך יאָרנלאַנג צוגעהערט מיט אינטערעס.

אָבער דער הויפּט־שטריך ליגט פונדעסטוועגן ניט אין אָט די דיכטעריש עלעמענטן, נאָר אין זיין וועלט־באַצי־אונג. יעדער אמתער דיכטער מוז האָבן אַ געוויסע אידע־אַלאָגיע, געוויסע גרונט־אידייען, וואָס באַלייכטן אים זיין וועג. ביי ה. לייוויקן איז דאָס די עטישע אידייע, די אידייע וועגן קאָמף צווישן גוטס און שלעכטס, וואָס גייט דורך ווי אַ רויטער פֿאָדים דורך זיין גאַנצער שאַפֿונג. וואָלט דאָס אַליין אפשר געווען ניט שלעכט. נאָך אַלעמען איז די פֿאַר־שטעלונג וועגן גוטס און שלעכטס די מאָס, מיט וועלכער ס׳רוב מענטשן מעסטן די וועלט. די צרה מיט ה. לייוויקן איז, וואָס פונקט ווי זיין אַמאָליקער פּאָעטישער משיח־סימ־באָל האָט מיט דער צייט אויפגעהערט צו זיין ביי אים אַ סימבאָל און איז געווארן דער קאָנקרעטער אינהאַלט פון זיין שאַפונג, אַן אייגרעדעניש, אַז ער, ה. לייוויק, אַליין איז אַ מין משיח, וועלכן עס פעלט בלויז אויס אַ ווייס פערדל, אַדער אַ „קליין, קליין אייזעלע", אַזוי איז ביי אים די עטישע אידייע, פון אַ ריכט־שנור אויף אַ וועג, וואָס צעוויקלט זיך אין צייט, געווארן דער פֿאַרגליווערטער גרונט־טאָן, דער באַרג, וואָס הענגט איבער זיינע לידער און וואָס ווארפט זיך פריער פֿאַר אַלץ אין די אויגן. אויב יעדער באַדייטנדיקער דיכטער פרעדיקט אָפּט עפּעס דורך דעם פּאָקס גופא, וואָס ער האָט אַנגעשריבן זיין לעבן, איז ביי ה. לייוויקן זיין לעבן מיט דער צייט געווארן אַ מין פֿראָפּעסיאָנעלע מגידות, —ער גיט אונדז קודם־כל אַ דרשה און דאָס איבעריקע איז בלויז אַ משל צו דער דרשה.

איך גלויב, אַז איך וועל ניט איבערטרייבן, וועַן איך וועל זאָגן, אַז פֿאַר די לעצטע יאָרן זיינען ה. לייוויקס לידער הויפּטזעכלעך מגידישע דרשות, און די פּאָעטישע אָטרי־בוטן זיינען בלויז אַ רעשטל פון אַמאָליקע בעסערע צייטן און געוואוינהייטן.

2.

מיט 34 יאָר צוריק, אין יאָר 1906, וועַן ה. לייוויק איז געווען נאָך אַ גאָר יונג בחורל, איז ער אַרעסטירט געווארן אין זיין היים־שטעטל, איהומען, און איז פֿאַרמשפּט געווארן „פֿאַר געהערן צום בונד" (ווי עס ווערט אַנגעגעבן אין ה. לייוויקס ביאָגראַפּיע) צו פיר יאָר קאַטאָרגע. זיין קאַטאָרגע איז ער אָפּגעווען אין דער מאָסקווער בוטירקער טורמע און איז דערנאָך פֿאַרשיקט געווארן קיין סיביר, פון וואַנען ער איז אַנטלאָפן נאָכן אָפּזיין דאָרטן אַרום אַ יאָר צייט.

„בוטירקע" איז אין צאַרישן רוסלאַנד געווען דער פּלאַץ דורך וועלכן עס זיינען דורכגעגאַנגען די באַדייטנדיקסטע רוסישע רעוואָלוציאָנערן. „וולאַדימירקע", דער וועג קיין סיביר, איז געטראַטן געווארן פון צענדליקער טויזנטער רע־וואָלוציאָנערע טוער, אַנהייבנדיק מיט די דעקאַבריסטן אין אַנהייב פון דעם 19טן יאָרהונדערט. „בוטירקע" און „וולאַדי־מירקע" זיינען געווען וועגן פון מאַרטירערייַ, אָבער נאָך מער זיינען זיי געווען וועגן פון העלדישקייט און פון רעוואָ־לוציאָנערן פֿאַרהאַרטעווט ווערן, — זיי זיינען געווען אַ מין אוניווערזיטעט פון רעוואָלוציאָנערער דערפֿאָרונג, באַוואוסטזיין און קאָמף.

מיט דעם יונגן לייוויק האָלפּער איז עס אָבער געווען אַנדערש. פֿאַר אים זיינען זיין קאַטאָרגע אין סיביר געווען אַ קאַטאַסטראָפע, אַ מבול פון ליידן און מאַטערנישן, וועלכע ער האָט קיינמאָל ניט פֿאַרגעסן און פון וועלכע ער איז אייגנטלעך קיינמאָל ניט געקומען צו זיך. די גאַנצע רעוו־לוציע איז אים פֿאַרבייגעגאַנגען. געבליבן זיינען ביי אים בלויז דער אַנדענק וועגן מאַטערנישן, און וועגן דעם אַנגע־שטרענגטן, איין־און־איינציקן פֿאַרלאַנג: ווי עס איז, דורך אַ נס, אויסגעלייזט צו ווערן פון דעם גיהנום:

„איינגעשמידטע זיינען מיר,
יעדערער אין קאַמער זיצט באַזונדער,
צוגעפּאַלן צו דער טיר
שטייען מיר און ווַארטן אויף אַ ואונדער.
פֿלוצלונג איינער שטילערהייט
עפענען וועט אַלע טירן,
וועט צעריסן אונדזער קייט,
אונדז פון תפיסה אַרויספירן,
... און אַהיים אונדז ברענגען צו דער מאַמען...

וועַן מען לייענט ה. לייוויקס לידער, אין וועלכע עס שפּיגלען זיך אָפּ זיין קאַטאָרגע און סיביר, מוז זיך שאַפֿן דער אייַנדרוק, אַז דער מענטש איז די גאַנצע צייט אָפּגע־זעסן אייַנער אַליין אין אַ פּינצטערן, טויבן קאַרצער, וואו ער

האָט קיינעם ניט געזאָגן, קיינעם ניט געהערט, פון קיינעם ניט באַקומען קיין טרייסט און דערמוטיקונג. ער איז געזעסן ווי אַ פרעמדער צווישן טויזנטער מאַרטירער, אָבער זיין געדאַנק און געפיל זיינען די גאַנצע צייט געווען קאָנצענטרירט אויף אים אַליין, אויף זיינע אייגענע ליידן און האָפענונגלאָזיקייט:

„דאַכט מיר, אייביק וועל איך זיצן
איינגעשמידטערהייט,
קיינמאָל קאָן איך ניט דערהיטן
וויִ די זון פֿאַרגייט,
פֿלוצלונג קומט די נאַכט, באַפֿאַלט מיך
ווי אַ וואָלף זיין רויב,
טרעט מיך פֿריער אויס, פֿאַרבלוטיקט,
קייקלט אויס אין שטויב". (ז, 29).

פון אָנהייב זיינען אָט די ריין־פּערזענלעכע טורמע־דערפֿאַרונגען דער קאָנקרעטער מאַטעריאַל, אויף וועלכן לייווּיק בויט זיינע לידער. שפּעטער ווערט ביי אים דער איבערגעלעבטער קאָנקרעטער מאַטעריאַל פֿאַרוואַנדלט אין אַ סימבאָל: די גאַנצע וועלט איז אַ טורמע און ער, לייווּיק, פֿאַרקערפֿערט אין זיך אַלע מאַטערנישן פון דער וועלט. און ענדלעך ווערט דער לייד־מאָטיוו פֿאַרוואַנדלט אין אַ מיסטישן פֿרינציפּ, אין אַ פֿרינציפּ פון ליידן און אומקום בכלל, וואָס איז באַשערט און באַוואָרט און וועלכן מען קאָן זיך בלויז אונטערטעניק אונטערגעבן. און פּונקט ווי די קאָנקרעטע ליידן האָבן געשאַפֿן אַ פֿאַרלאַנג פון אַ קאָנקרע־טער דערלייזונג, אַזוי האָט די מיסטיק פון ליידן געמוזט ברענגען לייווּיקן צו אַ מיסטישער משיח־זוכערייַ.

מיט וועמען ליידן אידענטיפיצירט זיך אייגנטלעך ה. לייווּיק? אין דער גאַנצער מאַסע לידער זיינע, אין וועלכע מאַטערנישן, אומקום, שרעק, ספּעציעל די שרעק פֿאַרן טויט, ווערן אַרומגעמאַלט, אַרומגעשריבן און אַרומגעזיפּצט, וועט איר אומזיסט זוכן אַנדערע מענטשן, וואָס ליידן פון קאָנקרעטע אורזאַכן. אומעטום, אין אַלע לידער, איז עס „איך", לייווּיק, פּריער מיט די דערינערונגען פון זיינע פֿער־זענלעכע אָפּקומענישן, און שפּעטער מיט זיינע סימבאָלישע מאַטערנישן.

„אויף די וועגן סיבירער", — אויף די וועגן, וואָס אַזוי פיל פּיס פון צענדליקער טויזנטער מאַרטירער זיינען דורכ־געגאַנגען, — וואָס זעט אויף זיי און אויף וואָס ווייזט אונדז ה. לייווּיק אָן?

„אויף די וועגן סיבירער
קאָן עמעץ נאָך איצטער געפֿינען אַ קנעפּל, אַ שטריקל
פון מיינס אַ צעריסענעם שוך...
אַ רימענעם פֿאַס, פון אַ ליימענעם קריגל אַ שטיקל,
אַ בלעטל פון הייליקן בוך..."

ווי עס שיינט איז בלויז אין־אייניקיקער מענטש דורכ־געגאַנגען איבער „די וועגן סיבירער", און דאָס איז געווען לייווּיק...

אַמאָל, אין זיינע יונגע יאָרן, האָט ה. לייווּיק „געליטן פֿאַר דער רעוואָלוציע". שפּעטער, אין יאָר 1917, ווען ה. לייווּיק איז שוין געווען אַ באַקאַנטער פּאָעט, האָט די רעוואָ־לוציע מיט אַן אומגעהערטן פֿאַרנעם ענדלעך גענומען אין רוסלאַנד. ווי האָט זי ה. לייווּיק אויפֿגענומען? צווישן אַלע זיינע לידער, וואָס באַציען זיך צו יענעם פּעריאָד, געפינען מיר בלויז אַיין לידל, וואָס שיינט צו האָבן אַ שייכות מיט זיין אָפֿרוף אויף דער רעוואָלוציע. עס איז דאָס לידל: „קלינגט אין די גלאָקן פון אויפֿשטאַנד" (ז, 104). אַ שיינער נאָמען, אַ פילבאַדייטנדיקער אָנזאָג. אָבער וואָס זאָגט ה. לייווּיק אין דעם לידל?

„קלינגט אין די גלאָקן פון אויפֿשטאַנד.
און אַז איר ווערט מיד — רוט זיך אָפּ:
די גלאָקן זיי ווילן אַליין זיך שוין וויגן.
וער זיינען מיר אַלע, וויִער?
געשטרויכלטע פּיס ווערן נאָך מער געשטרויכלט,
פֿאַרבראָכענע הענט ווערן מער נאָך פֿאַרברָאכן...

וואָס טוען מיר אַלע, אַלע?
מיר ליידיקן אָפּ די אַרעמעס פון אויפֿשטאַנד
און קערן צוריק זיך צו אונדזערע היימען..."

ווי מיר זעען — אַ לידל פון טיפּן פּעסימיזם, אָפּהענ־טיקייט, אומגלויבן אין די אייגענע כוחות און אין די כוחות פון דער רעוואָלוציע.

אָבער די אָקטאָבער־רעוואָלוציע האָט ווי אַ שטורעם צעטראָגן אירע אָפּקלאַנגען איבער גאָר דער וועלט, אויפגע־טרייסלט מיליאָנען נשמות און געשאַפֿן נייע האָפענונגען פאַר פֿאַרצווייפלטע. אַ גרויסער טייל פון דער אינטעליגענץ האָט געגלויבן וואָר נאָכגיין, וואָר נאָכלויפֿן דעם וואָגן פון דער רעוואָלוציע. און הגם ה. לייווּיק האָט געקוקט אויף דער רעוואָלוציע ווי אַ זייטיקער און אַ פרעמדער, איז ער אויך עפּעס ווי פֿאַרשלעפּט געוואָרן פון די נאָכגייער. עס איז אפילו געווען אַ צייט ווען ער האָט — צוזאַמען מיט זיינע אומקום־שטימונגען, אָבער דערהויפּט צוליב זיין אומרואי־קייט — געפונען אַ פּלאַץ אין דער רעוואָלוציאָנערער פּרע־סע, פון וועלכער ס׳האָט זיך צו אים אָבער גאָרניט צוגע־קלעפּט. געווען אפילו אַ מאָמענט, ווען ער האָט אויסגע־שריגן: „איך גלויב, איך גלויב", ווען ער האָט אין 1924־1925 באַזוכט דעם סאָוועטנפֿאַרבאַנד און די יונגע יידיש־סאָוועטישע ליטעראַטור האָט אים צוגעטוליעט צום האַרצן, ער האָט פון יענעם באַזוך אַרויסגעטראָגן אַ דריי צענדליק לידער, פול מיט מעלאַנכאָלישן צוריק־בליק אין דער פאַר־גאַנגענהייט, אין זיך אַליין, אין זיין אייגענער היים. די דאָ־זיקע סעריע לידער פֿאַרענדיקט זיך ביי ה. לייווּיקן כאַראַק־טעריסטיש מיט „דאָס ליד פון מיין חרובער היים", — וואו ער שמועסט זיך איבער וועגן זיינע אייגדרוקן אין דעם לאַנד פון דער זיגרייכער רעוואָלוציע מיט... אַן אַלטן הונט. קיין מענטשן, מיט וועמען און וועגן וועלכע ער זאָל זיך קאָנען דורכרעדן און סומירן זיינע אייגדרוקן פון דער רע־וואָלוציע האָט ער, משמעות, ניט געפונען.

פון די דאָזיקע לידער ביז צו ה. לייווּיקס שפּעטערדיקן „אויסקערן זיך מיטן רוקן" — און נאָך מער — צום סאָ־וועטנפֿאַרבאַנד, צו דער רעוואָלוציע, צו אַלץ וואָס עס איז פֿראַגרעסיוו און לעבעדיק אין יידישן לעבן, און מיטן פּנים צו אַ מין מיסטישן נאַציאָנאַליזם און גאָר ניט מיסטישער רעאַקציע, האָט שוין געפירט אַ גלייכער און דירעקטער וועג...

*
**

איך האָב אין דעם ערשטן אַרטיקל אָנגעוויזן, אַז ה. לייווּיקס וועג איז געגאַנגען פון דיכטונג צו מגידות. דאָס מיינט,

פֿאַרשטייט זיך, ניט, אַז אין זיינע ערשטע לידער זיינען ניט געווען קיין עלעמענטן פון מגידות, פון דעם סקאַרבאָוון מין אַבסטראַקטן מאַראַל־פֿרעדיקן, פון דעם נמשל, וואָס איז פֿאַר־בונדן מיטן משל בלויז אויף אַ מעכאַנישן אופן. און דאָס מיינט אויך ניט, אַז זיינע לעצטע לידער זיינען בלויזע הונ־דערט־פֿראָצענטיקע מגידות, געגראָמטע מאַראַל־פֿרעדיקעריי אָן עלעמענטן פון אמתער דיכטונג. וועָן איך באַנוץ בנוגע לייוויקס שאַפן דאָס וואָרט „מגידות" איז עס ניט, כדי צו באַלײדיקן אים, נאָר פשוט, ווייל דאָס דאָזיקע וואָרט כאַראַק־טעריזירט אַמבעסטן דעם וועג, וואָס ער האָט פֿאַר זיך אויס־געטראָטן.

מיר ווייסן דאָך ווי דאָס איז: אַ מגיד קומט אין שטעטל, זיין „פּאַך" איז צו רופן דעם עולם „תשובה טאָן אויף די זינד". שטראָפט ער דעם עולם, מאָלט זיינע זינד אין די שארפסטע פֿאַרבן — די זעלבע זינד און די זעלביקע פֿאַרבן אין יעדן שטעטל, — וואָרפט פֿאָר, וואָס ווייבער גייען מיט אייגענע האָר און וואָס יידן האָבן מחשבות זרות — די זעלביקע „האָר" און „מחשבות" אין יעדן שטעטל און אין יעדער דרשה — און ענדיקט מיטן ובא לציון גואל און מיט אַ פּאָטש איבערן שטענדער. דערביי, אָפּהענגיק פון זיין מגידישן טאַלאַנט, ברענגט ער שיינע משלים וועגן אַ מלך און אַ בן־מלך און אַ בת־מלכה; אויב ער איז אַ בעל־בכי צעווייניט ער זיך אין־מיטן אַליין, אויב ער קאָן, מאַכט ער כליפּען די צוהערער, און זיי צעגייען זיך דערנאָך מיט אַ געפּיל, אַז ער האָט גע־האַלטן אַ „שארפּע דרשה". אָבער די דרשה איז כמעט שטענ־דיק איינע און די זעלביקע, אין וואָס פֿאַר אַ שטעטל דער מגיד זאָל ניט קומען, מיט וועלכע „זינד" ער זאָל ניט האָבן צו טאָן און וואָס פֿאַר אַ בן־מלך און בת־מלכה ער זאָל ניט ברענגען פֿאַר אַ משל...

צווישן ה. לייוויקס לידער פון די לעצטע יאָרן איז פֿאַראַן אַ ליד: „דער טאַטע פלעגט עס רופן חצות". דער דיכטער דערציילט דאָרטן, אַז

„איך בין דעם חצות מקנא מיט אַ גרויסער קנאה;
שוין פופצן יאָר, אַז עס פֿאַרפֿאַלגט מיך אות נאָך אות
דעם טאַטנס קלאָג־געזאַנג אויף גלות שכינה.
איך טו, דאָכט זיך, דאָס זעלביקע, וואָס ער פלעגט טאָן,
איך קלאָג אויף חורבן און אויף אומשולדיק געטויטע,
איך קלעם, ווי ער, צוניף מיין מויל אַ צאָן אויף אַ צאָן.
נאָר איין זאַך פעלט מיר: זיין צעפּלאַמטע בארד די רויטע".
(ד' 647).

(מיין אונטערשטרייכונג).

טאָקע נאָר אַ „צעפּלאַמטע רויטע בארד" פעלט לייוויקן אין פֿאַרגלייך מיט זיין טאַטן? און וואָס איז מכוח דעם טאַטנס נאָאיוון גלויבן? נייַן, די צרה מיט לייוויקן איז ניט וואָס אים פעלט אַ בארד, — אַ בארד קאָן מען סיי אָפּגאָלן, סיי צוטשעפּען, — זיין צרה איז, וואָס ער האָט ניט קיין גלויבן, און דרשנט פֿאָרט כסדר וועגן דער שכינה, וועגן גאָט, וועגן משיחן, וועגן דעם דערלייזער... דאָס, וואָס איז געווען ביי זיין טאַטן אַן עלעמענט פון לעבעדיקן גלויבן, איז ביי לייוויקן געווארן אַ באָפוצונג און אַ שפּיל, — פונקט ווי די אַלטע מעשענע לייכטער, מנורות און חנוכה־לעמפּלעך, וואָס מען געפּינט אין גבירישע הייזער, וואו מען האַלט זיי צוליב „סטיל", אָבער ניט צום אָנצינדן.

פרומע טאַטעס האָבן געקאָנט וויינען ביינאַכט נאָכן אַנ־קומען פון דעם גואל. ה. לייוויק שרייבט אַ ליד וועגן אַ גואל, און מאַכט דעם גואל פֿאָר אַ בעל בכי, אַ קאַריקאַטור, אַליין ניט פילנדיק דאָס. דער טאַטע „מיט זיין צעפּלאַמטער בארד" האָט אַרײַנגעלייגט זיין גאַנצן גלויבן אין שמע ישראל. ה. לייוויק שפּילט זיך מיט שמע ישראל. וועָן די טאַטעס האָבן געקלאָגט אויף די ליידן פון יידישן פֿאָלק, איז עס פֿאָר זיי גע־וועָן אַ קאָנקרעט פֿאָלק, וואָס מאַטערט זיך פונקט ווי זיי אַליין. ה. לייוויק קלאָגט זייער „מאַראַליש" אויפן שיקזאַל פון דעם „קראַליקל מיט די רויטע אויגן", איבער וועלכן מען מאַכט עקספּערימענטן, כדי צו ראַטעווען מענטשן, — הגם ער אַליין וועט זיך גערן באַנוצן מיט די רעזולטאַטן פון די דאָזיקע עקספּערימענטן.

יאָ. אַמאָליקע פרומע יידן, וואָס האָבן ניט געוואוסט און ניט געהאַט קיין בעסערע וועגן, האָבן געקלאָגט און געווייניט אין דערוואַרטונג פון אַ קאָנקרעטער געטלעכער גאולה, פון אַ קאָנקרעטן משיח, וואָס וועט קומען און אויסלייזן זיי צו־זאַמען מיטן גאַנצן פֿאָלק ישראל. ה. לייוויק זינגט צענדליקער יאָרן לידער פון אומקום, ער באַזינגט זיין דערוואַרטונג פון טויט, פון מאַטערנישן, פון משוגעת אין פיינע גראַמען, און צימבלט אויפן משיח־פּייקל. קיין גלויבן איז אין דעם ניטאָ, בלויז דער סקאַרבאָווער ניגון, די סקאַרבאָווע משלים, דער אייביקער בן־מלך און בת־מלכה און ובא לציון גואל זיינען ביי אים פֿאַרבליבן.

עס גייט אַ יאָר נאָך אַ יאָר. אַ צענדליק יאָר נאָך אַ צווייטן. וואָס טוט לייוויק? ער זינגט. וועגן וואָס זינגט לייוויק? אַלץ וועגן דעם זעלביקן אומקום זיינעם. וואָס מאָלט ער פֿאַר אונדז? אַלץ די זעלביקע זינד און ליידן און פייערדיקע רי־טער, פון וועלכע ער ליידט. פון אַ גלויבן איז געווארן בלויז אַ סימבאָל. פון אַ סימבאָל — אַ סקאַרבאָווע מאַניר און אַ מיס־טישע זעלבסט־איינרעדעניש פון אַ ספּעציעלער מיסיע. אָבער אין עצם האָט עס שוין ניט צו טאָן מיט דער פֿאַרלוירענער, נאַאיווער בענקשאָפט פון דעם פרייען לייוויק, מיט זיינע אַמא־ליקע קאָנקרעטע דערפֿאָרונגען און פרישע פֿאַרבן: עס איז געווארן אַ שאַבלאָן, אַ פירמע פון „אומקום, גאולה און קאָמ־פּאַניע".

משה לייב האַלפּערן

דעם 31טן אויגוסט 1932 האָט דער אומזיניקער טויט באַ־רויבט די יידישע ליטעראַטור פון איינעם פון אירע אומרו־איקסטע און קרעפּטיקסטע דיכטער, משה לייב האַלפּערן.

מיט אַכט יאָר פּאָר דעם, אין יאָר 1924 האָט משה לייב אַליין פּאַרלאָזן די סביבה פון דער יונגער פּראָלעטאַרישער לי־טעראַטור, צו וועלכער ער האָט זיך אויסערלעך אַזוי שטאַרק דערנעענט דורך די פּאָר יאָר פון זיין מיטאַרבעטערשאַפּט אין דער „פּרייהייט", צוליב וואָס מ׳האָט אים אַנגעהויבן באַ־טראַכטן אַלס איינעם פון די וויכטיקסטע יידישע פּראָלעטאַ־רישע פּאָעטן.

נאָר אויב זיין טויט איז געווען אַן אומזיניקער צופאַל, — כאָטש ניט גאָר אינגאַנצן קיין צופאַל, ווייל זיין קראַנקייט, אַ האַרצפעלער האָט אים אומבאַמערקט פּאָר אַנדערע און אפשר פריער פּאָר אים אַליין אויך אונטערגעגראָבן שוין פריער מיט אַ לאַנגער צייט, — איז אָבער זיין אַוועקגיין פון דער יידישער פּראָלעטאַרישער שאַפונג־סביבה שוין געווען גאָר־ניט קיין צופאַל.

משה לייבס ביאָגראַף, אליעזר גרינבערג, באַמערקט אין די ביאָגראַפישע נאָטיצן צום ערשטן באַנד פון מ. ל. האַלפּערנס געזאַמלטע שריפטן, וואָס זיינען ארויס אין 1934, אַז „אין 1924, ווען האַלפּערן האָט געמאַכט אַ לעקציע־טור איבערן לאַנד פּאָר דער ׳פּרייהייט׳ האָט אויסגעבראָכן עפּעס אַ סיכסוך צווישן אים און דער ׳פּרייהייט׳. דער סוף איז געווען, אַז אין שיקאַגע האָט ער געהאַלטן זיין לעצטע לעקציע. דער טור איז אָפּגעשטעלט געווארן אין מיטן. האַלפּערן האָט זיך עס שטאַרק גענומען צום הארצן. ער פּאָרט אָפּ פון שיקאַגע קיין דעטראָיט, וואו ער ווערט קראַנק..."

די דאָזיקע נאָטיץ איז ביאָגראַפיש וויכטיק, ווייל זי וויזט, אַז דער אָנהייב פון מ. ל. האַלפּערנס פיזישן אונטער־גאַנג פּאַלט צוזאַמען מיט זיין פּאַרלאָזן די „פּרייהייט" און די פּראָלעטאַרישע ליטעראַטור בכלל. אָבער די נאָטיץ נויטיקט זיך, למען האמת, אין אַ קאַראַקטעריסטישן אופן.

האַלפּערן האָט ניט געמאַכט קיין טור פּאָר דער „פּרייהייט" — ער האָט געמאַכט אַ פּאַרלעזונג־טור פּאָר זיך און די „פּרי־הייט", ווי אונדזער גאַנצע לינקע באַוועגונג, האָט אים אין דעם געהאַלפן. קיין שום סיכסוך צווישן אים און דער „פּרי־הייט" האָט ניט אויסגעבראָכן, — ניט ער האָט עפּעס געפּאָ־דערט פון דער „פּרייהייט", ניט די „פּרייהייט" האָט עפּעס פּאַרלאָזט פון אים. פּאַרגעקומען איז בלויז דאָס, וואָס עס האָט זיך, ווי עס וויזט אויס, שוין לאַנג געגרייט: מ. ל. האַל־פּערנען איז געווארן אַלץ שווערער און אַלץ פרעמדער דער ביטערער, ארגאַניזירטער קאַמף, וואָס די „פּרייהייט" האָט געפירט אויף אַלע זייטן און די לייענער פון דער „פּרייהייט" האָבן געגומען אַלץ וויניקער פּאַרשטיין דעם פּראָטעסט־גייסט פון מ. ל. האַלפּערנס לידער און בכלל פון זיינע אַרויסטרע־טונגען, וואָס זיינען אויסגעדריקט געווארן אין די שטאַרקסטע ווערטער און האָבן אייגנטלעך אין ערגעץ ניט געפירט. די דאָזיקע „מיספּאַרשטייענישן" צווישן מ. ל. האַלפּערנען און צווישן דער פּראָלעטאַריש־רעוואָלוציאָנערער סביבה, וואָס האָט אים אַדאָפּטירט, האָבן זיך געהאַלטן לאַנגזאַם אין אַנקלייבן, כאָטש קיינער האָט וועגן זיי ניט געריידט. און ווען מ. ל. האַלפּערן האָט זיך אַוועקגאָזן אויף אַ טור איבערן לאַנד און פּאַרלוירן דעם דירעקטן קאָנטאַקט מיט די חברים, מיט וועל־כע ער האָט געאַרבעט, האָבן די ווידערשפּרוכן אויסגע פּלאַצט אין אַ פּאָרם, וואָס האָט געמאַכט פּאָר דעם דיכטער אוממעגלעך וויטער מיטצוארבעטן אין דער „פּרייהייט" און מיט די „פּרייהייט"־מענטשן. אויסערלעך איז דער דאָזיקער צעגיין זיך געווען אַזוי אומדערוואַרט פּאָר בויידע צדדים, אַז עס זיינען אין אַ משך פון עטלעכע חדשים געמאַכט גע־וואָרן פון ביידע זייטן פּראָבעס צו פּאַרהיילן די וואונד, — אָבער פון דעם איז ליידער גאָר ניט אַרויסגעקומען, ווייל די וואונד האָט זיך ניט געלאָזן פּאַרהיילן, ווייל זי איז געווען אַ רעזולטאַט פון טיפע אינווויניקסטע ווידערשפּרוכן.

דאָס וואָס האַלפּערן, וועלכער איז אויסערלעך געווען פיזיש פונקט אַזוי קרעפּטיק, ווי אין זיין דיכטונג, איז אין דער זעלביקער צייט שווער קראַנק געווארן און האָט געמוזט דורכמאַכן אַן ערנסטע אָפּעראַציע, וויזט אפשר, אַז ווען ער וואָלט פיזיש געווען אינגאַנצן געזונט וואָלט ער זיך ניט אַזוי פּלוצלונג געלאָזן מיטרייסן דורך זיינע איבערלעבונגען און לאָזן זיך אַוועקרייסן פון דער סביבה, וואו זיין טאַלאַנט האָט זיך צעבליט, ווי אַ מעכטיקער בוים ביי אַ קוואַל. יעדנפאַלס דערציילט אונדז אליעזר גרינבערג, אַז:

„ווען ער (האַלפּערן) קומט אַרויס פון שפּיטאָל, לעבט ער נאָכדעם אַ לענגערע צייט אין דעטראָיט און אין קליוולאַנד. פון 1927 ביז 1929 וואוינט האַלפּערן מיט זיין פאַמיליע אין לאָס־אַנדזשעלעס. אָבער דורך דער גאַנצער צייט איז ער ניט געזונט, אַנטמוטיקט און פאַרלוירן, דאָס רופט זיך אָפּ אויף זיין שפּעריישקייט... אין 1929, ווען אַ גרופּע שרייבער פּאַרלאָזט די ׳פּריי־הייט׳ איבער די באַוואוסטע פאַלעסטינער עקסצעסן און הייבן אָן אַרויסצוגעבן ׳די וואָך׳, ציט די גרופּע צו, ווי אַ נאַענטן מיטאַרבעטער, אויך מ. ל. האַלפּערנען. צוליב מיינונג־פאַרשיידנקייטן איז ער אָבער לאַנג ניט פאַר־בליבן אין דער ׳וואָך׳.

„נאָך אַ לאַנגן שטילשווייגן דערפילט משה לייב האַלפּערן אין אָנהייב 1932, אַז עס האָט זיך אין אים אָנגעזאַמלט אַ סך ענערגיע — און עס דערוואַכט אין אים אַ פּאַרלאַנג ווידער צו ווערן אַקטיוו".

אָבער ס׳איז שוין געווען צו שפּעט: אין מיטן פון דעם זעלביקן יאָר 1932 האָט דער טויט געמאַכט אַ סוף צו אַלע זיינע פּלענער און צו זיין גאַנצער אויפגעוואַכטער אַקטיווי־טעט.

ווי מיר זענען איז צווישן מ. ל. האַלפּערנס אָוועקגיין פון דער „פּרייהייט" (און דאָס האָט געמיינט, פּאַרשטייט זיך, ניט נאָר די צייטונג „פּרייהייט", נאָר די גאַנצע באַוועגונג, וואָס

„סיגנאַל", סעפּטעמבער, 1936—רעד.

די צייטונג האָט פאַרטראָטן און ספּעציעל די גאַנצע פּראָלע־טאַרישע ליטעראַטור־סביבה מיט איר ציל־באַוואוסטזיניק־רעוואָלוציאָנערער איינשטעלונג), — צווישן זיין אַוועקגיין פון דער „פרייהייט", זיין פיזישער קראַנקייט אין דעם פּע־ריאָד פון זיין אַנטמוטיקטקייט, פאַרלוירנקייט און ניט־שעפע־רישקייט פאַראַן עפּעס אַן אינערלעכע פאַרבינדונג, אַ פאַרבינדונג וואָס איז בשום אופן ניט קיין צופעליקע. וואָס איז דאָס געווען פאַר אַ פאַרבינדונג?

***

מ. ל. האַלפּערן איז אָן צווייפל געווען אַ ריז צווישן די פּאָעטן פון זיין צייט און סביבה. ניט נאָר איז ער געווען שטאַרק און רייך אין וואָרט און אין בילד, אין די ספּעציעלע אויסדרוק־מיטלען פון דעם דיכטער, — נאָר ער איז אויך געווען דורכגעדרונגען מיט עפּעס אַ מין שטורעמדיקן אימ־פּעט, וואָס האָט אים ניט געלאָזן רואיק איינזיצן אויף אַן אָרט, וואָס האָט אים געריסן פאָראויס און וואָס פלעגט אָנ־שטעקן מיט אומרואיקייט די סביבה, אויף וועלכער ער האָט געווירקט. ווען מ. ל. האַלפּערן האָט גערעדט, — מיט אימ־פּעט, מיט כעס, מיט פּראָטעסט, האָט זיך שטענדיק אויסגע־וויזן, אַז אָט באַלד, פאַר אונדזערע אויגן, נעמט ער און פאַר־ברענט אַלע בריקן, און שטעלט זיך אין שפּיץ פון אַ באַוועגונג (זאָל זיין אַ ליטעראַרישער), וואָס פירט אונדז אַוועק העט־ווייט, ווער ווייסט וואוהין, אויף אומבאַקאַנטע, נאָך קיינמאָל ניט באַטראָטענע, פולשטענדיק נייע וועגן. וואוהין די וועגן וועלן פירן איז קיינמאָל ניט געווען קלאָר פון מ. ל. האַלפּערנס רעדן, דער ציל איז שטענדיק געווען מטושטש, אָבער האָפן האָט זיך געוואָלט, אַז ווען מ'וועט זיך נאָר לאָזן גיין אויף די נייע וועגן וועט מען שוין דערזען דעם נייעם ציל אויך.

און דאָס זעלביקע איז געווען אויך מיט האַלפּערנס שרייבן. בעת אַנדערע פּאָעטן זיינען געווען צופרידן צו באַ־זינגען די לבנה און די ליבע און די איינזאַמקייט און אפילו די אָרעמקייט, האָט מ. ל. האַלפּערן מיט רציחה געשפּיגן אויף דער לבנה, געיאָמערט פון ליבע, פאַרשאָלטן די איינזאַמקייט און געמאַכט געוואַלדן איבער דער אָרעמקייט. און ניט נאָר דער טאָן זיינער איז געווען אַן אַנדערער, נאָר אויך די טע־מאַטיק איז אויסערלעך געווען גאָר אַן אַנדערע, אַ ספּעצי־פישע, אַ האַלפּערנשע. זיינע לידער זיינען פול מיט ווילדע מענטשן, שרעקן־שאָטנס, פאַרצווייפלטע פּויקן־קלאַפּער, מענטשן מיט נעמען פון דער הפטורה, זארכיס, גינגעליס, יאָהאמאס, און יעדן איינעם פון זיי אַרט עפּעס, ער רייסט זיך ערגעץ, ער איז פאַרצווייפלט, ער סטראַשעט, ער פאַר־קערפּערט אין זיך די גאַנצע ימען מיט אומצופרידנקייט...

אָט דאָס איז עס טאַקע: די אומצופרידנקייט. אין דעם אַלגעמיינעם טאָן פון דער „אָלרייט"־ליטעראַטור, וואָס האָט אָנגעהויבן הערשן אין דער יידישער ליטעראַטור, אין אַמע־ריקע נאָכדעם, ווי אירע רעוואָלוציאָנערע דיכטער זיינען אַראָפּ פון דער סצענע; אין דעם כאָר פון די זעלבסט־פאַר־ליבטע און זעלבסט־צופרידענע, וואָס האָבן איינע די אַנדערע באַוואונדערט אַרום אַ גלעזל קאַווע און האָבן זיך געשפּילט מיט ווערטער־פּאַטשערקעס, מיט אַ מינע, ווי זיי וואָלטן גע־דאַוונט, האָט זיך אַריינגעריסן מיט אַ קלינגענדיקן, בראז־גענדיקן, פּויקענדיקן דיסאָנאַנס משה לייב האַלפּערן. מיט ברייט־צעעפנטע אויגן און מויל, מיט צעשויבערטע האָר, מיט סטראַשענדיקע קולאַקעס, מיט ווערטער וואָס האָבן גע־האָגלט ווי פאַרביטערטע קללות, האָט ער זיך אַריינגעריסן אין אָט דער סביבה און געשריגן: געוואַלד, דאָס אַלץ מיט וואָס איר זייט צופרידן טויג ניט, ס'איז שלעכט, ס'איז מיאוס, ס'גיט קיינעם קיין גליק ניט, איך קאָן עס ניט פאַרטראָגן, איך וויל עפּעס אַנדערש. וואָס אַנדערש — איז אין יענעם מאָמענט געווען ווייניקער וויכטיק, ווי דער פאַרלאַנג גופא פון אַנדערשקייט, פון ענדערונג ווי די גרויסע, פאַרביטער־טע אומצופרידנקייט גופא.

ס'איז דעמאָלט געווען אַ צייט, ווען די אומצופרידנקייט האָט געזוכט אַן אויסוועג, אַן אויסדרוק. ס'איז געווען די צייט פּונקט ערב דעם (ערשטן) וועלט־קריג, די צייט פון וועלט־קריג, די צייט באַלד נאָכן קריג, — דער אַנטשיידנ־דיקער צענדליק יאָר פאַר און נאָך דער מלחמה. קרוינען האָבן זיך דעמאָלט געוואַלגערט אונטער די פיס און אָנגע־נומענע „הייליקייטן", וואָס האָבן זיך אַרויסגעוויזן פאַר טוי־טע געטשקעס זיינען געטראָטן געוואָרן. אומצופרידנקייט איז אין יענער צייט, ווי אין אַלע צייטן, געווען אַ טריט צו רעוואָ־לוציאָנערישקייט. זי האָט אין באַשטימטע מאָמענטן אפילו געקאָנט גילטן, ווי רעוואָלוציאָנערישקייט גופא, — אויב זי האָט נאָר געהאַט אונטער זיך אַ וועלכן עס איז סאָציאַלן אונטערשלאַק.

און מ. ל. האַלפּערן האָט ערגעץ־וואו באַרירט מיט זיין אומצופרידנקייט טיפערע סאָציאַלע שיכטן. ער האָט גע־רעדט וועגן עלעמענטאַרע זאַכן: ברויט, היים, ליבע, טויט. ער האָט גערעדט מיט דער עלעמענטאַרער שפּראַך פון די האָרעפּאַשנע מאַסן, אָן פליטערלעך און ווערטער־קרוזשעוועס. ער האָט גערעדט אין דעם טאָן פון די מאַסן, — מאָנענדיק, שילטנדיק. ער האָט באַנוצט בילדער און פאַרגלייכן, וואָס זיינען גענומען געוואָרן דירעקט פון דעם פאָלק־אוצר. און ער האָט פיינט געהאַט, ווי סם, די זעלביקע סביבה פון „באַ־רואיקטע און זעלבסטצופרידענע", וואָס די אויפוואַכנדיקע מאַסן האָבן פיינט געהאַט.

און די הויפּט־זאַך: מ. ל. האַלפּערן, מיט זיין גרויסער דיכטערישער גבורה, האָט געהאַט דעם כוח און די פייאי־קייט אַזוי צו דערציילן וועגן זיינע אייגענע צרות און שטרויכ־לונגען, אַזוי צו מאָנען דאָס, וואָס אים אַליין פעלט, אַז ס'האָט זיך זייער אָפט געשאַפן דער איינדרוק, אַז פון אים שרייען אַרויס אויך אונדזערע צרות, אויך אונדזער אומצופרידנקייט און אונדזער מאָנען. דאָס האָט אַריבערגעוואָרפן אַ בריק צווישן אים און דעם נייעם רעוואָלוציאָנערן מאַסן־לייענער. ער האָט דערפירט זיין אייגענע אומצופרידנקייט ביז דער מדרגה פון בונטאַרישקייט, פון בונטעווען זיך און ניט אָננעמען די וועלט ווי זי איז. און כאָטש ער האָט קיין אַנדער וועלט ניט באַוויזן — און האָט צו איר אפשר גאָר ניט געשטרעבט אויך, — האָט אָבער די אַרבעטער־מאַסע, ווי זייער אָפט מיט די דיכטער וועלכע זי אַדאָפּטירט און פּרואווט צופּאַסן פאַר אירע צוועקן, אָנגענומען זיין בונטאַרישקייט, און זיין רעוואָ־לוציאָנערישקייט פאַר פּראָלעטאַרישקייט.

ווען ער איז געקומען צו דער „פרייהייט" און זיך אָנגע־שלאָסן אָן דעם פראָנט פון אירע פּראָלעטאַריש־רעוואָלוצי־אָנערע שרייבער, האָבן פיל מיט פרייד באַגריסט מ. ל. האַל־פּערנען אַלס איינעם פון אונדזערע קרעפטיקסטע פּראָלע־טאַרישע דיכטער.

אָבער איז מ. ל. האַלפּערן ווען עס איז געווען, אָדער גע־וואָלט זיין אַ פּראָלעטאַרישער דיכטער?

אַ פּראָלעטאַרישער דיכטער איז איינער, וואָס שעפּט זיין אינספּיראַציע, זיין אומצופרידנקייט און באַגייסטערונג פון דעם פּראָלעטאַרישן לעבן און פּראָלעטאַרישן קאַמף; איינער וואָס אידענטיפיצירט זיך אַזוי מיט די נויטן און מיט די האָ־פענונגען פון דעם קעמפנדיקן אַרבעטער־קלאַס, אַז ער דריקט אויס אין אַ קינסטלערישער פאָרם דאָס, וואָס דער פּראָלעטאַריאַט פילט, דאָס צו וואָס דער אַרבעטער שטרעבט. און עס איז גאָר ניט נויטיק דערביי, אַז ער, דער פּראָלעטאַ־רישער דיכטער, זאָל שרייבן דווקא פון אָרעמע אַרבעטער־הייזער, אָדער וועגן העלדישע סטרייקס, פּיקעטס, דעמאָנ־סטראַציעס און רעוואָלוציעס. דער פּראָלעטאַריאַט לעבט ניט נאָר אין שאַפּ און ניט בלויז אויף דער פּיקעט־ליין. ער לעבט אין אַ באַשטימטער סביבה, ער איז אַרומגערינגלט מיט אַ גאַנצן קאַפּיטאַליסטישן אָקעאַן פון געוואוינהייטן, מנהגים, געזעצן און איינגעוואוינטע, אָדער אַרויפגעצוואונגענע באַ־ציאונגען. ער האָט אַ באַציאונג ניט נאָר צו זיינע מיטאַר־בעטער, נאָר אויך צו זיין באַלעבאָס, ניט נאָר צו זיין אייבי־קער אָרעמקייט, נאָר אויך צו דער רייכקייט, וואָס ער העלפט שאַפן. דער פּראָלעטאַרישער דיכטער איז דעריבער בשום אופן ניט באַגרענעצט אין זיין טעמאַטיק. ער קאָן שרייבן וואָס ער וויל, וועגן אַלץ וואָס מאַכט אויף אים אַ שטאַרקן איינדרוק, — אָבער דער גרונט־סימן, אַז ער איז אַ פּראָלעטאַ־רישער דיכטער, איז זיין פּראָלעטאַרישע וועלט־באַציאונג, וועלט־אָפּשאַצונג.

וואָס־זשע איז געווען משה לייב האַלפּערנס וועלט־באַ־ציאונג?

אָט וואָס משה לייב האָט געשריבן אין אַ ליד מיטן כאַ־ראַקטעריסטישן נאָמען „פרילינג, ניינצן צוויי און צוואַנציק" (דאָס איז געווען די צייט, ווען ער האָט זיך אָנגעשלאָסן אָן דער „פרייהייט"):

„אַ קראַנקער, וואָס שמייכלט אויפן טויטנבעט,
אַ מענטש וואָס גייט אַרום מיט ביידע הענט אין די אַרבל,
און שווייגט:
אַן אַלטער וואָס קוקט אויף זיין דערהרגעטן זון
מיט אַ ליולקע אין מויל...
קוק איך אָן, מענטש פון אומעטום:
איך וועל ניט שרייען, אַז אַ פייער ברענט
אַרום דיין הויז.
ביים ברעג פון גרויסן ים זיץ איך
און מיינע אויגן ביי מיר זעען אויס,
ווי צוויי גרויסע געשווירן
אַנטקעגן דער זון, וואָס גייט אויף.
איך זוך רייד און איך געפין
בלינדע פון שרעק אין מיר ווייטיקן".
(„די גאָלדענע פּאַווע", ז' 140).

דאָ האָבן מיר דעם גאַנצן מ. ל. האַלפּערן אין זיינע אויפ־ריכטיקסטע, אין זיינע ניט־געקינצלטע, ניט־פּאָזירנדיקע מאָ־מענטן. ער זעט אַ קראַנקע וועלט, — די גאַנצע וועלט! — וואָס שמייכלט אויפן טויטנבעט, און ער פילט, אַז ער איז אַ טייל פון איר, און ער ווייסט ניט וואָס צו טאָן, ווי צו העלפן זיך און אפילו וואָס צו רעדן. וואָס־זשע קאָן ער טאָן? אויסשרייען זיין פאַרצווייפלונג, זיין פאַרצווייפלונג פון שרעק איבער זיין אייגענעם אונטערגאַנג, — און דאָס טוט ער אַזוי ערלעך און אויפריכטיק, ווי זעלטן וועלכער עס איז אַנדער פּאָעט.

גלויבט ער אין וואָס עס איז?

זעט, ווי ער מאָלט „אין סוף פון די טעג", דאָס הייסט די צייט, ווען דער מענטש וועט דערגרייכן זיין העכסטע אַנטוויקלונג. וואָס וועט דעמאָלט פּאַסירן?

„דער לעצטער מענטש
אויסגעלאָדן שוין אַוועקצופליען,
די זיבן קאַסטנס חזיר־פלייש וואָס ער האָט אָנגעגרייט
אויף דריי יאָר צייט
(ווייל אַזוי לאַנג וועט דויערן
דער וועג צו דער לבנה), —
קוקט ער — מיט דער מאַסקע אויפן פּנים שוין
נאָך איינמאָל זיך אַרום
אויף אַלע פיר זייטן פון דער וועלט.
דערנאָך אַ פליגלשטויס, —
און איבער אַלע וואָלקנס שוועבט ער שוין.
קוקט אים נאָך אַ הונט,
וואָס איז געבליבן אויסן
איינער און אַליין". („די גאָלדענע פּאַווע", ז' 141).

דאָס אַלץ וואָס בלייבט פון דעם גאַנצן מענטשלעכן קאַמף און פאָרשריט און שטרעבן ביים סאַמע סוף פון די טעג: אַן איינזאַמער מענטש, וואָס פליט אַוועק, ווער ווייסט צוליב וואָס, אויף דער לבנה, און אַן איינזאַמער הונט, וואָס ירשנט טרויעריק די גאַנצע ערד.

וואָס־זשע איז מ. ל. האַלפּערנס פּלאַץ, דער פּלאַץ פון דעם דיכטער אין דער דאָזיקער טרויעריקער ווירקלעכקייט און נאָך מער טרויעריקער צוקונפט?

אָט האָבן מיר זיין ליד „מיין צוואה":

„ווי נאָר עס איז אויפגעגאַנגען די זון
בין איך אַוועק און צונויפגעקליבן
קאָזע־באָבקעס אין דעם ליד אַריין,
וואָס איך האָב ערשט נעכטן אָנגעשריבן
פון דער לבנה מיט איר שיין.
און צו דעם האָב איך נאָך צוגעגעבן
עטלעכע לידער פון טיש דאַנעבן
וועגן דער הייליקייט פון דער ביבל,
וואָס ווען איך טראַכט פון דעם, ווערט מיר איבל,
און דאָס אַלצדינג האָב איך ווי אין אַ זאַק
איינגעפּאַקט אין מיין אַלטן פראַק,
דערנאָך אַריינגעשלאָגן אַ טשוואָק
אין דרויסן ביים פענצטער, און דאָס גאַנצע פּעקל
אויף דער קאָטשערע אַרויסגעהאַנגען.
זיינען מענטשן און קינדער פאַרבייגעגאַנגען
און האָבן געפרעגט ביי מיר, וואָס דאָס איז.
האָב איך זיך פאַרנויגט צו זייערע פיס
און געענטפערט, אַז דאָס זיינען מיינע יאָרן,
וואָס זיינען אַזוי פאַרשימלט געוואָרן
צווישן דעם אַלטן חכמה־געשטאַנק
פון מיין וואונדערלעכן ביכער שראַנק".

און דעם איינציקן זון זיינעם (דאָס אונטערשטרייכן דעם דאָזיקן מאָמענט ווייזט, אַז ער איז דאָ געווען זייער אויפריכ־

טיק) זאגט ער אן אין זיין צוואה, אז אים אַרט ניט וואס יענער וועט זיין, מעג זיין אפילו דער ערגסטער פאַרברעכער, אבער קיין פאַעט, וואס שרייבט פון לבנה־שיין און פון דער ביבל זאל ער בשום אופן ניט ווערן, ווייל אַנדערש זאגט ער זיך פון אים אפּ.

מעג זיך די דאזיקע "צוואה" זיין אַ גראַטעסק, — ווי מ. ל. האלפערן האט געטאן יעדעס מאל, ווען ער פלעגט זיך פאַרשעמען פאַרן אַרויסזאגן, וואס ער פילט אין דער אמתן, — אבער אינטערעסאַנט איז ערשטנס, אז ער האט קיין אַנדער פאַעטישע "צוואה" ניט געשריבן, און צווייטנס, — און דאס איז די הויפּט־זאַך — אז ער האט די זעלביקע באַציאונג צום פאַעטישן באַרוף אַרויסגעוויזן ניט איינמאל, נאָר צענדליקער מאל אין אַנדערע לידער: אַן אומצופרידנקייט מיט זיך אַליין און מיטן אייגענעם אויפטו, אַ פאַרצווייפלונג, אַ ביטערן פראַטעסט קעגן ניט קאַנען אויפטאָן עפעס אַזוינס, וואס זאל ווערט זיין די מי.

אזא מענטש האט זיך געמוזט פילן איינזאם און פאַרלוירן. און אין זיין ליידנשאַפטלעכן שטרעבן אַרויסצורייסן זיך פון דער פאַרשאַלטענער אינזאַמקייט און ציללאזיקייט, האט ער זיך געפרואווט צוטוליען צום רעוואָלוציאָנערן אַרבעטער־קלאַס. און מיר האבן אים אויפגענומען מיט אפענע ארעמס. כאטש זיין פאַרצווייפלונג איז אונדז געווען פרעמד, האבן מיר אבער אנגענומען זיין אומצופרידנקייט פאַר אַ נאַענטער, פאַר אַן אייגענער זאַך, און זיינע שארפע אויסדרוקן וועגן "קאזע־באבקעס" אין די לידער וועגן דער לבנה און וועגן דער ביבל האבן אין אונדזערע אויערן געקלונגען רעוואָלוציאָנעריש.

האבן אט די אויסדרוקן גאָר קיין באַדייטונג ניט געהאט? געוויס האבן זיי געהאט אַ וויכטיקע באַדייטונג. זיי האבן אַראָפגערישן אַנגענומענע פאַרשימלטע הייליקייטן, זיי האבן אנגערופן פאַעטישע שפּינוועבס מיטן פאַרדינטן נאָמען, זיי זיינען געווען אַ בונט קעגן דער אַלטער, בורזשואַזער פאַעזיע. און אויף אזוי פיל וויפל דאס צעברעכן דאס אלטע איז אן אבסאָלוט נויטיקער עלעמענט פאַר בויען דאס נייע, האט מ. ל. האַלפּערן זיכער געטאַן און אפּגעטאַן אַ גרויסע אַרבעט, וואס איז געווען וויכטיק פאַר דעם געבורט פון אַ יידישער פראָלעטאַרישער ליטעראַטור. וויכטיק פאַר דער פראָלעטאַרישער ליטעראַטור זיינען אויך געווען די ספּעציעלע מיטלען, וואס מ. ל. האַלפּערן האָט אַנטוויקלט און פאַרשאַרפט אין זיין דיכטונג: די ליידנשאַפטלעכקייט, די לאפידאַרישקייט, דער אימפּעט, די טיפע אויפריכטיקייט, דער בריייטער פאַרנעם פון דער טעמאַטיק, די רייכע בילדערישקייט.

דאס אַליין איז געווען גענוג צו מאַכן פון אים ביים לעבן אַ ווילקאָמענעם מיטגייער און מיטבויער פון אונדזער ליטעראַטור, וואס האָט זיך ערשט געדאַרפט דורכשלאָגן אַ וועג דורך דעם קלעפּיקן בורזשואַזן שפּינוועבס. דאס מאַכט אויך, אַז זיינע ווערק זאָלן אַרייַנגיין אַלס באַדייטנדיקער טייל אין דער גייסטיקער ירושה, אויף וועלכער מיר בויען אונדזער נייע פראָלעטאַרישע ליטעראַטור. אבער אויף צו האַלטן אים אין אונדזערע רייען זיינען אָט די אייגנשאַפטן פון זיין דיכטונג ניט געווען גענוג. אין זיין וועלט־באַציאונג איז ער געבליבן פרעמד דעם פראָלעטאַריאַט. דאס לעבן, שטרעבן און האָפענונגען פון דעם אַרבעטער־קלאַס זיינען אים געווען וויַיט. אונדזער גלויבן און אונדזער זיכערקייט אין זיך האבן זיך שטענדיק אפּגעשטויסן פון זיין ניט־גלויבן אין גאָרניט, פון זיין גרענעצלאָזער פאַרצווייפלונג.

מ. ל. האַלפּערן האָט אין זיינע ווערק אויסגעדריקט ניט אונדזער ניט־גלויבן אין דער וועלט פון די הערשער, נאָר דעם ניט־גלויבן פון דעם פאַרצווייפלטן קליינבירגערטום אין זיך אַליין; ניט אונדזער אומצופרידנקייט מיט די סאַציאַלע באַציאונגען, נאָר די אומצופרידנקייט פון דער האַלב־דעקלאַסירטער קליינבירגערלעכער אינטעליגענץ מיט איר אייגענער לאַגע און אַנמעכטיקייט. דערפאַר האָט מ. ל. האַלפּערן געקאָנט ביים לעבן גיין אַ שטיקל וועג אינאיינעם מיט אונדז, אבער דעם גאַנצן וועג האָט ער ניט געזען, ניט באַנומען און זיך פאַר אים געשראָקן. און נאָך אַ קורצן זיין מיט אונדז האָט ער אין 1924 געפּרואווט צוריק זיך אומקערן אויף זיינע אייגנאַמע וועגן פון אַן איינזאַמען דיכטער, אַן אומצופרידענעם אינדיווידואַליסט.

לאַמעד שאַפּירא

לאַמעד שאַפּירא איז אַזוי „דורכאויס שרייבער" און שרייבט אַזוי קאַרג און זעלטן, אַז יעדעס מאָל, וועז ער וויזט זיך אין דער ליטעראַטור מיט אַן אַרטיקל אָדער בוך, איז עס אַ דערשיינונג, וואָס מוז צוציען די אויפמערקזאַמקייט פון די יידישע לייענער און שרייבער און מוז באַגריסט ווערן. און דאָס איז ניט גראָד דערפאַר, ווייל אַלץ וואָס ער זאָגט איז שפּאָגל־ניי, אָדער מען מוז מיט אַלץ וואָס ער זאָגט איינשטי־מען. די אורזאַך פון דעם באַזונדערן אינטערעס, וואָס לאַמעד שאַפּיראָס שרייבן רופט אַרויס איז דאָס, וואָס ער טראַכט אין דער הויך צוזאַמען מיט זיינע לייענער. און דאָס, וואָס ער טראַכט, איז פאַר אונדזער ליטעראַטור וויכטיק.

זיין נייעם בוך האָט ער באַטיטלט: „דער שרייבער גייט אין חדר". וואָס מיינט עס? דאָס מיינט, אַז דער שרי־בער לערנט כסדר, לערנט פון אַנדערע און לערנט פון זיך אַליין, לערנט פון דערגרייכונגען און אפשר נאָך מער פון פעלערן. דאָס בוך איז אַ געמיש פון פאַרשיידענע זאַכן, וואָר־שיינלעך געשריבענע אין פאַרשיידענע צייטן: אויטאָבי־אָגראַפישע באַמערקונגען, ליטעראַרישע זכרונות, רעצענזי־עס און באַמערקונגען וועגן ביכער און טעאַטערשיש בא־טראַכטונגען וועגן פאַרשיידענע פאַרמען און פראַגן פון לי־טעראַטור. די אַלע זאַכן, וואָס קאָנען אויפן ערשטן בליק אויסזען ווי צופעליק צונויפגעבונדענע צווישן די טאָוולען פון אַ בוך, זיינען צווישן זיך אָבער אין דער אמתן ענג פאַר־בונדן. און די פאַרבינדונג צווישן זיי איז די וויכטיקסטע אין אַ ליטעראַרישן ווערק: די אינטימע פערזענלעכקייט פון דעם שרייבער.

לאַמעד שאַפּירא איז אייגער פון די אינטערעסאַנטסטע פערזענלעכקייטן אין אונדזער ליטעראַטור. אַ מענטש, וואָס האָט זיך קיינמאָל ניט באַפרידיקט מיט דעם דערגרייכטן און האָט זיך שטענדיק געשטעלט וועלטערע און העכערע לי־טעראַרישע צילן. וועז ער איז ניט געווען בכוח אויסצופירן זיי אַזוי ווי ער האָט זיי אויסגעחלומט, האָט ער ניט געשריבן יעדנפאַלס, האָט ער קיינמאָל ניט געהאַלטן פון רוען אויף געוואונענע לאָרבער־בלעטער, אָדער פון מעפיסטאָס פאַרפי־רערישן כלל, אַז „דאָרטן, וואו עס פעלן אויס באַגריפן, שטעל אַריין אַ וואָרט". ביי לאַמעד שאַפּיראָן איז אַ וואָרט הייליק, אַ וואָרט איז אַ טאַט, אַ וואָרט איז פריער פאַר אַלץ אַ מאַנונג צו זיך און דערנאָך צו אַנדערע:

„עס גייט אַרום — באַמערקט ער אין זיין בוך (ז׳ 36) — אַ לעגענדע צווישן שרייבער און געוויסע לייענער, אַז דער שרייבער מוז שרייבן, כאילו כפאו שד (ווי אַ רוח וואָלט אין אים אַריין). דאָס איז שמייכלדיק פאַר די שרייבער, ווייל דאָס טיילט זיי אַרויס אין עפעס אַ באַזונדערער ראַסע, ווי אַפּאָלאָ וואָלט זיך באַזעצט אין זייערע קעפּ. איך גלויב נישט אין אָט דער לעגענדע. אַ שרייבער קאָן אויך — ניט שרייבן. פּשוט — ניט שרייבן. איך בין חושד, אַז דער שרייבערישער שד איז אָפּטמאָל ניט עפּעס אַנדערש, ווי די גלוסטעניש 'צו זיין ביים עולם אין אויג'. דערפון — דער פאַלשער קלאַנג, ווי פון אַ אָנגעשפּאָלטענעם טאָפּ, אין געוויסע ליטעראַרישע ווערק, ספּעציעל די יענקע, וואָס זיינען געוומען אויף 'הויכע' טעמעס, וואו פאַרן שרייבער איז נויטיק אַריבערצושרייען דעם אַזוי אויך שרייענדיקן שטאָף".

ביי לאַמעד שאַפּיראָן מיינט שרייבן — לעבן און איבער־לעבן. אָמאָל, אין אָנהייב פון זיין שרייבן, באַלד נאָך דעם זשיטאָמירער פאָגראָם, וואָס האָט אַזוי אויפגעטרייסלט די יידן אין זיין צייט, האָט לאַמעד שאַפּירא אָנגעשריבן אַ דער־ציילונג „דער צלם". די דאָזיקע דערציילונג איז מיטאָמאָל געווארן זייער פאָפולער און האָט פאָפולער געמאַכט צווישן דעם לייענער־עולם דעם נאָמען פון דעם יונגן שרייבער. די דערציילונג האָט באַווירקט אַ סך יונגע שרייבער, וואָס האָבן געוומען שרייבן אין איר טאָן. ביים עולם איז לאַמעד שאַפּירא אידענטיפיצירט געוואָרן מיט דעם „צלם", מיט דער טערפקער ביטערקייט, מיט וועלכער די דערציילונג איז געווען דורכגעדרונגען. אָבער אָט וואָס ל. שאַפּירא אַליין דערציילט וועגן יענעם פּעריאָד פון זיין שרייבן (ז׳ 32):

„דער אמתער קוואַל פון יענע מיינע זאַכן איז געווען עקשנות און סטאָאיציזם, און זייער טיפערע אַבזיכט — צו שטאַרקן די הערצער. אָבער נאָכן אנשרייבן דעם „צלם" האָב איך זיך געזאָגט: 'געגוג! אויס פאָגראָמען! איך קאָן ניט ווייטער לעבן מיטן פאָגראָם אין האַרצן'..."

לאַמעד שאַפּירא האָט זיך מער ווי ס׳רוב אַנדערע אוג־הזערע קינסטלער פאַרנומען מיט דער טעאַריע פון דער ליטעראַטור, פון דעם געשריבענעם וואָרט. ווי געזאָגט, טיילט ער מיט דעם לייענער זיינע געדאַנקען. ער טראַכט אין דער הויך. און טראַכטנדיק קומט ער ניט שטענדיק צו אַזעלכע שלוסן, וואָס זאָלן פולשטענדיק באַפרידיקן דעם לייענער אָדער אפילו אים אַליין, דעם שרייבער.

פאַרגלייכנדיק די ליטעראַטור — די וואָרט־קונסט — מיט אַנדערע קונסטן, — פאָלט אים איין, אַז בעת די גראָפישע און פלאַסטישע קונסטן, בעת מאָלעריי און מוזיק אָפּעלירן אוממיטלבאַר צו אונדזערע חושים, דורך די אויגן און אויערן, איז דאָס וואָרט אַ ריין קאָנווענציאָנעלע זאַך, וואָס באַנוצט זיך אין דער ליטעראַטור מיט שריפט־צייכנס, וואָס פאָר זיך אַליין באַדייטן זיי גאָרניט. און וויבאַלד אַזוי איז שוין דאָס וואָרט כלומרשט ניט קיין אויסרייד פון דער וירקלעכקייט, נאָר „בלויז אַ שאָטן" פון דער רעאַליטעט. דאָס געשריבענע וואָרט, ווידער, איז אַ „שאָטן פון אַ שאָטן".

„ביי דער דאָזיקער אַנטדעקונג — גיט צו לאַמעד שא־פּירא (ז׳ 24) — האָט זיך מיין פּנים אַ ביסל אויסגעצויגן (ווייל ער איז געקומען צו דער פולער אָפּלייקענונג פון דעם ווערט פון דער וואָרט־קונסט). איך האָבן געוומען זוכן מיט־לען, ווי צו דערנעענטערן די וואָרט־קונסט צו אַנדערע קונסטן, דאָס הייסט, צו זייער קראָפט פון באַווירקונג".

עס איז ניט דאָ דער פּלאַץ אַריינצולאָזן זיך אין אַ דיס־

„מאָרגן־פֿרייהייט", 24טן יוני, 1945.

קוסיע מיט לאַמעד שאַפּיראָן וועגן די מיטלען, דורך וועלכע קונסטן ווירקן און וועגן דער ראָלע פון דעם וואָרט אין קונסט. וואָרום אויב קונסט איז ניט בכלל „אַן אָפּשפּיגלונג פון דער ווירקלעכקייט", נאָר אַן אָרגאַניזירטע אָפּשפּיגלונג, ביי וועל־כער דער קינסטלער קלייבט באַוואוסטזיניק אויס וואָס און ווי אַזוי אָפּצושפּיגלען; אויב דאָס אינסטינקטיווע זינגען פון פון אַ פויגל איז ניט קיין קונסט, בעת דאָס קאָמפּליצירטע געזאַנג, אָדער מוזיקאַלישע קאָמפּאָזיציע פון דעם מענטשן, וואָס איז אין אַ גרויסער מאָס געבויט אויף קאָנווענציאָנעלע באַגריפן און סימבאָלן איז יאָ קונסט, — איז דאָס וואָרט, וואָס איז דורכאויס קאָנווענציע און דורכאויס אָרגאַניזירטער אויסדרוק, געוויס איינע פון די העכסטע פאָרמען פון קונסט־אויסדרוק. אָבער ניט וועגן דער דעפיניצע פון דעם אָרט פון וואָרט אַלס קונסט־מיטל האַנדלט זיך דאָ. איך האָב דאָ געוואָלט בלויז ווייזן אַ מוסטער פון לאַמעד שאַפּיראָס הויך־טראַכטן, אפילו ווען דאָס טראַכטן דערפירט אים צו שלוסן, וואָס מאַכן זיין פּנים „אַ ביסל אויסגעצויגן".

יעדער לייענער און שרייבער וועט מיט אינטערעס — און נוצן — איבערלייענען לאַמעד שאַפּיראָס טעאָרעטישע באַטראַכטונגען וועגן סטיל, וועגן מאַניר פון שרייבן, וועגן דער טעמע, וועגן קאָמפּאָזיציע, וועגן דער ראָלע פון באַוואוסטזיין אין קינסטלערישן שאַפן:

„דער תוך פון קאָמפּאָזיציע — באַמערקט לאַמעד שאַ־פּיראָ אין איין אָרט (ז׳ 27) — איז גאַנצקייט פון ווערק, אַזוי אַז איינמאָל געשאַפן זאָל עס קאָנען עקזיסטירן אָן זיין באַ־שאַפער. די קונסט פאַרמערט די צאָל פון עקזיסטענצן אין אונדזער וועלט".

***

לאַמעד שאַפּיראָ איז שטענדיק געווען אַ סאָציאַל־באַ־וואוסטזיניקער שרייבער. איז ניט קיין וואונדער, וואָס די אַנטשטייאונג פון דער יידישער פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור סיי אין סאָוועטנפאַרבאַנד, סיי אין אַמעריקע, האָט ביי אים אַרויסגערופן אַ גרויסן אינטערעס און סימפּאַטיע:

„ווען אַ קלאַס ווערט אַ הערשער פון געזעלשאַפטלעכן לעבן — שרייבט לאַמעד שאַפּיראָ — (ז׳ 50) — ווערט די לי־טעראַטור ממילא אַן אָפּשפּיגלונג פון זיין לעבן. דאָס איז דער אמתער תוך פון דעם טערמין סאָציאַלע איינשטעלונג... עס איז ניט אינטערעסאַנט צו פּאָלעמיזירן מיט יענע, וואָס זיינען קעגן פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור. עס איז אָבער וויכטיק צו פאַרשטענדיקן זיך קלאָר מיט די, וואָס זיינען פאַר, — דאָס הייסט קלאָר מאַכן דעם ענין פאַר זיך אַליין".

דערמיט האָט לאַמעד שאַפּיראָ זיך געשטעלט סוביעקטיוו און אָביעקטיוו אין די רייען פון די פריינט פון פּראָלעטאַרי־שער ליטעראַטור אין אַ צייט, ווען די מאָדע און די רעאַקציע האָבן געפאָדערט, אַז מ׳זאָל די פּראָלעטאַרישע ליטעראַטור פאַרלייקענען אָדער וואולגאַר פאַרשרייען.

דאָס מיינט, נאַטירלעך, ניט, אַז מען מוז איינשטימען מיט לאַמעד שאַפּיראָס אַלע סברות וועגן פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור, אָדער אַז ער אַליין איז צומאָל ניט באַווירקט געוואָרן פון די זעלביקע רעאַקציאָנערע עלעמענטן, מיט וועלכע ס׳איז אים „ניט אינטערעסאַנט צו פּאָלעמיזירן". אין איין אָרט, למשל, אין זיינעם אַ בריוו צו די „חברים פון „מאָרגן־פרייהייט" (געשריבן מיט אַ צען יאָר צוריק), דער־קלערט ער, אַז „פאַר אייך האָט דער קלאַסנקאַמף פּשוט אַראָפּגעשווענקט יידיש־נאַציאָנאַלע פראַגן, פאַר מיר — ניט. איר לאָזט ניט דורך קיין געלעגנהייט צו פּאָרן דעם באַגריף ׳נאַציאָנאַליזם׳ מיט ׳שאָוויניזם׳, איך — פאַר זיי ניט". הגם ס׳איז אמת, אַז מיר האָבן אין אונדזער דעמאָלט־דיקער טערמינאָלאָגיע צומאָל פאַרמישט נאַציאָנאַליזם מיט שאָוויניזם, האָט אָבער אַזאַ שרייבער ווי לאַמעד שאַפּיראָ גע־דאַרפט איינזען, אַז דער קלאַסנקאַמף האָט ביי אונדז קיין יידיש־נאַציאָנאַלע פראַגן בשום אופן ניט „אַראָפּגעשווענקט".

אין דעם בוך „דער שרייבער גייט אין חדר" וועט דער לייענער אַ חוץ די פאַרשיידענע סטימולירנדיקע טעאָרע־טישע באַטראַכטונגען וועגן ליטעראַטור בכלל און ספּעציעל וועגן יידישער ליטעראַטור און פּראָלעטאַריש־יידישער, גע־פינען זייער אינטערעסאַנטע זכרונות — וועגן דעם ערשטן פּעריאָד פון דער פּרץ־ווירקונג, וועגן י. ח. ברענערן, וועגן באַגעגענישן מיט אַמעריקאַניש־יידישע שרייבער און אַ ריי געלונגענע קריטישע באַמערקונגען וועגן א. ראַבאָיען. מ. א. סולן, משה נאַדירן, כאַווער־פּאַווערן, יעקב גלאַטשטיינען און אַנדערע.

לאַמעד שאַפּיראָס „דער שרייבער גייט אין חדר" איז אַ בוך פון גרויסער אויפריכטיקייט און פון סטימולירנדיקע געדאַנקען וועגן ליטעראַטור.

יונה ראָזענפעלד

איך האָב צום ערשטן מאָל זיך געטראָפן, — כ׳קאָן ניט זאָגן, אַז נאָענט באַקענט זיך — מיט יונה ראָזענפעלדן סוף 1907 אין ווילנע, אין ה. ד. נאָמבערגס ליטעראַרישן „סאַלאָן".

נאָמבערגס „סאַלאָן" האָט זיך געפונען אין דעם האָטעל „דאַגמאַר", דאַכט זיך, אויף דער טייטשער גאַס. דער „סאַלאָן" איז אייגנטלעך געווען דער צימער, אין וועלכן ה. ד. נאָמבערג האָט געוואוינט אין האָטעל. פון נאָכמיטאָג, ווען ה. ד. נאָמבערג איז געקומען פון זיין אַרבעט אין דער העברייאישער צייטונג „הזמן", ביז שפּעט אין אָוונט, ווען עס פלעגט קומען די צייט אַוועקצולאָזן זיך ערגעץ אין אַ קאַפע, אָדער אין אַ קעלער־רעסטאָראַן, האָט אין נאָמבערגס „סאַלאָן" געזאָדן אַ סאַמאָוואַר אויפן טיש און די טירן זיינען געווען אָפן פאַר יעדן איינעם, וואָס האָט געהאַט אַ וועלכע עס איז שייכות צו טינט און פעדער.

געווען איז עס אין דער צייט, ווען די רעוואָלוציאָנערע כוואַליע פון 1905 איז שוין שטאַרק צוריקגעפאַלן. די שרייבער און טוער, וואָס זיינען פריער געווען איינגעשלאָסן אין זייער פּאַרטייאישער סביבה פון בונד, ס. ס., פּועלי־ציון, ציוניסטן, סערפּאָווצעס און אַרום זייערע אויסגאַבן, ווי דער בונדישער „וועקער", דער עס־עסישער „נייער וועג" און די אויסגאַבן פון די אַנדערע פּאַרטייען, האָבן גענומען זוכן אַ דערנעענטערונג צווישן זיך. דער נייטראַלער באָדן, אויף וועלכן זיי האָבן זיך געקאָנט טרעפן איז געווען די יידישע ליטעראַטור, וואָס האָט דעמאָלט איבערגעלעבט איר אַזוי־גערופענעם „רענעסאַנס", און דער נייטראַלער פּלאַץ, וואו זיי האָבן זיך באַגעגנט, איז געווען ה. ד. נאָמבערגס „סאַלאָן".

עס געדענקט זיך פון יענע צייטן, ווי אברהם רייזען פלעגט דאָרטן פאַרברענגען די גאַנצע צייט, וואָס ער פלעגט זיך געפינען אין ווילנע; שלום אַש האָט זיך באַוויזן פון צייט צו צייט; א. ווייטער פלעגט דאָרטן אַמאָל אָפּשווייגן גאַנצע אָוונטן און אַמאָל אָפּרעדן שעהנווייז נאָכאַנאַנד; י. מ. ווייסענבערג איז ספּעציעל געקומען אַמאָל פון וואַרשע איבערצולייענען זיינע אַ דראַמע; פּרץ הירשביין האָט דאָרטן געשמועסט געלאַסן, ניט געכאַפּט.

עס זיינען אָפט אַריינגעקומען אין ה. ד. נאָמבערגס „סאַלאָן" און הייס דיסקוטירט אויף ליטעראַרישע און קולטור־פּראָבלעמען דער בונדיסט א. ליטוואַק, דער „ס. ס." לאצקי־בערטאָלדי, דער פּועלי־ציון זרובבל, דער ציוניסטישער קריטיקער ש. גאָרעליק, ז. י. אנכי און אַ צאָל אַנדערע.

די ליטעראַרישע דיסקוסיעס אין נאָמבערגס „סאַלאָן" זיינען געוויינלעך געפירט געוואָרן אַרום אַ נייער זאַך, — אָפט אַ נאָך ניט געדרוקטער, וואָס אַ שרייבער האָט געבראַכט און איבערגעלייענט. דער אורטייל האָט געוויינלעך אויף זיך לאַנג ניט געלאָזן וואַרטן. אָפט איז ער געווען אַזוי שאַרף, אַז מען האָט אָנגעהויבן באַצייכענען די שמועסן אין נאָמבערגס „סאַלאָן", אין גייסט פון יענער צייט, אַלס „פעלד־מיליטערישער געריכט"...

אין אָט דער סביבה האָט זיך איין מאָל באַוויזן יונה ראָזענפעלד. דער אמת איז, אַז ער האָט זיך אַזוי ווייניק געוואָרפן אין די אויגן און האָט אַזוי פעסט געשוויגן, אַז ס׳האָבן געמוזט דורכגיין עטלעכע אָוונטן ביז מען האָט אים גענומען ציען ביים אַרבל, צי האָט ער עפּעס געבראַכט, צי וויל ער עפּעס איבערלייענען, צי וויל ער זיך שטעלן פאַרן „פעלד־מיליטערישן געריכט". אויף די אַלע פראַגעס האָט ער געענטפערט כמעט בלויז מיט עפּעס אַ שעמעוודיקן שמייכל, מיט אַ שאָקל פון קאָפּ אויף „ניין". ער איז געווען אַ קליין־געוויקסיקער, און צוליב זיין דאַרקייט האָט ער אויסגעזען עפּעס נאָך קלענער. זיין פּנים האָט זיך אויסגעצייכנט בלויז מיט די רויטלעכע אַראָפּגעלאָזענע וואָנסן, און קליינע באַאָבאַכטנדיקע אויגן און אַ שמייכל, וואָס איז געווען האַלב־איראָניש, האַלב פאַרשעמט, ווי ער וואָלט קוקן אויף די מענטשן פון דער זייט און זיין אויף דער וואַך צו כאַפּן ביי זיי עפּעס, נאָר אַליין ניט געכאַפּט צו ווערן.

אין מער ווי אין 30 יאָר אַרום, אין 1940, ווען מיר האָבן ביידע געוואוינט אין ברייטאָן, ניו־יאָרק, ביים ים, און האָבן זיך אָפט באַגעגנט און גערעדט, האָב איך אים דערמאָנט וועגן דעם איינדרוק, וואָס ער האָט דעמאָלט, אין 1907, געמאַכט אויף מיר, — הויפּטזאַכלעך דערפאַר, ווייל ער האָט אויך אין די שפּעטערדיקע יאָרן איינגעהאַלטן אויפן פּנים דעם זעלביקן אויסדרוק און דעם זעלביקן שמייכל אין די אויגן. און ער האָט זיך האַרציק, ווי אַ קינד, צעלאַכט פון דעם בילד, וואָס כ׳האָב אים אָפּגעמאָלט:

— אָבער פאַרוואָס זייט איר דעמאָלט געווען אַזאַ איינגעשפּאַרטער שווייגער?

— ווייל כ׳האָב ניט געהאַט וואָס צו זאָגן, — האָט מיר יונה ראָזענפעלד שמייכלענדיק געענטפערט, — דאָרטן האָבן זיך צונויפגעקליבן באַוואוסטע שרייבער, טוער, אינטעליגענטן. זיי האָבן אָפט גערעדט אַזעלכע הויכע ווערטער און זיינען פאַרקראָכן אין אַזעלכע הויכע און פאַרפּלאָנטערטע דרכים, אַז איך האָב פּשוט אָפט ניט פאַרשטאַנען וועגן וואָס דער טומל איז...

— און דערפאַר האָט איר געשמייכלט?

— ווייל כ׳בין געווען זיכער, אַז די אַלע אינטעליגענטן פאַרשטייען אַליין אויך ניט אַלץ, וואָס זיי צערעדן, נאָר איך האָב ניט געוואָלט, אַז זיי זאָלן זיך אָנשטויסן. אַז איך טראַכט אַזוי...

עס איז, פאַרשטייט זיך, מעגלעך, אַז עטלעכע צענדליק יאָר נאָך אונדזערע ערשטע באַגעגענישן אין נאָמבערגס „סאַלאָן" האָט יונה ראָזענפעלד אויף אַזאַ אופן געפּרואווט פאַרענטפערן זיין אַמאָליקע אויפפירונג, און מעגלעך, אַז די דערקלערונג איז געווען אַ צוגעטראַכטע. אָבער אַ גרויס שטיק אמת איז אין איר זיכער געווען. וואָרום אָפּשרייבנדיק גאַנצע 40 יאָר, פון דעם יאָר 1904, ווען ער האָט צום ערשטן

„יידישע קולטור", יולי 1954.

מאָל אַנגעשריבן און געוויזן ביאַליק־ראוניצקין אַ פּאָר זאַכן, און ביז פּאָר זיין טויט אין ניו־יאָרק אין 1944, וועלן ער האָט שוין געהאַט הינטער זיך אַרום אַ טוץ געדרוקטע בענד דערציילונגען און ראָמאַנען, איז יונה ראָזענפעלד, ווי איך האָב אים דעמאָלט געזען און ווי איך זע אים איצט אין זכרון, פּאַרבליבן דער זעלביקער שטילער, צוריקגעצויגענער מענטש, דער שאַרפער באָבאַכטער, וואָס האָט געקוקט פון אַ זייט און פון אַ ווינקל אויף דעם אַרומיקן לעבן מיט אַ האַלבן שמייכל, — דער מענטש פון פאָלק, וואָס האָט, דאָכט זיך, קיינמאָל ניט געטראָכט, אַז ער, אַלס שרייבער, געהערט אויך צו דער זעלביקער ירדישער אינטעליגענץ, צו וועלכער ער האָט זיך שטענדיק — און אָפט מיט רעכט — באַציגן מיט גרויס אומצוטרוי...

צוריקקערנדיק זיך צו אונדזערע ערשטע באַגעגענישן אין נאָמבערגס „סאַלאָן", וועגן וועלכע כ׳האָב פון אָנהייב באַמערקט, אַז כ׳האָב זיך מיט אים געטראָפן, אָבער נאָענט ניט באַקענט זיך: מיר דאָכט, אַז די דאָזיקע באַציאונג צו די אַרומיקע — באַזונדערס צו דער שרייבערישער סביבה, צו דער אינטעליגענץ — איז געווען די הויפּט־סיבה פּאַר־וואָס יונה ראָזענפעלדן איז דעמאָלט, — איך וויס ניט ווי שפּעטער — בכלל געווען זייער שווער צו שליסן נעענטערע באַקאַנטשאַפטן. ער האָט אַלס שרייבער בעסער געוואָלט זיצן אין זיין ווינקל און אַרויסקוקן פון דאָרטן, אַיידער גע־פינען זיך אינמיטן פון אַן עולם, פון אַ שרייבער־סביבה, וואָס קאָן אים נאָך באַווירקן.

איך געדענק, ווי יונה ראָזענפעלד האָט מיך איין מאָל איבערראַשט אין אַ געשפּרעך אין בריסטאָן, וועלן ער האָט אויף מיין באַמערקונג וועגן אַ געוויסן שרייבער און זיינע ווערק, וואָס האָבן דעמאָלט צוגעציגן אַ סך אויפמערקזאַם־קייט, מיר זייער אָפּנהאַרציק און אָן שום אָנשטעלן געענטפערט:

איך לייען אים ניט!...

און אין וויטערדיקן שמועס האָט ער מיך פּאַרזיכערט, אַז ער לייענט בכלל זייער וויניק ליטעראַרישע ווערק. די סיבה? ער ווייל פון זיי ניט באַווירקט ווערן. ער האָלט, אַז אַ שרייבער שרייבט אַמבעסטן, וועלן ער שרייבט פון זיך אַרויס, און ניט פון דרויסן; פון דעם וואָס ער האָט אַליין איבערגעלעבט און איבערגעפילט און ניט פון דעם, וואָס באַווירקט אים פון דרויסן, — און אַז אפשר איז איינע פון די הויפּט־סיבות, וואָס מיר האָבן אַזוי וויניק אמת־אַריגי־נעלע שרייבער דאָס, וואָס די שרייבער, ווי אָלע אינטע־ליגענטן, לייענען אַ סך ביכער און ווילנדיק ניט־ווילנדיק ווערן זיי באַאיינפלוסט פון דעם...

אין מיינע אויערן האָט עס געקלונגען אַזוי נאַאיוו, אַז כ׳וואָלט עס געקאָנט דערוואַרטן פון אַ רויען אָנפאַנגער און ניט פון אַ רייפן, איינגעשטעלטן שרייבער. איך האָב עס אים געזאָגט, אָבער ער האָט זיך געהאַלטן ביי זיין מיינונג, אַז וואָס וויניקער אַ שרייבער לייענט אַנדערע שרייבער, אַלץ געזינטער איז עס פּאַר אים...

צו יענער צייט, אין 1907, וועלן יונה ראָזענפעלד האָט זיך צום ערשטן מאָל באַוויזן אין נאָמבערגס „סאַלאָן", איך ווילנע, האָט עס נאָך קיין סך ניט אָנגעשריבן, אָבער דאָס וואָס ער האָט אָפּגעדרוקט, האָט שוין צוגעצויגן די אויפ־מערקזאַמקייט פון די לייענער און קריטיקער צו אים, זיין דערציילונג „קאָנקורענטן" — וועגן אַ פּאָטער אַ לא יוצלח, וואָס לעבט אויפן חשבון פון דער ווייב און פאַרלירט זיין „פּאָזיציע", וועגן אַ קליינע טאָכטער וואָקסט אַ ביסל אונטער און נעמט איבער די „הויז־־אַרבעט"; אויך זיין דערציילונג וועגן אַ פּאָטער, אַן אלמן און זיין טאָכטער, צווישן וועלכע עס שפּילט זיך אָפּ אַן עראָטישע סצענע, און אייניקע אַנ־דערע דערציילונגען, אין וועלכע ער האָט באַוויזן פינצטע־רע, באַהאַלטענע וויקעלעך פון פאַריאָגטן מענטשנס נשמה, האָבן באַוויזן, אַז מען האָט פאַר זיך אַ שרייבער מיט אַ שאַרף אויג, מיט אַ פייאיקייט טיף אַרייצוקוקן אונטער דעם אוי־בערפלאַך פון לעבן, מיט אַ דרייסטער און זיכערער פּען און אַ שפּראַך פון אַ פאָלקס־מענטש.

יונה ראָזענפעלד איז פון פּאַך געווען אַ שטעקל־מאַכער, — ניט קיין זייער רייכע פּרנסה. און אַ לעבן צו מאַכן פון איר איז געווען אַזוי שווער, אַז ווי ער אַליין פלעגט שפּעטער דערציילן, האָט ער אַרבעטנדיק ביי שטעקלעך קיינמאָל ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט אָנצושרייבן ניט נאָר אַ דערציילונג, נאָר אפילו אַ בריוו. אָבער וועלן ער האָט שוין געמוען שרייבן איז יונה ראָזענפעלד געווארן געניג פּאָפולער, אַז ער זאָל ווערן פון די ווייניקע יידישע בעלעטריסטן, וואָס האָבן באַ־קומען די מעגלעכקייט אַוועקצואוואַרפן אַלע אַנדערע באַ־שעפטיקונגען און ווי עס איז „מאַכן אַ לעבן" בלויז פון שרייבן. יונה ראָזענפעלדס זאָכן האָט מען גערן געדרוקט אין די צייטונגען און זשורנאַלן און עס האָבן זיך געפונען פאַרלע־גער, וואָס האָבן גערן אַרויסגעגעבן זיינע ווערק.

אין אַמעריקע, וואוהין יונה ראָזענפעלד איז געקומען אין 1921, איז ער תיכף געווארן אַ מיטאַרבעטער פון „פאָר־ווערטס", וואו ער האָט געדרוקט זיינע דערציילונגען און ראָמאַנען. אַ דאַנק זיין שטענדיקער מיטאַרבעטערשאַפט אין דער צייטונג, האָט ער פילייכט צום ערשטן מאָל אין זיין לעבן דערפילט דעם טעם פון ניט דאַרפן מורא האָבן פאַר דעם מאַרגנדיקן טאָג, פון קאָנען רואיק אַרבעטן אי־בער זיינע שאַפונגען. אָבער, ווי ס׳איז געווען כמעט אומ־פאַרמיידלעך, ווי ס׳האָט פאַסירט מיט כמעט יעדן טא־לאַנטפולן בעלעטריסט, וואָס האָט געהאַט דעם „גלוק" אַרייצופאַלן אין „פּאָרווערטס", איז ער די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן געווען געצוואונגען אויסצוטרינקען דעם בי־טערן כוס פון אַנטוישונג, דערנידערונג און אָפּהענטיקייט.

וועלן יונה ראָזענפעלד איז אַנגעקומען קיין אַמעריקע, האָט אים אב. קאַהאַן אויפגענומען „מיט בייזע הענט", — ניט נאָר ווי אַ באַוואוסטען טאַלאַנטפולן שרייבער, וואָס האָט זיך געשאַפן אַ נאָמען צווישן יידישע לייענער, נאָר, וואַרשיינלעך, דערהויפט צוליב ראָזענפעלדס פייאיקייט אַרויסצוברענגען פאַרקריפּלטע נשמות און סיטואַציעס און צו באַירן עראָטישע, אפילו פערווערזע טעמעס. אָבער מיט דער צייט איז אב. קאַהאַן „אַנטוישט" געווארן אין יונה ראָ־זענפעלדן, ווי ער איז „אַנטוישט" געווארן אין שלום אַשן, אברהם רייזענען און אַנדערע טאַלאַנטפולע שרייבער. די סיבה איז געווען, וואָס, ערשטנס, האָבן זיי זיך ניט געלאָזן שטוניסן פון זייער רעדאַקטאָר צו וויט אין זומפ פון שונד און, צווייטנס, ווייל קאַהאַן האָט ניט געקאָנט פּאַרטראָגן, אַז „זיינער" אַ מיטאַרבעטער זאָל מער פּאַראינטערעסירן דעם לייענער, איידער קאַהאַנס אייגענע שרייבעכצן.

דער רעזולטאַט פון אב. קאַהאַנס „אָפּקילונג" צו אים, איז געווען, אַז יונה ראָזענפעלד האָט די לעצטע יאָרן פון זיין

לעבן געשריבן, אבער זיך ניט געדרוקט. אין „פארווערטס" האט אים אב. קאהאן ניט געדרוקט און דרוקן זיך ערגעץ אנדערש האט ער ניט געטארט, ווייל קאהאן האט אים געווארנט, אז טאמער וועט ער אראפגענומען ווערן פון צעטל „פארווערטס"-מיטארבעטער און וועט אויפהערן קריגן זיין ווענטלעכן געהאלט, ווילכן קאהאן ווילט ביי אים סיי-ווי אוועקגענומען, ווען ניט די מורא פאר א ליטעראריש סקאנדאל.

אבער אוועקשיקן קאהאנען מיטן „פארווערטס" צו אלדי גוטע יאר האט יונה ראזענפעלד זיך ניט געקאנט אנטשליסן. ערשטנס, דערפאר, ווייל ער איז די לעצטע 8 יאר פון זיין לעבן געווען א געפערלעך קראנקער מענטש, — אין 1936 האט ער דורכגעמאכט אן אפעראציע אויף מאגן-קענסער (ראק), און ער האט געלעבט אין דער שטענדיקער מורא, — ווילכע האט זיך טאקע סוף-כל-סוף בארעכטיקט, — אז דער קענסער וועט זיך אומקערן; און, צווייטנס, איז די לאגע אין דער יידישער פרעסע און פארלאג-ווען צו יענער צייט שוין געווען אזא, אז ראזענפעלד האט געהאט זייער וויניק האפענונגען צו קאנען פארדינען אויף א לעבן דרוקנדיק זיך ערגעץ אנדערש.

בעת אונדזערע אפטע באגעגנישן צווישן 1939-1942 פלעגט ער אפט מיט ביטערניש און ממש מיט צייקריצע-ניש רעדן וועגן דער שווערער און אומנאטירלעכער לאגע פון א שרייבער, וועמען ס'איז פארוועדט צו דרוקן זיך, אין ווילכער דער „אלטער אכזר" (אב. קאהאן) האט אים געשטעלט. ער האט געזאגט, אז ער איז בלויז צופרידן, וואס זיין באקאנטשאפט מיט קאהאנען האט אים געגעבן די מעגלעכקייט אריינצוקוקן אין א גאנץ אויסטערלישער פארקריפלטער און פערווערזער נשמה, און אז אויב ער האט איצט ניט קיין מעגלעכקייט צו פארקערפערן אים אין א ווערק, ווען ער עס זיכער טאן אין זיין אויטאביאגראפיע, וואס וועט דערשינען נאך זיין, אדער נאך קאהאנס טויט. צי האט ער עס טאקע געטאן, וויס איך ניט, ווייל פון זיין אויטאביאגראפיע איז א חוץ דעם ערשטן באנד, וואס מאלט זייער יונגע, ביטערע לערן-יינגל יארן, דערווייל נאך גארניט דערשינען, און איך וויס ניט, צי איז ער אין דעם צווייטן באנד פון דער אויטאביאגראפיע, וואס איז פארבליבן אין מאנוסקריפט, דערגאנגען ביז די יארן מיט קאהאנען.

ניט קאנענדיק האבן אין זיינע לעצטע יארן די באפרי-דיקונג פון זען געדרוקט זיינע ווערק, האט יונה ראזענפעלד געפונען אן אויסוועג: „אפרעכענען" זיך מיט זיין געפער-לעכער קראנקייט און וויזן איר, אז ער איז שטארקער פון איר. וואוינענדיק אין ברייטאן, פלעגט ער זיך רעגולער — ווי דאוונען ביי א פרומען יידן, — באדן אין ים צווי מאל א טאג, אינדערפרי און פארנאכט דורכן גאנצן יאר, — אויך אין די קעלטסטע ווינטער-חדשים. אפשוומענדיק אין ים פלעגט זיך י. ראזענפעלד אוועקלאזן אויף א שנעלן, כמעט לויפנדיקן שפאציר איבערן ברעטער-וועג (בארדוואק) פון ברייטאן ביז סי-געיט און צוריק, א שטרעקע פון ארום פיר מייל. און ווען מען האט אים געוואלט פארשאפן גאר א גרויסן נחת-רוח איז געגנג געווען, אז מען זאל אויסדריקן אינטערעס, אדער גאר באוואנדערונג איבער דעם, וואס ער קאן אזוי שווימען, אזוי שפעט זיך באדן און אזוי גוט לויפן איבערן בארדוואק...

*
**

יונה ראזענפעלד, ווען כץ בוך

יונה ראזענפעלד, ווען ער איז געווען אין ווילנע, האט ער זיך אויסגעדרוקט, אז ער וועט ניט שרייבן קיין ווייטערע ביכער, ווייל ער האט שוין אלעס געזאגט, וואס ער האט צו זאגן. ווען ער האט אבער אנגעהויבן שרייבן זיין לעצטע בוך, האט ער אפילו ניט געוואוסט, וואס פאר א בוך עס וועט ווערן. ער האט נאר געוואוסט, אז ער וועט שרייבן וועגן זיין לעבן, וועגן זיין ארבעט, וועגן זיין ווילנער תקופה, וועגן זיין ליטעראריש סקאנדאל, וועגן זיין ווילנער פרעסע, וועגן זיין ווילנער פרענט, וועגן זיין ווילנער ווינטער, וועגן זיין ווילנער פרילינג, וועגן זיין ווילנער זומער, וועגן זיין ווילנער הערבס

דער יידישער ליטעראַטור. ער האָט געשריבן ניט דורך אינטעלעקטועלן ברילן, נאָר פון אינעווייניק, פון אוממיטל־בארע אײַנדרוקן, פון די דירעקטע דערפאַרונגען פון זײַן אייגענעם לעבן. און אויב ער האָט געמאַלן טשיקאַווע, אויסגעקרימטע נשמות איז עס געווען דערפאַר, ווײַל ער האָט זיי געזען אַזוי און ניט אַנדערש.

כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם, ווי יונה ראַזענפעלד אַליין האָט געזען זײַן שרייבער־צוגאַנג איז דער זאַץ, מיט וועלכן ער הייבט אָן זײַן אויטאָביאָגראַפישע דערציילונג „איך“:

„איך האָב געהערט, אַז עס זיינען פאַראַן שרייבער, וואָס טראָגן זיך תמיד אַרום מיט אַ ליבשאַפט און מיט אַ נאָטיץ־ביכל און פאַרצייכענען געוויסע אײַנדרוקן און טעמעס, וואָס זיי פאַלט אײַן — גייענדיק, פאַרנדיק, אָדער זיצנדיק ערגעץ אין אַ שטוב; איך טו דאָס ניט. איך האַלט ניט דערפון. איך זאָג, אַז אײַנדרוקן דאַרף מען ניט פאַרצייכענען, און אויב ס׳טרעפט אַז אַ געוויסער אײַנדרוק וועלט אַמאָל פאַרגעסן, דאַרף מען אים ניט באַדויערן, ווײַל דערמיט אַליין וואָס ער וועלט פאַרגעסן, באַווייזט עס, אַז דער אײַנדרוק איז פאַרן קינסטלער ניט אַזוי פיל אינטערעסאַנט ער זאָל זיך לאָזן געדענקען, און אויב ער איז ניט אינטערעסאַנט איז צו וואָס אים פאַרצייכענען?“ („שריפטן“, באַנד 7, ז׳ 195).

ווי מיר זעען, כאַראַקטעריזירט זיך יונה ראַזענפעלד אַליין ווי דער קינסטלער פון דעם דירעקטן אײַנדרוק, פון דעם „אינטערעסאַנטן אײַנדרוק“, — אַ שטעלונג, וואָס איז פונקט דער היפוך פון דעם אינטעלעקטואַליסטישן, „שכל־דיקן“ מעטאָד פון שרייבן.

דאָס פאַרקלענערט אָבער, פאַרשטייט זיך, בשום אופן ניט דעם אַריגינעלן בייטראָג, וואָס יונה ראַזענפעלד האָט געמאַכט אין דער יידישער ליטעראַטור אין די עטלעכע צענדליק יאָר פון זײַן שאַפן.

י. מ. ווייסענבערג

אָנהייב 1908. ווילנע. האָטעל דאגמאר — ערגעץ אויף טייטשער גאַס. אין דעם דאָזיקן האָטעל האָט זיך דעמאָלט געפונען דאָס, וואָס מען פלעגט האָלב־ערנסט, האַלב אין שפּאַס אָנרופן: ה. ד. נאָמבערגס ליטעראַרישער „סאַלאָן“. דער „סאַלאָן“ איז געווען אַ גרויסער, עטוואָס טונקלער טיפּישער דריט־קלאַסיקער האָטעל־צימער מיט אַ בעט ביי איין וואַנט, אַ דורכגעבויגענע סאָפע ביי דער צווייטער, אַ טיש, עטלעכע בענקלעך און אַ טישל, אויף וועלכן ס׳האָט שטענדיק געזאָטן אַ סאַמאָוואָר, וועמען אין „סאַלאָן“ האָבן זיך גענפונען געסט.

און געסט זיינען אין דעם צימער, אין וועלכן ה. ד. נאָמבערג האָט דעמאָלט געוואוינט, געווען פאַרשיידענע. ס׳פלעגן אַהין אַריינקומען יונגע (מיר זיינען אַלע דעמאָלט געווען יונג) דיכטער, זשורנאַליסטן, דערציילער, קריטיקער, ס׳רוב יידישע, אַמאָל אויך העבראיאישע (ה. ד. נאָמבערג איז דעמאָלט געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פון דער העבראיאישער טאָג־צייטונג „הזמן“). סוף 1907 און אָנהייב 1908 האָבן אין „סאַלאָן“ אין די פריַיע אָוונטן אָנגעהויבן אַריינקומען אויך טויער פון די דעמאָלט כמעט־אומלעגאַל עקזיסטירנדיקע יידישע סאָציאַליסטישע פאַרטייען און פון זייערע האַלב־לעגאַלע צייטשריפטן: בונדיסטן און ציוניסטן, עס־עסאָווצעס און פּועלי־ציון טויער האָבן זיך אין נאָמבערגס „סאַלאָן“ דעמאָלט אָנגעהויבן באַגעגענען אויף אַ נייטראַלן באָדן. דער „נייטראַלער באָדן“ איז געווען זייער געמיינזאַמער אינטערעס צו דער נייער יידישער לי־

צוויי אַרטיקלען אין דער „מאָרגן־פרייהייט“: 1) דעם 28טן יאַנואַר 1951, צום דערשיינען אין וואַרשע, אין פאַרלאַג „יידיש־בוך“, פון וויייסענבערגס „געקליבענע שריפטן“, מיט אַן אַריינפיר פון ד. ספּאַרד און 2) דעם 21טן אויגוסט 1938, באַלד נאָך וויייסענבערגס טויט אין וואַרשע.—רעד.

אַרײַנגעפאַלן אין אַ פרעמדער קאַמפּאַניע, האָט זיך אין די געשפּרעכן כמעט ניט באַטייליקט, מאָמענטנווײַז געשמייכלט צו זיך אַליין און האָט געוואַרפן בליקן פון אונטערן שטערן אויף די, וואָס האָבן געריידט מיט אַ גרעסערער זיכערקייט, פונקט ווי ער וואָלט זיי עפּעס וועלן ענטפערן, אָבער דאָך ניט געענטפערט.

אַזוי איז ער אָפּגעזעסן אַ שווײַגענדיקער עטלעכע אָוונטן, ביז ה. ד. נאָמבערג האָט אים אינמיטן דעריגען אַ פרעג געטאָן:

— ביסט געקומען אַהער, איטשע מייער, מסתמא האָסט דאָך עפּעס געבראָכט מיט זיך.

— געבראָכט, — האָט ווייסענבערג אָנגעכמורעט און ווי אומצופרידן געענטפערט.

— ווילסט עס איבערלייענען פאַר אונדז?

י. מ. ווייסענבערס האָט זיך ניט אָפּגעזאָגט און מיט דעם זעלביקן טאָן אַ בורטשע געטאָן:

— מען קאָן איבערלייענען, אויב מען וויל הערן.

— אוודאי ווויל מען. נעם וואָס דו האָסט און לייען.

און י. מ. ווייסענבערג האָט זיך ניט געפּוילט, אַרויסגע־שלעפּט פון קעשענע עטלעכע דיקע העפטן, אָפּגערוקט אַ פּאָר שאָלן מיט טיי־גלעזער פון אַ ווינקל טיש, אַוועקגעלייגט דעם מאָנוסקריפּט, אָנגעבויגן זיך איבער אים און ווי ניט וועגדניק זיך צו קיינעם, אַ זאָג געטאָן:

— ס׳אַ דראַמע.

— אַ גרויסע דראַמע? — האָט ה. ד. נאָמבערג מיט אַ שטיקל אומרואיקייט געפרעגט.

— איר׳ט שוין זען, אַז איר׳ט האָבן געדולד.

דער עולם האָט אָנגעטאָן אויף זיך דעם געדולד און ווייסענבערג האָט געמומען לייענען.

געלייענט האָט ער שלעכט, אָפּט געכאָפּט אָדער ניט דערזאָגט, צי אַ פּאָר מאָל איבערגעזאָגט וווערטער אין אַ טיף־פראָווינציעלן פוילישן יידיש, וואָס האָט געקלונגען זייער פרעמד איןווילנע. אָבער דאָס וואָס ער האָט געלייענט האָט געמאַכט גאָר אַ מאָדנעם איינדרוק. ס׳איז געווען אַ דראַמע אונטער דעם נאָמען „קנאה און תאוה״, געשריבן איז זי גע־וואָרן טיילווייז אין גראַמען און טיילווייז אין פּראָזע און דער איינדרוק פון די ערשטע סצענעס איז געווען, אַז דאָס איז עפּעס אַ מין „בלוטיקע מעלאָדראַמע״, וואָס האָט גאָר אַ קנאַ־פּע שייכות מיט דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור.

י. מ. ווייסענבערג האָט זיך איינגעגראָבן אין מאָנוסקריפּט און געלייענט וואָס וויטער מיט אַ מער אומגעדולדיקן קול. פלוצלונג האָט ער אינמיטן אַ סצענע אויפגעהערט לייענען און האָט זיך אומגעקוקט אויף די צוהערער, וואָס זיינען גע־זעסן מיט אַראָפּגעלאָזענע אויגן. אַ ווייל האָבן אַליין אַלע גע־שווײַגן, ביז י. מ. ווייסענבערג האָט אַליין באַמערקט:

— שוין גענוג געלייענט, כ׳זע דאָך, אַז ס׳געפעלט אייך ניט.

עפּעס האָט קיינער ניט געהאָט דעם מוט אָפן צו זאָגן אים, וואָס מען דענקט וועגן דעם, וואָס ער האָט ערשט גע־לייענט, ביז ה. ד. נאָמבערג האָט ענדלעך געזאָגט, אַז דאָס ווערק איז מסתמא נאָך רוי, מען דאַרף געווויס נאָך היפש אַרבעטן אויף דעם, און עפּעס איז די פּאָרם ניט אינאַגנצן קיין פאָרשטענדלעכע.

נאָר דאָ האָט אים דער שווייגער, י. מ. ווייסענבערג, מיט כעס איבערגעשלאָגן:

— איך האָב דען פריער ניט געוואוסט, אַז אייך וועט עס ניט געפעלן? אייך, אינטעליגענטלעך, געפעלן דאָך נאָר אַזעלכע זאַכן, ווי שלום אַש, פאַרפוצטע זונהס און געטש־קעס אין מענטעלעך. ווי קומט איר צו פאַרשטיין אַ זאַך, וואָס באַשטייט פון פלייש און בלוט, ווי ביי... ווי ביי שעקספּירן!..

און מיט דעם האָט ער שנעל געכאַפּט זיינע העפטן און איז אַרויס פון צימער מיט אַ קלאַפּ פון טיר.

עטלעכע טעג נאָכדעם האָט ער זיך ניט באַוויזן ניט אין נאָמבערגס „סאַלאָן״, ניט אין קיין אַנדער פלאַץ, וואו שריי־בער פלעגן זיך טרעפן. אָבער אין איינעם אָן אָוונט איז ער ווידער אַרײַנגעקומען, ווידער אַוועקגעזעצט זיך אין אַ ווינקל, געשווײגן, צוגעהערט זיך צו די געשפּרעכן און פון אונטער די ברעמען געקוקט אויף יעדן, וואָס האָט געריידט. ביז ה. ד. נאָמבערג האָט אים, פונקט ווי דעם ערשטן מאָל— און פונקט ווי ס׳וואָלט קיינמאָל נאָרניט געווען — ווידער אַ פרעג געטאָן:

— נו, האָסט שוין עפּעס, איטשע מייער?

— און אַז כ׳האָב? — האָט ווייסענבערג ווי מיט אַ מין אייגנגעשפּאַרטקייט געענטפערט.

— ווילסט איבערלייענען?

— אַז איר׳ט הערן...

און אָן ווייטערדיקע מחזקות האָט זיך ווייסענבערג צו־געזעצט צום טיש, אָפּגערוקט עטלעכע שאָלן מיט טיי־גלע־זער, אַרויסגענומען פון קעשענע אַ פּאָר העפטן און גענומען לייענען.

אָבער דאָס מאָל איז דאָס לייענען געווען אַנדערש און דאָס געלייענטע איז געווען פון אָן אַנדער מין. י. מ. ווייסע־נ־בערג האָט געלייענט מיט אַ נאַטירלעכער שפּראַך און טאָן, אָפּט אַליין געשמייכלט און די צוהערער זיינען געזעסן ווי צוגעשמידטע צו זייערע ערטער. וועג ער האָט געענדיקט האָבן זיך דערהערט אַפּלאָדיסמענטן און איינער פון די שרייי־בער — צי ניט א. ווייטער? — האָט אַרומגענומען י. מ. ווייסענבערגן. די זאָג, וואָס ער האָט איבערגעלייענט איז געווען זיין „טאַטע מיט די בנים״.

אָבער אונטער דעם דורכגעלייענטן העפט איז געלעגן נאָך אַ העפט.

— און דאָס וואָס איז — האָט עמעצער אַ פרעג געטאָן, — אַ פאַרזעצונג?

— נאָך אַ מעשה, — האָט ווייסענבערג געענטפערט. — כ׳קאָן זי איבערלייענען, אויב איר ווילט.

אוודאי האָבן אַלע געוואָלט. און י. מ. ווייסענבערג, שוין אינגאַנצן אַ געענדערטער, ווי ער וואָלט ענדלעך געקו־מען פון דער פרעמד צו אַן אייגענער משפּחה, האָט זיך ווידער אַוועקגעזעצט און האָט אַן איבעררייסן איבערגעלייענט דעם צווייטן מאָנוסקריפּט, וואָס ער האָט מיט זיך געבראָכט. דאָס איז געווען זיין „מעשה מיט אַ ציג״, און דער איינדרוק פון איר איז געווען אַזאַ, אַז זינט דעמאָלט ביז היינטיקן טאָג דערמאָן איך זיך וועגן דער דאָזיקער מעשה, ווי וועגן אַ צווי־לינג־זאָך פון דעם „טאַטע מיט די בנים״.

די צוויי דערציילונגען האָט י. מ. ווייסענבערג אָנגע־שריבן אין צוויי אָוונטן נאָך דעם „פעלד־מילימעריזשן גע־ריכט״ איבער זיין ניט־געלונגענער „דראַמע״. אין נאָמבערגס „סאַלאָן״. אין די צוויי דערציילונגען האָט ער זיך אויסגע־דריקט ווי ער איז: שטאַרק, כמעט שטיינערדיק, סקולפטו־

ריש אין אַרויסברענגען זיינע טיפּן, געטריי צום לעבן ווי עס איז, אָן פאַרפּוצונגען און מיט אַ טיפער סימפּאַטיע צו זיינע „העלדן".

זיין דראַמע „קנאה און תאווה" (פון אָנהייב האָט זי, דאַכט זיך געהייסן „נקמה און תאווה") האָט י. מ. ווייסענבערג נאָך דעם „פעלד־מיליטערישן געריכט" פונדעסטוועגן ניט אָפּגעלייגט אין אַ זייט. פון דעם שנעלן געריכט פון די „אינ־טעליגענטן" איבער דער דראַמע איז ער ניט נתפּעל געוואָרן. אין דעם פּרט האָט ער שוין דעמאָלט, אין אָנהייב פון 1908, אַרויסגעוויזן דעם אומצוטרוי און אפילו קעגנערשאַפט צו די מיינונגען פון דער „פּאַטענטירטער" אינטעליגענץ, פון די „פּראָפעסיאָנעלע" פיינשמעקער, וועלכע האָט ביי אים אָנגע־נומען אַזעלכע שאַרפע פאָרמען פון אָפענע ביטערע אַטאַ־קעס קעגן זיי אין די לעצטע צוויי צענדליק יאָר פון זיין לעבן. ער האָט אויף דער דראַמע נאָך לאַנג געאַרבעט, האָט זי עט־לעכע מאָל איבערגעאַרבעט און זי אַרויסגעגעבן אַ פּאָר מאָל אין פאַרשיידענע, איבערגעאַרבעטע פאָרמען, אָבער אויף וויפל איך געדענק איז זי פון דעם ניט געוואָרן בעסער... י. מ. ווייסענבערג איז פּשוט ניט געווען קיין דראַמאַטורג. ער איז אין שרייבן געווען מער אַ סקולפּטאָר, ווי אַ מאָלער. איינצלנע פּערזאָנען, מענטשן פון פאָלק, אויף וועלכע ער האָט קאָנצענטרירט זיין אויפמערקזאַמקייט און סימפּאַטיע, האָבן זיך אים שטענדיק איינגעגעבן מער, ווי גאַנצע גרופּעס און זייערע דראַמאַטישע קאָנפליקטן. אָט דערפאַר מסתמא איז דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער, יאַנקל דער סטאָליער, אַרויסגעקומען ביי י. מ. ווייסענבערגן אין „שטעטל" אַזוי בולט, אַז ער האָט פאַרשטעלט מיט זיך אַלע איבעריקע אַרבעטער...

***

י. מ. ווייסענבערג, וועלכער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1881 אין דעם קליינעם שטעטל זשעליכאָוו, אין פּוילן, איז פון זיין פריסטער יוגנט געווען אַ שווערער אַרבעטער. צו דער צייט, ווען ער האָט אָנגעהויבן שרייבן (אַרום 1903) איז ער געווען אַ זאָטל־מאַכער. קיין גרויסע גליקן פון זיין אַרבעט האָט ער קיינמאָל ניט געהאַט, זיינע פאַרדינסטן האָבן אים ניט געקלעקט צום לעבן ניט פריער, ווען ער איז נאָך געווען אַן אַרבעטער, ניט שפּעטער, ווען ער איז אין (אין יאָר 1906) אינגאַנצן אַריבער צו שרייבעריי. דאָס וואָס ער האָט אין דער יוגנט ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו לערנען זיך און איז בכלל געווען אַ כבד־פּה, האָט געמאַכט, אַז ער זאָל זיך אין דער געזעלשאַפט, ספּעציעל נאָך פון שרייבער, פילן שלעכט, ווי איינער וואָס געפינט זיך אין אַ פרעמדער, אויב ניט פיינטלעכער סביבה. דאָס איינציקע אפשר שטיקל צייט, ווען ער האָט זיך געפילט גוט אַלס שרייבער און איז געווען פול מיט שעפערישער ענערגיע, איז געווען דער פּע־ריאָד צווישן 1905 און 1907, ווען י. ל. פּרץ האָט אים „אַנט־דעקט", מקרב געווען, דערמוטיקט און געגעבן אַ וועלכע עס איז מעגלעכקייט אינגאַנצן צו פאַרנעמען זיך מיט שרייבן.

צו יענער צייט געהערן כמעט אַלע זיינע בעסטע ווערק און זיין העכסטער אויפשטייג, וואָס האָט אים, נאָך כמעט אָן אָנפאַנגער, געשטעלט אין די ערשטע רייען פון דער יידישער ליטעראַטור. נאָכן יאָר 1907 גייט ער שעפעריש אַוועק אויף אַ שנעלן באַרג־אַראָפּ. אָפּגעריסן פון זיין אַר־בעטער־סביבה און צעריסן מיט דער ליטעראַרישער סביבה, פילט ער זיך ווי אַן אויסגעשלאָסענער, ווי אַ פאַרפאָלגטער און לאָזט זיך אַוועק אויף ליטעראַרישע וועגן, וועלכע האָבן זייער ווייניק צו טאָן מיט זיין ערשטן שעפערישן פּעריאָד.

מיר איז אויסגעקומען אין יענער צייט מער אָדער ווייניקער נאָענט צו באַקענען זיך מיט ווייסענבערגן אין ווילנע, אין וואַרשע און אין לאָדזש. מיר איז אויסגעקומען צו טרעפן זיך מיט אים אין מאָמענטן, ווען ער איז געווען צופרידן מיט זיין שאַפן און אין מאָמענטן פון אויסגעליידיקטקייט, ווען דאָס וואָרט האָט זיך בוכשטעבלעך אָפּגעזאָגט צו פאָלגן אים און ער האָט אויסגעלאָזן זיין געפּענטעטע אומצופרידנקייט צו זיך און צו די אַרומיקע.

פאַר די וואָס האָבן ניט געזוכט די לייכטע דערקלערונג, אַז אין אַלץ איז שולדיק זיין כאַראַקטער און זיין ניט קאָנען צונויפלעבן זיך מיט מענטשן, וואָס האָבן געהאַט מער דער־פאָלג ווי ער און וועמען ס'האָט זיך פּשוט מאַטעריעל לייכ־טער געלעבט, — פאַר אַזעלכע איז געווען קלאָר, אַז די אור־זאַכן פון זיין ליידן און פון דעם באַרג־אַראָפּ פון זיין שאַפן זיינען געווען אַ סך טיפער, אפשר אַזעלכע, אין וועלכע ער אַליין האָט זיך ניט געקאָנט אָפּגעבן קיין חשבון.

י. מ. ווייסענבערג איז געווען איינער פון דער פירנדי־קער גרופּע שרייבער, וואָס איז אַרויסגערוקט געוואָרן צום פראָנט פון דער יידישער ליטעראַטור דורך דער אָנקומענ־דיקער כוואַליע פון דער רוסישער רעוואָלוציע פון 1905. די דאָזיקע אָנקומענדיקע רעוואָלוציע האָט אַרויסגערופן ביי די דעמאָלטדיקע יידישע אַרבעטער, ביי דער אינטעליגענץ און ביים גאַנצן יידישן פאָלק גרויסע און פריידיקע האָפע־נונגען. דער אימפּעט מיט וועלכן די יידישע יוגנט האָט זיך דעמאָלט געוואָרפן אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג איז געווען דער אויסדרוק פון דער בליענדיקער רעוואָלוציאָנע־רער האָפענונג.

איך ווייס ניט צי י. מ. ווייסענבערג איז ווען עס איז גע־ווען אַ מיטגליד פון אַ רעוואָלוציאָנערער אָרגאַניזאַציע. אָבער זייענדיק אַליין אַ טאַלאַנטפולער אַרבעטער איז ער אָן שום צווייפל טיף באַרירט געוואָרן דורך דעם אויפברויז פון דער אַרבעטער־באַוועגונג. און אַלס רעזולטאַט פון דעם איז נאָך אַ גאַנצער ריי דערציילונגען פון אָרעמען יידישן לעבן, וואָס האָבן צו אים דעמאָלט צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון די שרייבער און לייענער (עס געדענקען זיך פון יענער צייט די דערציילונגען זיינע „די משוגענע אין דאָרף" און „דור הולך ודור בא" — אַ דור פאַרגייט, אַ דור קומט), — האָט ער אין 1905, באַלד נאָך דער רעוואָלוציע פון 1905 פאַרעפנט־לעכט זיין „שטעטל".

קענענדיק ווייסבערגן איז ביי מיר קיין צווייפל ניט, אַז ער האָט זיין ערשטן גרעסערן ווערק אומיסטן געגעבן אַזאַ נאָמען, אַלס אַן אַרויסרוף און אַן ענטפער אויף שלום אַשס „שטעטל", וואָס איז אַרויס מיט אַ יאָר פריער (אין יאָר 1905) און האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם.

אַשס „שטעטל" איז געווען אַ מין פּאָעמע אין פּראָזע, אַ ראָמאַנטיש געזאַנג וועגן שטעטל, אַ פּראָבע צו באַפּוצן די שטעטלדיקע בלאָטע און אָרעמקייט מיט זונען־שטראַלן און מיט געזאַנגען. ס'איז שווער איצט צו זאָגן וואָס ס'האָט דעם דעמאָלטדיקן ערב־רעוואָלוציאָנערן יידישן לייענער מער אימפּאָנירט אין אַשס שטעטל: די רחבותדיקע רואיקייט, וואָס איז געווען אַזוי אין היפּוך צו דער צעטומלטער ווירק־לעכקייט. — אָדער די גבורה פון קוילער־געסל, וואָס ס'האָט

געפילט אין אירע מוסקולן די קאַמפוויליקע יידישע אַרבע־
טער־יוגנט.

י. מ. וויסענבערגס „שטעטל" איז יעדנפאַלס געווען דער היפוך פון אַשס. ס׳איז דאָס זעלביקע פוילש־יידישע שטעטל, אָבער אָנשטאָט די ראָזעווע ראָמאַנטישע פאַרבן פון שלום באַנוצט זיך וויסענבערג מיט שאַרפע, כמעט סקולפטורישע שטריכן ביים מאָלן די אָרעמקייט, די ווירק־לעכקייט, די סאַציאַלע דיפערענצירונג פון שטעטל, די אויפ־וואַכנדיקע אַרבעטער, די ערשטע סטרייקן און קאַמפן, דעם ביטערן האַס פון באַלעבאָס און באַלעבעסל צום אַרבעטער. ס׳איז געווען אַ פעסט־געשניצטע רעאַליסטישע אַרבעט, וואָס האָט אין אירע פּרטים (ניט סטיל, נאַטירלעך) אַ סך דער־מאָנט אָן י. ל. פּרצס אַמאָליקע פּאַרשונג־רייזעס איבער די שטעטלעך. ניט אומזיסט האָט י. ל. פּרץ אין יענער צייט אַזוי געהאַלטן פון וויסענבערגן.

אָבער די גרויסע אָנשטרענגונג פון שאָפן אָזאַ ווערק ווי דאָס „שטעטל" אין אָפענעם סאָציאַלן קאַמף האָט י. מ. וויסענבערגן ווי אויסגעלייזיקט. מער אָזאַ זאַך, ווי דאָס „שטעטל", סיי לויט דער גרויס, סיי לויטן סאָציאַלן פאַר־נעם, האָט ער שוין ניט געשאַפן. ס׳האָט זיך אָנגערוקט די מפלה פון דער רוסלענדישער רעוואָלוציע, וועלכע האָט אין די יאָרן 1907־1908 דערגרייכט איר טיפסטע טיפקייט. די רייען פון אַרבעטער־קלאַס זיינען צייטווייליק צעבראָכן גע־ווארן. די מיטלויפערישע אינטעליגענץ איז געווען אָנטוישט, אָנגעשראָקן, איז אָנטלאָפן פון שלאָכטפעלד און האָט זיך אָפּ־געקערט פון דעם אַרבעטער און פון קאַמף. רעאַקציאָנערער אינדיווידואַליזם, מיסטיציזם, אַ ראָמאַנטיק, וואָס פאַרלייקנט די ווירקלעכקייט האָבן זיך ברייט צעלייגט אין דער ליטע־ טור. י. מ. וויסענבערג האָט דערפילט, אַז עס הייבט אים אָן אָפּנעמען דאָס לשון.

מיר דערמאָנט זיך אַ פאָטעטישע סצענע, וועו ער איז אין אָנהייב 1908 געקומען קיין ווילנע פאַרלייענען אין נאָמ־בערגס „סאָלאָן" (אַ האָטעל־צימער אין גאָסטיניציאַ דאגמאר), פאָר אַ פאַרזאַמלטן צענדליק שרייבער, זיין דראָמע „קנאה און תאווה". אָנגעהויבן האָט זיך די דראָמע אין אַ שלעכטער פּראָצע. אין צווייטן אָקט איז זי אַריבער אויף שלעכטע גרא־מען און דעם דריטן אָקט האָט ער שוין ניט געלייענט: די צוהערער, וואָס האָבן אַ סך דערוואַרט פון וויסענבערגן, האָבן ניט געקאָנט באַהאַלטן זייער אָנטוישונג.

אין עטלעכע טעג אַרום איז ער פונדעסטוועגן ווידער געקומען אינעם זעלביקן „סאָלאָן", אַ ברוגזער, אַן אָנגעבלא־זענער און האָט מיט זיך געבראָכט צוויי דערציילונגען: „אַ טאָטע מיט בנים" און אַ „מעשה מיט אַ ציג". פון זיי האָט דער „טאָטע מיט בנים", מיט זיין געזונטער, דרייסטער טיפן־שילדערונג געמאָכט אַ באַזונדערן אײַנדרוק. מ׳האָט וויסענ־בערגן באַגריסט און געלויבט ביזן הימל. ער האָט זיך גע־שעמט און געשטראָלט פון פרייד. מ׳האָט געהאָפט, אַז דער־מיט האָט זיך ביי וויסענבערגן ווידער געעפנט דער שפּע־רישער קוואַל. י. מ. וויסענבערג האָט וואָס וויטער אַלץ וויניקער און וויניקער געשאָפן קינסטלעריש זאָכן, וואָס זאָלן האָבן אַ דויערנדיקן ווערט.

אָנשטאָט בעלעטריסטיק האָט זיך י. מ. וויסענבערג, ווועלכער האָט פיינט געהאַט דעם זשורנאַליזם און נאָך מער קריטיק, זיך אַליין אַלץ מער און מער פאַרנומען דווקא מיט קריטיק. אָבער קיין גרויסן נחת האָט שוין פון זיי קיינער ניט געהאַט: ניט דער לייענער, ניט י. מ. וויסענבערג אַליין. צו פאַרנעמען זיך מיט זשורנאַליזם האָט י. מ. וויסענבערגן אויסגעפעלט ניט נאָר דער עלעמענטאַרער וויסן, נאָר כאָטש אַ וועלכע עס איז קלאָרע געזעלשאַפטלעכע ליניע. פאַר דער קריטיק האָט אים אויסגעפעלט דער מינימום פון אָביע־טיווקייט און פון אינערלעכן אינטערעס צו אַנדערע שרייבער, אַן וועלכע קיין שום קריטיקער קאָן זיך ניט באַגיין. די אייג־ציקע זאַך, וואָס ער האָט אין זיין זשורנאַליזם און קריטיק יאָ אַריינגעלייגט, איז געווען זיין גרויסע אומצופרידנקייט מיט אַלץ און מיט אַלעמען און פריער פון אַלץ מיט די יידי־שע שרייבער; זיין בונטאַרישקייט, וואָס האָט פון זיך אין אַ רויער פאָרם אַרויסגעשאָסן יעדן פּראָטעסט, וועלכער איז אים נאָר אײַנגעפאַלן אויף דער מינוט. ביי אַזעלכע באַדינ־גונגען איז אָפט געווען אומפאַרמיידלעך, אַז ער זאָל ביי זיין גאַנצן האַס צו די „הערשער פון לעבן" אָפטמאָל אַליין אַריי־פאַלן אין רעאַקציאָנערישע שטימונגען. דער רעזולטאַט פון דעם איז, למשל, געווען זיין ביטערער וואָרט־קאַמף קעגן די „ליטוואָקעס" אין דער ליטעראַטור, — אַ קאַמף וואָס האָט געהאַט אַ זייער אומאנגענעמען נאָך־טעם פון דעם קאַמף קעגן די „ליטוואָקעס", וואָס ס׳האָבן גלייכצייטיק געפירט די פּוי־לישע שאָוויניסטן.

מיר זיינען וויניק באַקאַנט די לעצטע יאָרן פון י. מ. וויסענבערגס אַרבעט. קיין פּריש בלעטל אין דער יידישער ליטעראַטור האָט ער אין אָט די יאָרן יעדנפאַלס ניט געשאַפן. אָבער וועו מען וועט וועגן אָט די יאָרן זיינע שוין האָבן לאַנג פאַרגעסן, וועט מען אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור מיט כבוד דערמאָנען י. מ. וויסענבערגס „שטעטל" און בכלל די דערציילונגען, וואָס ער האָט געשריבן אין דעם קורצן פּעריאָד פון 1904־1908. וואָרום מיט זיי האָט ער אויף שטענדיק באַפעסטיקט זיין פּלאַץ אין דער יידישער ליטע־ראַטור אַלס איינער פון אירע בעסטע רעאַליסטן.

יאָסל קאָטלער

1.

ס׳איז געווען אַ הייסער יוני־אָוונט (1935). איך בין אַרויס אויף דער 14טער גאַס און פֿלוצלונג איז מיר אָנגעקומען אָנטקעגן עמעצער פון דער „מאָרגן־פֿרייהייט״־רעדאַקציע, און האָט מיר אָנגעזאָגט די וויסטע בשורה:

— מיר האָבן ערשט באַקומען אַ טעלעגראַמע: יאָסל איז דערהרגעט געוואָרן אין אַן אויטאָמאָביל־אומגליק...

און אין אַ האַלבער שעה אַרום איז אַ גאַנצע גרופּע שרייבער, פֿרייַנט און חברים פון יאָסל קאָטלערן, געזעסן ביי מיר אין צימער. מיר זיינען געזעסן ווי אבלים. רעדן איז געווען כמעט אוממעגלעך. און מיר אַלע האָבן געווייַנט, — ווער מיט שטילע טרערן, ווער שלוכצענדיק אָן אָן אָפּהאַלט...

און איך האָב מיט וויטיק נאָכגעטראַכט יאָסלס באַליבטן שפּאַס־אויסדרוק:

— ערשט איך גיב אַ קוק — ניטאָ יאָסל!

ניטאָ, און וועט מער ניט זיין...

20 יאָר זיינען זינט דעמאָלט אַריבער. פֿאַר דעם אָנדענק פון אַ טייטן איז עס אַ גאַנץ לאַנגע צייט, שיער ניט אַן אייביקייט. ס׳רוב שרייבער און קינסטלער, וואָס האָבן אַ סך לענגער געשריבן און געשאַפֿן, אידער יאָסל און אירע בערגעלאָזן נאָך זיך מער, ווערן קוים דערמאָנט נאָך אַזאַ לאַנגער צייט. אָבער יאָסלען געדענקט מען. און ניט נאָר זיינע נאָענטערע חברים, וואָס האָבן אים געזען ביי זיינע ערשטע שריט, געאַרבעט צוזאַמען מיט אים און האָבן אים ליב געהאַט, ווי אַ ברודער. נאָר זייער אַ סך מענטשן, וואָס האָבן אים בלויז געלייענט אָדער געזען נאָר אַ פּאָר געציילטע מאָל ביי פֿאָרלעזונגען, ווען ער האָט געשפּילט מיט די „מאָדיקאָטן״, — די פּופּעס, וועלכע ער צוזאַמען מיט זוני מאָודן האָבן געשאַפֿן און אַריינגעבלאָזן אין זיי עפּעס אַ מין שקאָצוואָטן לעבן, — די אַלע געדענקען אים ביז היינט. און דערמאָנט איר צווישן זיי יאָסלס נאַמען וועלן די פּנימער תיכף פֿאַרטרויערט ווערן און מען וועט זיך אָפּרופֿן מיט אַ זיפֿץ:

— יאָ, געווען יאָסל, שוין איינמאָל אַ יאָסל... און איצט — ניטאָ יאָסל...

ווער און וואָס איז געווען יאָסל קאָטלער? ער איז געווען אַ יונגערמאַן פון וואַלין, פון שטעטל טראַיאַנאָוו, וואָס האָט אַמאָל, נאָך דעם „באַרימטן״ זשיטאָמיר פּאָגראָם אין 1904, באַקומען זייער אַ שלעכטן נאַמען דערפֿאַר, וואָס די טראַיאַנאָווער יידן האָבן אויס מורא פֿאַר זייערע איגענע לעבנס געלאָזן פֿאָגראָמשטשיקעס אויסמאָרדעווען אַ גרופּע פון טשודנאָווער זעלבסטשוץ, וואָס האָט געאיילט קיין זשיטאָמיר צו העלפן קעמפן קעגן די פּראָגראָמשטשיקעס. יאָרנלאַנג פלעגן טראַיאַנאָווער זיך שעמען אויסצוזאָגן פון וואַנען זיי שטאַמען. אָבער יאָסל קאָטלער האָט מיט זיין לעבן און אַרבעט — אויב ניט אויסגעקויפט די זינד פון טראַיאַנאָוו, באַווײַזן, אַז טראַיאַנאָווער פֿאַרמאָגן אין זיך טשודנאָווער מוט.

יאָסל האָט געשטאַמט פון אַ פּשוטער האַרעפֿאַשענער פֿאַמיליע, — דאָכט זיך, קצבים. ער איז געבוירן געוואָרן אין סעפּטעמבער 1896 און איז געקומען קיין אַמעריקע אין יאָר 1911. דאָ האָט ער אויסגעפֿרובירט פֿאַרשיידענע אַרבעטן, נאָר די איינציקע אַרבעט, פון וועלכער ער האָט כאָטש טיילוויײַז געמאַכט אַ שטיקל לעבן, איז געווען אַלס שילד־מאָלער. אָבער ביי שילדן איז ער אויך לאַנג ניט געבליבן, ווייל געווען איז ער אַ קינסטלער מיט אַן אייגענער, שאַרף־אויסגעקריצטער פערזענלעכקייט און ער איז אַריבער צו מאָלעריי, צו קאַרטונס, און גלייכצייטיק אויך צום שרייבן.

אין דער „פרייהייט״ האָט אים געבראַכט, — צי אפשר געגעבן אַ רעקאָמענדאַציע — משה נאַדיר. און געבראַכט האָט יאָסל, געדענק איך, עטלעכע בלעטלעך פּאַפּיר, בלעטלעך פון פֿאַרשיידענע פּאַרמאַט, פֿאַרשריבן, ווי ס׳האָט זיך געמאַכט, מיט אַ פּען און מיט אַ בליישטיפט, מיט אַזאַ כתב און אין אַזאַ פֿאָרם, וואָס נעמט געווײַנלעך זייער שטאַרק אויס ביים פֿאַפּיר־קאָרב פון דער רעדאַקציע. אָבער אַזוי ווי משה נאַדיר האָט יאָסלען שטאַרק רעקאָמענדירט, ווי אַ זייער טאַלאַנטפולן מענטשן, האָט מען די פּאַפּירלעך ווי עס איז איבערגעלייענט און כאָטש זיי האָבן זיך טאַקע אַרויסגעשטעלט צו זיין ניט דרוקבאַר, איז אָבער פון זיי קלאָר געוועזן, אַז יאָסל איז אַ טאַלאַנטפולער מענטש, וואָס כאָטש ער ווייסט נאָך ניט די עלעמענטאַרע כללים פון שרייבן און פון צושטעלן אַ מאַנוסקריפּט איז רעדאַקציע, האָט ער אָבער אַן אייגענעם, זייער אַן אָריגינעלן טאָן, אפשר דערווייל נאָר אַ שמייכל, אָבער זייער אַן אייגנאַרטיקן און אַן אייגענעם.

און הגם מען האָט יאָסלס ערשט ווערק, וואָס ער האָט, ווי ער האָט זיך מודה געווען, אַליין ניט געוואוסט ווי צו באַצייכענען, ניט געדרוקט, האָט זיך יאָסל ניט נאָר ניט באַליידיקט, נאָר ער איז עפּעס אומבאַמערקט געוואָרן אין רעדאַקציע אַן אייגענער מענטש, פונקט ווי ער וואָלט דאָרטן פון שטענדיק געווען. עפּעס גאָר אומבאַמערקט האָט מען יאָסלען אָנגעהויבן זען אין פֿאַרשיידענע צימערן פון דער רעדאַקציע: אין איין צימער איז ער געזעסן ביים ווינקל פון עמעצנס טיש און האָט איבערגעשריבן מיט גרויסע אותיות און מיט טינט אַ שטיקל בלעטל פון אַ „זאַך״, אָדער אַ „זאַכעלע״, וואָס ער האָט געבראַכט; אין אַן אַנדער צימער האָט מען אים געפונען צייכענענדיק עפּעס, וואָס האָט געזאָלט זיין אַ קאַרטון, — ניט אַ קאַרטון, צי עפּעס גלאָט אַ מענטשעלע, וואָס איז באַשטאַנען פון הוילע שפּיצן און האָט געשמייכלט מיט יאָסלס אַ שמייכעלע; און ווידער אין אַן אַנדער צימער איז ער געזעסן און געמאָלט פֿלאַקאָטן פאַר אַ מיטינג, פאַר אַ דעמאָנסטראַציע, פאַר אַ פּיקניק, פאַר דער „מאָרגן־פֿרייהייט״. פון וואָס ער האָט דעמאָלט

1) אַן אַרטיקל אין דער „מאָרגן־פֿרייהייט״, 19טן יוני 1955, צו יאָסל קאָטלערס צוואַנציקסטן יאָרצייט; 2) אַן אָפּהאַנדלונג: „יאָסל קאָטלערס ירושה פאַר קינדער״, אין „פּראָלעטאַרישער דערציאונג״, יוני 1936.— רעד.

געלעבט איז אסור אויב מיר האָבן געווואוסט, — אָבער ס׳איז געווען נאָטירלעך, ווייל מיר האָבן אין יענע צייטן, אין די ערשטע יאָרן פון דער „פרייהייט", קיינמאָל ניט געווואוסט פון וואָס מיר אַליין לעבן...

און ביסלעכווייז איז יאָסל געוואָרן אַ שטענדיקער גאָסט, — נייַן, ניט ריכטיק, אַן אייגענער אויף די זייטן פון דער „פרייהייט": מיט קאָרטונס, מיט צייכענונגען, מיט לידער — געווייגלעך הומאָריסטישע, — און מיט הומאָריסטישע בילדער, סקיצן און פאַרצייכענונגען.

דער ערשטער אינדרוק, וואָס יאָסל אַליין און זיינע זאַכן פלעגן מאַכן, איז געווען, אַז ער איז אַ לייכטער לונג־און־לעבער: ער לאָבט כסדר, און לאָבט פשוט, ווייל עס לאָבט זיך אים. אָבער וועג מען האָט זיך צוגעהערט צו אים, אָדער צוגעקוקט זיך צו זיינע פאַרשפּיצטע צייכענונגען, אָדער איבערגעלייענט עטלעכע זיינע „זאַכעלעך", האָט מען דערפילט, אַז נייַן, ס׳איז ניט קיין „לייכטער לונג־און־לעבער", ס׳איז ניט קיין לאַכער, וואָס האָט הנאה פון דעם פראָצעס פון לאַכן גופא. וואָרום זיינע לידער און הומאָרסקן זיינען געווען פונקט אַזוי פאַרשפּיצט, ווי זיינע צייכענונגען, — און פאַרשפּיצט זיינען זיי געווען קעגן אַלץ, וואָס איז מיאוס, פויל, רעאַקציאָנער, שלעכט אין אונדזער לעבן, — פאַרשפּיצט זיינען זיי געווען קעגן די אַלרייטניקעס, היפּאָקריטן, גאָטס גנבים, קעגן לבנה־קרעכצער און פאָזיאָרן און פאַלשע אָנשטעלן.

געדענקט איר דעם „אומשטערבלעכן" „נישקא"?

„ס׳גייט נישקאַן נישקאָשע,
עס לעבט זיך אים גלאַט,
ער איז געוואַלדיק צופריידן,
וואָס די מאַמע האָט אים געהאַט..."

אַזוי פשוט און אַזוי בייסיק, ווי אַ פאָלקס־ליד, — און אַ פאָלקס־ליד איז עס טאַקע געוואָרן.

אָדער געדענקט איר זיין „באָט!" (אָבער), וועגן

„עסטעטן,
וואָס ליגן אין די בעטן,
עסן זיסע זאַכן,
און ווילן אַז מען זאָל זיי גלעטן,
זיי חלומען און שטרעבן
פון נעמען און נישט־געבן
און מאַכן דערפון אַ פיינעם לעבן,
כל־זמן דער אַרבעטער לאָזט".

און אַזוי אויך מיט די „באַלעבעסלעך" און די „אונטערנעמערלעך" און מיט די אַלע, וואָס זיינען „ווי פליגן אין אַ קאָסטן מיט האָניק":

„זיי וועלן קיינמאָל ניט אויפהערן,
דאָס בין איך איבערצייגט,
כל־זמן דער אַרבעטורער שווייגט,
— באָט!".

אָדער זיין „ס׳איז דאָ", אין וועלכן ער גיט איבער אין פשוטע, פשוטסטע ווערטער די טראָגעדיע פון קריזיס, וועג אַלץ איז דא: אַ פאַבריק, און אַ קוימען, און אַ מאַשין, און מאַטעריאַל, און אַ באַלעבאָס, —

„גו, אַרבעט מען נישט..."

נייַן, דאָס זיינען ניט געווען קיין ווערטער פון אַ לייכטן לונג־און־לעבער, פונקט ווי עס זיינען גאָר ניט לייכט זיינע פאַרצייכענונגען וועגן די בריליאַנטענע יידעלעך און באַזונדערס וועגן געצלבערגן, — יאָסל האָט געלאָכט פון זיי אַזוי, אַז טויזנטער מענטשן האָבן געמוזט מיטלאָכן און דער גרויסער געלעכטער האָט געטראָפן ווי אַ דונער...

ביי זיין לעבן, אַ קורצע צייט פאַר זיין פריצייטיקן טויט, האָט יאָסל קאָטלער באַווייזן אַרויסצוגעבן בלויז אין בוך, אין וועלכן ער האָט צונויפגעזאַמלט אַ גאָר קליינעם טייל און ניט שטענדיק דאָס סאָמע בעסטע פון דעם וואָס ער אַנגעשריבן, — אַ בוך מיטן פיל באַדייטנדיקן נאָמען „מונטערגאַנג".

דער נאָמען „מונטערגאַנג" איז געווען אַ באַוואוסטזיניקער אַרויסרוף צו די פאַלשע נביאים פון אונטערגאַנג, — להיפוך צו זיי האָט יאָסל אין זיך פאַרקערפערט די מונטערקייט פון דעם קלאַס פון דער באַוועגונג, מיט וועלכער ער איז אַזוי געווען צונויפגעוואַקסן.

יאָסל האָט געשריבן ווי ער האָט געפילט און ווי מען האָט געדאַרפט. ער האָט געשריבן צו דערמוטיקן, צו מונטערן, צו העלפֿן אויסלאַכן דעם שונא, צו פאַרווייַלן. ער האָט געשריבן פאַר דערוואַקסענע און ער האָט אַ סך געשריבן פאַר קינדער. אין זיין „מונטערגאַנג" איז פאַראַן אַ ספּעציעלע אָפּטיילונג פון לידער און מעשיות פאַר קינדער, אָבער — האָט יאָסל דערצו צוגעגעבן, — „פון 8 ביז 88 יאָר". און ס׳איז טאַקע אַזוי. די לידער און דערציילונגען זיינען קינדיש אייגנפאַך, פשוט, ניט געקינצלט, אַ קינד קאָן זיי פאַרשטיין, אָבער אַ דערוואַקסענער מוז זיך איבער זיי פאַרטראַכטן, עפּעס דערמאָנען זיך, עפּעס איבערלעבן...

יאָסל פלעגט זיינע זומערן פאַרברענגען פריער אין די פּראָגרעסיווע קעמפּס, שפּעטער — אין מאָודס זומעריי. אין די קעמפּס און אין מאָודס זומעריי האָט ער אַ סך געמאַלט, ניט נאָר צייכענונגען און קאָרטונס, נאָר מיוראַלס און אויך אויל־בילדער. אין אַ צימער אין דעם אַמאָליקן קעמפּ „ניט־געדאַיגעט" זיינען אַלע וועגט געווען באַדעקט מיט זיינע ליכטיקע טאַנצנדיקע מאָלעריייַן, — זיי זיינען ליידער פאַרנאַכלעסיקט געוואָרן און פון זיי איז גאָרניט פאַרבליבן. אין מאָודס זומעריי ווערן אויף די וועגט נאָך ביז איצט אויפגעהיט אַ צאָל פון זיינע לאַכנדיקע — און צומאָל שקאָציש־אויסלאַכנדיקע מאָלעריייַן, וואָס צייגן צו די אויפמערקזאַמקייט פון יעדן באַזוכער.

אַ צאָל פון יאָסלס אויל־בילדער אויף פאַרשיידענע, ס׳רוב יידישע, אָפט סאַטירישע טעמעס, וואָס האָבן דעם חן פון יאָסלס שטראָלנדיקן הומאָר, זיינען צעשפּרייט צווישן יאָסלס פריינט, ביי וועלכע ער האָט זיי איבערגעלאָזן, אייַדער ער איז אין פרילינג פון 1935 אַרויסגעפאָרן איבערן לאַנד אויף זיין לעצטער רייַזע. די רייַזע האָט ער געמאַכט מיט אַ פריינט אין אַן אַלטער קאַר און געווען איז די רייַזע לטובת דער „פרייהייט". אָבער ער האָט זי ניט באַווייזן צו דערפירן ביזן סוף.

אין אַן אומגליקלעכן טאָג, וועג ער איז אַרויסגעפאָרן פון שטעטל אייאָוואָ פאַלס, איז אַנטקעגן אַנגעפלויגן אַן אַרטיקער שיכורער פאַליטישן אין אַ גרויסער, שווערער קאַר. אין דעם צוזאַמענשטויס איז די קאַר אין וועלכער יאָסל איז געפאָרן צעשמעטערט געוואָרן, ער אַליין איז אַרויסגעשלייַדערט געוואָרן פון איר מיט אַזאַ קראַפט, אַז ער איז שטערבלעך פאַרוואונדעט געוואָרן. און וועג מ׳האָט אים צוגענומען אין אַ שפּיטאָל האָט ער דאַרטן אָפּגעלעבט

בלויז נאָך עטלעכע שעה און איז אויסגעגאַנגען בײַם פולן באַוואוסטזײַן.

זײַן באַגלייטער, וואָס איז צוזאַמען מיט אים פאַר־וואונדעט געוואָרן, אָבער ניט געפערלעך, האָט יאָסל נאָך באַוויזן צו זאָגן:

— ווי עס זעט אויס וועל איך זיך פון דעם ניט אַרויס־דרייען. גריס די חברים. זאָג זיי, זיי זאָלן זײַן מוטיק און ניט אויפגעבן דעם קאַמף...

יאָסלס קערפּער איז געבראַכט געוואָרן קיין ניו־יאָרק. זײַן לוויה איז געווען אַן אמתע פאָלקס־לוויה, אין וועלכער ס׳האָבן זיך באַטייליקט טויזנטער מענטשן, וועמען ער האָט געבראַכט פרייד מיט זײַן שרייבן, מיט זײַן מאָלן, מיט זײַן שפּילן, מיט זײַן שפּילעוודיקער חברשאַפט. און צום ערשטן און לעצטן מאָל אין יאָסלס אָנווזנקייט האָבן מענטשן ניט געלאַכט, נאָר געווויינט מיט ביטערע טרערן.

און מיט בענקשאַפט דערמאָנט מען זיך אַן אים איצט, וען עמעצער רעדט אַרויס זײַן נאָמען:

— איך גיב אַ קוק, ניטאָ יאָסל!

דאָס איז געווען — שוין אײַנמאָל אַ יאָסל, אַ געטרייער און ווירדיקער זון פון זײַן קלאַס, פון זײַן באַוועגונג, פון זײַן פאָלק.

2

יאָסל קאָטלערס אַרבעטן פאַר קינדער, זײַן ספּעציעלער בייטראָג צו דער קינדער־ליטעראַטור דאַרף ערשט צונויפגעזאַמלט ווערן, — פונקט ווי עס דאַרף, אגב, צונויפגעזאַמלט ווערן דער גרעסטער טייל פון דעם, וואָס ער האָט געשאַפן מיט פּען און פינזל. ספּעציעל פאַר קינדער האָט ער געשאַפן אײדער ער האָט זיך מיט לייב און לעבן אין מיט אַלע וואפן פון זײַנע פאַרשיידנארטיקע טאַלאַנטן אַרײַנגעוואָרפן אין דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער־באַוועגונג.

אין אָנהייב פון זײַן שאַפן האָט ער געשריבן קלײַנע מעשהלעך, שטיפעררייַען פאַר קינדער אין די קינדער־זשורנאַלן און געמאַכט אַ מאַסע חנעוודיקע אמת־יאָסלדיקע צייכענונגען פאַר פאַרשיידענע קינדער־ביכער און אויסגאַבעס. צווישן די דאָזיקע אַרבעטן צייכענען זיך ספּעציעל אויס זײַנע אילוסטראַציעס צו הערמאַן גאָלדס קינדער־בוך, — אילוסטראַציעס, וואָס ווען זיי וועלן אָפּגעקליבן ווערן וועלן זיי בילדן פאַר זיך אַליין אַ באַזונדער קינדער־בוך.

אין דעם בוך „מונטערגאַנג", וואָס יאָסל האָט פאַר־עפנטלעכט ניט לאַנג פאַר זײַן טויט, איז אַריין בלויז אַ גאָר קלײַנער טייל פון זײַנע אַרבעטן פאַר קינדער. דאָס איז די אָפּטיילונג, וועלכע ער אַליין האָט באַצייכנט מיטן טיטל: „פאַר קינדער פון 8 ביז 88 יאָר". אין איר זײַנען פאַראַן אַזעלכע זאַכן, ווי דאָס לידעלע „מיט אַ נאָז און אַן אַ נאָז", דאָס שקאַפישע „ביים פענצטער", די רעטענישׂ „דאָס גוטע בילד", די שטיפעריי „ש־ש־ש", אַ פּיאָנערן־פּאָעמע, די מעשה וועגן דעם „קאָטער פון בראָנזוויל" און די שפּאַסיגעשיכטע „אין קעניגרייך פון מילבן".

ס׳איז אַן איבעריקע זאַך צו זאָגן, אַז די אַלע זאַכן זײַנען זיך אויס מיטן ספּעציעלן יאָסלשן חן, מיט זייער אײַנפאַכקייט, שפּילעוודיקייט, דערפּינדערישקייט און עפּעס אַ מין באַזונדערער — ניט חכמהנען זיך פאַר קינדער, נאָר קינדערשער חכמה.

איינער פון די מאַמענטן, וואָס מאַכט די זאַכן ספּעציעל צוגעפּאַסט פאַר קינדער, איז זייער „אַמאַראַלישקייט". איך וויל דערמיט, פאַרשטייט זיך, ניט זאָגן, אַז יאָסל פּרעדיקט אין זיי פאַר די קינדער אַ הפקר־פּעטרישקע באַציאונג צו דער וועלט. דאָס איז ביי אים אויסגעשלאָסן. אָבער די הויפּט־זאַך איז, וואָס ער „פּרעדיקט" בכלל ניט, ער מאָראַליזירט ניט, ער רוקט ניט אונטער די קינדער קיין קאַטשיק איינגעוויקלט אין אַ קאָנפעקטן־העמדל, — אַ זאַך, וואָס קינדער קאָנען ניט איבערטראָגן און דערשפּירן געוויינלעך פאַר אַ מייל. אויב די זאַכן באַצוועקן עס באַוואוסטזיניק, איז אײַנקריצן זיך אין זכרון פון די קינדער, איבערלאָזן דאָרטן אַן אײַנדרוק, וועלכער וועט דערנאָך פאַרטיפט ווערן און וועט פאַרוואַנדלט ווערן אין דער גע־ווינטשער אידייע דורך אַ רייַ אַנדערע אײַנדרוקן.

אָט איז אַ געשיכטע „ביים פענצטער". זי הייבט זיך אָן שפּילעוודיק: „איך האָב איין פאַר שיך מיט 10 פאַר לעכער, זיץ איך ביים פענצטער און קוק אויף די דעכער". דערנאָך ווערט אויף אַ קינדערשן אופן דערציילט אַ גאַנץ געווויינלעכע געשיכטע וועגן דעם, אַז „דער טאַטע זיצט ליידיק, ער האָט ניט קיין שטעל" און אַז דער לענדלאָרד שינדט די פּעל. דאָס געשיכטעלע ענדיקט זיך דערמיט, וואָס דאָס יינגל האָט אַנגעשאַרט שניי, באַקומען שניי אין די לעכער פון די שיך און זיצט שוין ווידער ביים פענצטער. דאָ איז ניטאָ קיין שום פראַפאַגאַנדע, אָדער מאָראַליזירונג, אָבער דער איינדרוק פאַרבלייבט.

אַ פּראַכטפולע מעשה איז „דער קאָטער פון בראָנזוויל". עפּעס אומבאַמערקט האָט ער פאַרוואַנדלט אַ גרופּע קעץ מיט אַלע זייערע העוויות אין אַ בראָנזווילער יידישער משפּחה מיט שדכנים, מיט מלמדים, מיט ביזנעסלייט, מיטן גאַנצן קלאַפּערגעצייג. און דער הויפּט־העלד, וועלכער איז אַ קליין שוואַרץ קאָטערל, מוז דווקא הייסן איציקל, ניט אַנדערש. און איציקל אַרבעט פאַר צוויין: אי פאַרן קאָטערל, אי פאַרן פאַרשייטן יינגל איציקל. ער קעמפט אויף די גאַסן מיט אַנדערע קעץ און הינטלעך און ער דערקלערט אַ הייליקע מלחמה דעם דאָרן קאָטער, דעם מלמד, וואָס גרייט פאַר אים צו די פיינע פערספּעקטיוו פון

„שמיצלעך 20
מיט געזאַלצענעם קאָנטשיק,
שמייסע לעטאָסי,
געזונט מיט פּינאָסי."

און „ווי איציקל האָט דערשמעקט די ביטערע געזאַלצענע רייד האָט ער זיך אַ יאָג געטאָן פון אונטערן בעט גלייך אויפן מלמד. דער מלמד האָט זיך אַרויסגעריסן און איז אַרויס מיט אַיין שפּרונג דורכן פענצטער. איציקל גלייך נאָך אים. ער האָט אים פאַריאָגט אונטער אַ צע־בראָכן פעסל און זיי האָבן זיך דאָרטן געפערלעך געטשו־בעט. זיי זיינען פון דאָרט אַרויס און אַנטלאָפן אין פּיק סטריט און זיך דאָרט נאָך שטאַרקער געהרגעט..."

זייער אַן אַמאַראַלישע געשיכטע, אַן אמתע קעצישע געשיכטע, — אָבער אין דער זעלביקער צייט איז דער קאָטער איציקל אַ חברה־מאַן, וועלכער וועט שטענדיק געפינען זיין פּלאַץ צווישן אַ חברה יינגלעך, — ספּעציעל צווישן אַזלעכע, וואָס האַלטן ניט פון לאַזן זיך שמייסן פון יעדן ליאַדע מלמד.

„אין דעם קעניגרייך פון מילבן" איז אַן צווייפל איינע פון יאָסלס אַריגינעלסטע מעשהלעך, פול מיט גלעצנדיקע

אינפאַלן. אויך די מילבען זיינען ביי יאָסלען יידישע, און דער עלטסטער מילב הייסט ניט אַנדערש, ווי רעב פּנחס, טראָגט לאַנגע פּיאות, האָט אַ כשר ווייבל און זי־בעציק טויזנט קינדער. די מילבן לעבן אין אַ יידישן ספּר, „און וועט דער פּאָטער האָט זיי געוואָלט כאַפּן, פלעגן אַ טייל פון זיי אַנטלויפן קיין שיר השירים און פּאַרן רייטנ־דיק אויף שלמה המלכס הערשעלעך. די נאַרישע מילבע־לעך פלעגן זיך אַריינכאַפּן אין דער מגילה און שפּילן פּוי־קער מיט וויזתאן".

וועט די מילבן לאָזן זיך אַוועק אין אויפשטאַנד קעגן קעניג, „האָט די חברה געגומען כאַפּן: דער אַ קאָמעץ, דער אַ כיריק, דער אַ שוריק. די שטאַרקערע האָבן אויפגעריסן אַן אַלטן בריוו־קאַסטן און אַרויסגעשלעפּט פון דאָרטן ריזיקע אייזערנע פראָגע־צייכנס. אויפן וועג האָבן אַ פּאָר מילבלעך באַקומען קאַלטע פיסלעך, זיינען זיי פּאַוואָלינקע אַרויסגעקראָכן פון דער אַרמיי און זיך באַהאַלטן אין אַ ווייבערשער תחינה".

און אָט האָט זיך די אַרמיי מילבן אַריינגעריסן צום מילבן־קעניג אין פּאַלאַץ נוקם זיין זיך אַן אים דערפּאָר, וואָס ער פּאַרגיסט מילבן־בלוט אומזיסט און אומנישט. און זעט ווי די געשיכטע אַנטוויקלט זיך:

„און נישט געטראַכט און נישט געוואָרט און באַלד אויפן אָרט אַריינגעשטורעמט גלייך צום קעניג־קייסער אין פּאַלאַץ, אַ שאָקל געטאָן דעם טראָן, אַ טריסל געטאָן דעם קעניג, אים אַ שלעפּ געטאָן, אַ טאָסקע געטאָן און אַ ברענג געטאָן אַהיים צו דער מאַמען. האָט די מאַמע געגומען דעם קעניג, אַריינגעשאָטן אים זאָלץ אין די אויגן, און כדי די זאָלץ זאָל ניט אַרויספאַלן, האָט זי אים פּאַרנייט די אויגן־דעקלעך מיט אַ נאָדל־פּאָדעם. נאָכדעם האָט זי אים אַריין־געלייגט אין מויל אַריין אַ הייס טעצעלע מיט סמאָלע און פּאַרשמעלצט דאָס מויל מיט טריוואָקס, נאָכדעם האָט זי אים אָפּגעפּליקט די בארד, אויסגעלייגט די האָר אין ריב־אייזן און געמאַכט דערפון אַ וויידע מאַטראַצל. זי האָט דאָס מאַטראַצל אַריינגעלייגט אין אַ שלאָסמעס, דאָרט פיין אויסגעבעט, אים אַריינגעוואָרפן, פּאַרקייטלט מיט אַ קייטל און געזאָגט: 'שלאָף געזונט'".

און דאַן האָט רעב פּנחס, דער עלטסטער פון די מילבן, זיך באַפּרייט פון זיין שרעק פּאַרן קעניג. „האָט ער זיך אַנגעטרונקען מיט מילך און איז געוואָרן זייער געזונט. ער האָט געכאַפּט דעם קאַנטשיק און געגומען שמייסן דעם קעניג. האָט דער קעניג פּאַרלאָרן אַ סך וואָג און איז גע־וואָרן דאָר און טרוקן אָזוי ווי אַ וואַש־ברעטל. איצט וואַשט די מאַמע די העמדלעך אויפן קעניגס רוקן און ס'קוקט אויס אַ סך בעסער, ווי פון דעם ריבאייזן".

אוודאי איז עס ניט אָזוי שטאַרק מאַראַליש אָנצושיטן זאָלץ אין די אויגן און סמאָלע אין מויל און צו שמייסן מיט אַ קאַנטשיק, — אָבער וועט דאָס טוען אָפּ מילבן און זיי באַצאָלן עס זייער שלעכטן קעניג פּאַר די צרות, וואָס ער האָט זיי אָנגעטאָן, מאַכט עס שוין ניט אויס און איז אין פולן הסכם מיט די גוטע געפּילן, וואָס קינדער פילן צו זייערע באַליידיקער און אונטערדריקער.

אָבער עס וואָלט פונדעסטוועגן געווען אַ טעות צו רעכענען, אַז בלויז דער מאַטעריאַל, וואָס יאָסל האָט גע־שריבן ספּעציעל פּאַר קינדער, איז פּאַרשטענדלעך און צו־געפּאַסט פּאַר קינדער. ווי אָלע אמתע קינסטלער האָט יאָסל געשריבן אָזוי, אַז די זאַכן, וואָס זיינען אינטערע־סאַנט פּאַר דערוואַקסענע לייענער זיינען פּאַרשטענדלעך און צוגענגלעך אויך פּאַר קינדער.

וואָס איז, למשל, וועלט יאָסלס באַרימטער „שמחה מיט דער יידענע". שמחה איז טאַקע אַן אַרבעטער און אַן אַרבעטלאָזער און די געשיכטעס וואָס פּאַסירן מיט אים און מיט זיין יידענע זיינען טיילן פון אונדזער גרויזאַמער סאָציאַלער ווירקלעכקייט. אָבער די געשיכטע איז אָזוי עלעמענטאַר און פּאַרשטענדלעך און דערמאָנט די קינדער אָזוי שטאַרק אַן דעם, וואָס זיי באַגעמען פון זייער טאָג־טעגלעכער דערפאַרונג אין זייער סביבה, אַז שמחה מיט דער יידענע זיינען געוואָרן ביי זיי אייגענע מענטשן, און ס'איז שווער צו זאָגן ווער עס נעמט אויף דעם שפּיל פון „שמחה מיט דער יידענע" מיט מער באַגייסטערונג, די קינדער אָדער די דערוואַקסענע.

דאָס זעלביקע דאַרף געזאָגט ווערן וועגן דער גע־שיכטע מיט „נישקא", וועגן דעם לידל „ס'איז דא", וועגן „שמחה בערעב קריזיס" און אפילו וועגן דער פּאַראַדיע אויפן ראַמאַנטישן געליבטן „ער האָט געוואָרט".

יאָסל קאָטלערס „געצלבערג" איז אַ שארפע סאַטירע אויף דעם אויפגעקומענעם קלייבירגער אין אַמעריקע. אָבער מיטן אויסנאַם פון זייער קליינע טיילן, שיער ניט פון אינצלנע אויסדרוקן, איז עס אַן אויסגעצייכנטע גע־שיכטע פּאַר דער יוגנט, וואו די סאָציאַלע מאָראַל פון דער גענשיכטע פאַלגט דירעקט פון דער סאָציאַלער כא־ראַקטעריסטיק, וואָס קאָטלער גיט דעם געצלבערגטום.

דאָס זעלביקע דאַרף געזאָגט ווערן וועגן יאָסלס סא־וועטישע הומאָרעסקעס. זיי זיינען אָזוי אייגנפאַך, אָזוי חנוודיק און אַזוי פול מיט קאָנקרעטן, אָנשוילעכן אינ־האַלט, אַז יעדע איינע פון זיי קאָן געלייענט און סצענירט ווערן פּאַר קינדער.

און דאָס איז ניט קיין וואונדער. אפשר דער כאַראַק־טעריסטישסטער שטריך יאָסלס איז געווען זיין עקסטרעמע פּשטות, זיין איינפאַכקייט, זיין פייאיקייט פּאַנאַנדערצולייגן דאָס פּאַרפּלאָנטערטסטע בילד אויף זיינע פּשוטסטע עלע־מענטן. און דערצו איז ער אין גרונט געגומען אַליין געווען אַ דערוואַקסן שפּילעוודיק קינד, וואָס האָט ניט געדאַרפט „מאַכן זיך" נאַיוו אָדער „אַראָפּלאָזן" זיך צו די קינדער, נאָר וואָס האָט געפּילט אָזוי ווי עס פּילט אַ קינד, פּאַר וועלכן די גאַנצע וועלט איז אַן אינטערעסאַנטע שפּיל. ווער ס'האָט געזען, ווי יאָסל האָט געשפּילט מיט זיינע מאַדי־קאָטן, האָט שטענדיק געהאָט דעם איינדרוק, אַז ניט נאָר שפּילט ער פּאַר אַנדערע, נאָר אַז ער שפּילט זיך און האָט אַליין פּאַרגעניגן פון דעם שפּיל. די דאָזיקע שפּילעוודי־קייט פון אַלץ, וואָס יאָסל האָט געשריבן און געצייכנט, מאַכט אים ספּעציעל צוגענגלעך פּאַר קינדער, — סיי אין די זאַכן, וואָס ער האָט לכתחילה געשאַפן פּאַר קינדער, סיי אין די, וואָס ער האָט געשאַפן פּאַר דערוואַקסענע.

דער דיכטער ל. מילער

.1

ל. מילער האָט זיך באַוויזן אין דער יידישער ליטעראַטור אַלס דיכטער אומגעפער אין 1909, נאָך אין דער צייט פון די אַזוי־גערופענע „יונגע" און, דאַכט זיך, אַלס איינער פון די „יונגע". זיינע לידער זיינען יעדנפאַלס געדרוקט געוואָרן אין די דעמאָלטדיקע אויסגאַבן פון די יונגע און די ערשטע זאַמלונג פון זיינע לידער איז אַרויס אין יאָר 1919, אונטערן נאָמען „אויף גאָטס וועלט".

פון דעמאָלט אָן זיינען דורך אַ סך יאָרן. די אַמאָליקע „יונגע" זיינען געוואָרן אַלטע. אַ טייל פון זיי זיינען — לויט אַ געוויסן אויסדרוק — „אַריינגעפאַלן אין נישטיקייט". עס זיינען געקומען נייע צייטן און מיט זיי — נייע לידער. ל. מילער האָט זיך אין די יאָרן, נאַטירלעך, אויך שטאַרק גע־ביטן, — סיי געזעלשאַפטלעך, סיי אַלס דיכטער. זיין שרייבן האָט ער קיינמאָל ניט אויפגעגעבן. אַזוי ווי ער האָט גענוג מעגלעכקייט צו דרוקן זיך און שרייבט כסדר, דאַרף מען זיין בערך זעלטענעם ווייזן זיך אין דרוק פאַררעכענען בלויז אויפן חשבון פון זיין באַשיידנקייט.

אינעם נייעם בוך געקליבענע לידער און פּאָעמעס, אונטערן נאָמען „דאָ איז מיין היים" (175 זייטן, פאַרלאַג „סיגנאַל", ביים פּראָלעטפּען, 1939), וואָס ל. מילער האָט אַרויסגעגעבן, געהערן ס'רוב פון די לידער צו דעם פּעריאָד פון די לעצטע יאָרן, ווען יעדע אידעאָלאָגישע פאַרבינדונג צווישן ל. מילערן און די אַמאָליקע „יונגע" איז שוין לאַנג אָפּגעווישט געוואָרן און אונדזער דיכטער האָט זיך פול־שטענדיק אידענטיפיצירט מיט דער פּראָלעטפּען־דיכטונג פון דער פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור. אינעם בוך גייען אָבער אַריין אַלס אַ מין דערמאָנונג וועגן אַמאָל צוויי גרופּעס פון ל. מילערס ערשטע לידער, וואָס זיינען געוואָרן געשריבן אין דעם פּעריאָד פון 1910־1915 און צווישן 1920־1925. די דאָזיקע לידער גיבן די מעגלעכקייט צו מאַכן אַן אינטערע־סאַנטן פאַרגלייך צווישן דעם ל. מילער פון דעם אַמאָל און דעם איצטיקן, כדי צו ווייזן, ווי ווייט ער איז אַוועק פון דעם אַמאָל סיי אין אינהאַלט, סיי אין פאָרם פון זיין דיכטונג.

אין איינעם פון יענע ערשטע לידער אונטערן נאָמען: „מיט טויזנטער פעדים בין איך צום מענטשן געבונדן", שרייבט ל. מילער:

„איז אַ מענטש אַ קנעכט, זאָל איך די שקלאַפן־קייטן טראָגן
און פאַלן אונטערן שווערן לאַסט פון יאָך,
וואָס ער, דער מענטש, מאַכט שווערער נאָך.
און פילט ער ניט דעם שפּיי צו אים געריכט,
דאַן פאַלט דער שפּיי אויף מיין געזיכט,
בייס איך די ליפּ פאַר שאַנד און בויג דעם קאָפּ דערשלאָגן".

אַז אַ דיכטער, וואָס הייבט ערשט אָן צו שרייבן, — באַ־זונדערס אַ יידישער דיכטער, וואָס שרייבט אין דער שפּראַך פון די יידישע האָרעפּאַשניקעס, זאָל אויף זיינע ערשטע שריט זיין באַזונדערס פילבאַר צו די ליידן און צו דער שאַנד פון די פאַרשקלאַפטע, איז, קאָן מען זאָגן, כמעט ווי אַ כלל אין אונדזער ליטעראַטור. ס'איז אפילו שווער אָנצואווייזן אויף אויסנאַמען. ערשט שפּעטער, ווען די שרייבער שטעלן זיך אויף די אייגענע פיס און גייען אַריין „אין די פעדערן", פּאַסירט אָפט, אַז זיי לויפן איבער פון דעם אָרעמען קוילער־געסל אין יחזקאל גאָמבינערס גבירישער רחבות...

ל. מילער געהערט אָבער צו די דיכטער, וואָס האָבן זיך ניט נאָר ניט אָפּגעקערט פון די פאַרשקלאַפטע און פאַר־שעמטע פון זייערע יוגנט־יאָרן, נאָר וואָס האָבן, פאַרקערט, געזוכט און געפונען זייער פּלאַץ צווישן די, וואָס קעמפן מיט וואָרט און טאַט פאַר זייער באַפרייאונג און דערהויבונג.

אין דעם פריער־ציטירטן ליד, וואָס איז געשריבן גע־וואָרן מיט יאָרן צוריק, אַרום 1910, דערציילט ל. מילער, אַז הגם, ווען

„עס טרעפט, עס קאָן דער וויי אין האַרצן מער ניט שטייגן,
דאַן שעלט דעם מענטשן איך..."

איז אין דער זעלבער צייט:

„פון אַ צווייט געפיל ווערט באַלד מיין זעל געפאַנגען, —
אַ צאַרטער אומעט, ווי דער גלאָק־געקלאַנג
פון קלויסטער הילט דאָס האַרץ מיינס באַנג,
און גוט ווערט מיר אַזוי, און שלעכט נאָך מער,
איך ליב דיך, מענטש, איך ליב דיך זייער,
פון ליבעס אומעט ווערט דאָס האַרץ מיר שיער צעגאַנגען..."
(ז' 134).

איך ווייס ניט ווי פאַר אַלע לייענער: פאַר מיר האָט דאָס ליד מיט זיין שטייפן לשון און נאַאיווער סענטימענטאַל־קייט דעם גאַנצן חן פון אַ לאַנג־פאַרגעסן פאָטאָגראַפיש יוגנט־בילד.

אין יענע צייטן האָט ל. מילער נאָך געגלויבט, אַז ס'וועט זיין גענוג ווען

„כ'וועל טראָגן מיין האַרץ צו די מענטשן
און וועל זיך דורך בעטן באַפעלן
זיי זאָלן דאָס האַרץ מיינס צעברעכן
און כ'וועל זיי די אוצרות צעטיילן..." (ז' 135).

---

1) „מאָרגן־פרייהייט", 5טן נאָוועמבער 1939, צום דערשיינען פון ל. מילערס „דאָ איז מיין היים", 175 זייטן, ניו־יאָרק 1939; 2) „מאָרגן־פרייהייט", 25טן אָקטאָבער 1959, צום דערשינען פון ל. מי־לערס בוך „אייביק לעבן", 194 זייטן, ניו־יאָרק 1959.—רעד.

שפּעטער, אין דער גרופּע לידער, וואָס זיינען געשריבן צווישן 1920 און 1925, פילט זיך שטאַרק די ווירקונג פון די יונגע, — אין אייניקע ערטער באַזונדערס בולט די „עסקעיפּ"־מאָטיוון פון אַ מאַני לייב, וועגן דער גוטער מאַמע, טאַטע, זיידע, גענאָד און גוטסקייט גלאַט אין דער וועלט אַריין. למשל:

„... עס וועט אַלץ נאָך גוט זיין.
און אויב עס דרייען זיך אומזיסט
די פליגלען פון מיין ווינטמיל
און ווי אין זייפנבלאָזן־שפּיל
אָן זין, אָן ציל,
פאַרגייען מיינע טעג און נעכט,
איז דאָס געוויס פאַר מיר אַזוי באַשערט." (ז' 141).

פון יענע צייטן אָן זיינען אַ סך וואַסערן פאַרלאָפן. איצט זעט שוין ל. מילער און פילט און זינגט אַנדערש. איצט ווייסט ער זיין פּלאַץ און זיין אויסגאַנג אין לעבן:

„זאָל זיפצער קראַצן זיך אַליין די וואונדן
און שפּילן זיך מיט ווערטער גלאַנציקע ווי מעסער,
איך בין פון יענע, וואָס ווילן ס'לעבן מאַכן בעסער
איך בין דורך פרייד און לייד צום לעבן צוגעבונדן." (ז' 7).

ער זינגט: „עך־עך, ווי גוט, ווי גוט עס איז צו לעבן אויף דער וועלט! און ווער עס הייבט אָן צווייפלען אויף אַ מאָמענט, צי דאַרף מען ניט זאָגן „עס וואָלט געווען", איז גענוג ער זאָל כאָטש אויף אַ וויילע דערפילן דאָס רוי־שנדיקע לעבן אַרום און ער ווערט אָנגעפילט מיט אַ פריי־דיקער זיכערקייט:

„אַך, ווי גוט עס וועט ערשט זיין צו לעבן אויף דער ערד!"

אַן אינטערעסאַנט ליד אין אָנהייב פון בוך איז „מיינע איכן קריגן זיך מיט דיר". דער פּאָעט לעבט דאָך ניט אין די הימלען. ער איז אַ פּראָדוקט פון זיין סביבה, און זיין סביבה איז פול מיט נסיונות און ווידערשפּרוכן, וואָס יע־דער איינער ציט אים אין זיין זייט. אָפט איז שווער בייצו־צושטיין דעם נסיון און דער דיכטער פרעגט זיך: צו וואָס? אָבער די אויסגעוואַקסענע פּערזענלעכקייט באַזיגט די אויפגעטומלטע „איכן" און באַזיגט „דאָס וואָס דאַרף און וועט פאַרגיין" אין נאָמען פון דער צוקונפט.

נאָך וויכטיקער איז די פּאָעמע „נייע צייט", — וואָס הייבט זיך אָן מיט „דאָס ליד פון דעם, וואָס האָט געוואָלט גיין באַזונדער" און ענדיקט זיך מיט דעם מוטיקן „גע־זאַנג פון ברענענדיקע תפיסות".

אָבער מיר דאַכט, אַז די אינטערעסאַנטסטע און וויכ־טיקסטע גרופּע לידער אין דער זאַמלונג איז די סעריע „פּראָסטע לידער", מיט וועלכער דאָס בוך פאַרענדיקט זיך. דאָס איז אַ סעריע, וואָס איז פאַרבונדן דורך די פּערזאָנען פון אַן אַרבעטלאָזן און זיין פרוי און קינד: דער אַרבעט־לאָזער רעדט צו זיין קינד וועגן דער אַרומיקער שיינער וועלט און שווערן לעבן; דער אַרבעטלאָזער רעדט מיט זיין פרוי וועגן די נייס פון טאָג; דער אַרבעטלאָזער רעדט מיט דעם שרייבער, וואָס קומט זיך אינטערעסירן מיט זיין לעבן. אין דער דאָזיקער סעריע, איז, דאַכט מיר, פאַרקער־פּערט דאָס בעסטע און דאָס כאַראַקטעריסטישסטע אין ל. מילער שאַפן: די איינפאַכקייט מיט וועלכער ער גייט צו צום לעבן, דער פאַרשאַרפטער אינטערעס צו סאָציאַלע פּראָבלעמען, ווי זיי דריקן זיך אויס אין טאָג־טעגלעכן לעבן, אַ ספּעציעלע גוטמוטיקייט און חברשאַפט צום איי־גענעם קלאַס, וועלכן ער פאַרשטייט פון האַלבן וואָרט; אַ שטילער שטאָלץ און זיכערקייט אין זיך אפילו אונטער די שווערסטע אומשטענדן.

פון דעם אַמאָליקן פּעריאָד פון די „יונגע" איז אין די לי־דער פאַרבליבן די טענדענץ אָפּצורייסן זיך אויף אַ וויילע פון דער סביבה און צו פאַרברענגען מיט די אייגענע „איכן", — אָבער אין דעם פּראָלעטפּען־פּעריאָד האָט זיך דער שריי־בער אויסגעלערנט ניט צו איבערטרייבן דעם דאָזיקן „אי־כיזם", ניט צו צאַצקען זיך מיט זיך אַליין און מיט די פאַר־ביילויפנדיקע שטימונגען, צו זוכן און צו געפינען זיך דאָרטן, וואו עס אָטעמען און לעבן די האָרעפּאַשנע מאַסן.

אין הסכם מיט דעם ערשטן פּעריאָד פון דער פּראָלעט־פּען־ליטעראַטור איז אין אַ גאַנצע ריי פון ל. מילערס לי־דער נאָך פאַראַן זייער אַ סך פּלאַקאַטישקייט, דעמאָנסטראַ־טיווקייט און דעקלאַמאַטאָרישקייט. אָפט רעדט ער וועגן דעם, וואָס ער פילט, אַז עס דאַרף געטאָן ווערן, וואָס עס דאַרף זיין, אָנשטאָט צו ווייזן וואָס עס קומט פאָר, וואָס עס יוירט אין לעבן גופא. אָבער אין דער לעצטער, דערמאָנטער, סע־ריע איז ער שוין פון דער דעקלאַראַטיווקייט כמעט אינ־גאַנצן פריי, און אָנשטאָט צו רעדן וועגן דעם לעבן ווייזט ער עס אונדז.

אין בוך זיינען אַריין אַ פּאָר געלונגענע איבערזעצונגען פון אַלפרעד קרעמבאָרג („אַמעריקע, אַמעריקע!") און אַ נאָכ־געזאַנג נאָך לענגסטאָן יוהזס דיכטונג. די פּאָר קינדער־לידער, וואָס גייען אַריין אין בוך, ווייזן, אַז ל. מילער וואָלט געדאַרפט פיל מער ווי ביז איצט שרייבן פאַר אונדזערע קינדער. ער האָט די נויטיקע שפּראַך און בילדער און דעם נויטיקן טאָן פאַר דעם.

2.

ל. מילערס לידער־זאַמלונג „אייביק לעבן" (194 ז"ז, ניו־יאָרק 1959) איז אַ יובליי־בוך אין טאָפּלטן זינען: עס דער־שיינט צום 70סטן געבורט־יאָר פון דעם שרייבער און פאַר־צייכנט 50 יאָר פון זיין דיכטערישן שאַפן. מיר געפינען אין דעם בוך אַ צאָל פון די סאַמע ערשטע לידער ל. מילערס, וועלכע ער האָט אָפּגעדרוקט שוין אין יאָר 1909 און פון די סאַמע לעצטע, געשריבענע אין 1959 און נאָך אין ערגעץ ניט געדרוקטע.

צווישן די יאָרן 1909 און 1959 איז, פאַרשטייט זיך, אַ גרויסער מהלך. אַ גאַנצער האַלבער יאָרהונדערט, — אַ סך וואַסערן זיינען זינט דעמאָלט פאַרלאָפן און אפשר נאָך מער בלוט. די יידישע ליטעראַטור — און באַזונדערס די דיכ־טונג — האָט פאַר די לעצטע 50 יאָר דורכגעמאַכט אַ לאַנגן וועג, אַ וועג פון פאַרשיידנוועגיקע זוכענישן און געפינסן, פון אַנטוויקלונג און פּרעכטיקע דערגרייכונגען סיי אין אינ־האַלט, סיי אין פאָרם. אויך די יידישע דיכטער האָבן פאַר דער צייט דורכגעמאַכט אַ לאַנגן אַנטוויקלונגס־וועג, — צו אָפט, ליידער, פאַרקריכנדיק אויף זייטיקע און שלעכטע וועגן. איז טאַקע גוט, וואָס ל. מילערס איצטיקע לידער־זאַמלונג גיט אונדז אַ מעגלעכקייט דורך אַ פאַרגלייך פון זיינע ערשטע געדרוקטע לידער פון מיט 50 יאָר צוריק און די סאַמע לעצ־

טע, היינטצייטיקע, באַקומען אַ באַגריף וועגן דעם וועג, וואָס ער איז דורכגעגאַנגען, וועגן די ווירקונגען, וואָס האָבן אַנ־געריבט און אויסגעפּאַרמירט זיין דיכטערישן „איך".

האָבן מיר פּאַר זיך איינס פון די לידער („אין אַ סטאַרקע"), וואָס ער האָט אָפּגעדרוקט אין מאַי 1909 אין דער „פרייַ ארבעטער שטימע", וואָס האָט דעמאָלט געדינט ווי אַ פּלאַט־פאָרם פאַר יונגע פּראָגרעסיווע דיכטער. דערציילט דער דיכטער, אַז

„שטיל, באַוועגלאָז זיצט אַ מיידל
אין אַ סטאַרקע שפּעט בייַנאַכט,
ס׳איז קיין קונה דאָ אין קלייטל.
האָט דאָס מיידל זיך פּאַרטראַכט...

וועדליק דעם לידער־סטיל פון יענער צייט, וואָס דער־מאָנט נאָך שטאַרק אין מאַריס ראָזענפעלדס אַרעמקייט און נויט־לידער, ווּאָלט מען געקאָנט דערוואַרטן, אַז דאָס מיידל זאָל טראַכטן וועגן איר אַרעמקייט, נויט, אָדער וועגן „יענער זייט ים". ביי ל. מילערן אָבער, חלומט זי גאָר וועגן אַ שיי־נעם בחור און

„מיט לייכטן ציטער דריקט זי
פּעסט די האַנט צום האַרצן צו..."

אין אַ ליד געדרוקט אין „די פרייַע געזעלשאַפט" („איך וויל ניט קיין ברעקלעך"), קלאָגט זיך ל. מילער, ווי עס פּאַסט פאַר אַ יונגן דיכטער, וואָס מיינט, אַז ער האָט שוין אַלץ דורכגעלעבט:

„ס׳האָבן די יאָרן צעגזלט ביי מיר
דאָס שענסטע פון לעבן:
גאָלדענע פעדים, וואָס אימער מיט זיי
פלעג טרוימען איך וועבן..."

אָבער די „ברעקלעך" וואָס דאָס לעבן וואַרפט אים צו וואַרפט ער צוריק, ווייל

„כ׳קאָן ניט און וויל ניט, איך בין
ניט געוואויגט צו לעבן פון ברעקלעך." (ז׳ 163).

ס׳איז נאָך ניט גאָט ווייסט וואָס. אָבער ס׳איז אַ גוטער אָנהייב. די שפּראַך איז פּשוט, דער פערז איז לייכט און נא־טירלעך, די טעמע איז קלאָר, יוגנטלעך און פּראָגרעסיוו.

אינעם ליד וועגן „טראַיענגל פייער", געשריבן אין אַפּ־ריל 1911, מערקט זיך שוין אַ גרויסער שריט פּראָויס. דער דיכטער רופט זיך ניט נאָר אָפּ שאַרף און ווייטיקדיק אויף דעם פאַרברעכן און אומגליק, וואָס האָט אָפּגעקאָסט אַ מאַסע אַרבעטער־קרבנות, נאָר ער אידענטיפיצירט זיך מיט די קרבנות:

„כ׳וועל אין האַרצן שטיקן מיינע ליידן,
איך וועל שווייגן שטום, איך וועל ניט רעדן
וואָס פאַר אַ שפּראַך קאָן דיר אין האַרצן דרינגען
נאָך אַ יעדע רויטע פייערצונגען,
וועלכע האָבן דורשטיק טיף זיך איינגעזויגן
אין דיין לייב און בלוט, אין דיינע אויגן?" (ז׳ 164).

אין אַ ליד פון 1914, דער „מענטש", וויזט שוין ל. מי־לער אַרויס דאָס וואָס ווערט כאַראַקטעריסטיש פאַר זיין גאַנצן וויטערדיקן שאַפן: די פייאקייט פילאָזאָפיש צו פאַר־אַלגעמיינערן זיינע איינדרוקן און איבערלעבונגען. רעדנדיק וועגן דעם מענטש, וואָס האָט רעוואָלטירט קעגן דער נאַטור, שטעלנדיק דעם שטיין, דעם מעטאַל, די מאַשין אין זיין דינסט, סומירט דער דיכטער:

„איצט פּלאָנטערט דער מענטש זיך אין אייזערנע קייטן געפּאַנגען
און רַאַגלט זיך הילפלאָז אין נעצן פון שטיינערנע קלאַנגען
און שלאָגט זיך כסדר מיט ריזן פון שטיין." (ז׳ 166).

זייער שאַרף קומט צום אויסדרוק דעם דיכטערס קלאָ־רע שטעלונג אויף דער זייט פון דעם אַרבעטער־קלאַס אין דער גרופּע „פּראָסטע לידער", וועגן די אינדערלעבונגען פון דעם אַרבעטלאָזן אין זיין שייכות צום קינד, צו דער פרוי, צו דעם שרייבער, וועלכער איז, אגב, אויך אַרבעטלאָז. און להיפוך צו זיין אינטימער סימפּאָטיע צו דעם אַרבעטער און אַרבעטלאָזן, איז זיין איראָנישע אָפּשאַצונג פון דער בור־זשואַזער אינטעליגענץ, וואָס

„זיי וויסן אַלע חכמות
און אַלע שפּראַכן קענען זיי.
זיי מעסטן אויס די וויטסטע וויגטן
און די פאַרבן פון דעם רעגנבויגן
טיילן זיי פאַנאַנדער...
נאָר דער זין פון זייער לעבן
בלייבט פאַר זיי פאַרהוילן,
און דער זין
פון זייער קומען און פאַרגיין... (ז׳ 138).

זיין אייגענעם גלויבן אין דעם מענטשן, אין דער צו־קונפט, אין די בריטע מאַסן, דריקט ל. מילער אויס אין זיינע לידער ביי זייער אַ סך געלעגנהייטן און געפּינט יעדעס מאָל אַ נייעם „אויסרייד" און פאַרב פאַר זיי. אַזוי רופט ער אויס:

„מיר, מיר, מיר, דאָס לעבן זיינען מיר!
אָ, מיר אַלע זיינען אָן אַ שיער.
דער טויט פאַרשפּילט, פאַרלירט,
וויל מיר זיינען אָן אַ שיער, —
וויַ צייט, וויַ רויס, וויַ וואָר און טרויס,
דאָס לעבן אייביק זיינען מיר!"

און ווען ער הערט אַ קאָנצערט לכבוד דער גרינדונג פון דער יונאַיטעד נעישאַנס (פאַראייניקטע נאַציעס) אין סאַן־פראַנציסקאָ און זעט די פאָנען פון די צענדליקער פעל־קער, וואָס זוכן דאָרטן צו פאַראייניקן זיך אין נאָמען פון פרידן, פילט ער אַז די מוזיק

„שפּילט און שפּינט און וועקט
אויס ריזיק גרויס אין רויס
אַ פאָן פון האָפענונג און פרידן, —
אונדזער פאָן!" (ז׳ 112).

ל. מילערס שאָפן האָט פאַרשיידענע פּעריאָדן אָפּגע־שפּיגלט אין זיך, אָבער אָפּגעקלונגען מיט טענער פון קינסט־לער, וואָס האָבן איבערגעלאָזן זייער טיפן אויסדרוק אויף זייער צייט און ליטעראַטור. צווישן אָט די מיסטערס איז — וויניקסטנס פאַרן לעצטן פערטל יאָרהונדערט — געווען באַזונדערס נאָענט ל. מילערס שאָפונג דער גרויסער מענטש־באַזינגער, וואָלט ווהיטמאַן, וועמעס „בלעטלעך גראַז" מילער

האָט איבערגעזעצט אין יידיש און אַרויסגעגעבן אין יאָר 1940. דער וווהיטמאַנישער, ברייטער, פּראָגרעסיווער צוגאַנג צו דער וועלט און צו די פּראָבלעמען פון דער צייט מערקט זיך אָפּט אין ל. מילערס לידער, אין זיין פאַרליבטקייט אין דעם מענטש און אין דער קאָמבינאַציע פון נאַטור און מענטש, אין זיין ליכטיקן אָפּטימיזם און צוקונפט־וויזיע.

אין „מיין לייד — מיין גלויבן" פּראָקלאַמירט דער דיכטער זיין קרעדאָ:

„איך גלויב אין יושרדיקער וועלט,
דער מענטש פון אמת — מיין געבאָט.
איך גלויב, — אַזוי האָב איך געשטעלט מיין ערשטן טראָט
פון גרויסן אוצר לעבנס־טעג.
איז יעדער טאָג, וואָס קומט, מיר נייַ,
איך גיי מיט זיין זיגזאַגן וועג
צו ווערן פריי..." (ז' 54).

און אין אָ צווייט ליד:

„...ליד מיינס — האָפענונג און גלויבן.
כ'וויים: געראַנטיקייט איז גליק.
דער וואָס גלויבט ניט און פאַרדעכטיקט
וועלט געשטרויכלט אין זיין גאַנג,
האָנט פון צוייפלער פאַלט אוממעכטיק,
זינקט אין טרויער זיין געזאַנג.
כ'זינג דאָס ערלעכע און גוטע —
מערסטנס ברכה אויף דער ערד."

אין אָ סעריע לידער „לזכרון די אומגעבראַכטע יידישע שרייבער און יידישע קולטור־שאַפער אין סאָוועטנפאַרבאַנד" רופט ער אויס אין איין ליד מיט וווייטיק:

„...איך האָב אין יושר פרום געגלויבט,
האָט מיך דער אמת אָפּגענאַרט
און ס'האָט דער יושר מיך באַרויבט..."

אָבער דאָס איז בלויז אין אָ מאָמענט, וועלן דער טיפער וווייטיק און פאַרצווייפלונג פאַרטונקלען דעם געווינלעך קלאַרן בליק פון דעם דיכטער און מאַכן אים פאַרגעסן, אַז ניט דער אמת, וועלכן ער האָט געגאַרט און גאַרט אויך איצט, און ניט דער יושר, אין וועלכן ער האָט געגלויבט און גלויבט אויך איצט, האָט אים און אונדז אַלעמען געגאַרט, נאָר פאַרקערט, די וואָס האָבן איגנאָרירט דעם אמת און פאַרקריפּלט דעם יושר... אָבער להיפוך צו אָ צאָל אַנדערע שרייבער, וועמען דער גרויסער אומגליק האָט פולשטענדיק בלינד געמאַכט און זיי פאַרטריבן אין מייזן־לעכער, וואו זיי זיינען געווארן אָ מין פּראָפּעסיאָנעלע קלאָגער און שבעה־זיצער, דערמאָנט ל. מילער די אומגעקומענע סאָוועטישע שרייבער מיט אָ רייַ לידער וועגן יידיש, וועגן שלום־עליכמען, וועגן יידישער העלדישקייט און האָפענונג, — די בעסטע דערמאָנונג און פאַרטיידיגונג פון דער גייסטיקער ירושה און טראַדיציע פון יענע, וועלכע זיינען שוין ניטאָ...

אויסשפּן דעם גאַנצן אינהאַלט פון ל. מילערס נייער לידער־זאַמלונג „אייביק לעבן" אין איין אַרטיקל איז, פאַרשטייט זיך, אוממעגלעך. דער דיכטער האָט אונדז אין זיין נייעם בוך געגעבן אָ חוץ אָ צאָל נייע לידער, מוסטערן פון פאַרשיידענע פעריאָדן פון זיין שאַפן, אַנהייבנדיק מיט דעם סאַמע ערשטן, פון מיט 50 יאָר צוריק. אין אָט די פאַרשיידענע פּעריאָדן ציט זיך אָבער ווי אָ גאָלדענע קייט דער אומאויפהערלעכער וואוקס — אין שפראַך, אין פערז, אין בילד, אין געדאַנק און אין סאָציאַלער אָנגעצילטקייט פון דעם דיכטער, — אָ וואוקס, וואָס גיט אים די מעגלעכקייט צו שאַפן הייַנט, אין אַ האַלבן יאָרהונדערט נאָך יענעם אָנהייב, לידער, וואָס זיינען פול מיט, כ'וואָלט געזאָגט, עמפּפינדלעכקייט, וואָס עלטערן זיך ניט, מיט פרישער בילדלעכקייט און וואָס זיינען דורכגעדרונגען מיט אָ פריידיקער צוגעבונדנקייט צו דער פאַראויסגייענדיקער מענטשהייט און זיכערקייט אין דעם וועג צו דער צוקונפט.

צו זיין צווייענדיקן יובילי פון 70 יאָר לעבן און 50 יאָר שאַפן, האָט אונדז דער דיכטער אונטערגעטראָגן אָ שיינע, זייער אָנגעלייגטע מתנה, וועלכע יעדער ליבהאָבער פון יידישן וואָרט און ליטעראַטור מוז מיט דאַנקבאַרקייט אָפּשאַצן.

דער דיכטער אהרן קורץ

1. „די גאַלדענע שטאָט"

„ביז לעצטע האָגט פון אַרבעט איז ניט פריי,
קאָן די וועלט ניט זיין געראטן.
דער קינסטלער, וואָס לויפט דעם אמת פֿאַרבי,
איז אַליין אַ הענקער, וואָס שעכט". („גאָלדענע שטאָט")

אָזוי שרייבט אהרן קורץ אין זיין ליד „עסטעטישער דלות", — און די דאָזיקע דערקלערונג וואָלט געקאָנט דינגען, ווי אַ קאָמף־מאָטאָ פֿאַר זיין גאַנצן בוך.

אהרן קורץ לויפט ניט פֿאַרבי דעם אמת וועגן די סאָציאַלע קאָנפליקטן און ווידערשפֿרוכן פון אונדזער לעבן. פֿאַר אים איז „די גאָלדענע שטאָט" ניט־יאָרק ניט גלאָט אַ גרויסע שטאָט, נאָר אַ שלאָכטפעלד, אויף וועלכער דער ביטערער קאָמף, מעסער אויף מעסער, ברוסט קעגן ברוסט הערט ניט אויף קיין איין אויגנבליק, — ניט בייטאָג, ניט ביינאַכט, ניט אין דרויסן, ניט אין הויז, ניט ביים טיש און ניט אין פֿאַבריק. די שטאָט לעבט, קאָכט, זשומעט, בייט זיך, אָבער העכער פון דעם טומל פון דער ריזן־שטאָט טראָגט זיך דער גערויש פון קאָמף, דער געשריי פון די, וואָס זייגען אין צענטער פון די שלאָכטן.

אהרן קורצס גאַנצע אויפמערקזאַמקייט איז קאָנצענטרירט אויף דער סאָציאַלער זייט פון דער גאָלדענער שטאָט, — און ניט נאָר זאָגט ער זיך אָפּ צו פֿאַרזען — צוליב שיינקייט אָדער רו — דעם אמת, נאָר ער פֿאַרגינט זיך אויך ניט בלויז „פֿאַרביילויפן". פֿאַרקערט, דערזעט ער עפּעס, וואָס שטעלט אָפּ זיין אויג, — און קאָנצענטרירט זיין מאַרך און האָרץ, — וועט ער ניט נאָר ניט פֿאַרבייַ־ איילן, נאָר ער קאָן זיך שוין פֿשוט פון דעם ניט אָפּרייסן און לאָזט זיין לייענער אויך ניט אַוועקגיין. אַ כאַראַטעריסטישער ביישפּיל אין דעם פּרט איז זיין פֿאָעמע „טישן":

„ווייז מיר דיין טיש פונדערווייטן
און איך וועל שוין וויסן צי האָסטו
אַ העמד, אַ פּאָר זאָקן צו בייטן, —
כ׳וועל האָבן דיין לעבן צעמאָסטן".

און ער מאָלט פֿאַר אונדז אַ סעריע טישן: בראָדוועיער טישן און איסט־בראָדוועיער, טישן מיט גאָלדענע פֿליגלען, זיין טאָטנס אַרעמען טיש, פֿריצישע טישן, אַ רעסטאָראַן־ טיש פון ווייסן פֿאַרצעליי, שטויביקע וואַרשטאַט־טישלעך, באַנקעטן־טישן, ניט געדעקטע הונגעריקע טישן, קיך־ טישן, דעם רבינס טישן, טישן אין קינדער־אַנשטאַלטן, נאָכט־טישלעך, שפּיטאָל־טישן, טישן אין די טרענטשעס, טישן אין די טורמעס, — עס גייט פֿאַרבי אייך דורך אַ גאַנצע וועלט אָפּגעשפּיגלט דורך טישן. און די פֿאָעמע וועגן די טישן פֿאַרנעמט אין בוך ניט ווייניקער ווי דרייצן געדרוקטע זייטן.

איז עס גוט, וואָס אהרן קורץ האָט געמאַכט אַזאַ ענוויע סאָציאַל־פֿאָעטישע שטודיע פון די טישן? זייער גוט. נאָך אַלעמען איז דאָס בעסטע געווער פון דעם פֿאָעט, דאָס טרעפלעכסטע, דאָס איבערצייגנדיקסטע, דער געמעל. וועג אַ פֿאָעט וויל דיר אייגנקריצן אין זכרון אַ בילד און פֿאַרקערפֿערן פֿאַר דיר אַ געדאַנק, קאָן ער עס און דאַרף עס ניט טאָן אָנדערש, ווי דורך אַ געמעל, דורך אַ לעבעדיק געשטאַלט. לייענט איבער אהרן קורצס טישן און איר וועט מוזן מודה זיין: יעדער טיש זיינער איז ניט נאָר דערציילט, נאָר טאָקע געמאָלן. יעדער טיש זיינער רעדט און דערציילט און באַקרעפטיקט דעם אומרואיקן געדאַנק פון פֿאָעט.

איז דאָך גוט? זייער גוט. און דאָך האָט אהרן קורצס פֿאָעמע „טישן" אַ חסרון און אַ זייער גרויסן חסרון. דער חסרון באַשטייט אין דעם, וואָס ער האָלט דעם לייענער אויף איין אָרט אָזוי לאַנג, ביז די פּיס (די פּיזישע און די „גייסטיקע" אָזוי צו זאָגן) ווערן מיד און עס ווילט זיך שוין רירן פון אָרט. דער חסרון איז, וואָס ער גיט אָזוי פיל טישן, אַז דער לייענער דערפילט זיך ווי אין אַ קאַ־ לאַסלן טיש־געשעפּט, אָדער נאָך בעסער, אין אַ מוזיי פון טישן: יעדער טיש באַזונדער איז אינטערעסאַנט און וויכטיק, און וואָלטן אין צימער געווען בלויז אייניקע אָדער צוויי אָזעלכע טישן, וואָלטן מיר זיי באַוואונדערט און גרינג פֿאַרגעדענקט אָלע זייערע פּרטים און די ספּ־ ציעלע מייסטערשאַפט פון זייער שאַפֿער. אָבער אַז ער דערלאַנגט אונז מיטאַמאָל אָזוי פיל טישן, פֿאַרלירן מיר זיך צווישן זיי, ווערן מיד, — און וואָס איז נאָך ערגער, אונדזער אויפמערקזאַמקייט ווערט אָפּגעטעמפּט און מיר הערן אויף באַמערקן די ספּעציעלע כאַראַקטעריסטיק פון יעדן טיש, פון יעדן געמעל. עס בלייבט ביי אונדז בלויז דער אָלגעמיינער אייגדרוק: שוואַרץ און ווייס, גוט און שלעכט, רייך און אָרעם, — עס בלייבט דער איינדרוק פון פּלאַקאַט און ניט פון דעם קונסטווערק.

און דאָס איז אַ שאָד. וואָרום אהרן קורץ האָט אין זיין פֿאָעמע זייער פּיינע און אינטערעסאַנטע טישן. נעמט למשל,

אַרויסגעשטעלטע טישן
אויף בלאָטיקע פּאַנעלן,
שטייַען רירעוודיקע, בייזע —
צו באַפֿאַלן גרייט
צעפֿראָרענע
און הונגעריקערהייט".

אָדער:

„טישן ניט געדעקטע,
אַ טישטעך,

צווי רעצענזיעס: 1) „מאָרגן־פֿרייהייט", 6טן אָקטאָבער 1935, וועגן לידער־בוך „די גאָלדענע שטאָט"; 2) „מאָרגן־פֿרייהייט", 8טן סעפּטעמבער 1946, וועגן דער פֿאָעמע „מאַרק שאַגאַל".—רעד.

ווי אַ הייסער מאָלצייט
איז זיי פרעמד.
... שטייגן זיי הילפלאָז און פאַרקלעמט.
אַזוינע טישן שטייגן, ווי בעטלער, וואָס קאָנען נאָך ניט בעטלען,
און פאַררוקן זיך צוריק אין זייער קיך, —
געדולדיק וואַרטן ביז קעלט און טריקענישׂ וועט זיי צעברעקלען
און ביז דער לעצטער טראָפן ווידערשטאַנד צעקריכט".

אָבער וואָס קומט אַרויס, ווען דער פאָעט האָט אונדז אַרומגעריגלט מיט אַזאַ ים טישן, אַז עס פאַרבענקט זיך אַזש נאָך אַ בענקל...

די „טישן" זיינען כאַראַקטעריסטיש פאַר אהרן קורצס שאַפן. נעמט איר זיינס אַ ליד, האָט איר דאָרטן אַלץ, וואָס גייט אַריין אַלס באַשטאַנדטייל אין אמתער פאָעזיע.

ער האָט אַן אויג וואָס זעט:

„אַזוי פיל גאָלד און דלות אין ניו־יאָרק,
אַזוי פיל קאַלטע קיך־טישלער און טעפּ,
אַזוי פיל ליכטיק לעבן
אין אָפּגעקראַכענעם קרעפּ. ברעדוועי איז נאָר
אַ פּאָוע עק,
וואָס דינט אַלס יום־טובדיקער שלעפּ
אין די וואַכעדיקע פּאַראַדן"...

ער האָט אַ זייער פילבאַרן אויער, וואָס הערט:

„סאָפּעט, סאָפּעט, סאָפּעט סאָבוועי.
קלאַפּט און בראַזגעט, יאָגט און פירט.
וועט עס פיבערט, וועט עס פרירט.
סאָפּעט, סאָפּעט סאָבוועי, —
אָנגעפּאַקט מיט צער און זאָרגן און קאָפוויי".

ער האָט אַ האַרץ, וואָס פילט:

„ער — זאָגט ער — וועט טרוימען
זאָלן תיכף קאָנען וועלן פויסטן,
וואָלטן בויער און גרעבער, וואָלטן סטאָליערס און בריקער
ניט שטיין דאָ אין דרויסן
און בייסן די ליפּן פאַרברענטע
ביי פענצטער מיט קאַלטן געשיר..."

און ער האָט אַ מאַרך, וואָס באַנעמט באַוואוסטזיניק אַלץ וואָס ער זעט אַרום און מאַכט פון דעם די געהעריקע סאָציאַלע אויספירן:

„אויב אין טעג פון גרענעצלאָזן, רויבערישן צוואַנג
איבער די אַקסלען וועסטו מוזן איבערציען אַ ברוין העמדל
און זיך פאַרגאַרטלען מיטן שונאם זעלנער־רימען,
זאָל דיר קלאָר זיין: אונדזער זיג און לייב און לעבן
איז אין וויסן
וואוהין צו קירעווען די ביקסן,
אין וועלכער זייט צו שיסן".

איז דאָך דאָס אַלץ גוט. פעלט דען נאָך עפּעס? יאָ עס פעלט. אהרן קורצן, דעם דיכטער, דעם מאַלער, פעלט אַ זייער וויכטיקע זאַך: אים פעלט עקאָנאָמיע פון וואָרט און בילד.

עמעצער האָט אַמאָל געזאָגט, אַז פאָעזיע איז — „די פאַסנדיקסטע וועלטער געשטעלט אין דער בעסטער אָרדענונג". דאָס כאַראַקטעריזירט, פאַרשטייט זיך, ניט אַלץ. נאָר דאָס איז אייגע פון די וויכטיקע כאַראַקטעריסטיקעס. „די פאַסנדיקסטע וועלטער" מיינט: ניט נעמען אַלע גוטע וועלטער, וואָס דיין שפּראַך פאַרמאָגט, נאָר אויסקלייבן פון הונדערט וועלטער איינס, אָבער אַזאַ, וואָס זאָל אין זיך קאָנצענטרירן אַלע הונדערט און האָבן די קראָפט פון אַלע הונדערט. שטעלן זיי אין דער „בעסטער אָרדענונג" מיינט: ניט אַריינפּירן זיי ווי אַ גאַנצע אַרמיי, וואו יעדער סאָלדאָט מאַכט אַן אייגדרוק אַז ער איז ענלעך אויפן צווייטן, און אוודאי ניט אויסשטעלן זיי, ווי אין אַ וועלטער־בוך, וואָס געדיכטער, — נאָר שטעלן זיי אין אַזאַ אָרדענונג, אַז „דעם וואָרט זאָל זיין ענג און דעם געדאַנק פריי", אַזוי אַז דאָס בילד זאָל זיין פולשטענדיק קלאָר און זאָל ניט פאַרשטעלט ווערן דורך אַנדערע וועלטער־אַנזאַמלונגען און בילדער.

און אָט דעם גרונט־כלל פון דיכטערישער עקאָנאָמיע האָלט קורץ ניט אויס. אַנשטאָט צו באַהערשן דעם וועלטער־און בילדער־מאַטעריאַל וועלט ער פון אים אַליין באַהערשט. דעריבער גיט ער אונדז אַנשטאָט איין טיש צוויי צענדליק טישן, אַנשטאָט איין סאָבוועי־באַן אַלע סאָבוועיס פון שטאָט; אַנשטאָט איין הונגעריקן, וואָס גייט אַריין אין אויטאָמאָ — אַלע הונגעריקע פון שטאָט, און אַנשטאָט איין בילד פון דער באוערי, אַ גאַנצן רעקאָרד פון באוערי, וואו איין טאָג איז דאָרט ענלעך אויפן צווייטן.

ס׳איז זיכער ניט קיין חסרון, וועלן די כלה איז צו שיין, — אָבער וועלן מען זעט פאַר זיך אַנשטאָט איין שיינע כלה, מיטאַמאָל אַ גאַנצע גאַלעריע, וואָס לאָזט אייך אויף קיין איין וויילע ניט בלייבן מיט דער אינציקער, הייבט אַן שווינדלען אין קאָפּ.

איך וויל ניט מען זאָל מיך מיספּאַרשטיין: איך וויל ניט געבן מיט דעם אויבנגעזאָגטן די מינדסטע אָנצוהעפענישׂ אויף דעם, אַז דאָס וואָס אהרן קורץ שרייבט איז שלעכט, אַז זיינע פּאָעמעס האָבן אין זיך ניט דעם אמתן דיכטערישן פונק, אַז זיי זיינען ניט געניג וואָגיק סאָציאַל און דיכטעריש אָנגעלאָדן. איך וויל בלויז זאָגן, אַז ווען איך וואָלט זיינע פּאָעמעס געשריבן, אָדער רעדאַקטירט, וואָלט איך יעדע פון זיי צעשניטן אויף אַ גאַנצן צענדליק לידער און וואָלט יעדן ליד געדרוקט אין אַ באַזונדערן טייל, כדי די אָנגעזאַמלטע בילדער זאָלן ניט פאַרשטעלן איינס דאָס אַנדערע.

פונוואָנען נעמט זיך אָט דער חסרון ביי קורצן? ער נעמט זיך פון אַ געביט, וואו די גרויסע צאָל ווערטער און די גרויסע אָנזאַמלונג פון בילדער זיינען אָפּט אַ מעלה: קורצס אַ ליד איז אָפּט מער אַ רעדע ווי אַ געזאָנג. עס זיינען פאַראַן פאָעטן־זינגער און פאָעטן־רעדנער. אהרן קורץ גע־הערט צום צווייטן מין. אַ דאָנק דער רעדנערישקייט פון זיין ליד ווירקט עס דירעקט אויפן באַוואוסטזיין, לאָזט זיך עס לייכט דעקלאָמירן, וועגדט זיך עס דירעקט צו די מאָסן. אָבער די מאָסנהאָפטיקייט און די דעקלאָמאַטאָרישקייט, וואָס מוז באַגלייט ווערן מיט אַ סך ווערטער, גייען אויפן חשבון פון דער שטילקייט און פון דער אינטימקייט, פון דער פאַרטראַכטקייט, — וועלכע זיינען די עלעמענטן, וואָס מאַכן אַ ליד ניט נאָר פאַרשטענדלעך, נאָר אויך אינטים־נאָענט.

אהרן קורצס בוך „די גאָלדענע שטאָט" איז אַ בוך, וואָס שפּיגלט אָפּ און שרייט ווייטיקדיק אַרויס וועגן די ליידן פון די מאָסן, וועגן די מאָסן־קאָנפליקטן. דאָס בוך פאַרדינט אַ פּלאַץ אין יעדן אַרבעטער־הויז. אָבער כדי עס ווי געהעריק אָפּשאַצן דאַרף מען וויסן, ווי עס צו ליי־

ענען: אהרן קורצס פֿאָעמעס דאַרף מען לייענען ניט איינע נאָך דער אַנדערער, נאָר איינע אַ טאָג, און דערביי ניט שטילערהייט פֿאַר זיך, נאָר אינדערהויך צווישן פּריינט. וואָרום אהרן קורצס פֿאָעמעס זיינען ניט קיין אינטימע צימער־פֿאָעזיע. ס׳איז אַ בוך מיט בולטע, שאַרפע פּלאַקאַטן, וואָס קלינגען ווי רעדעס אויף אַ דעמאָנסטראַציע.

2. „מאַרק שאַגאַל"

עס איז אַ גאַנץ געווינלעכע זאַך, אַז מאַלער אילוסטרירן, אָדער באַצירן מיט זייערע צייכענונגען אַ בוך פון אַ שרייבער. אָבער עס טרעפט זייער זעלטן (דעם אמת גאָגט, געדענק איך אפילו ניט אַזאַ פאַל), אַז אַ דיכטער זאָל פֿרוואוון מיט זיין בוך אילוסטרירן אָדער באַצירן די ווערק פון אַ מאַלער. אַזאַ זעלטענעם פאַל האָבן מיר פאַר זיך איצט אין אהרן קורצס בוך „מאַרק שאַגאַל" (94 זייטן, אַלבאָם־פֿארמאַט), ווו אונדזער יידישער פֿראָלעטאַרישער שרייבער זוכט דיכטעריש צו אילוסטרירן און אויסטייטשן דאָס קינסטלערישע לעבענס־ווערק פון דעם וועלט־באַרימטן יידישן מאַלער. איז עס אַן אַריגינעלע, אינטערעסאַנטע אונטערנעמונג און עס איז כדאי צו זען, וואָס פון דעם איז אַרויסגעקומען.

מאַרק שאַגאַל איז ניט, וואָס מען וואָלט געקאָנט אָנגרופן, קיין סאָציאַלער מאַלער און אוודאי קאָן ער בשום אופן ניט פאַררעכנט ווערן צווישן די פֿראָלעטאַרישע מאַלער, — צווישן די, וואָס זייער פאָרם און אינהאַלט ווערט אינספּירט דורך דעם לעבן און קאַמף פון דעם אַרבעטער־קלאַס. וועג עמעצער וואָלט געפֿרואווט פאַרשטעלן מאַרק שאַגאַלן פאַר אַזאַ מאַלער, וואָלט ער אַליין זיכער געווען דער ערשטער צו פֿראָטעסטירן קעגן דעם, — ניט דערפאַר חלילה, ווייל ער האָט עפּעס קעגן דעם פֿראָלעטאַריאַט, אָדער ווייל סאָציאַלע פֿראָבלעמען זיינען אים אידייאיש פרעמד, נאָר פּשוט ווייל דאָס שטימט ניט מיט דעם כאַראַקטער פון זיין קונסט.

ניט געקוקט אויף זיין וועלט־באַרימטקייט און זיין פערזענלעכער פּשטות איז מאַרק שאַגאַל, דער מאַלער, ווייט פון צו זיין אַ „פֿאָפולערער" מאַלער, אַ מאַלער וואָס איז אוממיטלבאַר פאַרשטענדלעך און אָננעמבאַר פאַר דעם דורכשניטלעכן מענטשן. מאַרק שאַגאַל מיט זיין אייגנאַרטיקער פֿאָרם און פֿארבן איז קודם־כל אַ מאַלער פאַר מאַלער, — פאַר קינסטלער, וואָס זעען אין זיינע פֿארבן, ליניעס און געשטאַלטן אַן אַריגינעלן אופן פון קינסטלערישן אויסדרוק, אַ וועג אויף אַ וועלכן זיי האָפן צו געפּינען נייע קינסטלערישע וועגן. זייענדיק אַליין בלויז אייגער פון די וואָס קוקן אויף בילדער און האָבן (יאָ, אָדער ניט) הנאה פון זיי, וואָלט איך געזאָגט, אַז אַ זייער גרויסער טייל פון מאַרק שאַגאַלס בילדער האָבן אַ גרעסערן לאָבאַראַטאָרישן ווערט פאַר אַנדערע קינסטלער, אָדער ספּעציאַליסטן אין מאַלעריי, איידער פאַר דעם בריייטן עולם, וואָס איז געוואוינט צו פאַרלאָזן זיך בלויז אויף זיינע אויגן און גלויבן זיי ווען ער פאַרשטייט גלייך וואָס ער טוט.

דאָס אַלץ איז געזאָגט געווארן וועגן מאַרק שאַגאַלס מאַלערייען און צייכענונגען, ניט כדי צו פאַרמינערן זייער ווערט, נאָר כדי צו דערמאָנען, אַז שאַגאַל איז אין ס׳רוב פון זיינע ווערק ניט אוממיטלבאַר פאַרשטענדלעך און אָננעמבאַר פאַר פּאַר פאַר דעם בריייטן עולם, ספּעציעל פאַר דעם מאַלעריש גאַנץ וויניק אַנטוויקלטן יידישן עולם. און עס איז נויטיק ספּעציעל צו דערקלערן מאַרק שאַגאַלס שיטה און אויסטייטשן זיין אַרבעט, כדי זי זאָל אונדז ווערן מער אייגן און פאַרשטענדלעך.

אהרן קורץ האָט אין זיין פּאָעמע „מאַרק שאַגאַל" געגומען אויף זיך די ראָלע פון אָט דעם דערקלערער און אויסטייטשער. און געטאָן האָט ער עס מיט אַ סך אינטערעס און ליבע און דורך איינלעבן זיך אין די ווערק פון דעם מאַלער. ווייסן מיר אָבער, אַז קורץ אַלס קינסטלער איז אפשר דער פולער היפוך פון מאַרק שאַגאַלן. קורץ איז אַ יידישער פֿראָלעטאַרישער דיכטער. דער קוואַל פון זיין אינספּיראַציע איז שטענדיק און אויסדריקלעך אַ סאָציאַלער. די אידייען און אידעאַלן, וואָס ער זוכט אויסצודריקן אין זיינע ווערק, זיינען בפירוש פֿראָלעטאַרישע, געבויט אויף דעם פֿראָטעסט און אויף דעם קאַמף פון דעם אַרבעטער־קלאַס. זיין אויסדרוק־מיטל, דאָס וואָרט, איז שטענדיק קלאָר, פאַרשטענדלעך, פּאָפולער. וואָס־זשע האָט אין שאַגאַלס מאַלעריי אַפּעלירט צום דיכטער אהרן קורץ?

דער ערשטער כלל, אָן וועלכן קורץ האָט זיך געהאַלטן, אַריינטרעטנדיק אין דער וועלט פון מאַרק שאַגאַלס פאַרבן און געשטאַלטן, איז געווען געטהעס אַלטער גוטער כלל: „ווילסטו דעם דיכטער פֿאַרשטיין, מוזסטו אין דיכטערס לאַנד גיין". האָט זיך אהרן קורץ אַוועקגעלאָזן אין שאַגאַלס „דיכטערס לאַנד" און האָט דאָרטן דערזען:

„...א וויטעבסקער יינגל, וואָס איז אַרויס אויף דער וועלט —
און וואָס ס׳איז אים אין גאָטס וועלט ניט געפעלן
האָט ער איבערגעפֿאַרבט און איבערגעשטעלט.
...ער איז אַרויס און געגומען די אַלטיטשקע וועלט
אין זיינע יונגע הענט
און האָט זי באַמאָלן אַזוי ווי אים און זיין מיידל געפעלט
אויף דער ערד, אויפן הימל, דעכער און וועגט".

אונדזער דיכטער זיינען אויך אַ סך זאַכן ניט געפעלן „אין גאָטס וועלט", ער איז אויך ניט צופֿרידן מיטן גאַנצן אויסזען און אויסשטעל פון דער „אַלטיטשקער וועלט". איז דאָס דער ערשטער ריינג, וואָס האָט פאַרבונדן אונדזער דיכטער מיט דעם גרויסן מאַלער.

אָבער דאָס איז, נאַטירלעך, ניט אַלץ. וואָס מען זאָל ניט זאָגן וועגן שאַגאַלס פאַרמאָליזם, — אָדער פילייכט וועט בעסער זיין צו זאָגן: פֿאָרם־זוכעריי — ווייסט אונדזער דיכטער און פילט, אַז אין גרונט פון שאַגאַלס גאַנצן מאַלעריש לעבנס־ווערק איז געלעגן אַ גרויסע פשוטע ערדישע ליבע: אַ ליבע צו זיין מיידל־ווייב, וואָס האָט אים באַגלייט זיין גאַנץ לעבן און האָט געווירקט אויף זיין גאַנצער אַרבעט אַזוי, אַז

„ער האָט געמישט זיינע פֿארבן אַזוי,
ווי ער האָט זיי געזען אין איר אויג, אין איר הויט,
אין איר קול.
אַזוי האָט זיין יעדער נייער געבוי
געקראָגן איר אָנבליק אויף אַלע מאַל".

און ער, שאַגאַל, האָט אויך געהאַט, ווי דער דיכטער פילט, אַ גרויסע ליבע צו זיין היימישער יידישער שטאָט, ווייטעבסק, צו אַלע יידישע, גרויסע און קלייניע ווייטעבסקן,

מיט זייערע גאַסן און געסלעך, שטיבער און שטיבלעך, אַרעמע לייט און קלעזמער, העגער און ציגן, מיט זייער טרויער און פריידן, מיט זייער אויסגעחלומטער וועלט, וואָס האָט געדאַרפט פאַרשענערן די אַרעמע טאָג־טעגלעכע וואַכעדיקייט:

„אויסגעלעקטע שטיבלעך,
אויסגעקרימטע קרעמלעך,
דער באַלעבאַטישער דלות שפּאַצירט שבת־יום־טוב
אין אויסגעפרעסטע לאַטעס —
און דער טרויער טרוימט זיך זינגענדיק
אַ טרויעריקן ניגון צווישן פוסטע קראָמען".

דער „טרוימער צווישן די פוסטע קראָמען", וועלכן אהרן קורץ האָט דערזען אין שאַגאַלן איז, נאַטירלעך, אַ נאָענטער קרוב פון י. ל. פרצס „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק" (אויב איך האָב קיין טעות ניט, איז מאַרק שאַגאַל טאַקע געווען דער מאַלער פון די דעקאָראַציעס פאַר „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק", איינע פון די ערשטע גרויסע פּאַרשטעלונגען פון דעם מאָסקווער יידישן מלוכה־טעאַטער), — און אויף אַזאַ אופן וועלט שוין אייגעשטעלט אַ נאָענטע קרובה־שאפט צווישן שאַגאַלס מאַלערישע געשטאַלטן און דעם לעגענדאַר־שטייגעריש טיפאַזש, וואָס י. ל. פרץ האָט אַרײַנגעטרוימט אין דער יידישער ליטעראַטור. מאַרק שאַגאַל וועלט אויף אַזאַ אופן נאָענט אונדזער אהרן קורצן דורך אַ גרויסער יידישער ליטעראַרישער טראַדיציע, און דער דיכטער ענטפערט אויף דער נאָענטקייט אויף דעם זעלביקן אופן, ווי דער רוסישער דיכטער פּיאַדאָר סאָלאָגוב האָט אַמאָל געפּרואווט אויסטיילן פאַר זיך אַ ווינקל אין דער אַרומיקער וועלט: „איך נעם אַ שטיק לעבן, וואָס איז פּראָסט און שאַרפּסטקע און מאַך פון דעם אַ געשאַפענע לעגענדע". אהרן קורץ נוצט אויס דעם ביאָגראַפישן מאַטעריאַל פון מאַרק שאַגאַלס לעבן, כדי צו מאַכן פון אים אַ „געשאַפענע לעגענדע", און באַנוצט זיך גלייכצייטיק מיט דעם לעגענדאַרישן וועלטל פון שאַגאַלס מאַלעריי־יען, כדי צו ווייזן דורך איר דעם קינסטלער, וואָס וויל ניט אָנערקענען גאָטס וועלט, ווי זי איז, און מאַכט זי איבער לויט זיינען אייגענע באַגריפן און אין זיינע אייגענע פאַרבן.

דער רעזולטאַט פון דעם דאָזיקן טאַפּלטן פּראָצעס פון פאַרערדישן די לעגענדע פון שאַגאַלס שאפן און פאַר־לעגענדעוועטן זיין ווירקלעכקייט, איז אַ גרויסע פּאָעמע, אין וועלכער אהרן קורצס וואָרט שימערירט מיט שאַגאַלישע פאַרבן און שאַגאַלס מאַלערישע פאַנטאַסטיק וועלט איבער־געפורעמט אין קורצס לאַגיש־געבויטע וואָרט־בילדער.

אויב איר נעמט אָן שאַגאַלן, ווי ער שטייט און גייט און לאָזט זיך פון אים פירן, דאָן וועט איר זיך דערפילן היימיש און פריי און אין פולן הסכם מיט אהרן קורצס פּאָעמע „מאַרק שאַגאַל". אויב אָבער איר זייט אייגער פון די, וועלכן שאַגאַלס מאַלערישער וועלט־באַגעם לאָזט איבער צעטומלט און פול מיט ניט־פאַרענטפערטע פראַגן, וועט אייך אויך קורצס „מאַרק שאַגאַל" אַריינברענגען אין אַן ענלעכער „שאַגאַלישער" שטימונג.

מען מוז אָבער זאָגן צו קורצס שבח:

ערשטנס, אַז ער האָט ניט נאָר געפּרואווט אילוסטרירן דורך דעם וואָרט מאַרק שאַגאַלס צייכענונגען, — ער האָט זיך געזוכט איינצולעבן אין זיי און אויסדריקן זיי אין זיינע אייגענע, קורצישע פאַרבן און שטימונגען. וועג ער מאַלט דאָס יידישע שטעטל, די יידישע סימבאָליק, וואָס ער זעט אין שאַגאַלס בילדער, מאַכט ער דערביי דורך אַ פּראָצעס פון קינסטלערישן אויסוואָל און קלייבט פון זיי אָפּ דאָס, וואָס אַנטשפּרעכט זייַנע אייגענע באַגריפן און זיין אייגענער געשטאַלטן־וועלט;

צווייטנס, אַז אהרן קורץ האָט אין אַ ריי ערטער פון זיין פּאָעמע, — ספּעציעל אין די, אין וועלכע ער האָט געמאָלן שאַגאַלן אַלס דעם רעבעל, דעם בונטאַר קעגן אָנגענומענע פאַרמען און זוכער פון נייַע וועגן, דאָך געמאַכט אונדז דעם מאַלער פאַרשטענדלעכער, נעענטער, אָננעמבאַרער. אַרויפקלעטערנדיק אויף שאַגאַלס באַליבטע דעכער און קוימענס, האָט ער פונדעסטוועגן באַוויזן אַראָפצוברענגען פון דאַרטן שאַגאַלן אויף דער ערד און וויזן אונדז, אַז דער גרויסער מאַלער, וואָס לעבט, דאָכט זיך, אין אַן אויסגע־טראַכטער וועלט, האָט אונדז דאָך קיינמאָל ניט פאַרלאָזן און איז אין דער אמתן דער באַוואוסטזיניק־יידישסטער פון אונדזערע מאַלער. וואַרום

„וויטעבסק איז חרוב, חרוב איז פּאַריז,
שאַגאַל געמט ניט אָן קיין חורבן, זיין שטאָט שטייט
אויף די פליגלען פון זיין ערד...
שאַגאַל מאָלט
זיין וויטעבסק וי געווען און וי ס׳וועט זיין,
זיין געווען און זיין וועט זיין".

אָט דאָס ניט אָננעמען די וועלט ווי זי איז, אָט דאָס וועלן איבערבויען, איבערמאַכן, כאָטש איבערפאַרבן די וועלט און פאַרוואַנדלען זי אין אַן אייביקער, ווירקנדיקער לעגענדע, — דאָס איז דער הויפּט־שטריך, וואָס מאַכט, אַז קורץ זאָל דערפילן אין שאַגאַלן אַ נאָענטן ברודער־קינסט־לער און זאָל מאַכן שאַגאַלן און זיין שאפן פאַר דעם אינ־האַלט פון זיין פּאָעמע.

די פּאָעמע „מאַרק שאַגאַל" איז זייער שיין אַרויסגע־געבן געווארן אין מיטלען אַלבאָם־פאָרמאַט, אויף דיקן פּאַפּיר און באַצירט מיט אַ גרויסער צאָל פון די מער־כאַראַקטע־ריסטישע שאַגאַל־צייכענונגען און בילדער, וואָס אילוסטרירן דעם טעקסט. דאָס בוך איז אויף אַזאַ אופן אַ טאַפּלט קונסט־ווערק פון וואָרט און בילד, פון קורצן און שאַגאַלן. ליב־האָבער פון שאַגאַלן וועלן אין קורצס בוך געפינען אַ מער פאַרשטענדלעכן שאַגאַל. ליבהאָבער פון קורצס דיכטונג וועלן אין דעם בוך געפינען אַ נייַע אויסדרוק־פאָרם פון זייער דיכטער, אַ מאַלעריש, אַ לעגענדע־שאַפּנדיק, און דערביי אַן ענג־פאַרבונדענע מיטן יידישן טיפאַזש און מיטן יידישן פאַלקלאָר.

דער דיכטער און פּראָזאַאיקער
מ. א. סול

פּאַראַן קינסטלער, וואָס גייען זייער וועג מיט ווי אומיסטן פּאַרשטיליטע טריט. יעדע זאַך באַזונדער, וואָס זיי שאַפן, קאָן זיין קליין און באַשיידן און ניט פּרעטענדירן אויף קיין סך. אָפּטמאָל זעט עס גאָר אויס, ווי אַ געלעגנהייט־זאַך. נאָר אָט האָט מען די אַלע באַזונדערע זאַכן, צונויפגעקליבן איבאיינעם, און פּלוצלונג אַנטדעקן מיר: מיר האָבן פּאַר זיך אַ גרויס קונסטווערק, וואָס דער קינסטלער האָט אונדז ביז איצט קאַרג און באַשיידן באַווײַזן שטיקלעכווײַז.

קאָנקרעטע ביישפילן, וואָס זאָלן באַשטעטיקן דעם דאָזיקן כלל, וואָלט מען געקאָנט ברענגען אַ סך. געוג וועט דאָ זיין צו זאָגן, אַז אונדזער דיכטער מ. א. סול באַלאַנגט אָן שום צווייפל צו דעם דאָזיקן מין קינסטלער. איצט ווען מיר האָבן פּאַר זיך די ערשטע זאַמלונג פון זיינע ביז איצט צעוואָרפענע לידער, וואָס האָבן זיך עטלעכע יאָר געדרוקט ביי פּאַרשיידענע געלעגנהייט אין פּאַרשיידענע אויסגאָבן אונדזערע, ס׳רוב אין דער „מאָרגן־פרייהייט״ — מוז מען אים געבן אַ פּיל העכערע אָפּשאַצונג, ווי געווינלעך.

די דאָזיקע זאַמלונג זיינע, וואָס איז ערשט אַרויס פון דרוק אין אַ נעט־אַרויסגעגעבענעם בוך אונטערן נאָמען „דאָס ליכט אויף מיין גאָס״, שליסט איין וויט ניט אַלץ, וואָס אונדזער יונגער דיכטער האָט ביז איצט אָנגעשריבן. עס פעלן אין איר כמעט אַלע ריין־לירישע, „פּערזענלעכע״ לידער, וואָס סול האָט געשריבן און געדרוקט. און דאָס איז אַ גרויסער שאָד. וואָרום מ. א. סול איז טיף ליריש אין אַלע זיינע לידער און די „פּערזענלעכע״ לידער וואָלטן זיך צווישן זיי זייער גוט אַריינגעפּאַסט און וואָלטן קלאָרער געמאַכט די געשטאַלט פון דעם דיכטער.

אפילו די „סאָציאַלסטע״ פון זיינע לידער, וואָס גייען אַריין אין דער זאַמלונג, — און סאָציאַל אין בעסטן זינען זיינען זיי אַלע לויט זייער טעמאַטיק, — אפילו אין אָט די לידער איז ער קיינמאָל ניט קיין זיטיקער צושויער, קיין אָביעקטיווער באַאָבאַכטער, קיין קאָלטער באַשרייבער, וואָס „גלייכגילטיק באַנעמט ער גוטס און שלעכטס״. און אפילו ווען ער רעדט וועגן דער גאָס און דאָכט זיך נאָר וועגן דער גאָס, האָט ער עפּעס אַ באַזונדערע פּייאיקייט צו מאַכן זי אינטים און אייגן, ווי אַן אייגענעם אייגעזעסענעם ווינקל.

„פּאַר וועמעס גאָס (זאָגט ער)
די נאַכט איז אַ ווילדע אָרגיע
פון פּרויען,
חיין
און לידער, —
פּאַר מיין גאָס
איז די נאַכט אַ ביסל רו
פּאַר האָרעפּאַשנע גלידער.״ (ז׳ 8).

און ס׳איז ניט קיין וואונדער. סולס „גאָס״ איז ניט קיין דרויסן, ס׳איז די היימישע געגנט, ס׳זיינען היימישע באַקאַנטע הייזער, אין וועלכע עס לעבן האָרעפּאַשניקעס; עס איז דער פּלאַץ, וואו ער וואוינט, וואו ער באַגעגנט חברים; ס׳איז די גאָס, וואָס „שטייט פּאַרן קעמערל מיט אָפענע טירן״ און אין קעמערל איז „וועך עס ברענגט אַ שטוב, וועך עס ברענגט אַ גאַנצע הויז צופּירן״. איז ווי קאָן זיך דער דיכטער פילן פרעמד אויף אַזאַ גאָס?

אָט מאָלט אונדז סול אַ באַזוך אין די וואוינונגען פון דער אַרבעטער־גאָס: „עפּנט אויף, דאָס זיינען מיר״.

מיינט ניט, אַז דאָס איז גרינג: הינטער די טירן זיצן מענטשן, וואָס האָבן מורא צו וויזן זייער אַרעמקייט, עס זיצן מענטשן שעמעוודיקע, עס זיצן אומבאַוואוסטזיניקע, אָפּטמאָל פאַרפירטע און פּאַרפּעמדטע. אין אַ סך טירן לאָזט מען ניט אַריין, אין אַנדערע, — דאַרף מען זייער לאַנג קלאָפּן: זיי עפענען בלויז אַ שפּעלטעלע, פון אַנדערע קוקט אַרויס אַ חברשער פּנים, ס׳זיינען דאָ פּאַרשיידענע טירן און פּאַרשיידענע מענטשן, אָבער צו אַלע דאַרף מען געפינען אַ וועג דורכן האַרץ און דורכן מוח, און מען געפינט אים סוף־כל־סוף. מען לאָזט אַריין, מען צערעדט זיך, —

„און וועדטער זוניקע און אָפענע און פּראָסטע,
און וועדטער אַנגעגאַלט מיט שנאה און מיט האַס,
עפענען אַ האַרץ אַ לאַנג־פּאַרשלאָסענע,
ווי מ׳עפנט אַ פּאַרריגלט פענצטער צו דער גאָס.
אַ לעבן־לאַנג געווען זיך פרעמד,
זיך קיינמאָל ניט באַגעגנט,
און אָט:
מען וועדט זיך אייגן, ווי אַן אייגן העמד.
און מען טרינקט אַ יעדעס וואָרט,
ווי אַ דאָרשטיק פּעלד אַ לאַנג־געגאָרטן רעגן.״ (ז׳ 9).

אין סולס שילדערונג פעלט יעדער סימן פון דעם פּראָפּאַגאַנדע־שטאָמפּ, פון דעם וואָרט־טראָפּאָרעט. מ. א. סול רעדט דורך בילדער און געשטאַלטן, וואָס זיינען ווי „אָן אייגן העמד״ און דערפּאַר זיינען זיינע לידער אַזוי איבערצייגנדיק.

מ. א. סול האָט אַ רייכע פּאַרבן־פּאַליטרע און דאָס וואָס ער ווייל וויזן, ווייזט ער אין בילדער, וואָס זיינען פּריש און נייַ, און אין דער זעלביקער צייט אינטים און געמומען פון אונדזער באַקאַנטער סביבה.

פּיר רעצענזיעס אין דער „מאָרגן־פרייהייט״, וועגן פּיר ביכער פון מ. א. סול, ווען זיי זיינען דערשינען: „דאָס ליכט אויף מיין גאָס״ (1935), „דעם טאָג אַנטקעגן״ (1938), „ישראל פּאַרטיזאַן״ (1942) און „קאָובאי אָן עי וואודן האָרס״ (1953).—רעד.

אַן אַרבעטער קומט אַהיים נאָך אַ טאָג אַרבעט, עסט אָפּ, נעמט די צייטונג, —

„דערנאָכדעם נעמט מען די וועלט אויפן שויס
און מען בלעטערט זי איבער."

וועגן דער גאַס דערציילט סול, אַז עס:

„שטייט מיין גאַס פֿאַרן קעמערל מיט אָפּענע טירן."

צי דאַרף מען אַ שארפּער בילד פון אָרעמקייט, ווי:

„דאָס ברויטקעסטל פּוסט.
דאָס שטוב־לעמפּל טויט.
אַ זויגלינג בייסט פֿאַר כעס דער מאַמע ברוסט.
די מאַמע שלאָגט מיט הייסן טרערן־שטראָם צוריק
און כאַפּט צום גאַז־רער אַלע וייל אַ בליק." (ז׳ 9).

אָט איז די געשטאַלט פון אונדזער ווילדער צייט:

„טייכן קרעקן זיך מיט קאָוע און אַרבוזן,
לאָקאָמאָטיוון זייען גאַנצע וועלדער תבואה־רויך
איבער די פעלדער." (ז׳ 16).

ס׳איז די קאָוע, וואָס מען וואַרפט אין וואַסער און די תבואה, וואָס מען פֿאַרברענט, וויל די הונגעריקע האָבן ניט קיין געלט צו צאָלן פֿאַר זיי.

וועג מ. א. סול וויל אונדז וויזן, ווי פויל און ווי אומניצ־לעך עס פליסט דאָס פֿאַרשימלט איבערגעפֿרעסן לעבן פון דער אַלטער „מאַדאָם ברוקס", דערציילט ער אונדז, אַז:

„מאַדאָם צעגענעצט זיך
און טוט אַ גלעט דאָס הינטל,
און ס׳קריכט די צייט אַזוי פֿאַוואָליע פויל,
ווי די סלינע פון אַ בהמהס מויל."
„און שפּעטער — דוכט זיך איר:
אָט קומען אַלע הינט און הינטעלעך צו גיין,
און שטעלן רונד אַרום זיך אויס
און לעקן מיט די צינדלעך אויס — אַ דאַנק." (ז׳ 43).

אָדער אָזאָ מין בילד: אין אַ שאָפּ האָרעווען אַרבעטער און מאַכן וויכע מעבל.

„און ס׳דאַכט זיך,
באַלד וויי זיי ווערן נאָר פֿאַרטיק
הייבן זיי אָן צו רעדן:
זעט נאָר ווי שיין מיר זיינען!
ווי באַקוועם עס איז אויף
אונדז צו זיצן
און צו רויכערן געמיטלעך אַ ציגאָר.
מיר שאַפן אַטמאָספערע און שטימונג
צו לייענען פּאָעזיע,
ווי אויך צו דערקלערן זיך אין ליבע.
זעצט אייך, ביטע, זעצט זיך.
— — — — — — — — — —
„גו, נייטען, שוין פֿאַרטיק?
נעם, „שיס" אַריין די טשערקע און ווער ניט אַנטשלאָפן!
און דו, הערי, קוועטש אַריין די סאָפּקע
און גיב זיך אַ שאָקל!" (ז׳ 46).

צי אָזאָ מין מאָלן „פון אינעווייניק":

„דאָס ביסל זאַלץ אין מיין הויז
האָט שוין לאַנג קיין טעפּל וואַרעמס ניט פֿאַרזוכט
און ס׳נישטערט אומזיסט אויף דער פֿאָליצע
די הונגעריקע מויז.
מיין אויוון האָט פֿאַרגעסן שוין דעם טעם פון קוילן..." (ז׳ 32).

דער הונגעריקער האָט זיך דאָ אָזוי צוגעוואוינט צום הונגער, אַז ער ווערט שוין אָביעקטיוו צו דעם און קאָן זיך שוין פֿאַרגינען רחמנות האָבן אויפן זאַלץ, אויף דער מויז און אויפן אויוון.

כ׳וואָלט געקאָנט אָזוי כסדר ציטירן מ. א. סולס בוך לי־דער, — וואָרום אין יעדן ליד זיינעם טרעפּסטו אַ פול־פֿאַר־ביק בולט בילד און אַ בילדערישן אויסדרוק, אויף וועלכן עס ווילט זיך ציען די אויפמערקזאַמקייט.

עס וואָלט זיך אויך וועלן אָפּשטעלן אויף דער ספּעצי־עלער מוזיקאַלישקייט פון סולס פערז און אויף דעם, ווי דעליקאַט ער פּאַסט צו דעם ריטם פון זיין ליד צו דעם טריט פון זייַנע מענטשן און געשעענישן. אָבער דער פלאָץ דער־לויבט עס דאָ ניט.

וועל איך דאָ בלויז ציטירן נאָך אַ פּאָר שורות פון סולס בוך, אין וועלכע ער אַליין רעדט וועגן זיין קינסטלערישער אידעאַלאָגיע:

„דער טאָג אויף מיין גאַס
קומט ניט אַן אַזוי ראָזעווע־צאַרט,
אַזוי ציטערדיק בלאַס,
ווי עס באַשרייבן אים בירגערלעכע פּאָעטן, —
דער טאָג אויף מיין גאַס
קומט אָן, ווי אַ רויבער אין כעס
און שליידערט פון די בעטן." (ז׳ 4).

ווי איר זעט, קאָן אפילו צו אַ זונען־אויפגאַנג זיין אַ סאָציאַלע, אַ פּראָלעטאַרישע באַציאונג. און הגם סול האָט די צאַרטסטע קאָלירן אויף צו מאָלן דעם דרויסן און טוט עס אין זיינע לידער, געדענקט ער אָבער שטענדיק, אַז זיין דיכ־טונג איז ניט קיין פויגל־צוויטשעריי, אַז ער דערפילט אַ וויכטיקע סאָציאַל־קינסטלערישע פליכט.

⁂

מ. א. סול האָט אַרויסגעגעבן אַ זאַמלונג „דעם טאָג אַנטקעגן", וואָס באַשטייט פון אַ 30 לידער אויף 61 זייטן. ס׳איז גוט אָזוי. ס׳איז גוט פאַר דעם פּאָעט, וועט ער איז קאַרג אין וואָרט און פֿאַרזיכטיק אין אויסוואָל. און ס׳איז גוט אויך פֿאַרן לייענער. וואָרום יעדעס ליד איז דאָך אינ־גאַנצן אַ באַזונדערע זאַך, וואָס מען דאַרף דורכלעבן און דורכפילן אינאיינעם מיט דעם דיכטער.

אַ בוך לידער איז ענלעך אויף אַ בילדער־גאַלעררייע, וואו יעדער בילד דערציילט עפּעס וועגן אַ באַזונדערער זאַך. און פונקט ווי מען קאָן מיד ווערן און פֿאַרלירן די מעגלעכ־קייט ווי געהעריק צו גענישן פון די בילדער אין אַ גאַלעררייע, וואָס מען פּראָווט זיי דורכקוקן צופיל מיטאַמאָל, — אָזוי פּאַסירט אָ אויך אַ צו גרויסער אויסוואָל פון לידער מא־טערט איין און לאָזט ניט דעם אייגדרוק, וואָס ער וואָלט גע־קאָנט און געדאַרפט לאָזן. אַ קלענער ביכל מיט פֿאַרזיכטיק אויסגעקליבענע לידער מאַכט כמעט שטענדיק אַ טיפֿערן

און אַ פולערן איינדרוק. מ. א. סול האָט אין דעם פּרט אויס־געקליבן דעם ריכטיקן וועג.

צווישן מ. א. סולס ערשטן און דעם צווייטן בוך זיינען, הייסט עס, דריי יאָר אַוועק. מיט דריי יאָר צוריק איז מ. א. סול געווען דער יונגער פּראָלעטאַרישער ליריקער, וועלכער איז נאָך כמעט אינאַגנצן אָפּגעהאנגען פון דער טעמע, כדי אויס־צודריקן זיין פּראָלעטאַרישן וועלט־באַנעם. דעם אָנשטויס צו זיין טעמע האָט ער אָפט באַקומען אין אַ פאַרטיקער פאָרם: פון זיין צייטונג, פון אַ פּלאַקאַט, פון אַ מאַרש, אָדער אפילו פון אַ פאַרטיקן אָנגענומענעם סימבאָל. אפילו אין אַזאַ אויסגעצייכנט ליד, ווי „דאָס ליכט אויף מיין גאַס", מיט וועלכן מ. א. סול האָט אָנגעהויבן זיין ערשטן בוך, האָט ער צוגלייך מיט אַזאַ אייגן בילד, ווי

„נעמט מען די וועלט אויף דעם שויס
און מען בלעטערט זי איבער",

אויך אַזעלכע פראָנט־זייט שורות פון אַ צייטונג, ווי

„דער נייער פּרעזידענט איז אונדזער גרויסער רעטער,
רודי וואלי, זאָגט מען, האַלט זיך שוין ביים גטן,
נאָך אַ פליער איז דעם ים אַריבער".

אַ ביישפּיל האָבן מיר אין זיין ליד „פון לאַנד צו לאַנד". דאָס ליד הייבט זיך אָן ליריש־פאַרבענקט:

„דער ים איז שטיל, און איך ביים ברעג
לויף נאָך די ווייטקייט מיט מיין בליק,
און פאָר מיט יעדער שיף אַוועק
און קום מיט יעדער שיף צוריק."

אָבער זיין „פאָרן מיט די שיפן", — געוויינלעך אַ סימ־באָל פון אַ מין אַנטלויפן פון דער וואָכעדיקער יבשה, — פירט אים ניט אַוועק פון דער קעמפערישער טאָג־טעגלעכ־קייט. פאַרקערט, עס פירט אים אַריין אין די סאַמע קנופּ־פּונקטן פון די גרויסע צוזאַמענשטויסן פון אונדזער צייט. די שיף ברענגט אים אַ גרוס פון

„שאַנכאַי, מען לויפט. מען שטעלט זיך אָפּ.
ביים וואַנט געשמידט אַ קאָמוניסט...
די לעצטע ווערטער זיינע: שיסט,
עס לעבט, עס זיגט די קאָמפּאַרטיי!"

די שיף ברענגט אים אַ גרוס פון בערלין, וואו „ס'האָט אונדזער האַנט שוין ווידער די גאַס מיט פלוגבלעטלעך פאַר־פלייצט". ער באַקומט אַ גרוס פון מאָסקווע, וואו „מיר האָבן שוין אַ זעקסטל פון דער ערד דעראָבערט". אָנשטאָט אַוועק־צופירן אים פון זיין וועלט, פירט אים דאָס בילד פון דער שיף אַריין אין נאָך אַ ברייטערער, גרעסערער און דאָך איי־גענער וועלט.

מ. א. סול האָט מיט דריי יאָר צוריק אין זיין ערשטן בוך געהאָט אַ ליד „אַ מענטש אַליין", אין וועלכן ער האָט אויסגע־דריקט ניט נאָר די איינזאַמקייט, נאָר די שרעק פאַר דער איינזאַמקייט פון דעם שטאָטישן מענטש, פאַר וועמען עס

„איז ענג די שטוב און ענגער נאָך די גאַס,
איז יעדער טאָג — אַ וואַרגנדיקע האַנט.
און ער איז זיך אַליין אַ פּיינלעכער באַלאַסט."

אין זיין נייעם בוך „דעם טאָג אַנטקעגן" גיט ער אַ גאַנצע סעריע לידער וועגן דעם מענטש אין איינזאַמקייט אונטערן נאָמען „לידער פון פוירנישד רום". און ווידער מערקן מיר אין זיי דעם דיכטערס וואוקס דורך דעם, וואָס די איינזאַמ־קייט פון צימער שרעקט אים ניט מער און וואָס די פיר ווענט צאַמען אים ניט אָפּ פון דער אַרומיקער וועלט. און ווי קאָן עס זיין אַנדערש, ווען

„מיט אַ רעווע פון אַ פליענדיקן על
האָט היינט דער טאָג ביי מיר
געטאָן אַ זעץ אין שויב —
כ'בין דאָ־אָ־אָ־אָ־אָ —
...און ס'האָבן אַלטע טירן צווישן זיך אַליין
אויסגעסקריפּעט אַ גוט־מאָרגן
אויף דער טירן־שפּראַך." (ז' 29).

און אָט די טירן און ווענט עפענען זיך פאַר אים און ווייזן אים אַ גאַנצע גאַלעריע פון מענטשן, וואָס יעדער איי־נער האָט זיין באַזונדערן לעבן און פראַגן.

אינטערעסאַנט אגב: מ. א. סול שרייבט וועגן „פויר־נישד רום", וואו ניט איין פּאָעט איז פאַרקראָכן אין אַ ווינקל און האָט זיך אַליין דאָרטן געזען, ווי אין אַ לעבעדיקן קבר. אָבער אין סולס „פוירנישד רום" זעען מיר ניט סולן, נאָר אַנדערע מענטשן, — און צו אייניקע פון זיי ברענגט סול אפילו דאָס האָפענונג־וואָרט פון לעניגען. ס'איז, ווי מיר זעען, גאָר אַן אַנדער מין „איינזאַמקייט"...

אין מ. סולס ערשטן בוך זיינען גאָר ניט געווען קיין ליבע־לידער. דאָס איז, פאַרשטייט זיך, געווען אַ פעלער, ווייל אַ דיכטער איז בכלל אַ סך פילבאַרער ווי ווער עס איז אַנדערש צו דער באַרירונג פון אַזאַ איידעלער מאַטעריע, ווי ליבע, און קריגט פון איר אַרויס זיינע צאַרטסטע טענער. אין זיין נייעם בוך האָט ער שוין אַ גאַנצע סעריע ליבע־לידער אונטער דעם נאָמען „די זומערדיקע שעה". אין די דאָזיקע לידער ווייזט מ. סול אַרויס נאָך אפשר מער, ווי אין אַנדערע לידער, זיינע כאַראַקטעריסטישע סימנים: די אָנ־געשטרענגטע איינגעהאַלטנקייט פון טאָן, די קאַרגקייט אין וואָרט, די פּינקטלעכקייט פון בילד און די עכטקייט פון דער איבערלעבונג.

כ'וועל פון זיי ברענגען בלויז עטלעכע שורות. אין איין ליד:

„...און איך האָב אַזוי די רגע פון דערוואַרטונג,
ווען אָט־אָט־אָט און דו ביסט דאָ;
מיר דאַכט, דער רויש פון 'על' ווערט דעמאָלט צאַרטער,
דער זייגער האַלט אין אָטעם איין די שעה." (ז' 57).

פון אַ צווייט ליד:

„וויפל זומערס אין אַ לעבן?
אין אַ זומער וויפל שעה?
כ'האָב אַ זומער דיר געגעבן
פאַר אַ זומערדיקער שעה.
איז די שעה שוין לאַנג אַנטלאָפן,
נאָר דער זומער איז נאָך דאָ." (ז' 59).

איין זאַך פעלט נאָך אַלץ אין מ. סולס דיכטונג: דאָס איז די שטאַרקסטע פיגור, די פיגור, וואָס זאָל אין זיך פאַר־

קערפֿערן דעם דיכטערס שטאַרקסטע איבערלעבונגען, דער עפֿאָכע בולטסטע סימנים. ביז ער וועט אָט די פּיגור — אויב איר ווילט, פון דעם „העלד פון אונדזער צייט" — שאַפֿן, וועט זיין ליד נאָך אַלץ זיין מאַטעריאַל פֿאַר דער קומענדיקער געבוירן, אָבער נאָך ניט די געבוירן גופֿא. מיר האָבן אָבער געדולד צו וואַרטן אויף דער אָנוואַקסנדיקער פּיגור, ווייל דער דיכטער אַליין וואַקסט.

*
**

„ישׂראל פֿאַרטיזאַן" איז דאָס ערשטע באַדייטנדיקע ווערק, מיט וועלכן אַן אַמעריקאַנער יידישער שרייבער האָט זיך אָפּגערופֿן אויף דער יידישער העלדישקייט אין קאַמף קעגן דעם פֿאַשיזם און נאַציזם הינטער די מלחמה־פֿראָנטן. און ס׳איז אַ פֿרייד צו פֿאַרצייכענען, — אַז דער ערשטער, וואָס האָט פֿאַרצייכנט אויף אַ בריטן קינסטלערישן לייוונט די גרויסע געשעענישן און די העלדן פון אונדזער צייט, איז אונדזער מ. א. סול, אייגער פון דער טאַלאַנטפולער גרופּע דיכטער, וואָס די פֿראָלעטאַרישע ליטעראַטור אין אַמעריקע האָט אַרויסגערוקט.

דער העלד פון מ. סולס פּאָעמע איז אַ יידישער פֿאַרטיזאַן. אָבער אָנשטאָט צו נעמען אים פֿאַרטיקערהייט און דראַמאַטיזירן זיינע היינטיקע מעשׂים, האָט אונדזער דיכטער זיך אַליין געפֿרעגט: פון וואַנען האָבן זיך געקאָנט נעמען יידישע פֿאַרטיזאַנען, וואָס זאָלן זיך פֿאַרמעסטן קעגן דער ברוטאַלער מאַכט פון דער נאַצי־מאַשין? און מ. א. סול איז אַוועק אויף צוריק, האָט געזוי אונטערזוכט דעם באָדן פון דעם מזרח־גאַליציש שטעטל, אין וועלכן ער אַליין איז אויסגעוואַקסן, האָט זיך אייגעקוקט אין די דאָרטיקע סאָציאַלע און פּאָליטישע פֿאַרהעלטענישן; אין די קאַמפֿן, וואָס זיינען כסדר פֿאָרגעקומען צווישן דער יידישער שטעטלדיקער באַפעלקערונג און אירע צאָלרייכע שונאים; האָט אויסגעזוכט די, וואָס האָבן אויף אַ נאַטירלעכן אופן געשפּילט אַן אַרגאַניזירנדיקע, אָנפּירנדיקע ראָלע אין די דאָזיקע קאַמפֿן, און האָט אויף אָט דעם אים גוט־באַקאַנטן הינטערגרונט און פון אים אַרויסגעבראַכט די פֿרעכטיקע פּיגור פון ישׂראל פֿאַרטיזאַן, צוזאַמען מיט זיינע פֿאַרטיזאַנען־קעמפֿער, — באַלעגאָלעס, שניידער, שוסטער, פּויערים און רעוואָלוציאָנערע טוער.

ווער איז ישׂראל פֿאַרטיזאַן?

מ. א. סול הייבט אָן זיין בוך מיט דער שילדערונג פון זיין הויפּט־העלד:

„ישׂראל באַלעגאָלע, אַזוי האָט אָר געהייסן,
וי ר׳האָט אינגאַנצן גאָר קיין צווייטן נאָמען ניט געהאַט,
ביי די פּני פון שטעטל — אַ גראָבער יונג אַ שמייסער,
ביי די באַלעלאָכעס — אַ גוט־ברודער, אַ נאַש־בראָט.
כ׳בין אַ טאַטע פון צוויי קינדער און אַ פערד, —
האָט אָר ליב געהאַט אַ וועגטעלע צו וואַרפן.
מילא, זיך אַליין האָב איך אין דר׳ערד,
נאָר די פּיקערס מייגע, אָהאָ, זיי
דאַרפן!...
ס׳איז ביטער דעם געמיינעם
און ס׳איז וואויל דעם זאָגן, —
וויאָ, פערדעלע, וויאָ,
אַ רוח אין דיין טאַטנס טאַטן..." (ז׳ 5).

דאָ האָבן מיר פֿאָר זיך די ערשטע אַלגעמיינע שטריכן פון דעם קומענדיקן יידישן פֿאַרטיזאַן. דער דאָזיקער „גראָבער יונג, אַ שמייסער", האָט „קיינמאָל ניט געכאַפּט ביים רבין קיין שריים", אָבער דערפֿאָר איז ער געבענטשט געווען „מיט אַ פֿאָר ידים, וואָס לאָזן זיך ניט שפּייען אין דער קאָשע", און אָט די פֿאָר ידים האָבן הינטער זיך אַ וואָרעם און מוטיק האָרץ, וואָס איז שטענדיק גרייט צו דינען די, וואָס זיינען אין אַ נויט.

סול מאָלט פֿאָר אונדז די אָנטוויקלונג פון דעם דאָזיקן ישׂראלן: פון אָנהייב — אין צוזאַמענשטויסן מיט רויבער אויף די וועגן, וואו עס איז אים בייגעשטאַנען זיין פֿשוטע פּיזישע גבורה; נאָכדעם אין צוזאַמענשטויסן מיט פּוילישע כוליגאַנעס און פֿאַראָמשטשיקעס, אָנטקעגן וועלכע ער האָט אפֿילו ניט טראָכטנדיק וועגן דעם וואָס ער טוט, געקעמפּט פֿאַר דעם כבוד און פֿאַר דער זיכערקייט פון דער שטעטל־דיקער יידישער באַפֿעלקערונג. שפּעטער הייבט זיך אָן ישׂראל פֿאַרטיזאַן צו פֿאַרטראָכטן וועגן דעם זינען פון זיין שוועכן לעבן און זוכט אָן ענטפֿער ביי „שלמה די פֿאַרטיי", — דעם ערשטן קאָמוניסטישן טוער, וואָס דאָס שטעטל האָט פון זיך אַרויסגערוקט. ער האָט געהערט עפּעס וועגן רעוואָלוציע, וועגן מאַרקסן און לענינען, אָבער אים איז נאָך ניט קלאָר וואָס פֿאָר אַ שייכות דאָס האָט צו אים, און ער פֿרעגט נאָאיוו ביי שלמהן:

„ווילסט זאָלסט מיר ענטפֿערן די פֿראָגע —
אָט אַזוי, צווישן מיר און דיר —
ויפל איז דער שיער זיך פֿלאָגן,
ויפל איז דער שיער?" (ז׳ 30).

שלמה דערקלערט אים געדולדיק, אַז די רעוואָלוציע

„איז ניט פון די פֿאַניענקעס,
וואָס גייען לייכט שפּאַנירן;
מען דאַרף זיך, ברודערל, מטריח זיין
און זי ברענגען ביזן שטוב אַריין צו פֿירן.
און ניט מיט יעדן האָט זי ליב צו גיין.
ס׳איז ניט קיין ענוג צו זען זי בלויז אין חלום,
מ׳דאַרף זיין גרייט פֿאַר איר זיך מקריב זיין..." (ז׳ 31).

ניט זייענדיק קיין פֿאַרטייער העלפט ישׂראל דער פֿאַרטיי אין איר אונטערערדישן קאַמף, און ווערט איינער פון די, וואָס גייען אַלץ מער און מער באַוואוסטזיניק מיט דער רעוואָלוציע. ער דערוויסט זיך וועגן די סאָוועטן און טרוימט וועגן זיי, ווי אַ פּרומער יידן טרוימט וועגן עולם הבא. אַזוי וואַקסט ער אַריין אין דער מלחמה, אין דעם אַריינקומען פון דער באַפֿרייענדיקער רויטער אַרמיי קיין גאַליציע, וואָס האָט איבערגעצאַמט דעם וועג פון די נאַציס; ער ווערט אַ באַגייסטערטער סאָוועטישער מענטש, און ענדלעך, ווען די נאַציס פֿאַרפֿלייצן די מערב־געביטן פון סאָוועטנפֿאַרבאַנד צוזאַמען מיט גאַליציע, ווערט דער אַלטער אויסגעפּראָוועטער קעמפּער, ישׂראל באַלעגאָלע, נאָטירלעכוויז אַ פֿאַרטיזאַן, אַן אומדערשראָקענער אָנפּירער זייערער, דער לעגענדאַרישער ישׂראל פֿאַרטיזאַן.

אָבער הגם דעם דיכטערס ליכט איז די גאַנצע צייט אָנגעשטעלט אויף ישׂראלן, פֿאַרגעסט ער ניט דעם רעאַלן הינטערגרונט פון שטעטל, אויף וועלכן ישׂראל וואָקסט און ווירקט, און ער ווייסט, אַז ישׂראל איז ניט דער אייניציקער,

וועמען דאָס שטעטל האָט אַרויסגערוקט. מיר זעען אויסער ישראלן, אַ גאַלעררייע פון אַנדערע טיפּן, וואָס פֿאַרטיפן דאָס בילד. מיר זעען „שלמהן די פֿאַרטיי" און ווי ער איז אויסגע־וואַקסן; מיר זעען די צוויי קאָמוניסטישע פֿויערים־פירער, סטאַשעק און סטעפֿאַן; מיר זעען די שטעטלשע אַרעמקייט, די גבירים, די כוליגאַנעס, די ענדעקעס, די רויטאַרמייער, — אַ גאַנצע גאַלעררייע לעבעדיקע מענטשן, וואָס באַגעגענען זיך און ווירקן אין דער פֿאַראַנטוואַרטלעכסטער צייט פון דער מענטשלעכער געשיכטע. מיר הייבן אָן צו זען, ווי דאָס אַמאָליקע קרבן־שטעטל איז אַליין ניט באַמערקט אויסגעוואַקסן אין אַ העלדן־שטעטל, און מיר דערפילן, אַז ישראל פֿאַרטיזאַן, וואָס ווייסט ניט פון קיין שרעק און איז גרייט צו פירן ביזן סוף דעם קאַמף פֿאַר פרייהייט און פֿאַר גערעכטיקייט איז ניט איינער און ניט קיין צופֿאַל, נאָר —

„ער אַליין האָט ניט געוואוסט
וויפל הערצער פֿאַרטיזאַנער,
עס שלאָגן אין זיין ברוסט..." (ד' 87).

מען מוז פונדעסטוועגן צוגעבן: דאָס בילד פון ישראל פֿאַרטיזאַן, וואָס דער דיכטער האָט זיך אונטערגענומען אונדז צו געבן, איז נאָך ווייט ניט פולקאָם. זיין פֿאַקטישע פֿאַרטי־זאַנישאַפט וועט געשילדערט בלויז אין די לעצטע עטלעכע קלענערע קאַפּיטלען פון דער גרויסער פֿאָעמע, בעת עס וואָלט זיך זייער שטאַרק געוואָלט הערן און זען מער פון זיינע מעשים, וואָס האָבן געמאַכט, אַז

„אין שטעט און שטעטלעך, פון נאָענט און פון ווייט,
אין געטאָס און אין תפיסות,
איז זיין נאָמען ווי אַ האָפענונג אויפגעגאַן —
ישראל פֿאַרטיזאַן."

פון דער אַנדערער זייט אָבער דאַרף מען געדענקען, אַז מ. א. סולס האָט געזען ישראלן, וועמען ער איז נאָך קיין פֿאַר־טיזאַן ניט געווען, און האָט וועגן זיין פֿאַרטיזאַנישאַפט גע־הערט, וועמען ער האָט אים שוין ניט געזען. דער צו־געוויסנ־האַפטער רעאַליסט אין אים האָט אים ניט דערלאָזן צו מאָלן דאָס, וואָס ער האָט ניט געזען מיט זיינע אייגענע אויגן.

א גרויסע דערגרייכונג פון מ. א. סולס נייער פֿאָעמע איז וואָס ער מאָלט די גרויסע צוזאַמענשטויסן און פֿראָבלע־מען, וואָס זיינען פֿאַרבונדן מיטן קאַמף, דעם קריג און פֿאַר־טיזאַנישאַפט ניט „בכלל", נאָר אויפן לעבעדיקן הינטער־גרונט פון אַ קאָנקרעטער יידישער סביבה. דאָס מאַכט זיין ווערק פּובלוטיקער און — פֿאַרן יידישן לייענער — אַקטו־עלער און איבערצייגנדיקער. און פֿאַרוואָרצלעניק זיך טיף אין דער יידישער סביבה שעפט דער דיכטער מיט פּולע הענט פון איר שטייגער, פון איר אופן פון רעדן און דענקען און אויך פון אירע שענסטע קולטורעלע דערגרייכונגען. עס איז זייער אינטערעסאַנט, ווי מ. סולס „וואָס גיט צו מיט זיין ניי ווערק 'ישראל פֿאַרטיזאַן', נאָך אַ יידיש שטעטל צו דער סע־ריע קלאַסישע 'שטעטלעך', וואָס די יידישע ליטעראַטור האָט ביז איצט געשאַפֿן, רופט זיך אָפט איבער אין זיין פֿאָעמע מיט די שאַפֿער פון די אַנדערע יידישע 'שטעטלעך', צי גאָר מיטן זיידן מענדעלע.

אָט איז, למשל, אַ סצענקע, ווי ישראל רייניקט זיין פערדל און פילאָזאָפירט מיט אים אויף זיין באַלאָגאַלישן אופן, ענדיקנדיק זיין שמועס מיט אַ גאָר ניט מיינענדיקן:

„פֿרור, כאַליערע, סטאָי,
אַ רוח אין דיין טאַטנס טאַטן...
און דאָס פערדל עפּנט אַ פֿאָר אומשולדיקע וויסלען,
וי ניט אים גאָר מיינט מען, גאָר אָן אַנדער פערד,
און עס ענטפֿערט מיטן ווידל: שוין אָן אַלטע מעשה,
שוין געהערט, ישראל, שוין געהערט."

„ישראל פֿאַרטיזאַן" איז סיי מ. א. סולס גרויסע קינסט־לערישע דערגרייכונג, סיי אַ וויכטיקער, גרונטיקער בייטראָג צום אוצר פון אונדזער יידישער ליטעראַטור. ס'איז אַ ווערק, וואָס דערפרייט און דערמוטיקט, וואָס מאַכט אַז דער יידישער לייענער זאָל שטאָלצער אויפהייבן דעם קאָפּ און פילן, אַז ווי שוואַרץ עס זאָל ניט זיין די איצטיקע נאַכט, גייען מיר פֿאָרט דעם ליכטיקן טאָג אָנטקעגן...

*
**

יורי (מ. א.) סולס נייער בוך אין ענגליש „קאָובאָי אָן עי וואודן האָרס" („אַ קאָובאָי אויף אַ הילצערנעם פערד") — מעקמילען פֿאַרלאָג, ניו־יאָרק, 1953 — איז אַ דירעקטע פֿאָרזעצונג פון זיין ערשטן בוך „וואָן פוט אין אַמעריקע" („איין פוס אין אַמעריקע"), וואָס איז אַרויס אין דעם זעלביקן פֿאַרלאָג מיט אַ פּאָר יאָר צוריק. ס'איז אייגנטלעך דער צוויי־טער — און וואַרשיינלעך ניט דער לעצטער טייל פון דעם זעלביקן בוך, אין וועלכן אונדזער אויטאָר נוצט אויס אַ סך אויטאָביאָגראָפישן מאַטעריאַל צו מאָלן דאָס לעבן פון אַ יונגן יידישן אימיגראַנט, וואָס איז אַריינגעטראָטן פריער מיט איין פוס — ווי אין דעם ערשטן טייל, — און שפּעטער מיט ביידע פיס אין אונדזער היינטיקער אַמעריקע. מיר האָבן דאָ פּאָר זיך דעם באַקאַנטן נוסח, וועלכן לעוו טאָל־סטאָי האָט באַנוצט אין זיין האַלב־אויטאָביאָגראַפישער טרי־לאָגיע: קינדהייט, יינגלשאַפט און יונגשאַפט, און שפּעטער גאָרקי אין זיין: קינדהייט, צווישן מענטשן, מיינע אוניוווער־זיטעטן.

די פּערזאָנען און די סביבה זיינען די זעלביקע, ווי אין יורי סולס ערשטן בוך: דער יונגער סאָל קענער, זיין מיידל־פריינט ביטריס און איר פאַמיליע, זיין פרומער פּא־טער, חיים; זיין קלוגע שטיפמוטער, זיין פעטער, דער קלאַסן־באַוואוסטזיניקער אַרבעטער, פיליפּ, און אַנדערע. עס פעלט אפילו ניט „לאַנדסמאַן", דער אַלטער פערד אין שטאַל, אונטער ביטריסעס וואוינונג, וואָס מישט זיך אַריין אין די ערשטע ראַמאַנטישע באַגעגענישן פון סאַלן און ביטריסן.

אָבער אין דעם נייעם בוך גייט שוין אונדזער העלד אַרויס פון זיין „יינגלשאַפט" און גייט שוין אַריבער מיט ביידע פיס אין זיין יוגנט. דער יינגל, וואָס אַרבעט פֿאַר דריי דאָלער אַ וואָך אָלס שיק־יינגל אין אַ בוטשער־שאָפּ (יאָטקע) און געפינט זיין גרעסטע באַפרידיקונג אין פֿאַרן אויף אַ באַיסיקל (וועלאָסיפּעד) און צום ערשטן מאָל „אויס־גיין" מיט אַ מיידל, הייבט־אָן טראַכטן וועגן אַ תכלית. פון דער ענגלישער אַוונט־שול גייט ער אַריבער אויף אַוונט־קורסן אין קאָלעדזש. פון דעם בוטשער גייט ער אַריבער אין אַ מעבל־שאָפּ, וואו ער באַקענט זיך צום ערשטן מאָל מיט אַרבעטער, מיט באָסעס, מיט סקעבס און מיט אַ סטרייק. פון פּשוט טרעפן זיך מיט אַ מיידל גייט ער איבער צום

„סטעדי (כסדר) אויסגיין" מיט דער זעלביקער ביטרים, און ענדיקט דערמיט, וואָס ער ווערט „אָפיציעל" אַ חתן.

דאָס פידאַיעצער יינגל, סאָל, וואָס קוקט מיט גרויסע נאַאיוועַ אויגן אויף אַמעריקע, וואו אַלץ איז פּאַר אים נייַ, אומפּאַרשטענדלעך און אין דער זעלביקער צייט צוציענדיק, וואָקסט אויס פּאַר אונדזערע אויגן אַלס יונגער, אינטעליגענטער, קלאַסנבאַוואוסטער אַמעריקאַנער יידישער אַרבעטער, וועלכער ווערט אַריינגעצויגן אין אַ יידישן אַרבעטער קולטור־קלוב, באַטייליקט זיך אין אַ סטרייק, ווערט אַ יוניאָן־מאַן, ווערט באַווירקט און הייבט־אָן פּאַרשטיין דעם קאַמף פּאַר סאַקאַ און וואַנזעטס לעבנס און אַז. וו. אויב דער העלד פון דעם נייַעם בוך, סאָל, איז נאָך אין דעם ערשטן קאַפּיטל אַ יינגל מיט „שטערן־אויגן", וואָס איז שטאַרק פאַרוואונדערט פון דער אַנטדעקונג, וואָס זיין מיידל, ביטרים, מאַכט פּאַר אים, אַז שוין דריי חדשים וויַ זיי „גייַען אויס סטעדי", איז ער שוין אין דעם לעצטן קאַפּיטל אָן אויסגעוואַקסענער יונגער אַרבעטער, וואָס וויסט זיין פּלאַץ אין דער אַרומיקער וועלט פון קאַמף פּאַר אַ בעסערער וועלט און איז שוין גרייט און פייאיק צו נעמען אויף זיך די פליכטן, וואָס דאָס לייגט אויף אים אַרויף.

די דערציילונג אין בוך ווערט געפירט אין דער ערשטער פּערזאָן, אין נאָמען פון סאָלן, דעם יונגן אימיגראַנטן־יינגל, וואָס איז אין עטלעכע יאָר אומבאַמערקט שטאַרק אויסגעוואַקסן. זיין וואוקס איז ניט געווען קיין פֿלוצלונגדיקער, קיין שפּרינגענדיקער, קיין מעכאַנישער. ער וואָקסט פּאַר אונדזערע אויגן פון קאַפּיטל צו קאַפּיטל פון בוך, פון איין געשעניש און דערפאַרונג צו דער צווייטער, — און די געשעניש און דערפאַרונגען זיינען ניט קיין צופעליקע, ספּעציעל אונטערגעשטעלטע, כדי דער „העלד" זאָל זיך קאָנען בעסער אַרויסווייזן, נאָר נאַטירלעכע, אַזעלכע וואָס קייטלען זיך נאַטירלעך איינע אין און פון דער צווייטער.

דער נאָמען פון דעם בוך „קאָובאַי אויף אַ הילצערנעם פערד" זעט אויס ווי ער וואָלט געווען אַ טריק־נאָמען, צו פאַראינטערעסירן און איבערראַשן דעם לייענער. אין אמתן איז עס ניט אַזוי. דער נאָמען נעמט זיך דערפון, וואָס אונדזערס דזשער העלד איז אין דעם דאָזיקן צווייטן טייל פון זיין „בי־אָגראַפיע" (ווי אין יעדן ליטעראַרישן קונסט־ווערק זיינען דאָ „וואַרהייט און דיכטונג", פאַרשטייט זיך, אויסגעמישט אין דער געהעריקער פראַפּאָרציע) — אין דעם דאָזיקן צווייטן בוך איז ער פריער אַ לערנער און דערנאָך אַ יונגער אַר־בעטער אין אַ מעבל־שאָפּ. אין דעם דאָזיקן שאָפּ, ווי אין יעדן האַלץ־שאָפּ, ווערן די מעבל־שטיקער געמאַכט און פאַרענ־דיקט אויף הילצערנע קאָזלעס („האָרסעס" אין ענגליש), — און ער האָט דעם צונאָמען קאָובאַי באַקומען אין שאָפּ דערפאַר, ווייל ער האָט דעם ערשטן טאָג פון זיין אַרבעט ניט גע־וואוסט, אַז „האָרסעס" (פערד) זיינען בלויז הילצערנע קאָז־לעס און ניט קיין אמתע פערד. פון אַנהייב ווערט דער צו־נאָמען באַנוצט בנוגע אים אין דעם געווייגלעכן קיבעץ־טאָן פון שאָפּ. אָבער ווען ער וואָקסט אונטער, לעבט זיך איין אין שאָפּ און ווערט אַ יונגער אַרבעטער, וואָס גיט נאָר באַ־טייליקט ער זיך אַקטיוון אין אַ סטרייק, נאָר ער ווערט אפילו אָן אַקטיוועַר אַנפירער מיט דער הילף פון זיין פריינט סעמען, אָן עלטערן, באַוואוסטזיניקן אַרבעטער, הייבט שוין אָן דער צונאָמען קאָובאַי קלינגען סיי אין מויל פון די אַר־בעטער, סיי אין זיינע אייגענע אויערן, ווי אַ קאָמפּלימענט פאַר זיין מוט און געשיקטקייט.

איבערגעבן דעם אינהאַלט פון יורי סולס נייַעם בוך איז גרינג און שווער. גרינג דערפאַר, ווייל ער איז ניט קאָמפּליצירט, ווייל די געשעענישן אין אים אַנטוויקלען זיך, ווי גאַנצן, נאַטירלעך און געקייטלט איינע אין דער אַנדע־רער. ס׳איז די געשיכטע פון דעם יונגן, שוין היפּש אויס־געגרינטן אימיגראַנט אין ניו־יאָרק, וואָס גייט איבער פון בוטשער־שאָפּ אין מעבל־פאַבריק, פון אַ באַזוך אין אַן אַר־בעטער־קלוב צו אָן אַנטייל אין דעם סאָקאָ־וואַנזעטי קאָמף, פון אַ לערן־יינגל צו אַ סטרייקער און יוניאָן־מאַן, פון אַ האַלב־פאַרליבטן, פאַרחלומטן יינגל צו דער גרייטקייט צו נעמען אויף זיך פאַראַנטוואָרטלעכקייטן פון אַ פאַמיליען־מענטש.

אָבער די דאָזיקע אויסרעכענונג פון די איבערגאַנג־שטופּעס פון דעם יונגן סאָל מיינט אייגנטלעך זייער ווייניק, ווייל דער גאַנצער אינהאַלט און חן פון דער זאַך ליגט אין די דיאַלאָגן, אין די געשפּרעכן צווישן סאָלן מיט זיין מיידל, ביטרים; מיט זיין חבר, מאַקס; מיט זיין פאָטער און שטיף־מוטער; מיט זיין וועגווייזער אין שאָפּ, סעמען, א. א. וו. די דאָזיקע געשפּרעכן זיינען נאַטירלעך, ניט געקינצלט, פול מיט הומאָר פון די סיטואַציעס און חן פון דער פריינטלעכער סביבה, אין וועלכער זיי ווערן געפירט, — בלויז אין די גע־שפּרעכן פון די סטרייקנדיקע אַרבעטער צווישן זיך מיט די סקעבס (סטרייק־ברעכער) ווערט דער הומאָריסטישער טאָן דורכגעדרונגען מיט אַ בייסנדיקן סאַרקאַזם, וואָס דערציילט מער ווי די לאַנגע דערקלערונגען וועגן די געפילן פון די אַרבעטער.

הינטער דעם ענגליש פון די געשפּרעכן לאָזט זיך לייכט דערפילן און אָנטאַפּן דער געבוי פון יידיש, די שפּראַך אין זוועלכער ס׳רוב פון די פּערזאָנען אין דער דערציילונג רעדן צווישן זיך. אַ סך פון די יידישע אויסדרוקן, באַזונדערס די סקאַרבאָווע אויסדרוקן, ווערטלעך און ווינטשעוואָניעס, שטעלן מיט זיך פאָר ווערטערלעכע איבערזעצונגען פון יידיש און דאָס גיט זיי צו אַ הומאָריסטישן אויסזען, ווי יעדע ווערטערלעכע איבערזעצונג פון אַיין שפּראַך אין אַ צווייטער. אָבער דער הומאָר פאַלט ביי סולן ניט אַריין אין קאָ־מיזם, און נאַטירלעך ניט אין דער שלעכטער „יידיש־קאָ־מישקייט", אויף וועלכער עס פאָרן, ליידער, צו־אָפט אַרויס אַמעריקאַניש־יידישע שרייבער, וואָס זוכן צו מאַלן זיי־ערע „יידישע" פאַרשוינען אַלס קאָמישע טיפּן, וואָס רעדן אַ קאָמישע שפּראַך.

סולס טיפּן און זייערע געשפּרעכן זיינען אָפט הומאָ־ריסטיש, וויַיל זיי זוכן צו פאַרלייכטערן זיך זייערע לעבנס־פּראָבלעמען מיט אַ ווינק און מיט אַ וועַרטל, — אָבער זיי זיינען ניט און קאָנען ניט זיין קאָמיש, וויַיל דער שרייבער נעמט זיי זייער ערנסט, ער פילט זיך ווי אינער פון זיי און באַצילט זיך צו זיי מיט דער גרעסטער סימפּאַטיע.

אין זיינע בילדער, — אייגנטלעך, פאַסירונגען — אין שאָפּ גיט ער אַ גאַנצע פּאַרטערטן־גאַלעריַיע פון פּאַרשיידענע אַרבעטער, אָנהייבנדיק פון די באַוואוסטזיניקע קעמפּער, סעם, לואי, דער „גאַליציאַנער" און ענדיקנדיק מיט די סקעבס, ווי „מאַמאַליגע", „מויש" און זייערע באַלעבאַטים.

זייער גוט קומען ביים שרייבער אַרויס די פאַמיליען־פּאָר־טרעטן: זיין גוטמוטיקער פרומער טאַטע, וואָס האַלט אַז דער אויבערשטער פירט־אָן מיט אַלץ, אויך מיט סטרייקס, און זיין האַרציקע שטיפמוטער, וועלכע איז פול מיט דער חכמה פון דעם טאָג־טעגלעכן שווערן אַרעמען לעבן; זיין קומענדיקע שוויגער, מיסעס שלומקין און איר פּאַראַליזירטן מאַן, דער געוועזענער פרוכט־פּעדלער, מיסטער שלומקין. אַ ביסל צו־איינטאָניק איז געמאָלן סאַלס ערשטער חבר און וועגווייזער, מאַקס, וועלכער איז שטענדיק פול מיט אימפּעט און קאָן זיך ניט אַ קער טאָן אָן אַ „סעי, ליסן", און סאַלס מיידל, ביטריס, וואָס שעפּט איר לעבונגס־דערפאַרונג פון די ביליקע „טריו ראָמאַנסעס" זשורנאַלן, — הגם זי זעט אויס בכלל צו זיין אַ זייער חנעוודיק באַלעבאַטיש מיידל, וואָס האָט די מעגלעכקייט שפּעטער צו וואַקסן האַנט ביי האַנט מיט סאַלן.

בכלל דאַרף מען זאָגן, אַז סולס נייער בוך „קאַובאָי אַן עי וואודן האָרס" איז אַ זייער געלונגענע פאָרזעצונג פון זיין ערשטן בוך. ס'איז אַ בוך, וואָס ווייזט, צוזאַמען מיט דעם וואוקס פון זיין הויפּט־העלד, סאַלן, דעם וואוקס פון זיין אויטאָר אַלס פּראָזע־שרייבער. און אויב סול האָט זיך מיטן בוך געשטעלט אַ צוועק צו ווייזן דער אַמעריקאַנישער, באַזונדערס דער ענגליש־רעדנדיקער יידישער יוגנט, דאָס יידישע לעבן אין אַ סימפּאַטישער, אָנציענדיקער פאָרם, האָט ער עס דערגרייכט פיל בעסער ווי ס'רוב אַנדערע שרייבער, וואָס האָבן די לעצטע יאָרן געזוכט צו מאָלן דאָס יידישע לעבן אין ענגליש.

י. א. ראָנטש – לידער און פּראָזע

1.

י. א. ראָנטש איז אין אונדזער מאָדערנער אַמעריקאַניש־יידישער ליטעראַטור געווען איינער פון די ערשטע וואָס האָט אויפגעהויבן די פּראָלעטאַרישע פאָן, די שפּעטערדיקע פאָן פון פּראָלעטפּען. עס לאָזט זיך ניט פאַרגעסן, אַז נאָך מיט אַ 25 יאָר צוריק, ווען י. א. ראָנטש איז נאָך געווען אַ יונגער יידישער לערער (דאַכט זיך, אין שיקאַגע), וואָס האָט ווי אַלע אַנדערע לערער פון יענער צייט אויסגעהאַלטן זיין שול אויפן חשבון פון זיינע ניט־געצאָלטע שכירות, איז ער געווען דער, וואָס האָט פון זיין גרויסער רייכקייט פאָרגעשלאָגן דורך דער „מאָרגן־פרייהייט" אַ געלט־פּרעמיע פאַר די בעסטע ווערק פון יידישע פּראָלעטאַרישע דיכטער. און פון דעמאָלט אָן געפינט זיך י. א. ראָנטש אַליין אין די ערשטע רייען פון אונדזער יידישער פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור.

אין דער דאָזיקער ליטעראַטור האָט ער פאַרנומען זיין באַזונדערן פּלאַץ פון אַ שטילן, פאַרטראַכטן לירישן דיכטער. בעת אַנדערע ז'יכטער פון דער פּראָלעטאַרישער גרופּע האָבן זיך געריסן צו דער פּראָטעסט־ליניע, צו די קאַמף־רייען, האָט י. א. ראָנטש זיך גערן געלאָזן מיטציען "אויפן שויס פון דער נאַטור", האָט באַזונגען דעם בוים און דאָס פעלד און האָט אונדז געגעבן אייניקע פון די בעסטע פּייזאַזש־לידער און לאַנדשאַפט־מאַלערייען אין אונדזער מאָדערנער אַמעריקאַניש־יידישער דיכטונג.

דאָס מיינט, נאַטירלעך, ניט, אַז ער האָט זיך דורך דעם געשטעלט אויסער דעם געזעלשאַפטלעכן קאַמף, אָדער אַז ער האָט אים אויסגעמידן. ניין, ער האָט וועגן דעם געזעלשאַפטלעכן קאַמף און עוולות קיינמאָל ניט פאַרגעסן און פלעגט וועגן זיי דערמאָנען אין זיינע לידער אפילו ווען ער איז מיטגעריסן געוואָרן מיט די בילדער פון דער נאַטור. אָבער פונדעסטוועגן איז זיין באַציאונג צו די קאַמפן געווען אַ באַזונדערע: ניט קיין דירעקט רופנדיקע, ניט פון אַ שלאַכטמאַן, נאָר אַ באַטראַכטנדיקע, אַ נאָכטראַכטנדיקע, מער אַ פרעגנדיקע, ווי אַ שלאָגנדיקע, מער אַ הומאַניטאַרישע, איידער אַ פּראָלעטאַרישע.

די דאָזיקע שטריכן פון י. א. ראָנטשס דיכטערישן שאַפן לאָזן זיך שטאַרק פילן אויך אין זיין נייעם בוך אונטערן נאָמען „לידער", וואָס איז אַרויס אונטער דער שילד פון דעם „יידישן דיכטער־קלוב פון אַמעריקע".

אַז י. א. ראָנטש האָט אין די אַלע יאָרן זינט דער דערשיינונג פון זיין לעצטן לידער־בוך ניט פאַרלוירן זיין ספּעציפישע פייאיקייט צונויפצוגיסן זיך מיט דער אַרומיקער נאַטור, קאָן מען זען פון אַ צאָל לידער — פון זיין נייעם לידער־בוך.

אָט איז אַ בילד פון בראָנקס־פּאַרק:

„אַן אַלטער דעמב מיט אָרעמס אויסגעשפּרייטע ווי צום בעטן,
אַ טוליפּ־בוים מיט צווייגן גראַציעז ווי אַ בוקעט,
און דאָ און דאָרט די יונגע קוסטעס האַלדזן זיך און גלעטן
און גרינס מיט גרינס באַהעפט און ס'קוועלט די ערד מיט פרייד
און זעט
עס גרויסן זיך געטעסעטע די פעלזן אין געשטאַפּל
און שעמעוודיקע וואַסערפאַלן ריזלען צווישן גראָז
און ענטעלעך אַ פּאָר פאַרטיפט זיך האָט אין פייגל־פּלאַפּל
און פון אַ גרינעם לאַבירינט עס שפּרינגט אַרויס אַ האָז."

ז' 79).

אָדער „דאָס לעצטע ליד", געווידמעט יעקב שייפערס אָנדענק:

„אין טעג אַזעלכע זשוואַווע פון אָקטאָבער
ווען לופט איז דורכזיכטיק און קיל,
דאַן העלפט דיר ניט קיין 'אפשר' און קיין 'אָבער',
דאַן ווינקט דער פּאַרק גאָר שעלמיש שטיל.

1) רעצענזיע אין דער „מאָרגן־פרייהייט", 21טן דעצעמבער, 1947, וועגן בוך „לידער", אַרויסגעגעבן פון „יידישן דיכטער־קלוב", ניו־יאָרק, 1947; 2) רעצענזיע אין דער „מאָרגן־פרייהייט", 6טן יאַנואַר 1952, וועגן ערשטן באַנד „מאָטעק און סאלטשע", ניו־יאָרק, 1952.— רעד.

...אַ נידעריק ביימל איז ביים וועג געשטאַנען
ווי אַלע איבעריקע אין גרין,
האָט איצט דאָס ביימל אָפגעשטעלט דיין שפּאַנען,
די בלעטער — לויכטנדער בורשטין,
פון וויינט האָבן זיך באַהעלט די לאנען". (ז׳ 83).

אַזעלכע אינטימע נאַטור־בילדער קאָן מען ביי י. א. ראָזנטשן טרעפן זייער אָפט, וועו נאָר ער צאַמט ניט זיך אַליין. אָבער אין זיין נייעם לידער־בוך צאַמט ער זיך זייער אָפט. אויב ער פלעגט אַמאָל אינמיטן אַן אָטעם־פאַרכאַפּנדיקן נאַטור־בילד זיך פֿלוצלונג דערמאָנען, אַז ס׳זיינען פאַראַן אַ סך מענטשן, וואָס האָבן ניט די מעגלעכקייט צו גענייסן פון דער שיינקייט און רייכקייט פון דער נאַטור, פֿאַסירט ביי אים איצט אַ סך אָפּטער, וועו ער קערט זיך באַוואוסטזיניק אַוועק פון דעם נאַטור־בילד און פרעגט מיט וויטיק:

„פלאַנץ דו שיינער, אַלטער שכן מיינער, דו —
זאָג, פאַרוואָס איז ליבער מענטש צעבלוטיקט?
זאָג, פאַרוואָס איז אונטער אים די ערד צעדרויבט
און עס פוילן זיינע פעסטע שטאַמען?
כ׳בין מקנא פייגל געסט אויף גרינעם צווייג,
כ׳גלויב אין ליד פון זיינע וועקער־זינגער,
מיין פרימאָרגן אָנגעלאָדן איז מיט לאָסט.
און די לופט איז אָנגעזאָפּט מיט פּחד." (ז׳ 85).

די דאָזיקע פראָגע: פאַרוואָס איז דער מענטש צעבלוטיקט? פאַרוואָס איז די ערד פאַרבלוטיקט? פאַרוואָס רייסט זיך אַרויס די חיה פון דעם מענטש? — זי עגבערט די גאַנצע צייט דעם מוח פון דעם דיכטער. ס׳איז פאַרשטענדלעך פאַרוואָס: כמעט אַלע לידער וואָס זיינען אַריין אין דער זאַמלונג זיינען געשריבן געוואָרן ערב, אין דער צייט און באַלד נאָך דער לעצטער מלחמה און דעם שוידערלעכן יידישן חורבן. אין אַזאַ צייט האָט ניט נאָר י. א. ראָזנטש אַליין געפילט:

„ווער דאַרף דען איצטער פרילינג־לידער,
וען רויטער זאָפט פון דיינע ברידער
וויקט דורך די וויסט־געשעפטע ערד?
עס יאָמערן פון צער די גלידער
און פאַלסט אַליין אָוועק אַ מידער
פון שטייגנדיקן צאָרן פאַרצערט." (ז׳ 52).

דער צאָרן רופט ביים דיכטער אַרויס ביטערע פראָטעסטן און קללות קעגן דעם נאַצישן מענטשנפרעסער, קעגן די וואָס האָבן פאַרפלייצט די ערד מיטן אומשולדיקן בלוט פון אונדזערע שוועסטער און ברידער און פאַרשאָטן מיט די חורבות פון אונדזערע היימישע שטעט. דער צאָרן איז פאַרבונדן מיט האָפענונגען, וועו די רויטע אַרמיי קומט אין צוזאַמענשטויס מיט דעם נאַצישן בארבאַר. אין יולי 1941, באַלד נאָך דעם נאַצישן אָנפאַל אויפן סאָוועטנפאַרבאַנד זאָגט אונדזער דיכטער מיט זיכערקייט פאַראויס, אַז אַלס רעזולטאַט פון דעם העלדישן ווידערשטאַנד פון דער רויטער אַרמיי וועט קומען אַ מאָמענט, וועו

„די זון וועט שיינען העל
די רויז וועט בליען רויט,
וען היטלער וועט אַ תל
וען ס׳נעמט אים צו דער טויט." (ז׳ 41).

אפילו אין דעם ביטערן יאָר 1942 פאַרלירט ער ניט זיין בטחון:

„...העכער, העכער, אויבן, אויבן
ברומען לייבן־עראָפלאַנען,
און זיי וועקן:
אויפגעשטאַנען!
אויס מיט שרעקן
פאַרלענגט דעם פיינט
היינט!" (ז׳ 14).

דער דיכטער וויסט וועגן העלדן, יידישע און ניט־יידישע, ער האָפט אויף זיי און באַגריסט זיי. אָבער הינטער די אַלע האָפענונגען און באַגריסונגען קלינגט ביי אים אַ נאָטע פון מידקייט און פון עפעס אַ רעזיגנאַציע, ווי פון איינעם וואָס טרייסט די אַרומיקע און פילט אַז ער אַליין איז פאַרמשפט. ער בעט זיך:

„אָ, לאָז מיך צורו!
קלאַפּ ניט אַן אין דער טיר פון מיין האַרצן,
שטעק ניט אַריין דיין לינקן פוס אין זיין שפּאַלט,
אַטאַקיר ניט דעם לוזין פלאַנג
פון דיין אַלטן שונא — לעבן:
זיי אַ דזשענטלמען, טויט..." (ז׳ 96).

ער האָפט אפילו צו געפינען זיין רו און זיכערקייט אין אָפּזונדערן זיך פון דער וועלט:

„מיין שטוב איז פעסטונג קעגן וויי און טרויער,
ס׳איז וואַרעם שטיל און ליכטיק אומעטום...
...און ס׳האַלט מיך שטילע פעסטונג־שטוב געפאַנגען,
דער פיינט די פיילן זיינע גאָרניט קאָרגט..." (ז׳ 91).

אין אַן אַנדער ליד שרייבט ער:

„די טרייע הענט — זיי ליגן אויף די קני,
ווי קליינע שלעפערדיקע קינדער,
דו פילסט אַ דאַנקבאַרקייט צום שטול, וואָס לאָזט דיך רוען,
ווי אַ וואַנדערער, וואָס האָט אַ גלאַטן שטיין געפונען..."
(ז׳ 87).

דער געפיל פון מידקייט, פון שטילער אָפּהענטיקייט, פון וועלן אָפּרוען, כאָטש ער באַגרייפט מיטן מוח, אַז ס׳איז איצט ניט די צייט דערצו, פילט זיך אין אַ גרויסער צאָל פון די לידער, וואָס זיינען אַריין אין י. א. ראָזנטשס נייער לידער־זאַמלונג. די מידקייט פילט זיך אפילו אין אַ סך פון זיינע פּראָטעסט־לידער און זי נעמט פון זיי אַרויס די קלאָרע ציל־אָנגעוועדטקייט, וועלכע מיר זיינען באַרעכטיקט צו דערוואַרטן פון אַ פּראָלעטאַרישן דיכטער.

די לידער, וואָס זיינען אַריין אין בוך, זיינען געשריבן געוואָרן אין פאַרשיידענע צייטן ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן אין משך פון די לעצטע 10 יאָר, צווישן 1937 און 1947. אַ סך וואָסערן זיינען אין דער צייט פאַרלאָפן און נאָך מער בלוט. פאַרשיידענע שטימונגען האָט אַ דיכטער, באַזונדערס אַ יידישער דיכטער, געמוזט איבערלעבן אין אַזעלכע צייטן, און ס׳רוב פון די שטימונגען שוועבן, דריקנדיקע, אפילו וועו ער האָט באַוואוסטזיניק געשטרעבט גובר צו זיין זיי. וועו די לידער זיינען צונויפגעקליבן געוואָרן אין אייך בוך זיינען אָט די שטימונגען, וואָס האָבן געקאָנט קומען און פאַרגיין, קריסטאַליזירט און פאַרפיקסירט געוואָרן, און דער רעזולטאַט איז, אַז אַן דעם ווילן פון דעם דיכטער הענגט איבער זיין בוך אַ שטימונג פון מידקייט, פון אַ געוויסער רעזיגנאַציע, וואָס קאָן גראָד אין דעם איצטיקן מאָמענט ווערן געפערלעך. אוודאי

קאָן מען אַ פויגל ניט דיקטירן ווי ער זאָל זינגען און אַ דיכ־טער — ווי ער זאָל זיך פילן. אָבער גראָד דאָס, וואָס אַ סך לייענער קאָנען אין י. א. ראָנטשס נייער לידער־זאַמלונג גע־פינען ניט נאָר אַן אָפּקלאַנג פון זייערע אייגענע מידקייט־שטימונגען, נאָר אפילו אַ געוויסע באַרעכטיקונג פאַר זיי, איז אַ זאַך, וואָס דאַרף רופן צו אַ גרעסערער וואַכזאַמקייט ניט נאָר י. א. ראָגטשן אַליין, נאָר אַלע אונדזערע פּראָגרעסיווע, פּראָלעטאַרישע דיכטער. שטימונגען קאָנען זיך זיין נאַטיר־לעך, אָבער אָנגעשטעלטע וואַכזאַמקייט איז דער געבאָט פון טאָג, און אויב עמעצער דאַרף שטיין אויף דער וואַך און ניט אויפהערן וועקן, מאָנען און דערמוטיקן איז עס דער פיל־באַרסטער פון דער שרייבער־אַרמיי, דער דיכטער.

2.

דער ערשטער באַנד פון י. א. ראָנטשס ראָמאַן־טרילאָגיע, „מאָטעק און סאלטשע" איז שוין אַרויס פון דרוק און דער איינדרוק, וואָס דער ראָמאַן מאַכט ביים לייענען אין בוך־פאָרם איז נאָך אַ בעסערער און אַ קלאָרערער, איידער דער, וואָס ער האָט געלאָזן ביים לייענען זיינע באַזונדערע קאַפּיטלען אין דער „מאָרגן־פרייהייט".

דער ראָמאַן האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אין דער „מאָרגן־פרייהייט", אויב איך האָב קיין טעות ניט, מיט אַ דריי יאָר צוריק. ניט וויסנדיק די פּלענער פון דעם אויטאָר האָט עס געקאָנט מאַכן אַן איינדרוק פון אַ טיפּישן ראָמאַן „פון דער אַלטער היים", — אַ ראָמאַן פון צוויי יידישע יוגנטלעכע אין דעם פאַרמלחמהדיקן פּוילן. איצט, ווען דער ראָמאַן האַלט זיך ביים פאַרענדיקן (אין אַ פּאָר חדשים אַרום) אין דער „מאָרגן־פרייהייט", ווייסן מיר בעסער און קאָנען קלאָרער אָפּשאַצן דעם פאַרנעם פון דער אַרבעט, וואָס י. א. ראָנטש האָט אונטערגענומען און דורכגעפירט. איצט זעען מיר און ווייסן, אַז דער פּוילישער פּעריאָד אין לעבן פון דעם שריי־בערס העלדן איז געווען בלויז אַן אַריינפיר, אַ צוגרייטונג צו אַ פיל ברייטערן פעלד, — אין אַ ברייטער עפּאָפּייע פון דעם יידישן לעבן פאַר די לעצטע 30־40 יאָר, ניט נאָר פון דעם פּוליש־יידישן אַליין, פון די פאַרשיידענע שיכטן, פון וועלכע עס קריסטאַליזירט זיך אויס דער יידישער האָרע־פּאַשניק און אַרבעטער־קעמפער.

י. א. ראָנטש איז איינער פון אונדזערע „עלטסטע" פּראָ־גרעסיווע דיכטער אין אַמעריקע. שוין מיט 30 יאָר צוריק, ווי נאָר די „מאָרגן־פרייהייט" איז געגרינדעט געוואָרן, האָט ער, דעמאָלט נאָך אַליין אַ יונגער דיכטער און אַ לערער אין אַ שיקאַגער יידישער שול, אָנגעהויבן מיטאַרבעטן אין איר און דרוקן אין איר זיינע לידער. אין די לעצטע אָנדער־האַלבן צענדליק יאָר האָט ער אַלץ מער און מער גענומען פּרואוון זיינע כוחות אין פּראָזע און האָט אַלץ טיפער אַריינ־געקוקט אין לעבן און אין די פּראָבלעמען פון דער אַמערי־קאַנער יידישער יוגנט. די דאָזיקע אַרבעט, ווי מיר זעען איצט, האָט אים צוגעגרייט צו זיין איצטיקער גרויסער טרילאָגיע, צו „מאָטעק און סאלטשע". ער האָט גענומען זיינע העלדן אין פּוילן, וואו זיי זיינען געוואַקסן אין דעם גרעסטן אינדוסטריעלן צענטער פון לאַנד, אין לאָדזש, און האָט זיי מיט זייערע שטימונגען פון אַן אומרואיקן דור און מיט זייערע קאַמף־דערפאַרונגען אַריבערגעבראַכט קיין אַמעריקע. וואָס פון זיי איז געוואָרן אין אַמעריקע, ווי זיי זיינען דאָ באַווירקט געוואָרן און האָבן אַליין באַווירקט, ווערט באַוויזן אין דעם צווייטן און דריטן טייל פון דער טרילאָגיע. דער ערשטער באַנד, וועלכן מיר האָבן איצט פאַר זיך, שליסט זיך מיט מאָטעקס פאַרלאָזן פּוילן אויפן וועג קיין אַמעריקע.

ווער איז מאָטעק? מאָטעק איז אַ זון פון דער יידישער אָרעמשאַפט, — ביי וועלכער די אָרעמקייט און נויט האָבן נאָך ניט דערשטיקט די פייאיקייט פון פּראָטעסט; פון דעם יידישן קליינבירגערטום, וואָס האָט זיך כסדר געדראַפּעט אַרויף מיט האָפענונגען און איז אונטער די באַדינגונגען אין אַלטן פּוילן כסדר צוריקגעפאַלן אין פאַרצווייפלונג. ביים עלטערן דור האָט זיך דער דאָזיקער צושטאַנד אויסגעדריקט אין אַ פּאַסיוון רעליגיעזן בטחון, אַז גאָט וועט מוזן העלפן, ווייל אויב ניט ער, איז ווער? — אָדער אין אַ דערדריקנ־דיקן ניט ווייניקער פּאַסיוון יאוש. אָבער דער יינגערער דור איז אין קאָנטראַסט צו די עלטערן דורכגעדרונגען גע־וואָרן מיט אַן אומצופרידנקייט, וואָס איז אַקטיוויזירט גע־וואָרן דורך דער ערב־רעוואָלוציאָנערער אַטמאָספערע, אין וועלכער זיי האָבן געלעבט און וועלכע האָט זיי געשטויסן אויפן וועג פון קאַמף.

איידער מאָטעק שטעלט זיך אויף די אייגענע פיס און טרעט אַריין אין לעבן, דריקט זיך דער דאָזיקער קאַמף אויס אין פאַרשיידענע פאָרמען אין דער היימישער יידיש־פּוילי־שער, — אפשר וואָלט געווען ריכטיקער צו זאָגן, אין דער ספּעציפישער יידיש־לאָדזשער סביבה, אין טאַטע־מאַמעס הויז, אין די באַציאונגען מיט די צאָלרייכע קרובים, מיט די פעטערס און מומעס, מיטן מלמד און מיט דער שול; צו דער צייט, ווען מאָטעק פאַרלאָזט פּוילן פאָרט ער שוין קיין אַמעריקע ניט מיט ליידיקע הענט, נאָר מיט אַ היפּשן באַגאַזש פון פאָרשטעלונגען און פאַרלאַנגען, פאַר וועלכע ער וועט גרייט זיין צו קעמפן.

אין דעם ערשטן באַנד פון דער טרילאָגיע קאָנצענ־טרירט דער שרייבער זיין הויפּט־אויפמערקזאַמקייט אויף מאָטעקן. סאלטשע גייט און וואַקסט אויס צוזאַמען מיט מאָ־טעקן כמעט זינט זיינע ערשטע טריט, אָבער זי איז נאָך אין שאָטן. זי איז ווי אַ בלום, וואָס וועט זיך ווי געהעריק פאַ־נאַנדערבליען ערשט שפּעטער. אָבער שוין אין דער גאָר יונגער סאלטשען דערקענט מען איינע פון די העלדישע יידיש־פּוילישע פרויען, וואָס באַהאַלט הינטער איר ווייכ־קייט און שטילקייט אַן אומבאַגרענעצטע פייאיקייט צום איינגעשפּאַרטן קאַמף און קרבנות, — אַ מענטש, וועלכן דער גורל קאָן טויטן, אָבער ניט ברעכן.

מאָטעק און סאלטשע גייען דורך אין י. א. ראָנטשס ראָמאַן כמעט נאָך אַלס קינדער די ליידן און פריידן פון כסדר־דיקן וואַקסן. גלייכצייטיק מיט זיי ווייזט אונדז דער אויטאָר די איינגעגליווערטע סביבה, פון וועלכער זיי וואַקסן אַרויס, די פעטערס און מומעס און שוועסטער און גלאַט קרובים, די רעגינטשעס, און גוטשעס, און לאָטשעס, דעם אָנקל גוס־טאַוו און אַ גרויסע גאַלעריע אַנדערע מענטשן. אָנקל גוס־טאַוו, דער שטייפער, אָנגעקראָכמאַלעטער „גביר" פון דער פאַמיליע, וואָס האָט „געמאַכט גוט" און וואָס רעדט וועגן זיך אַליין אין דער דריטער פּערזאָן, ווי צו ווייזן זיך אַליין זיין חשיבות, — דער דאָזיקער אָנקל איז איינע פון די גע־לונגענסטע פיגורן אין דער גאַלעריע מענטשן, וואָס ראָנטש האָט אַרויסגעפירט אין זיין ראָמאַן, אַ טיפּ, וואָס פאַרגע־דענקט זיך.

פיין געמאָלן איז מאָטעקס פאָטער, ליפּע, דער קליינ־שטעטלדיקער למדן, וואָס פילט זיך אַזוי ניט אין פּלאַץ אין

דער גרויסער, קומלדיקער, הויך־אינדוסטריאַליזירטער לאַדזש און זוכט זי צו פאַרשטיין דורך די באַגריפן, וואָס די ישיבה און בית־מדרש האָבן אין אים איינגעפלאַנצט. ליפּען איז פרעמד און פיינטלעך דער אַרומיקער הו־האַ, וועלכער איז אַזוי נאַטירלעך פאַר אָנקל גוסטאַוון, — אָבער וועג ער דערזעט, ווי אַרעמע באַלוטער יידישע וועבער סטרייקן ביי זייער פרום־חסידישן פאַבריקאַנט, איז ער ניט נאָר מיט זיין האַרץ, נאָר אויך צוזאַמען מיט זיין תורה אויף זייער זייט. און די קינדער אין הויז מאַכן פון אַזאַ שטימונג פון זייער פאָטער זייערע אייגענע אויספירן, וועג זיי זאָגן זיך אָפּ צו גיין אויף „שבת־אויבסט" און הייבן אָן „באַיקאָטירן" דאָס הויז פון אַ פעטער, ביי וועלכן עס קומט פאָר אַ סטרייק.

עס איז אוממעגלעך אין אַ קורצער רעצענזיע פון דעם ערשטן באַנד „מאָטעק און סאלטשע" איבערצוגעבן דעם אייגנאַרטיקן ריח פון דער אַמאָליקער לאַדזש און דעם ספּעציעלן זינגעוודיקן טאָן פון דעם יידיש־פוילישן לעבן אין דער גרויסער שטאָט, וועלכן י. א. ראַנטש האָט אַזוי גוט אויפגעכאַפּט אין זיין ראָמאַן. עס איז גענוג צו זאָגן, אַז לויט דער בולטקייט, מיט וועלכער ער ברענגט אַרויס זיין גרויסע גאַלערייע יידיש־פוילישע מענער, פרויען און קינדער, לויט דער פאַרטיפּטער פסיכאָלאָגישער כאַראַקטעריסטיק, וואָס ער גיט זיי, לויט דער בריטקייט מיט וועלכער ער מאָלט זייער סאָציאַלן הינטערגרונט, שליסט זיך י. א. ראַנטש אָן אין זיין ראָמאַן אין דער גרופּע פון די פיינע פראָגרעסיווע פראָזאַאיקער, וואָס דאָס יידישע פוילן האָט פאַר דער מלחמה אַרויסגעגעבן אין אַזאַ באַדייטנדיקער צאָל, — קינסטלער, ווי א. מ. וווייסענבערג מיט זיין „שטעטל", ש. האַראַנטשיק מיט זיין „אין געדויש פון מאַשינען", בורשטיין מיט זיין „אויף די טייכן פון מאַזאָוויע" א. א. וו. דאָס זיינען אַלץ געווען שרייבער מיט אַ לאַנגן קינסטלערישן אָטעם, וואָס זייערע ווערק וועלן בלייבן ווי אַן אייביקער מאָנומענט סיי פאַר זיך אַליין, סיי פון דעם פאַרמלחמהדיקן פוילן.

אין אונטערשייד צו יענע אומגעבראַכטע שרייבער האָט י. א. ראַנטש געהאַט די מעגלעכקייט צו זען זיינע העלדן, צו שטודירן און וויזן זיי אין זייער סביבה, אין זייערע נייע באַציאונגען אַלס אַ טייל פון דעם גרויסן אַמעריקאַנער יידישן קיבוץ. נאָר דאָס איז שוין די טעמע פון די וויטערדיקע טיילן פון י. א. ראַנטשס טרילאָגיע, — צו וועלכער ער ערשטער באַנד דינט ווי אַ נויטיקער אַרייַנפיר.

דער ראָמאַן „מאָטעק און סאלטשע" איז ביי היינטיקן טאָג אַ וויכטיקע דערשיינונג, אַ ווערטפולער בייטראָג צו דער פראָגרעסיווער יידישער ליטעראַטור, — און עס איז אַ גרויסע באַפרידיקונג צו פאַרציכענען, אַז דער דאָזיקער ראָמאַן איז אַ דירעקטער פראָדוקט פון דעם אויטאָרס אַרבעט אין דער „מאָרגן־פרייהייט".

כאַוער־פאַווערס ראָמאַנען

1.

ניט דער נאָמען „די צען לאַנדסלייט", ניט דער צוגאָב „ראָמאַן פון יידישן אימיגראַנטן־לעבן אין ניו־יאָרק" גיבן ניט איבער ענעוי דעם פּאַרנעם פון דעם בוך. וואָרום דאָ האַנדלט זיך פּיל מער, ווי וועגן צען אָדער מער לאַנדסלייט, און די האַנדלונג איז ברייטער ווי בלויז אַ באַשטימטע, אי־מיגראַנטישע, פאַזע פון דעם ניו־יאָרקער יידישן לעבן. איך וואָלט געזאָגט, אַז אין דעם דאָזיקן ראָמאַן, וועלכער איז אויסערלעך דורכאויס רעאַליסטיש, שטייגעריש־קאָנקרעט, איז פונקט ווי אין מוזיק די הויפּט־זאַך ניט דער סיפור־המעשה, נאָר דער טאָן, — דער טאָן, וואָס מאַכט די מוזיק.

כאַווער־פאַווער שרייבט שוין ביי אונדז אַרום 20 יאָר. ער האָט געשריבן פּאַרשיידענע זאַכן: קינדער־מעשהלעך, אין וועלכע ער האָט זיך אַרויסגעווויזן פּאַר אַ מייסטער; קורצע דערציילונגען, זיינע גוט־באַוואוסטע „בילדער פון געריכט", דראַמאַטישע זאַכן און ראָמאַנען. און אויף די אַלע ווערק זיינע האָט ער אַרויפגעלייגט אַזאַ קלאָרע חתימה, אַז מען קאָן איין זאַץ זיינעם דערקענען צווישן טויזנטער אַנדערע. די חתימה איז: אַן עכטע לירישקייט, אַ פאַר־בענקטקייט נאָך עפּעס, וואָס איז, דאָכט זיך, זייער נאָענט צו דער האַנט, נאָר וואָס מען קאָן ניט כאַפּן, ווי מעטערלינקס „בלויען פויגל"; און איבער דעם אַלעמען עפּעס אַ מין חנעוודיקע פּאַרשעמטקייט. כאַווער־פאַווער איז אַמבעסטן דעמאָלט, ווען ער מאָלט מענטשן, וועלכע אַנדערע האָבן פאַרשעמט, וועלכע זיינען ביי זיך אַליין אַזוי קליין און באַ־שיידן, אַז זיי שעמען זיך אויפצוהייבן די אויגן. מיר דאָכט זיך, אַז כאַווער־פאַווער אַליין פילט זיך אָפט פאַרשעמט ביים שרייבן, פונקט ווי ער וואָלט דערציילן פאַר דער עפּנטלעכ־קייט עטוואָס אַזוינס, וואָס מען קאָן דערציילן נאָר שטילער־הייט, אי דאָס זעלטן און ווייט ניט אַלעמען; פונקט ווי ער וואָלט זיך פאַרשעמט פאַר זיין אויפריכטיקייט. אָט די שטילע פאַרשעמטקייט, כמעט פאַררויטלטקייט, מיט וועלכער כאַ־ווער־פאַווער ברענגט אַרויס די פאַרשוינען, וועלכע זיינען אים ליב און וועגן וועלכע ער דערציילט געווייגלעכע, מענטש־לעכע זאַכן, מיט וועלכע עס איז אַבסאָלוט ניטאָ וואָס צו שעמען זיך, נאָר וואָס זיינען צו אינטים איבערגעלעבט, אַז מען זאָל קאָנען הויך רעדן וועגן זיי, — אָט דאָס איז כאַווער־פאַווערס סאַמע כאַראַקטעריסטישער שרייבער־שטריך.

דער דאָזיקער אינטימער אופן פון אַרויסברענגען זיי־נע העלדן ניט דורך זייערע דרויסנדיקע מעשים, נאָר פון אינעווייניק אַרויס, דורך די אַראָפגעלאָזטע אויגן, איז פאָר־בונדן מיט אַ צווייטן שטריך פון כאַווער־פאַווערס שרייבן, מיט זיין געפיל, אַז די וועלט איז אייגנטלעך אָנגעפילט מיט וויכקייט און מיט ליבשאַפט און אַז עס זיינען בלויז פאַראַן געווייסע מענטשן און געווייסע אומשטענדן, וואָס שטערן, אַז די ליבשאַפט זאָל פאַרפלייצן די וועלט. איך דערמאָן זיך ניט, אַז אַ וועלכער עס איז אָנדערער פון אונדזערע שרייי־בער זאָל אַזוי אָפט און ביי אַזעלכע פאַרשיידענע געלעגנ־הייטן באָנוצן אין זיינע ווערק דאָס וואָרט ליבשאַפט, ווי כאַ־ווער־פאַווער טוט דאָס. דאָס בוך „די צען לאָנדסלייט" איז מיט דער ליבשאַפט און ליבלעכקייט איבערגעפילט פון אָנ־הייב ביזן סוף, פון דער ווידמונג ביז צו דער לעצטער שורה פון דעם טרוים פון דער יונגער מאָמע, וואָס טראָכט וועגן דעם זון, וואָס וועט פון איר אַרויסקומען און וואָס וועט פירן „די אָרעמסטע און אונטערדריקטסטע אין אַ לעבן פון גוטס..."

כאַווער־פאַווער איז קיינמאָל ניט גלייכגילטיק צו די מענטשן, וואָס ער ברענגט אַרויס. ער מוז זיי אָדער שטאַרק ליב האָבן, אָדער שטאַרק פיינט האָבן. האָט ער זיי ליב, האָט ער ליב יעדן קנייטשעלע אין זיי; האָט ער וועמען פיינט, האָט ער פיינט אפילו דעם שאָטן פון אים. גלייכ־גילטיק קאָן ער ניט זיין. מענטשן, צו וועלכע ער וואָלט קאָנען פאַרבליבן גלייכגילטיק פירט כאַווער־פאַווער בכלל ניט אַרויס אין זיינע ווערק.

*
**

איך האָב פריער דערמאָנט כאַווער־פאַווערס פאַרבענקט־קייט, — דעם טאָן פון פאַרבענקטקייט, וואָס פילט אָן זיינע ווערק און וואָס פילט זיך באַזונדערס שטאַרק אין „די צען לאָנדסלייט". וואָס איז דאָס פאַר אַ פאַרבענקטקייט אַזאַ? איר האָט דאָ די פאַרבענקטקייט אין אַלע מעגלעכע פאַר־מען און שאַטירונגען:

עס זיצן יידן, יידישע יונגעלייט, אין אַ קליין בעסאַ־ראַביש שטעטל אונטער דער רומענישער הערשאַפט און בענקען נאָך אַ גרויסער, פרייער, ליכטיקער וועלט, נאָך „אַמעריקע". אָבער וואָס איז פאַר זיי די אַמעריקע, וואָס קיינער פון זיי האָט וועגן איר ניט קיין קלאָרן באַגריף, „די אַמעריקע, וואָס זיי האָבן געזען אין זייערע קינדער־שע פאַנטאַזיעס?"

„יענע אַמעריקע איז געווען עפּעס אַ ווייט וואונדער־לעך לאַנד. אָט פונקט ווי די וואָלקנס אין הויכן הימל אין אַ זומער בייטאָג, וואָס נעמען אָן פאַרשיידענע געשטאַלטן. אַלץ, וואָס מען ווינטשעוועט זיך קאָן מען דאָרטן זען. מען קאָן זען דעם בית־המקדש, און שלמה המלכס פאַלאַץ, און אַ גאָרטן מיט ביימער, און יידן גייען פון מצרים, און אַ גאַנצע שטאָט מיט אַוויגע טורעמדיקע פאַלאַצן..."

לאָזן זיך אַרויס צען יונגע לייט פון פאַרשיידענע שטאַנדן פון דעם קליינעם יידישן שטעטעלע טשערעמייעוו קיין אַמעריקע, — און נאָך אַידער זיי זיינען ווי געהעריק

רעצענזיעס איבער צוויי ביכער: „די צען לאַנדסלייט", 320 זייטן, „מאַרגן־פרייהייט", דעם 26טן יולי, 1942, און 2) „גרשון מאיר דעם בלינדנס", 304 זייטן, „מאָרגן־פרייהייט", סעפּטעמבער 14, 1958.—רעד.

אויפן וועג אין דער נייער וועלט בענקען זיי שוין נאָך טשערעמייעוו, ניט צוריק אין שטעטל, נאָר נאָך דער נאַ־איוווקייט, פּשטות, וואַרעמקייט, האַרציקייט פון דעם היי־מישן שטעטל, פון דער מאַמישער היים, — און די דאָזיקע בענקשאַפט וועט זיי שוין קיינמאָל ניט פאַרלאָזן, ווי זיי זאָלן ניט אַרומגעוואָקסן און פאַרוואָקסן ווערן אין אַמעריקע...

בענקען די אומגעלומפּערט צעשיידטע געליבטע, ווערא און איר לערער, משה בוכבינדער, זייער גאַנץ לעבן אייגער נאָך די אַנדערע, בענקען אין דעם טאָן און אפילו אין דער שפּראַך פון שיר השירים, — און אפשר בענקען זיי ניט אַזוי אייגער נאָכן צווייטן, ווי נאָך דעם שיר השירים, וואָס דאָס לעבן וואָלט געדאַרפט זיין און איז עס ניט...

בענקט אַרקע בורמילע נאָך דער „שיינער מאַניע", דער גבירישער טאָכטער פון שטעטל, וואָס האָט אויף אים אפילו קיינמאָל ניט אַ קוק געטאָן, — און אפשר ניט אַזוי נאָך איר, ווי נאָך דער שיינער מוזיק, וואָס ער פלעגט איר הערן שפּילן אויף דער פּיאַנע דורכן פענצטער; מוזיק, וואָס איז געווען אַזוי אַנדערש, ווי אַלץ וואָס דער אַרעמער יונג האָט געהערט און געזען אין שטעטל.

אפילו בערעלע גאָנאפּטי, דער היימישער גנב, וואָס ווערט אַן אַמעריקאַנער זשוליק, בענקט אויך נאָך דער היימי־שער סביבה פון זיינע לאַנדסלייט, וואו ער איז אַן אייגענער, הגם מען ווייסט גאַנץ גוט זיין יחוס; עס בענקט נאָך אַ פּשוטן, געזונטן, האַרעפאַשענעם לעבן, נאָך דער מעגלעכקייט אויסצולאָכן זיך מיטן גאַנצן האַרצן, פריייַן זיך מיט אַלע אברים, דער פּשוטער וועווקע טאַפּער, — און דער אומגליק־לעכער, פאַרטומלטער און פאַרדולטער יאָסעלע ווייַנשענקער ענדיקט פאַר בענקשאַפט נאָך דעם שטילן טשערעמייעוו אין אַ ניו־יאָרקער משוגעים־שפּיטאָל.

איז דאָס אַ בענקשאַפט פון אַ צופעליק אַרויסגעכאַפּטער גרופּע קליינשטעטלדיקע יונגעלייט, וועלכע עס ציט „אַהיים קיין וולעדניק"? כאָטש־פאָטער לאָזט אונדז פילן אַז ס׳איז אַ סך מער: פונקט ווי דאָס שטילע קליינע שטעטל האָט גע־האָט אַן אויסגעטרוימטע אַמעריקע, אַזוי האָט אַמעריקע אַן אויסגעחלומט, אויסגעבענקט, „היימיש שטעטל", אַ שטילן ווינקל, אַ בענקשאַפט נאָך האַרמאָניע און רו. ס׳איז ניט נאָר מיט „די צען לאַנדסלייט" אַזוי. ס׳איז מיט אַלעמען אַזוי אין אַמעריקע. אפילו מיט די, וואָס זיינען דאָ געבוירן געוואָרן און האָבן דאָ זייערע עלטערן און אורעלטערן. וואָ־רום „מיר אַלע זיינען דאָ אימיגראַנטן", — ווי פּרעזידענט רוזוועלט האָט אַזוי ריכטיק באַמערקט, — און אַלע „אימי־גראַנטן" טראָגן אין האַרצן אַ חלום, ווי אַ ניט־דערגרייכטע ווירקלעכקייט. ווייל אָט, אַז פרויקעלע, אייגער פון די צען לאַנדסלייט, מיט זיין שטענדיקן פריינטלעכן שמייכלע, איז שוין געוואָרן אַ מיליאָנער, איז וואָס האָט ער דערפון און וואָס פאַר אַ באַפרידיקונג גיט עס אים? ער חלומט וועגן מאָכן נאָך מיליאָנען פון בויען וואָלקן־קראַצער, און אַליין לעבט ער איינזאָם און אָרעם ערגעץ אין אַ „פוירנישד רום".

איך דערמאָן זיך ניט, צי כאָטש־פאָטער האָט וועג עס איז געשריבן לידער. מסתמא יאָ, הגם ער האָט, דאָכט זיך, קיינמאָל קיין לידער ניט געדרוקט. דערפאַר אָבער זיינען זיינע דערציילונגען און ראָמאַנען געשריבן אין אַזאַ לירישן טאָן, פונקט ווי ער וואָלט זיי פאַרטראָכט אַלס פּאָעמען. אפילו די קעפּלעך איבער די באַזונדערע קאַפּיטלעך (ווי אין „די צען לאַנדסלייט") זיינען ס׳רוב אַזעלכע, ווי זיי וואָלטן לכתחילה געווען געשריבן אַלס נעמען פאַר לידער...

אָט דאָס איז דער אייגנאַרטיקער חן פון כאָטש־פאָ־ווערס שרייבן און דער דאָזיקער חן באַשיינט און וואַרעמט יעדן זייטל פון „די צען לאַנדסלייט".

*
**

וואָס דערציילט כאָטש־פאָטער וועגן זיינע — און מיינע און אייערע — לאַנדסלייט, וואָס זיינען געקומען אינאייגעם קיין אַמעריקע און גאָר ניט מיטגעבראַכט מיט זיך אויסער זייער יוגנט און זייער חלומות? אייגער איז געוואָרן אַ פּרע־סער, דער אַנדערער — אַ פאַריער; אייגער האָט זיך אַרויפ־געאַרבעט אויף אַ דעליקאַטעסן סטאַר, דער אַנדערער אויף מיליאָנען פון ריעל־עסטעיט; אייגער איז געוואָרן אַ גוטער יוניאָן־מאַן, דער אַנדערער אַ זשוליק; די אַרעמסטע פון די אַנגעקומענע מיידלעך איז מיט דער צייט געוואָרן אַ גרויסע טענצערין און די רייכסטע איז געוואָרן אַ גאַסן־פרוי. עס איז אַלץ אַזוי נאַטירלעך, אַזוי פאַרשטענדלעך, און מיר דער־קענען צווישן די לאַנדסלייט אַ סך, וואָס זיינען אונדז גע־ווארן האַרציק נאָענט דורך אונדזער באַוועגונג, — אויף זיי האָט כאָטש־פּאָטער אויסגעגאָסן זיין גאַנצע ליבע.

בלויז וועגן איינעם פון די לאַנדסלייט איז ניט פאַר־שטענדלעך פאַרוואָס כאָטש־פאָטער ברענגט אים צו אַ ביטערן סוף. דאָס איז משה אינבינדער, דער טרוימער פון שטעטל, דער היימישער העברייאישער לערער, דער שטערב־לעך־פאַרליבטער משה, וואָס וועלט אין אַמעריקע אַ בא־רימטער פּראָלעטאַרישער פּאָעט אין דער צייט, וואָס ער בייט איין אַרבעט אויף אַן אַנדערער, און שטאַרבט סוף־כל־סוף אויפן בעטל פון אַ שפּיטאָל פון הונגער, — פון אַ פיזישן און גייסטיקן הונגער. האָט כאָטש־פּאָטער דערמיט גע־וואָלט זאָגן, אַז אַ אידעאַליסט פון דער היים מוז אומקומען אין אַמעריקע? אַז פאַר אַ דיכטער איז ניטאָ קיין פּלאַץ אין אונדזער יידישן לעבן? אָדער אפשר אַז אַ אידעאַליסט און פּראָלעטאַרישער דיכטער מוז אויף זיך נעמען אַלע צרות פאַר זיין גאַנצער געזעלשאַפט און איז פון אַנהייב אַן בא־שטימט אויף אַ לעבן פון אַנטוישונגען און קרבנות און אויף אַ טויט אין מאַטערניש?

מיר דאַכט זיך, אַז אין מאָלן משה איינבינדערן האָט כאָטש־פּאָטער זיך דערלויבט אין בוך די אייניקע ביטערע און אפילו האָפענונגסלאָזע נאָטקע, און אויסגעקליבן פאַר דעם גראָד דעם פאָסיקסטן טיפּ.

און נאָך אַ באַמערקונג: די פאָזיטיוסטע, געזונטסטע טיפּן צווישן „די צען לאַנדסלייט", ווי כאָטש־פּאָטער ברענגט זיי אַרויס אין זיין ראָמאַן, זיינען די, וואָס זיינען ענג פאַר־בונדן מיט אונדזער לינקער אַרבעטער־באַוועגונג, ווי אַרקע בורמילע, יאַנקעלע, זלאַטע, נומע בעלצער און אַנדערע. אָבער די אַרבעטער־באַוועגונג זעט מען כמעט גאָר ניט אין דעם ראָמאַן און די שילדערונג פון דעם אַרבעטער־פּירער, נומע בעלצער, גיט אונדז גיכער אַ פריינטלעכן שטאַרק פאַראייַנפאַכטן קאָרטון, איידער אַ רעאַליסטיש בילד.

אָבער אפילו מיט די פאַר חסרונות איז כאָטש־פּאָטער „די צען לאַנדסלייט" אַ פּרעכטיקע אַרבעט, אַ בוך פון וועלכן מען קאָן זיך ניט אָפּרייסן און אַ שילדערונג, וואָס לאָזט זיך ניט פאַרגעסן.

.2

גרשון מאיר דעם בלינדנס", וואָס איז ערשט אַרויס פון דרוק, איז אַן „אָפּנהאַרציק" אויטאָביאָגראַפיש בוך: כאַווער־פּאַווערס נאָמען איז טאַקע גרשון, זיין טאַטע האָט טאַקע געהייסן מאיר און האָט געהאַט אַ צונאָמען: דער בלינדער; די גאַנצע סביבה אין בוך, אָנהייבנדיק מיט זיין געבורט־שטאָט בערשאַד און די אַלע פריינט און חברים און פאַר־ליבענישן און אַנטוישונגען, וואָס ער האָט דאָרטן געהאַט, זיינען טאַקע זיינע, גרשונס, דעם בחורלס, וואָס איז מיט דער צייט געוואָרן אַ האַרציקער שרייבער ביי יידן אונטערן נאָמען „כאַווער־פּאַווער".

אָבער אויב יעדע אויטאָביאָגראַפיע, וואָס ווער עס זאָל ניט אָנשרייבן, איז מער ווי די ביאָגראַפיע פון איין מענטשן, נאָר נעמט עפּעס אַריין פון דער סביבה, אין וועלכער דער מענטש איז געוואַקסן, איז די אויטאָביאָגראַפיע פון אַ שריי־בער געוויס פיל מער ווי זיין אייגענע ביאָגראַפיע און אפילו פיל מער ווי די פאַרצייכענונג פון זיין סביבה. „גרשון מאיר דעם בלינדנס" אויטאָביאָגראַפיע איז די ביאָגראַפיע פון אַ גאַנצן דור, פון אַ גאַנצן וויכטיקן גורלדיקן צייט־אָפּשניט, ניט נאָר אין לעבן פון דעם שרייבער, נאָר אין לעבן פון זיין פאָלק אין אַ שטורעמדיקער צייט.

איז פאַר די, וואָס קענען דעם שרייבער פּערזענלעך פאַרשטייט זיך, גאָר ניט נויטיק צו פאַרגעסן ביים לייענען זיין בוך, אַז יעדער פּרט, וואָס ווערט דאָרטן באַשריבן, האָט אַזוי אָדער אַנדערש געטראָפן און האָט באַאיינפלוסט דאָס פּערזענלעכע לעבן פון דער פּערזאָן, מיט וועלכער זיי האָבן זיך פיל מאָל באַגעגנט און האָפן נאָך לאַנג צו טרעפן זיך. אדרבא, פון זיין אויטאָביאָגראַפיע ווערן פאַר זיי קלאָרער די קוואַלן פון זיין שאַפן, אַ סך מאָמענטן, וועלכע זיינען ביים שרייבער זיך שפּעטער צעוואַקסן אין בילדער, דערציילונ־גען, ביכער גאַנצע.

אָבער סיי פאַר זיי, סיי פאַר די וואָס קענען דעם שריי־בער ניט, וויקלט דאָס בוך פאַנאַנדער אַ ברייט בילד פון דעם אַמאָליקן יידישן לעבן אין אוקראַינע, — אַ לעבן, וואָס מיר האָבן, דאַכט זיך, אָט ערשט אַליין מיטגעלעבט און וואָס איז שוין אַזוי ווייט און אַזוי ענדגילטיק אין דער פאַרגאַנ־גענהייט.

די „מעשה" הייבט זיך אָן, דאַכט זיך, אין דער ווייטער, ווייטער פאַרגאַנגענהייט: „אַ צדיק ווערט געבוירן". ס'מאַכט ניט אויס, וואָס מיר דערוויסן זיך, אַז דער צדיק וואָס זיין געבורט ווערט אונדז אָנגעזאָגט, איז טאַקע ער, גרשון אַליין. וויכטיק איז די סביבה, די שטימונג, דער טראַדיציאָנעלער אַרום, אין וועלכן דער „צדיק" ווערט געבוירן. די מאַמע גרשונס איז איינגעטונקט און לעבט אין דעם אַלטן חסידיש־רביאישן יחוס. ווען זי פאַרגייט אין טראָגן, איז זי שוין אַרום 50 יאָר אַלט, און דאָס דערמאָנט איר תיכף אין דער ביבלישער געשיכטע מיט דער מוטער שרה. צו וועמען גייט זי דעמאָלט, צו אַ דאָקטער? פאַרשטייט זיך, אַז ניט. זי גייט צום חסידישן רבין, און נאָכדעם ווי זי גיט אים אַ פּדיון אַכצן גראָשן (לויטן חשבון פון ח"י, אַ סגולה צו לעבן) פאַר־זיכערט איר דער רבי, אַז זי דאַרף זיך ניט באַאומרואיקן, זי וועט געבוירן אַ בן (אַ זון) און ער וועט זיין אַ גרויסער צדיק, נאָר מען וועט אים דאַרפן שטאַרק היטן... און אַז דער רבי זאָגט, איז דאָך ניט שייך צו צווייפלען: ווערט טאַקע צו דער געהעריקער צייט געבוירן דאָס „צדיקל" גרשון, און די פרומע מאַמע ציטערט איבער אים, זוכט סימנים פון זיין צדיקשאַפט, און ווייסט ניט ווי איינצוהיטן אים. און דאָס צדיקל, גערשעלע, טוט זיך זיינס: ער וואַקסט ביסלעכווייז אַריין אין זיין צייט, די צייט פון גרויסע, רעוואָלוציאָנערע, פאָרכטיקע ענדערונגען, וואָס האָבן ניט קיין שום שייכות מיט צדיקים און רביים. עס קומען פּאָגראָמען, עס הייבט זיך אָן אַ רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג, אין וועלכער די יידישע יוגנט אַנטדעקט ביי זיך אַ מוט און האָפערדיקייט, וואָס קיינער האָט איר דערצו, דאַכט זיך, ניט געגרייט. עס קומט די רעוואָלו־ציע, דער בירגער־קריג, די קאָנטר־רעוואָלוציע מיט אירע פּאָגראָמען און שרעקן, — און מיר זעען צום סוף פון בוך, ווי דאָס „צדיקל", שוין אַ דערוואַקסן בחורל פאָלגט דעם אַלטן רוף פון — „גיי, פאַרלאָז דיין געבורט־פּלאַץ, לאָז זיך איבער גרענעצן און פרעמדע לענדער און געפין דיין וועג אַהין", וואו מיליאָנען יידן פאַר אים זיינען געקומען, וואו גאַנצע שטעט און שטעטלעך מיט זייער גאַנצער צעשויבערטער סביבה האָבן פריער אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

און צווישן דעם ערשטן קאַפּיטל און דעם לעצטן, וואו אונדזער העלד באַוועגט זיך, וואַקסט, טראַכט, וואונדערט זיך, האָפט, פאַרלירט די האָפענונגען, פאַרליבט זיך, ווערט אַנ־טוישט, — גייט דורך דאָס אינטימע לעבן פון שטעטל, מיטן לעצטן אויפבלי פאַרן אונטערגאַנג.

גרשונס שטעטל איז ניט אַשס שטעטל מיט איר זאַטער, האַלב־פאַרשלאָפענער, שבת־נאָך־מיטאָגדיקער רואיקייט; אויך ניט דאָס רויע, טומלדיקע ווייסענבערגס שטעטל פון 1905. גרשונס שטעטל ווערט שוין פאַרכאַפּט דורך דער ערשטער וועלט־מלחמה און די גרויסע צערודערונגען, וואָס זי האָט אַריינגעטראָגן אין דעם פריערדיקן לעבנס־איינשטעל. די מלחמה וואַקסט אַריין אין דער רעוואָלוציע. און צווישן דער רעוואָלוציע, וואָס מאַכט אַ סוף צו דעם גאַנצן אַלטן לעבן־שטייגער, און דער קאָנטר־רעוואָלוציע, וואָס מאַכט אַ סוף צו אַ סך אומשולדיקע לעבנס, בייט זיך דאָס פּנים פון דער יידישער באַפעלקערונג.

און גרשון ווייסט שוין צו דערציילן אונדז וועגן אַ באַגע־געניש און צוזאַמענלעבן פון די אַלטע און נייע באַגריפן:

אין שטעטל גרייט מען זיך צו אַ פּאָגראָם, — צו איינעם פון די צאַרישע פּאָגראָמען, וואָס האָט פאַרפלייצט דעם יידישן תחום נאָכדעם ווי די רעוואָלוציע פון 1905 איז דערשטיקט געוואָרן. יידן, מענער, פרויען און קינדער באַהאַלטן זיך, „ווי געוויינלעך", אין אַ קעלער. גרשון, וועלכער איז נאָך דעמאָלט אַ קינד, פאַרשטייט ניט:

„וואָס וויינט מען דאָ? וואָס קלאָגט מען? ס'איז דאָך דאָ זייער אַן אויסגעפּרואווטער מיטל. האָט דען די מאַמע אים ניט געזאָגט, אַז ווען מען איז אין אַ צרה און מען בעט גאָט, העלפט ער, און די בעסטע זאַך צו בעטן גאָט איז תהילים זאָגן?"

און דאָס קליינע גערשעלע האָט גראָד ביי זיך אַ תהילימל, אַ שיין קליין תהילימל מיט גאָלדענע אותיות אויף אַ שוואַרצן טאָוול, וואָס די מאַמע האָט אים געקויפט: „נעמט ער אַרויס דאָס תהילימל פון קעשענע און הייבט אָן זאָגן תהילים. פרי־ער שטיל, דערנאָך אויף אַ קול און מיט אַ ניגון און מיט שאָק־לען זיך... און גאָט האָט טאַקע געהאָלפן. נחמיה דעם שוס־טערס יינגל איז אַריינגעפאַלן מיט אַ גרויסער גדולה: —

אויס פֿאַגראָם, יידן, אומעטום קריכט מען שוין אַרויס פון די קעלערס...

אַ נס איז געשען: גאָט האָט געהאָלפן צוליב דער תפילה פון דעם קליינעם צדיקל... אָבער גרשון וויסט אויך צו דערציילן אַן אַנדער זייט פון דעם, ווי דער נס איז געשען, — אַזוינס וואָס ער האָט זיך ערשט שפּעטער דערוואוסט וועגן „די וואָס האָבן זיך ניט באַהאַלטן און זיך געשלאָגן מיט די כוליגאַנעס"... די שטאַרקע יידן פון בערשאַד, אַנגעפירט פון מאיר דעם בלינדן מיט זיין זון נחום האָבן זיך אַרייַנגעריסן צווישן די „פֿאַגראָמשטשיקעס און אַנגעהויבן שפּאַלטן קעפּ". דאָס איז סוף־כל־סוף געווען ווירקזאַמער קעגן דעם פֿאַגראָם, אַיידער דאָס תהילים זאָגן. אָבער אין יענעם מאָמענט האָבן זיך דאָס תהילים זאָגן און דער פּיזישער ווידערשטאַנד קעגן די פֿאַגראָמשטשיקעס באַגעגנט, און טשיקאַווע: דאָס קינד זאָגט תהילים און דער טאַטע שלאָגט זיך קעגן די כוליגאַנעס...

און אַזוי לעבט און פירט זיך דאָס שטעטל: און אָט רייסט זיך די רעוואָלוציע אַריין אין גערשעלעס היים:

„טאַטע־מאָמע זיינען געווען באַזאָרגט וועגן חנה־רבקהן, זיין עלטערע שוועסטער. חנה־רבקה האָט זיי פֿאַרשאַפט אַ סך וויטיק און בזיון. דאָכט זיך אַ שיין מיידל, אַ קלוג מיידל, פֿאַרגלוסט זיך איר אַ געשריי טאָן אין מיטן גאָס ביי דער אַפּטייק: — צאָר דאָלאָי!

„דאָס הייסט: אַראָפּ מיטן צאָר.

„טאַטע־מאָמע האָבן געזאָגט, אַז מען דאַרף זי אַוועקשיקן צו דער מומען אין פּעטשאַנקע".

דער טאַטע האָט נאָך גערעכנט אויסצופֿאַטשען די טאָכטער פֿאַר איר העזה. אָבער ביינאַכט איז געקומען די פֿאַליציי אויף אַן „אָביסק" (הויז־זוכונג). די „פֿאַרזינדיקטע" שוועסטער האָט פֿאַרן אַרייַנקומען פון דער פֿאַליציי אונטערגערוקט עפּעס אַ פּעקל מיט ביכלעך געשעלטן אונטער דער קאָלדרע. די פֿאַליציי האָט אויסגעזוכט אומעטום, אָבער אונטער גערשעלעס קאָלדרע האָט זי ניט געזוכט, האָט גאָרניט געפונען און איז אַוועק. און — זעט דעם רעזולטאַט פון דעם פֿאַליציאישן באַזוך:

„דאָס צדיקל (גערשעלע) האָט זיך געמאַכט, אַז ער שלאָפט אַזוי געשמאַק... ווייסט נעבעך גאָרניט... די מאָמע האָט געווייַנט. און דער טאַטע? ער איז גאָרניט געווען אין כעס אויף חנה־רבקהן, נאָר גראָד אויפן פּריסטאַוו: ‚הענט און פיס וועל איך אים אונטערהאַקן!', האָט ער געשריגן".

און ווען אַלץ אין שטוב האָט זיך באַרואיקט „האָט חנה־רבקה געמומען גרשונען צו זיך אין בעט, געזעדט צו אים אין דער פּינצטער וועגן ‚סוואָבאָדאַ' (פּרייהייט) און וועגן טייערע מענטשן, וואָס האָבן זיך אָנגענומען פֿאַר די אָרעמע, און דער שלעכטער צאָר העננט זיי אויף תליות, אָדער פֿאַרשיקט זיי אין קאַלטן וויסטן סיביר... זי האָט אויך געזעדט צו אים, אַז ווען ער, גרשון, וועט אויסוואַקסן, זאָל ער זיך אויך אָננעמען פֿאַר די אָרעמע מענטשן..."

אָט אַזוי איז גרשון נאָך אַלס קינד אַריבער פון איין עפּאָכע אין אַ צווייטער. צווישן דעם געבורט פון דעם צדיקל — און דעם צדיקל, וואָס באַהאַלט אין זיין בעטל רעוואָלוציאָנערע ליטעראַטור, איז פאָלג מיך אַ גאַנג...

*
**

כאָוער־פֿאָוער האָט זייער אַ „שלעכטע" מידה: הייבט ער עפּעס אָן צו דערציילן, — עס מאַכט ניט אויס וועגן וואָס: וועגן זיין קינדהייט, וועגן זיינע חברים, אָדער וועגן וויילדפרעמדע מענטשן, וואָס ער גייט זען אין גריכט, דערציילט ער עס מיט אַזאַ טעם, אַזוי בילדלעך און איבערצייגנדיק, אַזוי פֿאַרכאַפּנדיק, אַז מען קאָן זיך פון אים ניט אָפּרייסן און מען מוז אים הערן און הערן ביזן סוף, — ווי ער אַליין פלעגט אַמאָל טאָן אין חדר, ווען ער פלעגט אַוועקגעבן זיין אַנבייסן חנא דעם היקעוואָטן פֿאַר אַ מעשהלע.

אַזוי איז אויך מיט כאָוער־פֿאָוערס איצטיקן בוך: הייבסט אים אָן בלעטערן, כדי צו ציטירן עפּעס פון אים, און עס ווילט זיך שוין ניט אַוועקלייגן אים און עס ווילט זיך אים ציטירן און ציטירן... אָבער צוליב וואָס ברענגען מוסטערן פון דעם בוך, ווען דאָס בוך אַליין איז שוין אַרויס.

כ׳וויל בלויז זאָגן, אַז יעדער קאַפּיטל פונעם בוך איז אַן אינטערעסאַנטער און פֿאַרטיפּטער קאַפּיטל פֿאַר זיך אַליין, — אַ קאַפּיטל פון גרשונס אויטאָביאָגראַפיע, וואָס איז אין דער זעלביקער צייט די ביאָגראַפיע פון אַ דור און פון אַן אומרואיקער צייט. און הגם גרשון דערציילט ניט קיין שום אויסערגעווויינלעכע זאַכן, איז דאָס וואָס ער דערציילט אַזוי רעאַליסטיש־לעבעדיק און אין דער זעלביקער צייט דורכגעדרונגען מיט אַזאַ וויכער לירישקייט, מיט אַזאַ דינעם, שמייכלענדיקן הומאָר און אַרומגערינגלט מיט אַן אַראָמאַט פון ראָמאַנטישער פֿאַרבענקטשאַפט נאָך דעם, וואָס ס׳איז געווען און וואָס איז שוין מער ניטאָ, אַז דער לייענער מוז אויך דורכגעדרונגען ווערן מיט דעם שרייבערס הומאָר, לירישקייט, ראָמאַנטישקייט און געפיל פֿאַרן ניט באַפּוצטן, לעבעדיקן אמת.

א. ביקס עסייען און היסטאָרישע ראָמאַנען

1.

נאָך זיין ערשטן היסטאָרישן ראָמאַן וועגן יעקב עמדינען, דעם קעמפער קעגן די שבתי צביניקעס און גבירישער הערשאַפט אין די יידישע קהילות פון 17טן יאָרהונדערט, איז אברהם ביק ערשט געקומען מיט אַ נייעם היסטאָרישן ראָמאַן „משה העס", אין וועלכן די צענטראַלע פיגור אויפן הינטערגרונט פון דעם פאָליטישן, סאָציאַלן און יידישן לעבן פון דער ערשטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט איז, ווי דער נאָמען ווייזט, איינער פון די ערשטע דעמאָלטדיקע סאָציאַליסטישע טוער, דער ערשטער פון די סאָציאַליסטן אין יענער צייט, וואָס האָט זיך ניט נאָר אָפן באָקערט צום יידישן פאָלק, נאָר האָט אפילו געפֿרואווט — אין זיין ראָמאַן „רוים און ירושלים" — באַגרינדן דעם יידישן נאַציאָנאַליזם און די האָפענונג אויף דער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג פון דעם יידישן פאָלק.

פונקט ווי זיין ערשטער ראָמאַן, „יעקב עמדין", באַצייכנט אברהם ביק אויך זיין נייעם בוך וועגן „משה העס" מיטן באַשיידענעם נאָמען: „כראָניק". און ער איז געראָטן. זיין שילדערונג פון משה העס' לעבן איז ניט קיין ראָמאַן אין געווייגלעכן זינען פון וואָרט; אין „משה העס" פֿרואווט דער אויטאָר איבערגעבן אויף אַ קינסטלערישן אופן געשיכטע, — די אמתע געשיכטע פון אַ היסטאָרישער פיגור, פון אַ דור און פון אַ סומע אידייען, אָרום וועלכע עס איז אָנגעגאַנגען אַ קאַמף אין משה העס' צייטן און נאָך שפּעטער, וועו משה העס' נאָמען איז שוין כמעט פֿאַרגעסן געוואָרן. אברהם ביק ווייזט אָן אין זיין אַרייַנפיר, אַז אין זיין בוך וועגן משה העסן זיינען „די סביבה, די פערזאָנאַזשן, ווי אויך די אידייע פֿאַרמירט לויט קאָנקרעטע היסטאָרישע געשעענישן און אויפן סמך פון פאַקטישע דאָקומענטן. און ניט נאָר אויפן סמך, נאָר איך האָב זיך באַנוצט מיט זיי (מיט די דאָקומענטן,—מ. כ.) גופא, און דערפֿאַר זיינען אָנגעגעבן די ווירקלעכע נעמען און צונעמענישן".

מען דאַרף אָבער, נאַטירלעך, געדענקען, אַז הגם דער אויטאָר באַצייכנט זיין ווערק אַלס „כראָניק", איז עס באמת ניט קיין היסטאָרישע כראָניק אין ענגן זינען פון וואָרט, נאָר אַ ווערק, אין וועלכן די בערך קליינע צאָל היסטאָרישע, דאָקומענטירטע פאַקטן דינען בלויז אַלס דער סקעלעט, וועלכן דער אויטאָר זוכט צו באַלעבן דורך פֿרטים פון זיין קינסטלעריישער פאַנטאַזיע. נאָך מער: די פֿראָפאָרציע פון די היסטאָרישע געשעענישן און פערסאָנאַזשן, דער אופן ווי אייניקע פון זיי ווערן אַרויסגערוקט אין סאַמע פראָנט, ווי

---

1) וועגן היסטאָרישן ראָמאַן: „משה העס", פאַרלאַג איקוף, 1949. רעצענזיע אין דער „מאָרגן־פרייהייט", מאַי 1949; 2) וועגן דער זאַמלונג פון ליטעראַרישע אָפהאַנדלונגען: „וואָרט און צייט", פאַרלאַג איקוף, אַרגענטינע, 1951. רעצענזיע אין דער „מאָרגן־פרייהייט", 20טן יאַנואַר, 1952.—רעד.

די וויכטיקסטע, און אַנדערע וועלן געבראַכט בלויז אַלס הינטערגרונט אָדער אפילו אַ דעקאָראַציע, — דאָס אַלץ גע־הערט שוין, נאַטירלעך, ניט צו געשיכטע, נאָר צום אוי־טאָר און ער אַליין איז פאָר דעם פאַראַנטוואָרטלעך.

וואָס האָט אברהם ביק געוואָלט אַרויסברענגען אין זיין נייעם היסטאָרישן ראָמאַן, אָדער כראָניק, פון משה העסן? עס איז אַ כלל, אַז וועו אַ קינסטלער שאַפט אַ היסטאָרישן ראָמאַן, אָדער כראָניק, שרייבט ער אייגנטלעך וועגן הייַ־טיקער צייט און פאָר הייַנטיקער צייט. פאַרוואָס האָט אברהם ביק פון דער גאַנצער גרויסער פילפאַרביקער עפּאָ־כע פון דער ערשטער העלפט פון דעם 19טן יאָרהונדערט, פון אַלע גרויסע היסטאָרישע פיגורן, דענקער, קעמפער פון יענער צייט זיך אָפּגעשטעלט דאָס מאָל גראָד אויף משה העסן? דער אויטאָר האָט עס געטאָן, נאַטירלעך, דערפאָר, ווייל ער גלויבט, אַז משה העס איז געווען דער פריצייטיקער „נביא" און אָנזאָגער פון דעם „נאַציאָנאַלן סאָציאַליזם", אָדער „סאָציאַל־סטישן נאַציאָנאַליזם", וואָס האָט אין אַנ־הייב פון 20טן יאָרהונדערט און טיילווייז אפילו ביז איצט געשפילט אַ באַדייטנדיקע ראָלע אין דעם יידישן געזעל־שאַפטלעכן לעבן. און לויט דער זייער סימפּאַטישער באַ־האַנדלונג פון העסן, וועלכן אברהם ביק שטעלט פאָר אַלס די אינהאַלטרייכסטע און פאַזיטיווסטע פיגור פון זיין דע־מאָלטדיקער סביבה, דאַרף מען זיך אָנשטויסן, אַז אברהם ביק האַלט, אַז די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט, און באַזונ־דערס די יידישע אַרבעטערשאַפט, קאָן און דאַרף אויך איצט אַ סך לערנען פון משה העס' „נאַציאָנאַלן סאָציאַליזם".

דער אמת איז, אַז דאָס איז ווייט ניט אַזוי. אפילו אויב מען זאָל אָננעמען, ווי נחמן מייזיל ווייזט אָן אין זיין פאָר־וואָרט צום בוך, אַז לעאָן פּינסקער אין זיין „אויטאָעמאַנצי־פּאַציע" און טעאָדאָר הערצל אין זיין „יודנשטאַט" האָבן אויסגעדריקט די אידייען פון משה העסן, איז דאָך ערשטנס באַוואוסט, אַז זיי זיינען בעת זיי האָבן געשריבן, ניט געווען באַקאַנט מיט העס' ווערק, און צווייטנס, איז אין זייערע ווערק ניטאָ קיין סימן פון דעם סאָציאַליזם — זאָל זיין דעם „עטישן" — וואָס איז געווען די הויפּט־אידייע, וואָס האָט באַגייסטערט העסן אין משך פון זיין גאַנצן באַוואוסטזיניקן לעבן. מען קאָן זאָגן נאָך מער: אפילו אין אונדזערע צייטן, נאָכדעם ווי אַ צאָל יידישע שרייבער, אָנהייבנדיק מיט די פאַרשטאָרבענע נחמן סירקין און חיים זשיטלאָווסקי האָבן געזוכט אויפצוועקן אַן אינטערעס צו משה העס' „סאָציא־ליסטישן", — באמת מיסטישן און דערפאָר אין עצם רע־אַקציאָנערן נאַציאָנאַליזם — איז זייער זעלטן צו געפֿינען היינט, צווישן דער יידישער אינטעליגענץ און אַרבעטער, וועמען עס איז, וואָס זאָל זיין באַקאַנט אָדער כאָטש אינטע־רעסירן זיך מיט העס' ווערק און אידייען. דאָס מיינט, אַז משה העס איז גאָר ניט געווען אַזאַ צענטראַלע פיגור אין זיין צייט, אַז ער זאָל אונדז האָבן צו זאָגן עפּעס, וואָס איז געווען וויכטיק אין אונדזער צייט.

אמת, משה העס האָט אין זיין „רוים און ירושלים", וואָס איז אַרויס לאַנג פאַר דער אַנטשטייאונג פון דעם מאַ־ דערנעם בורשואַזן און פון דעם „סאָציאַליסטישן" ציוניזם געשעדט מיט ווייטיק וועגן יידישע צרות און מיט האָפע־ נונג וועגן דער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג פון דעם יידישן פאָלק. ער האָט להיפוך צו אַ סך יידישע אַסימילירטע אינ־ טעליגענטן פון זיין צייט, זיך אָפּגעזאָגט (כאָטש ניט שטענ־ דיק געגנוק קלאָר) צו באַטראַכטן דאָס יידנטום אַלס רעלי־ גיע און האָט געשעדט וועגן די גרויסע מאַסן יידן אין מזרח־ אייראָפּע מיט סימפּאַטיע, ווי וועגן אַ נאַציאָנאַליטעט, וואָס קאָן מיט דער צייט ווערן אַ נאַציע.

אָבער די 60ער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט זיינען געווען די צייט פון אַ שטאַרקער נאַציאָנאַלער דערוואַכונג (און נאַציאָנאַליסטישער אויפרודערונג) אין איראָפּע, אַ צייט וועו ס׳האָט זיך געהאַלטן אין פאַרענדיקן די נאַציאָ־ נאַלע קאָנסאָלידאַציע פון דייטשלאַנד, איטאַליע, אונגארן, פון דעם פּויליש קאָמף פאַר נאַציאָנאַלער באַפרייאונג, — וועו אפילו אַ צאָל קריסטלעכע שרייבער, צווישן זיי זשאָרזש עליאָט אין באַרימטן ראָמאַן „דאַניעל דעראָנדאַ", האָבן גע־ רעדט און זיך פאַרגעשטעלט די יידישע נאַציאָנאַלע אויפ־ לעבונג אפילו אויסדריקלעכער און קלאָרער, ווי דאָס האָט געטאָן העס. עס וואָלט דעריבער אפשר געווען אינטערע־ סאַנטער נאָכצופאָלגן און פאַרצושטעלן די דרויסנדיקע איינ־ פלוסן, וואָס האָבן געבראַכט משה העסן צו זיין „רוים און ירושלים", אידער דעם אינפלוס, וואָס ער זאָל האָבן גע־ האָט אויף דער אַנטוויקלונג פון די נאַציאָנאַלע באַוועגונגען ביי יידן.

ס׳איז יעדנפאַלס כמעט ווי זיכער, אַז משה העס אַליין האָט געערכנט פאַר דעם הויפּט־אויפטו פון זיין לעבן דווקא זיין לאַנגיאָריקע אַרבעט פאַר דער סאָציאַליסטישער באַוועו־ גונג אין איראָפּע (ווי שטאַרק זיין „עטישער סאָציאַליזם" איז צומאָל ניט קריטיקירט געוואָרן דורך זיין פריינט קאַרל מאַרקסן) און ניט זיין מיסטיש יידישן נאַציאָנאַליזם פון „רוים און ירושלים". ניט אומזיסט האָבן אים זיינע פריינט באַצייכנט ביי זיין לוויה אַלס דעם „פאָטער פון דייטשן קאָמוניזם", און דער סעקרעטאַר פון דעם דעמאָלטדיקן דייטשן סאָציאַליסטישן פאַראיין (וועלכן אברהם ביק צי־ טירט אין זיין בוך), האָט דערקלערט, אַז „הונדערט טויזנט דייטשע אַרבעטער טרויערן נאָך זייערן גייסטיקן פירער, משה העס"...

אָבער דאָס מיינט, נאַטירלעך, ניט, אַז משה העס איז ניט געווען קיין זייער אינטערעסאַנטע פערזענלעכקייט, אַ פערזענלעכקייט וואָס האָט אויפריכטיק און מיט מסירת נפש געקעמפט פאַרן אמת (און טאָקע פאַרן סאָציאַליזם!) ווי ער האָט אים פארשטאַנען; וואָס האָט געמאַכט טעותן, וואָס האָט געליטן אַליין און צוזאַמען מיט זיינע מיטמענטשן און וואָס האָט ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן געזוכט אַ סינטעז צווישן דער יידישער טראַדיציע, וואָס ער האָט גע־ ירשנט פון זיין זיידעס הויז און דעם שלל רעוואָלוציאָנערע סאָציאַלע און פילאָזאָפישע אידייען, וואָס האָבן פאַרפלייצט זיין וועלט.

די דאָזיקע קאָמפליצירטע, ליידנדיקע, זוכנדיקע, בלאָנ־ דזשענדיקע און קעמפנדיקע פערזענלעכקייט זוכט אברהם ביק אַרויסצוברענגען אין זיין כראָניק און טוט עס מיט גרויס סימפּאַטיע צו זיין העלד און מיט אַ באַדייטנדיקן דערפאָלג. אמת, צוליב דעם באַנוצט זיך דער שרייבער אָפט מיט אַ פּערספּעקטיוו, וועלכע איז היסטאָריש ניט ריכ־ טיק. עס קומט, למשל, אויס, אַז בעת משה העס איז געווען דער טיפער זוכער און דרייסטער אַנטפּלעקער פון נייע גע־ דאַנקען, זיינען קאַרל מאַרקס און נאָך מער פרידריך ענ־ געלס, אין וועמעס סביבה העס האָט זיך געפונען, געווען קאָלטע דאָגמאַטיקער, סעקטאַנטן, בכלל זייער בלאָסע פי־ גורן. ביק ווייסט, נאַטירלעך, אַז אין דער ווירקלעכקייט איז עס געווען וויכט אַזוי, און אפילו פונקט פאַרקערט. אין איין קאָפּיטל („געראַנגל"), ברענגט דער אויטאָר אַרויס דעם טיף־ליידנדיקן מאַרקסן, וואָס ראַנגלט זיך פאַר דער קומענדיקער מענטשהייט, וועו זיין האַרץ וועדט צעריסן צוליב די איבערמענטשלעכע ליידן פון זיין אייגענער פא־ מיליע. אין אַן אַנדער ארט (ז׳ 148) לייגט דער שרייבער אַריין משה העסן אין מויל אַזעלכע וועדטער אין פאַרבינדונג מיט דעם טרויעריקן גרוס וואָס דער רעוואָלוציאָנערער דיכטער, פרייליגראט, האָט געבראַכט וועגן מאַרקס׳ זייער שווערער לאַגע אין לאַנדאַן:

„מאַרקס האָט מיר נאָך אין בריסל געזאָגט, אַז זיין באַליבטסטער העלד איז פראָמעטעאוס, דער טיטאַן, וואָס האָט געוויבט ביי די געטער דעם פייער פאַר די אָרעמע מענטשן און צעאוס האָט אים דערפאַר צעגעשמידט צו אַ פעלז אין די הויכע בערג... מאַרקס איז אַזאַ טיטאַן. ער איז אַ פּראָ־ מעטעאוס מיט אַ יידיש־נביאישן צאַרן. אַ פּראָמעטעאוס פון יידישן אָפּשטאַם, וואָס איז דער שטאָלצער מאַרטירער פון פראָלעטאַריאַט"...

אָבער וועו דער שרייבער שטעלט אַווק אַזאַ פּראָמע־ טעאוס־טיטאַן וויי מאַרקס אַלס אַ הינטערגרונט פאַר משה העסן מוז פון דעם ליידן די ריכטיקייט פון דעם גאַנצן בילד.

די בעסטע קאָפּיטלען אין בוך שיינען מיר צו זיין די, אין וועלכע דער שרייבער פילט זיך פולשטענדיק אין דער היים, ווי וועו ער באַשרייבט דאָס אַלטע יידישע לעבן אין דייטשלאַנד פון סוף 18טן יאָרהונדערט, די אַלטע יידישע רבנישע טיפן (ווי ר׳ טעוועלעו, משה העס׳ זיידע), און פּרואווט אַריינגיסן אין טראַדיציאָנעלע יידישע לאָגלען דעם וויין פון מאָדערנע פראָגרעסיווע סאָציאַלע באַגריפן. דער ראַמאַנטיש־שטאַרקסטער טייל פון בוך, וועגן משה העס׳ באַציאונגען מיט און צו סיבילען, — דער פרוי, וואָס ער האָט אויפגעהויבן צו זיך פון דעק, — קומט ביים אויטאָר אַרויס צו פראָגמענטאַריש און פסיכאָלאָגיש ניט געוג באַ־ גרינדעט, אַז ער זאָל לאָזן דעם געהעריקן איינדרוק.

אין סך־הכל — אַ אינטערעסאַנטע ארבעט, אַ אינטע־ רעסאַנטע פראָבע צו באַלויכטן פראָבלעמען פון היינטיקן טאָג דורך וויכטיקע היסטאָרישע פיגורן פון דער פאָרגאַנ־ גענהייט; אַ וווערק, וואָס ליידט פון דער איבערטריבענער אידעאָלאָגישער וויכטיקייט, וואָס דער אויטאָר גיט צו משה העס׳ „יידישער" פילאָזאָפיע, אָבער וואָס איז אַן שום צווייפל אַ וויכטיקער בייטראָג אויפן געביט פון דעם יידישן היס־ טאָרישן ראַמאַן.

מען דאַרף דערצו צוגעבן, אַז נחמן מייזילס אַרייַנפיר אין בוך („דער ווידער אויפגעלעבטער משה העס"), וועל־ כער נעמט אינגאַנצן אַן דר. חיים זשיטלאָווסקיס שטאַרק איבערטריבענע און בעצם ניט ריכטיקע אָפּשאַצונג פון משה העסן אַלס דעם „וויכטיקסטן פאָרלויפער פון דעם מאָדער־ נעם יידיש־סאָציאַליסטישן געדאַנק; אַ פאָרלויפער, וואָס

איז דורכגעלאָפן זיין גאַנצן געביט און האָט ריכטיק פאָר־געשטעלט זיינע וויכטיקסטע טעאָרעטישע יסודות", — דער דאָזיקער אָן שום צווייפל גוט געמיינטער אַריינפיר, העלפט אין אַ באַדייטנדיקער מאָס, פאַרשטאַרקן די היסטאָריש־פעלערהאַפטע פערספעקטיוו פון דער כראָניק.

.2

זינט דער ערשטער בוך פון אברהם ביקן „חזון התקופה" איז אָפּגעדרוקט געוואָרן (אין 1936), זיינען דורך קוים 15 יאָר. אָבער אין אָט די 15־16 יאָר האָט א. ביק דורכגעמאַכט זייער אַ גרויסן און פרוכטבאַרן וועג. זינט זיין „חזון התקופה", אין וועלכן ער האָט שוין אויף זיינע ערשטע שריט געשטעלט זיך די אַמביציעזע אויפגאַבע צו באַגרייפן דעם אינהאַלט און גאַנג פון דער ווייטיקדיק צע־פלאָנטערטער תקופה, וואָס איז מיט פאַטאַלע שריט גע־גאַנגען צום שוידער פון צווייטן וועלט־קריג, און ביז זיין איצטיקן בוך „וואָרט און צייט", וואו ער טרעט אַרויס אַלס אַ פּראָגרעסיווער יידישער קריטיקער און עסייאיסט, וואָס דעקט אויף מיט אַ זיכערער האַנט די פאַרבינדונג צווישן וואָרט און דער היינטיקער צייט פון אַ וועלט, וואָס שטייט פאַר די טיפסטע ענדערונגען, האָט אברהם ביק דורכגע־מאַכט אַ וועג פון כסדרדיקן וואַקסן.

אברהם ביקס יונגע יאָרן זיינען דורכגעגאַנגען אונטער די דונערן און בליצן פון דער גרויסער סאָציאַליסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, וועלכע האָט געפונען איר אייגנ־אַרטיקן אָפּקלאַנג אין דער אָרטאָדאָקסיש־פרומער רבנישער סביבה, אין וועלכער ביק איז דערצויגן געוואָרן און איז אויסגעוואקסן. עס איז דעריבער ניט קיין וואונדער, וואָס ער האָט זיך שוין זייער פרי פאַרטראַכט וועגן דער שייכות און דער מעגלעכער פאַרבינדונג צווישן דער לערע פון רעליגיע און די פּרינציפּן פון סאָציאַליזם. זיין ערשטע אַרבעט אין יידיש (אין בוך־פאָרם) „גרונט־פּרינציפּן פון רע־ליגיעזן סאָציאַליזם", וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין פּוילן אין 1938, כמעט ערב דעם אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה, איז געווען אַ פּראָבע אַריינצוגיסן אַלטן וויין אין נייע לאָגלען, אפשר מער כדי צו ראַטעווען דעם גלויבן און פרומע טראַדיציע מיט דער הילף פון סאָציאַליסטישע אי־דייען, איידער באַפעסטיקן אַ סאָציאַליסטישע וועלט־אָנ־שויאונג מיט דער הילף פון רעליגיע. אָבער זיינע פּראָבעס צו פאַרווירקלעכן אַ פּראָגראַם פון רעליגיעזן סאָציאַליזם אויף דעם פּאַלעסטינער באָדן האָבן געמוזט איבערצייגן דעם יונגן זוכער, אַז ניט דאָס איז דער וועג פון דער טראַ־דיציאָנעלער רעליגיע, אָדער פון מאָדערנעם סאָציאַליזם. און אין זיין ווייטערדיקער אַרבעט ביז היינטיקן טאָג, אין זיינע צוויי היסטאָריש־פּסיכאָלאָגישע ראָמאַנען וועגן יעקב עמדינען און וועגן משה העסן, אין זיינע צאָלרייכע קריטישע אַרטיקלען איבער דער מאָדערנער יידישער און ניט־יידי־שער ליטעראַטור, אין זיינע עסייען וועגן די גרונט־פּרינ־ציפּן פון דער פּראָגרעסיווער ליטעראַטור, האָט אברהם ביק אַרויסגעוויזן אַ כסדרדיקע לייטערונג פון געדאַנק, אַ וואַק־סנדיקע נויגונג צו אַן אויסגעהאַלטענער מאַטעריאַליסטי־שער וועלט־אָנשויאונג.

דער בעסטער עדות פון דעם איז זיין נייסטער בוך, „וואָרט און צייט". דאָס בוך באַשטייט אין עצם פון צוויי טיילן: דער ערשטער טייל, דאָס ערשטע פערטל פון בוך באַשטייט פון אַ צאָל פּרינציפּיעל זייער וויכטיקע, טעאָרע־טישע עסייען וועגן ליטעראַרישן שאַפן בכלל, וועגן ליטע־ראַרישע פאָרמען און אינהאַלט און דער שייכות צווישן זיי; וועגן די אידייען, וואָס ליגן אין גרונט פון יעדער אמתער ליטעראַטור און וועגן דעם סאָציאַליסטישן רעאַליזם, וועל־כער האָט באַקומען זיין בולטסטן אויסדרוק אין דער סאָווע־טישער ליטעראַטור; וועגן ירושה און המשך אין דער יידי־שער ליטעראַטור, וועגן אייניקע אינטערעסאַנטע פּעריאָדן אין דער אַנטוויקלונג פון דער אַמעריקאַנער יידישער לי־טעראַטור. דער צווייטער און גרעסערער טייל פון דעם בוך איז פאַרנומען מיט ליטעראַרישע אָפּהאַנדלונגען און קרי־טישע באַמערקונגען וועגן פאַרשיידענע, דערהויפּט יידישע שרייבער, — וועגן די יידישע שרייבער אין אַמעריקע, פון די עלטערע ביז די יינגסטע; וועגן די סאָוועטיש־יידישע און פּויליש־יידישע שרייבער, וועגן עטלעכע העברייאישע שרייבער און וועגן אייניקע פון די באַדייטנדיקסטע מאָ־דערנע שרייבער אין אַנדערע שפּראַכן. דאָ וויל איך זיך אָפּשטעלן אויף דעם ערשטן, טעאָרעטישן טייל פון דעם בוך.

שוין אין דער ערשטער עסיי פון זיין בוך, אונטערן נאָמען: „יידישער קולטור־המשך און פּראָגרעס", שטעלט אברהם ביק זייער ריכטיק אַוועק די פּראָבלעם פון קולטור אַלס פּראָבלעם פון וועלט־אָנשויאונג און אַקטיווער באַצי־אונג צו דער וועלט. און ער טרעפט „גלייך אין פּינטל" אַריין, ווען ער ווייזט אָן, אַז די פּראָבלעם פון יידישער קולטור און יידישן קולטור־המשך, וועגן וועלכן מען רעדט אַזוי פיל אין געוויסע יידישע „קיומ'איסטישע" ליטעראַטור און קול־טור־קרייזן, קאָן בשום אופן ניט פאַרשטאַנען און געלייזט ווערן, ווען מען נעמט זי בלויז ווי אַן אָפּגעזונדערטע יידישע פּראָבלעם, אָן שייכות און פאַרבינדונג מיט דעם סאָציאַלן גאַנג און די קולטור־שטראָמען פון דער אַרומיקער וועלט.

אין דעם פּרט קאָן מען רעכענען פאַר אַן אמתן בייטראָג אברהם ביקס פיינעם אַנאַליז, וואָס ווייזט, אַז די אַזוי־גע־רופענע יידישע „המשך"־און „קיום"־אידייען, וואָס זיינען אַזוי פּאָפּולער דווקא צווישן די פּאָליטיש־רעאַקציאָנערסטע יידישע שרייבער אין אַמעריקע און אין אויסלאַנד, זיינען לייבלעכע קרובים פון דער דעגענעראַציע־פילאָזאָפיע פון עקזיסטענציאַליזם, וואָס האָט זיך נאָך דער לעצטער וועלט־מלחמה פאַרשפּרייט פון דעם פראַנצויזישן שרייבער, זשאַן פּאָל סאַרטר; און נאָך פון אַ פריערדיקער, אויב מעג־לעך נאָך מער רעאַקציאָנערער פילאָזאָפיע פון דעם דייטשן אָסוואַלד שפּענגלערן, וואָס האָט גענומען באַקלאָגן און באַ־רעכטיקן דעם „אונטערגאַנג פון מערב", — אייגנטלעך פון דער מאָדערנער בורזשואַזער קולטור — נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. סיי סאַרטר, סיי שפּענגלער רעדן וועגן אַ געזעלשאַפט, וואָס צעפּאַלט זיך, וועגן דעם אַנטי־סאָציאַלן יחיד, וואָס האָט אויף אַזוי פיל פאַרלוירן דעם באָדן אונטער די פיס און זיין גלויבן אין דער צוקונפט, אַז ער זוכט צו מאַכן אַ „אידעאַל" פון זיין באָדנלאָזיקייט און פון זיין אַנטי־סאָציאַלקייט.

אויפן הינטערגרונט פון דער קריטיק פון אָט די רע־אַקציאָנערע אידייען פון סאַרטרן און שפּענגלערן גיט א. ביק אַ קלאָרן אַנאַליז פון דעם אַזוי־גערופענעם „קיומיזם", אין וועמעס געליענע פעדערן עס פּוצט זיך אַ צאָל יידישע

רעאקציאָנערע שרייבער, און ער מאַכט דעם ריכטיקן אויס־פיר, אַז:

„יידישער קולטור־קיום מוז זיין באַזירט אויף דעם געדאַנק, אַז די געשיכטע און די קולטור פֿרַאַגרעסירן און מוזן זיין דורכגעדרונגען מיט די שענסטע אידייען פון דער קעמפּנדיקער מענטשהייט, פון די נביאים ביז שפּינאָזאַ און מאַרקס, פון יהודה הלוי, בן גבירול, ביז פֿרצן און דעם נייסטן יידישן און העברײִישן קולטור־שאַפֿער. נאָר אויף אַזאַ אופן קאָן פֿאָר־קומען אונדזער קולטור־המשך און פֿאַרגעזעצט ווערן אונדזער קולטור־קיום".

דער אחריותדיקער יידישער שרייבער, וואָס פילט זיין פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט און זוכט בייצוטראָגן זיין חלק צום קיום און המשך פון דער יידישער קולטור אַלס אַקטיוון לעבנס־אויסדרוק פון אונדזער פֿאָלק, מוז באַזעלט זיין מיט פֿרַאָגרעסיוון אידייען, מוז שאַפֿן ווערק, וואָס זיינען וויכטיק ניט פֿאַר זיין אייגענעם זעלבסט־אויסדרוק, אָדער זעלבסט־ליבע, נאָר פֿאַר די מאַסן פון פֿאָלק, וואָס דאַרפן פון זיי געניסן. אברהם ביק געפינט אַן אויסגעצייכנטע פֿאָרמולירונג פון דעם דאָזיקן געדאַנק בייַ דעם געניאַלן רוסישן קריטיקער, ווִיסאַריאָן בעלינסקי, וועלכער האָט מיט מער ווי אַ הונדערט יאָר צוריק, וועז די וועלט איז (ערב די רעוואָלוציאָנערע שטורעמס פון יאָר 1848) געשטאַנען פֿאַר גרויסע און טיפע ענדערונגען, געשריבן:

„די צייט פון געגראָמטע שפּילערייַען איז אַוועק און וועט זיך מער ניט אומקערן. די שפּירעכצן און געפּילעכצן האָבן ניט קיין שום ווערט. עס פּאַדערן זיך געפּילן און אידייען, אַרויסגעבראַכטע אויף אַ קינסט־לערישן אופן. ווערק, פון וועלכע מענטשן דערווִיסן זיך גאָרניט, אין וועלכע אַלץ געהערט צום דיכטער אַליין, פֿאַרדינען ניט קיין אויפמערקזאַמקייט... דאָס אמתע קונסטוועלק דריקט אויס ניט דאָס פֿריוואַטע און צופֿעליקע, נאָר דאָס אַלגעמיינע און נויטוועדיקע".

אין די דאָזיקע ווערטער, מיט וועלכע אברהם ביק אי־דענטיפיצירט זיך אַלס שרייבער און קריטיקער, האָבן מיר דעם עצם פון אַ ליטעראַרישער וועלט־אַנשויאונג, פון דעם געדאַנק, אַז ליטעראַטור האָט נאָר דעמאָלט אַ באַדיי־טונג, וועז זי ווערט געשאַפֿן מיטן קלאָרן ציל צו דינען און העלפן דעם פֿאָלק מיט די בעסטע מיטלען וואָס דער קינסט־לער פֿאַרמאָגט.

אָבער ס׳איז, נאָטירלעך, פֿאַראַן אַ היפּשער אונטער־שייד צווישן די באַגריפן פון פֿאָלק אין בעלינסקיס צייטן און די היינטיקע באַגריפן. וועז מיר רעדן היינט וועגן פֿאָלק רעדן מיר וועגן דעם האַרעפֿאַשנעם אַרבעטער־פֿאָלק, וועגן דעם קלאַס, וואָס איז אַרויסגעוואָקסן פון די ראַמען פון דער אַלטער וועלט און שאַפט דורך זיין קאַמף דעם פונדאַמענט פֿאַר אַ נייער, אַ בעסערער, אַ שענערער און אַ מענטשלע־כערער וועלט. אברהם ביק מאַכט דעם נויטיקן אויספיר פון דעם אונטערשייד אין זיין ווייטערדיקער עסיי: „וועגן די יסודות פון סאָציאַליסטישן רעאַליזם".

אין דער דאָזיקער אַרבעט, וואָס איז באַפעסטיקט אויף אַ סאָלידן הינטערגרונט פון די ליטעראַרישע אַנווייזונגען פון מאַרקסן און ענגעלסן, פון לענינען און מאַקסים גאָרקין, זאָגט דער שרייבער אַרויס אַ צאָל זייער אינטערעסאַנטע און פֿיין־פֿאַרמולירטע געדאַנקען וועגן דער פֿאַרבינדונג פון סאָציאַליסטישן רעאַליזם און דעם רעוואָלוציאָנערן רא־מאַנטיזם, וועגן דער שייכות פון ווירקלעכקייט און שעפּע־רישער פֿאַנטאַזיע, וואָס איז אַזוי וויכטיק אין דער ליטעראַ־רישער שאַפֿונג:

„די פֿאַנטאַזיע — שרייבט אברהם ביק — דער טרוים איז ניט עפּעס אַ הוילע אויסטראַכטעניש, וואָס איז אָפּגעריסן פון דער ווירקלעכקייט. די פֿאַנטאַזיע איז אַ שעפּעריש שוואונג, וואָס באַזירט זיך אויף דער אַק־טיוויטעט דערקלערונג פון דער ווירקלעכקייט. אָט די שע־פּערישע פֿאָרשטעלונג־קראַפֿט טראָגט אַריין אַ באַשטימ־טע אויסבעסערונג פון דער ווירקלעכקייט. די פֿאָרשטע־לונג־קראַפֿט איז אַזאַ קראַפֿט, וואָס העלפֿט מיט צו קעמפֿן פֿאַר דער עקזיסטענץ... זי צווינגט איבערצו־אַנדערשן די זאַך אַזוי אַז עס ווערט לייכטער צו גיין פֿאָראויס, איבעראַנדערשן דאָס לעבן". (ז׳ 37).

אַנווייזנדיק אויף די פֿאַרשיידענע זייטן פון סאָציא־ליסטישן רעאַליזם אין דער ליטעראַטור קומט דער שרייַ־בער צום שלוס, אַז „נאָר אַזאַ מעטאָד אין דער ליטעראַטור, וואָס אַנטשפּרעכט די אינטערעסן פון די מיליאָנען לייענער, טראָגט אין זיך די סאַמע פֿראָגרעסיוועט טענדענצן פון אונ־דזער צייט".

מען וואָלט עס געקאָנט פֿאַרמולירן אַזוי: דער סאָצי־אַליסטישער רעאַליזם — אין פֿראָזע, ווי אין דיכטונג און בכלל אין יעדער פֿאָרם פון קונסט — איז אַ קינד פון אונ־דזער סאָציאַליסטישער עפּאָכע, ער ווערט געשאַפֿן אויפן באָדן און אין פֿראָצעס פון קאַמף פון דעם אַרבעטער־קלאַס און פון זיין אינטעליגענץ פֿאַר סאָציאַליזם.

ב. לאַפינס וועג

1.

איך האָב געקענט ב. לאַפינסן — בערעלע לאַפין האָבן מיר אים אַמאָל גערופן, — לאַנגע יאָרן. כ׳האָב זיך מיט אים באַקענט נאָר איןווילנע אין יאָר 1906. ער איז שוין דעמאָלט ניט געווען קיין אָנפאָנגער. ער האָט שוין הינטער זיך געהאַט עטלעכע יאָר פון דרוקן זיינע לידער אין פאַר־שיידענע יידישע אויסגאַבן. ער האָט אָנגעהויבן שרייבן אין יאָר 1903. וואָלט ער דערלעבט נאָך אַ יאָר וואָלטן מיר געקאָנט באַצייכענען 50 יאָר, אַ האַלבן יאָרהונדערט פון זיין דיכטערישן שאַפן!

איך וויל ניט איבערטרייבן נאָך זיין טויט. בערל לאַ־פין האָט ניט געהערט צו דער ערשטער בריגאַדע פון יידי־שע דיכטער. ער האָט ניט דורכגעטראָטן אין דער יידישער דיכטונג קיין באַזונדערן וועג, אויף וועלכן אַנדערע האָבן דערנאָך געמוזט גיין. ער איז געווען ניט קיין פירער, נאָר אַ נאָכפאָלגער. פון די עלטערע דיכטער האָט אברהם רייזען מיט זיין מעלאַנכאָלישן רעאַליזם אַן שום צווייפל געהאַט אויף אים אַן אָנטשיידנדיקן אייגפלוס. אָבער דאָס פאַרקלע־נערט בשום אופן ניט ב. לאַפינס ראָלע און ווערט פאַר דער יידישער ליטעראַטור. אויב ער איז געווען אַ נאָכפאָלגער און אַ פאַרזעצער, איז ער געווען אַן ערלעכער, גרויסער נאָכפאָלגער און פאַרזעצער. ער האָט פאַרגעזעצט אין דער יידישער ליטעראַטור די קלאַסישע טראַדיציע פון געטרייַ־שאַפט צום פאָלק, פון אכטונג צו אַרבעט, פון קעגנער־שאַפט צו די שונאים פון פאָלק, — אַ גאַנץ טראַדיציע, וואָס איז אָפטימיסטיש געשטאַנען מיט ביידע פיס אויף דער ערד — און האָט געהאַלטן די אויגן אויף דעם בע־סערן אין דעם מענטשן און קיינמאָל ניט אויף דעם ערגערן.

ב. לאַפין איז אין דער אַמאָליקער ווילנע געווען אַ בא־שיידענער, שטילער ייִנגל, וואָס האָט ווי שעמעווידיק זיך געהאַלטן ביי דער וואַנט און האָט קיינמאָל ניט געפרואווט אַרויסשטופן זיך פאַראויס מיט שרייענדיקער, קינסטלעכער „אָריגינאַליטעט", ווי ס׳מאַכט זיך ניט זעלטן און ווי ס׳האָט אָפט פאַסירט מיט אַ צאָל פון זיינע דיכטערישע מיטצייטלער. ער האָט געקאָנט מיטן פולן רעכט אָנוועגדן צו זיך דעם פראַנצויזישן שפריכווארט: מיין בעכער איז קליין, אָבער ס׳איז מיין אייגענער בעכער. דאָס ליד, וואָס ער האָט גע־זונגען, איז ניט געווען קיין איבערגעזאַנג פון פרעמדע דער־פאָלגן, ס׳האָט זיך ניט געריסן אויף די העכסטע טענער, וועלכע זיינען אים געווען פרעמד. ס׳איז געווען מערסטנ־טיילס שטיל, פאַרטראַכט, ווי ער וואָלט געריידט צו זיך אַליין, אָדער צו גאָר אַ נאָענטן פריינט. פון זיין ליד האָט געווייט מיט אַן אינטימקייט פון אַ פערזענלעכן געשפּרעך, און דערבייַ מיט אַן אינטימקייט פון אַ מענטשן, וואָס זוכט זיך ניט אַרויסצושטעלן פאַר אַ בן־יחיד ביי דער וועלט, פאַר אַ משיח־אָנזאָגער, פאַר איינעם וואָס צעשאָקלט „די זיילן פון הימל".

בערל לאַפין האָט אויף זיין לעבן אַ סך דורכגעמאַכט און דורכגעלעבט. פון ווילנע — אין 1907 אָדער 1908, — קיין ניו־יאָרק, פון ניו־יאָרק קיין טשילי, קיין אַרגענטינע, פון דאָרטן צוריק קיין ניו־יאָרק, — אַ שווער לעבן, אַ לעבן פון אַ הארעפאַשניק, און דאָ אין ניו־יאָרק איז ער פאַר די לעצטע פאָר צענדליק יאָר געווען אַן ערלעכער הא־רעפאַשניק, אַן אַרבעטער ביי פוטערוואַרג, וואָס איז געווען צופרידן, ווען ער האָט געהאַט אַרבעט און האָט זיך קיינמאָל ניט געקלאָגט אויף דעם, וואָס ער, דער דיכטער פון כמעט אַ האַלבן יאָרהונדערט, דאַרף אָפגעבן דעם גרעסטן טייל פון זיין צייט צו אַרבעטן ביי פעלכלעך.

זיין שטענדיקע פאַרבינדונג מיט אַרבעט האָט אים גע־האָלפן צו פאַרבלייבן אַ פראָגרעסיווער מענטש זיין גאַנץ לעבן, און איך וויייס פון געשפּרעכן וואָס כ׳האָב מיט אים ניט זעלטן געהאַט, אַז ער איז געווען זייער שטאָלץ דערמיט, וואָס זיין עלטסטער זון, אָדם, איז אַ טיכטיקער, געטרייער און טאַלאַנטפולער אָנטיילנעמער אין דער פּראָגרעסיווער פּרעסע פון אַמעריקע. אָבער ער, ב. לאַפין אַליין, איז פון־דעסטוועגן געווען אַ מענטש, וואָס האָט זיך קיינמאָל ניט אָנטשלאָסן „איבערצוטרעטן די גרענעץ". ביי אַלע זייַנע אויפריכטיקע סימפּאַטיעס צו דער פּראָגרעסיווער אַרבע־טער און קולטור־באַוועגונג איז ער קיינמאָל ניט געווארן אירער אַן אַקטיוויסט אָנטיילנעמער. איינע פון די אורזאַכן איז וואַרשיינלעך געווען, וואָס ער האָט זיין גאַנצן גייסטיקן באַגאַזש געטראָגן פון די יאָרן וואָס זיינען געקומען נאָך דעם יאָר 1905 פון דער רוסישער רעוואָלוציע, פון די יאָרן פון אָפּגאַנג, פון מעלאַנכאָלישן צוריקבליק אויף דער פאָר־גאַנגענהייט, פון אַ ניט־זיכערקייט אין דער צוקונפט. און אַ צווייטע, און ניט וויניקער וויכטיקע אורזאַך איז געווען, וואָס ב. לאַפין האָט קיינמאָל ניט געקאָנט — און מסתמא ניט געזוכט — אַרויסצורייסן זיך פון דער „יידיש־מלוכה", פון דער „יידישיסטישער" אידעאָלאָגיע, וואָס האַלט, אַז יידישע שרייבער, ווער זיי זאָלן ניט זיין און וואָס זיי זאָלן ניט שרייבן, זיינען אַ באַזונדערער קלאַס פאַר זיך און אַז דער פּאָלק אַליין, וואָס זיי שרייבן אויף יידיש, גיט זיי שוין אַ ספּעציעלן רעכט און פלאַץ אין יידישן לעבן.

2.

ב. לאַפין איז שטענדיק געגאַנגען ווי „אויף דער שאַ־טנדיקער זייט פון דער גאַס", שטיל, פאַרטראַכט, אַ ביסל אומעטיק, זיך ניט געשטופּט, ניט געטראַכט וועגן די פּוצ־פעדערן פון דער מאָדע, אָבער ער איז פאַרבליבן אַ דיכטער ביז היינטיקן טאָג, דורך אַלע וואַנדערונגען און וואַנדלונגען איבער לענדער און צייטן פאַר כמעט אַ האַלבן יאָרהונ־

גרעסערע טיילן פון: 1) אַן אַרטיקל אין דער „מאַרגן־פרייהייט", 30טן נאָוועמבער 1952, באַלד נאָך ב. לאַפינס טויט און 2) אַ רעצענ־זיע אין דער „מאַרגן־פרייהייט", 20טן אויגוסט 1950 צום דערשיינען פון ב. לאַפינס „דער פּוילער קרוג". — רעד.

דערט. אין אַנהייב, מיט אַ 40־45 יאָר צוריק, איז לאַפּינס ליד ניט געווען אַזאַ, אונטער וועלכן מאַסן מאַרשירן, און אפשר אויך ניט אַזאַ, וואָס פאַרליבטע, אַדער אַנטוישטע מיידלעך שרייבן־איבער אין זייערע טאָג־ביכער. אָבער דערפאַר קאָן מען ב. לאַפּינען אויך היינט לייענען, ווי אַ מענטשן, וואָס לעבט און טראַכט און מאַטערט זיך און פרייט זיך אויף זיין אופן צוזאַמען מיט יעדן פראַגרעסיוון יידישן מענטשן, — כאָטש, אמת, ניט שטענדיק אַזוי נאָענט און קאָנקרעט, ווי עס וואָלט זיך געוואָלט.

ב. לאַפּין האָט זיך זייער פרי אָפּגערישן ניט נאָר פון דער סביבה פון דעם היימישן שטעטל און פון איר דעמאָלט־דיקער אינטעליגענץ (אַדער האָלב־אינטעליגענץ) נאָר אויך פון דעם רוסישן היימלאַנד. צו דער צייט, וועט ער האָט זיך אָנגעהויבן אָנטוויקלען אָלס דיכטער האָט ער שוין געזען אַ וועלט, געלעבט אין אַרגענטינע, דערנאָך אין טשילי, אין די פאַראייניקטע שטאַטן. און אין די אָלע וואַנדערונגען איז ער ניט געווען (די אומשטענדן האָבן ניט דערלויבט צו זיין) קיין קאַבינעט־מענטש, קיין קאַפע־טישלער, נאָר איז דעם גרעסטן טייל פון זיין לעבן געווען און ביז היינטיקן טאָג פאַרבליבן אַ יידישער אַרבעטער. די שטענדיקע פאַרבינדונג מיט דעם האַרעפאַשניק, מיט דעם אַרבעטער, האָט אויסגעהיט ב. לאַפּינען פון אַ סך נסיונות, איבער וועלכע אַ גרויסע צאָל יידישע דיכטער איז אָפט געשטרויכלט געוואָרן.

מען מוז אָבער צוגעבן, אַז ניט געקוקט אויף דעם, וואָס ב. לאַפּין געהערט אָלס פערזאָן צו דעם אַרבעטער־קלאַס; וואָס ער האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אין אַרבעטער־אויס־גאָבן און איז זיין גאַנצן לעבן געבליבן געטריי זיין סביבה, איז ער אָבער קיינמאָל ניט געווען און איז ניט געוואָרן דאָס וואָס מען באַצייכנט אין אונדזער ליטעראַטור אָלס פּראָלעטאַרישער דיכטער.

אין זיין אַרײַנפיר צום „פולן קרוג" דערקלערט דער דיכטער די שטימונגען, וואָס דרינגען דורך ס׳רוב פון זיינע לידער:

„דאָס זיינען שטימונגען וועגן מי און ליבשאַפט
צו מי און אַרבעט. די באַטאָנונג איז ניט אויף דער
שוועריקייט, נאָר מער אויף דער ליבשאַפט צו מי און
צו דער קלוגשאַפט פון מלאכה: ׳און מיינע פינגער
יאָגן מיט פרייד דעם מי־געיאָג. ווי גוט וואָס איך קאָן
זאָגן די רייד וואָס מיאונג זאָגט".

דאָס איז אַ ריכטיקע כאַראַקטעריסטיק פון ב. לאַפּינס פילאָזאָפיע. ער זעט קודם־כל די מי, די אַרבעט, די שעפערישקייט און די „קלוגשאַפט פון מלאכה". דער אַרבעטער איז ביי אים דערהויפט דער אויסדריקער פאַר דער מי. דעם אַרבעטער אָלס קלאַס, אָלס פירער פון אַ קאַמף פאַר אַ נייעם, בעסערן און שענערן לעבן און גע־זעלשאַפט זעט ב. לאַפּין ניט, און אויב ער באַמערקט עס אַמאָל אפילו יאָ, איז ניט דאָס דער קוואַל פאַר זיין באַ־גייסטערונג.

אין אַ ליד „דער זין פון קערפערלעכער אַרבעט", זאָגט דער דיכטער:

„כ׳האָב ליב דעם זין פון קערפערלעכער אַרבעט,
וען אָלע מענטשן גלידער טוען,
פאַרטאָן אין אָנגעשטרענגטער מי, דער האַרבער —
דערנאָך די פרייד, וען גלידער רוען". (ז׳ 49).

ער פילט די פאַרבריידערונג, וואָס די אַרבעט שאַפט:

„ס׳איז מענטשנס מי אַ ברודערשע עבודה,
ס׳דינט יעדער מיט זיין מי דעם צווייטן;
פאַר ברודער מאַך איך בלויז מכשירים, קליידער,
און ער — פאַרזייט פאַר מיר די ברויטן...
... פאַראַן אין מי פון אַרבעט גרויסע פריידן
און פרייד, וואָס גאַנצע וועלט פאַרקייטלט..."

ס׳איז אין דעם, פאַרשטייט זיך, פאַראַן אַ געוויסער אמת, אָבער ניט דער גאַנצער אמת. וואָרום בלויז אין אַ סאָציאַליסטישער געזעלשאַפט, וואו די „מי" איז פריי און וואו צווישן אַרבעטער און אַרבעטער־ברודער שטייט ניט קיין באַלעבאַס, „דינט יעדער מיט זיין מי דעם צווייטן". אין אונדזער געזעלשאַפט איז עס אָבער גאָר ניט אַזוי אידיליש ווי ב. לאַפּין מאָלט עס. דאָ האָבן מיר צו טאָן ניט גלאַט מיט „מענטשנס מי", נאָר בפירוש מיט פאַר־דונגענע אַרבעטער־הענט, וואָס מיען זיך קודם־כל צו שאַפן פראָפיטן פאַר דעם באַלעבאַס.

דער באַלעבאַס „מיט" זיך דערביי אַרויסצוקריגן פון דעם אַרבעטערס מי וואָס מער פראָפיטן און דער אַרבע־טער באַמיט זיך אויסצוקעמפן אַ גרעסער שטיקל ברויט און מער מעגלעכקייט איבערצוכאַפן דעם אָטעם. געוויס: „אַרבעט מאַכט דאָס לעבן זיס". מען דאַרף אָבער צוגעבן, אַז — דערהויפט פאַר דעם, וואָס באַקומט די פראָפיטן...

דאָס איז, נאַטירלעך, אלף־בית. לאַפּין, אַליין אַן אַר־בעטער, ווייסט עס, נאַטירלעך, אויסגעצייכנט. וועט ער פאַרלירט די אַרבעט אוו גייט אַרום אַרבעטלאָז, ניט הא־בנדיק ביי וואָס אָנצואוועמדן זיין „מי" (און ניט פאַר־דינענדיק אויף ברויט), פילט דער דיכטער זייער גוט, אַז „מענטשנס מי" איז ניט גלאַט „ברודערשע עבודה". אָבער אָלס דיכטער וועלט ער מער אינספּירירט פון די קאָנקרעטע רעזולטאַטן פון אַרבעטער־מי, ווי פון די אַר־בעטער־קאַמפן און פון די פערספּעקטיוון, וואָס זיי עפענען פאַר דער מענטשהייט.

אין וואָס זעט דער דיכטער אַליין דעם וויכטיקסטן וועלט פון זיין שאַפונג? אין זיין ליד „צו לעבן לאַנג", וואו ער גיט זיך אַפּ אַ חשבון אין זיין אויפטו און אין דעם, וואָס וועט פון אים אויף שטענדיק פאַרבלייבן, שרייבט ער:

„וי טוי אין בעכערל פון קוויט;
מיין וואָרט פון וידוי און פאַרגעבונג
וועט ניט פאַרשטומען נאָכן טויט...
עס וועט וי גילגול וואָגלען תמיד
צו יעדן נייַ־געבוירן גוף;
און ס׳וועט אַ גלי טאָן מיין נשמה
דערהערנדיק מיין אייגן רוף..." (ז׳ 145).

„וואָרט פון וידוי און פאַרגעבונג"... „וידוי" — דאָס כסדרדיקע פאַנאַנדערקלייבן זיך אין די אייגענע געפילן און דאָס אַרויסברענגען זיי פאַר דער וועלט אין דער אויפ־ריכטיקסטער, ניט־געפעלשטער פאָרם, ווי מען ברענגט זיי אַרויס אין אַ וידוי. און „פאַרגעבונג" — די גרייטקייט בעסער מוחל צו זיין, איבערצוטן זיך (סיי מיט מענטשן, סיי מיט אומשטענדן), איידער פאַרצוואוואַרפן, באַקעמפן, אויס־קעמפן...

אָבער ווי גוואַלדיק ווייט דאָס איז פון דוד עדעל־שטאַדטס:

„אַ גוטע פריינט, וועַן איך וועל שטאַרבן,
טראָגט צו מיין קבר אונדזער פאָן,
די פרייַ פֿאָן מיט רויטע פאַרבן,
באַשפּריצט מיט בלוט פון אַרבעטס־מאַן."

דאָס דאָזיקע ליד געדענקט מען נאָך היינט, הגם ס'איז געשריבן געווארן מיט איבער 60 יאָר צוריק...

ס'האָט, נאַטירלעך, ניט קיין זינען צו פֿאַדערן פון אַ דיכטער דאָס וואָס ער פֿאַרמאָגט ניט. נאָך ווייניקער זינען וואָלט עס געהאַט צו פֿאַרלאַנגען אַזוינס פון אַ דיכטער, וואָס שרייבט שוין נאָענט צו אַ האַלבן יאָרהונדערט און וואָס האָט שוין אָנגעגאָסן אַ „פולן קרוג" מיט אַלץ וואָס ער פֿאַרמאָגט. און באַזונדערס נאָך וועַן דאָס, ויאָס ער פֿאַרמאָגט, איז פֿאַר זיך אויך וויכטיק און נויטיק אין אונדזער יידישער ליטעראַטור.

ב. לאַפֿין האָט איין פונקט, וועגן וועלכן ער רעדט, ניט בלויז מיט סימפּאַטיע, נאָר מיט אַ טיפֿן גלויבן, מיט מער ווי געווייַנלעכער וואַרעמקייט און מיט זיכערקייט. דאָס איז, וועַן ער רעדט וועגן יידיש, וועגן דער יידישער שפּראַך און איר שעפּערישקייט. דאָ פילט מען אַז מען האָט פֿאָר זיך אַ כהן פון יידיש, אויב ניט קיין קנאי. דערביי אָבער היט זיך דער דיכטער אויס פון נאַציאָנאַליסטישער התלהבות פונקט ווי ער איז בכלל כמעט פריי פון נאַציאָנאַליסטישע מאָטיוון איז, נאַטירלעך, בשום אופן ניט קיין שטערונג פֿאָר דער וואַרעמער יידישער פֿאַלקסטימלעכקייט, מיט וועלכער ס'רוב פון זיינע לידער זיינען דורכגעדרונגען. דער טאָן פון ב. לאַפֿינס לידער דערמאָנט אָפט אָן דעם טאָן פון אברהם רייזענס לידער אין זיינע בעסערע, שעפּערישע יאָרן.

אַ ראָמאַן — אַ געשעעניש אין דער יידישער ליטעראַטור

דאָס בוך „ביי דער דווינע" („זווירנהאָלם") פון ש. קאַזיניץ, איז פיל מער ווי נאָך אַ נייער בוך אין יידיש. וואָס איז אַרויס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. ס'איז אמת, אַז ביי דעם איצטיקן צושטאַנד פון דעם יידישן בוך־פֿאַרלאַגן זיינען שוין לאַנג ניטאָ און די געזעלשאַפטלעכע פֿאַרלאַגן, — ווי דער איקוף־פֿאַרלאַג, למשל, — זיינען צו אַרעם אין מיטלען, אַז זיי זאָלן קאָנען אָנטוויקלען אַ ברייטע פֿאַרלאַגטעטיקייט — ווי דער איקוף וואָלט געוואָלט — פֿאַרדינט די דערשיינונג פון כמעט יעדן נייעם יידישן בוך פֿאָר־צייכנט און באַמערקט צו ווערן.

אָבער צווישן די אַלע נייע ביכער פֿאַרנעמט ש. קאַזיניצס בוך „ביי דער דווינע", אַ גאַנץ באַזונדערן אָרט: ס'איז אַ וויכטיקע ליטעראַרישע געשעעניש, ס'איז אַ וויכטיקער נייער און זייער ווערטפּולער צוגאָב צום אוצר פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור. דאָס בוך פאָדערט דעריבער אַ גאַנץ ספּעציעלע אויפּמערקזאַמקייט סיי מצד דער קריטיק, סיי מצד די לייענער — ניט נאָר אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, נאָר אומעטום וואו ס'איז פֿאַראַן אַ אינטערעס צו דער יידישער ליטעראַטור. און לאָמיך שוין פֿאָראויסזאָגן: ש. קאַזיניצס „ביי דער דווינע" איז אַ ווערק, וואָס קאָן דרייסט געשטעלט ווערן אין דער ריי מיט שלום אַשס און מיט א. וויסענבערגס „שטעטל", — סיי לויט דעם אינהאַלט, סיי לויט דעם קינסטלערישן ווערט.

דאָס בוך „ביי דער דווינע" („זווירנהאָלם") פון ש. קאַזיניץ, איז פיל מער ווי נאָך אַ נייער בוך אין יידיש. וואָס איז אַרויס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. ס'איז אמת, אַז ביי דעם איצטיקן צושטאַנד פון דעם יידישן בוך־פֿאַרלאַגן זיינען שוין לאַנג ניטאָ און די געזעלשאַפטלעכע פֿאַרלאַגן, — ווי דער איקוף־פֿאַרלאַג, למשל, — זיינען צו אַרעם אין מיטלען, אַז זיי זאָלן קאָנען אָנטוויקלען אַ ברייטע פֿאַרלאַגטעטיקייט — ווי דער איקוף וואָלט געוואָלט — פֿאַרדינט די דערשיינונג פון כמעט יעדן נייעם יידישן בוך פֿאָר־צייכנט און באַמערקט צו ווערן.

אָבער צווישן די אַלע נייע ביכער פֿאַרנעמט ש. קאַזיניצס בוך „ביי דער דווינע", אַ גאַנץ באַזונדערן אָרט: ס'איז אַ וויכטיקע ליטעראַרישע געשעעניש, ס'איז אַ וויכטיקער נייער און זייער ווערטפּולער צוגאָב צום אוצר פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור. דאָס בוך פאָדערט דעריבער אַ גאַנץ ספּעציעלע אויפּמערקזאַמקייט סיי מצד דער קריטיק, סיי מצד די לייענער — ניט נאָר אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, נאָר אומעטום וואו ס'איז פֿאַראַן אַ אינטערעס צו דער יידישער ליטעראַטור. און לאָמיך שוין פֿאָראויסזאָגן: ש. קאַזיניצס „ביי דער דווינע" איז אַ ווערק, וואָס קאָן דרייסט געשטעלט ווערן אין דער ריי מיט שלום אַשס און מיט א. וויסענבערגס „שטעטל", — סיי לויט דעם אינהאַלט, סיי לויט דעם קינסטלערישן ווערט.

דאָס בוך „ביי דער דווינע" מאָלט אויך אַ „שטעטל" מיט די פֿאַרשיידענע קאָמפּן אין אָרום דעם. דער גרויסער אונטערשייד צווישן קאַזיניצס שטעטל און די אַלטע, קלאַסישע „שטעטלעך" פון אַשן און ווייסענבערגן באַשטייט אָבער אין דעם, וואָס בעת יענע שטעטלעך זיינען אַלטע, אויסגעוואַקסענע פון פֿאַרציטנס, איז ש. קאַזיניצס „זווירנהאָלם" אַ שטעטל, וואָס ווערט אויסגעבויט פֿאָר אונדזערע אויגן דורך ידן, — און דערביי דורך אַ ספּעציעלן מין יידישע האַרעפֿאַשניקעס, וואַלד־אַרבעטער און אָנגעשטעלטע בייַ געהילף, וואָס מען טרייבט איבער די וואַסערן פון דער דוויגע, יידישע „טייך־מענטשן".

פון אַלע פריערדיקע „שטעטלעך" וויסן מיר וועגן יידישע שניידער, שוסטער, גבירים, אַרעמעלייט, כלי־קודש, ליידיקגייער. אין ש. קאַזיניצס שטעטל זיינען ניטאָ קיין ליידיקגייער, זייערע כלי־קודש זיינען אַליין פון די שווערע האַרעפֿאַשניקעס, און אָנשטאָט שניידער און שוסטער זענען מיר יידישע „וואַסער־מענטשן", מענטשן וואָס אַרבעטן ס'רוב בייַם ברעג, אָדער אויפן וואַסער און וואָס מוזן אַרויס־וויזן קענטענישן, דרייסטקייט און גבורה אין זייער טאָג־טעגלעכער אַרבעט.

דאָס שטעטל „זווירנהאָלם" אויף אַן אינזעלע פון דעם דווינע־טייך ביי ריגע, ווערט אויסגעבויט צוליב די געהילף־געשעפטן פון דעם ריגער יידישן גביר, משה שאמירא, אָבער דער דאָזיקער גביר געפינט זיך ניט און וויזט זיך כמעט קיינמאָל ניט אין זווירנהאָלם. דאָס שטעטלעל ווערט אויסגעבויט און אָנגעפירט דורך שאמיראָס „אַ מענטש", זיינעם אַ קרוב און הויפּט־„פּריקאַזטשיק", עליע מאָגנוס. און כאָטש די פֿראָפּיטן פון דעם געשעפט גייען „נאַטיר־

רעצענזיע אין דער „מאָרגן־פֿרייהייט", 20טן יאַנואַר 1957, צום דערשיינען פונעם בוך „ביי דער דווינע" (זווירנהאָלם), פון ש. י. קאַזיניץ, פֿאַרלאַג איקוף, ניו־יאָרק, 1957. — רעד.

לעך" צו דעם גביר שאמירא, ווערט אבער די ארבעט אין זוירנהאלם, די בויאונג, די פלאנירונג און שאפונג פון א ישוב געפירט אזוי, ווי דער גביר וואלט געווען א בלויזער צופאל, וואס אינטערעסירט קיינעם ניט, ווי די ארבעט גופא און די בויאונג וואלט געווען דער הויפט־צוועק.

מיר טרעפן זיך מיט עליע מאגנוסן, א בחורל פון שטעטל טשאשיק, — פון וואנען עס שטאמט אגב, אויך דער שרייבער, ש. קאזיניץ, — ווען ער איז נאך א יונגער „פריקאזטשיק" (אויפזעער) ביי שאמיראן. דער בחור איז פול מיט גבורה, מיט איניציאטיוו, מיט אונטערנעמערישקייט. ער ווערט שנעל דער „באלעבאס פון די וועל־דער" ניט צוליב זיין באלעבאס, נאר צוליב דער באלע־באטישקייט, וואס ער פירט דארטן איין, ניט געקוקט אויף די שטערונגען מצד די אלטע אינטריגירנדיקע פריקאז־טשיקעס און פון די פארעלטערטע ארבעט־מעטאדן. מיר דערזעען צום ערשטן מאל פון וואס פאר א שטאף עליע מאגנוס איז געמאכט געווארן, ווען ער וואלפט ארויס שא־מיראס אלטע מקורבים, וואס האבן געזוכט צו שטערן זיין ארבעט און פארבייט זיי מיט יונגע מענטשן, אויף וועלכע ער קאן זיך פארלאזן.

אט ווי דער שרייבער ווייזט אונדז צום ערשטן מאל עליען:

„ס׳האט זיך פון טיפן וואלד געטראגן א שטילער קלינגען פון גלעקלעך. די גלעקלעך האבן זיך געהאלטן אין דערנעענטערן. זיי האבן זיך געטראגן מיטן זיי־טיקן ווינט, וואס האט זיך ארויסגעשלענגלט פון וואלד. ס׳האט נאך עפעס געדויערט, און א פערד, מיט שלא־גדיקער פארע פון די נאז־לעכער, מיט גלעקלעך אי־נעם אויסבויג פון דער דוהע, האט זיך ארויסגעטראגן פון וואלד און זיך אפגעשטעלט לעבן דער מיטלסטער וואלד־שטוב. פון שליטן איז ארויסגעשפרונגען עליע: הויך, ברייט, אין א קורצן פעלצל מיט א הויכן קאלנער, א פלאכן קיילעכדיקן פעלצענעם היטל מיט א באש־ליק ארום די אויערן, און וואליקעס און וואלענע הענ־טשיקעס. דער פנים איז ביי אים געווען אנגעברענט פון פרעסטל. די וואנצעס און קליין בערדל — אנגע־וויסט. די אויגן — מיט א שארפן בלישטש און פאר־טראכט".

עליע איז דורכאויס אקטיווקייט, דורכאויס ארבעט און בויאונג. און פון זיין מין זיינען אויך זיינע געהילפן, וועל־כע ער האט זיך צוגעקליבן: נחמן טשופרינע, „א יידּ אין די דרייסיקער, הויך, ברייט, מיטן כוח פון א לייב"; חיים זלמן — דער ביימער־קענער: „אין די גרעסטע פרעסט פלעגט ער ארומגיין אין א קורצן פעלצל דורכן וואלד... ברייט און גיבורדיק. ער פלעגט, ווי א לייב א געשרייי טאן דורכן וואלד, אז ס׳פלעגט עפעס זיין ניט אזוי, ווי ער האט געהייסן"; פינע מאהילניק — „נידערויק, אבער ברייט... די אויגן זיינען ביי אים געווען רואיקע און זיכערע און אלעמאל — קאלט... אין גרויסע געשלעגן פלעגט ער אין סאמע געדיכטן, אז בלוט פלעגט זיך שוין גיסן, אויס־וואקסן ווי פון אונטער דער ערד אין סאמע רוקן פון שונא"... א פערטער, זלמן סאסנע „איז געווען שטארק ווי א דעמב, ס׳האט פון אים געשלאגן מיט גבורה, ער האט געהאט א גאלדענעם קאפ און געקענט גוט לערנען, אבער פון דעם ניט געהאלטן! אים האט געצויגן אין וואלד"...

קאפל מאיר, עליעס רעכטע האנט, „איז געווען ברייט און קרעפקע אין די פלייצעס, מיט א פאר הענט, פאר וועלכע מ׳האט זיך געדארפט היטן"...

אט דאס זיינען די העלפער, מיט וועלכע דער בויער פון זווירנהאלם, עליע מאגנוס, האט זיך ארומגעריגלט, און די דאזיקע העלפער גיבן דעם טאן דעם נייעם יידישן ישוב, וואס וואקסט אויס ביים וואסער אויפן אינזל.

און ענלעך צו די מענער זיינען אויך די פרויען. ניט אלע, פארשטייט זיך, גיבורים „מיט א קול פון א לייב" און געווויס ניט קיין שלעגער. אבער כמעט אלע שטארקע הא־רעפאשנע פרויען, וואס קאנען שווימען, טרייבן א שיפל, און אמאל אפילו פארמעסטן זיך אין האקן א בוים. אבער צווישן פון די פרויען — ביילקע, עליעס פרוי, און מלכהלע, די פרוי פון דעם רויטן שלומקע, צייכענען זיך אויס ניט נאר פון אלע פרויען אין דעם ראמאן, נאר אויך פון ס׳רוב פרויען, וואס מיר טרעפן אין דער יידישער ליטעראטור, ספעציעל אין דער ליטעראטור פון שטעטל. דאס זיינען פרויען מיט א פייער אין די אויגן און אין האנדן, פרויען וואס זיינען געקומען פון שטעטל, אבער געהערן ניט צום שטעטל, נאר צו עפעס אן אנדער מין מענטשן און אן אנ־דער לעבן, וועלכן זיי געפינען אין וואלד, ביים וואסער, צוזאמען מיט זייערע מענער. איינע פון אט די פרויען, מלכהלע, וועלכע ווערט א צענטראלע פיגור אין דער דער־ציילונג, מאכט אפילו דורך א דאפלטע טראגעדיע: איר מאן, דער רויטער שלומקע, וועלכער האט זי געכאפט, אדער זי האט אים געכאפט אין וואסער, ווערט דערטרונקען און זי אליין פאלט ארייך אין די הענט פון א צארישן פריס־טאוו, וועלכער צווינגט זי צו לעבן מיט אים. זי איז זיך אבער נוקם אן איר באלייידיקער און דערטרינקט אים מיט די אייגענע הענט, און די סצענע פון איר קאמף מיט אים אונטערן וואסער געהערט צו די שטארקסטע אין דער דערציילונג.

מיטן וואוקס פון דעם ישוב קומען צו צום ערשטן קאנטארסקן הויז אויפן אינזל נאך הייזער, וואוינונגען פאר נייע מענטשן, פאר זייערע פאמיליעס; עס ווערט געבויט א בית־מדרש פאר די יידישע געהילף־ארבעטער; עס ווייזט זיך א מלמד — א פילאזאף, ירוחם בער, וועלכער דער־טראכט זיך צו אן אייגענער פילאזאפיע פון ארבעט, פון קאלעקטיוער שאפונג פאר דעם כלל אלס דעם גאנצן זינען פון דער וועלט. עס ווייזן זיך אויפן אינזל אויך ארעמע, שוואכע, אויסגעהונגערטע שטעטלדיקע יידן, וואס ווערן ווי איבערגעשאפן דורך דער שווערער ארבעט. די מענטשן ארבעטן, לעבן, טראכטן, שלאגן זיך פאר זייער עקזיסטענץ, און מיר זעען זיי ניט אלס סטאנדארטע „טיפן", נאר אלס לעבעדיקע מענטשן, הגם ענלעכע, אבער דאך באזונדערע, יעדער מיט זיין אייגענעם פנים און כאראקטער.

און לייענענדיק דעם בוך און איבערלייענענדיק צו עטלעכע מאל איניקע קאפיטלען, כדי לענגער צו זיין און נאענטער צו באקענען זיך מיט די ארויסגעבראכטע פער־זאנען האב איך ניט איינמאל געטראכט: עליע און ירוחם בער, און זלמן סאסנע און ביילקע און מלכהלע און שלומקע, — פאר זיי אלעמען איז כאראקטעריסטיש ניט וואס זיי קומען פון שטעטל, נאר וואס זיי אלע זיינען שוין אוועק פון שטעטל; זייער שטעטל, וואס זיי אליין האבן אויסגע־בויט איז שוין אנדערש, פון אן אנדער מין, און זיי אליין

זיינען שוין פון אַן אַנדער מין. זיי לעבן נאָך פאַר דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע, — אָבער עס איז ניט שווער פאַרצושטעלן זיך זיי אין די וועלדער און אויף די טייכן אַלס מענטשן פון אונדזערע צייטן, אַלס רעוואָלוציאָנערע פאַרטיזאַנען נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, אַדער אין דער לעצטער וועלט־מלחמה. זיי רעדן נאָך ניט די נייע שפּראַך און זיינען ס׳רוב כמעט ניט באַקאַנט מיט קיין רעוואָלוציאָנערע אידייען, — אָבער זיי האָבן אין זיך דעם שטאָף פון רעוואָלוציאָנערן. וועג די צייט וועט קומען וועט זיך זייער שטים הויך הערן און זיי וועלן קעמפן העלדיש, גבורהדיק פאַר דעם כלל, פון וועלכן זיי זיינען אַ טייל. ניט אומזיסט האָט דער שרייבער, ש. קאַזיניץ, געווידמעט זיין בוך „דעם גייסט פון אויפשטאַנד ביי די לאַטווייער יידן אין ריגער געטאָ". ער האָט זיכער געוואוסט און געפילט די דאָזיקע פאַרבינדונג.

אין דער סביבה פון פאַר דעם יאָר 1905 האָט ער אָבער נאָך ניט געקאָנט וויזן די קומענדיקע טראַנספאָרמאַציע פון זיינע העלדן, — ער האָט בלויז געגעבן אַן אָנצוהעבן רעניש אויף דעם אין די געשפּרעכן פון עליען מיט ירוחם בערן, אין ירוחם בערס פילאָזאָפיע, אין דער פאַרשיקונג קיין סיביר פון עליעס זון, דעם רעוואָלוציאָנערן אהרנען. ער, ש. קאַזיניץ, האָט זיך ערשט פאַרמאָסטן אַריינצובערנגען זיינע העלדן צוזאַמען מיט זייער נייעם שטעטל אין אונ־דזערע צייטן, אָבער דאָס איז אים שוין ניט באַשערט געווען; ער איז געשטאָרבן, וועג ער האָט נאָך אַלץ געהאַלטן אין אַרבעטן און איבערארבעטן זיין בוך, וואָס ליגט איצט פאַר אונדז.

*
**

פאַר ס׳רוב היינטיקע לייענער איז דער נאָמען ש. קאַזיניץ כמעט אומבאַקאַנט. ער איז אָבער ניט געווען קיין נייער שרייבער, קיין אָנפאָנגער. ער האָט אָנגעהויבן שרייבן און דרוקן זיך נאָך מיט 35 יאָר צוריק, אין 1921, אין ריגע, וואו ער האָט אָפּגעדרוקט זיין ערשטע פינף־אַקטיקע דראַ־מע „אויפן טייך" — אויף אַ סוזשעט, אויף וועלכן ער האָט געבויט אויך זיין איצטיק בוך. שפּעטער מיט יאָרן, שוין אין אַמעריקע, אין 1935 און 1936, האָט ער ווידער אָנגע־שריבן און אָפּגעדרוקט צווויי דראַמעס. אָבער זייער ליטע־ראַרישער דערפאָלג און איינדרוק איז געווען ניט קיין באַדייטנדיקער און אונדזער שרייבער איז אויף לאַנגע יאָרן אָנטשוויגן געוואָרן, אָפּגעבנדיק זיך מיט זיין פּראָפעסיע אַלס יידישער זעצער.

ערשט מיט אַ פּאָר יאָר צוריק, וועג די רעדאַקציע פון דעם פּראָגרעסיוון פערטל־יאָר־שריפט „זאַמלונגען" און דערנאָך דער זשורנאַל „יידיש קולטור" האָבן אָפּגעדרוקט עטלעכע קאַפּיטלען (וואָס זיינען שפּעטער אַריין אין דעם בוך) האָבן מיר דערזען און דערפילט, אַז צווישן אונדז איז אויסגעוואקסן — שפּעט, אָבער אָן שום צווייפל, — אַ גרויסער, רייפער קינסטלער, וואָס האָט געמאַכט אַ וויכ־טיקן בייטראָג צו אונדזער ליטעראַטור. ליידער איז דער דאָזיקער גרעסטער און בעסטער בייטראָג זיינער געווען דער לעצטער. די שוועלע האַרץ־קראַנקייט, פון וועלכער ער האָט געליטן די לעצטע יאָרן, האָט געמאַכט אַ פּלוצ־לונדיקן סוף צו זיין לעבן, וועג ער האָט נאָך אַלץ געהאַלטן אין פיילן און באַאַרבעטן די קאַפּיטלען פון זיין בוך.

אָבער זיינע ערשטע אַרבעטן אַלס דראַמאַטורג האָבן אַרויפגעלייגט אַ זייער קלאָרע חתימה אויף זיין ראָמאַן. דער ראָמאַן איז ניט נאָר פול מיט דראַמאַטישע מאָמענטן, נאָר כמעט יעדער קאַפּיטל וועלט פאַרשפּיצט צו אַ באַזונ־דערער דראַמע. אַזעלכע אומפאַרגעסלעכע דראַמאַטישע מאָמענטן האָבן מיר אין דעם ערשטן אויפשטייג פון עליען איבער זיינע ניט־פאַרגינגער, אין עליעס ליבע און חתונה מיט ביילקען, אין זיין געשלעג מיט זיין „קאָנקורענט", פיישקען! שפּעטער אין דעם רויטן שלומקעס באַגעגע־ניש אויפן טייך מיט מלכהלען, און אין זיין שפּעטערדיקן טראַגישן אומקום אין וואַסער ביי אַ שווערער, ריזיקאַלישער אַרבעט. פול מיט דראַמאַטישקייט איז דער קאַמף פון די יידן קעגן דעם אָנפאַל פון די „נאַבערעזשניקעס", די ברעג־גענגסטערס און גאָר אַ הויכן דראַמאַטיזם דערגרייכט די באַשרייבונג פון דעם אייז־גאַנג אויף דער דוויגע, — צום ערשטן מאָל, וועג די הייזער ווערן פאַרטרונקען אויפן אינזל און צום צווייטן מאָל — דער „זאַלאָם", די צעשמעטערונג און רעטונג פון די פּליטן.

יעדער קאַפּיטל פון ראָמאַן, ווי געזאָגט, איז פול מיט דראַמאַטישער פאַרשפּיצטקייט, — מיט דער רייפער פרוכט פון די ערשטע דראַמאַטישע אָנהייבן פון אונדזער אויטאָר. דאָס מאַכט סיי די אַרויסגעבראַכטע פערזאָנען, סיי די גע־שעענישן און אפילו די שפּראַך פון די פערזאָנען, אומגע־הויער אייגנדרוקספול און אומפאַרגעסלעך, און דאָס אַליין איז די מאָס פון דער הויכער קינסטלערישקייט און וויכ־טיקייט פון דעם ווערק „ביי דער דוויגע", וואָס ש. קאַזיניץ האָט אונדז איבערגעלאָזן בירושה.

דאָס בוך איז שיין און זאָרגפעליק אַרויסגעגעבן גע־וואָרן ביי דעם איקוף־פאַרלאָג, איז באַזאָרגט געוואָרן מיט אַ בילד פון דעם אויטאָר און איז רעדאַקטירט געוואָרן דורך יעקב מעסטלען, וועלכער האָט געגעבן אַ זייער געלונגענעם ביאָגראַפיש־קריטישן אַריינפיר.

ס׳איז אַ וויכטיק ווערק, אַ געשעעניש אין אונדזער ליטעראַטור, וואָס דאַרף געפינען אַ פּלאַץ ניט נאָר אין ביכער־שראַנק, נאָר אין האַרץ פון יעדן יידן לייענער, וואָס שאַצט דאָס יידיש־קינסטלערישע וואָרט.

4. פערזענלעכקייטן און זייערע פעריאדן פאלעמיק

איינשטיין – דער געלערנטער און דער מענטש

מיטן טויט פון אַלבערט איינשטיינען, וועלכער איז געשטאָרבן לעצטן אַפּריל, דערגרייכנדיק דעם בכבודיקן עלטער פון 76 יאָר, האָט די וועלט פאַרלוירן איינעם פון אירע ליכטיקסטע קעפּ, איינעם פון אירע אינטערעסאַנטסטע און פילזייטיקסטע פּערזענלעכקייטן, — אַ פערזענלעכקייט און אַ וויסנשאַפטלער פון דעם מין, וואָס ווייזט זיך בלויז איין מאָל אין אַ סך הונדערטער יאָרן און שטייט אַזוי פיל העכער פון זיינע מיטצייטלער, אַז וויפל מען זאָל ניט פאַררייסן די קעפּ, איז עס אַלץ שווער צו זען און באַגעמען אים אין זיין פולער גרויס.

דושאַרדזש בערנאַרד שאָ, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מער מיט זיין בייסיקער צונג, אידער מיט אַ גרייטקייט צו לויבן וועמען עס איז, האָט אין אַ רעדע דעם 27טן אַקטאָבער 1930 אין לאָנדאָן, מיט 25 יאָר צוריק, אַזוי כאַראַקטעריזירט איינשטיינען:

„... נאַפאָלעאָן און אַנדערע גרויסע מענער זיינען געווען בויערס פון אימפּעריעס, אָבער 8 מענטשן, וועלכע איך וויל דאָ דערמאָנען, זיינען געווען בויער פון וועלטן און זייערע הענט זיינען ניט געווען באַפלעקט מיט בלוט פון זייערע מיטמענטשן. ווען איך גיי צוריק אויף 2,500 יאָר, איז וויפל אַזעלכע מענטשן קאָן איך אַנציילן פאַר אַזאַ צייט? איך קאָן זיי איבערציילן אויף די פינגער: פּיטאַגאָראס, פּטאָלעמיי, אַריסטאָטעל, קעפּלער, קאָפּערניקוס, גאָליליי, ניוטאָן און איינשטיין, — און עס בלייבן מיר נאָך אַ פּאָר לייַדיקע פינגער...

„זינט ניוטאָנען פון מיט 300 יאָר צוריק האָבן מיר געהאַט 9 דורות מענטשן, און קיינער אין די דאָזיקע 9 דורות האָט ניט געהאַט דעם זכות, וואָס מיר האָבן הייַנט, צו שטיין פּנים אל פּנים מיט איינעם פון אָט די גרויסע מענער, דערוואַרטנדיק צו הערן זיין וואָרט. און ס׳וועלן אפשר דאַרפן דורכגיין נאָך 300 יאָר ביז אַ וועלכער עס איז אַנדער וויייטערדיקער דור וועט האָבן אַן ענלעכע זכיה.

„אָבער אפילו צווישן די דאָזיקע 8 מענער מוז איך מאָכן אַן אונטערשייד. איך האָב זיי באַצייכנט ווי בויער פון דעם אויוועלט, — אָבער אייניקע פון זיי זיינען נאָר געווען פאַרריכטער. בלויז דריי פון זיי האָבן געשאַפן אויוועלט. ניוטאָן האָט באַשאַפן אַ וועלט, וואָס האָט געדויערט 400 יאָר. איינשטיין האָט געשאַפן אַן אויוועלט, וואָס — ווי כ׳גלויב, אַז איר דערוואַרט פון מיר איך זאָל זאָגן, — וועט זיך קיינמאָל ניט אָפּשטעלן, כאָטש איך ווייס ניט ווי לאַנג דאָס וועט דויערן״ *).

*COSMIC RELIGION – Albert Einstein, Covici-Friede, New York, 1931.

די דאָזיקע כאַראַקטעריסטיק פון אַלבערט איינשטיינען, אַלס איינעם פון די פּאָר געצייַלטע, אויסערסט זעלטענע „בויער פון אויוועלט״ איז געווען אַ ריכטיקע און אַ כשר פאַרדינטע מיט 25 יאָר צוריק, און די לעצטע 25 יאָר פון איינשטיינס לעבן, אַרבעטן און ווירקן אין אַמעריקע האָבן זי ניט נאָר ניט אָפּגעשוואַכט, נאָר פאַרקערט, אַלזייטיק באַשטעטיקט.

וואָס איז געווען אַלבערט איינשטיינס גרויסער אויפטו? וואָס איז געווען די גרויסע רעוואָלוציע, וואָס איינשטיין האָט דורכגעפירט אין דער וויסנשאַפט און דערמיט אויך אין דעם גאַנצן אַרט דענקען פון אונדזער דור און פון די קומענדיקע דורות? ווען איינשטיין איז מיט 50 יאָר צוריק, אין 1905, אַרויסגעקומען מיט זיין ספּעציעלער טעאָריע פון רעלאַטיוויטעט, האָבן די דעמאָלטדיקע וויסנשאַפט-אויטאָריטעטן אים ניט געוואָלט אָנערקענען און האָבן זיך געפּרואוועט אויסלאַכן פון זיין טעאָריע, ווי פון אַ זאַך, וואָס איז ניט נאָר קעגן דעם שכל הישר און קעגן דער גאַנצער פיזיש-מאַטאַמאַטישער וויסנשאַפט, וואָס האָט זיך אַרום 2 מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט פעסט געהאַלטן אויף דער לערע פון דעם גריאַלן ענגלישן מאַטעמאַטיקער און אַסטראָנאָם, אייזאק ניוטאָן (1642-1727), נאָר וואָס איז בכלל „אומפאַרשטענדלעך״ און אפילו „סובוועריסיוו״.

דער דייטשער פיזיקער, מאַקס פּלאַנק, דער אויטאָר פון דער אַזוי-גערופענער „קוואַנטום-טעאָריע״, — אַ טעאָריע, וואָס איז דער באַזיס פון דער מאָדערנער פיזיק און אויף וועלכער איינשטיין האָט אויפגעבויט זיין רעלאַטיוויטעט-טעאָריע, האָט 20 יאָר נאָכאַנאַנד, ביז זיין טויט אין 1920, ביטער באַקעמפט איינשטיינען. אַ ביטערער קעגנער פון איינשטיינען איז געווען אויך דער באַרימטער ענגלישער פיזיקער, דושאָזעף טהאָמסאָן, אייגער פון די שאַפער פון דער טעאָריע וועגן עלעקטראָניקס, וואָס איז שפּעטער געוואָרן אַ וויכטיקע באַשטעטיקונג פון איינשטיינס לערע: ער האָט מורא געהאַט, אַז איינשטיינס טעאָריעס וועלן צעברעכן די געבייַדע פון דער ניוטאָנישער קלאַסישער פיזיק, ניט אויפבויענדיק אָנשטאָט איר קיין אַנדער געבייַדע.

וועגן אַנדערע קלענערע געלערנטע איז אָפּגערעדט. דאָס וואָס איינשטיין איז געווען אַ ייִד איז אויך אויסגענוצט געוואָרן אין די אַטאַקעס קעגן זיין רעלאַטיוויטעט-טעאָריע. אַ באַוואוסטער דייטשער פּראָפעסאָר פון פיזיק, פּיליפּ לענאַרד, האָט נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה אָנגעפירט אַן אָפּענעם אַנטיסעמיטישן קרייצצוג קעגן איינשטיינען און זיין לערע, און די רעאַקציאָנערע עלעמענטן פון דייטשלאַנד האָבן אים געשטיצט אין דעם, באַטראַכטנדיק דעם קאַמף קעגן איינשטיינען ווי אַ וויכטיקן טייל פון קאַמף קעגן... דער דעמאָלטדיקער „ווימאַרער״ דייטשער רע-

„ייִדישע קולטור״, יוני-יולי, 1955.

פובליק. דער דאָזיקער פּראָפעסאָר לענאַרד האָט שפּעטער זיך אָפּיציעל אָנגעשלאָסן אין היטלערס נאַצי־פּאַרטיי.

פּילפּ פרענק, דער אויטאָר פון דער באַקאַנטער אַרבעט „איינשטיין, זיין לעבן און זיין צייט", דערציילט, אַז „די רע־אַקציאָנערן פון אַלע לענדער האָבן זיך פּאַראיניקט אין יענער צייט אין די אַטאַקעס קעגן איינשטיינען און זיינע אידייען". וועג דער גרויסער פראָנצויזישער פיזיקער, פּאָול לאַנזשעוון, האָט איינגעאָרדנט אין 1922 פּאַר איינשטיינען אַ סעריע לעקציעס איבער פיזיק אין דעם באָרימטן פראָנצויזישן פאָליטעכניקום „קאָלעזש דע פראַנס", האָבן פראָנצויזישע „פאָטריאָטישע" גרופּעס פּראָטעסטירט קעגן אויפּנעמען איינשטיינען. די דאָזיקע „פאָטריאָטן" זיינען, אגב, שפּעטער געוואָרן הייסע פּראָפאָגאַנדיסטן פאַר אַ צוזאַמענאַרבעט מיט דייטשלאַנד, נאָכדעם ווי די נאַציס האָבן פאַר־כאַפּט די הערשאַפט איבערן לאַנד, און זיי האָבן עס טאַקע צוגעגרייט די שנעלע מפלה פון פראַנקרייך אין אָנהייב פון דער וועלט־מלחמה, אין 1940...

אָבער אפילו ווען די וויסנשאַפט־וועלט איז סוף־כל־סוף געווען געצוואונגען צו אָנערקענען איינשטיינס גרויסן אויפטו פאַר די פיזיקאַלישע וויסנשאַפטן, איז פאַרשפּרייט געוואָרן די לעגענדע, וואָס האָט אָנגעהאַלטן, ווי יעדע לעגענדע, אַ גאַנץ לאַנגע צייט, — נעמלעך, אַז איינשטיינס טעאָריע איז אַזאַ שוועָרע און אומפאַרשטענדלעכע, אַז בלויז 12 מענטשן איבער גאָר דער וועלט פאַרשטייען זי.

עס איז זייער וואַרשיינלעך, אַז נאָך איידער די דאָזיקע לעגענדע איז געשאַפן געוואָרן און די וועלט האָט צום ערשטן מאָל דערהערט וועגן איינשטיינס נייער טעאָריע, וואָס האָט בוכשטעבלעך איבערגעקערט די אַלטע וויסנשאַפטלעכע וועלט און אויפגעבויט אויף איר פלאַץ אַ נייע, האָבן אים גלייך פאַרשטאַנען נאָך וויניקער ווי 12 מענטשן. דער פאַקט איז, אַז אַלבערט איינשטיין אַליין האָט דאָך אָנגעהויבן ווי געהע־ריק צו „פאַרשטיין" זיין אייגענע טעאָריע, דאָס הייסט, בא־זייטיקן אירע אינעווייניקסטע ווידערשפּרוכן און באַנוצן זיך מיט איר אויף ווייט־גייענדיקע געביטן, ערשט מיט יאָרן שפּע־טער פון דער צייט ווען ער האָט זי צום ערשטן מאָל פאַרמו־לירט פאַר זיך אַליין. כמעט ביזן טויט האָט ער ניט אויפ־געהערט צו אַרבעטן איבער איר, באַפרייען זי פון די פעלערן, אויסברייטערן און פאַרפולקומען.

אָבער וואָס מיינט עס? דאָס מיינט בלויז, אַז די טעאָריע איז געווען אַ נייע און אַז מען האָט זיך מיט איר פריער גע־מוזט געבויט באַקענען, זי שטודירן, אויספּרובירן און באַשטע־טיקן איר ריכטיקייט, אַיידער זי איז געוואָרן פאַרשטענדלעך פאַר ברייטערע וויסשאַפטלעכע קרייזן און איז אָנגענומען געוואָרן. וואָרום, הגם ס'איז, למשל, פאַר יעדן איינעם, וואָס האָט געלערנט די עלעמענטאַרסטע כללים פון אַריטמעטיק, די גרינגסטע זאַך צו „פאַרשטיין" און צו ענטפערן, אַז צוויי מאָל צוויי איז פיר און צען מאָל צען איז הונדערט, ווערט אָבער קיין מענטש ניט גרויסער מיטן ווייסן, אַז צוויי מאָל צוויי איז פיר. ער מוז עס פריער לערנען און באַשטעטיקן דורך דערפאָרונג, און אויב יעדעס לערנען איז שווער, איז דאָס דערלערנען אַ נייע טעאָריע, וואָס גייט קעגן פריער־אָנגענו־מענע באַגריפן, נאָך שווערער.

אויף זיינע עלטערע יאָרן האָט אַלבערט איינשטיין, ווען־כער האָט ליב געהאַט אַ שפּאַס, איין מאָל אויף אַזאַ אופן „דער־קלערט" די טעאָריע פון רעלאַטיוויטעט פון צייט: „וואָס איז דאָ ניט צו פאַרשטיין? ס'איז פשוט. וועז אַ מאַן זיצט אַפּ מיט אַ שיין מיידל אַ שעה צייט, זעט עס אים אויס, ווי אַ מי־נוט, אָבער זאָל ער זיך פרואווען אַוועקזעצן אויף איין מינוט אויף אַ הייסן אויוון, וועט עס אים אויסזען לענגער, ווי אַ שעה. אָט האָט איר די רעלאַטיוויטעט"...

דאָס איז, פאַרשטייט זיך, געווען איינשטיינס אַ שפּאַס, וועלכן קיינער און קודם־כל איינשטיין אַליין האָט ניט געגע־מען ערנסט. ס'איז אָבער אַ פאַקט, אַז שוין נאָכדעם, ווי אייני־שטיינס טעאָריעס זיינען „אָפּיציעל" אָנערקענט געוואָרן און אַ גרויסע צאָל פיזיקער האָבן זיך מיט איר גענומען באַנוצן, האָט אַ צאָל פון זיי גענומען מאַכן פון איינשטיינס לערע „פי־לאָסאָפישע" אויספירן, וואָס זיינען דער היפּוך פון דעם, וואָס איינשטיין אַליין האָט פיל מאָל דערקלערט, און זיי האָבן מער געשטימט מיט איינשטיינס אָנעקדאָטישער כאַראַקטעריסטיק פון זיין רעלאַטיוויטעט־טעאָריע.

לויט איינשטיינס אָנעקדאָט איז אויסגעקומען, אַז צייט איז אין אַ געוויסן זינען אַ זאַך פון אינדיווידועלן געשמאַק: מיט אַ שיין מיידל איז די צייט צו קורץ, און אויף אַ הייסן אויוון איז זי צו לאַנג. פון דעם קאָן מען מאַכן דעם אויספּיר, אַז קיין צייט איז איבערהויפּט ניטאָ, אַז דאָס איז בלויז אַן אינערעדעניש. און אויב צייט איז אַן אינערעדעניש, איז רוים, וואָס איז אין איינשטיינס לערע ענג פאַרבונדן מיט צייט, אויך ניט מער, ווי אַ פּערזענלעכער אינדרוק, אָדער אינערע־דעניש. און גייענדיק אַזוי ווייטער האָבן געוויסע איינשטיינס נעכטיקע פּרינציפּיעלע קעגנער און שפּעטער זיינע אומווילי־קע „אָנערקענער" געמאַכט דעם אויספּיר, אַז די אָביקטיוויטעט, מאַטעריעלע וועלט עקזיסטירט בכלל ניט, אַז זי „עקזיסטירט" בלויז אין אונדזערע פאַנטאַזיעס און באַגריפן. און אַזוי ווי מיר, מענטשן, זיינען דאָך אויך אַ טייל פון אָט דער „ניט עקזיסטירנדיקער" מאַטעריעלער וועלט, מיינט עס, אַז אויך מיר זיינען ניט מער, ווי „עמעצנס" אַ פאַנטאַזיע. וועמענס? פאַרשטייט זיך, פון עפּעס אַ „העכערן וועזן", פון גאָט...

דאָס איז זיכער ניט געווען אַלבערט איינשטיינס פילאָ־סאָפּיע, און ניט צוליב דעם האָט ער געשאַפן זיין טעאָריע. אָבער דאָס זיינען געווען אויספּירן, אין וועלכע פאַרשיידענע רעאַקציאָנערע „געלערנטע" און פילאָסאָפן האָבן זיך אָנגע־כאַפּט, — באַנוצנדיק זיך פון איין זייט דערמיט, וואָס די ברייטע מאַסן האָבן סיי־ווי ניט געוואוסט און ניט פאַרשטא־נען אין וואָס איינשטיינס רעלאַטיוויטעט־טעאָריע איז בא־שטאַנען, און צוויטנס דערמיט, וואָס איינשטיין אַליין האָט פאַרמולירט בלויז אַ נייע וויסנשאַפטלעכע טעאָריע, אויסגע־דריקט אין דער פאָרם פון אַ צאָל „שווערע" מאַטעמאַטישע פאַרמולעס און האָט אַליין ניט געפרואווט מאַכן קיין פילאָסא־פישע אויספירן פון זיין טעאָריע.

אין וואָס איז באַשטאַנען איינשטיינס רעלאַטיוויטעט־טע־אָריע און מיט וואָס האָט זי זיך אונטערשיידט פון דער ניו־טאָנישער פיזיק און מעכאַניק, וואָס האָט גהערשט אין דער ויסנשאַפט־וועלט אין משך פון כמעט 300 יאָר?

דער געניאַלער ענגלישער מאַטעמאַטיקער און אַסטרא־נאָם, אייזאק ניוטאָן, האָט געלעבט אין 17טן יאָרהונדערט, וועז דער פינצטערער מיטלאַלטער מיט זיינע „אַבסאָלוטע" באַגריפן וועגן אַלץ האָט זיך ערשט אָנגעהויבן ענדיקן. דער מיטלאַלטערלעכער אָרט דענקען און לעבן איז געווען געבויט

אויף אַן אַבסאָלוטער רעליגיע, וואָס דערלויבט ניט קיין שום צווייפלען; אויף דער אַבסאָלוטער מאַנאַרכיע, אויף אַבסאָלוטע איינגעשטעלטע און געירשנטע „רעכט" (און רעכטלאָזיקייט) פון די שטאָנדן, — פון די אַריסטאָקראַטן און פריצים, פון סוחרים און גילד־באַלמעלאָכעס, פון אַרבעטער און פויערן. אידער ניוטאָן האָט זיך באַוויזן אויף דער וועלט, איז גאָלי־לעאָ גאַליליי געמשפט געוואָרן דורך דער אינקוויזיציע פאַר שטיצן דעם אפיקורסישן געדאַנק, אַז די ערד דרייט זיך אַרום דער זון, בעת „יעדער איינער ווייסט" און די קירך און די היי־ליקע ספרים האַלטן, אַז ס׳איז פונקט פאַרקערט: די זון און די שטערן דרייען זיך אַרום דער ערד.

ניוטאָן האָט געמאַכט אַ גוואַלדיקע איבערקערעניש אין די דעמאָלטדיקע וויסנשאַפטלעכע באַגריפן דורך פאַרמולירן דעם געזעץ פון אַלגעמיינער גראַוויטאַציע (צוציאונג־קראַפט) און אויסאַרבעטן אויפן גרונט פון דעם דאָזיקן געזעץ די טע־אָריע וועגן די באַוועגונגען פון די הימלשע קערפערס, — פון די פלאַנעטן, דער זון און די שטערן. וואָס אָט די באַוע־גונגען שטעלן מיט זיך פאַר, פונוואַנען זיי נעמען זיך, האָט ניוטאָן ניט געטראַכט און ניט געקאָנט טראַכטן צו יענער צייט, וועו רעליגיע איז געווען דער באַזיס פון יעדער פילאָסאָפיע. ניוטאָן האָט פשוט אַנגענומען, אַז גאָט האָט געגעבן דעם ערשטן שטויס דער וועלט און פון דעמאָלט אָן האָט זי זיך שוין גענומען באַוועגן, לויט די קלוגע געזעצן, וואָס גאָט האָט אײנגעשטעלט און ער, ניוטאָן, האָט זיי אַנטדעקט.

און אויף וויפל די וויסנשאַפט האָט געהאָט צו טאָן מיט אַבסאָלוטע זאַכן, זאַכן וואָס מען קאָן זען, אויסמעסטן און מע־כאַניש פאַרשטעלן, האָט ניוטאָנס מעכאַניק געווירקט ביז אונדזערע צייטן און וווירקט אין אַ גרויסער מאָס אויך ביז היינטיקן טאָג.

אָבער דער 19טער יאָרהונדערט מיט דער גרויסער צאָל פאַליטישע, עקאָנאָמישע און וויסנשאַפטלעכע רעוואָלוציעס, וואָס זיינען אין אים פאַרגעקומען, האָט גאַנץ גרינטלעך צע־קלאַפט די אַלטע, פאַר־ניוטאָנישע באַגריפן וועגן „אַבסאָלוט־קייט". אַלע פריערדיקע באַגריפן וועגן אַבסאָלוטן גאָט, אַב־סאָלוטער רעליגיע, אַבסאָלוטער מאָנאַרכיע, אַבסאָלוטע, איין מאָל פאַר אַלע מאָל איינגעשטעלטע, עקאָנאָמישע באַציאונגען, זיינען צעשאָקלט און צעשמעטערט געוואָרן. די פאַרשיידענע צווייגן פון פיזישע וויסנשאַפטן, ווי מעכאַניק, עלעקטראָניק, כעמיע, אַסטראָנאָמיע, האָבן זיך אַנטוויקלט צו אַן אומגעהוי־ערער הויך. עלעקטריע איז געוואָרן די פירנדיקע פיזישע קראַפט אין דער וועלט. די כעמיע האָט אַרײַנגעקוקט טיף ניט נאָר אין די שטאָפן, וואָס מיר זעען, נאָר אין די עלעמענטן פון די שטאָפן, אין זייער אַטאָמישן געבוי, וועלכן מען קאָן מיט קיין אויג ניט זען. די אַסטראָנאָמען האָבן מיט זייערע דעליקאַטסטע אינסטרומענטן אַרײַנגעקוקט אין אַזעלכע הימל־שע וויטן, וועגן וועלכע מ׳האָט פריער אפילו ניט געחלומט.

צום סוף פון 19טן יאָרהונדערט איז אַנטדעקט געוואָרן די זייער וויכטיקע דערשיינונג פון עקס־שטראַלן און צוזאַמען דערמיט בכלל די אויסשטראַלונג־קראַפט פון פאַרשיידענע עלעמענטן. בעת דער מענטש פון גאָס און דער געלערנטער אין דער לאַבאָראַטאָריע האָט ביז דעם מיטן פון 19טן יאָר־הונדערט געהאָט צו טאָן און האָט געזוכט אויסצורעכענען און אויסצומעסטן בלויז די דערשיינונגען פון דער אויסערלע־כער „גרויסער" וועלט, וואָס מיר קאָנען מער אָדער וויניקער דירעקט באַנעמען מיט אונדזערע חושים, האָט מען אין דער צווייטער העלפט פון דעם 19טן יאָרהונדערט אָנגעהויבן אַלץ מער און מער אויפדעקן און אַרײַנדרינגען אין דער „קלענע־רער" מיקראָסקאָפישער וועלט פון מיקראָבן, באַקטעריעס, באַצילן, ווירוסן. נאָך דער אָנטדעקונג פון די עקס־שטראַלן דורך דעם קיורי פּאָר־פּאָלק אין פראַנקרייך, האָט מען אָנגע־הויבן צוקומען אַלץ נעענטער צום „אומטיילבאַרן" אַטאָם גופא און מען האָט אָנגעהויבן זוכן וועגן ווי אַרײַנצודרינגען אין אים און אים צעטיילן. און דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די אַלטע ניוטאָנישע מעכאַניק און די מאַטעמאַטישע פאָרמו־לעס, וואָס האָבן געטויגט פאַר די באַציאונגען און מעסטונגען פון דער גרויסער אויסערלעכער וועלט, פון דער ערד און די פלאַנעטן און די שטערן, טויגן ניט, אָדער פאַרענטפערן ניט די פראַגן וועגן די באַוועגונגען אין דער מיקראָסקאָפישער און סובמיקראָסקאָפישער וועלט פון מיקראָבן, ווירוסן, אַטאָ־מען, און באַזונדערס די אויסשטראַלונגען.

עס איז אָנטשטאָנען אַ נויטוועניקייט און עס זיינען אָנגעזאַמלט געוואָרן די באַדינגונגען פאַר אַ נייער טעאָריע, וואָס זאָל טיפער דורכדרינגען און דערקלערן די באַוועגונגען סיי אין דער אויסערלעכער גרויסער וועלט, סיי אין דעם קליינעם, מיקראָסקאָפישן און אפילו אומגעזעענעם וועלטל. דער דייטשער געלערנטער מאַקס פּלאַנק איז אויפן סאַמע שוועל פונעם 20טן יאָרהונדערט, אין יאָר 1900, אַרויסגעקומען מיט זיין „קוואַנטום־פעלד"־טעאָריע, וועלכע האָט פאַרבונדן אין איין פאַרמולע מאַטעריע און באַוועגונג, וועלכע די ניו־טאָנישע לערע האָט באַטראַכט פאַר צוויי גאַנץ באַזונדערע זאַכן. ער האָט באַטראַכט די אויסשטראַלונג־ענערגיע פון מאַטעריע פאַר אַ טייל פון דער מאַטעריע גופא און האָט גע־שאַפן אַ מאַטעמאַטישע פאָרמולע, וואָס האָט געגעבן אַ מעג־לעכקייט אויסצורעכענען די סומע פון דער אויסגעשטראָל־טער ענערגיע.

אין יאָר 1905 איז געקומען דער נאָך דעמאָלט זייער יונגער אַלבערט איינשטיין, אַן אומבאַקאַנטער און אומבא־מערקטער וויסנשאַפטלער אין ציריך, שווייץ, וואָס איז געווען איינער פון די גאָר וויניקע, וואָס האָבן אָפגעשאָצט די וויי־גייענדיקע באַדייטונג פון פלאַנקס טעאָריע וועגן ענערגיע־אויסשטראָלונג דורך היץ, ליכט, עקס־שטראָלן א. אַ. וו. און האָט מיט דער הילף פון דער דאָזיקער טעאָריע געשאַפן זיין פיל ברייטערע און פיל וויטער גרייכנדיקע רעלאַטיוויי־טעט־טעאָריע.

די פיזיש־מאַטעמאַטישע פרטים און פאָרמולעס — זייער קאָמפליצירטע אפילו ווען זיי זיינען איינפאַך אין די אויגן פון ספעציאַליסטן, איז דאָ ניט נויטיק און ניט מעגלעך צו ברענגען און מיר קאָנען זיי רואיק איבערלאָזן פאַר פאַכלייט.

בקיצור אָבער באַשטייט די טעאָריע פון רעלאַטיוויטעט אין דעם, וואָס זי האָט אָפגעוואָרפן די ניוטאָנישע באַגריפן וועגן דער זעלבשטענדיקער און באַזונדערער עקזיסטענץ פון שטח און צייט ווי אַבסאָלוטע דערשיינונגען, אָפגעטיילט און אומאָפהענגיקע פון דער איבעריקער מאַטעריעלער וועלט און פון דער באַוועגונג, וואָס קומט כסדר פאָר, ווי מיר וויסן איצט, ניט נאָר צווישן די גרויסע הימלשע קערפערס, נאָר אויך אינעווייניק, אין יעדן מין מאַטעריע, אין יעדן אַטאָם, וועלכער שטעלט מיט זיך פאָר דאָס מיקראָסקאָפישע וועלטל אין באַוועגונג. אָנשטאָט צו באַטראַכטן די אַלע דערשיינונגען

ווי אַבסאָלוטע, אָפּגעטיילטע און אומפאַרבינדלעכע, איז אייג־ שטיינס רעלאַטיוויטעט־טעאָריע געבויט אויף דער איינהייט פון שטח און צייט מיט דער באַוועגונג פון דער מאַטעריע. מיט אַנדערע ווערטער: שטח און צייט זיינען צוויי זייטן פון איין דערשיינונג, וואָס וויזיט זיך אַרויס אין באַוועגונג פון דער מאַטעריע און איז אויפן ענגסטן אופן פאַרבונדן מיט דער עק־ זיסטענץ פון דער מאַטעריע, — דאָס הייסט, פון דער מאַטעריי־ עלער וועלט. פון דעם איז געדרונגען, אַז די מאַסע פון דער מאַטעריע איז ענג פאַרבונדן מיט דער שנעלקייט פון דער באַ־ וועגונג, וואָרום שנעלקייט מיינט צייט און שטח, און וואָס שנעלער די באַוועגונג אָלץ גרעסער די מאַסע.

די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון דער דאָזיקער טעאָריע האָט איינשטיינען געבראַכט צו זיין באַרימטער פאָרמולע לויט וועלכער די סומע ענערגיע, פון וועלכער אַ באַשטימטע מאַ־ סע באַשטייט, איז גלייך צו דער מאַסע געכופלט אויף דעם קוואַדראַט פון שנעלקייט, — דערביי ווערט פאַר דער מאָס פון שנעלקייט געניומען די שנעלקייט פון ליכט, וואָס לויפט דורך 186 טויזנט מייל אַ סעקונדע. די דאָזיקע פאָרמולע איז געוואָרן דער באַזיס פון דער נייסטער אַטאָמיש־פיזישער וויסנשאַפט, פון שפּאַלטן דעם אַטאָם, כדי אַרויסצובאַקומען די גוואַלדיקע ענערגיע, און צום סוף — פון די אַטאָמישע אויפ־ רייס־שטאָפן און מעכאַניזמען.

*
**

איינשטיינס פאַרדינסטן פאַר דער וויסנשאַפט זיינען איצט פולשטענדיק אַנערקענט דורך דער וויסנשאַפט־וועלט ווי עפּאָכן־מאַכנדיקע, ווי אַזעלכע, וואָס האָבן באַווירקט דעם גאַנצן מענטשלעכן געדאַנק, אויף לאַנגע צייטן פאַראויס. די פילאָסאָפישע באַדייטונג פון איינשטיינס רעלאַטיוויטעט־טע־ אָריעס (פון דער „ספּעציעלער" און דער „פאַראייניקטער") ליגט אין דעם, וואָס איינשטיין האָט דעם לעצטן האַלבן יאָר־ הונדערט פון זיין לעבן כסדר און אומדערמידלעך געאַרבעט איבער דער אויפגאַבע אָפּצושאַפן די דואַליסטישע פאָרשטע־ לונג וועגן דער וועלט, ווי וועגן אַן אָביעקט, וואָס ווערט באַ־ווירקט און געשטויסן דורך פאַרשיידענע כוחות, און אויסצו־ גפּינען אַנשטאָט דעם אין פאָרמולע, וואָס זאָל אויף אַ מאַניסטישן אופן אויסדריקן די אייגנהייטלעכקייט פון אַלע מאַטעריעלע נאַטור־גזעצן, וואָס רעגולירן דעם גאַנג פון אונדזער וועלט. ער אַליין האָט פון דעם געמאַכט פאַר זיך פילאָסאָפישע אויספירן, וואָס האָבן אים דערפירט געזעל־ שאַפטלעך צו פראָגרעסיוועם סאָציאַליסטישע אידייען, — הגם ער האָט, אויף וויפל ס'איז באַקאַנט, קיינמאָל פאָרמעל זיך ניט אָנגעשלאָסן אין קיין שום פאָרטיי.

אינטערעסאַנט איז אין דעם פּרט זיין „אָנזאָג צו די צו־ קונפטיקע דורות" *):

„אונדזער צייט איז רייך אין דערפינדעריש מוחות, וואָס זייערע דערפינדונגען וואָלטן געקאָנט באַדייטנדיק פאַרלייכ־ טערן דאָס לעבן. מיר שפּאַנען איבער די ימים דורך קראַפט און נוצן אויס קראַפט כדי צו באַפרייען דעם מענטשן פון אייגמידדיקער מוסקול־אַרבעט. מיר האָבן זיך אויסגעלערנט פליען און מיר קאָנען איבערשיקן בשורות און נייס איבער דער גאַנצער וועלט אָן שוועריקייט, מיט דער הילף פון עלעק־ טרישע כוואַליעס.

*Albert Einstein — "Out of My Later Years", p. 11.

„אָבער די פראָדוקציע און פאַרטיילונג פון פראָדוקטן איז פולשטענדיק אומאָרגאַניזירט, אַזוי אַז יעדער איינער מוז מורא האָבן אויסגעשלאָסן צו ווערן פון דעם עקאָנאָמישן ציקל און אויף אַזאַ אופן מוזן לעבן פון אַ מאַנגל אין אַלץ. נאָך מער, מענטשן פון פאַרשיידענע לענדער מאָרדעווען אויס איינע די אַנדערע אין פאַרשיידענע צייטן, און דאָס איז ווידער אַ סיבה, פאַרוואָס יעדער איינער, וואָס טראָכט וועגן דער צו־ קונפט, מוז לעבן אין מורא און טעראָר".

דאָ זענען מיר פאַר זיך דעם גרויסן געלערנטן און מענטשן־ פריינט, וועלכער פאַרדאַמט עקאָנאָמישע אומגלייכהייט און מלחמות, אָבער באַלד נאָכדעם קומען ביי אים אַזעלכע שורות: „דאָס (די עקאָנאָמישע נויט און מלחמות) איז אַ רעזולטאַט פון דעם, וואָס דער קולטור־ניוואָ און דער כאַראַקטער פון די מאַסן איז אומפאַרגלייכלעך נידעריקער, איידער די אינטע־ ליגענץ און דער כאַראַקטער פון די ווינציקע, וואָס פראָדוצירן עפּעס וועלט פאַר דער געזעלשאַפט". דאָ האָבן מיר שוין פאַר זיך דעם אינטעלעקטואַל, וואָס איז אָפּגעריסן פון די מאַסן און גלויבט וויניק אין איר אינטעליגענץ און פאַרשטאַנד.

אָבער אַלבערט איינשטיין האָט זיך ניט באַרואיקט מיט אַזאַ כאַראַקטעריסטיק פון די מאַסן. ער האָט צוגעגעבן נאָך אַ פּאָר שורות צו זיין וואַרנונג:

„איך גלויב, אַז די קומענדיקע דורות וועלן לייענען די דאָזיקע שורות מיט אַ געפיל פון שטאָלץ און אַ באַרעכטיקטן געפיל פון העכערקייט".

פון העכערקייט איבער וועמען? איבער די, וואָס דער־ שאַצן ניט די אינטעליגענץ פון דרייטע מאַסן, אָדער אי־ בער אַ געזעלשאַפט, וואָס האָט נאָך ניט באַוויזן אויסצושליסן פון זיך נויט, מורא און מלחמות?

מיר האָבן פריער אָנגעוויזן, אַז רעאַקציאָנערע עלעמענטן, וואָס האָבן פון אָנהייב ביטער באַקעמפט איינשטיינען און זיינע רעלאַטיוויטעט־טעאָריעס, האָבן שפּעטער אויסגענוצט די דאָ־ זיקע טעאָריעס, כדי צו בויען דורך זיי אַ „בריק צו גאָט", דורך אָפּלייקענען די זעלבשטענדיקע עקזיסטענץ פון דער מאַטעריעלער וועלט און פאַרצושטעלן זי ווי דעם רעזולטאַט און אויסדרוק פון אידייען און פון אַ טרעגער פון דער „העכ־ סטער אידייע", פון גאָט. מען דאַרף צוגעבן, אַז איינשטיין אַליין איז געווען טיילווייז שולדיק אין דעם, וואָרום הגם ער איז געווען זייער פינקטלעך און קריטיש צו זיך אַליין אין דער פאַרמולירונג פון זיינע וויסנשאַפטלעכע טעאָריעס, האָט ער אָבער זיך געהאַלטן וועגן רעליגיע אויף אַן אופן, וואָס האָט געבראַכט צו גאַנץ אַנדערע אויספירן, ווי די, וואָס ער האָט באַצווועקט.

אין זיינעם אַן אַרטיקל וועגן „קאָסמישער רעליגיע" דער־ קלערט ער, למשל, גאַנץ קאַטעגאָריש: „פון אַ שטודיום פון דער געשיכטע איז מען געוויגט צו באַטראַכטן רעליגיע און וויסנשאַפט ווי אַנטאָגאָניסטן, וואָס קאָנען ניט איבערגעבעטן ווערן... וואָרום פאַר יעדערן, וואָס איז דורכגעדרונגען מיטן באַגריף וועגן אורזאַך־גזעזע אין אַלץ וואָס עס קומט פאָר, איז דער גדאַנק פון וועגן אַ וועזן (גאָט), וואָס מישט זיך אַריין אין גאַנג פון די געשעענישן אין דער וועלט אַבסאָלוט ניט אָנגענומאַר. ניט די רעליגיע פון מורא, ניט די סאָציאַל־מא־ראַלישע רעליגיע קאָן ניט האָבן קיין האָפּט אין זיינע אויגן. אַ גאָט, וואָס באַלוינט און באַשטראָפט, איז פאַר אים אומ־ דענקבאַר, וואָרום אַ מענטש האָנדלט אין הסכם מיט אַן אי־ נערלעכער און אויסערלעכער נויטוועניקייט און וואָלט דע־

ריבער אין די אויגן פון אַ גאָט געווען פּונקט אַזוי ווייניק פאַראַנטוואָרטלעך, ווי אַ ניט־לעבעדיקע זאַך איז פאַראַנט־וואָרטלעך פאַר די באַוועגונגען, וואָס עס מאַכט דורך".

אין אַזאַ קלאָרער שטעלונג בלייבט ניט קיין פּלאַץ פאַר רעליגיע, וואָס איז שטענדיק פאַרבונדן, אַזוי אָדער אַנדערש, מיט אַ באַגריף וועגן אַ „העכערן וועזן", פון גאָט, מיט אַ דער־וואַרטונג פון באַלוינונג, אָדער שטראָף און מיט דער אַריינ־מישונג פון דעם „העכערן וועזן" אין דעם נאַטירלעכן גאַנג פון דערשיינונגען.

אָבער אין דעם זעלביקן אַרטיקל דערקלערט איינשטיין, אַז ס'איז פאַראַן, אמת, ביי אויסנעמלעך באַגאַבטע און נאָבעלע מענטשן און אפילו גרופּעס „אַ קאָסמישער רעליגיעזער גע־פיל". דאָס דריקט זיך אויס אין דעם, וואָס דער מענטש פילט די פּוסטקייט פון זיינע פאַרלאַנגען און צילן און די נאָבלקייט און די מערקווירדיקע אָרדענונג, וואָס ווערן אַנטפּלעקט אין דער נאַטור און אין דער געדאַנקען־וועלט. „ער פילט זיין אינ־דיווידועלע עקזיסטענץ, ווי אַ געפענקעניש און זוכט אויסצו־לעבן זיך אין דער פולקייט פון עקזיסטענץ ווי אַן איינהייט, וואָס איז פול מיט באַדייטונג".

ער, איינשטיין אַליין, מאַכט פון דעם דאָזיקן „קאָסמישן רעליגיעזן געפיל" אַן אויספיר, אַז „עס קומט אויס, אַז גראָד צווישן די הערעטיקער („אפּיקורסים") פון אַלע דורות, גע־פינען מיר מענטשן, וואָס זיינען אינספּירירט געוואָרן דורך דער העכסטער רעליגיעזער איבערלעבונג. אָפטמאָל האָבן זיי אויסגעזען אין די אויגן פון זייערע מיטגלידער, ווי אַטעאיסטן, אָבער אַמאָל אויך ווי הייליקע...

„ווי קאָן די דאָזיקע קאָסמישע רעליגיעזע איבערלעבונג איבערגעגעבן ווערן פון מענטש צו מענטש, אויב זי קאָן ניט פירן צו קיין באַשטימטער קאָנצעפּציע וועגן אַ גאָט און צו אַ טעאָלאָגיע (לערע וועגן געטלעכקייט)? מיר שיינט, אַז די וויכטיקסטע פונקציע פון קונסט און וויסנשאַפט איז אויפצו־וועקן און אָנצוהאַלטן אַ לעבעדיקן דעם דאָזיקן געפיל ביי די, וואָס קאָנען אים באַנעמען"...

אָבער אויב די דאָזיקע „קאָסמישע רעליגיע" ווערט אויס־געדריקט דורך קונסט און וויסנשאַפט (וואָס איז אין פולן ווי־דערשפּרוך מיט אַלע אַנדערע „געוויינלעכע" רעליגיעס, וואָס זיינען געבויט אַרום אַ „גאָט"), און אויב גראָד אפּיקורסים און אַטעאיסטן (אָדער די וואָס מען באַטראַכט פאַר אַזעלכע) זיי־נען אָפט די בעסטע אויסדריקער פון אַזאַ מין „רעליגיע", איז קלאָר, אַז איינשטיין, וועלכער האָט זיך בכלל אויסגעצייכנט מיט זיין קרישטאָל־קלאָרן דענקען, האָט דאָ געטאָן איינס פון די ביידע: אָדער ער האָט צעפּלאָנטערט די באַגריפן, אידענ־טיפיצירנדיק סאָציאַלן אידעאַליזם, קונסט און וויסנשאַפט מיט אַ ספּעציעלער פאָרם פון אַ ניי־מאָדנער „קאָסמישער" רעליגיע, — אָדער ער האָט ביי זיך אַליין ניט געקאָנט פּועלן אויסצושליסן רעליגיע פון זיין פילן (אויב ניט דענקען), און האָט פאַר איר געזוכט אַ שטיקל פּלאַץ אין דער פאָרם פון קונסט און וויסנשאַפט.

דאָס דאָזיקע „אַרומשפּילן זיך מיט רעליגיע" מצד גע־וויסע „אָנהענגער" פון איינשטיינען און פון זיין זייט גופא, איז עס, אגב, געווען איינע פון די סיבות, פאַרוואָס מאַרקסיסטן (ספּעציעל אין סאָוועטנפאַרבאַנד) האָבן אָננעמענדיק איינ־שטיינס גרויסע וויסנשאַפטלעכע אויפטוען און די באַדייטונג פון זיין זוכן פון אַן איינהייטלעכער פאָרמולע פאַר אַלע מאַטע־ריעלע דערשיינונגען, זיך שטענדיק באַצויגן מיט אַ געוויסן חשד צו דער פילאָסאָפיע, וואָס איז פאַרבונדן געוואָרן מיט איינשטיינס רעלאַטיוויטעט־טעאָריע.

די זעלביקע ניט־קלאָרקייט אין זיין בעצם ריכטיקער באַציאונג באַמערקן מיר אויך אין איינשטיינס אַרויסזאָגונג וועגן מלחמה. איינשטיין איז געווען, ווי ער האָט זיך אַליין באַצייכנט אַ „מיליטאַנטישער פּאַציפיסט" און אַ מוטיקער קעג־נער פון קריג. ער האָט דערקלערט: „מיר אַלע ווייסן, אַז ווען עס קומט אַ מלחמה נעמט יעדער מאַן אָן די פליכט צו באַגיין אַ פאַרברעכן, — דעם פאַרברעכן פון מאָרד — יעדער איינער פון זיין לאַנד".

וואָס־זשע דאַרף מען טאָן, כדי אויסצומיידן אַזאַ פאַר־ברעכן? איינשטיין האָט וועגן דעם צוויי פאָרשלאַגן: ערשטנס, אין צייט פון מלחמה אָפּצוזאָגן זיך צו דינען אין מיליטער, — הגם דאָס פאָדערט שווערע פּערזענלעכע קרבנות; צווייטנס, — אין צייט פון שלום — קעמפן קעגן געצוואונ־גענער מיליטער־דינסט און אָפן דערקלערן אין די לענדער, וואו געצוואונגענע מיליטער־דינסט עקזיסטירט, אַז מען וועט זיך אין פאַל פון אַ מלחמה ניט באַטייליקן אין איר. „און צו די שרעקעדיקע, וואָס האָבן מורא אַריינגעזעצט צו ווערן דערפאַר אין טורמע, זאָג איך: איר דאַרפט ניט מורא האָבן פאַר טורמע. וואָרום אויב איר קאָנט מאַכן, אַז אפילו בלויז צוויי פּראָצענט פון דער וועלט־באַפעלקע־רונג זאָלן דערקלערן אין צייט פון שלום: „מיר וועלן ניט גיין אין קריג, מיר דאַרפן אַנדערע מיטלען צו לייזן אינ־טערנאַציאָנאַלע סכסוכים", וועלן אָט די צוויי פּראָצענט זיין גענוג, — ווייל אין דער גאַנצער וועלט זיינען ניטאָ אַזוי פיל טורמעס צו האַלטן זיי דאָרטן"...

אַז דער דאָזיקער נאָבעלער פּלאַן האָט ניט געאַרבעט ווייסן מיר, ליידער, פון די דערפאַרונגען פון דער לעצטער וועלט־מלחמה און פון די געשעענישן נאָכדעם. און אַז ער האָט ניט געקאָנט אַרבעטן האָט פאַר איינשטיינען געדאַרפט זיין קלאָר, ווען ער וואָלט גענומען אין אַכט דאָס, וואָס ער האָט אויסגעצייכנט געוואוסט, אַז: ערשטנס, זיינען פאַראַן מלחמות און מלחמות, — און מלחמות פאַר באַפרייאונג און זעלבסטפאַרטיידיקונג קעגן אונטערדריקער זיינען דער העכסטער מאָראַלישער געבאָט, וואָס מענטשן נעמען אויף זיך ניט געצוואונגענערהייט; און צווייטנס, אַז דער קאַמף קעגן מלחמות קאָן ניט זיין קיין פּערזענלעכער, פון באַ־זונדערע, מעג אפילו זיין מיליאָנען, נאָבעלע יחידים, נאָר אַז ער מוז זיין אַ געזעלשאַפטלעך־אָרגאַניזירטער, געבויט אויף אַ ברייטער סאָציאַלער באַזע, ווייל אַגרעסיווע מלחמות זיינען ענג פאַרבונדן מיטן גאַנצן סאָציאַלן קאָמפּלעקס פון דער מלוכה.

דאָס איגנאָרירן די סאָציאַלע זייט פון מלחמות האָט איינשטיינען געבראַכט אין 1947 צו אַן אינטערעסאַנטער בריוו־דיסקוסיע מיט אַ גרופּע באַקאַנטע סאָוועטישע גע־לערנטע, ווי ס. וואַווילאָוו, א. נ. פרומקין, א. יאָפע און נ. סעמיאָנאָוו. אַלבערט איינשטיין האָט זיך, ווי באַקאַנט, צו יענער צייט אַרויסגעזאָגט פאַר אַ „וועלט־רעגירונג", ווי דעם בעסטן מיטל צו באַזייטיקן מלחמות אויף דער ערד. ער האָט דערביי איגנאָרירט דעם פאַקט, וואָס געוויסע רעאַקציאָנערע „פּאַציפיסטן", וואָס זיינען אין דער אמתן דינער פון אימפּע־ריאַליזם, האָבן שטאַרק אַגיטירט פאַר אַ „וועלט־רעגירונג", וואָס וואָלט אונטער די עקזיסטירנדיקע אומשטענדן קאָנטראָ־לירט געוואָרן, פּונקט ווי די יו־ען, דורך איינער, אָדער עט־

לעכע אימפּעריאַליסטישע גרויסע מלוכות. די סאָוועטישע גע־
לערנטע האָבן אָנגעוויזן אינטיינען אין אַן אָפּענעם בריוו,
אַז אַ „וועלט־רעגירונג", ספּעציעל אונטער קאָפּיטאַליסטישע
רעגירונגען, איז פונקט אַזאַ קליינע גאַראַנטיע קעגן מלחמה,
ווי אַן אַרטיקע רעגירונג. וואָרום מלחמות ווערן איצט פאַר־
אורזאַכט ניט דורך רעגירונגען בכלל, נאָר דורך די קאָפּיטאַ־
ליסטישע מאָנאָפּאָל־קרעפטן, וואָס זוכן אַרויפצווינגען אויף
דער וועלט זייערע אימפּעריאַליסטישע אינטערעסן.

איינשטיין האָט אין זיין ענטפער צוגעגעבן די ריכטיקייט
פון אַ צאָל טענות פון די סאָוועטישע געלערנטע, אָבער ער
האָט געפֿרוואוט אַריבערטראָגן די דיסקוסיע אויף אַן אַנדער
פלאַך: ווי קאָנען די סאָוועטישע געלערנטע, וואָס זיינען קעגן
דער אַנאַרכיע אין עקאָנאָמישן לעבן, פאַרטיידיקן אין דער
זעלביקער צייט די אַנאַרכיע אין אינטערנאַציאָנאַלן לעבן,
וואָס נעמט זיך פון דער עקזיסטענץ פון באַזונדערע קאָנקורי־
רנדיקע מלוכות?

און דער קלאָר־דענקענדיקער איינשטיין האָט ווידער
ניט באַמערקט, אַז די „קאָנקורענץ" צווישן די מלוכות, וואָס
פירט אָפט צו מלחמות, נעמט זיך ניט פון דעם, וואָס זיי זיינען
באַזונדערע מלוכות, נאָר פון דעם, וואָס אַ צאָל פון די מלוכות
ווערן באַהערשט פון קלאַסן, וואָס זיינען פאַראינטערעסירט
אין אָנהאַלטן אַ סאָציאַלע אָרדענונג, געבויט אויף בלוטיקער
קאָנקורענץ.

די דאָזיקע „קעגנערשאַפט" צו דער עקזיסטענץ פון באַ־
זונדערע מלוכות האָט אָבער ניט געשטערט אינשטיינען
אַרויסצוואויזן גרויסע סימפּאַטיעס צום ציוניזם, — צו דער
באַזעצונג פון יידישע מאַסן אין פאַלעסטינע און צו דער גרינ־
דונג און פאַרטיידיקונג פון דער ישראל־מלוכה. אין אַן אַר־
טיקל אונטערן נאָמען „דהי דזשואיש האָומלענד" (אין דעם
דערמאָנטן בוך „קאָסמיק רעלידזשען"), דערקלערט ער נאָך
אין 1931: „צוליב דער איצטיקער לאָגע פון דעם וועלט־
יידנטום איז איצט מער ווי ווען עס איז נויטיק צו פֿרעזער־
ווירן די יידישע געמיינשאַפט אין אַ לעבנספייאיקער פאָרם.
דער דאָזיקער ציל קאָן אַמבעסטן דערגרייכט ווערן דורך דער
קאָלאָניזאַציע פון פאַלעסטינע... און דורך אָנהאַלטן די יידי־
שע טראַדיציע. ... דער אויפבוי פון פאַלעסטינע אַלס יידי־
שע נאַציאָנאַלע היים אונטערשיידט זיך פונדאָמענטאַל פון אַלע
אַנדערע יידישע אקטיוויטעטן פון אונדזער צייט, דאָס איז אַ
באַווּעגונג צו העלפן ניט יחידים, נאָר אַ גאַנצער נאַציע".

און אינשטיין דריקט אויס די האָפענונג, אַז „פאַלעסטינע
וועט ווערן אַ קולטור־צענטער פאַר דעם גאַנצן יידנטום, אַ
מקום מקלט פאַר די פאַרפאָלגטע, אַ טעטיקייט־פעלד פאַר די
בעסטע צווישן אונדז, אַן אידעאַל, וואָס וועט פאַראיניקן אַלע
יידן פון גאָר דער וועלט און ברענגען צו זייער גייסטיקן
ווידערגעבורט".

אין דעם דאָזיקן אַרטיקל טרעט אינשטיין, ווי מיר זעען,
אַרויס ווי אַ 100־פּראָצענטיקער „אַלגעמיינער" בורזשואַזער
ציוניסט, — הגם ביי אַנדערע געלעגנהייטן לייקנט ער זיין
ספּעציעלן צובונד צו אַ וועלכן עס איז פאַלק און לאַנד.

אָבער אַלבערט אינשטיינס באַציאונג צו יידן, צום יידישן
פאָלק, צו ישראל איז אַ באַזונדערער, זייער אינטערעסאַנטער
קאַפּיטל, וועלכער פאַרדינט אַ באַזונדערע באַהאַנדלונג.

דאָ איז בלויז נויטיק צו באַטאָנען: בעת אינשטיין האָט
געהאָט צו טאָן מיט וויסנשאַפֿט איז ער געווען אַ דרייסטער
רעוואָלוציאָנער, וואָס האָט זיך ניט געשראָקן צו צעשטערן
אָפּגעלעבטע וויסנשאַפטלעכע „הייליקייטן" און צו בויען אויף
זייערע חורבות אַ נייע וועלט. דאָ איז ער געווען דער קלאָרער,
אומקאָמפּראָמיסלעכער דענקער, וואָס האָט אפשר ניט געהאַט
קיין צווייטן גלייכן צו זיך אין אונדזער צייט.

אָבער וען עס איז געקומען צו געזעלשאַפטלעכע פראָגן,
וואָס האָבן אים אייגנטלעך שטענדיק אינטערעסירט און וואָס
האָבן ביי אים פאַרנומען אַן אַלץ גרעסערן און גרעסערן אָרט,
ספּעציעל זינט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט ער מער
„געטראַכט מיטן האָרץ", איידער מיטן קאָפּ, און איילנדיק
אַרויסצוזאָגן זיך וועגן זיי, האָט ער וויניק געזאָרגט וועגן
זייער פּולער באַגרינדעטקייט, אָדער וועגן זייערע ווידער־
שפּרוכן. אָבער סיי וועלן ער איז געווען געראָטן, סיי וועלן ער
האָט זיך געפֿלאָנטערט אין סאָציאַלע ווידערשפּרוכן, קאָן מען
איין זאַך זאָגן וועגן אים מיט דער פולסטער זיכערקייט: זיין
האָרץ, פונקט ווי זיין קאָפּ איז שטענדיק געווען אויפן ריכטיקן
פלאַץ, און וועגן דעם וואָס ער האָט באַטראַכט פאַר ריכטיק
און פאַר נויטיק, — ווי, למשל, דעם קאַמף קעגן פאַשיזם און
קעגן דער רעאַקציע אין אַמעריקע, האָט ער זיך אָפּגעזאָגט
צו שווייגן און איז שטענדיק אַרויסגעטראָטן קלאָר, שאַרף,
דרייסט און אומקאָמפּראָמיסלעך.

אַלבערט אינשטיינס וואָרט איז דעריבער געווען אַ וויכ־
טיקע הילף אין קאַמף פאַר אַ בעסערער און שענערער וועלט,
פונקט ווי זיינע וויסנשאַפטלעכע טעאָריעס זיינען געווען אַ
קאָלאָסאַלער שריט אין דער ריכטונג פון בעסער באַגריפן
און באַהערשן דורך דעם מענטשלעכן גייסט די גאַנצע פיזישע
וועלט.

צום סוף — דער „זעלבסטפֿארטרעט", וואָס אַלבערט
אינשטיין האָט געגעבן וועגן זיך אַלס אַריינפיר אין זיין לעצטן
בוך „אָוט אָוו מאַי לעיטער יירס" (פון מיינע לעצטע יאָרן*):

„... מערסטנטיילס טו איך דאָס, צו וואָס מיין נאַטור
שטויסט מיך. ברענגט עס אין אַ פאַרלעגנהייט צו קריגן דער־
פאַר אַזוי פיל רעספּעקט און ליבע. פיילן פון האָס זיינען אויך
געשאָסן געוואָרן אין מיר, אָבער זיי האָבן מיך קיינמאָל ניט
געטראָפן, ווייל זיי האָבן עפּעס באַלאַנגט צו אַן אַנדער וועלט,
מיט וועלכער איך האָב ניט קיין שום שייכות.

„איך לעב אין דער איינזאַמקייט, וואָס איז פיינלעך אין
דער יוגנט, אָבער איז זיס אין די יאָרן פון רייפקייט".

דאָ האָבן מיר פאַר זיך דאָס זעלבסטבילד פון איינשטיינען,
וועלכער איז אין זיין באַשיידנקייט געווען פונקט אַזוי עכט,
ווי אין זיין וויסנשאַפטלעכער גרויסקייט. אָבער דאָ האָבן
מיר אויך דעם כאַראַקטעריסטישן איינשטיין־„וויידערשפּרוך":
אין דער „אייגזאַמקייט" אין וועלכער איינשטיין האָט געלעבט
אין זיינע רייפע יאָרן און וואָס איז אים געווען אַזוי „זיס",
איז ער שטענדיק געווען אַרומגערינגלט מיט מענטשן, האָט
זיך שטענדיק מיט גרייטקייט אָפּגערופן אויף אַלץ וואָס האָט
אינטערעסירט די גאַנצע מענטשהייט, זיין פאָלק און זיינע
מיטמענטשן, און ער האָט מיטן פולסטן רעכט געקאָנט זאָגן
וועגן זיך:

„אַ מענטש בין איך און קיין מענטשלעכע זאַך איז מיר
ניט פרעמד".

---

*Out of My Later Years, Philosophical Library, New York, 1950.

איינשטיין דער ייִד

וועגן דעם פֿאַרשטאַרבענעם גאון, אַלבערט איינשטיין, איז מיט רעכט געזאָגט געוואָרן, אַז ער איז געווען אַ גרויסער געלערנטער, אַ גרויסער מענטש און אַ גרויסער ייִד. דאָס וואָרט „גרויס", באַזונדערס וועָן מען באַנוצט עס וועגן אַ פֿאַרשטאַרבענעם, ווערט אָפט אַזוי מיסברויכט, אַז עס פֿאַרלירט אינגאַנצן די באַדייטונג. עס וועט אָבער בשום אופן ניט זיין קיין גוזמא צו זאָגן, אַז וועָן מען וועגדט אָן דאָס וואָרט אויף איינשטיינען, איז עס ניט גרויס געגנוג.

וואָס מיינט עס, וועָן מיר זאָגן, אַז אַלבערט איינשטיין איז געווען אַ גרויסער ייִד? דאָס מיינט אין דעם פֿאַל, אַז דער מענטש איז געשטאַנען אין זיינע באַגריפֿן וועגן ייִדישקייט און אין זיין באַציאונג צו ייִדן און ייִדישע פֿראָבלעמען מיט צען קעפּ העכער פון דעם וויִיט־גרעסטן טייל פון די ייִדן, וועלכע מען באַטיטלט אָפט מיט דעם ביינאָמען „גרויסע".

וואָרום ביי איינשטיינען איז זיין ייִדישע גרויסקייט געווען אַ רעזולטאַט, אָדער אָן אויסדרוק פון זיין גרויסער מענטשלעכקייט, פון זיין מענטשלעכער גרויס, און זיין מענטשלעכקייט און ייִדישקייט זיינען געווען אינערלעך פֿאַרבונדן מיט זיין גרויסקייט פון אַ וויסנשאַפטמאַן. אין דער וויסנשאַפט, אין זיין ספּעציעלן פֿאַך פון מאַטעמאַטיק פון דעם אוניווערז, האָט איינשטיין זיך שטענדיק, זינט ער איז צום ערשטן מאָל מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק אַרויסגעקומען מיט זיין רעלאַטיוויטעט־טעאָריע, באַמיט צו דערפירן זיין וויסנשאַפט צו דער אינפֿאַכסטער, קירצסטער, אַלץ־אַרומנעמענדיקער פֿאָרמולע. און אַזאַ קורצע, אַלץ־אַרומנעמענדיקע פֿאָרמולע האָט ער געזוכט אויך פֿאַר דער וועלט פון מענטשן, פֿאַר דער געזעלשאַפט און אירע פֿראָבלעמען אָרום אים. ער אַליין האָט ביי אַ צאָל געלעגנהייטן פֿאָרמולירט די דאָזיקע געזעלשאַפט־לעכע פֿאָרמולע זיינע: אומאָפּהענגיקייט, געראָטקייט, אַכטונג צו דעם מין מענטשן. זיין באַגריף וועגן געראָטקייט האָט אים, דעם „ריינעם געלערנטן", געבראַכט צו אַ סאָציאַליסטישער וועלט־אָנשויאונג. זיין באַגריף וועגן אומאָפּהענגיקייט פון דעם מענטשן האָט אים געפֿירט דערצו, אַז ער זאָל שטענדיק ניט נאָר גרייט זיין, נאָר ממש זוכן די געלעגנהייט צו קעמפֿן פֿאַר דעם, וואָס ער האָט באַטראַכט פֿאַר ריכטיק, אומאָפּהענגיק פון דעם, וואָס פֿאַר אַן אייגנדרוק דאָס וועט מאַכן אויף מענטשן, ספּעציעל אויף די, וועמעס אומגערעכטיקייט ער האָט באַקעמפט, אומאָפּהענגיק פון דעם, וואָס פֿאַר אַ רעזולטאַט דאָס קאָן האָבן פֿאַר אים פֿערזענלעך. און פון דעם באַגריף פון אַכטונג צום מענטשן האָט ער פֿאַר זיך אויסגעבויט זיין איגענע פֿאָרם פון ייִדישקייט, פון באַציען זיך צו די ייִדישע מאַסן, צו זייער אָרט אין דער געזעלשאַפט, צו זייער צוקונפט.

אין זיין פּאָזיטיוון, אַקטיוון און פּראָגרעסיוון אינטערעס צום ייִדישן פֿאָלק און צו זיינע פֿראָבלעמען האָט זיך אַלבערט איינשטיין שטאַרק אונטערשיידט ניט נאָר פון די דייטשע ייִדן, פון וועלכע ער האָט אַליין געשטאַמט, נאָר אפֿשר נאָך מער פון דעם קלאַס מענטשן, צו וועלכן ער האָט געהערט, — פון דעם קלאַס פון די גרויסע, וועלט־אָנערקענטע געלערנטע, פֿאַר וועלכע די גאַנצע וועלט איז אָפֿן און פֿאַר וועלכע זייער ייִדישע אָנגעהעריקייט און פֿאַרבינדונגען זיינען אָפּט אַ שטערונג, — וועָרן פון זיי, יעדנפֿאַלס, געווייגלעך באַטראַכט וויִ אַ שטערונג.

די ייִדישע פֿרעסע האָט אַ טבע צו גריבלען זיך אין דער אָפּשטאַמונג פון „גרויסע מענטשן" און צו אָנטדעקן, אַז דער און דער געלערנטער, שרייבער, קינסטלער, פּאָליטיקער איז ניט געקוקט אויף זיין ניט־ייִדישן נאָמען גאָר אַ ייִד, דאָס הייסט, ער איז פון ייִדישער אָפּשטאַמונג — אויב אפֿילו ניט שטענדיק אינגאַנצן, איז כאָטש אויף אַ העלפֿט דורך עמעצן פון די עלטערן, אָדער אויף אַ פֿערטל דורך עמעצן פון די אורעלטערן. און די „גרויסע מענטשן", דערהויפּט טאָקע די, וואָס זיינען ניט נאָר אַליין פון ייִדישער אָפּשטאַמונג, נאָר וואָס האָבן זיך אַליין אפֿשר אָמאָל, צוליב אַ וועלכער עס איז אור־זאַך, באַטראַכט פֿאַר ייִדן, האָבן אַ פֿאַרקערטע טבע: אויב ניט צו פֿאַרדעקן און באַהאַלטן זייער ייִדישע אָפּשטאַמונג, איז צו איגנאָרירן זי און אויסצומיידן צו דערמאָנען וועגן איר, דורך אויסמיידן צו אידענטיפיצירן זיך מיט ייִדן.

אויב עמעצער האָט געהאַט די מעגלעכקייט אָזוינס צו טאָן איז עס געווען אַלבערט איינשטיין, דער אָנערקענטער וועלט־געלערנטער, דער געניאַלער מאַטעמאַטיקער, וואָס האָט זיך פֿאַרנומען מיט אַ וויסנשאַפט, וואָס האָט אים בשום אופן ניט געקאָנט ברענגען אין אַ וועלכער עס איז ספּעציעלער באַרירונג מיט ייִדן. און פונדעסטוועגן קאָן מען מיט פרייד און מיט שטאָלץ זאָגן, אַז עס איז ניט געווען קיין אָנדער געלערנטער פון ייִדישער אָפּשטאַמונג, וואָס האָט זיך דערקליבן צו די „הויכע פענצטער" פון וויסנשאַפט און אַלוועלט־לעכער אָנערקענונג, וואָס זאָל אָזוי אָפּט און אָזוי אָקטיוו און דרייסט דעמאָנסטרירן זיין פֿאַרבינדונג און אינטערעס צום ייִדישן פֿאָלק, צו די טעגלעכע און אָקטועלע פֿראָבלעמען פון די ייִדישע מאַסן. אין דעם פּרט איז איינשטיין געווען פֿאַרבליבן אַ שיינענדיקער בייספּיל, וואָס וואָלט געמעגט נאָכגעטאָן וועָרן דורך אַ סך עפּנטלעך־אָנערקענטע פֿערזענלעכקייטן, וואָס דערגרייכן ניט אפֿילו צו איינשטיינס קנאַפּל...

פון וואָנען האָט זיך ביי איינשטיינען געמומען אָזאַ באַציאונג צו ייִדן?

אַנטאָנינע וואַלענטין, וואָס האָט נאָענט און גוט געקענט איינשטיינען און זיין סביבה און האָט געהאָט די מעגלעכקייט צו באַקענען זיך מיט די פֿאַרשיידענע מאָמענטן פון איינשטיינס אָנטוויקלונג־גאַנג, סיי פון געשפּרעכן מיט אים, סיי פון זיינע אויטאָביאָגראָפישע נאָטיצן, וויזט אָן אין איר גלענצנדיקער ביאָגראָפיע פון איינשטיינען *), אַז זיין היימישע סביבה האָט אים דערצו ניט צוגעגרייט. געבוירן אין אַ קליין שטעטעלע, העכינגען, אין בייערן, דערציונגן געוואָרן שפּעטער אין מינכען, האָט איינשטיין געשטאָמט פון אַ טיפּיש־מיטלקלאַסיקער ייִדיש־דייטשער פֿאַמיליע, וואָס איז געווען אַסימילירט דורך און דורך, און האָט באַטראַכט פֿאַר אַ מין אידעאַל פולשטענדיק צו אידענטיפיצירן זיך מיט דער אַרומיקער דייטשער באַפֿעלקערונג. אויב די דאָזיקע פֿאַמיליע האָט זיך ניט געשמדט, ווי ס׳האָבן געטאָן זייער אַ סך ייִדיש־דייטשע פֿאַמיליעס פון דעם זעלביקן שטאַנד און סביבה, איז עס געווען,

*Antonine Vallentin, "The Drama of Albert Einstein," Doubleday & Co., N. Y., 1954.

„ייִדישע קולטור", דעצעמבער 1955.

ווי אַנטאָנינע וואַלענטין דערציילט, דערהויפּט צוליב אַ פאַ־מיליען־טראַדיציע, — כאָטש ס'איז ניט קלאָר אין וואָס די „טראַדיציע" האָט געקאָנט באַשטיין, — און אפשר אויך צוליב דעם, ווייל אַלבערט איינשטיינס עלטערן זיינען געווען „פריי־דענקער" און האָבן איבערהויפּט ניט געהאַלטן פון רעליגיע. אפשר וועט ריכטיק זיין אויך די סברה, אַז זיי האָבן זיך ניט געשמדט, ווייל אונטער זייערע לעבנס־אומשטענדן וואָלט עס זיי סיי־ווי קיין שום נוצן ניט געבראַכט: אַלבערט איינ־שטיינס פאָטער איז געווען אַ קליינער געשעפטסמאַן, גע־האַנדלט מיט עלעקטרישע מכשירים, זיינע געשעפטן זיינען געגאַנגען שלעכט, קיין זייער ענערגישער געשעפטסמאַן איז ער ניט געווען, און דאָס ביסל טויפוואַסער וואָלט אים סיי־ווי ווייניק געהאָלפן.

אָבער הגם די עלטערן זיינען געווען פרייזיניקע, האָט עס זיי ניט געשטערט אָפּצוגעבן דעם קליינעם אַלבערטן אין אַ קאַטוילישער אָנפאַנג־שול, וואו איינשטיין איז צוזאַמען מיט די קריסטלעכע קינדער געצוואונגען געווען צו לערנען דעם קאַטוילישן קאטעכיזם, אונטער דער אָנפירונג פון אַ גלח. צווישן אַלע קריסטלעכע קינדער איז דער קליינער אַלבערט געווען דער איינציקער יידישער יינגל אין זיין קלאַס. און שוין דעמאָלט האָט איינשטיין, אָנשטאָט צו זוכן אויסצומישן זיך מיט דער מאַסע קאַטוילישע קינדער, כדי ניט צו אונטערשיידן זיך פון זיי, אַרויסגעוויזן זיין שפּעטערדיקע אומאָפּהענגיקייט פון פירן זיך און דענקען, און האָט „באַוואוסטזיניק פאַרנומען אַ פּאָזיציע אַלס אַ ייד", הגם ער האָט וועגן יידישקייט ניט געוואוסט קיין זאַך.

אין זיינע שפּעטערדיקע יאָרן, ווען ער איז שוין געווען באַוואוסט איבער דער וועלט, האָט איינשטיין פאַרצייכנט אין זיינע אויטאָביאָגראַפישע נאָטיצן, אַז פאַר יידן האָבן אים אייגנטלעך געמאַכט ניט די יידן, נאָר גראָד די ניט־יידן. עס איז קיין צווייפל ניט, אַז די באַציאונגען פון אַ סך ניט־יידן צום דעם יידן בכלל און צו איינשטיינען בפרט — אַ באַצי־אונג, וואָס פלעגט ביי אַ סך געלעגנהייטן באַקומען אַן אַנ־טיסעמיטישן בייגעשמאַק — האָבן געשפּילט אַ געוויסע ראָלע אין איינשטיינס זעלבסטבאַשטימונג ווי אַ ייד. דאָ האָט גע־וויס געשפּילט אַ ראָלע אויך איינשטיינס באַקאַנטשאַפט מיט דער דייטש־יידישער בורזשואַזיע און מיט אירע קנעכטישע פּראָבעס צו באַהאַלטן איר יידישקייט און צו דעמאָנסטרירן איר „דייטשישקייט". „איך האָב געזען, — שרייבט איינ־שטיין אין זיינע נאָטיצן, — די שענדלעכע באַמיאונגען פון 'הויכגעשטעלטע יידן' צו באַהאַלטן זייער יידישקייט און דאָס 'פּאַטעטישע בילד פון דעם געשמדטן געהיימראַט' און מיין האַרץ האָט מיר געבלוטיקט".

און זיין האַרץ האָט אים געבלוטיקט ניט דערפאַר, ווייל אַ ייד האָט אָנגענומען קריסטנטום, נאָר ווייל ער האָט אין דעם דערזען אַ דערנידערונג פון דער מענטשלעכער ווערדע, אַ פאַרלוסט פון דער מענטשלעכער אומאָפּהענגיקייט, אַן אומגע־רעכטיקייט, וואָס צווינגט אַ מענטשן צו באַהאַלטן זיין איך און פאַרשטעלן זיך פאַר אַזוינס, וואָס ער איז ניט... און פּונקט ווי אין זיין קינדהייט, אין דער קאַטוילישער אָנפאַנג־שול, האָט ער באַוואוסטזיניק זיך דערקלערט פאַר אַ יידן, הגם ער האָט גאָרניט געוואוסט פון יידישקייט און פון יידן, אַזוי האָט ער אין זיינע שפּעטערדיקע יאָרן, ווי, למשל, ווען ער איז איינגעלאַדן געוואָרן אין יאָר 1910 אויף אַ פּראָפעסאָר־שטעלע אין דעם דייטשן אוניווערסיטעט אין פּראַג (וואָס האָט דעמאָלט געהערט צו דער עסטרייכישער אימפּעריע), באַ־וואוסטזיניק פאַרצייכנט אין דעם אוניווערסיטעטישן פראַגע־בויגן, אַז ער איז אַ ייד, גראָד דערפאַר, ווייל אין די דעמאָלט־דיקע עסטרייכישע און דייטשע אוניווערסיטעטן האָט זיך געפילט אַ גאַנץ אויסגעשפּראָכענער אַנטיסעמיטיזם און ער האָט דורך באַטאָנען זיין יידישקייט געזוכט צו פּראָטעסטירן קעגן דעם.

אָבער ניט נאָר אָט דער נעגאַטיווער מאָמענט האָט אַרויס־גערופן אין איינשטיינען זיין יידישקייט. איינשטיין האָט זיך אַליין געמוזט שטעלן די פראַגע: אויב איך בין אַ ייד, איז אין וואָס באַשטייט מיין יידישקייט? האָט ער גענומען באַקענען זיך מיט דער יידישער געשיכטע, מיט דער יידישער פאַרגאַנ־גענהייט. צו דעם האָט אים געשטויסן זיין באַקאַנטשאַפט, ווי אויבנאויפיק זי זאָל ניט געווען זיין פון אָנהייב, מיט מזרח־יידן סיי פריער אין דער שווייץ, סיי שפּעטער אין פּראַג און אין בערלין. זיין אינטערעס צו די מזרח־יידן איז אין אַ געווי־סער מאָס געווען אַן אויסדרוק פון פּראָטעסט קעגן דער באַ־ציאונג צו זיי מצד די דייטשע „הויכגעשטעלטע" יידן: ער איז דערשיטערט געוואָרן דורך דעם אומצוטרוי, וואָס די דאָ־זיקע „איבערגעקערטע פּעלצן" האָבן אַרויסגעוויזן צו די מזרח־יידן, זייערע פאַרצווייפלטע באַמיאונגען צו פאַרלייקע־נען וועלכע עס איז שייכות מיט זיי. און אָט דאָס האָט אַלבערט איינשטיינען, ווי זיין ביאָגראַף דערציילט, געצוואונגען צו פאַרטראַכטן זיך וועגן דעם „וואָס עס מיינט פאַר אים פּערזענ־לעך צו זיין אַ ייד", וואָס פאַר אַ שייכות עס איז פאַראַן צווישן אים און צווישן די יידן, וואָס זיינען צעשפּרייט איבער גאָר דער וועלט.

זיין נעענטערע באַקאַנטשאַפט מיט מזרח־יידן האָט אויף אים געמאַכט זייער אַ שטאַרקן איינדרוק. אַ באַזונדערן איינ־דרוק האָט אויף אים געמאַכט זייער שטרעבן צו לערנען און זייער אַכטונג צו געבילדעטע מענטשן. איין מאָל האָט ער זיך צערעדט וועגן יידן מיט זיין פריינט, וואלטער ראַטענאו (דעם שפּעטערדיקן מיניסטער פון דער וויימאַרער רעפּובליק, וועלכן די דייטשע נאַציאָנאַליסטן האָבן דערמאָרדעט). ראַ־טענאו, וועלכער האָט אַליין געהאַט גאָר אַ קנאַפּע שייכות מיט יידן, האָט אין אַ געשפּרעך מיט איינשטיינען באַמערקט: „ווען אַ ייד זאָל מיר זאָגן, אַז ער גייט אויף דער יאַגד צוליב פאַר־געניגן, וואָלט איך אים געהאַלטן פאַר אַ ליגנער".

איינשטיין האָט לאַנג געטראַכט וועגן דער דאָזיקער באַ־מערקונג: אַ ייד, הייסט עס, האַלט זיך אָפּ פון פאַרגיסן בלוט, פון פאַרשאַפן אומזיסטע ליידן אַ לעבעדיקער באַשעפעניש צוליב פאַרגעניגן וועגן. ער האָט זיך געכאַפּט, אַז ער אַליין פילט אויך אַזוי, און האָט באַשלאָסן, אַז דאָס איז אַ פּאָזיטיווער רינג, וואָס פאַרבינדט אים מיט יידן („די דראַמע פון איינ־שטיינען", ז"ז 94־95).

באַקענענדיק זיך מיט דער ביבל, האָט איינשטיין באַ־שלאָסן, אַז זיין יידישקייט שטאַמט ניט „פון די טרויעריקע נביאים, וואָס האַלטן אין איין שטראָפן און סטראַשען", נאָר פון דעם אויטאָר פון תהילים, „וואָס האָט אויסגעדריקט אַ מין פאַרשיכורטע פרייד און באַוואונדערונג פאַר דער שיינ־קייט און גרויסקייט פון דער וועלט", — און דאָס ווידער איז געוואָרן אַ וויכטיקער עלעמענט פון איינשטיינס יידישקייט. שפּעטער איז צו אָט די פאַרבינדונג־רינגען צוגעקומען איינ־

שטיינס באַוואונדערונג פאַר דער „פאַנטאַסטישער ליבע צו געראַטיקייט און די בענקשאַפט נאָך אומאַפּהענגיקייט", און ער איז געקומען צום אויספּיר, אַז „די דאָזיקע טראַדיציאָנעלע פּרינציפּן פון דעם יידישן פֿאָלק דערווייזן מיר, אַז מיין גורל איז צו געהערן צו דעם פֿאָלק". און אָט די איבערצייגונג האָט אײנשטיין קיינמאָל ניט פֿאַרלוירן ביז זיין לעצטן אָטעמצוג. איך האָב זיך אָפּגעשטעלט אויף די אַלע שריט, וואָס האָבן געפּירט אײנשטיינען, לויט זיין אײגענעם עדות־זאָגן, צו יידישקייט, — ריכטיקער: צו זיין באַוואוסטזיין, אַז ער איז אַ מיטגליד פון יידישן פֿאָלק און טראָגט אַן אחריות פאַר זיין גורל. די אַלע שריט ווייזן, אַז אײנשטיינס יידישקייט איז ניט געווען קיין צופעליק־געשרשנטע, אָדער איבערגענומענע, נאָר אַ טייל און אַן אויסדרוק פון זיין גאַנצער וועלט־אָנשויאונג. אײנשטיין איז געבוירן געוואָרן אַ ייד „צופעליק", אָבער ער איז געוואָרן אַ ייד באַוואוסטזיניק, און פון דער „פילאָסאָפֿיע פון יידישקייט", וואָס ער האָט פאַר זיך אַליין געשאַפן, שטאַמען זיינע שפּעטערדיקע פאַרבינדונגען מיט דער יידישער געזעל־שאַפטלעכקייט און זיין אַקטיוור ראָלע אין איר.

און דאָ ווילט זיך פאַרצייכענען אַ ספּעציעלן שטריך פון אײנשטיינס יידישקייט: באַוואוסטע, באַרימטע און אפילו וועלט־באַרימטע מענטשן, — געלערנטע, קינסטלער, פֿאָלי־טיקער, — האָט דאָס יידישע פֿאָלק אין אַלע צייטן און אין אַלע לענדער און אפילו אין אַלע אומשטענדן אַרויסגעגעבן פון זיך אַ סך. די „העלדן" אָבער גופא, די דאָזיקע באַרימטע יידן און מענטשן פון יידישער אָפּשטאַמונג, זיינען ס׳רוב ניט זייער פאַראינטערעסירט צו באַטאָנען זייער יידישע אָפּ־שטאַמונג, אָדער יידישקייט. מען קאָן זאָגן, אַז פאַרקערט: וואָס באַרימטער זיי זיינען, וואָס מער אָנערקענונג זיי קריגן אין דער „אַלגעמיינער" וועלט, אַלץ מער גערן זיינען זיי אַליין צו פאַרגעסן און אַז אָנדערע זאָלן פאַרגעסן זייער „יידישקייט", אַלץ וויניקער האָבן זיי געווייגלעך צו טאָן מיט יידן, מיט דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, מיט אינ־טערעסן פון יידישע מאַסן.

עס זיינע אפילו פאַראַן צוויישן זיי אַ סך אַזעלכע, וואָס הגם זיי פילן פריוואָט זייער יידישקייט צוליב די אָנטיסע־מיטישע האָנדלונגען, אָנצוהערעניש, אָדער אפילו בליקן, אויף וועלכע זיי קומט אויס אָנצושטויסן זיך, נעמען זיי דאָס אָן פאַר אַן עקסטרע סיבה, וואָס טיפער צו באַהאַלטן זייער יידישקייט און וואָס וויניקער אָנצוקערן זיך מיט יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן, כדי ניט „אויפצוריסן אויגן" און, אגב, כדי ניט צו ריזיקירן מיט דעם אייגענעם וואוילזיין און באַרימטקייט.

אַלבערט אײנשטיין איז אין דעם פרט געווען אַ לויכ־טנדיקער אויסנאַם. ער האָט ניט מורא געהאַט פאַר דעם, וואָס „לייט" וועלן זאָגן, ער האָט ניט געטראַכט וועגן זיין באַרימטקייט און זיך ניט געריכטעט, ווי דאָס וועט זיך אָפּ־רופן אויף זיין וואוילזיין, וועגן ער האָט געפילט, אַז ער מוז זאָגן זיין וואָרט פאַר דער עפנטלעכקייט אַלס ייד און פאַר יידן. געוויס האָט אין דעם געשפּילט אַ באַשטימטע ראָלע דאָס, וואָס ער האָט ניט נאָר ניט געציטערט טאָמער וועט זיין באַרימט־קייט פאַרמינערט ווערן, נאָר ער האָט ניט אין מאָל אָפּן אויס־געדריקט זיין פאַרוואונדערונג איבער דעם, וואָס אַנדערע מאַכן אַזאַ גרויסן וועזן פון זיינע אויפטוען און מאַכן אים בא־רימט אין אַ געוויסן זינען קעגן זיין ווילן, און אוודאי האָט ער ניט מורא געהאַט פאַר דעם שאָדן, וואָס זיין אָפּענע אָנער־קענונג צו „יידישקייט" וועט ברענגען זיין פערזענלעכן וואוילי־זיין, וויייל דאָס איז געווען אַ זאַך, וואָס האָט אים ווייניקער ווי אַלץ אינטערעסירט.

די הויפּט־סיבה פון אײנשטיינס עפנטלעכער יידישקייט איז וואַרשיינלעך געווען דאָס, וואָס דער אַרויסטריט מיט און פאַר אַ מינדערהייט, ספּעציעל אַ לייִדנדיקער און דיסקרימי־נירטער, איז ביי אים געווען אַ אינערלעכע נויטוועندיקייט, אַ טייל פון זיין כאַראַקטער און פערזענלעכקייט. דערצו איז, נאָטירלעך, צוגעקומען דאָס, וואָס אײנשטיין האָט, ווי ס׳איז שוין פריער דערמאָנט געוואָרן, אויסגעפונען — פאַר זיך אַליין און ניט בירושה, אָדער לויט אַ וועלכער עס איז טראַדיציע, — אַז דאָס וואָס ער באַטראַכט פאַר יידישקייט שטימט מיט זיין פערזענלעכער פילאָסאָפיע, מיט זיינע באַגריפן וועגן גערעכ־טיקייט, אומאַפּהענגיקייט, שיינקייט א. אַ. וו.

זיין באַקאַנטשאַפט מיט די אַרעמע יידישע סטודענטן, וואָס זיינען געקומען פון מזרח־אייראָפּע און זיינען ס׳רוב גע־ווען דורכגעדרונגען מיט סאָציאַליסטישע, רעוואָלוציאָנערע אידייען, האָט אַן צווייפל געמאַכט קאָנקרעטער די דאָזיקע „יידישקייט"־באַגריפן. און עס איז זייער וואַרשיינלעך, אַז די רעאַקציע אין דייטשלאַנד, פריער אונטער ווילהעלמען, דערנאָך אונטער היטלערן, זיינען געווען די אַנטשיידנדיקע סיבות, וואָס האָבן דורכגעדרונגען אײנשטיינען מיט דעם גרויסן געפיל פון טאָלסטאָיס „איך קאָן ניט שווייגן" און פון זאָלאַס „איך באַשולדיק", און ער האָט דערפילט די באַדער־פעניש אַקטיוו אַרייַנצומישן זיך אין יידישע גורל־פראָגעס, ניט נאָר אָפּצורופן זיך, נאָר אַליין צו רופן. „איך האָב פאַר־שטאַנען, — האָט אײנשטיין נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געשריבן צו זיינעם אַ באַקאַנטן, אַ דייטש־יידישן פּראָפּע־סאָר, — אַז בלויז אַ שותפותדיקער ענין, וואָס קאָן אַנרירן די הערצער פון אַלע יידן, קאָן אומקערן דעם יידישן פֿאָלק זיין געזונט" אין אַ געזעלשאַפט, וואו עס מוז פירן אַ כסדרדיקן ביטערן קאַמף פאַר דער פשוטער מענטשלעכער וועדעד.

נאָך היטלערס קומען צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד האָט אַלבערט אײנשטיין איבערגעריסן זייַנע באַציאונגען מיט די דייטשע וויסנשאַפטלעכע אינסטיטוטן, וואָס האָבן אים גע־שטעלט אויף אַ גרויסער הויך, און האָט אַרויסגעגעבן אַ דער־קלערונג, אין וועלכער ער האָט געזאָגט:

„אַזוי לאַנג ווי איך האָב אַן אויסוואָל, וויל איך לעבן בלויז אין אַזאַ לאַנד, וואו פֿאָליטישע פרייהייט, טאָלעראַנץ און גלייכהייט פון אַלע בירגער פאַרן געזעץ איז דער אָנגע־נומענער כלל". ער האָט שארף באַשולדיקט ניט נאָר די נא־צישע רעגירונג, נאָר די גאַנצע דייטשע געזעלשאַפטלעכקייט פאַר טרעטן איבער מענטשלעכע רעכט און האָט אויסגעדריקט זיין האָפענונג, אַז דייטשלאַנד וועט נאָך קומען צו זיך, וועט זיך צוריקקערן צום שכל־הישר און אַז „אין דער צוקונפט וועלן מענטשן, ווי געטע און קאַנט, ניט נאָר דערמאָנט ווערן פון צייט צו צייט, נאָר זייערע פרינציפּן וועלן פאַרווירקלעכט ווערן אין עפנטלעכן לעבן און אין דעם באַוואוסטזיין פון פאָלק". ער האָט גלייכצייטיק רעזיגנירט פון זיין מיטגלי־דערשאַפט אין דער פרייסישער וויסנשאַפט־אַקאַדעמיע און האָט אויפגעפאָדערט, אַז זיין נאָמען זאָל אויסגעשטראָכן ווערן פון דער מיטגלידערשאַפט אין דער באַיערישער אַקאַדעמיע. וועגן ער האָט באַקומען פון די אַקאַדעמיעס אַ בקשה צו ענ־

דערן זיין דערקלערונג, האָט ער זיי עפּנטלעך געענטפערט:

„איר דערקלערט, אַז מיין שטים, וואָס זאָל אויפגעהויבן ווערן פֿאַר דעם דייטשן פֿאָלק (דאָס הייסט, פֿאַר היטלערס דייטשלאַנד) קאָן האָבן אַ גרויסע ווירקונג אין אויסלאַנד. מוז איך ענטפֿערן, אַז אַזאַ האַנדלונג פון מיין זייט וואָלט געווען אַ פֿאַרלייקענונג פון אַלע אידייען פון געראָבטיקייט און גלייכהייט, פֿאַר וועלכע איך האָב געקעמפט מיין גאַנץ לעבן. ווען איך וואָלט דאָס געטאָן, וואָלט איך דערמיט אומדירעקט בייגעשטייערט צו דער פֿאַרניכטונג פון אַלע קולטור־ווערטן".

און ווען מען האָט אים אויפמערקזאם געמאַכט, אַז אַ צאָל רייכע און אינפֿלוסרייכע יידן אין פֿראַנקרייך האָבן מורא צו העלפֿן די דייטשע יידן, וואָס האָבן געפֿרואווט אַנטלויפן און ראַטעווען זיך פון דעם היטלער־גיהינום, וויל זיי ציטערן אויפצורייצן דורך דעם דעם אַנטיסעמיטיזם אין פֿראַנקרייך גופא, האָט אייגשטיין געשריבן:

„דאָס איז ניט קיין ריין־יידישער קאַמף. דאָס איז אַ טייל פון סאָציאַלן קאָנפֿליקט פון דער גרעסטער וויכטיקייט. די ‚האָבערס' קומען זיך צונויף צו פֿאַרטיידיקן זיך קעגן די וואָס ‚האָבן ניט'".

אויף אַזאַ אופן האָט ער די צרות פון די יידישע מאַסן אין דעם קאַמף פֿאַר זייערע אינטערעסן אַרייגעשטעלט אין אַ ראַם פון אַן אַלגעמייגעם סאָציאַלן קאַמף, אַלס אַ טייל פון אַ וועלט־קאַמף, אין וועלכן ער האָט געגומען אַן אויסגעשפּראָכענעם, אַקטיוון אַנטייל.

אַ גרויסער ווידערשפּרוך אין אַלבערט אייגשטיינס שטעלונג צו יידן און צו יידישע פֿראָבלעמען און צו זיין פילן זיך ווי אַ יד, איז געווען זיין באַציאונג צום ציוניזם. אייגשטיין אַליין האָט אין זייַנע אַרטיקלען ביי פיל גלעגנהייטן באַטאָנט, אַז ער איז ניט נאָר ניט קיין נאַציאָנאַליסט, נאָר אַז ער האָלט אפילו די איצטיקע צעטיילונג פון דער וועלט אויף באַזונדערע מלוכות מיט זייער באַזונדערן פֿאַטריאָטיזם, וואָס ווערט אָפּט אויסגענוצט צוליב מלחמות, פֿאַר אַן אָפּגעלעבטער, אומנויטיקער און ס׳רוב שעדלעכער דערשיינונג, אַן איבערבלייבעכץ פון אַ פֿאַרגאַנגענעם פֿעריאָד אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט. מיר זעען אויך ניט אין קיין אייגער פון אייגשטיינס דערקלערונגען אין פֿאַרבינדונג מיט יידן, מיט יידישקייט, קיין פּיעטעט, אָדער אפילו אינטערעס צו דער יידישער טראַדיציע, אויף וויפל זי איז פֿאַרבונדן מיט ציון. און פּונדעסטוועגן איז אַלבערט אייגשטיין זינט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, זינט נאָך דער באַלפור־דעקלאַראַציע געווען „פֿאַר אַלע פּראַקטישע צוועקן" אַ ציוניסט. ניט האָבנדיק קיין ספּעציעלן אינטערעס, אָדער צוגעבונדנקייט צו העברייאיש, איז ער פונדעסטוועגן געווען אַן אַקטיוואָר שטיצער פון דעם העברייאישן אוניווערזיטעט אין ירושלים, וואָס זיין אויפגאַבע איז בפירוש געווען מער העברייאיש און ציון־טראַדיציע, איידער וויסנשאַפט און וועלטלעכע יידישע קולטור; ער איז געפֿאָרן מיט פּראָפעסאָר חיים וויצמאַן קיין אַמעריקע צו העלפֿן מיט זיין וועלט־אויטאָריטעט צו זאַמלען געלט פֿאַר ציוניסטישע פֿאָנדן; ער פלעגט זיך אָפֿרופן, אויב אפילו אפשר ניט אויף יעדן, איז אויף די גאַנץ אָפּטע רופן פון ציוניסטישע פירער צו זאָגן זיין פֿאָזיטיוו וואָרט לטובת באַשטימטע ציוניסטישע אַקציעס און שפּעטער וועגן ישראל.

מען וואָלט געקאָנט פון אייגשטיינס שריפטן צונויפֿשטעלן אַ גאַנצן לאַנגן צעטל פון דערקלערונגען, וואָס האָבן ניט נאָר ניט געשטימט מיט דעם ציוניזם, נאָר זיינען בפירוש געווען להיפוך צו די אידעאָלאָגישע איינשטעלונגען פון דעם ציוניזם. אָבער דער דאָזיקער גאַנצער צעטל וואָלט, נאַטירלעך, ניט געקאָנט פֿאַרשטעלן דעם עצם פֿאַקט, אַז אַלבערט איינשטיין, דער וועלט־געלערנטער, דער וועלט־מענטש, דער וועלט־ייד איז געווען אַ פּרייַנט און, וען נויטיק, אַן אַרויס־העלפער פון ציוניזם, אויב אפילו ניט אידעאָלאָגיש, איז פּראַקטיש.

מיט וואָס דערקלערט זיך דער דאָזיקער ווידערשפּרוך?

מיר דאַכט, אַז קודם־כל דערקלערט זיך עס דערמיט, וואָס — ווי איך האָב שוין אָנגעוויזן אין מיין פּריערדיקן אַרטיקל („יידישע קולטור" פון יוני 1955) — אַלבערט אייגשטיינס געזעלשאַפטלעכע וועלט־אָנשויאונג איז בכלל געווען פול מיט ווידערשפּרוכן. ווי שטאַרק אייגשטיין האָט געאָרגט צו באַזייטיקן דעם מינדסטן ווידערשפּרוך, אָדער ניט־קלאַרקייט אין זייַנע פּיזישע טעאָריעס, וואָס האָבן באַצווועקט אויסצודריקן דעם גאַנצן קאָסמאָס אין אַיין קורצער פֿאָרמולע, וואָס דעקט אַלץ, אַזוי ווייניק האָט ער געזאָרגט וועגן דער פולשטענדיקער אויסגעהאַלטנקייט, קלאָרקייט און אַיינהייטלעכקייט פון זייַנע געזעלשאַפטלעכע מיינונגען. אויב ער האָט אין זייַנע רעלאַטיוויטעט־טעאָריעס געשטרעבט צו זיין אַ מאַניסט, אַ מאַטעריאַליסט, וואָס בויט אַלץ אויפן געזעץ פון מאַטעריעלער אורזאַך און רעזולטאַט, האָט אים אין געזעלשאַפטלעכע פראַגעס ניט געאָרט, אויב זייַנע אַרויסטרעטונגען האָבן ניט שטענדיק געשטימט אייַנע מיט דער אַנדערער, אויב זיי זיינען ניט געווען אידעאָלאָגיש זייער אויסגעהאַלטן, וואָרום ער אַליין, וואָס האָט זיך געהאַלטן פֿאַר אַ סאָציאַליסט, אָבער איז ניט געווען קיין מאַרקסיסט, איז אידעאָלאָגיש געווען וויַיט ניט אויסגעהאַלטן. וואָס אים האָט אינטערעסירט אין יעדן באַזונדערן פֿאַל איז געווען: „איז עס גוט פֿאַר יידן, אָדער שלעכט פֿאַר יידן?", און אין אַ בריייטערן זינען: „איז עס גוט פֿאַר דער מענטשהייט, אָדער שלעכט פֿאַר דער מענטשהייט?" און אויב אים האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס איז גוט, האָט ער זיך אַרויסגעזאָגט און געהאַנדלט אין דעם דאָזיקן גייסט.

געוויס, אַלבערט אייגשטיין איז בשום אופן ניט געווען קיין נאַציאָנאַליסט. ער איז דערפֿאַר אויך ניט געווען קיין יידישער נאַציאָנאַליסט, וואָס זאָל שטעלן דאָס יידישע פֿאָלק אין אַ וועלכן עס איז פּרט העכער און וויכטיקער פֿאַר אַנדערע פעלקער. ער האָט ווי אַ סאָציאַליסט געגלויבט, אָדער גערומט וועגן אַ צייט, וען אַלע נאַציאָנאַלע גרענעצן וועלן אָפּגעווישט ווערן און אַלע פעלקער וועלן זיך צונויפגיסן אין אַיין ציוויליזירטער מענטשהייט. אָבער אַזוי לאַנג ווי יידן זיינען אונטערדריקט געווארן, האָט ער געהאַלטן פֿאַר זיין פליכט אַרויסצוטרעטן קעגן די אונטערדריקער און פֿאַר די אינטערעסן פון די יידן; און אַזוי לאַנג ווי אַנדערע פעלקער האָבן ניט אויפגעגעבן זייער באַזונדערע עקזיסטענץ האָט ער ניט געקאָנט אייגזען די גערעכטיקייט דערפון, אַז דאָס יידישע פֿאָלק זאָל אויפהערן צו עקזיסטירן. און וען ער האָט אין דער גרינדונג פון אַ יידישער נאַציאָנאַלער היים, אָדער מלוכה, אין פֿאַלעסטינע געזען אַ מעגלעכקייט אויסצוגלייכן די שׂנאָסן פון דעם יידישן פֿאָלק צו לעבן און צו אַנטוויקלען זיך ווי אַנדערע פעלקער, האָט ער זיך אַרויסגעזאָגט

פאַר אַ נאַציאָנאַלער היים, האָט באַגריסט די מלוכה און איז געווען גרייט צו העלפן מיט וואָס ער האָט געקאָנט.

אין דעם פּרט, אין פּרט פון אַ לעבעדיקן וואַרעמען אינ־טערעס צום לעבעדיקן יידישן פאָלק, צו זיינע נויטן און צו זיין שוץ, איז אַלבערט איינשטיין געווען אויסגעהאַלטן און האָט זיך אין דעם פּרט קיינמאָל ניט געוואַקלט. די דעטאַלן און פּרטים פון דער פראַגע האָבן אים ווייניקער אינטערע־סירט, ער האָט וועגן זיי ווייניק געוואוסט, און ווערנדיק אינ־פאָרמירט וועגן זיי דערהויפּט פון דער ציוניסטישער זייט איז ניט קיין וואונדער, וואָס ער איז אין די פּרטים אָפט געווען ניט אויסגעהאַלטן.

אָבער אפילו ביי דער דאָזיקער ניט־אויסגעהאַלטנקייט, וועלכע איז אידעאָלאָגיש, נאַטירלעך, געווען אַ חסרון, איז ער אין זיין יידישקייט געשטאַנען מיט הונדערט קעפּ העכער פון ס׳רוב אַנדערע באַרימטע פּערזאָנען „פון יידישער אָפּשטאַ־מונג״, וואָס האָבן ביי יעדער באַגעגעניש מיט אַ יידישער פּראָבלעם, ספּעציעל מיט אַ יידישער צרה, מער געטראַכט וועגן זייער אָלימפּישער „אויסגעהאַלטנקייט״, וועגן דעם, אַז זיי זאָלן, חלילה, ניט געשטרויכלט ווערן מיט אַ צו גרויסן אינטערעס צו יידישע פּראָבלעמען, ווי וועגן אָפן און שטאָלץ שטעלן זיך אין די רייען פון די פאַרפאָלגטע און געקריוודעטע יידישע מאַסן און זען צו העלפן זיי מיט וואָרט און טאַט.

אין אָנהייב פון יאָר 1955, מיט עטלעכע חדשים פאַר זיין טויט, האָט איינשטיין געשריבן צום מאַפּאַם־פירער, צבי לוריע, אין ניו־יאָרק, וועגן דער לאַגע אין ישראל:

„טייערער צבי לוריע:

„איר האָט מיך געבעטן אין אייער בריוו פון 29טן דע־צעמבער 1954, צו אונטערציען שריפטלעך אַ סך־הכל פון די געדאַנקען, וואָס איך האָב אויסגעדריקט אין אונדזער שמועס פון 22טן דעצעמבער. צו אונטערציען עס קורץ, זיינען זיי אַזעלכע:

„ערשטנס: נייטראַליטעט בנוגע דעם מזרח־מערב קאָנ־פליקט. דורך אַזאַ שטעלונג וועלן מיר (ישראל) זיין אימשטאַנד פאָרצוזעצן אונדזער באַשיידענעם טייל ווייכער צו מאַכן אַנ־טאַגאָניזמען אין דער גרויסער וועלט און אויך צו מאַכן גרינ־גער דאָס דערשלאָגן זיך גוט־שכנישע באַציאונגען מיט די אַראַבישע פעלקער און זייערע רעגירונגען.

„צווייטנס און צום סאַמע וויכטיקסטן: מיר מוזן זיך קאָנצענטרירן אָן אויפהער אויף פאַרבעסערן די באַציאונג (אין ישראל) צו די אַראַבישע בירגער, וואָס לעבן צווישן אונדז, ווי מענטשן וואָס זיינען באַרעכטיקט צו גלייכע רעכט אין יעדער הינזיכט, און צו באַווייזן די נויטיקע פאַרשטענדע־ניש פאַר די שווערי־קייטן פון זייער לאַגע, וואָס שטאַמען פון נאַטירלעכע אומשטענדן. דורך אַזאַ האַנדלונג וועלן מיר ניט נאָר געווינען זיי ווי לאָיאַלע מיטבירגער, נאָר מיר וועלן אויך פאַרבעסערן אויף אַזאַ שטייגער אונדזערע באַציאונגען מיט דער אַראַבישער וועלט״.

אָט דאָס איז געווען די וויכטיקע צוואה, וואָס אַלבערט איינשטיין, דער געניאַלער געלערנטער, דער גרויסער מענטש און ייד האָט איבערגעלאָזן זיין פאָלק.

אויב איינשטיין האָט וועגן זיך געקאָנט זאָגן מיט דעם פולסטן רעכט און מיט אַ סך מער רעכט ווי אַנדערע וועלט־באַרימטע געלערנטע: „אַ מענטש בין איך און קיין זאַך, וואָס איז מענטשלעך איז מיר ניט פרעמד״, האָט ער וועגן זיין שייכות צו יידן געקאָנט מיט ניט־ווייניקער רעכט זאָגן: „אַ ייד בין איך און קיין זאַך, וואָס קאָן העלפן מיין פאָלק איז מיר ניט פרעמד״.

דר. חיים זשיטלאָווסקיס לעבנסוועג

.1

וואָס איז געווען דר. חיים זשיטלאָווסקי אין יידישן לעבן?

אין אַ משך פון 57 יאָר, זינט זיין 21טן יאָר, האָט ער ניט אויפגעהערט צו טראַכטן און צו זוכן נייע וועגן און אויסוועגן פאַר זיין יידישן פאָלק. ער האָט אָנגעהויבן זוכן די דאָזיקע וועגן, ווען דאָס יידישע לעבן איז נאָך געווען אין זיין גרעסטן טייל פאַרוואקסן מיט דעם געדיכטן מאָך פון מיטלאַלטערלעכקייט, און ווען דער טויט האָט געמאַכט אַ סוף צו זיינע זוכענישן איז דער מאָך שוין אפשר טאַקע געווען אָפּגערייניקט, אָבער ווילדערניש האָט נאָך אַלץ געהויכט איבער דעם יידישן לעבן.

אין דעם לעצטן האַלבן צענדליק יאָר פון זיין אַקטיוון לעבן האָט דר. זשיטלאָווסקי ניט איינמאָל געהערט וואַרפן אין זיין ריכטונג דעם ווילדן אויסגעשריי: „אַנטיסעמיט! עוכר ישראל!" מצד דזשאָנגללייט, וואָס האָבן הינטער זייער שטיקל ווילדערניש ניט געוואָלט, אָדער ניט געקאָנט זען דאָס גאַנצע יידישע פאָלק און די גאַנצע גרויסע וועלט. נאַטירלעך האָבן אים די דאָזיקע געשרייען קיין נחת ניט געקאָנט פאַרשאַפן. אָבער הערנדיק די דאָזיקע געשרייען, האָט דר. זשיטלאָווסקי, וועלכער האָט געהאַט אַ גוטן חוש פאַר היסטאָרישקייט, זיך געקאָנט דערמאָנען, אַז אויף די ערשטע טריט פון זיין באַוואוסטזיניקן, אַקטיוון לעבן, מיט גאַנצע 55 יאָר צוריק איז ער אויך „באַגריסט" געוואָרן מיט דעם זעלביקן ווילדן געשריי.

געווען איז דאָס אין די יאָרן 1887-1888, נאָכדעם, ווי ס'איז אַרויס דעם יונגן זשיטלאָווסקיס ערשטע ליטעראַרישע אַרבעט, וואָס האָט מיט זיך באַצייכנט דעם אָנהייב פון זיין גאַנצן לעבנסוועג: „מיסלי אָב איסטאָריטשעסקיך סודבאַך יעוורעיסטוואַ" (געדאַנקען וועגן די היסטאָרישע שיקזאַלן פון דעם יידנטום). אין זיינע „געדאַנקען" האָט ער געזוכט אַרונטערצופירן אַ נייע, אַ סאָציאַלע באַזע אונטער דער אַנטוויקלונג פון דעם אַלטן יידישן פאָלק. אָבער אין דער דאָזיקער פּראָבע האָט ער זיך תיכף צונויפגעשטויסן מיט די אַלטע „וועכטער פון די טויערן", וואָס האָבן באַטראַכט די יידן דערהויפּט אַלס רעליגיעזע גרופּע, און מיט די נייע אינטעליגענטישע בעלי תשובה, וואָס האָבן אונטער דער ווירקונג פון דער פאַרשטאַרקטער צאַרישער רעאַקציע געמאַכט אַ ראַדיקאַלן „השיבנו נאַזאַד" און זיינען אַריינגעפאַלן אין די ערגסטע פאָרמען פון אַ פּעסימיסטישן יידישן אתה בחרתנו. אָט די ביידע לאַגערן האָבן ניט פאַרפעלט צו אַטאַקירן דעם יונגן „ברעכער פון די צאַמען" פאַר זיין דרייסטקייט. „עוכר ישראל" — האָבן אים געשאָלטן די היטער פון מיטלאַלטער; „אַנטיסעמיט" — האָבן עס אויף זייער מאָדערנעם לשון איבערגעזעצט די נייע אתה בחרתנוניקעס.

אויב עמעצער וואָלט זיך איצט פאַראינטערעסירט מיט די נעמען און מיט די אַרגומענטן פון יענע, וואָס האָבן דערקלערט דר. זשיטלאָווסקין פאַר אַן „אַנטיסעמיט" מיט 55 יאָר צוריק, וואָלט ער געדאַרפט אַוועקשיקן אין דער פאַרגאַנגענהייט אַ גאַנצע אַרכעאָלאָגישע עקספּעדיציע און ערשט דערנאָך וואָלט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ס'האָט זיך ניט געלוינט, ווייל די עקספּעדיציע וואָלט אויסער אַלטן שימל ניט געפונען קיין שום זאַך, וואָס מען זאָל קאָנען אַרויסציען פון דער פאַרגעסנקייט. און מען מעג זיין זיכער, אַז קיין עקספּעדיציע, וואָס זאָל זוכן דעם געביין פון די וואָס האָבן אַטאַקירט דר. זשיטלאָווסקין אין זיינע לעצטע יאָרן מיטן געשריי „אַנטיסעמיט", „עוכר ישראל" און אפילו „היטלעריסט", וועט קיינעם ניט איינפאַלן צו שיקן, ווייל וואָס גיכער זיי וועלן פאַרגעסן ווערן, אַלץ בעסער וועט זיין פאַר אַלעמען.

***

דר. חיים זשיטלאָווסקי איז געבוירן געוואָרן אין אושאַט, וויטעבסקער גובערניע, אין יאָר 1865 און האָט פאַרבראַכט זיינע יונגע „צוגרייטונג־יאָרן" אין וויטעבסק. דאָס זיינען געווען יאָרן פון גרויסע יוירונגען און אויפרודערונגען אין דעם יידישן און אין דעם אַרומיקן לעבן. די רוסישע אינטעליגענץ האָט אין יענער צייט איבערגעלעבט דעם פּעריאָד פון פאַרשאַרפטער מאָראַלישער פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דעם שיקזאַל פון פאָלק, דעם נאַאיוו־העלדישן פּעריאָד פון „גיין אין פאָלק", כדי צו באַצאָלן אים דעם חוב, וואָס זי קומט אים. מאַסן פון דער אינטעליגענטישער רוסישער יוגנט פלעגן אין די 70ער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט פאַרלאָזן זייערע היימען און זייערע שולן און זיך אַוועקלאָזן צווישן פאָלק מיט דעם צוועק צו שפּרייטן צווישן אים אויפקלערונג און רעוואָלוציאָנערע פּראָפּאַגאַנדע.

ביי דער יידישער באַפעלקערונג איז די לאַגע געווען אַן אַנדערע. די אַזוי־גערופענע „עפּאָכע פון גרויסע רעפאָרמען", וואָס האָט זיך אין אָנהייב פון די 60ער יאָרן אָנגעהויבן אין רוסלאַנד מיט דער באַפרייאונג פון די פּויערים און האָט פאַרשפּרייט איבערן לאַנד נייע ליבעראַלע שטימונגען און האָפענונגען, האָט צום ערשטן מאָל אין רוסלאַנד געשאַפן פאַר די העכערע שיכטן פון דעם יידישן מיטלשטאַנד אַ האָפענונג צו ווערן „מיט לייטן גלייך". עס

---

1) אַן עסיי „דר. חיים זשיטלאָווסקיס לעבנסוועג", אָנגעשריבן באַלד נאָך זיין טויט (אין מאַי 1943), דרוקט זיך דאָ פונעם מאַנוסקריפּט, וואָס איז געפונען געוואָרן אין משה כצס אַרכיוו. מעגלעך, לויטן אויסזען פונעם מאַנוסקריפּט, אַז די עסיי איז ערגעץ דערשינען, אָבער ס'האָט זיך ניט איינגעגעבן געוואָר צו ווערן וואו. 2) אַן אָפּהאַנדלונג אין דער „יידישער קולטור", יוני־יולי 1943: „דר. חיים זשיטלאָווסקיס פּאָליטישע צוואה". דאָס נאָכפאָלגנדיקע שטימונג־בילד: „די געזעגענונג", איז געווען געדרוקט אין דער „מאָרגן־פרייהייט, 13טן מאַי, 1943.—רעד.

האָבן זיך פאַר זיי געעפנט די טויערן פון די גימנאַזיעס און אוניווערזיטעטן, פון די דיפלאָמירטע פּראָפעסיעס, פון די פריער־פאַרבאָטענע שטעט, און די יידישע מיטלשטאַנד־יוגנט, וואָס האָט זיך אַהין אַ לאָז געטאָן אין אַ וואַקסנדיקער צאָל, האָט געענטפערט אויף די נייע מעגלעכקייטן און האָפענונגען מיט אַ גרייטקייט וואָס שנעלער צו אַסימילירן זיך, וואָס זיי האָבן באַפּוצט פון דרויסן מיט אַ מין נאַיוון „קאָסמאָפּאָליטיזם". אָבער וואָס עס זאָלן ניט געווען זיין די דעמאָלטדיקע מאַטיוון פון דער יידישער „אויפגעקלערטער" יוגנט און פון דעם יידישן מיטלשטאַנד, איז דער ערשטער רעזולטאַט פון די נייע שטימונגען און פאָליטישע עקאָנאָמישע מעגלעכקייטן געווען אַ ריי וואַקסנדיקע שפּאָלטן אין די וועגט פון דער רוסיש־יידישער מיטלאָלטערלעכער געטאָ, פון קאָבצאַנאָווקע, טונעיאַדעווקע און קאָסריליווקע.

אין דער רוסישער ליטעראַטור און געזעלשאַפטלעכקייט פון יענער צייט — פון די 60ער־70ער יאָרן פון דעם 19טן יאָרהונדערט, — האָבן דעמאָלט געקעמפט פאַר דער אָנפירונג, אָדער געווירקט בכלל אין איין און דער זעלבער קער רעוואָלוציאָניזירנדיקער ריכטונג, דער נאַיוו־מאַטעריאַליסטישער, אויפקלערעריישער „רעאַליזם" פון פּיסאַרעווס און דאָבראָליובאָוון און דער אידעאַליסטיש־באַפאַרבטער מאַטעריאַליסטישער סאָציאַליזם פון טשערנישעווסקין, פלעכאָווסקין און זייערע נאָכפאָלגער. ס׳איז געווען די צייט, וועו דער יונגער רוסישער ליבעראַליזם האָט זיך נאָך גערן באָנוצט מיט סאָציאַליסטישע פראַזן און די אָנווואָקסנדיקע סאָציאַליסטישע אידעאַלאָגיע האָט זיך נאָך ניט אינגאַנץ באַפרייט פון איר אוטאָפּיסטיש געבורט־העמדעלע.

אין דעם דאָזיקן שטראָם פון קעמפנדיקע און באַפרייענדיקע אידעאָלאָגיעס האָט זיך אַריינגעמישט דער שטאַרקער אָפּקלאַנג פון דעם פּוילישן קאַמף פאַר נאַציאָנאַלער באַפרייאונג, וואָס איז פאַרטיפט געוואָרן נאָך דעם דורכגעפאַלענעם פּוילישן אויפשטאַנד פון יאָר 1863. סיי די רוסישע ליבעראַלע אינטעליגענץ פון יענער צייט, סיי די יונגע סאָציאַליסטישע באַוועגונג איז געווען אינגאַנצן אויף דער זייט פון דעם פּוילישן באַפרייאונג־קאַמף און זיי האָבן צוליב דעם זיך געמוזט צום ערשטן מאָל פאַרטראַכטן וועגן דער נאַציאָנאַלער פראַגע, — כאָטש פון אָנהייב בלויז אין איר פּוילישער פאָרם.

אויסער די אומדירעקטע אָפּקלאַנגען און אויסער דעם דירעקטן אינפלוס פון דעם דאָזיקן געפלעכט פון אידייען איז פאַרמירט געוואָרן דער גענאַנקען־גאַנג פון דעם יונגן חיים — דעמאָלט נאָך יעפים — זשיטלאָווסקי, נאָכדעם ווי ער האָט פאַרלאָזן צו 11 יאָר „די אַלטע שמוציקע חדרים, פאַנאַטיש־טרוקענע רבֿיים, די טרויעריקע גמרא מיט תוספות, אָן אַ ברעקל פאָעזיע". דער דאָזיקער אינפלוס איז געווען געוג שטאַרק צו קאָנען מאַכן פון יעדן איינעם אין דעם יונגן זשיטלאָווסקים צושטאַנד — אָבער ניט פון אים — אָן אָסימילירטן רוסיש־יידישן אינטעליגענט.

אין אָנהייב פון די 80ער יאָרן איז אָבער צוגעקומען נאָך אַ ווירקונג. דאָס זיינען געווען די „צייטווייליקע" איג־נאַטאָוו־געזעצן קעגן יידן, די פּאָגראָמען, וואָס זיינען דורכגעפירט געוואָרן איבער דעם גאַנצן יידישן תחום און די אַלגעמיינע שאַרפע אַנטיסעמיטישע רעאַקציע פון דער רעגירונג. אַ גרויסער טייל פון דער רוסיפיצירטער יידישער אינטעליגענץ, וואָס איז ערשט נעכטן גרייט געווען אינגאַנצן צו פאַרליקענען דאָס יידישע פאָלק, האָט זיך מיט אימפּעט אַ ווארף געטאָן צום עקסטרעמען יידישן נאַציאָנאַליזם, צו חיבת ציון, צו תשובה. די דאָזיקע אַנטוויקלונגען פון די אַרומיקע שטימונג האָבן נאָטירלעך געמוזט ווירקן אויך אויף דעם יונגן זשיטלאָווסקי. ער איז אָבער נאָך געווען צו יונג צו ווערן אַ „בעל תשובה" און אַ „פאַרליבטער קנצער פון גלות", וועלכן ער האָט נאָך אויף זיך ניט געפילט. האָט זיך די ווירקונג אויף אים פון די נייע שטימונגען אויסגעדריקט אין אַ פאַרשאַרפונג פון זיין אינטערעס צו דער לאָגע פון דעם יידישן פאָלק, אין אַ פאַרשטאַרקטן ווילן צו העלפן שאָפן אָזעלכע באַדינגונגען, אַז דאָס יידישע פאָלק זאָל זיך אין זיי קאָנען אַנטוויקלען און אויסגלייכן מיט אַלע פעלקער.

אין דר. זשיטלאָווסקים ביאָגראָפיע, וואָס איז געדרוקט אין זלמן רייזענס „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור", ווערט דערציילט, אַז שוין אין יאָר 1885, „האָט ער געמאַכט הכנות צו גרינדן אַן אומלעגאַלע יידישע אַרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען ׳תשועת ישראל׳, צו קעמפן פון איין זייט קעגן חיבת ציון און צו פּרעדיקן פון דער אַנדער זייט די אידייע פון אַ פּראָגרעסיוו־יידישן נאַציאָנאַליזם אויף סאָציאַליסטישע יסודות מיט יידיש אַלס נאַציאָנאַלע שפּראַך."

איך וויס ניט פון וואַנען דער אויטאָר פון דער ביאָגראַפיע האָט עס גענומען. לויט דער פולשטענדיקייט און גענויקייט פון דער פּראָגראַם שיינט עס, אַז זי וואָלט נאָך געדאַרפט זיין צו פרי פאַר דעם 20־יאָריקן זשיטלאָווסקי, וואָס האָט זיך ערשט גענומען אינטערעסירן מיט יידישע פּראָבלעמען. אָבער אפילו אויב ער האָט אין 1885 נאָך ניט געקאָנט האָבן פאַר זיך אַזאַ קלאָרע נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישע פּראָגראַם, איז אָבער אַ פאַקט, אַז דאָס איז געווארן די פּראָגראַם, פאַר וועלכער ער האָט דערנאָך געאַרבעט און געקעמפט אין משך פון זיין גאַנצן לעבן.

מען קאָן זאָגן: דר. זשיטלאָווסקים גאַנץ לעבנס־ווערק האָט זיך אויסגעדריקט אין דער דאָזיקער פּראָגראַם. און וואָס עלטער און רייפער ער איז געוואָרן, אַלץ מער האָבן זיך די דאָזיקע דריי פונקטן פון זיין פּראָגראַם צונויפגעגאַסן ביי אים אין דריי־איניקייט.

לאָמיר זען וואָס ער האָט אויפגעטאָן אויף די דאָזיקע דריי געביטן.

פּראָגרעסיוו־יידישער נאַציאָנאַליזם: וועגן דער דאָזיקער פּראָגראַם האָט ער זיך אָנגעהויבן פאַרטראַכטן זייער פרי. זיין ערשטע אַרבעט אויף דעם געביט איז געווען דאָס בוך (אין רוסיש) „געדאַנקען וועגן די היסטאָרישע שיקזאָלן פון יידנטום". אַוודאי זיינען ביי אים די דאָזיקע געדאַנקען צו יענער צייט נאָך ניט געווען אַזוי קלאָר פאָרמולירט, ווי אין צענדליקער יאָרן אַרום. ער האָט דאָרטן נאָך אַ סך געטאָפט אין דער פינצטער. אָבער דאָס איז געווען דער ערשטער טריט אין דער פאָרמולירונג פון דער אידייע פון אַ וועלטלעכן יידנטום, פון יידן אַלס אַ וועלטלעך פּאָלק, וואָס דאָרף גאָרניט אונטערגיין און וואָס קאָן זיך, פאַר־קערט, אַנטוויקלען האָבן האָבן מיט דעם אַלגעמיינעם סאָציאַלן פּראָגרעס.

מען קאָן זאָגן: דר. חיים זשיטלאָווסקי איז געווען איינער פון די ערשטע, אויב ניט דער סאָמע ערשטער וועלטלעך־פּראָגרעסיווער ייד, וואָס האָט ענג פאַרבונדן דעם

סאציאַלן פּראָגרעס ניט מיט דעם אונטערגאַנג פונעם יידישן פאָלק, נאָר מיט זיין אויפלעבונג.

שפּעטער האָט דר. זשיטלאָווסקי אויסגעבראַכט אָט די ערשטע טריט זייַנע דורך דעם, וואָס ער האָט דירעקט פאַרבונדן דעם קיום פון יידן אַלס וועלטלעך פאָלק (און ניט קיין רעליגיעזע עדה) מיט דער אַנטוויקלונג פון יידיש אַלס זיין נאַציאָנאַלע שפּראַך. אין זיין רוף (אין רוסיש) פון „אַ ייד צו יידן", וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט אין יאָר 1892, רעדט ער צו דער יידישער רעוואָלוציאָנערער אינטעליגענץ וועגן איר חוב צו דערנענטערן זיך און אַרבעטן צווישן די יידישע מאַסן. ניט שטייענדיק אַליין אין קיין דירעקטער באַרירונג מיט די יידישע מאַסן, הייבט ער פון דעסטוועגן אָן שרייבן אין יידיש, זעצט איבער אין יידיש רעוואָלוציאָנערע דיכטונגען. ער איז דער ערשטער וואָס זעצט איבער אין יידיש קאַרל מאַרקס' „קאָמוניסטישן מאַניפעסט", אין יאָר 1896. ער שרייבט שוין דעמאָלט פאַר אַן אויסגאַבע, וואָס דער „בונד" האָט אַרויסגעגעבן, אַן אַרטיקל: „פאַרוואָס דווקא יידיש". און דער מאָטיוו פון דעם אַרטיקל איז די נויטיקייט צו רעדן צום פּאָלק אויף זיין שפּראַך און ניט קוקן אויף אים פון אויבן אַראָפּ.

אין 1905־1906 איז דר. זשיטלאָווסקי אייַנער פון די גרינדער פון דער „יידיש סאָציאַליסטישער פּאַרטיי" („סערפּ", סיימיסטן, אַדער וואָזשדענצעס) אין רוסלאַנד. דאָס איז געווען אַ פּאַרטיי, וואָס האָט געזאָלט פאַרקערפּערן אין זיך דר. זשיטלאָווסקיס יוגנט־חלום: פּראָגרעסיוער יידישער נאַציאָנאַליזם אויף סאָציאַליסטישע יסודות, מיט יידיש אַלס נאַציאָנאַלע שפּראַך.

שפּעטער, ווען דר. זשיטלאָווסקי באַזעצט זיך אין אַמעריקע, אין יאָר 1908 און האָט ניט אַזוי פּאַרטיי, וואָס זאָל אַרבעטן פאַר דער פּראָגראַם, ווערט ער אַליין אין בוכשטעבלעכן זינען פון וואָרט אַזוי פּאַרטיי. ער ווערט אַרומגעווואַקסן מיט זשיטלאָווסקי־„חסידים", וואָס קומען פון פאַרשיידענע ריכטונגען און וואָס זיי אַלעמען פאַראייניקט ווידער דער געדאַנק וועגן „אויפלעבונג פון דעם יידישן פאָלק אויף סאָציאַליסטישע יסודות מיט יידיש אַלס נאַציאָנאַלע שפּראַך". דר. זשיטלאָווסקי ווערט אַן אָנהענגער פון טעריטאָריאַליזם און פון פאַלעסטינע.

אויפן געביט פון זיין טעטיקייט פאַר דער יידישער שפּראַך און פאַר איר באַזונדערער ראָלע אין דער פּראָגרעסיוווער אַנטוויקלונג פון די יידישע מאַסן זיינען די מייל־שטיינער: דר. זשיטלאָווסקיס ערשטע איבערזעצונג פון דעם „קאָמוניסטישן מאַניפעסט" אין יידיש, אין 1896; זיין אַרטיקל פון יענער צייט אונטערן נאָמען „פאַרוואָס דווקא יידיש"; זיין אָנפירנדיקע ראָלע ביי דער אַרגאַניזאַציע און דורכפירונג פון דער „טשערנאָוויצער קאָנפערענץ" אין יאָר 1908, וואָס האָט פּראַקלאַמירט פאַר דער יידישער אינטעליגענץ דעם פריער פאַראַכטעטן „זשאַרגאָן", יידיש אַלס אַ נאַציאָנאַלע שפּראַך פון דעם יידישן פּאָלק; זיין ראָלע אינעם אַרגאַניזירן דעם פאַריזער קאָנגרעס פון דער יידישער קולטור און שפּראַך, אין יאָר 1937.

מען וואָלט צו דעם, נאָטירלעך, געדאַרפט צורעכענען דר. זשיטלאָווסקיס גאַנצע ליטעראַרישע טעטיקייט אין יידיש פאַר די לעצטע 40 יאָר, וואו ער האָט אַלס זשורנאַליסט, איבערזעצער, פאַרשער און לעקטאָר אָפּגעטאָן אַ קאָלאָסאַלע אַרבעט פאַר דער אויספאָרמירונג פון יידיש אין אַ פולשטענדיק מאָדערנער קולטור־שפּראַך.

דער איבערבוי פון דעם יידישן לעבן אויף סאָציאַליסטישע יסודות: דאָס איז געווען דר. זשיטלאָווסקיס טרוים און אויפגאַבע אין משך פון זיין גאַנצן אַקטיוון לעבן. די הויכע אָפּשאַצונג פון אַרבעט, פון פיזישער אַרבעט, פון ערד־אַרבעט ספּעציעל, וואָס דר. זשיטלאָווסקי האָט אַרויסגעטראָגן פון זיין פריען פאָלקס־סאָציאַליסטישן פּעריאָד פון די 80ער יאָרן, האָט ער, ניט געקוקט אויף גאָרניט, ניט רעכענענדיק זיך מיט די פּערזענלעכע אַטאַקעס, וואָס זיין שטעלונג האָט אַרויסגערופן קעגן אים, דורכגעפירט מיט אַ וואַקסנדיקער איבערצייגונג אין דער ריכטיקייט פון זיין שטעלונג ביז דעם לעצטן טאָג פון זיין לעבן.

און דאָ מוז מען דערמאָנען צו זיין שבח: ניט געקוקט אויף אַלע ענדערונגען, סיי אין דער סביבה, אין וועלכער ער האָט געלעבט, סיי אין די פּראַקטישע פּראָבלעמען, וואָס ער האָט צו דער אָדער יענער צייט פאַרטיידיקט; ניט געקוקט אויף זיין נאָענטקייט אין פאַרשיידענע צייטן מיט פאַרשיידענע נאַציאָנאַליסטישע (און בעצם ניט־סאָציאַליסטישע, אָדער גאָר אַנטי־סאָציאַליסטישע) באָוועגונגען אין יידישן לעבן, האָט אָבער דר. זשיטלאָווסקי קיינמאָל ניט אויפגעגעבן, אָדער אָפּגעווקט אין אַ זייט, זיין סאָציאַליסטישן גלויבן, קיינמאָל ניט געמאַכט קיין אידעאָלאָגישע קאָמפּראָמיסן אויפן חשבון פון זיינע סאָציאַליסטישע איבערצייגונגען. וואָס פאַר אַ פּראָגע ער האָט ניט באַטראַכט, אָדער געפּרואווט פאַרענטפערן אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן, איז ער שטענדיק צו איר צוגעגאַנגען אַלס סאָציאַליסט און האָט זי געזוכט צו פאַרענטפערן אין פאַרבינדונג מיט זיין סאָציאַליסטישן ענטפער אויף אַלע געזעלשאַפטלעכע פּראָבלעמען.

אין דעם פּרט איז כאַראַקטעריסטיש דר. זשיטלאָווסקיט שטעלונג צו דעם סאָוועטיש־דייטשן „פאַקט וועגן ניט־אַנפאַלן" פון יאָר 1939. דר. זשיטלאָווסקי איז דעמאָלט ניט צוגעשטאַנען צו דעם שדים־טאַנץ קעגן סאָוועטנפאַרבאַנד, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט אַ גרויסן טייל פון דער יידישער פּרעסע און געזעלשאַפטלעכקייט אין אַמעריקע. פאַרקערט, ער האָט אין אַ ריי עפנטלעכע דערקלערונגען קלאָר געמאַכט, אַז ער נעמט אַן דעם פאַקט ניט אַלס „פאַרראַט" צום סאָציאַליזם און דעמאָקראַטיע, נאָר אַלס אַ געזעצלעכן און נאַטירלעכן שוץ־מיטל פון דער סאָוועטישער מלוכה, וועלכע אירע שונאים האָבן געזוכט צו איזאָלירן און מאַכן פאַרן ערשטן ציל־ברעט פון דעם פאַשיסטישן מלחמה־אָנגריף.

אָבער גלייכצייטיק האָט זיך דר. זשיטלאָווסקי געפילט פאַרלוירן און אומגליקלעך. די אורזאַך איז געווען, ווייל — ווי ער האָט זיך דעמאָלט אויסגעדריקט אין זיין דערקלערונג צום „איקוף" — פאַר אים איז ניט געווען קלאָר, ווי דער דאָזיקער פאָקט, וועלכער איז נוצלעך פאַרן סאָוועטנפאַרבאַנד, וועט זיך אָפּרופן אויף די יידן. אפשר צום ערשטן מאָל זיינען דר. זשיטלאָווסקיס סאָציאַליסטישע איבערצייגונגען און זיינע נאַציאָנאַלע געפילן געקומען אין אַ סתירה, פון וועלכער ער האָט ניט געזען קיין באַלדיקן ענטפער.

אָבער ווען ס׳איז דורכגעגאַנגען אַ קורצע צייט, דער סאָוועטנפאַרבאַנד האָט פאַרנומען מערב־אוקראַינע און מערב־ווייסרוסלאַנד מיט זייערע פאַר מיליאָן יידן און האָט בריידט געעפנט די טירן פאַר די יידישע פליכטלינגען פון דעם נאַציאָקופּירטן פּוילן, — איז דר. זשיטלאָווסקי געווען איינער פון

די ערשטע אין זיין סביבה צו באַגריסן דעם סאָוועטנפאַרבאַנד און צו אָנערקענען, אַז דאָס וואָס ער האָט געטאָן איז געווען גוט און ריכטיק, סיי פֿאַר דער סאָציאַליסטישער מלוכה, סיי פֿאַר די יידן. און אַרייַנוואַרפנדיק זיך מיט אַלע כוחות אין דער אַרבעט פון פֿאַראייניקן די יידישע מאַסן פון סאָוועטנפאַרבאַנד אין שוץ פון די סאָוועטן, האָט ער געזוכט מיט אַ פילבאַרער אַקטיוויטעט אויסצוקויפן דעם קורצן פֿעריאָד פון זיין פֿאַרלירנקייט און וואַקלענישׂ, הגם ער האָט זיך דורך דעם פֿאַרשאָפט אַ סך שונאים.

*
**

דר. זשיטלאָווסקים שטעלונג צום סאָוועטנפאַרבאַנד איז אַ באַוונדער קאָמפּיטל, וואָס גיט אונדז די געהעריקע מאָס פון דעם מענטשן און קעמפער. עס איז באַקאַנט, אַז דר. זשיטלאָווסקי איז געווען ניט גלאַט אַן אָנהענגער פון דער סאָציאַליסטישער אידייע, נאָר איינער פון די פֿראַקטישע אַרגאַניזאַטאָרן, פון די אָנגעזעענסטע אידעאָלאָגישע פירער פון אַ באַשטימטער ריכטונג און פֿאַרטיי אין רוסלאַנדישן סאָציאַליזם, וואָס האָט אין רוסלאַנד געשפּילט אַ גרויסע ראָלע ביז דעם נצחון פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע אין 1917. דאָס איז געווען די פּאָלקס־סאָציאַליסטישע ריכטונג, וואָס האָט געפונען איר אויסדרוק אין דער רוסלענדישער פֿאַרטיי סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן (עס־ערן, אָדער עסע־רישע פֿאַרטיי).

די דאָזיקע פֿאַרטיי, פון וועלכער דר. זשיטלאָווסקי איז אין יאָר 1892 געווען איינער פון דער ערשטער קליינער גרופּע איניציאַטאָרן, האָט זיך אויסגעבילדעט אַלס רעזולטאַט פון דער שפּאַלטונג אין דער סאָציאַליסטישער אידעאָלאָגיע ניט אין רוסלאַנד, נאָר אין אייראָפּע בכלל אויף מאַרקסיסטן און אַנטי־מאַרקסיסטן פון פֿאַרשיידענע גרופּירונגען. דר. זשיטלאָווסקי, וואָס האָט באַקומען זיין ערשטן שטויס צום סאָציאַליזם אויסער דער ווירקונג פון די רוסישע פּאָלקיסטן און וואָס האָט באַקומען זיין סאָציאַליסטישע בילדונג אין דער סביבה פון עדוארד בערנשטיין און זיין גרופּע רעוויזיאָניסטן אין דייטשלאַנד און אין דער שוויַיץ, איז געווען אַן ענערגישער פּאָנען־טרעגער פון דער אַנטי־מאַרקסיסטישער ריכטונג. זיין פילאָזאָפישע וועלטאַנשויאונג, וואָס ער האָט פֿאַרמולירט אין ס׳רוב פון זיינע ווערק און אין זיין גרויסער אַרבעט איבער פילאָזאָפיע, איז געווען אַ אידעאַליסטישע, אין קעגנזאַץ צו דעם היסטאָריש־מאַטעריאַליסטישן מאַרקסיזם. אין די 90ער יאָרן פון פֿאַריקן יאָרהונדערט און אין דעם ערשטן צענדליק יאָר פון דעם איצטיקן, האָט דר. זשיטלאָווסקי ניט איינמאָל געקרייצט שאַרפע פּאָליטישע שווערדן מיט דעם מאַרקסיזם, מיט די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע אידעאָלאָגן און באַוונדער מיט לענינען.

אָלס מיטגליד און פירנדיקע פערזאָן אין דער סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערער פֿאַרטיי האָט דר. זשיטלאָווסקי לאַנגע יאָרן געקעמפט קעגן דער רוסלענדישער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע און ספּעציעל קעגן איר באָלשעוויסטישן פליגל. אין דעם דאָזיקן קאָמף איז ער געשטאַנען מיט דער פֿאַרטיי, וואָס ער האָט געהאָלפן שאַפן, ביז דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע פון 1917.

די קאָמפּן — נאָך מער ווי דער זיג — פון דער אָק־טאָבער־רעוואָלוציע האָבן דר. זשיטלאָווסקין געצוואונגען צו פֿאַרטראַכטן זיך. פון איין זייט האָט ער געהאַט הינטער זיך זיין סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערע פֿאַרטיי, אין וועלכער עס איז פֿאַרקערפּערט געוואָרן זיין גאַנצע אַלגעמיינע סאָציאַליסטישע טעטיקייט און אידעאָלאָגיע, און אין וועלכער ער האָט געהאַט ס׳רוב פון זיינע פריינט און מיטקעמפער. פון דער אַנדערער זייט האָט ער געהאַט פֿאַר זיך דעם פֿאַקט, וואָס צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע האָט אַ גרויס לאַנד, וואָס פֿאַרנעמט אַ זעקסטל פון דער ערד, געמאַכט דעם סאָציאַליזם פֿאַר זיין פֿראַקטישער פראָגראַם.

די סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערע פֿאַרטיי איז אין ביטערן קאָמף קעגן די באָלשעוויקעס און קעגן דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע דערגאַנגען ביז קאָפּיטולאַציע אין אַ בונד מיט די ערגסטע קאָנטער־רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן און איז צוזאַמען מיט זיי באַזיגט און צעטראָטן געוואָרן דורך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע. אויף וועמעס זייט זאָל זיך אין אַזאַ לאַגע שטעלן דר. זשיטלאָווסקי? ער האָט די פראָגע גע־לייזט אויף זיין אייגענעם אופן, אַזוי ווי זיין געזעלשאַפט־לעכער גע־ווייסן האָט אים אונטערגעזאָגט. פּראַקטיש, אין אַלע פאַלן, וועלן די רעאַקציע האָט אַטאַקירט, אָדער גע־שטעלט אין געפאַר דעם סאָוועטנפאַרבאַנד אַלס סאָציאַליס־טישע מלוכה, האָט ער געזוכט צו שטעלן זיך אויף דער זייט פון סאָוועטנפאַרבאַנד. אידעאַלאָגיש האָט ער געזוכט צו פֿאַרטיידיקן זיין סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערע וועלט־אַנשויאונג דורך אַן אָפּטער טעאָרעטישער פּאָלעמיק קעגן די יסודות פון מאַרקסיזם, קעגן דער עטיק פון לעניניזם. ער איז אין דעם פּרט געווען אַ לעבעדיקער אויסדרוק פון זיין אייגענער דואַליסטישער פילאָזאָפיע, — ער האָט זיך באַוועגט אין צוויי וועלטן, אַ רעאַלער און אַ אידייישער, און דאָרטן וואו זיי האָבן ניט געשטימט האָט די וועלט פון רעאַלקייט, — די רעאַלע עקזיסטענץ פון אַ סאָציאַליסטישער מלוכה — איבערגעוואויגן די וואָגשאָל...

אָבער ניט געקוקט אויף דעם, וואָס דר. זשיטלאָווסקי האָט דעם גרעסטן טייל פון זיין באַוואוסטזיניקן לעבן אָפּ־געגעבן אויפן אידעאַלאָגישן געביט דעם קאָמף קעגן די פילאָזאָפישע יסודות פון מאַרקסיזם, האָט ער אין דער פּראַקטיק ניט נאָר אָנגענומען די אויספירן פון מאַרקסיזם, נאָר ער האָט זיך אַלץ מער דערנענטערט צו דער אידעאַלאָגיע גופא פון מאַרקסן, ווי ער האָט זי פֿאַרשטאַנען. ווער עס האָט אויפמערקזאָם נאָכגעפאָלגט דר. זשיטלאָווסקיס שריפטן און עפּנטלעכע אַרויסטרעטונגען פֿאַר די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן האָט געמוזט באָמערקן, ווי ער האָט אין זיינע אידעאַלאָגישע אַרגומענטן, אין זיין באָגריפֿונג פון „יידישן סאָציאַליזם" אָדער „סאָציאַליסטישער יידישקייט" אַלץ מער און מער אָנגעשפּאָרט זיך אויף מאַרקסן, אויף מאַרקס׳ טעאָרעטישע אַרגומענטן און אויף מאַרקס׳ פּראַקטישע שטעלונגען.

און עס איז דערביבער געווען נאָטירלעך, אַז דר. זשיט־לאָווסקיס סאָמע לעצטע שריפטלעכע אַרבעט, — זיין פֿא־ליטישע צוואה, קאָן מען זאָגן, וואָס ער האָט געשריבן מיט אַ פּאָר טעג פֿאַר זיין טויט און וואָס איז אָפּגעדרוקט גע־דרוקט געוואָרן אין „טאָג" שוין נאָך זיין טויט, — זאָל זיין געווידמעט מאַרקסן (צו זיין 125־יאָריקן געבורטסטאָג) און דער פולשטענדיקער הסכמה מיט מאַרקסעס שטעלונג צו אַ סאָציאַליסטישער מלוכה: פון מאַרקס׳ פּאַרטיידיקונג פון

דער פּאַרײַזער קאָמונע פון יאָר 1871, קעגן דער אַרגאַני־זירטער וועלט־רעאַקציע, האָט דר. זשיטלאָווסקי אַרויסגע־בראַכט זײַן אײגענע שטעלונג צו דעם סאָוועטנפאַרבאַנד, וועלכן ער האָט די לעצטע יאָרן פון זײַן לעבן מיט אַלע כוחות פאַרטיידיקט קעגן די אַטאַקעס פון אַלע פאַרמען פון רעאַקציע.

אָט דאָס איז געווען דר. חיים זשיטלאָווסקי. דאָס איז געווען זײַן לעבנס־וועג און דאָס איז געווען זײַן אויפטו. אין זײַן יוגנט האָט ער זיך אָנגעצייכנט אַ ציל — דעם קאַמף פאַר דער פֿראָגרעסיוער אויפֿלעבונג פון דעם יידישן פאָלק אויף סאָציאַליסטישע יסודות, — און דעם דאָזיקן קאַמף אָט ער אָפּגעגעבן אין משך פון כמעט 60 יאָר אָלע זײַנע רייכע כוחות און איז אים געבליבן אָקטיוו געטרײַ ביז זײַן לעצטן אָטעמצוג. זײַן שטענדיקע גרייטקייט ערלעך צו רעווידירן זײַנע אײגענע געדאַנקען און פֿראָגראָם, צו געפינען דעם אמת אפילו צווישן די, וואָס ער האָט באַ־קעמפט, — אָט דאָס איז די אמתע מאָס צו אורטיילן דעם גרויסן מענטשן און דעם גרויסן יידן, וואָס האָט געלעבט צווישן אונדז — דר. חיים זשיטלאָווסקי.

2.

דר. חיים זשיטלאָווסקי איז זײַן גאַנץ לעבן געווען אַ פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכער טויער. אפילו אין דער צייט, ווען ער האָט נאָך ניט געהערט צו קיין פּאָליטישער פּאַר־טיי, פּאַר דעם יאָר 1892, און נאָך דעם, ווי ער האָט שוין פּאַקטיש ניט געהערט צו קיין שום פּאָליטישער פּאַרטיי, נאָך זײַן באַזעצן זיך אין אַמעריקע אין יאָר 1908 — האָט ער אָבער שטענדיק געטראַכט פּאָליטיש, דאָס הייסט אין טער־מינען פון פּאָליטישער טעטיקייט, פון פּאָליטישע פּאַקטאָרן און פּאָליטישע אויפגאַבן. אין דעם פּרט האָט ער זיך שאַרף אונטערשיידט פון דעם גרעסטן טייל יידישע פירער פון זײַן קאָליבער, וואָס האָבן זיך אויך ווי ער פאַרטראַכט „וועגן דעם היסטאָרישן גורל פון דעם יידישן פּאָלק" און געזוכט אַן אויסוועג, צי אַן ענדערונג פון דעם דאָזיקן גורל. דר. פּינסקער, דר. הערצל, ש. דובנאָוו, דר. נ. סירקין — זיי אָלע האָבן באַטראַכט די לייזונג פון דער יידישער פראַגע ווי אַן אינערלעכע פראַגע, וואָס „אויב איר ווילט, איז עס ניט קיין פאַנטאַזיע" (דר. הערצל), אָדער ווי אַן אינטער־נאַציאָנאַלע פראַגע, וואָס הענגט אָפּ פון דעם גוטן ווילן, אָדער פון דער אַנטוויקלונג פון די פעלקער, אומאָפּהענ־גיק פון דער אַנטוויקלונג פון די יידן. דר. זשיטלאָווסקי האָט שטענדיק באַטראַכט די יידן־פראַגן פון דעם אַספּעקט פון אַ בריטער פּאָליטישער וועלט־אָנשויאונג, אין די גרע־נעצן פון אַ פּאָליטישן קאַמף און אין פּאָליטישע פּאַרמען.

זײַן יוגנט־טרוים, וועלכן ער האָט אויסגעחלומט נאָך אין דעם עלטער פון 16־17 יאָר: „סאָציאַליזם, אַ וועלטלעך יידיש פּאָלק מיט יידיש אַלס נאַציאָנאַלע שפּראַך", האָט ער דערטראַגן גאַנצערהייט ביז זײַן לעצטן טאָג. להיפוך צו אַ סך אַנדערע נאַציאָנאַלע טויער, וואָס האָבן אָנגעהויבן מיט סאָציאַליזם, נאָר פאַרלוירן אים אין וועג פון זייערע נאַציאָנאַלע שטימונגען און נאַציאָנאַליסטישע פראַגראַמען, האָט דר. זשיטלאָווסקי דעם סאָציאַליזם ניט פאַרגעסן ביז זײַן לעצטן אָטעמצוג, ווייל דאָס איז געווען דער גרונשטיין פון זײַן גאַנצער וועלט־אָנשויאונג.

דר. זשיטלאָווסקי האָט אידעאַלאָגיש געהערט צו דער עס־ערישער (סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערער) ריכטונג פון דעם רוסלענדישן סאָציאַליזם. ער איז פאַקטיש געווען איינער פון דער ערשטער איניציאַטיוו־גרופּע, וואָס האָט די דאָזיקע פּאַרטיי אַרגאַניזירט אין יאָר 1892. די עס־ערישע ריכטונג האָט זיך אידעאָלאָגיש אונטערשיידט פון דער סאָציאַל־דע־מאָקראַטישער אין איר פילאָזאָפּיע. די פילאָזאָפּיע פון די עסערן, אָדער פאָלקיסטן, איז געווען אַ דואַליסטישע, אַן אידעאַליסטישע. זי האָט אָנגערקענט די זעלבסטשטענדיקע עקזיסטענץ פון איידיען (עטיק, יושר, אמת) אויסער דער מאַטעריעלער וועלט און האָט געזען די מענטשלעכע אָנט־וויקלונג אַלס רעזולטאַט פון דער דאָפּלטער אָדער פּאַראַ־לעלער אָנטוויקלונג פון איידיען און פון אומשטענדן.

אין פילאָזאָפישן פּרט איז די עס־ערישע־פאָלקיסטישע ריכטונג, אָן וועלכער דר. זשיטלאָווסקי האָט זיך געהאַלטן זײַן גאַנץ לעבן, געווען דער פולשטענדיקער היפוך פון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער (שפּעטער קאָמוניסטישער) ריכ־טונג, וואָס איז געבויט אויף דער מאַרקסיסטישער וועלט־אָנשויאונג, אויף דער היסטאָריש־מאַטעריאַליסטישער פילאָ־זאָפּיע, אויף דער איבערציגונג, אָז די גאַנצע וועלט איז אַ מאַטעריעלע דערשיינונג; אָז די מענטשלעכע איידיען זיינען ניט קיין זעלבסטשטענדיקע טרייב־קרעפטן, נאָר אָן „אָפּשפּיגלונג" פון דער מאַטעריעלער באָזע, פון די פּראָ־דוקציע־באַציאונגען אין דער געזעלשאַפט.

די פאַרשיידענע פילאָזאָפּיעס פון די צוויי ריכטונגען אין סאָציאַליזם, פון דער פאָלקיסטיש־עסערישער און פון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער, האָבן זיך אויסגעדריקט אין דער פאַרשיידנארטיקייט פון די פראַקטישע פראָגראַמען פון די פּאַרטייען, וואָס האָבן זיך אין זיי געהאַלטן. דער מאַרקסיזם בויט זיינע האָפענונגען און זיין פּראָגראַם אין דער ערשטער ריי אויף דער אַנטוויקלונג פון די פּראָדוק־ציע־קרעפטן אין דער מאָדערנער קאַפּיטאַליסטישער גע־זעלשאַפט און אויף דעם טרעגער פון אָט די קרעפטן, דעם פּראָלעטאַריאַט. דער פאָלקיזם בויט — אָדער האָט געבויט — זיינע האָפענונגען, אויף די „אייביקע" איידיען פון גוט און שלעכט פון דעם האַרעפאַשנעם פאָלק, אייגנטלעך — פון דעם מיטלען פויערטום. די צוויי פילאָזאָפּיעס האָבן אָפּגעשפּיגלט די שטרעבונגען פון צוויי קלאַסן, וואָס זיינען אין דער געשיכטע ניט זעלטן געקומען אין אַ פּאָליטישן צוזאַמענשטויס. און פונקט ווי די עס־ערן האָבן באַקעמפט דעם מאַרקסיזם אַלס אידעאָלאָגיע פון דעם פּראָלעטאַריאַט, אַזוי האָבן די מאַרקסיסטן — אין דער ערשטער ריי פּלע־כאַנאָוו און לענין אין רוסלאַנד — באַקעמפט דעם פילאָזאָ־פישן אידעאַליזם אָדער דואַליזם, אַלס אידעאָלאָגיע פון דעם וואַקלדיקן מיטלקלאַס.

אין אָט דעם אידעאָלאָגישן קאַמף האָט דר. זשיטלאָוו־סקי — איינער פון די געבילדעטסטע סאָציאַליסטן אין סוף פון פאָריקן יאָרהונדערט — געשפּילט זייער אַן אַקטיווע ראָלע. מען קאָן זאָגן, אַז אין דעם פילאָזאָפישן קאַמף קעגן דעם מאַרקסיזם האָט דר. זשיטלאָווסקי אַ לאַנגע צייט געשפּילט די ערשטע פידל סיי אין רוסלאַנד, סיי אין דייטש־לאַנד. דער דאָזיקער קאַמף קעגן דער מאַרקסיסטישער פי־לאָזאָפּיע און אידעאָלאָגיע האָט אים שוין זייער פרי, אין אָנהייב פון די 90ער יאָרן, צוזאַמענגעפירט מיט אַזאַ וואול־גאַריזאַטאָר פון סאָציאַליזם, ווי פּראָפעסאָר שטיין, און אַזאַ רעוויזיאָניסט פון מאַרקסיזם, ווי עדוארד בערנשטיין.

מיר ווייסן, אַז סיי די פילאָזאָפישע וואולגאַריזאַציע פון סאָציאַליזם, סיי די בערנשטייניאַנישע „רעוויזיע" פון מאַרקסיזם האָבן מיט דער צייט אַוועקגעפירט ס׳רוב פון זייערע אָנהענגער ווייט פון סאָציאַליזם און האָבן זיי אפילו פאַרוואַנדלט אין ביטערע קעגנער פון סאָציאַליזם. אויף וויפל דר. זשיטלאָווסקי האָט אין משך פון לאַנגע יאָרן געשאָסן זיינע שאַרפסטע פיילן אין מאַרקסיזם, וואָלט ניט געווען קיין וואונדער ווען ער זאָל מיט דער צייט פאַרלאָזן און פאַרלייקענען דעם סאָציאַליזם, — ספּעציעל נאָך ווען ער איז געוואָרן אַזאַ אַקטיווער נאַציאָנאַלער טוער אויפן „ריין־יידישן" געביט. דאָס איז אָבער ניט פאָרגעקומען. ווי אין סאַמע אָנהייב פון זיין טעטיקייט, איז דער סאָציאַ־ליזם, דער ווילן צו אים און דער גלויבן אין אים, ווי אין אַ רעוואָלוציאָניזירנדיקער אידייע און רעוואָלוציאָנערער באַ־וועגונג, געבליבן דער גרונטשטיין פון דר. זשיטלאָווסקיס וועלט־אָנשואונג.

ווי האָט עס געקאָנט פאָרקומען?

עס וואָלט געווען אַ צו שווערע אַרבעט צו אַנאַליזירן אין אַן אַרטיקל דר. זשיטלאָווסקיס גאַנצן אידעאָלאָגישן וועג און אַלע ווירקונגען, אונטער וועלכע ער האָט זיך די גאַנצע צייט געפונען. ביי זיין שטענדיקן זוכן „דעם אמת און קודם־כל דעם אמת", ווי שטאַרק ער זאָל ניט ווידער־שפּרעכן די פריער־אָנגענומענע מיינונגען, וואָלט וואַרשיינ־לעך מעגלעך געווען אויפן גרונט פון דר. זשיטלאָווסקיס ווערק און בריוו פעסטצושטעלן גענוי סיי די צייט, סיי די אור־זאַכן און אפילו די פּערזאָנען, וועלכע האָבן אין פאַרשיידענע צייטן באַאיינפלוסט דר. זשיטלאָווסקיס פּאָליטישע אידעאָ־לאָגיע און אים געהאָלפן אַריינטראָגן גאַנץ ווייט־גייענדיקע ענדערונגען אין זיינע מיינונגען.

דאָ וויל איך אָנווייזן בלויז אויף איין זייער אינטערע־טער דערשיינונג: וואָס לענגער דר. זשיטלאָווסקי האָט באַקעמפט דעם מאַרקסיזם פילאָזאָפיש, אַלץ מער האָט ער זיך, אפשר אומבאַמערקט, אונטערגעגעבן זיין ווירקונג און ער האָט געענדיקט זיין לעבנסוועג דערמיט, וואָס ער האָט פאַקטיש אָנערקענט די אידעאָלאָגיש־פּאָליטישע פירער־שאַפט פון מאַרקסן און פון זיינע רעוואָלוציאָנערע פּרינציפּן.

אפשר האָט דאָ געשפּילט אַ ראָלע ניט נאָר דר. זשיט־לאָווסקיס פּערזענלעכע אייגנשאַפט אָנצונעמען אפילו דעם שטאַנדפּונקט פון אַ קעגנער, אויב ער האָט זיך נאָר איבער־צייגט, אַז יענער איז אין עפּעס גערעכט. פיל מער האָט דאָ מסתמא געווירקט דער כאַראַקטער פון דער אויסגעהאַלטע־נער יידיש־וועלטלעכער נאַציאָנאַלער פּראָגראַם, וואָס דר. זשיטלאָווסקי האָט זיין גאַנץ לעבן פאַרטיידיקט.

עס איז שוין ניט איינמאָל אָנגעוויזן געוואָרן, אַז עס זיינען פאַראַן צוויי מינים נאַציאָנאַליזם, וואָס אונטערשיידן זיך פּרינציפּיעל זייער שטאַרק. איין מין נאַציאָנאַליזם איז דער נאַציאָנאַליזם פון אַ הערשנדיק פאָלק. די טרעגער פון דעם מין נאַציאָנאַליזם זיינען געוויינלעך די הערשנדיקע קלאַסן. אין זייערע הענט ווערט זייער נאַציאָנאַליזם פאַר־וואַנדלט אין אַ מיטל צו באַהערשן און באַרויבן קלענערע אָדער שוואַכערע פעלקער, צו פאַרטומלען, פאַרבלענדן און דורך דעם באַהערשן און פאַרשקלאַפן זייער אייגן פאָלק.

גאָר אַן אַנדער כאַראַקטער טראָגט דער נאַציאָנאַליזם פון אַ באַהערשט פאָלק, פון אַן אונטערדריקטער נאַציאָנאַ־לער מינדערהייט. די בורזשואַזיע פון אַן אונטערדריקטן פאָלק איז, אמת, געוויינלעך גרייט צו פאַרקויפן איר נאַ־ציאָנאַלע בכורה פאַר אַ טאָפּ לינזן פון רעכט און פּריווילע־גיעס צו האַנדלען און אַרויפאַרבעטן זיך ווי די הערשנדיקע בורזשואַזיע, און זי ווייזט דעריבער אַרויס, אויב ניט שטענ־דיק קיין טעאָרעטישע, איז אָבער תמיד אַ זייער פּראַקטישע נויגונג און שטרעבונג צו נאַציאָנאַלער און קולטורעלער אַסימילאַציע. אָפט פּרואווט זי אפילו אויפבלאָזן אַ מין נאַציאָנאַליזם לויט דעם מוסטער פון דער הערשנדיקער בורזשואַזיע. אָבער די אמתע טרעגער פון די נאַציאָנאַלע געפילן און שטרעבונגען ביי אַן אונטערדריקטן פאָלק זיינען די אָרעמע, אונטערדריקטע מאַסן, די פּויערים און די אַר־בעטער. ביי זיי ווערט די נאַציאָנאַלע באַוועגונג אָפט דער באָדן פאַר אַ נאַציאָנאַל־רעוואָלוציאָנערער, קעמפערישער, באַפרייערישער באַוועגונג. זייער נאַציאָנאַלער קאַמף גיסט זיך ס׳רוב צונויף מיט דעם סאָציאַליסטישן קאַמף פון די אַרבעטנדיקע מאַסן, פון דעם אַרבעטער־קלאַס.

ביי ס׳רוב אונטערדריקטע פעלקער, וואָס זייער אינ־דוסטריעלע אַנטוויקלונג ווערט דורך זייערע הערשער קינסטלעך צוריקגעהאַלטן און פאַרקריפּלט, איז דער טרעגער פון די נאַציאָנאַלע שטרעבונגען און פון דעם נאַציאָנאַל־רעוואָלוציאָנערן קאַמף געוויינלעך דאָס פּויערטום, — ס׳רוב אונטערדריקטע פעלקער זיינען פּויערישע פעלקער. ביי יידן אָבער, ביי וועלכע ס׳איז קיין באַדייטנדיקער פּויערטום ניט געווען, זיינען די טרעגער פון דעם נאַציאָנאַל־רעוואָ־לוציאָנערן קאַמף, פון די פּאָליטיש־נאַציאָנאַלע פּראָגראַ־מען, פון דעם פּראָגרעסיוון נאַציאָנאַליזם געווען די אַרבע־טער און דאָס קליינבירגערטום.

אָבער די יידישע אַרבעטער־באַוועגונג איז פון אירע ערשטע שריט אָן זייער שטאַרק באַאיינפלוסט געוואָרן פון מאַרקסיזם. אין יידישן אַרבעטער־לעבן האָט די פילאָזאָ־פיע און וועלט־אָנשויאונג פון די רוסישע פאָלקיסטן (עס־ערן) קיינמאָל ניט געהאַט קיין באַזונדערן דערפאָלג. איז דער רעזולטאַט געווען, אַז די, וואָס האָבן ערנסט געזוכט דורכצופירן אַ נאַציאָנאַל־רעוואָלוציאָנערע פּראָגראַם אין יידישן לעבן, האָבן געמוזט רעדן צו די יידישע אַרבעטער אין אַ שפּראַך, וואָס אויב זי איז ניט שטענדיק געווען, האָט זי כאָטש געקלונגען מאַרקסיסטיש. דאָס איז געווען די שפּראַך, וואָס עס האָבן באַנוצט דער „בונד", די ס־ס., די פּועלי־ציון, וואָס האָבן זיך שטענדיק באַמיט אויסצודריקן זייערע פּראָגראַמען אויף אַ מאַרקסיסטישן אופן, אָדער כאָטש אין אַ מאַרקסיסטישער פראַזעאָלאָגיע. און עס איז אפשר געווען אומפאַרמיידלעך, אַז דר. זשיטלאָווסקי זאָל אין פאַרלויף פון זיין לאַנג־יאָריקער אידעאָלאָגישער אַר־בעט צווישן די יידישע האָרעפּאַשנע מאַסן אומבאַמערקט אפילו פאַר זיך אַליין אַרונטערפאַלן אונטער דעם איינפלוס פון מאַרקסיזם, זייענדיק פילאָזאָפיש „קעגן אים".

די, וואָס האָבן אויפמערקזאַם נאָכגעפאָלגט דר. חיים זשיטלאָווסקיס ליטעראַרישע טעטיקייט, — באַזונדערס פאַר די לעצטע 10־15 יאָר, — האָבן געקאָנט באַמערקן די דאָ־זיקע דערשיינונג אין דעם אופן, ווי ער פלעגט פּאָלעמיזירן אָדער בכלל אויסדריקן זיינע געדאַנקען. הגם ער פלעגט פון צייט צו צייט אָנשרייבן אַן אַרטיקל קעגן דעם מאַרק־סיזם, קעגן דער פילאָזאָפיע פון מאַרקסן, פלעגט ער אָבער אין דער דיסקוסיע פון פּראַקטישע פּראָגראַמען כמעט שטענדיק זיך סומך זיין אויף מאַרקסן אָדער אויף ענגעלסן, און זייער זעלטן אויף אַ וועלכן עס איז אַנטי־מאַרקסיסטישן אויטאָריטעט. „אפילו מאַרקס האָט אַזוי געזאָגט", „אפילו

ביי ענגעלסן קאָנט איר וועגן דעם געפינען", „אפילו לויט די פרינציפן פון מארקסיזם קומט אַזוי אויס", — אָט דאָס איז אַלץ אָפטער געווארן דער געווינלעכער רעפריין פון דר. זשיטלאָווסקיס רעדעס און ארטיקלען וועגן געזעל־שאפטלעכע און ספעציעל וועגן יידישע פראגן.

וועגן מיר האָבן לעצטן יאָר געפייערט אין ניו־יאָרק זיין יוביליי און ער האָט אלס ענטפער אויף די באַגריסונגען איבערגעלייענט זיין געניועם אני־מאמין וועגן דעם „יידישן סאָציאַליזם" אלס אַ באַזונדערן מין סאָציאַליזם, וואָס איז געבויט אויף ריין־יידישע קוואלן, האָט ער אין אָט דעם לעצטן גרעסערן פאַרטראָג זיינעם אָפגעגעבן זייער אַ סך פלאַץ די סמיכות אויף מארקסן: „אויך מארקס, הייסט עס, האָט אַזוי געהאַלטן..."

אין זיין ארבעט וועגן „יידן אין סאָוועטנפאַרבאַנד" גע־פינען מיר די באַהויפטונג, אַז

„פיל פאַראויסזאָגונגען פון קאַרל מארקס און פון פרידריך ענגעלס זיינען באמת גלענצנדיק מקוים גע־ווארן", —

הגם ער גיט צו, לויט זיין אלטער געוואוינהייט:

„אָבער זייער פיל פאַראויסזאָגונגען זייערע האָבן געמוזט רעווידירט ווערן, היפש געאַנדערשט ווערן, אונ־טער דעם דרוק פון געזעלשאַפטלעכע פראָצעסן און געשיכטלעכע פאַסירונגען, וועלכע יענע צוויי גרויסע געשיכטס־פילאָזאָפן האָבן ניט געקאָנט נעמען אין באטראַכט, אָדער ניט געקאָנט אין זייער צייט ריכטיק אָפשאַצן זייער באַדייט און זייער געשיכטלעך־ווירקנ־דיקע קראַפט."

אָט דער „אָבער" איז שוין ווייט פון דר. זשיטלאָווסקיס אַמאָליקן פרינציפיעלן אַנטי־מארקסיזם. אפילו וועגן ער דענקט, אַז אייניקע פון מארקס' און ענגעלס' „פאראויסזאָ־גונגען" דארפן רעווידירט ווערן, געפינט ער די אורזאַך פאַר דעם ניט אין זייער „פאַלשער" שטעלונג, נאָר אין דעם, וואָס אפשר זיינען זינט דעמאָלט „פאַרגעקומען געזעלשאַפט־לעך־היסטאָרישע פאַסירונגען, וואָס יענע צוויי גרויסע גע־שיכטנס־פילאָזאָפן האָבן ניט געקאָנט נעמען אין באַטראַכט."

אויף אַן אַנדער אָרט אין דער זעלביקער ארבעט דער־קלערט דר. זשיטלאָווסקי פאַרביי־גייענדיק, אַז

„עס איז אַ כלל גדול, אַז יעדער אידייאישער איינ־שטעל לעבט דאָס רוב אַריבער יענע סאָציאַל־עקאָנא־מישע וואַרצלען, וואָס רופן אים אַרויס אין לעבן, אָדער וואָס העלפן שפייזן אים." (ז' 26).

ס'איז אַ גאַנץ ריכטיקע באַמערקונג, אָבער — ס'איז אַ טיפיש מארקסיסטישע באַמערקונג, וועלכע דר. זשיט־לאָווסקי האָט אַריינגענומען אין זיין גייסטיקן פארמעגן.

און וועגן ער זאָגט אין דער זעלביקער בראשור וועגן דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, אַז

„די זעלביקע אינטערעסן פון דער סאָציאַליסטי־שער רעוואָלוציע האָבן דירעקט געפאָדערט אויפצוועקן דעם נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין ביי די ארבעטאַרישע מאַסן, צו שטארקן אים און ווען נויטיק איינצופלאַנצן אים, און צו באַווייזן די פאַלקס־מאַסן — דער עיקר פון די אָפגעשטאַנענע און פריער אונטערדריקטע פעלקער, — אז נאָר אין אַ באַלשעוויסטישער ארבעטער־פויערים רע־פובליק קאָנען אָט די מאַסן לעבן און אַנטוויקלען זיך לויט זייער נאַציאָנאַלן ווילן אין פולער ברודערשאַפט מיט אַלע פעלקער פון סאָוועטנפארבאַנד" (ז' 26).

ווען ער זאָגט דאָס, חזרט ער איבער אויף אַ „זשיט־לאָווסקישן" אופן אַ גוטן לענינישן טעזיס, וואָס איז אין פולן איינקלאַנג מיט דער מארקסיסטישער איינשטעלונג.

אָבער מער פון אַלץ דערציילט אונדז דר. ח. זשיט־לאָווסקיס באַציאונג צו מארקסן און צום מארקסיזם זיין סאַמע לעצטע שריפטלעכע ארבעט, וואָס ער האָט אָנגע־שריבן איינגאַנצן מיט אַ פאַר טעג פאַר זיין טויט, דעם 5טן מאַי, און וואָס איז אָפגעדרוקט געווארן אין „טאָג" אין עט־לעכע טעג אַרום נאָך זיין טויט. די ארבעט איז כמעט ווי סימבאָליש געווידמענט דעם 125טן געבורטסטאָג פון קאַרל מארקסן. און דער גאַנצער כאַראַקטער אירער איז אזא, אַז מיר קאָנען זי מיטן פולן רעכט באַטראַכטן פאַר דר. זשיטלאָווסקיס פאָליטישער צוואה.

דר. זשיטלאָווסקי הייבט אָן דעם אַרטיקל אין אַ כמעט ביבלישן, עפישן טאָן:

„געווען אַ מאָן אין דייטשן־לאַנד. קאַרל מארקס זי'געווען זיין נאָמען. האָט אָט דער יידישער מאָן אָנגע־שריבן אַ ספרל: 'דער קאָמוניסטישער מאַניפעסט'. געהערט דאָס ספרל צו יענע שריפטן, וואָס העלפן באַ־שטימען דעם גורל פון דער גאַנצער מענטשהייט.

„שוין באַלד הונדערט יאָר, ווי דאָס ספרל האָט דער־שיינט. טויזנטער און צען־טויזנטער מענטשן האָבן זיך געקוויקט מיט אים דורות און דורות. און מען קוויקט זיך מיט אים עד היום."

וועדליק פאַר אייגעם, וואָס האָט כמעט זיין גאַנץ לעבן אידעאַלאָגיש געקעמפט קעגן דעם מארקסיזם, איז דאָס אַ גאַנץ פיינע און פולע אָנערקענונג פון דער גראָנדיעזער ראָלע פון דעם גרונט־ווערק, אויף וועלכן דער גאַנצער מארקסיזם איז געבויט געווארן.

אמת, מען וואָלט געקאָנט זאָגן, אַז דר. חיים זשיטלאָוו־סקי האָט שטענדיק געוואוסט דעם ווערט פון דעם „קאָמו־ניסטישן מאַניפעסט". איז ער דאָך געווען דער, וואָס האָט נאָך אין יאָר 1896 געהאַלפן אַרויסגעבן אין יידיש דעם „קאָמוניסטישן מאַניפעסט" און האָט אים נאָך באַגלייט מיט אַ (דעמאָלט ניט אָפגעדרוקטן) פאַרוואָרט „פאַרוואָס דווקא יידיש?". נאָר אין יענער צייט איז דאָס, וואָס דער „קאָמו־ניסטישער מאַניפעסט" איז אַרויס „דווקא אין יידיש" פי־לייכט געווען פאַר זשיטלאָווסקין מער וויכטיק, איידער דער כאַראַקטער פון דעם ווערק גופא.

אָבער אין זיין לעצטער דערמאָנטער ארבעט וויסט דר. זשיטלאָווסקי געניי אָנצואוויזן, אַז

„די תלמידי חכמים באַטראַכטן דאָס ספרל ווי דעם טעסטאַמענט, דעם ספר הברית פון אַ נייער שיטה, — דעם 'מארקסיזם'. מען באַדאַרף עס אָבער (לויט זשיט־לאָווסקיס מיינונג—מ. כ.) באַטראַכטן ווי דעם משניות פון דער שיטה."

יעדנפאַלס וויסט דר. זשיטלאָווסקי, אַז דער „קאָמו־ניסטישער מאַניפעסט" איז דאָס גרונט־ווערק פון מארק־סיזם, — פון דעם זעלביקן מארקסיזם, קעגן וועלכן ער האָט פאַלעמיזירט מער ווי אַ האַלבן יאָרהונדערט.

ווי־זשע באַציט ער זיך אין זיין לעצטער ארבעט צו אָט דעם גרונט־ווערק פון מארקסיזם, צו זייַנע גרונט־גע־דאַנקען, צו מארקסן גופא און צו דעם פאָליטישן ביישפיל, וואָס מארקס האָט געגעבן דעם וועלט?

דר. זשיטלאָווסקי שטעלט זיך אָפּ אויף דעם טייל פון

דעם "קאָמוניסטישן מאַניפעסט", אין וועלכן מאַרקס האָט קריטיקירט די פאַרשיידענע רעפאָרמיסטישע, אוטאָפּיסטישע און פאַנטאַסטישע סאָציאַליסטישע גרופּירונגען און אידעאָלאָגיעס פון זיין צייט און האָט באַוויזן, אַז דער סאָציאַליזם מוז אויסוואַקסן ניט פון די פאַנטאַזיעס און אינפאַלן פון אינציקע אידעאַליסטן, נאָר פון די סאָציאַל־עקאָנאָמישע פּראָדוציר־באַדינגונגען פון דער געזעלשאַפט. דר. חיים זשיטלאָווסקי נעמט אָן די דאָזיקע קריטיק און שטעלט די פראָגע: ווי האָט זיך מאַרקס געדאַרפט באַציען צו דער פאַריזער קאָמונע, וואָס האָט אין 1871, אין מיטן פון דער מיליטעריישער קאַטאַסטראָפע, וואָס פראַנקרייך האָט דערמאָלט איבערגעלעבט, געזונט איינצופירן אַ געוויסע פּאָרם פון אַ סאָציאַליסטישער אָרדענונג? ווי האָט ער זיך געדאַרפט באַציען צו דער קאָמונע און צו די קאָמונאַרן נאָכדעם ווי די פאַריזער קאָמונע איז בלוטיק באַזיגט געוואָרן און דער זיג איבער איר איז אין דער העכט פון דער פראַנצויזישער און בכלל פון דער איראָפּיאישער רעאַקציע געוואָרן אַן אויסגאַנג־פונקט פאַר די ביטערסטע פאַרפאָלגונגען קעגן רעוואָלוציאָנערן אין גאַנץ אייראָפּע?

מען וואָלט געקאָנט מיינען, — האָלט דר. זשיטלאָווסקי, — אַז מאַרקס וועט אויסנוצן די געלעגנהייט פאַר אַ מין „אַי טאָלד יו סאָ!" („איך האָב אַבער געזאָגט!") און אָפּגרענעצן זיך סיי פון דער קאָמונע, סיי פון די קאָמונאַרן אויף דעם גרונט, וואָס זיי האָבן ניט געדאַרפט אָנהייבן אייגענע סאָציאַליזם.

וואָס האָט אָבער מאַרקס געטאָן?

„אָנשטאָט דעם (אָפּגרענעצן זיך, אַדער פאַרדאַמען די קאָמונע), — שרייבט דר. זשיטלאָווסקי, — איז גאָר מאַרקס אַרויסגעטראָטן מיט אַ גלענצנדיקער שריפט, וואָס האָט גלענצנדיק פאַרטיידיקט די קאָמונע, — פאַרטיידיקט, ווי אַ גאונישער אַדוואָקאַט. און די הויפּט־פירער פון דער קאָמונע זיינען דאָך גראָד געווען קעגנער פון קאַרל מאַרקסן און פון זיין וועג אין דער סאָציאַליסטישער טעאָריע און פּראַקטיק."

הייסט עס, אַז מאַרקס איז ניט געווען אויסגעהאָלטן און זיינע מעשים האָבן ווידערשפּראָכן זיינע טעאָריעס, לויט דר. זשיטלאָווסקיס מיינונג? מיינט עס, אַז דר. זשיטלאָווסקי שטימט ניט אַין מיט יענער האַנדלונג פון מאַרקסן בנוגע דער פאַריזער קאָמונע און די קאָמונאַרן און באַנוצט זיך מיט דער געלעגנהייט אַן „אייבעריקן" מאָל צו באַווייזן די פעלערן פון מאַרקסיזם?

ניין, פונקט פאַרקערט: דר. זשיטלאָווסקי האָלט, אַז מאַרקס האָט געהאַנדלט פולשטענדיק ריכטיק און געטרייַ צו זיין לערע, און ער איז אינגאַנצן מסכים מיט מאַרקס' האַנדלונג.

„זיין (מאַרקס') פאַרשיידענע שטעלונג, — שרייבט דר. זשיטלאָווסקי, — דערקלערט זיך דורך דעם פאַרשיידענעם באַדייט פון די צוויי ענינים. די „פריצייטיקע" (דר. זשיטלאָווסקיס שטריכעלעך) רעוואָלוציאָנערע שטרעבונגען אין דער קאָמוניסטישער באַוועגונג זיינען געווען אַן אינעווייניקסט־פאַרטייישע מעשה. האָט קאַרל מאַרקס געהאָלטן פאַר זיין חוב צו באַקעמפן אַ באַוגונג, מיט וועלכער ער קאָן ניט איינשטימען. אָבער די פאַריזער קאָמונע איז געווען אַ וועלט־היסטאָרישע פאַסירונג. פאַר דער וועלט איז אין איר געווען פאַרקערפערט דער גייסט פון דער סאָציאַלער רעוואָלוציע. אַנטקעגן איר איז אַרויסגעטראָטן די אַלווועלטלעכע רעאַקציע.

„איז פאַר מאַרקסן, דעם רעוואָלוציאָנערן סאָציאַליסט, געווען קלאָר זיין חוב: פאַרטיידיקן די רעוואָלוציע. אָנפאַלן ניט אויף איר, נאָר אויף דער קאַפּיטאַליסטישער רעאַקציע."

מיט דער דאָזיקער דערקלערונג און באַרעכטיקונג פון מאַרקס' האַנדלונג בנוגע דער רעוואָלוציע פון דער פאַריזער קאָמונע זוכט דר. זשיטלאָווסקי צו דערקלערן און באַרעכטיקן זיין פּריערדיקע באַציאונג און די שטעלונג, וואָס ער אַליין האָט ענדלעך פאַרנומען בנוגע דער סאָוועטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע. עס איז אַ פאַקט, אַז ער, דר. זשיטלאָווסקי, איינער פון די גרינדער פון דער עס־ערישער פּאַרטיי, וועלכע איז געווען מיט לייב און לעבן קעגן דער סאָציאַליסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע. עס איז אויך אַ פאַקט, אַז דר. זשיטלאָווסקי האָט אין לאַנגן קאָמף קעגן איר סוף־כל־סוף פאַרלוירן איר פאָליטישן לייב־און־לעבן, — ער האָט אַ לאַנגע צייט קריטיקירט די אָקטאָבער־רעוואָלוציע און אירע פירער. וועגן ס'איז געקומען צו אַן אידעאַלאָגישער קריטיק פון דעם מאַרקסיסטישן באָלשעוויזם־לעניניזם איז דר. זשיטלאָווסקי געווען צווישן זיינע קעגנער.

אָבער אָט איז געקומען אַ צייט, וועלן די ביטערסטע רעאַקציע פון דער וועלט האָט זיך אונטער דער אָנפּירונג פון דעם נאַציזם פאַרנומען קעגן דעם סאָוועטנפאַרבאַנד, קעגן דעם באָלשעוויזם. און הגם ס'האָט ביי דר. זשיטלאָווסקין געגנומען אַ צייט ביז ער האָט געמאַכט פאַר זיך זיין אינעוויניקסטן אידעאָלאָגישן דין וחשבון, האָט ער אים סוף־כל־סוף געמאַכט און האָט זיך געשטעלט אָפן און מיט אַלע כוחות אויף דער זייט פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע. און ער געפינט אפילו ניט פאַר נויטיק צו באַהאַלטן, אַז אין דעם פּרט פאָלגט ער נאָך דעם בייספיל ניט פון די, מיט וועלכע ער איז זיין גאַנץ לעבן געגאַנגען קעגן מאַרקסן, נאָר דעם בייספיל פון מאַרקסן גופא, וועלכן ער האָט ענדלעך אָנגענומען.

„לערנט אונדז קאָרל מאַרקס פון 1871, וויַ אַזוי סאָציאַליסטן דאַרפן זיך שטעלן צו דער גרויסער סאָציאַליסטישער רעוואָלוציע פון 1917 אין סאָוועטנלאַנד, — שרייבט דר. זשיטלאָווסקי אין זיין לעצטן אַרטיקל. — זיי דאַרפן זיך אַרויסריסן פון זייער פאַרטיי־קליידלדיקן וועלט־באַגעגנס. זיי דאַרפן אויפהערן חקרענען זיך צי דאָס אָדער יענס אין דער רעוואָלוציע שטימט מיט דעם אָדער יענעם פונקט פון זייער פאַרטיי־שולחן־ערוך.

„זיי דאַרפן זיך אויסלערנען קוקן אויף דעם ענין פון אַ וועלט־היסטאָרישן שטאַנדפונקט. וועלן זיי דעמאָלט אייגזען, אַז די אַלוועלטלעכע רעאַקציע איז פאַרקערפערט דער עיקר אין איר אוואַנגאַרד, דער פאַשיסטישער אָקס, וואָס שטורעמט קעגן דעם הויפּט־שונא, דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע. די סאָציאַליסטן וועלן דעמאָלט אייגזען, אַז עס איז זייער חוב, זייער סאָציאַליסטישע התחיבות, זיך צו שטעלן אויף דער זייט פון דער סאָציאַליסטישער רעוואָלוציע, ווייל פאַר דער וועלט־געשיכטע איז זי די פאַרקערפערונג פון סאָציאַליזם." (אונטערשטראָכן ביי זשיטלאָווסקין).

אָט אַזוי איז דר. זשיטלאָווסקי צום סוף פון זיין לאַנגן וועג, אויף וועלכן ער האָט דורכגעפירט אַ סך אידעאָלאָגישע קאַמפן קעגן מאַרקסן און זיין לערע, געקומען צו דער אָנערקענונג פון די וויכטיקסטע הנחות און פּרינציפּן פון דעם מילימאַנטישן מאַרקסיזם, צו אָנערקענען דעם וויכטיקסטן נצחון פון מאַרקסיזם, דער באַלשעוויסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע. אָט אַזוי האָט ער פאַרענדיקט זיין לעבנס־אַר־בעט און האָט זי סומירט אין אַ רוף: לערנען זיך ביי מאַרקסן, נאַכפאָלגן זיין ביישפּיל, איבערנעמען זיין שטעלונג בנוגע דער פאַריזער קאָמונע און אָנווענדן זי היינט בנוגע דער גרויסער קאָמונע פון סאָוועטנלאַנד.

„שטעלן זיך אויף דער זייט פון דער סאָציאַליסטישער רעוואָלוציע, וויל פאַר דער וועלט־געשיכטע איז זי די פאַר־קערפערונג פון סאָציאַליזם", — אָט דאָס איז דר. חיים זשיטלאָווסקיס פּאָליטישע צוואה.

די געזעגענונג...

דער גרויסער זאַל פון מאַנהעטן צענטער, וואו דר. חיים זשיטלאָווסקי האָט נאָך גאָר ניט לאַנג צוריק געערעדט און געווינקט די לעבעדיקע צו באַשיצן מיט פאַראייניקטע כוחות דאָס לעבן, אַלץ וואָס אונדז איז טייער אין לעבן, — דער דאָזיקער זאַל איז נעכטן פון גאַנץ פרי אָן געווען האַלב־פאַרטונקלט און מענטשן האָבן זיך אין אים באַ־וועגט שטיל, ווי זיי וואָלטן מורא געהאַט אויפצוועקן אַ שלאָפנדיקן, עמעצן וואָס דאַרף איצט דעם שלאָף זייער נויטיק...

די גרויסע פלאַטפאָרמע, פון וועלכער דר. זשיטלאָווסקי האָט ערשט נעכטן, דאָכט זיך, געערעדט, און זיינע אויגן האָבן אויפגעבליצט מיט אַ שמייכל וועז אים האָט זיך געדאָכט, אַז אים איז געלונגען צו דערפירן זיין גע־דאַנק צו אַ פשוטן, קלאָרן צווייַ מאָל צווי; און זיינע אויגן זיינען פאַרנעפלט געוואָרן מיט אַ פאַרשטיקטער טרער, וועז ער האָט געפּרואווט אויסדריקן אין וועלטער די אום־באַשרייבלעכקייט פון דעם איצטיקן גרויסן אומגליק פון אונדזער פאָלק, — די דאָזיקע פלאַטפאָרמע איז שטיל און ליידיק. און אַלע אויגן פון די, וואָס שלייכן זיך אַריין אין גרויסן זאַל וועלן צוגעצויגן צו אַ קליינעם פלאַץ צו־פוסנס פון דער פלאַטפאָרמע. אויף דעם פלאַץ שטייט אַזוי ניט־אָנגעוועדיק, כמעט ווי שעמעוודיק, דער אָרון. אין אָרון — ווי איינגעשלאָפן, — דר. חיים זשיטלאָווסקי מיט דער וואַקסענער חתימה פון טויט אויפן פּנים, אָרום די אויגן, אָרום מויל. דער פּנים איז ווי געשניצט פון עלפנבייַן, די שאַרפע ליניעס פאַרווייכט, באַרואיקט, ווי פון איינעם וואָס אָפּגעטאָן אַלץ וואָס ער האָט געקאָנט און האָט זיך איבערגעגעבן דעם אייביקן אָפרו מיטן רו־איקן געווין, אַז וואָס מען דאַרף טאָן וווייטער וועלן שוין אָנדערע דערטאָן...

נאָר איין האָנט, וואָס ליגט אים אויפן ברוסט האָט זיך עפּעס ווי ניט געקאָנט באַרואיקן, — איז זי אַ ביסל אונטערגעהויבן, ווי גרייט דערצו, אַז דר. זשיטלאָווסקי זאָל עפּעס נאָך צום סאָמע לעצטן מאָל זאָגן און זי זאָל זיינע ווערטער אונטערשטרייכן מיט אַן איינגעוואוינטער באַוועגונג.

אין זאַל איז שטיל. עס קומען און קומען מענטשן און זעצן זיך אויס אויף די רייַען פּלעצער. אייניקע פון זיי ווערן אויסגעטיילט, — דעלעגאַציעס, וואָס שטעלן זיך אויף דער לעצטער וואַך אָרום ארון. אָנדערע טיילן זיך מיט זייערע זכרונות וועגן דעם איינגעשטילטן לערער, קעמפער און פריינט.

אָט איז ער, דער יידישער יולם, אין וועלכן דר. חיים זשיטלאָווסקי האָט זיך אויסגעלעבט אין משך פון זיינע כמעט 40 יאָר אַרבעט אין אַמעריקע: פריינט, צוהערער, לייענער, נאַכפאָלגער, אַמאָליקע חסידים, נעכטיקע קעגנער.

אפשר האָב איך אַ טעות, אָבער מיר דאָכט, אַז גראָד די צאָל פון די אַמאָליקע „חסידים" פון דר. זשיטלאָווסקי איז אין זאַל קלענער, ווי זי האָט באַדאַרפט זיין. אפשר זיינען אַ סך פון זיי שוין אַליין ניטא: נאָך אַלעמען האָט צו זיינע חסידים אַמאָל געהערט די פולשטענדיק אויסגע־וואַקסענע, רייפע יידישע אינטעליגענץ פון אַמעריקע, וואָס האָט שוין צו יענער צייט אַליין געהאַט היינטער זיך אַ לאַנגע פאַרגאַנגענהייט. און אפשר זיינען אַ צאָל פון די אַמאָליקע חסידים שפּעטער אַריבער צו זיינע שאַרפע קעגנער, וואָס האָבן אים די לעצטע יאָרן געזוכט צו פאָר־ביטערן זיין לעבן און וואָס בעטן איצט מחילה ביי זיין אַנדענק שטילערהייט, אויג אויף אויג מיט זיך אַליין?

אָבער פון די מענטשן, וואָס זיינען געקומען געזעגע־נען זיך — און זייער צאָל איז זייער גרויס — איז, דאָכט זיך, יעדער אייגער אַ שטיק געזעלשאַפטלעכע אַקטיוו־קייט, וואָס איז אין פאַרשיידענע מאָמענטן אַזוי אָדער אַנ־דערש געקומען אין באַרירונג מיט דעם גרויסן קוואָל פון גייסטיקער און געזעלשאַפטלעכער אַקטיווקייט, וואָס האָט געשפּרודלט פון דר. חיים זשיטלאָווסקין. מענטשן פון „לינקיסטישן" און „רעכטיסטישן" לאַגער — ווי דר. חיים זשיטלאָווסקי פלעגט ליב האָבן אויסצודריקן זיך. טוער פון אָרדן, פון די שולן, פון אַרבעטער־רינג, פון איקאָר, מיטגלידער פון נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פאַרבאַנד, טוער פון „איקוף", לערער, שרייבער, קינסטלער, אַר־בעטער...

און צווישן זיי פּנימער, וואָס מיר טרעפן ניט אַלע טאָג אין ניו־יאָרק, אָבער מיט וועלכע מען באַגעגנט זיך שטענדיק ביי דער אַרבעט, וועז מען פאָרט אַרויס איבערן לאַנד: אָט זיינען אַ פאָר פריינט פון מאַנטרעאָל, אַ גרופּע קולטור־טוער פון דעטראָיט, אַ גרויסע גרופּע פון פילא־דעלפיע, אַ באַקאַנטער פון טאָראָנטא, דעלעגאַציעס פון אַלע אַרומיקע שטעט, פון וועלכע מען האָט געקאָנט קומען אין משך פון אַ מעת לעת.

— געקומען געזעגענען זיך...

אין אַווינקל פון זאַל טרעף איך זיך מיט לעאָן קאָב־רינען. ער איז ניט נאָר אַ לאַנדסמאַן פון וויטעבסק, פון דער שטאָט וואו חיים זשיטלאָווסקי האָט פאַרבראַכט זיין יוגנט, — ער איז אויסגעוואקסן אָרום זשיטלאָווסקיס הויז, איז געווען אַ שילער פון דעם יונגן זשיטלאָווסקיס שילער, און ער דערמאָנט זיך:

— ערשט איצט, וועז איך זע אים אין ארון גיסן זיך פאָר מיר צונויף חיים מיט יעפימען. דאָ אין אַמעריקע האָבן אים אַלע געקענט אַלס דר. חיים זשיטלאָווסקי, און אָזוי האָב איך אים אויך געקענט. אָבער דאָרטן, מיט מער

ווי אַ האַלבן יאָר הונדערט צוריק אין וויטעבסק, האָט מען געוואוסט פון יעפימען. און יעפים איז שוין דעמאָלט געווען אַ לעגענדע, וואָס זיינע שילער, נאָך ייִנגערע פון אים, האָבן אין אָפּוועזנהייט אויפגעהאַלטן.

— און איר ווייסט, — דערמאָנט זיך קאָברין, — איך האָב דעמאָלט געהאַט די מעגלעכקייט צו לייענען די זעלביקע ביכער, אויף וועלכע זשיטלאָווסקי איז דערצויגן געוואָרן, טאָקע אין זיין רייכער ביבליאָטעק, וואָס האָט זיך געפונען אין זיין היים. איך דערמאָן זיך — און ל. קאָברין טראָגט זיך מיטאַמאָל איבער אויף מער ווי אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק, — איך דערמאָן זיך די דעמאָלט פאַרבאָטענע ביכער און זשורנאַלן, וואָס האָבן אָנגעפילט זיין ביבליאָטעק: טקאַטשאווס „נאַטשאַלאַ", „סאָוורעמענניק", „אָטעטשעסטוועניע זאַפּיסקי", די ביכער פון דאָבראָליובאָוון, בעלינסקין, טשערנישעווסקין; דזשאַן מילס פאָלי־טישע עקאָנאָמיע מיט טשערנישעווסקיס באַמערקונגען. און אויף די אַלע ביכער — די ערטער, וואָס יעפים האָט אונטערגעשטראָכן און געמאַכט זיינע באַמערקונגען אויף די ראַנדן. מיט וואָס פאַר אַ אינטערעס איך האָב דעמאָלט געלייענט די אונטערגעשטראָכענע ערטער און די באַמערקונגען און אַרייַנגעקוקט אין יעפימס געדאַנק...

אין אַן אַנדער וויִנקל זיצט אַ גרופּע חברים פון „אי־קאַר" און זיי דערמאָנען זיך די לעצטע באַגעגענישן מיט זשיטלאָווסקין:

— ער איז אַזוי יונג געוואָרן לעצטנס, אַזוי אַקטיוו, פונקט ווי ער וואָלט ווען אַניאַגן פאַר אַלע יאָרן, ווען ער איז געשטאַנען אַן אַ זייט פון אונדזער אַרבעט...

מען רעדט ווען דעם גרויסן פאַרלוסט, מען דערמאָנט זיך מיט דאַנק אַן דעם וויפל ער האָט געגעבן... מען דערמאָנט זיך און פון די אָפּגערישענע זכרונות שווימט אַרויס ווי אַ לעבעדיקער דער פאַרשייַדנאַרטיקער, פאַרבנ־רייכער, גייסטיק־רייכער מענטש, דר. חיים זשיטלאָווסקי, ווי מיר אַלע האָבן אים געקענט...

עס הייבן זיך אַן די אָפּיציעלע געזעגענונגען... ערד צו ערד, אָבער דאָס וואָס איז פאַרבונדן מיטן לעבן און האָט געהאַלפן שטויסן דאָס לעבן וווייטער, העכער, צו בע־סערס, וועט פאַרבלייבן אויף שטענדיק, — ווי אַ לעגענדע, ווי אַ רעאַלקייט...

ח. נ. ביאַליק און די קולטור־יירושה

עס זיינען שוין — אָדער ערשט — דורך 22 יאָר זינט חיים־נחמן ביאַליק, דער „נאַציאָנאַלער דיכטער" אין העב־רעאיש, דער גרויסער יידישער דיכטער בכלל, איז גע־שטאָרבן, — דעם 4טן יולי, 1934, אין ווין, וואוהין ער איז געקומען זיך אָפּערירן. ער איז דעמאָלט אַלט געווען 61 יאָר, און מען וואָלט געקאָנט זאָגן, אַז מען האָט פון אים געקאָנט אַ סך דערוואַרטן אויפן דיכטערישן געביט, ווען ניט זיין פריצייטיקער טויט. אָבער דער אמת איז, אַז זיין דיכטעריש־שעפערישער פעריאָד האָט זיך געענדיקט שוין לאַנג פאַר זיין טויט, אומגעפער נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. און דאָס איז ניט געווען, ווי עס טרעפט אָפט ביי דיכטער, ווייל וועלכע־עס־איז ספּעציעלע אויי־סערלעכע באַדינגונגען האָבן אים געשטערט אין זיין שע־פערישער אַרבעט.

איך געדענק מיין ערשטע באַגעגעניש מיט ביאַליקן אין אָנהייב 1911, אין וואַרשע, אין דער רעדאַקציע פון „דאָס לעבן" („דער פריינד"), וואו כ'האָב דעמאָלט געאַר־בעט. ביאַליק איז דעמאָלט געשעפטלעך, צוליב זיין אָדע־סער פאַרלאַג „מוריה", געקומען קיין וואַרשע און באַזוכט די רעדאַקציע. אין אַ געשפּרעך מיט די מיטאַרבעטער האָט ער מיט ענטוזיאַזם געערדט וועגן דער אַרבעט, וואָס ער טוט צוזאַמען מיט זיין פריינט, י. ח. ראַווניצקי, ביים צוגרייטן צום דרוק אַ זאַמלונג פון די תלמודישע אגדות:

— איר פאַרשטייט, — האָט ער געזאָגט, — וואָס זיינען די אגדות? מעשיות, אַנעקדאָטן, גלייכווערטלעך, וואָס זיי־נען געשאַפן געוואָרן צווישן פאָלק. און די דעמאָלטדיקע תלמידי־חכמים און באַנק־קוועטשער האָבן גענומען די דא־זיקע פאָלקס־שאַפונגען, אויסגעקוועטשט פון זיי דעם לע־בעדיקן זאַפט און זיי פאַרוואַנדלט אין משלים, כדי צו פסקענען שאלות. אָבער וועלן איר נעמט איצט לייענען די אגדות, זיינען זיי ווי פאַרטריקנטע בלומען, וואָס מען האָט מיט לאַנגע יאָרן צוריק אַרייַנגעלייגט אין אַ בוך, און וואָס גיבן נאָך אַרויס עפעס ווי אַ שאָטן פון זייער אַריגינעלן איידעלן ריח, וועלן מען עפּעס דעם בוך...

די דאָזיקע כאַראַקטעריסטיק פון די פאַרצייטיקע אגדות, איבער וועלכע ער אַרבעט, האָט אויף מיר געמאַכט אַ זייער שטאַרקן אייַנדרוק, און אפשר דערפאַר האָט זיך ביי מיר אַרויסגעריסן:

— און וואָס איז מיט אייערע אייגענע לידער, הער ביאַליק? פאַרוואָס זעט מען ניט אַזוי לאַנג קיין נייַע לי־דער פון אייך?

ביאַליקס לאַכנדיקער פנים מיט די לעבעדיקע אויגן איז פּלוצלונג געוואָרן ערנסט און האַרט, און ער האָט ווי אָפּגעשניטן:

— מען זעט זיי ניט, ווייל איך שרייב זיי ניט...

און ווען אַ דיכטער פון אַזאַ קאַליבער ווי ביאַליק, אַזאַ „ווערטער־מיליאָנער", סיי אין העברייאיש, סיי אין יידיש, ווי ער איז געווען, האָט ניט געשריבן קיין לידער, ניט געשאפן מער, איז עס געווען ניט דערפאַר, ווייל ער האָט ניט געוואָלט, נאָר ווייל ער האָט ניט געקאָנט: ס'האָט זיך ניט געשריבן, ס'איז ניט אַרויסגעקומען וואָס ער האָט געוואָלט.

ניט אומזיסט האָט ער אין איינעם פון זיינע לידער —

„זאַמלונגען", זומער 1956.

וואַרשיינלעך פון די לעצטע — אונטערן נאָמען „נאָך מיין טויט", געשריבן *):

„נאָך מיין טויט — באַווייגט מיך אַזוי:
ס׳איז געווען אַ מענטש — און נישטאָ אים מער,
פֿאַר דער צייט איז ער, דער מענטש, געשטאָרבן
און זיין לעבנס־ליד איז אָפּגעהאַקט אינמיטן, —
און וויי! ער האָט דאָך נאָך אַ ליד געהאַט
און פֿאַרלוירן איז דאָס ליד אויף אייביק,
פֿאַרלוירן אויף אייביק...
איז דער שאָדן גרויס, אוי, זייער גרויס!
ס׳האָט איר לעבנלאַנג די סטרונע זיך געריבן
און געציטערט שטיל און געפּלאַטערט שטיל,
נאָך דעם ליד אירן, נאָך איר אויסלייזער
אַלץ געגאַרט, געוואַרט, אַלץ געטראַכט, געבענקט...
האָט דאָס ליד פֿאַרזאַמט זיך — האָט זי אַלץ געוואַרט
מיט אַ שטיל געברום אַלץ געוואַרט אויף אים,
און פֿאַרזאַמט האָט זיך דאָס ליד און נישט געקומען —
נישט געקומען!..."

פון דעם פֿאַטעטישן, אינטימען טאָן, אין וועלכן דאָס ליד איז געשריבן געווארן, פון דעם טאָן, וואָס אונטערשיידט זיך אַזוי שטאַרק פון זיין „נביאישן" דונער און בליץ, אַדער פון זיינע כמעט פֿאסטאַראַלישע נאַטור־לידער, איז צו זען, אַז דאָס איז ניט געווען קיין משל־לידּ, נאָר ס׳איז טאַקע געווען ביאַליקס אַן אייגענע געזעגענונג מיט דעם „ליד וואָס ניט געקומען"...

און ניט געקומען איז דאָס ניט־אויסגעזונגענע ליד דערפֿאַר, וויל ח. נ. ביאַליק איז, ניט געקוקט אויף זיין אַן צווייפל גרויסן טאַלאַנט, אין עצם געווען דער דיכטער פון און פֿאַר אַ באַשטימטער באַגרענעצטער עפֿאָכע, — די עפֿאָכע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין די 90ער יאָרן פון פֿאַריקן יאָרהונדערט מיט דעם גירוש מאָסקווע און אַנדערע גזירות אויף יידן אין רוסלאַנד און האָט זיך געענדיקט מיט די פֿאַרמען פון דעם ערשטן צענדליק יאָר פון אונדזער יאָרהונדערט.

די דאָזיקע עפֿאָכע איז צוזאַמענגעפֿאַלן אויך מיט די יאָרן פון חיבת־ציון און מיט דער אַנטשטייאונג פון ציוניזם, וואָס האָט אָנגעצונדן די פֿאַנטאַזיע פון דעם יידישן מיטל־קלאַס. די באַוועגונג, וואָס האָט זיך אין אַ גרויסער מאָס געשפּייזט מיט יידישע צרות, מיט דער „אויסזיכטלאָזיקייט" פון דער יידישער לאָגע און האָט געזען די אויפלעבונג פון דער יידישער קולטור בלויז אין דער אויפלעבונג פון העברעאיש, האָט אַרויסגערוקט פון זיך אַ סך טוער, רעדנער, זשורנאַליסטן, אָבער זייער וויניק אמתע דיכטער. קיין איינער פון די דעמאָלטדיקע גרויסע נעמען אין דער יידישער און אפילו אין דער העברייאישער ליטעראַטור האָט זיך ניט אידענטיפיצירט מיטן ציוניזם. איז געקומען דער שרעק־לעכער קישענעווער פֿאָגראָם פון יאָר 1903, און ס׳איז אַרויסגעקומען דער ציוניסטיש־געשטימטער ח. נ. ביאַליק מיט זיין „שחיטה־שטאָט" אין דעם זעלביקן יאָר, און, — ווי בעל־מחשבות, וואָס האָט זייער גוט פֿארשטאַנען ביאַליקן, דריקט זיך אויס:

„זיין פֿאָעמע 'בעיר ההריגה' (אין יידיש 'די שחיטה־שטאָט', פון דיכטער אַליין איבערגעאַרבעט), געשריבן אין 1903 נאָכן קישענעווער פֿאָגראָם, האָט ביאַליקן געמאַכט פֿאַר דעם גרויסן פֿאָעט, ניט נאָר פֿאַר קנענער, נאָר פֿאַר איטלעכן לעזער. מען קאָן זאָגן, אַז ביאַליק איז דער אייניקער אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס האָט אין איין נאַכט און מיט איין וועלט באַקומען אַזאַ געוואַלדיקע און כשר פֿאַרדינטע פֿאָפולאַריטעט אין אַלע קלאַסן פון דעם יידישן פֿאָלק".

וועגן דער פֿאָפולאַריטעט, וואָס די דאָזיקע פֿאָעמע האָט געשאַפֿן ביאַליקן, וועט די געמיטער פון די יידישע מאַסן זיינען געווען צערודערט און צעווייטיקט דורך דער אומ־דערוואַרטעטער שוידערלעכקייט פון דעם קישענעווער פֿאָגראָם, קאָן קיין צווייפל ניט זיין. אָבער צי די פֿאָפולער־קייט איז געווען „בכי אַלע קלאַסן" איז שוין אַן אַנדער פראַגע.

מיר דערמאָנט זיך דער אינדרוק, וואָס די „בעיר ההריגה" האָט אויף מיר געמאַכט דעמאָלט באַלד נאָך דעם פֿאָגראָם. איך בין דעמאָלט געווען אַ יונג בחורל אין ני־קאָלאַיעוו (לעבן אָדעס) מיט אַ פּינפּיאָריקן „סטאַזש" פון ציוניסטישע שטימונגען, וועלכע האָבן צו יענער צייט (אין אָנהייב 1903) שוין גאָנץ היפש אָפּגעבליאָקעוועט. דער קישענעווער פֿאָגראָם האָט אויף מיר, ווי אויף דער גאַנצער יידישער באָפעלקערונג און ספּעציעל אויף דער יוגנט, גע־מאַכט אַ דערשיטערנדיקן איינדרוק, ווי כ׳וואָלט פלוצלונג געקראָגן מיט אַ פלאָקן איבערן קאָפּ. וועט מיר איז אין אָט דער שטימונג אַריינגעפֿאַלן אין די הענט די „שחיטה־שטאָט" מיט איר נביאישן טאָן און „שטאַרקער פּראָזע", וואָס האָט געשמיסן, ווי מיט אייזערנע ריטער, האָט זי אויף מיר געמאַכט אַ געוואַלדיקן איינדרוק. איך האָב זי געליי־ענט און איבערגעלייענט אין אפילו איבערגעזעצט זי, אַזוי גוט ווי איך האָב געקאָנט, אין רוסיש, כדי צו באַקענען מיט איר מיינע רוסיש־רעדנדיקע חברים.

אָבער מיר, די יוגנט, זיינען דעמאָלט בערך גאָנץ שנעל געקומען צו זיך. מיר האָבן אָנגעהויבן פֿאַרשטיין, אַז דער פֿאָגראָם איז ניט געווען קיין סטיכישער אויפֿרייס פון „אייי־ביקער" פֿאלקס־שנאה צו יידן, נאָר אַז ער איז ספּעציעל צוגעגרייט געווארן דורך דער צאַרישער רעגירונג פֿאַר אירע פֿאַרברעכערישע צוועקן. אינבער דעם גאַנצן דעמאָלט־דיקן יידישן תחום האָט זיך בליץ־שנעל אָנגעהויבן פֿאַר־שפּרייטן אַ באַוועגונג פון באַוואָפנטע זעלבסטשוץ־אָרגא־ניזאַציעס, וואָס זיינען געווען גרייט ניט נאָר צו באַשיצן די יידישע באָפעלקערונג, נאָר אפילו צו אַטאַקירן די פֿא־גראָמשטשיקעס און די פֿאַליציי. פון אָט דער זעלבסטשוץ־באַוועגונג זיינען אויסגעוואקסן פיל פון די יידישע רעוואָלו־ציאָנערע אַרבעטער־טוער, וואָס האָבן זיך שפּעטער אַזוי העלדיש באַטייליקט אין די רעוואָלוציעס פון 1905 און 1917 און שפּעטער.

איין מאָל — דאָס איז שוין געווען אין ווינטער פון 1903, אָדער אין אָנהייב 1904 — האָב איך געוואָלט איבער־לייענען די „שחיטה־שטאָט" (אויב איך האָב קיין טעות ניט, אין זשאָבאָטינסקיס אַ רוסישער איבערזעצונג, וואָס איז דעמאָלט אַרויס) פֿאַר אַ גרופּע יוגנטלעכע, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין דער אַרטיקער זעלבסטשוץ־אָרגאַניזאַציע. איך האָב ווידער איבערגעלייענט די פֿאָעמע און זיך דער־פילט עפּעס מאָדנע: ס׳איז געווען ניט דער ביאַליק,

*) חיים־נחמן ביאַליק — לידער און פֿאָעמען, יידיש פון י. י. שוואַרץ, ז. 164.

וואָס כ׳האָב פון איר באַקו[illegible]ען דעם ערשטן מאָל. כ׳האָב ווידער איבערגעלייענט פאַר [illegible]יך אַ צאָל פון אירע שטאַרקסטע ערטער, וואו דער דיכטער [illegible]יסט פּעך און שוועבל אויף די געליטענע יידן, שפּייט זיי [illegible]יט גאַל אין פּנים און באַשול־דיקט זיי אין עקלהאַפטער [illegible]חדנות, און אַלץ אין מיר האָט אָנגעהויבן פּראָטעסטירן:

אונדז, וואָס זיינען גר[illegible]יט מיט געווער אין די הענט ניט נאָר צו פאַרטיידיקן ז[illegible]ך, נאָר אפילו צו אַטאַקירן די מערדער, וואַרפט ער פאַר [illegible]חדנות? די שוצלאָזע יידן, וואָס האָבן ניט געהאַט מיט וואָ[illegible] און ניט געקאָנט זיך פאַרטיי־דיקן בעת דעם אומדער[illegible]אַרטעטן קישענעווער פּאָגראָם, שפּייט ער אין פּנים און שי[illegible]ט זיי מיט אַ טאָן פון אַ נביא? האָבן אַזוי גערעדט די אמ[illegible]ע נביאים צום פאָלק אין דער צייט פון זיין אומגליק?

דער רעזולטאַט פון א[illegible]בערלייענען די „שחיטה־שטאָט" מיט נייע אויגן איז געווען, [illegible]אַז איך האָב געהאַלטן פאַר דער זעלבסטשוץ־גרופּע אַ פאַרט[illegible]אַג, אין וועלכן איך האָב בי־טער פאַרדאַמט סיי די פּ[illegible]עמע, סיי איר אויטאָר. און אַ צווייטער רעזולטאַט איז גע[illegible]ווען, וואָס די פּאָעמע האָט מיר געהאָלפן נאָך מער באַפר[illegible]ען זיך פון מיינע פריערדיקע ציוניסטישע שטימונגען, ו[illegible]ס האָבן, ווי איך האָב געפילט, געמאַכט די יידישע מאַ[illegible] אָפּהענטיק קעגן זייער וויכ־טיקסטן שונא, דעם צאַריזם...

איך גלויב, אַז דער [illegible]אָזיקער „צווייטער בליק" אויף דער „בעיר ההריגה" און [illegible]נוזאַמען דערמיט אויף ביאַליקס שאַפן בכלל איז געווען כאַ[illegible]אַקטעריסטיש ניט נאָר פאַר מיר אַליין, נאָר פאַר גאַנץ ברי[illegible]ע שיכטן פון דער ערב־רעוואָ־לוציאָנערער און רעוואָלוצי[illegible]נערער יידישער יוגנט און אַר־בערטערשאַפט אין אַמאָליק[illegible] רוסלאַנד. און וואָס מער ס׳איז ביי דער דאָזיקער יוגנט ג[illegible]וואקסן דער אינטערעס צו דער יידישער ליטעראַטור בכלל [illegible] און ספּעציעל צו י. ל. פּרצן, שלום־עליכמען, שלום אַש[illegible] אברהם רייזענען, אַלץ ווייני־קער אינטערעס האָט זי אַר[illegible]יסגעוויזן צו ביאַליקן, — באַזונ־דערס נאָך דערפאַר, ווייל [illegible]ע ברייאיש איז פאַר איר געווען אַ כמעט אומפאַרשטענדלע[illegible]ע שפּראַך.

איך האָב פריער ציט[illegible]ט בעל־מחשבותן, וואו ער באַ־מערקט, אַז די „שחיטה־ש[illegible]טאָט" האָט כמעט איבער נאַכט געמאַכט ביאַליקן פאַר דע[illegible] גרויסן דיכטער „ניט נאָר פאַר קענער, נאָר כמעט פאַר [illegible]יטלעכן לעזער". אין דעם איז געלעגן די שטאַרקייט פון ביאַליקס ווערק, אָבער אין דעם איז אויך געלעגן זיין שוואַ[illegible]קייט. ווען די שטימונגען, אונ־טער וועלכע עס זיינען געש[illegible]יבן געוואָרן די „שחיטה־שטאָט" און אַ צאָל אַנדערע לידע[illegible] און פּאָעמעס, ווי „דאָס לעצטע וואָרט", „כ׳בין ניט אויף [illegible]ייער רוף געקומען" און אַנדערע פון דעם מין, האָבן זיך ר[illegible]ריקאַל געענדערט, האָט זיך אויך געענדערט די באַציאונג פ[illegible]ן די ברייטע מאַסן לייענער צו ביאַליקס שאַפן. אַז ער א[illegible] אַ גרויסער דיכטער, זיינען זיי געווען גרייט צו גלויבן [illegible]ויפן וואָרט „גרעסערע מבינים", אָבער זיינע לידער זיינען אַלץ מער געוואָרן אַן עסק פאַר „מבינים", פאַר „חובבי ש[illegible]ת עבר". אפילו די לידער, וואָס ער האָט געשריבן אין יי[illegible]יש, האָבן קיינמאָל ניט געמאַכט ביאַליקן אַזוי פּאָפּולער א[illegible] באַליבט ביי די יידישע מאַסן, ווי ס׳זיינען געווען י. ל. פּרץ, אברהם רייזען און אפילו אַ צאָל קלענערע דיכטער.

וואָס איז געווען די [illegible]ורזאַך פאַרוואָס ביאַליקס לידער — און ניט בלויז אַזעלכע ווי די „שחיטה־שטאָט", נאָר אפילו אַזאַ בעצם אויפריכטיק און ליריש ווערק, ווי זיין כמעט אויטאָביאָגראַפישע פּאָעמע „דער מתמיד" — האָבן אַלץ ווייניקער געווירקט אויפן ברייטן יידישן עולם און האָבן כמעט גאָרניט באַווירקט די יידישע ליטעראַטור? די אור־זאַך איז, דאַכט מיר, געווען אַ פּשוטע: ביאַליק, וואָס האָט געפּרואווט אַריינלייגן אַ פינגער אין די בלוטנדיקע וואונדן פון דעם יידישן פאָלק, האָט אין ערגעץ ניט געפירט, האָט ניט געוויזן קיין אויסוועג פון די צרות. אפילו דעם ציוניזם האָט מען אין זיינע לידער געקאָנט בלויז אַריינטייטשן, — ביאַליקס „פּאָזיטיווע" אידעאַלן זיינען אין זיינע פּאָעמעס דיכטעריש ניט פאַרקערפּערט געוואָרן. לויט זיין וועלט־אָנ־שויאונג — און וואָס פאַר אַ דיכטער, באַזונדערס נאָך אַ גרויסער דיכטער, קאָן זיך באַגיין אָן אַ וועלט־אָנשויאונג? — איז ח. נ. ביאַליק געווען אַן ענגער נאַציאָנאַליסט. און הגם ער האָט באַצייכנט דעם „גייסטיקן ציוניסט", אחד העמען, אַלס זיין לערער און מייסטער, איז ער אין זיינע געזעלשאַפטלעכע באַגריפן געשטאַנען ווייט הינטער אפילו פון אחד העמען.

און „געוואָרן איבער נאַכט", אָדער ווייניקסטנס פּראָ־קלאַמירט געוואָרן דורך דער ציוניסטישער באַוועגונג אַלס „נאַציאָנאַלער דיכטער" איז ח. נ. ביאַליק, דאַרף מען גע־דענקען, אין אַ קריטישער צייט, אין דער צייט פון דעם גרויסן און בלוטיקן איבערבראָך פון ערב דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע פון 1905, וואָס האָט געבראַכט די יידישע מאַסן, באַזונדערס דער יידישער יוגנט, גאַנץ נייע שטימונגען און האָפענונגען, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין שום שייכות מיט ביאַליקס פּעסימיזם סיי וועגן די יידן, סיי וועגן די „גויים". און הגם די רעוואָלוציע פון 1905 איז אויך דערטרונקען געוואָרן אין בלוט און איז באַזיגט געוואָרן, איבערלאָזנדיק נאָך זיך אַ סך אַנטוישונגען, באַזונדערס ביי דער בורזשואַזער אינטעליגענץ און מיטלקלאַס, איז שוין אָבער קיין צוריקקער צו די שטימונגען פון פאַר דעם יאָר 1905 ניט מעגלעך געווען. ח. נ. ביאַליק אַליין האָט עס געמוזט דערפילן, — אויב ניט אַלס געזעלשאַפטלעכער טוער, איז אַלס דיכטער. אַלס פּאָעט האָט ער אַלץ מער און מער פאַרלוירן דעם קאָנטאַקט און די געמיינזאַמע שפּראַך מיט דעם ברייטן יידישן עולם. דעריבער האָט אומפאַר־מיידלעך געמוזט קומען אַ מאָמענט, ווען דאָס „ניט־אויסגע־זונגענע ליד" האָט זיך אים געשטעלט אין האַלדז און ער איז אַנטשוויגן געוואָרן אַלס דיכטער. ער האָט, אמת, גע־פּרואווט פון צייט צו צייט אָנשרייבן אַ ליד, אַ נאַטור־ליד, אַן אויטאָביאָגראַפיש ליד, אָבער נאָך דעם הויכן טאָן, וואָס ער האָט גענומען אין זיינע „נאַציאָנאַלע לידער" מיט זייער „נביאישן" לשון, איז דאָס שוין געווען ניט דאָס, וואָס זיין לייענער האָט פון אים דערוואַרט און וואָס ער אַליין האָט פריער געגעבן. ביאַליק האָט דעריבער אַלץ זעלטענער גע־נומען ווייזן זיך מיט זיינע לידער, און אומגעפער צו דער צייט פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער שוין אַלס דיכטער אינגאַנצן געווען אין דער פאַרגאַנגענהייט.

אָבער דאָס, וואָס ביאַליק האָט געזונגען און איז אָנער־קענט געוואָרן בלויז אין אַ באַשטימטער עפּאָכע מיינט, נאַ־טירלעך, בשום אופן ניט, אַז ער איז געווען אַ געלעגנהייט־דיכטער, וואָס נאָר די געלעגנהייט האָט אים געגעבן זיין כוח. עס לאָזט זיך אפילו גלויבן, אַז ס׳האָט געקאָנט זיין

פונקט פאַרקערט: ווען ניט די „געלעגנהייט" פון די פּאָ־גראָמען און פון ציוניזם, וואָס האָט אים געגעבן זיין צו־„הויכן טאָן" און געמאַכט די סינטעטישע „נביאישקייט אָן אַ צוקונפט" פאַר דעם ספּעציפיש ביאַליקשן קענצייכן, וואָלט ער מיט זיין עכטן ליריזם, מיט זיין גרויסער פייאיקייט פון שאַרפן געפיל־אויסדרוק, מיט זיין מייסטערשאַפט פון שפּראַך (ניט נאָר פון העברייאיש, נאָר אויך פון יידיש) און מיט זיין ליבע צו דער נאַטור, געקאָנט זיין שעפעריש־אַקטיוו נאָך אַ לאַנגע צייט און שאַפן ווערק, וואָס זאָלן באַווירקן סיי די ליטעראַטור, סיי די לייענער.

אָבער די „געלעגנהייט" איז, נאַטירלעך, ניט געווען קיין צופעליקע. זי איז געווען אַ באַשטימטער שטאַפּל אין דער געשיכטע. און די געשיכטע, ווייסן מיר, שאַפט ניט נאָר אירע פירער (און פאַרפירער), נאָר אויך אירע דיכ־טער, לויט אירע באַדערפענישן און באַשטימטע צייטן.

אָנשטאָט צו שאַפן אייגענע דיכטערישע ווערק האָט זיך ח. נ. ביאַליק דעם לעצטן פערטל יאָרהונדערט פון זיין לעבן (אומגעפער זינט 1909 און ביזן סוף) פאַרנומען כמעט אויסשליסלעך מיט זאַמלער־פאָרשערישער אַרבעט אויפן געביט פון דער פאַרצייטיקער יידישער (העבריי־אישער) ליטעראַטור, מיט דעם אַלטן העברייאישן פאָלק־לאָר, און מיט אַן ענערגישער פאַרלעגערישער אַרבעט אַלס אַרויסגעבער פון העברייאישע ביכער. אין דער העב־רייאישער ליטעראַטור איז ער, צוליב אורזאַכן, וואָס האָבן געהאַט אַ קנאַפּע שייכות מיט זיינע אַמאָליקע לידער, אויפ־געבויט געוואָרן אַלס אַ לעגענדע נאָך ביי זיין לעבן. ער איז געוואָרן אין ארץ־ישראל דער „מר. העברייער", די גייענדיקע פאַרקערפּערונג פון דער העברייאישער שפּראַך און האָט אויף זיך געטראָגן די דאָזיקע קרוין מיט צו־פרידנקייט, אָבער אויך מיט אַ געוויסער איראָניע.

זאָל מיר דאָ דערלויבט זיין צו ברענגען עטלעכע ביאַליק־אַנעקדאָטן, וועלכע מיר איז אויסגעקומען צו הערן בעת מיין באַזוך אין ישראל אין זומער פון 1952.

דער ערשטער אַנעקדאָט איז, גלויב איך, אַ גוט באַ־קאַנטער. מען דערציילט, אַז ביאַליק האָט שפּאַצירט מיט זיין שותף, דעם אַלטן י. ח. ראַווניצקין, אויף אַ תל־אביבער גאַס און מיט אים געפירט אַ הייסן שמועס אין יידיש. זיי־נען אַ פּאָר יונגעלייט פון דער פאַנאַטיש־העברייאישער „חברה מגיני השפה" צו אים צוגעקומען מיט אַ פאָרוואורף:

— איר, מר' ביאַליק, זאָלט רעדן בפרהסיה יידיש און ניט קיין העברייאיש?

האָט זיי ביאַליק אויף דעם געענטפערט:

— וואָס פאַרשטייט איר ניט? העברייאיש דאַרף מען רעדן, אָבער יידיש רעדט זיך אַליין...

אַ צווייטע ווייניקער באַקאַנטע געשיכטע, וועלכע מיר איז אויסגעקומען צו הערן אין תל־אביב, איז געווען וועגן אַ שמועס צווישן ביאַליקן און אַ יידישן קרעמער, צו וועלכן ער איז אַריינגעגאַנגען עפּעס קויפן. ביאַליק האָט זיך צו דעם קרעמער געווענדט אויף יידיש. דער קרעמער אָבער האָט אים געוואָלט באַווייזן, אַז ער איז ניט קיין פּראָסטאַק און האָט אים דווקא געזוכט צו ענטפערן אויף העברייאיש. ביאַליק האָט זיך ענדלעך אָפּגערופן:

— אויב איר האָט איבעריקע צייט קאָנען מיר, נאַ־טירלעך, רעדן העברייאיש אויך. אָבער איך האָב ליידער גראָד איצט קיין צייט ניט...

נאָך אַ געשיכטע דערציילט מען וועגן אַ „פּשוטן מיטל", וואָס ביאַליק זאָל אין אַ געשפּרעך מיט אַ באַ־קאַנטן האָבן אויסגעפונען, צו דערוויסן זיך, צי די קינדער וואָס שפּילן זיך אויף דער תל־אביבער גאַס רעדן אינדער־היים העברייאיש, צי יידיש: מען דאַרף, האָט ער געזאָגט, צוגיין צו אַזאַ יינגעלע שטילערהייט פון אַהינטער און אים געבן אַ שנעל אין אויער. וועט ער אויסשרייען „אימא", איז עס אַ סימן, אַז מען רעדט ביי אים אין הויז העבריי־איש. אָבער אויב ער וועט אַ געשריי טאָן „מאַמע", איז דאָס אַ קלאָרער באַווייז, אַז מען רעדט דאָרטן יידיש.

געזאָגט און געטאָן: ביאַליק האָט זיך אונטערגע־גנבעט צו אַ שפּילנדיקן יינגעלע, האָט אים אַ שנעל געטאָן אין אויער, און יענער האָט עפּעס אויסגעשריען. „נו, וואָס האָט ער אויסגעשריען, אַמאָ, צי מאַמע?" — האָט אים געפרעגט זיין באַגלייטער. — „ער האָט אויסגעשריען חמור (אייזל), ער איז געוויס אַ סאַבראַ (אַ ישראל־געבוי־רענער"), האָט ביאַליק אין אַ פאַרלעגנהייט געענטפערט.

און נאָך איין געשיכטעלע, וואָס ס'האָט מיר דערציילט דער באַקאַנטער תל־אביבער זשורנאַליסט, יוריס, וועלכער האָט געוואוינט אויף רחוב ביאַליק (ביאַליק־גאַס). שפּאַ־צירט יוריס מיט זיין קליין טעכטערל איבערן גאַס און באַגעגנט ביאַליקן, וועלכער שטעלט זיך אָפּ צו רעדן מיט אים אַ פּאָר ווערטער. „זעסט, טאָכטערל, דאָס איז מר' ביאַליק" — שטעלט יוריס פאָר ביאַליקן פאַר זיין מיידע־לע. יענע באַטראַכט ביאַליקן זייער אויפמערקזאַם און דער־קלערט קאַטעגאָריש: „ניט אמת, אבא, ס'איז ניט ביאַליק. אַלע ווייסן, אַז ביאַליק איז אַ גאַס, ניט קיין מענטש". „און גיי, ווייס צו וואָס באַרימטקייט קאָן פירן", — האָט ביאַ־ליק קאָמענטירט אויף דער דערקלערונג פון דעם קינד...

***

מיט אַ פּאָר חדשים צוריק, צו דער צייט פון ביאַליקס יאָרצייט (אין יולי), איז פאָרגעקומען אין ישראל אַ פּאָלעמיק צווישן דער קאָמוניסטישער צייטונג „קול העם" און דער בורזשואַזער צייטונג „הארץ". די פּאָ־לעמיק האָט זיך אָנגעהויבן דערפון, וואָס דער „קול העם" האָט אין אַ סעריע אַרטיקלען וועגן רמב"ם, וועגן שפּי־נאָזאַן און וועגן אַנדערע שעפער פון אונדזער קולטור־אוצר, אָפּגעדרוקט אויך אַן אַרטיקל וועגן ח. נ. ביאַליקן. דער אַרטיקל, וואָס איז געשריבן געוואָרן אין „קול העם" מיט אָנערקענונג פון ביאַליקס טאַלאַנט און פון זיינע פאַר־דינסטן פאַר דער העברייאישער ליטעראַטור, האָט אַרויס־גערופן אַ סאַרקאַסטישע באַמערקונג ביים „הארץ": פון ווען אָן, הייסט עס, איז ח. נ. ביאַליק געוואָרן אַ גדול ביי די קאָמוניסטן און וואָס פאַר אַ שמעלקעס זיינען זיי מיט אים?

די דאָזיקע פּאָלעמיק האָט באַרירט אַן אינטערעסאַנטן און וויכטיקן פּונקט, — אַ פּונקט וועגן קולטור־ירושה: צי קאָנען, צי מעגן מאַרקסיסטן אַריינרעכענען אין זייער קולטור־ירושה און בכלל געפינען אַ גוט וואָרט פאַר אַ שרייבער, וואָס האָט ניט געהערט צו דער שיטה און וועמען זיי האָבן אפילו געהאַט אין זיין צייט גענוג אורזאַכן צו קריטיקירן סיי אידעאָלאָגיש, סיי דיכטעריש?

די דאָזיקע פראַגע שטעלן געוויינלעך מענטשן פון דעם אַנטי־מאַרקסיסטישן לאַגער, — מענטשן וואָס מיינען,

אַז זיי ווייסן בעסער, ווי מאַרקסיסטן דאַרפן דענקען און אויפפירן זיך אין פראַגן פון ליטעראַטור און קולטור.

דער אמת איז אָבער, אַז בעת זיי רעדן וועגן מאַרקסיסטן קוקן זיי אין שפּיגל אויף זיך אַליין און טראַכטן אויס מאַרקסיסטן לויט זייער אייגענעם בילד און פורעם. וואָרום דער פאַקט איז, אַז גראָד זיי, די בורזשואַזע און רעאַקציאָנערע עלעמענטן אין אונדזער קולטור־לעבן, איג־נאָרירן אָדער פאַרפאַלגן ליטעראַרישע שאַפונגען און שרייבער מיט אַ לינקער, רעוואָלוציאָנערער, מאַרקסיס־טישער אידעאָלאָגיע. דער פאַקט איז, אַז גראָד זיי, וואָס רעדן וועגן ליטעראַטור און קולטור „בכלל", איגנאָרירן, אָדער פאַרדאַמען שרייבער און דענקער בלויז צוליב זיי־ער אידעאָלאָגישער ריכטונג און „שליסן זיי אויס" פון אונדזער קולטור־אוצר.

די באַציאונג צוויישן מאַרקסיסטן צו אונדזער ליטע־ראַטור, איינשליסנדיק אויך צו בורזשואַזע שרייבער און זייערע ווערק, איז אינגאַנצן אַן אָנדערע. מאַרקסיסטן גע־הערן צו און דריקן אויס די אינטערעסן און שטימונגען פון אַ קלאַס, וואָס האָט דעם גרעסטן חלק אין באַשאַפן די גאַנצע וועלט אַרום אונדז צוזאַמען מיט איר קולטור. דער אַרבעטער־קלאַס איז דעריבער דער גרעצלעכער און נאַ־טירלעכער יורש פון דער גאַנצער קולטור. אַ טייל פון איר נעמט ער גלייך אָן און ציט ווייטער איר גאָלדענעם פאָדים. אַזוי האָט דער יידישער אַרבעטער און זיינע מאַרקסיסטישע אידעאָלאָגן געטאָן מיט די ווערק פון די פּראָלעטאַריש קלאַסיקער, מ. ווינטשעווסקי, דוד עדעלשטאָדט, יוסף באָוו־שאָווער, מאָריס ראָזענפעלד; מיט די קלאַסיקער פון דער „אַלטער היים", מענדעלען, שלום־עליכמען, י. ל. פּרצן, אברהם רייזענען און אָנדערע.

אַ טייל פון זיי נעמט ער אַרויס פון פאַרגעסנקייט, שאַצט אָפּ זייער באַדייטונג אין דער צייט און אין די אומ־שטענדן, אונטער וועלכע זיי האָבן געשאַפן, און באַנוצט זייערע ווערק, כדי צו פאַרשטאַרקן און פאַרלענגערן דעם גאָלדענעם פאָדים פון זיין קולטור־טראַדיציע. אַזוי האָט די סאָוועטיש־יידישע ליטעראַטור און קריטיק ניט נאָר אויפגעהויבן אויף אַ געוואָלדיקער הויך די „ניט־קאָמו־ניסטישע" קלאַסיקער, נאָר זי האָט אויך אַרויסגענומען פון דער פאַרגעסנקייט און אויפגעשטעלט אין דער ליטעראַטור די ווערק און די נעמען פון לינעצקין, עטינגערן, גאָטלאָ־בערן, שאַצקעסן און אָנדערע.

און אַ טייל פון דער קולטור־ירושה, וואָס האָט שוין גאָר אַ קנאַפּע שייכות צו די היינטיקע קולטור־באַדערפע־נישן, ווערט אָפּגעשטויבט און אַרײַנגעשטעלט אין ביכער־שראַנק אַלס מוזיי־ווערט, אַלס דענקמאָל פון דעם וואָס ס׳איז אַמאָל געווען און פון וואָס מיר האַלטן שוין איצט אַזוי ווייט.

מיט אָנדערע ווערטער: פאַר מאַרקסיסטן און פאַר דעם אַרבעטער־קלאַס איז די קולטור־ירושה פון אונדזער פאָלק זייער אַן ערנסטע, וויכטיקע און ווערטפולע זאַך. ניט נאָר זאָגן מיר זיך ניט אָפּ פון איר און פון דעם, וואָס עס איז געשאַפן געוואָרן דורך אָנדערע דורות, אונטער אָנדערע אומשטענדן, נאָר מיר זיינען שטענדיק גרייט אומצוקערן זיך צו דער קולטור־ירושה, ווידער אָמאָל דורכזיפּן און איבערקוקן זי, כדי צו געפינען אין איר פילייכט פריער אומבאַמערקטע ווערטן, וועלכע מיר קאָנען איצט אויסנוצן, אָדער פאַרפעסטיקן מיט זייער הילף די פראָגרעסיווע קול־טור־טראַדיציע פון אונדזער פאָלק.

דערפאַר איז עס אַן אומזין און אַ סימן פון גראָבער אומווויסנקייט, ווען בורזשואַזע קריטיקער וואַרפן־פאָר דעם קאָמוניסטישן „קול העם" פאַרוואָס ער האָט זיך „פלוצלונג" פאַראינטערעסירט, אָדער שרייבט מיט סימפּאַטיע וועגן ביאַליק בייטראָג צו אונדזער קולטור־ירושה. געווויס, מאַרקסיסטן אידענטיפיצירן זיך ניט מיט ביאַליקן, מ׳ט זיינע ווערק און מיט זיין אידעאָלאָגיע, — פונקט ווי דאָס, וואָס דער „קול העם" אין ישראל, אָדער מאַרקסיסטישע יידישע אויסגאַבן אין אַמעריקע, האָבן געדרוקט אַרטיקלען וועגן רמב״ם, אָדער וועגן שפּינאָזאַן מיינט בשום אופן ניט, אַז זיי האָבן פלוצלונג באַשלאָסן אָנצונעמען דעם רמב״ם רע־ליגיעזע פילאָזאָפּיע, אָדער שפּינאָזאַס אידעאַליסטישע פי־לאָזאָפּישע הנחות.

וועגן ביאַליקן: ער איז געווען אַ דיכטער פון זיין צייט. ער האָט די שטימונגען און וויטיקן פון זיין צייט און פון זיין קלאַס — דערהויפט דעם קליינבירגערלעכן — אויסגעדריקט אויף אַ זייער טאַלאַנטפולן אופן. פונקט ווי מיר קאָנען יצנע צייט ניט אַרויסוואַרפן פון אונדזער געשיכטע, אַזוי קאָנען מיר ניט, דאַרפן ניט און ווילן ניט, אויסשליסן ביאַליקס שאַפן פון אונזער קולטור־ירושה. אַ טייל פון אָט דעם שאַפן, ביאַליקס עכטער, פאַרטיפטער ליריזם לעבט, אָפּע־לירט און איז פאַרשטענדלעך ביז היינטיקן טאָג. אַ טייל — זיינע נאַציאָנאַליסטישע שטימונגען — געהערט צו אונדזער ליטעראַטור־געשיכטע און כאַראַקטעריזירט פאַר אונדז די געזעלשאַפטלעכע שטימונגען פון יענער צייט, וואָס קאָנען דורך ביאַליקס לידער אפשר בעסער פאַרשטאַנען ווערן. און דער טייל פון ביאַליקן, וואָס קאָן איצט ניט באַנוצט ווערן, האָט זיין פלאַץ אין אונדזער ירושה־מוזיי, ווי אַ פאָ־דים אין דער קייט פון אונדזער פאָלקס קולטור־ירושה, וואָס ציט זיך פון יהודה הלוי, פון אבן עזרא, פון אבן גבירול און נאָך פון פריער.

פון אונדזער קולטור־ירושה זאָגן מיר זיך ניט אָפּ, ווייל מיר זיינען די געזעצלעכע יורשים, וואָס בויען אויף איר און באַרייכערן אויך ווייטער אונדזער קולטור.

מיכאָעלס און דער מאָסקווער יידישער מלוכה־טעאַטער

1.

דער גרויסער יידישער טעאַטער־קינסטלער, שלמה מיכאָעלס־וואָפסי, שטייט מיר אין זכרון, ווי אַ מענטש מיט אַ הויך־אויפגעהויבענעם קאָפּ, מיטן אַן אַרויסגעשטעלטער גאָמבע און אויבערשטער ליפּ, ווי אַ מענטש וואָס וואַרפט אַן אַרויסרוף און איז גרייט אויפצונעמען אַ קאַמף.

מעגלעך אַז דאָס איז געווען אַ פּיזישער רעזולטאַט פון מיכאָעלסעס נידעריקן וואוקס און דינער פיגור, וואָס ער האָט ניט ווילנדיק אפשר געמוזט קאָמפּענסירן מיט אַן אַגרעסיוון אויסזען פון „בעסער פּאַרטשעפּעט זיך ניט מיט מיר". אָבער עס איז קיין צווייפל ניט, אַז דער דאָזיקער אויסזען האָט אַנטשפּראָכן זיין כאַראַקטער, — דעם כאַראַקטער פון אַ מענטשן, וואָס איז גרייט צו שלאָגן זיך פאַר דעם אין וואָס ער גלויבט, און וואָס האָט זיך אין גאַנצן לעבן טאַקע געשלאָגן פאַר דעם. ניט אומזיסט איז מיכאָעלס וועלכער האָט פון זיין קינדהייט אָן געטרוימט צו ווערן אַן אַקטיאָר, געווארן אונטער דער צאַרישער אַרדענונג אַן אַדוואָקאַט — אַ פּאַרטיידיקער — איידער די סאָוועטישע אַרדענונג האָט פאַר אים געעפנט דעם טעאַטער.

וואָרום פאַר מיכאָעלסן איז דער טעאַטער בשום אופן ניט געווען קיין פּלאַץ, וואו דער אַקטיאָר „פּאַרווירלט", אַדער „אַמוזירט" דעם עולם. פאַר אים איז דער טעאַטער געווען — לעבן. ער האָט דאָרטן פאַרגעשטעלט און אויסגעשפּילט און געזוכט אַרויסצוברענגען די באַהאַלטענע באַווע־קרעפטן פון לעבן, — דעם טרויער אונטער דעם געלעכטער, דעם קאָמיזם אונטער דעם קאַנאניזירטן ערנסט. און דאָס לעבן האָט ער דערפאַר באַנומען ווי אַ טעאַטער.

וועג איך דערמאָן זיך וועגן מיכאָעלסן אויף דער ביגע, שטייען פאַר מיר אַמבולטסטן צוויי שטריכן: זיין שטים און זיין טעאַטער־בערדל. ער האָט געשפּילט אין אַ סך ראָלן, אין וועלכע אים איז אויסגעקומען צו טראָגן „טראַדיציאָנעלע" יידישע קליידער און אַ בּארד. אָבער פונקט ווי זיינע טעאַטער־קליידער זיינען געווען סטיליזירט און האָבן געגעבן בלויז אַן אַנצוהערעניש אויף אַן אמאָליקער זשופּיצע, אַזוי איז זיין בערדל אויך געווען בלויז אַן אויפּ־געשוויבערטע און פאַרשפּיצטע אַנצוהערעניש אויף אַן אַמאָליקער בּארד. ס׳איז געווען ניט גלאַט אַ בערדל, נאָר עפּעס אַ טראָציק בערדל, אַ מין פּראָטעסט, — קעגן דער בּארד און גלייכצייטיק קעגן די וואָס צופּן די בּארד, — אַ בערדל, וואָס האָט, דאָכט זיך, געהאָט איר אייגענעם כאַראַקטער: נעמט זי אַראָפּ פון דעם אַקטיאָרס פּנים וועט זי אַליין שפּילן.

און דאָן זיין קול און דיקציע. וועג מיכאָעלס האָט געדעט אויף דער ביגע האָט זיין שטים געקלונגען און געקאָלערט זיך און יעדער זאַץ, אַדער וואָרט און זילב, האָט געקלונגען קלאָר, פאַרענדיקט ביזן סוף, וועקנדיק, מאָנענדיק. מיכאָעלס אויף דער ביגע ניט געשלונגען קיין וועדטער, ער האָט זיי געציילט און האָט דערפירט די יידישע ביגע־דיקציע ביז דער העכסטער פולקאָמענקייט. און וועג ער האָט געדעט אין פּריוואַטן לעבן מיט פּריינט און באַוונדערס מיט אומבאַקאַנטע האָט זיין זאַרגפעליק־ציכטיקע, קלאָרע, אויסדרוקפולע שפּראַך געקלונגען, ווי ער וואָלט געדעט אויף דער ביגע.

בעת מיכאָעלס איז אין זומער פון 1943 געווען אין ניו־יאָרק, האָב איך אויף אייגער פון די פאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע ער האָט געדעט, אונטערגעהערט אַ באַמערקונג פון אַ פּיין־פאַרפּוצטער יונגער פרוי:

— איך קען ניט קיין וואָרט יידיש, אָבער אַז ער רעדט, פאַרשטיי איך יעדן וואָרט.

ס׳איז געווען אַ זייער טרעפלעכע באַמערקונג: וועג מיכאָעלס האָט געדעט האָט מען ניט נאָר געהערט זיינע וועדטער, מען האָט זיי געקאָנט אַראָפּלייענען פון זיין פּנים, און דערפאַר פאַרשטיין, ווי אַ גוטן שפּיל אין טעאַטער.

וועג מיכאָעלס איז צוזאַמען מיט איציק פעפערן געקומען אין 1943 קיין אַמעריקע אַלס שליח פון דעם קעמפּדיקן סאָוועטישן יידנטום, האָט אייגער אַ צייטלאָזער „הומאָריסט" אין אַ ניו־יאָרקער יידישער צייטונג זיך געוויצלט:

— וואָס שיקן זיי אונדז אַהער אַן אַקטיאָר מיט אַ דיכטער? באַשטייט דען דאָס יידישע פּאָלק אין רוסלאַנד פון אַקטיאָרן און פּאָעטן?

דער דאָזיקער „הומאָריסט" האָט ניט פאַרשטאַנען די פּשוטע זאַך, אַז אַן אמתער קינסטלער — דערצו נאָך אַ סאָוועטישער — איז אַ מענטש, וואָס איז אַמנאַנטסטן צו־נויפגעבונדן מיטן פּאָלק, מיט זיינע אינטימסטע איבער־לעבונגען און פאַרלאַנגען. דער גרעסטער לויב פאַר אַן אמתן קינסטלער איז וואָס ער איז אַ בירגער, אַ פּאַטריאָט, — און ש. מיכאָעלס איז עס געווען אין דער פולער מאָס. אַ קינסטלער, אַ בויער פון דער יידישער קולטור, אַ קול־טור־בויער פון סאָוועטנפאַרבאַנד, אַן אַרדן־טרעגער פאַר זיינע פאַרדינסטן פאַרן לאַנד, אַן אַקטיוור מיטגליד פון מאָסקווער סאָוועט, אַן אַקטיוור אַנפירער פון דעם יידישן אַנטי־פאַשיסטישן קאָמיטעט, וואָס איז די צענטראַלע אַר־גאַניזאַציע פון די סאָוועטישע יידן.

און ווידער קערן מיר זיך אום צו מיכאָעלסן דעם אַק־טיאָר. וועג ער איז געקומען קיין אַמעריקע אין נאָמען

---

1) „מאָרגן־פרייהייט", 17טן יאַנואַר, 1948, באַלד וי ס׳איז געקומען די ידיעה וועגן מיכאָעלסעס טויט; 2) „יידישע קולטור", יאַנואַר 1958.— רעד.

פון דעם יידישן אַנטי־פאַשיסטישן קאַמיטעט, צו וועקן דאָס אַמעריקאַנער יידנטום צו אַנטי־פאַשיסטישער יידישער איניציאַטיוו, האָט ער פיל פון זיינע רעדעס געהאַלטן ניט וועגן יידישע צרות, ליידן און פאַרלוסטן, נאָר וועגן... טעאַטער. ער האָט געריידט וועגן דער סאָוועטישער ביינע, וועגן שעקספּירן אויפן פראָנט, וועגן „קעניג ליר", וועלכן ער האָט אויפגעפּירט און געשפּילט אין דעם יידישן מלוכה־טעאַטער.

דאָבט זיך, וועמען איז דעמאָלט געגאַנגען אין קאָפּ טעאַטער, און דערצו נאָך שעקספּיר? אָבער מען האָט ניט נאָר מיט דעם גרעסטן אינטערעס געהערט, ווי מיכאָלס רעדט וועגן דעם, נאָר מען האָט דורך זיינע ריידן וועגן טעאַטער, וועגן שעקספּירן, וועגן „קעניג ליר" עפּעס ווי בעסער דערפּילט דעם אמתן אינהאַלט פון דעם סאָוועטישן לעבן, דעם הייסן אָטעם פון דעם בלוטנדיקן, נאָר קעמפּנדיקן און האָפענדיקן סאָוועטישן יידנטום. ווייל — נאָכאַמאָל: ביי מיכאָלסן איז ניט געווען קיין מחיצה צווישן טעאַטער און לעבן, ער האָט מאַדעלירט דאָס לעבן אין טעאַטער, ער האָט טעאַטראַליש — דאָס הייסט דראַמאַטיש — באַנומען דאָס לעבן.

מיר דערמאָנט זיך ש. מיכאָלס אין פאַרשיידענע מאָמענטן פון זיין צו פרי אָפּגעהאַקטן שיינעם לעבן. אָט זע איך אים אין דעם מאָסקווער „גאָסעט" (יידישער מלוכה־טעאַטער) אַלס שימעלע סאַראָקער אין שלום־עליכמס גרויסן געווינס („צוויי הונדערט טויזנט"); אַלס דעם פאַרדבקהטן, פון דער וועלט אויסגעטאָנענעם „העלד" אין די „דריי פּינטעלעך" און אין די הויפּט־ראָלן פון פּאָקטיש אַלע פּיעסן, וואָס דער יידישער מלוכה־טעאַטער האָט געשטעלט; און אָט שטייט ער פאַר מיינע אויגן אויף די רעפּעטיציעס פון „מסעות בנימין השלישי", אין וועלכע ער קלעפּט געדולדיק אויס, הובלט אויס, האָמערט אויס יעדן וואָרט, באַוועגונג, קנייטש (און טאַקע אויך דאָס טראָציקע בערדל) פון בנימין השלישי.

אָט זע איך אים אין אַ האָטעל אין פּאַריז אין זומער פון 1928, וואו ער דערציילט מיט פאַרצווייפלונג וועגן גראַנאָווסקיס פּראָבעס צו פאַרהאַלטן אין אויסלאַנד אָדער כאָטש צו צעשפּאַלטן דעם יידישן מלוכה־טעאַטער, וועלכן ער, גראַנאָווסקי, האָט אַרויסגעפּירט פון מאָסקווע אויף אויסלענדישע גאַסטראָלן. וואָס טוט מען? ווי ראַטעווט מען דעם טעאַטער־קאָלעקטיוו פון זיין שאַפער, גראַנאָווסקין? און וואָס וועט זיין מיט דעם טעאַטער־קאָלעקטיוו אָן גראַנאָווסקיס אָנפּירונג?

ש. מיכאָלסן איז געלונגען צו ברענגען דעם יידישן מלוכה־טעאַטער אַ גאַנצן, ניט צעשפּאַלטענעם, צוריק קיין מאָסקווע. בלויז גראַנאָווסקי איז פאַרבליבן אין פּאַריז (און איז דאָרטן שנעל אומגעקומען אַלס קינסטלער און מענטש). אָבער ניט געקוקט אויף זיין זיג האָט מיכאָלס יאָרנלאַנג ניט געקאָנט קומען צו זיך פון גראַנאָווסקיס דעזערטירונג און ס׳האָט ביי אים געדויערט זייער לאַנג ביז ער האָט ביי זיך געפּועלט איבערצונעמען די אָנפּירונג מיט דעם טעאַטער און אים אַריבערפּירן אויף נייע קינסטלערישע וועגן.

עס דערמאָנט זיך אַ געשיכטע, וואָס מיכאָלס האָט דערציילט אין זיין שפּיטאַל־צימער אין ניו־יאָרק, וואו ער איז געלעגן מיט אַ צעברָאכענעם פוס (דער רעזולטאַט פון דעם צו־גרויסן ענטוזיאַזם פון אַן עולם אין שיקאָגע, וואָס האָט זיך אַרויפגעריסן אויף דער רעדנער־פּלאַטפאָרמע נאָך מיכאָלסס אַן אַרויסטריט, און די פּלאַטפאָרמע איז דערביי אייגנעפאַלן און מיכאָלס איז אָפּגעקומען „בלויז" מיט אַ צעברָאכענעם פוס). ליגט מיכאָלס אין בעט און דערציילט אונדז דראַמאַטיש און מיט דער באַטאָנונג פון יעדן וואָרט און בילד, ווי אַ גרופּע פילם און טעאַטער־אַקטיאָרן האָבן אים אויפגענומען אויף אַ פּריוואַטער הויז־פאָרטי אין האַליוואוד און ווי יעדער אייגער פון זיי האָט זיך געפּרואווט אַמוזירן אים און די אַנדערע אַקטיאָרן מיט פאָרשיידענע ביליקע שטיק. און אַז ס׳איז געקומען צו זיין וואָרט האָט ער, מיכאָלס, געפונען פאָר נויטיק אָפּן צו זאָגן זיי וואָס ער טראַכט: אַז ער האָט מיט אומגעדולד געוואָרט אויף דער באַגעגעניש מיט די גרויסע קינסטלער פון דער בינע און פילם, אַז ער האָט זיי שטאַרק געוואָלט זען אין פּריוואַטן לעבן און אַז ער איז איבערראַשט און אַנטוישט פון דעם, וואָס זיי האַלטן זיך אַזוי ביליק און קליין און שטימען אייַן צו זיין קונצנמאַכער אָנשטאָט קינסטלער.

— אייך איז געגעבן געוואָרן אַ סך און איר האָט אַזעלכע גרויסע מעגלעכקייטן, — האָט מיכאָלס, ווי צו אייגענע ברידער, געריידט צו די האַליוואודער קינסטלער, — וואָס טוט איר צו פאַרווירקלעכן אייערע מעגלעכקייטן און צו שפּילן די ראָלע, צו וועלכער דער קינסטלער איז באַרופן אין דער געזעלשאַפט, באַזונדערס אין אַזאַ צייט, ווי די איצטיקע?...

די האַליוואודער קינסטלער האָבן זיך דערפילט אין אַ פאַרלעגנהייט, אַ צייט איז שטיל געווען, און דעמאָלט האָבן זיי אייַנער נאָכן אַנדערן געגומען רעדן, אויסגיסן זייערע ביטערע הערצער און באַקלאָגן זיך, אַז אין די באַגילדעטע שטייגן, וואו מען האַלט זיי, איז דעם קינסטלער זייער שווער צו טאָן וואָס ער ווייל, ווייל ער ווערט געצוואונגען צו ווערן אַ קונצנמאַכער מיט גלעקלעך, וואָס רופט דעם עולם צו דער קאַסע...

— אייך איז גוט, — האָבן זיי געריידט מיט קנאה, — אין אייער לאַנד דאַרפט איר ניט טראַכטן וועגן אייערע באַלעבאָטים און אייערע קינסטלערישע דערפאָלגן וועלן ניט געמאָסטן מיט דער אייננאָמע פון דער קאַסע...

— ס׳איז געווען אַ רחמנות אויף די מענטשן, — האָט מיכאָלס צוגעגעבן, — אָבער זיי זיינען אַליין שולדיק. אַ קינסטלער טאָר ניט דערלאָזן מען זאָל אים מאַכן פאָר אַ קאָמעדיאַנטשיק — — —

איז נאָך קיינמאָל ניט געזען געווארן אויף דער יידישער בינע, — און וואָס וועט, וואַרשיינלעך, קיינמאָל ניט געזען ווערן: אַ טעאַטער, וואָס איז געווען אַזוי ניי אין זיינע אויפפירונגען, אין זיינע דעקאָראַציעס און גרים, אין זיין שפיל און שפראַך און זשעסטן פון זיינע אַקטיאָרן, — אַז ער איז ס׳רוב געווען צו ניי, צו אויסטערליש פאַר זיינע צושויער און פאַר זיינע בעסטע פריינט.

אין וואָס איז באַשטאַנען די ראָלע פון יעדן אייגעם פון די דריי קינסטלער אין שאַפן און אויספאָרמירן דעם כאַראַקטער פון דעם מלוכהשן קאַמער־טעאַטער?

וועז דער טעאַטער, וועלכער איז לכתחילה געווען גראַנאָווסקיס אַ בינע־סטודיע אין פּעטראָגראַד (איצטי־קער לענינגראַד), איז סוף 1920 אַריבער קיין מאָסקווע, האָט ער אַ שטיק צייט דורכגעפירט זיינע רעפּעטיציעס אין מאַרק שאַגאַלס סטודיע, און שאַגאַל האָט באַלד אַרויפגע־לייגט אויף אים זיין אייגנאַרטיקע חתימה. שאַגאַל האָט ניט נאָר געמאָלט דעם טעאַטער־זאַל, די דעקאָראַציעס, די קליידונג און דעם גרים פון די אַקטיאָרן, — ער האָט, מיט דער הילף פון גראַנאָווסקין אויך געהאָלפן דערציען זיי אין גייסט פון זיינע מאָלעריי־ן, — פאַרביקע, דרייסטע, אַריגינעלע, אָבער אַזעלכע אייגנאַרטיק־שאַגאַלישע, וואָס מאַכן פון דער ראָלער וועלט אַ קאַריקאָטור און לייקענען זי פאַקטיש אָפּ, פאַרבייטנדיק זי מיט קינסטלעריש פאַנ־טאַזיע, — אַז דער עולם האָט געקוקט, באַוואונדערט און אָפּט פּשוט ניט פאַרשטאַנען, וואָס די בינע ווייזט און וואָס מען וויל אים דערמיט זאָגן...

דער צווייטער קינסטלער, וואָס האָט געשפּילט די אַנ־פירנדיקע ראָלע אין דעם יידישן קאַמער־טעאַטער יאָרנ־לאַנג נאָכדעם, ווי שאַגאַל האָט פאַרלאָזן דעם טעאַטער און דעם סאָוועטנפאַרבאַנד און האָט זיך באַזעצט אין פאַריז, איז געווען אַלעקסאַנדער גראַנאָווסקי.

גראַנאָווסקי איז געווען זייער אַ טאַלאַנטפולער רעזשי־סער, פון דער שול פון מייערכאָלדן און טאַאיראָוו (צוויי באַרימטע אָנפירער פון די מאָדערנסטע רוסישע טעאַ־טערס אין מאָסקווע). אין זיין ליבע צו פאַרביקייט און צום טעאַטער־זשעסט, וואָס באַגלייט דאָס ווארט, האָט ער איבערגעשטייגט זיינע לערער. אָבער ער האָט זיי איבער־געשטייגט נאָך אין עפּעס, וואָס איז ניט געווען אַזוי גוט פאַר דעם נייעם יידישן טעאַטער פון רעוואָלוציאָנערער עפּאָכע: ער איז געווען אַ שטרענגער פאָרמאַליסט, — די פאָרם, די באַווענונג, די קאָנסטרוקציע פון דער בינע האָבן אים אינטערעסירט אומפאַרגלייכלעך מער, אייַדער די פיעסע, וואָס ער האָט געשפּילט. די פיעסע, האָט ער פיל מאָל דערקלערט, איז פאַר אים געווען דערהויפּט אַ הינ־טערגרונט, אויף וועלכן ער האָט געווענבט דעם סצענישן געמיש פון פאַרבן, קלאַנגען און באַווענונגען, אין וועלכע ער איז געווען מערקווירדיק ענלעך, אָדער איינשטימיק מיט שאַגאַלן און זיין מעטאָד.

כ׳האָב איינמאָל נאָך אַן אויספּירונג פון „200,000״ (שלום־עליכמס „גרויסער געווינס״) געפרעגט גראַנאָווסקין: — וויפל שורות פון שלום־עליכמס אַריגינאַל האָט איר איבערגעלאָזן אין דער פיעסע?

— אַרום 40 שורות, — האָט ער מיר ערנסט געענט־פערט.

— איך צווייפל, צי אין דער פיעסע זיינען געבליבן אפילו בלויז 40 שלום־עליכמס שורות, האָב איך אים באַ־מערקט.

און ער האָט מיר געענטפערט:

— מעגלעך, אַז ווייניקער. אָבער דאָס איז דאָך ניט וויכטיק. שלום־עליכם האָט ניט געשריבן פאַר אונדזער טעאַטער און מיר זיינען פאַראינטערעסירט ניט אין רע־פראָדוצירן שלום־עליכמס אַריגינעלן טעקסט, נאָר אין אַרויסברענגען דעם סאַמע־עצם פון שלום־עליכמס שאַ־פונג, וואָס איז פאַרבליבן גילטיק ביז היינטיקן טאָג...

דער רעזולטאַט איז געווען, אַז „200 טויזנט״, — פונקט ווי כמעט אַלע אַנדערע פיעסן, וואָס זיינען פאַר אים ס׳רוב „באַאַרבעט״ געווארן דורך י. דאָברושינען, זיינען געווען מער די פאַרפאָסונג פון דעם טעאַטער־דירעקטאָר און זיין קאָלעקטיוו אייַדער פון די אַריגינעלע שרייבער...

און נאָך איין רעזולטאַט איז געווען, וואָס ס׳רוב פון דעם יידישן עולם, וואָס פלעגט קומען אין קאַמער־טעאַטער און פלעגט, ווי שוין דערמאָנט, באַוואונדערן די פאַרשטעלונגען, לויבן זיי אפילו פאַר דעם, אָדער אַנדערן פּרט זיינרן, האָט ניט פאַרשטאַנען וואָס און פאַרוואָס עס קומט פאַר אויף דער בינע. דער ניט־יידישער עולם, ווידער — די מאָסקווער סאָוועטישע אינטעליגענץ, וואָס פלעגט אויך באַזוכן דעם טעאַטער און אָפט אין גאַנץ היפּשע צאָלן און האָט ניט גע־האָט קיין באַגריף וועגן דעם אַריגינעלן טעקסט פון די פאַר־שטעלונגען, פלעגט אויפנעמען דערהויפּט די שיינקייט און אַריגינעלקייט פון די פאַרשטעלונגען און לויבן זיי — ביז אַ געווויסער צייט — אין הימל אַריין.

דער דריטער קינסטלער, וואָס האָט געזומען דעם אָק־טיוסטן אָנטייל אין אויפבויען דעם יידישן קאַמער־טעאַטער איז געווען מיכאָעלס (שלמה וואָפסי). מיכאָעלס, וועלכער איז אין 1919 געקומען קיין פעטראָגראַד, כדי צו פּראָק־טיצירן דאָרטן אַדוואָקאַטור (ער האָט אין 1915 געענדיקט דעם יורידישן פאַקולטעט ביים קיעווער אוניווערזיטעט) האָט מיטגעבראַכט מיט זיך אַן אַנדער אייגנשאַפט פאַר דעם יונגן טעאַטער: פונקט ווי אין לעבן, אַזוי אויך אויף דער בינע איז ער געווען אַ מענטש, וואָס האָט אויסגעדריקט זיינע געדאַנקען און מיינונגען מער מיט כאַראַקטעריסטישע זשעסטן אין אַ שפיל פון פנים, איידער מיט ווערטער. די דאָזיקע אייגנשאַפט זיינע האָט פולשטענדיק געשטימט מיט שאַגאַלס און באַזונדערס מיט גראַנאָווסקיס מעטאָדן, און גראַנאָווסקי האָט מיט אַלע מעגלעכקייטן ניט נאָר פאַר־שטאַרקט, אונטערגעשטראָכן און, מען קאָן זאָגן, קאָנאָניזירט מיכאָעלסעס זשעסטיקולאַציע און דיקציע אַלס די הויפּט אויסדרוק־פאַרמען פון דעם נייעם טעאַטער, ניט נאָר ביי מיכאָעלסן, נאָר ביי יעדן איינעם פון דער קאַמער־טעאַטער טרופּע.

פילייכט צוליב די זעלבע אייגנשאַפטן איז מיכאָעלס פון סאַמע אָנהייב אָן געווארן דער „סטאַר״ פון דעם קאַמער־טעאַטער אויף אַזוי פיל, אַז וועז מענטשן האָבן קריטיקירט דעם טעאַטער פלעגן זיי אָפט זאָגן:

— וועמען זעט מען אין דעם יידישן טעאַטער, אַ חוץ גראַנאָווסקין און מיכאָעלסן?

כמעט אין אַלע פאַרשטעלונגען פון דעם קאַמער־טעא־טער אונטער גראַנאָווסקין האָט מיכאָעלס געשפּילט די הויפּט־ראָלעס; אין דעם ערשטן עפּנטלעכן אַרויסטריט פון דער טעאַטער־סטודיע אַלס טעאַטער אין מאָסקווע, אין אַ

„שלום־עליכם־אָוונט", שפּילט מיכאָעלס די הויפּט־ראָלן אין „אַגענטן" אַלס מנחם מענדל און אַלס אַלטער אין „מזל־טוב". אין גוצקאָוס „אוריאל אקאָסטא" שפּילט מיכאָעלס די ראָלע פון אַקאָסטאן; אין שלום־עליכמס „200 טויזנט" איז ער שימעלע סאָראָקער; אין פּרצס „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק" שפּילט ער די פּירנדיקע ראָלע פון דעם בדחן; אין דאָברושינס באָראָבעטונג פון שלום־עליכמס „לופט־מענטשן" איז מיכאָעלס ווידער מנחם מענדל, און אין מענ־דעלע מוכר ספרימס „מסעות בנימין השלישי" איז ער, נאָ־טירלעך, בנימין, און אַזוי כמעט אין אַלע יידישע פּיעסן פון דעם קאַמער־טעאַטער רעפּערטואַר.

מיכאָעלסעס אופן פון שפּילן יעדע ראָלע זייַנע איז געווען מער אַ ראַציאָנאַלער, אידער אַן עמאָציאָנעלער. ער האָט כמעט יעדן אויסדרוק, וואָס ער האָט באָנוצט אויף דער ביני, צוגעגעבן אַ פילאָזאָפישן כאַראַקטער, און זייערע אויסגע־רעכנטע, ניט־געאיילטע, געמאָסטענע, טיפּיש־מיכאָעלסשע זשעסטן האָבן אונטערגעשטראָכן און אויסגעזען צו פאָר־טיפן דעם זינען פון דעם, וואָס ער האָט אַרויסגעזאָגט.

מיכאָעלס איז ניט אומזיסט געווארן דער „סטאַר" פון דעם קאַמער־טעאַטער. מיטן אויסנאַם פון זוסקינען, מיט וועלכן ער איז סוף־כל־סוף געווארן אויף דער ביני אַ שטענדיקע פּאָר, האָט ער געמאַכט אויף דעם צושויער דעם שטאַרקסטן איינדרוק מיט זיין ערנסטקייט, פאַרטיפּט־קייט און אַ מין „מאָטאָמאָטישער" אויסגערעכנטקייט פון וואַרט און זשעסט. וועג ער האָט זיך געפונען אויף דער ביני האָט ער אָפט אויסגעזען ניט נאָר ווי אַן אַקטיאָר, נאָר אויך ווי אַ דיריגענט, וואָס פירט אַן מיט אַ כאָר אָדער אָר־קעסטער. אָבער בעת זוסקין — דערהויפּט אַלס קאָמיקער, האָט געהאָט די אייגנשאַפט פולשטענדיק צו אידענטיפיצירן זיך מיט יעדן נייַעם כאַראַקטער, וואָס ער האָט געשפּילט, אַזוי אַז עס איז פון אָנהייב שווער געווען צו דערקענען, אַז דאָס איז דער זעלביקער אַקטיאָר, וואָס האָט אין אַנדער פּאָרשטעלונג אַ גאַנץ אַנדער ראָלע, — איז מיכאָעלס אין אַלע זיינע אַרויסטרעטונגען פאַרבליבן דער זעלביקער: ווי ער זאָל זיך ניט אָנטאָן, ווי ער זאָל זיך ניט גרימירן, אין וואָס פאָר אַ ראָלע ער זאָל ניט אַרויסטרעטן, האָט מען שוין פון זיין אַרויפגיין אויף דער ביני, און אוודאי פון זיין אופן פון רעדן און זשעסטיקולירן תיכף דערקענט, אַז דאָס איז מיכאָעלס און ניט קיין אַנדער אַקטיאָר.

די לעצטע נייַע אויפּפירונג, אין וועלכער מיר איז אויסגעקומען צו זען מיכאָעלסן אין מאָסקווע, איז געווען „מסעות בנימין השלישי", אונטער גראַנאָווסקיס אויפּפי־רונג. דאָס איז, אגב, דאָכט זיך, געווען אויך גראַנאָווסקיס לעצטע אויפּפירונג אין דעם קאַמער־טעאַטער, וואָרום נאָכדעם, ווי ער איז מיט דעם קאַמער־טעאַטער אַרויסגע־פאָרן אויף אַ טור איבער איראָפּע איז גראַנאָווסקי פאָר־בליבן אין אויסלאַנד און האָט אפילו, — אַן וועלכן עס איז דערפאָלג — געפּרואווט פאָרהאַלטן די גאַנצע טרופּע פון צוריקקערן זיך קיין מאָסקווע...

„מסעות בנימין השלישי" איז געווען אייַנע פון די געלונגנסטע און פאָפולערסטע אויפּפירונגען פון דעם מאָסקווער קאַמער־טעאַטער. מיכאָעלס אַלס בנימין און זוסקין אַלס סענדערל „די יידענע" האָבן ממש פאַרכאַפּט דעם עולם מיט זייער שפּילן. מיכאָעלס איז אין דער ראָלע געווען דער אמתער יידישער דאָן קיכאָט, וואָס איגנאַרירט די ווירקלעכקייט אין נאָמען פון זיין אויסגעטראַכטער וועלט פון די „רויטע יידעלעך", וואָס לעבן אויף יענער זייט סמבטיון, „ערגעץ הינטער סטאַמבול". און זוסקין אַלס זיין געהאַרכטזאָמער, אָבער פראַקטישער נאָכפאָלגער און באַגלייטער, האָט געשאַפן אַן אומפאַרגעסלעך בילד פון אַ יידישן סאַנטשאָ פּאַנטשאָ.

אָבער הגם דער ספּעקטאַקל איז געווען אַן אויסגע־צייכנטער און איז שטאַרק געפעלן געווארן דעם עולם, האָט ער אָבער אויך אַרויסגערופן ערנסטע קריטיק. די אורזאַך איז געווען, וואָס גראַנאָווסקי האָט אין „מסעות בנימין השלישי", געפּרואווט — און איך גלויב, אַז ניט צופעליק — „איבערשטייגן" מענדעלע מוכר ספרים אין „יידישקייט", בעת ביי מענדעלען איז זיין שילדערונג פון בנימינען אַ שאַרפע קריטיק איבער דעם שטייגער און דער בטלנות פון דעם יידישן שטעטל. און פון דער „בענק־שאַפט" נאָך ציון האָט זיך אין גראַנאָווסקיס אויפּפירונג פון דער פיעסע (געשריבן, גלויב איך, פון דאָברושינען) באַקומען פונקט דער היפוך: אַן עלעגישע פאַרבענקט־קייט, אַ רירנדיקע שטרעבונג קיין ארץ־ישראל, וואָס ווען ניט די אומגעהויערע הילפלאָזיקייט פון בנימינען און סענדערל „די יידענע", וואָלטן זיי גובר געווען אַלע שטע־רונגען...

*
**

צווישן די יאָרן 1926 און 1933 איז מיר אָפט אויס־געקומען צו טרעפן זיך מיט מיכאָעלסן און מיר האָבן אַנ־געהאַלטן זייער פרייַנטלעכע באַציאונגען, הגם ער האָט געווואוסט, אַז איך געהער צו דער אייַנגעשפּאַרטער גרופּע, וואָס האָט ביי דער גאַנצער אַקטונג צו די פאָזיטיוע אויפ־טוען פון דעם קאַמער־טעאַטער, ניט אויפגעהערט צו קרי־טיקירן זיין רעפּערטואָר און גראַנאָווסקיס פאָרמאַליזם. מיין שטענדיקע טענה איז געווען, אַז דאָס, וואָס דער טע־אַטער פאַרנעמט זיך מערסטנטיילס מיט קאָריקאַטוריזירן און אויסלאַכן די יידישע בורזשואַזיע (מער, אייגנטלעך, דאָס יידישע קליינבירגענטום) פון די פאָר־רעוואָלוציאָ־נערע צייטן, מוז דערמען דעם עולם. נאָך אַלעמען איז דאָך די בורזשואַזיע — ספּעציעל די יידישע — שוין גאַנץ גרינטלעך באַזיגט און צעשטערט געווארן דורך דער רע־וואָלוציע; עס זיינען געקומען נייַע צייטן, דער אַרבע־טער־קלאַס פאַרנעמט אַלץ אַ גרעסערן און וויכטיקערן פּלאַץ אין לעבן, און ער פאַרלאַנגט — און האָט דאָס פולסטע רעכט דערצו — צו זען אויף דער ביני זיך אַליין, זיין אייגן לעבן אונטער די נייַע רעוואָלוציאָנערע אומשטענדן. איך פלעג פרעגן: פאַרוואָס זעען מיר איצט אויף דער רוסישער ביני אַ גרויסע צאָל פאַרשטעלונגען, וואָס רופן זיך אָפּ אויף דער רעוואָלוציע און אין דעם יידישן קאָמער־טעאַטער זעען מיר נאָך אַלץ דערהויפּט קאַריקאַטורן אויפן אַלטן, שוין לאַנג טויטן לעבן־שטייגער?

די, וואָס האָבן קריטיקירט די אויפּפירונגען פון דעם קאָמער־טעאַטער, האָבן, נאָטירלעך, פאַרשטאַנען, אַז דאָס האָנדלט זיך ניט וועגן גראַנאָווסקיס בייזן ווילן, נאָר מער וועגן זיין ספּעציעלן מעטאָד, וואָס פּרואווט איגנאָרירן די לעבנס־רעאַלקייט און טויג ניט פאַר דער אויפּפירונג פון רעאַליסטישע, רעוואָלוציאָנערע פיעסן. מיר האָבן דערפאַר פאַרלאַנגט, אַז אויב מען קאָן ניט ענדערן די מעטאָדן פון

דעם מאָסקווער קאַמער־טעאַטער, זאָל ער כאָטש ניט מאָ־נאָפּאָליזירן דעם יידישן טעאַטער אין מאָסקווע און זאָל אויף אַ פּאָר חדשים אַ יאָר אַרויספאָרן אויף גאַסטראָלן אי־בערן לאַנד, איבערלאָזנדיק דעם פּלאַץ פאַר ראַפאַלסקיס רעאַליסטישן מינסקער יידישן טעאַטער און פאַר אפרים לויטערס כאַרקאָווער יידישן טעאַטער.

אָבער מיכאָעלס איז געווען זייער לאָיאַל צו גראַנאָוו־סקין. און ווען כ׳האָב אים איינמאָל געפרעגט, וואָס איז פאָרט די אורזאַך, וואָס דער טעאַטער איז אַזוי ניט גערן אויפצופירן וועלכע עס איז פּיעסן מיט אַ רעוואָלוציאָנערן אינהאַלט, און ווען זיי ווערן אַמאָל יאָ געשטעלט באַטייליקט זיך גראַנאָווסקי ניט אין זייער אויפפירונג און באַמיט זיך זיי זאָלן וואָס גיכער אַראָפּ פון דער בינע, האָט מיר מיכאָעלס געענטפערט:

— גראַנאָווסקיס מעטאָד אין אונדזער טעאַטער איז ווי אַ גרויסער מאַנטל, וואָס טויג ניט פאַר קליינע, שמאָלע פּלייצעס... וואָס קאָן מען טאָן, ווען די אַלע רעאַליסטישע זאַכן, וואָס מיר מוזן פון צייט צו צייט שטעלן, האָבן אַזאַ קליינעם טעאַטער ווערט?

די אמתע אורזאַכן פאַרוואָס גראַנאָווסקי האָט אויסגע־מיטן צו שטעלן רעאַליסטישע פּיעסן און האָט זיך באַזייטיקט פון דער אַרבעט, ווען מען האָט זיי געמוזט שטעלן, זיינען אָבער געווען: ערשטנס, ווייל זיי זיינען ניט געווען צוגע־פּאַסט צו זיין מעטאָד; צווייטנס, ווייל ער האָט ניט גע־קאָנט אַזוי באַלעבאַטעווען, שניידן, צעשניידן אויף שטיק־לעך און ענדערן פּיעסן פון לעבעדיקע אויטאָרן, וואָס האָבן געוואָלט די לעבעדיקע ווירקלעכקייט, און דריטנס...

נאָר דאָ קומען מיר צו אַ זייער טרויעריקן קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון דעם מאָסקווער קאַמער־טעאַטער, אַ קאַפּיטל, וואָס האָט געהאַט שווערע פאָלגן פאַר דעם טע־אַטער, זיינע אָנטיילנעמער און זיינע שטיצער.

***

פרילינג 1928 האָט דער מאָסקווער מלוכהשער יידישער קאַמער־טעאַטער באַקומען, אַ דאַנק די באַמיאונגען פון דער דעמאָלטדיקער יעווסעקציע (דעם יידישן סעקרעטאַריאַט ביים צ. ק. פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי) און באַזונדער, גלויב איך, פון דעם רעדאַקטאָר פון „עמעס", משה ליטוואַ־קאָוון, אַ דערלויבעניש אַרויסצופאָרן אויף אַ טורנע איבער מערב־אייראָפּע. די דאָזיקע טורנע איז געווען אַ טריאומ־פאַלע, — אפשר ניט נאָר צוליב דעם טעאַטער אַליין, נאָר צוליב דעם, וואָס ער האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט פאַר איי־ראָפּע אַ מוסטער פון דער נייער יידישער קולטור אין סאָ־וועטנפאַרבאַנד. דער טעאַטער האָט געגעבן אַ צאָל געלונ־גענע פאָרשטעלונגען אין בערלין און פּאַריז. אָבער אין פּאַריז איז פאָרגעקומען די טראַגעדיע; גראַנאָווסקי האָט באַשלאָסן, אַז ער קערט זיך מער ניט אום קיין מאָסקווע, אפשר אונטער דער ווירקונג פון דעם געוועזענעם סאָווע־טישן אַמבאַסאַדאָר אין פּאַריז, בעסעדאָווסקין, וועלכער האָט גראָד דעמאָלט פאַרראַטן זיין לאַנד און איז פאַרבליבן אין אויסלאַנד. ער האָט אפילו גענומען „באַאַרבעטן" יעדן איי־נעם פון דעם טעאַטער־קאָלעקטיוו, אַז זיי זאָלן אויך פאַר־בלייבן אין אויסלאַנד.

איך דערמאָן זיך אַ געשפּרעך, וואָס כ׳האָב דעמאָלט געהאַט, טרעפנדיק זיך מיט גראַנאָווסקין אין פּאַריז. ווען כ׳האָב אים געזוכט צו דערווייזן ניט נאָר די פּאָליטישע אומדערלאָזבאַרקייט פון זיין פאַרבלייבן אין אויסלאַנד און דעם גרויסן שאָדן און פאַרדאַכט, וואָס ער וועט דורך דעם שאַפן סיי קעגן דעם טעאַטער, סיי קעגן די יידישע קולטור־טוער אין סאָוועטנפאַרבאַנד בכלל, האָט מיר גראַנאָווסקי געענטפערט:

— וואָס וויל מען פון מיר? איך בין ניט קיין קאָמו־ניסט און איך בין ניט געבוירן צו דינען דער סאָוועטישער קונסט. איך בין אַ זון פון אַ פּאָמעשטשיק (אַ יידישן גוט־באַזיצער, נאַטירלעך), איך האָב זיי געגעבן אַלץ וואָס איך האָב געקאָנט. מער האָב איך ניט, מער קאָן איך ניט און מער וויל איך ניט...

עס איז געווען קלאָר, אַז גראַנאָווסקיס באַשלוס וועט ניט געענדערט ווערן. כ׳האָב דעמאָלט אַ סך גערעדט מיט מיכאָעלסן, וועלכער איז אַרומגעגאַנגען (ריכטיקער, געזעסן ביי זיך אין האָטעל־צימער), אַ פאַרלוירענער און אַ פאַר־צווייפלטער. איך האָב אים גענומען איינרעדן וועגן דער ניט־דערלאָזבאַרקייט, אַז ווער עס איז פון דעם קאָלעקטיוו פון קאַמער־טעאַטער זאָל פאַרבלייבן אין אויסלאַנד; דאָס וועט זיין אַ קלאַפּ פאַר דער יידישער קולטור אין סאָוועטנ־פאַרבאַנד און אַן אומגליק פאַר יעדן איינעם, וואָס וועט פאַרבלייבן אין אויסלאַנד, ווייל זיי וועלן פּשוט ניט האָבן וואו אַהינצוטאָן זיך. און שטעלט זיך פאָר ווי עס וועט זיך אָפּרופן אויף די, וואָס האָבן זיך באַמיט איר זאָלט קאָנען אַרויספאָרן אויף אַן אויסלענדישער טורנע...

אויף דעם האָט מיכאָעלס דערקלערט:

— דער טעאַטער־קאָלעקטיוו וועט זיך אומקערן צוריק. יעדער איינער פון זיי. וועגן דעם איז ניטאָ וואָס צו זאָרגן. אָבער ווי וועלן מיר זיך אומקערן אָן גראַנאָווסקין? ווי וועט דער טעאַטער קאָנען אָנגיין אָן אים? אָן אים וועט אונ־דזער טעאַטער מוזן אונטערגיין...

מיכאָעלס מיטן טעאַטער־קאָלעקטיוו האָבן זיך פאַר־האַלטן אין פּאַריז נאָך אויף אַ פּאָר וואָכן, האָפנדיק צו ווירקן אויף גראַנאָווסקין, ער זאָל מיטפאָרן מיט זיי, אָבער ער האָט זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט. האָבן זיי זיך אומגעקערט קיין מאָסקווע אָן אים.

די פראַגע האָט זיך דעמאָלט געשטעלט: ווער זאָל ווייטער אָנפירן מיטן טעאַטער? דער באַטירלעכער אָנפי־רער וואָלט געדאַרפט זיין מיכאָעלס, די צענטראַלע פיגור פון דעם קאָלעקטיוו, דער פּאָפּולערסטער יידישער אַקטיאָר אין סאָוועטנפאַרבאַנד און יורש פון גראַנאָווסקיס טעאַטער־טראַדיציעס, יעדנפאַלס פון די בעסערע פון זיי. אָבער אַלע באַמיאונגען איינצורעדן אים ער זאָל ווערן דער אָנפירער פון טעאַטער זיינען געווען אומזיסט. ער האָט דעם פאָר־שלאַג בשום אופן ניט געוואָלט אָננעמען. ער איז געווען פאַרצווייפלט און זיך ניט געקאָנט טרייסטן צוליבן פעלן פון גראַנאָווסקין.

ערשט אין אַ פיר־פינף יאָר אַרום — איך גלויב, אין 1933, — האָט זיך מיכאָעלס באַרואיקט גענוג אָנצונעמען דעם פּאָסטן פון אָנפירער פון דעם קאַמער־טעאַטער. אָבער דער קאַמער־טעאַטער האָט זיך צו זיין פריערדיקן צושטאַנד אַלס איינער פון די אָנגעזעענסטע טעאַטערס אין מאָסקווע און אין לאַנד בכלל שוין מער ניט צוריקגעקערט. ער האָט

אָפט געשטעלט נייע, אפילו רעוואָלוציאָנערע זאַכן און גע־ביטן זיין רעפּערטואַר, אָבער ער האָט עס געטאָן „אָן האַרץ", אָן זיכערקייט, אַז ער גייט אויפן ריכטיקן וועג. דער לעצ־טער גרויסער טריאומף פון דעם טעאַטער איז געווען די אויפפירונג פון שעקספּירס „קעניג ליר", מיט מיכאָעלסן אין דער הויפּט־ראָלע. די דאָזיקע אויפפירונג האָט אַרויס־גערופן אַ סך לויב־געזאַנגען אין דער סאָוועטישער פּרעסע. אָבער דאָ איז געקומען די מלחמה, וואָס האָט צעפּלאָנטערט אַלע פּלענער פון טעאַטער.

דערנאָך איז געקומען דער קורצער נאָך־מלחמה־פּע־ריאָד, צווישן (1945־1948). אָנהייב יאַנואַר 1948 איז מי־כאָעלס אומגעקומען אין מינסק. עס האָט געהייסן, אַז ער איז אומגעקומען אין אַן אויטאָמאָביל־אומגליק, — און דאָס איז וואַרשיינלעך דער אמת. אָבער קלאַנגען האָבן זיך פאַר־שפּרייט, אַז ער איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך אַ פיינט־לעכער האַנט. אַן אָנצוהערעניש אויף דער דאָזיקער מעג־לעכקייט האָט אפילו געגעבן פּרץ מאַרקיש אין זיין פּאָעמע אויפן טויט פון מיכאָעלסן. פילייכט האָט ער געוואוסט וועגן דעם מער, ווי מיר דאָ.

אָבער נאָך מיכאָעלסעס אומקום האָט שוין דער טעאַ־טער ניט געקאָנט קומען צו זיך. דאָס איז געווען זיין טויט־קלאַפּ. ער האָט זיך נאָך אָפּגעהאַלטן ביז זומער פון 1949 און האָט זיך פאַרמאַכט, אָדער איז פאַרמאַכט געוואָרן. ער האָט יעדנפאַלס אַזוי אָדער אַנדערש געטיילט דעם טראַ־גישן גורל פון דער יידישער ליטעראַטור און קולטור אין יאָר 1948 און פון זיין בעסטן אַקטיאָר, שלמה מיכאָעלסן.

יידן און די אָקטאָבער־רעוואָלוציע

פאַר דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, מיט יאָרן פאַר איר און פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן די יידישע מאַסן אין רוסלאַנד פאָרגעשטעלט מיט זיך אין זייער ווייט־גרעסטער מערהייט אַ קליינבירגערלעכן עלעמענט. די צאָל ערד־אַר־בעטער צווישן די איבער 6 מיליאָן רוסלענדישע יידן האָט קיינמאָל ניט איבערגעשטיגן קיין 50 טויזנט; די צאָל אינ־דוסטריעלע אַרבעטער (אין דעם קלענסטן מין אונטערנע־מונגען) איז געווען ניט מער ווי אַרום 70 טויזנט. אין די וואַקסנדיקע גרונט־אינדוסטריעס פון לאַנד, פּונקט ווי אין דער אַגריקולטור, האָבן זיך יידן כמעט ווי גאָרניט אָנגעזען. דער־פאַר אָבער האָבן זיי זיך שוין צופיל אָנגעזען אין דעם האַנדל,— דערהויפּט אין דעם קליינעם און מיטעלן האַנדל, וואו זיי האָבן געבילדעט אַ זייער הויכן פּראָצענט.

צוליב די ספּעציעלע אומשטענדן פון דער צאַרישער רוסישער מלוכה, וואו די רעשטן פון דעם פּריצישן פעאָדאַ־ליזם האָבן געשטערט דער פרייער אַנטוויקלונג פון אַ קאַ־פּיטאַליסטישער ווירטשאַפט, און צוליב די באַזונדערע דיס־קרימינאַציעס, וואָס די צאַרישע רעגירונג האָט כסדר פּראַק־טיצירט קעגן יידן, האָט דער יידישער מיטל־קלאַס געהאַט זייער ווייניק מעגלעכקייטן צו וואַקסן באַרג־אַרויף און אַנט־וויקלען זיך אין אַ גרויס־בורזשואַזיע. פאַרקערט, ביי דעם קלענסטן קריזיס האָט ער זיך געקייקלט באַרג־אַראָפּ, איז דעקלאַסירט געוואָרן און איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ לופט־עלעמענט, וואָס האָט געזען אַן אויסוועג פון זיין לאַגע בלויז אין עמיגראַציע. קליינע טיילן פון אָט דעם יידישן מיטל־קלאַס האָבן זיך געזוכט צו ראַטעווען און אַרויפקאַ־ראבקען אַ ביסל העכער אויפן געזעלשאַפטלעך־עקאָנאָמישן לייטער דורך אַסימילאַציע און שמד.

צו דער צייט, ווען די רעוואָלוציע איז געקומען, אין יאָר 1917, איז דער גרעסטער טייל פון דער יידישער באַפעלקע־רונג אין רוסלאַנד געווען אינגאַנצן דעקלאַסירט, אָדער האַלב־דעקלאַסירט און האָט געלעבט פון נסים. צווישן דער ניש־טיקער צאָל פאַרמעגלעכע און דער זייער קליינער צאָל יידי־שע אַרבעטער האָט זיך געפונען אַ באָדנלאָזער מיטל־שיכט, וואָס האָט פאַר זיך ניט געזען קיין שום צוקונפט.

אין דער יידישער פּרעסע איז אַ היפּשע צייט אָנגעגאַנגען אַ דיסקוסיע וועגן דער ראָלע פון די יידישע אַרבעטער אין דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע. אייניקע האָבן געהאַלטן, אַז די יידישע אַרבעטער זיינען צו איר צוגעשטאַנען פון אָנהייב אָן און אין גרויסע מאַסן, — אַ סימן, די באַדייטנדיקע ראָלע, וואָס יידן האָבן געשפּילט אין די סאָוועטן פון ווייסרוסלאַנד און אוקראַינע און אין דעם קאַמף קעגן דער קאָנטר־רעוואָ־לוציע. אַנדערע ווידער האָבן געזוכט צו באַווייזן, אַז די יידישע אַרבעטער־מאַסן האָבן „פאַרשפּעטיקט" צו דער אָק־בער־רעוואָלוציע, — אַ באַווייז דער פאַקט, וואָס דער „בונד" און די יידיש־סאָציאַליסטישע גרופּעס און די פאַרשיידענע מענשעוויסטישע אָרגאַניזאַציעס פון דרום־רוסלאַנד, אין וועל־כע די יידישע אינטעליגענץ האָט געשפּילט אַ היפּשע ראָלע, זיינען געווען און זיינען ביז זייער אויפלייזונג פאַרבליבן קעג־נער פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע.

דער אמת איז דער פאָלגנדיקער: די יידיש־סאָציאַליס־טישע פּאַרטייען, ספּעציעל זייער פירערשאַפט און די אַלטע מיטגלידער זיינען טאַקע אויף אַ צייט (און אייניקע אפילו ביז איצט) פאַרבליבן קעגנער פון דער סאָוועטישער רעוואָ־לוציע און פון דער סאָוועטישער אָרדענונג. אָבער זיי זיינען שוין אין זייער גרויסער מערהייט צו דער צייט פון דער אָק־טאָבער־רעוואָלוציע באַשטאַנען ניט פון קיין אַרבעטער, נאָר פון דעקלאַסירטע, אָדער אין בעסטן פאַל באַלעבאַטישע עלעמענטן, וואָס האָבן שוין צו יענער צייט מורא געהאַט פאַר אַ ווייט־גייענדיקער אַרבעטער־רעוואָלוציע.

פון דער אַנדער זייט איז עס אַ פאַקט, אַז יידישע אַרבע־טער האָבן זיך זייער ענערגיש באַטייליקט סיי אין דער צו־גרייטונג פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, סיי אין איר דורכ־

פראַגמענט פון אַן אַרבעט, אָנגעשריבן אין 1942, צום 25טן יובילייפון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, ווערט געדרוקט פון מאַנוסקריפּט.—רעד.

פירונג אויף די ערטער און אין פֿאַרטיידיקן זי קעגן די שונאים. אָבער — די יידישע אַרבעטער זיינען צו יענער צייט געווען אַ גאָר קליינער עלעמענט צווישן דער אַלגעמיי־נער יידישער באַפֿעלקערונג.

אָבער צווישן די יידישע מאַסן, וואָס זיינען צוגעשטאַנען צו די סאָוועטן, וועלן זיי זיינען געווארן מאַכט־אַרגאַנען (נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע) האָט זיך געפונען גאָר אַ גרויסע צאָל פון דער יידישער יוגנט, וואָס איז פריער נאָך ניט אַרייַנגעצויגן געווארן ניט אין אַרבעט און ניט אין ספּעקו־לאַציע און וואָס האָט דערפילט, אַז דורך די סאָוועטן עפענען זיך פֿאַר איר ברייטע אויסזיכטן. פון די, וואָס זיינען אַריין אין סאָוועטישע אַנשטאַלטן און אונטערנעמונגען אין דער ערשטער צייט פון דער רעוואָלוציע און האָבן זיך דורך זיי און דורך די פֿאַרשיידענע מאָביליזאַציעס באַטייליקט אין די באַוואָפנטע קאַמפֿן קעגן פּעטליורען, דעניקינען, קאָלטשאַקן, די דייטשן א. אַ. וו. זיינען זייער אַ סך פֿאַרבליבן געטרייַע קעמפֿער, וואָס האָבן אויף שטענדיק פֿאַרבונדן זייער שיקזאָל מיט דער סאָוועטישער רעוואָלוציע.

אין דער זעלביקער צייט איז די לאָגע פון די עלטערע שיכטן פון די יידישע מאַסן געווען גאָנץ טראַגיש. ספּעקו־לירן האָבן זיי ניט געטאָרט אָדער ניט געוואָלט, און וואו צו אַרבעטן איז נאָך פאַר זיי ניט געווען. די קללה פון דעקלאַ־סירונג האָט אַ סך פון זיי אויף אַ צייט צעטומלט. דערצו האָבן די קאָנטער־רעוואָלוציאָנערע פֿאַרמאָגן און די פּעט־ליורישע שחיטות מוראדיק געטראָפן די יידישע מאַסן, פיזיש און גייסטיק.

אָט אין אַזעלכע אומשטענדן און צווישן אַזעלכע עלע־מענטן איז אויסגעקומען צו אַרבעטן די ערשטע יידישע באָל־שעוויסטישע סאָוועטישע טויער, די אַזוי־גערופענע יידישע קאָמיסאַרן, וועלכע האָבן געזוכט אויסצושפּרייטן יעדע נייע סאָוועטישע דערגרייכונג אויף די יידישע מאַסן. זייער צאָל איז געווען גאָנץ קליין און די צאָל דערפֿאַרענע, דערוואַקסענע טויער, וואָס האָבן אַלטע פֿאַרבינדונגען מיטן יידישן לעבן און מיט די יידישע פֿראָבלעמען, נאָך קלענער. אַ סך פון זיי האָבן קוים געקענט יידיש און נאָך ניט געהאַט קיין דערפֿאַרונג פון געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט צווישן די יידישע מאַסן. די על־טערע אינטעליגענץ וויידער, די וואָס איז געווען פֿאַרבונדן מיט די פּריערדיקע יידישע פֿאַרטייען, האָט אין איר מערהייט באַוואוסטזיניק אָפּגעהאַלטן זיך אָדער גאָר סאַבאָטירט די ערשטע סאָוועטישע טריט אויפן יידישן באָדן, האָפּנדיק אַז דורך דעם וועלן זיי אויסהיטן די יידישע מאַסן (און זייערע אייגענע נאכפאָלגער פריער פֿאַר אַלץ) פון דער באַלשעוויס־טישער ווירקונג.

די צעטומלטע יידישע מאַסן האָבן ניט געוואוסט אויף קלאָר וואָס זיי ווילן, וואָס זיי מעגן וועלן. מיר דערמאָנען זיך פון יענער צייט, פון יאָר 1918, אַ פֿאָר כאַראַקטעריסטישע פֿאַלן אין קיעוו. אין פֿאַל, וועו אַ גרופּע קיעווער יידן איז צו מיר געקומען בעטן איך זאָל פּועלן ביי די „יידישע קאָמי־סאַרן", אַז זיי זאָלן ניט אַנרופן עטלעכע קיעווער גאָסן מיט אַ יידישער באָפֿעלקערונג אויף די נעמען פון י. ל. פּרץ, שלום־עליכם און מענדעלע מוכר ספרים. אורזאַך: ערשטנס וועלן אַזעלכע נעמען אויף די גאַסן קלינגען „ניט שיין", און צווייטנס, — און דאָס איז וואַרשיינלעך, געווען די הויפּט־זאַך — „פֿאָגראָמשטשיקעס וועלן גלייך וויסן צו גיין אויף דער שלום־עליכם־גאַס, אויף דער י. ל. פּרץ־גאַס"... זיי זיינען געווען איבערצייגט, אַז אַ רעזשים אָן יידישע פֿאָגראָמען איז ניט מעגלעך...

אַ צווייטער פֿאַל איז געווען, וועו אַ דעלעגאַציע פון פֿרא־ווינץ־יידן איז געקומען צו מיר אין רעדאַקציע אין קיעוו בעטן מיך צו ווירקן אויף די „משוגענע קאָמיסאַרן", אַז זיי זאָלן דאָס גלעטן, וואָס די סאָוועטן אַסיגנירן אויף יידישע פֿאָלקס־שולן (מיט יידיש אַלס לערן־שפּראַך) בעסער אויס־געבן אויף רוסישע „גימנאַזיעס" פֿאַר יידן:

„מיר האָבן דאָך איצט אַזאַ טייערע געלעגנהייט אָנצו־בויען וויפּל גימנאַזיעס מיר ווילן אַליין, איז נאָטשאָרטאַ דאַרפן מיר די זשאַרגאָנישע אוטשילישטשע?"...

זיי האָבן נאָך אַלץ געדענקט וועגן יענע רוסישע גימנא־זיעס, אין וועלכע זיי האָבן ניט געקאָנט שיקן זייערע קינדער אונטער דעם צאַרישן רעזשים...

אין סעפּטעמבער 1919 איז מיר אין מאָסקווע אויסגעקו־מען צו זען אַ דאָקומענט, וואָס פֿאַרטרעטער פון אַ יידישער באַלעבאַטישער ארגאַניזאַציע האָבן צוגעשיקט אויפן נאָמען פון דעם פֿאַרזיצער פון „צ. ק.", מיכאַיל קאַלינין. אין דעם דאָזיקן דאָקומענט האָבן זיי ביי אים געבעטן ער זאָל אָננעמען מיטלען קעגן די „יידישע קאָמיסאַרן", וואָס אַרבעטן כלומרשט קעגן די פּרינציפּן פון דער סאָוועטן־מאַכט — דורכדעם, וואָס זיי גרינדן יידישע שולן מיט אַ „בונדישן זשאַרגאָן". אָנשטאָט דעם, האָבן זיי פֿאַרלאַנגט שולן פֿאַר יידן, אויב ניט אין דער „נאַציאָנאַלער שפּראַך פון אַלע יידן", אין העבריאיש, איז שוין בעסער אין דער לאָנדס־שפּראַך, אין רוסיש... די פֿאַרשיי־דענע שרייבער און טוער אין די קאַפּיטאַליסטישע לענדער, וואָס האָבן יאָרנלאַנג געשאָטן פּעך און שוועבל, פריער אויף די „יידישע קאָמיסאַרן" און דערנאָך אויף די „יעוסעקן" (וועלכע זיי האָבן געמאָלט אַלס מענטשן וואָס טראָכטן בלויז ווי אָנצוטאָן רשעות די יידן), האָבן ביי פֿאַרשיידענע געלע־גנהייטן געמאַכט אָט די ערשטע סאָוועטיש־יידישע טוער אַ פֿאַרוואורף, אַז זיי האָבן ניט אויסגענוצט אַלע מעגלעכקייטן, וואָס דער סאָוועטישער רעזשים האָט געגעבן דעם יידישן פֿאָלק, ווייל זיי זיינען געווען „גלייכגילטיק צו די יידישע אינ־טערעסן". די דאָזיקע באַהויפּטונג איז פונקט אַזוי פאַלש, ווי בייזוויליק. עס איז אפשר אין אַ געוויסער מאָס אמת, אַז די יידישע מאַסן אין סאָוועטנפֿאַרבאַנד האָבן ניט אויסגענוצט פֿאַר זייער נאַציאָנאַלער אַנטוויקלונג אין דער פולער מאָס אַלע מעגלעכקייטן וואָס די סאָוועטישע אַרדענונג האָט זיי גע־געבן, — די דאָזיקע מעגלעכקייטן זיינען געווען ממש אומ־באַגרענעצטע. אָבער עס איז דורכאויס פאַלש, אַז דאָס איז געווען אַזוי, ווייל די „קאָמיסאַרן", אָדער „יעוסעקן", זיינען געווען גלייכגילטיק צו די יידישע נאַציאָנאַלע אינטערעסן.

פונקט פֿאַרקערט: די יידישע סאָוועטישע טוער האָבן שוין פון די ערשטע שריט אָן פון דער סאָוועטן־מאַכט גע־זוכט, אַז די יידישע מאַסן זאָלן באַקומען זייער פולן חלק אין די אַלע מיטלען און מעגלעכקייטן, וואָס ווערן געשאַפֿן. זיי האָבן געשאַפֿן יידישע צייטונגען, פֿאַרלאַגן, קורסן, יידישע פֿאָלקס־שולן, טעכנישע שולן, טעאַטערס, ביבליאָטעקן, יידישע סאָוועטן, יידישע ראַיאָנען, יידישע געריכטן, יידישע מיליציע, זיי האָבן געזוכט אַריינציען די יידן אין אַגריקולטור און אין די אינדוסטריעס, — אָבער דער אָפּרוף פון דער צעטומלטער און דערשראָקענער יידישער סביבה איז פון אָנהייב געווען

אַזאַ קליינער, אַז זייער ווייניק פון די אַלע פּלענער און מעג־לעכקייטן האָבן די ערשטע צייט געקאָנט פאַרווירקלעכט ווערן.

ערשט שפּעטער, ווען דער בירגער־קריג האָט זיך געענ־דיקט, ווען דער „נעפּ" האָט אויפגעבליט, ווען דאָס לאַנד האָט גענומען אַריינטרעטן אין פּעריאָד פון רעקאָנסטרוקציע און די יידישע מאַסן האָבן דערפילט, אַז די סאָוועטן־מאַכט איז געקומען צו בלייבן, — ערשט דעמאָלט איז מעגלעך געוואָרן אַ ברייטע נאַציאָנאַלע רעקאָנסטרוקציע־אַרבעט צווישן די סאָוועטישע יידישע מאַסן. און די איניציאַטיווע, פּונקט ווי די שווערע האָרעוואַניע פון דורכפירן די דאָזיקע אַרבעט האָבן אויף זיך גענומען די יידישע באָלשעוויקעס, אָט די „קאָמיסאַרן" און „יעווסעקן", אין פולסטן הסכם מיט דער גאַנצער פּאַרטיי און מלוכה.

שוין אין אָנהייב פון 1919 האָט דער יידישער קאָמיסאַ־ריאַט אין ווייסרוסלאַנד צעשיקט צווישן דער קליינשטעטל־דיקער דעקלאַסירטער יידישער באַפעלקערונג עטלעכע צענד־ליק טויזנט אַנקעטעס מיט אָנפראַגן צו די יידן, צי זיי וואָלטן געווען גרייט איבערצוגיין צו וועלכע עס איז פאָרמען פון ערד־אַרבעט אין און אַרום זייערע שטעטלעך, אָדער ערגעץ אַנדערש. אָבער ערשט אין פיר־פינף יאָר אַרום, אין יאָר 1923, האָט זיך אָנגעהויבן אַ מאַסן־באַוועגונג פון יידן אויף ערד, וועלכער די יידישע קאָמוניסטן האָבן תיכף צוגעגעבן ברייטע אָרגאַניזירטע פאָרמען און באַקומען פאַר איר די פולסטע שטיצע פון דער רעגירונג.

שוין אין 1921 האָט די יידישע סעקציע (די „יעווסעק־ציע") ביים צענטראַל־קאָמיטעט פון דער באָלשעוויסטישער פּאַרטיי גענומען זוכן פּלענער און מיטלען, ווי אַריינצוציען די דעקלאַסירטע יידישע יוגנט און די עלטערע באַלמעלאָכעס אין די גרויסע אינדוסטריעס, וואָס די סאָוועטן־מאַכט האָט גענומען אויפשטעלן. אָבער ערשט אַרום דעם יאָר 1928, ערב דעם אָנהייב פון די פינף־יאָר פּלענער, האָט זיך אָנגעהויבן אַ מאַסן־באַוועגונג פון דער יידישער יוגנט און באַלמעלאָכעס, ניט נאָר אין דער סאָוועטישער אינדוסטריע בכלל, נאָר טאַקע ספּעציעל אַרויסצוגיין פון די „לייכטע" אינדוסטריעס, פאַר־לאָזן די אייביקע „שער און אייזן" און אַריבערגיין אין די גרונט־אינדוסטריעס פון לאַנד, אין די גרובן, מעטאַל־זאַ־וואָדן, עלעקטראָ־פאַבריקן, מאַשין־ווערקשטאַטן א. אַז. וו.

אין יאָר 1931־1932 האָט דער יידישער אינדוסטריעלער אַרבעטער־קלאַס אין סאָוועטנפאַרבאַנד שוין געציילט נאָענט צו אַ האַלבן מיליאָן מענטשן, און אין דער אַגריקולטור זיינען געווען פאַרנומען אַרום 400 טויזנט יידן. ווען מען נעמט אין אַכט, אַז די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג אין סאָוועטנפאַר־באַנד האָט דעמאָלט געציילט ניט קיין פולע דריי מיליאָן נפשות, מיינט עס, אַז פון יעדער יידישער משפּחה אין לאַנד איז ווייניקסטנס איינער שוין דעמאָלט געווען פאַרנומען אין דער קאָלעקטיוויזירטער אַגריקולטור, אָדער אין די „שווערע" פירנדיקע אינדוסטריעס פון לאַנד. צו דעם דאַרף מען נאָך צורעכענען די הונדערטער טויזנטער יידישע מלוכה־באַאַמטע און אָנגעשטעלטע אין סאָוועטישע און קאָאָפּעראַטיווע האַנדלס־אונטערנעמונגען, די גרויסע צאָל יידישע סטודענטן אין די שולן און יידישע סאָלדאַטן און אָפיצירן אין דער רויטער אַרמיי, ים־פלאָט און לופט־פלאָט.

און וואָס איז געווען דער אומפאַרמיידלעכער רעזול־טאַט דערפון? ס'איז פאָרגעקומען אַ פולשטענדיקער סאָצי־אַלער איבערבוי פון דער סאָוועטישער יידישער באַפעלקע־רונג. פון אַ פאָלק פון קליינע הענדלער, קליינע פאַרמיט־לער, קליינע באַלמעלאָכעס און גרויסע קבצנים און לופט־מענטשן, וואָס יעדער ווינטל האָט געשליידערט אין אַלע זייטן, זיינען די סאָוועטישע יידן געוואָרן אַ פאָלק פון פּראָ־דוצירער, וואָס באַטייליקן זיך אַקטיוו און אין דער פולער מאָס אין דער אָנפירונג און אין דער פאַרטיידיקונג פון לאַנד, — פון זייער אייגן לאַנד.

דער סאָוועטישער אַרבעטער האָט דערזען האַנט אין האַנט לעבן זיך ביי דער מאַשין דעם יידישן אַרבעטער; דער יידישער אַרבעטער האָט זיך דערפילט ווי אַ באַלעבאָס אין דער סאָוועטישער פאַבריק. אין דער רויטער אַרמיי איז געווען אַ גרויסער פּראָצענט ניט נאָר פון יידישע סאָלדאַטן בכלל, נאָר פון יידישע אָנפירער, אָפיצירן, גענעראַלן, לופטפליער, אין די סאָוועטישע אַנשטאַלטן האָט דער ייד זיך דערפילט ווי אַ בירגער, וואָס טראָגט ניט נאָר אַלע פליכטן, נאָר באַנוצט זיך אויך מיט אַלע רעכט.

דאָס האָט אינגאַנצן געמוזט ענדערן סיי די פּסיכאָלאָגיע פון דעם סאָוועטישן יידן, וואָס האָט אינגאַנצן פאַרגעסן וואָס עס מיינט צו זיין אַן אויסנאַם־פאָלק; דאָס האָט געמוזט אינ־גאַנצן ענדערן די באַציאונגען צווישן די סאָוועטישע יידן מיט זייערע ניט־יידישע מיטבירגער. זיי האָבן אָנגעהויבן צו באַ־ציען זיך איינער צו די אַנדערע מיט אַכטונג, צוטרוי און ליבע, וואָס האָט קאָמפּענסירט פאַר די הונדערטער יאָרן פון קינסט־לעך־אויפגעבלאָזענע קנאה־שנאה צווישן די פעלקער, וואָס די צאַרישע רעגירונגען האָבן פּראַקטיצירט.

50 יאָר נאָך דער רעוואָלוציע פון 1905

היי־יאָר, אין אָקטאָבער, איז געווארן פונקט 50 יאָר, אַ האַלבער יאָרהונדערט, זינט דעם זיג פון דער ערשטער רוס־לענדישער רעוואָלוציע אין אָקטאָבער 1905. דער נצחון פון דער דאָזיקער רעוואָלוציע איז, אמת, געווען אַ צייטווייליקער, אַ קורץ־דויערנדיקער. די צאָרישע רעגירונג, וועלכע איז דורך דעם אַלגעמיינעם ארבעטער־סטרייק פון מיטן אָקטאָבער 1905 געשטעלט געווארן אויף די קני און האָט אין דעם צאָרישן מאַניפעסט פון דעם 17טן (31טן) אָקטאָבער צוגעזאָגט די פעלקער פון רוסלאַנד פרייהייט און גלייכהייט, די אָפשאַפונג פון מאַנארכיסטישן אַבסאָלוטיזם, די אינפירונג פון אַ פּאַרלאַמענטאַרישער אַרדענונג, געבויט אויף אַלגעמיינע וואָלן, א. אַז. וו. האָט שוין אויף מאָרגן נאָך דעם מאַניפעסט און נאָך דער פּאַרעדיקונג פון דעם אַלגעמיינעם סטרייק אָנגעהויבן אַ ביטערן קאַמף קעגן דער רעוואָלוציע.

צו די ערשטע שריט פון דעם צאָריזם אין דעם פּרט גע־הערט דאָס אָרגאַניזירן הונדערטער בלוטיקע פּאָגראָמען אויף יידן אין די שטעט און שטעטלעך פון דעם תחום (וואו יידן האָבן געמעגט וואוינען), און אויף אַרבעטער און אינטעלי־גענץ אין די רוסישע שטעט, וואו קיין יידישע באָפעלקערונג איז ניט געווען. די ווייטערדיקע שריט פון דער צאָרישער רעגירונג אין דער ריכטונג פון דערשטיקן די רעוואָלוציע האָבן זיך אויסגעדריקט אין דער פּאָליטישער אָרגאַניזאַציע פון די רעאַקציאָנערע עלעמענטן אין דער געזעלשאַפט. אַג־גרעסיווען האָט זי מיט דעם לומפן־פּראָלעטאַריאַט און די אָפּ־גשטאַנענסטע שיכטן פון שטאָטישע מעשטשאַנעס (קלייַ־בירגער) און פויערים אין דעם פּאָגראָמיסטיש־אַנטיסעמיטישן „פּאַראַיין פון רוסישן פאָלק", און געענדיקט מיט דער אָר־גאַניזאַציע פון דער גרויס־בורזשואַזיש־פּריצישער רעאַקציע אין דער רעאַקציאָנערער אַזוי־גערופענער „אָקטאָבריסטי־שער" פּאַרטיי; די פּריער־ליבעראַל־ראַדיקאַלע מיטל־בור־זשואַזיע האָט געשאַפן די אַלץ מער רעאַקציאָנער־ווערנדי־קע „פּאַרטיי פון פאָלקס־פרייהייט" (קאַדעטן).

אָבער הגם דער זיגרייכער פּעריאָד פון דער ערשטער רוסלענדישער רעוואָלוציע האָט לאַנג ניט געדויערט, האָט די רעוואָלוציע גופא פונדעסטוועגן געהאָט אַ קאָלאָסאַלע היסטאָרישע באַדייטונג ניט נאָר פאַר רוסלאַנד אַליין, נאָר פאַר דער גאַנצער וועלט, פאַר דער גאַנצער געשיכטע פון דער ערשטער העלפט פון 20טן יאָרהונדערט; — ניט בלויז פאַר די דירעקטע אַנטיילנעמער אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, נאָר פאַר דער גאַנצער געזעלשאַפט; און ניט נאָר אויפן פּאָליטישן, נאָר אויך אויפן קולטור־געזעלשאַפט־לעכן געביט.

די גרויסע באַדייטונג פון דער רעוואָלוציע פון 1905 פאַר די פּעלקער פון דעם אַמאָליקן רוסלאַנד, — צווישן זיי אויך פאַרן יידישן פּאָלק, — איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס זיי האָבן דורך די קאַמפן און דעם זיג פון דער דאָזיקער רעוואָלוציע אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די מורא, וואָס איז דורך פאַרשיידענע קאַנאַלן און ווירקונגען פאַרפלאַנצט געווארן צווישן זיי אין משך פון הונדערטער יאָרן.

דאָס גרויסע רוסישע פּאָלק האָט מען אין משך פון דורות אינגערעדט און געצוואונגען גלויבן, מיט גוטן און מיט בייזן, אַז דער צאָר איז דער „באַטיושקאַ", דאָס „פּא־טערל" פון דעם גאַנצן פּאָלק, פון דעם גאַנצן לאַנד, דער עלטסטער איבער אַלעמען, דער הייליקסטער און דער גע־רעכטסטער, וואָס זיינע מעשים און פּירונגען טאָרן ניט נאָר ניט קריטיקירט ווערן, — מ'טאָר אויף זיי אפילו קיין קשיות ניט פרעגן, אונטער דער דראָאונג פון די שווערסטע שטראָפן. בייַ די ברייטע מאַסן פון די רוסלענדישע פּעלקער האָט זיך אין משך פון יאָרהונדערטער אויסגעאַרבעט אַ זיכערקייט, אַז „צו גאָט איז הויך און צום צאָר איז וויַיט", און אַז דער אונטערשייד צווישן דעם אַלמעכטיקן גאָט און דעם אַלמעכ־טיקן צאָר איז גאָרניט קיין גרויסער. און די מורא, וואָס מען האָט אינגעוואוינט דאָס פּאָלק צו האָבן פאַרן צאָר און פאַר דער גאַנצער אינסטיטוציע פון דער אַבסאָלוטער מאָנאַרכיע איז אויסגעשפּרייט געווארן אויך אויף יעדן טייל און שרייפל פון דער צאָרישער הערשאַפט־מאַשין, פון גענעראָלן, גובער־נאַטאָרן און גלחים ביז דעם פּשוטסטן גאָראָדאָווּאי און זשאַנ־דאָרם. דאָס פּאָלק איז געמאָטערט געווארן, האָט געליטן, האָט געציטערט — און פאַרזיכערט געווארן, אַז אויפהייבן אַ האַנט קעגן צאָריזם איז פונקט אַזוי אוממעגלעך און האָפענונגלאָז, ווי אויפהייבן אַ פויסט קעגן גאָט.

ווי אַזוי דער צאָריזם האָט אַלזייטיק געדריקט דאָס יידי־שע פּאָלק איז צו גוט באַוואוסט, ספּעציעל די, וואָס ווייסן עפּעס ווענען יענע צייטן פון אייגענער דערפאַרונג. ווי שלעכט די צאָרן זיינען ניט געווען צו יידן, זיינען די יידן געווען טיף איבערצייגט, אַז „מען טאָר קעגן אַ שלעכטן מלך ניט בעטן גאָט, ווייל עס קאָן קומען נאָך אַן ערגערער". יידישע עלטערן האָבן געווארנט זייערע זין און טעכטער, אַז „אַ ייד טאָר זיך ניט מישן"; אַז ווי דאָס לאַנד ווערט געפּירט, איז ניט קיין יידישער עסק, און בכלל, אַז די וואָס פּרואוון זיך שטעלן קעגן וועלכן עס איז אַקט פון צאָריזם ביז סאַמע אונטן, ביז זיינע נידערקסטע באַאַמטע, זיינען ניט מער ווי אומפּאַראַנטוואָרט־לעכע „יינגלעך און מיידלעך", וואָס קאָנען ניט האָבן קיין שום אויסזיכטן אויף דערפאָלג.

דער צאָריזם האָט געדריקט דאָס יידישע פּאָלק ניט נאָר פּאָליטיש. אין די צאָרישע צייטן פלעגט מען זאָגן, אַז דער גאַנצער געזעץ־קאָדעקס פון דעם דעמאָלטדיקן רוסלאַנד באַ־שטייט איינגטלעך בלויז פון איין־איינציקן קורצן זאַץ: „קראָמיע יעווריייעו" („אַ חוץ יידן"). אַלע אַנדערע פונקטן פון דעם רוסלענדישן געזעץ־בוך זיינען בלויז אויסטייטשונ־גען פון דעם דאָזיקן ערשטן און איינציקן פונקט. דער אָפּע־נער צוועק פון דער גאַנצער צאָרישער פּאָליטיק בנוגע יידן איז געווען (לויט דער פּאָרמולע פון צאָר אַלעקסאַנדער דעם דריטנס נאָענטסטן עצה־געבער, פּאָבעדאָנאָסצעוו), אַז די יידן־פּראָגע אין רוסלאַנד דאַרף געלייזט ווערן דורך דריי פונקטן: ערשטנס, זאָל אַ דריטל פון אַלע יידן צוליב די

„זאַמלונגען", האַרבסט 1955.

שוועדע געזעץ־באַגרענעצונגען אויסוואַנדערן פון לאַנד; צווייטנס, זאָל נאָך אַ דריטל געבראַכט ווערן עקאָנאָמיש צו אַזאַ צושטאַנד, אַז ס׳וואָל אויסשטאַרבן פון הונגער, און דריטנס, אַז דאָס פאַרבליבענע דריטל פון די „בעסערע", דאָס הייסט רייכערע יידן, זאָל זיך אויסשמדן...

און מען קאָן ניט זאָגן, אַז די דאָזיקע „פראָגראַם" איז פאַרבליבן בלויז אין טעאָריע, אַדער אַז זי איז אָנגעווענדט געוואָרן אינגאַנצן אָן דערפאָלג. זינט דעם אָנהייב פון די 80ער יאָרן, ווען די דאָזיקע „דריי פונקטן" פון דער צאַרישער פאָליטיק בנוגע יידן אין רוסלאַנד זיינען פאַרמולירט געוואָרן, האָבן הונדערטער טויזנטער יידן אויסגעוואַנדערט פון רוסלאַנד אין אַלע עקן וועלט, — דערהויפט אין די פאַראיניקטע שטאַטן; די אַרעמקייט אין די קליינע שטעט און שטעטלעך פון תחום, וואו ס׳רוב פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט זיך געפונען, האָט געהאַלטן אין איין וואַקסן, און אויב קיין דריטל פון דעם רוסלענדישן יידנטום איז אפילו ניט אויסגעשטאַרבן פון הונגער זיכער, אַז אַ סך מער וויי אַ דריטל איז „געשטאַרבן פון הונגער דריי מאָל אַ טאָג, אַ חוץ שבתים און יום־טובים".

וואָס איז שייך דעם אויסשמדן פון דעם רייכערן „דריטל" יידן, האָבן זיך אַ היפּשע צאָל יידן, באַזונדערס פון דער בור־זשואַזיע אינטעליגענץ, וואָס האָבן ניט אייגנעזען קיין מעגלעכקייט אַנדערש צו באַפרייען זיך פון די שווערע צאַרישע באַגרענעצונגען אויפן געביט פון לערנען, פון באַשעפטיקן זיך, פון וואוינערעכט, פון פאַרנעמען שטעלעס א. אַז. וו. — אַ היפּשע צאָל פון דער דאָזיקער אינטעליגענץ האָט טאָקע „אויסגעביטן דאָס רעכט" און האָט זיך געשמדט, בעת אַן אומפאַרגלייכלעך גרעסערער טייל פון דער דאָזיקער „אינטעליגענץ" האָט באַוואוסטזיניק געזוכט צו אַסימילירן זיך קולטורעל, פאַרלאַנדיק אין דער זעלביקער צייט די יידישע מאַסן אין זייער טאָג־טעגלעכן ביטערן קאַמף פאַר עקזיסטענץ.

„אַ ייד טאָר זיך ניט מישן צווישן מלכים", — האָבן די עלטערע דורות יידן אין רוסלאַנד געלערנט און געשטראָפט ווען נויטיק דעם יינגערן דור, און דאָס איז געווען ניט נאָר אַן אויסדרוק פון דער מורא פון די עלטערע, נאָר גלייכצייטיק אַ מיטל צו האַלטן אין שרעק די יינגערע.

נאָר אויפן וועג צו דער ערשטער רוסלענדישער רעוואָלוציע פון 1905 און נאָך איר האָט זיך די דאָזיקע פיל־דורותדיקע מורא אָפּגעטאָן סיי פון די רוסלענדישע פעלקער בכלל, סיי פון דעם יידישן פאָלק בפרט. מענטשן האָבן „פלוצלינג" אויפגעהערט מורא צו האָבן פאַרן צאָר און פאַר זיינע קאָזאַקן, פאַליצייליט, זשאַנדאַרמען און שפּיאָנען. אָבער גלייכצייטיק האָבן זיי זיך אויפגעהערט שרעקן אויף פאַר גאָט און פאַר זיינע באַדינער אויף דער ערד און האָבן אָן מורא געגנמען אָפּוואַרפן די פאַרשימלטע טראַדיציעס פון דעם פאַרשפעטיקטן קליינשטעטלדיקן מיטלאַלטער, וואָס האָט אַזוי געדריקט אויף זייערע טאָטע־מאַמעס. ווי פון דער ערד (ריכטיקער, פון אונטער־דער־ערד), האָט זיך אויפגעהויבן אַ נייער רעוואָלוציאָנערער דור, וואָס האָט דרייסט, מעג אפילו אָפּט זיין „חוצפהדיק", אָנגעהויבן איבערשאַצן די אָנגעגנומענע אָלטע ווערטן און שאָפן פאַר זיך נייע ווערטן און נייע מאָסן פאַר זיי.

דער יידישער אַרבעטער, וואָס איז פריער באַטראַכט און באַהאַנדלט געוואָרן פילייכט אויף איין האָר בעסער, ווי אַ שקלאַף, האָט דורך דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין רוסלאַנד דערפילט זיין ווערט און ווירדיקייט. ער האָט זיך דערפילט אָלס אַ קראַפט, וואָס „ווען דיין שטאַרקער אַרעם ווייל בלייבן אָלע רעדער שטיל". דאָס לשון פון דעם יידישן אַרבעטער און האַרעפאַשניק, וואָס איז פריער באַטראַכט גערוואָרן און באַהאַנדלט געוואָרן ווי אַ מינדערווערטיקער „זשאַרגאָן", וואָס פאַסט בלויז פאַר עם־האַרצים און פאַר דינסטמיידלעך איז דורך די דערפאָרונגען פון די יידישע מאַסן אין דער רעוואָלוציע פון 1905 דערהויבן געוואָרן צו אַ שטאָלצער שפּראַך פון קאַמף און קולטור. אַ באַדייטנדיקער טייל פון דער יידישער אינטעליגענץ, וואָס האָט זיך פריער געשעמט מיט יידיש האָט ניט נאָר גענומען שטאָלצירן מיט יידיש (אפילו ביז נאַציאָנאַליסטישער איבערטרייבונג!), נאָר האָט אין אים געפונען אַ פרוכטבאַרן מיטל פאַר קולטור־שאַפונג. די יידישע פרעסע, וואָס האָט אין רוסלאַנד אינגאַנצן ניט עקזיסטירט ביזן אָנהייב פון דעם יאָרהונדערט (מיט דעם קלייגעם אויסנאַם פון דעם „קול מבשר", וואָס האָט אַ קורצע וויילע עקזיסטירט אין די 60ער יאָרן), איז אַרויס פון דעם רעוואָלוציאָנערן אונטערגרונט, וואו זי האָט געטאָן איר חלק אין אויפוועקן די יידישע מאַסן. זי האָט מיטאַמאָל באַזייטיקט די פריערדיקע מאָנאָפּאָל פון דער העברייאישער פרעסע און האָט זיך צעבליט אין אַ ברייט־פאַרשפּרייטער, פאַרשידנפאַרביקער פרעסע. יידישע שרייבער, וואָס זיינען ביזן סוף פון 19טן יאָרהונדערט געווען צעוואַרפענע יחידים, וואָס האָבן זיך ס׳רוב באַהאַלטן אונטער פסעודאָנימען, וויל פאַר אַן אינטעליגענטן מענטשן האָט ניט געפאַסט צו זיין באַקאַנט אַלס „זשאַרגאָנישער" שרייבער, האָבן זיך דערפילט ווי מיטגלידער פון אַ וואַקסנדיקן שפּעריש קאָלעקטיוו — אין וואַרשע, אין ווילנע, אין אָדעס, אין קיעוו, — און זיינען מיט שטאָלץ אַרויסגעקומען אונטער זייערע אייגענע נעמען. אויף דער „יידישער גאַס" האָט אויפגעבליט אַ נייע קולטור־באַוועגונג, וואָס האָט זיך אָנגעשפּאַרט אויף די באַדערפענישן פון די ברייטע יידישע מאַסן, האָט אַרויסגעדרוקט אַן אייגענע אינטעליגענץ, ס׳רוב מיט פראָגרעסיווע און אפילו רעוואָלוציאָנערע טראַדיציעס. זי האָט פאַרשטופט אין אַ זייט דעם ביטערן אָנדענק פון די צייטן, וועו שמדן זיך צוליב אַ „קאַריערע" איז געווען אַ „נאַרמאַלע" זאַך און וועו די בור־זשואַזע אַסימילאַציע איז אין שותפות מיט אַ פּרימיטיוון נאַציאָנאַליזם געווען די הערשנדיקע אידעאָלאָגיע אין יידישן לעבן.

דער צאַרישער צוזאָג אין אָקטאָבער 1905 איינצופירן גלייכע רעכט פאַר אַלע בירגער, אַ צוזאָג אויף וועלכן די יידישע בורזשואַזיע האָט געבויט אירע האָפענונגען אויף דער פאַרווירקלעכונג פון אירע געגאָרטע „דריי רעכט": דאָס רעכט צו האָנדלען אומעטום, דאָס רעכט צו וואוינען אומעטום און דאָס רעכט צו באַזוכן די מיטעלע און הויכע רעגירונג־שולן, איז ניט פאַרווירקלעכט געוואָרן. אין געזעץ־בוך זיינען אַלע פריערדיקע באַגרענעצונגען קעגן יידן פאַרבליבן. אָבער די ברייטע יידישע מאַסן האָבן אַליין פּראָקלאַמירט און פראַקטיצירט זייער גלייכהייט מיט די אַרומיקע באַפעלקערונגען, דורך אַן אָקטיוון אָנטייל אין דעם אַלגעמיינעם פאָליטישן לעבן דורך די עקזיסטירנדיקע לעגאַלע און אומלעגאַלע פאַרטייען. זיי האָבן אויפגעהערט צו קוקן אויף דער אַרומיקער פאָליטישער און קולטור־וועלט, ווי אויף אַ פרעמדער „גויאישער" און פיינטלעכער וועלט. זיי האָבן אַלץ מער און מער באַטראַכט זייער אומגלייכהייט פאַרן געזעץ, ווי אַ צייטווייליקע זאַך, ווי עפּעס אַן איבערבלייבעניק פון אַן אַלטער קראַנקהייט, אַדער פאַראורטייל, וואָס מוז און וועט באַזייטיקט ווערן. די יידישע מאַסן פון נאָך דער רעוואָלוציע פון 1905 האָבן זיך דערפילט און זיך געפירט אַנדערש, ווי פאַר דער דאָזיקער רעוואָלוציע, — אַ נייער שטראָם איז אַרייניגע־

בראַכט געוואָרן אין זייער לעבן, אַ באַפרייענדיקער ווינט, וואָס האָט אָפּגעפרישט די לופט אין דער צעפאַלנדיקער געטאָ.

דער נייער בליק אויף דער וועלט האָט זיך אומפאַרמיידלעך געמוזט אָפּרופן אויף דעם כאַראַקטער פון דער יידישער ליטעראַטור פון דעם פּעריאָד פון נאָך 1905. בעת די יידישע ליטעראַטור פון דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט אין יידיש, העברייאיש און רוסיש האָט געהאַט צו טאָן הויפּטזאַכלעך מיט דעם יידישן קאָלעקטיוו און שטייגער, אָפּגעשטויסן און אָפּגעשיידט פון דער אַרומיקער וועלט, האָט זיך נאָכן יאָר 1905 באַוויזן אַ גרויסע צאָל יונגע יידישע דיכטער און פּראָזאַיקער, וואָס האָבן געגומען זוכן און אויסדריקן דאָס אַלגעמיין־מענטשלעכע אין דעם יידישן לעבן און אין דעם יידישן יחיד. אפשר אויפן שטאַרקסטן אופן איז דער נייער צוגאַנג געקומען צום אויסדרוק אין דעם אונטערשייד צווישן צוויי „שטעטלעך": שלום אַש און י. מ. וויסענבערגס. אין דער צייט ווען שלום אַש האָט אין זיין „שטעטל", וואָס איז נאָך דורך דער רעוואָלוציע ניט באַרירט געוואָרן, געזוכט צו ראָמאַנטיזירן דעם באַלעבאַטישן שטייגער און די געזעלשאַפטלעכע באַציאונגען פון דער אָפּשטאַרבנדיקער פאַרגאַנגענהייט, האָט דער געווענדט זאָטל־אַרבעטער, י. מ. וויסענבערג, אַרויסגעבראַכט אַ שטעטל, וואָס האָט פאַרלוירן איר פריערדיקע איינגעשלאָסנקייט און פאַטריאַרכאַלישקייט און בריוזט מיט קלאַסנקאַמף, — אפילו ווען נאָך אין פרימיטיוון פאָרמען. און אַזוי קומט אויך דוד בערגעלסאָן שפּעטער אַרויס מיט זיין „אַרום וואָקזאַל", אין וועלכן די אַלגעמיין־מענטשלעכע איבערלעבונגען און שטרעבונגען פון זייַנע העלדן דאָמינירן איבער דעם פאַרבליבענעם מינימום פון דעם אַלטן שטייגער.

דעם אינפלוס, וואָס די רוסלענדישע רעוואָלוציע פון 1905 האָט געהאַט אויף דער יידישער ליטעראַטור און געזעלשאַפטלעכקייט אין אַמעריקע דורך דעם נייַ־אויפגעקומענעם דור שרייבער און קולטור־טוער איז אויסער יעדן צווייפל און פאַרדינט אונדזער באַזונדערן אינטערעס.

*
**

איך האָב אין אָנהייב באַמערקט, אַז די רוסלענדישע רעוואָלוציע פון 1905 האָט געהאַט אַן אַלוועלטלעכע באַדייטונג, ניט געקוקט אויף דעם, וואָס איר זיג איז זייער שנעל אַרויסגעריסן געוואָרן פון אירע הענט. די וועלט־באַדייטונג פון דער דאָזיקער רעוואָלוציע איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס זי האָט זיך אָנגעהויבן און געגעבן אַ שטויס דער סעריע רעוואָלוציאָנערע שטורעמס פון 20טן יאָרהונדערט, וואָס האָט שוין ביז איצט באַווייזן איבערצובויען אַ גרויסן טייל פון דער אַלטער וועלט און האָט זיך נאָך ווייט ניט פאַרענדיקט. פונקט ווי די אַמעריקאַנער רעוואָלוציע פון 1776 איז געווען דער פאַראויסגייער פון דער גרויסער בורזשואַזער פראַנצויזישער רעוואָלוציע פון 1789, און די שפּעטערדיקע פראַנצויזישע רעוואָלוציע פון 1848 איז געווען דער סיגנאַל פאַר אַ גאַנצער סעריע רעוואָלוציעס, וואָס האָבן זיך איבערגעטראָגן איבער מערב־אייראָפּע און אָפּגערייניקט דעם וועג פאַר דעם קאַפּיטאַליסטישן איבערבוי פון דער דעמאָלטדיקער וועלט, אַזוי איז די רוסלענדישע רעוואָלוציע פון 1905 געווען אַן אָנזאָגערין פון אַ גאַנצער סעריע רעוואָלוציאָנערע ענדערונגען, וואָס זיינען נאָך אין פאַרגאַנגענהייט (1906) אין טערקיי (1910), אין כינע (1911), אויף די באַלקאַנען, א. אַ. וו.

די רוסלענדישע רעוואָלוציע פון 1905 האָט זיך אויסגעצייכנט פון אַלע פריערדיקע רעוואָלוציעס מיט איין וויכטיקן פּונקט: הגם זי האָט בעצם געזאָלט זיין אַ בורזשואַזע רעוואָלוציע קעגן דער צאַריש־פּריצישער הערשאַפט, איז אָבער דער הויפּט־באַוועגער אין דער דאָזיקער רעוואָלוציע, די קראַפט, וואָס האָט געגעבן אַלע אירע נצחונות, די צייט־וויליקע, ווי די מער פּערמאַנענטע, געווען דער פיל־נאַציאָנאַלער רוסלענדישער אַרבעטער־קלאַס. אין דער דאָזיקער רעוואָלוציע איז דער מאָדערנער אַרבעטער־קלאַס צום ערשטן מאָל נאָך דער קורצווייליקער פאַריזער קאָמונע פון יאָר 1871 אַרויסגעטראָטן ניט נאָר ווי אַ באַזונדערער קלאַס, נאָר ווי די פירנדיקע קראַפט, וואָס איז געווען בכוח צו שטעלן די צאַרישע מאַכט אויף די קני און אונטערצונעמען די לייזונג פון די גרויסע נאַציאָנאַלע און פאָליטישע פראָבלעמען פונעם גאַנצן לאַנד און פון אַלע פעלקער אין רוסלאַנד, וואָס די רוסלענדישע בורזשואַזיע האָט נאָך ניט געפילט בכוח, אָדער שוין ניט געפילט קיין חשק אונטערצונעמען.

הגם די רעוואָלוציע פון 1905 האָט ניט באַווייזן צו דער־שלאָגן זיך ס׳רוב פון די קאָנקרעטע אויפגאַבן, וועלכע זי האָט זיך געשטעלט, איז זי אָבער בשום אופן ניט געווען קיין דורכפאַל. פאַרקערט: אָחוץ איר אומדירעקטער ווירקונג אויף אַנדערע לענדער איז זי געווען אַ דירעקטע צוגרייטונג צו דער גרעסערער רעוואָלוציע פון דער ערשטער העלפט פון 20טן יאָרהונדערט, צו דער סאָציאַליסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע פון 1917, וואו דער אַרבעטער־קלאַס איז שוין אַרויסגעטראָטן אַלס שותף און אָנפירער פון דעם האַרעפאַשנעם פויערטום ניט נאָר קעגן דעם צאַריזם און קעגן די פריצים, נאָר אויך קעגן דער בורזשואַזיע, קעגן דעם קאַפּיטאַליזם און קעגן דעם גיפּטיקסטן אויסדרוק פון דעם קאַפּיטאַליזם אויף זיין העכסטער שטופע, קעגן דעם מאָדערנעם פעלקער־פאַרשקלאַפּנדיקן קריגעריזם אימפּעריאַליזם.

אין אָט דעם ליגט דער גרויסער ווערט און די היסטאָרישע באַדייטונג פון דער רוסלענדישער רעוואָלוציע פון 1905: זי האָט געהאַט אירע וויכטיקע אָפּקלאַנגען איבער גאָר דער וועלט, און צווישן איר אויך אין יידישן לעבן, ניט נאָר אויפן פאָליטישן געביט, נאָר אויך אויף אַ בריייטן געזעלשאַפטלעכן און קולטור־באָדן.

פאַראַפראַזירנדיק דזשאָן רידס באַרימטע כאַראַקטעריסטיק פון די זיגרייכע אָקטאָבער־טעג פון 1917 אַלס „צען טעג, וואָס האָבן אויפגעטרייסלט די וועלט", קאָן מען זאָגן, אַז די פאַרגייערין פון דער סאָציאַליסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע פון 1917, די רוסלענדישע רעוואָלוציע פון 1905 איז געווען אַ שטורעם, וואָס האָט אויפגעטרייסלט דעם פונדאַמענט פון דער אַלטער וועלט און אָנגעצייכנט אַ וועג פאַר אַ נייער וועלט.

די פיגור פון דר. חיים ווייצמאַן

מיטן טויט פון דר. חיים ווייצמאַן, דעם ערשטן פּרעזי־דענט פון ישראל, איז אַוועק פון דער וועלט איינער פון די גרינדער פון ציוניזם.

איך דערמאָן זיך דעם איינדרוק, וואָס ווייצמאַן האָט אויף מיר געמאַכט, ווען כ׳האָב אים צום ערשטן מאָל געזען מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק, כ׳גלויב אין דעצעמבער 1902. ער איז דעמאָלט געקומען אין מיין היימשטאָט ניקאַלאַיעוו, אין אוקראַינע, אין שליחות פון דער האַלב־לעגאַלער ציוניס־טישער באַוועגונג אין די אינטערעסן פון דעם נאַציאָנאַל־פאָנד (קרן קימת), וואָס איז אין יענעם יאָר געגרינדעט גע־וואָרן אויפן ציוניסטישן קאָנגרעס. מיין פאַמיליע האָט דעמאָלט געוואוינט צוזאַמען מיט דער פאַמיליע פון ווייצמאַנס אַ נאָ־ענטן קרוב, גאָלדווייץ, און ווייצמאַן איז אַריינגעקומען צו אונדז אין הויז. ער האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ טיפּישן „ליטווישן" אינטעליגענט, — פאָלקסטימלעך, וויציק, אָבער קאַלט און געשעפטסמעסיק. איין טאָג דערוויסן מיר זיך, אַז דער אָרטיקער פּאָליצמייסטער האָט אים אַרויסגעפאָדערט צו זיך. שפּעטער, ווען ער איז געקומען פון דעם באַזוך, האָט חיים ווייצמאַן דערציילט:

— ער האָט אַלץ געוואָלט דערגיין ביי מיר וואָס דאָס איז אַזוינס דער נאַציאָנאַל־פאָנד, צי די רעגירונג דערלויבט אים און צי בין איך זיכער, אַז מען וועט דאָס געלט ניט צעגנבענען. און געענדיקט האָט זיך אונדזער פריינטלעכער געשפּרעך מיט זיין פריינטלעכער איינלאַדונג, אַז איך זאָל בעסער תיכף פאַר־לאָזן די שטאָט, וועט עס זיין זיכערער פאַר מיר און רואיקער פאַר אים. איז ווי קאָן מען אים אָפּזאָגן אַזאַ קלייניקייט?

אין 1906 האָב איך אַ צייט פאַרבראַכט אין פּינסק, וואו ס׳האָט געוואוינט די ווייצמאַן־פאַמיליע. זיין פאָטער איז דע־מאָלט, דאַכט זיך, געווען אַ מעלהענדלער. איין ברודער, שמואל, איז שפּעטער געוואָרן אַ באַוואוסטער אינזשינער אונטער דער סאָוועטן־מאַכט. הגם די פאַמיליע איז געווען אַ היפּשע, האָט זי אָבער אין געזעלשאַפטלעכן לעבן פון דער שטאָט קיין ראָלע ניט געשפּילט. מ׳האָט זיי געהאַלטן פאַר גרויסהאַלטער, און מיר דאַכט זיך, אַז איינע פון די זאַכן, מיט וועלכע זיי האָבן זיך גרויס־געהאַלטן איז געווען חיים ווייצמאַנס דעמאָלט שוין גאַנץ אָנגע־זעענע ראָלע אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין אויסלאַנד.

***

דר. חיים ווייצמאַנען איז באַשערט געווען צו דערלעבן ביז דעם טיפן עלטער פון 78 יאָר, ביז דער אָרגאַניזירונג פון דער ישראל־מלוכה און אפילו צו זיין אין משך פון די לעצטע 3 יאָר פון זיין לעבן דער פּרעזידענט פון ישראל. אויב דאָס האָט גע־זאָלט זיין דער שכר פאַר זיין לעבנס־לאַנגער איבערגעבנקייט דעם ציוניזם, האָט ער זיין שכר באַקומען אין דער פולער מאָס. ס׳איז אָבער אַ פאַקט, אַז גראָד אין דער ראָלע פון דעם ערשטן פּרעזידענט פון ישראל איז דר. ווייצמאַן געוואָרן דער „פאַרגע־סענער מאַן", וואָס האָט ניט געהאַט קיין שום חלק אין דער אויספאָרמירונג פון דער נייער מלוכה. ווי הויך עס זאָלן ניט זיין די לויבגעזאַנגען, וואָס בן־גוריון זאָגט אים איצט נאָך נאָך זיין טויט, איז דר. ווייצמאַן אין ישראל פאַרבליבן בלויז אַ נאָמען, וואָס האָט געטראָגן אַ טיטל. ער האָט פאַרבראַכט די גאַנצע צייט ניט אין דעם פּאָליטישן צענטער, אין ירושלים, אָדער תל אָביב, נאָר אין זיין היים אין רחובות, אַרום זיין לאַבאָ־ראַטאָריע. אמת, זיין געזונט איז ניט געווען אַמבעסטן, ער האָט געליטן פון אַ שאַרפער אויגן־קראַנקייט. אָבער ביז פאַראַ־יאָרן, ווען ער האָט געעפנט די זיצונג פון כנסת אין ירושלים, איז ער נאָך געווען גענוג באַוועגלעך אפילו צו באַזוכן אַמע־ריקע. דאָס מיינט, אַז זיין „אומבאַוועגלעכקייט" אין ישראל האָט געהאַט פּאָליטישע אורזאַכן...

ווי האָט עס געקאָנט פּאַסירן?

דר. ווייצמאַן האָט דערגרייכט זיין פירנדיקע ראָלע אין דער ציוניסטישער באַוועגונג דורך דער אַרבעט פון איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט. אַמאָל, אין די ערשטע יאָרן פון ציוניזם, איז ער אפילו געווען דער גרינדער פון דער אַזוי־גערופענער „דעמאָקראַטישער פראַקציע" אין ציוניזם און האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט פאַר אַ שאַרפן קאַמף קעגן דר. הערצלס פירער־שאַפט און פּלענער. פון דער „דעמאָקראַטישער פראַקציע", וועלכע איז געווען אַן אויסדרוק פון דעם פּראָטעסט פון די מער דעמאָקראַטישע, קליינבירגערלעכע מזרח־עלעמענטן אין ציוניזם קעגן די דיקטאַטאָרישע מעטאָדן, וועלכע דר. הערצל האָט געפּרואווט באַנוצן אין דער ציוניסטישער באַוועגונג מיט דער הילף פון זיינע גבירישע מערב־נאָכפאָלגער, זיינען שפּע־טער אַרויסגעוואָקסן די פאַרשיידענע סאָציאַליסטיש־אָנגע־הויכטע פראַקציעס אין ציוניזם. אָבער ניט געקוקט אויף דער דעמאָלטדיקער פּאָפּולערקייט פון די סאָציאַליסטישע לאָזונ־גען, וואָס האָבן עטוואָס באַאיינפלוסט אפילו דר. הערצלען (אין זיין ראָמאַן „אַלטניילאַנד"), איז דר. ווייצמאַן דורך זיי ניט באַרירט געוואָרן. ביי זיין גאַנצער פאָלקסטימלעכקייט איז ער שטענדיק פאַרבליבן פרעמד די ציוניסטיש־סאָציאַ־ליסטישע גרופּעס.

אין 1903, אויפן זעקסטן ציוניסטישן קאָנגרעס, האָט דר. חיים ווייצמאַן צוזאַמען מיט זיין פולשטענדיקן קעגנזאַץ, מנחם מענדל אוסישקין, זיך געשטעלט אין שפּיץ פון דער אָפּאָזיציע קעגן דר. הערצלס אוגאנדאַ־פּלאַן (אַ פּלאַן, פאָרגעשלאָגן דורך דער דעמאָלטדיקער ענגלישער רעגירונג, צו באַזעצן יידן אין דער צענטראַל־אַפריקאַנישער קאָלאָניע, אוגאַנדאַ) און האָט געוואונען זיין ערשטן — און לעצטן — נצחון איבער הערצלען. אָבער דאָס האָט אים דעמאָלט נאָך ניט געמאַכט פאַר קיין פי־

„מאָרגן־פרייהייט", 13טן נאָוועמבער 1952.

רער פון ציוניזם. אַנדערע מענטשן האָבן פֿאַרנומען הערצלס פּלאַץ, און ווייצמאַן איז פֿאַרבליבן אַ ציוניסטישער טוער, וואָס פירט קיינעם ניט מיט זיך.

אַ וויכטיקע נאַציאָנאַלע פיגור אין ציוניזם איז דר. וויצמאַן געווארן ערשט נאָך דער פֿאַרעפנטלעכונג פון דער „באַלפור־דעקלאַראַציע", — אַ דערקלערונג אין נאָמען פון דער ענגלישער רעגירונג, וואָס דער דעמאָלטדיקער אויסערן־מיניסטער, באַלפור, האָט אין אָנהייב נאָוועמבער 1917 צוגע־שיקט אויפן אַדרעס פון לאָרד ראָטשילד. אין דער דאָזיקער דעקלאַראַציע האָט די ענגלישע רעגירונג פֿאַרזיכערט, אַז זי קוקט מיט „סימפּאַטיע" אויף דער גרינדונג פון אַ „יידישער היים" אויף דער טעריטאָריע פון פּאַלעסטינע און איז גרייט מיטצוהעלפן אין דעם. עס איז גוט באַוואוסט, אַז די דאָזיקע זייער וויניק מיינעדיקע דעקלאַראַציע, פון וועלכער די ברי־טישע רעגירונג האָט שפּעטער געזוכט אויסצויילן יעדע פּראַקטישע באַדייטונג בכלל, איז געווען אַ פּראָפּאַגאַנדע־מיטל צו געווינען די סימפּאַטיע און אַקטיוורן אינטערעס צו דער מלחמה ביי די אַמעריקאַנער יידן, וואָס זיינען דעמאָלט געווען גאָנץ שטאַרק צעטיילט אין זייערע סימפּאַטיעס, און אַ הילף־מיטל צו פֿאַרכאַפּן פּאַלעסטינע ווי אַ קאָלאָניע פּאַר זיך.

אין פֿאַרבינדונגג מיט דער באַלפור־דעקלאַראַציע איז גע־לאָזן געווארן אין גאַנג אַ לעגענדע, אַז זי איז כלומרשט גע־געבן געווארן פֿערזענלעך דר. וויצמאַנען אַלס אַ באַלוינונג פאַר זיינע פֿאַרדינסטן אין דער דעמאָלטדיקער ערשטער וועלט־מלחמה. עס האָט געהייסן, אַז אַזוי ווי דר. וויצמאַן האָט אין גאַנג פון זיינע כעמישע אַרבעטן אין מאַנטשעסטער אוניווערסיטעט, דערפונדן אַ ספּעציעלן אויפּריים־שטאַף (אַצעטיין) וואָס האָט געהאָלפן ענגלאַנד קעגן די דייטשע אַרמייען, איז בכן, האָט לאָיד דזשאָרדזש, דער דעמאָלטדיקער ענגלישער פּרעמיער, באַשלאָסן צו באַלוינען דערפאַר וויצ־מאַנען, און: „זאָג, וואָס דו פֿאַרלאַנגסט, ועד חצי המלכות..." און דר. וויצמאַן זאָל אים האָבן געענטפערט אויף דעם פּאַר־שלאָג, אַז פאַר זיך אַליין ווייל ער גאָרניט, נאָר ער וואָלט יאָ געוואָלט אַ יידישע היים אין פּאַלעסטינע...

וואָס עס איז אמת אין דער דאָזיקער לעגענדע און וואָס עס איז צוגעטראָכט געווארן „צוליב פּריילעכקייט" וועגן, איז ניט דאָ דער אָרט צו אַנאַליזירן. וויכטיק איז אָבער, אַז פון דעמאָלט אָן, זינט דער יידישער ישוב אין פּאַלעסטינע איז אַריין דירעקט אין קרייז פון דער ענגלישער אויסערלעכער פּאָליטיק, איז דר. וויצמאַן, דעמאָלט שוין אַן ענגלישער בור־גער, געווארן אַ פּירנדיקע פערזענלעכקייט אין ציוניזם: ער איז געווארן דער פֿרעזידענט פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע, דער פּירשפּרעכער פאַרן ציוניזם אויף אָפּיצי־עלע פאַרהערן אין ענגלאַנד און אין די פאַראייניקטע שטאַטן, דער אַנערקענטער פאַרשטייער פון ציוניזם פאַר דער אויסער־לעכער וועלט.

אָבער האָט דאָס פאַרבעסערט זיין ראָלע אינעווייניק אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, אָדער אין דעם יידישן ישוב אין ישראל? ניין. כבוד האָט מען אים געגעבן, אָבער געפּירט די באַוועגונג האָבן אָנדערע און דווקא אין אָזאַ ריכטונג, אין וועלכער ער האָט אפילו ניט געטראַכט מיטצוגיין. גראָד אין דער צייט צווישן דער ערשטער און צווייטער וועלט־מלחמות, ווען דר. וויצמאַן איז פאַר דער וועלט געווען דער אָפּיציעלער פאַרשטייער פון ציוניזם, איז די פירערשאַפט, פונקט ווי די פּראָגראַם פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אַלץ מער אַריבער אין די הענט פון זיינע קעגנער, פון די „סאָציאַליסטישע" און קלעריקאַלע פראַקציעס, פון די פּועלי־ציון און מזרחים, וואָס האָבן אים דערלויבט צו פאַרבלייבן פֿרעזידענט פון דער וועלט־אָרגאַניזאַציע בלויז אָזוי לאַנג, ווי זיי אַליין האָבן זיך מיט דעם אָמט ניט געקאָנט צעטיילן...

און אָט איז געקומען דער גרויסער מאָמענט, ווען די יונאַיטעד נעישאַנס האָט (אין נאָוועמבער 1947) אָנגענומען דעם באַשלוס ווענן דער גרינדונג פון דער ישראל־מלוכה, און דאָס אָרגאַניזירטע יידנטום פון ישראל האָט (אין מאַי 1948) באַשלאָסן צו פּראָקלאַמירן די מלוכה פון ישראל, און איז באַלד נאָכדעם אַריינגעצויגן געווארן אין דער שווערער מלחמה מיט די אַראַבישע רעאַקציאָנערע רעגירונגען (באַוואָפנט פון ענג־לאַנד און דערמוטיקט פון וואַשינגטאָן). האָט דר. וויצמאַן געזומען אַן אָנפּירנדיקן אָנטייל אין די דאָזיקע וויכטיקע היס־טאָרישע געשעענישן? ניין. מען האָט פון אים דעמאָלט כמעט ווי גאָרניט געהערט. מען האָט יאָ געהערט פון אים, בעת זיין לעצטן באַזוך אין די פאַראייניקטע שטאַטן אין 1946, אַז אייז־גנטלעך וואָלטן „מיר" (דאָס הייסט, ער און די וואָס טראָכטן ווי ער) געווען צופֿרידן, אַז ישראל זאָל אָנשטאָט צו ווערן זעלב־שטענדיק בעסער זיין אַ „דאָמיניאָן" פון דער ענגלישער אימפּע־ריע,—אָבער דאָס איז זיכער ניט געווען דער אויסדרוק פון די שטימונגען און פאַרלאַנגען פון דער ישראל־באַפעלקערונג.

ווי־זשע קומט עס, וואָס דר. חיים וויצמאַן איז דאָך דער־ווייל געווארן דורך דער כנסת אַלס ערשטער פּרעזידענט פון ישראל, בעת זיין אייגענע פּאַרטיי, די ציונים כלליים (אַלגע־מיינע ציוניסטן), האָט באַקומען ביי די וואַלן אַ נישטיקע מינ־דערהייט שטימען און דעפוטאַטן, און אין שפּיץ פון דער רע־גירונג זיינען געשטאַנען די מאַפּאישע און קלעריקאַלע פי־רער, וואָס האָבן אים פריער באַקעמפט? דער ענטפער שיינט צו זיין: ער איז געווען די איינציקע פיגור אין ציוניזם, מיט אַן אינטערנאַציאָנאַלן נאָמען; קיין שום באַדייטנדיקע פּאָלי־טישע, אָדער אידעאָלאָגישע פיגורן האָט ניט דער ציוניזם, ניט ישראל, צו יענער צייט ניט פאַרמאָגט; צעטיילן דעם פּרעזידענט־אָמט צווישן די מאַפּאַי־פירער און די קלעריקאַלן האָט מען ניט געקאָנט, מען האָט געדאַרפט האָבן אַ מענטשן, וואָס ווען זיך ניט מישן אין דעם פּאָליטישן קאַמף אין ישראל... און אָזאַ מענטש איז געווען דר. חיים וויצמאַן, וועלכער האָט באַקומען דעם פּרעזידענט־טיטל...

*
**

פאַרוואָס איז די ראָלע פון דר. וויצמאַן, וועלכער איז זיין גאָנץ לעבן געווען אַזוי אַקטיוו אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, געווארן אַזוי אומבאַדייטנדיק, ווען די ישראל־מלוכה איז געגרינדעט געווארן?

די דערקלערונג, דאָס זיך מיר, ליגט אין דעם, וואָס

די גאַנצע אידעאַלאָגיע זיינע איז געווען אַ בורזשואַזי־נאַציאָנאַליסטישע, אָן דער מינדסטער פּראָבע צו געבן איר אַ וועלכן עס איז אייגנאַרטיקן סאָציאַלן אונטערשלאָק, — מעג זיין אפילו אַזאַ אוטאָפּיסטישן, ווי דר. הערצלס.

דר. וויצמאַן האָט געהערט צו דעם מין ציוניסטישע טוער, וואָס האָבן געגלויבט, אַז די אייניציקע אויפגאַבע באַשטייט אין „צונויפּפּאַרן" דאָס יידישע פּאָלק מיט פּאַלעסטינע, שטעלן זיי אונטער דער חופּה — צום „בעסטן": מיט ענגלאַנד אַלס אונטערפירער — און האָפן, — אַז „דהע'ל ליוו העפּפילי עוועך עפּטער" — ס'וועט זיין מיט מזל און גאָט וועט העלפן... וועגן די גרויסע און זייער קאָמפּליצירטע פּאָליטישע, סאָציאַלע און קולטור־פּראָבלעמען, וואָס וועלן אָנטשטיין און וועלן מוזן געלייזט ווערן נאָך אָט דעם „שידוך", האָט דר. חיים וויצמאַן, ווי עס זעט אויס פון זיין אויטאָביאָגראַפיע, וואָס איז אַרויס מיט אַ 3 יאָר צוריק, ניט געהאָט קיין שום אַנונג.

אין דעם פּרט איז דר. חיים וויצמאַן געווען אַ מוסטער פון אַ פּאַסיוו־ליבעראַלן, בורזשואַזן טוער פון אונדזער צייט, פון דער צייט, וועלן די בורזשואַזיע איז אידעאַלאָגיש באַנקראָט און איז פאַרקראָכן אין אַזאַ טעמפּן וווינקל, אַז זי קאָן מער גאָר ניט בויען. די אייניציקע זאַך וואָס זי קאָן נאָך טאָן אַקטיוו איז צעשטערן, כדי צו האַלטן זיך ביי דער מאַכט. און דאָרט וואו זי האָט אַליין ניט קיין כוח צו צושטערן גיט זי בכלל אויף איר פּירערשאַפט און פאַרלאָזט זיך אויף אַקטיוועריע רעאַקציאָנערן, וואָס קאָנען כאָטש פּרעטענדירן, אַז זיי „קומען פון פאָלק". דאָס איז געווען די אורזאַך פאַרוואָס די בן־גוריונס און די קלעריקאַלן האָבן אַזוי פאַרשטעלט דר. חיים וויצמאַנען גראָד אין דעם מאָמענט, וועלן ס'האָט אויסערלעך אויסגעזען, אַז ער איז געקומען צו דער העכסטער מאַכט.

דער רעדאַקטאָר פון „פריינד"

שמואל ראָזענפעלד, אַ מיטאַרבעטער אין ניו־יאָרקער „טאָג" פאַר די לעצטע 20 יאָר, וועלכער איז די וואָך גע־שטאָרבן, איז אין משך פון 5 יאָר (צווישן 1908 און 1913) געווען דער רעדאַקטאָר פון „פריינד" אין פּעטערבורג און אין וואַרשע. ער איז געווען אַ אינטערעסאַנטע און וויכ־טיקע דערשיינונג אין דעם יידישן זשורנאַליזם. איך זאָג אין זשורנאַליזם און ניט אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן, ווייל ש. ראָזענפעלד, וואָס האָט זיין גאַנץ לעבן געשריבן וועגן געזעלשאַפטלעכע פראָגן און האָט זיך אַ געוויסע צייט (אין דער ערשטער וועלט־מלחמה) אפילו אַקטיוו באַטייליקט אין דער הילף־אַרבעט, איז קיינמאָל ניט געווען קיין געזעלשאַפטלעכער טוער. זיין געזעלשאַפטלעכקייט איז געווען זיין זשורנאַליזם. זיינע שטאַרקע און שוואַכע זייטן זיינען געלעגן אין זיין שרייבן.

איך האָב זיך צום ערשטן מאָל באַקענט מיט ש. ראָזענפעלדן אין מיטן פון יאָר 1910 אין וואַרשע וואו איך בין דעמאָלט געווארן אַ מיטאַרבעטער פון דעם טעגלעכן „דער פרייַנד". ש. ראָזענפעלד איז געווען דער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג. און פאַר מיר — פונקט ווי פאַר אַ סך, וואָס האָבן אים געקענט אין יענער צייט, — איז ער פאַרבליבן אויפן גאַנצן לעבן: דער רעדאַקטאָר פון „פריינד".

וואָרום הגם ש. ראָזענפעלד איז געווען רעדאַקטאָר פון „פריינד" בלויז 5 יאָר, נאָכדעם ווי דער ערשטער רעדאַק־טאָר פון „פריינד", שאול גינזבורג, האָט דעם אָמט פאַר־לאָזן, און הגם ער איז פאַר דעם געווען אין „פריינד" נאָר אַ מיטאַרבעטער (צווישן 1903 און 1908), זיינען די צען יאָר פון 1903 ביז 1913 געווען די וויכטיקסטע אין זיין שאַפן און זיין ווירקונג. דאָס זיינען געווען די יאָרן, ווען עס האָט זיך אויסגעבילדעט דער מאָדערנער יידישער זשורנאַליזם אין דעם פאַר־רעוואָלוציאָנערן רוסלאַנד און פוילן. און ש. ראָזענפעלד האָט געשפּילט אַ זייער באַדייטנ־דיקע ראָלע אין דעם אַלס רעדאַקטאָר.

פאַרשטייט זיך, אַז ער האָט ניט רעדאַקטירט אַלע יידישע אויסגאָבן, וואָס זיינען דעמאָלט אַרויס אין רוס־לאַנד. אויך דעם „פריינד" האָט ער, ווי געזאָגט, רעדאַק־טירט ניט די גאַנצע צייט. אָבער אפילו בשעת שאול גינז־בורג איז געווען דער אָפיציעלער רעדאַקטאָר פון „פריינד" איז ש. ראָזענפעלד געווען — אויב ניט טאַנגעבער איז טאָן־איינשטעלער פון דער צייטונג. און דאָס האָט געמיינט זייער אַ סך.

וואָרום מען דאַרף געדענקען וואָס דער „פריינד" האָט דעמאָלט געמיינט פאַר דעם יידישן זשורנאַליזם אין רוס־לאַנד. דאָס איז קודם־כל געווען די ערשטע לעגאַלע טעג־לעכע יידישע צייטונג, וואָס איז דאָרטן דערשינען זינט דעם יאָר 1903. דאָס דערשיינען פון דער צייטונג אין סאָמע פּעטערבורג האָט איר צוגעגעבן עפּעס אַ באַזונדערע חשיבות, וואָס איז פאַרגרעסערט געווארן דורך דעם, וואָס כמעט אַלע וויכטיקע יידישע שרייבער און זשורנאַליסטן האָבן זיך אין איר, אין דער אָדער יענער צייט, באַטיליקט. און די צייטונג האָט זיך געסטאַרעט צו האַלטן זיך חשוב, לויט דעם מוסטער פון די בעסטע רוסישע צייטונגען: ערנסט, פאַראַנטוואָרטלעך, ריין אין וואָרט און אין מאַטע־ריאַל. אויפגעפּאַסט אויף דעם, אַנגעשטעלט דעם געהעריקן טאָן האָט ש. ראָזענפעלד. און דאָס האָט זיך געמוזט אָפּ־שפּיגלען און האָבן די געהעריקע ווירקונג אויף אַנדערע, שפּעטערדיקע יידישע אויסגאָבן אין רוסלאַנד, אפילו ווען זיי האָבן דירעקט קאָנקורירט מיטן „פריינד", אָדער האָבן גענומען גאָר אַן אַנדער געזעלשאַפטלעכע שטעלונג.

די ערנסטקייט — מען קאָן זאָגן די פייערלעכע ערנסט־קייט — מיט וועלכער דער רעדאַקטאָר פון „פריינד" האָט

„מאָרגן־פרייהייט", 18טן דעצעמבער, 1943.

זיך באַצויגן צו זיין אויפגאַבע האָט זיך געמוזט אָפשפּיגלען צום גוטן אויף דער באַציאונג צום יידישן וואָרט. איך גע־דענק, איך האָב זיך אַמאָל באַגעגנט אין אַ וויסרוסישן שטעטל מיט אַן ארטיקן משכיל, אַ יידּ, וואָס האָט אויף מיר ניט געמאַכט קיין אײַנדרוק פון קיין צו גרויסן קענער. ער איז געווען אַ געטרייער לייענער פון „פרײַנד", כאָטש איך האָב געקאָנט זען, אַז ער פאַרשטייט וויַיט ניט אַלץ. איך האָב אים געפרעגט, פֿאַרוואָס ער לייענט ניט קיין אַנדער צייטונג, יאָצקאָנס „היינט", למשל.

— וואָס רעדט איר — האָט זיך דער יידּ אַוש באַלייִ־דיקט — דער „היינט" איז דען אַ צייטונג? ס׳איז גלאַט אַזוי, אַ בלאַט וועט וויַיס פאַר ווענען. אָבער „דער פרײַנד" — דאָס איז גאָר עפּעס אַנדערש. דעם „פרײַנד" אַז איך נעם לייענען, איז ווי איך וואָלט געלערנט אַ בלאַט גמרא...

איך וויל דערמיט ניט זאָגן, אַז דער „פרײַנד" איז אין יענער צייט געווען די בעסטע צייטונג — ער איז אָבער אַן שום צווייפל געווען די סאַמע בכבודיקסטע יידישע צייי־טונג. באַזונדערס אין אַ צייט, ווען קיין אָפענע טעגלעכע אַרבעטער פּרעסע האָט ניט געקאָנט עקזיסטירן, איז דער „פרײַנד" געווען אַ געזעלשאַפטלעכע טריבונע, אין וועלכער אויך די אַרבעטער־באַוועגונג האָט אין אַ פאַרזיכטיקער פאָרם געפונען אַ פלאַטפאָרמע.

וועט איז געווען ש. ראָזענפעלד, דער רעדאַקטאָר פון דער דאָזיקער צייטונג?

ער איז געווען אַ מאָדנער מענטש, אַ מענטש פול מיט ווידערשפּרוכן, וואָס האָבן זיך אין אים וועט וווייסט אויף וואָס פאַר אַן אופן איינגעלעבט. פון זיין ביאָגראַפּיע וויסן מיר, אַז ער איז געבוירן געווארן אין אוקראַינע — נאָר געווען איז ער אַ „טיפישער ליטוואַק" סיי לויט זיין שפּראַך, סיי לויט זיין צוגאַנג צו מענטשן. ער איז געבוירן געווארן און אויסגעוואַקסן אין אַ כפל־שמונהדיק חסידיש, כלי־קודש־דיקער פאַמיליע, — אָבער אַליין איז ער שוין אין זיין פריער יוגנט, נאָך אַלס יינגל, געווארן אַ משכיל, וואָס האָט אפילו געפרואווט שרייבן אַ ראַמאַן אין יידיש. דאָס וואָס ער איז געווען יינגלוויַיז אַ משכיל האָט אים ניט געשטערט, ווען ער איז אונטערגעוואַקסן, צו ווערן אַ פּרוש און אָפּלערנען עטלעכע יאָר אין אַ ישיבה (דאָבט זיך, צווישן די מוסרני־קעס אין סלאבאָדקע, ביי קאָוונע). אָבער ער איז ניט פאַר־בליבן קיין פּרוש און איז פּלוצלונג אַוועק;געפאָרן קיין איי־ראָפּע, קיין דייטשלאַנד און אין דער שוויַיץ צו שטודירן, להיפוך צו אַ סך אַנדערע פון זיין צייט האָט אים דאָס שטו־דירן אין אויסלאַנד ניט דערווייטערט פון יידן, נאָר דער־נעענטערט צו זיי.

איך וויַיס ניט, צי איז ש. ראָזענפעלד דורכגעגאַנגען דעם פּעריאָד פון חבת ציון, פאַר דער אַנטשטייאונג פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. וועג די ציוניסטישע באַוועגונג איז אַנטשטאַנען איז ער צו איר צוגעשטאַנען, אָבער וועג די באַוועגונג האָט אים אויפגעהויבן און געמאַכט פאַר דעם רע־דאַקטאָר פון דעם ערשטן ציוניסטישן וואָכנבלאַט אין יידיש, „די וועלט", האָט ער אין עטלעכע חדשים אַרום פאַרלאָזן דאָס וואָכנבלאַט און צוזאַמען דערמיט די ציוניסטישע בא־וועגונג.

אין די ערשטע יאָרן וואָס ער האָט געאַרבעט אין „פרײַנד", איז ש. ראָזענפעלד געווען דער טיפישער יידיש־רוסישער ליבעראַל, הגם אַ נאַציאָנאַל־געשטימטער. צום ציוניזם, אויף וויפל עס דערמאָנט זיך, האָט ער זיך אין יענע יאָרן, אַרום דער ערשטער רעוואָלוציע, באַצויגן נעגאַטיוו, הגם ניט קריגעריש. באַלד נאָך דער ערשטער רוסלענדישער רעוואָ־לוציע האָט זיך ש. ראָזענפעלד אפילו עפּנטלעך געפּראָווט אידעאָלאָגיש זעלבסט־באַשטימען אין „פרײַנד" אַלס עס־ער. גיכער פון אַלץ זיינען זיינע סימפּאַטיעס דעמאָלט געווען לעבלעך פאָלקס־סאָציאָליסטישע. אָבער ער האָט זיינע סא־ציאָליסטישע סימפּאַטיעס שפּעטער כמעט אין גאָרניט אַרויס־געוויזן.

ווי אַ טיפישער יידישער אינטעליגענט פון יענער צייט איז ש. ראָזענפעלד, נאַטירלעך, געווען ניט פרום און האָט געווייגלעך געהאַלטן דעם „פרײַנד" ריין פון רעליגיעזע פּראָגן און שטימונגען. פון צייט צו צייט פלעגט ער אָבער אָפּדרוקן אַן ארטיקל, וואָס האָט מיט היץ דיסקוטירט רבניש־רעליגיעזע פּראָגן. אונטערגעשריבן זיינען זיי געווען מיטן נאָמען: ר׳ תנחום. וועט דער דאָזיקער ר׳ תנחום איז געווען האָט דער לייענער, נאַטירלעך, ניט געווואוסט. געמיינט האָט מען געווויינלעך, אַז דאָס איז עפּעס אַ רב, וואָס וויל ניט אונטערשרייבן זיין אמתן נאָמען. אָבער געווען איז דאָס אַ פּסעודאָנים טאָקע פון ש. ראָזענפעלדן גופא, וועלכן ער פלעגט האַלטן בסודי סודות. אין אַ אָפּנהאַרציקן געשפּרעך מיט מיר האָט ער אַמאָל מודה געווען, אַז ווען ער שרייבט אַלס ר׳ תנחום פילט ער גאָר, גאָר אַנדערש, איידער ווען ער שרייבט אונטער זיין געווויינלעכן נאָמען.

ש. ראָזענפעלדס צוריקקער צום ציוניזם האָט זיך אָנגע־הויבן, גלויב איך, אַרום דעם מיטן פון 1911, אונטער דעם דירעקטן איינפלוס פון דעם באַוואוסטן פּוילישן ציוניסטישן טוער יצחק גרינבוים און אונטער דעם רושם פון דעם פּוילישן אַנטיסעמיטיזם, וועלכער האָט זיך דעמאָלט גענו־מען שטאַרק צעוואַקסן. דער שאַרפער איבערגאַנג פון דעם עקס־פּירער פון דעם פּוילישן ליבעראַליזם, אַלעקסאַנדער סטאַכאָוויטש, און דעם עקס־פּירער פון דעם אינטעליגענ־טישן ראַדיקאַליזם, אַנדזשיי נעמאָיעווסקי, אין לאָגער פון צעיושעטן אַנטיסעמיטיזם, האָט דעמאָלט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם ניט נאָר אויף ש. ראָזענפעלדן אַליין.

אָבער נאָך זיין אידעאָלאָגישן צוריקקער צום ציוניזם האָט ש. ראָזענפעלד ווי פאַרלוירן דעם ספּעציעלן כוח פון קעמפן און זאָגן מיטן האַרבן וואָרט „ניין", וואָס האָט אים אַ לאַנגע צייט אונטערשיידט פון אַנדערע יידישע זשור־נאַליסטן.

ווי מאָדנע עס זאָל ניט אויסזען, האָט די דערמאָרדונג פון דעם צאַרישן פּרעמיער־מיניסטער סטאָליפין אין קיעוו (סוף 1910) אויך געהאָט אַ מין דערדריקנדיקע ווירקונג אויף ש. ראָזענפעלדס שרייבן. יאָרנלאַנג האָט זיך ש. ראָ־זענפעלד, קאָן מען זאָגן, ספּעציאַליזירט אויף שרייבן אָר־טיקלען אין וועלכע ער האָט אַנטשיידן, הגם פאָרזיכטיק, קריטיקירט סטאָליפינען און די „סטאָליפינשטשינע". סטא־ליפין איז פאַר אים געווען די פאָרקערפערונג פון אַלדאָס בייז. זיין נאָמען איז געווען די רויטע טוך, וואָס האָט ש. ראָזענ־פעלדן שטענדיק אויפגערעגט צו שרייבן אַ שארפן פּאָלי־טישן ארטיקל. אָבער נאָך סטאָליפינס דערמאָרדונג האָבן די מיטאַרבעטער פון „פרײַנד" אָנגעהויבן באַמערקן, אַז ש. ראָזענפעלד קאָן אָפט ניט געפינען קיין פאָליטישע טעמע, אָדער קיין ריכטיקן טאָן פאַר אַן ארטיקל.

— אַז סטאָליפין איז מער ניטאָ, איז ניטאָ אויף וועמען

אין כעס צו זיין — האָט ער איינמאָל דערקלערט. און אַז מען איז ניט אין כעס, איז ווי קאָן מען שרייבן?...

אין זומער פון 1917 האָב איך זיך געטראָפן מיט ש. ראָזענפעלדן אין פּעטראָגראַד, וואו ער איז דעמאָלט געוואָרן איינער פון די רעדאַקטאָרן פון דער (געפּלאַנעוועטער) טעג־לעכער יידישער צייטונג „טאָגבלאַט". ער האָט זיך געפילט דערשלאָגן און פאַרלאָרן. ער האָט זיך ניט געקאָנט פאַנאַנ־דערקלייבן אין דעם האַסטיקן גאַנג פון די גרויסע רעוואָ־לוציאָנערע געשעענישן. וואָס האַסטיקער די געשיכטע האָט זיך באַוועגט, אַלץ פרעמדער איז ער איר געוואָרן. זיין געווער איז שטענדיק געווען דאָס וואָרט. און ווען ער האָט ניט געוואוסט און ניט געהאַט וואָס צו זאָגן, האָט ער זיך געפילט פאַרלאָרן.

אין די יאָרן 1918־1919 האָט ש. ראָזענפעלד געוואוינט אין פּעטראָגראַד, צוגעקוקט זיך צו דעם ווי די גאַנצע „פּע־טערבורגער" יידישע געזעלשאַפטלעכקייט, צו וועלכער ער איז יאָרנלאַנג געווען צוגעוואוינט, ווערט אַראָפּגעשווענקט; געזען ווי נייע, אומבאַקאַנטע מענטשן, „יינגלעך", „עם־הארצים", פאַרנעמען דעם אויבנאָן אין יידישן לעבן, אין וועלכן ער האָט פאַר זיך קיין אָרט ניט געזען — און ער האָט זיך געכעסט. דער צושטאַנד פון כעס איז פאַר אים אפשר געווען די בעסטע מעגלעכקייט צו שרייבן — האָט ער אָבער ניט געהאַט וואו... ער איז פונדעסטוועגן ניט געזעסן מיט ליידיקע הענט: ער האָט געאַרבעט פאַרן רוסיש־יידישן היסטאָרישן זאַמלבוך „פּערעזשיטאָיע", ער האָט זיך פאַרנומען מיט העברייאישע אויסגאַבן, וואָס זיינען נאָך דעמאָלט אַרויסגעגאַנגען, און ער האָט זיך ניט אָפּגע־זאָגט צו טאָן אַרבעט און קריגן באַצאָלט, אין געלט און שפּייז, פון דעם יידישן קאָמיסאַריאַט. אָבער אויך נעמענ־דיק אַרבעט און געצאָלט ביי דעם יידישן קאָמיסאַריאַט איז ש. ראָזענפעלד געווען אין כעס, און זיין כעס איז געוואַקסן, ווייל ער האָט אים ניט געקאָנט אַרויסברענגען אויף פּאַפּיר און אים געמוזט שטיקן אין זיך...

סוף 1919 האָט ש. ראָזענפעלד ענדלעך באַקומען די מעגלעכקייט אַריבערצוקלייבן זיך קיין פּוילן — און דאָרטן, אין ווילנע, אין דער ציוניסטישער „צייט", האָט ער זיך תיכף צוגעכאַפּט צו דער מעגלעכקייט אַראָפּצורעדן זיך פון האַרצן און אויסצולאָזן זיין גאַנצן אָנגעקליבענעם כעס צו... די „יעווסעקעס". וואָס דער מענטש האָט דעמאָלט ניט צע־שריבן! ער האָט, חלילה, ניט אויסגעטראַכט קיין בלבולים קעגן די יידישע קאָמוניסטישע טוער פּערזענלעך — צולב דעם איז ער געווען און פאַרבליבן אַ צו ריינע פּערזאָן — אָבער געזידלט און געשאָלטן האָט ער זיי מיט אַלע כוחות.

— וואָס האָבן זיי אייך געטאָן? — האָב איך אים גע־פרעגט ביי אַ דעמאָלטדיקער באַגעגעניש אין ווילנע — איר אַליין האָט דאָך מיר דערציילט וועגן די טובות, וואָס „יעוו־סעקעס" האָבן אייך געטאָן.

— איך האָב גאָר ניט צו דעם, אָדער יענעם — האָט ער מיר אָפּנהאַרציק געענטפערט — אָבער אַז איך דערמאָן זיך אָן אַלע יעווסעקעס אינאיינעם וואָלט איך זיי צעריסן ווי אַ הערינג...

ש. ראָזענפעלד האָט דעמאָלט גענומען שרייבן און גע־שריבן אַ סך און מיט ברען: ער האָט פאַר זיך געפונען אַ נייעם „סטאָליפּין".

צו יענעם פּעריאָד געהערט זיין פאָרמעלער אָנשליסן זיך אָן דעם ציוניזם, וואו ער האָט תיכף פאַרנומען אַ פּאָ־זיציע אין רעכטן פליגל, און פון דעמאָלט אָן איז ער גע־גאַנגען אַלץ רעכטער און רעכטער. פון זיין אַמאָליקן שרייבן איז אים פאַרבליבן זיין שניידיקייט, מאָנעוודיקייט און עפּעס אַ מין אונטערגעשטראָכענע טרוקנקייט. אָבער פון זיין אַמאָ־ליקער פּראָגרעסיווקייט — גאָרניט. צו זיין זכות זאָל אָבער דערמאָנט ווערן, אַז אפילו אין זיינע רעאַקציאָנערסטע מאָ־מענטן האָט ער זיך ניט אַראָפּגעלאָזן ביז דעם גאַסן־כולי־גאַניזם פון געוויסע פּאַרשוינען אין „פאָרווערטס" און פון געוויסע קאַהאַן־נאָכפאָלגער אין דעם ציוניסטישן לאַגער.

אין 1923 איז ש. ראָזענפעלד אָנגעקומען מיט זיין פאַ־מיליע קיין ניו־יאָרק, וואו ער איז גלייך אַריין אין רעדאַק־ציע פון „טאָג". זיין פרוי, סאָפיע (וואָס איז מיט עטלעכע וואָכן צוריק געשטאָרבן), האָט מיך דעמאָלט איינגעלאַדן אַריינצוקומען צו זיי:

— ראָזענפעלד וואָלט אייך געוואָלט זען.

האָב איך איר געענטפערט:

— לאָמיר זיך טאַקע זען וואָס גיכער ווייל כ׳האָב מורא, אַז שפּעטער וועלן מיר אויסמיידן אפילו צו טרעפן זיך אויף איין גאַס.

דער „שפּעטער" האָט זיך באַלד אָנגעהויבן. די ריכ־טונג, אין וועלכער ש. ראָזענפעלד איז אַוועקגעגאַנגען, האָט געמאַכט אוממעגלעך אַ פריינטלעכע באַגעגעניש. אָבער איך האָב פונדעסטוועגן קיינמאָל ניט געקאָנט פאַרגעסן: ש. ראָזענפעלד, דער רעדאַקטאָר פון „פריינד" איז געווען מיין ערשטער אמתער רעדאַקטאָר, ביי וועלכן כ׳האָב אַ סך געלערנט...

שכנא עפשטיין

שכנא עפשטיין, וועלכער איז פלוצלונג געשטאָרבן דעם 21טן יולי אין מאָסקווע, איז די לעצטע עטלעכע יאָר געווען דער סעקרעטאָר פון דעם יידישן אַנטי־פאַשיסטישן קאָמיטעט אין מאָסקווע און דער רעדאַקטאָר פון דעם אָרגאַן פון דעם יידישן אַנטי־פאַשיסטישן קאָמיטעט, „אייניקייט".

דער יידישער אַנטי־פאַשיסטישער קאָמיטעט, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן באַלד נאָך דעם דייטשן אַנפאַל אויפן סאָוועטנפאָרבאַנד, האָט אויפגעטאָן זייער אַ גרויסע און נויטיקע אַרבעט אין פּרט פון איינשטעלן אַ לעבעדיקע פאָר־בינדונג און צוזאַמענאַרבעט צווישן די יידן אין סאָוועטנ־פאָרבאַנד מיט די יידן פון אַנדערע לענדער. מען קאָן אפילו זאָגן, אַז זינט דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע איז דער מאָסק־ווער יידישער אַנטי־פאַשיסטישער קאָמיטעט געווען די ערשטע גרויסע נאַציאָנאַלע אַרגאַניזאַציע, וועלכער עס איז געלונגען דורכצוברעכן די בלאָקאַדע קעגן דעם סאָוועטישן יידנטום אין דער יידישער סביבה פון די קאַפּיטאַליסטישע לענדער, וואָס האָבן אָפן אָדער שטילערהייט בלאָקירט דעם סאָוועטנפאָרבאַנד אין משך פון אַ גאַנצן פערטל־יאָרהונ־דערט. דער ערשטער אַפּיל „צו די ברידער יידן", וואָס דער מאָסקווער יידישער אַנטי־פאַשיסטישער קאָמיטעט האָט אַרויסגעלאָזן אין דער וועלט, האָט געהאַט אין זיך דעם נוי־טיקן צוגאָב, די וואַרעמקייט און אויפריכטיקייט, וואָס האָט תיכף געקראָגן אַן אָפּקלאַנג אין אַלע יידישע ישובים.

די ראָלע פון אַ דערמוטיקער און אַראַיניקער פון די הונדערטער טויזנטער עוואַקואירטע יידן אין סאָוועטנפאָר־באַנד, — פון די פאַרשיידענע יידן, וואָס זיינען געקומען פון די פאַרשיידענע ישובים, פון ליטע און פוילן, פון באַל־טיק און בעסאַראַביע און בוקאָווינע, וואָס האָבן זיך געראַ־טעוועט פון רומעניע, — די דאָזיקע ראָלע האָט מיטגעשפּילט די „אייניקייט", וואָס איז אַרויס אין מאָסקוע אונטער שכנא עפשטיינס הויפט־רעדאַקציע. די זעלביקע „אייניקייט" איז פאָר די יידן אין אויסלאַנד געוואָרן דער פאַראייניקנדיקער צענטער, פון וועלכן מיר האָבן באַקומען די ערשטע ידיעות וועגן דער שארית־הפּליטה פון די פאַרבליבענע יידישע קינסטלער, שרייבער, געזעלשאַפטלעכע טוער, פון די פאָר־שיידענע לענדער, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון די נא־צישע מערדער אין סאָוועטנפאָרבאַנד.

מען קאָן, נאָטירלעך, ניט זאָגן, אַז דער יידישער אַנטי־פאַשיסטישער קאָמיטעט אין מאָסקוע און די „אייניקייט" זיינען געווען אויסשליסלעך, אָדער אפילו אין דעם גרעסטן טייל דער רעזולטאַט פון שכנא עפשטיינס אַרבעט. דאָס איז געווען און פאַרבליבן אַ גרויסער קאָלעקטיווער אויפטו מיט וועלכן יעדער איינער, וואָס באַטייליקט זיך אין אים, מעג מיט רעכט זיין שטאָלץ. אָבער עס איז פונדעסטוועגן פאָרט געווען ניט קיין צופאַל, וואָס גראָד שכנא עפשטיין איז געווען דער סעקרעטאַר פון דעם קאָמיטעט און דער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג. ניט קיין צופאַל — ווייל ער האָט עס זיכער פאַרדינט מיט זיין אַרבעט און זיינע פּייאיקייטן. און ניט קיין צופאַל פאָר שכנא עפשטיין, ווייל איך בין זיכער, אַז ווען מען וואָלט אים געגעבן אויסצוקלייבן פון אַ צענד־ליק אַנדערע פאַראַנטוואָרטלעכע אַרבעטן און אַמטן, וואָלט ער געוויס אויסגעקליבן טאָקע אָט די אַרבעטן, וועלכע ער האָט אָפּגעגעבן אַלע זיינע כוחות און פּייאיקייטן די לעצטע עטלעכע יאָר פון זיין לעבן.

שכנא עפשטיין איז געווען אַ שיינע, רייכע פּערזענ־לעכקייט, איינער פון אַ דור, וואָס האָט אַרויסגעוואַקסן אַ גאַנצע רייַ פּערזענלעכקייט פון דעם מין, וויל דאָס פאַלק האָט זיך גראָד אין אָט דעם מין פירער געניטיקט.

געבוירן געוואָרן איז שכנא עפשטיין מיט אַ 62 יאָר צוריק אין אַ שטעטל איוויע, אַרום ווילנע, אין אַ טראַדי־ציאָנעל־יידישער פאַמיליע און האָט באַקומען ביז אַרום 16 יאָר דאָס, וואָס מען רופט אָן אַ טראַדיציאָנעל־יידישע דער־ציאונג. אָבער פונדעסטוועגן איז אין אַ פאָר פּרטים די דאָזיקע טראַדיציאָנעלקייט געבראָכן געוואָרן. די ערשטע זאַך איז געווען, וואָס ער האָט געלערנט ניט נאָר תלמוד, נאָר אויך העברייאיש, די העברייאישע שפּראָך און ליטע־ראַטור און האָט זיינע ערשטע פּען־פּראָבעס געמאַכט אין העברייאיש. די צווייטע ניט גאָר געווינלעכע דערשיינונג אין דער טראַדיציאָנעלער סביבה איז געווען שכנא עפ־שטיינס פריע נייגונג צו מאַלעריי. ווען ער האָט צו 16־17 יאָר פאַרלאָזן זיינע עלטערנס היים און איז אַוועקגעפאָרן קיין וואַרשע, האָט דער חשק צו שרייבן און צו לערנען זיך מאָלן געשפּילט אין דעם די הויפט־ראָלע. פאַרוואָס ער איז ניט געוואָרן קיין העברייאישער שרייבער איז גרינג צו דערקלערן: ער איז געוואָרן אַ שרייבער אין יידיש. פאַרוואָס ער איז ניט געוואָרן קיין מאָלער, איז אפשר אויך פאַרשטענדלעך: די דעמאָלטדיקע יידישע סביבה האָט פאָר מאָלער ניט געהאַט קיין פלאַץ. און שכנא עפשטיין איז געווען דורכאויס יידיש, — ער האָט זיינע ערשטע געזעלשאַפט־לעכע טריט געשטעלט פריער אין דער ציוניסטישער באַ־וועגונג, אַיידער ער האָט זיך באַקענט מיטן דעמאָלטדיקן „בונד" און האָט זיך דורך אים אויף שטענדיק פאַרבונדן מיט דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג.

אינטערעסאַנט איז, אַז מאָלעריי איז בייַ שכנאן געווען ווי עפּעס אַ ניט־פאַרווירקלעכטער פאַרלאַנג, צו וועלכן ער פלעגט זיך אומקערן, ווי נאָר ער פלעגט באַקומען אַ געלעגנהייט דערצו. מיר דערמאָנט זיך אַ פאָל מיט אַ יאָר 12 צוריק. ש. עפשטיין איז דעמאָלט געווען פאַרנומען מיט אַ וויכטיקער אַרבעט, וואָס האָט אים איבערגעלאָזן זייער וויניק מעגלעכקייטן פאָר אַ ברייטערן געזעלשאַפטלעכן פאָר־קער. ווען איך האָב אים איינמאָל באַגעגנט אין זיין וואוי־נונג, בין איך איבערראַשט געוואָרן פון דער גרויסער צאָל

„יידישע קולטור", אויגוסט־סעפּטעמבער 1945. — רעד.

אויל־בילדער און וואַסער־פֿאַרבן, מיט וועלכע די וועגט פון זיין צימער זיינען באַהאַנגען.

— וואָס איז דאָ ביי דיר, אַ סטודיע? — האָב איך אים אין שפּאַס געפרעגט.

— יאָ, דאָס איז מיין סטודיע, — האָט ער אומדערוואַרט ערנסט און אַ ביסל פֿאַרשעמט געענטפֿערט.

עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז דאָס זיינען אַלץ געווען בילדער, וואָס ער אַליין האָט געמאָלן, אויסנוצנדיק צוליב דעם יעדע פרייע מינוט. מערסטנטיילס זיינען דאָס געווען לאַנדשאַפטן, געמאָלטע אין דעם העלסטן פֿאַרבן־שפּיל. אָבער עס זיינען אויך געווען בילדער פון שטעט, פון גע־בייַדעס, פון גאַסן...

איך האָב שכנאן געקענט זינט דעם יאָר 1906. אָבער אין די אַלע צענדליקער יאָרן פון אונדזער באַקאַנטשאַפט האָב ניט איך, ניט עמעצער אַנדערש פון אונדזערע געמיינ־זאַמע באַקאַנטע געווואוסט, אַז ער האָט ניט פּשוט אַ נייגונג, נאָר ממש אַ ליידנשאַפט צו מאָלן. אין זייַנ יונגע יאָרן האָט ער די דאָזיקע נייגונג ניט געקאָנט באַפֿרידיקן. האָט ער עס געפֿרואוט אַניאָגן אין זייַנע לעצטע יאָרן.

שכנא עפשטיין איז אין משך פון זיין גאַנצן באַוואוסט־זיניקן לעבן, אין פֿאַרלויף פון די לעצטע 42 יאָר געווען אויף דער געזעלשאַפטלעכער אַרענע, אַ געזעלשאַפטלעכער טוער, אַ יידישער, רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער־טוער. זינט 1903 — אַ בונדיסט, פון יענעם פֿעריאָד, וועגן דער „בונד" האָט נאָך גענומען די רעוואָלוציע ערנסט, הגם אויף זיין באַגרענעצטן שטייגער. פון דעם יאָר 1909 ביז 1917 איז ער געווען אַקטיוו אין דער יידישער סאָציאַליסטישער און טרעיד־יוניאָן באַוועגונג אין אַמעריקע, פריער אַלס סעקרע־טאַר פון „צוקונפט" און דערנאָך אַלס רעדאַקטאָר פון דער „גלייכהייט", דעם יידישן אַרגאַן פון דער דעמאָלטדיקער „וועיסט" (בלוזקעס) מאַכער יוניאָן. פון 1917 ביז אַנהייב 1920 — אין רוסלאַנד, אין ברען פון בירגער־קריג, וואו ער מאַכט דורך צוזאַמען מיט די בעסטע טיילן פון דער יידישער אַרבעטערשאַפט און פון דער רעוואָלוציאָנערער אינטעלי־גענץ דעם איבערגאַנג פון בונדיזם צום קאָמוניזם.

פון 1920 ביז 1929 — ווידער אין אַמעריקע, וואו ער איז אַיינער פון די גרינדער און רעדאַקטאָרן פון דער „פרייַ־היט", וועלכע ער האָט געהאַלפן צוגרייטן פריער אַלס רע־דאַקטאָר פון דעם וועכנטלעכן „עמעס", און דערנאָך דורך דעם פֿאַראייניקטן „נייַע וועלט־עמעס".

אין 1929 קערט ער זיך ווידער אום צוריק אין סאָ־וועטנפֿאַרבאַנד, וואו ער רעדאַקטירט אין כאַרקאָוו די מאָ־נאַטלעכע „רויטע וועלט", דעם יידישן טייל פון דעם אוק־ראַיניש מלוכה־פֿאַרלאָג און ווערט שפּעטער אַ צייט אַ מיטאַרבעטער פון דער מאָסקווער „פֿראָוודאַ".

די מלחמה האָט אים געטראָפן אין מאָסקווע, וואו ער איז געזעסן און געאַרבעט אויף אַ גרויס ווערק איבער דער אַמעריקאַנער ליטעראַטור, וואָס ער האָט געגרייט אין יידיש און אין רוסיש. צוזאַמען מיט דער גאַנצער גרופּע מאָסק־ווער יידישע שרייבער האָט שכנא עפשטיין זיך געשטעלט אויפן מאָביליזאַציע־פונקט און זיך פרייוויליק אַנגעגעבן אין דער אַרמיי. ניט געקוקט אויף די אָפּזאָגן, צוליב זיין על־טער (ער איז דעמאָלט שוין געווען 58 יאָר אַלט), האָט ער שוין געהאָט אויסגעפירט, אַז מען זאָל אים אַריינענעמען אין דער אַרמיי, — אָבער פון דער אַרמיי האָט מען אים פֿאָרט צוריקגעשיקט, ווייל ס'איז געווען קלאָר, אַז זיין פּען איז שטאַרקער ווי זיין ביקס. אַ גרויסע צאָל פון די מאָסקווער יידישע שרייבער, וואָס זיינען דעמאָלט אַוועק אין דעם ערשטן פייער צו באַשיצן מאָסקוע, ווי למשל, ש. גאָד־נער, יאָשע קאָטלער, א. גורשטיין, מ. ווינער, ש. ראָסין און אַנדערע, זיינען אומגעקומען. שכנא עפשטיינען איז אָבער באַשערט געווען צו דינען אין דער מלחמה מיט זיין פּען ביז איר זיגרייכן סוף און דער פולער מפלה פון דעם נאַצישן באַר־באַר. אָבער אים איז ניט באַשערט געווען לאַנג אָנצופרייען זיך מיט דעם זיג: די שווערע פיזישע איבערלעבונגען און גייסטיקע אָנשטרענגונגען פון די לעצטע יאָרן האָבן זיך געלאָזן פילן. דעם 21טן יולי איז זיין לעבן פלוצלונג אויס־געלאָשן געוואָרן אין מיטן דער אַרבעט, און אינמיטן אַלע זייַנע פלענער, מיט וועלכע ער איז פול געווען.

זינט שכנא עפשטיין איז געוואָרן אַ טייל פון דער „פרייהייט", און דערנאָך, ווען ער איז אַוועקגעפֿאָרן אין סאָוועטנפֿאַרבאַנד, איז ער געוואָרן אַ צילבערע פון די סא־וועטן־האָסער אויף דער יידישער גאַס. ניט קאָנענדיק גע־פינען קיין פלעק אויף זיין געטרייער, איבערגעבענער אַרבעט פֿאַר דעם אַרבעטער־קלאַס און פֿאַר דעם יידישן פֿאָלק אין משך פון צענדליקער יאָרן, האָבן די קאָמוניסטן־פרעסער ניט געפונען קיין ערגערע באַשולדיקונג, ווי צו דערקלערן אים פֿאַר אַ „יעווסעק", — פונקט ווי דאָס זיין אַ „יעווסעק" וואָלט געווען אַ זאַך, מיט וועלכער מען דאַרף זיך שעמען.

עס וועט אפשר דאָ זיין אין פֿלאַץ צו דערקלערן, וואָס אַ יעווסעק איז באמת געווען און וואָס ער איז ניט געווען. דאָס וואָרט „יעווסעק" איז אַ פֿאַרקירצונג פון די צוויי רו־סישע וועריטער „יעוורעיסקאַיאַ סעקציאַ", די יידישע סעק־ציע ביים צענטראַל־קאָמיטעט פון דער סאָוועטישער באל־שעוויסטישער פּאַרטיי. די יעווסעקציע איז ניט געווען עפּעס אַ באַזונדערע יידישע פּאַרטיי, אָדער אַרגאַניזאַציע. דאָס איז געווען אַ יידישע ביוראָ, אַ ביוראָ פון יידישע טוער ביים צענטראַל־קאָמיטעט פון דער פּאַרטיי, וואָס זייער אויפגאַבע איז געווען דורכצופירן אין יידישן לעבן די אַלגעמיינע פּא־ליטיק פון דער פּאַרטיי און די באַשלוסן פון דעם צענטראַל־קאָמיטעט. דער קאָמף קעגן די רעשטן פון אַנטיסעמיטיזם אין די ערשטע יאָרן פון דער סאָוועטן־מאַכט, די אַנטוויק־לונג פון אַ ברייטער נעץ יידישע פּאָליטישע און קולטור־אַנשטאַלטן, אָנהייבנדיק פון ביבליאָטעקן און יידישע קינ־דער־שולן ביז יידישע געריכט־אַנשטאַלטן, יידישע קאָלאָני־עס און נאַציאָנאַלע ראַיאָנען און ענדלעך ביראָבידזשאַן, — דאָס אַלץ איז געווען די אַרבעט פון די „יעווסעקן", וואָס זיי האָבן אָנגעפירט אונטער דער אויפזיכט און מיט דער פולער הילף פון דער פּאַרטיי און פון דער סאָוועטישער מלוכה.

איך ווייס ניט אויף זיכער, צי איז שכנא עפשטיינען אויסגעקומען צו ווערן אַ מיטגליד פון דער יידישער סעק־ציע ביים צענטראַלן קאָמיטעט פון דער פּאַרטיי אין אוק־ראַינע, ווען ער האָט געאַרבעט אין כאַרקאָוו. אויב יאָ, איז אים אויסגעקומען צו זיין אַ „יעווסעק" ניט זייער לאַנג, ווייל אין יאָר 1931 איז די „יעווסעקציע", פונקט ווי די אַנ־דערע נאַציאָנאַלע סעקציעס אָדער ביוראָס ביים צענטראַלן קאָמיטעט פון דער פּאַרטיי, פאַנאַנדערגעלאָזן געוואָרן און האָבן אויפגעהערט צו עקזיסטירן. אָבער אפילו אויב אים איז ניט אויסגעקומען צו זיין אַ מיטגליד פון דער יעווסעק־

ציע (כ׳בין אין דעם ניט זיכער), האָט ער אָבער געטאָן די פולע מאָס פון זיין חוב צו די יידישע מאַסן אַלס אַ זייער וויכטיקער קולטור־טוער, אַלס רעדאַקטאָר פון אַ יידישן חודש־זשורנאַל און רעדאַקטאָר פון דער אָפּטיילונג: פון יידישער קינסטלערישער ליטעראַטור ביים אוקראַינישן מלוכה־פֿאַרלאַג אין כאַרקאָוו. און איך וויס, אַז אין דער דאָזיקער אַרבעט האָט ער זיך געפילט אַמבעסטן, ווי ביי זיך אין דער היים, ווייל אַזאַ אַרבעט איז אים אַממערסטן געווען צום האַרצן.

איך מיין דערמיט ניט צו זאָגן, אַז שיינע ליטעראַטור, אָדער בכלל שרייבן, איז געווען שכנא עפּשטיינס הויפּט־אינטערעס. איך וויס, אַז אין פֿאַרלויף פון זיין אַקטיוון לעבן האָט ער ניט איין מאָל — און זייער גערן, לויט דער אייגענער איניציאַטיוו — אויסגעבּיטן זיין ליטעראַרישע אַרבעט אויף אַנדערע אַרבעטן, פֿאַליטישע, וואָס האָבן ביי אים אויף אַ לאַנגער צייט כמעט אָפּגענומען יעדע מעגלעכקייט צו שרייבן. איך וויס אָבער, אַז שרייבן איז ביי שכנאן געווען זיין „ערשטע ליבע", צו וועלכער ער פלעגט זיך שטענדיק אומקערן פון יעדער אַנדער אַרבעט און ביי יעדער געלעגנהייט.

אַלס שרייבער איז שכנא עפּשטיין געווען אַזוי פאַר־שיידנזייטיק, ווי אַלס רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער־טוער. זשורנאַליזם האָט, נאָטירלעך, אַרויסגעשטעלט די ערשטע פאָדערונג אויף זיין צייט און קענטנישן. אַלס זשורנאַליסט איז ער געווען זייער פּאָפולער ביי דעם יידישן אַרבעטער־לייענער פון צוויי קאָנטינענטן, פון אייראָפּע און אַמעריקע. ער האָט געהערט צו דעם טיפּ זשורנאַליסט, ביי וועלכן דאָס וואָרט האָט אַ ווערט דערהויפּט אַלס אויפקלערער און פּראָ־פּאַגאַנדע־מיטל. זיין אַרטיקל איז שטענדיק געווען זיין אני מאמין. אָבער ער האָט אין זשורנאַליזם אַרייניגעגעבן אַן עלעמענט, וואָס האָט צוגעגעבן אַ באַזונדערע לעבּ־דיקייט, — איך וואָלט געזאָגט, אַ לירישקייט — זיין שרייבן. דער עלעמענט איז געווען דער בעלעטריסט אין שכנאן. אפשר איז דאָס די אייגנשאַפט פּין ס׳רוב טאַלאַנטפולע זשורנאַליסטן, וואָס זייער טעגלעכע אַרבעט ווערט געווערט ניט נאָר פון אינטעלעקטועלע, נאָר אויך פון שפּעריש־קינסטלערישע קוואַלן. אפשר איז יעדער אמתער זשורנא־ליסט ערגעץ טיף אין האַרצן אַ בעלעטריסט. שכנא עפּשטיין איז וועגן דעם געווען גאָנץ באַוואוסטזיניק. ער האָט עס באַ־וויזן דורך זיין גרויסער אַרבעט „אין לאַנד פון דער סאָצי־אַלער רעוואָלוציע", וואו ער האָט אין אַ לעבעדיקער, בילד־לעכער פאָרם, וואָס דערהייבט זיך ערטערווייז צו אַ הויכן קינסטלערישן גראַד, דערציילט וועגן זייַנע איבערלעבונגען אין סאָוועטן־לאַנד און ספּעציעל אין אוקראַינע אין דער צייט פון בירגער־קריג. ער האָט עס געפֿרואווט אויסדריקן אין איינער, אָדער אין עטלעכע, דראַמעס, וואָס ער האָט געשריבן אין אַמעריקע אונטער פּאַרשיידענע פּסעוודאָנימען, ווי שעמענדיק זיך פאַר זיין פּאַרשיידנזייטיקייט. און ער האָט עס באַזונדערס באַווּזן דורך זיין כסדרדיקן אַקטיוון אינטע־רעס צו ליטעראַטור און צו שרייבער־אַלס יידישער מאַרק־סיסטישער קריטיקער.

כאַראַקטעריסטיש איז, אַז שכנא עפּשטיינס אַרבעט אי־בער י. ל. פּרצן, וואָס ער האָט אָנגעשריבן אין אַמעריקע, איז געווען פון די ערשטע גרעסערע אַרבעטן פון מאַרק־סיסטישער קריטיק אין דער יידישער ליטעראַטור, — און זיין לעצטער אַרטיקל, וואָס די „מאָרגן־פרייהייט" האָט פון אים אָפּגעדרוקט מיט אַ פּאָר וואָכן פאַר זיין טויט, איז ווידער געווען אַ קריטישע אָפּשאַצונג פון י. ל. פּרצן און פון די טעותן, וואָס אַנדערע קריטיקער האָבן וועגן י. ל. פּרצן געמאַכט.

דאָס בילד פון שכנא עפּשטיין וואָלט געווען ניט פול, ווען עס זאָל דאָ ניט דערמאָנט ווערן נאָך איין ספּעציעלער שטריך אין שכנאס לעבן און אַרבעט: ער איז געווען און איז פאַרבליבן אויף שטענדיק אַ מענטש פון צוויי קאָנטי־נענטן. פיזיש און גייסטיק האָט ער זיך כמעט שטענדיק געפונען צווישן דעם סאָוועטפאַרבאַנד און אַמעריקע, — אפשר אין בידע לענדער מיטאַמאָל. ווען ער האָט זיך גע־פונען אין די פאַראייניקטע שטאַטן, ספּעציעל נאָך זיין צו־ריקקער פון סאָוועטן־לאַנד אין אָנהייב 1920, איז ער דאָ געווען דער שטענדיקער ענטוזיאַסטישער און אין דער זעל־ביקער צייט געדולדיקער אויסטייטשער און באַזיגער פון סאָוועטנפאַרבאַנד און פון דעם, וואָס ער באַדייט פאַר דער וועלט בכלל און אַמעריקע ספּעציעל. ווען ער איז געווען אין סאָוועטנפאַרבאַנד, איז ער דאָרטן געווען דער אַמעריי־קאַנער, דער וואָס האָט קיינמאָל ניט פאַרגעסן אַן אַמעריקע און אויסגעטייטשט און געמאָלן פאַר דעם סאָוועטישן לייע־נער אַמעריקע און אַלץ וואָס זי קאָן באַדייטן פאַר אים.

איך בין כמעט זיכער, אַז דער ערשטער רוף פון דעם יידישן אַנטי־פאַשיסטישן קאָמיטעט אין מאָסקווע איז געווען געשריבן פון שכנאן און אַז אַ טייל פון זיין ווירקזאַמקייט איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס שכנא האָט דורך דעם אויפ־רוף געריידט דירעקט צו די יידישן מאַסן אין אויסלאַנד און ספּעציעל אין אַמעריקע אויף אַן אופן, וואָס זאָל גע־פינען דעם קירצסטן וועג צו זייערע הערצער.

דורך שכנא עפּשטיינס פלוצלינגדיקן טויט האָבן דאָס יידישע פֿאָלק, די יידישע האַרעפֿאָשנע מאַסן, דאָס יידישע וואָרט און די יידישע ליטעראַטור פאַרלירן אַן אַקטיוון, טאַלאַנטפולן טוער, פריינט און בויער, וואָס האָט זיי אין משך פון צוויי דורות אָפּגעגעבן דאָס בעסטע וואָס ער האָט געהאַט אין זיך. זיין אויפטו וועט פאַרבלייבן זיין לע־בעדיקער דענקמאָל אין דעם יידישן לעבן און אין אונ־דזער ליטעראַטור.

אברהם ליעסין

דער טויט פון אברהם ליעסין־וואלט איז געקומען אומ־דערוואַרט. אָט ערשט האָט ער איבערן אָרון פון זיין פריינט ב. וולאַדעק געלייענט זיין געזעגענונג־לידל, געווידמעט דעם פאַרשטאַרבענעם. און אין צווי טעג אַרום, וועט דאָס ליד איז אַריין אין דעם לעצטן נומער „צוקונפט" איז גלייכצייי־טיק אָנגעקומען די ידיעה, אַז אויך ליעסין איז שוין מער ניטאָ צווישן די לעבעדיקע.

אין דער „צוקונפט", וואָס ליעסין האָט רעדאַקטירט גאַנצע 25 יאָר און וואָס פלעגט שטענדיק זיך אָנהייבן מיט ליעסינס אָ לייט־אַרטיקל, איז די ערשטע זיט פון דעם נאָ־וועמבער־נומער פאַרנומען מיט ליעסינס ליד וועגן וולאָ־דעקן און מיטן אָנהייב פון וולאַדעקס לעצטן אַרטיקל וועגן „די אויסערגעווייניעלכע וויכטיקייט פון די איצטיקע וואלן אין ניו־יאָרק סטעיט". ליעסין האָט צו דעם אַרטיקל צוגע־געבן זיינע אָ נאָטיץ, אין וועלכער ער מעלדעט די לייענער, אַז אָ לייט־אַרטיקל און אָן אָפשאַצונג פון זיין (וולאַדעקס) וואונדערלעכער פערזענלעכקייט — אין קומענדיקן נומער „צוקונפט". אָבער ער האָט קוים באַווייזן אָנצושרייבן די דאָזיקע שורות, ווי ער אַליין איז אויך אָוועק פון דער וועלט.

פאַר די לעצטע 16־17 יאָר, זינט ס׳האָט אָנגעהויבן דערשיינען אונדזער „פרייהייט", זיינען אונדזערע באַצי־אונגען מיט דעם פאַרשטאַרבענעם אברהם ליעסינען ניט געווען „פון די סאַמע בעסטע". הגם ליעסין איז סיי לויט זיין פאָליטישן קאָליבר, סיי לויט זיינע שטימונגען געווען זייער וויט פון „פאַרווערטסיזם", איז ער אָבער, ספעציעל זינט דעם יאָר 1919, געווען ניט ווייניקער וויט אויך פון דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער־באַוועגונג. מען קאָן זאָגן נאָך מער: ניט געקוקט אויף די זייער שטאַרקע שטי־מונגען פון סאָציאַלן פראָטעסט און אומצופרידנקייט, מיט וועלכע זיין דיכטונג און פובליציסטיק זיינען דורכגעדרונ־גען, איז ער אייגנטלעך קיינמאָל ניט געווען קיין דירעקטער באַוועגונג־מענטש, קיין מענטש, וואָס זאָל זיך אַקטיוו בא־טיליקן און דיסציפלינירט אַרבעטן אין אַ רעוואָלוציאָנע־רער פאַרטיי. זיינע נאָציאָנאַליסטישע שטימונגען, וואָס האָבן זיך ביי אים באַווייזן שוין זייער פרי, אין סאָמע אָנהייב פון זיין פאַרבינדונג מיט דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג צווישן די ייִדישע מאַסן, האָבן זיך מיט דער צייט, באַזונ־דערס זינט דער (ערשטער — רעד.) וועלט־מלחמה, כסדר געשטאַרקט אין אַזאָ מאָס, אַז ער האָט צוליב זיי אַליין מער פאַרלאָרן די פאַרבינדונג מיט די אינטערעסן און פראָבלע־מען פון דער לעבעדיקער, רעוואָלוציאָנערער אַרבע־טער־באַוועגונג. אין זיינע גלענצנד־גשריבענע פובלי־ציסטישע אַרטיקלען האָט דער יידישער נאַציאָנאַליזם פון היינט ביסלעכווייז פאַרנומען דעם אויבנאָן, און זיינע לידער און פאָעמען זיינען וואָס וויייטער אַליין מער געווען אינספּרי־רירט מיט דער וויייטער יידישער פאַרגאַנגענהייט, ספעציעל מיט אירע קידוש־השם מאָטיוון.

אָבער אַזוי ווי ער איז דאָך פאַרבליבן צופיל סאָציא־ליסט פאַר דעם נאַציאָנאַליסטישן עולם, צו וועלכן ער האָט זיך געהאַלטן גייסטיק נאָענט, און ער איז געווען אַ צו אויסגעשפראָכענער אויפריכטיקער נאַציאָנאַליסט פאַר דער וואולגאַר־אַסימילאַטאָרישער אָפּאָרטוניסטישער חברה, וואָס גיט דעם טאָן צווישן די פאַרווערטסיסטן, איז ער, אַלס אַ מין צוגאָב צו זיין נאַטירלעכער צוריקגעצויגנקייט גע־בליבן איינזאָם און אָפּגעריסן פון ברייטן שטראָם פון געזעל־שאַפטלעכן לעבן. די דאָזיקע אָפּגעריסנקייט און איינזאָמ־קייט זיינע איז וואָס וויייטער געוואָרן אַלץ גרעסער און טראַ־גישער. ניט אומזיסט שרייבט אברהם ליעסין אין איינעם פון זיינע סאָמע לעצטע לידער אונטערן נאָמען „אומעט":

„אַ שטיקנדיקער אומעט. איך נעם זיך צונויף
פון זיך אַנטרונען צו ווערן.
עס טראָגט מיך פון הויז אין דער גאַס און איך לויף
אַריין אין איר חושך, איר שוערן.
זי שטייט איבער מיר אַזוי נידעריק־דיק,
אַ סומגע, אַ הייסע, אַ נאַסע.
די ערד און דער הימל — איין פינצטערער שטיק
איין שווערע, איין שטיקנדע מאַסע.
איך לויף, און עס לויפט מיט מיר מיט מיין געוויין
אין שוואַרצקייט אין הייסער באַהאַלטן.
צי וויסט עס אַ פרעמדער, צי איך עס אַליין,
עס שלאָגט מיט אַ שוויס מיט אַ קאָלטן" *).

און ס׳איז זיכער ניט קיין צופאַל, וואָס זיין לעצט ליד, מיט וועלכן עס ענדיקט זיך דער לעצטער נומער „צוקונפט", וואָס ליעסין האָט אַרויסגענעבן, איז געווידמעט דעם טראַ־גיש־איינזאַמען אומגליקלעכן אַמעריקאַנישן פאָעט, עדגאַר פאָו, וועלכן ער רופט אָן:

„אָ, דו וויייטער־וויייטער! נאָענטער דו מיין".

און וועגן וועלכן ער דערציילט:

„מאַך איך צו די אויגן, און איך זע אים שטיין
אַ פאַרפינצטערטן, ביים וואָלקן ביים צעשטראָלטן,
שטיקנדיק מיט שטאָלץ אין האָרצן אַ געוויין,
קוקנדיק פאַרלאָרן צום קאָמין דעם קאַלטן,
ווי ער שמאַכט נאָרקאָטיש, פיבערט אַלץ און גלאַט,
אַ צעשוויבערטע, צעשוידערטע געשטאַלט".

עס איז קיין צוויפל ניט, אַז דאָס, וואָס ליעסין האָט פאַר די לעצטע פאָר צענדליק יאָרן זיך דיכטעריש אַלץ מער און מער דערווייטערט פון דעם היינט און האָט זיך קאָנצענטרירט אויף דער גרויסקייט און אויף דעם שוידער פון דער אַלטער יידישער פאַרגאַנגענהייט, האָט זייער אָ סך געהאָט צו טאָן מיט די דאָזיקע „צעשויבערטע, צעשוידער־טע" שטימונגען פון זיין איינזאַמקייט אין דער סביבה, אין וועלכער ער האָט געלעבט. זיין אונטערגעשטראָכענע ליבע צו דער פאַרגאַנגענהייט איז געווען אָ מין דיכטעריש־פאָ־ליטישער „עסקעיפּ", אַן אָנטלויפן פון דער וויירקלעכקייט,

„מאָרגן־פרייהייט", 13טן נאָוועמבער 1938.

*) „פאָרווערטס", נאָוועמבער 6, 1938.

וועלכע ער האָט ניט אָנגענומען, אָבער פון וועלכער ער האָט זיך ניט געקאָנט אַרויסרייסן.

איך האָב פריער דערמאָנט וועגן א. ליעסינס „אומדיס־ציפּליניירטקייט". דאָס איז ביי אים געווען אַ זאַך, מיט וועל־כער ער האָט שטאָלצירט. כאַראַקטעריסטיש אין דעם פּרט איז אַ געשיכטע, וואָס א. ליעסין האָט דערציילט וועגן זיך אַליין מיט צוויי יאָר צוריק, אין דעם דעצעמבער־נומער „צוקונפט" (1936), אין אַן אַרטיקל לכבוד ב. וולאַדעקס 50־יאָריקן יוביליי. דערמאָנענדיק אָן זיינע (ליעסינס) באַ־ציאונגען מיטן „בונד", דערציילט ער, אַז

„דער צ. ק. (פון „בונד") ... האָט באַשלאָסן (אין 1906) אַרויסגעבן אין בוך־פאָרם אַ 50־60 מיינע לייט־אַרטיקלען, וואָס איך האָב געשריבן, געוויינטלעך אונטער מיין אונטערשריפט, אין ׳פאָרווערטס׳. האָט מען די טעכנישע אַרבעט איבערגע־געבן אָלגינען. ער האָט די אַרבעט אָפּגעטאָן גיך און גוט. ער האָט די הורבע אויסגעשניטענע אַרטיקלען אויסגעשטעלט אין אָפּטיילונגען, געגעבן זיי נעמען, אַז עס האָט שוין באַלד געקאָנט גיין אין דרוק. אָבער ווען ס׳איז אָנגעקומען, דער פּאַקעט מיט אַרטיקלען, האָב איך דערזען, אַז אַ פּאָר אַרטיק־לען זיינען ניט אַריין, און פון איינעם האָט מען כמעט אַ העלפט אַראָפּגענומען... איך האָב באַלד דערקלערט קורסקין, אַז איך האַלט טאַקע פאַר אַ גרויסן כבוד, וואָס דער צ. ק. גיט אַרויס מיינע צייטונג־אַרטיקלען אין בוך־פאָרם, אָבער איך בין אַ נאַציאָנאַליסט, און איך וויל זיין אויך אין בוך־פאָרם, ווי איך וויל, און ניט ווי דער צ. ק. וויל, אַז איך זאָל זיין. האָב איך די אַרטיקלען אַריינגעלייגט צוריק אין מיין טשעמאָדאַן, און זיי זיינען טאַקע דאָרט דורך די 30 יאָר צעמאָלן געוואָרן, אַז עס איז פון זיי קיין שריד ופּליט ניט געבליבן".

עמעצער קאָן מיינען, אַז דאָ האָט זיך געהאַנדלט בלויז וועגן די פּאָר נאַציאָנאַליסטישע אַרטיקלען. אָבער עס איז קלאָר, אַז ס׳האָט זיך געהאַנדלט וועגן פיל מער: וועגן ליע־סינס עקסטרעמען אינדיווידואַליזם און זיין ניט וועלן זיך רעכענען מיט דער דיסציפּלין פון אַן אָרגאַניזירטער באַוועגונג: זאָלן באדיי אַלע אַרטיקלען צעמאָלן ווערן, אַז ס׳זאָל פון זיין קיין שריד ופּליט ניט בלייבן, אַבי איך זאָל קאָנען זאָגן, אַז קיינער קאָן מיר ניט "דיקטירן"...

די געשיכטע מיט די אַרטיקלען איז אין אַ פיל גרע־סערער און אַ פיל מער אומפאַרציילעכער פאָרם איבערגע־חזרט געוואָרן אויך מיט א. ליעסינס לידער. ליעסין האָט אָנגעהויבן שרייבן לידער אַרום דעם יאָר 1891 און ער האָט ניט אויפגעהערט צו שרייבן זיי ביזן סאַמע טויט, אין משך פון 46 יאָר. ער איז געווען אַ פרוכטבאַרער, פולבלוטיקער דיכטער, וואָס האָט גוט געוואוסט דעם סוד פון וואָרט, פון געשטאַלט און פון ריטם. אָבער ניט געקוקט אויף דעם, וואָס ער האָט זיין דיכטונג באַטראַכט פאַר דעם וויכטיקסטן אויפטו און פרייד פון זיין לעבן, האָט ער פאַר זיין גאַנץ לעבן ניט באַוויזן אַרויסצוגעבן אפילו קיין איין לידער־זאַמלונג זיינע.

און זאָל מען ניט חושד זיין, אַז ער האָט אפשר ניט געהאַט וואו און ווער ס׳זאָל זיי אַרויסגעבן, אָדער אים האָט ניט געאַרט וואָס פון זיינע לידער וועט ווערן. דעם שרייבער פון די שורות איז שוין אין 1913 אויסגעקומען איבערצו־לייענען ביי ליעסינען גאַנצע פאַרענדיקטע זאַמלונגען פון דעם דיכטערס לידער, וועלכע ליעסין האָט זיך אָט־אָט גע־קליבן אַרויסגעבן, און ניט אַרויסגעגעבן. שפּעטער, אין יאָר 1920, האָב איך אין מיינע הענט געהאַלטן די פאַרגעלטע קאָרעקטורן פון גאַנצע פיר בענד פון ליעסינס לידער, שוין „געבראָכן אין זייטן". זיי זיינען, ווי עס שיינט, אויסגע־זעצט געוואָרן מיט עטלעכע יאָר פריער. אָבער זיי זיינען דעמאָלט אויך ניט פאַרעפנטלעכט געוואָרן. פאַר די לעצטע 20 יאָר האָט יעדער איינער, וואָס אינטערעסירט זיך מיט יידישער דיכטונג, געוואוסט, אַז עס געפינען זיך אין זאַץ 8 צי 10 בענד פון ליעסינס לידער און גרעסערע פּאָעמען. ס׳זיינען פאַראַן מענטשן, וואָס האָבן געזען די קאָרעקטורן פון די נייע בענד, — אָבער ווידער איז קיין איינער פון זיי ניט אַרויס ביי ליעסינס לעבן. ס׳איז געווען עפּעס אַ מאָדנע קרענקלעכקייט אין דעם, ווי א. ליעסין האָט זיך ניט גע־קאָנט אַנטשליסן אַרויסצולאָזן פאַרן עולם זיינע געזאַמלטע לידער. איז דאָס געווען פון צופיל פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דעם אייגענעם וואָרט, אָדער פון צו גרויסער אָפּגערי־סנקייט פון דעם עולם?

לאָמיר האָפן, אַז איצט וועט פאָרט עפּעס געטאָן ווערן אַרויסצולאָזן אין דרוק אברהם ליעסינס דיכטערישע ירושה. וואָרום, ווי געזאָגט, כאָטש די באַציאונגען צווישן אים און דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער־באַוועגונג זיינען פאַר די לעצטע יאָרן געווען ווייט פון נאָענטע און פון פריינטלעכע, האָבן מיר אָבער שטענדיק געשאַצט ליעסינען אַלס איינעם פון די טאַלאַנטפולסטע און באַדייטנדיקסטע דיכטער פון דעם עלטערן דור. ער איז געווען אַ דיכטער, וואָס האָט פאַרדינט אַ גרויסן פּלאַץ אין אונדזער ליטעראַטור ניט נאָר דערפאַר, ווייל ער איז געווען איינער פון די ערשטע, וואָס האָט זיך דירעקט געשטעלט אויף דער זייט פון דעם אַרבעטער־קלאַס. ער האָט זיך אויסגעצייכנט ניט נאָר מיט זיין סאָציאַלער טעמאַטיק, ניט נאָר מיט זיין רייכער שפּראַך און פאָרם, וואָס איז געווען אָנגעזאַפּט מיט דער ירושה פון דער אַלט־יידישער, רוסישער און, שפּעטער, פון דער אַמע־ריקאַנישער קולטור. ער איז געווען „אַ דיכטער אין זיין אייגענעם רעכט", אַ סאָציאַליסטישער דיכטער, וואָס האָט צוגעגעבן עטוואָס אַזוינס וואָס ווערט ניט איבערגעחזרט, וואָס איז דורכאויס זיין אייגנס — צו אַלע איבעריקע מעלות, וואָס האָבן געמאַכט זיינע לידער פאַר דיכטונג.

ליעסינס פּלוצלונגדיקער טויט האָט, נאַטירלעך, פאַר־ענדיקט אַלע סכסוכים צווישן אים און אונדז. אין זיינע ווערק זיינען פאַראַן אַ סך אַזעלכע זאַכן און שטי־מונגען, וואָס מיר וועלן ניט אָננעמען איצט, פּונקט ווי מיר האָבן זיי ניט אָנגענומען אין דער פאַרגאַנגענהייט. אָבער ליעסין געהערט איצט צו דער געשיכטע. זיין ווערק גייט אַריין אין אוצר פון אונדזער ליטעראַטור, פון אונדזער קול־טור אין ברייטערן זינען פון וואָרט. און זיין ירושה, וואָס געהערט פריער פאַר אַלץ דעם יידישן אַרבעטער־פאָלק, ווייל ער האָט פאַר אים אָנגעהויבן שאַפן און וועגן אים גע־טראַכט אפילו אין זיינע בלאָנדזשענישן, — זיין דיכטערישע ירושה, אַ צוזאַמענגעקליבענע, אַן אויסגעלייטערטע און אַן אָפּגעשאַצטע, וועט זיין דער שענסטער דענקמאָל פאַר דעם רייכן, פרוכטבאַרן, כאָטש איינזאַמען און אָפט אָפּגעווייכטן לעבנס־וועג פון אברהם ליעסין.

ראובן זאַלצמאַן

דער אָנרחמנותדיקער טויט האָט אַרויסגעריסן פון אונדזערע רייען ראובן זאַלצמאַנען, אַן אַלטן, איבערגעגעבענעם טוער, אַן אַלטן חבר, אַן אַלטן פריינט, — צו וועלכן דאָס וואָרט אַלט האָט זיך ניט געקלעפּט, ניט געקוקט אויף דעם, וואָס ער האָט שוין דערגרייכט זיין 69טן יאָר. און איך גלויב, אַז עס וועט ניט זיין קיין מינדסטע איבערטרייבונג צו זאָגן, אַז זאַלצמאַנס טויט איז דערנעענטערט געוואָרן, אַז זיין לעבנס־ענערגיע איז אונטערגעגראָבן געוואָרן דורך דער דערמאָרדונג פון דעם אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־אָרדן און דעם יידישן פאָלקס־אָרדן אין די פינצטערע יאָרן פון מעקאַרטיזם, וואָס לאָזן זיך נאָך פילן ביז היינט.

וואָרום הגם די אַנטשטייאונג פון דעם אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־אָרדן איז געווען אַ נאַטירלעכער און אומפאַרמיידלעכער רעזולטאַט פון דער טיפער שפּאַלטונג אין דער אַמעריקאַנער אַרבעטער־באַוועגונג און באַזונדערס אין זיין יידישן טייל, און טויזנטער טוער איבערן לאַנד זיינען געווען אַקטיוו אין זיין גרינדונג און שפּעטערדיקן פּרעכטיקן וואוקס, — האָט אָבער ראובן זאַלצמאַן אָפּגעגעבן דער גרינדונג, דער אַנטוויקלונג, און דער פאַרטיידיקונג פון דעם אָרדן אַלץ וואָס ער האָט געהאַט אין זיך, אַלע זיינע כוחות און פייאיקייטן און האָט מיט רעכט געקוקט אויף זיך און איז באַטראַכט געוואָרן דורך אַנדערע אַלס דער פאָטער פון דעם אָרדן. געווען צייטן, ווען ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז ווען דאָס הענגט אָפּ בלויז פון זאַלצמאַנען וואָלט ער אַלץ, די גאַנצע אַרבעטער־באַוועגונג (די יידישע, יעדנפאַלס), אונדזער גאַנצן געזעלשאַפטלעכן און קולטור־לעבן אַריינגענומען אין אָרדן און געמאַכט פאַר אַ טייל פון אים. מיט יעדן שריט פאָראויס פון דעם אָרדן, פון דעם אַלגעמיינעם און פון זיין יידישן טייל, דעם יידישן פאָלקס־אָרדן איז זאַלצמאַן געוואקסן אין געזעלשאַפטלעכער רייפקייט, פאַראַנטוואָרטלעכקייט און איינפלוס.

ווען די רעאַקציע האָט מיט דער הילף פון די פאַרשיידענע פּראָפעסיאָנעלע און פרייוויליקע מוסרים זיך גענומען מיט דער הילף פון דעם מלוכה־אַפּאַראַט אונטערצוגראָבן און צעשטערן דעם אָרדן איז עס פאַר זאַלצמאַנען געווען, — און מיר אַלע וואָס האָבן אים געקענט האָבן עס געזען און געפילט, — ווי מען וואָלט פאַר זיינע אויגן געמאַטערט און געזוכט צו דערמאָרדן זיין באַליבט קינד. און ווען דער מאָרד איז דער רעאַקציע סוף־כל־סוף געלונגען און דער אָרדן איז געטויט געוואָרן, איז עפּעס ווי אָפּגעגעטויט געוואָרן אויך אין זאַלצמאַנען אַזוי, אַז ער האָט שוין מער ניט געקאָנט קומען אינגאַנצן צו זיך...

איך האָב געקענט ראובן זאַלצמאַנען און געאַרבעט צוזאַמען מיט אים פאַר די לעצטע פיר צענדליק יאָר, זינט דעם יאָר 1920. איך געדענק אים נאָך פון דער צייט פון קאַמף אין אַרבעטער־רינג, וואו ס׳האָט זיך געהאַנדלט סיי וועגן מאַכן דעם גרויסן אַרבעטער־אָרדן פאַר אַן אַקטיוון אַרויסהעלפער אין דעם פּראָגרעסיוון יידישן קולטור־לעבן, באַזונדערס אויפן געביט פון יידישע קינדער־שולן, — סיי וועגן אַרויסנעמען דעם אַרבעטער־רינג פון דער טויטנדיקער האַנט פון דער „פאָרווערטס״־קליקע און פון דער קאַהאַניסטישער „אידעאָלאָגיע״. ראובן זאַלצמאַן איז, ווי אונדזער גאַנצער דור, דעמאָלט געווען נאָך גאָר אַ יונגער מענטש, אַ יונגער יידישער אַרבעטער, וואָס זיין הויפּטאויסצייכענונג איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער איז געווען איינער פון דעם „דור וואָס האָט פאַרלוירן די מורא״ נאָך אין צאַרישן רוסלאַנד און האָט זיך אָפּגעזאָגט צו בויגן אויך פאַר די „הערשער פון דער יידישער גאַס״ דאָ אין אַמעריקע.

אין 1920־1921 האָב איך זיך נעענטער באַקענט און אויסגעלערנט זיך אָפּצושאַצן זאַלצמאַנס ענערגיע, בעת ער איז אַלס טוער אין דער דעמאָלטדיקער יידישער סאָציאַליסטישער פעדעראַציע געווען דער פאַרוואַלטער פון איר וועכנטלעכן אָרגאַן, „די נייע וועלט״. צוליב דעם דעמאָלטדיקן קריזיס און שפּאַלטונגען אין דער אַרבעטער־באַוועגונג איז „די נייע וועלט״ אין 1921 פאַרבליבן אָן אַ רעדאַקציע און אַוודאי שוין אָן שום מיטלען און די הויפּט פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר איר ווייטערדיקער עקזיסטענץ איז געפאַלן אויף זאַלצמאַנען. מען האָט מיך דעמאָלט איינגעלאַדן איבערצונעמען די רעדאַקציע פון דעם זשורנאַל, הגם איך בין ניט געווען קיין מיטגליד פון דער סאָציאַליסטישער פעדעראַציע. איך האָב דעם פאָרשלאַג אָנגענומען בתנאי, אַז די הויפּט־ראָלע פון דער „נייער וועלט״ זאָל באַשטיין אין מיטהעלפן דער פאַראייניקונג פון די אמתפּראָגרעסיווע עלעמענטן אין דער אַרבעטער־באַוועגונג — ספּעציעל אין איר יידישן טייל.

און מ׳קאָן מיט זיכערקייט זאָגן: אויב דער „נייער וועלט״, וואָס האָט זיך סוף־כל־סוף צונויפגעגאָסן מיט דעם וועכנטלעכן „עמעס״ און האָט צוגעגרייט דעם וועג פאַר דער „פרייהייט״ איז געלונגען דורכצופירן די דאָזיקע היסטאָרישע אויפגאַבע, איז עס געווען אין אַ זייער גרויסער מאָס אַ דאַנק ראובן זאַלצמאַנס ענערגיע, איבערגעבנקייט און אָרגאַניזאַטאָרישע פייאיקייטן.

איז עס דעריבער געווען נאַטירלעך, אַז ווען די „פרייהייט״ איז געגרינדעט געוואָרן, אין אַפּריל 1922, איז מיר

צו דעם נעקראָלאָג אויף ראובן זאַלצמאַנען, אין דער „מאָרגן־פרייהייט״ פון 24טן מערץ, 1959, באַלד ווי ער איז געשטאָרבן, ווערן צוגעגעבן גרעסערע אויסצוגן פון אַן אַרטיקל, וואָס משה כץ האָט געשריבן אין נאָוועמבער 1936, אין דער „מאָרגן־פרייהייט״, וועגן ר. זאַלצמאַנס בוך וועגן דער פראַטערנאַלער באַוועגונג, וואָס איז דעמאָלט אַרויס. דאָ רעדט זיך וועגען דער אָרגאַניזאַציע, דעם אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־אָרדן, וואָס איז אומגעבראַכט געוואָרן פון דער רעאַקציע, — אַ געוואַלד־אַקט וואָס האָט ר. זאַלצמאַנען שווער געטראָפן. ס׳איז היסטאָריש־וויכטיק כאָטש פאַרבייגייענדיק צו דערמאָנען דאָ די אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט געשפּילט אַזאַ גרויסע ראָלע אין יידישן פאָלקס־לעבן אין אַמעריקע, אין די יאָרן 1930־1950—רעד.

ווידער אויסגעקומען צו אַרבעטן האָבן אין האָנט מיט ראובן זאַלצמאַנען, וועלכער איז באַלד אין אָנהייב געווארן דער פאָר־וואַלטער פון דער „פרייהייט". די צייטונג איז געגרינדעט גע־ווארן אָן מאַטעריעלע מיטלען. זי האָט זיך געהאַלטן און איז געוואקסן בלויז אויפן חשבון פון דער גרענעצלאָזער איבערגעגעבנקייט פון אירע טוער, שרייבער און לייענער. כדי צו פאַרוואַנדלען די דאָזיקע איבערגעגעבנקייט אין אַ מאַטעריעלער באַזע פאָר דער „פרייהייט" האָט מען געמוזט אַרייגלייגן אויסערגעווינלעכע כוחות. די אַרבעט איז ספּע־ציעל פאַרשוווערט געווארן צוליב דעם ביטערן צווישן־פראַק־ציאָנעלן קאַמף, וואָס האָט דעמאָלט געפלאַקערט אין די ריי־ען פון דער לינקער אַרבעטער־באַוועגונג. מען האָט געמוזט האָבן אַ ים מיט ענערגיע, מיט געדולד, מיט שיער ניט פי־נאַנציעלער דערפינדערישקייט, כדי ביי אַזעלכע באַדינגונגען צו שאַפן די מיטלען, וואָס זאָלן דערהאַלטן די יונגע „פרייהייט" ביים לעבן. און זאַלצמאַן האָט די ענערגיע און אי־בערגעגעבנקייט פארמאָגט אין דער פולער מאָס.

ס׳איז אמת, אַז די שרייבער פון דער „פרייהייט" האָבן צוליב זאַלצמאַנס אינגעשפּאַרטקייט צו דערהאַלטן די ציי־טונג ביים לעבן, קיין האָניק ניט געלעקט. זיין סיסטעם איז געווען, אַז קודם־כל מוז מען צאָלן פאַר פאַפּיר, פאַרן דרוקן, פאַרן זאַץ און די שרייבער זיינען געבליבן אויפן לעצטן אָרט, ווייל זיי זיינען דאָך אידעאַליסטן און אַרבעטן אין דער „פרייהייט" ניט צוליב „דזשאַבס". פלעגן דערי־בער דורכגיין חדשים, ווען די מיטאַרבעטער האָבן קיין שבירות ניט באַקומען, אָדער זיי פלעגן באַקומען טשעקס, וואָס האָבן זיך ניט געריכט פון אָרט. אָבער אויף אַלע זיי־ערע טענות צום פאַרוואַלטער האָט זאַלצמאַן געהאַט איין — און באמת איינציק מעגלעכן אונטער די דעמאָלטדיקע אום־שטענדן — ענטפער:

— די רעגולערע דערשיינונג פון דער „פרייהייט" איז וויכטיקער פון אַלע נויטן און שווערי־קייטן...

און אַ דאַנק אָט דער אָפּפערווויליקייט סיי פון די שריי־בער, סיי פון די לייענער, וואָס פלעגן אָפט אין אַ פרייטיק זיך אויסשטעלן אין אַ ריי ביים קאַסע־פענצטערל פון דער „פרייהייט" און אָפּגעבן זייער אַרבעט־לוין, — אַ דאַנק אָט דער איינגעשפּאַרטקייט פון זאַלצמאַנען און אַזעלכע ווי ער האָט זיך די „פרייהייט" איינגעוואַרצלט, איינגעבירגערט.

ווען דער אינטערנאַציאָנאַלער אָרדן איז געגרינדעט געווארן האָט זאַלצמאַן אָפּגעגעבן אַלע זיינע כוחות און פיי־איקייט, זיין גאַנצע אידעאַליסטישע איינגעשפּאַרטקייט דעם אָרדן און די פאַרשיידענע צווייגן פון זיינע טעטיקייטן. יאָרנלאַנג איז מיר אויסגעקומען צו אַרבעטן מיט זאַלצמא־נען, — אפילו אַרומצוקריגן זיך מיט אים אויף אַ חברשן אופן — אין דער שול און קולטור־קאַמיסיע פון דעם יידישן פאָלקס־אָרדן. זאַלצמאַן איז צו יענער צייט שוין געווען גייסטיק שטאַרק אויסגעוואַקסן אין פאַרגלייך מיט דער צייט, ווען ער האָט געקעמפט אין אַרבעטער־רינג און געאַרבעט אין דער יידישער סאָציאַליסטישער פעדעראַציע. אָבער אויך דעמאָלט האָט ער איינגעהאַלטן און אפשר נאָך מער אַנטווויקלט זיין הויפּט־שטריך: די גרענעצלאָזע איבער־געגעבנקייט דער אַרבעט, וואָס ער האָט אונטערגענומען, די אייזערנע גראַדליניקע איינגעשפּאַרטקייט צו דערפירן די אַרבעט צו אַ דערפאָלג.

און דאַן — די צייט, וועלן די רעאַקציע האָט געמוזט בעשטערן דעם אָרדן. זאַלצמאַן האָט דעמאָלט ניט געקאָנט רעדן וועגן קיין אַנדער זאַך — און איך גלויב, אַז אויך ניט טראַכטן וועגן קיין אַנדער זאַך, — ווי וועגן דעם, ווי צו רא־טעווען דעם אָרדן, אָדער כאָטש צו ראַטעווען פון אים וואָס עס לאָזט זיך. יעדער נייער קלאַפּ, וואָס דער אָרדן האָט דע־מאָלט באַקומען איז געווען פאָר זאַלצמאַנען ווי אַ קלאַפּ אונטערן האַרצן, פון וועלכן ער האָט געליטן סיי גייסטיק, סיי פיזיש. און וועלן דער קאַמף איז פאַרלוירן געווארן, איז עס פאָר זאַלצמאַנען געווען ווי אַ שווערע אָפּפראַציע, פון וועלכער ער איז קיינמאָל ניט געקומען צו זיך...

און דערווייל? אַן אַלטער, אויסגעפּרואווטער, געטרייי־ער חבר און קעמפער, — אָט איז ער געווען און שטייט נאָך פאָר מיינע אויגן און אָט איז ער שוין ניטאָ, אויך ניטאָ. איך וויים, צו יעדן לעבן קומט אַ סוף. אָבער זאַלצמאַנס איז געווען אַזאַ ענערגיש לעבן... זאָל ער בלייבן אין אונדזער אַנ־דענק ווי אַ פאַרקערפערונג און מוסטער פון ענערגיע און געטריישאַפט...

*
**

ר. זאַלצמאַנס בוך „צו דער געשיכטע פון דער פראַ־טערנאַלער באַוועגונג" איז אַן ענטפער אויף אַ דרינגעדיקער נויט, וואָס פילט זיך שוין זייער לאַנג צווישן אונדזערע מאַסן.

באַזונדערס וויכטיק איז עס דערפאָר, וויל ר. זאַלצמאַן באַמערקט גאַנץ ריכטיק אין דער פאָרערדע: „אין דער יידישער ליטעראַטור, ווי אין דער ענגליש־אַמעריקא־נישער, געפינט זיך ניט קיין אָפּשאַצונג מיט אַ קלאַסן־צוגאַנג צו דער פראַטערנאַלער באַוועגונג". די פראַטערנאַלע באַוועגונג שפּילט אין לעבן פון דעם אַמעריקאַנער אַרבע־טער, — באַזונדערס פון דעם יידישן — אַ גרויסע ראָלע, צוליב דער אָפּוועזנקייט פון אַ געהעריקער סאָציאַלער גע־זעצגעבונג, וואָס זאָל פאַרזאָרגן דעם אַרבעטער און האָרע־פאָשניק אויפן פאָל פון אַרבעטלאָזיקייט, קראַנקהייט, עלטער און טויט *). קומט אויס דער פראַטערנאַלער אַרגאַניזאַציע צו באַזאָרגן די נויטן פון אירע מיטגלידער אויף אַ פרייוויליקן אופן. אין פראַצעס פון אָט דער באַזאָרגונג האָבן זיך די פראַטערנאַלע אַרגאַניזאַציעס — ספּעציעל די וואָס געפינען זיך אינגאַנצן אין די הענט פון דער בורזשואַזיע, — פאָר־וואַנדלט אַלס כלל אין רעאַקציאָנערע, אויסגעטריקנטע סעמעטערי־אַרגאַניזאַציעס. איז דעריבער נויטיק אַזאַ בוך, ווי ר. זאַלצמאַנס, וואו די גאַנצע פראַגע וועגן די פראַטער־נאַלע אַרגאַניזאַציעס ווערט באַטראַכט פון אַ קלאַסן־שטאַנד־פונקט און ווערט דורך דעם גופא געשטעלט פאָר גרעסערע פערספּעקטיוון.

דאָס בוך איז דערהויפּט געווידמעט דער געשיכטע און דער אַנטוויקלונג פון דעם אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־

*) די טיפּן פאַרזיכערונג האָבן אינגאַנצן ניט עקזיסטירט אין די פאַראייניקטע שטאַטן ביז די 30ער יאָרן. ערשט אַלס רעזולטאַט פון גרויסע קאַמפן, בשעת דער האווער־אַדמיניסטראַציע און אויך וועג פרענקלין רוזוועלט איז אַריין אין וויסן הויז, זיינען די פאָרמען פון פאַרזיכערונג איינגעפירט געווארן.—רעד.

אַרדן. אָבער דער אויטאָר נעמט ניט די דאָזיקע געשיכטע פֿאַר־זיך אַליין, אָפּגעריסן פון דער גאַנצער פּראָטערנאַלער באַוועגונג. ער באַשרייבט דעם אָרדן אַלס אַ טייל פון דער גאַנצער אַרבעטער־באַוועגונג און גיט אונדז אפילו אין עט־לעכע קאַפּיטלען אַ קורצן אַריינפיר אין דער געשיכטע פון דער פּראָטערנאַלער באַוועגונג בכלל (אַזש פון די אַלט־גרי־כישע צייטן) און אַ געשיכטע פון דעם אַרבעטער־רינג, פון וועלכן עס זיינען אַרויסגעקומען די בויער פון דעם איצטיקן אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־אָרדן.

דער צווייטער קאַפּיטל פון בוך איז אינאַגנצן אָפּגעגעבן געוואָרן דעם קאַמף אין אַרבעטער־רינג, וואָס האָט דירעקט געבראַכט צו דער גרינדונג פון אָרדן. אַ זייטיקן מענטשן, וואָס איז אין די קאַמפן ניט געווען באַטייליקט, קאָן זיך אויסווייזן, אַז ס׳איז אַן איבעריקע זאַך צו גריבלען זיך אין אַלטוואַרג און צו דערציילן וועגן קאַמפן, וואָס זיינען מסתמא געווען ניט מער, ווי אַ שטורעם אין אַ גלאָז וואַסער. אָזוי צו דענקען וואָלט אָבער געווען אַ טעות. ר. זאַלצמאַן דער־ציילט וועגן דעם, ווי אין אַרבעטער־רינג האָט זיך צעפלאַ־קערט מיט 20 יאָר צוריק דער קאַמף צווישן די „אַלטע״ און „יונגע״, ווי ס׳האָט זיך אַנטוויקלט דער קאַמף פאַר קולטור, ווי דער וויניקער פּרינציפּיעלער קאַמף צווישן יונגע און אַלטע איז כמעט אומבאַמערקט פאַרביטן געוואָרן דורך אַ קאַמף צווישן רעכטע און לינקע.

די דאָקומענטן פון יענע קאַמפן, וואָס זאַלצמאַן ברענגט אין זיין בוך, לייענען זיך אָפט אָזוי, ווי זיי וואָלטן ערשט געווען געשריבן.

אַ באַזונדערס ווערטפולער טייל פון בוך איז דער ניינטער קאַפּיטל, וואָס פאַרנעמט זיך מיט די פּאַרשיידענע שפּראַך־סעקציעס פון אָרדן. 10 סעקציעס האָט דער אָרדן, אַ יידישע, אַן ענגלישע, אונגאַרישע, רוסישע, סלאַוואַקישע, אוקראַינישע, איטאַליענישע, פּוילישע, רומענישע און קראָ־אַטישע. די גרעסטע צווישן זיי איז נאָך דערווייל די יידישע. די ענגלישע סעקציע וואַקסט זייער שנעל. אָבער עס יאָגן זיי אַן די סעקציעס פון די אָנדערע נאַציאָנאַליטעטן, — סעקציעס, וואָס זיינען אָפטמאָל אַליין אַלטע אַרגאַניזאַציעס, מיט אַלטע, אייגנעשטעלטע טראַדיציעס, וואָס דאַרפן ערשט איבערגעשמעלצט ווערן אין דער נייער אינטערנאַציאָנאַ־לער אַרגאַניזאַציע. אויסער די שפּראַך־סעקציעס האָט נאָך דער אָרדן אויך אַ יוגנט־סעקציע און אַ קינדער־סעקציע.

עס זיינען דאָ מענטשן, וואָס רעכענען, אַז לייענען די געשיכטע פון אַ וועלכער עס איז אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע, ספּעציעל נאָך פון אַזאַ פּרידלעכער אַרגאַניזאַציע, ווי אַ פּראָ־טערנאַלער אָרדן, איז אַ לאַנגווייליקע זאַך, פון וועלכער עס איז בעסער אַרויסצודרייען זיך, אויב מען קאָן נאָר. אַזאַ מענטשן וואָלטן מיר פאַרגעליגט פּרובירן אָפּגעבן בלויז אַ שעה צייט אויף דורכבלעטערן ר. זאַלצמאַנס בוך „צו דער געשיכטע פון דער פּראָטערנאַלער באַוועגונג״ און אָפּשטעלן זיך ספּעציעל אויף אַ וועלכן עס איז איין קאַפּיטל פון דער דאָזיקער געשיכטע. מיר זיינען זיכער, אַז ער וועט שוין דעמאָלט דעם בוך פון די הענט ניט אַרויסלאָזן און וועט זיך צו אים אומקערן ניט איינמאָל ביז ער וועט אים ניט איבערלייענען פון אָנהייב ביזן סוף. וואָרום דאָס איז ניט קיין טרוקענע קאָזיאָנע אַרבעט וועגן אַ טרוקענער קאָזיא־נער זאַך. ס׳איז אַ בוך, וואָס צאַפּלט מיטן לעבן פון דער אַרבעטער־באַוועגונג און איז געשריבן געוואָרן פון אַ די־רעקטן אָנטיילנעמער, וואָס וויסט אָבער ווי צו לאָזן דער געשיכטע אַליין צו דערציילן זיך, אָנשטאָט אָנצוביגן דער געשיכטע זיינע פּערזענלעכע מיינונגען און געפילן.

פרענק קוירקס אַלבאָם

יעדעס מאָל, וועַן מיר קומט אויס אַרייַנצוקומען אין הויז און אָטעליע פון אונדזער באַרימטן מאָלער, פרענק קוירק, דערפיל איך זיך אַרומגערינגלט מיט אַלטע גוטע באַקאַנטע: באַקאַנטע פנימער, וואָס קוקן אַראָפּ פון די בילדער אויף די וועַנט, באַקאַנטע כלים און בלומען, באַקאַנטע פייזאָזשן.

און כאָטש דאָס זיינען אַלץ אַלטע באַקאַנטע — אפילו די נייַע בילדער, וואָס ווייַזן זיך פון צייט צו צייט זיינען אויך פון דעם זעלביקן מין, — אָדער פילייכט טאָקע דער־פאָר, ווייל דאָס זיינען אַלטע גוטע באַקאַנטע, ווי אַלטע פרייַנט, קאָן איך זיך ניט איינהאַלטן פון צוגיין און צוקוקן זיך צו זיי נאָכאָמאָל און ווידעראָמאָל. באַזונדערס ציען צו די אויפמערקזאָמקייט צוויי מינים פון דער גרויסער צאָל בילדער, וואָס פרענק קוירק האָט געשאַפן אין משך פון די לעצטע עטלעכע צענדליק — איך גלויב אָרום פער־ציק — יאָר: דאָס זיינען, ערשטנס, די פנימער און צווייטנס די קופּערנע און מעשענע כלים־געמעלן.

די פנימער זיינען פון אַרבעטער און פויערים: אָמע־ריקאַנישע, סלאַווישע קוילנגרעבער, שפּאַנישע פויערים, נעגערשע פרויען און מענער. אָ יידישן פנים, דעם פנים פון אַ יידישן אַרבעטער און האַרעפאַשניק זעט מען זייער זעלטן צווישן קוירקס בילדער. אָ פּאָר זיינען פאָראַן, אָבער די נעגערשע, שפּאַנישע, סלאַווישע פנימער, דאָמינירן אין קוירקס פאָרטרעטן־גאַלעריי, און איך נעם זיך ניט אוי־טער צו זאָגן פאָראוואָס. אָבער דער אמת איז, אַז קוקנדיק אויף קוירקס פנימער פאָרגעסט מען באַלד וועגן זייער נאַציאָנאַלער אָפּשטאַמונג, אָדער אָנגעהעריקייט. וואָרום פון זייערע אויגן און געזיכט־שטריכן קוקט אַרויס דאָס כאַ־ראַקטעריסטיש־מענטשלעכע, דער שטאָלץ, אָדער די זאָרג, די מידקייט, אָדער די רואיקייט, די גבורה, אָדער די אָרעמ־קייט פון דעם האַרעפאַשניק, פון יעדן האַרעפאַשניק, — דעם סלאַווישן, ווי דעם נעגערשן, דעם אָמעריקאַנישן, ווי דעם שפּאַנישן, אָדער יידישן.

נאָר אויב פרענק קוירקס פנימער רעדן פאָר זיך אַליין מיט אַ קלאָרער מענטשלעכער שפּראַך, זיינען ניט ווייני־קער אינטערעסאַנט זייַנע קופּערנע און מעשענע כלים־גע־מעלן. יעדער קינסטלער אַרבעט אויף זיין אייגענעם שטיי־גער איבער דעם וואָס מען רופט „סטיל לאיף" „נאַטיור מאָרט", אָדער טויטע נאַטור, — דאָס הייסט אויף דער מא־לעריי פון זאָכן, וואָס ציען צו אויף מיט זייער פאָרם, פאַרב אָדער קאָמבינאַציע פון ליניעס, ליכט, שאָטן און פאַרבן. אָבער ביי פרענק קוירקן איז פאָראַן איין מין פון „זאָכן", וועלכע ער מאָלט מיט אַ באַזונדערן אינטערעס און מייס־טערשאַפט: דאָס זיינען מעשענע און קופּערנע כלים. זיין קופּער לעבט און לויכט און פאַרשפרייט אַרום זיך אַ גאַנץ ספּעציפישע ליכט און וואַרעמקייט, וואָס מוז דערמאָנען אַן די היימישע מעשענע און קופּערנע כלים, וואָס אונדזערע מאַמעס און באָבעס האָבן מיט אַזאַ פלייס געשייערט און געפוצט לכבוד שבת און יום־טוב, און וואָס זיינען אָפט געווען ניט נאָר די אייניקע אמתע באָפוצונג פון שטוב, נאָר אויך דער אנשוילעכער אויסדרוק פון דער באַלע־באַטישקייט און פון דער באַלעבאָסטעשאַפט פון די אַמאָליקע יידישע היימען. איך וואָלט געזאָגט: צווישן פרענק קוירקס מאָלעריייַן זיינען זייַנע קופּערנע און מעשענע כלים־געמעלן די סאַמע יידישסטע, און פאָר דער מייסטערשאַפט און עכט־קייט, מיט וועלכע קוירק ברענגט אַרויס זייער ליכט און וואַרעמקייט דאַרף מען זוכן אַ פאַרגלייך אפשר ביי די אַלטע קלאַסישע קינסטלער.

איך האָב זיך וועגן דעם אַלעמען דערמאָנט איצט, וועַן פאָר מיר ליגט דער פּרעכטיקער אַלבאָם פון פרענק קוירקס שאַפונגען, מיט אַ פייַנער קינסטלערישער כאַראַקטעריס־טיק פון אַנטאָניי דזש. פילפּאָט, דעם קונסט־רעדאַקטאָר פון „באָסטאָן גלאָוב", און מיט אַ ברייטערער אָפּהאַנדלונג וועגן פרענק קוירקן דעם מענטש, דעם קינסטלער און קולטור־טויער, פון דעם נאָציאָנאַלן סעקרעטאָר פון איקוף, דעם דיכ־טער ז. ווייַנפּער.

דער אַלבאָם, אָדער בוך איז אַרויס אין צוויי אויסגאַ־בעס: אייַנע מיט אַ יידישן און ענגלישן טעקסט, — סיי אין דעם ליטעראַרישן טייל, סיי אין די אונטערשריפטן אונטער די בילדער; אַ צווייטע אויסגאָבע איז אויסשליס־לעך מיט אַן ענגלישן טעקסט און אויפשריפטן, אָבער די בילדער וואָס גייַען אַריין אין דעם אַלבאָם — געדרוקט אויף ספּעציעלן דיקן פאָפּיר פון גרויסן פאָרמאַט — זיינען די זעלביקע אין ביידע אויסגאָבעס.

אַ גרויסער טייל פון אָט די בילדער, סיי די קאָלירטע, סיי די רעפּראָדוקציעס אין שוואַרץ און וויים, זיינען באַ־קאַנט דעם בריטערן עולם נאָך פון דעם פּרעכטיקן אַלבאָם פון קוירקס שאָפונגען, וואָס איז אַרויס אין 1938. אָבער אַ היפּשע צאָל פון קוירקס אַרבעטן פון די לעצטע יאָרן זיינען צוגעגעבן געוואָרן אין דער נייַער בילדער־זאַמלונג. צוזאַמען גייַען אין דעם נייַעם קוירק־אַלבאָם אַריין 54 בילד־דער, וואָס שטעלן, נאַטירלעך, פאָר וויַט ניט אַלץ, נאָר יעדנפאַלס דאָס כאַראַקטעריסטישסטע אין פרענק קוירקס קונסט־אַרבעט.

און ווידער אַמאָל ציען צו די אויגן זייַנע פאָרטרעט און פיגור מאָלעריייַן, זייַנע מענטשן, ווי דער קאַסטיליער פויער, וואָס זיצט — פילייכט אין מאַרק — איבער די פּרא־דוקטן פון זיין פעלד און גאָרטן, — אַן אומפאַרגעסלעך בילד פון מידער רואיקייט; דאָס בילד — וואַרשיינלעך פון דעם זעלביקן מאָדעל אונטערן נאָמען „בן השמשות", — דער בן השמשות פון אַן עלטערן, געדולדיק־פאָרטראַכטן מענטשן, וואָס זיין לעבן גייט צו זיין שטילן און אומפאָר־

„פרענק קוירק אַלבאָם", 54 בילדער־רעפּראָדוקציעס, מיט אַן אַרייַ־פיר פון ז. ווייַנפּער, פאַרלאָג „איקוף", 1956. רעצענזיע אין דער „מאָרגן־פרייהייט" דעם 10טן יוני, 1956.—רעד.

מיידלעכן זון־אינטערגאַנג; זיין מאַנומענטאַלער אַרבעטער מיט דעם פאַרהאַרטעוועטן, אַנגעשטרענגטן פנים, וואָס דו פילסט פון יעדן שטריך זיינעם, אַז „וועז דיין שטאַרקער אַרעם וויל, בלייבן אַלע רעדער שטיל"; דער גוטמוטיקער, אַנגעפילטער מיט גבורה „אַלטער פרייַנט", — אַ פיגור פון אַן עלטערן נעגער, וואָס זיין פנים שטראַלט ממש מיט גוטמוטיקייט און מענטשלעכקייט. די זעלביקע פיגור, נאָר אין אַן אַנדערער, אין אַ פאַרטראַכטער פאָזע האָט אונטער זיך די אונטערשריפט: „מר. דושאַן ד". און איך וויס ניט, צי דאָס איז פשוט דער נאָמען פון דעם מענטשן, אָדער אַן אָנצוהערעניש אויף אַן אַנדער דושאַן ד. (ראקעפעלערן), וועלכער איז געווען שטיין־רייך אין די ביליאָנען און האָט פונדעסטוועגן אויסגעזען, ווי אַן ארעמער, הונגעריקער שטשור אין פאַרגלייך מיט דעם נעגערשן האָרעפאַשניק.

און ווידער מיש איך אויף אַ בלאַט און קער זיך אום צו באַגריסן זיך מיט אַן אַלטן באַקאַנטן, מיט דער מכּטיקער פיגור פון „זיין מאַיעסטעט — דער האָרעפאַשניק", אַ בילד פון אַן אַרבעטער, וואָס גייט פון דער אַרבעט מיט זיינע געצייג אין די הענט, און, פאַרשטייט זיך, ווי קאָן מען ניט אויפמישן און ווידער זיך אָפשטעלן און פאַרטראַכטן איבער דעם בילד פון „אַלץ וואָס ער האָט איבערגעלאָזט", אַן אָרעם פּעקל פון אַ פּאָר צעפּאָרענע שטיוול, אַן אַלטן מאַנטל און אויסגעאַרבעטע מאַינער־מכשירים, וואָס דער מאַינער, וואָס איז שוין מער ניטאָ אויף דער וועלט, האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך...

אינעם בוך גייט אַריין נאָך אַ צאָל „פּנימער" און פיגורן, — צווישן זיי אַ צאָל יידישע, ווי „כאַסיע", „דער נביא", „מיין פרייַנט ה. ד.", „אַ ייִד פון תימן", „פאַרטיפט אין לערנען", „פּעטער מאָטל" און אַ צאָל אַנדערע. און זיי אַלע צייכענען זיך אויס מיט די הויפּט־שטריכן פון קוירקס פאַרטרעט־גאַלעריי: מיט דער מייסטערשאַפט פון דער צייכענונג, מיט דער לעבעדיקייט פון דער פיגור, מיט כּוואָלט געזאָגט, דער סאָלידקייט, מיט וועלכער זיי פאַרנעמען אויף זייער אָרט אויף אונדזער ערד.

איך האָב זיך דאָ לענגער אָפּגעשטעלט אויף פרענק קוירקס „פּנימער", ווייל איך מוז מודה זיין, אַז איך האָב שוין צו אים אַן אַלטע טענה אין דעם פּרט: פאַרוואָס גיט ער אונדז ניט מער פון אָט דעם מין מאַלעריי, וועלכע שיינען מיר צו זיין דער אמתער באַזיס פון זיין פּלאַץ אין דער מאָלער־קונסט? איז דען ניט דער מענטש דער סאַמע וויכטיקסטער סוביעקט און אָביעקט פון יעדן קונסט־אויס־דרוק? איז דען ניט אַ לאַנדשאַפט, אפילו די שענסטע, פּוסט און פאַרלאָזן, וועו אויף איר איז ניטאָ דער מענטש? און זיינען די קאָמפּן אין וועלכע דער מענטש, באַזונדערס דער האָרעפאַשניק, איז איצט איינגעפלאָכטן, ניט דער דראַמאַטישסטער און קאָליריפולסטער עלעמענט, וואָס בעט זיך באַשריבן, באַזונגען און באַמאָלן צו ווערן?

איך זאָג עס ניט אַלס פאַרוואורף דעם קינסטלער, וואָס גיט אָפּ דעם אומפאַרגלייכלעך גרעסטן טייל פון זיין קינסטלעריש אַרבעט פאַר די לעצטע פּאָר צענדליק יאָר הויפּט־זעכלעך דער לאַנדשאַפט, — דעם ים, דעם וואַסער בכלל, די הייזער, ביימער, בלומען א. אַז. וו. די אַלע מאַלעריין טראָגן אויף זיך, פאַרשטייט זיך, די זעלביקע אויסגעשפּראָכענע חתימה פון דעם קינסטלער און עס וואָלט געווען אַ פאַרלוסט פאַר אונדז, ווען ער זאָל זיי אונדז ניט געבן, — אָבער עס ווילט זיך פּאָרט מער זען דעם מענטשן און קוירק קאָן אים געבן אין אַזאַ פּרעכטיקער, איבערצייגנדיקער פאָרם!

ז. ווייַנפּערס אַריינפיר־אַרבעט, וואָס זוכט צו כאַראַקטעריזירן פרענק קוירקן אַלס קינסטלער, אַלס מענטש און אַלס געטרייַען, אומדערמידלעכן יידישן קולטור־טוער איז געשריבן וואָרעם, מיט אַ סך ליבע צו קוירקס שעפּע־רישער אַרבעט, מיט אַ סך אינטערעסאַנטע און קאָליריפולע הינטערגרונט פּרטים. די, וואָס קענען קוירקן בלויז פון זען אים, וועלן פון ז. ווייַנפּערס פּען־פּאָרטרעט באַקומען אַ פולערן באַגריף וועגן דעם פילזייטיקן, אייגנאַרטיקן מענטשן, פרענק קוירק, וואָס גיט אָפּ פאַר די לעצטע פּאָר צענדליק יאָר אַזוי פיל צייט און מי דער אַרבעט פון איקוף.

אין סך־הכל: דער גאַנצער פרענק קוירק בילדער־אַלבאָם צוזאַמען מיט זיין ליטעראַרישן טעקסט איז אַ ווירדיקע און געוואונטשענע דערשיינונג. דעם איקוף־פאַרלאָג, וואָס האָט אַרויסגעגעבן מיט דער הילף פון אַ צאָל קוירקס פריינט דעם פרעכטיקן קוירק־אַלבאָם, קומט אַן אמתער יישר־כוח פאַר דער דאָזיקער פיינער קונסט־אויסגאָבע, וועלכע איז אייַנע פון די שענסטע פון דער גרויסער צאָל וויכטיקע אויסגאָבן, מיט וועלכע דער איקוף־פאַרלאָג האָט זיך לעצטנס אויסגעצייכנט.

באַגעגנישן מיט אב. קאַהאַנען

ווען איך בין געקומען קיין אַמעריקע אין אַנהייב פון 1913 איז די רעפוטאַציע פון דעם „פאָרווערטס" אַלס אַ גענלע, וואולגאַרע צייטונג, ביי וועלכער איר אפיציעלער סאָציאַליזם איז שוין לאַנג פאַרביטן געוואָרן מיט „ציצילִיזם", שוין געווען אַ גרינטלעך פעסטגעשטעלטע. עס איז אויך באַטראַכט געווען ווי אַ פעסטגעשטעלטע זאַך, וואָס נויטיקט זיך מער ניט אין באַווייזן, אַז דער רעדאַקטאָר פון „פאָרווערטס", אב. קאַהאַן, איז אַ נוקם ונוטר, אַז ער האָט פיינט בתכלית שנאה יעדן אינטעליגענטן מענטשן, באַזונדערס ווען ער איז אַ סאָציאַליסט, אפילו פון זיין אייגענער רעדאַקציע; אַז ער ברענט ספּעציעל די ערד אונטער די פיס אונטער דר. חיים זשיטלאָווסקין, וועמעס נאָמען עס טאָר ניט דערמאָנט ווערן אפילו אין קיין אַדוואַרטאַיזמענט (רעקלאָמע) אַדער נאָטיץ אין „פאָרווערטס"; אַז אב. קאַהאַן איז אַ קעגנער פון דער יידישער קולטור און שפּראַך און פון יעדער פראָגרעסיווער דערשיינונג אין דער יידישער ליטעראַטור. מיט איין וואָרט: אב. קאַהאַן איז שוין דעמאָלט באַטראַכט געוואָרן אַלס דער פאָטער פון דעם זשורנאַליסטישן און ליטעראַרישן שונד אויף דער יידישער גאָס און דער „פאָרווערטס" איז געווען דער גרעסטער פלעק אויף דער איסט־סייד.

אונטער אַזעלכע אומשטענדן האָב איך, נאַטירלעך, ניט געהאַט קיין אינטערעס און אפילו קיין געלעגנהייט פערזענלעך צו באַקענען זיך מיט אב. קאַהאַנען, ביז ס׳האָט פּאַסירט אַ געשיכטע.

געווען איז עס, גלויב איך, אין אָקטאָבער אָדער נאָוועמבער פון 1913, באַלד נאָך דעם ביילים־פראָצעס, וועלכער האָט אויפגערודערט די גאַנצע וועלט און האָט אַרויסגערופן אַ פאַרשטענדלעכן אינטערעס אויך אין אַמעריקע. באַזונדערס צווישן דער יידישער באַפעלקערונג. ס׳האָט אַזוי פּאַסירט, אַז אַיידער איך האָב פאַרלאָזן רוסלאַנד אין 1912 בין איך אַ געוויסע צייט געווען פאַרבונדן מיט דער גרופּע כלל־טוער און זשורנאַליסטן אין קיעוו, וואָס האָט צוגעגרייט די פאַרטיידיקונג פון ביליסן. און ווען דער ביליס־פראָצעס האָט זיך געענדיקט אין רוסלאַנד, האָב איך אין ניו־יאָרק זיך אַוועקגעזעצט און אַנגעשריבן אַן אַרטיקל וועגן דעם הינטערגרונט פון דעם פראָצעס. אָבער נאָכדעם ווי איך האָב אים אַנגעשריבן האָב איך ערשט ניט געוואוסט וואָס צו טאָן מיט אים, וואו אים אָפּצודרוקן, ווייל קיין איינע פון די דעמאָלטדיקע יידישע צייטונגען אין ניו־יאָרק, ווי דער „פאָרווערטס", די „וואָרהייט", דער „מאָרגן־זשורנאַל" און דאָס „טאָגעבלאַט" איז מיר ניט געווען צום האַרצן.

אין יענער צייט, ניט הייַנט געדאַכט, איז אייַנער פון די איצטיקע רעאַקציאָנערסטע מיטאַרבעטער פון „פאָרווערטס", וועלכער איז דעמאָלט נאָך געווען אַ ביטערער קעגנער פון „פאָרווערטס", געווען מיינער אַ גוטער באַקאַנטער און פרייַנט, און ער האָט מיר געגעבן אַן עצה, אַז איך זאָל מיין אַרטיקל אַרייַנשיקן אין „פאָרווערטס":

— ס׳איז טאַקע אַ שונד־צייטונג, — האָט ער געזאָגט, — אָבער ס׳איז די פאָרשפּרייטסטע יידישע צייטונג און נאָך אַלעמען ווערט זי דאָך געלייענט פון אַרבעטער.

כ׳האָב אים געפּאָלגט און אַרייַנגעשיקט דעם אַרטיקל אין „פאָרווערטס" דורך דער פּאָסט, ניט אָנגעבנדיק אפילו מיין אַדרעס.

אין עטלעכע טעג אַרום איז דער אַרטיקל אָפּגעדרוקט געוואָרן און נאָך אין אַ פּאָר טעג אַרום האָב איך זיך דערוואוסט אין דער דעמאָלטדיקער „שלומס קאָפּע", אַז אב. קאַהאַן זוכט מיר אַרום און וויל מיך זען. דער דעמאָלטדיקער ביכער־אַרויסגעבער און ביכער־הענדלער, גורעוויטש, וועלכער פלעגט אָפט אַרייַנגיין אין „פאָרווערטס", האָט מיר אויסגעדריקט זיין גרויסע איבערראַשונג, וואָס איך בין אַליין פרייַער ניט געקומען אין „פאָרווערטס", — „אייך קומט דאָך אַ טשעק פאַר דעם אַרטיקל", — און מיר איבערגעגעבן אין אָב. קאַהאַנס נאָמען, אַז יענער וויל מיך זייער זען.

בין איך ענדלעך אַרויפגעקומען „אויפן 10טן שטאָק" און אב. קאַהאַן האָט מיך זייער פריינטלעך אויפגענומען. פון זיינע ערשטע פראָגן איז פאַר מיר קלאָר געוואָרן, אַז ער האָט זיך שוין געניג צעפרעגט ווער איך בין און וואָס איך בין און מיט וועמען איך האָב צו טאָן. דאָס וואָס איך האָב דעמאָלט איבערגענומען די רעדאַקציע פון דר. חיים זשיטלאָווסקיס זשורנאַל „דאָס נייע לעבן" האָט אב. קאַהאַנען זיכער ניט געשמעקט. אָבער דערפאַר האָט אים זייער אימפּאָנירט, וואָס איך בין געווען דער ניו־יאָרקער קאָרעספּאָנדענט פון דעם זשורנאַל „נאָווי וואָסכאָד" אין פּעטערבורג און פון דער צייטונג „קיעווסקאַיַא מיסל" אין קיעוו.

אב. קאַהאַן האָט מיט מיר גלייך אָנגעהויבן רעדן רוסיש און ווען ער האָט זיך מיט מיר אַ ביסל צערעדט, האָט ער אַ פרעג געטאָן, צי האָב איך אַליין טאָקע אָנגעשריבן מיין אַרטיקל אין יידיש. ווען איך האָב אים פאַרזיכערט — שוין אין יידיש — אַז געווים, איך בין אַ יידישער זשורנאַליסט, איך האָב געאַרבעט אין דעם וואַרשעווער „פריינד" („דאָס לעבן") און קאָרעספּאָנדיר צו אים ביז איצט, זיינען מיינע אַקציעס אַ ביסל גספּאָלן אין אב. קאַהאַנס אויגן. ער איז אויך איבערגעגאַנגען אויף יידיש, האָט געמומען רעדן וועגן דער יידישער פרעסע און דער יידישער שפּראַך, האָט מיך פאַרזיכערט, אַז די יידישע שפּראַך האָט ניט קיין צוקונפט און אַז די יידישע פרעסע אין אַמעריקע וועט זיך מסתמא האַלטן העכסטנס נאָך אַ צען־פופצן יאָר און האָט זיך געמומען קלאָגן אויף דער „ניט־גראַמאַטנעקייט" פון די יידישע שרייבער:

— איר זעט, — האָט ער מיר אָנגעוויזן אויף זיינע מיטאַרבעטער, וואָס זיינען געזעסן ביי די שרייב־טישן אין דעם גרויסן רעדאַקציע־צימער פון „פאָרווערטס", — די מערהייט, „מאָרגן־פרייהייט", סעפּטעמבער 11, 15, 18, 1951, באַלד נאָכדעם ווי אב. קאַהאַן איז געשטאָרבן.—רעד.

הייט פון זיי זיינען טאַלאַנטפולע מענטשן, אָבער — און זיינע אויגן האָבן זיך דערביי אָנגעצונדן מיט אַ בייזן פיי־ערל, — בעזגראַמעטנע סוואָלאָטשעס איינער און איינער!

די דאָזיקע כאַראַקטעריסטיק פון אב. קאַהאַנס מיטאַר־בעטער האָט אויף מיר געמאַכט דעם געהעריקן, — און איך קאָן ניט זאָגן, אַז אַ צו גוטן — איינדרוק. און זעענדיק, אַז איך בין, אַזוי צו זאָגן „באַאיינדרוקט", איז אב. קאַהאַן אי־בערגעגאַנגען צו מיין שרייבן און צו דער שפּראַך פון די „יוראָפּשע" יידישע שרייבער:

— אייער אַרטיקל, — האָט ער געזאָגט, — איז מיר געפעלן, איך האָב אים באַלד אָפּגעדרוקט. אָבער וואָס קאָנט איר האָבן פון איין אַרטיקל? איר נויטיקט זיך דאָך געוויס אין אַ דזשאַב. איז קומט אַריין אין „פאָרווערטס" אויף אַ סטעדי דזשאַב (שטענדיקער שטעלע).

און דענקענדיק, אַז ער האַלט שוין מיט מיר גענוג ווייט, האָט ער צוגעגעבן:

— אָבער איר וועט זיך מוזן צוגעוואוינען צו אונדזער יידיש. אייער יוראָפּשער יידיש טויג ניט.

— פאַרוואָס טויג ער ניט?

— דערפאַר, — האָט אב. קאַהאַן געענטפערט מיט גרויס זיכערקייט, — ווייל איר שרייבט אַזוי, ווי די לעזער וואָלטן געווען אייער גלייכן, אינטעליגענטן.

— און ווי דאַרף מען דען שרייבן פאַר אייערן אַ לייענער?

אב. קאַהאַן האָט זיך אויפגעהויבן פון אָרט, איז זיך דורכגעגאַנגען עטלעכע טריט הין און צוריק און האָט באַ־טאָנענדיק יעדן וואָרט, ווי ער וואָלט אויסגעדריקט אַ טיפע לעבנס־פילאָסאָפיע, דערקלערט:

— דער לעזער איז אַ שניי־דע־רוק! ער איז אַ בעז־גראַמעטנע באַשעפעניש. מען מוז אים אַריינגיסן אַן עמער אין מויל, אַז ער זאָל אפילו ניט פילן וואָס ער שלינגט („כליאָפּטשעט" האָט ער, דאַכט זיך, געזאָגט)...

איך האָב זיך דערפילט, ווי מען וואָלט מיך אָפּגעגאָסן מיט אַן עמער „כליאָפּטשעניש". דער געשפּרעך האָט זיך מער ניט געקלעפּט. איך האָב זיך אויפגעהויבן אַוועקצוגיין. אב. קאַהאַן האָט באַמערקט דעם איינדרוק, וואָס זיין באַ־מערקונג האָט אויף מיר געמאַכט און האָט אים געפּרואווט פאַרגלעטן דורך איבערגיין ווידער אויף רוסיש און איבער־חזרנדיק זיין איינלאַדונג:

— אַלע גרינע איז פון אָנהייב שווער אַריינצופּאַסן זיך. אָבער איר קומט אַריין אַרבעטן אין „פאָרווערטס". איר וועט זיך אויסטויגן.

און איך האָב, דריקנדיק אב. קאַהאַנס האַנט מיט אַ נאַאיוו־פריינטלעכן שמייכל, אים געענטפערט:

— אַ דאַנק אייך. נאָר איך בין נאָך דערווייל אַ צו גרי־נער. ווען איך וועל זיך אויסלערנען שרייבן פון אַן עמער, וועל איך צו אייך גערן קומען...

אב. קאַהאַנס נאָז איז ווי פאַרשפּיצט און בלייך געוואָרן. ער איז געווען זייער אַ פילבאַרער מענטש און האָט דער־פילט דעם שטאָך. ער האָט זיך אָפּגעקערט צו זיין שרייב־טיש און איך בין אַוועקגעגאַנגען. אַ „פריינטשאַפט", וואָס האָט זיך אַזוי פיין געזאָלט אָנהייבן האָט זיך אויסגעלאָזן ביי דער ערשטער באַגעגעניש. (די דאָזיקע באַגעגעניש מיט אב. קאַהאַן האָב איך צו יענער צייט טאַקע באַשריבן אין דעם וואַרשעווער „דאָס לעבן").

אָבער מיר איז באַשערט געווען צו טרעפן זיך מיט אב. קאַהאַנען נאָך עטלעכע מאָל און ביי אַנדערע געלעגנהייטן.

***

אויב איך האָב זיך דעם ערשטן מאָל באַקאַנט מיט אב. קאַהאַנען, ווי מיט אַ רעדאַקטאָר, האָב איך אַ צווייטן מאָל געהאַט דעם פאַרגעניגן צו טרעפן זיך מיט אים, ווי מיט אַן אַרבעטער־טוער. געווען איז, גלויב איך, אין מאַי 1914 אויף אַ קאָנווענשאָן פון אַרבעטער־רינג אין ניו הייווען. ס'איז געווען דער אָנהייב פון דעם אָפענעם קאַמף פאַר יידישער קולטור־טעטיקייט און יידישע קינדער־שולן אויף אַן אַרבעטער־רינג קאָנווענשאָן. אב. קאַהאַן, וועלכער איז געווען אַ פאַרביסענער קעגנער סיי פון יידישער קולטור, סיי פון יידישע קינדער־שולן, איז ספּעציעל געבראַכט געוואָרן דורך דער „אַלטער גוואַרדיע" פון אַרבעטער־רינג צו דער דאָזיקער קאָנווענשאָן.

ווי עס פירט זיך, האָט ער געלאָזן איבערגעבן אין „פאָרווערטס" דעם טעקסט פון דער רעדע, וואָס ער האָט זיך געקליבן האַלטן, און ס'האָט אַזוי פּאַסירט, אַז צו דער צייט ווען די זיצונג פון דער קאָנווענשאָן האָט זיך געעפנט און איידער נאָך אב. קאַהאַן האָט געהאַט די מעגלעכקייט צו רעדן, איז די „פאָרווערטס"־אויסגאַבע שוין אָנגעקומען צו דער קאָנווענשאָן און די איבערראַשטע — און ניט וויי־ניק אַמוזירטע — דעלעגאַטן און געסט האָבן געהאַט די גע־לעגנהייט צו לייענען אין צייטונג ניט נאָר די נאָך־ניט גע־האַלטענע רעדע, נאָר אויך די באַשרייבונג וועגן דער „גוואַלדיקער באַגייסטערונג" און „דונערדיקע אַפּלאָדיס־מענטן", מיט וועלכע זיי האָבן „אויפגענומען" גענאָסע קאַהאַנס רעדע...

דער עולם האָט וועגן דעם געלאַכט און זיך געוויצלט, אָבער אב. קאַהאַן, וואָס האָט, נאַטירלעך, אויך דערזען דעם „פאָרווערטס", איז געוואָרן זייער אויפגערעגט און נערוועז צוליב אָט דער „בולבע". די נאָז איז אים פאַרשפּיצט און פאַרשוויצט געוואָרן, ער האָט געהאַלטן אין איין אַראָפּנעמען און אָנטאָן די ברילן און ווען מען האָט אים געגעבן דאָס וואָרט האָט ער אינגאַנצן פאַרגעסן וועגן וואָס ער האָט גע־זאָלט רעדן און האָט גאָר גענומען רעדן וועגן „פאָרווערטס".

האָט אָבער גראָד געדאַרפט פּאַסירן אַז אויף דער גאַ־לערייע פון זאַל איז געזעסן אַ חברה יונגוואַרג בראש מיט איטשקע אייבעלסאָנען, און בעת אב. קאַהאַן האָט זיך גע־פּרואווט אַרויספּלאָנטערן פון זיינע נערוועזע פראַזן וועגן „פאָרווערטס", האָט זיך פון דער חברה דערהערט אַ שאַר־פער אויסגעשריי:

— בינטל־רעדאַקטאָר!

אב. קאַהאַן איז געוואָרן נאָך נערוועזער, האָט זיך פאַר־האַקט און האָט אָנגעהויבן זוכן מיט די אויגן זיינע „באַליי־דיקער". האָט דאָס יענע צוגעגעבן מוט און זיי האָבן אים מכבד געווען נאָך מיט אַ פּאָר קאָמפּלימענטן, צווישן וועל־כע „בינטל־רעדאַקטאָר" איז געווען פון די לייכטערע. אב.

קאַהאַן האָט תיכף פאַרלוירן דעם קאָנטראָל איבער זיך און געוומען איבערשרייען זיך מיט זיינע „שונאים“:

— סמאַרקאָטשעס, — האָט ער געשריגן — איך קען אייך ווער איר זייט! איך וויים פאַרוואָס איר אַטאַקירט מיך! איך האָב אייך ניט געגעבן קיין דזשאַבס אין „פאַרווערטס“, זייט איר אין כעס. וועגן איך גיב אייך אַ דזשאַב אויפן „פאָר־ווערטס“־עלעווייטאָר פאַר פינף דאָלער אַ וואָך וואָלט איך שוין געווען ביי אייך דער בעסטער רעדאַקטאָר אין דער וועלט...

אב. קאַהאַן האָט, ווי עס שיינט, גוט געקענט זיינע „הי־נער־פרעסער“. אָבער דאָס מאָל האָט ער שלעכט געטראָפן. וואָס מער ער האָט זיך געקאָכט און געזידלט, אַלץ שאַר־פערע אויסגעשרייען האָבן זיך געטראָגן פון דער גאַלע־רייע, — ביז אב. קאַהאַן איז אינגאַנצן אַרויס פון די כלים, האָט אַ בלייכער און אַ ציטערנדיקער זיך אומגעקערט מיטן רוקן צו דער קאָנוועגשאַן און מיטן פּנים צו דעם אַמעריקא־נער פלאָג, וואָס איז געהאַנגען אויף דער בינע און געוומען שרייען אין אַ מין היסטעריע:

— אָט דאָס איז די פאַן, וואָס וועט אונדז פירן צו פריי־הייט! אָט די שטערן און פּאַסן, ניט די רעוואָלוציאָנערע יינגלעך און מיידלעך זיינען אונדזערע וועגווייזער!

עס האָבן אים, וויזט אויס, אויסגעפעלט ווערטער אין יידיש, וויל ער איז באַלד אַריבער אויף ענגליש און ווידער אויף יידיש, און האָט געשריגן מיט אַזאַ קול, אַז ס׳איז אוממעגלעך געווען צו פאַרשטיין וואָס ער רעדט. צוזאַמען מיט דער גרופּע דעלעגאַטן, צווישן וועלכע כ׳האָב זיך גע־פונען אויף דער בינע, האָבן מיר געוומען מורא האָבן, אַז מיט דעם מענטשן זאָל עפּעס ניט פּאַסירן — און רעדן צווישן זיך ווי אים אָפּצושטעלן און אַרויסנעמען פון זאָל.

ענדלעך האָט אב. קאַהאַן געענדיקט זיין „רעדע“ און איז אַרײַנגעלאָפן הינטער דער בינע. דער פּאַרזיצער האָט געשלאָסן די זיצונג. אַ גרופּע מקורבים האָט אַרומגערינגלט „געוואָסע קאַהאַנען“ און האָט אים אַרויסגעפירט אין דרויסן צו באַרואיקן אים. איך מיט אַ פּאָר פריינט זיינען אויך אַרויסגעגאַנגען און זיינען אַריין אין אַ דערבייאיקער קא־פעטעריע. אַ ווייל שפּעטער איז אַהין אַרײַנגעקומען אויך אב. קאַהאַן מיט זיינע באַגלייטער. קאַהאַן האָט ניט גע־קאָנט קומען צו זיך פון דער באַליידיקונג. ער האָט גע־האַלטן אין איין איבערחזרן:

— איך קען זיי, די סמאַרקאָטשעס. איך קען זיי גוט. זיי קלאָפן ביי מיר אַפּ די טירן, איך זאָל זיי געבן דזשאַבס. אַז איך גיב זיי ניט קיין דזשאַבס בין איך אַ שלעכטער רע־דאַקטאָר און זיי זידלען מיך...

און פלוצלונג האָט ער מיין גרויסער איבערראַשונג אַ קער געטאָן זיך אין מיין זייט און האָט אויסגערופן:

— אָט דיזער מאָן מעג מיך יאָ זידלען. איך האָב אים געגעבן אַ דזשאַב און ער האָט ניט געוואָלט נעמען. ער מעג זידלען, אָבער ניט זיי...

דעם זעלביקן אָוונט האָט זיך אב. קאַהאַן צוריקגעקערט קיין ניו־יאָרק. אין „פאָרווערטס“ איז וועגן דעם אינצידענט אין זאָל, נאָטירלעך, מיט קיין וואָרט ניט דערמאָנט געווארן...

*
**

אב. קאַהאַן פלעגט זייער לייכט „פאַרגעסן“, אָדער לכתחילה ניט געדענקען קיין נעמען. „דיזער מאָן“ פלעגט ביי אים זייער אָפט פאַרבייטן דעם נאָמען פון דעם מענטשן, וועגן וועלכן ער האָט גערעדט. באַזונדערס, נאָטירלעך, איז עס געווען מיט די מענטשן, מיט וועלכע ער איז געווען אומצופרידן, אָדער האָט פיינט געהאַט (און אַזעלכע מענטשן זיינען געווען גאָר אַ סך). פונדעסטוועגן, וועגן ער האָט צו־ליב דעם „פאָרווערטס“ געדאַרפט האָבן אַ מענטשן, אפילו אַזאַ, וועלכן ער האָט זייער פיינט געהאַט, איז ער גרייט גע־ווען אפילו אַראָפּצונעמען אים פון דער תליה. איך האָב געהאַט אַ גוטע געלעגנהייט צו איבערצייגן זיך אין דעם מיט יאָרן שפּעטער.

געווען איז עס סוף דעצעמבער 1919, איך בין געווען אויפן וועג צוריק קיין אַמעריקע פון דעם סאָוועטנפאַרבאַנד און פוילן. וועגן איך בין געקומען קיין בערלין האָט מיך אָפּגעזוכט דער דאַרטיקער דעמאָלטדיקער קאָרעספּאָנדענט פון „פאָרווערטס“, שיפרין, און האָט מיר איבערגעגעבן אַ טעלעגראַפּישע אינלאָדונג פון אב. קאַהאַנען אָנצוהייבן שרייבן אין „פאָרווערטס“. גלייכצייטיק האָב איך זיך דער־וואוסט, אַז הערמאַן בערנשטיין, וועלכער איז געווען דער אָפּיציעלער רעדאַקטאָר פון „טאָג“, וועט כ׳האָב דאָרטן גע־אַרבעט פאַר מיין אָפּפּאָרן קיין רוסלאַנד, האָט מיך „לויט אַלטער פריינטשאַפט“ אַנאַנסירט אַלס מיטאַרבעטער פון זיין נייער צייטונג, „היינט“. איך האָב תיכף געלאָזן וויסן סיי אב. קאַהאַנען, סיי הערמאַן בערנשטיינען, אַז אייַדער איך קער זיך אום קיין ניו־יאָרק וויל איך ניט מאַכן קיין שום פאַר־פליכטונגען.

וועגן כ׳האָב זיך צוריקגעקערט קיין ניו־יאָרק אין פעברו־אַר 1920, האָב איך געטראָפן אַזאַ לאָגע: דער „היינט“ איז געווען אַן אויסגעשפּראָכן אַנטי־סאָוועטישע צייטונג, וואָס איז, דאָכט זיך ספּעציעל געשאַפן געווארן צוליב אַנטי־באָלשע־וויסטישער פּראָפּאַגאַנדע צווישן יידן. דער „טאָג“ איז גע־ווארן אַ דורכאויס ציוניסטישע צייטונג מיט אַ שטאַרקן אַנ־טי־סאָוועטישן ריח. דער „פאָרווערטס“ האָט זיך צו מיין גרויס פאַרוואונדערונג געהאַלטן מער אָדער ווייניקער קא־רעקט צו דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע (דערהויפּט דערפאַר, וויל זי האָט געקעמפט פאַר שלום און האָט אום־געבראַכט די ראַמאַנאָוס), און מ׳האָט מיר אפילו באַוויזן אַן אַרטיקל, אין וועלכן אב. קאַהאַן האָט געלויבט די סאָוועט־טישע רעוואָלוציע און אים פאַרענדיקט מיט „טהרי טשירס פאַר די באָלשעוויקעס!“... עס איז אויסגעקומען, אַז די אינצידענט יידישע צייטונג, וואָס האָט דעמאָלט דערלויבט אַ מער אָדער ווייניקער סימפּאַטיש וואַרט וועגן דער סאָוועטי־שער רעוואָלוציע איז געווען דער „פאָרווערטס“. דער פאָר־שטאַרבענער ב. וולאַדעק, וועלכן כ׳האָב געקענט נאָך פון אַמאָל, פון ווילנע, האָט אַרויסגעווייזן אַ באַזונדערע אינטע־רעס צו דעם אַז איך זאָל נעמען שרייבן אין „פאָרווערטס“ און נאָך אַ געשפּרעך מיט אב. קאַהאַנען און אַ שריפטלעכן אָפּמאַך, אין וועלכן אב. קאַהאַן האָט זיך פאַרפליכטעט צו דרוקן מיינע אַרטיקלען וועגן סאָוועטנפאַרבאַנד אין שום ענ־דערונגען אין אינהאַלט, קעפּ און שפּראַך, האָב איך אין מערץ 1920 אָנגעהויבן דרוקן זיך אין „פאָרווערטס“.

איך האָב געדרוקט מיינע אַרטיקלען אין „פֿאָרווערטס" אין 1920, אין משך פון אַ 5—6 חדשים. לויטן אָפּמאַך מיט אב. קאַהאַנען האָב איך געגעבן צווייַ אַרטיקלען אַ וואָך, דער־הויפּט וועגן סאָוועטנפֿאַרבאַנד און וועגן בירגער־קריג אין אוקראַינע. דער אָפּמאַך איז געווען, אַז איך זאָל דערציילן, באַשרייבן וואָס עס קומט פֿאָר און וואָס איך האָב געזען, ניט שרייבן קיין פֿאַליטישע אָפּהאַנדלונגען. איך האָב זיך באַ־מיט צו דערפילן דעם אָפּמאַך, אַרײַנטוענדיק אין מיינע אַר־טיקלען אַזוי פיל פֿאַליטיק, וויפל ס׳איז מעגלעך געווען.

די ערשטע 3־4 חדשים, ווען דאָס וואָס כ׳האָב דערציילט האָט נאָך געהאַט דעם טעם פון נייקייט, האָט אב. קאַהאַן גע־דרוקט די אַרטיקלען, ווי איך פלעג זיי אים איבערגעבן, אָדער אַריינשיקן. אָבער שפּעטער האָב איך דערפילט, אַז עפּעס אַ פיינטלעכע האַנט פֿאָרקעט זיך אַרום אין די אַר־טיקלען. זייער אינהאַלט איז, חלילה, ניט געווענדערט געוואָרן, אָבער ס׳האָבן זיך ווי פון דער העלער הויט געזומען וווייזן אין זיי אַלץ אָפּטער און אָפּטער „ענגלישע" ווערטער, וועלכע כ׳האָב בפירוש ניט אַריינגעשטעלט אין זיי. ווען איך האָב געפרעגט דעם קאָרעקטאָר פון וואַנען אַזעלכע ווערטער נע־מען זיך אין מיינע אַרטיקלען, האָט ער געטענהט, אַז ער וויסט ניט פון וואָס צו זאָגן. ענדלעך, ווען איך האָב אים צוגעקוועטשט צום וואַנט און צוגעזאָגט צו מאַכן אַ סקאַנ־דאַל, האָט ער מיר אויסגעזאָגט דעם סוד:

— וואָס האָט איר טענות צו מיר? רעדט מיט גענאָסע קאַהאַנען...

אַרויסגעשטעלט האָט זיך, אַז „גענאָסע קאַהאַן" האָט, ניט זאָגנדיק מיר קיין וואָרט, גענומען „אונטערזאַלצן" מיינע אַר־טיקלען מיט „פֿאָטיאָ"־ווערטער, וויסנדיק, אַז איך וועל עס ניט וועלן ליידן. שפּעטער אַביסל האָבן זיך איבער מיינע אַר־טיקלען אַ פֿאָר מאָל באַווייזן „סענסאַציאָנעלע" קעפּלעך אַנ־שטאָט די, וועלכע איך האָב אַרויפגעשטעלט. ענדלעך זיינען אַ פֿאָר מיינע אַרטיקלען „פֿאַרפֿאַלן" געוואָרן (עס האָט זיך געהאַנדלט, גענדענק איך, וועגן דער ראָלע פון די מענשעווי־קעס און עסערן אין די קאָנטר־רעוואָלוציאָנערע אַרמייען) און וועלן כ׳האָב געפרעגט ביי קאַהאַנען, וואָס עס איז געוואָרן מיט זיי, האָט ער זיך פֿאַרטיפט אין עפּעס אַ מאַנוסקריפּט און מיר געענטפֿערט, אַז ער וויסט ניט, ער וועט אַ קוק טאָן, נאָר ער האָט איצט קיין צייט ניט.

איך האָב דערפילט, אַז מיין „נוצלעכקייט" פֿאַרן „פֿאָר־ווערטס", פֿונקט ווי זיין „נוצלעכקייט" פֿאַר מיר פֿאַרענדיקט זיך, — און איידער די לאַגע איז נאָך מער פֿאַרשאַרפט גע־וואָרן האָב איך אויפגעהערט אַרויפגיין אין „פֿאָרווערטס", אויפגעהערט אַריינשיקן מיינע אַרטיקלען און מיר זיינען זיך פריינטלעך צעגאַנגען. דער פֿאַרשטאַרבענער וולאַדעק האָט מיר פֿאַרגעשלאָגן, אַז אויב איך ווייל, וועט ער קריגן פֿאַר מיר אַ „פֿאַרגיטיקונג" פֿאַר עטלעכע וואָכן געהאַלט, אָבער איך האָב אים געבעטן ניט „איבערצושטרענגען" זיך. אַזוי האָט זיך געענדיקט מיין מיטאַרבעטערשאַפט אין „פֿאָרווערטס". ווי זאָגט מען: „גענוגן די ליבע איז אַן פריידן, אַן טרויער איז גענוגן דאָס שיידן".

שפּעטער זיינען צו מיר דערגאַנגען „פֿאָטשטן", אַז אב. קאַהאַן האָט מיך כלומרש אָפּגעזאָגט פון „פֿאָרווערטס", ווייל איך קאָן קיין יידיש ניט שרייבן. אָבער אויב קאַהאַן האָט אפילו אַזוינס געזאָגט, האָב איך זיך פון דעם זייער ווייניק גענומען צום הארצן...

*
**

איך קאָן זיך פונדעסטוועגן ניט באַקלאָגן, אַז אין דער צייט, וואָס איך האָב געאַרבעט אין „פֿאָרווערטס" זאָל זיך אב. קאַהאַן האָבן באַצויגן צו מיר אָפּן שלעכט, פיינטלעך, אָדער אפילו גראָב. פֿאַרקערט, די ערשטע פֿאָר חדשים איז ער אפילו געווען גאָר פריינטלעך און פלעגט ביים באַגעגענען זיך מיט מיר פֿאַרפירן מיט מיר קורצע געשפּרעכן, אָפּט אויף רוסיש. מערקווירדיק איז אָבער, אַז הגם ער האָט אַ פֿאָר מאָל „אַראָפּגענומען די האַנט פון הארצן" און האָט גע־זאָגט, אַז מיינע אַרטיקלען זייענען „אינטערעסאַנט", האָט ער אין די געשפּרעכן מיט מיר קיינמאָל ניט אַרויסגעווייזן דעם מינדסטן אינטערעס, אַ פֿאַזיטיוון, אָדער נעגאַטיוון, צו דעם וואָס עס קומט באמת פֿאָר אין סאָוועטנפֿאַרבאַנד, ווי אַזוי דער בירגער־קריג איז פֿאָרגעקומען, ווי דאָס פֿאַלק פילט, ווי די פֿאַרשיידענע פֿאַרטייען האָבן זיך געפילט. פֿאָר אים איז, ווי עס זעט אויס, געווען פולשטענדיק גענוג דאָס וואָס איך האָב געשריבן אין מיינע אַרטיקלען, גענוג פֿאָר די לייענער פון „פֿאָרווערטס". קיין אייגענעם אינטערעס צו דער רוסלענ־דישער רעוואָלוציע האָט ער ניט אַרויסגעוויזן.

בלויז איינמאָל, גענדענק איך, האָב איך געטראָפן אב. קאַהאַנען אין רעדאַקציע־צימער פֿאַרקאָכט אין אַ הייסער דיס־קוסיע מיט ה. בורגינען, וועלכער האָט דעמאָלט נאָך געאָר־בעט אין „פֿאָרווערטס". בורגין איז געווען זייער אַ אינטע־ליגענטער און באַלעזענער מענטש און אב. קאַהאַן האָט אים דערפֿאָר געהאַלטן פֿאָר אַ בטלן, וואָס פֿאַרשטייט ניט קיין פֿראַקטישע ענינים. צו יענער צייט איז בורגין שוין געווען אַ קאָמוניסט און האָט ניט באַהאַלטן זיין באַגייסטערונג פֿאָר דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע.

די דיסקוסיע, ביי וועלכער איך האָב געטראָפן אב. קאַהאַנען מיט בורגינען, איז געווען וועגן לענינס שטעלונג צו דער מלוכה. אב. קאַהאַן האָט, ווי עס זעט אויס, איבערגעלייענט אַ פֿאָר בלעטלעך (זיכער ניט מער) פון לענינס „מלוכה און רעוואָלוציע" און האָט אין דער „דיסקוסיע" מיט בורגינען געמאַכט דאָס גרעסטע געלעכטער פון לענינס דערקלע־רונג, אַז די מלוכה איז אַ קלאַסן־מיטל אין די הענט פון די הערשנדיקע קלאַסן כדי אָנצוהאַלטן די מאַכט. בורגין האָט זיך ניט אונטערגעגעבן און האָט פֿאַרטיידיקט דעם מאַרקסיסטישן שטאַנדפּונקט אין דער פראַגע. דערזעענדיק מיך, האָט קאַהאַן אַ זאָג געטאָן:

— מיך וויל ער ניט הערן. זאָגט איר כאָטש אים, אַז דאָס איז אַ משוגעת.

— ס׳איז ניט קיין משוגעת און ניט קיין נייס, — האָב איך זיך אָפּגערופן, — קאַרל מאַרקס האָט שוין לאַנג כאַ־ראַקטעריזירט די מלוכה אַלס קלאַסן־מיטל פון די הערשנ־דיקע קלאַסן, וואָס וועט אָפּגעשאַפט ווערן ווען ס׳וועט אייני־געשטעלט ווערן אַ קלאַסנלאָזע געזעלשאַפט.

— זייט איר דאָך פונקט אַזוי משוגע ווי בורגין, — האָט זיך אב. קאַהאַן אָפּגערופן מיט אַ זיגעריש געלעכטער. — וואָס דערציילט איר מיר וועגן מאַרקסן, אַז אָט האָב איך

פאַר זיך דאַלס רוסישן סלאָוואַר (ווערטערבוך), וואָס איז אַרויס איידער מען האָט נאָך געוואוסט וועגן מאַרקסן, און דאָרטן שטייט בפירוש, אַז אַ מלוכה איז אַ טעריטאָריע מיט באַשטימטע גרענעצן און אַ צענטראַלער רעגירונג...

דאַלס רוסישער סלאָוואַר פון פאַר הונדערט יאָר איז אין דעם פאַל געווען אב. קאַהאַנס לעצטער „אַפּיללאָזער גע־ריכט" אין אַ צענטראַלער פראַגע פון דער סאָציאַליסטישער וועלט־אָנשויאונג. דאָס איז געווען די ריכטיקע מאָס פון אב. קאַהאַנס סאָציאַליזם, סאָציאַליסטישן וויסן און אינטע־ליגענץ...

***

אב. קאַהאַן האָט אין רעדאַקציע פון „פאָרווערטס" גע־האַט זייער ווייניק פריינט, אָבער דערפאַר אַ סך פיינט, יעדנ־פאַלס מענטשן, וועלכע ער האָט פיינט געהאַט און ווען ער האָט געקאָנט האָט ער זיי געטאָן צום טויט.

איך דערמאָן זיך דאָס בילד פון דעם אַלטן זאַמעטקינען, וועלכער איז געקומען מיט קאַהאַנען קיין אַמעריקע אין איין צייט און האָט געהאָלפן שאַפן דעם „פאָרווערטס" נאָך איידער אב. קאַהאַן האָט אים איבערגענומען. זאַמעטקין איז געווען אַ טומלדיקער, אָבער זייער נאַאיווער מענטש, וואָס האָט אויף זיין גאַנץ לעבן איינגעהאַלטן ביי זיך דעם אידעאַליזם פון אַ גימנאַזיסט פון 4טן קלאַס. פון דער היים איז ער בעצם געווען אַ „רוסישער" אינטעליגענט און האָט אָט די „רוסישע אינטעליגענטישאַפט" דורכגעטראָגן דורך זיין גאַנץ לעבן אין אַמעריקע.

אב. קאַהאַן האָט, איך ווייס ניט פאַרוואָס און צוליב וועלכע אַלטע חשבונות, פיינט געהאַט זאַמעטקינען און האָט אים ניט געלאָזן דרוקן זיך אין „פאָרווערטס". אָבער אַזוי ווי זאַמעטקין האָט געהאַט אַלטע פאַרדינסטן פאַר דער באַ־וועגונג, האָט די „פאָרווערטס"־אַסאָסיעישאָן באַשטימט פאַר אים אַ וועכנטלעכן געהאַלט פאַר „איבערזעצן ראָמאַנען פון רוסיש". אב. קאַהאַן האָט די ראָמאַנען ניט געדאַרפט און פון זאַמעטקינס איבערזעצונגען ניט געהאַלטן, — אָבער ער איז באַשטאַנען אויף דעם, אַז זאַמעטקין זאָל יעדן פריי־טיק ברענגען אים אַ פּאַק איבערגעזעצטע בלעטלעך און ער פלעגט זיי פאַר זאַמעטקינס אויגן אָפט אַריינרוקן אין פּאַ־פּיר־קאָרב... נאָך אַזאַ באַזוך ביי קאַהאַנען פלעגט זאַמעט־קין באַזונדערס שטאַרק טומלען אין דער דעמאָלטדיקער ליטעראַרישער קיבעצאַרניע, אין שלומס קאַפע, און פלעגט סטראַשען, אַז ער וועט ניט שווייגן, ער וועט זיך אָפּרעכע־נען מיט דעם... מיט דעם... נאָר אָנרופן קאַהאַנס נאָמען פלעגט ער פונדעסטוועגן אויסמיידן, מורא האָבנדיק צו פאַר־לירן זיין פּרנסה...

אין 1920 האָט אין „פאָרווערטס", — ווידער קעגן ווילן פון אב. קאַהאַנען, אָבער לויט אַ באַשלוס פון דער „פאָר־ווערטס"־אַסאָסיעישאָן — נאָך געאַרבעט דער אַלטער מ. ווינטשעווסקי, וועלכער האָט געהאַט אין נאָגל מער סאָציאַ־ליזם און זשורנאַליסטישן טאַלאַנט, איידער אב. קאַהאַן אין קאָפּ. האָט זיך אב. קאַהאַן אָפּגערעכנט מיט מ. ווינטשעוו־סקין אויף אַן אמת סאָדיסטישן אופן: ער האָט אַוועקגע־זעצט דעם אַלטן סאָציאַליסטישן קעמפער און דיכטער ביי אַ ספּעציעלער אַרבעט: אויסקלייבן פון אַלטע הומאָריסטי־שע זשורנאַלן אַ „טעגלעכן וויץ" פאַרן „פאָרווערטס" (קיין אייגענעם וויץ האָט ווינטשעווסקי ניט געטאָרט געבן).

אין איין שיינעם טאָג האָט ווינטשעווסקי, וועלכער פלעגט טאָן זיין „אַרבעט" אין אַ באַזונדערן צימערל, געפונען זיין שרייב־טיש אַרויסגעשטעלט אין דעם אַלגעמיינעם רעדאַקציע־צימער. אויף זיין פּראָטעסט קעגן דעם האָט אב. קאַהאַן גע־ענטפערט אַז מ'דאַרף דעם צימער פאַר רעדאַקציע־צוועקן. די צוועקן, האָט זיך שפּעטער אַרויסגעשטעלט, זיינען געווען זייער וויכטיקע: חברה פלעגט זיך אַהין אַריינכאַפּן שפּילן אין קאָרטן... דערמיט, דאַכט זיך, האָט זיך מ. ווינטשעוו־סקיס מיטאַרבעטערשאַפט אין „פאָרווערטס" געענדיקט.

איך האָב מיט ס'רוב מיטאַרבעטער פון „פאָרווערטס" צו אָפט ניט פאַרבראַכט און ווייס ניט, ווי זיי האָבן זיך פּרי־וואַט באַצויגן צו דעם רעדאַקטאָר, וואָס האָט זיי באַטיטלט: „בעזגראַמעטנע סוואָלאָטשעס". אָבער איינמאָל איז מיר אויסגעקומען צו הערן אַ זייער כאַראַקטעריסטישע באַמער־קונג פון איינעם פון קאַהאַנס געטרייסטע רעדאַקציע־שקלאַפן, גאָטליבן. דער דאָזיקער גאָטליב, וועלכער האָט געשריבן אין „פאָרווערטס" ראָמאַנען און קליפּינג־אַרטיקלען און דאַכט זיך, נייס אויך און האָט אַ חוץ דעם געאַרבעט פאַרן „בינטל בריוו" און געגעבן עצות „בינטל"־קליענטן, איז לויט אַלע סמנים געווען אַ גרויסער פּחדן און פאַר אב. קאַהאַנען האָט ער געציטערט אימת מות. איך ווייס ניט, צי ער איז ווען עס איז געווען אב. קאַהאַנס פּריוואַטער סעקרעטאַר, נאָר איין אַרבעט פלעגט ער טאָן פאַר קאַהאַנען יעדן טאָג: ער פלעגט יעדן פרימאָרגן דורכקוקן אַלע יידישע צייטונגען און וואו נאָר ער פלעגט געפינען דערמאָנט אב. קאַהאַנס נאָמען, פלעגט ער עס אַרומרינגלען מיט אַ דיקן — רויטן, צי שוואַרצן — בלייפעדער און דערנאָך דעם גאַנצן פּאַק אַוועקלייגן אויף אב. קאַהאַנס דעסק.

— צו וואָס דאַרפט איר טאָן די דאָזיקע זלידנע אַרבעט, — האָב איך אַמאָל געפרעגט גאָטליבן, — ס'רוב פון אָט די צייטונגען זאָגן דאָך קיינמאָל ניט קיין גוט וואָרט וועגן אב. קאַהאַנען?

— זאָל ער פּלאַצן, — האָט גאָטליב שטיל אַ בורטשע געטאָן אויף מיין פראַגע און האָט זיך אַרומגעקוקט צי עמעצער, וואָס קאָן עס איבערטראָגן צו קאַהאַנען, הערט ניט...

אָט דאָס איז געווען די גייסטיקע און פּסיכאָלאָגישע אַט־מאָספערע, וואָס דער רעדאַקטאָר פון „פאָרווערטס", אב. קאַהאַן, האָט אַרום זיך געשאַפן...

אב. קאהאנס אנפאלן אויף שלום אשן

אין זיינע יעזוס־אנטדעקונגען האט שלום אש זיך אנגע־שטויסן אויף דעם ווידערשטאנד פון דער גאנצער יידישער פרעסע.

אבער אינטערעסאנט איז, וואס קעגן שלום אשן איז מיט א באזונדערן אימפעט ארויסגעטראטן זיין לאנג־יאריקער רעדאקטאר, ראטגעבער און פרייַנט, דער רעדאקטאר פון „פארווערטס", אב. קאהאן. אויסער א צאל ארטיקלען קעגן שלום אשן, וואס זיינען פאראיארן געדרוקט געווארן אין „פאר־ווערטס", האט אב. קאהאן ערשט ארויסגעלאזן וועגן דעם זעלביקן ענין א גאנץ ביכל אונטערן נאמען „שלום אשס נייַער וועג".

וואס וויל אב. קאהאן פון אשן? וואס פאר א טענות האט ער צו אים? פון וואס פאר א שטאנדפונקט טרעט ער ארויס קעגן אשן?

אב. קאהאנס איינציקע טענה קעגן אשן איז, אז ער האט זיך אונטערגענומען צו ווערן א רעליגיעזער רעפארמער און וויל פאראיניקן דעם יידישן גלויבן מיטן קריסטלעכן. אמת, אב. קאהאן דערקלערט וועגן זיך אליין, אין סאמע אנהייב פון זיין ביכל, אז ער איז „אבסאלוט ניט רעליגיעז, א פריידענקער אין דעם פולסטן זין פון ווארט" (ז. 4). אויב ער איז טאקע „אבסאלוט ניט רעליגיעז", איז וואס ארט אים, וויַ אזוי שלום אש גלויבט, צי ער וויל פארקריסטלעכן זיין יידישן גאט, אדער פארייַדישן זיין קריסטלעכן גאט? וואס ארט אים, צי שלום אש גלויב אין דעם „יידישן משיח", אדער אין דעם קריסטלעכן? אויב אב. קאהאן איז „א פריידענקער אין פולסטן זין פון ווארט", וואלט ער דאך געמעגט וויסן, אז פון איין זייט פארפאלגט א פריידענקער קיינעם ניט פאר זיינע אויפ־ריכטיקע רעליגיעזע איבערצייגונגען, און פון דער אנדערער זייט איז ער קעגן אלע רעליגיעס און זוכט צו באווייזן זייער פעלערהאפטיקייט, פארפירערישקייט און שעדלעכקייט.

אבער אב. קאהאן איז זייער אן אייגנארטיקער „פריידע־קער". ער דערקלערט, אז „צו דער יידישער אמונה האבן מיר אן איינגעוואָרצלטן רעספעקט" און אז דער דאזיקער „געפיל איז א טיפער און א אינטימער". און טאקע אט צוליב דעם דאזיקן „רעספעקט" קאן אב. קאהאן בשום אופן ניט פאר־טראגן, וואס בעת „יידן אנערקענען ניט יעזוסן אלס הייליקן געטלעכן מאן און שלום אש אנערקענט אים יא. ניט נאר אנערקענט ער דעם, וואס רעכנט זיך פאר דעם גרינדער פון דער קריסטלעכער רעליגיע, נאר ער שטעלט אים העכער פאר משהן, און העכער פון די יידישע נביאים"...

פארשטייען מיר, ווען אן ארטאדאקסיש פרומער ייד זאל פאר אזא זאך פארדאמען שלום אשן. א פרומער, רעליגיעזער ייד מעג אינזען אין שלום אש „נאזארין" און „אין וואס איך גלויב" א פראבע אונטערצוגראבן די יידישע רעליגיע און צו באקערן די יידן צום קריסטנטום. אבער וואס פאר א טענות קאן א פריידענקער האבן קעגן דעם, וואס שלום אש וויזט ארויס אזא אכטונג צו דעם קריסטלעכן גלויבן און צום באגרינדער פון קריסטנטום?

משמעות, אז עפעס איז דער מער מיט אב. קאהאנס „פריידענקערייַ", און אז פון דער דאזיקער פריידענקעריי איז ביי אים איצט פארבליבן ניט מער, ווי פון זיין אמאליקן „סאציאליזמוס"...

אב. קאהאן האט געמאכט, ווי מען זאגט, א „דזשאב" איבער שלום אשן. מיט זיין געווייַנלעכער בארעדעוודיקייט, מיט זיין פייַאיקייט צו מאכן פון א וואָרט א קוואָרט און איבער־צוחזרן די דאזיקע קוואָרט מיט ווערטער ביז חלשות, האט ער נאכגעפאלגט און אויסגעציטירט פון שלום אשס „נאזארין", פון זיין פאראיאריקן לאנגן „ענטפער" אין „פארווערטס" און טיילווייַז פון זיין נייַעם בוך „וואס איז בעליוו" יעדן וואָרט און פראזע, וואס ווייזט, אז אש אנערקענט יעזוסן פאר משיחן און אז ער זוכט צו באקערן די יידן צו דעם דאזיקן „משיח". אבער וואס טוט אב. קאהאן מיט די דאזיקע ציטאטעס? ער קריטיקירט אים ניט ווי א פריידענקער, וואס זוכט אנצו־ווייזן, אז שלום אש גאנצע רעליגיעזע גריבלעניש איז דורכ־אויס פאלש און פארפירעריש. ער קריטיקירט אים ניט פון א פילאסאפיש־מאטעריאליסטישן שטאנדפונקט, וואס נעמט אוועק די באזע פון שלום אש גאנצן פאק מיט „הייליקע" פסוקים און פרומע בויך־סברות און חקירות און באווייזט די ערדישע רעאקציאנערישקייט פון שלום אש עקסקורסיעס אין הימל. אב. קאהאן טרעט ארויס אנטקעגן אשן מיט א טאן און מיט פארוואורפן פון א פרומען יידישלעכן אינקוויזיטאר. אט איז, למשל, א כאראקטעריסטיש קעפל איבער איינעם, דעם פערטן, קאפיטל פון אב. קאהאנס בוך:

„אש גלויבט ניט, אז יעזוס איז גאט. — גלויבט ער אויך ניט, אז ער איז משיח? — די קריסטלעכע דרייַ־איניקייט און דער איין־איינציקער גאט פון די יידן".

אזא מין קעפל וואלט זיך זייער געפאסט פאר א רב, וואס נעמט אשן אויף א „דאפראס" וועגן דעם, צי ער גלויבט אין אלע תרי"ג מצוות און אין אלע דרייצן עיקרים, און צי ער טראגט כשרע ציצית.

דערמיט וויל איך ניט זאגן, אז אין דעם גאנצן שטרענגן „פארהער", וואס אב. קאהאן מאכט שלום אשן, זיינען ניט פארן קיין ריכטיקע פונקטן. אב. קאהאן טרעפט אן צווייפל אין ציל, וועג ער באשולדיקט אשן, אז זיין „נאזארין" איז ניט קיין היסטארישער ראמאן, נאר א היסטארישע פאלסיפיקאציע. וועג היסטארישע, אדער אפילו לעגענדארישע פערזאנען וועלן ארויסגעבראכט אין א היסטארישן ראמאן, קאנען זיי האנדלען און רעדן בלויז אזוי, אדער אין גייסט פון דעם, ווי די געשיכטע, אדער לעגענדע דערציילט וועגן זיי. אויב דער שרייבער שרייבט צו די דאזיקע פערזאנען האנדלונגען און ווערטער, וואס זיינען אין פולן היפוך מיט דעם, וואס מיר ווייסן וועגן

„מארגן־פרייהייט", 8טן יוני, 1941. אן אפשאצונג וועגן שלום אשן — זע אין אפטייל 3, ליטעראטור־קריטיק.—רעד.

זיי, איז דאָס שוין ניט קיין היסטאָרישער ראָמאַן, נאָר אַ פּעל־שונג, וואָס קאָן שטאַמען פון איינעם פון די צוויי קוואַלן: אָדער פון דעם, וואָס דער שרייבער איז ניט באַקאַנט מיט דער עפּאָכע און מיט די פּערזאָנען, וועלכע ער האָט זיך אונ־טערגענומען באַשרייבן; אָדער ער האָט אַ וועלכן עס איז ספּעציעלן ציל, צוליב וועלכן ער פאַלסיפיצירט די געשיכט־לעכע פאַקטן און טראַדיציעס.

אב. קאַהאַן ווייזט אָן, אַז ווען שלום אַש ברענגט אַרויס אַזעלכע יידישע פירער פון דער צייט פון דער אַנטשטייאונג פון קריסטנטום, ווי רבי גמליאל און יוחנן בן זכאי און דערציילט אין זייער נאָמען וועגן זייער גוואַלדיקער פאַרערונג פון יע־זוסן און פון זיין לערע, בעת אַזוינס איז ניט געווען און האָט בשום אופן ניט געקאָנט זיין, באַגייט דאָ שלום אַש אַ פעלשונג מיט אַ ספּעציעלן צוועק, כדי אויסצונוצן פאַר דער קריסטלע־כער רעליגיעזער פּראָפּאַגאַנדע די נעמען און דעם אויטאָרי־טעט פון גרויסע יידישע רעליגיעזע פירער.

דאָס איז אָן צווייפל ריכטיק. און אב. קאַהאַן איז גערעכט אויך ווען ער מאַכט צו־נישט שלום אַשס טענה, אַז ער האָט מיט זיינע נייסטע ביכער „געהאָלפן דעם יידישן פאָלק באַ־קעמפן דעם אַנטיסעמיטיזם" דורך דעם, וואָס ער האָט אין זיי כלומרשט דערוויזן, אַז שולדיק אין יעזוסעס קרייציקונג (אויב ס'איז געווען און אויב ס'איז פאָרגעקומען אַ קרייציקונג) זיי־נען געווען ניט די יידן, נאָר די רוימער. וואָרום ערשטנס האָט עס שלום אַש אפילו ניט געפּרואווט דערווייזן, — פאַר־קערט, אין „נאַזאַרין" שפּילן די יידן זייער אַ גרויסע ראָלע אין ברענגען יעזוסן צו זיין טויט; און צווייטנס איז עס דאָך בכלל אַ נאַרישקייט איינצורעדן זיך און אַנדערע, אַז דער איצטיקער אַנטיסעמיטיזם איז באַגרינדעט אויף דער בלו־טיקער לעגענדע וועגן יעזוסעס קרייציקונג.

אָבער אב. קאַהאַן באַנוגנט זיך ניט מיט די דאָזיקע ריכ־טיקע אָנווייזונגען. ער טרעט אַרויס קעגן אַשן דערהויפּט אַלס אַ היציקער פאַרטיידיקער פון דער יידישער רעליגיע קעגן דער קריסטלעכער; ער שטעלט זיך איין און פאָדערט „גערעכטיקייט" פאַר יענע פאַרצייטיקע כהנים גדולים, וואָס פלעגן שינדן אַ הויט פון פאָלק און פאַרקויפן עס אויף רעכטס און אויף לינקס, און ער ווערט דערביי אַזוי מיטגעריסן פון דעם רחמנות צו זיי, אַז ער דערקלערט מיט פּאַטאָס:

„איך שטעל זיך פאָר, ווי די באַשולדיקטע כהנים גדולים רעדן צו אונדז פון זייערע קברים און אַפּעלירן אין נאָמען פון גערעכטיקייט מען זאָל רעווידירן דעם משפּט איבער זיי און אויסהערן זייער צד"...

קיין וויכטיקערע אַרבעטן האָבן מיר שוין איצט ניט...

די הויפּט־זאַך אָבער, וואָס עס רעגט אויף אב. קאַהאַנען ביי אַשן, איז דאָס, וואָס אַש האָט געפונען אַ גוט וואָרט פאַר דער קריסטלעכער רעליגיע און זוכט אַ דערנעענטערונג אויף דעם באָדן צווישן יידן און קריסטן. אב. קאַהאַן, דער „פריי־דענקער אין פולסטן זין פון וואָרט", קאָן דאָס בשום אופן ניט דערלאָזן:

„פּרואווט אַ זאָג טאָן — שרייבט ער (ז. 64) — ווי אַש זאָגט, אַז יעזוס איז אַ הייליקער און אַז די יידישע אמונה דאַרף אים אַריינגעמען און אַז זי דאַרף פאַראייניקט ווערן מיט דעם קריסטלעכן גלויבן, וועט אויסברעכן אַ וואולקאַן ביי אים (ביי אַן אָרטאָדאָקסישן יידן) אין האַרצן. קלויזנערס באַמערקונג, אַז די צוויי רעליגיעס קאָנען ניט האָבן קיין שייכות איינע מיט דער אַנדערער, קאָן נאָר אַרויסרופן די וואַ־רעמסטע צופרידנקייט אין אַ יידיש האַרץ"...

און ווי פילט וועגן דעם אב. קאַהאַן אַליין? ביי אים ברעכט אויס „אַ וואולקאַן אין האַרצן", וואָרום פון זיין „פריידענקע־ריי" איז שוין ביי אים לאַנג קיין שפּור ניט געבליבן. ער לעבט זיך אַזוי שטאַרק איין אין דעם פרומען „וואולקאַן", אַז ווען ער דערמאָנט אין איין אָרט וועגן גלחים, וואָס וואַרפן אָפּ דעם גלויבן אין די פאַרשיידענע ניסים און מופתים, וואָס ווערן דערציילט וועגן יעזוסן, וואַרפט זיי אב. קאַהאַן פאָר, אַז „אייניקע פון זיי דערגייען אין זייער ליבעראַליזם צו פאַ־נאַטיזם"... (ז. 21).

מען וואָלט געקאָנט ציטירן פון אב. קאַהאַנס ביכל אַ מאַסע שטעלן, אין וועלכע ער אַטאַקירט אַשן ניט ווי אַ פריידענקער, וואָס איז בכלל קעגן דעם גאַנצן רעליגיעזן טשאַד, און ניט ווי אַ סאָציאַליסט, וואָס זעט דעם אַנטי־סאָציאַלן, רעאַקציאָנערן הינדערגרונט פון אַשס יעזוס־זוכענישן, — נאָר ווי אַ פאַנאַ־טישער פרומאַק, וואָס קאָן גאָר ניט דערלאָזן דעם געדאַנק, אַז עמעצער זאָל זאָגן אַ גוט וואָרט, אָדער זוכן אַ גוט קערנדל אין אַ פרעמדער רעליגיע.

און דערמיט גופא גיט זיך אב. קאַהאַן אַרויס: אב. קאַהאַן זאָגט איינס און מיינט עפּעס אַנדערש. אב. קאַהאַנען גייט ניט אין באַקעמפן אַשס רעאַקציאָנערן וועג, — אויף וועלכן ער האָט אָנגעהויבן גיין נאָך אין „פאָרווערטס" און טאַקע מיט אב. קאַהאַנס הילף. אים גייט אין „פאַרריכטן" שלום אַשן דערפאַר, ווייל יענער האָט ווידערשפּעניקט אין אים.

צום סוף אַ פּאָר טשיקאַווע קלייניקייטן. אב. קאַהאַן שרייבט שוין אַ יאָר 50 און רעדאַקטירט דעם „פאָרווערטס" אַ יאָר 40. ער האָט זיך שטענדיק באַרימט דערמיט, אַז ער שרייבט און פאַרלאַנגט פון זיינע מיטאַרבעטער, אַז זיי זאָלן שרייבן אַ „פּליינעם יידיש". איז אָט זיינען אַ פּאָר פיינע מוס־טערן פון דעם אב. קאַהאַנישן „פּליינעם יידיש":

„דאָ מוז צו אַזאַ כלל געלייגט ווערן אַ באַשטימטער גרע־נעץ" (ז. 50).

„איך קאָן ניט זאָגן, אַז יעדע איינצלהייט פון דער פּאַ־סירונג רופט אַרויס מיין פולשטענדיקע איינפאַרשטאַנדי־קייט" (ז. 42).

און אָט איז אַ אמתער פּערל:

„פון דעם האָט זיך ביי ר' יוחנן בן זכאי צוזאַמענגעשטעלט אַ גרויסע דאגה"...

דער „סטיל" איז אין דעם פאַל דער שפּיגל פון דעם מענטשן...

אב. קאַהאַנס בוך וועגן „שלום אַשס נייעם וועג" איז טי־פּיש פאַר דעם היפּאָקריטישן וועג, פול מיט פאַלשע אָנשטעלן, אויף וועלכע דער רעדאַקטאָר פון „פאָרווערטס" איז געגאַנגען דעם גרעסטן טייל פון זיין לעבן.

אַ בלבול אויף יידיש און אויף יידישע שרייבער

אין „פֿאָרווערטס" פון 26טן יולי איז דערשינען אַן אַר־טיקל אונטערן נאָמען: „פֿאַרוואָס שילדערט ניט דער יידי־שער שרייבער אַמעריקע", פון דעם ספּעציעלן ליטעראַרישן טעאָרעטיקער און שונדיסט פון „פֿאָרווערטס", יצחק וואַר־שאָווסקי (באַשעווים).

דער שרייבער שטעלט די קלאָץ־קשיא מיט אַן ערנסטער מינע, ווי דאָס וואָלט געווען אַ גוט־באַקאַנטער, פּעסטגעשטעל־טער פּאַקט, וועגן וועלכן עס קאָנען צוויי מיינונגען ניט זיין. אָבער זי איז אַ באַוואוסטזיניק־פֿאַלשע און איר איין־און־אייג־ציקער צוועק איז צו דערנידעריקן די יידישע ליטעראַטור און שרייבער אין אַמעריקע צוזאַמען מיט דער יידישער שפּראַך.

מיט עטלעכע יאָר צוריק, אין סאַמע ברען פון דער מלחמה און פון דער פֿאַרניכטונג פון די פּוילישׂ־יידישע שרייבער און זייערע ווערק אין היטלערס גאַז־אויוונס, האָט דער זעלביקער יצחק וואַרשאַווסקי (דעמאָלט אונטער זיין „אייגע־נעם" נאָמען, באַשעווים) אָפּגעדרוקט אין דער „צוקונפט" אַ שענדלעכן פֿאַסקווייל, אין וועלכן ער האָט געזוכט צו מאַכן צו שאַנד און צו שפּאָט די גאַנצע יידישע ליטעראַטור און אירע שרייבער פון דעם פֿאַרמלחמהדיקן פּויל. דער דאָזיקער פֿאַסקווייל האָט דעמאָלט אַרויסגערופֿן גרויס אויפרעגונג בײַ יעדן אייגעם וועמען עס איז הייליק דער אַנדענק פון די אום־געבראַכטע שרייבער־קדושים. בײַ יעדן אייגעם — אַ חוץ, נאַ־טירלעך, אין „פֿאָרווערטס". און איצט זוכט דער זעלביקער באַ־שעווים אונטער זיין אַנדער פּסעוודאָנים צו מאַכן דעם זעל־ביקן „דזשאָב" איבער דער יידישער ליטעראַטור און אירע שרייבער אין אַמעריקע.

קיין וואונדער איז עס ניט. דער ליטעראַרישער „טעַ־רעטיקער" פון „פֿאָרווערטס" גייט אין דעם פּרט אין די פּוס־טריט פון אָב. קאָהאַנען. דערמאָנט דאָך וואַרשאַווסקי אין זיין אַרטיקל, אַז

„אָב קאָהאַן דערציילט אין זיינע מעמואַרן, אַז ער האָט גוואַלדיק מקנא געווען יענע, וואָס האָבן ניט גע־קענט קיין יידיש. קאָהאַן האָט שוין דעמאָלט געריידט גוט (?) רוסיש, אָבער דער געדאַנק, אַז ער קען יידיש איז געווען פֿאַר אים אין יענער צייט אַ שטיק דערניד־רונג... די דאָזיקע דערשיינונג איז ניט קיין זעלטנקייט אפילו היינט צו טאָג אין אונדזער פרייער אַמעריקע. קענען יידיש האָט געהייסן זיין אַ טייל פון קאָבצאַנסק, גלופּסק, בערדיטשעוו..."

און אויב אָב. קאָהאַן האָט געמעגט אַזוי טראַכטן און פונדעסטוועגן וועלן אַ „סוקסעס" אין „פֿאָרווערטס" און אין „אונדזער פרייער אַמעריקע", איז מיט וואָס איז אַ וואַרשאַוו־סקי־באַשעווים ערגער פון אים?

י. וואַרשאַווסקי גיט צו, אַז „דער גאַנצער (?) מינדער־ווערטיקייט קאָמפּלעקס פון דעם מאָדערנעם ייד דריקט זיך אויס אין זיין אַנטלויפן פון יידיש". און ווי כאַראַקטעריזירט ער, וואַרשאַווסקי, אַליין אונדזער יידישע שפּראַך?

„דאָס לשון — שרייבט ער — פון די מאַרק־יידענעס, די בטלנים, די פרומאַקעס, די טיקערינס, דאָס לשון וואָס האָט ניט קיין גראַמאַטיק, קיין סינטאַקסיס, קיין לייב און לעבן און וואָס דריקט אויס אין יעדן אויסדרוק (דריקט אויס אין אויסדרוק? — מ. כ.) אין יעדער שפּראַכלעכער תנועה דעם יידישן גלות, די יידישע טראַגעדיע".

באַמערקט: אין דעם צעטל פון „מאַרק־יידענעס, בטלנים, פרומאַקעס, טיקערינס" האָט דער ליטעראַרישער „טעאָרעטיקער" פון „פֿאָרווערטס" פֿאַרגעסן אַרייַנצושטעלן אַזאַ „אומבאַדייטנדיקע" גרופּע, ווי די יידישע אַרבעטער און זייער יידישע אינטעליגענץ. פילייכט האָט ער „פֿאַרגעסן" וועגן זיי — ס'איז דאָך „באַקאַנט", אַז ביי יידן זיינען פֿאַראַן מער בטלנים, איידער אַרבעטער און מער „טיקערינס", איידער אינטעליגענץ, — אָבער די פֿאַרגעסלעכקייט איז ניט קיין צופֿעליקע: זי איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די, וואָס באַציען זיך פון אויבן אַראָפּ, מיט פֿאַראַכטונג צום יידישן אַרבעטער און צו זיין קולטור. און די דאָזיקע פֿאַראַכטונג איז ביים „פֿאָרווערטס", לויט אב. קאָהאַנס טראַדיציע, ניט קיין צופֿאַל, נאָר אַ פּרינציפּ.

אַז די כאַראַקטעריסטיק פון דער יידישער שפּראַך, וואָס יצחק וואַרשאַווסקי גיט אין זיין אַרטיקל, איז ניט קיין צו־פֿעליקע „בולבע", נאָר אַ טייל פון זיין גאַנצער „טעאָריע" און באַציאונג צו דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור (און ניט נאָר צו דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע) קאָן מען זען פון די פֿאַלגנדיקע „פּערל" אין זיין אַרטיקל:

„מענדעלע (מוכר ספרים) — פֿאַרזיכערט ער — האָט אויסגענוצט זיינע גאַנצע פּייאיקייטן אַרונטערצוריסן אַן רחמנות דעם יידיש־רעדנדיקן ייד, דעם גלופּסקער, דעם קאָבצאַנסקער. שלום־עליכם האָט אים גוטמוטיק אויס־לאַכט, אָבער אַלץ אויסגעלאַכט. פֿרץ האָט געפֿראַווט גע־פינען אין פֿאַלקס־לעבן פּערל און באַגרינדן יידיש, ווי אַ גלייכבאַרעכטיקטן לשון, אָבער אפילו ער איז געווען אויף דעם געביט אַ געשפּאַלטענער מענטש... ביי אַזאַ בא־ציאונג צו יידיש איז יידישע ליטעראַטור באַלד פון אַנ־הייב געווען פֿאַרמשפּט צו בלייבן אַ פֿראַדוקט פון אַן פֿאַר דעם פֿרימיטיוון מענטשן".

דאָס הייסט, סיי דער יידישער שרייבער, סיי דער יידי־שער לייענער זיינען געווען אַן פֿאַרבליבן „פֿרימיטיווע מענטשן", מענטשן פון אַ זייער נידעריקן קולטור־שטאַנד, אומווויסנדיקע מענטשן. טאָמער זייט איר ניט זיכער אין דעם, טייטשט עס דער „פֿאָרווערטס"־טעאָרעטיקער תיכף אויס: „פּריער אַדער שפּעטער האָבן זיך געמומען צו יידיש בלויז יענע וואָס האָבן פּשוט ניט געהאַט די פּייאיקייטן צו דערלערנען אַן אַנדער שפּראַך"...

„מאָרגן־פֿרייהייט", 2טן און 9טן אויגוסט, 1953.

(וועדליק אַ זעלבסט־אַטעסטאַציע פון אַ „פאַרוועדטס"־שרייבער איז עס אפשר ניט שלעכט, אָבער וואָס גיט אַזאַ „פרימיטיוון" מענטשן דאָס רעכט צו פּסקענען שאלות וועגן שפראַך, ליטעראַטור און קולטור פון אונדזער פאָלק?...).

און אויב אַזוי איז שוין דער ענטפער אויף דער קלאָץ־קשיא וועגן דעם „פאַרוואָס שילדערט ניט דער יידישער שרייבער אַמעריקע?" קלאָר פאַר זיך אַליין: דער יידישער שרייבער איז פרימיטיוו און אומוויסנדיק און דער יידישער לייענער איז צו אומוויסנדיק און פרימיטיוו צו פאַרשטיין וואָס אַמעריקע איז...

אַז דאָס איז אַ וויסטער, בייזוויליקער בלבול סיי אויף די יידיש־רעדנדיקע מאַסן, סיי אויף די יידישע שרייבער פון אַמעריקע און ספּעציעל אויף די יידישע קלאַסיקער, מענדעלע, שלום־עליכם און פרץ, איז קלאָר פאַר יעדן גראַמעטנעם מענטשן.

וואַרשאַווסקי האָט געמאַכט אַ שקר־בלבול אויף די קלאַסיקער פון דער יידישער ליטעראַטור, אויף מענדעלען, שלום־עליכמען און פּרצן, וועלכע ער האָט אַרויסגעשטעלט שיער־ניט אַלס שונאים פון די יידישע מאַסן. לאַמיר דאָ נאָכאַמאָל ציטירן דעם דאָזיקן „פּערל" פון דעם „פאַר־וועטס"־פאַסקווילאַנט:

„מענדעלע — פאַרזיכערט ער, — האָט אויסגענוצט זיינע גאַנצע פּייאיקייטן אַרונטערצוריסן אַן רחמנות דעם יידיש־רעדנדיקן יידן, דעם גלופּסקער, דעם קאַבצאַנסקער. שלום־עליכם האָט אים גוטמוטיק אויסגעלאַכט, אָבער אַלץ אויסגעלאַכט; פרץ האָט געפּראָווט געפּינען אין פאָלקס־לעבן פּערל און באַגרינדן (?) יידיש. אָבער אפילו ער איז געווען אויף דעם געביט אַ געשפּאָלטענער מענטש".

וואָס דאָס מיינט אַ „געשפּאָלטענער מענטש" ביי וואַרשאַווסקי־באַשעוויסן איז ניט קלאָר: משמעות אַ מענטש, וואָס האָט ניט געוואָלט, אָדער ניט געקאָנט „געפּינען אין פאָלקס־לעבן פּערל און באַגרינדן יידיש". אָבער יעדנפאָלס איז ער, ווי עס זעט אויס, אויך געווען פון דער פאַראָדע יידישע שרייבער, וואָס האָט אָדער אַרונטערגעריסן, אָדער אויסגעלאַכט דעם „יידיש־רעדנדיקן יידן".

וואונדערן זיך אויף דער דאָזיקער פאַרלוימדעריש־קייט חוצפּה פון דעם „פאַרוועדטס"־שונדיסט איז ניט נויטיק. אין דעם פּרט פאָלגט ער ניט נאָר נאָך די פּוסטריט פון זיין רבין, אב. קאַהאַנען, דעם זעלביקן, וואָס האָט „מקנא געווען יענע, וואָס האָבן ניט געקענט יידיש". ער שליסט זיך דאָ אָן אין דעם הייזעריקן כאָר פון דוד אייזנהאַרן, חיים ליבערמאַן און זייער גלייכן, וואָס האָט פאַר די לעצטע עטלעכע יאָר שוין געמאַכט עטלעכע צייטלאָזע פראָבעס אַרונטערצוריסן די קלאָסיקער פון דער יידישער ליטעראַטור צוליב זייער פראָגרעסיוויטעט און צו דערקלערן זייער קריטיק פון די רעאַקציאָנערע דערשייַנונגען און טיפּן אין יידישן לעבן אַלס אויסדרוק פון שנאה צום יידישן פאָלק.

איז אין דער פאַרלוימדונג פאַראַן כאָטש דער מינדסטער אַנדייט אויף אמת? פאַרשטייט זיך, אָן נייַן. ס'איז פונקט פאַרקערט.

האָט דאָך י. ל. פּרץ שוין אין אַנהייב פון זיין איבערגאַנג פון העבריאיש צו יידיש אין די 80ער יאָרן דערקלערט אין אַ בריוו צו זיין פרייַנד שמואל אשכנזי:

„מיט די אַלטע תלמודיסטן (קלעריקאַלן — מ. כ.) און בורזשואַזיע איז גאָרניט צו מאַכן. נאָר דער פּעבל (המון), די אַרבעטער־מאַסע, דאָס איז אַ פּעלד צו אַרבעטן. דאָס איז אָן אומגליקלעך פאָלק, אָבער אַ פייאיקס. דאָ גע־פינט זיך אַ סך אידעאַליזם. מען מוז זיי בילדן. מען דאַרף צו זיי רעדן אין זייער לשון, וועקן זייערע געדאַנקען. דער־פאַר שרייב איך איצט אין מאַמע־לשון. איך וויל שאַפן אַ יידישע ליטעראַטור, רעדן און שרייבן צום פאָלק אין זיין לשון".

ווי געפעלט אייך אַזאַ מין „אַרונטערריסן אַן רחמנות דעם יידיש־רעדנדיקן יידן?"

כמעט אין די זעלביקע וועלטער האָט מענדעלע מוכר ספרים מיט אַ 20 יאָר פאַר פּרצן דערקלערט זיין איבערגאַנג צו יידיש, זיין אַנטשלאָסנקייט צו שרייבן ניט אין העבריאיש פאַר אייניציקע, וואָס פאַרשטייען די שפּראַך, נאָר פאַר די ברייטע יידישן מאַסן אין זייער מאַמע־לשון, אין יידיש. אין זיין אויטאָביאָגראַפישן „ספר הזכרון" האָט מענדעלע געשריבן וועגן זיין באַציאונג צו יידיש און צום „יידיש־רעדנדיקן יידן":

„וואָס נוצט דעם שרייבער די גאַנצע מי זיינע און זיין האַרצנס־באַגער, ווי באַלד ער ברענגט דעם פאָלק קיין נוצן ניט? די דאָזיקע פראַגע: „פאַר וועמען אַרבעט איך?" האָט מיך ניט געלאָזן רוען. אונדזערע שרייבער, די בעלי הלשון (לשון קודש,—מ. כ.) האָבן געקוקט אויף יידיש פון אויבן אַראָפּ מיט דער גרעסטער פאַראַכטונג... און איך האָב צו זיך אַליין געזאָגט: זאָל זיין וואָס וועל, איך וועל זיך אָנ־נעמען פאַר דעם פאַרשטויסענעם יידיש און וועל נוצלעך זיין מיין פאָלק".

בלויז אַן אומפאַראַנטוואַרטלעכער שונדיסט קאָן זיך דער־וועגן צו דערקלערן, ווי דאָס טוט דער „פאַרוועדטס"־טעאַרע־טיקער פון ליטעראַטור, י. וואַרשאַווסקי־באַשעוויס, אַז דער אויטאָר פון דער „קליאַטשע", פון „ווינטשפינגערל", „קליין מענטשעלע", „פישקע דער קרומער", „די טאַקסע", „דער פּריזיוו" און די אַנדערע ווערק, וואָס זיינען דורכגעדרונגען מיט אַ טיפן וויטיק איבער די צרות און ליידן פון די יידישע מאַסן און מיט אַ שנאה צו די אונטערדריקער, האָט זיך פאַר־נומען מיט אַרונטערריסן אַן רחמנות דעם יידיש־רעדנ־דיקן יידן".

וואָס איז שייך שלום־עליכמען, וועלכער האָט געלאַכט מיט די יידישע מאַסן און האָט באַוואוסטזיניק זיי געמאַכט לאַכן און שטעלן זיך דערמיט העכער פון זייערע צרות און פאַרפאַלגער, לייקנט, נאַטירלעך, יעדע שורה שלום־עליכמס דעם וויסטן בלבול פון „אויסלאַכן" די יידישע מאַסן.

געווויס, שלום־עליכם האָט אויסגעלאַכט, מענדעלע האָט געשמיסן מיט פייערדיקע סאַטיריש בייטשן און פרץ האָט קריטיקירט, — אָבער וועמען? ניט דעם יידישן אַרבעטער און האַרפּאָשניק, וועלכן וואַרשאַווסקי־באַשעוויס באַצייכנט מיט דעם נאָמען „יידיש־רעדנדיקן יידן", נאָר די גבירים, די בורזשואַזיע, די שונאים פון פאַרפירער פון די יידישע מאַסן, וואָס זיינען, אגב, זייער אָפט געווען גראָד ניט קיין „יידיש־רעדנדיקע" און האָבן זיך, ווי אב. קאַהאַן און זיינע נאָכפּאָלגער גראָד געשעמט מיט יידיש.

באַצייכענען די קריטיק פון די פאַרפירער און אונטער־דריקער פון די יידישע מאַסן אַלס „אומברחמנותדיקן אַרונ־טערריסן פון דעם יידיש־רעדנדיקן יידן", מיינט אידענטיפי־צירן זיך גראָד מיט די פאַרפירער און אונטערדריקער. וועלן דער שונד־טעאַרעטיקער פון „פאַרוועדטס" טוט עס, איז עס אפשר ניט מער, ווי נאַטירלעך, כאָטש דאָס וועדט ניט וויניי־קער עקלהאַפט.

אָבער וואָס איז מכוח וואַרשאַווסקי־באַשעוויסעס קלאָץ־

קשיא: „פאַרוואָס שילדערט ניט דער יידישער שרייבער אַמעריקע?" איז אין דעם פאַראַן כאָטש אַ וואָרט אמת? ניין, אפילו ניט קיין אות אמת. ס'איז פּונקט ווי דער בלבול אויף די קלאַסיקער פון דער יידישער ליטעראַטור אַ בייזווי־ליקער און עם־הארצישער ליגן, וואָס ווערט פאַרשפּרייט צו־ליב אומריינע צוועקן.

געוויס, אין אַמעריקע זיינען פאַראַן יידישע שרייבער, וואָס לעבן דאָ לאַנגע יאָרן און שרייבן ניט וועגן אַמעריקע. למשל, טאַקע וואַרשאַווסקי־באַשעוויס אַליין, וואָס איז שוין, אויב איך האָב קיין טעות ניט, אַ צוואַנציק יאָר אין אַמעריקע; למשל, זלמן שניאור, דער אַלטער העברייאישער דיכטער, וואָס איז אין אַמעריקע געוואָרן אַ יידישער ראָמאַנען־שרייבער, אָבער האָט קיין איין שורה ניט אָנגעשריבן וועגן אַמעריקע; למשל, באַשעוויסעס פאַרשטאָרבענער ברודער, י. י. זינגער, וועלכער האָט דווקא זייער אַ סך געשריבן אין אַמעריקע, אָבער קיין וואָרט ניט וועגן אַמעריקע; למשל, דער פאַר־שטאָבענער גרויסער דיכטער, אברהם רייזען, וועלכער האָט פאַר די לעצטע 24 יאָר פון זיין לעבן ניט אָנגעשריבן קיין שורה וועגן אַמעריקע אין דער צייטונג, אין וועלכער ער האָט וועכנטלעך געדרוקט זיינע לידער און דערציילונגען, און נאָך און נאָך.

אָבער מעשה שטן זיינען דאָס אַלץ געווען, אָדער פאַר־בליבן שרייבער פון „פאָרווערטס", — און עס זעט זייער שטאַרק אויס, אַז גראָד דער „פאָרווערטס" האָט פון זיי געפאָדערט, אַז זיי זאָלן, חלילה, ניט אַרויסרייסן זיך מיט אַ וואָרט וועגן אַמעריקע. אָנשטאָט צו פרעגן: „פאַרוואָס שילדערט ניט דער יידישער שרייבער אַמעריקע?" וואָלט דער „פאָרווערטס"־שונ־דיסט בעסער געדאַרפט פרעגן: „פאַרוואָס לאָזט ניט די 'פאָר־ווערטס'־רעדאַקציע אירע נאָוועליסטן, דערציילער און דיכ־טער, אַ חוץ די פשוטע שונדיסטן, צו שרייבן וועגן אַמעריקע?"

וואָס איז שייך די יידישע שרייבער אין אַמעריקע בכלל, קאָנען זיי מיט פאַראַכטונג אָפּוואַרפן די קלאָץ־קשיא פון דעם „פאָרווערטס"־„טעאָרעטיקער" און אָנווייזן אויף דעם, אַז דער גרעסטער טייל פון זייערע שאַפונגען האָט צו טאָן דווקא מיט אַמעריקע, — און ניט נאָר מיט דעם יידישן אימיגראַנט אין אַמעריקע (וואָס ער געהערט, נאַטירלעך, אויך צו אַמע־ריקע), נאָר מיט דער ווייטער און ברייטער אַמעריקע בכלל.

די קלאַסיקער פון דער אַמעריקאַנער יידישער ליטעראַ־טור, ווינטשעווסקי, באָווישאָווער, עדעלשטאַדט, ראָזענפעלד האָבן געשריבן דערהויפּט וועגן אַמעריקע און מיט זייערע ווערק אַקטיוו געקעמפט פאַר אַ בעסערער און שענערער אַמעריקע ניט גראָד פאַר יידן אַליין. דער פאַרשטאָרבענער ל. קאָברין האָט געשריבן ראָמאַנען און דראַמען וועגן אַמע־ריקע און די פּראָבלעמען פון יידן אין אַמעריקע איידער נאָך באַשעוויס האָט געקאָנט האַלטן אַ פּען אין האַנט. אייזיק ראַבאָי האָט אָנהייבנדיק מיט זיין ראָמאַן „דער יידישער קאובאָי" געשאַפן אַ גאַנצע ריי גרויסע ווערק, וואָס שטעלן מיט זיך פאָר אַן עפּאָפּייע פון יידישן לעבן אין אַמעריקע, פון דער אַמעריקאַנער ווייטער און ברייטער פּרעריע און שטאָט.

דוד איגנאַטאָוו האָט געמאָלט אַמעריקע אין זיין „קעסל־גרוב". שלום אַש האָט געשאַפן זיין „אָנקל מאָזעס" און „איסט־ריווער", אין וועלכע מען זעט ניט נאָר דעם אימיגראַנטישן פאָלקלאָר, נאָר די סאָציאַלע סביבה און פּראָבלעמען פון דעם אַמעריקאַנער פאָלק. י. אָפּאַטאָשו שרייבט זייער אָפט וועגן אַמעריקע. וועגן אַמעריקע האָט געשריבן לאַמעד שאַפּיראָ — זיין „ניו יאָרקיש" און „דער אַמעריקאַנער שד" זיינען גלענצנדיקע מוסטערן פון אַמעריקאַנער שילדערונגען אין דער יידישער ליטעראַטור. ערשט ניט לאַנג צוריק איז אין ניו־יאָרק אַרויס י. א. ראָנטשס גרויסער טרילאָגיע־ראָמאַן „מאָטעק און סאַלטשע", וואָס זיין גרעסטער טייל שטעלט מיט זיך פאָר אַ ברייט בילד פון דער היינטיקער אַמעריקע. כאַ־ווער־פּאַווער האָט געשאַפן עטלעכע גרעסערע ראָמאַנען וועגן דעם יידישן לעבן אויף אַ ברייטן אַמעריקאַנער הינטערגרונט. אפילו דער פאַרשטאָרבענער פּרץ הירשביין, וואָס האָט דאַכט זיך, מיט ביידע פיס געשטעקט אין דער אַלטער היים, און דוד פּינסקי, וועלכער איז פרי פאַרזונקען געוואָרן אין אַ שמאָל־קעפּיקן ציוניסטישן נאַציאָנאַליזם, — אפילו זיי האָבן גע־שאַפן גרויסע ראָמאַנען וועגן אַמעריקע (למשל, הירשביינס „בבל"), וואָס זיינען פול מיט היינטצייטיקע אַמעריקאַנער און זייערע פּראָבלעמען.

מען וואָלט געקאָנט ברענגען נאָך און נאָך נעמען, ווי מ. באָרנשטיין, פּעסי באַך, ב. מילער, מ. א. סול, ב. גלאַזמאַן, דוד קעשיר, לייב סאָברין און נאָך און נאָך, צענדליקער און צענדליקער יידישע שרייבער (און זאָלן מיר מוחל זיין די, וואָס איך דערמאָן דאָ ניט צוליב מאַנגל אין פּלאַץ, אָדער שלעכטן זכרון), וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין דער אויס־בילדונג פון דער אַמעריקאַנער יידישער פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור מיט גרעסערע נאָוועלן און דערציילונג־זאַמלונ־גען וועגן אַמעריקע.

וועגן די יידישע דיכטער איז אָפּגערעדט. אין דער אַמע־ריקאַנער יידישער דיכטונג האָבן די איבערלעבונגען און ביל־דער פון דער „אַלטער היים", פון קאַבצאַנסק, קאַסרילעווקע און יעהופּעץ גראָד פאַרנומען דעם קלענסטן אָרט. זיי האָבן אָנגעהויבן אָפּרופן זיך אויף אַמעריקע און שילדערן זי כמעט נאָך זייערע ערשטע טריט אין דער ליטעראַטור. אין יהואָשעס לידער און פּאָעמעס האָט אַמעריקע געפונען אַ זייער בולטע אָפּשפּיגלונג. י. י. שוואַרץ איז געווען איינער פון די ערשטע צו מאָלן אַזאַ אינערלעך אַמעריקאַנער ווינקל, ווי „קענטאָקי". ל. מילער האָט אין זיין בוך „דאָ איז מיין היים" געגעבן אַ ברייטע שילדערונג פון קאַליפאָרניע. ז. וויינפּער האָט אונדז געגעבן „גרענד קעניאָן". משה לייב האַלפּערן האָט אַ סך געשריבן וועגן ניו־יאָרק. בוכשטעבלעך הונדערטער אַמערי־קאַנער יידישע דיכטער, פון די סאַמע ערשטע און עלטסטע ביז די נייסטע און יינגסטע האָבן שטענדיק מיט גרויס אינטע־רעס און אָפט מיט זייער אַ היפּשער מייסטערשאַפט, וואָס קאָן זיך דרייסט פאַרגלייכן מיט די בעסטע מוסטערן פון דער ענגליש־אַמעריקאַנער דיכטונג, געשילדערט און באַזונגען אַמעריקע.

פרעגן דעריבער: „פאַרוואָס שילדערט ניט דער יידי־שער שרייבער אַמעריקע?", ווי דאָס טוט דער שונד־„טעאָ־רעטיקער" פון „פאָרווערטס", מיינט באַוואוסטזיניק איגנאָ־רירן און אַוועקמאַכן מיט דער האַנט די גאַנצע יידישע ליטע־ראַטור, וואָס איז פאַר מער ווי אַ האַלבן יאָרהונדערט געשאַפן געוואָרן אין אַמעריקע און וועגן אַמעריקע. דאָס מיינט מאַכן אויף איר אַ שקר־בלבול און זוכן צו פאַרלייקענען זי, כדי זי צו דערנידעריקן און אומברענגען.

אַ פּעלשונג פון דער געשיכטע און דער ראָלע פון יידיש

די אַנטשטייאונג פון דער מלוכה ישראל, וואָס איז פון אַנהייב אַן אַריינגעפאַלן אונטער דעם איינפלוס פון דעם ציוניסטישן מין נאַציאָנאַליזם און אונטער דער אָנפירונג פון דער סאָציאַל־נאַציאָנאַליסטישער מפא״י, האָט ווידער באַנייט די אַלטע פּראָגע וועגן דער ראָלע און צוקונפט פון יידיש אין יידישן לעבן. אין ישראל גופא פאַרזיכערט די הערשנדיקע מאַכט, אַז העבריאיש איז דאָרטן שוין געוואָרן די נאַציאָנאַלע שפּראַך, און אַז יידיש האָט דאָרטן דעריבער ניט געהאַט און האָט ניט קיין שום צוקונפט, אויסער אַ מער אָדער ווייניקער „אַרויסגעהאַלפענעם״ אונטערגאַנג. דאָרטן, אין ישראל, איז שוין אפילו געשאַפן געוואָרן אַ ספּעציעלער לאָזונג פון „עקדה־יידיש״. עס זאָל הייסן, אַז פונקט ווי אַברהם אָבינו האָט זיך לויט גאָטס באַפעל ניט אָפּגעשטעלט צו ברענגען צו דער עקדה זיין געליבטן זון יצחק, אַזוי דאַרפן זיך היינט די אָנהענגער פון דעם יידישן רענעסאַנס אין ישראל אַנטשליסן צו ברענגען זייער קולטור־שפּראַך, יידיש, אַלס קרבן אויף דער עקדה.

אמת, לויט דער ביבלישער לעגענדע האָט גאָט אין דער אמתן גאָרניט געוואָלט, אַז אברהם זאָל מקריב זיין יצחקן אויף דער עקדה; ער האָט בלויז געוואָלט אויספּרובירן אים, צי ער איז געטריי זיין גאָט צו פאָלגן אַלץ, וואָס ער הייסט אים,—און ווען אברהם האָט אויפגעהויבן איבער יצחקן אויף דער עקדה דעם מעסער, האָט זיך גאָט תכיף אַריינגעמישט און ניט דער־לאָזט, אַז ער זאָל פאַרגיסן אפילו אין טראָפן בלוט פון יצחקן...

איז ווען מיר זאָלן שוין אפילו איינשטימען, אַז די מלוכה ישראל איז דער נייער יידישער גאָט, און אַז דער דאָזיקער גאָט פאָדערט, אַז די דאָרטיקע יידן זאָלן אַרויסווייזן זייער געטריישאפט צו אים דורך זייער גרייטקייט „אומצוברענגען אויף דער עקדה״ זייער לעבעדיקע (און ס׳רוב איינציקע און באַליבטע) שפּראַך, יידיש, וואָלט מען אויך געדאַרפט דערוואַרטן, אַז וויי נאָר עמעצער וועט פּרואוון אויפהייבן די האַנט, אָדער די צונג קעגן דער יידישער שפּראַך, זאָל זיך דער גאָט (אָדער די רעגירונג) פון ישראל תיכף אַריינמישן און פאָר־באַטן פאַרגיסן אפילו איין טראָפן בלוט אירן.

אָבער די מאָדערנע נאַציאָנאַליסטישע געטער זיינען, ווי עס שיינט, געקנאַטן פון אַ גאַנץ באַזונדערן טייג. זיי וואָלטן זיך, וואַרשיינלעך, ניט זייער שטאַרק געגומען צום הארצן, ווען דער פאַרצייטיקער אברהם אָבינו וואָלט טאַקע געקוילעט זיין באַליבטן בן־יחיד, און זיי באַשטייען, יעדנפאַלס, איצט אויף דעם, אַז יידיש זאָל „געבראַכט ווערן אַ קרבן אויף דער עקדה״, דאָס הייסט: אומגעבראַכט ווערן, און ניט נאָר אויפן באָדן פון ישראל, אויף וועלכן זיי ווילן פאַרזיכערן די מאַנאַ־פּאָל פון העברייאיש (און דורך דעם די אויבער־האַנט פון די, וואָס האָבן זיך באַצייטנס אויסגעלערנט העברייאיש), נאָר אויך אויפן באָדן פון די „גלות״־לענדער, און באַזונדערס — פון די אַמעריקאַנער לענדער מיט די פאַראייניקטע שטאַטן אין שפּיץ.

מיט עטלעכע חדשים צוריק, אין מערץ, האָבן זיי אפילו געשיקט צוליב דעם קיין אַמעריקע אַ שליח מיוחד, דעם „באַ־וואוסטן״ (מיט וואָס?) העברייאישן דיכטער ש. שלום און ער האָט געזוכט צו פאַרשפּרייטן דעם צאַצקעדיקן לאָזונג וועגן „עקדת־יידיש״ אויך אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

ווי אַ פאַלק (ניט קיין יחיד) קאָן זיך אָפּזאָגן פון זיין שפּראַך און זי „מקריב זיין אויף דער עקדה״, איז ניט גאָר קלאָר. אַ פאַלק, וואָס וואָלט זיך פלוצלונג אָפּגעזאָגט פון זיין שפּראַך און פון זיין קולטור, אפילו ווען עס וואָלט געקאָנט, וואָלט געגליכן געוואָרן צו אייגעם, וואָס איז שטום, טויב און בלינד און ווייסט ניט אויף וואָס פאַר אַ וועלט ער איז. אָבער פאַר די עקדה־ברענגער איז דאָס, משמעות, ניט קיין שטערונג. אדרבא, פאַר־קערט, אויף בלינדע, שטומע און טויבע איז לייכטער צו פאַרן רייטנדיק. און אויב העברייאיש איז דער גייסטיקער קאָפּיטאַל פון אַ קליינער מינדערהייט, איז דאָס פאַרשטומען און פאַר־בלענדן דאָס פאַלק דאָס בעסטע מיטל איינצוהאַלטן די פּריוווי־לעגיעס, וואָס דער דאָזיקער קאָפּיטאַל גיט זיי.

*
**

די שטיצער פון דער העברייאישער אַלייהערשאַפט און פון „עקדת־יידיש״ קומען פון פאַרשיידענע קריזן און צוליב פאַרשיידענע מאָטיוון. אייניקע פון זיי זוכן אַרויפצוקריכן אויף אַ „טעאָרעטישער״ הויך און אַנדערע ספּעציאַליזירן זיך דער־הויפּט אויף „פּראַקטיק״ פון עקדת־יידיש.

צווישן די נייע „טעאָרעטיקער״ פון „עקדת־יידיש״ געפּי־נען מיר איצט, צום באַדויערן, אַזאַ פּראָמינענטן יידישן גע־שיכטע־פאָרשער, ווי דר. סעמיל ראָטה. דר. ראָטה איז אַן ענגלישער ייִד, געבוירן אין לאָנדאָן אין 1890, געענדיקט דעם אַריסטאָקראַטישן ענגלישן אַקספאָרד קאַלעדזש, און אָנהייבנ־דיק אין 1925 מיט היסטאָרישע אַרבעטן וועגן איטאַליע, האָט ער זיך שפּעטער ספּעציאַליזירט אויף דער יידישער געשיכטע אין דער מיטלאַלטערלעכער איטאַליע און טיילווייז אין ענגלאַנד.

דאָס איז, נאַטירלעך, זייער שיין פון זיין זייט און מיר זיי־נען גרייט אָפּצושאַצן זיינע אַנטדעקונגען, סברות און השערות אויף די געביטן, אין וועלכע ער האָט זיך ספּעציאַליזירט. אָבער אָט האָט ער אָנגעשריבן אין דעם „נעשאָנאַל דזשואיש מאָנטהלי״, זשורנאַל פון „בני ברית״ (אַפּריל 1950), אַן אָר־טיקל אונטערן נאָמען: „די פונקציע פון יידיש״, מיט אַן אונ־טערקעפל: „עס האָט געדינט אַ טייל פון דעם יידישן פאָלק אַ קורצע צייט אין זיין געשיכטע און ווערט איצט שנעל אויס־געלאָשן״. און לייענט מען איבער דעם דאָזיקן אַרטיקל, מוז מען אַ טראָכט טאָן: וואו נעמט זיך ביי אַן ערנסטן וויסנשאַפט־לעכן געשיכטע־פאָרשער — און דערצו נאָך פון יידישער גע־

„יידישע קולטור״, יוני 1950.

שיכטע — אַזאַ אומפאַראַנטוואָרטלעכקייט און — לאָמיר אָנ־רופן דאָס קינד מיטן נאָמען — אַזאַ אומפאַרשעמטע אומוויסנ־קייט.

קען דר. סעסיל ראָטה יידיש? איז ער באַקאַנט מיט דער יידישער ליטעראַטור און קולטור אין דער יידישער שפּראַך? האָט ער ווען עס איז ערנסט שטודירט, אָדער געפּרואוועט באַ־קענען זיך מיט דער געשיכטע פון יידיש און מיט דער ראָלע, וואָס די שפּראַך האָט געשפּילט און שפּילט ביז איצט אין יידישן לעבן? עס הייבט זיך ניט אָן! דער געלערנטער דאָק־טאָר האָט אפילו דעם מוט אָנצוהייבן זיין אַרטיקל מיט אַ דער־קלערונג, אַז „איך וויס זייער וויניק פון דער דאָזיקער שפּראַך, הגם איך וואָלט זיך געוואונטשן צו קענען. איך האָב זייער זעלטן געהערט רעדן אָרום מיר די דאָזיקע שפּראַך אין מיין יוגנט, הגם איך פּאַרשטיי, אַז פון געוויסע שטאַנדפּונקטן וואָלט געווען בעסער, ווען איך וואָלט עס יאָ (געהערט). איך קאָן לייענען יידיש בלויז מיט די גרעסטע שוועריקייטן און האָב קיינמאָל ניט אויפגעהערט באַדויערן דעם פאַקט".

נאָר אַזאַ אַריינפיר וואָלט מען געדאַרפט דערוואַרטן, אַז אייגער, וואָס איז זיך מודה, אַז ער קען ניט און וויסט ניט און האָט ניט געהערט און איז ניט באַקאַנט, זאָל אַרויסוויזן דעם נויטיקן מינימום באַשיידנקייט און דערקלערן, אַז צו־ליב די אַלע אורזאַכן קאָן ער זיך ניט אונטערנעמען אַרויס־צוזאָגן זיין מיינונג וועגן דער ראָלע און צוקונפט פון יידיש.

אַזוי וואָלט ער זיכער געטאָן, ווען מען וואָלט ביי אים געפרעגט זיין מיינונג וועגן כינעזיש, יאַפּאַניש, אָדער דער שפּראַך און קולטור פון די אינדיאַנער. אָבער ווען עס קומט צו יידיש — וואָס האָט זיך אַזאַ פייגער מענטש ווי ער (אַ סימן: ער קען ניט קיין יידיש!) צו שעמען? וואַרפט ער אַוועק די באַשיידנקייט אָן אַ זייט און דערקלערט טאַקע באַלד נאָכן באַמערקן, אַז ער „ווייסט זייער וויניק פון דער דאָ־זיקער שפּראַך", אַז „מאַכנדיק קלאָר (?) מיין פאַזיציע, מוז איך צוגעבן, אַז עס זיינען פאַרשפּרייט אַ סך מיספאָר־שטייענישן וועגן דער ראָלע פון דער דאָזיקער שפּראַך, און אַז די אָכטונג, וואָס מען פילט צו איר אין געוויסע קרייזן, איז געבויט אויף אַ דורכאויס פאַלשער קאָנצעפּציע, וואָס איז פון אַ סך שטאַנדפּונקטן אָן אויסערסט אומגליקלעכע".

וואָס־זשע זיינען דאָס פאַר „פאַלשע קאָנצעפּציעס", וועלכע דר. ראָטה, וואָס באַרימט זיך מיט זיין אומוויסנקייט אין יידיש, פּרואווט צעשטערן, אָדער אָפּלייקענען?

עס שטעלט זיך, ערשטנס, אַרויס, אַז צום סוף פון דער לעצטער וועלט־מלחמה האָט ער, דר. ראָטה, זיך געטראָפן אין איטאַליע מיט אָן אַמעריקאַנישן ראַבאַי, אַ מיליטעריש־טשאַפּלעין, וואָס האָט זיך פאַר אים באַקלאָגט אויף דעם, וואָס די יידן, וואָס ער האָט געטראָפן אין איטאַליע, האָבן שוין אפילו „פאַרגעסן זייער יידיש". אַ חוץ דעם האָט ער, דר. ראָטה, זיך אָנגעשטויסן „אויף מער ווי אײַן ענגלישן, אַמעריקאַנישן, אָדער דרום־אַפריקאַנישן (יידישן) יונגמאַן, וואָס איז גע־ווען ביטער אַנטוישט פון דעם, וואָס ער האָט ניט געקאָנט געפינען קיינעם, וואָס זאָל צו אים רעדן יידיש בעת אַ בא־זוך אין אַ סינאַגאָגע אין עגיפּטן".

וואָס, אייגנטלעך, וויייז די דאָזיקע ביישפּילן? זיי וויייזן, אַז סיי דער אַמעריקאַנער טשאפּלעין אין איטאַליע, סיי די ענגלישע און דרום־אַפריקאַנישע יידישע יונגעלייט (וואַר־שיינלעך, סאָלדאַטן) האָבן, ניט געקוקט אויף דעם, וואָס זיי זיינען געקומען פון פאַרשיידענע לענדער מיט אַ דאַמינירנ־דיקער ענגלישער קולטור־שפּראַך, פונדעסטוועגן אַלע פאַר־שטאַנען יידיש, זיך געקאָנט צונויפּרעדן אויף יידיש און האָבן דערפאַר באַטראַכט יידיש אַלס אַ שפּראַך, אין וועלכער עס קאָנען זיך צונויפרעדן יידן פון פאַרשיידענע לענדער.

דר. ראָטה ברענגט די פאַקטן אַלס אַ ביישפּיל פון אומ־וויסנקייט פון די מענטשן, מיט וועלכע ער האָט זיך געטראָפן... דער פאַקט איז אָבער, אַז דער אומווויסנדיקער איז דאָ דווקא דער גרעלערנטער דר. ראָטה, וואָס נעמט זיך רעדן און אור־טיילן וועגן אַן ענין, וועגן וועלכן ער האָט ניט קיין באַגריף און צו וועלכן ער האָט, ווי עס זעט אויס, קיינמאָל ניט געפילט קיין אינטערעס. וואַרום אויב די יידישע יונגעלייט פון אַמע־ריקע, ענגלאַנד און דרום־אַפריקע וואָלטן אין עגיפּטן ניט באַגרענעצט זייער יידישן קאָנטאַקט בלויז מיט אַ באַזוך אין דער דאָרטיקער סינאַגאָגע, וואָלטן זיי סיי אין קאַירא, סיי אין אַלעקסאַנדריע און אפילו אין קלענערע עגיפּטישע שטעט אָן שוועריקייטן געקאָנט געפינען אַ זייער היפּשע צאָל יידן, וואָס ניט נאָר קאָן מען זיך מיט זיי צונויפרעדן אין יידיש, נאָר וואָס לעבן זיך בפירוש אויס אין דער דאָזיקער שפּראַך פערזענ־לעך, געזעלשאַפטלעך און קולטורעל.

וואָס שייך איטאַליע איז דאָרטן, באַזונדערס זינט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, שטענדיק געווען אַ היפּשע צאָל יידיש־רעדנדיקע, און נאָך דער לעצטער מלחמה איז דאָרטן, אין די „די פּי"־לאַגערן, אפילו אויף אַ צייט אויסגעוואַקסן אַ גאַנצע פאַרצווייגטע פּרעסע און ליטעראַטור אויף יידיש.

אמת, אין איטאַליע, פונקט ווי אין עגיפּטן, פונקט ווי אין יעדן אַנדער לאַנד אָן שום אויסנאַם, זיינען פאַראָן אַ גרעסערע אָדער קלענערע צאָל יידן, וואָס האָבן פאַרגעסן זייער יידיש, אָדער קלענערע צאָל יידן, וואָס האָבן פאַרגעסן זייער יידיש, אָדער האָבן די שפּראַך קיינמאָל ניט געקענט, וויל זייערע מוטער־שפּראַכן זיינען לכתחילה געווען אַנדערע. אָבער וועגן דעם זיינען ביי קיינעם קיין מיסקאָנצעפּציעס ניטא. דאָס איז אָן ערנסטע קולטור־פראָבלעם, וועגן וועלכער מען וויסט אויך אָן דער „אויפקלערונג" פון מענטשן, וואָס וויסן וועגן דעם גאָרניט.

דר. סעסיל ראָטה איז אָבער אַנטשלאָסן איין מאָל פאַר אַלע מאָל צו צעשטערן די „מיסקאָנצעפּציע פון אַ גרויסער צאָל יידישיסטן, וואָס באַדויערן די אָפּשוואַכונג פון יידיש אין אונדזערע טעג און רעדן (וועגן יידיש), ווי וועגן דער טראַדי־ציאָנעלער און נאַטירלעכער שפּראַך פון דעם יידישן פאָלק. מען פילט זיך — באַקלאָגט ער זיך — כמעט פאַרשעמט צו דאַרפן אַרויסטרעטן קעגן אַזאַ אומזיניקן און עלעמענטאַרן שטות". און גיט טאַקע באַלד זיין „אויפקלערונג", אַז:

„וואָס איז שייך שפּראַך, איז די געשיכטע פון די יידן, נאַטירלעך, אַ געשיכטע פון דער צעפאַלונג (דעזינטעגראַציע) פון דעם העברייִש (אָדער אַראַמייִש) רעדנדיקן עלעמענט אין מיטללענדישן מזרח, וואָס עס איז געווען דער גרויסער אויפטו פון אונדזער דור וויידער אויפצושטעלן אים. יידיש אָבער שטעלט מיט זיך פאַר דעם שפּראַכלעכן הינטערגרונט (אָדער טייל פון דעם שפּראַך־הינטערגרונט) פון בלויז איין סעקציע פון דעם יידישן פאָלק, דעם טייל, וואָס ס'איז אַנגע־נומען צו באַצייכענען מיטן נאָמען אשכנזים אָדער (אין דעם ברייטסטן זינען פון דעם טערמין) „דייטשן"(?).

לאָמיר זיך אויף אַ וויילע אָפּשטעלן אויף דעם דאָזיקן שטיק היסטאָרישע אומווויסנקייט, מיט וועלכער דער גע־לערנטער דר. סעסיל ראָטה שעמט זיך ניט אַרויסצוטרעטן. ס'איז, קודם־כל, פאַלש צו דערקלערן די געשיכטע פון

די יידן ווי די געשיכטע פון דער דעזינטעגראַציע פון דעם העבריאיש (אָדער אַראַמייאיש) רעדנדיקן עלעמענט. עס איז אַ פאַקט, אַז העבריאיש איז שוין ניט געווען די גערעדטע שפּראַך פון די יידן פאַר די לעצטע 250 יאָר פון דער פאַרצייטיקער יידישער מלוכה אין ארץ־ישראל. אפילו אין דער צייט, וועו יידן אין פאַלעסטינע האָבן זיך באַגוצט מיט העבריאיש, ווי מיט זייער געריעדטער שפּראַך, איז העבריאיש ניט געווען בלויז די שפּראַך פון יידן.

„העבריאיש איז געריעדט געווארן דורך אַ צאָל פעלקער אין און אויסער פאַלעסטינע... די פאַרבליבענע כנעניטישע אויפשריפטן און דער מאָאַבית־שטיין זיינען געשריבן אין העבריאיש. די שפּראַכן פון די פעניציער און קאַרטאַגענער שטעלן מיט זיך פאַר ניט מער ווי דיאַלעקט־וואַריאַציעס פון העבריאיש. העבריאיש איז געריעדט געווארן אין לאַנד כנען נאָר אריידער די יידן האָבן אינגענומען דאָס לאַנד און עס איז מעגלעך, אַז די יידן האָבן אַנגענומען די שפּראַך ערשט נאָכדעם, ווי זיי האָבן זיך דאָרטן באַזעצט" *).

דאָס מיינט, נאַטירלעך, ניט, אַז העבריאיש איז געווען אַ „פרעמדע" שפּראַך און ניט די שפּראַך פון די יידן. אויב אַ גרויסער — אין דעם פאַלעסטינער פעריאָד — טייל פון דעם יידישן פאָלק האָט אין משך פון אַ טויזנט יאָר (פון 13טן ביז 3טן יאָרהונדערט פאַר דער קריסטלעכער צייטרעכענונג) זיך באַגוצט מיט העבריאיש אין זיין רעדן און שאַפן, איז די שפּראַך צוליב דעם אַליין געווארן די שפּראַך פון יידן.

דר. סעמיל ראָטה באַגוצט זיך מיט דעם אויסדרוק „העבריאיש (אָדער אַראַמייאיש)" פונקט ווי דאָס וואָלט געווען אין־און־די־זעלביקע שפּראַך, נאָר מיט קליינע ענדערונגען. דאָס איז ווידער פאַלש. וואָרום אַראַמייאיש איז ניט העבריאיש, נאָר בפירוש אַן אָנדער שפּראַך. אין דער צייט וועו אַ טייל יידן האָבן זיי אָנגענומען און זיך באַגוצט מיט איר אין וואָרט און שריפט (אויסער פאַלעסטינע דערהויפט פאַר רעליגיעזע צוועקן). האָבן אָנדערע גרויסע יידישע ישובים אין עגיפטן, גריכנלאַנד, רוים און צפון־אַפריקע זיך באַגוצט מיט גריכיש, לאַטיין און אָנדערע שפּראַכן.

פון דער אָנדער זייט איז פונקט אַזוי פאַלש צו רעדן וועגן דער געשיכטע פון די יידן אין אַ וועלכן עס איז פעריאָד, ווי וועגן דער געשיכטע פון דער „דעזינטעגראַציע פון העבריאיש (אָדער אַראַמייאיש)". אויף וויפל העבריאיש איז געווען די שפּראַך פון דער רעליגיעזער ליטעראַטור ביי יידן, האָבן זיי איינגעהאַלטן, אין שריפט, וווייניקסטנס, אַ זייער לאַנגע צייט, — קוואַנטיטאַטיוו, וואַרשיינלעך, ניט אין קיין קלענערער מאָס, ווי אין די ערשטע יאָרהונדערטן נאָך דער צעשטערונג פון דער מלוכה אין ארץ־ישראל. און זינט דעם „גאָלדענעם פעריאָד" אין שפּאַניע אין 11־12טן יאָרהונדערט, האָט העבריאיש ווי אַ ליטעראַטור־שפּראַך אפילו דורכגעמאַכט אַ מערקווירדיקע אויפלעבונג, וואָס ווי מען זאָל ניט אָפשאַצן די סיבות און די רעזולטאַטן דערפון, קאָן מען עס בשום אופן ניט באַצייכענען ווי אַ פראַצעס פון „צעפאַלונג". מיט אַנדערע ווערטער: דער היסטאָריקער סעמיל ראָטה וויסט ניט וואָס ער רעדט, וועו ער שטעלט אַרויס זיין טעאָריע וועגן דער יידישער געשיכטע, אַלס „דעזינטעגראַציע פון העבריאיש" אָדער אַראַמייאיש.

*) זע „יוניווערסאַל דזשואיש ענסיקלאָפּעדיע", ב׳ 5, ז׳ 277, אין דעם אַרטיקל וועגן דער העברייאישער שפּראַך פון דר. סיימאָן קאָהען.

*
**

ווייסט ער מער וואָס צו זאָגן וועגן דער געשיכטע און ראָלע פון יידיש?

געווויס איז ריכטיק, אַז „יידיש שטעלט מיט זיך פאָר דעם שפּראַכלעכן הינטערגרונט (אָדער אַ טייל פון שפּראַכלעכן הינטערגרונט) פון בלויז איין סעקציע פון דעם יידישן פאָלק". די פראָגע איז נאָר: ווי גרויס איז די דאָזיקע „סעקציע", און ווי לאַנג האָט זיך יידיש אַנטוויקלט ווי איר „שפּראַכלעכער הינטערגרונט". לויט דר. ראָטהס פאָרזיכרונג קומט אויס, אַז ערשט אין 14טן יאָרהונדערט, וועו יידן זיינען אַרויסגעטריבן געווארן פון פראַנקרייך, און דייטשלאַנד איז „אויף עטלעכע דורות" געווארן דער צענטער פון דעם צפון־איראָפּייאישן יידנטום, האָבן די יידן אָנגעהויבן איבערצונעמען דעם מיטל־הויך דייטשן דיאַלעקט, און שפּעטער, וועו די גרויסע מאַסע דייטשע יידן איז אַריבער קיין פוילן, האָבן זיי „אַרויפגעצוואונגען" זייער שפּראַך אויף די יידן, וואָס זיי האָבן דאָרטן געטראָפן. און ערשט דאָרטן, אין פוילן, איז „דייטש פעסט אייגעווארצלט געווארן אין דעם מזרח־איראָפּייאישן יידנטום, און איז, אַריינגעמענדיק העבריאיש, סלאַוויש און אַנדערע עלעמענטן, געווארן דער הייליקער יידיש, נאָכדעם וויי ער (ווער — דייטש אָדער יידיש? — מ. כ.) האָט געשאַפן אַ באמת וויכטיקע ליטעראַטור".

פונוואַנען וווייסט דר. ראָטה אַזוי „גוט" די געשיכטע פון דער שפּראַך, וועגן וועלכער ער איז זיך אַליין מודה, אַז ער „וווייסט פון איר זייער וווייניק"? „איך בין, — זאָגט ער, — אינפאָרמירט געווארן וועגן דעם דורך עקספערטן". און ווער זייגען די „עקספערטן"? דאָס דערציילט ער ניט, אָבער לויט דער עקספערטיזע קאָן מען אורטיילן וועגן די „עקספערטן".

וואָרום, קודם־כל, איז ניט ריכטיק, אַז „די יידן זיינען אין 14טן יאָרהונדערט אַרויסגעטריבן געווארן פון פראַנקרייך" און אַז דערפאָר האָט זיך דער יידישער צענטער אַריבערגעטראָגן קיין דייטשלאַנד. ס׳איז אמת, אַז גירושים און באַגרענעצונגען קעגן יידן אין פראַנקרייך (פונקט ווי אין דייטשלאַנד) זיינען פאָרשטאָרקט געווארן צום סוף פון דעם 14טן יאָרהונדערט. אָבער יידישע ישובים זיינען דאָרטן פאַרבליבן די גאַנצע צייט, דורך דעם גאַנצן מיטלאַלטער און ביז דער נייער צייט. און וועו יידן, וואָס זיינען געווען געצוואונגען צו פאַרלאָזן פראַנקרייך, זיינען געקומען ביסלעכווייז און אין משך פון יאָרהונדערטער קיין דייטשלאַנד זיינען זיי גאָרנית געווען אין אַזעלכע גרויסע צאָלן, אַז זיי זאָלן אַהין „אַריבערטראָגן דעם גרויסן צענטער פון צפון־איראָפּייאישן יידנטום".

דער פאַקט איז, אַז יידן האָבן דורך דעם גאַנצן מיטלאַלטער געלעבט אין דייטשלאַנד אין פיל גרעסערע מאָסן, ווי אין פראַנקרייך און האָבן דאָרטן געפירט אַן אַקטיוון עקאָנאָמישן און קולטורעלן לעבן. זייערע פאַרבינדונגען מיט דער אַרומיקער סביבה זיינען געווען אַזוי שטאַרק, אַז זיי האָבן אַדאָפּטירט פאָר זייערע באַדערפענישן ניט נאָר די שפּראַך (עטלעכע מיטל־הויך דייטשע דיאַלעקטן פון מערב־דייטשלאַנד), נאָר אויך די דעמאָלטדיקע דייטשע ליטעראַרישע פאָרמען שוין אַזוי פרי, ווי אין דעם 11טן יאָרהונדערט. אַ גאַנצע יידישע ליטעראַטור־פאָרם, די אַזוי־גערופענע „שפּילמאַן"־דיכטונג, געבויט לויט דעם פאַרשפרייטן דייטשן פעאָדאַל־ריטער־לעכן מוסטער, איז שוין געווען אַזוי שטאַרק אַנטוויקלט אין דעם 11טן־12טן יאָרהונדערט צווישן די יידן אין דייטשלאַנד,

אז איר השפּעה האָט אָנגעהאַלטן ביז אינמיטן פון 16טן יאָר־הונדערט. און די דאָזיקע ליטעראַטור איז שפּראָכלעך שוין אַזוי ווייט אַוועק פון די אָריגינעלע דייטשע דיאַלעקטן, אַז זי געהערט אַן שום צווייפל צו דער יידישער שפּראַך און איז אַ טייל פון דער יידישער ליטעראַטור. אויב דער יידיש פון 13טן־14טן יאָרהונדערט אונטערשיידט זיך שטאַרק פון דעם הייַנטיקן יידיש, דאַרף מען אָבער געדענקען, אַז דער ענגליש פון טשאָסערן (פון סוף 14טן יאָרהונדערט) אונטערשיידט זיך נאָך שטאַרקער פון דעם הייַנטיקן און אפילו פון שעקס־פּירס ענגליש.

עס איז, הייסט עס, פאַלש צוצושרייבן די אָנטשטייאונג פון דער יידישער שפּראַך צו דעם פאַקט, וואָס געווייסע (און וואַרשיינלעך זייער ניט צאָלרייכע) עלעמענטן פון אַרויסגע־טריבענע פראָנצויזישע יידן (דער גרעסערער פראָנצויזישער גירוש איז, אגב, פאַרגעקומען ערשט אין יאָר 1394, דאָס הייסט צום סאָמע סוף פון 14טן יאָרהונדערט) האָבן זיך געראַ־טעוועט קיין דייטשלאַנד און דאָרטן איבערגענומען די דייטשע שפּראַך. דער יידישער ישוב אין דייטשלאַנד איז געווען מיט עטלעכע יאָרהונדערטן עלטער פון דעם פראָנצויזישן גירוש און די אויסבילדונג פון יידיש אויפן באָזיס פון אַ צאָל דייטשע דיאַלעקטן איז געווען אַ לאַנגזאַמער און גרינטלעכער היס־טאָרישער פּראָצעס.

און דערפאַר איז אויך פאַלש די וויטערדיקע באַהויפּ־טונג פון דר. סעסיל ראָטה, אַז „מיט דער צייט איז די מער־הייט דייטשע יידן אַריבער קיין פוילן, מיטנעמענדיק מיט זיך זייער שפּראַך, וועלכע זיי האָבן באַוויזן אַרויפצוצוינגען אויף די יידן, וועלכע זיי האָבן שוין דאָרטן געפונען און וואָס האָבן גערעדט פוליש".

אַז יידן, וואָס האָבן געלעבט אין פוילן האָבן גערעדט אויך פוליש איז נאָטירלעך. אָבער דער פאַקט איז, אַז אַ יידישע אימיגראַציע פון דייטשלאַנד און פון אַנדערע אייראָ־פּייאישע לענדער איז אָנגעגאַנגען קיין פוילן שוין זייט דעם ערשטן קרייצצוג (פון 1096), האָט זיך פאַרשטאַרקט נאָך דעם צווייטן און דריטן קרייצצוג (1147 און 1189) און די יידישע איבערוואַנדערונג פון דייטשלאַנד קיין פוילן איז די שפּעטער־דיקע יאָרהונדערטן (למשל, אינמיטן פון 14טן יאָרהונדערט, נאָך דער „שוואַרצער מגפה") האָט זיך, וואַרשיינלעך, ניט אונטערשיידט סיי אין צאָל, סיי אין קולטור פון די פריערדי־קע אייגנוואַנדערונגען. פון דער אַנדערער זייט האָבן זיך די גרענעצן פון די מיטלאַלטערלעכע מלוכות גאָנץ אָפט גע־ביטן, און געווייסע טיילן פון מזרח־אייראָפּע, וואו ס׳האָט זיך פון אָלטע צייטן אָן געפונען אַ באַדייטנדיקע יידישע באָפעל־קערונג זיינען ניט איין מאָל איבערגעגאַנגען פון דייטשלאַנד צו פוילן און פון פוילן צו דייטשלאַנד.

דאָס מיינט, נאָטירלעך, אַז דר. ראָטהס „היסטאָרישע" סכעמע וועגן דייטשע יידן, וואָס זייער „מערהייט" קומט פלוצ־לונג אַריבער קיין פוילן און „צווינגט אַרויף" איר „דייטשע" שפּראַך אויף די דאָרטיקע פוילש־רעדנדיקע יידן, וואָס פאָר־וואַנדלען שוין שפּעטער דעם אַרויפגעצוואונגענעם דייטש אין אַן אייגענעם יידיש, איז אין פולן ווידערשפּרוך מיט די פאַקטן.

נאָר אויב אַזוי איז צו וואָס האָט זיך דער גלעלערנטער דאָקטאָר געדאַרפט מטריח זיין און צוטראָכטן פאַקטן און סכעמעס? דאָס איז ביי אים פאַרעקומען ניט אומוויליק און ניט צופעליק. דר. ראָטה האָט אַ „טעאָריע". די טעאָריע איז, אַז „יידיש האָט געדינט אַ טייל פון דעם יידישן פאָלק אַ קורצע צייט אין דער געשיכטע". דאָרף מען באַווייזן, אַז די צייט איז געווען אַ קורצע און מאָכן זי ווי מעגלעך קירצער. איז אויב מען וואַרפט אַראָפּ פון חשבון די אַלע יאָרהונדערטן, וואָס די יידן האָבן געלעבט אין דייטשלאַנד און האָבן דאָרטן אַנט־וויקלט זייער יידישע שפּראַך נאָך לאַנג פאַר דעם גירוש פון פראָנצויזישע יידן אין 1394; און אויב מען זאָל וויייטער אַראָפּוואַרפן פון חשבון די יאָרהונדערטן, וועלן די דייטשע יידן האָבן אַנטוויקלט אַ גאַנץ־ברייטע און פאַרשיידנאַרטיקע לי־טעראַטור אין זייער יידיש אין דייטשלאַנד; און אויב מען זאָל אויך אַראָפּרעכענען די לאַנגע צייט, וואָס עס וואָלט געדאַרפט נעמען ביז די כלומרשט־איבערגעוואַנדערטע „מער־הייט" פון די דייטשע יידן האָט אין פוילן „אַרויפגעצוואונגען" זייער דייטש אויף די פוילישׂ־רעדנדיקע יידן, וועט אויסקו־מען, אַז „ערשט אין 18טן און באַזונדערס אין 19טן יאָרהונ־דערט האָט זיך אויסגעפאַרמירט די ברייטע אשכנזישע דיאָ־פאַרע, וואָס האָט אויף אַ צייט געמאַכט יידיש פאַר דער ׳לינגוא פראַנקא׳ (געברויך־שפּראַך) פון די יידן אויף אַ היפּשן טייל פון דער ערד".

נו, און אויב יידיש איז געווארן אַ „לינגוא פראַנקא" פון אַ גרעסערער צאָל יידן ערשט אין 18טן און באַזונדערס אין דעם 19טן יאָרהונדערט, און איצט האָבן מיר ערשט דעם 20טן יאָרהונדערט, איז דען פון דעם ניט קלאָר, אַז „יידיש האָט געדינט בלויז אַ טייל פון דעם יידישן פאָלק אַ קורצע צייט אין דער געשיכטע"?

אָט דאָס האָט דר. ראָטה זיך באַמיט צו דערווייזן, און צוליב דעם האָט ער עס אויסגעטראַכט זיינע „פאַקטן" און טעאָריעס. אָבער די אויסגעטראַכטע „פאַקטן" קאָנען, נא־טירלעך, ניט ענדערן דעם אמתן פאַקט, אַז יידיש האָט זיך אָנגעהויבן אויסצובילדן ווי אַ שפּראַך שוין מיט אַן 8־9 הונ־דערט יאָר פריער, אַז זי איז שוין געווען אַ באַזונדערע יידישע שפּראַך אין אַ גרויסן טייל פון אייראָפּע (אין דייטשלאַנד, צפון־איטאַליע און פוילן) אין 13טן־14טן יאָרהונדערט, אַז זי איז דורכגעגאַנגען פאַרשיידענע שטופּעס פון אָנטוויקלונג פון דעמאָלט ביז הייַנטיקן טאָג, ווי יעדע אָנדערע לעבעדיקע שפּראַך און ליטעראַטור און אַז דאָס באַדינט גרויסע טיילן פון דעם יידישן פאָלק ווי אַ לעבעדיקע שפּראַך ניט קיין סך קירצערע צייט, אַיידער העבריאיש אין דער פאַרצייטיקער פאַלעסטינע.

*
**

נאָר אָנגענומען אויף אַ ווילע, אַז דר. סעסיל ראָטה איז גערעכט און אַז יידיש האָט געדינט דעם יידישן פאָלק בלויז אַ „קורצע צייט" פון אַ פאָר יאָרהונדערטן. ער אַליין גיט צו, אַז „יידיש איז אַ געווייסע צייט געווארן די געברויך־שפּראַך פון יידן איבער אַ גרויסן טייל פון דער ערד". איז וואָס־זשע פאַר אַן אויפיר מאַכט ער דערפון?

„ניט נאָר — טענהט ער — איז יידיש אַ פאַרהעלטנים־מעסיק נייע („ריסענט") שפּראַך צווישן יידן; ניט נאָר איז זי אפילו אויף איר העכסטן פונקט געווען די שפּראַך בלויז פון אַיין סעקציע פון די יידן; נאָר ס׳איז געווען די שפּראַך פון אַ סעקציע פון יידן, וואָס איז אין דער פאַרגאַנגענהייט ניט געווען די הויפּט־סעקציע פון דעם יידישן פאָלק, סיי אין פרט פון צאָל, סיי אין פרט פון קוואַליטעט. יידישע געשיכטע אין מיטלאַלטער איז אין אַ גרויסער מאָס געווען די געשיכטע פון דער דרומדיקער (אַדער, לאָמיר עס אָנרופן, פון דער

ספרדישער) סעקציע פון דעם יידישן פאלק... ערשט פון דעם 16טן יאהרהונדערט אן הייבן די אשכנזים אן צו דערגרייכן פירערשאפט אין דער אינטעלעקטועלער ספערע... ערשט אין דעם לעצטן דור האט א גייסטיקע לעטארגיע ארומגעכאפט דעם עלעמענט (פון די „ספרדים") און דער אשכנזישער ייד האט איבערגענומען די אומצווייפלהאפטע אנפירונג".

וואלט עס, נאטירלעך, ניט געהאט קיין שום צווענק אפצולייקענען די גרויסע אינטעלעקטועלע פארדינסטן פון די „ספרדישע" (אדער מיטללענדישע) יידן אין גרויען מיטלאלטער, באזונדערס, וען די יידישע באפעלקערונג אין צענטראל און מזרח־אייראפע איז נאך געווען גאנץ קליין און ניט אפגעזונדערט. אבער עס איז דאך א פשוטער ווילדער אומזין, וען דר. ראטה פרואווט אפצולייקענען דעם גאנצן גרויסן אינטעלעקטועלן און קהלשן לעבן פון די „אשכנזישע" יידן אין דעם זעלביקן מיטלאלטער און צו פארזיכערן אונדז, אז, הגם זיי האבן „אנגעהויבן צו דערגרייכן די פירערשאפט" שוין אין 16טן יאהרהונדערט, דאס הייסט מיט ארום פיר יאהרהונדערטן צוריק, האבן זיי איבערגענומען די פירערשאפט ערשט אין דעם לעצטן דור, — דאס הייסט, שיער ניט נעכטן־אייערנעכטן...

געווייס דארף מען ניט לייקענען די באדייטונג און די פארדינסטן פון אזעלכע ספרדישע יידן, ווי דער רמב"ם, שלמה אבן גבירול, יהודה הלוי, אבן עזרא, ש. די לוצאטא און פיל אנדערע. אבער ווי זאגט דער גארדינישי אין גאגאלס „רעוויזאר" צו דעם לערער פון געשיכטע: „אלעקסאנדער מוקדון איז טאקע געווען א גרויסער מענטש, אבער מען דארף צוליב דעם ניט ברעכן קיין שטולן". און אפצולייקענען די גאנצע געשיכטע און אויפטוען פון דעם ווייט־גרעסטן טייל פון דעם אייראפייאישן יידנטום (די יידיש־רעדנדיקע „אשכנזים") פאר כמעט א טויזנט יאר בלויז דערפאר, וויל סעדיה גאון און דער רמב"ם האבן געהערט צו די ספרדים, איז ערגער ווי ברעכן שטולן: דאס מיינט שוין פשוט קריכן אויף די גלייכע וועגן רעדן וועגן דעם גרעסטן טייל פון דעם יידישן פאלק אין דעם זעלביקן טאן, ווי אנטיסעמיטן רעדן געווינלעך וועגן אלע יידן...

אלזא: די יידיש־רעדנדיקע „אשכנזים" זיינען אין דער פארגאנגענהייט געווען בלויז „א סעקציע פון די יידן, וואס איז ניט געווען די הויפט־סעקציע סיי אין פרט פון צאל, סיי אין פרט פון קוואליטעט". אבער ווי גרויס איז געווען אט די דאזיקע סעקציע? דר. סעסיל ראטה גיט צו, אז „מיט א דור צוריק זיינען פון 16,500,000 יידן אויף דער וועלט געווען ארום 15 מיליאן פון דעם אשכנזישן עלעמענט און בלויז אין און א האלב מיליאן ספרדים".

דער גרעסטער טייל פון דעם דאזיקן 15־מיליאניקן „אשכנזישן עלעמענט" האט געערעדט און האט, יעדנפאלס, פארשטאנען יידיש. ניט געקוקט אויף דעם, וואס די יידיש־רעדנדיקע יידן זיינען געווען צעטיילט צווישן פארשיידענע מלוכות, האבן זיי געלעבט אין זייער גרעסטן טייל אויף א מער אדער ווייניקער דורכאויסיקער טעריטאריע, צווישן דעם דניעפער און דער עלבע, צווישן דער דוויע און דונאי און האבן אנגענאלטן צווישן זיך כסדרדיקע אינטעלעקטועלע, עקאנאמישע און געזעלשאפטלעכע פארבינדונגען, וואס האבן געהאלפן קאנסאלידירן זייער שפראך און קולטור. די אנדערהאלבן מיליאן ספרדישע יידן, ווידער, זיינען געווען צעווארפן איבער א קאלאסאלער טעריטאריע צווישן פערסיע און מאראקא, צווישן דרום־אראביע און איטאליע, — לענדער, וואס קומען אין א זייער שוואכן באריר צווישן זיך,—זיי האבן אין די אלע לענדער גערעדט און רעדן נאך ביז איצט פארשיידענע שפראכן, אנהייבנדיק מיט שפאניש און אראביש און ענדיקנדיק מיט פערסיש און גריכיש, אדער איטאליעניש. ניט גענוקט אויף דעם, וואס אייניקע ספרדישע ישובים האבן אמאל, אין מיטלאלטער, ארויסגעגעבן פירער, איז אבער זייער אינפלוס אויף דעם וויט־גרעסטן טייל פון די יידישע מאסן אין איראפע און אין אמעריקע און די פארבינדונג מיט זיי שוין אין משך פון די לעצטע עטלעכע הונדערט יאר געווען א נישטיקע. עס איז דעריבער ניט מער ווי נאטירלעך, אז וען „אשכנזישער" יד פון א וועלכן עס איז לאנד אין איראפע, אדער אמעריקע טרעפט זיך מיט יידן פון אנדערע לענדער, וועמעס לאנד־שפראך ער קען ניט, זאל ער דערווארטן צו קאנען צונויפרעדן זיך מיט זיי אויף יידיש, אויף דער היסטאריישער און געברויך־שפראך פון דער וויט־גרעסטער מערהייט פון דעם יידישן פאלק. און אויב ער געפינט ניט צווישן זיי אזעלכע, וואס קאנען זיך צונויפרעדן אין יידיש, פילט ער זיך פרעמד און אנטוישט.

אבער דר. סעסיל ראטה, וואס קען ניט קיין יידיש און וויסט גארניט וועגן יידיש, ווי ער אליין איז זיך מודה, האלט זיך פאר באערכטיקט צו דערקלערן, אז די מיינונג, אז יידיש איז די עצם־שפראך פון דעם יידישן פאלק „איז ניט נאר א פאלשע, נאר אויך א שעדלעכע".

די „פאלשקייט" באשטייט אין דעם, וואס אט זיינען דאך דא גרופעס פון „ספרדישע" יידן אין פארשיידענע לענדער, וואס האבן קיינמאל קיין יידיש ניט געערעדט און ניט פארשטאנען. די „שעדלעכקייט" באשטייט אין דעם, וואס צוליב אזא מיינונג ווערן כלומרשט „אויסגעשלאסן פון כלל ישראל" די ספרדישע יידן און ער פארזיכערט, אז „אזא באציאונג צו די ספרדישע יידן האט אפילו „געברענט צו דער פארטיפונג פון דעם געפערלעכן ריס צווישן יידן און אראבער, וועלכן זיי (די ספרדים) וואלטן געקאנט העלפן פארמיידן". (דאס וואס גראד אזעלכע „ספרדים", ווי די תימנער און צפון־אפריקאנישע יידן האבן זיך אין דער יידיש־אראבישער מלחמה ארויסגעוויזן פאר די ביטערסטע און שארפסטע שונאים און קעמפער קעגן די אראבער, איז אונדזער היסטאריקער, ווי עס שיינט, אינגאנצן אומבאקאנט...).

*
**

איז וואס־זשע איז זיין אויספיר פון דעם אלעמען?

דער אויספיר איז, אז אזוי ווי די „אשכנזישע" יידן רעדן ניט קיין שפאניש און די אנדערע שפראכן פון די „ספרדים", און אזוי ווי די „ספרדישע" יידן רעדן ניט און פארשטייען ניט קיין יידיש, איז „יידיש די סיבה פון אומאייניקייט צווישן יידן" און מען דארף, לויט דר. ראטהס אויטאריטעטער מיינונג, צוליב „אייניקייט" וואס שנעלער פטור ווערן פון דער יידישער שפראך. און מיט וואס זאל מען פארבייטן יידיש? נאטירלעך, מיט העברייאיש. וואהרום העברייאיש, די שפראך, וואס ניט די אשכנזישע מאסן, ניט די ספרדישע רעדן ניט און פארשטייען ניט, איז לויט דר. ראטהס אויטאריטעטער מיינונג „די אינציקע אינטערנאציאנאלע יידישע שפראך". ס'איז פארוואס „בלויז אין אינציקע יידישע קולטור, וואס קען באטראכט ווערן ווי א געמיינזאמער גרונט פאר אלע יידן איבער גאר דער וועלט, און דאס איז די העברייאישע קולטור". וואהרום — „געלערנטע אין די מיטלאלטערלעכע געטאס, וואס

זיינען געקומען פון אַנדערע לענדער, האָבן געוואָלט די דאָזיקע שפּראַך".

און — וואָס דאַרפט איר מער? — „נאָך לאַנג פאַר דער גרינדונג פון דער יידישער מלוכה האָב איך אויסגעפונען, אַז העברייאיש איז די אייגנציקע שפּראַך, וואָס האָט מיר געקאָנט דינען אויף צונויפרעדן זיך מיט אַנדערע יידן אין די אויסטערלישע פלעצער, אין וועלכע מיין וועג איז אָפט גלעלעגען און וואו יידיש וואָלט געווען אומנוצלעך".

וויסן מיר ניט אין וואָס פאַר אויסטערלישע פלעצער דר. ראָטה איז אויף זיין לעבן פאַרפאָרן און מיט וואָס פאַר אַ יידן ער האָט זיך דאָרטן צונויפגעוואָלט אויף העברייאיש. זיכער זיינען פאַראַן אַזעלכע פלעצער און עס זיינען פאַראַן אַזעלכע יידן, און אויב מען זוכט זיי, קאָן מען זיי מסתמא ערגעץ־וואו געפינען. אָבער דר. ראָטה אַליין מוז גלייך צוגעבן, אַז הגם ער האָט „אָפט זיך געוואונטשן צו קענען יידיש, האָב איך געהאָט איין־אייגציקע גלעלעגנהייט, וועז איך האָב ביטער באַדויערט מיין אומווויסנקייט (פון יידיש). — דאָס איז געווען אין 1945, וועז איך האָב געהאָט די טרויעריקע פריווילעגיע צו זיין צווישן די ערשטע באַזוכער פון די „די פּי״־לאַגערן אויפן קאָנטינענט און האָב פאַרשטאַנען, ווי וועריפול עס וואָלט פאַר זיי געווען אַ וואָרט פון דער דרויסנדיקער וועלט אין זייער אייגענער שפּראַך"...

אין די דאָזיקע „די פּי״־לאַגערן זיינען דעמאָלט געזעסן די רעשטן פון די 6 מיליאָן, ס׳רוב יידיש־רעדנדיקע יידן, וועלכע היטלער האָט אומגעבראַכט. וועז דר. סעסיל ראָטה וואָלט געטראַכט וועגן די יידן ניט אין טערמינען פון מיטלאַלטערלעכע דאָקומענטן און וועגן די „אשכנזים" און „ספרדים", נאָר ווי וועגן זיינע לעבן־געבליבענע ברידער, רעשטן פון די וויכטיקסטע יידישע ישובים אין מזרח־אייראָפּע, וואָלט ער אפשר פאַרשטאַנען, אַז קאָנען זיך צונויפרעדן מיט זיי אויף יידיש וואָלט אפילו פאַר אים געווען וויכטיקער, אייר דער די מעגלעכקייט צונויפרעדן זיך אויף העברייאיש מיט אַ פּראָפעסיאָנעלן תלמיד־חכם ערגעץ אין אַן אויסטערליש לאַנד.

מיר האָבן געזען, אַז אין אָנהייב פון זיין אַרטיקל דערקלערט דר. ראָטה מיט גרויס זיכערקייט, אַז „יידיש וועלט איצט שנעל אויסגעלאָשן". פונוואָנען וווייסט ער עס? פון קאָפּ, פון דעם זעלביקן „קוואַל", פונוואָנען ער האָט גענומען זיינע אַנדערע „טעאָריעס" און „פּאַקטן" וועגן יידיש. באַדויערט ער עס? ער זאָגט, אַז יאָ, „וויל איך בין אַ סענטימענטאַלער מענטש און באַדויער דאָס פאַרשווינדן פון וועלט עס איז זייטן פון דעם אָלטן יידישן לעבן, און וויל יעדער מענטש מיט אַ געפיל פאַר קולטורעלע וועלטן מוז באַדויערן דעם אונטערגאַנג פון דער שפּראַך, אין וועלכער שלום־עליכם און מענדעלע מוכר ספרים האָבן באַרייכערט די לי־טעראָטור פון דער וועלט און האָבן געהייליקט אַ פּעריאָד אין דער יידישער געשיכטע".

אָבער פונדעסטוועגן נעמט ער אויף זיין אייגענעם אורטייל איבער יידיש זייער קאָלטבלוטיק: „וואָרום אַזעלכע זאַכן זיינען אומפאַרמיידלעך". זיין טרייסט איז, וואָס „אין ישראל זיינען איצט, אַ דאַנק גאָט, פאַראַן אַ מיליאָן יידן, וואָס זייער שפּראַך מוז זיין העברייאיש".

אָט דאָס איז דער שפּיץ פון דער גאַנצער פילאָסאָפּיע: ניט די שפּראַך פאַרן פאָלק, נאָר דאָס פאָלק פאַר דער שפּראַך. העברייאיש איז, לויט זיין פּערזענלעכער מיינונג און וואָס די געשיכטע זאָל אונדז ניט דערציילן, די איין־און־איינציקע יידישע שפּראַך און קולטור. אַלע אַנדערע שפּראַכן, וואָס יידן האָבן באַנוצט און אין וועלכער זיי האָבן זיך אויסגעלעבט און געשאַפן לעבעדיקע קולטור־ווערטן, און ספּעציעל די יידישע שפּראַך און די קולטור אין איר, זיינען ווי הענטשיקעס, וואָס הייבט טראָגט מען זיי און מאָרגן בייט מען זיי. די גאַנצע קולטור, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין דער כמעט טויזנט־יאָריקער געשיכטע פון יידיש און פון די לעבעדיקע יידישע מאַסן, איז דעריבער ניט מער ווי אַ מין פאַרביילופּנדיקע מיספּאַרשטייַעניש...

אָט דאָס איז די „פילאָסאָפּיע" פון דעם היסטאָריקער, דר. סעסיל ראָטה. אַ פאַלשע, רעאַקציאָנערע פילאָסאָפּיע, אַ פילאָסאָפּיע, געבויט אויף פאַראָכטונג צו די לעבעדיקע יידישע מאַסן, אויף אומוויסנקייט, אומבאַקאַנטשאַפט, אומווילן און אומפייאיקייט צו פאַרשטיין, אַז אין דער לעבעדיקער שפּראַך און קולטור פון פאָלק, וואָס איז אַנטוויקלט געוואָרן אין משך פון אַזוי פיל יאָרהונדערטן, אונטער די גרעסטע שוועריקייטן און שטרעבונגען, איז פאַרקערפּערט די גאַנצע געשיכטע פון ליידן, קאַמפן, האָפענונגען און דערגרייכונגען פון די יידישע מאַסן, — קאַמפן קעגן די אינערלעכע שטערער און אונטערדריקער און די אויסערלעכע שונאים און פאַרפאָלגער. הינטער אָט דעם טעאָרעטישן נאָציאָנאַליזם („איין קולטור, איין שפּראַך") באַהאַלט זיך אַ פאַקטישער וואולגאַרער בורזשואַזער אַסימילאַציאָניזם, וועלכער רעדט זיך לייכט צונויף מיט דעם ציוניזם. דער בורזשואַזער אַסימילאַטאָר און דער בורזשואַזער נאָציאָנאַליסט (דער ציוניסט) זיינען ביידע צופרידן צו פירן די שפּראַך פון די גרויסע יידישע מאַסן צו דער „עקדה", צום אונטערגאַנג. ביידע כלומרשט אין נאָמען פון דער „אייגציקער נאָציאָנאַלער שפּראַך", פון העברייאיש. אייגער — דער אַסימילאַטאָר — טוט עס, כדי צו פאַרשטאַרקן זיין פריווילעגירטע לאָגע פון אַן „אייגענעם מענטש" אין דער בורזשואַזער לאַנד־שפּראַך און קולטור. דער צוויטער — דער ציוניסט — טוט עס, כדי צו באַפעסטיקן די פריווילעגירטע לאָגע פון דעם נייַ־אָנוואָקסנדיקן הערשער־קלאַס אין ישראל, וואָס זוכט מיט דער הילף פון אַן אַרויפגעצוואונגענעם העברייאיש שטום צו מאַכן און באַרויבן פון זייערע רעכט די מאַסן פון יידיש־רעדנדיקע אייגוואָנדערער, וואָס בילדן אַ גרויסן טייל פון דער באַפעלקערונג אין ישראל.

דר. סעסיל ראָטה האָט מיט זיין טעאָריע וועגן דעם „שנעלן אונטערגאַנגג" פון יידיש געזוכט אַרויסצוהעלפן דער ציוניסטישער פּראַקטיק פון פאַרפאָלגונג און אונטערדריקונג פון יידיש אין ישראל. ווי אַזוי די דאָזיקע „פּראַקטיק" וועט דורכגעפירט אין ישראל אין אַן ענין, מיט וועלכן עס איז שוין געקומען די העכסטע צייט צו פאַראינטערעסירן זיך.

ווען דער „טאָג" איז געגרינדעט געוואָרן

דער „טאָג-מאָרגן-זשורנאַל" (אייגנטלעך בלויז זיין ערשטע העלפט, דער „טאָג"), האָט אין אַנהייב נאָוועמבער (1954) געפֿייערט זיין 40-יאָריקן יובילייי. לכבוד דעם יובילייי האָט ער אַרויסגעגעבן אַ גרויסן, דיקן נומער מיט אַרטיקלען. דער ווייט-גרעסטער טייל פון די דאָזיקע אַרטיקלען האָט גע-האָט צו טאָן מיט ארץ-ישראל, מיט פֿאַרשיידענע פראַגן און פֿראָבלעמען פון „טראַדיציאָנעלער" יידישקייט, אַ ביסל מיט אַמעריקע, — בכלל מיט זאַכן, וואָס זיינען פֿאַרגעקומען, אַדער זיינען פֿאָרויס אויף דער וועלט אָן דער מינדסטער הילף מצד דעם „טאָג". בלויז אַ צוויי-דריי אַרטיקלען אין דעם יובילייי-נומער האָבן געהאַט אַ שייכות מיטן „טאָג" גופֿא, מיט זיין אַנטשטייאונג און געשיכטע. איינער פון די אַרטיק-לען איז געווען פון א. גלאָנצן, וואָס אַרבעט אין „טאָג" פונעם ערשטן טאָג אָן, און אַ צווייטער (איינער פון אַ סעריע) — פון זיין איצטיקן אַרויסגעבער, מאָריס ווייַנבערגן, וועלכער איז געווען טיילווייזער שותף און געשעפט-פֿאָרוואַלטער פון „טאָג", ווען ער איז געגרינדעט געוואָרן. אַלע איבעריקע איצ-טיקע מיטאַרבעטער פון „טאָג", וואָס זיינען ניט געווען בייַ זיין געבורט, הגם אַ צאָל פון זיי אַרבעטן שוין אין אים צענד-ליקער יאָרן, האָבן זיך באַנוגנט מיט אָנפֿילן די זייטן פון דער צייטונג מיט וואָס ס'האָט זיך געמאַכט, נאָר ניט מיט זכרונות, וואַרשיינלעך לויטן כלל: אויב ס'איז ניטאָ קיין גוטס צו דערמאָנען איז צו וואָס דערמאָנען זיך שלעכטס.

דער איניציקער מיטאַרבעטער, וואָס האָט זיך אַוועקגע-לאָזן אין זכרונות, איז געווען א. גלאָנץ. ער האָט אין זיינע זכרונות אַרויסגעוויזן גרויס דאָנקבאַרקייט און אָנערקענונג צו זיין ברויטגעבער, דעם איצטיקן באַלעבאָס פון „טאָג", מר. ווייַנבערגן, האָט דערלאָנגט די גאָר גרויסע עליה זיך אַליין און האָט פֿאַרבייגייענדיק דערמאָנט עטלעכע פון די פֿאָר-שטאַרבענע אַלטע מיטאַרבעטער פון „טאָג" און — אַ ביסל צו מיין פֿאַרוואונדערונג — אויך מיין ווינציקייט, וועלכן ער האָט כּאַראַקטעריזירט אַלס אַ געווועזענעם „שרויף" פון „טאָג", וואָס האָט געהאַט געוויסע פֿאַרדינסטן אין די ערשטע יאָרן פון דער צייטונג, נאָר וואָס איז דערנאָך, צום באַדויערן, אַוועק פון „יידישער שרייבעריי". לויט דעם דאָזיקן כמעט נעקראָלאָג קומט אויס, אַז אין די 37 יאָר, זינט כ'האָב אין יוני 1917 פֿאַרלאָזט דעם „טאָג", האָב איך זיך פֿאַרנומען מיט אָפּשמדן יידישע קינדער, אַדער מיט שרייבן אינזיכיסטישע לידער...

מר. ווייַנבערג האָט אין זיין סעריע זכרונות מיר אויך אָנגעטאָן דעם כבוד צו דערמאָנען זיך, אַז איך בין אמאָל גע-וועז אין „טאָג" אַ „שרויף", צי עפּעס ענלעכס, און דערמאָנט זיך אפֿילו וועגן דעם, ווי נאָכדעם ווי דער ערשטער „אָפּיצי-עלער" רעדאַקטאָר פון „טאָג", הערמאַן בערנשטיין, האָט פֿאָר-לאָזן די צייטונג האָט ער, ווייַנבערג, הייסט עס, באַשטימט וויליאָם עדלינען פֿאַר אַ רעדאַקטאָר און האָט באַוואָרנט, אַז די אַנדערע פּירנדיקע שרייבער פון „טאָג", ווי צביון, וואָלי-נער, הערמאַלין, משה כץ, „זאָלן קאָנען צולייגן אַ האַנט און העלפֿן מאַכן די צייטונג אינטערעסאַנט און לעבעדיק פֿאַר די לייענער. דערנאָך האָב איך זיך געמוסן צום בודזשעט"...

די דאָזיקע זכרונות פון דעם אַרויסגעבער מר. ווייַנבערג און זיין א. גלאָנץ דערמאָנען זייער שטאַרק וועגן דעם, וואָס מאָרק טוויין האָט אַמאָל געזאָגט, ווען מען האָט אים פֿאַרגע-שלאָגן צו שרייבן זיינע זכרונות: „וואָס עלטער איך ווער אַלץ מער פֿאַרגעס איך זאַכן וואָס האָבן פֿאַסירט און אַלץ מער דערמאָן איך זיך אַזוינס, וואָס איז קיינמאָל ניט פֿאַרגעקומען"...

פונדעסטוועגן, אַזוי ווי איך האָב, ווי מר. ווייַנבערג גיט צו, „צוגעלייגט אַ האַנט" צו דעם „טאָג" אין זיינע ערשטע יאָרן און בין אפֿילו געווען אין אים אַ „שרויף", דערמאָן איך זיך אויך עפּעס וועגן יענע צייטן אין „טאָג", און איך גלויב, אַז פֿאָר דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע אין אַמעריקע האָט עס אַ געוויסע באַדייטונג.

*
**

אין מיטן פון יאָר 1914 זיינען אין ניו-יאָרק געווען פיר גרויסע יידישע צייטונגען: דער סאָציאַליסטישער „פֿאָר-ווערטס" אונטער אב. קאַהאַנען, לואי מילערס דעמאָקראַ-טישע „וואָרהייט", יעקב סאַפּירשטיינס רעפֿובליקאַנישער און כלי-קודשדיקער „מאָרגן-זשורנאַל" און ז. קאַמייקאס „אידישעס טאָגעבלאַט" וואָס איז געווען באַקאַנט אונטער דעם קירצערן נאָמען „די יאָרמולקע". קיין איינע פון די דאָזיקע צייטונגען האָט ניט אַרויסגעווייזן דעם מינדסטן אינטערעס צום אָנזען און ריינקייט פון דעם יידישן וואָרט. זיי אַלע האָבן איגנאָרירט און פֿאַקטיש באַיקאָטירט די יידי-שע ליטעראַטור, און די, למשל, וואָס האָבן געשאָפֿן דעם „פֿאָרווערטס", האָבן געהאַט פונקט אַזאַ אינטערעס צום סאָציאַליזם און צום אַרבעטער-קלאַס, ווי די מיטאַרבעטער פון „טאָגעבלאַט" האָבן געהאַט צו דער „יאָרמולקע"-יידיש-קייט, וועלכע זיי האָבן פֿאַרמעל גענפֿרעדיקט. עס האָט זיך געפֿילט אַ באַדערפֿעניש אין אַן אָנדער מין צייטונג, אַ צייטונג, וואָס זאָל זיך ניט פֿאַרקויפן צו „טעמעני האָל" (ווי די „וואָרהייט"), צו דער רעפֿובליקאַנישער פֿאָרטי (ווי דער „מאָרגן-זשורנאַל") און זאָל ניט שטיין אין קריג קעגן אַלץ וואָס איז געווען אַריגינעל און פֿריש אין יידישן לעבן, ווי דער „פֿאָרווערטס". אָבער צווישן אַ באַדערפֿעניש און אַ מעגלעכקייט צו שאַפֿן אַזאַ צייטונג איז, נאָטירלעך, גע-וען זייער אַ גרויסער חילוק, און קיין שום מעגלעכקייט דערצו האָט זיך ניט געזען.

אין זומער פון 1914, נאָכדעם ווי דער עסטרייכישער קרוינפּרינץ פֿראַנץ-פֿערדינאַנד און זיין פֿרוי זיינען דער-שאָסן געוואָרן דורך אַ סערבישן טעראָריסט אין סאַראַיעוואָ (דעם 28טן יוני, 1914) האָט זיך דער אינטערנאַציאָנאַלער

„מאָרגן-פֿרייהייט", דעצעמבער 4, 11, 18, 1954, צום 40טן יובילייי פון „טאָג".—רעד.

הימל פֿלוצלונג פֿאַרצויגן מיט שווערע וואָלקנס, אין דער לופֿטן האָט אָנגעהויבן שמעקן מיט מלחמה, וועלכע האָט זיך געזומען דערנעענטערן מיט יעדן טאָג. אָ מלחמה צווישן עסטרייך, רוסלאַנד און דייטשלאַנד האָט געמיינט אָ מלחמה אויף דער טעריטאָריע, אויף וועלכער ס׳האָט געלעבט דאָס גאַנצע מזרח־איראָפּיאישע יידנטום, מיט וועלכן ס׳רוב אַמעריקאַנער יידן זיינען געווען פֿאַרבונדן מיט טויזנטער נאָך פֿרישע פּעדים. דער אינטערעס צו נייס פון אייראָפּע און צו זייער אָפּשאָצונג איז פלוצלונג שטאַרק אויסגעוואַקסן. דער טיראַזש פון דער עקזיסטירנדיקער פּרעסע האָט אין זומער פון 1914 געזומען וואַקסן, — און אינאיינעם דערמיט האָבן זיך באַוויזן די מעגלעכקייטן פֿאַר אָ נייער יידישער צייטונג.

איינמאָל, און מיטן אָדער אין סוף יולי האָט ש. הורוויטש, אָ געווען אַדוואָרטאַיזינג (אָנאָנסן) אָגענט, אויב איך האָב קיין טעות ניט, פון „טאָגעבלאַט", פֿאַרפירט מיט מיר אויף אָ קובי־אייל־אָנדער „ביטש" (פּליאָשע) אָ געשפּרעך, צי וואָלט איך זיך געוואָלט באַטייליקן אין דער גרינדונג און מיטאַרבעטערשאַפֿט פון אָ נייער יידישער צייטונג. איך בין דעמאָלט געווען אָ „פּרייער פּויגל". אין לאָנד ערשט אָן אָנדערהאַלבן יאָר, האָב ניט געאַרבעט אין קיינער פון די ניו־יאָרקער צייטונגען, האָב רעדאַקטירט אין דר. חיים זשיטלאָווסקיס אָפּוועזנקייט זיין חודש־זשורנאַל „דאָס נייע לעבן" (אָן געלט, פֿאַרשטייט זיך) און „געמאַכט אָ לעבן" פון קאָרעספּאָנדירן אין דעם וואַרשעווער „דאָס לעבן" (געוועזענער „דער פֿרייַנד") און אין דער קיעווער רוסישער „קיעווסקאַיא מיסל", און פון לעקציעס אין אָר־בעטער־רינג ברענטשעס (צווייגן). דער געדאַנק וועגן אָר־בעטן אין אָ נייער צייטונג, אָזאַ וואָס זאָל מיר זיין צום הארצן, איז מיר גראָד געפּעלן, — אָבער וואו איז פֿאַראַן די מעג־לעכקייט צו שאַפֿן אָזאַ צייטונג?

האָט מר. ש. הורוויטש דערציילט אָזאַ געשיכטע: אין בראָנזוויל זיינען פֿאַראַן אָ פֿאָר רייכע יידן, „יידישע יידן", וואָס האָבן געלט און זוכן איצט אָ ביסל כבוד. זיי וואָלטן געוואָלט באַקענען זיך מיט דער העכערער, יאַהודימשער געזעלשאַפֿט. דזשעיקאָב שיף און לואי מאַרשאַל זיינען דער־מאָלט געווען די קעניגן און ראָבאַי יהודה מאַגנעס און הער־מאַן בערנשטיין זיינען געווען אָ מין פֿאַרבינדונג צווישן זיי אין דער „יידישער גאַס". הערמאַן בערנשטיין איז געווען אָ באַקאַנטער יידיש־ענגלישער זשורנאַליסט, וועלכער האָט זיך געמאַכט אָ נאָמען אין דער ענגלישער פּרעסע מיט זיינע אינטערוויוס פון באַרימטע פערזענלעכקייטן אין אַמעריקע און אין אייראָפּע, און ער איז עטלעכע יאָר — ביז דעם יאָר 1914 — געווען דער סעקרעטאַר פון דער „אַמעריקען דזשואיש קאָמיטע". צוליב אָ געוויסן אינטערעסאַנטן גע־זעלשאַפֿטלעכן ענין, וועגן וועלכן ס׳איז ניט דאָ דער אָרט צו דערציילן, האָב איך זיך באַקענט און באַפֿרייַנדעט מיט הערמאַן בערנשטיינען און בין דורך אים באַקאַנט געוואָרן מיט ראָבאַי יהודה מאַגנעסן. און אָט — האָט מיר הורוויטש אַנטוויקלט זיין פּלאַן, — אויב מיר זאָל געלינגען פֿאַראיי־טערעסירן הערמאַן בערנשטיינען און יהודה מאַגנעסן אין אָ נייער יידישער צייטונג און הערמאַן בערנשטיין זאָל אייַ־נשטימען צו געבן זיין נאָמען אַלס רעדאַקטאָר פון דער צייַ־טונג, וואָלטן די פֿאָר בראָנזווילער גבירים געגעבן געלט אויף אָרויסצוגעבן אָזאַ צייטונג...

ס׳איז געווען אָ פֿאַנטאַסטישער פּלאַן, וואָס האָט זיך מיר, דעם אמת געזאָגט, וויניק געלייגט אויפן שכל. אָבער טרעפּנדיק זיך אין אָ פֿאָר טעג אָרום מיט בערנשטיינען, האָב איך אים דערציילט וועגן דעם פּלאַן, ווי ער איז מיר איבערגעגעבן געוואָרן. צו מיין איבערראַשונג האָט בערנ־שטיין זיך באַצויגן צו דעם פּלאַן גאַנץ ערנסט. ער האָט מיר דערציילט, אַז ער וויסט שוין וועגן דעם פּלאַן, אַז מען האָט שוין פון פֿאַרשיידענע זייטן געערעדט וועגן דעם מיט ראָבאַי מאַגנעסן, אַז ראָבאַי מאַגנעס סימפּאַטיזירט מיט דעם פּלאַן, וויל ער וואָלט וועלן זען אויף דער יידישער גאַס אָ גוטע, מאָדערנע יידישע צייטונג, וואָס זאָל שטיין אויף אָ העכערן סטאַנדאַרד אַיידער די עקזיסטירנדיקע פּרעסע. נאָר וואָס איז שייך אים, בערנשטיינען, איז וואָס קאָן ער טאָן אין אָזאַ צייטונג, וועט ער שרייבט ניט קיין יידיש און איז אפילו אָ שוואָכער לייענער פון יידיש?

פונדעסטוועגן האָט הערמאַן בערנשטיין ביי אָ צווייטער באַגעגענישן אין אָ פֿאָר טעג אָרום באַנייט דעם געשפּרעך וועגן אָ נייער יידישער צייטונג, און איז ענדלעך אַרויסגע־קומען מיט אָ פֿאַרשלאָג: אויב איך וועל איינשטימען צו ווערן דער סעקרעטאַר פון דער רעדאַקציע און העלפן אים אין דער אָרבעט, ספּעציעל ביים אָרגאַניזירן אָ גוטן סטעף פֿאַר דער צייטונג, וועט ער מסכים זיין צו ווערן איר רע־דאַקטאָר.

די פֿאַרבינדונג מיט די בראָנזווילער רייכע יידן (דאָס זיינען געווען דוד שאַפּירא און אָראָנסאָן, שותפים אין אָ גרויסער ברוקלינער שענדעליר־פֿאַבריק) איז באַלד גע־שאַפֿן געוואָרן (איך גלויב, אַז דורך ראָבאַי יהודה מאַגנעסן), און ס׳האָט זיך צו אַלעמענס פֿאַרוואונדערונג אָנגעהויבן אָ צוגרייטונג פון דער קומענדיקער צייטונג. איך האָב געהאָט צו טאָן מיט דער אָרגאַניזירונג פון דעם סטעף און די ערשטע צו וועמען איך האָב זיך געווענדט זיינען געווען: צביון און א. וואָלינער. א. וואָלינער איז געווען אָ טאַלאַנט־פולער זשורנאַליסט, אָ פּייאיקער פעליעטאָניסט. אָמאָל האָט ער געאַרבעט אין „פֿאָרווערטס" און אין „וואָרהייט", אָבער צו יענער צייט איז ער מיט קיין צייטונג ניט געווען פֿאַר־בונדן און האָט געאַרבעט פֿאַר דער רעדאַקציע פון יעקב סאָפּירשטיינס גרויסן ענגליש־יידישן וועערטערבוך. פֿאַר דעם זעלביקן וועערטערבוך האָט דעמאָלט, דאָכט מיר, געאַרבעט אויך צביון, וועלכער איז נאָך אין 1908 אָוועק פון „פֿאָר־וועדס", נאָך דעם דעמאָלטדיקן שרייבער־סטרייק אין דער צייטונג. אָ „פּרייער מענטש" איז דעמאָלט געווען אויך וויי־ליאָם עדלין, וועלכער איז דעמאָלט אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון זיין אָמט אַלס גענעראַל־סעקרעטאַר פון אָרבעטער־רינג.

מיר אָלע זיינען געווען סאָציאָליסטן, כאָטש פון פֿאַרשיי־דענע מינים: צביון איז געווען אָ בונדיסט, א. וואָלינער איז לויט זיינע סימפּאַטיעס געווען אָ פּועלי־ציוניסט, איך בין געווען אָ סאָציאָליסט־טעריטאָריאָליסט („ס־ס") און וויליאָם עדלין איז געווען אָ מיטגליד פון דער ס.־פּ. אונדז אַלעמען האָט פֿאַראייניקט דער פֿאַרלאַנג צו האָבן ניט גלאַט אָ נייע, ריינע יידישע צייטונג, נאָר אָ צייטונג מיט סאָציאָליסטישע סימפּאַטיעס, וואָס זאָל קאָנען דינען ווי אָ קעגנגיפט צו דעם „פֿאָרווערטס" מיט זיין פֿאַרביזנעווטן „סאָשעליזם" און אַנטי־קולטורעלער וואולגאַרקייט. מיר האָבן צווישן זיך באַ־שלאָסן צו רעקאָמענדירן אין סטעף פון דער נייער צייטונג בלויז אָזעלכע שרייבער, וואָס זיינען פריער ניט געווען קיין

„העגט" אין דער יידישער טעגלעכער פרעסע, און פון דער אַנדער זייט צו שאַפן אין דער נייער צייטונג אַ ברייטע אָפּענע פּלאַטפֿאָרם פֿאַר דער בעסערער יידישער ליטעראַטור.

אָט אַזוי איז אין משך פון עטלעכע וואָכן צונויפגעשטעלט געווארן אַ שטאַב מיטאַרבעטער פֿאַר דער נייער צייטונג, וועלכע מיר האָבן באַשלאָסן אָנצורופן „דער טאָג". צו דער צייט האָט זיך די ערשטע וועלט־מלחמה אין אירָאָפּע שוין צעפלאַקערט. דער עולם האָט געריסן די טעגלעכע נייס פון די הענט. הגם די קומענדיקע רעדאַקציע האָט נאָך ניט געהאַט קיין וואוינונג, איז באַשלאָסן געווארן צוצואיילן זיך אין אָנהייבן זי אַרויסגעבן אין אַ פרעמדער דרוקעריי ערגעץ אויף פּוירל סטריט. נאָך אַ ריי באַראַטונגען צווישן הערמאַן בערנשטיין־נען מיט די נעענטערע מיטאַרבעטער און מיט די געלט־געבער איז ענדלעך באַשלאָסן געווארן, אַז „דער טאָג" זאָל אָנהייבן אַרויסגיין אין אָנהייב נאָוועמבער, אויף מאָרגן נאָך די דעמאָלטדיקע קאָנגרעס־וואָלן, וויל מ׳האָט ניט געוואָלט קאָמפּראָמעטירן און שטערן דער צייטונג שוין ביי איר ערשטן אַרויספֿאָר דורך אַ שטעלונג אין דעם וואָל־קאָמף צווישן דער דעמאָקראַטישער און רעפּובליקאַנישער פּאַרטיי.

אָט אַזוי איז „דער טאָג" געבוירן געווארן, אין נאָוועמ־בער, 1914, און זיין דערשיינונג, מוז מען צוגעבן, איז געווען אַ וויכטיקע געשעעניש אין דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע אין אַמעריקע.

*
**

מאָריס וויינבערג, אַרויסגעבער פון „טאָג־מאָרגן־זשור־נאַל", דרוקט אין זיין צייטונג לכבוד איר 40־יאָריקן יובילי אַ סעריע אַרטיקלען וועגן איר אַנטשטייאונג און אירע ערשטע יאָרן. וועדליק דער לענג און דעם סטיל פון די אַרטיקלען זעט עס אויס, ווי מר. וויינבערג וואָלט געמאַכט אַ טעות, וועראַנדיק בלויז אַ געשעפּטלעכער אַרויסגעבער פון דער צייטונג: געדאַרפט וואָלט ער גאָר פאַרנעמען דעם פּלאַץ פון דעם רעדאַקטאָר און פון אַ פאָר מיטאַרבעטער... און פון דעם אינהאַלט פון זיינע זכרונות קומט אויס, אַז דער „טאָג" האָט זיך מיט אים אַנגעהויבן און האָט זיך אויף אים אַליין די גאַנצע צייט געהאַלטן. דערמאָנט דאָס מיר ווידעראַמאָל, וואָס מאָרק טווין האָט אַמאָל געזאָגט וועגן שרייבן זכרונות, און איך קאָן בלויז זאָגן, אַז אין יענער צייט, ווען דער „טאָג" איז געגרינדעט געווארן און אין די ערשטע דריי יאָר פון זיין עקזיסטענץ, וועט איך האָב אין אים מיטגעאַרבעט, האָט מר. וויינבערגס ראָלע און ווירקונג אין „טאָג" אויסגעזען אין די אויגן פון די דעמאָלטדיקע מיטאַרבעטער און אַנפירער פון דער צייטונג זייער אַ סך אַנדערש, ווי מר. וויינבערג דער־ציילט איצט וועגן זיך.

אָבער דאָס מיינט ניט, אַז איך וויל דאָ אָפּלייקענען וואָס ער דערציילט וועגן זיין ראָלע. וואָרום ערשטנס אַרט עס מיך ניט און איך פֿאַרגין אים מיטן גאַנצן האַרצן אַלע קאָמפּלי־מענטן, וואָס ער גיט זיך און אַלע לאַרבער־קראַנצן, וואָס ער וואַרפט זיך צו. און צווייטנס איז אפשר מעגלעך, אַז אַ מיט־אַרבעטער פון אַ צייטונג, וואָס האָט אין איר אַריינגעלייגט זיין אַרבעט, און אַן אַרויסגעבער, וואָס האָט אַריינגעלייגט זיין געלט, זאָלן זען זאַכן פון פאַרשיידענע שטאַנדפּונקטן און אין פאַרשיידענעם ליכט. און, אגב, וויל איך צוגעבן, אַז כאָטש דער „טאָג" אַלס צייטונג און אַלס געזעלשאַפּטלעך־ליטעראַרישע טריבונע, וואָס כ׳האָב מיט 40 יאָר צוריק גע־האַלפֿן אַרגאַניזירן, האָט מיר דעמאָלט זייער שטאַרק אינ־טערעסירט, האָב איך אָבער די אינטערעסן און מיינונג־פאַר־שיידנקייטן פון די אַרויסגעבער אויך דעמאָלט געשענקט אַ מינימום אויפמערקזאַמקייט און מיט זיי ניט געהאָט צו טאָן.

איך דערמאָן עס צוליב דעם, ווייל מיין דעמאָלטדיקער קאָלעגע אין „טאָג", צביון, וועלכער האָט יאָ געהאַלטן פון מישן זיך צווישן די אַרויסגעבער, האָט זיך דערביי אומאַנ־גענעם אָפּגעבריט.

געווען איז עס עטלעכע חדשים נאָכדעם, ווי די צייטונג האָט אָנגעהויבן אַרויסגיין. הגם זי האָט גלייך דערגרייכט זייער אַ גרויסע צירקולאַציע, — איך גלויב, אַ גרעסערע, איידער זי האָט איצט, אין 40 יאָר אַרום, — האָט איר אָבער געפעלט געוג הכנסה פון אַדוועראַיזמענטס (אַנאָנסן) און דער שלום בית צווישן די אַרויסגעבער — די הויפּט־שותפים, שאָפירא און אַראָנסאָן, און מאָריס וויינבערג, איז געווען אַ גאַנץ שוואַכער. דער איינדרוק איז געווען, אַז יעדער איינער פון די שותפים וויל אַרויסקריגן דאָס געלט, וואָס ער האָט אַריינגעלייגט אין דער צייטונג און האָט זיך געשראָקן פאַר דער אויסזיכט פון דאַרפן אַריינלייגן נאָך געלט.

אין יענער צייט האָבן די אַרויסגעבער, צוזאַמען מיטן רעדאַקטאָר, הערמאַן בערנשטיין, און מיט די וויכטיקסטע מיטאַרבעטער אָפּגעהאַלטן אַ באַראַטונג וועגן די וויטערדיקע אויסזיכטן פון דער צייטונג. מר. וויינבערג, געדענק איך, האָט מיט דער אונטערשטיצונג פון ד. הערמאַלינען, — אַ זשורנאַליסט פון דער אַלטער שונד־שול, וועלכן מר. וויינ־בערג האָט אַריינגעבראַכט אין „טאָג" אַלס אַן עקסטרע־ספּע־ציעלע „קראַפּט" — געאַרבעט, ווי מיר האָבן געהערט, הינ־טער די קוליסן, צו פאַרקויפן דעם יונגן „טאָג" צו לואי מי־לערס אַלטער „וואַרהייט". די פאַרשטייער פון דער רעדאַק־ציע זיינען, נאַטירלעך, געווען קעגן דעם. צביון האָט גע־מאַכט עטלעכע פראַקטישע באַמערקונגען וועגן דעם און האָט זיך דערביי אויסגעדריקט, אַז וויינבערג איז צו פעסימיסטיש און אַז „דאָס פעסעלע גאָלד" (קוקנדיק אויף דוד שאָפּיראָן, דעם הויפּט־אַרויסגעבער) וועט ניט אויסרינען... געמיינט האָט צביון צו מאַכן אַ קאָמפּלימענט מר. שאָפּיראָן, אָבער שאָפּיראָן האָט די דערמאָנונג וועגן „פעסעלע גאָלד" שטאַרק באַליידיקט. ער האָט קיינמאָל ניט געקאָנט מוחל זיין צביונען, וואָס יענער האָט געקוקט אויף אים, ווי אויף אַ „פעסל גאָלד", און צביון האָט זיך קיינמאָל פון די וועלטער ניט געקאָנט ביי אים אויסקויפן.

דער דאָזיקער מר. שאָפּיראָ, בטבע אַ גאַנץ גוטמוטיקער און צייטנווייז אפילו אַ פראָגרעסיווער מענטש, קומט אָמאָל אַריין אין רעדאַקציע און פאַרפירט מיט מיר אַ געשפּרעך אַזוי, אַז די אַנדערע מיטאַרבעטער זאָלן עס הערן:

— אַ טייערע זאַך אַרויסגעבן אַ צייטונג. ס׳איז דער בעס־טער געשעפט אין דער וועלט. איך האָב גאָר קיינמאָל פריער ניט געוואוסט, אַז אין אַ צייטונג אַרבעטן מענטשן ניט פאַר שכירות, נאָר בלויז פאַר כבוד. ווען מיינע שענדעליר־אַר־בעטער זאָלן אַזוי וועלן אַרבעטן...

און ווען איך האָב אים געפרעגט, ווי דאָס קומט ביי אים אויס, האָט ער לאָכנדיק געענטפערט: צביון האָט דאָס מיר דערקלערט. ער האָט געזאָגט, אַז שרייבער באַקומען ניט קיין

שכירות, נאָר האָנאָראַר, אוך אַז האָנאָראַר איז מער אַ זאַך פון כבוד, ווי פון צאָלן...

ביי דער גרינדונג פון „טאָג" האָט זיך צווישן זיינע מיט־אַרבעטער אויסגעבילדעט אַ מין טריאומוויראַט: איך, צביון אוך א. וואָלינער, וועלכע האָבן געהאָפט צו מאַכן פון דער צייטונג אַ ברייטע ליטעראַרישע טריבונע אוך אַ פריי סאָציאַליסטישע פלאַטפאָרמע. אין הסכם דערמיט האָבן מיר צוגעצויגן די אינעווייניקסטע אוך אויסערלעכע מיטאַרבעטער פון דער צייטונג. ווער עס האָט נאָר געהאַט אַ שטיקל נאָמען אַלס אַ פראָגרעסיוועך, דערהויפט, אַ סאָציאַליסטישער שרייבער (אומאָפהענגיק פון ריכטונג) איז צוגעצויגן געוואָרן אין „טאָג": דר. יצחק אייזיק הורוויטש (בן אריה צבי הלוי) אוך ק. פאָרנבערג, דר. חיים זשיטלאָווסקי אוך א. ש. זאַקס, נחמן סירקין, א. זעלדין, משה נאַדיר, א. גלאַנץ אוך פיל אַנדערע. דער אָפיציעלער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג, הערמאַן בערנשטיין, איז, אמת, געווען גאָנץ ווייט פון סאָציאַליסטישע אידיען, אָבער ער איז געווען אַ פראָגרעסיווער ליבעראַל אוך פלעגט געווייגלעך באַשטעטיקן אונדזערע פאָרשלאָגן. ווילי־אַם עדלין, ווידער, וועלכער איז געווען אַן אָפיציעלער סאָציאַליסט אוך האָט אַמאָל אפילו געשפילט אַ געוויסע ראָלע אין דער סאָציאַליסטישער פאָרטיי, אוך אויף וועלכן מיר, דער „דריילינג", האָבן געהאָפט, אַז ער וועט אונדז אַרויסהעלפן, האָט זיך דווקא ניט געאיילט צו אונטערשטיצן אונדז. ער איז געווען אין זיינע באַציאונגען מיט די מיטגלידער פון דער רעדאַקציע אַ דזשענטלמאַן, אַ קאָרעקטער מענטש. ער האָט זיך, גלויב איך, ניט באַטייליקט אין קיין הינטערקוליסן אינטריגעס, אָבער ער איז געווען „אַ מענטש מיט אַ צו לאַנגער טאָליע" (ווי פּרץ הירשביין פלעגט אים כאַראַקטעריזירן), ניט קיין קעמפער, אוך ער האָט מורא געהאַט פאָר יעדן שריט, וואָס קאָן, חלילה, ברענגען צו אַ צוזאַמענשטויס מיט די באַלעבאָטים.

דאָס איז, אגב, געווען די אייגנשאַפט, וואָס האָט אים שפּעטער, סוף 1916, געמאַכט פאַרן „אָפיציעלן" רעדאַקטאָר פון „טאָג", אומדערוואַרט אין אַ געוויסער מאָס פאָר אים אַליין, נאָכדעם ווי הערמאַן בערנשטיין האָט פאַרלאָזן די צייטונג. די מאָטיווירונג, וואָס מען האָט מיר געגעבן — דורך ל. מאָיסייעוון — פאָר באַשטימען וויליאַם עדלינען אַלס רעדאַקטאָר, איז געווען: מיר דאַרפן אַ רעדאַקטאָר, וואָס זאָל פאָרטרעטן די אַרויסגעבער פאָר דער רעדאַקציע. איר, משה כץ, וועט דאָך דאָס ניט וועלן טאָן, אוך צביון, — צביונען האָט דער אַרויסגעבער שאָפירא נאָך אַלץ ניט געקאָנט מוחל זיין דאָס „פעסעלע גאָלד".

אינגיכן נאָך עדלינס באַשטימונג אַלס רעדאַקטאָר פון „טאָג", איז צביון טאַקע אַוועק פון דער צייטונג צום „פאָר־ווערטס", אוך איך האָב געהאָט מיטן נייעם רעדאַקטאָר אַ „דזשענטלמענס אַגרימענט": איך מיש זיך ניט אין זייַנע געשעפטן אוך ער זאָל זיך ניט מישן אין די עדיטאָריעלס, וועלכע איך פלעג דעמאָלט שרייבן.

אין פאַרבינדונג מיט אייַן עדיטאָריעל, וועלכן איך האָב אַנגעשריבן, איך גלויב אין מיטן 1915, נאָך אונטער הערמאַן בערנשטיינס רעדאַקציע, דערמאָנט זיך אַ זייער אינטערעסאַנטע געשיכטע. הערמאַן בערנשטיינס יידישע פאַרבינדונגען, — ווי כ'האָב שוין דערמאָנט, — זיינען געווען דער־הויפּט מיט די „יאָהודים", דורך דער „אַמעריקען דזשואיש קאָמיטע", וואו ער איז אַ צייט געווען סעקרעטאַר. דר. יהודה לייב מאַגנעס, וועלכער האָט געשטיצט בערנשטיינען פאָר רעדאַקטאָר פון „טאָג", איז געווען נעענטער באַקאַנט און האָט סימפּאַטיזירט מיט די פּראָגרעסיווע שטימונגען פון דער דעמאָלטדיקער יידישער איסט־סייד. דר. מאַגנעס האָט דעמאָלט געארבעט פאָר דעם געדאַנק צו גרינדן אין ניו־יאָרק אַ פאַראייניקטע דעמאָקראַטיש־יידישע קהילה, וואָס זאָל זיין באַרעכטיקט צו פאַרטרעטן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג, און אין וועלכער די מזרח־אייראָפּייאישע יידן זאָלן, נאָטירלעך, זיין שטאַרק פאַרטרעטן. מיר, דער „דריילינג" פון „טאָג", האָבן סימפּאַטיזירט מיט דעם דאָזיקן פלאַן, ווי מיט אַ מיטל צו מאַכן אַ סוף צו דער זעלבסט־באַשטימטער ראָלע פון די „יאָהודים" אַלס פאַרטרעטער פון דער יידישער באַפעלקערונג פאָר וואַשינגטאָן. אין הסכם דערמיט פלעג איך מיט צביונען שרייבן די „טאָג"־עדיטאָריעלס וועגן יידישע פראָבלעמען, און בערנשטיין, וועלכן מיר פלעגן איבערלייענען די עדיטאָריעלס, האָט זייער זעלטן פאַרגעשלאָגן וועלכע עס איז ענדערונגען אין זיי.

סוף זומער, אָדער אין האַרבסט פון 1915, וועג דער „טאָג" איז שוין געווען אַרום אַ יאָר אַלט, האָט מען אויף דער איסט־סייד געמומען רעדן וועגן פאַררופן אַן אַמעריקאַנישׂ־יידישן דעמאָקראַטיש־דערווייטלטן קאָנגרעס, וואָס זאָל קאָנען אויטאָריטעטיש רעדן אין נאָמען פון דעם גאַנצן אַמעריקאַנער יידנטום. די „יאָהודים" פון דער „אַמעריקען דזשואיש קאָמיטע" האָט אַזאַ פלאַן, נאָטירלעך, ניט אָנגענומען, אָבער ער איז געפעלן. אין „טאָג" האָבן זיך באַוויזן אַ פּאָר אַרטיקלען, וואָס האָבן באַהאַנדלט די פראָגע וועגן אַ יידישן קאָנגרעס וויי אַ פלאַן בכלל און ניט ווי אַן אַקטועלע אויפּגאַבע. עדיטאָריעל איז וועגן דעם ניט געשריבן געוואָרן.

איינמאָל נאָכמיטאָג גיט מיר הערמאַן בערנשטיין איבער אַן ענגלישן עדיטאָריעל, וועלכן ער האָט אָנגעשריבן, און בעט מיך איבערזעצן אים, אויסבעסערן וואו נויטיק און אים אַריינגעבן אין צייטונג. ער אַליין דאַרף איצט ערגעץ צופאָרן. וועג בערנשטיין איז אַוועק און איך האָב געגומען לייענען זיין עדיטאָריעל, כדי איבערצוזעצן אים, איז מיר געווארן „פינצטער אין די אויגן". ס'איז געווען אַ טיפישער און אפילו אַן אַרויסרופערישער „יאָהודישער" עדיטאָריעל, וועלכער האָט פאַרדאָמט די „דעמאָגאָגן", וואָס קומען מיט די פאַרשיידענע פאָנטאַסטישע פלענער, וואָס זייער אייניציקער צוועק איז אַרונטערצורייסן די „אָנערקענטע און פאַרדינסט־פולע" יידישע פירערשאַפט אין אַמעריקע (די „אַמעריקען דזשואיש קאָמיטע", נאָטירלעך), צום שאַדן פון די יידישע „גלויבנס־גענאָסן". פאָר מיר איז געווען קלאָר, אַז ניט נאָר איז עס אַ רעאַקציאָנערער עדיטאָריעל, מיט וועלכן איך קאָן ניט איינשטימען, נאָר אַז אַזאַ עדיטאָריעל, וועג ער זאָל אָפּגעדרוקט ווערן, וועט אונטערריסן די עקזיסטענץ פון „טאָג", צוקלעפּנדיק צו אים אַ געלע לאָטע פון „יאָהודישקייט".

איך בין אַריין מיט דעם עדיטאָריעל צו צביונען, ער האָט אים איבערגעלייענט אוך אויך זיין מיינונג איז געווען, אַז ס'איז אַ רעאַקציאָנערער אוך געפערלעכער עדיטאָריעל. וואָס־זשע טוט מען? צביון האָט געזאָגט, אַז ס'איז טאַקע זייער שלעכט: דרוקן דעם עדיטאָריעל וועט זיין אַ סקאַנדאַל, אוך ניט דרוקן דעם עדיטאָריעל, וואָס דער רעדאַקטאָר האָט איבערגעלאָזן, וועט אויך פירן צו אַ סקאַנדאַל. איך האָב

באַמערקט, אַז בערנשטיין האָט מיר אַליין דערלויבט „אויס־צובעסערן" דעם עדיטאָריעל, וואו ס׳וועט זיין נויטיק. „אָבער ווי קאָן מען אים אויסבעסערן?", האָט צבין מיט רעכט אַנ־געוויזן, און מיט דעם האָבן זיך זיינע עצות געענדיקט.

איך האָב זיך צוריקגעקערט צו מיין שרייב־טיש און האָב אָפּגעטאָן איין קלייניקייט. איך האָב „איבערגעזעצט" פון בערנשטיינס עדיטאָריעל בלויז די ערטער, וואָס זיינען „ניט מילכיק, ניט פליישיק", אָבער וועז ס׳איז געקומען צום קריטישן טייל, האָב איך קריטיקירט די ביז־איצטיקע אומ־פאַראַנטוואָרטלעכע, ניט־געקליבענע יידישע „פירערשאַפט" און פאַרענדיקט דערמיט, אַז ס׳איז שוין געקומען די צייט, אַז די יידישע מאַסן פון אַמעריקע זאָלן באַקומען אַ רעפּרע־זענטאַטיוע, דעמאָקראַטישע פאַרטרעטערשאַפט, ווי, למשל, דורך אַ פאַראייניקטער דעמאָקראַטישער קהילה אין ניו־יאָרק, אָדער דורך אַ דעמאָקראַטיש־דערווייטלטן יידישן קאָנגרעס. איך גאַראַנטיר ניט איצט, אין 40 יאָר אַרום, פאַר דער פּינקט־לעכקייט פון די אויסדרוקן, אָבער דאָס איז געווען זייער זינען. אַזוי האָב איך דעם עדיטאָריעל אַריינגעגעבן די זעצער און אַזוי איז ער אָפּגעדרוקט געוואָרן אין צייטונג.

אויף מאָרגן, וועז הערמאַן בערנשטיין איז געקומען אין רעדאַקציע, איז ער קעגן זיין געווויינלעכער פירונג ניט אַריינגעגאַנגען צו מיר אין צימער און ניט אַרויסגערופן מיך צו זיך. ער איז אויך ניט צוגעגאַנגען צו קיין אָנדער מיט־אַרבעטער. ס׳איז געווען קלאָר, אַז ער האָט איבערגעלייענט דעם „אויסגעבעסערטן" עדיטאָריעל און וווייסט ניט וואָס צו טאָן וועגן אים. זעענדיק, אַז ער קומט צו מיר ניט אַריין, בין איך אַריינגעקומען צו אים, און האָב אים גענאָגט, אַז איך בין געקומען אַריינצוגעבן מיין רעזיגנאַציע פון דער צייטונג:

— איך וווייס וואָס איך האָב געטאָן און כ׳האָב צוליב די אינטערעסן פון דער צייטונג אָנדערש ניט געקאָנט טאָן. איך וווייס, אַז פאַר אַזאַ האָנדלונג האָט איר דאָס פולע רעכט מיך אָפּצוזאָגן פון דער אַרבעט, — וויל איך באַלד אַליין רעזיגנירן.

הערמאַן בערנשטיין האָט ניט אויפגעהויבן די אויגן אויף מיר און נאָך אַ קורצן שווייגן געזאָגט:

— איר האָט זיך באַראַטן מיט צביונען?

— געווויס, נאָר ער האָט מיר ניט געראַטן צו טאָן, וואָס כ׳האָב געטאָן.

— האָט איר דאָך געקאָנט אָנשרייבן אַן עדיטאָריעל אויף אַן אָנדער טעמע.

— וועז איך שרייב נעכטן אַן אויף אַן אָנדער טעמע וואָלטן מיר הייַנט זיך געמוזט קריגן וועגן אייער אָפּגע־לייגטן עדיטאָריעל און איך האָב געפילט, אַז די צייטונג קאָן די שטעלונג פון אייער עדיטאָריעל ניט נעמען.

— אָבער איך בין ניט מסכים מיט דער שטעלונג פון אייער עדיטאָריעל.

— שרייבט וועגן דעם אַן אַרטיקל אין „טאָג" אונ־טער אייער אייגענעם נאָמען.

— אָבער וואָס פאַר אַ פּנים וועט עס האָבן, וועז איך, אַלס רעדאַקטאָר, וועל פאַלעמיזירן קעגן אַן עדיטאָריעל פון דער צייטונג, וואָס איך רעדאַקטיר?

אי׳ך האָב צוגעגעבן, אַז ס׳וועט טאָקע קיין פּנים ניט האָבן...

דער סוף איז געווען, אַז בערנשטיין האָט קיין באַזונדערן אַרטיקל ניט געשריבן און צווישן די אָנהענגער פון דעם געדאַנק פאַר אַ יידישן קאָנגרעס איז פאַרשטאַנען געוואָרן, אַז דער „טאָג" און זיין רעדאַקטאָר זיינען פאַר דעם. דר. מאַגנעס, וועלכער האָט זיך שפּעטער דערוואוסט וועגן דער געשיכטע, האָט מיך געלויבט פאַר מיין „דרייסטקייט" און געזאָגט, אַז דאָס איז געווען דער בעסטער אויסוועג, וואָס האָט געמאַכט אַ סוף צו דער אומבאַשטימטער לאַגע.

אויף בערנשטיינס באַציאונגען מיט מיר האָט זיך דער אינצידענט מיט דעם עדיטאָריעל אגב ניט אָפּגערופן. פאַר־קערט אפשר, ער האָט זיך נאָכדעם באַצויגן מיט מער אויפ־מערקזאַמקייט צו מיינע פאַרשלאָגן.

⁂

ווי שוין אָנגעוויזן, בין איך געווען איינער פון דער גרופּע פון די ערשטע מיטאַרבעטער, וואָס האָבן געטרוימט וועגן דעם, אַז די נייע צייטונג זאָל זיין ניט נאָר אַן אָנ־שטענדיקע צייטונג, וואָס שטייט אויף אַ געהעריקער ליטע־ראַרישער הויך און וועלכע עס איז אַן אינטעליגענטן, פּרא־גרעסיוון מענטשן ניט קיין שאַנד צו נעמען אין האָנט אַריין, נאָר אַז מיר האָבן אפילו געהאָפט צו מאַכן פון דער צייי־טונג אַ „פרייע" סאָציאַליסטישע פלאַטפאָרם, אַלס קעגנ־גיפט און קעגנגעוויכט צום „פאַרווערטס".

פון דער דאָזיקער גרויסער — און ווי מיר וווייסן איצט, נאַיווער — האָפענונג האָט זיך, נאַטירלעך, גאָרניט אויס־געלאָזן. בויען אַ סאָציאַליסטישע צייטונג אַן אַ געהעריקער באַוועגונג הינטער זיך און שטיצנדיק זיך אויף די קאָפּי־טאַלן פון רייכע יידן, האָט זיך שנעל אַרויסגעוויזן פאַר אומ־מעגלעך. אויב דער „טאָג" האָט געזוכט אָנצוהאַלטן זיין אַרבעטער־פּריינטלעכקייט בנוגע די יוניאָנס אין די ערשטע עטלעכע יאָר פון זיין עקזיסטענץ, איז ער אָבער אידעא־לאָגיש געוואָרן אַלץ מער און מער נאָציאָנאַליסטיש און ציוניסטיש. דאָס מיינט ניט, אַז די אָנטי־ציוניסטישע מיט־אַרבעטער זיינען געווען געצוואונגען צו שרייבן ציוניסטישע אַרטיקלען, — אָבער ס׳האָבן זיך שוין געפונען גענוג שריי־בער, וואָס האָבן געוואוסט ווי צו „פאַרקויפן" די אַרויסגע־בער דעם ציוניזם, אונטער דעם אויסרייד, אַז דאָס איז גוט פאַר ביזנעס און וועט העלפן דעם „טאָג" קריגן ניט נאָר נייע לייענער, נאָר אויך פעטע אַדווערטאַיזמענטס.

איינער פון די דאָזיקע מיטאַרבעטער, וועלכער האָט מיט אַלע כוחות, קעגן דעם וויידערשטאַנד פון דער ראַדיקא־לער, סאָציאַליסטישער גרופּע אין „טאָג", געזוכט מיט דער הילף פון דעם געשעפט־פאַרוואַלטער צו שלעפּן דעם „טאָג" אין רעאַקציאָנערן זומף פון טעמעני האָל, רעליגיעזער אויג־גלאָצעניש און ביזנעס־ציוניזם, איז געווען ד. הערמאַלין.

דער דאָזיקער ד. הערמאַלין איז געווען אַ „פלינקער" זשורנאַליסט פון דער אַלטער שוּנדיסטישער צייטונג־שול. ער האָט געשטאַמט פון רומעניע, האָט דאָרטן באַקומען אַ טראַדיציאָנעלע רעליגיעזע דערציאונג, האָט זיך ערגעץ — ווי ער האָט פארזיכערט, — אויסגעלערנט פראַנצויזיש און פלעגט זיך אפט באַרימען פאַר די יינגערע מיטאַרבעטער פון „טאָג", אַז ער קאָן שרייבן אַלץ — וואָס ווער עס וויל, אַבי מען זאָל אים נאָר באַצאָלן דערפאַר... ער האָט אפילו דערציילט, אַז ער האָט אַמאָל אין רומעניע, צי אין ניו־יאָרק

— „איבערגעזעצט" שעקספּירס „האַמלעט" און געטעס „פאוסט" על־פּי זכרון, לויט אַ פּראָנצויזישער איבערזעצונג...

למען האמת דאַרף מען אָבער צוגעבן, אַז דער דאָזיקער הערמאַלין האָט געהאַט אויך וויניקסטנס איין גוטן שטריך. וועלכער איז מיר דעמאָלט געפעלן: ער איז געווען אַ ליבהאָבער פון יאָגד, פלעגט סוף האַרבסט גיין אין יאָגד אויף הירשן, און אַלס באַווייז, אַז ער טראָכט ניט אויס זייַנע יעגערישע נצחונות, האָט ער מיך איינמאָל מכבד געווען ביי זיך אין דער היים מיט אַ מאָלצייט פון הירשן־פלייש. אמת, דער מאָל־צייט איז געווען מיט אַ „דיפּלאָמאַטישן" צווועק: אָפשוואַכן אונדזער קעגנערשאַפט צו זיינע פּאָרשלאָגן און דערהויפּט צו זיין אַרט שרייבן אין „טאָג", אָבער פון דער דאָזיקער דיפּ־לאָמאַטיע האָט זיך גאָרניט אויסגעלאָזן.

וועג מאַריס וויינבערג האָט אַריינגעבראַכט אין „טאָג" ד. הערמאַלינען, האָט יענער פון אָנהייב געהאָפט — און האָט עס אפילו ניט באַהאַלטן, — צו ווערן דער פאַקטישער רע־דאַקטאָר פון דער צייטונג און מאַכן פון איר עטוואָס לויט זיין געשמאַק. וועג ער האָט זיך שוין אין די ערשטע פּאָר וואָכן איבערצייגט, אַז דאָס איז אַ פּוסטע האָפענונג, האָט ער געפּראָווט ווערן דער נייס־רעדאַקטאָר פון דער צייטונג, — אָבער אַ חוץ דעם, וואָס זייַנע „קעפּ" האָבן תיכף אַרויס־גערופן אַ ווידערשטאַנד ביי דער גרופּע פירנדיקע מיטאַרבע־טער און ביים אָפּיציעלן רעדאַקטאָר, הערמאַן בערנשטיינען, איז ד. הערמאַלין נאָך געווען היפש פויל, האָט ניט געהאַט קיין חשק אין די ווינטערדיקע פּאַרטאָגן צו מאַכן די נייס־זייטן (דער „טאָג" איז דעמאָלט געווען אַ פּאַרמיטאָג־צייטונג), און די נייס־רעדאַקציע איז אינגיכן איבערגעגאַנגען אין די הענט פון וויליאָם עדלינען.

עס דערמאָנט זיך אַ קאָמישער, הגם כאַראַקטעריסטי־שער פאַל, ווי וויליאָם עדלין, וועלכער איז ניט געווען קיין „צוימענבערעכער", האָט איבערנעמענדיק די נייס־רעדאַקציע פון „טאָג", געפּראָווט ניט צו ברעכן ראַדיקאַל מיט די וועגן פון זיין פאָרגייער. איינמאָל האָט פאַסירט, אַז ערגעץ אויף דער איסט־סייד איז פאָרגעקומען אַ גרויסע שרפה אָן עדלין האָט אַוועקגעשיקט צו דעקן די שרפה אַ רעפּאָרטער, וו. רעז־ניקן. רעזניק האָט זיך לאַנג געזאָמט און עדלין האָט מיט אומגעדולד געוואַרט אויף זיין רעפּאָרט. ענדלעך קלינגט דער טעלעפאָן, עדלין כאָפּט דאָס טרייבל. רעזניק גיט אָפּ זיין באַריכט וועגן דעם פייער, און מיר אַלע אָרום הערן זיך איין אין דעם געשפּרעך, לויט עדלינס אויסרופן: — אַ גרוי־סער פייער? יאָ, גוט, גוט... מענטשלעכע קרבנות? עט־לעכע פאַרברענט? וויפל יידן? איטאַליענער? אַרויסגע־וואָרפן די אָרבעט. קום גלייך צוריק אין רעדאַקציע...

דאָס איז געווען אַ קרומע אָפּשפּיגלונג פון יענע געוואויג־הייטן אין יידישע צייטונגען, וועג יעדעס שטיקל נייס האָט געמוזט דווקא זיין „יידישע" נייס און וועג אַ הונט, וואָס האָט געגעבן אַ ביס אַ קאַץ האָט געמוזט זיין דווקא אַ יידישער הונט, וואָס האָט געביסן אַ „גויאישע קאַץ", אָדער פאַרקערט...

פאַרלאָזנדיק די נייס־זייטן, איז הערמאַלין געוואָרן אין „טאָג" אויסשליסלעך דער שרייבער פון „עדיטאָריעלס" וועגן מאַראַל, וועגן רעליגיע, וועגן פאַמיליע־זאַכן און בכלל וועגן „יומען־אינטערעסט" — אַלץ וואָס אים פלעגט אינפאַלן. ער פלעגט פאַרברענגען די דאָזיקע „עדיטאָריעלס" (אויף דער הינטער־זייט) מיט אַ צאָל פּסוקים פון הייליקע ספּרים און „ציטאַטן" פון פּראָנצויזישע שרייבער, וועלכע קיינער האָט ניט געליינט, און פלעגט זיך אונטערשרייבן מיטן בוכשטאַב „ה". די דאָזיקע אַרטיקלען האָבן אין רעדאַקציע שנעל באַ־קומען דעם נאָמען: די „העי פּלאַכטעס".

אויף מיין גורל איז אויסגעפאַלן צו רעדאַקטירן הערמא־לינס „עדיטאָריעלס", אָבער אַזוי ווי זיין האָנטשריפט איז געווען אַזאַ, אַז ניט איך, ניט ער אַליין אפילו האָבן זי געקאָנט אי־בערלייענען און בלויז איין אַלטער זעצער אין „טאָג" האָט זיך אין איר געקאָנט פאָנאַנדערקלייבן, האָב איך ביסלעכווייז גענומען בראָקירן אַ צאָל פון הערמאַלינס „עדיטאָריעלס" אונטער דעם פולשטענדיק געזעצלעכן אויסרייד, אַז עס איז אוממעגלעך איבערצולייענען זיי. נאָכדעם, ווי עטלעכע אַזעל־כע אַרטיקלען זיינען פאַרבראָקירט געוואָרן, איז הערמאַלין איינמאָל געקומען צו מיר אין רעדאַקציע און האָט „גלאַט אַזוי אין דער וועלט אַריין" מיר געזומען דערציילן, אַז ער איז זייער אַ גוטער שיסער און קאָן טרעפן אין ציל אפילו פון אַ פאָר הונדערט שריט וועג ער גייט אַרויס פון די כלים... כדי ניט אָפּצושטיין פון אים, האָב איך אים געענטפערט, אַז איך בין אויך זייער אַ גוטער שיסער, באַזונדערס פון גאָר נאָענט, און איך דאַרף צוליב דעם אפילו ניט אַרויס פון די כלים... מיר האָבן זיך זייער גוט פאַרשטאַנען און פון דע־מאָלט אָן פלעגט ער זעלטן אַריינקומען אין רעדאַקציע און אויסמיידן מיין שרייב־טיש.

*
**

כ׳האָב שוין דערמאָנט, אַז דער „טאָג" איז בעת זיין גריי־דונג געווען אַ וויכטיקע, און אין אַ סך פּרטים אַ פאָזיטיווע דערשיינונג אין דער יידישער פּרעסע אין אַמעריקע. די ערשטע זאַך, מיט וואָס ער האָט זיך אויסגעצייכנט פון די אַנדערע אַמעריקאַנער יידישע צייטונגען איז געווען מיט אַכטונג צו דער יידישער שפּראַך און ליטעראַטור. די „זשאַר־גאָניזירונג" פון יידיש, די פאַרמיסטיקונג מיט דעם „פאָטיי־טאָ"־לשון האָבן מיר געיאָגט פון דער צייטונג, וווי מיט שטעקנס. די פאַרשיידענע אָנגעזומענע גאָסן־אָנגליצישמען און דייטשמעריזמען (צווישן זיי איז דער ערשטן קרבן געווען דאָס וואָרט „דיזער") זיינען ניט אַרויפגעלאָזן געוואָרן אויף די זייטן פון דער צייטונג, ספּעציעל אין די אַרטיקלען. מיר האָבן אויך געמאַכט אין „טאָג" די ערשטע פּראָבעס אין דער אַמע־ריקאַניש־יידישער פּרעסע צו דערגענעמערן דאָס געדרוקטע וואָרט צום גערעדטן און האָבן איינגעפּירט אין דער צייטונג אַ פאָרבעסערטע און פאַראיינפאַכטע אָרטאָגראַפיע, אַרויס־וואַרפנדיק פון איר די דייטשע גראַמאַטישע נאָכשלעפּענישן, ווי די איבעריקע אַלפן (דיא, זיא), הייַן און אומנויטיקע טאָפּלטע אותיות. אין אַ פּרט איז דאָס געווען דער ערשטער שריט אין דער ריכטונג פון דער מאָדערנער, פאָנעטישער אָרטאָגראַפיע, וועלכע די גאַנצע יידישע פּראָגרעסיווע פּרע־סע באַנוצט איצט.

בנוגע דער יידישער ליטעראַטור האָבן מיר ניט נאָר בריַיט געעפענט די זייטן פון „טאָג" פאַר די יונגע און על־טערע שרייבער, וואָס האָבן פריער ניט געהאַט קיין צוטריט צו דער פּרעסע פאַר זייערע לידער, דערציילונגען, בא־שרייבונגען, עסייען, נאָר אויך איינגעפירט אין דער צייטונג אַזוינס, וואָס די אַנדערע צייטונגען האָבן קיינמאָל ניט געהאַט: רעגלמעסיקע פאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע פעליע־טאָנען, איבערזיכטן פון דער פּרעסע, וועכנטלעכע ביכער־

רעצענזיעס און איבערזיכטן, דיסקוסיע־אַרטיקלען וועגן גע־ זעלשאַפטלעכע און ליטעראַרישע פראַגעס א. אז. וו. אין דער יידיש־אַמעריקאַנער פּרעסע איז עס געווען אַ נייס, אויף וועלכער מען האָט זייער קרום געקוקט אין די אַנדערע צייַ־ טונגען, אָבער דער יידישער לייענער האָט עס גערן אויפ־ געמומען. און ענדלעך נאָך אין זאַך, — און דאָס איז שוין געווען דער ספּעציעלער פאַרדינסט פון דעם ערשטן רע־ דאַקטאָר פון „טאָג", הערמאַן בערנשטיין.

בערנשטיין, ווי שוין דערמאָנט, איז געווען אַן ענגלי־ שער זשורנאַליסט און אַ דאַנק זיינע באַוואוסטע אינטער־ וויוען מיט באַרימטע שרייבער און פּאָליטיקער אין אייראָ־ פּע און אַמעריקע און אַ דאַנק זיין פּריוודיקער אַרבעט אַלס סעקרעטאַר פון דער „אַמעריקען דזשואיש קאָמיטע" האָט ער געהאָט בריוויטע פאַרבינדונגען און אַ צוטריט צו די „הוי־ כע פענצטער", וואָס האָבן געווינלעך קיינמאָל ניט גע־ שענקט די מינדסטע אויפמערקזאַמקייט דער אַמעריקאַניש־ יידישער פּרעסע, סיידן פאַר די וואָלן, וועלן מען האָט גע־ דאַרפט — פאַר אַ געוויסער סומע — איר אונטערשטיצונג. הערמאַן בערנשטיין האָט אייגנעפּירט אַ מנהג צו שרייבן וועגן וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע פראַגן, ספּעציעל וועגן אַזעלכע, אין וועלכע די יידישע באַפעלקערונג איז געווען פאַר־ אינטערעסירט, דרוקן בריוו פון פאַרשיידענע באַקאַנטע פּער־ זענלעכקייטן, יידישע און ניט־יידישע. זיי פלעגן אים גע־ וויינלעך ענטפערן, און זייערע ענטפערס, צוזאַמען מיט זיי־ ערע בילדער פלעגן זיך וויזן אויף די ערשטע זייטן פון „טאָג". דאָס האָט צוגעגעבן דער צייטונג אַ געוויסן פּרעס־ טיזש און צוגעוואוינט די לייענער זיי זאָלן זיך פילן מער פאַרבונדן מיטן אַמעריקאַנער לעבן.

עס זיינען דערבּיי, פאַרשטייט זיך, געווען איבערטרי־ בונגען און מיט דער צייט זיינען די דאָזיקע „סטעיטמענטס" פון „גרויסע מענטשן", געווינלעך רעאַקציאָנערע — צום „טאָג", געווען אַ מיטל צו פאַרבלענדן און פאַרפירן די לייענער. אָבער מיר דאַכט, אַז אין אָנהייב איז דאָס געווען אַ וויכטיקער אויפטו, וואָס האָט געהאָלפן אַרויספירן די יידישע פּרעסע פון די ענגע גרענעצן פון „קוואַרטאַל" און זי געמאַכט פאַר מער „מעטראָפּאָליטאַניש"...

צום סוף נאָך אַ באַמערקונג וועגן מיין וויצניקייט: מר. מאָריס וויינבערג, דער אַרויסגעבער פון „טאָג" דערציילט אין זיינע זכרונות, אַז ווען כ׳האָב זיך אין אָנהייב 1920 צו־ ריקגעקערט פון אייראָפּע בין איך וויידער געקומען צום „טאָג" און געוואָלט אין אים אָנהייבן מיטאַרבעטן, נאָר ווען איך האָב זיי אָפּגעשיקט צום דעמאָלטדיקן „פאָרווערטס".

דער אמת איז, אַז ס׳איז געווען פונקט פאַרקערט: דער דעמאָלטדיקער אייגנטימער פון „טאָג", דוד שאַפּירא, האָט מיך ספּעציעל אינגעלאָדן אויף אַ באַגעגעניש, אין וועלכער ער האָט מיך געפּרוווט צוריקברענגען אין „טאָג" און האָט מיר צוגעזאָגט אַלערליי גליקן, איינשליסנדיק אַ גאַנץ ספּעציע־ לע ראָלע אין דער רעדאַקציע. איך האָב אָבער זיך אָפּגע־ זאָגט אָנצונעמען זיין זייער פריינטלעכן פאַרשלאָג, דער־ קלערנדיק אים, אַז איך צעגיי זיך איצט מיטן „טאָג" אין אַלע געזעלשאַפטלעכע פראַגן: וועגן ציוניזם, וועגן דעם סאָוועטנפאַרבאַנד, וועגן טעמעני האַל, א. אַז. וו., אזוי אַז מר. וויינבערג האָט זיך זייער לייכט געקאָנט פאַרשפּאָרן די טרחה צו וויזן מיר „וואו אַ גוטער ייד וואוינט"...

נו, דאָס גלויב איך, וועט דערווייל זיין גענוג פאַר זכרונות, וועלכע כ׳פּיל נאָך אַלץ ניט, אַז ס׳איז געקומען מיין צייט צו שרייבן...

טאָלסטאָי און זיין „קריג און פרידן"

1.

דעם 9טן סעפּטעמבער 1828, איז אין יאַסנאַיאַ פּאָליאַנאַ, טולער גובערניע, אין הויז פון דעם רייכן, אַריסטאָקראַטישן רוסישן פּריץ, גראַף ניקאָלאַי טאָלסטאָי, געבוירן געוואָרן אַ זון, לעוו, וועמען עס איז באַשערט געווען צו ווערן דער גרעסטער שרייבער אין דער רוסישער און וואַרשיינלעך אויך אין דער גאַנצער וועלט־ליטעראַטור פון דעם 19טן יאָר־הונדערט.

דאָס אָרט און די סביבה פון לעוס געבורט האָבן ניט געגעבן קיין מינדסטע מעגלעכקייט פאַראויסצוזאָגן, אַז ער וועט זיינע לעצטע מינוטן, אין עלטער פון 82 יאָר, פאַר־ברענגען אין אַ ווינטערדיקן טאָג אין אַ צימערל פון דער קלייניער רוסישער באַן־סטאַנציע, אָסטאפּאָווא, אָנגעטאָן אין לייוונטענע פויערשע קליידער, מיט אַ שטעקן אין האַנט און מיט אַ זעקל איבער די פּלייצעס.

אין די 82 יאָר פון זיין לעבן האָט לעוו ניקאָלאַיעוויטש טאָלסטאָי דורכגעמאַכט די אָנטוויקלונג פון אַ מיטגליד פון דער „גאָלדענער יוגנט", וואָס אינטערעסירט זיך ניט מיט קיין זאַך, אַ חוץ מיט זיינע פּערזענלעכע פאַרגענגנס; פון אַן אפּיציר אין דער רוסישער אַרמיי ביי דער באַלאַגאַרונג פון סעוואָסטאָפּאָל צווישן 1854 און 1856; פון אַ שרייבער וואָס איז אין אײַן פאָר צענדליק יאָר אָנערקענט געוואָרן אַלס דער גרעסטער פּראָזע־שרייבער פון זיין צייט; פון אַ רעליגיעזן זוכער און רעפאָרמער, פון אַ קעמפער פאַרן אמת פאַרן פאָלק, ווי ער האָט עס פאַרשטאַנען, — פון אַ מענטשן, וועמענס נאָמען עס איז באַקאַנט און געאַכט געוואָרן איבער גאָר דער וועלט, אומעטום וואו ס׳האָט זיך געפונען אַ גראָ־מאָטנער מענטש.

לעוו טאָלסטאָיס יוגנט און דערציאונג האָבן געגעבן זייער ווייניק אָנדייטונגען וועגן דעם, וואָס פון אים וועט שפּעטער אַרויסקומען. דער יונגער לעוו איז געבליבן אַ קיילעכדיקער יתום, וועמען ער איז נאָך ניט אַלט געווען קיין פולע 9 יאָר און איז דערצויגן געוואָרן אין אַ סביבה פון גוטרייַע עלטערע מומעס און באָבעס, וואָס האָבן אים גע־האָלטן אָפּגעזונדערט פון דער אויסערלעכער וועלט, און אוודאי שוין פון דער נאָענטער וועלט פון זייערע פאָר־שקלאָפּטע פויערים. ווי יעדער אַריסטאָקראַטיש קינד פון זיין צייט האָט ער באַקומען אַ דערציאונג ניט אין רוסיש, נאָר אין פראַנצויזיש, דורך פראַנצויזישע גוואוורנאַנטקעס און לערער, און זיין קענטעניש פון דער רוסישער שפּראַך איז געווען אַזוי באַגרענעצט, אַז אין דער גימנאַזיע, וואו ער האָט זיך שפּעטער גערעכנט צו די בעסטע רוסישע שרייבערס, האָט ער אַלס רעכט אַ שלעכטן באַמערקונג באַקומען.

דער ערשטער טייל פון דער אַרבעט — אַן אַרטיקל אין דער „מאַרגן־פרייהייט" פון 27טן סעפּטעמבער 1953, צו טאָלסטאָיס 125טן געבוירנטאָג. דער צווייטער טייל — אַן אַרטיקל אין דער „מאַרגן־פרייהייט" פון 3טן אויגוסט 1941, איינער פון אַ סעריע אַרטיקלען וואָס משה כץ האָט דעמאָלט אָנגעשריבן וועגן „קריג און פרידן".—רעד.

ערגסטע צייכנס אין דער רוסישער שפּראַך און ליטעראַטור־לימודים.

וועלן ער האָט געענדיקט די מיטלשול און איז אַוועק — פריער אין קאַזאַנער און דערנאָך אין פּעטערבורגער אוני־ווערזיטעט, איז ער דאָרטן געווען וויייט ניט פון די בעסטע אָדער אפילו פון די מיטלמעסיקע סטודענטן, וויייל ער איז געווען אַ פאַרקאָכטער לעבע־יונג, וואָס האָט זיך ניט אינטערע־סירט מיט קיין וויסנשאַפטן און האָט זיך באַצויגן מיט אַ בפירושער פאַראַכטונג צו ליטעראַטור און שרייבער. וועלן טאָלסטאָי איז מיד געוואָרן פון דעם טומל פון דער דעמאָלט־דיקער רוסישער הויפּט־שטאָט, האָט ער זיך צוריקגעקערט אין זיין „אימעניע", אין יאַסנאַיאַ פּאָליאַנאַ מיט דעם פעסטן באַשלוס צו פאַרנעמען זיך און אָנטוויקלען דאָרטן זיין פּריצישע באָלעבאָטישקייט. קיין גרויסן דערפאָלג האָט ער אין דעם פּרט ניט געהאַט, אָבער אָנהייבנדיק פירן אין יאָר 1849, אין עלטער פון 21 יאָר אַ טאָגבוך, האָט ער אָלס רע־זולטאַט פון די טאָגבוך־פאַרצייכענונגען אָנגעשריבן זיין ערשט וויכטיק ליטעראַריש ווערק, דעם ערשטן טייל פון זיין אויטאָביאָגראַפישער טרילאָגיע: „די קינדהייט". ני־קאָלאַי נעקראַסאָוו, דער באַרימטער דיכטער און רעדאַקטאָר פון דעם דעמאָלטדיקן ליבעראַלן זשורנאַל „סאָווריעמענניק", וועמען דער ליטעראַריש־אומבאַקאַנטער טאָלסטאָי האָט צו־געשיקט דאָס דאָזיקע ווערק, האָט אָנגעכאַפּט טאָלסטאָיס ערשטלינג מיט ענטוזיאַזם. דאָס האָט באַוואויגן טאָלסטאָיען אָנצושרייבן די אָנדערע צוויי טיילן פון דעם ווערק, „די ייגנלשע יאָרן" און „די יוגנט", וועלכע זיינען באַלד געוואָרן און זיינען ביז היינטיקן טאָג פאַרבליבן קלאַסישע ווערק אין דער רוסישער ליטעראַטור.

שוין אין דער דאָזיקער אויטאָביאָגראַפישער טרילאָגיע האָט לעוו טאָלסטאָי באַווייזן אייניקע פון די וויכטיקסטע שטריכן, וואָס האָבן כאַראַקטעריזירט אַלע זיינע שפּעטערע־דיקע ווערק.

קודם־כל דעם אינטערעס צו דעם מענטשן, אָנהייבנדיק מיטן קינד און דער פרוי, צו דעם אינערלעכן לעבן און איבערלעבונגען, צו דעם וואָס דער מענטש איז אין דער אמתן און ניט צו דעם, וואָס דער אויטאָר וואָלט פון אים געוואָלט מאַכן. אַ צוויייטער וויכטיקער שטריך פון טאָלסטאָיס שרייבן שוין אין דעם דאָזיקן ערשטן ווערק איז געווען זיין מערקווירדיקער געפיל פאַר דער לעבעדיקער שפּראַך פון פאָלק, — אַ שפּראַך, פון וועלכער מען האָט אים אין זיין קינדהייט דערווייטערט. לעוו טאָלסטאָיס שפּראַך איז געווען און פאַרבליבן אַ מוסטער פון אַ לעבעדיקער פאָלקס־שפּראַך און אין דער זעלביקער צייט פון אַ שטרענג אינדיווידוא־ליזירטער שפּראַך, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש גראָד פאַר דעם מענטשן אין זיין ווערק, וואָס באָנוצט זיך מיט איר, און ניט פאַר וועמען עס איז אָנדערש, אָדער פאַר אַ „שפּראַך בכלל". שפּעטער מיט יאָרן, וועלן ער איז שוין געווען דער באַרימטער שרייבער, וואָס האָט געשאַפן דעם אומשטערב־

לעכן ראָמאַן־עפאָפייע „קריג און פרידן", איז ער אין פּרט פון אינדיווידואַליזירן די שפּראַך פון זיינע העלדן געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז פראַנצויזן האָבן ביי אים דאָרטן געריעדט פראַנצויזיש, רוסישע אַריסטאָקראַטן — האַלב פראַנצויזיש האַלב־רוסיש און דאָס פּאָלק האָט געריעדט זיין קערנדיקע רוסישע פּאָלקס־שפּראַך.

אין דער ערשטער העלפט פון די 50ער יאָרן פון פּאָריקן יאָרהונדערט האָט טאָלסטאָי פּאַרבראַכט אָלס אַ נידעריקער אָפיציר פריער אויף קאַווקאַז אין די קאָזאַקישע „סטאַניצעס" (דערפער) און דערנאָך אין סעוואַסטאָפּאָל, בעת די האָפן־פעסטונג איז באָלאָגערט געוואָרן דורך דעם ענגלישן און פראַנצויזישן פלאָט. אָלס רעזולטאַט פון די דאָזיקע דערפאַרונגען זיינען שפּעטער געשאָפן געוואָרן זיינע גרעסערע „סעוואַסטאָפּאָלער דערציילונגען" און „די קאָזאַקן".

די העכסטע הויך און דעם בריטסטן פאַרנעם האָט זיין ליטעראַרישער טאָלאַנט דערגרייכט אין זיין מאַנומענטאָלן ראָמאַן „קריג און פרידן", וואָס ער האָט אָנגעהויבן אין 1864 און פאַרענדיקט אין 1867, אין בלויז 3 יאָר. די טעמע פון „קריג און פרידן" איז געווען די גרויסע „פאַטערלאַנדישע מלחמה" פון 1812, וועלן נאַפּאָלעאָן איז באַפאָלן רוסלאַנד, האָט שוין אָפּילו פאַרנומען מאָסקווע, און געמיינט אַז גאַנץ רוסלאַנד איז שוין אין זיינע הענט, און האָט דאָרטן אין דעם זעלביקן ווינטער געליטן די גרעסטע מפּלה, וואָס האָט געמאַכט אַ סוף צו זיין הערשאַפט איבער אייראָפּע, פונקט ווי היטלערס מפּלה אונטער סטאַליגראַד אין ווינטער פון 1942־1943 מיט 130 יאָר שפּעטער איז געווען דער אַנדער הויב פון דער ענדגילטיקער מפּלה פון היטלעריזם און פון דעם נאַצי רייך. „קריג און פרידן" איז געוואָרן אַ קלאַסיש ווערק אין דער וועלט־ליטעראַטור ניט נאָר ווייל טאָלסטאָי האָט אין אים באַווּיזן אַ טיפע קענטעניש פון דער עפּאָכע, פון די היסטאָרישע פיגורן און פאַסירונגען, און פון די פּאָלקס־שטימונגען וואָס די מלחמה האָט אַרויסגעבראַכט אין דעם דעמאָלטדיקע רוסלאַנד. טאָלסטאָי האָט אין דעם ווערק אַרויסגעוויזן אַ טיפן פאַרשטיין פון דער מענטשלעכער נשמה אין קריג און אין פרידן, פון דער געוואָלדיק גרויסער ראָלע פון דעם אַנאָנימען פּאָלקס־מענטש אין פאַרגלייך מיט די הויך־רעקלאַמירטע מלחמה־פירער.

פון די אַנדערע גרויסע ווערק, וואָס האָבן באַרימט געמאַכט טאָלסטאָיס נאָמען איבער גאָר דער וועלט, זיינען באַזונדערס וויכטיק זיינע ראָמאַנען „אַנא קאַרעניאַ", „קריי־צער סאָנאַטע" און „וואָסקרעסעניע" (תחית־המתים). די דאָזיקע ווערק צייכענען זיך אויס, פונקט ווי „קריג און פרידן" מיט זייער רעאָליסטישקייט, וואָרהאַפטיקייט און טיפן אַרייַנדרינגען אין דער מענטשלעכער נשמה, באַזונדערס אין דער צייט פון אינערלעכע און דרויסנדיקע קריזיסן, אָבער אין דער זעלביקער צייט הייבן זיי אַן פאַרנעמען אַלץ מער און מער אָרט די פּראָבלעמען פון מאָראַל, וואָס האָבן טיף פאַרכאַפּט טאָלסטאָיען זינט זיין איגענעם מאָראַלישן קריזיס אין אָנהייב פון די 70ער יאָרן. און הגם טאָלסטאָי אַליין גיט ניט אין זיינע ווערק קיין קלאָרן און רעאָליסטישן ענטפער אויף זיינע אייגענע מאָראַלישע צווייפלען און פראָגן, גיט ער אָבער אין זיי אָזאַ טיפן אַנאַליז פון די אומשטענדן, וואָס פאַרקריפלען די מאָראַלישע באַגריפן און דערשטיקן דעם מענטשן אונטער דער הערשאַפט פון היפאָקריטישקייט, עגאָאיזם און שלעכטס, וואָס וואָרצלט זיך אין עקאָנאָמישע באַדינגונגען פון דער געזעלשאַפט, אַז זיינע ווערק זיינען געוואָרן דאָס שאַרפסטע מאָראַליש־קריטישע געוועהר קעגן דער דעמאָלטדיקער צאַריש־פריצישער און דער שפּעטערדיקער בורזשואָזער געזעלשאַפט.

ווי געזאָגט, האָט טאָלסטאָי אין אָנהייב פון די 70ער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט איבערגעלעבט אַ שטאַרקן מאָראַליש־קריזיס. אים האָט זיך געדאַכט, אַז ער האָט פאַרלאָרן דעם זינען פון לעבן. ער האָט יעדנפאַלס פאָר־לאָרן די באַרעכטיקונג פאַר דעם לעבן פון אַ רייכן פּריץ און דערפאָלגרייכן שרייבער, וואָס ער האָט ביז דעמאָלט געפירט. ער האָט געפּרואָווט צוריקגעפינען דעם זינען פון לעבן אין דער רעליגיע. אָבער די אָרטאָדאָקסיש־קריסטלעכע רעליגיע מיט איר פאַלשקייט, צבועקעריי און פינצטערן מיסטיציזם האָט אים באַלד אָפּגעשטויסן. ער האָט גענומען שטודירן די ביבל און דעם נייעם טעסטאַמענט און האָט ביסלעכווייז אויסגעאַרבעט פאַר זיך אַן אייגענעם „קריסטנטום", אַ רעליגיע, וואָס איז געווען געבויט אויף דער כלומרשט „ריינער" „קריסטלעכער" עטיק, אויף דעם „גע־באָט" וועגן „ניט שטעלן זיך קעגן בייז" און אויסבעסערן זיך אַליין.

דאָס איז, ניט געקוקט אויף איר הויך־מאָראַלישן אויסזען, באמת געווען אַ זייער רעאַקציאָנערע אידעאָלאָגיע. וועלן דאָס פּאָלק וואָלט זי אין רוסלאַנד, אָדער וואו עס איז אַנדערש אָנגענומען, וואָלט זי אים געדאַרפט אָפּהאַלטן פון קאָמפּן קעגן אונטערדריקער און עקספּלואָאַטאָרן. צום גליק איז טאָלסטאָיס רעליגיע (וואָס האָט באַקומען דעם נאָמען „טאָלסטאָיאיזם") געוואָרן מער פּאָפולער אין לי־טעראַרישע דיסקוסיעס און אין אינטעליגענטישע זוכענישן פון פערזענלעכער באַרואיקונג, איידער צווישן די בריטע פּאָלקסמאַסן, אפילו צווישן די וואָס האָבן געקענט און הויך געשעצט טאָלסטאָיען אָלס שרייבער.

אַ דירעקטן שאָדן האָט דער דאָזיקער „טאָלסטאָיאיזם" געבראַכט טאָלסטאָיען גופא, ריכטיקער זיין ליטעראַרישן שאַפן, ווייל דער רעליגיעזער מאָראַליסט, וואָס זעט די וועלט ניט ווי זי איז, נאָר ווי זי דאַרף לויט זיין מיינונג ווערן, האָט זיך כסדר געשטעלט אין וועג דעם שרייבער טאָלסטאָי, דעם טיפן רעאָליסט, וואָס קאָן ניט זען דעם מענטשן אין זיינע איבערלעבונגען און פּירונגען אָנדערש ווי זיי זיינען און מוזן זיין אונטער באַשטימטע אומשטענדן. אין משך פון די לעצטע 40 יאָר פון זיין לעבן, פון דעם אָנהייב פון די 70ער יאָרן ביז זיין טויט אין 1910, האָט דער גענייאָלער שרייבער דעריבער געפירט מיט זיך אַליין אַ כסדרדיקן אינערלעכן קאַמף: דער רעליגיעזער רעפאָרמער אין אים האָט באַטראַכט פאַר מינדערוויכטיק און אפילו פאַר שעדלעך זיין ליטעראַרישע שאַפונג און האָט אים יאָרנלאַנג אָפּגעהאַלטן פון פאָרענדיקן אָזעלכע ווערק, ווי „וואָסקרעסעניע", אָדער פון שאָפן נייע ווערק פון גרויסן פאָרנעם. אָבער דער שרייבער אין טאָלסטאָיען פלעגט פון צייט צו צייט רעוואָלטירן, ער פלעגט שרייבן דערציילונגען, דראָמעס, עסייען און פלעגט זיי באַהאַלטן אין טישקעסטל, אַז די וועלט זאָל זיך „דערווייל" פון זיי ניט דערוויסן. דער דאָזיקער אינערלעכער קאַמף אין טאָלסטאָיען האָט סוף־כל־סוף דערפירט, אַז ער זאָל אין זיין טיפן עלטער, שוין אויפן סאַמע שוועל פון טויט, זוכן צו אָנטלויפן פון זיין היים און פון אַלץ, וואָס ער האָט פריער געהאַט אין זיין לעבן.

אָבער טאָלסטאָיס גרויסער אויפטו, וואָס האָט אים געמאַכט אומשטערבלעך ליגט ניט אין זיינע רעליגיעזע בלאָנדזשענישן און פּראָבעס דורך דעם צו באַרואיקן זיין אייגענער נשמה, נאָר אין זיין גרויסער ליטעראַרישער ירושה, אין זיינע ווערק, אין וועלכע ער האָט רעאַליסטיש און מיט אַ געניאַלן אַרײַנבליק אויפגעדעקט די צעפּוילטקייט פון דער געזעלשאַפט פון זיין צייט און באַווײַזן די טיפּענישן און גלײַכצייטיק די מאַטעריעלן פון דער מענטשלעכער נשמה. ניט וויניקער גרויס איז געווען זיין אויפטו פון אַרויסברענגען אין זיינע ווערק דעם לעבעדיקן פאַלקסמענטשן מיט זיין אינערלעכער מאָראַלישער גבורה און שיינקייט, מיט זיין שטרעבונג צו אַ בעסערער און שענערער וועלט, אפילו ווען ניט דער פאַלקס־מענטש, ניט טאָלסטאָי אַליין האָבן זיך נאָך ניט אָפּגעגעבן קיין קלאָרן חשבון וואָס פאַר אַ וועלט דאָס דאָרף זיין.

לענין, וועלכער האָט הויך געשאַצט טאָלסטאָיס טאַלאַנט און ראָלע אין דער ליטעראַטור און אים באַצייכנט אַלס דעם געני פון רוסישן פאָלק, האָט אָפטמאָל געשריבן, אַז „דער דאָזיקער גראָף האָט בעסער ווי ווער אַנדערש פאַרשטאַנען און פאַרמולירט די געפילן און שטרעבונגען פון דעם רוסישן פויער".

פאַר דער געטריישאַפט פון טאָלסטאָי דעם שרייבער צו זיינע ליטעראַרישע העלדן איז כאַראַקטעריסטיש, וואָס זיין פרוי, סאָפיע אַנדרייעוונאַ, האָט דערציילט אין אירע זכרונות וועגן דעם, ווי טאָלסטאָי האָט געשריבן זיין ראָמאַן, „אַננאַ קאַרענינאַ". טאָלסטאָי, דערציילט זי, איז דעמאָלט אַזוי פאַרכאַפּט געווארן פון דער אַרבעט איבער דעם ראָמאַן און האָט זיך אַזוי אידענטיפיצירט מיט זיינע העלדן, אַז ער האָט אינגאַנצן אויפגעהערט צו וווינען זיך צווישן מענטשן, אפילו צווישן זיין פאַמיליע און האָט טאָג און נאַכט פאַרבראַכט אויבן — אין זיין סאַלקע, וואו ער האָט געשריבן זיין ווערק. אייגנטלעך איז טאָלסטאָי אַראָפּגעקומען פון זיין קאַבינעט זייער אַ צעטראַנענער און פאַרמאַטערטער, און ווען זיין פרוי האָט אים געפרעגט וואָס מיט אים איז, האָט ער מיט טרערן געענטפערט:

— דו ווייסט, זי וועט דאָך באַגיין זעלבסטמאָרד...

— ווער וועט באַגיין זעלבסטמאָרד? פאַרוואָס? — האָט סאָפיע אַנדרייעוונאַ געפרעגט.

— אַננאַ, — האָט טאָלסטאָי געענטפערט, ווי מען רעדט וועגן אַן אייגענעם מענטשן, — אַננאַ קאַרענינאַ. עס איז איר ניט פאַרבליבן קיין אַנדער אויסוועג...

דאָס איז געווען דער אופן ווי טאָלסטאָי פלעגט זיך אַריינלעבן אין זיינע העלדן. און ס׳איז ניט קיין וואונדער; זיי זיינען געווען ניט קיין אויסגעטראַכטע טיפּן, נאָר טיילן פון אים אַליין, פון זיין אייגענער לעבעדיקער, זוכנדיקער, ליידנדיקער נשמה. און פונקט ווי ער האָט זיך אַליין ניט געקאָנט פאַראויסזאָגן אַדער באַשטימען זיין סוף, אַזוי האָט ער עס ניט געקאָנט באַשטימען אויך פאַר זיינע העלדן: ער האָט זיי געבראַכט אויף דער וועלט און וויטער האָבן זיי שוין געמוזט גיין זייער אייגענעם וועג, אונטער זיירער אייגענע אומשטענדן. דאָס האָט געמאַכט, אַז טאָלסטאָיס העלדן אַליין זאָלן לעבן לאַנג נאָכדעם, ווי זייער אויטאָר איז שוין אַוועק פון דער וועלט, און לעבן אַזוי לאַנג, ווי מענטשן וועלן זוכן און טרוימען וועגן דעם, וואָס זיי באַטראַכטן פאַרן אמת.

2.

אין 1867 האָט לעוו טאָלסטאָי פאַרעפנטלעכט זיין קאָלאָסאַלן, עפּאָכע־מאַכנדיקן ראָמאַן, „וואָינאַ אי מיר" („קריג און פרידן"). הגם לעוו טאָלסטאָי האָט שוין דורך זיינע פריערדיקע 16 יאָר ליטעראַרישע אַרבעט (ער האָט אָנגעהויבן שרייבן אין יאָר 1851), פאַרנומען אַ זייער אָנגעזעענעם אָרט אין דער גרויסער רוסישער ליטעראַטור פון יענער צייט, האָט ער אָבער דורך זיין „קריג און פרידן" פאַרנומען אויף שטענדיק איינעם פון די סאָמע ערשטע ערטער ניט נאָר אין דער רוסישער, נאָר אין דער גאַנצער וועלט־ליטעראַטור. דורך דעם ראָמאַן „קריג און פרידן" האָט זיך טאָלסטאָי אויפגעהויבן אויף אַ געוואַלדיקער קינסטלערישער הויך און האָט געשאַפן אַ מוסטער פון אַ טיפן און בריטן ליטעראַרישן פאַרנעם, וועלכער איז ביז היינט נאָך ניט איבערגעטראָפן געווארן.

די טעמע פון דעם ראָמאַן „קריג און פרידן" איז אויסערלעך די גרויסע „פאַטערלאַנדישע מלחמה" פון יאָר 1812, ווען דער פראַנצויזישער אימפּעראַטאָר נאַפּאָלעאָן איז באַפאָלן זיין לעצטן ציל אין אירופּע, רוסלאַנד, און האָט דאָרטן, נאָך זיינע ערשטע נצחונות, געקראָגן זיין וויסטע מפלה. נאָך דעם דאָזיקן קלאַפ איז אין אַ קורצער צייט אַרום גאָר ניט פאַרבליבן ניט פון נאַפּאָלעאָנס „זיגרייכע" ארמיין, ניט פון נאַפּאָלעאָנס הערשאַפט גופא. די דאָזיקע מלחמה, דורך וועלכער רוסלאַנד האָט אויף עטלעכע צענדליק יאָר פאַרנומען דעם אָנפירנדיקן פּלאַץ אין אייראָפּע, איז געוואָנען געווארן אַ דאַנק דער העלדישקייט און פאַטריאָטיזם פון די רוסישע מאַסן און טרעץ דער צעפּאָלנקייט פון דעם צאַרישן רעזשים און דער אומפּיאיקייט פון ס׳רוב פון זיינע פירער און גענעראַלן. דאָס האָט דערפילט סיי די רוסישע אינטעליגענץ, סיי דאָס פאָלק גופא. זינט דעם נצחון איבער נאַפּאָלעאָנען אין יאָר 1812 האָט אָנגעהויבן ביסלעכווייז אָנוואַקסן און באַפעסטיקן זיך די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג צווישן די פאַרשיידענע שיכטן פון פאָלק, וואָס האָט סוף־כל־סוף געבראַכט צו דער באַפרייאונג פון די פויערים אין יאָר 1861, צו דער גרויסער גייסטיקער רעוואָלוציע פון רוסלאַנד אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט און צו דער פאַרוואַנדלונג פון דעם צאַרישן רוסלאַנד אין דעם רעוואָלוציאָנערן שמעלץ־אויוון פון דעם 20טן יאָרהונדערט.

עס איז ניט קיין וואונדער, וואָס אַ שרייבער, וואָס האָט אין זיך געפילט אַזעלכע טיטאַנישע כוחות, ווי טאָלסטאָי, האָט ענלעכע יענע גראַנדיעזע עפּאָכע פאַר אַ טעמע פון זיין ראָמאַן „קריג און פרידן". אין דעם דאָזיקן ראָמאַן האָט ער טאַקע אַרויסגעבראַכט זייער קלאָר און זייער שאַרף, אַז אויב רוסלאַנד האָט וועמען עס איז געהאָט צו פאַרטיידיקן איר רעטונג און איר זיג קעגן נאַפּאָלעאָנען, איז עס געווען ניט די פאַרשיידענע צאַרישע און ענערגאַלישע פלענער און דיפּלאָמאַטיש־מילימעריש קאָמבינאַציעס, וואָס האָבן ס׳רוב געטויגט אויף כפרות, נאָר דעם ווילן פון פאָלק צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד און צו זיגן קעגן אַ מעכטיקן שונא, וואָס וויל אים צעטרעטן, — און אַז דער דאָזיקער זייער נאַטירלעכער געפיל האָט געמוזט זיגן.

אָבער ווען דער ראָמאַן „קריג און פרידן" וואָלט זיך פאַרנומען בלויז מיט אַרויסברענגען אין אַ דערציילערישער

פֿאַרם די היסטאָרישע געשעענישן פון יאָר 1812 און די פּרטים פון דער דעמאָלטדיקער רוסיש־פּראָנצויזישער מלחמה, וואָלט עס געווען ניט מער, ווי נאָך אַ היסטאָרישער ראָמאַן צווישן די הויפּטפּערסאָנען, וואָס זיינען געשריבן געווארן אויף דער טעמע.

טאָלסטאָיס אויפטו אין „קריג און פרידן" איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט הינטער די גראַנדיאָזע געשעענישן, און די טיטאַנישע צוזאַמענשטויסן פון מאַסן און אַרמייען, ניט פֿאַרגעסן אַן דעם „לעבעדיקן מענטשן". פֿאַרקערט, אין הסכם מיט טאָלסטאָיס בליק אויף דעם מענטשן, ווי אויף דעם אינצידן טרעגער פון אַלדאָס גוטס און בייז, שענקט ער אין דעם ראָמאַן די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט גראָד די אינצלנע וויכטיקערע און ווייניקער וויכטיקע „העלדן" פון די פֿאַסירונגען. ער וויזט אונדז די צייט און די געשעענישן דורך דער אויפפירונג און די געפילן פון די מאַסן און פון אינצלנע מענטשן אין דער „העכערער" געזעלשאַפט. ער וויזט, ווי אָט די פּריוואָטע געפילן, איבערלעבונגען און פֿאַסירונגען פון איינצלנע מענטשן זיינען אַ טייל פון די קאָלאָסאַלע געשעענישן, וואָס שפּיגלען זיך אָפֿ אַרום זיי, דער מאַטעריאַל פון וועלכן די גרויסע געשעענישן גופא ווערן צוזאַמענגעוועבט.

אויף אַזאַ אופן מיידט טאָלסטאָי אויס די געפֿאָר, אַז די גרויסע פֿאַסירונגען זאָלן פֿאַרשטעלן פֿאַר די לייענער די פּנימער און די איבערלעבונגען פון די איינצלנע מענטשן, פון זיינע באַזונדערע העלדן. דער רעזולטאַט פון דעם איז, אַז בעת טאָלסטאָי האָט אין זיין „קריג און פריד" געגעבן אַ בריייט און היסטאָריש־נאָענט צום אמת בילד וועגן דער מלחמה צווישן רוסלאַנד און נאַפּאָלעאָנען, וואָס האָט באַשטימט דעם שיקזאָל פון רוסלאַנד אויפן גאַנצן 19טן יאָרהונדערט — און דאָס בילד איז אַזאַ, אַז ער פֿאַרגלייכט זיך אין זיין אמתדיקייט און טיפקייט מיט די אַרבעטן פון די בעסטע היסטאָריקער וועגן יענער עפּאָכע, — האָט אָבער טאָלסטאָי גלייכצייטיק אַרויסגעבראַכט אין דעם ראָמאַן אַ קאָלאָסאַלע לעבעדיקע גאַלעריי טיפּן פון יענער צייט, וואָס זיינען אויף שטענדיק פֿאַרבליבן אין דער ליטעראַטור, ווי דענקמאָלער פֿאַר זייער עפּאָכע און ווי מוסטערן פֿאַר ווייטערדיקע דורות שרייבער.

איך האָב פריער באַמערקט, אַז די טעמע פון „קריג און פרידן" איז אויסערלעך די מלחמה מיט נאַפּאָלעאָנען. אינערלעך איז זי אָבער פיל בריייטער. טאָלסטאָי פֿאָלגט־נאָך ווי מיט אַ מיקראָסקאָפּ, דעם שטענדיקן קריג און די שטרעבונג צו פרידן און גלייכגעוויכט אין די חערצער און געדאַנקען פון זייַנע העלדן. קריג, האָלט טאָלסטאָי, קומט שטענדיק פֿאַר אין דער נשמה פון יעדן מענטשן. ביי יעדן איינעם איז דער קריג צוליב אַ באַזונדער זאַך: איינער וויל באַזיגן יענעם, אַן אַנדערער זוכט ווי צו באַזיגן זיך אַליין; איינער שטרעבט צו רייכקייט, אַ צווייטער צו כבוד, אַ דריטער צו ליבע, אַ פערטער צו פאָמיליען גליק, אַ פינפטער צו געפינען זיך אַליין. דער דאָזיקער קריג און פרידן אין נשמות פון מענטשן הערט קיינמאָל ניט אויף, און די קלייַנע קריגן און שטרעבונגען צו פּריוואָטע פרידנס זיינען אַ וויכטיקער טייל, וואָס באַשטימט אין אַ גרויסער מאָס דעם אויסגאַנג פון דעם גרויסן קריג און פרידן אין דער וועלט.

אין יענער צייט, אין דער ערשטער העלפט פון די 60ער יאָרן פון דעם 19טן יאָרהונדערט, וועלן טאָלסטאָי האָט געשריבן זיין ראָמאַן „קריג און פרידן", איז ער נאָך פילאָזאָפיש ניט געווען דער טאָלסטאָי, וועלכן די וועלט האָט שפּעטער געקענט. טאָלסטאָי האָט געגומען אָפּלייקענען די עקזיסטירנדיקע וועלט און געזעלשאַפט און האָט איר דערקלערט אַ מלחמה דורך אַ מאָראַלישער דערהויבונג איבער איר און דורך אַ פּיזישן ניט־שטעלן זיך קעגן בייז. ערשט אין 10 יאָר אַרום, אין יאָר 1872, האָט ער זיך פֿאַרטראַכט וועגן דעם צו־רואיקן, זאָלן וועלן זיכערן לעבן וואָס ער פירט, בעת אַרום שטאַרבן די גרויסע מאַסן פון רוסישן פֿאָלק פון הונגער און מאַטערן זיך. די דאָזיקע אינערלעכע רעוואָלוציע, וואָס האָט זיך אין טאָלסטאָיען אָנגעהויבן אַרום דעם יאָר 1876, האָט אים דערפירט דערצו, אַז ער איז אַרויסגעטראָטן קעגן דעם טראַדיציאָנעלן קריסטנטום, קעגן דעם שטאַט, קעגן דער פאַמיליע, קעגן דער אונטערדרוקונג פון מענטשן דורך מענטשן און האָט אויסגעאַרבעט אַן אייגענע, טאָלסטאָיאישע סיסטעם, זיין אייגענעם מין פילאָזאָפישן אַנאַרכיזם — אַ געמיש פון פויערשן רעוואָלט און פריצישער גלעאַסנקייט און שטאָלץ.

אין יאָר 1867, וועלן טאָלסטאָי האָט פֿאַרעפנטלעכט זיין „קריג און פרידן", איז ער נאָך געווען אין אַ גרויסער מאָס, אויף וויפל ער פערזענלעך האָט אַזוי געפילט, אַ מענטש פון זיין קלאַס, — אַ רייכער פּריץ און אַ שרייבער, וואָס האָט זיך אויסגעלעבט אין דער סביבה פון פּריצים און אינטעליגענץ. אמת, ער איז געווען אַ ליבהאָבער פּריץ מיט סימפּאַטיעס צו דעם ליידנדיקן פויער, מיט וויידערווילן קעגן די אומגעצאָלטקייטן און בארבארישקייטן פון דער צאַרישער אַרדענונג. האָט ער זיך פון דער דאָזיקער אומאָנגענעמער פּאָליטישער לאָגע געזוכט צו ראַטעווען דורך דער פילאָסאָפּיע, אַז נאָך אַלעמען לעבט אַ מענטש ניט אין דרויסן, נאָר ביי זיך אין דער הייַם, אין דער אייגענער פאַמיליע, צווישן וויב און קינדער און פרייַנט, — און אויב נאָר מען געפינט די נויטיקע רו און הילף אין דער אייגענער הייַם, איז שוין קיין זאַך ניט געפערלעך.

אָט דערפֿאָר האָט דער ראָמאַן „קריג און פרידן", וואָס שפּילט זיך אָפֿ און מאָלט מיט דעם גרעסטן רעאַליזם און היסטאָרישער פּינקטלעכקייט אַ געוואַלדיק־אָנגעשטרענגטע, טראָגישע צייט, — דער דאָזיקער ראָמאַן האָט אין זיך ניט קיין טראָגעדיעס, ווי די, מיט וועלכע עס צייכענען זיך אויס זיינע שפּעטערדיקע ראָמאַנען, ווי „אַננאַ קאַרענינאַ," „וואָס־קרעסענייע" („די דערוואַכונג") און אַנדערע. טאָלסטאָי פון דער צייט פון „קריג און פרידן" קוקט נאָך אויף דער וועלט רואיק און מיט אַ פרייַנטלעכן שמייכל. ער זעט אין איר ניט קיין אומפֿאַרמיידלעכע טראָגעדיעס. און הגם ער וויסט און זעט די פעלערן פון זיין געזעלשאַפט, איז ער אָבער מער געניגט צו זען אירע בעסערע און מער אָנגענעמע זייטן און מאָלן זי, וועט ס׳איז נאָר פֿאַראַן אַ מעגלעכקייט, אין אידילישע פֿאַרבן.

דאָס מיינט, באַטירלעך, ניט, אַז „קריג און פרידן" באַהאַלט די פעלערן פון די הערשנדיקע קלאַסן פון דער רוסישער געזעלשאַפט, ווי זי האָט עקזיסטירט אין נאָפּאָלעאָנס צייט און אין טאָלסטאָיס אייגענער צייט. גראָד פֿאַרקערט. טאָלסטאָי איז אַ רעאַליסט, דער גרעסטער רעאַליסט אין דער וועלט־ליטעראַטור. ער קוקט אויף זיין סביבה פון אַזאַ הויך און זעט זי אַזוי טיף, אַז אירע פעלערן קאָנען ניט באַהאַלטן ווערן. ער דערציילט וואָס ער זעט

אַזוי אויפריכטיק און לעבנס־געטרייַ, אַז פֿאַר אונדזערע אויגן וואָקסט־אויס אַ בילד פון אַ געזעלשאַפֿט, וואָס איז דורכ־געפוילט דורך־און־דורך און וואָס האַלט זיך נאָר דערפֿאַר, ווייל ס׳איז נאָך ניט אויסגעוואַקסן דער קלאַס, וואָס קאָן איר דערלאַנגען אַ טויט־קלאַפּ. אָבער דאָס איז דער אַב־יעקטיווער אויספֿיר און אייַנדרוק, וואָס דער לייענער בא־קומט, און ניט דער, וואָס דער שרייבער אַליין האָט אין דער ערשטער ריי געוואָלט מאַכן. טאָלסטאָי אין דער צייט, וועו ער האָט געשריבן זיין „קריג און פרידן", האָט געזען די פּעלערן פון זיין געזעלשאַפֿט און האָט זיי אַרויסגעבראַכט, ער האָט אָבער קעגן זיי ניט געפּירט קיין קריג און איז אַליין געווען אינערלעך אין אַ צושטאַנד פון פרידן.

אין דעם ראָמאַן וועלט אַרויסגעפירט אַן אומגעהויערע צאָל מענטשן. אָפּט קאָן זיך אויסווייזן, אַז ס׳איז צופיל מענטשן, און אַז מען וואָלט זיך לייכט געקאָנט באַגיין מיט אַ העלפּט אָדער מיט אַ פערטל פון זיי, אָן די אַנדאַ פּאָוו־לאָוונאָס, אַנדאַ דימיטריעוונאָס, וויקאָנטן, פירשטנס, שכורע אָפּיצירן א. אַז. וו. דאָס איז אָבער ניט ריכטיק. וועו מען לייענט אויפמערקזאָם דעם ראָמאַן וועלט מען אַזוי פאַר־אינטערעסירט אין די „פּריוואַטע" באַגעגענישן און לעבנס פון די דאָזיקע „ניט־וויכטיקע" מענטשן, אַז זיי וועלן וויי נאָענטע באַקאַנטע, וועלכע מען דערקענט און מען געדענקט אומאָפּהענגיק פון זייער פערזענלעכער וויכטיקייט און אום־וויכטיקייט. די הויפּט־זאַך ביי טאָלסטאָיען אין זיין ראָ־מאַן „קריג און פרידן" איז די שילדערונג און דער אַנאַליז פון דעם מענטשן אין זיין סביבה, און די דאָזיקע סביבה באַ־שטייט סוף־כל־סוף פון אייַנצלנע מענטשן, וואָס יעדער אי־נער האָט זיך זיין אָרט אין איר און גיט איר צו די נויטיקע, לעבעדיקע ליכט און שאָטן.

איין ספּעציעלער פונקט, וואָס האָט צוגעצויגן צו זיך די אויפמערקזאָמקייט פון די לייענער אין אַלע צייטן, איז געווען די מערקווירדיקע סעריע פאַרצייכענונגען און פּאַר־טרעטן פון פרויען, וואָס טאָלסטאָי האָט געגעבן אין זיין „קריג און פרידן". אין אַ צייט, וועו די רוסישע געזעלשאַפֿט — ספּעציעל נאָך אין אירע „העכערע" קרייזן, — איז געווען פריציש־פּעאָדאַליש, געבויט אויף שקלאַפערי און די באַ־ציאונג צו דער פרוי איז דאָרטן געווען ווי צו אַ טייער שפּילצייג, וואָס קאָן ניט האָבן איר אייגענעם ווילן, האָט טאָלסטאָי אין „קריג און פרידן" געגעבן אַ סעריע אומפּאַר־גלייכלעכע לעבעדיקע פרויען־פּאָרטרעטן, וואָס האָבן גע־מאַלט די פרוי אַלס אַ מענטשן, וואָס איז אין אַלע פּרטים פון גלייכן וועלט און שטייט זייער אָפּט גייסטיק אַ סך הע־כער, ווי די אַרומיקע סביבה פון די „הערשנדיקע" מענער. דערמיט האָט טאָלסטאָי אָנגעהויבן די סעריע מערקווויר־דיקע פרויען־טיפּן, וועלכע איז געווארן דער קען־צייכן פון דער רוסישער ליטעראַטור פון דער צווייטער העלפט פון דעם 19טן יאָרהונדערט און האָט ניט נאָר באַאייַנפלוסט די ליטעראַטורן פון אַנדערע פעלקער, נאָר אויך, אָן שום צווייפל, געשפּילט אַ באַדייטנדיקע ראָלע אין דעם קאָמף פון דער פרוי פאַר איר גלייכבאַרעכטיקונג.

מיט אַ דור צוריק האָט מען זעלטן געקאָנט טרעפן אַ מער אָדער ווייניקער אינטעליגענטן מענטשן, וואָס האָט ניט געלייענט טאָלסטאָיס „קריג און פרידן". אין די מורא־דיקע און טומלדיקע צייטן, וואָס זיינען דורכגעגאַנגען צווישן דער ערשטער וועלט־מלחמה און דער צווייטער, איז טאָל־סטאָיס „קריג און פרידן", אין אַ געוויסער מאָס, „פאַרגעסן" געוואָרן. מען האָט, נאָטירלעך, געוואוסט, אַז דאָס איז דאָס גרעסטע ווערק פון דעם געניאַלסטן רוסישן שרייבער, אָבער מען האָט געגלויבט אויפן וואָרט און דעם בוך ניט געלייענט. וויניקסטנס איז אונדז פאַר די לעצטע 25 יאָר ניט אויסגעקו־מען צו זען קיין סך נייע ניט־רוסישע אויסגאָבן פון טאָלסטאָיס מאָנומענטאַל ווערק, הגם אייניקע זיינען געווויס אַרויסגע־גאַנגען. פאַר דעם היינטיקן לייענער וועט דעריבער זיין באַזונדערס אינטערעסאַנט צו באַקענען זיך מיט „קריג און פרידן". אויב ער וועט עס טאָן צום ערשטן מאָל וועט דאָס זיין פאַר אים אַ זעלטענע איבערלעבונג פון גענוסן פון דעם שאָפן פון אַ זשעני. אויב ער האָט עס אַמאָל שוין געלייענט, וועט דאָס ווערק, — ווי יעדער גרויס ווערק, — ביים נייעם לייענען דערשיינען פאַר אים אין אַ ניי ליכט און אַרויס־וויזן זייטן, וועלכע ער האָט קיינמאָל ניט באַמערקט.

ביישטייערער וואָס האָבן מעגלעך געמאַכט אַרויסגעבן דעם משה כּיץ בוך

יוסף מאַרגענשטערן, קליוולאַנד — — —	$500.00
יעקב בעקער, מאַנטרעאָל — — — — —	300.00
מאקס און ראָזע סאבאראָף, דעטראָיט — —	350.00
בענדזשאַמין בענעוויץ, מיאַמי ביטש — —	250.00
גרעיטער מיאַמי בענעוואָלענט סאָסייעטי —	200.00
דר. ל. שאַצאָוו, ניו יאָרק — — — — — —	200.00
א. פרייַנט, ניו יאָרק — — — — — — — —	150.00
רחל און שמואל וועסטלמאַן, באָסטאָן — —	150.00
וועלוול און העניע פֿעוזנער, לאָס־אַנדזש. —	100.00
ר. פרעסמאַן, מאַנטרעאָל — — — — — —	100.00
יוסף און ראָשע שאַפּירא, ניו יאָרק — —	$100.00
מאָריס פּאָגעל, קאָלדוועל, נ. דזש. — — —	100.00
א. פרייַנט, ניו יאָרק — — — — — — — —	100.00
אסנה און יוסף ריטש, ניו יאָרק — — — —	100.00
הערי קעסלער, ניו יאָרק — — — — — — —	100.00
יהודית מייסטער (אין אָנדענק פון איר מאַן יעקב מייסטער) מילוואָקי — — — — — —	100.00
חבר און חברטע א. אלפּערט, ראקוויל, קאָ־ נעטיקוט — — — — — — — — — —	100.00
דזשאָרדזש קאָרט, מיאַמי — — — — — —	100.00

די פאָלגנדיקע האָבן בייגעשטייערט סומען צווישן 10 און 100 דאָלער:

ניו יאָרק

מאָריס און בעקי אלפּערט
בען אש
האַנאַ אַראַנאָף
ישראל אַראָנסאָן
דוד איידלמאַן
מאקס אייזנבערג
יאָשע אייזנבערג (אין אָנדענק פון מאַניע אייזנבערג)
איזידאָר און עטקע אוזנער
ו. אוסטרייך
באָרוכאָוויטש איקוף־קלוב אין אָנדענק פון הערשל וויים) ר. בודאה, סעק.
ש. בודין
דזשוליוס באַרנבאום
פּיניע בראָדסקי
הערי בראָדסקי
א. בריקמאַן
סאָפיע באָבריק
ד. בעקער (אין אָנדענק פון ס. בעקער)
לאה אדלער בענעמאָוסקי
מרים באומעל
רבקה בלום
עמא און דזשעק לערנער בורלאנט
סעם בעיליגסאָן
מאיר און טילי בעל
נינא גאָלדשטיין
א. גלימטשער
אסתר גרינבערג
בעלא גאָלדווירט
דוד גראָסמאַן
י. גליקסמאַן
דזש. גרייצער
י. דאָראָשקין
גאָלדע דוביצקי
מ. דראבסקין
ס. דעמבוס
לואיס דען
רובין האָך
מיני האיקין
מ. העריס
ס. העיבער
בען האלפּער
מאָריס האָראָוויץ
ה. האלפּערן
מאַקס און בעלאַ האַלעבסקי
ס. הוירש
לענארד וויטקין
מר. און מרס. א. וויינגארט
שלמה און רייזל וויינער
אברהם וויים
מאקס וואודמאַן
דזשערי טראובער
בעקי טענענבוים
דזשעק און בעלאַ טענענבוים
אסתר טאָבטשינסקי
דאָרא און משה טשארנאָוער
ז. יאכנעס
משה כּץ איקוף־קלוב און ראַבאַי איקוף־ קלוב פון בראיטאָן ביטש
שלום לעווין
פּעגי לעווים (אין אָנדענק פון ראָזע בערגער)
נעדי לעכטיג
מאקס און סיליע לינדענבאום
שרה און פּיליפּ לערמאַן
יעקב און רחל לייזעראָוויטש
ישראל לעווין
י. לעוויט
בעלא מאַרקאָוויץ
בערטא און מאָריס מאָס
ב. מילער
ה. מענדעלסאָן
בערנאַרד מאַנדשיין
ליאָ מעסינגער
ס. מילער
יואל און ענא מאַנעס
לאה נעלסאָן
יאַסל נודעלמאַן (אין אָנדענק פון דוניע)
טשאַרלס נעמעראָף
דזשוליע און סאי ספּערבער
אניטא סאָשען
כיליא סטיין
אנא סורעל
דוד סעלצער
שאול סערעברעני
טשאַרלס סטיין
רוט סטרים
חנה סענעש לייען־קרייז (דורך רבקה בלום)
אסתר און גדליה סאַנדלער
מיני און איזידאָר סאָסיס
אסתר און סעם סטוירן
מאַקס סוויט
י. עווין

כאַפּי עפּשטיין
לואי און ענע פּערלשטיין
ברכה פּערלשטיין
סעם און שרה פּלאטאַק
ליזא פּאַדאַלסקי
ראָזע און סיימאַן פּעדערמאַן
סעם און מאַלי פּינקעל
א. פּריינדלעך
י. פּינקלשטיין
י. פּרידמאַן
הדסה און איציק פּיינצייג
גענייע פּרידמאַן
פּ. פּינקל
אַ פּריינט
עליס סיידעל קאגאן
נ. און זינא קאַמענעצקי
מאקס קופּער
יעקב הערש קליימאַן
דוד קעס
טש. קרוגער
אברהם קאַהען
שמואל און יודיף קאַרן
טביה און יעטא קריימער
שרה קראָל
דוד און לינא קאבראן
סאַניע און נייטן קוירש
סעם קאַרסאַן
ס. קאופמאַן
י. קאַץ
ל. קאַזינץ
א. קאַלב
מר. און מרס. קאַהען
מאלי קליגער
איידא קאַהען
אוירוויג קראוועט
אסתר און סאל קעלערמאַן
י. קאפלאן
פּיליפּ ראָזענבערג
העדמאַן און לילי ראבינס
„פּאפּ" ראַטמאַן
מ. ראָזמאַן
ווילי‌אַם ראָזענבלאַט
שמחה און לאה רובינסקי
נייטן ראַפּאַפּארט
סעם ראָזענפעלד
י. ראָזענבאום
מר. און מרס. רעפּען
פּעני רעגסין
ו. שאַפּירא
עדוארד שניידער
פּ. שעפּער
קלאַרא שייוולסאַן און אייב גאַלדמאַן
שרה שרגא (אין אַנדענק פון ברוך שרגא)

לאָם אַנדושעלעם

ס. און ב. אמפּער
יעקב און נעלי אשפּיז
פּעני און דוד באַלזאַם
י. ביאַליק
ה. און זינא ביאַליס
איוא און חיים ביללאָוויץ
חנה און חיים בוקרינסקי
שלמה און אידיט בעלסקי
מערי און נייטן גאַרפילד
ראָזע און מאיר גאַלדין
פּעני און זכריה גאַלדמאַן
רחל און מאַקס גיטלין
סעם גאַלדשטיין
עטל און מאַריס געגדלמאַן
מאלקע און סעם דארדיק
פּעני און ישראל דאַלין
סיידי דאַראַשקין
ד. און ב. דוואַרין
א. האַפּמאַן
דיינא האַפּמאַן
ז. ווייגפּער לייען־קרייז
עלקע און הערי ווילענסקי
פּראניע און יוסף וויים
מאַריס טענענבאום
מיימי יאשאַן
סאל און לאַרא לין
ישראל לאקריץ
לינא (אין אַנדענק פון סעם קלאפּערמאַן)
לאָם אַנדושעלעס יידישער פּאַלקס־כאָר טשאַרלס ל.
אסתר ג. מילער
דזשעק מילער
גאַלדע און א. מאימודעס
א. און מערי מערלין
באַריס מעלאמעד
ראָזע מאַרקוס
יצחק מארקושאַמער
מינערוא מייער
סעם און ראָזע סטעפּקין
מאַריס סאטין
שלמה און בוזי סעקולער
עטל (אין אַנדענק פון טעד סאוואל)
מיני און מאקס פּאַלער
מערי און דזשעק פּאלמער
באַנטשע פּרימאק
י. ל. פּרץ לייען־קרייז פון בעי סיטיס
שרה פּעל־יעלין
לינא און ירחמיאל פּאַרבער
חוה און שמואל פּראנצבלוי
חבר און חברטע מאַקס פּרידאַטהאַל
א. און פּערל פּייגעלסאַן
אַ פּריינט
אַ פּריינט

סאַניע קאראבעלאַ (אין אַנדענק פון יוסף קאראבעלאַ)
אייב קאַרן
י. קאַרן
נייטן קרופּין
דוד קליגער
לאה און אלעקס קאַץ
אהרן קוירטמאַן
נייטן קאנאַווסקי
פּרידא קינג
מיענדל און בעקי קאנטאַר
סאַניע און הערשל קאַהען
קאונסיל פון די לייען־קרייזן
סעם ראָזען און א. בעקער
מערי און דוד ריטשמאַן
דזשאַרדזש ב. ראָזענפעלד
חוה און אהרן ראָזען
ראָזע (אין אַנדענק פון שמואל ראָזענפעלד)
פּעני און סעם רעלין
יוסף רעזניק
בען ראַפּעל
אהרן און בעסי ראַטבלאַט
י. שאכנאָוו
נ. שאַפּירא
ר. שאַפּירא
יאַנקל און פּעי שייפּער
נעלי און מאַריס שנייד
רוט און חיים שוואַרץ
דזשוליע און סעם שניידער
יוסף שיינבאום

מאסאטשוזעטס

בען און לעאָנאַ באַרדען (ווינטראָפּ)
סעם און ניאַמא בער (ניוטאָן)
חבר און חברטע גרויסער (ברוקלאין)
מיני און דזשעק גלייזער (באָסטאָן)
היימאַן און ענא גאַדעס (באָסטאָן)
משה און חנה גלאז (ווינטראָפּ)
פּעני וויינשטיין (אין אַנדענק פון נייטן וויינשטיין)
חבר און חברטע מ. גארט (באָסטאָן)
אברהם וויים (מאס.)
לואיס פּ. יאקאַלאָוו (באָסטאָן)
הערי לעווינסאָן (באָסטאָן)
דר. ה. ב. סטעלער (באָסטאָן)
אייזיק און דזשעני ספּיץ (מעטאפּאָן)
מערי פּעוזנער (ספּרינגפילד)
דזשעק און סערע פינקל (פּיבאדי)
שלמה פישער (פּיבאדי)
חבר און ח'טע הערי פּייערשטיין (באָסטאָן)
דזש. קריימער (באָסטאָן)
סעם און בעסי רובינשטיין (ברייטאָן)
חבר און חברטע א. רעזניק (טשעסטנאַט היל)

מיאַמי און מיאַמי ביטש

מאריא און קאַרל אָקמאַן
פעני אייזיקסאָן
יידישער פאָלקס־כאָר
העלען און אהרן בערג
לעאָנא און מאקס בריימאַן
דוד בערגעלסאָן לייען־קרייז
חיים גליקמאַן
ראָוז גוירץ
ראָוז און דען דאנציג
ראָוז און סעם הארפּער (אין אָנדענק פון די צוויי ברידער האַבערגריץ, דערמאָר־דעט פון היטלער)
גאָסי האָלמסטאק
משה האָלטמאַן לייען־קרייז
סאָניע ווייס
איזי ווייסמאַן
אנא ווילענסקי
זישע וויינפּער לייען־קרייז
חנה און ווילי‌אַם טייטלבאום
משה כץ לייען־קרייז
יצחק און בעלא לעווין
בעלא לעווין (אין אָנדענק פון הערי לאטקער)
ראָוז און אייב לידס
גאָסי און נאָרמאַן לין
ליזא און שמואל לייבאָוויץ
יצחק לעווין (אין אָנדענק פון אידא לעווין)
ראָוז און אברהם ליפּשיץ
חנה און הערשל מאַרגאָליס
ס. מאלאקאָף
חנה סאפראן
לייקע סטענדער (אין אָנדענק פון יצחק סטענדער)
דזשעני און נעט סאדקין
אָלגא און מאיר סעלניק
ראָוז סיימאן
חנה און שמעון סיימאָן
דוד עדעלשטאַדט לייען־קרייז
י. ל. פּרץ לייען־קרייז
היימאַן פּאָלסקי
בען פּאָדאָלסקי
אסתר פעלדמאַן
דזשעק פעלדמאַן
ביילע און מאקס קאַץ
מאָריס קאופמאַן
ל. קליצמאַן
ווילי‌אַם און לינא רעצקין
משה און דאָרא ראהינסקי
חוה און לואי ראָסמאַן
אנא ראָזנבלאַט

סילוויע שענדלאָף (אין אָנדענק פון נייטן שענדלאָף)
וו. שאפּין
נייטן שענדלאָף לייען־קרייז
גרעיטער מיאַמי בענעוואָלענט סאָסייעטי (דערמאָנט פריער, $200), י. נאָוויקאָוו, פאָרזיצער; אייזיק פרידמאַן, וויצע־פאָרזיצער; י. לייט, סעקרעטאַר; מ. לענטשיץ, פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר; מ. ראהינסקי און ה. דעיוויס, טראָסטיס; י. קליינמאַן און מ. פרידענטאל, האָס־פּיטעלערס; ס. זעטמאן, מיטגליד־די־רעקטאָר. זעליג בוש (גאָלפפּאָרט, פלאַ).

שיקאַגאָ

משה באַקאַל
ס. חפץ
אהרן און ענא מאלינסקי
דשאָזעף מאזעליס
כרענק מילמאַן
י. קלינג
י. פּאָמעראַנץ
מאָריס און סאָניאַ פליישמאַן
פּ. ס. רובין
דזשעיקאָב שווארץ

קאָנעטיקוט

חבר און חברטע א. אלפּערט
חבר און חברטע נייטן גילמאַן
לואיס סיב
זלמן און באַשקע סאָסלאנד
מאָריס און סיליע סאוויט
מאקס און בעלא פּאָלאן
אברהם פּרימאק
יואל וויינער
חבר און חברטע דוד קאָזאַק
חבר און חברטע דוד רודנער

ניו דזשוירזי

וו. און ל. באָרזיקאָווסקי (פּעטערסאָן)
ב. געקער (נואַרק)
ה. דרוקער (נואַרק)
מ. זעלצמאַן (נואַרק)
ל. סעלעסנער (נואַרק)
אַלעקס און ראָוז לאַקער (טאָמס ריווער)
הערי ענגל (וועין)
אייב עפּשטיין (ספּאטסוואוד)
מ. און דאָרא פּאָגעל (נואַרק)
אייב און מערי ראָזען (ניו בראָנזוויק)
מאָריס און אַניוטאַ ראדזשער (סטאקטאָן)

פּעטאלומא, קאַליפאָרניע

חיים אָבערמאַן
חוה און לואי אלבערט
שרה און מאיר גאָרעליק
יעטא און באָריס גורשטיין
יצחק און ב. ווייצמאַן
כערל און לואי זיסלמאַן
קלאַראַ ניובערג
מילי און שלמה ניצבערג
גאָסי און בען סאָוועל
פעני און סעם ראסקין
ש. און י. ראַפּאָפּאָרט

אָוקלאנד, קאַליפאָרניע

ווילי‌אַם דאַנציג
טשאַרלס פרידמאַן
ווילי‌אַם קאַפּלאַן

פּענסילווייניע

קאַרל אָוקמאַן (קאנשאָהאָקען)
בערנאַרד גיטעלמאַן (לאנקעסטער)
סעמועל יוטין (פילאַדעלפיע)
פרעד פילד (פילאַדעלפיע)

מישיגען

נ. מעימאן (סאוט העיווען)
סעם קרעפט (דעטראָיט)

קאַנאַדע

סידני דזשעיקאָבאָוויץ (מאָנטרעאָל)
מאקס קליגער (מאָנטרעאָל)

ישראל

דינה הארארי
יצחק און בת שבע כץ
אייזיק און מאַשע פישער, און רבקה

פאַרשיידענע

נ. גאָלוב (מאָנטיסעלאָ, נ. י.)
דזשעק און עלסי רודינסקי (שראָב אָוק, נ. י.)
גאָסי און יעקב יאגנאָטינסקי (בעטלעהעם, נ. ה.)
פּ. מעלניק (דאלאס, טעקסאס)
מאָריס און אַנאַ שווארץ, וואַשינגטאָן, די. סי.